

17

ISSN 1309-6672
E-ISSN 2618-6322

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

YIL / Year ▶ 9

CİLT / Volume ▶ 9

SAYI / Issue ▶ 17

BAHAR/Spring ▶ 2019

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 9 Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 17 Bahar/Spring 2019

ISSN: 1309-6672 e ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Dr. Öğr. Üyesi Fikret Osman
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Irmak
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Kaçer

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Kazuaki Sawai
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hakan Olgun	Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Dr. Öğr. Üyesi Emine Yeşim Bedlek
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Muammer Erdoğan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Liubov Pomytkina	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Sait Patır	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avci
Prof. Dr. Şahabettin Yalçın	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babirî
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Claudette May Datuin	Dr. Tahir Aşirov

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar, Arş. Gör. Ahmet Koçak, Arş. Gör. Muhterem Uysal (Türkçe)
Arş. Gör. Ahmet Alp (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 **Faks:** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Dergi Tasarım / Journal Design /

Şemal Medya Tasarım Ofisi • semalmedya@gmail.com

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Sadık Daşdoğan – Berdan Matbaacılık Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.

C Blok No: 215-216, Topkapı / İstanbul Tel: (0212) 613 12 11

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,

Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanılan dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Şubat ayı sonu, Güz Dönemi için Ağustos ayı sonudur. **Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir.** Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, **Turnitin** intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar	Yüz Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Tarana Khalilova Ahmed gizi	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu's- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

- Prof. Dr. Ali Acaravcı (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ersin Erkan (Bingöl Üniversitesi)
- Prof. Dr. H. Mustafa Paksoy (Gaziantep Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsa Çelik (Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kahraman Çatı (İnönü Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemal Yıldırım (Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Dikkaya (Kırıkkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sait Patr (Bingöl Üniversitesi)
- Prof. Dr. Salih Çifti (Uludağ Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdullah Aydın (Kastamonu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş (Düzce Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ahmet Yıkıncı (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Halim Tatlı (Bingöl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hamza Altın (Bingöl Üniversitesi)
- Doç. Dr. İbrahim Güngör (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
- Doç. Dr. Kasım Tatlıoğlu (Bingöl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Anık (Bingöl Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muharrem Gürkaynak (Süleyman Demirel Üniversitesi)
- Doç. Dr. Reşat Açıkgöz (Selçuk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Özcan Karaaslan (Atatürk Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yaşar Baş (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emin Osmanoğlu (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Kayıntı (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi Özbek (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Arif Behiç Özcan (Selçuk Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Bayram Kırmızıgül (Munzur Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Berker Bank (Giresun Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Bilal Çankır (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Emine Şener (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Ercan İnce (İğdir Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Erdiç Koç (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Volkan Özbek (Balıkesir Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz İrmak (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yunus Bucuka (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yunus Gülcü (Fırat Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Zafer Tangülü (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Zeki Akbakay (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Sedat Kanat (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Bilal Özel (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Bulut Dölek (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
- Dr. Yavuz Selim Çeloğlu (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Fidan Özbek (Düzce Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Akar (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir Akgündüz (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Habibe Temizsu (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Şengün (Dicle Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Hatice Ergürer (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Kadir Tuğ (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Kudret Aras (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Barış Aslan (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yazıcı (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Meliha Aklıbaşında (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Aktan (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayat (Düzce Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Kesebir (Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Yücekaya (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Taş (Fırat Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nesip Demirbilek (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Nuri Demirel (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Özlem Ulucan (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Tolga Gül (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Saffet Akdağ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Suzan Akkuş Mutlu (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Şaduman Yıldız (Bayburt Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Turgut Uslu (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Tutku Tuncalı Yaman (Beykent Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir Kement (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Vahap Göksoy (Selçuk Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Veysel Erat (Bitlis Eren Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Halil Korkmaz (Çanakkale 18 mart Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Erkan Akgöz (Selçuk Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Zişan Korkmaz Özcan (Süleyman Demirel Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

- Ekrem ERDEM, Bekir ÇELİK 13
**İNSANİ GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ:
BAZI AFRİKA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**
THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT
AND ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION ON SOME AFRICAN COUNTRIES
-
- Hüseyin S. KURTULDU, Derya ALTINTAŞ 37
**İKİNCİ EKLAN UYGULAMALARININ TV'DEKİ ÜRÜN YERLEŞTİRMELER
YOLUYLA SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİNE YÖNELİK KAVRAMSAL
BİR BAKIŞ**
A CONCEPTUAL VIEW OF THE EFFECT OF SECOND SCREEN APPLICATIONS ON
PURCHASING BEHAVIOR THROUGH PRODUCT PLACEMENT ON TV
-
- Ahmet Salih GÜNAYDIN, M. Faruk ALTUNKASA 51
**TARİHİ KENT MERKEZLERİNİN KORUMA VE GELİŞTİRME STRATEJİLERİNİN
BELİRLENMESİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ**
DETERMINATION OF PROTECTION AND DEVELOPMENT STRATEGIES OF HISTORICAL
CITY CENTERS: A CASE STUDY OF GAZİANTEP
-
- Ahmet YIKMIŞ, Melek VAROL ÖZÇAKIR 71
**ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÇOCUKLARA HAYVANLARIN TEMEL
ÖZELLİKLERİNİN KAZANDIRILMASINDA DOĞRUDAN ÖĞRETİM YÖNTEMİYLE
SUNULAN KAVRAM HARİTASININ ETKİLİLİĞİ**
THE EFFECTIVENESS OF THE CONCEPT MAPS PROPOSITION PROVIDED BY DIRECT
TEACHING METHODS FOR THE PROMOTION OF THE MAIN CHARACTERISTICS OF
CHILDREN WITH MILD STUDENTS ABSTRACT
-
- Mehmet Seyman ÖNDER, Cihat YAŞAROĞLU 91
**SİYASİ PARTİLİLERİN SOSYAL MEDYANIN LEGAL VE İLLEGAL KULLANIMINA
İLİŞKİN TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ**
THE ANALYSIS OF THE POLITICAL PARTY MEMBERS' ATTITUDES TO THE ILLEGAL
USE OF SOCIAL MEDIA AND THEIR BEHAVIORS TO THE LEGAL AND ILLEGAL
PROGAPANDA BY WAY OF THE VARIOUS VARIABLES
-
- Hasan DEMİRTAŞ, Nesip DEMİRBİLEK 111
**OKUL MÜDÜRLERİNİN KAYIRMACI DAVRANIŞLARININ ÖĞRETMENLERİN
ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARI İLE MÜDÜRE GÜVENE ETKİSİ**
THE EFFECT OF SCHOOL PRINCIPALS FAVOURITISM ON TEACHERS PERCEPTIONS OF
ORGANIZATIONAL JUSTICE AND TRUST IN SCHOOL PRINCIPAL

Meral BALCI	143
TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE EĞİTİM ŞÛRALARININ HÛKÛMETLERİN EĞİTİM POLİTİKALARINA ETKİLERİ	
THE EFFECTS OF EDUCATION COUNCILS ON GOVERNMENTS' EDUCATIONAL POLICIES IN SINGLE PARTY PERIOD	
Mehmet ANIK	165
HALKA KARŞI ENTELEKTÜEL, ENTELEKTÜELE KARŞI HALK: BİRBİRİNE 'YABAN' İKİ KESİM	
INTELLECTUAL VERSUS PEOPLE, PEOPLE VERSUS INTELLECTUAL: TWO 'STRANGER' SIDES TO EACH OTHER	
Salih YILDIZ, İbrahim AVCI	189
TÛKETİCİ TEMELLİ MARKA DEĞERİNİN TAKLİT MARKALI ÜRÜN ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
EFFECTS OF CONSUMER BASED BRAND EQUITY ON PERCEPTION OF COUNTERFEIT BRANDED PRODUCTS	
Sevilay USLU DİVANOĞLU, Tuba USLU	215
KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN İÇGÛDÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA YANSIMASI	
REFLECTION OF PERSONALITY TRAITS ON IMPULSIVE BUYING BEHAVIOR	
Ömer Miraç YAMAN, İhsan YILKAN	235
KÖMÜR ÇOCUKLAR: ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN FARKLI BİR GÖRÜNÜMÜ PATNOS ÖRNEĞİ	
COAL CHILDREN: A DIFFERENT APPEARANCE OF CHILD LABOR IN THE SAMPLE OF PATNOS	
Ahmet KAYINTU	253
ELEŞTİRİ, SEKÜLERİZM VE KÛLTÜR	
CRITICISM, SECULARISM AND CULTURE	
Dilara AYL A	289
TÛRKİYE'DE FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
A RESEARCH ON RELATIONS BETWEEN THE INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE IN TURKEY	
Emel YILDIZ, Mahmut KOÇAN	309
TÛKETİCİ ETNOSENTRİZMİ, ALGILANAN KALİTE VE MARKA SADAKATİNİN MARKA KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KREM ÇİKOLATA TÛKETİCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
IMPACT OF CONSUMER ETHNOCENTRISM, PERCEIVED QUALITY AND BRAND LOYALTY ON BRAND PERSONALITY: AN APPLICATION ON CREAM CHOCOLATE CONSUMERS	

Emrah BİLGİÇ, Ahmet KOÇAK	327
DUYGU VE GÖRÜŞ MADENCİLİĞİ: SON GELİŞMELER VE 3. HAVALİMANI İÇİN BİR UYGULAMA	
SENTIMENT AND OPINION MINING: RECENT ISSUES AND AN APPLICATION FOR THE THIRD AIRPORT	
<hr/>	
Erdinç KOÇ	339
ULUSLARARASI TEDARİKÇİ SEÇİM PROBLEMİNDE BULANIK DEMATEL YÖNTEMİNİN KULLANIMI	
USING FUZZY DEMATEL METHOD FOR INTERNATIONAL SUPPLIER SELECTION PROBLEM	
<hr/>	
Hasan EKİCİ	357
HASAN HİLMİ DİVANI'NDA MUHABBET KAVRAMI	
THE CONCEPT OF LOVING IN HASAN HILMI'S DIVAN	
<hr/>	
Hüccet VURAL	381
BİNGÖL İLİCALAR BELDESİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN PEYZAJ ÖZELLİKLERİ VE KIRSAL TURİZM POTANSİYELİ	
LANDSHAPE CHARACTERISTICS AND RURAL TOURISM POTENTIAL IN BINGOL İLİCALAR TOWN AND ITS AROUND	
<hr/>	
Konur Alp DEMİR	411
OSMANLI DEVLETİ'NDE UYGULANAN ADEM-İ MERKEZİYETÇİ BİR YÖNETİM MODELİ: MİLLET SİSTEMİ	
DECENTRALIZATION ADMINISTRATION MODEL APPLIED IN THE OTTOMAN STATE: MILLET SYSTEM	
<hr/>	
Ömer DORU, Mehmet Barış ASLAN	427
TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER: DIŞ TİCARET, TURİZM VE YATIRIM AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME	
ECONOMIC RELATIONSHIP BETWEEN TURKISH AND TURKISH REPUBLICS: AN EVALUATION ON FOREIGN TRADE, TOURISM AND INVESTMENT	
<hr/>	
Serdar KUZU	443
DEVLET İÇ BORÇLANMA SENETLERİ, DÖVİZ, PETROL PİYASALARININ HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNE ORTALAMA VE OYNAKLIK YAYILMA ETKİLERİ	
THE MEAN AND VOLATILITY SPREADING EFFECTS OF GOVERNMENT DEBT BILLS, FOREIGN EXCHANGE, OIL MARKETS ON THE STOCK MARKET	
<hr/>	
Sırrı TİRYAKİ	463
ORTA DEMİR ÇAĞ'INDA ANADOLU-MEZOPOTAMYA İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİNİN TARİHİ VE POLİTİK COĞRAFYASI	
HISTORICAL AND POLITICAL GEOGRAPHY OF THE ANATOLIAN REGION IN THE CONTEXT OF ANATOLIAN-MESOPOTAMIA IN THE MIDDLE IRON AGE	

Türker TUĞSAL	483
ANLAMLANDIRMA TEORİSİ VE ANLAMLANDIRMA ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: BİREYLERİN ÇEVRELERİNDEKİ DAVRANIŞLARI, OLAYLARI, İŞARETLERİ VE FARKLILIKLARI ANLAMLANDIRMA DURUMLARI SENSE-MAKING THEORY AND SENSE-MAKING SCALE DEVELOPMENT STUDY: SENSE-MAKING THE BEHAVIORS, EVENTS, SIGNALS AND DIFFERENCES IN THE ENVIRONMENT	
Yakup DURMAZ, Ali AÇIKGÖZ	493
KURUMSALLAŞMANIN MARKALAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE DİYARBAKIR MERKEZİNDE BİR ALAN ÇALIŞMASI THE EFFECT OF INSTITUTIONALIZATION ON THE BRAND AND FIELD WORK IN DİYARBAKIR	
Yusuf ÇINAR	511
TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ MODELLERİ BAĞLAMINDA EL KAİDE ÖRNEĞİ THE SAMPLE OF AL-QAEDA IN THE CONTEXT OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOUR MODELS OF TERRORIST ORGANIZATIONS	
Nasır GÖGTAŞ, İlter İGİT	535
AHLAT MÜZESİNDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ MADENİ TAKILAR URARTU PERIOD METAL JEWELRY AT AHLAT MUSEUM	
Erhan ÜNAL	553
ÖĞRETMEN ADAYLARI VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ WEB 2.0 TEKNOLOJİLERİ FARKINDALIKLARI, KULLANIM SIKLIKLARI VE YETERLİKLERİNİN İNCELENMESİ EXPLORING THE WEB 2.0 TECHNOLOGIES AWARENESS, USAGE FREQUENCIES AND COMPETENCIES OF PRESERVICE TEACHERS AND INSTRUCTORS	
Mehmet SONGUR	567
YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: AVRASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ THE VALIDITY OF THE PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS UNDER STRUCTURAL BREAKS: THE CASE OF EURASIAN COUNTRIES	

Mutlu TOKMAK

587

İŞLEMSEL VE İLİŞKİSEL PSİKOLOJİK SÖZLEŞMENİN İŞGÖRENLERİN POZİTİF SES DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF TRANSACTIONAL AND RELATIONAL PSYCHOLOGICAL CONTRACT ON POSITIVE VOICE BEHAVIOR:

A RESEARCH

Serdar Cem SEDİROĞLU

605

I. BALKAN SAVAŞI'NIN DOĞU HAREKÂT ALANINDA OSMANLI ŞARK ORDUSU'NUN HARP TARİHİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

ANALYSIS OF THE OTTOMAN EASTERN ARMY IN THE EAST OPERATION AREA OF THE FIRST BALKAN WAR, IN THE CONTEXT OF WAR HISTORY

Ahmet ALP

635

DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY IN TURKEY FROM ITS EMERGENCE TO THE 1960S

ORTAYA ÇIKIŞINDAN 1960'LARA KADAR TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ'NİN GELİŞİMİ

Esin YÜCEL, Arda ARIKAN

657

TURİZM PERSONELİNİN YABANCI DİL GEREKSİNİMLERİ: ANTALYA ÖRNEĞİ

FOREIGN LANGUAGE NEEDS OF TOURISM PERSONNEL: ANTALYA CASE

Yeni Sayımızla Merhaba

2016 yılından itibaren başlayan kalite ve kurumsallaşma çalışmalarımız meyvesini vermeye başladı ve son sayılarımızla birlikte dergimizi daha üst bir seviyeye taşıdı. Dergimiz, DergiPark'a kabul edildikten sonra geçen iki yıllık sürede, 120 bin indirme sayısını aşmış oldu. Bu sayımızla birlikte yayın hayatında 9. yılın ilk sayısını tamamlamış bulunmaktayız.

Farklı indeks ve platformlar tarafından kabulü yönünde yapılan girişimlerimiz sonucunda dergimiz, son eklenen MLA, indexi ile birlikte 22 ulusal ve uluslar arası dizin ve platform tarafından taranır hale gelmiştir. İşlemleri tamamlanmayan bazı indexler tarafından da takibe alınmıştır. Bunlardan biri de ESCI dizinidir. Başta ESCI olmak üzere, diğer bazı dizinler ile ilgili işlemler de devam etmektedir. Başvurular sonuçlandıkça dergimizin tarandığı indexler artacaktır. Bununla beraber dergimizi daha güçlü bir çığaya taşımak, en başta gelen amaçlarımız arasındadır.

Dergimizin 17. sayısı, konu çeşitliliği ve üniversitemiz dışından gönderilen makaleler bakımından önceki sayılardan daha iyi konumdadır. Bu sayımızda; Edebiyat, Ekonomi, İktisat, İşletme, Kültür, Tarih, Turizm, Psikoloji, Siyaset, Sosyoloji ve Şehircilik alanında makalelere yer verilmiştir. Yayımlanan 32 makaleden 22'si farklı üniversitelere mensup akademisyenler, 10 makale ise üniversitemiz akademisyenleri tarafından hazırlanmıştır.

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" kutsi beyanı, bilenlerle bilmeyenleri ayırt ediyor. Bu vesileyle cehalete ve karanlığa bir mum tutmaya çalışan dergi ekibimiz; bilgiye ve bilgelğe bir nebze de olsun destek olabilmış ise, kendini bahtiyar hissedecektir. Son olarak; Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim Çapak başta olmak üzere dergimize destek veren ve katkıda bulunan herkese en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Editör
Doç. Dr. Yaşar BAŞ

İNSANİ GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: BAZI AFRİKA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

Ekrem ERDEM², Bekir ÇELİK³

Geliş: 30.11.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.490667

Öz

Bu çalışmada, Afrika kıtasında bulunan 52 ülke arasından verilerin elverişlilik durumuna göre seçilen 33 Afrika ülkesinin, 1995-2014 yıllarına ait verilerinden yararlanılarak insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmamızda; insani gelişme endeksi bağımlı değişken, eğitim harcamaları, kişi başına düşen sağlık harcamaları ve GSYH ise bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir. Analiz kısmında öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılıkları incelenmiştir. Daha sonra panel durağanlık testleri kullanılarak serilerin durağanlık seviyeleri test edilmiştir. Seriler durağan hale geldikten sonra, panel ARDL kısa dönem analizi sonucunda insani gelişme ile gelir değişkeni arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Fakat insani gelişme ve eğitim değişkeni arasındaki ilişki negatif ve anlamlı bulunmuştur. İnsani gelişme ve sağlık değişkeni arasındaki ilişkinin ise pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Kısa dönem analiz sonuçlarının aksine uzun dönem ARDL sonuçlarına göre insani gelişme ve gelir değişkeni arasındaki ilişki negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, insani gelişme

- 1 Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ekrem ERDEM danışmanlığında Bekir ÇELİK tarafından "İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama" ismiyle tamamlanarak 06.06.2015 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.
- 2 Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, eerdem@erciyes.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>.
- 3 Arş. Gör., Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, bcelik@nny.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6345-4064>.

ile hem eğitim hem de sağlık değişkenleri arasındaki ilişki ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre insani gelişme ile gelir, sağlık ve eğitim değişkenlerinin %5 anlamlılık düzeyinde karşılıklı olarak birbirlerinin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu sonuçlardan hareketle teorinin de öngördüğü gibi Afrika ülkeleri için ekonomik büyümeyi açıklamada sadece gelir değişkenin göz önünde bulundurulmasının yeterli olmadığı buna ilave olarak eğitim ve sağlık değişkenlerinin de hesaba katılmasının doğru olacağı tespit edilmiştir. Politika yapıcılar ekonomik büyüme ve kalkınma planları yaparken etki gücünü göz önünde bulundurarak kısa dönemde gelir değişkenini, uzun dönemde ise eğitim değişkenini temel alan politikaları devreye sokmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme, Ekonomik Büyüme, Afrika, Panel ARDL, Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi.

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATION ON SOME AFRICAN COUNTRIES

Abstract

This study examined the relationship between human development and economic growth by using data from the 1995 to 2014 years of the 33 African countries selected according to the availability of data from 52 countries in the African continent. In our study; human development index was selected as the dependent variable, education expenditure, health expenditure per capita and GDP were selected as independent variables. In the analysis section, primarily cross-sectional dependence of series was examined. Then, stationary levels of series were tested by using panel stationary tests. After the series became stationary, as a result of panel ARDL short-run analysis a positive and significant relationship was detected between human development and income variables. But the relationship between human development and education variables was found to be negative and significant. However, the relationship between human development and health variables has been identified to be positive but not statistically significant. In contrast to the results of the short run analysis, according to long-run ARDL results, the relationship between human development and income variables was negative and statistically significant, the relationship between human development with both education and health variables were found to be positive and statistically significant. According to Dumitrescu-Hurlin panel causality test results, human development and income, health and education were found to be mutually

interrelated at the 5% significance level. Based on these results, as also predicted by theory, it was determined that not only income variable but also education and health variables should be considered in explaining economic growth for African countries. While policymakers are making economic growth and development plans, they should implement the policies based on the income variable in the short run and the education variable in the long run with regard to the power of influence.

Keywords: *Human Development, Economic Growth, Africa, Panel ARDL, Dumitrescu-Hurlin Panel Causality Test.*

Giriş

Ekonomik büyüme, reel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) zaman içerisinde sürekli olarak artması durumudur. Ekonomik büyüme konusu, iktisat biliminin en temel konularından biridir. İkinci Dünya Savaşından sonra ülkeler, kalkınma hedefini gerçekleştirmek için büyüme odaklı bir anlayışa yönelmişlerdir. Bu dönem sonrasında kalkınmışlık düzeyinin ölçülmesinde gösterge olarak sadece milli gelir kabul edilmekteydi. Ancak 1970 sonrası dönemde ülkeler ekonomik büyümelerini gerçekleştirmelerine rağmen, insanların yaşam standartlarında herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu nedenle, 1990'lı yıllardan itibaren toplumların kalkınma düzeylerini sadece gelir bazlı açıklamanın doğru olmadığı, ekonomik büyümenin insan odaklı gerçekleşmesi gerektiği dünya genelinde savunulan bir görüş haline gelmiştir.

Büyüme, beşeri, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlarıyla yeniden açıklama ihtiyacı; fakirliğin azalması, beslenme, barınma, sağlık ve korunma gibi gereksinimlerin karşılanması insani değerlere daha çok önem verilmesi, insan ile yaşam kalitesinin yükselmesi ve sosyal seçeneklerinin artırılması konularını ele alan yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Gelirin yanı sıra, kaliteli bir bilgi düzeyini, sağlıklı ve uzun bir yaşamı hedef alan bu çok yönlü yaklaşımın adı insani gelişme olmuştur.

Ülkelerin gelişme düzeylerinin belirlenmesinde insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması önem kazanmıştır. Bu nedenle, küreselleşen dünyada beşeri ve fiziki sermayesi dolayısıyla dikkatleri üzerine çeken bir coğrafya olduğu için, Afrika ülkeleri özelinde bu ilişkinin incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

İnsani gelişme ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olduğu bazı çalışmalarda tespit edildiyse de bu ilişkinin nasıl ve ne boyutlarda olduğu tam olarak açıklanamamıştır. İnsani gelişmenin alt göstergeleri olan gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinin her birinin ekonomik büyümeye nasıl bir katkı sağladığı da

ayrıca merak konusudur. Bu anlamda çalışmanın temel amacı, insani gelişmenin ekonomik büyümeyle olan ilişkisini incelemektir. Ayrıca, Afrika ülkelerinin bu konuda önemli kanıtlara sahip olduğu düşünüldüğünde, bu ülkelerden elde edilen veriler yardımıyla bu ilişkinin ampirik olarak analiz edilmesi de çalışmanın ikincil amacını teşkil etmektedir.

Çalışmada önce, ekonomik büyüme ve insani gelişme konuları kavramsal çerçevede ayrı ayrı ele alınacak, ardından aralarındaki ilişkinin teorik alt yapısı ve ilgili literatür çalışması yer alacaktır. Çalışmanın yöntem ve analiz kısmı olan dördüncü bölümünde, 33 Afrika ülkesinin insani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi, 1995-2014 dönemi verilerinden yararlanılarak analiz edilecektir.

1. Kavramsal Tanım ve Açıklamalar

1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, bir ülkenin genellikle bir yıl içerisinde GSYH'sinde görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar olarak tanımlanabilir. Ekonomik büyüme, ülke vatandaşlarının yaşam standartlarının sürekli olarak artırmasının en temel koşulu olduğu için, ülkelerin makroekonomik hedeflerinin başında gelir. Ancak, büyüme oranları her ülke için farklılık göstermektedir. Bunun nedeni, büyümenin temel belirleyicileri olan faktör bileşenlerinin ülkeler arasındaki dağılımlarının değişkenlik göstermesidir. Bu faktörler; fiziksel sermaye, iş gücü, beşerî sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji, girişimcilik, kurumsal yapı, hükümet, vb. şekilde sıralanabilir.

Bunların her birinin normal koşullarda ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi beklenir. Ancak, hem fiziksel miktarları itibarıyla birbirlerinden bağımsız olarak tek başlarına büyümeye katkıları hem de verimlilikleri artırılmadığında büyüme üzerindeki nitel katkıları sınırlı kalmaktadır. Örneğin, Nijerya tüm petrol zenginliğine rağmen günümüzdeki kişi başına düşen GSMH oranı 1960 yılında bağımsızlığını ilan ettiği yıldan daha yüksek değildir. Yalnız Nijerya'da değil, 1965 ile 1998 yılları arasında İran ve Venezuela'da kişi başına GSMH artışı yılda ortalama %(-1), Libya'da %(-2), Irak ve Kuveyt'te %(-3) ve Katar'da %(-6) olarak gerçekleşmiştir. Doğu Asya'da az sayıda hammaddeye sahip ülkeler, (Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan) kaynak zengini olan ülkelere (Endonezya, Malezya ve Tayland) göre daha iyi ekonomik büyüme performansı sergilemişlerdir (Gylfason, 2001: 848).

O nedenle, ülkelerin teknolojik gelişme ve beşerî sermaye konularında gösterdikleri ilerleme, üretim faktörlerinin büyümeye katkısının daha yüksek olmasını sağlayacaktır. Buna ilave olarak, ülkeler evrensel anlamda hukukun üstünlüğüne ve adalet anlayışına, kurumsallaşmış rekabetçi piyasa ekonomisine ve demokratik

siyasi olgunluğa doğru mesafe kat ettikçe, büyüme süreçlerinin daha sürdürülebilir hale gelmesi mümkün olacaktır.

1.2. İnsani Gelişme

Uzun yıllar boyunca kalkınma kavramı ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmiştir. 1970'lere kadar, kalkınma milli gelir artışı ile ölçülmekte ve sanayileşmeye dayalı ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktaydı. Bu bağlamda GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla), ekonomik durumu en iyi ölçen gösterge olması, ülkelerin karşılaştırılmasına ve gelirlerine göre sınıflandırılmasına uygun olması nedeniyle uzun süre kullanılan bir sayısal gösterge olmuştur.

Kalkınma ve ekonomik büyümeyi özdeşleştiren bu yaklaşıma dönük eleştiriler, ekonomik büyümenin yoksulluğu yeterince azaltmadığı ve ortaya çıkan çeşitli toplumsal sorunların çözümüne yeterli katkıyı sağlamadığı görüşünü savunmuşlardır. 1970'li yıllarda hızlı ekonomik büyüme sergileyen birtakım ülkelerin siyasi istikrarsızlık, yükselen işsizlik oranları ve gelir dağılımında adaletsizlik gibi sorunlarla karşılaştıkları gözlemlendi. Bunlara ek olarak 1980'li yıllarda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasının (DB) gözetiminde, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulanan yapısal uyum reformlarının insani bedelleri de oldukça ağır olmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklar, ekonomik kalkınma modellerinin doğası, niteliği ve sonuçlarına ilişkin tereddütlerin oluşmasına zemin hazırladı. Ekonomik büyüme performansı yüksek olan bazı ülkelerde, suç oranları ve çevre kirliliği gibi konularda olumsuz gelişmeler yaşanmasına rağmen, geliri o ülkelere göre daha düşük seviyede olan diğer ülkelerin insani refah seviyesi bakımından daha iyi bir konumda olmaları oldukça dikkat çekici bir durumdur. Bu sonuçlardan hareketle, uluslararası topluluk 1980'li yıllarda, sadece gelir düzeyinin artırılması ya da ekonomik büyüme oranlarında bir artış sağlanmasıyla yoksulluktan kurtulmanın veya yaşam kalitesini artırmanın mümkün olmayacağını ifade etmişlerdi (Haq, 1995: 3).

Dönem içerisinde ulaşılan yüksek büyüme oranlarının sosyal refahı artırma konusunda yetersiz kalmasının görülmesiyle beraber, geleneksel ekonomik gelişme düşüncesinin de sınırlarına ulaştığı anlaşılmıştır. Geleneksel ekonomik gelişme düşüncesindeki sınırlamalar, ekonomik büyümeye yönelik araçların seçiminden kaynaklı değil, ekonomik büyümenin kendisinin gelişmenin diğer bazı amaçlarına ulaşmasının aracı olduğu sonucunun tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, doğal olarak gelişme konusuna bakış açısını önemli ölçüde değiştirmiştir. İşsizlik, yoksulluk, temel gereksinimlerin karşılanması, gelir dağılımı gibi önceden önem arz etmeyen konuların üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. Böylece gelişmenin sadece ekonomik bir olguyu değil, toplumsal ve insani bir olguyu da kapsadığı anlaşılmıştır.

İnsani gelişme kavramı Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımından ilham almaktadır. Sen'in yapabilirlik yaklaşımı sayesinde yoksulluk ve kalkınma kavramlarına yeni bir bakış açısı kazandırılmıştır. Sen'e göre tüm faaliyetlerin nihai amacı bireylerdir ve kalkınma bireylerin başarıları, özgürlükleri ve yapabilirlikleri üzerine kurulmalıdır. Önemli olan nokta bireylerin edindikleri mallar ya da gelirleri değil, içinde yaşadığı hayatlarıdır (Anand ve Sen, 1994: 1). Sen'in bu yaklaşımına göre gelişme, bireylerin yapabileceği veya olabileceklerinin sayısının artması durumudur. Sağlıklı olmak, iyi beslenmek, bilgili olmak ve toplum içerisinde yer almak, bu yapılabilecekler ve olunabileceklere örnek gösterilebilir. Sen'in bu bakış açısıyla gelişme, kavram olarak bireylerin yapabilecekleri şeylerin önündeki engellerin kaldırılması anlamı taşımaktadır (Fukuda-Par, 2003: 302).

UNDP, Amartya Sen'in 1980'li yıllarda geliştirmiş olduğu insan endeksli kalkınma modelinden yararlanarak, ekonomik kalkınma anlayışına tepkilerin yoğun olduğu bu dönemde bu alanda yapılan çalışmalardan en önemlisi sayılabilecek İnsani Gelişme Raporunu (İGR) yayınlamıştır. İlk olarak 1990 yılında, tanınmış iktisatçı ve aynı zamanda Pakistan maliye bakanı olan Mahbub-ul Haq önderliğindeki bir ekip tarafından hazırlanan bu raporda insani gelişme şu şekilde tanımlanmıştır:

“İnsani gelişme, insanların seçeneklerini artırma sürecidir. En önemli olanlar; uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, eğitilmiş olmak ve iyi bir yaşam standartına sahip olabilmektir. İlave seçenekler, siyasal özgürlük, koruma altında insan hakları ve Adam Smith'in toplumda diğerlerine utanmadan karışabilme yeteneği olarak açıkladığı öz saygıyı içerir” (UNDP, 1990: 10).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi, insani gelişme ekonomik gelişmenin ötesinde bir anlama sahiptir. Toplumların hayat standartlarının çağdaş dünyanın hayat standartlarına yükseltilmesini temel ilke edinen insani gelişme, bireylerin ölemlerindeki fırsatların zenginleştirilmesi ve kapasitelerinin artırılması yoluyla hayatlarını değer verdikleri şekilde yaşayabilme imkânına sahip oldukları süreç olarak tanımlanmaktadır (Uygur ve Yıldırım, 2011: 31). İnsani gelişme süreci, insanların kapasitelerinin en uygun şekilde geliştirilmesi ve geliştirilen kapasitenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda en verimli şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır (UNDP, 2005: 17).

Özetle, insani gelişme, tüm bireylerin yaşam kalitesindeki iyileşme sürecidir. Gelişmenin açıklanmasında temel önem arz eden üç durum mevcuttur. Bunlardan birincisi, bireylerin yaşam standartlarının iyileştirilmesidir ki, bu durum onların gelir düzeylerinin artması ve yiyecek tüketimlerinin, sağlık hizmetlerinin, eğitim durumlarının ve diğer koşullarının, ekonomik büyüme ile beraber iyileşmesidir. Diğer bir konu, sosyal, kültürel, politik kurumlar, ekonomik sistemler ve ensti-

tülerin yapılanması ile beraber bireylerin kendine olan güvenlerinin ve bireylere verilen değerlerin artmasıdır. Üçüncü konu ise, bireylerin seçeneklerinin genişletilmesiyle birlikte özgürlük alanlarının artması ve tüketilen mal ve hizmet çeşitliliğinin artması durumudur (Todaro ve Smith, 2012: 22).

1.2.1. İnsani Gelişme Raporu ve İnsani Gelişme Endeksi

İnsani gelişme raporu, UNDP'nin çalışmaları neticesinde, Amartya Sen'in görüşlerinden yararlanılarak, Mahbub-ul Haq önderliğindeki bir ekip tarafından ilk olarak 1990 yılında yayınlanmış ve bugüne kadar da her yıl yayınlanmaya devam etmektedir. İGR, genel olarak dezavantajların ortadan kaldırılması ve zahmete değer yaşama önderlik eden fırsatların ortaya çıkarılmasıyla ilgilidir. Başından itibaren, raporlarda yoksulluk ve yoksunluğa özel önem vermişlerdir. Buna ilave olarak, kısıtlanmış yaşamların ve sefaletlerin en kötü görünüşleri ile ilgili değişik tablo ve yorumlarla geniş ölçüde bilgiler sunmaya çalışmışlardır (Anand ve Sen, 1997: 2).

Bu raporların yayınlanmasının temel amacı, ulusal ve küresel kalkınma politikalarının merkezine insanı koymanın gerekliliği ve bireylerin yaşam kalitesinin artırılması konularında uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmektir. Son dönemlerde yayınlanan İGR incelendiğinde bu amaçlara ilave olarak; hükümetler, sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler ve medya kuruluşları tarafından kalkınma planlarının hazırlanması, ülkelerin kalkınma seviyelerinin karşılaştırılması ve özellikle insani gelişme kavramının ne denli önemli olduğu konusunun vurgulaması gibi farklı amaçlar doğrultusunda da oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. UNDP tarafından hazırlanan bu raporlarda, insani gelişme kavramını tanımlarken kişi başına düşen gelir düzeyini hesaba katan tanımların ötesinde; insana tahsis edilen kaynakların verimliliği, insanı insan yapan özgürlük, kişilik gibi değerler, yoksulluk, insanın temel ihtiyaçlarına ulaşabilme seviyesi gibi kavramlara da yer verilmektedir. Bu tanımlama yoluyla raporlarda kalkınma kavramı içerisinde yer alan insanın rolünü de incelemeye çalışmaktadırlar. İGR yayınlanmaya başladığı 1990 yılından bugüne, gelişme ve yoksulluk konusundaki insan odaklı yaklaşımları ile bu alanda önemli bir katkı sağlamış, anlayış ve tartışmaların zenginleşmesinde oldukça etkili olmuştur.

Ekonomik büyüme ve yoksulluğun yok edilmesi arasındaki ilişkiyi açıklamak için UNDP, 1990 yılında yayınlanan İGR'de Haq tarafından geliştirilen insani ilerlemeyi ölçen ve daha kapsamlı bir ölçüt olan bir endeksi tanıttı. Bu tarihten itibaren UNDP tarafından kullanılmaya başlanan insani gelişme endeksi, 1990 yılından sonra her yıl çıkarılmaya devam eden İGR'de ülkelerin insani gelişme değerlerinin ölçülmesinde ve karşılaştırılmasında kullanılmıştır. İGE, tüm ülkelerde verilerin kolay elde edilebilirliği ve temel ihtiyaçları temsil etmeleri nedeniyle üç alt endeksin yardımıyla oluşturulmaktadır. İnsani gelişme endeksini oluşturan boyutlar şunlardır:

Birinci boyutu, doğumda yaşam beklentisi ile ölçülen uzun ve sağlıklı bir yaşam (Sağlık Endeksi),

İkinci boyutu, ortalama ve beklenen okullaşma yılları ile ölçülen bilgi boyutu (Eğitim Endeksi),

Üçüncü boyutu ise, satın alma gücü paritesine (ülkelerarası nispi fiyat farklılıklarını yansıtan döviz kuru) göre hesaplanan kişi başına düşen GSMH rakamları kullanılarak ölçülen yaşam standardıdır (Gelir Endeksi) (UNDP, 2010: 215).

İGR’de insani gelişme endeks değerlerinin hesaplanmasında zaman zaman formül değişikliğine gidilmiştir. 1990 yılından başlayarak sırasıyla 1991, 1994, 1995, 1999, 2005 ve son olarak 2010 yılında olmak üzere İGE değerinin hesaplanmasında değişiklikler yapılmıştır. 2010 yılında yapılan son değişiklik ile insani gelişme endeksi aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır.

$$\text{İGE} = \text{Sağlık Endeksi}^{\frac{1}{3}} * \text{Eğitim Endeksi}^{\frac{1}{3}} * \text{Gelir Endeksi}^{\frac{1}{3}}$$

İGE sıfır ile bir arasında değer almaktadır. Endeks değerinin bire yakın olması arzulanan durumdur ve ülkenin en üst seviyede bir insani gelişme sağladığının göstergesidir. Elde edilen insani gelişme endeks değerlerine göre ülkeler dört kategoride incelenmektedir:

Endeks değeri 0.550’den az olan ülkeler, “Düşük İnsani Gelişmişlik (DİG)” gurubu olarak adlandırılmaktadır.

Endeks değeri 0.550 – 0.699 aralığında olan ülkeler, “Orta İnsani Gelişmişlik (OİG)” grubu olarak adlandırılmaktadır.

Endeks değeri 0.700 – 0.799 aralığında olan ülkeler, “Yüksek İnsani Gelişmişlik (YİG)” gurubu olarak adlandırılmaktadır.

Endeks değeri 0.800 ve üzerinde olan ülkeler “Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik (ÇYİG)” grubu olarak adlandırılmaktadır (UNDP, 2014: 156).

İGE Sıra	Ülkeler	İGE (2013)	Doğuşta Yaşam Beklentisi (%)	Ortalama Okullaşma Yılı	Beklenen Okullaşma Yılı	Kişi Başına Düşen GSMH (SGP \$ - 2011)
1	Norveç	0.944	81.5	12.6	17.6	63,909
2	Avustralya	0.933	82.5	12.8	19.9	41,524
3	İsviçre	0.917	82.6	12.2	15.7	53,762
31	Katar	0.851	78.4	9.1	13.8	119,029
69	Türkiye	0.759	75.3	7.6	14.4	18,391
118	G. Afrika	0.658	56.9	9.9	13.1	11,788

Tablo 1. Seçilmiş Ülkelerin Endeks ve Alt Endeks Değerleri

Kaynak: UNDP, İGR 2014 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSMH 119,029\$ olan Katar insani gelişme sıralamasında, SGP'e göre kişi başına düşen GSMH 63,909\$ olan Norveç'in çok gerisinde kalarak 31. sırada yer almaktadır. Aynı durum Katar-Avustralya örneği için de geçerlidir. SGP'e göre kişi başına düşen GSMH Avustralya için 41,524\$ olmasına rağmen, İGE sıralamasında Katar'ın çok üzerinde ikinci sırada yer almıştır. Yine Avustralya-İsviçre örneğine bakıldığında, İsviçre GSMH ve doğuştan yaşam beklentisi bakımından Avustralya'dan üstün olmasına rağmen, eğitim endeksinin alt değişkenleri olan ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı bakımından daha düşük seviyede olduğu için, insani gelişme bakımından Avustralya'nın altında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere, insani gelişme göstergesi olarak GSMH (gelir endeksi) önemli bir etkidir, fakat insani gelişme düzeyinde diğer faktörlerin de (eğitim endeksi ve sağlık endeksi) bir o kadar önemi vardır.

Tablo 2. 1980-2010 Dönemi İçin 10'ar Yıllık Arayla En Düşük İGE'ye Sahip Ülkeler

1980 Yılında En Düşük İGE'ye Sahip 5 Ülke	1990 Yılında En Düşük İGE'ye Sahip 5 Ülke
Nijer (0.191) Mali (0.208) Burundi (0.230) Afganistan (0.230) Mozambik (0.246)	Mozambik (0.216) Nijer (0.218) Mali (0.232) Sierra Leone (0.263) Malavi (0.283)
2000 Yılında En Düşük İGE'ye Sahip 5 Ülke	2010 Yılında En Düşük İGE'ye Sahip 5 Ülke
Nijer (0.262) D. Kongo Cumhuriyeti (0.274) Etiyopya (0.284) Mozambik (0.285) Burundi (0.290)	D. Kongo Cumhuriyeti (0.319) Nijer (0.323) Çad (0.349) Sierra Leone (0.353) Orta Afrika Cumhuriyeti (0.355)

Kaynak: UNDP, İGR 2014 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Afganistan haricinde bütün ülkeler (Nijer, Mali, Burundi, Mozambik, Sierra Leone, Malavi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti) Afrika kıtasındadır. 2014 yılına ait İGR raporları incelendiğinde DİG gurubunda yer alan 43 ülkeden 35 tanesi Afrika ülkesidir. Söz konusu ülkelerin pek çoğunda görülen hızlı nüfus artışı insani gelişmede gerilemelerinin temel sebeplerinden biri olmuştur. Ülkelerin nüfusu artarken ekonomik büyüme, eğitim yatırımları, sağlık hizmetleri aynı hızda artmamış ya da ihtiyacı karşılayacak düzeye gelememiştir. Bazı ülkelerde ise, ekonomilerindeki durgunluk veya diğer nedenlerden (iç isyanlar, savaşlar, yolsuzluklar,

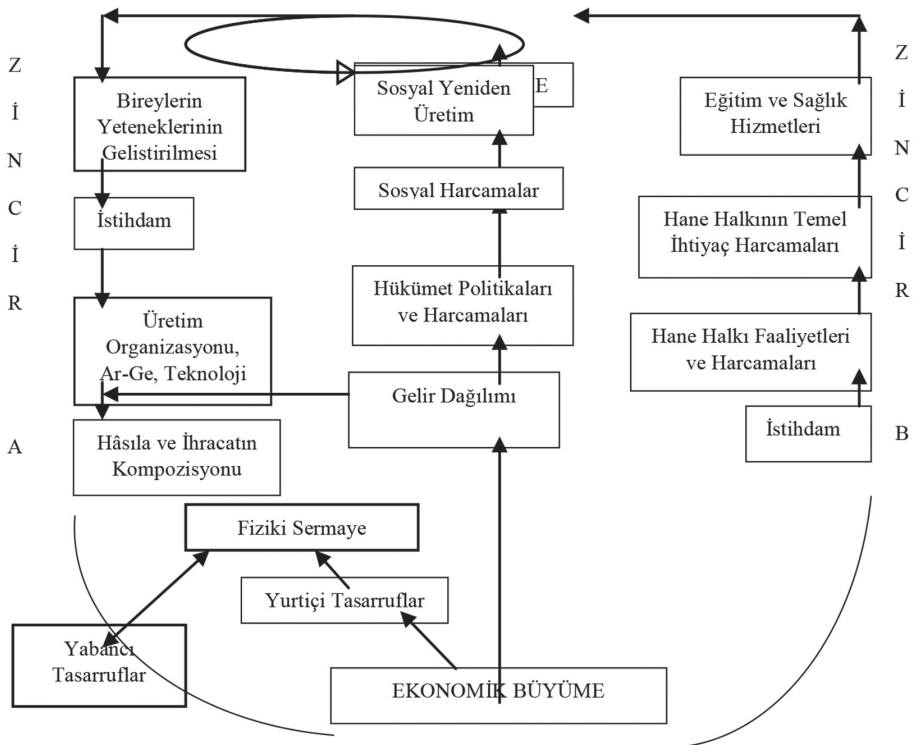
vb.) dolayı, insani gelişmedeki ilerleme sekteye uğramıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen, Tablo 2 incelendiğinde en düşük insani gelişme endeksine sahip ülkelerin İGE değerleri yıllar itibariyle artış göstermiştir. Örneğin, Nijer'in 1980 yılında İGE değeri (0.191) iken 2010 yılına bakıldığında (0.323)'e çıktığı görülmektedir. İGE'nin sıfır ve bir aralığında değer aldığı düşünüldüğünde, son sıralarda yer almasına rağmen Nijer'in insani gelişme alanında bir ilerleme kaydettiği söylenebilir.

Ekonomik büyüme ile insani gelişme kavramlarının temel çıkış noktası aynı olsa da tanımlanmalarında farklılıklar mevcuttur. Ekonomik büyüme sadece gelirin artırılması konusuna odaklanırken, insani gelişme bireye yönelik ekonomik, sosyal, kültürel ve politik tercihlerin artırılmasına odaklanır. Birçok bireysel tercih ekonomik büyümenin uzağında olmasına rağmen, insani gelişmenin ana konuları arasında yer alır. Örneğin; bilgi, sağlık, fiziksel olarak temiz bir çevre, politik özgürlük, hayattaki basit zevkler, vb. konuların hiçbiri tek başına veya tamamen gelire bağlı parametreler değildir ve bu nedenle doğrudan ekonomik büyümenin konuları arasında yer almaz, fakat insani gelişmenin vazgeçilmez konularıdır.

Son dönemde yapılan teorik ve ampirik çalışmaların sonuçlarında yer verildiği gibi, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında iki yönlü pozitif bir ilişki göze çarpmaktadır. Teorik olarak insani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi; yüksek insani gelişme düzeyinden kaynaklanan dışsallıklar yardımıyla yatırımların verimlilik düzeyinin artacağı ve bu durumun ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı, ekonomik büyümeyle sağlanacak gelir düzeyindeki artışlar ile de yeniden insani gelişme düzeyinde bir artış yaşanacağı şeklindedir. Başka bir deyişle, insani gelişme seviyesi yüksek olan ülkelerin ekonomik büyüme hızları da yüksek olacaktır. Yüksek büyüme hızından kaynaklanan gelir artışı ile de bu ülkelerin yapmış oldukları sağlık, eğitim vb. harcamaları artacaktır. Artan harcamalar yoluyla ülkelerin insani gelişme düzeyleri daha yüksek noktalara ulaşacaktır. Bu gelişmelere ilave olarak, ekonomik büyüme ile birlikte insani gelişme endeksinin alt endeksleri olan eğitim ve sağlık koşullarında yaşanacak olan iyileşmenin yeniden ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır. Aksi durumda ise, insani gelişme seviyesi düşük olan ülkelerde, yatırımların verimliliği ve ekonomik büyüme hızı da bu duruma paralel olarak düşük olacaktır. Ekonomik büyüme hızının düşük olması nedeniyle eğitim ve sağlık harcamalarına aktarılan kaynak miktarı da benzer şekilde azalacaktır. İnsani gelişme göstergelerinde yaşanacak olan bu azalma ile yine insani gelişme düzeyi de giderek azalacaktır. Şekil 1'de bu iki yönlü (Zincir A ve Zincir B) ilişki gösterilmektedir.

İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği ilk kısımda (Zincir A); insani gelişmenin ekonomik büyümeye katkı sağlaması sağlıklı ve iyi eğitilmiş insanlardan oluşan bir toplumun daha verimli olacağı gerçeğinden hareket

edilmektedir. Ancak, insani gelişme görüşü, sağlık ve eğitime yapılan yatırımların tek amacı verimliliği arttırmak olmadığını, insanların yetilerine yapılacak olan yatırımın tek başına bir amaç olduğunu ve verimsiz de olsa bu alanlara yatırım yapılması gerektiğini vurgular (UNDP, 1996: 75). İnsani gelişme elbette tek başına bir ekonominin dönüşümünü sağlayamaz. İnsanlar yetenekli ve enerjik olsalar bile makine, bina ve alt yapıya ihtiyaç duyarlar. Yine, politika yapımcıları ve yöneticilerin etkiledikleri yatırım kararlarının alınmasında ve politika yapılmasında insani gelişmenin etkisi sınırlıdır. İnsani gelişmenin en belirgin katkılarından biri işçilerin özellikle de yoksul işçilerin beslenme, sağlık ve eğitim seviyelerinin artırılarak verimlerinin artırılmasıdır.

Şekil 1. İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Bağlantılar

Kaynak: UNDP, İGR 1996: 68.

Ekonomik büyüme ve insani gelişme ilişkisinin incelendiği ikinci kısımda (Zincir B); bu zinciri doğrudan etkileyen iki temel unsur vardır. Bunlar, hane halklarının faaliyetleri ve hane halklarının insani gelişme için yaptığı harcamaların etkisi ile hükümet politikaları ve hükümet harcamalarının etkisidir. Öte yandan, karşılığı ödenmediği için milli gelir hesaplarına konu olmayan hane halkla-

rının faaliyetleri, insani gelişmeye büyük katkı yapar. Bu anlamda evleri yöneten, çocuk yetiştiren, hasta ve yaşlılara bakan kadınlar, aslında insani gelişmeye en önemli katkıyı sunarlar. Çoğunluğu insani gelişmeye doğrudan katkı yapan bu işlerin değeri yılda yaklaşık 11-16 trilyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Hane halkları aynı zamanda gelirlerini gıda maddeleri, ilaç, okul kitapları ve yeteneklerini geliştirecek diğer araçları satın almak için kullandıklarında da insani gelişmeye katkıda bulunurlar (UNDP, 1996: 67).

2. Seçilmiş Literatür Özeti

Literatürde gerek insani gelişme ile ekonomik büyüme gerekse İGE'nin alt endekslerinden olan sağlık, eğitim ve gelir ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar mevcuttur. Fakat doğrudan insani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini Afrika ülkeleri özelinde inceleyen bir çalışma henüz literatürde yer almamaktadır.

İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisini doğrudan ele alan çalışmalar başta olmak üzere, İGE'nin alt endeksleri olan eğitim, sağlık ve gelir değişkenleriyle ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen bu çalışmalara Tablo 3'te kronolojik olarak sıralanmıştır.

Literatür özetinde sırasıyla; çalışmanın yazarı, çalışmanın yayınlandığı yıl, çalışmada ele alınan dönem, çalışmanın incelenmesinde kullanılan veriler, çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 3. Seçilmiş Literatür Özeti

Yazar (Yayın Yılı)	Dönem	Data	Sonuç
Ranis vd. (2000)	1960-1992	Yaşam Beklentisi, GSYH, Sosyal Harcamalar, Gelir Dağılımı, Kadın İlköğretim Okullaşma Oranı, İGE, İGE Değişimi ve Gayri Safi Yatırım Oranı	Ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında çift yönlü, güçlü ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Ranis ve Stewart (2002)	1960-2000	GSYH, Eğitim Harcamaları, Kadın İlköğretim Okullaşma Oranı, Okuryazar Oranı, Yaşam Beklentisi, K.B.D. Yatırım Miktarı ve Doğum Oranı	İnsani gelişmenin ekonomik büyümeye öncülük ettiğine, sitemli olmamasına karşın ekonomik büyümenin de insani gelişmeye katkısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. (Devam) Seçilmiş Literatür Özeti

Kar ve Taban (2003)	1971-2000	GSMH, Özel Yatırımlar, İşgücü ve Kamu Harcamaları	Ekonomik büyümeye sağlık harcamalarının negatif, eğitim harcamalarının ise pozitif katkı yaptığı tespit edilmiştir.
Kar ve Ağır (2003)	1926-1994	GSMH, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının GSMH Oranı	Ekonomik büyümeye eğitim harcamalarının pozitif, sağlık harcamalarının nötr etkilediği belirtilmiştir.
Boozer vd. (2003)	1960-2001	GSYH, Yaşam Beklentisi, İlköğretim ve Ortaöğretim Okullaşma Oranı, Eğitim Harcamaları, Sağlık Harcamaları, Yoksulluk Oranı, Gelir Dağılımı, K.B.D. Yatırım Oranı, Okur-Yazar Oranı ve Doğum Oranı	Ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında pozitif ve çift yönlü bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir
Dikmen (2004)	1975-1997	SGP'e Göre GSYH, İGE, Yaşam Beklentisi, Yetişkin Okuryazar Oranı, Ortaöğretim Okullaşma Oranı, Yatırımların GSYH Oranı, Ar-Ge Harcamalarının GSMH Oranı, Ar-Ge'de Çalışan Personel Sayısı, K.B.D. GSMH, Kamu Harcamalarının GSMH Oranı, Sosyal Harcamaların GSMH Oranı ve Gelir Dağılımı	İnsani gelişme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Ranis ve Stewart (2005)	1960-2001	Bebek Ölüm Oranı, GSYH, Sağlık Harcamaları, Eğitim Harcamaları, Yoksulluk Oranı, İlköğretim ve Kadın İlköğretim Okullaşma Oranı, Gelir Dağılımı, Okuryazar Oranı ve İhracat Oranı	İnsani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin iki yönlü ve pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir
Taban ve Kar (2006)	1969-2001	GSMH, Beşeri Sermaye Endeksi, Bileşik Okullaşma Oranı, Eğitim Endeksi ve Yaşam Süresi Beklentisi Endeksi	Eğitim ve sağlık yoluyla beşeri sermaye artışının ekonomik büyümeyi artırdığı artan ekonomik büyümenin de yine beşeri sermaye artışına katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.
LI ve Huang (2008)	1978-2005	GSYH, İlkokullardaki Öğrenci- Öğretmen Oranı, Ortaöğretim ve Üzeri Kişi Sayısı, Hastane Yatak Sayısı, 10000 K.B.D. Doktor Sayısı, İşgücü, Sağlık ve Eğitim Yatırımları	Eğitim ve sağlık yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.
Costantini ve Monni (2008)	1970-2003	GSYH, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Enflasyon, Özel Sektör Yatırımları, D.Y. Beklentisi, Ortaöğretim Okullaşma Oranı, Yaygın Kaynakların GSYH Oranı, Kıt Kaynakların GSYH Oranı, İGE, Sanayinin Katma Değer Oranı, K.B.D. Tasarruf Oranı, K.B.D. CO2 Emisyon Oranı	Sürdürülebilir ekonomik büyüme için insani gelişme ve çevre faktörlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Tablo 3. (Devam) Seçilmiş Literatür Özeti

Gürlük (2009)	1970-2006	Biyokimyasal Oksijen Talebi, GSYH ve İnsani Gelişme Endeksi	İnsani gelişmenin sürdürülebilir ekonomik büyümede önemli rol oynadığı saptanmıştır.
Bozkurt (2010)	1980-2005	Yaşam Beklentisi, Sağlık Harcamalarının GSMH Oranı, İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Okullaşma Oranı	Sağlık ve eğitimdeki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, sağlığın eğitime göre büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Shome ve Tondon (2010)	2000-2009	İGE ve GSYH	İGE ve ekonomik büyüme arasında düşük bir ilişki olduğu belirtilmiştir.
Suri vd. (2010)	1960-2001	GSYH, Doğum Oranı, Yaşam Beklentisi, Ortaöğretim Mezun Sayısı, Yerel Yatırımlar, İhracat, Gelir Dağılımı, Yoksulluk Endeksi, Eğitim ve Sağlık Harcamaları	İnsani gelişme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Keskin (2011)	2004	GSYH, İhracat, Ar-Ge Çalışan Sayısı, Kamu Sağlık ve Eğitim Harcamaları, Yetişkin Okuryazar Oranı, Ortalama Yaşam Süresi, İGE ve Gelir Dağılımı	Eğitim düzeyi, okuma yazma oranı ve kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğu belirtilmiştir.
Ng'habi (2012)	2011	GSMH, İGE, Yaşam Beklentisi, Ortalama Okullaşma Yılı, Beklenen Okullaşma Yılı, Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi ve Düzeltilmiş İGE	Ekonomik büyüme ile insani gelişme arasında güçlü bir ilişki olduğuna dair bulgulara erişilmiştir
Sharifi-Renani vd. (2012)	1980-2010	GSYH, İşgücü, Fiziki Sermaye ve İGE	İnsani gelişmenin ekonomik büyümeye pozitif katkı sağladığı tespit edilmiştir.
Koç (2013)	2012	Doğuştan Yaşam Beklentisi, Beklenen ve Ortalama Okullaşma Yılı	Hem sağlık hem de eğitim değişkenlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilediği belirtilmiştir.
Kesikoğlu ve Öztürk (2013)	1999-2008	GSYH, Eğitim ve Sağlık Harcaması	Eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Djirimu ve Tombolotutu (2014)	2004-2011	GSYH, Yaşam Beklentisi, K.B.D. Tüketim, Ortalama Eğitim Öğretim Uzunluğu ve Okuryazar Oranı	Yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında negatif, eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur.

3. Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama

İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenen çalışmada Tablo 4’de gösterilen veriler kullanılmıştır. İlgili değişkenlerden; HDI (İnsani Gelişme Endeksi) verileri UNDP’nin hazırlamış olduğu İGR’den elde edilmiştir. Diğer değişkenler (GSYİH, eğitim harcamaları ve kişi başına düşen sağlık harcamaları) için Dünya Bankası’nın veri havuzu (WDI) kullanılmıştır. Dünya Bankası’nın veri havuzuna göre Afrika kıtasında yer alan 52 ülkeden verilerinin elverişlilik durumu göz önünde bulundurularak 33 ülkenin (Cezayir, Benin, Botswana, Burundi, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Mısır, Gabon, Gambia, Gana, Gine, Kenya, Lesotho, Malavi, Mali, Moritanya, Mauritius, Fas, Mozambik, Namibya, Nijer, Ruanda, Senegal, Sierra Leone, Güney Afrika, Sudan, Svaziland, Tanzania, Togo, Tunus, Uganda, Zambiya) 1995-2014 dönemlerini kapsayan verileri kullanılmıştır. Kalan ülkelere ait verilerin geçmiş yıllara ait bilgi eksikliği ya da ülkelerin içinde bulunduğu durum nedeniyle sağlıklı olmadığı gözlenmiştir.

Tablo 4. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Tanımı
LNHDI _{it}	i. ülkenin t dönemindeki doğal logaritması alınmış İnsani Gelişme Endeksi
LNGDP _{it}	i. ülkenin t dönemindeki doğal logaritması alınmış GSYİH
LNEXP _{it}	i. ülkenin t dönemindeki doğal logaritması alınmış Eğitim Harcamaları
LNHEXP _{it}	i. ülkenin t dönemindeki doğal logaritması alınmış K.B.D. Sağlık Harcamaları

33 Afrika ülkesinin 1995-2014 yıllarına ait verilerinden yararlanarak, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanacağımız doğrusal panel veri modeli (1) numaralı denklemde gösterildiği gibidir.

$$\ln HDI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GDP_{it} + \alpha_2 \ln EXP_{it} + \alpha_3 \ln HEXP_{it} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Ampirik analizimizin temel sorusu: “İnsani gelişme ile ekonomik büyüme arasında, ele alınan ülkeler ve dönem için istatistiki olarak anlamlı bir ilişki var mıdır?” şeklindedir. Bu soruya cevap bulabilmek için analiz yöntemi olarak, panel ARDL testi ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi kullanılacaktır. Panel ARDL testi ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişki, Dumitrescu-Hurlin testi ile de değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi test edilecektir.

Panel veri setinin zaman boyutunun uzun olması halinde zaman serisi analizlerinde olduğu gibi durağanlık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda sahte regresyon yani güvenilir olmayan tahmin sonuçları elde edilebilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Bu

nedenle, modeldeki değişkenlerin durağan olup olmadıklarının tespit edilebilmesi gerekmektedir. Fakat serilerin durağanlığında hangi kuşak testlerin (birinci nesil veya ikinci nesil) kullanılacağına karar vermek için öncelikle serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğini saptamak gerekir. Bu teste ait boş hipotez yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklinde iken alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığı vardır şeklindedir. Bu çalışmada serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunup bulunmadığını sınamak için kullanılan testlere ait sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Serilerde Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

		LNHDI	LNEEXP	LNHEXP	LNGDP
CD_{LM1}	Sabitli	787,982 (0,000)*	795,494 (0,000)*	571,022 (0,095)	882,294 (0,000)*
	Sabitli ve Trendli	843,682 (0,000)*	879,797 (0,000)*	670,192 (0,000)*	977,531 (0,000)*
CD_{LM2}	Sabitli	8,000 (0,000)*	8,232 (0,000)*	1,324 (0,093)	10,903 (0,000)*
	Sabitli ve Trendli	9,714 (0,000)*	10,826 (0,000)*	4,376 (0,000)*	13,833 (0,000)*
CD_{LM}	Sabitli	-0,695 (0,244)	-1,537 (0,062)	-2,784 (0,003)*	-1,295 (0,098)
	Sabitli ve Trendli	-1,478 (0,070)	-1,127 (0,130)	-2,615 (0,004)*	-0,778 (0,218)
CD_{LM-Adj}	Sabitli	10,031 (0,000)*	15,610 (0,000)*	-0,541 (0,076)	11,526 (0,000)*
	Sabitli ve Trendli	9,172 (0,000)*	13,171 (0,000)*	-1,388 (0,917)	11,274 (0,000)*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan yatay kesit bağımlılığı testlerine göre serilerde, sabitli ile sabitli ve trendli modellerin (LNHEXP hariç) hepsinde %1 önem seviyesinde yatay kesit bağımlılığının bulunduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla serilerde birim kök sınaması için ikinci kuşak birim kök testlerinden Smith Boot Test testi kullanılmıştır. Bu teste ait boş hipotez birim kök vardır (seri durağan değildir) şeklinde iken alternatif hipotez birim kök yoktur (seri durağandır) şeklindedir. Bu teste ait sonuçlara Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Smith Boot Birim Kök Test Sonuçları

		Sabit	Sabit ve Trendli
LNHDI	Düzye	-1,277 (0,655)	-1,953 (0,697)
	Birinci Fark	-3,013 (0,000)*	-3,438 (0,000)*
LNEEXP	Düzye	-2,293 (1,000)	-2,253 (0,361)
	Birinci Fark	-4,052 (0,000)*	-4,089 (0,000)*
LNHEXP	Düzye	-4,774 (0,000)*	-4,830 (0,000)*
	Birinci Fark	-6,760 (0,000)*	-6,574 (0,000)*
LNGDP	Düzye	-4,774 (0,000)*	-4,830 (0,000)*
	Birinci Fark	-6,760 (0,000)*	-6,574 (0,000)*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Modeli oluşturan değişkenlerin durağanlıkları tespit edildikten sonra, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin analiz edilebilmesi için Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilen Panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. İnsani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki kısa dönemli ilişkiyi açıklamak için (2) numaralı denklem, uzun dönemli ilişkiyi açıklamak için ise (3) numaralı denklem sisteminden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına Tablo 7 ve Tablo 8’de yer verilmiştir.

$$\ln HDI_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^p \beta_{ij} \ln HDI_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij} \ln GDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij} \ln EEXP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^l \gamma_{ij} \ln HEXP_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\Delta \ln HDI_{it} = \alpha_i + \beta_i^* \ln HDI_{i,t-1} + \delta_i^* \ln GDP_{i,t} + \theta_i^* \ln EEXP_{i,t} + \gamma_i^* \ln HEXP_{i,t} + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{ij}^{**} \Delta \ln HDI_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij}^{**} \Delta \ln GDP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^k \theta_{ij}^{**} \Delta \ln EEXP_{i,t-j} + \sum_{j=0}^l \gamma_{ij}^{**} \Delta \ln HEXP_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Pesaran Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilen panel ARDL tahmin sonucundan elde edilen ECT (hata düzeltme katsayısı) eş bütünleşmenin test edilmesi için kullanılmaktadır. Egert vd. (2006) hata düzeltme katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı ise bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Buradan hareketle, yapılan analiz

sonucunda ECT katsayısının, kısa dönemde negatif (-0.122720) ve %1 anlamlılık değerinden küçük (0.0002) olduğu için istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, modelin bağımlı değişkeni insani gelişme endeksi ile bağımsız değişkenleri sırasıyla; gelir, eğitim ve sağlık arasında eş bütünleşme ilişkisi vardır. Kısa dönem analizinde kullanılan ECT'nin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması aynı zamanda kısa dönemde yaşanacak bir şokun uzun dönemde dengeye yakınsama süresini de ifade etmektedir. Analiz sonucumuza göre, kısa dönemde yaşanacak bir şok ile dengeden sapmanın bir dönem sonrasında (yani 1 yıl sonrasında) %12'sinin dengeye yakınsayarak düzeleceği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, yaklaşık 8 (1/0,12) dönem sonra ekonominin yeniden dengeye geleceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kısa dönem Panel ARDL analiz sonuçlarına göre, Afrika ülkeleri için insani gelişme ile gelir değişkeni arasında pozitif (0.024315) ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat insani gelişme ile eğitim değişkeni arasında negatif (-0.019894) ve %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Son olarak, insani gelişme ile sağlık değişkeni arasındaki ilişki pozitif (0.002765) fakat istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kalkınma göstergesinin gelir değişkeni olduğu görüşünü savunanları destekler şekilde insani gelişme düzeyini artırmak için kısa dönemde GSYH'yi artırmak gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. Panel ARDL Kısa Dönem Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık*
Kısa Dönem Denklem				
ECT	-0.122720	0.032641	-3.759722	0.0002
D(LNGDP)	0.024315	0.011805	2.059751	0.0400
D(LNEEXP)	-0.019894	0.006078	-3.272971	0.0011
D(LNHEXP)	0.002765	0.004821	0.573440	0.5666
C	-0.129820	0.038612	-3.362174	0.0008
@TREND	0.001039	0.000414	2.509929	0.0124

Afrika ülkeleri verilerinden yararlanılarak yapılan uzun dönem Panel ARDL sonuçları ise kısa dönemden oldukça farklılık arz etmektedir. Uzun dönemde insani gelişme ve gelir değişkeni arasında negatif (-0.173220) %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Maqbul Haq ve arkadaşlarının savunduğu görüşü destekler şekilde insani gelişme ve eğitim değişkeni arasındaki ilişkinin pozitif (0.207771) ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Yine insani gelişme ve sağlık değişkeni arasında pozitif (0.024754) ve %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Kalkınma göstergesi olarak yalnızca gelir değişkeninin yeterli olduğunu düşünen grubun aksine, uzun dönem analizleri eğitim değişkeninin çok daha önemli olduğu ve kalkınma için pozitif katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 8. Panel ARDL Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık*
Uzun Dönem Denklem				
LNGDP	-0.173220	0.021771	-7.956434	0.0000
LNEEXP	0.207771	0.015833	13.12269	0.0000
LNHEXP	0.024754	0.008533	2.900974	0.0039

Özetle ifade etmek gerekirse, Panel ARDL sonuçlarına göre hem kısa hem de uzun dönemde dikkate alınan üç değişken de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, ancak ilişkinin yönü bakımından farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, insani gelişme ile gelir değişkeni arasında kısa dönemde aynı yönlü bir ilişki bulunurken, uzun dönemde ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre, analizimize dahil edilen ülkelerde kısa dönemde insani gelişmeyi daha ileri seviyeye taşımak için büyüme eksenli gelir artırıcı politikalar ile sağlık harcamalarına odaklanılması, özellikle de milli geliri artırıcı politikalara öncelik verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Uzun dönemde ise, insani gelişmeyi daha ileri seviyeye taşımak için eğitim ve sağlık harcamalarına öncelik verilmesinin daha uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

İnsani gelişme ile gelir arasındaki kısa dönemde zayıf da olsa aynı yönlü ilişkinin aksine uzun dönemde ters yönlü daha güçlü ilişkinin varlığı, milli gelirdeki ve fert başına düşen gelirdeki değişikliklerin insani gelişmeye net katkısının esas olarak kısa dönemde görülebildiğini, uzun dönemde bu etkinin tersine döndüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, insani gelişmede kısa dönemde büyüme odaklı politikalarla geçici olarak iyileştirmelerin görülebileceği, ancak uzun dönemde olumlu sonuçların ancak bunun yerine sağlığa ve özellikle de eğitime yapılan harcamalarla ve gelişmelerle görülebileceği anlaşılmaktadır. Gelirdeki artışın uzun dönemde insani gelişmeye olumlu etkisini tam olarak analiz edebilmek için muhtemelen kaynakların ve gelirin nasıl paylaşıldığına da bakmak gerekecektir. Kaldı ki, uzun dönemde gelirdeki artış zaten eğitim ve sağlık gibi refah odaklı harcamalara kaçınılmaz olarak yansdığı için, bu değişkenlerde görülen aynı

yönlü olumlu ilişkinin zatendolaylı olarak gelir artışını da yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, insani gelişme ile eğitim harcamaları arasındaki kısa dönemde ters yönlü ilişkinin aksine uzun dönemde aynı yönlü güçlü ilişkinin varlığı, eğitimin insani gelişmeye katkısının ancak uzun dönemde gecikmeli olarak yansıyabileceği gerçeğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, politika yapımcıların eğitime yapılan yatırımların toplumsal refaha net katkısının daha sonraki dönemlerde görülebileceğinin farkında olmaları gerekmektedir.

Panel veri analizi için kullanılan nedensellik testlerinden birisi de Dumitrescu-Hurlin nedensellik testidir. Bu test ile bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin karşılıklı olarak birbirinin nedeni olup olmadığı tespit edilmektedir. Standart bir granger nedensellik testinden farklı olarak bu test tüm katsayıların kesitlere göre farklılık göstereceğini varsaymaktadır. Buna ek olarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) Monte Carlo simülasyonu yardımıyla yaptıkları analizleri sonucunda yatay kesit bağımlılığı olan nispeten kısa dönemli veriler için bile Dumitrescu-Hurlin nedensellik testinin son derece uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca hem $T > N$ hem de $T < N$ koşullarında, dengesiz ve heterojen panel veri analizlerinde Dumitrescu-Hurlin nedensellik yaklaşımı uygulanabilmektedir. İnsani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini açıklamak için (4) ve (5) numaralı denklemler sistemlerinden yararlanılmıştır.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

$$x_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} x_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} y_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

H_0 : Tüm birimler için y (x) değişkeni, x (y) değişkeninin nedeni değildir.

H_a : Bazı birimler için y (x) değişkeni, x (y) değişkeninin nedenidir.

Tablo 9. Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

Sıfır (H0) Hipotezi:	W-ist.	Zbar-ist.	Olasılık
LNGDP \Rightarrow LNHDI	3.47481	2.24703	0.0246
LNHDI \Rightarrow LNGDP	7.22519	9.83108	0.0000
LNEEXP \Rightarrow LNHDI	3.63458	2.57012	0.0102
LNHDI \Rightarrow LNEEXP	6.51303	8.39094	0.0000
LNHEXP \Rightarrow LNHDI	3.89250	3.09168	0.0020
LNHDI \Rightarrow LNHEXP	6.72202	8.81355	0.0000

Not: \Rightarrow : Granger Nedeni Değildir. Gecikme Uzunluğu, k=1.

Bu sonuçlardan hareketle, insani gelişmenin sadece gelir değişkeniyle değil, eğitim ve sağlık değişkenleriyle de ilişkisi vardır. Dolayısıyla ülkelerin kalkınmışlık göstergesi olarak gelir değişkeninin yeterli olmadığı ve buna ilave olarak eğitim ve sağlık değişkenlerinin de dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, çift yönlü nedensellik sonuçlarına göre, insani gelişmeden gelir, eğitim ve sağlığa doğru ilişkinin katsayıları daha büyüktür. Buna göre, gelişmiş toplumlarda büyüyen servet aynı yönde sosyal ve iktisadi alanlarda niteliksel gelişmeleri ve refahın artışı sağlamak suretiyle, gelirin yanı sıra eğitim ve sağlık alanlarında da sürdürülebilirliği temin edecektir. Kaldı ki, gelişmiş toplum olmanın belki de en vazgeçilmez özelliği, eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda yenilenmeyi ve sürekli daha iyiye ulaşmayı kendisine hedef seçmesidir. Başka bir deyişle, insani gelişmenin daha yüksek olduğu toplumlar sosyal ve iktisadi refahın kıymetini daha iyi bilen ve bu uğurda daha fazla çaba sarf eden toplumlardır.

Sonuç

Toplumun bireylerinin temel gereksinimlerinin yanı sıra daha üst düzey gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayıcı ortamlar oluşturma insani gelişme yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Ülkelerin kalkınmasını ekonomik büyüme ve ekonomik büyümeyi ifade eden GSYH artışında gören kalkınma anlayışı 1980'ler sonrasında zayıflayarak yerini “İnsanca gelişme” felsefesine bırakmıştır. Bu felsefenin merkezinde insan vardır. Üretim zenginliğinin artması bir ön koşul olarak görülmektedir. Bu düşüncenin temelleri Amartya Sen tarafından konulmuş, Mahbub-ul Haq liderliğinde bir ekip ile UNDP'nin katkılarıyla hayata geçirilmiştir. 1990'dan yılından itibaren dünyada giderek yaygınlaşmış ve kabul görmüştür. Kalkınmışlık düzeyinin ölçülmesinde sadece GSYH'nin kalkınma göstergesi olmasının yanlış olacağından yola çıkan bu görüş, yapılan çalışmalar neticesinde İGE formülünü de teoriye kazandırmıştır. İlk zamanlarda tam olarak istenilen seviyede bir değişim olmasa da zaman içerisinde hesaplamalarda kullanılan formül yenilerek daha anlamlı bir hale getirilmiştir.

Kısa dönem panel ARDL sonucu gelir değişkeninin tek başına ekonomik büyümenin göstergesi olduğu savını doğrulamıştır. Kısa dönem analizinde eğitimin insani gelişmeye etkisi ise negatif çıkmıştır. Bu duruma gerekçe olarak eğitim faaliyetlerine yapılan harcamanın karşılığının kısa dönemde negatif bir etki yarattığı gerçeğidir. Fakat yapılan çalışmanın uzun dönem analizi sonucunda, literatürde yer alan: Ranis vd. 2000 yılında yaptıkları çalışmaya, Ranis ve Stewart'ın 2002 ve 2005 yıllarında yapmış oldukları çalışmalara, Boozer vd.'nin 2003 yılında yaptıkları çalışmasına, Dikmen'in 2004 yılında yapmış olduğu çalışmaya, Constantini ve Monni'nin 2008 yılında yapmış oldukları çalışmaya, Gürlük'ün 2009 yılında yapmış olduğu çalışmaya, Suri vd.'nin 2010 yılında ele aldıkları

çalışmalarına, Sharifi-Renani vd.'nin ve Ng'habi'nin 2012 yılında hazırlamış oldukları çalışmalara benzer şekilde insani gelişme ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Yapılan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi de literatürdeki bu çalışmaların sonuçlarını doğrulamaktadır. Ele alınan tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde birbirlerinin karşılıklı olarak nedeni olduğu gözlenmiştir. Bu sonuçlar, Afrika kıtasına eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımların uzun vadede insani gelişme üzerinde beklendiği gibi olumlu katkı yarattığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra insani gelişme ve gelir değişkeni arasındaki ilişkinin kısa dönem sonuçlarının aksine negatif olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Afrika ülkeleri için uzun vadede yalnızca gelir değişkenini ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanmanın sakıncasını ortaya koymaktadır.

Çalışma neticesinde iktisat literatürüne ve gelecekte Afrika ülkelerini ele alacak çalışmalara katkı sağlayacak oldukça çarpıcı bulgular elde edilmiştir. Afrika ülkelerinin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için sadece geliri göz önünde bulundurmamak yerine gelire ek olarak eğitim ve sağlık yatırımlarına da önem vermelerinin daha faydalı olacağı tespit edilmiştir.

Günümüzde hem Afrika kıtasını hem de insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar son derece dikkat çeken çalışmalar arasında yer almaktadır. Gerek ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi gerek kalkınmanın sağlanması için kişi başına düşen GSYH'i artırmanın yanında eğitim, sağlık, beslenme, gelir dağılımı gibi insanın da gelişmeye dahil olduğu, insanı merkeze alan bir ekonomik büyüme stratejisi belirlenmelidir. Böylece ülkeler (hükümetler) ekonomik büyüme, gelişme ve toplumsal refah hedeflerini aynı anda gerçekleştirmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

- ANAND, S.; Sen, A. (1994), *Human Development Index: Methodology and Measurement*, New York: Human Development Report Office Occasional Paper 12.
- ANAND, S.; Sen, A. (1997), *Concepts of Human Development and Poverty: A Multidimensional Perspective*, New York: Human Development Working Papers.
- BOOZER M.; Ranis, G.; Stewart, F.; Tavneet, S. (2003), "Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth", Economic Growth Center, ss. 1-48.
- BOZKURT, Hilal (2010), "Eğitim, Sağlık ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Analiz", Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, ss. 7-27.
- COSTANTİNİ, V.; Monni, S. (2008), "Environment, Human Development and Economic Growth", Ecological Economics, Vol. 64, No. 4, ss. 867-880.
- DICKEY, D.; W. Fuller (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," Econometrica, No. 49, ss. 1057-1072.

- DİKMEN, Meltem K. (2004), “Büyüme ve İnsani Gelişme Arasındaki Bağlantılar: Uluslararası Ampirik Bir Çalışma”, İktisat, İşletme ve Finans/İnceleme Araştırma Dergisi, Sayı 222, ss. 39-54.
- DJİRİMU, A. M.; Tombolotutu, A. D. (2014), “The Effect of Human Development Index Indicators on Economic Growth in Central Sulawesi Province”, Central Sulawesi of Agency for Regional Development Planning, ss. 1-8.
- DUMİTRESCU, E.; Hurlin, C. (2012), “Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels”, Economic Modelling, Vol. 29, No. 4, ss. 1450-1460.
- E’GERT, B.; Halpern, L.; MacDonald, R. (2006), “Equilibrium Exchange Rates In Transition Economies: Taking Stock Of The Issues”, Journal Of Economic Surveys, Vol. 20, No. 2, ss. 257-324.
- FUKUDA-PAR, S. (2003), “The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen’s İdeas On Capabilities”, Feminist Economics, Vol. 9, No. 2, ss. 301-317.
- GRANGER, C. W. J.; Newbold, P. (1974), “Spurious Regressions In Econometrics”, Journal of Econometrics, Vol. 2, ss. 111-120.
- GÜRLÜK, Serkan (2009), “Economic Growth, İndustrial Pollution and Human Development in The Mediterranean Region”, Ecological Economics, Vol. 68, ss. 2327-2335.
- GYLFASON, Thorvaldur (2001), “Natural Resources, Education and Economic Development”, European Economic Review, Vol. 45, ss. 847-859.
- HAQ, Mahbub ul (1995), *Reflections on Human Development*, Oxford: University Press.
- İM, K. S.; Pesaran, M. H.; Shin, Y. (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, Journal of Econometrics, Vol. 115, ss. 53-74.
- KAR, M.; Ağır, H. (2003), “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)”, II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, ss. 181-192.
- KAR, M.; Taban, S. (2003), “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, Ankara SBF Dergisi, Cilt:58, Sayı 3, ss. 145-169.
- KARABULUT, T.; Kaya, N.; Gürsoy, Z. (2009), “Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’ne Üye Ülkelerin 2006 Yılı İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Analizi”, Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 1-18.
- KESİKOĞLU, F.; Öztürk, Z. (2013), “Relationship Between Human Capital and Economic Growth: Panel Causality Analysis for Selected OECD Countries”, Journal of Economic and Social Studies, Vol. 3, No. 1, ss. 153-162.
- KESKİN, Abdullah (2011), “Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 25, Sayı 3, ss. 125-153.
- KOÇ, Aylin (2013), “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Maliye Dergisi, Sayı 165, ss. 241-258.
- LEVİN, A.; Lin, C.; Chu, C. (2002), “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties”, Journal of Econometrics, No. 108, ss. 1-24.
- LI, H.; Huang, L. (2008), “Health, Education and Economic Growth in China: Empirical Findings and Implications”, China Economic Review, Vol. 20, ss. 374-387.
- NG’HABİ, Ntogwa B. (2012), “Economic Growth and Human Development; A link Mechanism An Empirical Approach”, Munich Personal RePEc Archive, ss. 1-48.
- PESARAN, M. H.; Shin, Y.; Smith, R. P. (1999), “Pooled Mean Group Estimation of Dynamic

- Heterogeneous Panels”, *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 94, No. 446, ss. 621-634.
- PHİLLİPS, P. C. B.; Perron, P. (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, No. 75, ss. 335-346.
- RANİS, G.; Stewart, F. (2002), “Economic Growth and Human Development in Latin America”, *Cepal Review*, Vol. 78, ss. 7-23.
- RANİS, G.; Stewart, F. (2005), “The Priority of Human Development”, *The Development Imperative*, ss. 37-51.
- RANİS, G.; Stewart, F.; Ramirez, A. (2000), “Economic Growth and Human Development”, *World Development*, Vol. 28, No. 2, ss. 197-219.
- SHARİFİ-RENANİ, H.; Mirfatah, M.; Honarvar, N. (2012), “Effects of Human Development Indexes on Economic Growth in MENA Countries: An Emphasis on Education and Literacy Indexes”, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2103360, 2012.
- SHOME, S.; Tondon, S. (2010), “Balancing Human Development with Economic Growth: A Study of ASEAN 5”, *Annals of the University of Petroşani, Economics*, Vol. 10, No. 1, ss. 335-348.
- SURİ, T.; Boozer, A. M.; Ranis, G.; Stewart, F. (2010), “Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth”, *World Development*, Vol. 39, No. 4, ss. 506-522.
- TABAN, S. ve Kar, M. (2006), “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, (1969-2001)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 59-182.
- TODARO, Michael P.; Smith, Stephen C. (2012), *Economic Development*, Boston: Addison-Wesly.
- UNDP (1990), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1996), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2005), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2010), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2014), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UYGUR, S.; Yıldırım, F. (2011), “Cinsiyete Bağlı İnsani Gelişme Endeks Yaklaşımları: Türkiye Örneği”, *Tisk Akademi*, ss. 30-59.

İKİNCİ EKLAN UYGULAMALARININ TV'DEKİ ÜRÜN YERLEŞTİRMELER YOLUYLA SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİNE YÖNELİK KAVRAMSAL BİR BAKIŐ¹

Hüseyin S. KURTULDU², Derya ALTINTAŐ³

Geliş: 13.11.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.482052

Öz

Günümüz tüketicileri piyasada üretilen ürün miktarının ve çeşitliliğinin oldukça yüksek olması ve rekabetin hızla artmasıyla beraber mal ile hizmetlere daha hızlı bir şekilde ulaşma ihtiyacı duymaya başlamışlardır. Dolayısıyla hızlı bir şekilde tüketiciye sunulan ürünlerin farkına varılması ve satın alma niyetinin oluşturulup tüketicilerin satın alma davranışına yönlendirilmesinin de aynı hızla gerçekleştirilebilmesi teknolojiadaki değişimi takip eden güncel pazarlama uygulamalarıyla mümkün olabilecektir. Ayrıca bu hızlı tüketim sürecinde çoğu zaman gerçek yaşamla ilişkilendirdiğimiz TV'deki programlar dünyaya bakış açımızı etkilemekte, düşüncelerimizi, yaşam tarzımızı şekillendirmekte ve dolayısıyla satın alma davranışlarımızı etkilemektedir. Tüketiciler, bu programlardaki karakterler gibi görünebilmek veya yaşayabilmek için neleri, nerelerden, nasıl satın alacaklarına ve bu ürünleri ne amaçla, kimlerle tüketeceklerine karar vermeye çalışmaktadırlar. Bu noktada ünlülerin programlar içinde ve hatta dışındaki hayatlarında sponsorlarla desteklendikleri böylece markalar için hem birer aracı görevi üstlendikleri hem de tüketicilerin satın alma davranışını etkiledikleri söylenebilir. Bu doğrultuda çalışmada, TV'deki ürün yerleştirmeler sayesinde oluştuğu düşünü-

1 Bu çalışma 27-29 Nisan 2018 tarihlerinde Kocaeli'nde düzenlenmiş olan 23. Pazarlama Kongresi'nde sunulan özet bildirinin düzenlenmiş halidir.

2 Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
hskurtuldu@ktu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8517-893X>.

3 Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu,
daltintas@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1965-236X>.

len satın alma niyetlerinin ikinci ekran uygulamalarıyla kullanıcıların satın alma davranışına dönüştürülebilmesi kavramsal olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler Endüstri 4.0, Televizyon, İkinci Ekran, Ürün Yerleştirme, Tüketim.

Jel Kodları: M31, M37, D83, M13, M15

A CONCEPTUAL VIEW OF THE EFFECT OF SECOND SCREEN APPLICATIONS ON PURCHASING BEHAVIOR THROUGH PRODUCT PLACEMENT ON TV

Abstract

Today's consumers begin to need to reach the goods and services more quickly, as the quantity and diversity of the products which produced in the market are very high and competition is increasing rapidly. Therefore, it will be possible to realize the products offered to the consumer in a fast way and to make the purchase intention to be directed to the purchasing behavior of consumers at the same speed with the current marketing applications following the change in technology. Moreover, in this fast-paced consumption process, TV programs that we often associate with real life affect our view of the world, shape our minds, our lifestyle, and thus affect our buying behavior. Consumers try to decide what to buy, how to buy, where to buy and consume these products with whom in order to live like the TV characters that they follow. At this point, it can be said that the celebrities are sponsored by their sponsors in their programs and even outside their lives, so that they can act as both agents and influence consumers' purchasing behavior. In this line of work, conceptualization of buying intentions, which are thought to be made possible by product placement in TV, can be turned into purchasing behavior by second screen applications.

Keywords: Industry 4.0, Television, Second Screen, Product placement, Consumption.

Jel Kods: M31, M37, D83, M13, M15

Giriş

Pazarlama bileşenlerinin bağlantı noktası olarak değerlendirebileceğimiz iletişim süreçleri İnternet'teki gelişmelerin etkisiyle büyük bir değişim sürecine girmiştir. Bu noktada küreselleşen dünyada rekabet etmek, başarılı olmak ve başarılarını sürdürmek isteyenler sadece geleneksel iletişim yöntemlerini tercih etmekle

yetinmemeli, değişen tüketici beklentileri doğrultusunda İnternet'teki varlıklarını artırmalıdır. Bunun için de dünyayı günün 24 saati erişilebilen bir iş merkezine dönüştüren bilişim teknolojileri ve İnternet'teki gelişmelerin en yeni çıktısı olduğu düşünülen Endüstri 4.0 sayesinde yaşanan değişimlerle uyumlu farklı pazarlama stratejileri oluşturulmalıdır. Sanayi devriminin 4 üncü aşamasını anlatan Endüstri 4.0 günümüzde, üretim ilişkilerine egemen olan dijital teknolojileri, akıllı robotları, bulut sistemlerini, büyük verileri, nesnelerin internetini ve 3 boyutlu yazıcı gibi gelişim unsurlarını içeren yeni ilişkiler örgüsünü ifade etmektedir. Bu durumda teknolojik gelişmeler sayesinde değişen iş süreçleri sonucunda her alanda verimlilik artışı ile daha ucuz ve kaliteli üretim sağlanabilecektir (Erdem, 2017: 18). Özellikle sosyal medya paylaşımları, fotoğraf, İnternet günlükleri, video, metin ve kayıt tutulan dosyalar gibi yüksek hacimli verileri işlenebilir ve anlamlandırılabilir hale getiren büyük verilerin doğru kanallarla toplanarak, doğru analiz edilerek yorumlanması; etkin bir planlamayla farklı taleplere karşılık verilerek rekabet gücünün artırılmasını sağlamaktadır (Esen ve Türkay, 2017: 93). Endüstri 4.0 teriminin, başta bilişim teknolojileri odaklı olmak üzere, imalat sistemlerindeki farklı değişiklikleri açıklamakta olduğu söylenebilir (Lasi vd., 2014: 241). Ancak araştırmacılar, sadece üretimde değil, aynı zamanda Endüstri 4.0'ın yakından takip edildiği pazarlama iletişimi alanındaki çevrimiçi satışlardan promosyonlara kadar farklı pazarlama amaçlarıyla uyumlu olarak kullanılacak ikinci ekran uygulamalarının geliştirilmesinde de bu değişimden yararlanabilirler. İkinci ekran, kişilerin aynı anda iki ekranı kullanarak bilgi edinmesi ya da etkileşime girmesi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin televizyonda yayınlanan bir dizi sırasında ekrana yansıtılan bir facebook ya da twitter hesabına yönlendirme yapılabilir. İzleyici diziyi izlerken diğer taraftan cep telefonu ya da tableti aracılığı ile yönlendirme yapılan hesaba girerek dizi ile ilgili tüm gelişmeleri takip edebilir ve yorum yaparak fikirlerini paylaşabilir (Yazıcı, 2017: 69). Zúñiga ve Lui'nin (2017) çalışmalarına göre Türkiye'de nüfusun büyük bir kısmı(%95,6), ikinci ekranı sık sık kullanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada TV'deki ürün yerleştirmeler sayesinde oluştuğu düşünülen satın alma niyetlerinin, ikinci ekran aracılığıyla satın alma davranışına dönüştürülebilmesinin kavramsal olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Literatür

Pazarlama uygulayıcıları satın alma niyetlerinin, satın alma kararlarına dönüşebilmesinde etkili olan gelir durumu, sosyalleşme, ruh hali, satın alma ortamı ve satış koşulları gibi faktörleri göz önünde bulundurarak tutundurma çabalarına yön vermelidir. Bu çabalardan biri olan marka yerleştirmenin amacı müşteri farkındalığının artırılması ile satın alma kararını olumlu sonuçlandırmaya çalışmaktır

(d'Astous ve Chartier, 2000: 31). Program içi sponsorluk, ürün yerleştirme ya da marka yerleştirme olarak bilinen bu terim; ticari içerikli ürün ve / veya markaların yayın içeriğine dahil edilmesi anlamına gelmektedir (Karrh 1998; Russell ve Belch 2005; Schneider ve Cornwell 2005, Smit vd., 2009). Alternatifler arasında karar vermekte zorlanan tüketici, modern teknolojilerin kullanıldığı ürün yerleştirmelerin ikinci ekranla bütünleşmesi sayesinde seçimini yaparken etkin bir şekilde araştırmalarını yapabilecek ve istediğı kararları alabilecektir. Teknolojideki gelişmeler ve iletişimin ağ tabanlı ortamlarda ön plana çıkması İnternet üzerinden alışveriş yapma alışkanlıklarını artırmaktadır. Bu yeni teknolojiler akıllı telefonlar aracılığıyla mobil internet kullanımını da artırmıştır (Özdel, 2018: 4).

Böylece hayatımıza giren sosyal medyanın getirdiğı yenilikler ile sağladığı avantajların büyük olmasına karşın, markalar için yürütölen sosyal medya çalışmalarının başarı düzeyinin ölçümü zorluk taşıyan bir konudur (Schultz ve Block, 2012). İkinci ekran ürün yerleştirmeye imkân veren önemli stratejilerden biridir. Bu stratejiyle tüketicilerin satın almaya yönlendirmesi de işletmelerin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilebilecektir.

2017 yılındaki IAB Türkiye'nin ikinci ekranla ilgili çalışmasına göre, Türkiye ikinci ekranı %30 oranında ürün satın alma ile ilgili araştırmaları için kullanmaktadır. Erdemir (2016) TV ile sosyal medyanın neden bağlantılı hale getirilmesi gerektiğine dair yaptığı araştırmasında işletmelerin kazançlarında ikinci ekranın etkili olduğı sonucuna varmıştır. Aynı şekilde Lowrey (2014) "Reklam verenler izleyicilerle 'İkinci Ekran' bağlantısı istiyor" başlıklı yazısında Game Of Thrones dizisinin, daha genç, daha zengin izleyicilere ulaştığını belirtmektedir. Günümüz genç tüketicilerinin satın alma kararlarında harcama miktarı, ürün çeşidi ve tercih konusunda geçmiş nesillere göre daha özgür hareket edebildiklerini ifade etmektedir. Bu nedenle genç tüketicilerin dikkatini ve ilgisini çekme konusunda işletmeler ve pazarlama uygulayıcıları farklı alternatiflere yönelmektedir. Bu alternatifler değerlendirilirken referans gruplarının (özellikle ünlülerin) pazarlama stratejilerine dâhil edildiğı çalışmalar dikkat çekmektedir. Lowrey'e (2014) göre gösterim sırasında hiçbir yerde yayınlanmamış dizi reklam yapılmaksızın, bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve tabletler ile Twitter ve Facebook aracılığıyla izleyicilere ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bir dijital araştırma şirketinin yöneticisi, ikinci ekran kullanmanın tüketiciler açısından yeni yeni geliştirilen bir davranış olduğunu ve bu nedenle ürün ve marka sahiplerinin izleyicilerin bu davranışı üzerinde nelerin etkili olduğunu araştırmayı amaçladıklarını ifade etmektedir.

2. Televizyonun Tüketimdeki Yeri, Ürün Yerleştirme ve İkinci Ekran

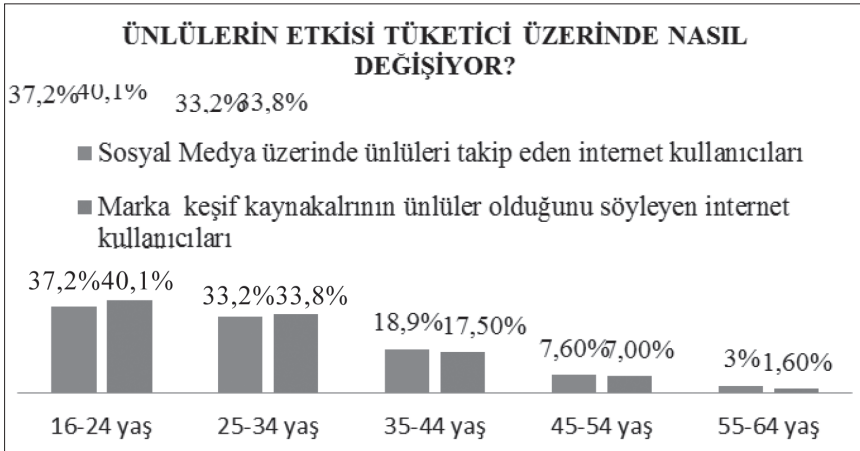
Toplum hayatının önemli bir parçası haline gelen televizyonlarda yayınlanan realite şovlar, diziler ve yarışmalar en çok izlenen programlardır (RTÜK, 2017

Faaliyet Raporu). TV aracılığıyla sunulan tüketim davranışları incelendiğinde tüketicinin, sadece ürün satın almak ve kullanmak anlamına gelmediği tüketilen mal ve hizmetler yolu ile diğer insanlara mesajlar gönderilmesi ve paylaşımlarda bulunulması anlamlarını da taşıdığı söylenebilir. TV'deki programlarda yerleştirilen mekânlar, kullanılan evler, arabalar, karakterlerin kılık kıyafetleri veya yeme-içme alışkanlıkları toplumun her kesiminin rahatlıkla erişilebileceği ürünler olmasa da hayalini kurabilecekleri, hakkında konuşup paylaşımında bulunabilecekleri ürünler olarak işlev görmektedirler. Bu uygulamalar tüketim toplumu içerisindeki tüm sınıfların bireylerini, hayattaki beklentilerini arttırmak ve karşılamak noktasında yönlendirmektedir (Gürer ve Gürer, 2017: 1165). Torlak (2010) ve Karaboğa (2007) TV'nin tüketim üzerinde etkili olduğunu belirtmişler, Karaboğa (2007) TV programlarının izleyiciye gücün ve hâkimiyetin tüketimle elde edileceğini ve izleyicinin ne kadar fazla tüketirse o kadar güçlü olacağı mesajını verdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu programlarda yapılan ürün yerleştirmelerde aynı oranda önem arz etmektedir. Altıntaş (2009) çalışmasında, ürün yerleştirmelerin doğru biçimlendirildiği ve dikkatli bir şekilde konumlandırıldığında sadece markanın hatırlanabilirliğini arttırmaya değil, aynı zamanda mesajın kaynağının imajının ve itibarının da güçlendirilmesine ve izleyicinin kendisini tasvir edilen çevreyle ya da ürünü kullanan ünlü oyuncularla özdeşleştirmesine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, izleyiciler örneğin TV'deki dizilerde yer alan ve Sıla tokası, Bihter çizmesi, Polat Alemdar yüzüğü gibi isimlerle piyasaya sürülen ürünleri veya yerleştirilen markaları araştırıp, satın alma davranışına yönelmektedirler. Ünlülerin markaya olumlu bir katkı sağlaması için yeterince tanınıyor olması, sevilmesi, konusunda uzman, güvenilir bulunması, ürünle uyum sağlayacak çağrışımlara sahip olması, tüketiciler üzerinde olumlu duygular oluşturması ve ayrıca sosyal olması gerekmektedir (Altuna ve Arslan, 2014: 190).

Kaynak: <http://www.connectedvivaki.com/category/guncel-istatistikler/>

Şekil 1. Ünlüleri Takip Eden İnternet Kullanıcıları

Kaynak: <https://www.slideshare.net/kogital/dijital-trkiye-2016-trkiye-dijital-pazar-statistikleri>

Şekil 2. Türkiye’de Kullanıcıların Markaları Keşfettikleri Mecralar

Şekil 2.’de görüldüğü üzere Türkiye’de dijital pazar tüketicilerinin markaları keşfettikleri mecraların başında İnternetteki arama motorları ve TV gelmektedir. Bu mecraları web siteleri ve sosyal medya önerilerinin takip ettiği görülmektedir. Dolayısıyla önemli marka keşif mecralarının bir birleşimi olarak ortaya konulabilecek olan ikinci ekran uygulamasının giderek önemli bir pazarlama stratejisi halini alacağını söylemek mümkündür.

İkinci ekran, ilk ekrandan daha az dikkat çeken bir ekran değildir. Geleneksel olarak ilk ekran olduğu kabul edilen TV içeriğine bir ilave olabileceğinden buna “ikinci ekran” denilmektedir. TV’deki yarışmalarla birlikte izleyicilerin de ikinci ekranda yarışmasının sağlanmasıyla TV içeriği daha etkileşimli hale getirilebilir. İkinci bir ekran, TV içeriği hakkında tweetler atılmasıyla izleyiciler arasındaki sosyal etkileşimi teşvik ederek sosyal bir işlev de görebilir. Son olarak ise, ikinci bir ekran TV içeriği hakkında daha fazla bilgi sağlayarak, örneğin olimpiyatlar sırasında sporcular hakkında istatistikler vererek veya reklamı yapılan ürün hakkında bilgiler sunarak izleyicilerin deneyimini artırabilir (Segijn, 2016: 4). Elbette ikinci ekranların, reklam veren ve TV’de yeni girişimlerde bulunan işletmelerin gelirlerini artırabilmenin yanında kişilerin izleme deneyiminin geliştirilmesine imkan sunduğu da bir gerçektir (Wilson, 2016: 175). Örneğin TV8 Yan Ekran uygulamasıyla, yayınlandığı tarihlerde Aramızda Kalmasın, Rising Star Türkiye, Ütopya Panorama ve 3 Adam programlarına direkt katılım sağlamıştır.

Şekil 3. TV 8'in Yan Ekran Örnekleri

Türkiye’de ikinci ekranın sosyal medyada ilgi gören örneklerinden birisi de Ufak Tefek Cinayetler dizisinin bir bölümünde, Kahvaltıcılar Sokağı’nda geçen bir sahne ekranlara gelirken; Instagram hesabı üzerinden gerçek zamanlı bir yarışma başlatan DİMES’in, tüketicilere “Kahvaltı nerede yapıldı?” sorusunu iletmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Marka aynı zamanda tüketicileri, güzel kahvaltı anlarını paylaşmaya da davet etmiştir. Somera şirketinin verilerine göre bu ürün yerleştirmeye sokak, dizi ve meyve suyu ile ilgili konuşmalara Instagram ve Twitter üzerinden dâhil olan DİMES markası 24 saatten kısa bir süre içerisinde 900’e yakın pozitif içerikte yer almıştır. Toplam içerik sayısı bin 200’ü bulurken, pozitif içerik oranı %73, nötr içerik oranının ise %14 düzeyinde olduğu belirlenmiştir (www.thebrandage.com, 2018).

Word Cloud

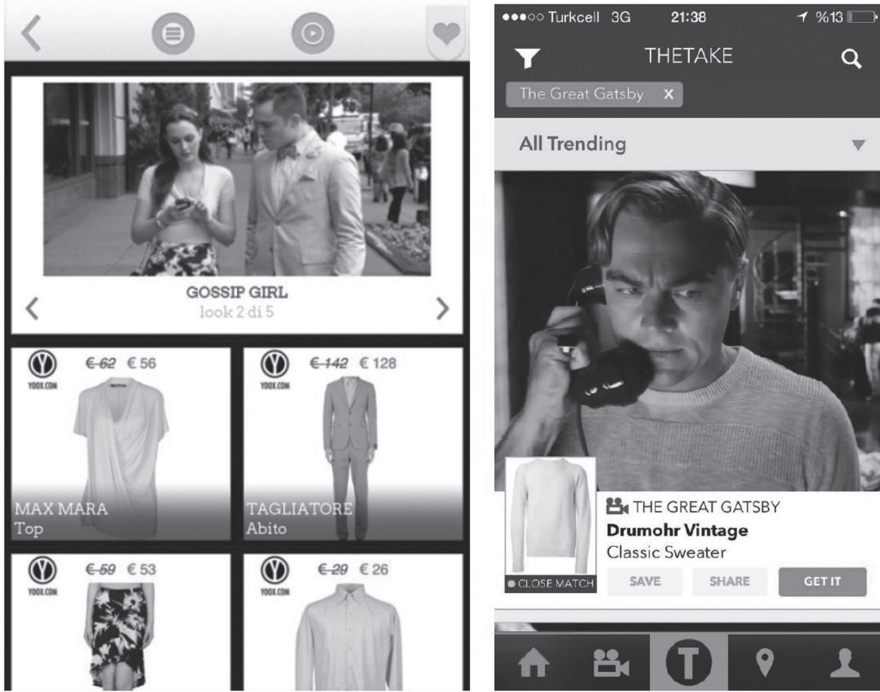

Şekil 4. Dimes’in Kahvaltıcılar Sokağı İkinci Ekran Örneği

Sanal ortamda gıdadan giyime, sağlıktan otomotive birçok sektörün tüketicileri ile ilişkiler kurulmakta ve beklentilerine cevaplar sunulmaktadır. Yaşamları boyunca çok sayıda mesaja maruz kalan günümüz tüketicileri ürünler ve markalarla ilgili bilgiler elde edebilmek, bu bilgilerini doğrulayabilmek ya da kendi bilgi ve düşüncelerini paylaşabilmek için arama motorlarından, web sayfalarından, forumlardan, bloglardan ya da sosyal medya hesaplarından yararlanabilmektedirler. Ancak bu kaynaklar, tüketicilere ilgilendikleri ürünler hakkında bilgileri bazen ikinci ekran aracılığıyla da sağlasalar bile onlar için hızlı ve güvenilir bir satın alma ortamı oluşturamayabilirler. Bu noktada bilgi teknolojilerinden yararlanılarak hazırlanan TV programlarındaki ürün yerleştirmelerin ilişkilendirildiği ikinci ekran uygulamaları ve satın almaya yönlendiren etkin bağlantıları, tüketicilerin satın alma davranışına yönlendirilmeleri konusundaki eksikliklerin giderebilmesi açısından dikkate değerdir.

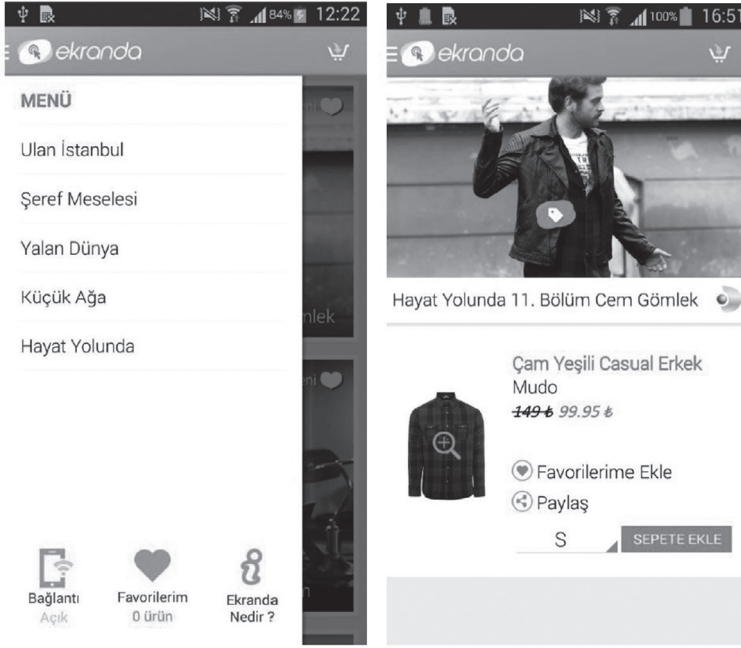
Konuyla ilgili belki de en önemli nokta, ikinci ekran bağlantısıyla yerleştirilen ürün ya da markalara ulaşımın kolaylaştırılmasının işletmelerin satışlarını artıracacağı düşüncesidir. The Take uygulaması, filmleri seslerinden tanımaktadır. İzlediğiniz bir filmi uygulamaya dinlettiğinizde sizi ilgili sahneye götürüp, bu

sahnedeki ürünleri ve ilgiliyse mekanı listeliyor. Sonrasında sizi ürünü doğrudan satın alabileceğiniz e-ticaret sayfasına yönlendiriyor ve alışverişini uygulama üzerinden yapmanızı sağlıyor (Kara, 2014). Movym akıllı telefonunuzdan özel indirimlerle alışveriş yapabildiğiniz, TV izlerken check-in yapmanızın yeterli olduğu ve en sevdiğiniz oyuncunun kıyafetlerini satın almak için özel kuponlarla ünlü çevrimiçi alışveriş web sitelerine yönlendiren başka bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (<https://movym.soft112.com/>).

Şekil 5. Movym ve The Take'in İkinci Ekran Uygulamalarının Örnekleri

Türkiye'de ise Kanal D "Ekran'da" adlı bir uygulama kendi dizi ve programlarında kullanılan ürünleri izleyicilere sunmaktadır. Uygulamayla izleyiciler ünlülerin kullandığı ürünlerin markalarını yayın esnasında öğrenebilmekte ve bazı ürünleri direkt satın alabilmektedirler.

Şekil 6. Ekranda İkinci Ekran Örneği

Pazarlama ve iletişim gibi alanlarda tüketicilere doğru zamanda, anlık olarak, doğru ürün ve hizmet sunumunda bulunmak önem arz etmektedir. Akıllı telefonları sık kullanmaları ve bu telefonlardaki çoklu görevler için yetenekleri göz önünde bulundurulduğunda bu tür uygulamaların hedef kitlesinin genç yaştaki tüketiciler olduğu düşünölmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin uygulamalardaki profilleri incelenerek, uygun tutundurma çabalarının tasarlanması hedef pazar stratejilerinin yürütölməsi açısından etkinliği arttıracaktır.

Tartışma ve Sonuç

TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (2004-2018) verilerine bakıldığında Türkiye’de ikinci ekran olabilecek dijital araçların(mobil telefon, tablet, masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar vb.) kullanımlarında ki değişimlerin görölməsi bu incelemenin yapılmasında etkili olmuştur. Yine TÜİK’in Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması verilerine göre 2011 yılında %8,4 olan İnternet üzerinden mal veya hizmet siparişı verme ya da satın alma oranı 2017 yılında %29,3’a yükselmiştir. Bu doğrultuda markalar tüketicileri ikna etme haber verme, bilgilendirme, eğlendirme, paylaşımında bulunma temelli olarak hazırlanan ikinci ekran uygulamalarından faydalanmalıdırlar. Ancak bu uygula-

malar tüketicinin ilgisini çekebilecek özellikte olmalarına rağmen dijital alt yapı ve prodüksiyonlar üzerinde etkili olan çeşitli faktörlerin ürün yerleştirme faaliyetlerinde bulunmak isteyen markaların önüne ikinci ekran uygulamalarında birçok zorluk çıkardığı da önemli bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılara, bu yerleştirmelerin ne kadarının gerçekte ikinci ekran aracılığıyla satın alma davranışına yönlendirdiğini öğrenebilmek için uygulamalı araştırmalar yapmaları önerilebilir. Bu uygulamalı çalışmalar sayesinde reytingi yüksek olan programların belirlenmesi ve tüketicilerin bu programlarda yerleştirilen markalarla ilgili isteklerinin birinci elden belirlenmesi de mümkün olacaktır.

Tüketicilerin TV'deki ürün yerleştirmelerle satın alma davranışına yönelmesi sürecinde ikinci ekranda yaşadıkları sorunların başında ekranda gördükleri ürünün sponsorları tarafından uygulamanın desteklenmemesi ve yönlendirildikleri alışveriş ortamında aradıkları ürünü bulamamaları gelmektedir. Bu problemlerin giderilebilmesi için prodüksiyonların başlangıcında ikinci ekran göz önünde bulundurulmalı ve Endüstri 4.0'ın büyük veri ve yazılım konularındaki gelişmeleri takip edilerek uygulamalar tüketici istekleri doğrultusunda daha fazla içerikle daha etkin hale getirilmelidir. Gelecekte yapılabilecek çalışmalarda örneğin Kanal D'nin Ekranda uygulamalarında olduğu gibi kullanıcı yorumlarında görülen eksiklikler hakkında geri bildirimler alınıp uygulamaların düzeltilmesi ve geliştirilmesi sağlanabilir. Çalışmanın literatüre katkı sağlamasının yanında bazı kısıtları da vardır. IAB Türkiye 2017 verilerine göre ikinci ekran aktivitelerimizin başında sosyal ağları kontrol etmek (%55), haber okumak (%41), sohbet etmek (%41) ve ürün aramak (%30) gelmektedir. Dolayısıyla satın alma davranışlarıyla ilişkilendirmek istediğimiz ikinci ekran uygulamaları için en uygun ortamların sosyal medya kanalları olduğu söylenebilir. Tüm sosyal medya kanallarında araştırmanın nicel uygulanabilirliği zor ve maliyetli olacağından, gelecekteki araştırmaların örneklem çerçevesi, döneminde en çok etkileşimde bulunan sosyal medya ortamının ikinci ekran uygulaması kullanıcıları olarak belirlenebilir. Literatür incelendiğinde ikinci ekran yardımıyla ürün yerleştirme konusunda yapılmış çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir (Ericsson, 2013; Jensen vd., 2015; Erdemir, 2016; Segijn, 2016). Bu durum incelememizi kullanılan kaynak açısından sınırlandırmıştır. Ayrıca yerleştirme yapılan TV programlarından ikinci ekranla satın alma davranışına yönlendirebilen uygulamaların ülkemizde sınırlı sayıda olması ve bunların bilinirliklerinin az olduğunun düşünülmesi de çalışmanın kavramsal bir çerçevede kalmasına sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

- ALTINTAŞ, Derya (2009), *Pazarlama İletişiminde Ürün Yerleştirmenin Hatırlatıcı Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- ALTUNA, K. Oylum ve Arslan, F. Müge (2014), “Popüler Türk Dizilerindeki Başrol Erkek Oyuncuların Marka Denklığı Boyutlarının Karşılaştırılması Ve Tüketicinin Satın Alma Niyetine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İİB Dergisi*, C.1, ss.187-213.
- D’ASTOUS, Alain ve Chartier, Francis (2000), “A Study of Factors Affecting Consumer Evaluations and Memory of Product Placements in Movies”, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 22(2), ss.31-40.
- ERDEM, Tahir (2017), “Yeni Dünya Düzeni, Elektronik Ticaret ve Vergi.”, *Mali Çözüm Dergisi*, 27, ss. 13-41.
- ERDEMİR, Ayşe, Simin (2016), “Integrating Second Screen and Moments of Inspiration: Impact of Socialization and Patronage on Purchase Decision.” *Journal of Business and Behavioral Sciences*, 28(1), ss.13-31.
- ERICSSON, Isa (2013), The Second Screen. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:678931/FULLTEXT01.pdf>. Erişim Tarihi: 15.02.2018.
- ESEN, M. Fevzi ve Türkay Bahar (2017), “Turizm Endüstrilerinde Büyük Veri Kullanımı”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 92, ss. 92-115.
- GÜRER Varlı, Saadet, Zeynep ve Gürer, Mert (2017), “Televizyonda Tasarlanan Hayatlar Ekseninde Gösterişi Tüketimin Sunumu: Cesur Ve Güzel Dizisi Örneği”, *Journal of International Social Research*, 10(51), ss.1164-1173.
- IAB Türkiye İkinci Ekran Raporu (2017), <https://www.iabturkiye.org/UploadFiles/Reports/iabikinciekran3112017172624.pdf>. Erişim Tarihi: 10.02.2018.
- JENSEN, A. Jonathan, Walsh, Patrick, Cobbs, Joe ve Turner, A. Brain (2015), “The Effects Of Second Screen Use On Sponsor Brand Awareness: A Dual Coding Theory Perspective.” *Journal of Consumer Marketing*, 32(2), ss.71-84.
- KARA, Merve (2014), <https://webrazzi.com/2014/12/16/thetake-film-taniyan-mobil-ticaret/>. Erişim Tarihi: 28.02.2018.
- KARABOĞA, Tahir (2007), “Bir Kitle İletişimsizlik Aracı Olarak Televizyon” http://www.ilefarsiv.com/id/yazi_4.htm. Erişim Tarihi: 23.02.2018.
- KARRH, James A. (1998), “Brand Placement: A Review”, *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 20(2), ss. 31-49.
- LASI, Heiner, Kemper, Hans-Georg, Fettke, Peter, Feld, Thomas ve Hoffmann, Michael (2014), “Industry 4.0”, *Business & Information Systems Engineering*, 6(4), ss. 239-242.
- LOWREY Annie (2014), <https://www.nytimes.com/2014/05/05/business/media/advertisers-see-a-second-screen-connection-with-viewers.html>. Erişim Tarihi: 13.09.2017.
- ÖZDEL, Gizem (2018), “Yeni Reklam Ortamı Olarak Vlog’larda Ürün Tanıtımı Ve Anlam Üretimi.” *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(1), ss.1-15.

- RTÜK Faaliyet Raporu (2017), <https://www.rtuk.gov.tr/faaliyet-raporlari/3696/890/yillik-faaliyet-raporlari.html>. Erişim Tarihi: 15.02.2018.
- RUSSELL, Cristel Antonia ve Belch, Michael (2005), “A Managerial Investigation into The Product Placement Industry”, *Journal of Advertising Research*, 45(1), ss.73-92.
- SCHNEIDER, Lars-Peter, Systems, Bae, ve Cornwell, T. Bettina (2005), “Cashing in on Crashes via Brand Placement in Computer Games: The Effects Of Experience And Flow On Memory”, *International Journal of Advertising*, 24(3), ss.321-343.
- SCHULTZ, Don ve Block, Martin (2012), “Rethinking Brand Loyalty in an Age of Interactivity”, *The IUP Journal of Brand Management*, 9(3), ss.21-39.
- SEGIJN, Claire. M. (2016), “Second Screen Advertising: A Typology of Multiscreening. In Advertising in New Formats and Media: Current Research and Implications for Marketers”, *Emerald Group Publishing Limited*, ss.77-96.
- SMIT, Edith, van Reijmersdal, Eva ve Neijens, Peter (2009), “Today’s Practice of Brand Placement and The Industry Behind It”, *International Journal of Advertising*, 28(5), ss.761-782.
- TORLAK, Ömer (2010), “Tüketim Ve Değerler: Gündelik Hayatta Tüketime Yön Veren Değerlerdeki Değişim”, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları* No.32, ss.47-65
- TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması(2004-2018) http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028. Erişim Tarihi: 17.09.2018.
- WILSON, Sherryl (2016), “In The Living Room: Second Screens and TV Audiences”, *Television & New Media*, 17(2), ss.174-191.
- YAZICI, Fikret (2017), “Türkiye’de Ürün Yerleştirme Uygulaması: Reklam Ajansları Üzerine Bir İnceleme”, *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 12(2), ss.65-75.
- ZÚÑIGA, Homero Gil de ve Liu, James H (2017), “Second Screening Politics in The Social Media Sphere: Advancing Research on Dual Screen Use in Political Communication with Evidence from 20. Countries”, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 61(2), ss.193-219.
- <https://movym.soft112.com/>. Erişim Tarihi: 28.01.2018.
- <http://www.thebrandage.com/dimes-besiktas-kahvalticialar-sokagi>. Erişim Tarihi: 14.02.2018.
- <https://www.slideshare.net/kogital/dijital-trkiye-2016-trkiye-dijital-pazar-statistikleri>. Erişim Tarihi: 17.02.2018
- <http://www.connectedvivi.com/category/guncel-istatistikler/>. Erişim Tarihi: 20.02.2018

TARİHÎ KENT MERKEZLERİNİN KORUMA VE GELİŞTİRME STRATEJİLERİNİN BELİRLENMESİ: GAZİANTEP ÖRNEĞİ*

Ahmet Salih GÜNAYDIN**, M. Faruk ALTUNKASA***

Geliş: 27.02.2019 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.533414

Öz

Tarihi kent merkezi ölçeğinde yapılan kentsel tasarım çalışmalarında, tasarımcıya yön veren en önemli faktörlerden biri kent kimliğidir. Bu tür alanların tüm yönleri ile analiz edilmesi ve kent kimlik öğelerinin belirlenmesi, kent kimliğinin doğru bir şekilde algılanmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada, Gaziantep tarihi kent merkezi boyutunda koruma ve geliştirme stratejilerinin belirlenmesi, mekânsal ve algısal organizasyonu güçlendirerek, ileride yapılacak kentsel tasarım çalışmalarına yön verecek bir çerçeve oluşturmayı amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde yapı, sokak ve meydanların fiziksel özelliklerini belirleyebilmek için, tipoloji çalışması yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise koruma, koruma ve sağlıklılaştırma, yeniden canlandırma ve geçiş bölgesi olmak üzere dört müdahale bölgesi belirlenmiştir. Müdahale bölgeleri, bir önceki bölümde yapılan tipoloji çalışması ile bulunan kent kimlik öğelerinin özgünlük durumları ile alanda yapılan gözlem ve incelemeler sonucunda tespit edilmiştir. Müdahale bölgeleri ve politikalarının belirlenmesi ile amaçlanan, tarihi kent merkezi ve yakın çevresinde yapılacak müdahalelerin belirli politikalar doğrultusunda gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

* Bu çalışma, Ahmet Salih GÜNAYDIN tarafından Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde Prof. Dr. M. Faruk ALTUNKASA danışmanlığında yürütülen “Tarihi Kent Merkezlerinin Planlanması ve Tasarımına Yönelik Bir Model Önerisi: Gaziantep Örneği” başlıklı doktora tesinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Park ve Bahçe Bitkileri Bölümü, ahmetsalihgunaydin@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5799-0445>.

*** Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, faltun@cu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4449-2708>.

Sonuç olarak, belirlenen koruma ve geliştirme stratejileri doğrultusunda Gaziantep tarihi kent merkezi bütününde öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Tarihi Merkezi, Koruma ve Geliştirme.

DETERMINATION OF PROTECTION AND DEVELOPMENT STRATEGIES OF HISTORICAL CITY CENTERS: A CASE STUDY OF GAZIANTEP

Abstract

One of the most important factors shaping the designer is the city identity in the urban design studies carried out at the historical city center scale. Analyzing all aspects of such areas and identifying the elements of city identity will contribute to the correct perception of city identity. This study aims to create a framework of design which will strengthen the spatial and visual organization and direct the future urban design, determining conservation and development strategies based on Gaziantep historical city district. First, we have made a typology study in order to determine the physical characteristics of constructions, streets, and squares. By the authenticity of city identity factors and conducted observations and examinations in the area, we have designated four response areas in the border of the study space as follows conservation, conservation and rehabilitation, revitalization, and the transition zone. The aim of the response areas and policies certain is to ensure that the interventions to be carried out in the historical city center and its immediate surroundings are carried out in accordance with certain policies. As a result of the study, suggestions have been developed in the dimension of the historical center of Gaziantep in line with the protection and development strategies.

Keywords: Gaziantep, Historical Center, Conservation and Development.

Giriş

Kent, doğal ve ilkel yaşam mekanizmalarını aşan bir örgütlenmenin yerleşip, temsil edildiği yapay bir fiziksel ortam olarak tanımlamaktadır (Kuban, 1994). Gerçekte canlı bir varlık olan kentin fiziksel belleği, kentin evrimi ve gelişmesi ile oluşmaktadır. Burada sürekli devinim içinde değişen ve farklılaşan kimlik değerleri ile buna bağlı olarak sürekli oluşturula gelen dinamik bir toplumsal belleğin varlığından söz edilebilir. Bu toplumsal belleğin oluşmasında hiç şüphesiz kentleri oluşturan kentsel mekânların önemi büyüktür. Kentsel mekân sürekli olarak

değişim ve gelişim içinde olan dinamik bir yapıdır. Bu değişen sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler dünya toplumlarını etkileyerek kentlerin ve kent parçalarının farklı niteliklerde biçimlenmesine neden olmaktadır.

Şüphesiz kentsel mekânda toplumun sosyal yapısını değiştirecek olan bu dönüşüm süreci, yüzyıllar boyunca ortaya çıkmış olan kent kimliği olgusunu da etkileyecektir. Nitekim Schulz (1984) kent kimliğini, kentin var oluşunun ve işleyişinin önemli bir parçası olarak tanımlarken, kentsel çevrenin kişiliğini öncelikle onun fiziksel özellikleri oluşturduğunu vurgulamaktadır. “Bunlar, madde, biçim, renk ve doku olarak algılanırlar” şeklinde açıklamaktadır (Bilsel, 2002: Norbergschulz, 1984’den). Bir başka ifadeyle kent kimliği, o kentin genel görünümü ve yaşam tarzını tarifler. Sokakları, caddeleri, parkları, heykelleri, kütüphaneleri, halkın bir arada bulunduğu mekânları, insanların giyimi ve davranış biçimleri, kentin mimarisi bize bir görüş ve duyuş verir (Kaypak, 2010: 378).

Kent kimliklerinin belirlenmesinde ve oluşmasında en önemli faktör tarihsel ve kültürel mirastır. Geçmişten günümüze aktarılması gereken tarihsel ve kültürel miras zamanla yok olmaktadır. Tarihsel-kültürel miras, geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran, kuşaklar arası iletişimi sağlayabilen; bir yere, bir ulusa, bir kültüre ait olma duygusunu geliştirerek kimlik sorununu çözebilen, yenilenemez, sınırlı kaynak niteliğinde değerlendirilmelidir (Kiper, 2004: 14). Tarihi kentsel dokular, içerisinde barındırdığı tarihsel ve kültürel miras ile kent kimliğinin oluşmasına katkı sağlayan en önemli mekânlardır.

Ülkemizin yaklaşık olarak son iki yüz yıldır toplumsal, son yüz yıldır ise mekânsal olarak bir değişim sürecinde olduğu açıktır. Osmanlıda batılılaşma adı altında Tanzimat Fermanı’yla başlayan bu değişim, Cumhuriyet’le birlikte çağdaşlaşma olarak içerik değiştirmiştir (Ulu ve Karakoç 2004: 59). Özellikle 1950’li yıllardan sonra yaşanan; hızlı kentleşme, aşırı nüfus artışı, yeni imar karar ve faaliyetleri gibi nedenlerden dolayı özellikle tarihi kent merkezleri bu değişimden en çok etkilenen yerlerin başında gelmektedir. Bunun sebepleri tarihi kent merkezlerinin, sosyal, ekonomik, kültürel, tarihsel ve fiziksel anlamda çok boyutlu ve süreklilik arz eden mekân özelliği göstermeleridir. Sahip olduğu bu değerler, tarihi kent merkezlerinin diğer kentsel alanlara göre daha hızlı bir değişim sürecini beraberinde getirmektedir. Diğer dünya şehirleri örneklerinde de görüleceği gibi Türkiye’deki çoğu tarihi kent merkezinin, zamanla kentsel hizmetlerden yoksun, fiziksel eskimenin hâkim olduğu niteliksiz kentsel mekânlara dönüştüğü görülmektedir. Yaşanan bu süreci çoğu zaman alanda yaşayan asıl mülk sahiplerinin bölgeyi terk etmesi/boşaltması izlemektedir. Terk edilme veya işlevini yitirme süreci, zamanla tarihi kent merkezlerini küçük imalathanelere, depolama gibi aslına uygun olmayan kullanım biçimleri ile yeni fonksiyonların getirdiği yeni bir sosyal tabakaya bırakmaktadır. Bu anlamda tarihi kent merkezleri, çağdaş yaşam

standartları ve sağlıklı çevre özelliklerinden uzak, aslına uygun olmayan kullanım ve kullanıcılar gibi nedenlere bağlı olarak, şehrin fiziksel, ekonomik, işlevsel ve sosyal yapısından olumsuz yönde etkilenmekte; çekicilik ve cazibe merkezi olma özelliklerini yitirmektedir (Yenice 2011: 2).

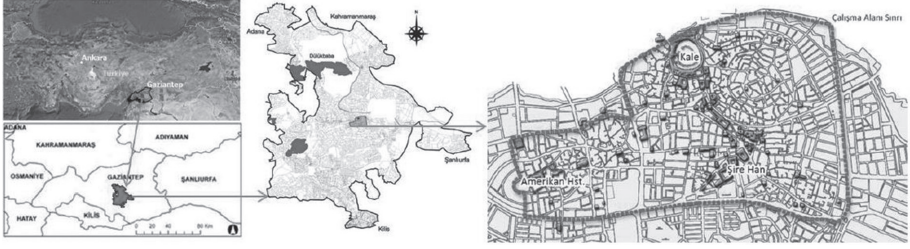
Bu çalışma kapsamında yukarıda bahsedilen sorunsal, Gaziantep tarihi kent merkezi boyutunda da tespit edilmiş ve örneklem alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışma alanı olarak seçilen ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük, Türkiye'nin ise nüfusa göre sekizinci büyük kenti olan Gaziantep, tarihi kent dokusu ile bir kültür hazinesi niteliğindedir. Kent dokusu içerisinde, kentin mimari mirasını oluşturan medrese, han, hamam, meydan, sokak, avlu gibi pek çok tarihi değere sahip yapı ve kentsel mekânları barındıran Gaziantep'in eski mahalleleri, tarihi doku içerisinde bu zenginliğin en önemli parçalarıdır. Gaziantep tarihi kent merkezi, sosyal, kültürel ve idari hizmetler açısından kentsel nüfusun tümüne hizmet eden kentsel işlevlere sahip olmasının yanı sıra gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde tarihsel ve kültürel değerlere de sahip bir alan işlevindedir. Bu niteliği ile yapı-avlu, sokak, meydan ve silüet-görünüm düzeyinde özgün karakteristikler eşliğinde biçimlenen mekânsal-işlevsel altyapısının, hem mekânsal ve sosyal yaşam kalitesinin arttırılması hem de kentsel ekonomik canlanmanın sağlanmasına yönelik stratejiler eşliğinde korunması ve geliştirilmesi önemlidir. Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; Gaziantep tarihi kent merkezi ve yakın çevresinde yapılacak olan kentsel tasarım çalışmalarına ışık tutabilecek nitelikte bir plan altlığı oluşturabilmektir.

1. Materyal ve Yöntem

1.1. Çalışma Alanı

Çalışmanın ana materyalini Gaziantep kenti tarihî kent merkezi ve yakın çevresi oluşturmaktadır. (Şekil 1). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en gelişmiş, Türkiye'nin ise nüfusa göre sekizinci büyük kenti olan Gaziantep; nüfusu, ekonomik potansiyeli ve büyükşehir statüsü ile bir metropol karakterindedir. Paleolitik Çağ'a kadar uzanan zengin bir kültürel mirasa sahip olan Gaziantep; Asurlular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlerin hâkimiyetine tanıklık etmiştir. Tarihî İpek Yolu'nun buradan geçmesi nedeniyle her dönemde kültür ve ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur (Anonim, 2012).

Gaziantep tarihî kent merkezi içerisinde, kentsel ve ticari doku olarak kentin özgün mimarisini yansıtan eski hanlar, hamamlar, camilerin yanı sıra çok sayıda tescilli sivil mimarlık örnekleri ve anıtsal yapılar bulunmaktadır. Dokunun merkezini oluşturan Gaziantep Kalesi, Bakırcılar Çarşısı ve Hanlar Bölgesi kentin önemli mekânsal sembolleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Çalışma alanının coğrafi konumu

1.2. Yöntem

Çalışma; Gaziantep kenti kimlik öğelerinin belirlenmesi, müdahale bölgelerinin ve politikalarının ortaya konulmasını içeren, iki temel aşamadan oluşmaktadır.

1.2.1. Tarihî Kent Merkezindeki Geleneksel Dokunun Analizi

Bu bölümde Gaziantep tarihî kent merkezinde tescilli kültür varlıklarının ve sivil mimarlık örneklerinin yoğun olduğu sınırlar içerisinde bulunan yapı, sokak ve meydanların fiziksel özelliklerini belirlemek için tipoloji çalışmasından yararlanılmıştır. Bu tarz tipoloji çalışmaları, doku bütünlüğünün korunarak yaşatılması, kültür mirasımızın gelecek kuşaklara aktarılması ve kent kimliğinin sürdürülmesi açısından oldukça önemlidir.

Yapılar kendi içerisinde, dini yapılar, sosyal amaçlı yapılar, ticari yapılar ve geleneksel konut dokusu olarak dört grupta ele alınmıştır. Dini yapılar; cami-mescit, kilise ve havra, sosyal amaçlı yapılar; medrese ve su yapıları (hamam, kastel, çeşme), ticari yapılar; bedesten, han, arasta ve çarşı, son olarak da geleneksel konut dokusu ile ilgili gerek literatür gerekse alanda yapılan çalışmalar sonucunda tarihsel gelişimleri, günümüzdeki durumları ve mimari özellikleri hakkında genel bilgiler elde edilmiştir.

Tarihî kent dokusu içerisinde bulunan sokak dokusunun ortaya konulabilmesi ve kent kimliğindeki oluşumunu belirlemek için yaklaşık 24 mahalle ve 400 sokaktan oluşan alanda yapılan incelemelerde sokaklar, gözlem ve fotoğraflarla saptanmıştır. Bu incelemenin sonunda, fiziksel özellikler açısından bozulmamış, kısmen bozulmuş (bir bölümü hala özgünlüğünü koruyan) ya da bütün olarak restore edilmiş ve bu restorasyon çalışması sonunda özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmemiş 30 sokak seçilmiştir. Seçilmiş olan bu sokakları ilk olarak Çevik (1991), Marshall (2005), Moughtin (2003), Kostof (1991), Öztank (2013), Yavuz (2009), Alexander (1977), Çağlar (1992), Carmona ve Tiesdell (2007), Montgomery (1998), Tandon ve Sehgal (2017), Çelik ve ark (2017), Fyfe (1998), Rapoport (1977), Mohojeri ve ark (2012), Jacobs A. B. (1993), ve İncooğlu'nun (2007) çalışmalarındaki fiziksel tanımlayıcılar

temel alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda sokakların planları, perspektifleri, fotoğraflarından da yararlanılarak sokak mekânını oluşturan, açıklayan, sınırlayan öğeler, konumları ve çevreye katkıları analiz edilmiştir. Değerlendirmelerde, yukarıda belirtilen kaynaklardan elde edilen ve çalışma alanı ile uyumlaştırılan sokağı tanımlayıcı ölçütler şöyle sıralanabilir: Doğrusal, Eğri-kıvrımlı, Sokak eğimi, Daralan-genişleyen, L tipi, Konutlarda süreklilik, Konutlarda çıkmalar, Sağır duvar, Kabaltı, Bitki örtüsü.

Tarihten günümüze kadar kentsel yaşamda en yaygın olarak kullanılan mekânlarından biri meydanlardır. Meydanların kimlikleri ve bu kimliği oluşturan öğeler, daha önce yapılmış benzer kapsamlı çalışmaların bulgularından yararlanılarak alanda yapılan gözlem ve incelemeler ile saptanmıştır. Bu bağlamda Gaziantep geleneksel kent dokusu incelendiğinde, kısmen bozulmuş (bir bölümü hala özgünlüğünü koruyan) ya da tamamen restore edilmiş fakat bu restorasyon çalışması sonunda özgünlüğü kaybetmemiş, konut bölgesinde ve ticaret bölgesinde bulunan sekiz meydan değerlendirilmiştir. Seçilmiş olan bu meydanlar ilk olarak Zucker (1959), Moughtin (2003), Krier (1979), Uslu ve ark, (2012), Vitruvius, (2005), Altınçekiç, (2000), Carmona ve ark, (2010), İnceoğlu (2007) ve Aminde (1994) çalışmalarındaki fiziksel tanımlayıcılar temel alınarak incelenmiştir. Bu bağlamda meydanların planları, perspektifleri, fotoğraflarından da yararlanılarak meydanı oluşturan, açıklayan, sınırlayan öğeler, konumları, özellikleri, çevreye katkıları analizler edilmiştir. Değerlendirmelerde, yukarıda belirtilen kaynaklardan elde edilen ve çalışma alanı ile uyumlaştırılan meydanı tanımlayıcı ölçütler: Form, Kapalık, Baskınlık, Meydan- çevre ilişkisi, Kullanım durumu, Erişilebilirlik, Kentsel donatı, Önemli vurgu elemanları olarak belirlenmiştir.

1.2.2. Müdahale Bölgelerinin ve Politikalarının Belirlenmesi

Müdahale bölgeleri ve politikalarının belirlenmesi ile amaçlanan, tarihî kent merkezi ve yakın çevresinde yapılacak müdahalelerin belirli politikalar doğrultusunda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Müdahale bölgeleri tipoloji çalışması sonucunda bulunan kent kimlik öğelerinin özgünlük durumu, bölgelerin kültürel ve işlevsel olarak özgünlük değerleri ile konumları gibi özellikler göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Belirlenen bu alanlar yapı ve yapı gruplarını içeren sınırlı bir alanı tanımladığı gibi, büyük kentsel bölgeleri de kapsamıştır. Çalışma alanı içerisinde dört farklı müdahale bölgesi belirlenmiştir. Bunlar koruma, koruma ve sağlıklılaştırma, yeniden canlandırma ve geçiş bölgeleridir.

Koruma bölgesi olarak belirlenen alanların temel karakteristik yapısı büyük ölçüde özgün yapısını sürdüren tarihî dokudur. Maddi kültürün tamamlayıcısı olan işlev ve sosyal yapı, korunması gereken öncelikler arasındadır. Bununla birlikte değişen yaşam biçimi ve kullanıcı alışkanlıklarına bağlı olarak işlev değişikliklerine de başvurulması, uygulama araçlarından biridir (Tablo 1).

Tablo 1. Koruma stratejisi uygulanacak alanlara özgü karakteristik yapı (Yenice, 2011)

KORUMA (CONSERVATION)		FİZİKSEL YAPI		İŞLEVSEL YAPI	SOSYAL VE EKONOMİK YAPI
		ALT YAPI	ÜST YAPI		
KARAKTER		Özgün karakterini sürdüren tarihî doku Altyapı sisteminin durumu iyi		İşlevsel yapı büyük ölçüde korunmuş	
ODAK	KORUMA	x	x	x	x
	SAĞLIKLAŞTIRMA				
	YENİLEME			x	
UYGULAMA ÖLÇEĞİ		Yapı ve yapı gruplarını içeren sınırlı çevre			
SONUÇ		İşlevsel ve sosyo-ekonomik yapısı korunmuş alt ve üst yapısı basit ve müdahale tedbirleri alınmış			

Koruma ve sağlıklaştırma uygulanacak olan bölgeler temelde geleneksel karakterde olmasına karşın yeni yapılaşmaların çokluğu nedeniyle, tarihî kent merkezini hem dokusal hem de görsel olarak bozmakta ve algılanmasını engellemektedir. Dolayısıyla tarihî kent merkezi içerisinde dokusal olarak bütünlük sağlayabilmek amacıyla çalışma alanında “Koruma ve Sağlıklaştırma Bölgeleri” belirlenmiştir. Koruma ve sağlıklaştırma stratejisinin uygulanacağı alanın özgün karakteristik yapısı ise tablo2’de verilmiştir.

Tablo 2. Koruma ve sağlıklaştırma stratejisi uygulanacak alanlara özgü karakteristik yapı (Yenice, 2011)

SAĞLIKLAŞTIRMA (REHABILITATION)		FİZİKSEL YAPI		İŞLEVSEL YAPI	SOSYAL VE EKONOMİK YAPI
		ALT YAPI	ÜST YAPI		
KARAKTER		Özgün karakterini henüz kaybetmemiş yapı ve bina grupları Fiziksel yıpranma/eskime Özün karakteri yıpratıcı çeşitli eklemeler		İşlevsel yapı karakterini sürdürmekte	
ODAK	KORUMA			x	
	SAĞLIKLAŞTIRMA	x	x		x
	YENİLEME				x
UYGULAMA ÖLÇEĞİ		Yapı ve yapı grupları			
SONUÇ		Özgün karakteri bozan yapılar ayıklanır, sosyal ve ekonomik yapıyı iyileştirici tedbirler alınır			

“Yeniden canlandırma bölgesi” olarak belirlenen alanlar genel yapısı ve dokusu bozulmuş ve çöküntüye uğramış kentsel bölgelerdir. Yeniden canlandırma yöntemi ile amaçlanan, köhnemiş kent bölgelerinin içinde bulunduğu çöküntü sürecinde sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki olarak köhnemeye neden olan etkilerin ayıklanmasını, bölgenin kent sistemine yeniden bütünleştirilmesini sağlamaktır. Yeniden canlandırma stratejisinin uygulanacağı alanın özgün karakteristik yapısı ise tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Yeniden canlandırma stratejisi uygulanacak alanlara özgü karakteristik yapı (Yenice, 2011)

CANLANDIRMA (REVITALIZATION)	FİZİKSEL YAPI		İŞLEVSEL YAPI	SOSYAL VE EKONOMİK YAPI
	ALT YAPI	ÜST YAPI		
KARAKTER	Fiziksel eskime/ ypranma		İşlevsel yapı niteliğini yitirme	Terk edilme/ süzülme süreci Aktivite/eylem alanları eksikliği, Artan düzeyde suç oranı
ODAK	KORUMA			
	SAĞLIKLAŞTIRMA	x	x	x
	YENİLEME			x
UYGULAMA ÖLÇEĞİ	Kentsel bölge/ mahalle			
SONUÇ	Fiziksel, işlevsel ve sosyo-ekonomik yapının geliştirilmesine yönelik müdahalelerin geliştirilmesi			

Tarihi kent dokusunun üzerindeki baskıyı hafifletecek, algılanmasını ve ulaşılabilirliğini artıracak ve yeni kent dokusuyla bağlantısının sağlıklı bir şekilde kurulmasını sağlayabilecek bir geçiş bölgesi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu geçiş bölgesinin belirlenmesinde, işlevini yitirmiş veya terkedilmiş alan tipolojisi, yapı adası içerisindeki boş veya tarihi kent merkezi için uygun olmayan işlevlerin yer aldığı yapı stokları ile orta ve yüksek yoğunlukta konut bölgelerinin yer alması belirleyici olan faktörlerdir. Belirlenen geçiş bölgesiyle amaçlanan, tarihi kent merkezlerinin kısa ve uzun vadede yeni yerleşim alanlarının baskısından korumak, sürdürülebilirliğini sağlamak, tarihi kent peyzajının görünümünü bozmamak, tarihi sit alanlarını yeni yerleşimlerden soyutlamamak ve her iki yerleşme arasında organik bir bağ oluşumunu sağlamaktır.

2. Araştırma Bulguları

2.1. Gaziantep'in Geleneksel Kent Dokusunun Analizine İlişkin Bulgular

Tipoloji çalışmaları, doku bütünlüğünün korunarak yaşatılması, kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarılması ve kent kimliğinin sürdürülmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kentsel mekânlar arasında önemli bir yeri olan yapı, sokak ve meydanlar tipolojik açıdan incelenmiştir.

2.1.1. Yapı Tipolojisi

Dini yapılar arasında sayı ve ihtişam olarak kentin silüetine doğrudan etki eden camilerdir. Müslümanların ibadet yeri ve insanların sosyal ihtiyaçlarına cevap verebilecek ünitelere ve sanatsal değere sahip tarihî Gaziantep camilerinde dikkat çeken ilk nokta, camilerin plan oluşumlarında ve minarelerinde görülen Arap etkisidir. Antep camilerinde hem plan hem de mimari özellik bakımından Artuklu, Zengi ve Memlük etkisi görülürken, Halep ve Şam'da da klasik Osmanlı tarzında camilerin bulunmasına rağmen Gaziantep kentinde neredeyse yok denecek kadar az sayıda bulunması dikkat çekicidir. Kentteki on altıncı yüzyıl camileri ile on dokuzuncu yüzyıl camileri arasında üslup bakımından belirgin bir farklılık bulunmamaktadır (Çam, 1996).

Sosyal amaçlı yapılar içerisinde ise en önemli yere sahip olan hamamlardır. Gaziantep hamamları ısı kaybını önlemek amacıyla 1/2 veya 1/3 oranında yere gömülü olarak yapıldıkları için dışarıdan net algılanamamaktadır. Buna karşılık yıldız tonozları ve çok renkli taş döşemeleri oldukça önemli detaylardır. Şeyh Fethullah ve Tabakhane Hamamları ile Eski Hamam dört eyvanlı - köşe halvetli, diğerleri ise yıldızvari şema üzerine çok eyvanlı olarak inşa edilmiştir (Çam, 1996).

Gaziantep kentinin coğrafi konumuna bağlı olarak, önemli yol ağları üzerinde yer alması, ikliminin tarımsal etkinlikler için elverişli olması, verimli topraklara sahip olması ve çeşitli kültürlerin yönetiminde kalmış olması gibi özellikleri nedeniyle iktisadi ve ticari bakımdan bölgesel bir ticaret merkezi niteliğine sahiptir. Gaziantep kentinin tarihî ticaret dokusunu oluşturan en önemli yapıları ise hanlardır. Hanlar Osmanlı han planında yapılmış olsalar da genel olarak plan ve mekân özellikleri bakımından standart olmayıp topografik şartlara ve kent dokusunda oturdukları parselere uygun olarak inşa edilmişlerdir. Gaziantep hanlarının belki de en önemli özelliği, ahırlarının mağara şeklinde kayaya oyulmuş olmasıdır. Bütün hanlar kapıları hariç genellikle yalın bir görünüm sergilemektedir. İki renkte taşların bir grupta sadece ana girişte belli bir sırada örülmesi ile giriş açıklığının vurgulandığı Gaziantep hanlarının çokluğu bu bölgede böyle bir tasarım geleneğinin olduğunu göstermektedir.

Gaziantep geleneksel konut dokusu, yapıların plan tipleri, kullanılan yapı malzemesi ve çeşitliliği, hayat (avlu) ve sokakla olan ilişkisi, çeşitli kültürlerin

bir arada yaşamasının vermiş olduğu özgünlük, iklim şartları ve ticaret kenti olması gibi özellikleriyle yakın çevresinde bulunan Antakya, Şanlıurfa, Mardin ve Halep gibi kentlerin konut mimarisinden farklı olarak kendine özgü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Geleneksel Gaziantep konutlarının morfolojik yapılanmasında rol alan faktörlerin başında fiziksel çevre gelmektedir. Gaziantep'te kurulan mahallelerin kent içindeki konumlarında sosyal paylaşım ve dini inanç gibi nedenler de etkili olmuştur. Özellikle dini gruplar ayrı ayrı mahallelerde konumlanmıştır. Bu mahallelerin birbirlerinden uzak noktalarda yer almaları Cumhuriyet dönemine kadar konut alanlarının sınırlarının pek değişmemesine ve yeni konutların bu alanlara yapılmasına olanak sağlamıştır. Geleneksel Gaziantep konutlarının şekillenmesinde belirleyici olan bir diğer faktör iklim şartlarıdır. Yazın ve kışın güneş ışımından en fazla yararlanabilmek için ve kuzey-batı yönünde esen rüzgârların hâkim olması nedeniyle konutlar genelde güneye doğru yönelmiştir. İklim koşulları, dış dünya ile bağlantısını yüksek duvarların arkasından sağlayan yapıların kullanıcıları için açık mekânlar yaratılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle eyvan (yöresel adıyla livan) ve avlu (hayat) gibi plan öğeleri oluşmuştur. Kalın taş duvarlar iç mekânların yazın serin, kışın sıcak olmasını sağlamaktadır. Ilıman iklime sahip ve yıllık yağış toplamı 550-600 mm olan Gaziantep'te bahçe duvarlarının yüksek, sokakların dar tutulduğu görülmektedir. Bu düzenleme, sokaklarda günün her saatinde gölge oluşumuna olanak sağlamıştır. Benzer bir amaca yönelik bir diğer uygulama da sayıları çok fazla olmasa da bazı sokaklarda rastlanan kabaltılardır. Bu yapılar da hem gölge hem de rüzgâr koridoru oluşturması nedeniyle Gaziantep'in sıcak yaz günlerinde serin mekânların oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Sokakların bu şekilde biçimlenmesinde iklimin ve topografik koşulların yanında sosyal olguların da etkisi büyüktür (Egeplan, 2009: 211). Konutların sokakla olan ilişkisi, genellikle bütün Anadolu Türk kentlerinde olduğu gibi sağır alt kat duvarlarının üzerine çıkılan pencere üst katlarla sağlanmaktadır. İklime bağlı olarak sokakların çok dar olması ve topografyanın zorlamasıyla düz çizgi üzerinde bulunmayışı sokak perspektifinde zenginlik yaratmaktadır (Kuban, 2001).

Konutların inşasında arsanın konumu ve bundan en iyi şekilde yararlanabilme düşüncesi öne çıktığından, konutları belli plan biçimlerine göre ayırarak gruplaştırmak zordur. Osmanlı aile hayatının içe dönük yapısı geleneksel Gaziantep konutlarının mimari özelliklerinin belirlenmesinde etkili olan bir diğer önemli faktördür. Bu yapı, konutların cephe ve plan oluşumunda kendini göstermektedir. Mekânların yüksek duvarlar ardında merkezi bir avlu etrafında sıralandığı, dış ortam ile bağlantının en az düzeyde tutulduğu, aile mahremiyetine uygun plan oluşumu bölgede en çok tercih edilen ve uygulanan plan tipi olmuştur.

2.1.2. Sokak Tipolojisi

30 sokakta gerçekleştirilen tipoloji çalışması ile elde edilen, çalışma alanı sokaklarının tipolojik açıdan tanımlayan bulgular yorumlandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- ✓ Gaziantep Geleneksel Sokak mekânını tanımlayan mekânsal karakteristikler tablo 4’de verilmiştir. Genellikle daralıp genişleyen, kıvrımlı ve eğimli sokak bölge mimarisinin tipik özelliklerinden çıkma ve sağır duvarlara sahip yapılarla çevrelenmiştir.
- ✓ Gaziantep tarihî kent dokusunda bulunan sokaklar; ticaret dokusunda bulunan düzgün ve geniş sokaklar ve konut dokusunda bulunan dolambaçlı ve dar sokaklar olarak iki gruba ayrılabilir. Özellikle konut alanları içinde oldukça dar olan 3-3,5 m genişliğindeki arnavut kaldırımlı, gölgeli, düz ya da eğimli, farklı perspektif zenginliğine sahip sokak dokusu; iklim, toplumun sosyal yapısı ve hayat anlayışının etkisiyle biçimlenir. Yüksek avlu duvarları ardında geniş avlu içinde süren yaşam, sokakların kullanımının sınırlı kalmasını sağlamış ve gereksinim duyulandan daha geniş sokak oluşumunu engellemiştir. Özellikle konut bölgelerinde düzensiz, daralan genişleyen, eğimli ve çok sayıda çıkmaz sokağın bulunduğu düzensiz bir yol sistemi mevcut iken, daha çok ticaret faaliyetlerinin yapıldığı merkez konumundaki bölgelerde ise yol sisteminin daha düzenli, geniş, eğimi az ve çıkmaz sokak sayısının da konut bölgesine oranda daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Geleneksel sokak dokusunun tipolojik ölçütler açısından durumu

No	Sokak Adı	Mekânsal karakterler									
		Doğrusal Sokak	Eğri- Kıvrımlı Sokak	Eğimli Sokak	Daralan-Genişleyen Sokak	L Tipi Sokak	Süreklilik	Konutlarda Çıkma	Konutlarda Sağır Duvar	Kabalı	Biriki Örtüsü
1.	Aysel Abdullah Ögücü Sokak			ü	ü		ü	ü	ü		ü
2.	Bişirici Sokak		ü		ü		ü	ü	ü		
3.	Çengel Çıkması	ü			ü	ü		ü		ü	
4.	Çekirdek Sokak		ü	ü	ü				ü		
5.	Eski Postane Sokak		ü	ü	ü			ü	ü		
6.	Eski Sinema Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
7.	Eski Telgraf Sokak		ü	ü	ü	ü	ü	ü	ü		
8.	Eyüpoğlu Cami Sokak		ü	ü	ü		ü				
9.	Eyüpoğlu Sokak		ü	ü	ü			ü			
10.	Güceyli Sokak		ü	ü	ü	ü	ü		ü	ü	
11.	Güllüoğlu Sokak		ü	ü	ü		ü		ü		
12.	Hamo Sokak		ü	ü	ü		ü		ü		
13.	Hanifioğlu Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
14.	Hıdır Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
15.	Kanevitçi Sokak		ü	ü	ü			ü	ü	ü	
16.	Karanfil Sokak		ü	ü	ü			ü			
17.	Kazancı Sokak		ü	ü	ü		ü	ü			
18.	Kazaz Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
19.	Kocaoğlan Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
20.	Kozluca Sokak		ü	ü	ü			ü		ü	
21.	Köroğlu Sokak		ü	ü	ü	ü	ü	ü	ü		
22.	Mehmet Teyfik Uygunlar Sokak		ü	ü	ü						
23.	Müftüoğlu Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
24.	Noter Hakkı Sokak		ü	ü	ü	ü	ü	ü	ü		
25.	Pazarbaşı Sokak		ü	ü	ü				ü		
26.	Prof.Dr. Metin Sözen Sokak		ü	ü	ü			ü			
27.	Sadık Dai		ü	ü	ü			ü	ü		
28.	Seyisoğlu Sokak		ü	ü	ü		ü		ü		
29.	Tinkönü Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		
30.	Ubeydullah Sokak		ü	ü	ü		ü	ü	ü		

2.1.3. Meydan Tipolojisi

Seçilen 8 meydana yapılan inceleme sonucunda Gaziantep geleneksel kent dokusu içerisinde meydan mekânını tanımlayan mekânsal karakteristikler tablo 5’de verilmiştir.

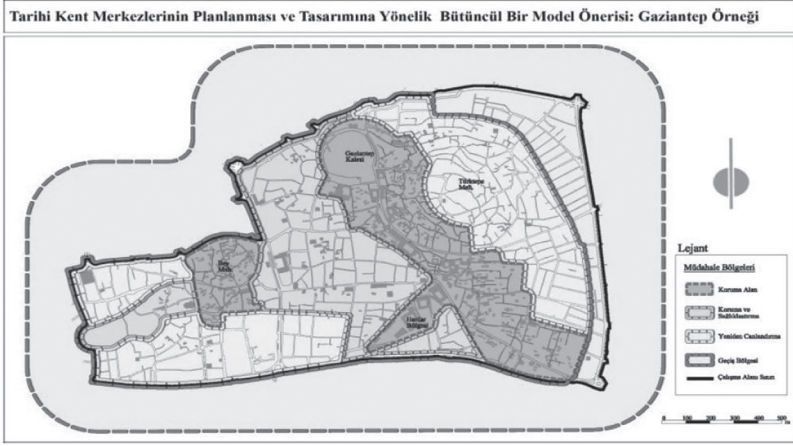
Yapılan incelemeler sonucunda Gaziantep geleneksel kent dokusu içerisinde meydan mekânını tanımlayan mekânsal karakteristikler; form olarak %75’in düzensiz formlu, % 50’sinin orta kapalılıkta, %25’inin baskın karakterli, %50’sinin meydan-çevre ilişkisi zayıf ve %62.5’inin erişilebilir olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. Geleneksel meydan dokusunun mekânsal karakterleri

No	Meydanın Konumu	Meydanın Formu	Mekânsal karakterler												
			Kapalılık			Baskınlık		Meydan-Çevre İlişkisi			Kullanım Durumu			Erişilebilirlik	
			Zayıf	Orta	Güçlü	Var	Yok	Zayıf	Orta	Güçlü	Seyrek	Orta	Yoğun	Rahat	Orta
1	Gaziler Caddesi ile Şehitler Caddesi Kesişimi	Düzensiz	ü				ü	ü					ü		ü
2	Gümrük Han ile Yeni Han Arası	Düzensiz		ü		ü		ü				ü			ü
3	Gaziler Caddesi Alaybey Cami Önü	Düzenli		ü			ü		ü				ü		ü
4	Dere Kenar Sokak Üzeri Ali Nacar Külliyesi Önü	Düzensiz	ü				ü		ü				ü		ü
5	Abdullah Edip Sokak ile Eyüpoğlu Cami Arası	Düzensiz	ü				ü	ü				ü			ü
6	Gaziler Caddesi ile Hürriyet Caddesi Kesişimi	Düzensiz	ü				ü		ü				ü		ü
7	Şih Cami Önü	Düzensiz		ü		ü			ü		ü				ü
8	Tuz Hanı, Yeni Çarşı ve Ali Cavuş Şener Sokak Kesişimi	Düzenli		ü			ü	ü					ü		ü

1.2. Müdahale Bölgeleri

Çalışma alanı içerisinde; koruma, koruma ve sağlıklılaştırma, yeniden canlandırma ve geçiş bölgesi olmak üzere dört müdahale bölgesi belirlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Gaziantep tarihi kent merkezi müdahale bölgeleri

Koruma Bölgesi: Müdahale bölgelerini gösteren harita incelendiğinde (Şekil 2), koruma bölgesi olarak iki farklı bölge belirlenmiştir.

İlk bölge, Gaziantep Kalesinden başlayarak Hanlar Bölgesine kadar uzanan Tarihi İpekyolu'nun çevresinde gelişmiş ticari merkez ve çevresindeki konut alanlarından oluşmaktadır. Bu alt bölge; Seferpaşa, Karagöz, Şekeroğlu, Türktepe, Karatarla, Çukur, Boyacı, Kozluca, İsmetpaşa, Şahinbey, Suyabatmaz, Kepenek, Gündoğdu, Ulucanlar, Aydınbaba, Daracık ve Delbes mahallerinin bir kısmını ya da tamamını içerisine alan yaklaşık 47,6 hektarlık (476.241 m²) alandır.

İkinci bölge ise, Bey Mahallesi olarak anılan, ağırlıklı olarak nitelikli geleneksel konutlardan oluşan alanı içermektedir. Bu alt bölge; Eyüpoğlu, Bey, Tepebaşı ve Kozanlı Mahallelerinin bir kısmını içerisine alan yaklaşık 8,7 hektarlık (87.048 m²) alandır. Koruma stratejisinin uygulanacağı bu alanların temel karakteristik yapısı büyük ölçüde özgün yapısını sürdüren tarihî dokudur. Maddi kültürün tamamlayıcısı olan işlev ve sosyal yapı, korunması gereken öncelikler arasındadır. Bununla birlikte değişen yaşam biçimi ve kullanıcı alışkanlıklarına bağlı olarak işlev değişikliklerine de başvurulması, uygulama araçlarından biridir.

Korunması gereken bölgeler olarak belirlenen alandaki konut adalarında, özellikle günümüzdeki bu yoğunluğun korunarak mahalle yaşantısının devam ettirilmesi, birbiriyle kopuk mekânların fiziksel, sosyal veya ekonomik müdahaleler ile tekrar bağlantılı hale gelmesini sağlayacak ve ileride atıl alanlara dönüşmesini engelleyecektir. Ayrıca bu alanlar içerisinde yaşantının devam ettirilmesi için, yapıların belirlenen tipolojilere göre modernize edilmesi, alt yapı sistemlerinin iyileştirilmesi ve içerisinde yaşayanlar için sosyal donatıların oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla alanda yaşayan ve dönüşümden en çok etkilenen baskı

altındaki sahiplerinin alanı terk edip alanın el değiştirmesine engel olunacak ve kent ile bütünleşmesi sağlanacaktır.

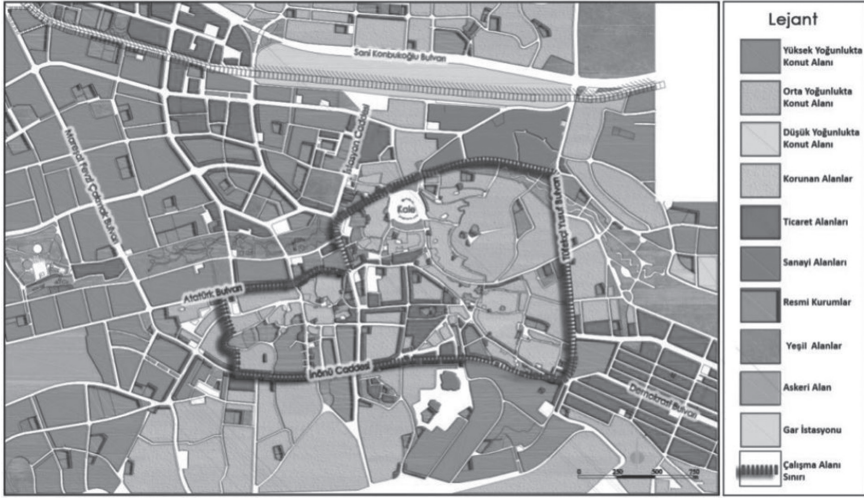
Koruma ve Sağlıklaştırma Bölgesi: Müdahale bölgelerini gösteren harita (Şekil 2) incelendiğinde, koruma ve sağlıklaştırma bölgesi olarak kent merkezinde iki farklı bölge belirlenmiştir.

Belirlenen bu bölgelerde korunacak yapı sayısı oldukça fazla olmasına karşın yeni yapılaşmalar bu dokuların bütünlüğünü bozmakta, tarihî kent dokuları üzerinde baskıyı artırmakta ve algılanmasını engellemektedir. Özellikle yeni yapılaşmaların ana caddeler boyunca 9 kata kadar, iç bölgelerde ise 3 kata kadar izin verilmesi, bu alanda kat yüksekliği açısından bir sınırlama getirilmemiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca yeni yapıların eski kent dokusuyla uygunsuz bir şekilde yapılmasına olanak tanıyan plan kararları, mevcut dokunun zarar görmesine ve tarihî kent dokusu genelinde bütünlüğün bozulmasına neden olmaktadır.

Yeniden Canlandırma Bölgesi: Müdahale bölgelerini gösteren harita (Şekil 2) incelendiğinde, yeniden canlandırma bölgesi olarak çalışma alanı içerisinde üç farklı bölge belirlenmiştir.

Yapılan inceleme ve alan çalışmalarında bölgeler içerisinde korunması gereken konut-avlu mekânlarının oldukça az sayıda olduğu belirlenmiştir. Koruma niteliğine sahip sokak ve meydan bulunmamaktadır. Her üç alt bölgede gecekondulaşmanın yaygın olması, bu alanların koruma çalışmalarından uzak kaldığının, böylece bozulmaların yoğunlaştığının bir göstergesi kabul edilebilir. Bu üç alt bölgede sayı olarak az da olsa korunması gereken yapıların özel bir koruma statüsüne alınması ve aslına uygun olarak restore edilmesi, bu alanların canlandırma çalışmalarında yapı-avlu, sokak ve meydan sınır çizgilerinin bozulmadan önceki konumlarının belirlenmesi ve koruma çalışmalarına yansıtılması bu alt bölgelerin tarihî kent merkezi ile dokusal olarak bütünlüğünün sağlanması için önemlidir.

Geçiş Bölgesi: Tarihî kent merkezi ve yakın çevresinde sanayi, ticaret ve yüksek yoğunlukta konut alanlarının bulunması, bu alanlar üzerindeki baskının ve kullanım yoğunluğun artmasına neden olmakta, dolayısıyla tarihî kent dokusunun yeni kent dokusu ile arasındaki etkileşimini ve bütünleşmesini engellemektedir. 2014 tarihli son imar planı incelendiğinde (Şekil 3), çalışma alanının çevresinde genellikle orta ve yüksek yoğunlukta konut alanlarının olması, kuzeydoğusunda sanayi alanının bulunması ve aynı zamanda alanın güneydoğusunda bulunan Kocaoğlu Mahallesi'nin tamamını, 23 Nisan ve Ünalı Mahallelerinin ise bir kısmını içerisine alan bölgenin ticaret alanı olması, tarihî kent merkezi ve çevresinin yoğun kullanılmasına ve üzerindeki baskının artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu baskıyı hafifletecek, algılanmasını ve ulaşılabilirliğini artıracak, yeni kent dokusuyla bağlantısını sağlıklı bir şekilde kurulabilecek bir geçiş bölgesi belirlenmiştir.

Şekil 3. 1/5000 ölçekli nazım imar planından üretilen çalışma alanı ve yakın çevresinin harita

Sonuç ve Tartışma

Çalışmanın ilk bölümünde, Gaziantep tarihî kent merkezinde tescilli kültür varlıklarının ve sivil mimarlık örneklerinin yoğun olduğu sınırlar içerisinde bulunan yapı, sokak ve meydanların fiziksel özelliklerini belirlemek için tipoloji çalışması yapılmıştır. Bu amaçla Ünal, (1998 ve 1999), Çam (1984, 1996 ve 2006), Güzelbey (1960, 1965 ve 1984), Çelebi (2005), Tatlıgil (2005), Özman (2012), Uğurluer (2012) ve Yazgan'ın (2016) çalışmalarından faydalanılmıştır. Böylece tarihî kent dokusunu oluşturan yapıların tarihsel gelişimleri, günümüzdeki durumları ve mimari özellikleri ortaya konulabilmektedir.

Çalışmanın diğer bölümünde ise, **koruma, koruma ve sağlıklılaştırma, yeniden canlandırma ve geçiş bölgesi** olmak üzere dört müdahale bölgesi belirlenmiştir. Müdahale bölgeleri belirlenmesinde çalışmada gerçekleştirilen tipoloji çalışması bulguları ile Özden (2002), Kazas (2008), Sağ (2011), Yenice (2011) ve Özkaymakçı'nın (2016) bu konuda yapmış oldukları çalışmalardan yararlanılmıştır. Özden (2002), Kazas (2008), Sağ (2011), Yenice (2011) ve Özkaymakçı (2016) çalışmalarında kentsel yenileme kavramını, ekonomik, planlama-tasarım, yasal-yönetmelik, sosyal ve çevresel olmak üzere farklı boyutlarıyla incelemişlerdir. Bu çalışmada kentsel yenileme kavramı yasal- yönetmelik açıdan ele alınmamış, planlama ve tasarım boyutunda incelenmiştir.

Çalışmada tarihî kent dokuları ve yakın çevresinde yapılacak olan kentsel tasarım çalışmalarına yol gösterebilecek bir modelin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu

çerçevede, literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan karakteristikler irdelenerek değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada gerçekleştirilen tipoloji ve analiz bulguları ile ortaya konulan öneriler değerlendirilerek, tarihî kent dokularında yapılabilecek kentsel tasarım çalışmaları için alana özgü çözüm önerileri aşağıda maddeler halinde özetlenmiştir.

- ✓ Tarihi kent merkezi ve yakın çevresinde sanayi, ticaret ve yüksek yoğunlukta konut alanlarının bulunması, bu alanlar üzerindeki baskının ve kullanım yoğunluğun artmasına neden olmaktadır. Bu durum tarihi kent dokusunun yeni kent dokusu ile arasındaki etkileşimini ve bütünleşmesini engellemektedir. Bu nedenle tarihi kent dokusu üzerindeki bu baskıyı hafifletecek, gelen yerli ve yabancı turistler tarafından bu alanların algılanmasını ve ulaşılabilirliğini artıracak aynı zamanda koruma kullanma dengesini sağlayarak yeni şehir dokusuyla bağlantı oluşturacak üst ölçek bir planlamaya ihtiyaç vardır.
- ✓ Ana caddeler boyunca bulunan yüksek katlı yapıların tipoloji çalışmasıyla belirlenen kimlik öğelerine göre yeniden düzenlenmesiyle tarihi kent merkezinin dokusal olarak eski bütünlüğüne kavuşmasına katkı sağlayacaktır.
- ✓ Gaziantep tarihî kent dokusunda bulunan sokak ve meydanlar, tipoloji çalışması ile belirlenen kimlik öğeleri ve bu kimlik öğelerinin sağladığı silüet özelliği, kent kimliğinin tanımlanmasında önemli mekânları oluşturmaktadır. Bu bağlamda tarihî kent dokusunun bütünlüğünün ve bu bütünlüğü oluşturan kentsel donatıların korunması ve sonraki nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır.
- ✓ Koruma bölgesi olarak belirlenen alanların genel olarak yapı-avlu, sokak ve meydan karakterlerinin büyük bir ölçüde özgünlüğünü korudukları belirlenmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde yapılaşmaya izin verilmemesi ve ileride yapılacak planlamalarda, mekânsal kimlik öğelerinin göz önünde bulundurulması, bu özgünlüğün korunması ve devamlılığının sağlanması için önemlidir. Mekânsal kimlik öğelerine uygun olmayan yapıların ise, restore edilmesi veya yıkım kararı alınması tarihi kent merkezinde dokusal bir bütünlük oluşturulabilmesi açısından gereklidir.
- ✓ Koruma bölgelerinde bulunan konut adalarında mevcut nüfus yoğunluğunun korunarak mahalle yaşantısının devam ettirilmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda, yapıların belirlenen tipolojilere göre modernize edilmesi, alt yapı sistemlerinin iyileştirilmesi ve içerisinde yaşayanlar için sosyal donatıların oluşturulmalıdır. Böylelikle birbiriyle kopuk mekânların fiziksel, sosyal veya ekonomik müdahaleler ile tekrar bağlantılı hale gelmesi sağlanacaktır. Aksi takdirde, nüfus artışının aşırı olduğu durumlarda bu alanların üzerinde baskı artacak, nüfusun azalması durumunda ise bu bölgeler atıl alanlara dönüşebilecektir.
- ✓ Koruma ve sağlıklılaştırma bölgesi olarak belirlenen alanda, yeni

yapılaşmalar, tarihi kent dokusu üzerindeki baskıyı artırmakta, bu dokuların bütünlüğünü bozmakta ve dokunun algılanmasını engellemektedir. Bu bağlamda, hem konut hem de sokak dokusu olarak korunması gereken bu bölge, içerisinde yapılacak yeni planlamalar ile iyileştirme uygulamalarına, kimlik öğelerine uygun kararlar doğrultusunda izin verilmesi ve yeni yapıların bu öğelere göre yeniden düzenlenmesi, tarihi kent dokusu içerisinde bütünlüğün sağlanabilmesi açısından oldukça önemlidir.

✓ Yeniden canlandırma bölgesi olarak belirlenen alanlarda, korunması gereken yapı-avlu oldukça az, sokak ve meydan ise hiç bulunmamaktadır. Bu bölgelerin geneline yayılmış gecekondü diye tabir edilen yapılaşmanın çok olması aslında bu bölgelerin herhangi bir koruma statüsünde olmadığını kanıtlar niteliktedir. Nitekim belirlenen bölgelerde sayı olarak az da olsa korunması gereken yapıların özel bir koruma statüsüne alınması ve aslına uygun olarak restore edilmesi gerekmektedir. Canlandırma çalışmalarında, yapı-avlu, sokak ve meydan sınır çizgilerinin bozulmadan önceki konumlarının belirlenmesi ve kimlik öğelerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi sonucunda bu bölgelerin tarihi kent merkezi ile dokusal olarak bütünlüğü sağlanabilecektir.

✓ Gaziantep tarihi kent dokusunda bulunan sokak ve meydanlar, tipoloji çalışması ile belirlenen kimlik elemanları ve bu kimlik elemanlarının sağladığı eşsiz silüet özelliği ile kent kimliğinin oluşmasına katkı sağlayan en önemli mekânlardır. Bu bağlamda tarihi kent dokusunun bütünlüğünün ve bu bütünlüğü oluşturan kentsel donatıların korunması ve sonraki nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Tarihi kent dokusunun içerisinde yapılacak her türlü planlama çalışmalarında bu kimlik elemanlarının göz önünde bulundurulması bir gerekliliktir. Aksi takdirde günümüze kadar kısmen bozulmalar yaşamış olsa da genel anlamda bu kimliği sürdüren Gaziantep geleneksel kent dokusu zamanla bu kimliğini kaybetme olasılığı yükselecektir.

Kimlik ve kimliklendirme, yaşanabilir mekânlar oluşturabilmek ve insanların yaşadıkları mekânı benimsemesi ya da aidiyet hissini artırabilmek açısından son derece önemlidir. Planlama hiyerarşisindeki tüm aşamalarda kimlik öğelerini önemli bir odak noktası haline getirmek bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle ülkesel ölçekli planlardan bölge planları, ulaşım planları, kent planları, peyzaj planları ve peyzaj donatılarının tasarımına kadarki tüm planlama ve tasarım çalışmalarında kimlik faktörünün belirleyici unsurlardan biri olarak bu sürece eklenmesi önem kazanmaktadır. Çalışmada ortaya konulan, mekânsal kimlik karakteristikleri ve geliştirilen öneriler Gaziantep kentine özgüdür. Türkiye’de bulunan farklı tarihi kent dokularındaki planlama çalışmalarında kimlik öğeleri ile mekânsal biçimlenme belirlenerek planlamalara altlık oluşturulması, sürdürülebilir koruma ve geliştirme planlamalarının önemli aşamalarından biri olabilecektir.

KAYNAKLAR

- ALTINÇEKİÇ, H. Ç. (2000), *İstanbul Metropolü'nde Meydanların Rekreatif İşlev Yönünden Önemi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- AMINDE, H. J. (1994), *Plätze in der Stadt*, Berlin: Ostfildern-Ruit bei Stuttgart, Hatje.
- ANONİM (2012), *Gaziantep Turizm Raporu*, Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası.
- BİLSEL, S. (2002), Kent Kültürü- Kültürel Süreklilik- Kimlik Sorunsalı- ve Yaşansal Kentsel Mekan Kavramı Üzerine, Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu, Cukurova Univ. -Adana Kent Konseyi-Yerel Gündem 21. s. 107-114.
- CARMONA, M., Tiesdell, S., Heath, T., Oc, T. (2010), *Public Places - Urban Spaces The Dimensions of Urban Design*, Oxford: Architectural Press.
- ÇAM, N. (1996), "Gaziantep-Mimarî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÇELİK, Z., Favro, D., Ingersoll, R. (2017), *Şehirler ve Sokaklar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ÇEVİK, S. (1991), *Mekan-Kimlik- Kimliklendirme*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Tezi, Trabzon.
- EGEPLAN (2009), Gaziantep Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Analitik Etüt Raporu, Ankara.
- İNCEOĞLU, M. (2007), *Kentsel Açık Mekânların Kalite Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yaklaşım: İstanbul Meydanlarının İncelenmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- JACOBS, A. B. (1993), *Great Streets*, Cambridge: MIT Press.
- KAYPAK, Ş. (2010), "Antakya'nın Kent Kimliği Açısından İrdelenmesi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14): 373-392.
- KAZAS, J. (2008), *Endüstriyel Miras Kapsamındaki Alanların Kentsel Yenilemeyi Oluşturmadaki Rolünün İrdelenmesi "Ödemiş Örneği"*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- KİPER, P. (2004), "Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekanları ve Yitirilen Kent Kimlikleri", Planlama Dergisi, 4: 14-18.
- KOSTOF, S. (1991), *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*, Boston: Bullfinch Press / Little, Brown.
- KRIER, R. (1979), *Urban Space*, London: Academy Editions.
- KUBAN, D. (1994), "İstanbul Ani Çöküşü Yaşayan Bir Kent Oldu", Cumhuriyet Bilim ve Teknik, Ay 9, Gün 10 Sayfa 8.
- KUBAN, D. (2001), *Türkiye'de Kentsel Koruma*, İstanbul: Tarih vakfi yurt yayınları.
- MARSHALL, S. (2005), *Streets&Patterns*, London and New York: Spon Press.
- MOHOJERI, N., Longley, P. A., Batty, M. (2012), "City Shape Andthe Fractality Of Street Patterns", *Quaestiones Geographicae*, 31 (2): 29-37.
- MOUGHTIN, C. (2003), *Urban Design: Street and Square*, Oxford: Architectural Press.

- ÖZDEN, P. P. (2002), *Yasal ve Yönetmelik Çerçevesiyle Şehir Yenileme Planlaması ve Uygulaması: Türkiye Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Doktora Tezi, İstanbul
- ÖZKAYMAKCI, H. (2016), *Mimari Tasarım Bağlamında Kentsel Yenileme Kavramı ve Karşıyaka Alaybey Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- R.FYFE, N. (1998), *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space*, London: Routledge.
- RAPOPORT, A. (1977), *Human Aspects of Urban Form: Towards a Man—Environment Approach to Urban Form and Design*, Oxford: Pergamon Press.
- SAĞ, N. S. (2011), *Dönüşüme Bağlı Kentsel Gelişimin Yönetilmesinde Bir Araç Olarak Akıllı Büyüme: Konya Kenti Örneği*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- SCHULZ, C. N. (1984), *Genius loci: paesaggio ambiente architettura* (No. 72.01).
- TANDON, M., Sehgal, V. (2017), “Traditional Indian religious streets: A spatial study of the streets of Mathura”, *Frontiers of Architectural Research*, 6(4): 469-479.
- ULU, A., ve Karakoç, İ. (2004), “Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi”, *Planlama Dergisi*, 4(3): 59-66.
- USLU, C., Altunkasa, M. F., Ünal, M. (2012), “Kent Meydanları”, *Günay Mimarlık*, 10: 34-39.
- VITRUVIUS (2005), *Mimarlık Üzerine On Kitap*, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- YENİCE, M. (2011), *Tarihi Kent Merkezlerinde Sürdürülebilir Yenileme İçin Bir Model Önerisi: Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- ZUCKER, P. (1959), *Town and Square, Form The Agora To The Village Green*. New York: Columbia Press.

ZİHİN YETERSİZLİĞİ OLAN ÇOCUKLARA HAYVANLARIN TEMEL ÖZELLİKLERİNİN KAZANDIRILMASINDA DOĞRUDAN ÖĞRETİM YÖNTEMİYLE SUNULAN KAVRAM HARİTASININ ETKİLİLİĞİ¹

Ahmet YIKMIŞ², Melek VAROL ÖZÇAKIR³

Geliş: 06.02.2019 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.523309

Öz

Bu araştırmada hafif düzeyde zihin yetersizliğine sahip iki çocuğa hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğinin etkililiği incelenmiştir. Araştırmada tek denekli araştırma modellerinden yoklama evreli davranışlar arası çoklu yoklama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni, hedef öğrencilerin hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunu öğrenme düzeyleridir. Bağımsız değişken ise doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğidir. Ayrıca doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası ile öğretim sona erdikten bir hafta, iki hafta ve dört hafta sonraki kalıcılık etkisi ile farklı bir kişiye (kendi öğretmeni) genelleme etkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında uygulama öğrencilerinin öğretmenlerinden uygulamaya ilişkin görüşleri alınarak sosyal geçerlik verileri elde edilmiştir. Araştırma bulguları hafif düzeyde zihin yetersizliğine sahip çocuklarda, hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritaları tekniğinin kullanımının etkili olduğu, öğretim tamamlandıktan

- 1 Bu çalışma ikinci yazar tarafından Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsünde sunulan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.
- 2 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayikmis@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1143-1207>.
- 3 Uzm., Özel Yeni Koza Özel Eğitim Merkezi, melekvarol041@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7611-6275>.

bir, iki ve dört hafta sonra da kazanılan becerilerin korunduğu ve farklı kişilere genellenebildiği görülmüştür. Ayrıca araştırma sonunda elde edilen sosyal geçerlik verilerine göre de öğretmenlerin uygulama ile ilgili olumlu görüşleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hafif düzeyde zihin yetersizliği, doğrudan öğretim yöntemi, kavram, kavram haritası.

THE EFFECTIVENESS OF THE CONCEPT MAPS PROPOSITION PROVIDED BY DIRECT TEACHING METHODS FOR THE PROMOTION OF THE MAIN CHARACTERISTICS OF CHILDREN WITH MILD STUDENTS ABSTRACT

Abstract

In this study, two children with mild mental deficiency were examined for the effectiveness of the concept map technique presented by the direct teaching method in terms of the benefits of the animals, their eating habits and their shelter. One of the single subject research designs, a multiple probe design across skills was used in this study. The dependent variable of the study is the level of learning of the target students about the benefits of animals, eating patterns and shelters. The independent variable is the concept map technique presented by direct teaching method. In addition, the concept map presented by the direct teaching method and the effect of retention after one week, two weeks and four weeks after the end of teaching were investigated for the effect of generalizing different person (own teacher). Social validity data were obtained by taking the opinions of the students about the practice from the teachers in the study. The research findings show that in children with mild mental retardation, the use of concept mapping techniques offered by direct teaching methods for the benefits of animals, nutritional forms and shelter are effective in protecting individuals in one week, two weeks and four weeks after completion of instruction and generalizing to different people. At the end of the research, it was found that the teachers' opinions about the teaching of the concept map technique presented by the direct teaching method were positive.

Keywords: Mind weakness at a mild level, direct teaching method, concept, concept.

Giriş

Çocukların, yaşamlarının ilk dönemlerindeki merak duygusu, çevreyi inceleme isteği ve dünyayı tanımaya çalışması okul dönemleri için temel oluşturmak-

tadır. Özellikle, zihin yetersizliğine sahip çocukların, toplum içinde yer almaları, sosyal ilişkilerini geliştirebilmesi, ilgi ve gereksinimleri doğrultusunda hareket edebilmeleri, iş hayatlarına ve meslek hayatlarına geçişlerinin sağlanabilmesi için onlara uygun çevre koşullarının sağlanabilmesi okul dönemlerinin temellerinin atılması ve bağımsız yaşamaları açısından önem arz etmektedir (MEB, 2000a). Dolayısıyla, zihin yetersizliğinden etkilenmiş olan çocuklarımızın, bağımsız yaşamlarını sağlayabilecek önemli adımlardan biri de işlevsel akademik becerilerdir (Kot, Sönmez ve Yıkılmış, 201). İşlevsel akademik beceriler, çocukların günlük hayatlarında, ev ve iş yaşamlarında, sosyal çevrelerinde etkili olarak kullanabilecekleri Türkçe, hayat bilgisi, matematik ve okuma yazma gibi becerileri kapsamaktadır (Yıkılmış ve Gürsel, 1999; Yıkılmış, Kot, Terzioğlu ve Aktaş, 2018). Özellikle hayat bilgisi dersi, günlük yaşamda birçok alanda yer almasından dolayı zihin yetersizliğine sahip çocukların yaşamlarını kolaylaştırmaktadır ve bu çocukların hayat bilgisi becerilerinin geliştirilmesine gereksinim duyulmaktadır. Hayat bilgisi gibi bilim temelli disiplinlerin öğretimi yetersizlik gösteren çocuklarda okuma-yazma öğretirken dahi birbiri ile ilişkili olmalıdır (Cawley ve Parmar, 2001). Hayat bilgisi dersinin temelleri, okul dönemine kadar oluşturdukları yaşantılar ile birlikte atılmasından dolayı oldukça önem arz etmektedir. İlköğretim hayat bilgisi dersi programındaki bilgiler de, fen ve sosyal bilgiler derslerine temel oluşturabilecek nitelikteki bilgileri içermektedir. Bu kapsamda ikisi birbirini tamamlayıcı ve önkoşul oluşturabilecek durumda olan disiplinlerdir (Yağcı, Başar ve Aşkın, 2016). Nitekim hayat bilgisi dersi için öğrencilerin karşılaştıkları durum, nesne ve materyaller ile ilgili becerilerinin gelişmesi önemlidir (Aladağ, 2016).

Hayat bilgisi dersinde, bilginin sunumu aşamasında, anlatım, soru- cevap, gezi-gözlem, eğitsel oyun ve proje gibi yaklaşımlar kullanılabilir (Çalışoğlu, 2015). Normal gelişim gösteren çocuklarda da zihin yetersizliğinden etkilenmiş çocuklarda da ortak yaklaşımlar karşımıza çıkabilmektedir. Zihin yetersizliğinden etkilenmiş çocuklara bilginin sunumunda, doğrudan öğretim yöntemi, eğitsel oyun, soru-cevap ve kavram haritaları yer almaktadır. Alan yazında zihin yetersizliğinden etkilenmiş öğrencilere, basamaklara ayırarak kolaydan zora şekilde öğretim yapılması önerilmektedir (Rosenshine, 1986; aktaran: Vayiç, 2008). Kolaydan zora olacak şekilde gerçekleştirilen öğretim incelendiğinde, bilginin organize edilerek sunumuna ilişkin doğrudan öğretim yöntemi ve kavram haritaları öne çıkmaktadır. Doğrudan öğretim yöntemi öğretilecek beceriyi küçük basamaklara ayırmakta (Schug, Tarver ve Western, 2001; Dağseven, 2001) ve bilgiyi organize ederek sunmaktadır (Güzel-Özmen, 2012). Doğrudan Öğretim Yöntemi, hayat bilgisi, okuma ve matematik gibi disiplinlerin öğretiminde etkili bir yöntemdir (Dağseven 2001; Rosenshine, 1986; akt.:Vayiç, 2008). Bu yöntem davranışçı yaklaşımın ilkelerini kapsamaktadır. Doğrudan öğretim yönteminde öğretilecek olan konunun basamaklara ayrılarak ilk önce öğretmen merkezli son-

rasında ise öğrenciyi merkeze alarak uygulamayı kapsamı söz konusudur (Rosenshine, 1986; akt.: Vayıç, 2008). Seviyesi daha belirli düzeyde olan bireylerin kendi başlarına çalışması için uygunken, normalin altında seviyeye sahip olanlar için ise, onlara rehberlik edecek öğretmen ile düzenlenmiş bir ortamda çalışma fırsatı oluşturmaktadır (Güzel- Özmen, 2012). Bununla ilişkili olarak; doğrudan öğretim yöntemi, öğretmeni odağına alan, davranışçı yaklaşımı benimseyen bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürsel, 1993). Davranışçılığı temel alan bu yöntem, ipuçlarının aşama aşama geri çekilmesi ile beraber öğrenciyi bağımsız bir şekilde bırakıp, kendi başına yapabilir hale getirmeyi amaçlamaktadır (Carnine, Silbert ve Kamenenui, 1990). Bu yöntem, davranışçı yaklaşımı esas aldığından dolayı özellikleri de buna bağlı olarak ölçülebilir olma, gözlenebilir ve tekrar edilebilir davranışlar olması şeklinde sıralanır. Davranışçı yaklaşımda, davranışın iyi bir şekilde tanımlanması önemlidir. Bu yöntemi uygularken çocuğun ön uyaran ortamdakten pekiştirilmesi, yokken pekiştirilmemesi durumunun söz konusu olduğu ayrımlı pekiştirme tarifesi uygulanmalıdır. Davranış ortamdakten pekiştirme söz konusu ise ayırt edici uyaran olma özelliği taşıy (Tekin-İftar ve Kırcaali-İftar, 2004).

Zihin yetersizliği olan çocuklara, bilgilerin basamaklara ayrılıp öğretiminin yanı sıra düzenlenmiş bir biçimde bilginin sunulması da gerekmektedir (Mercer ve Snell, 1997). Kavramları düzenlenmiş bir şekilde sunma tekniklerinden biri de kavram haritalarıdır. Kavram haritaları hiyerarşik düzenlemeyi en iyi sağlayan tekniklerdendir (Gilbert, 2011). Kavram haritaları, öğretim programını hazırlayanlar ya da öğretmenler tarafından hazırlanıp sınıf ortamında öğrencilere sunulabilir ya da sınıf ortamında bireysel ya da grup çalışması yaparak öğrencilerin kavram haritalarını oluşturması sağlanabilir. Ders öncesi öğrencilere sunulan kavram haritaları, konu hakkında önbilgiyi sağlama için önemlidir.

Alanyazında kavram haritalarının öğretim aşamasında etkililiğini ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalardan Okebukola (1990). normal gelişim gösteren çocuklara, somut öğrenmeleri gerçekleştirmek için genetik ve ekoloji içinde geçen kavramların kazandırılması amacıyla, kavram haritası tekniğinin kullanılması sonucu; kavram haritası tekniğinin etkili bir uygulama olduğunu ortaya koymuştur. Willerman ve Harg (1991). 8.sınıfa devam eden 4 öğrenciyeye, kavram haritalarını gruplama tekniği olarak uygulamış ve kavram haritalarının anlamlı ve kolay öğrenmeler sağladığı için önemli bir teknik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Pourmohamadreza- Tajrishi, Alipour ve Chapari- Ilkhchi (2013), zihin yetersizliğinden etkilenen 34 erkek öğrenciyeye, sosyal bilgiler dersinin öğretim aşamasında kavram haritalarının etkililiğini incelemiş ve kavram haritalarının kullanımının anlamlı öğrenmelere yol açtığını ortaya koymuşlardır. Sanches ve Flores (2010), görme yetersizliği olan çocuklarda ses tabanlı kavram haritalarının etkililiğini in-

celemiş ve kavram haritalarının anlamlı öğrenmeler sağladığını ve sanal kavram haritalarının kullanımının görme engelli öğrenciler için etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla hayat bilgisi dersinin etkili bir şekilde öğretimi öne çıkmıştır. Bütün bu sebeplerin yanı sıra, zihin yetersizliği olan çocuklara hayat bilgisi öğretiminde doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniği ile etkililiğini inceleyen araştırmalara ulaşılammıştır. Bu yüzden öğretmenlere yardımcı olabilmek için yaşanan problemler doğrultusunda, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan konunun kavram haritası tekniği kullanımı ile gerçekleştirilen bir öğretim etkililiği açıklanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, hafif düzeyde zihin yetersizliği olan çocuklara (HDZÇ) doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan, hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretiminde kavram haritası tekniğinin etkililiğini belirlemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır.

1.HDZÇ'a hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunun kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğinin kullanılması etkili midir ?

2. HDZÇ'a hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunun kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğiyle kazandırılan beceri öğretim bittikten 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra da devam etmekte midir?

3. HDZÇ'a hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunun kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası ile öğretim tamamlandıktan sonra farklı kişilere (kendi sınıf öğretmenlerine) genellenmekte midir?

4. HDZÇ'a hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunun kazandırılmasında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritasının kullanımına ilişkin deneklerin öğretmen görüşleri nelerdir?

Yöntem

Denekler

Araştırmanın çalışma grubunu; Kocaeli ili İzmit ilçesinde bulunan bir ortaokuldaki özel eğitim sınıfına devam eden hafif düzey zihin yetersizliğine sahip iki çocuk oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesi için öncelikle öğretmenler ile görüşme yapılmış; okuma/yazma bilen, okuduğunu anlayan, kendisine yönelen-

dirilen sorulara kısa cevaplar verebilen, canlı ve cansız varlık ayrımını yapabilen, fakat hayvanların yararları, beslenmeleri ve barınakları hakkında bilgi sahibi olmayan dört çocuk seçilmiştir. Bu dört çocuğun ailelerinin de gönüllülüğü alınarak, yansız atama yöntemiyle kura çekilmiş ve çocuklardan ikisi araştırma kapsamına alınmıştır. Çalışmaya katılan çocukların gerçek isimleri yerine onlara verilen takma isimler kullanılmıştır. Araştırmaya özel eğitim sınıfına devam eden hafif düzeyde zihin yetersizliği tanısı almış iki erkek öğrenci katılmıştır. Tüm katılımcılar; bir ilköğretim okulunun özel eğitim sınıfına devam etmektedirler. Deneklerin her ikisi de (13 yaşındaki Ali ve 12 yaşındaki Arda) 10 kelimelik metinleri okumakta; kendisi ile yönlendirilen kısa cevaplı sorulara cevap verebilmektedir.

Uygulamacı ve Gözlemci

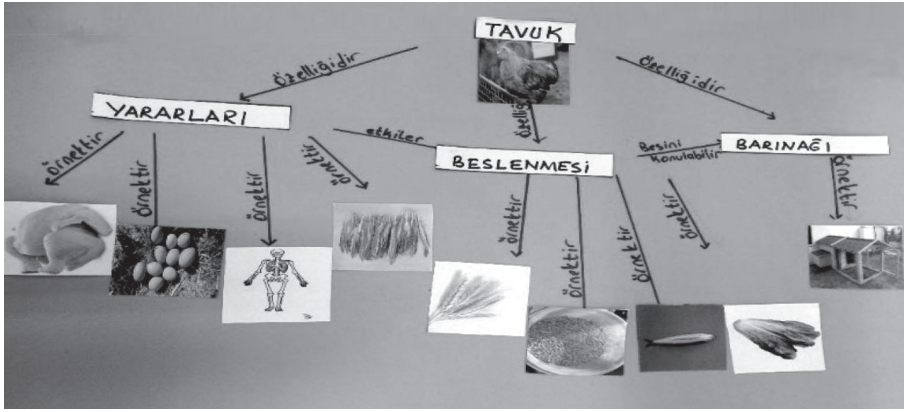
Uygulamacı fen bilgisi öğretmenliği lisans programı, zihin engelliler öğretmenliği lisans programı ve zihin engellilerin eğitimi anabilim dalında yüksek lisansını tamamlamış bir özel eğitim öğretmenidir. Ayrıca araştırmaya bir de gözlemci katılmıştır. Gözlemci ise özel eğitim alanında uzman iki özel eğitim öğretmenidir.

Ortam ve araç-gereçler

Araştırmanın başlama düzeyi, uygulama, yoklama ve izleme oturumları öğrencilerin kendi eğitim gördükleri özel eğitim sınıfında yapılmıştır. Bu sınıfta beş adet sıra, altı adet sandalye, beş adet materyal dolabı bulunmaktadır. Uygulama sırasında, uygulamacı ve denek yan yana oturmuşlardır.

Uygulamanın yapılacağı ortamın sessiz ve aydınlık bir ortam olmasına, ortamda uygulama sırasında kullanılacak materyaller hariç başka araç gereçlerin bulunmamasına dikkat edilmiştir. Uygulama güvenirliliğinin belirlenebilmesi için ortamda bir kamera bulundurulmuştur. Video kamera uygulamacı, denek ve çalışmanın yapıldığı masayı gösterecek şekilde yerleştirilmiştir. Video kamerayla, araştırmanın her bir öğretim oturumu kayıt edilmiştir. Öğretim sırasında, kullanılan araç- gereçler ölçütbağımlı ölçü araçları, veri kayıt formları, kavram haritalar, resimli kartlar ve video kameradır.

Arda için, tavuk, inek ve balığa ait 8x8 cm'lik resimli kartlar oluşturulup, her bir öğretim oturumu için bu hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınağına ilişkin resimlere yer verilmiştir. Ali için ise, at, koyun ve kuşa ait 8x8 cm'lik resimli kartlar oluşturulup, her bir öğretim oturumu için bu hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınağına ilişkin kartlar oluşturulmuştur. Aşağıda bu kartların yer aldığı uygulama esnasında oluşturulmuş, örnek bir kavram haritası fotoğrafı yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada hafif düzeyde zihin yetersizliği olan çocuklara doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretiminde kavram haritası tekniğinin kullanımını incelemek üzere, tek denekli araştırma yöntemlerinden davranışlar arası yoklama evreli çoklu yoklama modeli kullanılmıştır.

Araştırmada davranışlararası yoklama evreli çoklu yoklama modelinin uygulanması aşamasında öncelikle 2 denek belirlenmiştir. Araştırmada hangi denekle, hangi konunun çalışılacağı kura çekilerek yansız atama yöntemi ile belirlenmiştir. Deneklerin, hayvanların yararları, beslenmeleri ve yaşadıkları yerler ile ilgili başlama düzeyi verileri, üç ayrı başlama düzeyi oturumunda tekrarlanan ölçümlerle toplanmıştır.

Bir no'lu deneye, 3 farklı hayvanın (tavuk, inek, balık) yararları, beslenme şekli, yaşadığı yer kazandırılırken; iki no'lu deneye de bir no'lu denekten farklı 3 farklı hayvanın (koyun, kuş, at) yararları, beslenme şekli, barınakları ile ilgili kavramlar kazandırılmıştır. Araştırmada kullanılan model gereği, hayvanların yararları, beslenme şekli, barınakları içinde kullanılan kavram özellikleri bir no'lu denek ile iki no'lu deneye uygulanan kavram özellikleri birbirinden bağımsız ve birbirlerinin öğrenmelerini etkilemedikleri belirlenmiştir.

Öğretim sırasında öğrencilerin gösterdiği ilerlemeler, kullanılan öğretim yaklaşımına uygun olarak hazırlanan ilerleme kayıt çizelgelerine kaydedilmiştir. Deneklerin öğretim sonucunda öğrendikleri kavramların kalıcılığını sağlayıp sağlayamadıklarını belirlemek amacıyla, öğretim sonu değerlendirme yapıldıktan 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra, belirlenen ölçü aracıyla kalıcılık oturumları yapılmıştır.

Bağımlı ve Bağımsız Değişken

Bu araştırmanın bağımlı değişkeni hedef öğrencilerin hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusunu öğrenme düzeyleridir. Bağımsız değişkeni ise, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğidir.

Uygulama Süreci

Bu çalışmada, başlama düzeyi oturumları, yoklama oturumları, öğretim oturumları, izleme oturumu ve genelleme oturumları yer almıştır. Doğrudan öğretim yöntemine göre hazırlanan kavram haritası tekniğinin kullanımıyla öğretim ünitelerinin geliştirilmesinde, doğrudan öğretim yöntemi ile ilgili yayınlar ve yapılan araştırmalardan, kavram haritası tekniğinin kullanımı ile ilgili yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Yapılacak olan her bir öğretim ünitesi, amaçlar, öğretim ortamı, öğretim sırasında kullanılacak araçlar ve amaçların öğretimi bölümlerinden oluşmaktadır. Amaçlar, uzun dönemli, kısa dönemli ve öğretimsel amaçlardan oluşmaktadır.

Uzun dönemli amaçlar doğrudan öğretim yöntemine göre hazırlanan kavram haritası tekniği ile sunulan hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretimine ilişkin, uygulaması yapılan her hayvan için, uygulama bittikten sonra, deneklerin kazanmaları beklenen davranışlar olarak ifade edilmektedir. Her bir öğretim oturumu sonucu deneklerin gerçekleştirmesi beklenen davranışlar kısa dönemli amaçları oluşturmaktadır. Tavuk, inek, balık, at, koyun, kuş olmak üzere uygulanan her başlık için ayrı ayrı öğretim planı olmak üzere; 3'er ayrı kısa dönemli amaç belirlenmiş ve kısa dönemli amaçların öğretimi için tek bir oturum planlanmıştır.

Kısa dönemli amaçların doğrudan öğretim yaklaşımıyla sunulan kavram haritası tekniği kullanılan öğretim oturumları; derse giriş, gereksinim oluşturma, model olma, rehberli uygulamalar ve bağımsız uygulamalar basamaklarından oluşmaktadır. Öğretim süreci başında öğrenciye öğretimde yapacakları, kendisinin yapacakları ve öğretim sonunda kazanacakları tanıtılmakta, kurallar açıklanmakta ve pekiştirecin ne olduğunu belirtilmektedir. Model olma bölümünde, uygulamacı tarafından öğretim amaçlarına göre konunun öğrenciye söylenmesi, öğretilecek konuların materyalleri ile sunumunun yapılmasına, söz gelimi öğretilmesi hedeflenen konunun bir başkası tarafından doğru örneklerinin sunulmasına ve öğrenciye sorular sorarak öğrencinin tekrar etmesine yer verilmiştir.

Rehberli uygulama bölümünde, model olma aşamasında uygulamacı tarafından sunulan bilgilerin, uygulamacı rehberliğinde öğrencinin tekrarlaması ve kendi materyalleri arasından göstermesine ve seçmesine yer verilmiştir. İpuçlarının verildiği aşamada model olma aşamasında kullanılan resimlere yer verilmiştir.

Uygulamacı deneğe, ne yapması ya da söylemesi gerektiğini söylediğinde denek söylemesi ya da yapması gerekeni söyler ya da yaparsa, uygulamacı tarafından pekiştirilmiş, eğer yapmazsa model olma aşamasına geri dönmüştür. İpucunun geri çekildiği basamakta ise; ipucunun verildiği basamaktan farklı resimler kullanılmıştır. Uygulamacı bu basamakta deneğe ne yapması veya ne söylemesi gerektiğini söylememiş, sadece hatırlatmalar yapmıştır.

Başlama düzeyi oturumları

Başlama düzeyi yoklama oturumları, uygulama aşamasına geçilmeden önce ileride gerçekleşecek öğretim sonucu ile kıyas yapabilmek adına gerçekleştirilmiştir (Tekin-İftar, 2014a). Başlama düzeyi yoklama oturumları, öğrencinin devam ettiği okulda özel eğitim sınıfında araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Başlama düzeyi oturumları kararlı veri elde edilinceye kadar en az üç oturum art arda sürdürülmüştür.

Ali için tavuk, inek ve balığın yararları, beslenme şekli ve barınaklarına ilişkin ölçüt bağımlı test uygulanırken, Arda için ise at, koyun ve kuşun yararları, beslenme şekli ve barınaklarına ilişkin ölçüt bağımlı test uygulanarak başlama düzeyi oturumları gerçekleştirilmiştir.

Toplu yoklama oturumları

Toplu yoklama oturumları, her bağımsız değişkenin uygulanmadan önce ve sonrasında tüm bağımsız değişkenler için eş zamanlı olarak, deneğin ilgili becerinin öğretiminden önce ve sonra beceriyi gerçekleştirme düzeyini ölçmek amacıyla düzenlenmiştir.

Bağımsız uygulama bölümünde, model olma aşamasında sunulan bilgilerin kazanılıp kazanılmadığını belirlemek amacı ile çalışma kâğıtları verilmiştir. Bu çalışma kâğıdında rehberli uygulamalar ve model olma aşamasında kullanılan resimlerden farklı resimler kullanılmıştır. Doğru cevap verdiği sorular pekiştirilmiş, yanlış cevap verdiği sorularda ise, ipuçları verilerek doğru cevap buldurulmuştur.

İzleme Oturumları

İzleme oturumları öğretim oturumları bittikten sonra bağımlı değişkende uygulama etkisinin devam edip etmediğinin sınanması için 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Genelleme oturumları

Genelleme oturumlarında kişiler arası (öğrencinin kendi öğretmeni) genellemeye yer verilmiştir. Genelleme oturumları için hazırlanan resimli kartlar öğrencilerin öğretmenleri tarafından sunularak değerlendirme yapılmıştır. Genelleme oturumları ön test – son test oturumları biçiminde ve başlama düzeyi oturumları gibi gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Güvenirlilik Analizleri

Uygulama güvenirliliği ve gözlemciler arası güvenirliliği belirlemek amacıyla uygulama sürecinin %30'u bir gözlemci tarafından izlenmiştir. Gözlemci öğretim ve yoklama oturumlarını izleyerek hem uygulama güvenirliliğine hem de gözlemciler arası güvenirliliğe ilişkin veri toplamıştır.

Uygulama Güvenirliliği

Bu araştırmada hafif düzeyde zihin yetersizliği olan çocuklara hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretiminde, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımına ilişkin öğretimin güvenirlilik biçiminde uygulanıp uygulanmadığını belirlemek üzere uygulama güvenirliliği verisi toplanmıştır. Aynı biçimde yoklama oturumlarında da uygulama güvenirliliği verisi toplanmıştır. Bütün oturumlarda her beceriye ilişkin güvenirlilik verisi toplanmıştır. Burada gözlenen, araştırmacının davranışlarıdır.

Uygulama güvenirliliği analizi: Gözlenen Uygulamacı Davranışı \ Planlanan Uygulamacı Davranışı $\times 100$ " (Tekin-İftar, 2012) formülüyle analiz edilmiştir.

Gözlemciler Arası Güvenirlilik

Gözlemciler arası güvenirlilik hesaplaması, araştırmacı ve gözlemcinin topladığı veriler doğrultusunda görüş birliği/görüş birlik+görüş ayrılığı $\times 100$ (Tekin-İftar, 2012) formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

Aşağıda deneklerle gerçekleştirilen öğretim, yoklama ve izleme oturumlarına ilişkin gözlemciler arası güvenirlilik bulguları yer almaktadır.

Beceri	Uygulama	B.D.	Öğretim	T.Y.	Genelleme	İzleme
Tavuğun Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
İneğin Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
Balığın Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100

Anahtar: B.D.: Başlama Düzeyi
T.Y.: Toplu Yoklama

Tablo 1. Ali'nin Becerilerden Elde Edilen Gözlemciler Arası Güvenirlik Verileri.

Beceri	Uygulama	B.D.	Öğretim	T.Y.	Genelleme	İzleme
Tavuğun Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
İneğin Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
Balığın Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100

Anahtar: B.D.: Başlama Düzeyi
T.Y.: Toplu Yoklama

Tablo 2. Arda'nın Becerilerden Elde Edilen Gözlemciler Arası Güvenirlik Verileri.

Aşağıda deneklerle gerçekleştirilen öğretim, yoklama ve izleme oturumlarına ilişkin, uygulama güvenilirliği verileri yer almaktadır.

Beceri	Uygulama	B.D.	Öğretim	T.Y.	Genelleme	İzleme
Tavuğun Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
İneğin Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%80	%100	%100
Balığın Yararları,Beslenme Şekli Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%80	%100	%100	%100

Anahtar: B.D.: Başlama Düzeyi
T.Y.: Toplu Yoklama

Tablo 3. Ali'ye Ait Becerilerden Elde Edilen Uygulama Güvenirliği Verileri.

Beceri	Uygulama	B.D.	Öğretim	T.Y.	Genelleme	İzleme
Tavuğun Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%100	%100	%100
İneğin Yararları,Beslenme Şekli ve Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%100	%80	%100	%100
Balığın Yararları,Beslenme Şekli Barınağı	Doğrudan Öğretimle Sunulan Kavram Haritası	%100	%80	%100	%100	%100

Anahtar: B.D.: Başlama Düzeyi
T.Y.: Toplu Yoklama

Tablo 4. Arda'ya Ait Becerilerden Elde Edilen Uygulama Güvenirliği Verileri

Sosyal Geçerlik Verileri

Sosyal geçerlik verilerinin toplanması için araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan Sosyal Geçerlik Formu kullanılmıştır. Form toplam 10 sorudan oluşmaktadır. Formda yer alan sorular, öğretmenlerin doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritası tekniğinin kullanımı ile ilgili görüşlerini belirlemeye yönelik sorulardır.

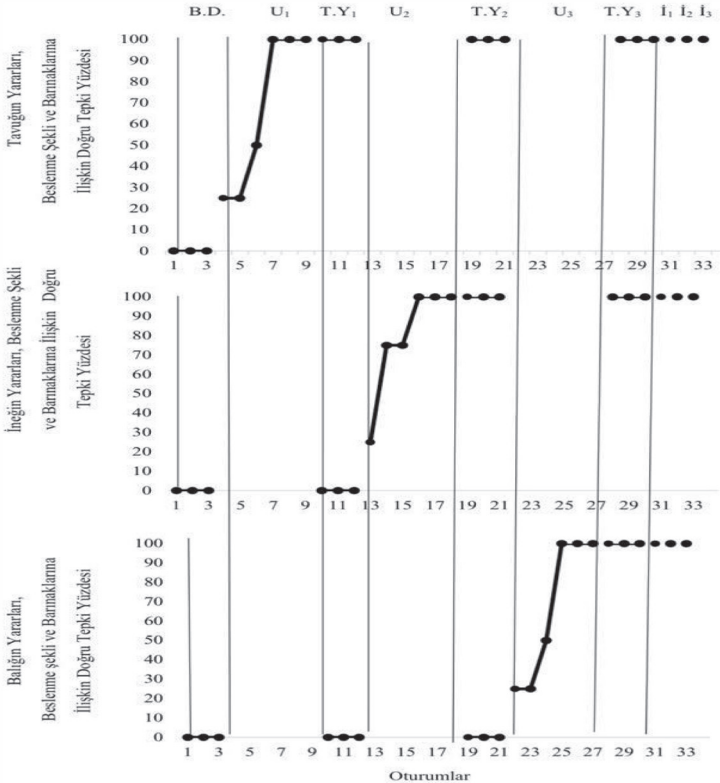
Bulgular

Bu bölümde araştırma sonuçlarıyla ilgili bulgulara yer verilmiştir.

Hayvanların Yararları, Beslenme Şekli ve Barınaklarının Öğretiminde Doğrudan Öğretim Yöntemiyle Sunulan Kavram Haritalarının Kullanımına İlişkin Etkililik Bulguları

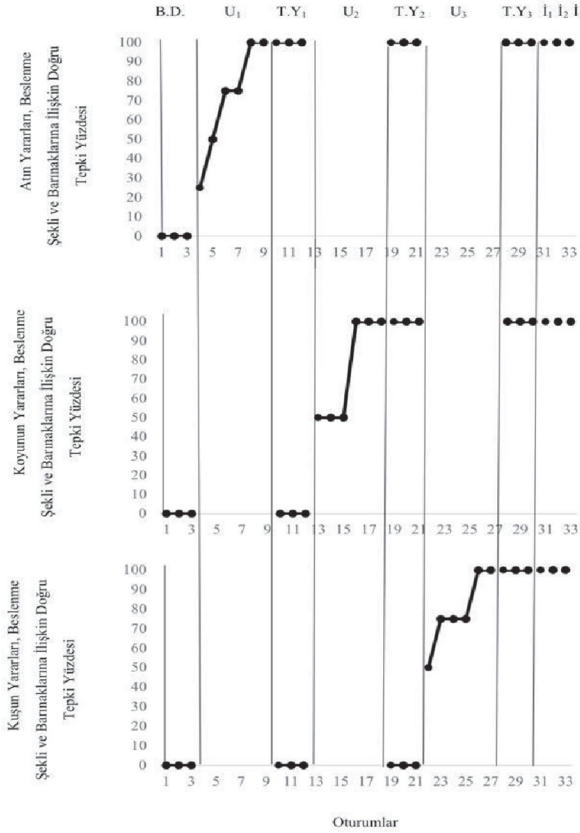
Aşağıda 1. denek olan Ali'ye ait etkililik bulgularına ilişkin grafiğe yer verilmiştir.

Şekil 1. Ali'nin, Tavuğun, İneğin Ve Balığın Yararları, Beslenme Şekli ve Barınakları İle İlgili Becerilerine Ait Başlama Düzeyi, Uygulama, Toplu Yoklama ve İzleme Oturumlarındaki Doğru Davranış Yüzdesi.

Şekil 1’deki grafik incelendiğinde, Ali’nin başlama düzeyi yoklama evresinde her üç beceriye ilişkin üç oturumda da sırasıyla %0, %0 ve %0 düzeyinde doğru davranış sergilediği görülmektedir. Ali’nin bu üç hayvanın yararları, beslenme şekli ve bacaklarına ilişkin olarak, başlama düzeyi yoklama oturumlarında kararlı veri elde edildikten sonra doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanıldığı öğretim oturumlarına başlandığı, altı öğretim oturumunda kararlı veri elde edilinceye kadar öğretime devam edilmiş ve %100’e ulaşmıştır. Bağımlı değişkenin kalıcılık düzeyinin belirlenmesi hedeflenen izleme oturumlarında ise Ali’nin öğretimi gerçekleştirilen her üç hayvanın yararları, beslenme şekli ve bacaklarının öğretimine ilişkin öğretim oturumları sona erdikten 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra da %100 düzeyinde gerçekleştirerek becerinin kalıcılığını sağladığı görülmektedir.

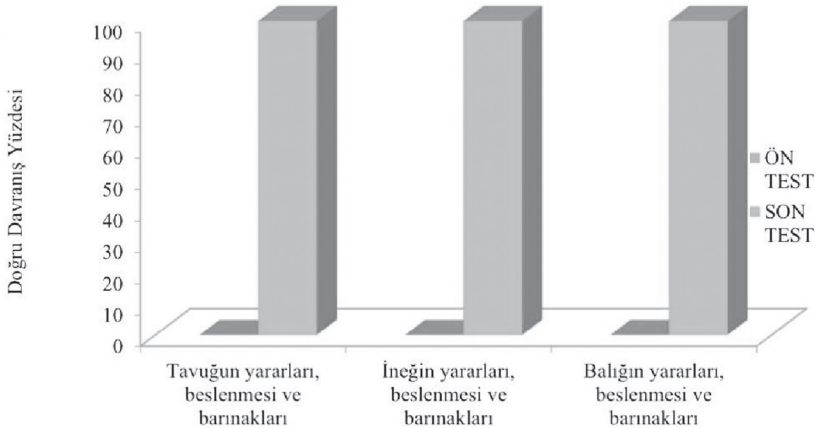
Aşağıda 2.denek olan Arda’ya ait etkililik bulgularına ilişkin grafiğe yer verilmiştir.

Şekil 2. Arda'nın, Atın, Koyunun Ve Kuşun Yararları, Beslenme Şekli ve Bacakları İle İlgili Becerilerine Ait Başlama Düzeyi, Uygulama, Toplu Yoklama ve İzleme Oturumlarındaki Doğru Davranış Yüzdesi.

Şekil 2’deki grafik incelendiğinde, Arda’nın başlama düzeyi yoklama evresinde her üç beceriye ilişkin üç oturumda da sırasıyla %0, %0 ve %0 düzeyinde doğru davranış sergilediği görülmektedir. Arda’nın bu üç hayvanın yararları, beslenme şekli ve barınaklarına ilişkin olarak, başlama düzeyi yoklama oturumlarında kararlı veri elde edildikten sonra doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanıldığı öğretim oturumlarına başladığı, altı öğretim oturumunda kararlı veri elde edilinceye kadar öğretime devam edilmiş ve %100’e ulaşmıştır. Bağımlı değişkenin kalıcılık düzeyinin belirlenmesi hedeflenen izleme oturumlarında ise Arda’nın öğretimi gerçekleştirilen her üç hayvanın yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretimine ilişkin öğretim oturumları sona erdikten 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra da %100 düzeyinde gerçekleştirerek becerinin kalıcılığını sağladığı görülmektedir.

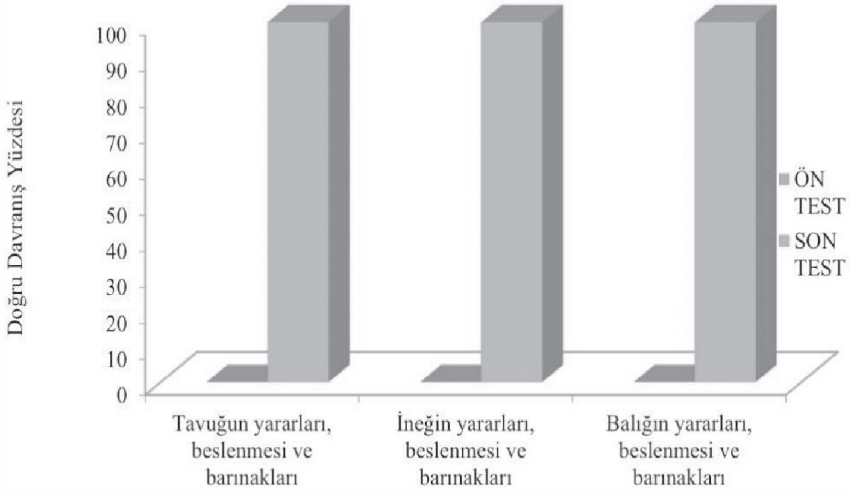
Hayvanların Yararları, Beslenme Şekli ve Barınaklarının Öğretiminde Doğrudan Öğretim Yöntemiyle Sunulan Kavram Haritalarının Kullanımına İlişkin Genelleme Bulguları

Tablo 5. Ali’nin Tavuğun, İneğin ve Balığın Yararları, Beslenme Şekli, Barınaklarına İlişkin Becerileri Farklı Uygulayıcıya Genelleme Bulguları.

Bulgular, 1.denek (Ali) için, tavuğun yararları, beslenme şekli ve barınakları; ineğin yararları, beslenme şekli ve barınakları; balığın yararları, beslenme şekli ve barınakları konularının doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımı ile yürütülen uygulamanın farklı uygulamacılara genelleme potansiyelini gösterir niteliktedir.

Tablo 6. Arda'nın Atın, Koyunun ve Kuşun Yararları, Beslenme Şekli, Barınaklarına İlişkin Becerileri Farklı Uygulayıcıya Genelleme Bulguları.

Bulgular, 2.denek (Arda) için, atın yararları, beslenme şekli ve barınakları; koyunun yararları, beslenme şekli ve barınakları; kuşun yararları, beslenme şekli ve barınakları konularının doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımı ile yürütülen uygulamanın farklı uygulamacıya genellemediğini gösterir niteliktedir.

Sosyal Geçerlik Bulguları

Araştırmanın sosyal geçerlik bulgularını elde etmek üzere sosyal geçerlik formu oluşturulmuştur. Sosyal geçerlilik formu geliştirilirken, var olan öğretime yönelik araştırmalarda hazırlanmış olan formlara bakılmıştır. Sorular, kazandırılmak istenilen becerinin önemini, bu becerilerin ve bu becerileri kazandırmak için kullanılan yöntemlerin işlevsel olup olmadığını ölçmeye hizmet edecek şekilde oluşturulmuştur. Formda yer alan sorular şu şekildedir: (1) Öğrencinizin hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusuna ait kavramları kazandıktan sonra, ileri ki öğrenmelerine katkı sağlayabileceğini düşünüyor musunuz?, (2) Öğrencinizin öğrendiği hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konusuna ait kavramlar, diğer öğrenmelerine önkoşul oluşturabileceğini düşünüyor musunuz?, (3) Öğrencinize bu araştırma kapsamında kazandırılan becerilerin önemli beceriler olduğunu düşünüyor musunuz?, (4) Araştırma sona erdikten sonra öğrencilerin kavram haritası tekniğini kullanarak öğretim yapmayı düşünüyor musunuz?, (5) Bu çalışma sonunda öğrencinizde gördüğünüz değişiklikleri birkaç cümle ile açıklayabilir misiniz?, (6) Doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan hay-

vanların yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretiminde kavram haritalarını kullanmanın uygun olduğunu düşünüyor musunuz?, (7) Doğrudan öğretim yöntemini kavram haritalarıyla sunarak beceri öğretimi yapmak mümkün mü?, (8) Öğretmenlere doğrudan öğretim yöntemiyle kavram haritalarının kullanımını kazandırarak onların da beceri öğretiminde kullanmasını sağlamak mümkün mü?, (9). Çalışmanın en hoşunuza giden tarafını birkaç cümle ile açıklayınız?, (10) Çalışmanın hoşunuza gitmeyen tarafını birkaç cümle ile açıklayınız?. Bu soruların yer aldığı form ile iki denek için özel eğitim öğretmenine yönelik on sorudan oluşan sorular yöneltilerek sosyal geçerlik bulgularına ulaşılmıştır. Görüşmeler, yazılı olarak doküman haline getirilmiş ve betimsel olarak analiz edilmiştir. Bu bulgulara ilişkin olarak deneklerin özel eğitim öğretmenine sosyal geçerliğine ilişkin görüşleri olumlu yönde olduğu belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulguları; (a) Hafif düzeyde zihin yetersizliğine sahip öğrencilerin hayvanların yararları, beslenme şekli ve barınakları konularının doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritaları ile öğretiminin etkili olduğu, (b) öğrencilerin elde ettiği kazanımları uygulamaya bittikten 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra da koruyabildiği, (c) öğrencinin hedeflenen kavramları (özel eğitim sınıf öğretmenine) farklı bireye genelledebildiğini ve (d) öğrencilerin öğretmenlerinin doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımına ilişkin olumlu görüşleri olduğunu gösterir niteliktedir.

Araştırmanın ilk bulgusu, hafif düzeyde zihin yetersizliğine sahip uygulamanın gerçekleştirildiği her iki denek için, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritaları kullanılarak gerçekleştirilen öğretim uygulamasının etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bulgu, kavram haritalarının kullanıldığı (Okebukola, 1990; Gardill ve Jitendra, 1999; Wilerman ve Harg, 1991; Şahin, 2002; Choi, 2004; Bozkurt, 2005; Brinkmann, 2007; Işıkdogan ve Kargin, 2010; Sanchez ve Flores, 2010; Oliva ve Romagnoli, 2012; Chen, Lin ve Nien, 2014) çalışmalar ile benzer etkililik bulgularına ulaşılmasından dolayı tutarlılık göstermektedir.

Araştırmanın ikinci alt amacına yönelik elde edilen bulgular, hafif düzeyde zihin yetersizliğine sahip iki öğrenciye, öğretim tamamlandıktan 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra edindiği tüm kavramları sürdürdüğünü gösterir niteliktedir. Araştırmanın izleme bulguları incelendiğinde, her iki denek için gerçekleştirilen üçer izleme oturumunda da kavram haritasında geçen tüm kavramları öğretim bittikten 1 hafta, 2 hafta ve 4 hafta sonra %100 doğruluk düzeyinde koruduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlar, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram öğretimi yapılan benzer araştırmalar (Horton, Lovitt ve Bergerud, 1990; Griffin, Malone ve Kameenui, 1991; Gardill ve Jitendra, 1999; Vayış, 2008; Güzel-Özmen, 2011;

Grünke, Wilbert ve Stegmann, 2013, Çıkılı,2016) ile örtüşmektedir. Bu araştırmada genelleme bulgularında etkili sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma bulguları, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımına ait öğretim yapılan kavramların, deneklerin kendi öğretmenlerine de genelleme bildikleri görülmüştür.

Genelleme oturumlarından elde edilen bulgular incelendiğinde Ali (tavuğun, ineğin ve balığın yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretimi) ve Arda (at, koyun ve kuşun yararları, beslenme şekli ve barınaklarının öğretimi) için %100 doğruluk düzeyinde genelleme bildiği anlaşılmaktadır. Doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan, kavramların organize edilerek öğretimin yapıldığı genelleme etkinin incelendiği çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (Vayıç, 2008; Çıkılı, 2016).

Bu çalışmada uygulamanın yapıldığı her iki öğrencinin, doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının kullanımı içinde geçen hedef kavramları edinebildiği ve genelleme bildiği belirtilmiştir. Alan yazında doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan kavram haritalarının uygulamasının akademik becerilerin öğretilmesinde kullanıldığı ve genellemesinin değerlendirildiği az sayıda araştırma olması özelliği ile bu çalışmanın alan yazına katkı sağladığı söylenebilir.

İleri araştırmalara yönelik; doğrudan öğretim yöntemiyle ve başka bir yöntemle sunulan konuların kavram haritası kullanımıyla düzenlenip etkililik ve verimlilikleri karşılaştırılabilir veya yapılan araştırma tekrar edilip, farklı durumlara genelleme yapıp genellemediğine bakılabilir.

KAYNAKLAR

- ALADAĞ, S. (2016), *Hayat bilgisi tanımı, amacı ve doğası*. S. Güven ve S. Kaymakçı (Eds.), Hayat Bilgisi Öğretimi içinde, Ankara: Pegem Akademi.
- BRINKMANN, A. (2007), *Grafiksel Bilgi Gösterimi–Matematik Eğitiminde Etkili Araçlar Olarak Zihin ve Kavram Haritaları* (Çev.: S. Ö. Bütüner), İlköğretim Online: 6 (1). S: 1-11.
- BOZKURT, Ü. (2005), *Hikaye Haritası Yönteminin Okuduğunu Anlama Düzeyine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- CHOI, S. Y., (2004), A Concept Map_Based Adaptive Tutoring System Supporting Learning Diagnosis for Students with Learning Disability, *Journal of Research in Science Teaching*, 194-201.
- CAWLEY, F. J., FOLEY E. T. ve Miller J. (2003), Science and Students with Mild Disabilities: Principles of Universal Design, *Intervention in School and Clinic*, (pp.160-171).
- ÇIKILI, D. (2016), *Hafif Derecede Zihin yetersizliğine Sahip Öğrencilere Fen Konularının Öğretiminde Doğrudan Öğretim ile Şematik Düzenleyiciyle Öğretiminin Karşılaştırılması*, Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

- DAĞSEVEN, D. (2001), *Zihinsel Engelli Öğrencilere, Temel Toplama ve Saat Okuma Becerilerinin Kazandırılması, Sürekliliği ve Genellenebilirliğinde, Doğrudan ve Basamaklandırılmış Öğretim Yaklaşımlarına Göre Hazırlanan Öğretim Materyallerinin Farklılaşan Etkililiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- GILBERT, S. (2011), *Models-based science teaching: understanding and using mental models*, Retrieved, from <https://ebookcentral.proquest.com>
- GARDILL, M., JITENDRA, A. K. (1999), Advanced story map instruction: effects on the reading comprehension of students with learning disabilities, *Journal of Special Education*, 33, 2-17.
- GRIFFIN, C., SIMMONS, D. C., & KAMMENUI, E. J. (1991), Investigating the effectiveness of graphic organizer instruction on the comprehension and recall of science content by students with learning disabilities, *Journal of Reading, Writing & Learning Disabilities International*, 7(4). 355-376.
- GÜRSEL, O. (1993), *Zihinsel Engelli Çocukların Doğal Sayıları, Gerçek Nesnelere Kullanarak Eşleme, Resimleri İşaret Ederek Gösterme, Rakamlar Gösterildiğinde Söyleme Becerilerinin Gerçekleştirilmesinde Bireyselleştirilmiş Öğretim Materyalinin Basamaklandırılmış Yöntemle Sunulmasının Etkililiği*. Anadolu üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- GÜZEL-ÖZMEN R. (2011), *İlköğretimde Kaynaştırma Fen Bilgisi Öğretimi*, Ankara, Pegem Akademi.
- İŞIKDOĞAN, N. ve KARGIN, T. (2010), Hikaye haritası tekniğinin zihin engelli öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini kazanımlarıdaki etkililiği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri 10 (3)*. 1489-1531.
- KOT, M., SÖNMEZ, S., & YIKMIŞ, A. (2017), Zihinsel yetersizliği olan öğrencilere toplama işlemi öğretiminde doğrudan öğretim yöntemiyle sunulan nokta belirleme tekniği ile sayı doğrusu stratejisinin karşılaştırılması, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(2). 253-269.
- M.E.B. *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik* (23937 Mükerrer sayılı), Resmi Gazete. 18.01.2000.
- MERCER, C. D. SNELL, M. E. (1977), *Learning Theory Research In Mental Retardation. Implications For Teaching*, A Bell & Howell Company: Ohio.
- OKEBUKOLA, A. P., (1990), Attaining meaningful learning of concepts in genetics and ecology: An examination of the potency of the concept- mapping technique, *A Worldwide Organization for Improving Science Teaching and Learning Through Research*, 413-505.
- OLIVA, M. B. & ANTONIETTA, B., (2012), Concept Maps And Learning Disorders, Concept Maps: Theory, Methodology, *Technology Proc. of the Fifth Int. Conference on Concept Mapping* Valletta, Malta.
- SANCHES, J. and FLORES, H. (2010), Concept Mapping for Virtual Rehabilitation and Training of the Blind, *IEEE Transactions On Neural Systems And Rehabilitation Engineering*, 210-219.

- POURMOHAMADREZA- TAJRISHI, M., ALIPOUR, M. ve CHAPARI-ILKCHI, S., (2013), The Effectiveness of Conceptual Map Training Method on the Achievement of Social Economic Skill Course in Male Students with Intellectual Disability, *Iranian Rehabilitation Journal*, 46-52.
- SCHUG M.C., TARVER S.G. ve WESTERN R.D. (2001), *Direct Instruction and the teaching of early reading*, *Policy Researçh Institute*, 14(2), 5-21.
- ŞAHİN, F. (2002), Kavram Haritalarının Değerlendirme Aracı Olarak Kullanılması İle İlgili Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(11); 18-33
- TEKİN-İFTAR, E. ve KIRCAALİ-İFTAR, G. (2004), *Özel Eğitimde Yanlışsız Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- TEKİN-İFTAR, E. (2012), *Tek-denekli araştırmalar ve temel kavramlar. Eğitim ve davranış bilimlerinde tek-denekli araştırmalar*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- VAYIÇ, Ş. (2008), *Zihin Yetersizlikten Etkilenmiş Öğrencilere Hayat Bilgisi Öğretiminde Doğrudan Öğretim Yöntemi Ve Şematik Düzenleyiciyle Öğretimin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- YAĞCI, E., BAŞAR, T., & AŞKIN, İ. (2016), Hayat bilgisi dersinin fen ve teknoloji dersindeki öğrenme düzeyini yordama gücü, *Pegem Eğitim ve Öğretim dergisi*, 6(1). 61-72.
- YIKMIŞ, A., GÜRSEL, O. (1999), Engelli Çocuklara Matematik Beceri ve Kavramlarının Öğretiminde Öğretmen ve Öğrenci Etkileşiminin Basamaklandırılması, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 3.
- YIKMIŞ, A., Kot, M., TERZİOĞLU, N. K. ve Aktaş, B. (2018), Türkiye’de özel eğitim alanında yapılan matematik araştırmalarının betimsel analizi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), 2475-2501.

SİYASİ PARTİLİLERİN SOSYAL MEDYANIN LEGAL VE İLLEGAL KULLANIMINA İLİŞKİN TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mehmet Seyman ÖNDER¹, Cihat YAŞAROĞLU²,

Geliş: 12.12.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.494469

Öz

Toplumsal hayatın her aşamasında kullanılan sosyal medya, siyasi partililer açısından bir propaganda aracına dönüştürülmüştür. Sosyal medyada kimlik gizlemenin mümkün olması nedeniyle, siyasi partililer sosyal medyayı politik amaçlarla, illegal olarak kullanabilmektedirler. Bu araştırmada siyasi partililerin sosyal medyayı legal ve illegal kullanımlarına ilişkin tutumları ve illegal politik kullanım düzeyleri araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemi 125'i Ak Partili (Adalet ve Kalkınma Partisi), 123'ü MHP'li (Milliyetçi Hareket Partisi), 126'sı CHP'li (Cumhuriyet Halk Partisi) ve 124'ü HDP'li (Halkların Demokratik Partisi) olmak üzere toplam 498 partiliden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak, bu araştırma için oluşturulan iki adet ölçek kullanılmıştır. Elde edilen verilerin, normal dağılım sergilememesi nedeniyle parametrik olmayan analizler kullanılmıştır. Araştırmada, AK Partili ve MHP'lilerin legal kullanım tutum ortalamalarının yüksek olduğu, CHP'li ve HDP'lilerin illegal kullanım tutum ortalamalarının ve HDP'lilerin illegal politik kullanım davranış düzeyi ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Propaganda, Sosyal medyanın illegal kullanımı.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, onderseyman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-1099>.

2 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, cyasaroglu13@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9574-1789>.

THE ANALYSIS OF THE POLITICAL PARTY MEMBERS' ATTITUDES TO THE ILLEGAL USE OF SOCIAL MEDIA AND THEIR BEHAVIORS TO THE LEGAL AND ILLEGAL PROPGANDA BY WAY OF THE VARIOUS VARIABLES

Abstract

Social media used in every stage of social life has been transformed into a kind of propaganda tool by the members of political parties. Due to the possibility of concealing identity in social media, political party members can use social media illegally for their political purposes. In this study, the attitudes of political party members in terms of legal and illegal use of social media and in which level they use it for illegal political purposes are studied. The sample of the study consists of 498 party members, 125 of them are from AK Party (Justice and Development Party), 123 are from MHP (Nationalist Movement Party), 126 are from CHP (Republican People's Party) and 124 are from HDP (Peoples' Democratic Party). Two scales, which have been specially formed for this research, are used to collect data. Nonparametric analyses are used because of the lack of normal distribution of data. At the end of the study, it is concluded that the AK Party and MHP members have higher legal use while CHP and HDP members have a higher level of illegal use. HDP members are also found to have a higher average of illegal political behaviour.

Keywords: Social Media, Propaganda, Illegal Use of Social Media.

Giriş

İnternetin ve internet kullanımını kolaylaştıran akıllı cihazların insanların yaşam alışkanlıkları içerisinde yer bulması ile birlikte sosyal medya, toplumsal yaşamın vaz geçilmez bir parçası haline gelmiştir. Eğitim, sağlık, ekonomi ve benzeri kurumlarda sosyal medya etkin olarak kullanılmaktadır. Son on yıldır çoğu toplumsal kurumların vazgeçilmezi olan bu yeni aracın en etkin olarak kullanıldığı kurumların başında siyaset kurumu gelmektedir. Başta Facebook ve Twitter olmak üzere sosyal medya araçları, tepeden tabana doğru hiyerarşik iletişim sürecini kullanan klasik örgütlenme türünün aksine, pasif durumda olan alıcıları da aktif hale getiren bir ortam yaratmaktadır. Sosyal medya, siyasi partilerin propagandalarını interaktif olarak yapabildikleri ve seçmenlerden geri bildirim alarak yeni politikalar üretebildikleri, parti sempatanlarının ise, sempati duydukları partiye yönelik beklenti ve taleplerini en üst noktaya kolay yoldan ifade edebildikleri bir mecradır (Bayraktutan vd., 2014). Sosyal medyanın bir propaganda aracı olduğuna yönelik en dikkat çekici belirti, siyasetçilerce aktif bir şekilde kullanılmasıdır. Günümüzde siyasi parti yöneticileri ve hatta siyasi kimlik taşıyan neredeyse tüm bireylerin aktif

en az bir sosyal medya hesapları mevcuttur. Hatta tüm siyasi kurumların en az bir resmi hesabı bulunmaktadır. Bu hesaplardan düzenli olarak, güncel konulara ilişkin paylaşımlar yapılmaktadır. Siyasetçiler yine rakipleriyle olan çekişmelerini sık sık bu mecradan yapmaktadır (Köseoğlu & Al, 2013).

Sosyal medyanın siyasal alanda yer alması ile birlikte seçmen ve siyasetçi ilişkilerinde de değişimler olmuştur. Klasik sistemde, siyasetçiler seçim bölgelerinde seçmenleri ile buluşur, sorun ve eleştirilerini dinlerdi. Seçmene samimiyetini göstermek isteyen siyasetçi, seçmenleri ile selamlaşır ve el sıkışırdı ve seçmene kendini değerli hissettirmek istiyorsa da kucaklaşırdı. Seçmen için heyecan verici olan bu deneyimlerin yerini, siyasetçiye tweet atmak, siyasetçilerin tweetlerini retweet etmek ya da yaptığı paylaşımları 'like'lamak almıştır (Bostancı, 2015: 71-72). Sosyal ağlar, ilişkilerin farklılaşması gibi örgütlenme yapılarını da etkilemektedir. Sanal ağlar, bir anda birçok insanın çevrim içinde bir arada bulunmasını sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu ağlarda yer alan kullanıcılar için geçerli olan bu durum, örgütlenme ve eylem biçimlerini de farklılaştırmıştır (Metin, 2016). Klasik sistemde, veri akışı uzun zaman alırken, sosyal paylaşım ağları sayesinde ağda 'online' olan bireylere anlık olarak ulaşılabilmekte, çok kısa zaman zarfında aktif olarak hem sanal mecrada hem de fiziki mekanlarda eylemlerin gerçekleştirilmesine imkan sağlanabilmektedir.

Sosyal medyanın sağladığı bu imkanlar, sadece siyasetçilerin dikkatini çekmemiştir. Çeşitli ideolojik yapılar ve bu yapılarla bağlı eylem grupları da sosyal ağları, ideolojileri çerçevesinde, kitleleri yönlendirme amacıyla kullanmışlardır. Amerika'da "Wall Street'i işgal et" hareketi, Ortadoğu'da "Arap Baharı" ve Türkiye'de "Gezi eylemleri" sosyal medyanın etkisiyle gerçekleştirilen toplumsal olaylardır. Tüm bu toplumsal olayların ortak özelliği ise, başta bazı aktivistlerin tepkilerini ortaya koymak amacıyla başlatılmış olması, ancak daha sonra çeşitli ideolojik yapılar tarafından manipüle edilerek, yıkıcı bir niteliğe büründürülmesidir. Büyük çoğunluğu daha önce birbiri ile herhangi bir iletişimi olmayan bu derece büyük bir çoğunluğun salt sosyal medya üzerinden örgütlenmesi ve hareketi başından sonuna kadar sosyal medya üzerinden organize etmesi, sosyal medyanın bir siyasal propaganda ve manipülasyon aracı olarak ne denli önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir (Köseoğlu & Al, 2013).

Sosyal medyayla bu kadar kolay manipülasyonlarda bulunulabilmenin nedeni, 'online' gruplara ulaşımın kolaylaşmasıdır. Ancak daha önemli nedeni ise, online grupların 'muhalif tepkilerinin' sömürülmesidir. Güç odaklarının etkisi altında olan konvansiyonel medyanın görmezden geldiği ve seslerinin kısıldığı bazı gruplar, sosyal ağlar üzerinden kendilerini ifade edebilecek imkana kavuşmuşlardır. Bu gruplar, sosyal ağların sağladığı imkanlar dahilinde protest söylemlerde bulunmaktadır. Karagöz'ün (2013) ifade ettiği gibi duygularını bir 'tık'la ortaya koyamaya çalışan

ya da ‘modaya uymak’ için tweet atıp, ‘like’layan ve neye, neden karşı olduğunu tam olarak bilmeyen ve amacı vicdanını rahatlatmak olan bireyler de protest söylemlerin çoğalmasına katkı sağlamaktadır. Bu noktada, çeşitli güç odakları ya da ideolojik odaklar, artan bu muhalif tepkileri, özellikle vicdanını rahatlatma çabası içinde olup, neye tepki verdiğini bilmeyen grupların muhalif tepkilerini sömürme imkanına kavuşmaktadır. Bu noktada çeşitli siyasi partiler ya da siyasi partilerle paralel görüşe sahip olan çeşitli ideolojik gruplar, sosyal medyanın bu özelliğini lehlerine kullanma çabası içine girebilmektedir. Bu kapsamda, çeşitli trol timler oluşturularak hem karşıt görüşlülere sosyal medya üzerinden siyasi lince tabi tutup psikolojik baskı uygulama hem de kendi ideolojik görüşü için propaganda yaparak taraftar toplama girişimlerinde bulunulabilmektedir.

Siyasi partilerin propanda süreci her zaman legal düzlemde gerçekleşmemektedir. Sosyal ağlarda farklı isimlerle hesaplar açarak kimliğini gizleyebilme imkanının olması ya da çok sayıda ‘fake’ hesap açarak, yüzlerce ve hatta binlerce kişi belirli bir olaya tepki veriyormuş gibi yapılmasının mümkün olması, sosyal ağlarda illegal davranışların artmasına imkan sağlamaktadır. Bu çalışmada da, siyasi partililerin, ideolojik propaganda yapabilme adına, sosyal medya kullanım tutumları ve propandaya yönelik davranışları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, siyasi parti üyelerinin sosyal medyayı legal ve illegal kullanımına yönelik tutumları ile yine sosyal medyanın illegal kullanımının davranışsal boyutunu ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Özellikle Türk siyasi tarihinde Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık olaylarından sonra siyasi partili vatandaşların sosyal medya kullanımında herhangi bir farklılaşma durumu oluşup oluşmadığına da ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Propaganda sürecinde siyasi partililerin sosyal medyayı ne kadar legal ya da illegal kullandıklarının açığa çıkarılması açısından da bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir. 2017 siyasi parti seçimlerinden önce mecliste temsil edilen dört siyasi partiye mensup kişilerin sosyal medya kullanımına ilişkin çeşitli araştırmalar mevcutken, siyasi partililerin sosyal medyanın illegal kullanımına yönelik tutum ve bu yöndeki kullanımına ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Araştırmanın problem cümlesi

Bu çalışmanın ana problem cümlesini “Siyasi partililerin sosyal medyayı legal ya da illegal kullanıma ilişkin tutumları ile sosyal medyayı kullanım düzeyleri nedir?” oluşturmaktadır. Bu ana problem cümlesi ile beraber aşağıdaki alt problem cümlelerine de cevap aranmıştır:

1. Siyasi partililerin, sosyal medyanın illegal kullanımına ilişkin tutumları ve illegal politik davranış düzeyleri

- a. Siyasi partilere,
- b. Cinsiyete,
- c. Yaşa,
- d. Kullanılan sosyal medya araçlarına,
- e. Sosyal medya kullanım sıklığına göre farklılaşmakta mıdır?

2. Siyasi partililerin sosyal medyanın legal ya da illegal kullanımına ilişkin tutumları ile sosyal medyanın illegal politik kullanım davranışlıları arasında ne tür bir ilişki bulunmaktadır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel araştırma yöntemlerinden olan tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle ortaya koymaya çalışır (Karasar, 2017: 109). Bu çalışmada siyasi partililerin, sosyal medyanın legal ya da illegal kullanımına ilişkin görüşleri ve sosyal medyanın illegal politik kullanımlarının belirlenmesi amaçlandığından dolayı tarama modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

1.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, Mersin’de siyasi partilere mensup olan 18 yaşın üstündeki kişilerden oluşmaktadır. Evren olarak Mersin’in seçilmesinin nedeni Türkiye’nin güncel siyasi eğilimlerini mecliste temsil eden 4 siyasi partinin bir birine yakın oy aldığı tek il olmasıdır. Mersin’de Yüksek Seçim Kurulunun 2018 yılı verilerine göre 1.270.128 seçmen bulunmaktadır (YSK, 2018). Siyasi partilerin üye sayılarının toplamı açıklanmaktadır. İllere ve ilçelere göre siyasi parti üye sayılarının tespiti oldukça güçtür. Mersin’deki siyasi parti üye sayıları bilinmediğinden evrenin büyüklüğü de net olarak bilinmemektedir. . Bu nedenle de olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden kota örnekleme ve basit rastlantısal örnekleme teknikleri kullanılmıştır. İldeki dört siyasi partiye kota konulmuş, kotanın tamamlanması için de bireyler basit rastlantısal olarak seçilmiştir.

Araştırmanın Örneklem büyüklüğü; Can’ın (2017: 30) “homojen ve homojen olmayan örneklem büyüklükleri tablosuna” göre, homojen evren, % 5 hata payı ile 246 olarak belirlenmiş olsa da, hata payını en aza indirmek amacıyla 498 kişiye ulaşılmıştır. Siyasi partilerin il ve ilçe örgütlerine gidilerek 125 Ak Partili, 123 MHP’li, 126 CHP’li ve 124 HDP’li ile görüşülmüştür.

1.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplamak amacıyla birinci araştırmacı tarafından oluşturulan “Siyasi Partilerin Sosyal Medyanın Kullanımına İlişkin Tutumları Ölçeği (SMKÖ)” ve “Siyasi Partilerin İlegal Propagandaya Yönelik Davranışları Ölçeği (İPDÖ)” kullanılmıştır. Ölçek formları oluşturulurken araştırmacı tarafından sahada konu ile ilgili nitel veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerden soru havuzu oluşturulmuştur. Yazılan maddeler ölçeğin uygulanacağı gruptan seçilen küçük bir grup tarafından incelenerek, maddeler olumlu - olumsuz ya da nötr olarak değerlendirilmiş, çoğunluğun olumlu ya da olumsuz olarak belirtmediği maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Daha sonra kalan maddeler rastgele sıralanmış, Likert ölçeği uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Hazırlanan form, kapsam geçerliliği bakımından alan uzmanlarına, dil ve anlatım bakımından Türk Dili ve Edebiyatı alanından bir uzmana incelenmiş, uzman dönütleri dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Deneme formları SMKÖ için 15 ve “İPDÖ” için 17 madde olarak hazırlanmış, çoğaltılmış ve uygulanmıştır.

Elde edilen veriler, problem cümlelerine ilişkin analize tabi tutulmadan önce, güvenilirlik açısından faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizinde ilk işlem olarak, verilerin analize uygunluğunu belirlemek amacıyla KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett testleri yapılmıştır. KMO değerleri; sosyal medya kullanımına ilişkin tutum ölçeği için .738, Bartlett testi χ^2 değeri 1641.92 ($p < .05$) ve illegal politik davranış ölçeği için KMO değeri .820, Bartlett testi χ^2 2868.94 ($p < .05$), anlamlı bulunmuştur. KMO ve Bartlett testi sonuçları, her iki ölçekten elde edilen verilerin faktör analizi yapılmaya uygun olduğunu göstermektedir.

SMKÖ için varimax döndürme kullanılarak yapılan faktör analizinde özdeğeri 1 ve yukarısı olan beş bileşen tespit edilmiştir. Faktör sayısına karar vermek için incelenen yamaç-birikinti grafiğinde ikinci noktadan sonra plato yaptığı dikkate alınarak, ölçeğin iki faktörlü olmasına karar verilmiştir. Çıkarılacak faktör sayısı iki işaretlenerek madde yük değerleri incelenmiş; madde yükü .32 ve altı olan veya binişik olan 10 ve 19. maddeler atıldıktan sonra; birinci faktörde .34 ile .70 arasında değişen 8 madde ikinci faktör altında ise madde yükleri .55 - .69 olan 6 madde kalmıştır. Maddelerin içeriğine bakılarak birinci faktör “Legal Kullanım” ikinci faktöre ise “İllegal Kullanım” olarak adlandırılmıştır. İki faktörlü yapının birinci faktörü toplam varyansın % 24.17’sini, ikinci faktör ise %14.14’ünü ve iki faktör birlikte % 38.32’sini açıklamaktadır. Yine birinci faktör 3.38, ikinci faktör ise 1.98 özdeğere sahiptir.

Aynı şekilde İPDÖ için yapılan faktör analizinde özdeğeri 1 ve yukarısı olan 6 bileşen belirlenmiş, yamaç birikinti grafiği ile beraber değerlendirilerek faktör sayısının bir olmasına karar verilmiştir. Faktör sayısı 1 işaretlendikten sonra madde yükü .32 altında kalan 22, 23, 24 ve 25. maddeler atılmıştır. İPDÖ madde

yükleri .32 - .71 arasında tek faktörlü bir ölçek olduğu görülmüştür. Tek faktörlü yapının toplam varyansın % 35.25'ini açıkladığı ve özdeğerinin de 4.93 olduğu görülmüştür.

Ölçekler güvenirlik analizlerinde iç tutarlık katsayısı olarak Cronbach alpha değerleri hesaplanmış; SMKÖ'nin birinci faktörü için .70, ikinci faktörü için .68 ve İPDÖ için .82 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ölçeklerin gerekli iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmanın verileri 2018 yılında toplanmıştır. Örnekleme ulaşılmış ve ölçeklerin doldurulması sağlanmıştır. Elde edilen ölçekler önce fiziki açıdan ele alınmış ve rastgele doldurulduğu tespit edilmiş veri toplama araçları analize tabi tutulmamış, analizler toplam 498 veri toplama aracı üzerinden yapılmıştır.

Verilerin analizinde; kişisel bilgiler yüzde ve frekansla, likert tipi maddelerin çözümlenmesinde ise aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. Verilere hangi istatistiksel analizlerin uygulanacağını belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Verilerin normal dağılmadığı tespit edildiği için gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik olmayan istatistiksel analiz tekniklerinden olan Mann Whitney U ile Kruskal Wallis testleri, alt faktörler arasındaki korelasyonu belirlemek amacıyla ise Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Bütün karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

2. Bulgular ve Yorumları

Sosyal medya, siyasi propaganda amaçlı ilk ve en geniş kapsamlı olarak Amerikan başkanı Barack Obama tarafından kullanılmıştır. Çok büyük maliyetler gerektiren seçim kampanyasına yetecek bütçeye sahip olmayan Obama, daha düşük bir maliyet gerektiren, ancak geniş kitlelere ulaşması daha kolay olan yeni bir yöntem denemiştir (Bayraktutan vd, 2014). Obama ve sonrasında gerçekleştirilen kampanyalardan anlaşılacağı üzere sosyal medya, siyasal davranışların şekillenmesinde önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Seçmenlerin siyasi içerikli paylaşımlara ilgi duymasını ve güncel siyasi konular hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayan sosyal medya paylaşımları ile bireylerin yeni siyasal davranışlar gerçekleştirmesine olanak sağlanarak, genel siyasal görüş ve davranışlar revize edilmektedir (Dursunoğlu, 2017). Siyasi partiler ise sosyal medyanın bu gücünden yararlanarak, seçmenlerin görüşlerini kendi perspektifleri doğrultusunda revize etme girişiminde bulunmaktadır. Ancak bu yapılırken, legal sınırların dışına çıkılmasına yönelik tutum benimsenebilmekte ve illegal davranışlar sergilenebilmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak, bu çalışmada siyasi partilerin sosyal medya kullanımına

yönelik tutum ve davranışlarına yönelik veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin demografik bilgileri, siyasi parti dağılımları ve sosyal medya kullanım biçimleri ve süreleri ile ilgili verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan siyasi partili bireylere ait betimsel veriler

Kişisel Bilgiler		f	%
Yaş	18-24	169	33,9
	25-31	190	38,2
	32-38	74	14,9
	39+	65	13,1
	Toplam	498	100,0
Cinsiyet	Erkek	303	60,8
	Kadın	195	39,2
	Toplam	498	100,0
En çok kullanılan sosyal medya aracı	Facebook	173	34,7
	Twitter	48	9,6
	Instagram	158	31,7
	Whatsapp	119	23,9
	Toplam	498	100,0
Sosyal Medya Kullanım Sıklığı (Saat/ hafta)	1-14	175	35,1
	15-28	150	30,1
	29-42	80	16,1
	43-56	28	5,6
	57-70	37	7,4
	71+	28	5,6
Toplam	498	100,0	
Üye olduğu siyasi parti	Ak Parti	125	25,1
	MHP	123	24,7
	CHP	126	25,3
	HDP	124	24,9
	Toplam	498	100,0

Araştırmaya katılan siyasal partilere ilişkin demografik değişkenler incelendiğinde, siyasi partililerin oran olarak en fazla 25-31 yaş aralığında olduğu, 18-24 yaş aralığı ile bakıldığında % 70'e yakın bir oran teşkil ettiği görülmektedir. Cinsiyete göre dağılımda erkeklerin sayısı (%60) kadınlardan daha fazladır. Siyasi partililerin % 34'ü Facebook'u, % 31,7'si ise Instagram'ı en çok kullandıkları sosyal medya aracı olarak belirtmişlerdir. Diğer bir değişken olarak sosyal medyanın kullanım süresine ilişkin dağılım incelendiğinde, siyasi partililerin % 35'i haftada 1-14 saat arası sıklıkla sosyal medya kullandıklarını ifade etmişlerdir. Son olarak araştırmaya katılanların partilere göre dağılımı incelendiğinde, tüm partilerin katılımının eşit denebilecek oranda olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Siyasi partilerin sosyal medya kullanımına ilişkin tutum puanları

	İllegal kullanım ortalaması	Legal Kullanım Ortalaması	İllegal Politik Kullanım Davranışı Ortalaması
N	498	498	498
Ortalama	3,6431	3,2647	2,8685
Standart sapma	,64047	,77277	,71637

Siyasi partililerin ölçeklerden aldıkları ortalama puanlar Tablo 2’de görülmektedir. Sosyal medyanın illegal kullanım ortalamasının 3.64 ve legal kullanım ortalamasının 3.26 ile “yüksek”; illegal politik kullanım davranışının ise 2.86 ile “orta derecede” olduğu görülmektedir. Bu durumda siyasi parti farkı gözetilmeksizin tüm katılımcıların illegal kullanım ve legal kullanım düzeylerinin yüksek, sosyal medyanın illegal politik kullanım davranışlarının ise orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Siyasi Partililerin Sosyal Medyayı Legal ve İllegal Kullanım Tutumlarına ve Sosyal Medyayı Politik Kullanım Davranışlarına İlişkin U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	t
İllegal kullanıma ilişkin tutum	Erkek	303	254.61	77146.50	27994.50	.322
	Kadın	195	241.56	47104.50		
Legal kullanıma ilişkin tutum	Erkek	303	250.50	75902.50	29238.50	.846
	Kadın	195	247.94	48348.50		
Sosyal medyanın illegal politik kullanımı davranışı	Erkek	303	267.99	81201.00	23940.00	.000*
	Kadın	195	220.77	43050.00		

*p< .05

Cinsiyete göre siyasi parti üyelerinin, sosyal medyanın illegal ya da legal kullanıma ilişkin tutumları ile sosyal medyanın politik kullanım davranışı düzeyleri arasında anlamlı farklılığı test etmek için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, cinsiyete göre siyasi partili sosyal medya kullanıcılarının sosyal medyaya ilişkin illegal kullanım (U= 27994.50; p>.05) ile legal kullanım (29238.50; p>.05) tutumları anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Ancak cinsiyete göre sosyal medyanın politik amaçlı kullanım davranış düzeyleri (U= 23940.00; p<.05) erkeklerin lehine anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu bulguya göre erkek siyasi partililerin, kadın siyasi partililerden daha yüksek düzeyde politik amaçlı sosyal medya kullanıcıları olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak bunu tüm siyasi partililer için söylemek mümkün değildir. Bu durum siyasi partilere göre farklılık gösterebilmektedir.

Tablo 4. Siyasi Partilere göre Siyasi Partilerin Sosyal Medyayı Legal ve İlegal Kullanım Tutumlarına ve Sosyal Medyayı Politik Kullanım Davranışlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	X ²	p	Anlamlı Farklılık
İllegal kullanıma ilişkin tutum	Ak Parti (A)	25	195.38	3	24.98	.000*	A-B C-A D-A C-B D-B D-C
	MHP (B)	23	162.87				
	CHP (C)	26	302.00				
	HDP (D)	24	336.65				
Legal kullanıma ilişkin tutum	Ak Parti (A)	25	315.25		144.80	.000*	A-C A-D B-C B-D
	MHP (B)	23	336.70				
	CHP (C)	26	190.66				
	HDP (D)	24	156.52				
İllegal Politik kullanım Davranışı	Ak Parti (A)	25	214.73		19.69	.000*	D-A D-B D-C
	MHP (B)	23	244.51				
	CHP (C)	26	244.66				
	HDP (D)	24	294.42				

*p< .05

Yapılan istatistiksel analiz sonuçları, siyasi parti üyelerinin, sosyal medyanın illegal [$X^2(3) = 124.98$; $p < .05$], ya da legal kullanımına [$X^2(3) = 144.80$; $p < .05$] ilişkin tutumları ile sosyal medyanın illegal politik kullanım düzeylerinin [$X^2(3) = 19.69$; $p < .05$] üye olunan siyasi parti değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığını göstermektedir. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonunda bu farkın illegal kullanım tutumları için A ile B, C ile A, D ile A, C ile B, D ile B ve D ile C grupları arasında olduğu belirlenmiştir. Legal kullanım tutumları için farkın, A ile C, A ile D, B ile C ve B ile D grupları arasında, politik kullanım davranış düzeyi açısından ise farkın, D ile A, D ile B ve D ile C arasında olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki verilere bakıldığında sosyal medyanın yasal sınırlar içerisinde kullanılmasına yönelik tutum geliştirmiş olanlar, Ak Partililer ve MHP'lilerdir. Kaya ve Mamatoğlu'nun (2017) çalışmalarında da benzer bir sonuç çıkmıştır. Kaya ve Mamatoğlu, kendini muhafazakâr, milliyetçi, Atatürkçü gibi tanımlayanların Türkiye'nin devlet yapısını sahiplenen, özellikle de toplumsal hareketler anlamında yasalarla karşı karşıya gelmekten imtina eden gruplar olduğuna vurgu yapmıştır. CHP'liler ve HDP'liler, diğer siyasi partilere göre illegal kullanımdan yana daha fazla tutum sergilemişlerdir. Bu iki parti içerisinde en yüksek tutum sergileyen ise, HDP'liler olmuştur. Nitekim illegal politik kullanım davranışını en çok sergileyenler de HDP'lilerdir. CHP'liler ve HDP'lilerde illegal kullanım tutumunun ve

HDP'lilerde ayrıca illegal politik kullanım davranışının yüksek olmasının nedeninin kısmen sahip olunan ideolojinin yapısından kaynaklandığı söylenebilir. CHP kısmen HDP ise tamamen sol ideolojidendir. CHP'nin tamamının Atatürkçü-Ulusalcı olmadığı, özellikle de sol ideolojik ağırlıklı grupların da kısmen bu partide bulunduğu bilinmektedir. Radikalleşmiş sol ideolojik çevreler, sosyalist devrimi gerçekleştirme idealine sahiptirler. Bu çevrelere göre, sosyalist devrimi gerçekleştirebilmek için "burjuva devlet aygıtı şiddete dayalı bir devrimle parçalanıp yıkılacak, burjuva sınıf egemenliğinin araçları olan ordu, polis, bürokrasi, parlamento ve tüm öteki kurumlar ezilip dağıtılacak, yerini, silahlanmış işçilerin ve emekçilerin her alanda ve her düzeydeki devrimci iktidarı alacaktır" (Fırat, 2018). Devrimci sol ideolojiler, Makyavellist bir yaklaşımla şiddeti benimsemektedirler. Amaç siyasi birliğin kurulması ve bu birliğin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasıdır (Akgül & Yılmaz, 2012). Ancak şiddeti benimseme durumu HDP'lilerde daha ileri noktalara taşınmıştır. Resmi ideoloji ve Türk vatandaşlara göre PKK ile özdeşleştirilen 'terörist' kavramı 'hain, düşman, düzen bozucu'; HDP'yi destekleyen bazı Kürtler için ise, 'kurtarıcı, Kürt askeri' olarak anlamlandırılmaktadır (Durna & Kubilay, 2010). Bu anlamlandırma, şiddetin içselleştirildiğini göstermektedir. Kaya ve Mamatoğlu (2017), kendilerini Kürt aktivist olarak tanımlayan bireylerin, 'yasal ve yasa dışı her türlü eyleme katılabileceklerini ifade ettiklerine' değinmiştir. Yine Bayraktutan ve arkadaşları, (2014) Ak Parti, MHP, CHP ve HDP destekli bağımsız adayların 2011 yılı seçimlerinde sosyal medyada kullandığı üsluba yönelik yaptıkları araştırmada, bu partilerin resmi twitter hesaplarına bakmışlardır. AK Parti, MHP, CHP'lilerin hesaplarında 'övme' dilinin daha çok kullanıldığı görülürken, HDP destekli bağımsızların hesaplarında ise 'sataşma'nın daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Sunulan bu araştırma verileri, bu çalışmada elde edilen verileri destekler niteliktedir.

Tablo 5. Yaşa Göre Siyasi Partililerin Sosyal Medyayı Legal ve İlegal Kullanım Tutumlarına ve Sosyal Medyayı Politik Kullanım Davranışlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	x ²	p	Anlamlı Farklılık
İllegal kullanıma ilişkin tutum	18-24 (A)	169	261.03	3	14.46	.002*	A-C B-C
	25-31 (B)	190	266.29				
	32-38 (C)	74	198.24				
	39+ (D)	65	228.79				
Legal kullanıma ilişkin tutum	18-24 (A)	169	250.32		5.25	.154	YOK
	25-31 (B)	190	234.94				
	32-38 (C)	74	257.68				
	39+ (D)	65	280.61				
İllegal Politik kullanım Davranışı	18-24 (A)	169	251.03		.25	.968	YOK
	25-31 (B)	190	248.16				
	32-38 (C)	74	244.10				
	39+ (D)	65	255.58				

*p< .05

Siyasi parti üyelerinin 4 farklı yaş grubuna göre, sosyal medyanın illegal kullanımına [$X^2(3) = 14.46$; $p < .05$], ilişkin tutumlarının, Kruskal Wallis testinde anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılırken, legal kullanım [$X^2(3) = 5.25$; $p > .05$] ya da illegal politik kullanım davranış düzeylerinde ise farkın anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonunda bu farkın illegal kullanım tutumları için A ile C ve B ile C grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere, 18-24 yaş arası partililer ile 25-31 yaş arası partililerin sosyal medyanın illegal bir şekilde kullanılabilmesine yönelik bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Genç olarak ifade edilebilecek yaş grubundakilerin diğer yaş grubundakilere göre daha fazla özerklik eğilimi vardır. Bu gruplarda, her yetkiye karşı çıkma durumu, fiziksel güce hayran olma ve bütün sorunlarını fiziksel güçle çözme eğilimleri söz konusudur (Köknel, 2001: 357). Bu verilerden hareketle Kocadaş (2004), yasa dışı faaliyetlerde bulunan örgütlerin gençliğe yönelik faaliyetlerinin rastgele ya da kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu olmadığını hem siyasi ve ideolojik hareketlerde ve hem de yasadışı örgütlerde, gençliğe yönelik davranışların son derece bilinçli ve stratejik amaçlar taşıdığını belirtmiştir.

Tablo 6. Kullanım Sıklığına Göre Siyasi Partililerin Sosyal Medyayı Legal ve İlegal Kullanım Tutumlarına ve Sosyal Medyayı Politik Kullanım Davranışlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	x^2	p	Anlamlı Farklılık
İllegal kullanıma ilişkin tutum	1-14 (A)	175	231.05	5	11.75	.038*	B-A B-E
	5-28 (B)	150	280.31				
	29-42 (C)	80	244.08				
	43-56 (D)	28	235.66				
	57-70 (E)	37	222.58				
	71+ (F)	28	264.64				
Legal kullanıma ilişkin tutum	1-14 (A)	175	255.02	5	25.24	.000*	A-B F-A C-B E-B F-B E-C
	15-28 (B)	150	210.91				
	29-42 (C)	80	252.77				
	43-56 (D)	28	262.18				
	57-70 (E)	37	301.45				
	71+ (F)	28	331.07				
İllegal Politik kullanım Davranışı	1-14 (A)	175	230.59	5	13.88	.016*	E-A F-A E-B E-D
	15-28 (B)	150	246.82				
	29-42 (C)	80	268.03				
	43-56 (D)	8	214.25				
	57-70 (E)	37	304.05				
	71+ (F)	28	292.25				

Sosyal medyanın kullanım sıklığı açısından siyasi parti üyeleri 6 gruba ayrılmıştır. Gruplar arasında, sosyal medyanın illegal ya da legal kullanıma ilişkin tutumları ve illegal politik kullanım davranış düzeylerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile ölçülmüştür. Analizler sonucunda, sosyal medyanın illegal kullanım [$\chi^2(5) = 11.75$; $p < .05$] ya da legal kullanımına [$\chi^2(5) = 25.24$; $p < .05$] ilişkin tutumları ve illegal politik davranış düzeyleri [$\chi^2(5) = 13.88$; $p < .05$] açısından grupların kullanma sıklığına göre anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalarda bu farkın illegal kullanım tutumları için B ile A ve B ile E grupları arasında; legal kullanım tutumları için A ile B, F ile A, C ile B, E ile B ve E ile C grupları arasında; illegal politik davranış düzeyleri açısından ise E ile A, F ile A, E ile B, E ile D grupları arasında olduğu belirlenmiştir.

Kullanım sıklığı açısından sosyal medyanın kullanımına yönelik tutum ve davranışlara ilişkin oldukça ilginç veriler elde edilmiştir. Günde ortalama 0-2 ve 3-4 saat arası sosyal medya kullananların daha çok illegal kullanım tutumları içinde olduğu görülmektedir. Illegal kullanım davranışı ise günde ortalama 9 saat ve üzeri kullananlarda görülmüştür. Ancak ilginç olan, 9 saat ve üzeri kullananların, legal kullanımdan yana tutum sergilemiş olmalarıdır. Bu çelişkinin sebebinin, 9 saat ve üzeri kullanan bireylerin, bilerek yanıltma çabasına girmesi olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu bireyler günde 9 saatten daha fazla sosyal medya kullanabilmeleri için, başka işlere mesai harcamamaları, sadece bu işle ilgilenmeleri gerekmektedir. Yani bu işi kendilerine görev ya da meslek edinmiş olmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın siyasi partilerin il ve ilçe örgütlerinde yapıldığı ve tüm siyasi partilerin “sosyal medya timleri” olduğu göz önüne alındığında, bu kimselerin, sosyal medya timleri içinde yer aldığı göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir. Ayrıca, bu kişilerin illegal politik kullanım davranışı sergilemeleri, bu kişilerin trol olabileceği yönünde kuvvetli şüphe uyandırmaktadır.

Çoğu araştırmacı trolü, sanal alemde saklanan ve insanlara hakaret edici, küçümseyici davranışlar sergileyerek eğlenen kimseler olarak tanımlasa da artık yeni bir trol türü ortaya çıkmıştır. Bunlar “politik troller”dir. Politik trollerin temel işlevi; siyasi propaganda yapmak, muhalif görüşlerin propagandalarının önünü keserek onları işlevsiz hale getirmek ve siber psikolojik harp yapmaktır. Politik trollerin rolü o kadar büyüktür ki başta büyük siyasi partiler olmak hemen tüm partiler, bu güçten yararlanma çabası içine girmiştir. Politik troller, siyasetçilerin trollerin gücünü keşfetmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bunun yaygınlaşması ise 2011 Arap baharı adı verilen Ortadoğu’daki siyasi hareketlerle başlamıştır. Zirve noktaya ise, 2013 yılında “Gezi Parkı Eylemleri” sırasında ulaşmıştır. Trollerin yaptığı siyasi manipülasyonlar yüksek derecede etki gösterebilmekte, gerçeğin üstünü tamamen örtebilmektedir. Öyle ki, bir tiyatro oyuncusu olan Levent Kırca, Gezi

eylemleri sırasında yurt dışında bulunduğunu, eylemleri twitter'dan takip ettiğini ifade etmiş, atılan tweetlerden ötürü tüm Türkiye'nin iktidara karşı ayaklanarak, hükümetin ortadan kaldırıldığı zannına vardığını söylemiştir. Daha sonra uydu üzerinden televizyon kanallarını izleyince gerçeğin farklı olduğunu anladığını ifade etmiştir. Başta iktidar partisi olmak üzere tüm siyasi partiler, 2013 ve sonrasında siber propaganda ve politik trollerin gücünü fark etmiş ve bu durumu lehine çevirme girişimlerinde bulunmuştur. Bazı siyasetçiler, bu gücü, rakiplerine karşı politik linç için kullanırken, bazıları da toplumsal şiddet hareketi yaratmak için kullanmıştır (Doğan vd, 2017; Karataş & Binark, 2016; Mercimek vd, 2016).

Tablo 7. Kullandığı Sosyal Medya Aracına Göre Siyasi Partililerin Sosyal Medyayı Legal ve İlegal Kullanım Tutumlarına ve Sosyal Medyayı Politik Kullanım Davranışlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Grup	N	Sıra Ortalaması	sd	x ²	p	Anlamlı Farklılık
İllegal kullanıma ilişkin tutum	Facebook (A)	173	215.73	3	14.96	.002*	B-A C-A D-A
	Twitter (B)	48	276.10				
	İnstagram (C)	158	262.62				
	Whatsapp (D)	119	269.12				
Legal kullanıma ilişkin tutum	Facebook (A)	173	279.74		13.20	.004*	A-B A-C A-D
	Twitter (B)	48	212.57				
	İnstagram (C)	158	233.05				
	Whatsapp (D)	119	242.27				
İllegal Politik kullanım Davranışı	Facebook (A)	173	250.51		10.99	.012*	B-A B-C B-D
	Twitter (B)	48	311.19				
	İnstagram (C)	158	233.21				
	Whatsapp (D)	119	244.78				

Siyasi parti üyeleri, kullandıkları sosyal medya aracı açısından ise 4 ayrı gruba ayrılarak, kullandıkları araç ile illegal veya legal kullanım tutumları ve politik davranış düzeyleri arasındaki ilişki Kruskal Wallis Testi ile sınanmıştır. Yapılan analizler sonucu kullanılan sosyal medya araçlarının türü ile illegal kullanım [$\chi^2(3) = 14.96$; $p < .05$] ya da legal kullanıma [$\chi^2(3) = 13.20$; $p < .05$] ilişkin tutumları ve politik kullanım düzeyleri [$\chi^2(3) = 10.99$; $p < .05$] arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Daha sonra Mann-Whitney U testi ile yapılan çoklu karşılaştırmalar sonunda bu farkın illegal kullanım tutumları için B ile A, C ile A ve D ile A grupları arasında, legal kullanım tutumları için A ile B, A ile C grupları ve A ile D grupları

arasında, politik davranış düzeyleri açısından ise B ile A, B ile C grupları ve B ile D grupları arasında olduğu gözlemlenmiştir.

Kullanıcılar aynı anda birden fazla sosyal medya aracı kullanabilmektedir. Ancak siyasi partilere en çok en çok kullandıkları sosyal medya aracı sorulmuştur. Sosyal medya araçları arasında en yüksek kullanım oranına sahip olan Facebook, illegal kullanım tutumu açısından en düşük ortalamaya sahiptir. Twitter ise en düşük kullanım oranına sahip olmasına rağmen, illegal kullanım açısından en yüksek sıra ortalamasına sahiptir. Yine illegal politik kullanım davranışının en çok sergilendiği sosyal medya aracı Twitter olmuştur. Yani sosyal medyanın legal bir şekilde kullanılması gerektiği yönünde tutum sergileyenler Facebook'u, illegal şekilde kullanım tutumu içerisinde olanlar ve illegal politik kullanım davranışında olanlar ise daha çok Twitter kullanmayı tercih etmektedirler. Bunu dört nedene bağlamak mümkündür. Birincisi Facebook'ta kimlik gizlemek, Twitter'a göre daha zordur. İkincisi, tweetler, kısa mesajla benzer nitelikte olduğundan daha pratiktir. Üçüncüsü, Twitter'da takipçi sayısını artırmak ve daha fazla kişiye ulaşmak daha kolaydır. Yani politik trollerin, kısa süre içerisinde manipüle edebileceği kişi sayısı Twitter'da daha fazladır. Dördüncüsü ise, Twitter'da açılan 'fake' hesaplarla siber zorbalığın etki oranını artırmak daha kolaydır.

Bu çalışmada en çok Twitter'ı kullandığını ifade edenlerin % 70,9'u, 31 yaş altı kişilerinden yani genç olarak nitelendirilen bireylerden oluşmaktadır. Metin'in (2016) de ifade ettiği gibi tüm Twitter kullanıcılarının siyasi içerikli mesajlar gönderdiği söylenemez. Çok az kullanıcı politik düşüncülerini açıklamakla birlikte, bu kullanıcıların çoğu gençlerden oluşmakta ve ifade edilen düşüncelerin çoğu önyargı içermektedir. Gençliğin heyecanının, sosyal medyanın imkânları dâhilinde yönlendirildiğinde, çok daha riskli sonuçlar doğabilmektedir. Çünkü gençler sosyal medya üzerinden kimliklerini saklı tutarak, dünya görüşlerine veya ideolojilerine muhalif paylaşımlarda bulunanlara yönelik siber zorbalık yaparak, bir politik linçin oluşmasına neden olabilmektedirler.

Söz konusu siyaset olunca, hemen her kesiminden linç girişimde bulunanlara rastlamak mümkündür. Sosyal medya sadece tekil kullanıcıların yer aldığı bir platform olmaktan çok öteye geçmiş durumdadır. Bu mecrada, paylaşımlar adeta politik bir savaş düzeyinde olabilmektedir. Bazen, bu savaşın tarafları ulus aşırı olabilmektedir. Örneğin 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecine, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "halk tamam derse çekiliriz" yönündeki ifadesine atfen, politik bir kampanya başlatılmıştır. Kampanyaya "TAMAM" başlığı atılarak, Erdoğan üzerinde psikolojik baskı yapma ve halk kitlelerini de etkileme amacı güdülmüştür. Sosyal medyada, hayret verici kısa bir sürede, "TAMAM" kampanyasına katılanların sayısı 2 milyona ulaşarak, dünyada bir numaralı "hashtag" haline getirilmiştir. Ancak, daha sonra yapılan incelemelerde bu katılımın sadece

200 binin Türkiye kaynaklı olduğu 861 binin Amerika, 327 bininin Brezilya, 158 bininin İngiltere ve 113 binin ise Filipinler kaynaklı olduğu anlaşılmıştır (Haber7, 2018). Bir başka örneğe baktığımızda 15 Temmuz darbe girişimden 5 gün sonra 20 Temmuz 2016’da FETÖ olarak adlandırılan örgüt adına paylaşım yapan Fuat Avni adlı Twitter hesabından “*yedek hesabımın takipçi sayısını artırın aktroller saldırıyor*” şeklinde yapılan bir paylaşımın ardından takipçi sayısı bir günde 2,4 milyondan 19,7 milyona çıkmıştır (Twitter.com, 2016). Burada, karşılıklı siyasal linç söz konusudur. Hükümeti hedef alan bir örgütün sosyal medyadan gündem oluşturarak hükümeti zan altında bırakma çabasına, hükümet yanlılarının karşı saldırısı ve örgütün karşı saldırıya aldığı tedbir görülmektedir. Turan’ın (2017) da belirttiği gibi, toplumun çoğunluğunun zaafı olduğu bir konuda, Twitter, hemen gündemi değiştirebilmektedir. Twitter’da insanlar gerçek dünyada olduklarından ya da davrandıklarından başka türlü görünebilmekte ya da davranabilmektedir. Bu nedenle insanlar, fiziki mekânda vermeyeceği tepkileri, sanal mekân olan Twitter’da verebilmektedir.

Tablo 8. Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Tutumlar İle Sosyal Medya Kullanım Davranışı Arasındaki Korelasyon

SPEARMAN’S rho		İllegal kullanım	Legal kullanım	Politik Davranış
İllegal kullanım	Korelasyon	1,000	,-249**	,105
	p	.	,000	,062
	N	498	498	498
Legal kullanım	Korelasyon	,-249**	1,000	,-157**
	p	,000	.	,000
	N	498	498	498
İllegal Politik Davranış	Korelasyon	,267**	,-157**	1,000
	p	,000	,000	-
	N	498	498	498

Siyasi partilerin, sosyal medyanın illegal ve legal kullanımı konusundaki tutumları ve sosyal medyada politik kullanım davranışı arasındaki ilişkileri ortaya koymak için basit doğrusal korelasyon işlemi; illegal kullanım ile legal kullanım arasında zayıf yönde negatif bir ilişki ($r = -.24, p < .01$); legal kullanım ile illegal politik kullanım davranışı arasında negatif yönde zayıf bir ilişki ($r = -.15, p < .01$); illegal politik kullanım davranışı ile illegal kullanıma ilişkin tutumları arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki ($r = .26, p < .01$); olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Siyasi partililerin sosyal medyanın kullanımını açısından, cinsiyete göre illegal kullanım ile legal kullanım arasında anlamlı bir farklılık yokken sosyal medyanın illegal politik kullanımı durumunun erkek siyasi partililer lehine anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Siyasi partililerinin sosyal medyayı illegal kullanımına ilişkin tutumlarının iktidarda olmak ya da muhalefette olmakla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. AK Parti ve MHP’de illegal kullanım tutum puanlarının düşük olduğu HDP ve CHP’de ise daha yüksek olduğu görülmektedir. HDP ve CHP karşılaştırıldığında ise, HDP’nin daha fazla illegal tutum sergilediği ve bu tutumunu da davranışa dönüştürdüğü görülmüştür. Bunun başlıca nedenlerinden birinin CHP’nin, devletin kurucu partisi olması ve halen kendini sistemin bir parçası olarak görmesi olduğu ileri sürülebilir. Sistemin bir parçası olduğu halde illegal tutum sergilemesi ise Ak Parti’nin devleti dönüştürme ve CHP’nin kurduğu sistemi değiştirme çabasına engel olma gayreti olduğu söylenebilir.

Yaş gruplarına göre 18-24 yaş arasındaki gençler 32-38 yaşa arası gençlere göre; 25-31 yaş arasındaki gençler ise 32-38 yaş arasındaki gençlere göre sosyal medyayı daha illegal kullanmaktadırlar. Legal kullanım ile illegal politik kullanım davranışın da ise yaş grupları arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Genele bakıldığında yaş arttıkça illegal tutumun azaldığı görülmektedir. Bu durumun, yaş ilerledikçe duygularla hareketin yerini tecrübeye dayalı mantıkla harekete bırakmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Kullanım sıklığına göre günde ortalama 7 saat ve üzeri sosyal medya kullananların, legal tutum sergiliyor gibi görünseler de aslında illegal davranış sergiledikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin ve çalışanların günlük mesailer ve temel gereksinimleri için ihtiyaç duydukları süre dikkate alındığında günde 7-11 saat arası sosyal medyayı kullanmalarının oldukça güç olduğu malum olduğundan, bu kişilerin sosyal medya kullanımını bir meslek olarak icra ettikleri kanaati uyanmaktadır. Bunların düzenli olarak propaganda yaptıkları dikkate alındığında siyasi partilerin sosyal medya timlerinin üyeleri olduğu sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKGÜL, Ç., & YILMAZ, Z. (2012), Virtu'dan Demokrasiye 'Meşru' Şiddetin Evrimi: Güvenlik-Ortadoğu ve ABD Sarmalı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 1-32.
- BAYRAKTUTAN, G., BİNARK, M., ÇOMU, T., DOĞU, B., İSLAMOĞLU, G., & TELLİ AYDEMİR, A. (2014), Siyasal İletişim Sürecinde Sosyal Medya ve Türkiye'de 2011 Genel Seçimlerinde Twitter Kullanımı, *BİLİG* (68), 56-96.
- BOSTANCI, M. (2015), *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Milletvekili ve Seçmen Örneğinde Bir Alan Araştırması*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- CAN, A. (2017), *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, Ankara: Pegem Akademi.
- DOĞAN, D., ÇINAR, M., & SEFEROĞLU, S. S. (2017), Sosyal Medyanın Karanlık Yüzleri Trollerle İlgili Bir İnceleme, H. F. Odabaşı, B. Akkoyunlu, & A. İşman içinde, *Eğitim Teknolojileri Okumaları 2017* (s. 517-533). Sakarya: Genç Reklam. 17.05.2018 tarihinde yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/yayin/Kitap_ETO2017_Bolum45_887-915_Troller.pdf adresinden alındı.
- DURNA, T., & KUBİLAY, Ç. (2010), Basının Şiddeti: Siyasal Gösterilerde "Polise Taş Atan Çocuklar" Örneği, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 51-85.
- DURSUNOĞLU, İ. (2017), Sosyal Medya ve Siyasal Davranış İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor15 Özel Sayısı,), 1579-1585.
- FIRAT, H. (2018), *Siyasal Mücadele ve Devrimci Şiddet*. 05 08, 2018 tarihinde http://www.tkip.org/index.php?id=83&tx_ttnews%5Btt_news%5D=985&cHash=92fa0e45b516bfb93efcae7cb27380f3 adresinden alındı
- HABER7. (2018), *Operasyon Ortaya Çıktı! İşte O Tweetlerin Kaynağı*. 05 10, 2018 tarihinde [www.haber7.com: http://www.haber7.com/guncel/haber/2621092-operasyon-ortaya-cikti-iste-o-tweetlerin-kaynagi](http://www.haber7.com/guncel/haber/2621092-operasyon-ortaya-cikti-iste-o-tweetlerin-kaynagi) adresinden alındı
- KARAGÖZ, K. (2013), Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. *İletişim ve Diplomasi, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Dergisi* (1), 131-156.
- KARASAR, N. (2017), Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler, Ankara: Nobel Yay.
- KARATAŞ, Ş., & BİNARK, M. (2016), Yeni Medyada Yaratıcı Kültür: Troller ve Ürünleri 'Caps'ler, *TRT Akademi Dergisi* (1), 426-448.
- KAYA, O., & MAMATOĞLU, N. (2017), Sosyal Kimlik Sosyal Adalet Algısı ve Kolektif Eyleme Katılım Tutumu Arasındaki İlişkiler, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(5), 1670-1682.
- KOCADAŞ, B. (2004), *Hedefteki Gençlik: Siyasi ve İdeolojik Hareketler Açısından*. 04 26, 2018 tarihinde İnsan Bilimleri Dergisi: www.insanbilimleri.com adresinden alındı
- KÖKNEL, Ö. (2001), *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, İstanbul: Altın Kitapları.

- KÖSEOĞLU, Y., & Al, H. (2013), Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- MERCİMEK, B., DULKARDİR Yaman, N. , KELEK, A., & ODABAŞI, H. F. (2016), Dijital Dünyanın Yeni Gerçeği: Troller, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*(1), 67-77.
- METİN, O. (2016), Sosyal Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 221-267.
- TURAN, H. (2017), Sosyal Medyada Şiddet: Sağduyunun Yitiminde Başkalık ve Kendilik Deneyimleri, *Marmara İletişim Dergisi* (27), 121-133.
- TWITTER. (2016), *Fuat Avni*. 05 31, 2018 tarihinde www.twitter.com: https://twitter.com/fuatawni_f/status/756220605402341377 adresinden alındı
- YÜKSEK SEÇİM KURULU. (2018, 6 24), *Sandık ve Seçmen Sayıları*. 10 12, 2018 tarihinde YSK: <http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/2018CBMV-CevreSecSanSay.pdf> adresinden alındı

OKUL MÜDÜRLERİNİN KAYIRMACI DAVRANIŞLARININ ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ADALET ALGILARI İLE MÜDÜRE GÜVENE ETKİSİ¹

Hasan DEMİRTAŞ², Nesip DEMİRBILEK³

Geliş: 31.08.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.456491

Öz

Bu araştırmanın amacı, okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ile müdüre güvene etkisini belirlemektir. Bu araştırma da nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Bingöl il Merkez sınırları içerisinde yer alan ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan 134 okul müdürü ve 2022 öğretmen oluşturmaktadır. Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmış olup çalışma grubu 16 okul müdürü ve 68 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmanın nitel verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Araştırmanın analizinde betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır.

Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacı davranış sergilediklerine ilişkin öğretmen ve müdür görüşlerinin “Yasal konularda Esneklik” ve “Gelir Konuları” temaları altında yer aldığı görülmüştür. Okul müdürlerinin hangi sebeplerle kayırmacılık yaptığına ilişkin öğretmen görüşlerinin “Kronizm” “Patronaj” “Nepotizm” ve “Diğer Sebepler” temaları altında yer aldığı belirlenmiştir. Öğretmenlerin kayırmacı bir tutumla karşılaştıklarında ne hissettikleri ilişkin öğretmen görüşleri “Öğretmen Duyguları” ve “Öğretmen Tepkileri” temaları altında değerlendiril-

1 Bu çalışma, “Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Adalet İle Müdüre Güvene Etkisi” adlı tezden türetilmiştir.

2 Doç. Dr., Malatya İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hdemirtas@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4223-5786>.

3 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Genç MYO, ndemirbilek@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5133-7111>.

miştir. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkileyeceğine ilişkin öğretmenlerin görüşleri “Olumsuz Etkiler” teması altında; müdür görüşleri ise “Adaletsizlik” teması altında değerlendirilmiştir. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin müdürlerine olan güvenini nasıl etkileyeceğine ilişkin öğretmen görüşlerinin “Güvenim sarsılır” teması altında, müdür görüşlerinin ise “Güvensizlik” teması altında toplandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kayırmacılık, Nepotizm, Kronizm, Patronaj, Örgütsel Adalet, Müdüre Güven.

THE EFFECT OF SCHOOL PRINCIPALS FAVOURITISM ON TEACHERS PERCEPTIONS OF ORGANIZATIONAL JUSTICE AND TRUST IN SCHOOL PRINCIPAL

Abstract

The purpose of this study is to determine the effects of school principals' favouritism on teachers' perceptions of organizational justice and trust in the school principal. Phenomenology which is one of the qualitative research designs was used in this study. The universe of the research consists of 2022 teachers and 134 school principals working in elementary schools, middle schools and high schools in Bingöl province within the academic year of 2017-2018. In this study, criterion sampling method which is one of the purposeful sampling methods was used, and the study group consists of 16 school principals and 68 teachers. Qualitative data of this study were collected by semi-structured interview form. Descriptive analysis and content analysis were used in the analysis of this study.

It was seen that, the views of the teachers and the principals on which subjects the school principals behaved favouritism were included under the themes of “Legal Flexibility” and “Income Issues”. It was determined that the views of the teachers on which reasons the school principals' favouritism were under the themes of “Cronyism”, “Patronage”, “Nepotism” and “Other Causes”. The views of the teachers on how teachers feel when they meet with favouritism were evaluated under the themes of “Teacher Feelings” and “Teacher Responses”. The views of the teachers on how the school principals' favouritisms affect teachers' perceptions of organizational justice were evaluated under the theme of “Negative Affects”, and the views of the school principals were evaluated under the theme of “Injustice”. It was seen that the views of the teachers on how school principals' favouritisms affect teachers' trust in their principals were collected under the theme of “My

Confidence is Shaken”, and the views of the school principals were collected under the theme of “No Confidence”.

Keywords: *Favouritism, Nepotism, Cronyism, Patronage, Organizational Justice, Trust in School Principal.*

Giriş

Etik dışı bir davranış olarak tanımlanan kayırmacılık (Baydar, 2004; Araslı Bavik ve Ekiz 2006; Aydoğan 2009; Polat ve Kazak 2014) hem yönetim alanında hem de günlük hayatta sosyal sistemlerin olduğu her alanda karşımıza çıkabilen, varlığı benimsenen ve genellikle meşruluğu kabul edilen bir durumdur (Özkanan ve Erdem 2014). Kayırmacılık; rüşvet, rant kollama, zimmet, irtikâp, gibi bir yolsuzluk türü olarak sınıflandırılmıştır (Berkman 1983; Aktan 2001; Çakır 2014).

Kayırmacılık, gündelik hayatta, kamu ve bürokrasi literatüründe sıkça karşılaşılan kavramlardan biridir (Aytaç 2010a: 3; Dağlı ve Aycan 2010). Bireyler arası alışveriş ve etkileşim bunu hayatın her alanında ve her döneminde insanın karşısına çıkarmaktadır. Kayırmacılık kavramı, daha çok yönetsel kararlarda ortaya çıkan yozlaşmış kararlar olarak tanımlanmakta ve bununla birlikte kamu bürokrasisinde önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir (Kayabaşı 2005: 56).

Kayırmacılık ve türevleri olan benzeri terimler hakkında çok fazla kavram karmaşası yaşanmış olup bilimsel çalışmalar da farklı tanımlamalara yer verilmiştir. Bu anlamda sosyokültürel yapı, coğrafi konum, sosyo-ekonomik yapı, aile yapısı, inançlar ve toplumu meydana getiren diğer bileşenler kavramın içeriğinin belirlenmesinde etkilidir. Kayırmacılık (Favoritizm) kavramı ve türlerine dair yapılan tanımlamaların toplumdaki farklı şekillerde ifade edildiği (Büte 2011a: 385) ve zaman içerisinde anlam kaymalarına uğradığı görülmektedir.

Kayırmacılık (Favoritizm) kavramının yerli literatürde zaman zaman nepotizm ve kronizm kavramı ile eş anlamda kullanıldığı (Aktan, 2001: 57; Kayabaşı 2005; Büte 2011a: 385; Çelik ve Erdem 2012; Erden 2014; Şalcı 2015, 11; Tabancalı 2017; vb.) görülmektedir. Ancak kayırmacılık (Favoritizm), nepotizm ve kronizm kavramlarını da içeren ve bünyesinde farklı türler bulunduran daha kapsamlı bir kavram olarak aktarılmaktadır (Nadler ve Schulman 2006; Asunakutlu ve Avcı 2010: 96). Türk Dil Kurumunun Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü'ne göre kayırmacılığın İngilizce karşılığı favoritizm olarak belirtilmiştir. Belli bir birey, küme, düşünce ya da olayı, bir başkası ile kıyaslayıp aralarında bir tercih yapmak gerektiğinde taraflı davranarak bir tarafı tutma olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/>). Ayrıca nepotizm ve kronizmin, kayırmacılığın (favoritizm) kişisel ilişkilerden (akrabalık- arkadaşlık) kaynaklı türlerinden olduğu belirtilmiştir (Bay-

han 2002; Nadler ve Schulman 2006; Araslı ve Tümer 2008; Özler ve Büyükarıslan 2011; Karaköse 2014: 245).

Yönetmel yolsuzluğun bir türü olan kayırmacılık günümüz Türkiye'sinde farklı kavramlarla ifade edilmeye çalışılmaktadır. Kayırmacılık toplum içinde daha çok "torpil" olarak adlandırılmaktadır (Özsemerci 2002: 20; Aytaç 2010a: 4; İlhan ve Aytaç 2010: 62; Aktan 2001: 57; Büte, 2011a: 385; Çoban 1999; Meriç ve Erdem 2013; Meriç 2012). Diğer kavramlar; "İltimas," "Tolerans," "Dayı-Amca," "Yeğen," "Referans," "Adamı olmak" "Ahabap-Çavuş" vs. şeklinde de ifade edilmektedir. Tanımlamalar toplumumuzun bir takım kültürel kodlamalarıyla telaffuz noktasında farklılık gösterse de esasen hepsi aynı anlama gelen kayırmacılığı anlatmaya çalışmaktadır.

Kayırmacılık (Favoritizm) Cambridge Sözlüğüne göre (2017); "iltimas" "adam kayırma/tutma" şeklinde tanımlanmaktadır. Arapça menşeil bir terim olan "iltimas" çoğunlukla kayırmacılık ile benzer anlamlarda kullanılmaktadır. İltimas etimolojik olarak haksız bir şekilde yasa ve kurallara uymadan adam kayırma/tutma ya da arka çıkma anlamlarına gelmektedir (Aktan 2001: 57; Özsemerci 2002: 20; Büte 2011a: 385). Adam kayırma/tutma birine haksız yere kolaylıklar sağlamaktır. Kayırmacılık, kadroya alınacak elemanların seçim ve istihdamında evrensel ve niteliksel ölçütlerin yerine akrabalık veya arkadaşlık ilişkilerinin kullanılması (Ören 2007: 84) veya aynı topraktan olmak, aynı partili olmak, aynı okulda öğrenim görmüş olmak vb. gibi ayrımlıkların ön plana alınması durumudur (Oktay 1983: 209; Çoban 1999). Örgütsel ve yönetmel bağlamda kayırmacılık genel ve geniş anlamıyla, kamu görevlerindeki atama ve terfi işlemlerinde akrabalık (nepotizm), siyasi veya cemaat-tarikat, eş-dost (kronizm) ilişkilerine dayanarak ortaya çıkan gruplara öncelik verilmesi gibi anlamlara gelmektedir (Aközer 2003: 16-17).

Kayırmacılık, aile, akrabalık bağı, sosyal ve duygusal bağı vb. gibi manevi etkileme araçlarının araya girmesiyle, para, mal veya mülk gibi ekonomik güçler karşılığında, kamu çalışanlarının görevlerini bazı kişilere kamu iş ve işlemlerinde ayrıcalık yapmak amacıyla kullanmaları işlemidir (Berkman 1983; Baydar 2004: 52; Ramachander 2012; Karataş 2013). Kayırmacılık, kayırma iktidarına sahip olan nüfuzlu kişilerin, konum itibarı ile kendi altında ya da aynı konumda olan akraba/arkadaş vb. gibi yakınlığı olan kişilerin işlerini kolaylaştırmak için destekleme, koruma, gözetme gibi ayrıcalıklı davranışlar sergilemeleridir (Erdem Çeribaş ve Karataş 2013: 54; Aydoğan 2009: 20).

Oxford Sözlüğüne göre; kayırmacılık (Favoritizm) bir kişiye ya da gruba diğerleri açısından adil olmayan ve bedeli ödenen tercihl ayrıcalık olarak tanımlanmaktadır. Erdem'e (2010: 1) göre ise bir kişinin veya grubun çıkar sağlanmasına yönelik olarak yapılan hak ve adaletten sapma eğilimidir. Örgüt içindeki kayırmacı

tutum ve davranışlar adaletsizliğe neden olmakta (Aydoğan 2012: 4578) ve adalet dışı olarak görülmektedir.

Alanyazındaki tanımlar incelendiğinde; kayırmacılığın tanımlamasında benzerlikler ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Kayırmacılık (Favoritizm) kavramının daha çok kamusal alan ile ilgili ve etik dışı bir kavram olarak yetersizliği (liyakatsizlik) vurguladığı, yoğun olarak üç kavramın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar: “Adaletsizlik, Ayrıcalık ve Öncelik” kavramlarıdır.

Literatürdeki tanımlar incelendiğinde; Kayırmacılık, kamu görevlilerinin, kamu iş ve işlemlerinde kendi menfaatleri doğrultusunda etik dışı bir şekilde hak ve adaletten saparak, her çeşit arkadaşlık, (asker, okul, mahalle, hemşeri, vb.) her çeşit akrabalık/yakınlık (amca, dayı yeğen, kirve, meslek, aşiret, ırk, komşuluk, vb.) ve her çeşit aynılık (din, mezhep, tarikat, köy, toprak, parti, sendika, memleket, mahalle, cinsiyet, vb.) gibi manevi etkileme araçlarının kullanılması suretiyle yeterliklerine (liyakat) bakılmaksızın yalnızca kendisine yakın, aynı ve benzer olan kişileri destekleme, koruma, kollama, himaye etme vb. tutum ve davranışlar ile öncelik tanıma ve ayrıcalık sağlamaları şeklinde tanımlanabilir. Kayırmacılık, öncelikli ve ayrıcalıklı davranıştan fayda gören örgüt veya birey arasındaki yakın ilişki ağları etrafında oluşturulan çarpık bir ilişki şeklidir (Aytaç 2010a: 4-5) ve karşımıza farklı dayanaklar ile çıkabilmektedir. Bu dayanaklar kayırmacılığın türlerinin oluşmasına neden olmaktadır.

Diğer kurumlarda olduğu gibi okullarda da karşılaşılan problemlerin ve çatışmaların nedenlerinden biri de kayırmacılıktır. Comerford(2002) Kanada'daki kamu çalışanları arasında yaptığı araştırmada kayırmacılığın iş yükünden sonra en önemli işyeri çatışma kaynağı olduğunu belirtmektedir (Kwon 2006: 1).

İş görenlerin, kendilerine ne kadar adil davranıldığına dair inançları olarak ifade edilen (Colquitt Greenberg ve Greenberg 2003) örgütsel adalet gerek örgütler gerekse iş görenler için daha çok bağlılık, müşteri memnuniyeti ve güven oluşmasına katkı sağlamaktadır. İş görenler, adil yönetildiklerini algıladıklarında, örgüte karşı bağlılık gösterme ve iş birliği yapma açısından motive olacaklar ve böylece otoritenin karar verme yöntemlerine güvenebilecekleri sonucuna varacaklardır. Aksi halde çalışanlar çok büyük ihtimalle düşük oranda bağlılık ve düşük oranda iş birliği sergileyecek ve örgüte güven düşük olacaktır (De Cremer 2005). Hoy ve Tarter (2004), çalışmalarında örgütsel adalet ve güvene ilişkin bir model geliştirmiş ve örgütsel adalet ile örgütsel güven arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çekinme, korku ve şüphe duymadan bağlanma duygusu, inanma ve itimat olarak tanımlanan güvenin, örgütün istikrarlı başarısında oldukça önemli bir konumu olduğu belirtilmekte (Halis Gökgez ve Yaşar 2007: 188) ve örgütlerde ilişkileri

bir arada tutan yapıştırıcı işlevi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca güvenin olduğu örgütlerde insanlar kendilerini daha rahat ve huzurlu hissederler ve enerjilerini kendilerini korumak yerine örgütsel amaçları gerçekleştirmek için harcarlar (Tschannen-Moran 2001: 313; Yılmaz 2006: 65). Okullarda güvenin, olumlu okul kültürü geliştirmede, iş birliğini kolaylaştırmada (Tschannen-Moran 2001), okul liderliğinde, grup bağlılığını teşvik etmede, öğrenci başarısında (Bökeoğlu ve Yılmaz 2008: 212) ve okul kalitesini artırmada çok önemli bir etkiye (Tschannen-Moran 2003) sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan güvene dayalı okul ortamlarında bulunan öğretmenlerin daha rahat ve huzurlu olduklarından dolayı eğitsel başarının artmasına katkı sağlayacakları aktarılmaktadır. Okullarda verimli ve etkin bir eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesinin ön koşulu; disiplinli, düzenli ve güvenli bir okul ve sınıf ortamının oluşturulmasıdır (Güven ve Dönmez 2002). Ayrıca yüksek güven duygusunun olduğu okullarda, öğretmenlerin başarılı öğretim stratejileri, öğretim yöntemleri, öğrenci tanıma teknikleri gibi mesleki bazı sırlarını ve ders içinde kullandıkları, etkili olabilecek materyalleri paylaşmaya istekli oldukları ifade edilmektedir (Özer Demirtaş Üstüner ve Cömert 2006: 107).

İlköğretim deneticilerine ulaşan ve ilköğretim okullarında açılan soruşturma emirlerine göre ilköğretim okullarında bazı şikâyet konuları şunlardır: (TKB 2006, Akt: Yılmaz 2006): Ders programlarında tarafsızlık ilkesine aykırı davranma, bazı öğretmenleri sürekli aynı devrede görevlendirme, sicil notunun performansına göre verilmemesi ve adil olunmaması, teşekkür, takdir ve maaşla ödüllendirmenin adil olmaması, bazı öğretmenlerin derslerinin kasten erken saatlerde başlatılacak şekilde program yapılması, bölge kayırmacılığı yapılması, öğretmenlere siyasi görüşü dikkate alınarak davranılması, cinsiyet kayırmacılığı yapılması, sosyo-ekonomik bakımdan düzeyi yüksek olan öğretmenlere iltimas geçilmesi, okul müdürlerinin okul kaynaklarını kendi menfaatleri için kullanması, bazı öğrenci ve velilere kayırmacılık ve negatif ayrımcılık uygulanması, yolsuzluk, okul müdürüyle aynı branştan olan öğretmenlerin diğerlerine oranla tolerans görmesi, eğitim ve öğretimle ilgili çalışmalar ve törenlerde adil olmayan görevlendirmeler yapılması, öğretmenlere uygulanan cinsel tacizler, öğretmenlerin yenilikçi düşüncelere açık olmaması, öğretmenlerin görevlerini gerektiği gibi yerine getirememesi, öğretmenler arasında gruplaşmaların olması, bazı öğretmenlerin dışlanması, yardımcı hizmetlilerin görevini yeterince yapmaması, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin eğitimsel sorunlarla ilgilenmemesi gibi konular yer almaktadır.

Okullar hakkındaki şikâyetler ve şikâyetler kapsamında açılan soruşturma konuları irdelendiğinde, okullarda örgütsel adalet, müdüre güven, kayırmacılık ve türlerinin birçok örgütsel ve bireysel çıktıyı olumsuz biçimde etkileyen önemli bir problem olduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi eğitim iş görenlerinin algılarına göre, okullarda yaşanan bu problemlerin temelinde büyük ölçüde örgütsel adalet-

sizlik, müdüre duyulan güven eksikliği ve okullardaki kayırmacı tutum ve davranışlar yatmaktadır. Bu problemlerden hareketle bu araştırmada, okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarına ve müdüre olan güvenlerine etkisi incelenmiştir.

Yöntem

Bu bölümde; araştırmanın modeli, evreni, çalışma grubu, araştırmada kullanılan veri toplama aracı, verilerin toplanması ile toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan istatistikî çözümleme tekniklerini içeren verilerin analizi ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayların, olguların ve algıların doğal ortamda bütüncül ve gerçekçi bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2013: 39). Nitel araştırma araştırmacının katılımcılarla yaptığı görüşmelerden elde ettiği açık uçlu bilgilerden oluşan verileri sağlar. Bu görüşmelerde katılımcıların kendi ifadeleriyle cevaplama olanağı sağlayan açık uçlu sorular sorulmuştur.

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseniyle yürütülmüştür. Olgubilim araştırmasında, araştırmacı belirli bir olguya ilişkin tepkileri ve algıları inceler. Araştırmacı, katılımcının dünyasına ilişkin biraz fikir edinmek ve katılımcıların tepkilerini ve algılarını betimlemek amacıyla araştırma yapmaktadır (Fraenkel Wallen ve Hyun 2012). Böylelikle katılımcıların bir olguya ilişkin bireysel deneyimleri ortaya çıkarılır (Creswell J. W. 2006: 58). Olgubilim araştırması farkında olduğumuz ancak ayrıntılı ve derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara yoğunlaşmaktadır. Ayrıca bize tümüyle yabancı olmayan fakat tam olarak anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim araştırması yapılır (Yıldırım ve Şimşek 2013: 72). Olgubilim deseninde veriler genellikle görüşme aracılığıyla toplanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 74; Fraenkel vd. 2012: 432). Veri analizi, anlamları ve yaşantıları ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu amaçla yapılan içerik analizinde verinin kavramsallaştırılması ve olguyu tanımlayabilecek temaların ortaya çıkarılmasına dönüktür. Olgubilim araştırmaları nitel araştırmanın doğasına uygun olarak genellenebilir ve kesin sonuçlar ortaya koyamayabilir. Ancak olguyu daha iyi tanımamıza ve anlamamıza yardımcı olacak sonuçları sağlayacak örnekler, açıklamalar ve yaşantılar ortaya koyabilir. Bu yönüyle bilimsel literatüre önemli katkılar sağlayabilir (Yıldırım ve Şimşek 2013).

Çalışma Grubu

Bu araştırma da amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örneklemede önceden belirlenen bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumlar çalışılır. Bahsi geçen ölçüt veya ölçütler araştırmacı tarafından oluşturulabilir veya ölçüt listesi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek 2013: 112). Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde temel ölçütün birlikte çalışılan süre olması planlanmıştır. Çalışma grubuna alınacak yöneticilerin ve öğretmenlerin en az 2 yıl birlikte çalışıyor olması ölçüt olarak kullanılmış olup çalışma grubu 16 okul müdürü ve 68 öğretmenden oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada nitel veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanmadan önce ilgili literatür taraması yapılmış ve araştırmacı tarafından görüşme formunda yer alacak sorular oluşturulmuştur. Görüşme formunun okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının saptama amacına uygunluğunu belirlemek için 2 uzman görüşüne başvurulmuş olup uzman görüşleri doğrultusunda gerekli değişiklikler yapılarak 3 soruluk müdür görüşme formu ve 5 soruluk öğretmen görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırmanın ilk görüşmeleri, araştırmanın planlanması aşamasında tasarlanamayan veya gözden kaçan herhangi bir sorunun olup olmadığının sınılanması ve önceden alınacak önlemlerle araştırmanın sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi amacıyla pilot görüşmeler olarak 10 öğretmen ve 4 okul müdürü ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda görüşme formundaki soruların uygun olduğu belirlenmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular aşağıda belirtilmiştir.

Müdürler İçin Görüşme Soruları

1. Okullarda kayırmacılık yapılmak istenirse hangi konularda yapılabildiğini düşünüyorsunuz?
2. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkilemektedir?
3. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları öğretmenlerin okul müdürüne duydukları güveni nasıl etkilemektedir?

Öğretmenler İçin Görüşme Soruları

1. Okul müdürlerinin kayırmacılık olarak niteleyebileceğiniz davranışları, hangi konularda olmaktadır?
2. Okul müdürlerinin hangi sebeplerle kayırmacılık yaptığını düşünüyorsunuz? Buna ilişkin yaşantılarınız varsa paylaşabilir misiniz?

3. Kayırmacı bir tutumla karşılaştığınızda neler hissedersiniz? Okul müdürünün yerinde siz olsaydınız nasıl davranırdınız?

4. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları örgütsel adalet algınızı nasıl etkilemektedir?

5. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları müdürünüze olan güveninizi nasıl etkilemektedir?

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Nitel araştırmalarda elde edilen verilerin analizinde farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır (Elo ve Kyngäs 2008: 107). Strauss ve Corbin'e (1990) göre nitel veriler betimsel ve içerik analizi olmak üzere iki şekilde analiz edilebilir (Yıldırım ve Şimşek 2013). Bu araştırmada her iki yöntem de kullanılmıştır. Betimsel analiz, içerik analizine göre daha yüzeysel olup daha çok araştırmanın kavramsal yapısının önceden açık biçimde belirlendiği araştırmalarda kullanılmaktadır. Betimsel analizde bireylerin görüşlerini çarpıcı biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. İçerik analizinde ise toplanan veriler derinlemesine analiz edilir ve önceden belirgin olmayan temaların ortaya çıkarılmasına olanak tanınır. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek 2013). Bu araştırmada, verilerin çözümlenmesi ve yorumlanması aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir:

Katılımcıların kimliklerinin gizli tutulması gerektiğinden, bulguların sunumunda öğretmenler için Ö1, Ö2... ve müdürler için M1, M2... şeklinde belirtilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorulara verilen yanıtlar titizlikle irdelenmiş ve tümevarımcı bir yaklaşımla, önceden belirlenen bir kod içeriği olmadan ifadelerin özüne bağlı kalınarak kodlamalar yapılmıştır. Kodlama yapılırken ifade sıklığının belirlenmesine dikkat edilmiştir. Kodlar bir araya getirilerek benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiş, birbirine benzer kodlar arasında ortak yönler bulunarak temalar oluşturulmuştur (Yıldırım ve Şimşek 2013). Bu doğrultuda birbirine benzeyen kodlar, temalar çerçevesinde bir araya getirilmiş, okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize edilerek yorumlanmıştır. Yorumların benzerlik, farklılık ve ilişkileri dikkate alınarak görüşler temalara yerleştirilmiştir. İçerik analizinde verilerin yorumlanmasında frekans ve yüzde kullanılarak sayısallaştırılma yapılmaktadır (Büyüköztürk Çakmak Akgün Karadeniz ve Demirel 2014). Sayısallaştırımadaki amaç güvenilirliği arttırmak, yanlılığı azaltmak, kategoriler arasında karşılaştırmalar yapmaktır (Yıldırım ve Şimşek 2013). Bu doğrultuda her bir görüşün kimler tarafından söylenip, hangi sıklıkla tekrar ettiği bulunup veriler sayısallaştırılmış, katılımcı ve katılımcı görüş sayıları tablolarda gösterilmiştir. Bir kişi birden fazla farklı görüş belirttiği için tablolarda toplam görüş sayıları alınmamıştır. İçerik

analizinden elde edilen sonuçları desteklemek amacıyla betimsel analiz yapılmış, katılımcıların ilgili görüşleri değiştirilmeden aktarılmıştır. Elde edilen bulgular kuramsal bilgiler doğrultusunda yorumlanıp sonuçlara ulaşılmıştır.

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik çok önemli bir konuma sahiptir. Geçerlik bilimsel araştırma bulgularının doğruluğuyla ilgilidir. Alanyazında farklı geçerlik türleri ve bunlara ilişkin farklı adlandırmalar bulunmakla birlikte genel olarak iç ve dış geçerlik kavramları kullanılmaktadır. İç geçerlik araştırma bulgularının doğruluğu yansıtması ya da dış değişkenlerin etkilerinden arınık bir şekilde gerçeğin sunulması, dış geçerlik araştırma sonuçlarının başka gruplara genellenebilirliğidir. Güvenirlik ise araştırmacının ifadelerinin tutarlılığı, istikrarı ve tekrarlanabilirliği ile ilgili olup aynı zamanda araştırmacının tam olarak doğru bir şekilde verileri toplaması ve kaydetmesidir. Güvenirlik araştırmacının aynı konuya ilişkin olarak aynı veya benzer yöntemler kullanılarak aynı veya benzer sonuçlara ulaşmasını gerektirir. Nitel araştırmada kabul edilebilir bir güvenilirlik düzeyi sağlanmadan elde edilen ölçümler anlamsız olur (Neuendorf 2002: 12). Nitel araştırmada güvenilir sonuçlar elde etmek için farklı kişilerin aynı metine dayalı yaptığı kodlamaların ve temaların tutarlı olması gerekir ve sınıflandırma işleminin birden fazla kişi tarafından yapılması araştırmanın güvenilirliğinin değerlendirilmesine olanak sağlar (Neuendorf 2002). Bu bağlamda verilerin kodlanması ve temaların oluşturulması sırasında araştırmacı, PDR’de uzman, Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında uzman ve EYD alanında doktora yapan üç kişi tarafından birbirlerinden bağımsız şekilde yapılarak karşılaştırılmıştır. Böylelikle araştırmanın iç güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Miles ve Huberman (1994: 64) tarafından önerilen formül (güvenirlik = görüş birliği/görüş birliği + görüş ayrılığı) kullanılarak araştırmacılar arasındaki uyum oranı 0.96 olarak bulunmuştur. Miles ve Huberman’a (1994: 64) göre araştırmacılar arasındaki uyum oranı %90 ve üzeri olduğunda çalışmanın güvenilirliği istenen düzeye ulaşmış olduğundan bu araştırmanın iç güvenilirliğinin sağlanmış olduğu söylenebilir. Daha sonra, bağımsız olarak oluşturulan kodlarda ve temalarda farklılık görülen noktalarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında başka bir uzman görüşüne başvurularak kodların ve temaların son hali belirlenmiş olup okuyucunun anlayabileceği bir dille tanımlanmıştır. Nitel verinin belirli düzeyde sayılara indirgenmesi mümkün olduğundan kodlara ve temalara ilişkin frekanslar hesaplanmıştır. İfadelerin ilk elden okuyucuya sunulmasına, araştırmacının kendi görüş ve yorumlarını katmamasına özen gösterilerek katılımcılara ait bireysel ifadeler yer verilmiş ve böylelikle araştırmanın dış geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçları ve yorumlar araştırmada görüşme yapılan 3 müdür ve 5 öğretmen ile paylaşılarak katılımcı teyidi alınmıştır. Hem katılımcı teyidinin alınması hem de soruların oluşturulması aşamasında uzman görüşüne başvurulmasıyla araştırmanın iç geçerliği arttırılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın dış güvenilirliğini sağlamak amacıyla tüm veri toplama araçları, ham veriler, verilerin

analiz aşamasında yapılan kodlar, notlar ve çıkarımlar talep edilmesi durumunda veya gelecekte yapılacak benzer bir araştırma ile karşılaştırmaların yapılabilmesi amacıyla saklanmıştır (Yıldırım ve Şimşek 2013).

Bulgular ve Yorum

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının örgütsel adalet ile müdüre güvene etkisini belirlemeyi amaçlayan araştırmanın bulguları tablolar halinde sunulup yorumlanmıştır.

Katılımcıların, Okul Müdürlerinin Yaptıkları Kayırmacılık Konularına İlişkin Görüşlerine Dair Bulgular ve Yorum

Okul müdürleri hangi konularda kayırmacı davranışlar sergilemektedir? sorusuna yönelik *öğretmen* görüşleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacılık yaptıklarına ilişkin öğretmen görüşleri

Kayırmacılık Konuları	Katılımcılar	f
Yasal Konularda Esneklik	Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö8, Ö9, Ö11, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16, Ö20, Ö22, Ö24, Ö25, Ö26, Ö27, Ö30, Ö32, Ö50, Ö63	21
Ders Programı	Ö2, Ö3, Ö4, Ö9, Ö14, Ö15, Ö16, Ö24, Ö25, Ö26, Ö30, Ö32,	12
İzin	Ö8, Ö9, Ö11, Ö13, Ö24, Ö50	6
Görevlendirme	Ö5, Ö11, Ö16, Ö26, Ö63	5
Nöbet	Ö13, Ö25, Ö27, Ö50	4
Disiplin Cezası Uygulaması	Ö14, Ö15, Ö16, Ö50	4
Derse giriş çıkış	Ö20, Ö22, Ö26	3
Önemli bilgiler	Ö16	1
Gelir konuları	Ö7, Ö8, Ö9, Ö11, Ö15, Ö19, Ö20, Ö22, Ö25, Ö26, Ö31, Ö39, Ö50	13
Ek Ders	Ö7, Ö9, Ö15, Ö20, Ö25, Ö50	6
Kurs (Egzersiz, Destek eğitim, Hafta sonu)	Ö8, Ö9, Ö11, Ö22, Ö25	5
Ödül (Takdir, Teşekkür, Başarı)	Ö8, Ö9, Ö19, Ö26, Ö39	5
Performans değerlendirmesi	Ö19, Ö31	2

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacılık yaptıklarına ilişkin *öğretmen* görüşleri “Yasal Konularda Esneklik (f=21)” ve “Gelir Konuları (f=13)” temaları altında değerlendirilmiştir. Bu bulgu, bazı okul müdürlerinin yasal mevzuat ve gelir sağlayıcı konularda kayırmacılık yaptıkları şeklinde ifade edilebilir.

Görüşleri alınan öğretmenler, okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacılık yaptıklarına ilişkin “Yasal Konularda Esneklik” teması altında; ders programı (f=12), izin (f=6), görevlendirme (f=5), nöbet (f=4), disiplin cezası uygulaması (f=4), derse giriş-çıkış (f=3) ve önemli bilgiler (f=1) konularında kayırmacılık yaptıklarını belirtmiştir. “Gelir konuları” teması altında ise ek ders (f=6), kurs (Egzersiz, Destek eğitim, Hafta sonu) (f=5), ödül (Takdir, Teşekkür, Başarı) (f=5) ve performans değerlendirmesi (f=2) konularında kayırmacılık yaptıkları ifade edilmiştir. Ayrıca öğretmen görüşlerinden hareketle, bazı okul müdürlerinin bazı öğretmenlere yasal konularda esneklik tanıdıkları, gelir konularında ise haksız gelir sağladıkları söylenebilir. Aşağıdaki görüşler bu duruma örnektir:

Genellikle ders programında çok olur. Ders programı hazırlanırken işte sevmediği öğretmenlerin ders programlarına müdahale eder (Ö25). Bence bizim okul müdürü ders programında kayırmacılık yapıyor. Evli öğretmenlere daha öncelik veriyor. Okula ilk saate yetişemedikleri için onların ilk saatleri boşaltıldı. Onların ilk saatleri boşaldığı için bekâr öğretmenlerin ders programları allak bullak oluyor (Ö2). Okul genelinde yapılacak olan etkinlikler için sürekli olarak o öğretmen arkadaşın görevlendirilmesi ya da yapılmaması gereken şeyleri yapan bir yakını öğretmene karşı daha çok tolerans tanınması gibi örnekler gördük (Ö5). Daha önceki bir müdürümle yaşamıştım ben bu olayı bu müdürle bir şey yaşamadım. Ek ders kesimi vardı mesela kendisi ya da idarecileri bir yere gittiği zaman ek dersleri kesiyordu öğretmenler gittiği zaman ek derslerini kesiyordu (Ö7). Çocuklara yönelik bu internet kullanımı ile ilgili o gün kursu açan bir öğretmenimiz o gün derse girmedi ve diğer hocamızda destek eğitim hocamız oda o gün tatil gününe denk gelmişti dersi yapmamıştı. Ders gününü Cuma gününe kaydırmıştı ay sonunda da ek ders programı yapılıyor ek ders programı yapıldığında kursu açan öğretmenimiz derse girmediği halde beş saat ek ders yazıldı (Ö9). Yani şöyle genelde kayırmacı müdürler kendi okullarında kalıplaşmış kendi arkadaşlarına avantaj sağlıyor. Yani ders programı olsun ek dersler olsun yani onlara karşı disiplin işlerine daha gevşek davranıyor. Bazen şöyle bir durum oluyor; disiplin kurallarının uygulamasında bazen hani kişiden kişiye değişiyor ya yani normalde o kişinin alması gereken ceza verilmeyebiliyor. Diğer yandan başkası aynı hatayı yaptığında ceza ne ise uygulanıyor. Bu durum diğer bazı kişiler için geçerli olmayabiliyor (Ö15). Kayırmacı müdürler daha çok kendi çevresini yeri geldiğinde daha fazla görev dağılımını yapıyor önemli bir şey varsa daha çok onları bilgilendiriyor onunla daha sıcak ilişkiler kuruyor önceliği hep ona veriyor (Ö16). Kendim yaşamadım daha önce çalıştığım okulda böyle bir durumda karşılaşmıştım mesela bazı öğretmenler vardı. Onların ders programı hazırlanırdı sonra diğer öğretmenlerinki hazırlanırdı onların boş günleri falan belirlenir (Ö32). Şehir dışından gelen öğretmenler mazeretli olarak okula gelmediklerinde ek dersleri kesilir, ancak o yörede yaşayan öğretmen birkaç gün okula gelme dahi ek dersleri kesilmiyordu (Ö50).

Okullarda kayırmacılık yapmak istenirse hangi konularda kayırmacılık yapılabileceğini düşünüyorsunuz? sorusuna yönelik *okul müdürlerinin görüşleri* aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacılık yaptıklarına ilişkin *müdür görüşleri*

Kayırmacılık Konuları	Katılımcılar	f
Yasal Konularda Esneklik	M1, M3, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M12,	9
Nöbet	M3, M6, M7, M8, M10	5
Ders Programı	M3, M7, M10, M12	4
İzin	M1, M6, M8, M9,	4
Görevlendirme	M3, M5, M12,	3
Derse giriş çıkış	M8	1
Disiplin Cezası Uygulaması	M7	1
Gelir konuları	M3, M6, M7, M8	4
Ödül (Takdir, Başarı,)	M3, M7, M8	3
Ek Ders	M3, M6,	2

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde okullarda kayırmacılık yapmak istenirse hangi konularda kayırmacılık yapılabileceğine ilişkin *müdür görüşleri*, “Yasal Konularda Esneklik (f=9)” ve “Gelir Konuları (f=4)” temaları altında değerlendirildiği gözlenmiştir. Bu bulgudan hareketle, müdür ve öğretmen görüşlerinin benzer olduğu, aynı şekilde okul müdürlerindeki kayırmacı tutum ve davranışların yasal mevzuat ve gelir sağlayıcı konularında olduğu görülmüştür.

Görüşleri alınan müdürler, okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacılık yaptıklarına ilişkin “Yasal Konularda Esneklik” teması altında; nöbet (f=5), ders programı (f=4), izin (f=4), görevlendirme (f=3), derse giriş-çıkış (f=1) ve disiplin cezası (f=1) uygulamaları konularında kayırmacılık yapabileceklerini belirtmiştir. “Gelir Konuları” teması altında ise ödül (Takdir, Teşekkür, Başarı) (f=3) ve ek ders (f=2) konularında kayırmacılık yapabilecekleri ifade edilmiştir. Müdürlerin daha çok yasal konularda esneklik teması altında nöbet konularında, gelir konuları teması altında ise ödül konularında tolerans gösterdikleri görülmektedir. Aşağıdaki *müdür görüşleri* bu duruma örnektir:

Kayırmacılık şudur adam işini yapmadığı halde el üstünde tutmaktır veya hatta diğerlerine daha üst kısmında tutmaktır ya da hak etmediği halde fazla ödemedir ek derstir. Diyelim ki nöbetine göz yummaktadır ama onun yanında bir başkası aynı şeyi yapsa soruşturma geçirir kayırmacılık budur. Kayırmacılık torpil demektir kişinin hak etmediği halde bir yerlere gelmesidir. Eğer bir kişi hak etmediği halde bir yere geliyorsa buda kayırmacılıktır (M3). Kayırmacılık daha çok paranın çok olduğu

yerlerde var. Bizde de kayırmacı tutum gösteren okul müdürleri yok mudur? Vardır. Bunlar hangi alanlarda olur; ek ücret ödemelerinde ek ders verirken adalet olmalı, nöbette yani birçok alan oluşabilir. Adil değildirler, dürüst değildirler, okulda da gruplaşmalara yol açıyor. İşinde iyi değildir (M6). Diyelim ki bir öğretmen bize dedi ki A şahsının ders programını çok iyi yapmışsınız benimki çok dağınık. Şimdi mevzuatın verdiği şeyler var bir ona bakarız ikincisi bunun nedenlerini okul müdürünüz ya da biz bir bakım sebeplerden açıklarız (M7). Fikren kendine yakın hissettiği kişilere yardım eder. Ders programı, görev teslimatı vb. konularda torpil yapar. İkiyüzlüdür, asla güvenilirmez (M12).

Katılımcıların, Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranış Sergileme Sebeplerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Okul müdürleri hangi sebeplerle kayırmacı davranışlar sergilemektedir? sorusuna yönelik öğretmen görüşleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Okul müdürlerinin kayırmacılık yapma sebeplerine ilişkin öğretmen görüşleri

Kayırmacılık Sebepleri	Katılımcılar	f
Kronizm	Ö2,Ö4,Ö5,Ö7,Ö15,Ö17,Ö21,Ö24,Ö25,Ö26,Ö27,Ö2Ö9,Ö30,Ö37,Ö38,Ö39,Ö42,Ö50,Ö52,Ö53,Ö54,Ö61,Ö68	23
Arkadaş-dost	Ö4,Ö7,Ö15,Ö24,Ö25,Ö26,Ö29,Ö30,Ö37,Ö39,Ö52,Ö53,Ö54,Ö68	14
Hemşerilik (Memleket)	Ö5,Ö7,Ö24,Ö38,Ö50,Ö53,Ö68	7
Aynı Branş	Ö7,Ö27	2
Aynı okul mezuniyeti	Ö38,Ö53	2
Patronaj	Ö7,Ö14,Ö19,Ö24,Ö29,Ö30,Ö31,Ö33,Ö34,Ö36,Ö38,Ö40,Ö41,Ö53,Ö61,Ö62,Ö65,Ö67	18
Siyasi	Ö19,Ö30,Ö31,Ö33,Ö36,Ö38,Ö40,Ö41,Ö53,Ö61,Ö67, Ö68	12
İdeolojik	Ö30,Ö34,Ö38,Ö62,Ö65,Ö67	6
Sendika	Ö7, Ö14, Ö19, Ö24, Ö29,Ö38	6
İnanç	Ö14,Ö34,Ö40,Ö62	4
Nepotizm	Ö3,Ö4,Ö5,Ö18,Ö24,Ö25,Ö31,Ö33,Ö37,Ö38,Ö41,Ö54,Ö61,Ö63,Ö68	15
Akrabalık	Ö4,Ö5,Ö24,Ö25,Ö33,Ö37,Ö38,Ö41,Ö54, Ö61,Ö63,Ö68	12
Etnik Köken	Ö3,Ö18,Ö31,Ö61	4
Diğer sebepler	Ö2,Ö6,Ö13,Ö34,Ö35,Ö36,Ö37,Ö38,Ö39,Ö43,Ö45,Ö49,Ö53, Ö54,Ö65	15
Çıkar ilişkisi	Ö35,Ö36,Ö37,Ö38,Ö39,Ö45,Ö49,Ö54,Ö65	9
Cinsiyetçilik	Ö13,Ö34,Ö38,Ö53	4
Kıdem	Ö2,Ö6,Ö38	3
İtibar	Ö65	1
Kişisel	Ö43	1

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda, okul müdürlerinin hangi sebeplerle kayırmacılık yaptığını ilişkin öğretmen görüşleri; “Kronizm (f=23)” “Patronaj (f=18)” “Nepotizm (f=15)” ve “Diğer Sebepler (f=15)” temaları altında değerlendirilmiştir. Görüşleri alınan öğretmenler, okul müdürlerinin kayırmacılık yapma sebeplerine ilişkin “Kronizm” teması altında; arkadaş-dost (f=14), hemşerilik (f=7), aynı branş (f=2) ve aynı okul mezuniyeti (f=2) sebeplerinden dolayı kayırmacılık yaptıklarını; “Patronaj” teması altında; siyasi (f=12), ideolojik (f=6), sendika (f=6) ve inanç (f=4) sebeplerinden dolayı kayırmacılık yaptıklarını; “Nepotizm” teması altında; akrabalık (f=12) ve etnik köken (f=4) nedenlerinden dolayı kayırmacılık yaptıklarını; son olarak “Diğer Sebepler” teması altında; çıkarıcı (f=9), cinsiyetçi (f=4), öğretmen kıdemi (f=3), itibar (f=1) ve kişisel (f=1) sebeplerden dolayı kayırmacılık yaptıklarını ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bazı öğretmen görüşleri aşağıda yer almaktadır:

Siyasi düşüncelerden dolayı kayırmacılık yaptığını düşünüyorum. Daha sonra ideolojik yapı, yerel-yakın ilişkilerinden dolayı yaptığını düşünüyorum. Buna ilişkin şu ana kadar yaşadığım bir durum olmadı, bir öğretmen arkadaşımda rastladım. Okul müdürü kendi arkadaşından dolayı ders programında onu göz önünde bulundurmuştu. Onu kayırırken diğer öğretmen arkadaşlarının düşünce ve sözlerini göz ardı etmişti. Bu en basit örnek (Ö30). Bir kere kayırdığı adam o tarzdan onun gibi olduğu için onu kayırır. Adam işini halleder, işine yarar. Bayansa belki dikkatini çeker erkeğe bir işini yapar. Açık ve net bu böyledir (Ö34). Onunla aynı doğrultuda düşünmüyorsan, aynı siyasi görüşü desteklemiyorsan, aynı kültürel sosyal değerlere sahip değilsen, yani ister istemez sana ayrımcılık yapmaya başlıyor. Yaşadığım bir şey oldu tabi ki ben Kürt kökenli bir öğretmenim. Benim okul müdürüm Türk kökenli bir öğretmendi ve aşırı sağcı bir müdürdü. Benim Kürt kökenli olmamdan ötürü bazı sıkıntılar yaşamıştık. Bunlar biraz özel şeyler, mesela o yeterli bir sebepti. Çünkü onun gözünde ben hiçbir zaman da iyi bir öğretmen olamam. Çünkü hep iyi öğretmenler onlardan çıkar. Onlar bize hep eğitim verir. O düşünceler olduğu için anlaşamıyorduk. Ana sebep buydu yani. Amasyalıydı kendisi (Ö31). Böyle küçük şehirlerde akraba, arkadaş, soyisim... Burada herkes birbirini tanıyor, akraba işte, aynı soy isim gibi oluyor. Büyük şehirlerde bu anlamda olmuyor. Ya, buraya has yani küçük şehirlere has bir durum bu...(Ö24). 15 senedir Bingöl deyim Bingöl de yaşayan bir Antalyalı olarak söyleyeceğim tek şey Bingöllülerin her yerde çok fazla kayırıldığı, adamcılık dediğimiz tabiri caizse meclisten dışarı onun çok yapıldığını görüyorum (Ö7). Kendi siyasi düşüncesinde olmayan, kendi sendikasına üye olmayan öğretmenlere zorla bir şeyler yaptırıyorlar. Yaptırımlar uyguluyorlar. Öğretmenleri performans notuyla tehdit ediyorlar (Ö19).

Katılımcıların Kayırmacı Bir Tutumla Karşılaştıklarında Nasıl Hissettiklerine İlişkin Bulgular ve Yorum

Kayırmacı bir tutumla karşılaştığımızda nasıl hissedersiniz? sorusuna yönelik öğretmen görüşleri Tablo 4’ de sunulmuştur.

Tablo 4. Kayırmacı bir tutumla karşılaştıklarında nasıl hissettiklerine ilişkin *öğretmen* görüşleri

Öğretmen Hisleri	Katılımcılar	f
Öğretmen Duyguları	Ö1,Ö3,Ö5,Ö11,Ö13,Ö15,Ö19,Ö20,Ö22,Ö24,Ö30,Ö31,Ö32,Ö35,Ö36,Ö38,Ö40,Ö42,Ö43,Ö44,Ö46,Ö48,Ö49,Ö52,Ö55,Ö58,Ö59, Ö61	29
Hoşnutsuzluk	Ö31,Ö32,Ö36,Ö40,Ö42,Ö43,Ö44,Ö48,Ö52,Ö55,Ö58	11
Üzüntü	Ö1,Ö3,Ö5,Ö11,Ö20,Ö22,Ö24,Ö35,Ö40,Ö49,Ö61	11
Dışlanmışlık	Ö13,Ö31,Ö32,Ö38,Ö44,Ö53,Ö59	7
Öfke	Ö19,Ö35,Ö40	3
Güvensizlik	Ö30,Ö46	2
Değersizlik	Ö15,Ö22	2
Öğretmen Tepkileri	Ö1,Ö4,Ö10,Ö16,Ö33,Ö36,Ö37,Ö54,Ö60	9
Hak arama	Ö1,Ö4,Ö10,Ö16,Ö36,Ö37	6
Tepki Gösterme	Ö33,Ö54,Ö60	3

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda kayırmacı bir tutumla karşılaştığınızda ne hissettiklerine ilişkin *öğretmen* görüşleri; “Öğretmen Duyguları (f=29)” ve “Öğretmen Tepkileri (f=9)” temaları altında değerlendirilmiştir. “Öğretmen Duyguları” teması altında öğretmenler kayırmacı bir tutumla karşılaştıklarında hoşnutsuz (f=11), üzüntü (f=11), dışlanmış hissedeceklerini (f=7), öfke duyacaklarını (f=3), güvenlerinin sarsılacağını (f=2) ve değersiz hissedeceklerini (f=2) belirtmişlerdir. “Öğretmen Tepkileri” teması altında ise öğretmenler; haklarını arayacaklarını (f=6) ve tepki göstereceklerini (f=3) ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bazı öğretmenlerin düşüncelerine aşağıda yer verilmiştir.

Kendi özlük haklarımı bildiğimden dolayı eğer bu kayırma, bu farklı algı, eğer benim bir hakkımı elimden alıyorsa ya da zor durumda bırakıyorsa özlük haklarımı kullanmaya çalışırım. Bunu yaparken de tabii ki resmi işlerle yaparım. İşte kalkıp da müdüre sataşarak ya da bir şey söyleme değil de eğer varsa bunu belgeler ve dilekçe halinde ilgili makamlara bildiririm (Ö29). Kayırmacı bir tutumla karşılaştığımda dışlanmış gibi hissederim. Performansım düşer. Yapacağım işe odaklanamam. Enerjim ve sinerjim olumsuz yönde etkilenir. Mesleki motivasyonum tümenden zedelenir. Ben okul müdürünün yerinde olsaydım tüm bu olayları düşünür hayatta kayırma yapmazdım. Hak ne ise o olurdu. Herkese adaletli davranırdım ve adaletli olmaya teşvik ederdim. Keşke okul müdürü olsaydım (Ö53). Müdahale ederdim. Yani hakkım neyse arardım. Ya da gereken yerlerle konuşurdum irtibata geçerdim durumu anlatırdım duygu yönünden de gerçekten üzülürdüm sonuçta kişiye göre farklılık (Ö1). Kayırmacı bir tutumla karşılaştığımda kendimi değersiz, yaptıkla-

rımın küçümsenip, yeterince değer verilmediğini, adaletin olmadığını hissederim. Okul müdürünün yerinde olsam herkese eşit davranmayı, herkese aynı ölçüde değer vermeyi, yapılanları göz ardı etmeyi, emek harcamayı takdir etmeyi ilke edindirdim (Ö62).

Katılımcıların, Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranışlarının, Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algılarına Etkisine İlişkin Bulgular ve Yorum

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları örgütsel adalet algınızı nasıl etkilemektedir? sorusuna yönelik *öğretmen* görüşleri Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarına etkisine ilişkin *öğretmen* görüşleri

Öğretmen Görüşleri	Katılımcılar	f
Olumsuz etkiler	Ö2,Ö3,Ö5,Ö7,Ö8,Ö9,Ö11,Ö12,Ö14,Ö15,Ö17,Ö19,Ö20,Ö21,Ö22,Ö23,Ö25,Ö27,Ö30,Ö31,Ö32,Ö33,Ö34,Ö36,Ö37,Ö38,Ö39,Ö40,Ö42,Ö43,Ö44,Ö45,Ö46,Ö47,Ö48,Ö49,Ö50,Ö51,Ö52,Ö53,Ö54,Ö55,Ö56,Ö57,Ö58,Ö59,Ö61,Ö62,Ö63,Ö64,Ö65,Ö66,Ö67,Ö68	54
Güvensizlik	Ö3,Ö30,Ö32,Ö33,Ö34,Ö36,Ö44,Ö43,Ö46,Ö51	10
Motivasyon kaybı	Ö12,17, Ö18,Ö27,Ö39,Ö40, Ö67	7
Verimsizlik	Ö39, Ö61,Ö67	3
Ekip olamamak	Ö45,Ö59,Ö68	3
Huzursuzluk	Ö30,Ö31	2
Önyargı	Ö2,Ö19	2
İşlevsizlik	Ö33	1

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda okul müdürlerinin kayırmacı davranışları örgütsel adalet algılarını nasıl etkilediğine ilişkin *öğretmen* görüşleri; “Olumsuz Etkiler (f=54)” teması altında toplanmaktadır. Öğretmenler okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının örgütsel adalet algılarını olumsuz yönde etkileyeceğini, güvensiz ortam oluşturacağını (f=10), motivasyon kaybına yol açacağını (f=7), verimliliği düşüreceğini (f=3), ekip ruhunu zedeleyeceğini (f=3), huzursuzluğa yol açacağını (f=2), önyargı oluşturacağını (f=2) ve örgüt işleyişini zayıflatacağını (f=1) ifade etmişlerdir. Bu bulgu ile okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Konuya ilişkin bazı öğretmenlerin düşüncelerine aşağıda yer verilmiştir:

Örgütsel adalet anlayışını kötü etkiler. Yani sonuçta karşımdaki ile eşit haklara sahip olmama rağmen onun haksız yere daha çok kazanması, haksız yere bir disiplin alması tabii ki insanın adalet anlayışını zedeler. Kötü bir durum kişi için (Ö15). Bu durum okul toplumunu zedeler. Olmaması gereken bir davranış, sonuçta her zaman kötü bir algı oluşuyor. Bu bireysel olabilir. Müdür birilerini kayırıyorsa, diğerlerinde ön yargı oluşmasına sebep olur. O yüzden olumsuz etkiler diyorum (Ö16). Adaletli olmadığını düşünüyorum tabii ki, çünkü kişinin gelişiminde, çalışmasında olumsuz etkiler yaratır. Kişi zevkle çalışmaz, sevmeyi, çalıştığı kurumu sevmeyi, ona saygı duymaz, kurum müdürüne saygısı olmaz. Bunlar olabilir (Ö23). Örgütsel adalet algısını tabii ki etkiler. Bir yerde kayırmacılık nasıl olabilir? Ancak çalışan öğretmenle çalışmayan öğretmenin ayrımı yapılmalıydı. Dolayısıyla bunun dışında eğer menfi bir şekilde kayırmacılık yapılıyorsa insanların okuluna ve o yöneticiye olan güvenini zedeler. Bu yüzden de kurum kültürü oluşmaz. İnsanlar bir an önce oradan uzaklaşmak isterler (Ö32). Burada önemli olan hangi konumda olursak olalım liyakat, ehliyet ve adalete büyük önem verilmesi gerekir. Bunların olmadığı yerde bireylere itimat azalır. İtimadın olmadığı yerde verimlilik azalır (Ö51).

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları, öğretmenlerin örgütsel adalet algısını nasıl etkilemektedir? sorusuna ilişkin müdürlerin görüşleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin örgütsel adalet algılarına etkisine ilişkin *müdür* görüşleri

Müdür Görüşleri	Katılımcılar	f
Adaletsizlik	M1,M3,M4,M9,M10,M11,M12,M13,M15	9
Güvensizlik	M1,M4,M12,M15	4
Verimsizlik	M5,M9,M11	3
Huzursuzluk	M1,M3	2
Gruplaşma	M3,M8	2
Olumsuzluk	M13	1

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda okul müdürlerinin kayırmacı davranışları, öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkilediğine ilişkin *müdür* görüşleri “Adaletsizlik (f=9)” teması altında değerlendirilmiştir. Müdürlerin çoğunluğu, kayırmacı davranışların öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte müdürlerin kayırmacı davranışlarının, öğretmenler ve müdürler arasında güven sorunu yaratacağı (f=4), verimsizliğe (f=3) ve huzursuzluğa sebep olacağı (f=2), gruplaşmalara yol açacağı (f=2) ve eğitimi

olumsuz etkileyeceği ($f=1$) şeklinde görüş belirtmişlerdir. Konuya ilişkin bazı müdürlerin düşüncelerine aşağıda yer verilmiştir.

Okul müdürlerinin bana göre adaletsiz davranması öğretmenleri farklı anlayış içine iter. Kimi farklı sendikalar illegal yapılar içerisinde, kimi hakkını mevzuat çerçevesinde farklı çerçevede aramaya başlar. Öğretmenlerin kurum içerisinde farklı şekilde kümeleşmesine yol açar. Bu da başarıya çok ciddi bir şekilde olumsuz yansır (M3). Okul müdürümüzün adaletli davranmaması öğretmenlerin yöneticilere karşı güvensizlik duygularına kapılmasına sebebiyet verebilir. Bu durum öğretmenin çalışmasını etkilemekte ve öğretmenlerden verim alınmamaktadır (M5). Kayırmacılığın olduğu yerlerde öğretmenler arasında gruplaşma meydana gelir. Kayırılan öğretmenlerimiz kayırılmadığını düşünürler. Aslında kayırmacılık yaptığımızı düşünmüyorum. Hiç kimse birini hak etmediği sürece ödüllendirmez. Ama biri hak ediyorsa da bu kayırma değildir. Kayırma hak etmediği halde kişiye bazı avantajların sağlanmasıdır. Okul müdürlerinin bu şekilde davrandığını zannetmiyorum (M8). Olumsuz etkiler: Öğretmenler de okul müdürlerine karşı toplu bir tavır geliştirir. Bu durum da eğitimi olumsuz etkiler. En başta müdür yardımcılarını iyi bir tutum geliştirmeli. Bu tutum aynı zamanda öğrencileri de etkiler. İdarenin en önemli özelliği de biz duygusunu geliştirerek kurum kültürünü yansıtmak olmalıdır (M13).

Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranışlarının, Öğretmenlerin Okul Müdürüne Duydukları Güvene Etkisine İlişkin Bulgular ve Yorum

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları, müdürünüze olan güveninizi nasıl etkilemektedir? sorusuna yönelik *öğretmen* görüşleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin okul müdürüne duydukları güvene etkisine ilişkin *öğretmen* görüşleri

Öğretmen Görüşleri	Katılımcılar	f
Güvenim sarsılır	Ö1,Ö3,Ö6,Ö9,Ö13,Ö14,Ö15,Ö16,Ö17,Ö18,Ö19,Ö20,Ö21,Ö22,Ö23,Ö26,Ö30,Ö31,Ö32,Ö33,Ö34,Ö35,Ö36,Ö37,Ö38,Ö39,Ö40,Ö41,Ö42,Ö43,Ö44,Ö45,Ö46,Ö47,Ö48,Ö49,Ö50,Ö51,Ö52,Ö55,Ö56,Ö58,Ö59,Ö60,Ö61,Ö62,Ö63,Ö64,Ö65,Ö66,Ö67	51
Saygısızlık	Ö1, Ö9, Ö23, Ö29	4
Verimsizlik	Ö20,Ö22	2
Huzursuzluk	Ö6	1
Önyargı	Ö16	1
Hayal kırıklığı	Ö8	1
Değersizlik	Ö26	1

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Tablo 7’de okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin müdürlere olan güvenini nasıl etkilediğine ilişkin *öğretmen* görüşleri yer almaktadır. Öğretmenlerin görüşlerinin “Güvenim Sarsılır (f=51)” teması altında toplandığı görülmektedir. Bu bulgu, okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin müdürlere olan güvenlerini olumsuz yönde etkileyeceğini göstermektedir. “Güvenim Sarsılır” teması altında öğretmenler; müdürlerin kayırmacı davranışları sonucu ona olan saygılarının kaybolacağını (f=4), iş veriminin düşeceğini (f=2), huzursuz ortam oluşacağını (f=1), önyargılar oluşacağını (f=1), hayal kırıklıkları oluşacağını (f=1) ve öğretmenlerin kendilerini değersiz hissedeceğini (f=1) ifade etmişlerdir. Bu bulgu sonucunda, okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin müdürlere olan güvenini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Konuya ilişkin bazı öğretmenlerin düşüncelerine aşağıda yer verilmiştir.

Eğer ciddi derecede bu durumlar varsa benim ona karşı olan güvenim sarsılır tabii ki, olumsuz etkiler. Onur mutluluk duyduğum yerde, ama tam tersine durum olursa sürekli kayırmacı davranışlar olduğumu görürsem hem güvenim sarsılır hem de o kişiye karşı olan sevgi ve saygım sarsılır. Çalıştığım yerde öz güvenim sarsılır, performansım düşer, olumsuz etkiler, bir kızgınlık olur, öfke olur. Bunları çoğu zaman dışarı vuruyorum belirtiyorum (Ö9). Güvenimi sarsardı. Önceki çalıştığım kurumda zaten çok fazla güven yoktu, ama şu an öyle bir problemim yok. Öyle şeyler beni kötü etkiler. Bu şeye göre değişir kayırılan taraf mı ya da diğer taraf mı? Kötü hissederdim herhâlde kendimi. Dediğim gibi yine hak hukuk çerçevesinde olmasını isterdim. Adalet anlayışının doğru bir şekilde yansıtılması gerek (Ö13). Gerilirim, kendimi değersiz hissederim, bu durumu okul müdürüne danışırım, hissettiklerimi müdürle konuşurum, onun da görüşünü alırım belki ben yanlış anlamışımdır (Ö20). Eee tabii ki olumsuz etkilenmektedir. İnsan çalıştığı kurumda kendini değerli hissetmek ister. Karşılıklı güven ve adalete dayalı oluyor ama muhakkak ayrımcılık yapılır. Biri işini tam iyi yapar o yüzden bir tutulmaz (Ö21). Tabii ona olan güvenimiz sarsılır. Öğretmenler arasında adalet, eşitlik kavramını gözetmediği için şahsi ve idareci olarak ona olan bir saygıdan bahsedilmez. Hem kişisel olarak hem de icra ettiği pozisyonu artık taşıyamayacağını düşünürüm. Öğretmenler, aralarında artık adaleti sağlayamayacağını, ne yaparsam yapayım, başarılı olsam da görülmeyeceklerini, başarıyı es geçeceğini düşünürler (Ö29).

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışları, öğretmenlerin okul müdürüne duydukları güveni nasıl etkilemektedir?” sorusuna yönelik *müdür* görüşleri Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin okul müdürüne duydukları güvene etkisine ilişkin *müdür görüşleri*

Müdür Görüşleri	Katılımcılar	f
Güvensizlik	M1,M3,M6,M7,M8,M9,M11,M12,M13,M14,M15	12
Gruplaşma	M5,M14	2
Motivasyon düşüklüğü	M7	1
Özveri azalması	M9	1
İletişimsizlik	M1	1

Not: Katılımcılar birden fazla görüş belirttiği için toplam frekans (f) değerleri fazla çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin okul müdürüne duydukları güveni nasıl etkilediğine ilişkin *müdür görüşleri* yer almaktadır. Müdürlerin görüşleri “Güvensizlik (f=12)” teması altında değerlendirilmiştir. Bu tema altında müdürler; kayırmacı davranışların öğretmenlerin müdüre olan güvenlerini olumsuz yönde etkileyeceğini belirtmekle birlikte gruplaşmalara yol açacağını (f=2), öğretmenlerin motivasyonlarını düşüreceğini (f=1), özverinin azalacağını (f=1) ve iletişim problemleri oluşacağını (f=1) ifade etmişlerdir. Konuya ilişkin bazı müdürlerin düşüncelerine aşağıda yer verilmiştir.

Okul müdürüne (kayırmacı olan) ona karşı güvensizlik ortamı oluşur. Öğretmenler de kendisine güvenilmediğini bilir. Bu da müdürün saygınlığını zedeler ve olumsuz yönde etkiler (M15). Kayırmacılık, yani kendi tarafını belirtecek, kendine taraftar ve ekip oluşturarak öğretmenleri cepheleştirecek böylecek ve öğretmenleri ötekileştireceğinden kendilerine olan güveni sarsacaktır (M14). Çok kötü etkiler. Öğretmen müdürün ayrımcılık yaptığını görürse müdüre karşı olumsuz bir davranış gösterir. Müdüre ve idarecilere karşı olumsuz tavır gösterir (M14). Doğal olarak negatif etkiler. Bu motivasyonlarını ve morallerini de olumsuz etkiler. Ama bunu yani böyle iyi bir eğitimcinin bunun idare açısından ve yönetim açısından bunların nedenlerini araştırması lazım. Yani, gerçekten de bana bu davranışta neden bulunduğu neden öyle yaptığını araştırırsın en azından yoksa şahsi olarak herhangi bir kişiye karşı böyle kinimiz olmaz. Bu bize yakışmaz ya da bilgi felsefesine de adalet anlayışına da yakışmaz. Yani, böyle kişiler işini yapmayanlar, savsaklayanlar yani benim istediklerimi yapmıyorlar bana karşı olumsuz tavır sergileyen insanlar daha çok işini yapmayanlar savsaklayanlardır. Tabii ki doğal olarak bir insan olarak normal hayatta olduğu gibi bu eğitimde ya da öğretmenin eğitim anlayışında ya da motivasyonunda olumsuz sonuçlar doğuracaktır (M17). Kötü etkiler, bu ciddi bir iletişim problemi yaratır. Şimdi siz bir öğretmene iyi davranıp her dediğine tamam deyip diğer öğretmene hayır deyip o öğretmeni kaybedersiniz. Kaybetmeniz demek okulda kırık oluşmasına neden olur. Bu büyük bir problemdir. İster okul ister farklı bir kurum olsun, eğer verim almak istiyorsanız o bulunduğu kurumda doğru ortamı sağlamak zorundasınız. Bu da ciddi bir problemdir (M1).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ile müdüre güvene etkisini müdür ve öğretmen görüşlerinden yola çıkarak belirlemeyi amaçlayan bu araştırmanın sonuçları, okullarda kayırmacılığın yöneticiler tarafından çeşitli tür ve düzeylerde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Katılımcı görüşlerinden hareketle Türk toplumunun aksine (Aytaç 2010a) milli eğitim çalışanları (Müdür, Öğretmen) arasında kayırmacılığın meşru görülmediği hatta suç sayıldığı söylenebilir. Aydoğan (2009), Kazancı (2010) ve Argon (2016) da çalışmalarında benzer şekilde okul yöneticilerinin kayırmacılık yaptıkları sonucuna varmışlardır. Adı geçen ve bu araştırma bulgularını destekleyen araştırmalar, Türk Milli Eğitim Sisteminde etik dışı bir davranış olan kayırmacılığın yöneticiler tarafından yapıldığını göstermektedir.

Kayırmacılık olgusu, kamu kurumlarımızda çok sık rastlanan sosyal bir gerçeklik (Akalan 2006) olmakla birlikte toplumdaki etkilenerek toplumun beklentilerine göre uyum sağlaması ve uygun davranması bakımından sosyal davranışa dönüşmüştür. Başka bir deyişle kayırmacılık olgusunun, içinde yaşadığımız toplumun bireylerine kayırmacı tutum ve davranışları empoze ediyor ve kazandırıyor olduğu söylenebilir. En temelde adalet algısını izole eden bu sosyal davranış bozukluğu hem bireysel ve hem de kamusal ahlaki erozyona uğratmaktadır. Bu türdeki sosyal davranış bozukluklarının toplumda maddi ve manevi kayıplara neden olduğu ve bunun bütün kamu kurumlarını olumsuz etkilediğine dikkat çekmek gerekir (Araslı vd. 2006). Eğitim kurumlarının da bu durumdan aynı şekilde etkilendiği gözlenmektedir. Eğitim kurumlarında kayırmacılığın temel nedenlerinden biri, Türk Eğitim Sistemindeki yöneticilerin seçim, atama ve terfi işlemlerinin liyakat ve yeterlik esasına dayalı olmamasıdır.

Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacı davranışlar sergilediklerine ilişkin *öğretmen* görüşlerinden hareketle okul müdürlerinin “Yasal konularda esneklik” teması altında ders programının planlanmasında, izin verilmesinde, yapılan eğitimsel görevlendirmelerde, nöbet tutma görevinde, disiplin cezası uygulamasında, derse giriş-çıkışlarda ve önemli bilgiler konularında bazı öğretmenlere esneklik tanıyarak kayırmacılık yaptıkları sonucuna varılmıştır. “Gelir Konuları” teması altında ise okul müdürlerinde kayırmacı tutuma sahip olanların ek derslerin dağıtılmasında, kursların açılmasında (Egzersiz, Destek eğitim, Hafta sonu), ödüllerin (Takdir, Teşekkür, Başarı) verilmesinde ve performans değerlendirmesi konularında bazı öğretmenlere haksız bir şekilde gelir sağlayarak kayırmacılık yaptıkları ifade edilmiştir.

Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacı davranışlar sergilediklerine ilişkin *müdür* görüşlerinin “Yasal konularda esneklik” teması altında; nöbet tutma görevinde, ders programının planlanmasında, izin verilmesinde, yapılan eğitim-

sel görevlendirmelerde, derse giriş-çıkışlarda ve disiplin cezası uygulamalarında şeklinde ortaya çıktığı ve bazı öğretmenlere yasal konularda esneklik tanıyarak kayırmacılık yaptıkları sonucuna varılmıştır. “Gelir Konuları” teması altında ise bazı okul müdürlerinin ödülleri (Takdir, Teşekkür, Başarı) verilmesinde ve ek derslerin dağıtılmasında bazı öğretmenlere haksız bir şekilde gelir sağlayarak kayırmacılık yaptıkları ifade edilmiştir. Okul müdürlerinin hangi konularda kayırmacı davranışlar sergilediklerine ilişkin öğretmenlerin ve müdürlerin görüşlerinin birbirlerine benzer olduğu görülmüştür. Öğretmenler ile okul müdürlerinin görüşlerini karşılaştırdığımızda her iki katılımcı grubun görüşlerinde “Yasal Konularda Esneklik” ve “Gelir Konuları” temaları ön plana çıkmış olup bu temalar altındaki kodların birbirlerine benzer olduğu görülmektedir. Alınan görüşler doğrultusunda bazı okul müdürlerinin kayırmacı tutuma sahip olanların bazı öğretmenlere yasal konularda esneklik sağladığı ve haksız bir şekilde gelir kazandırdığı şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca öğretmenlerin kayırmacılık yapılan konularda müdürlere oranla daha çok ayrıntıya girdikleri ve maddi konulara ağırlık verdikleri, müdürlerin ise ayrıntıya girmeyip maddi konuları daha az ifade ettikleri görülmektedir. Araştırmaya göre kayırmacılıktan yararlananlar okullarda istek ve işlerini kolaylıkla yaptırmakta, yasal konularda (ders programı, izin, görevlendirme, derse giriş-çıkış ve disiplin cezası uygulaması konularında), ve gelir konularında (Takdir, Teşekkür, Başarı ve ek ders) haksız bir şekilde hak ve kazanç sağlamaktadırlar. Görüldüğü gibi çalışanlar içerisinde kayırmacı taraf her türlü iş ve işlemlerinde kazanan konumundadır. Aydoğan’ın (2009) araştırmasında elde edilen sınıf dağıtımı, nöbet çizelgelerinin hazırlanması, eğitim, öğretim ve sosyal kulüp çalışmalarlarıyla ilgili görevlendirmeler, derse geç girip çıkma, şikâyetlerin dikkate alınması ve ödüllendirmelerde yöneticilerin kayırmacılık yaptıkları sonuçları bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Okul müdürlerinin hangi sebeplerle kayırmacılık yaptığına ilişkin öğretmen görüşlerinin “Kronizm” “Patronaj” “Nepotizm” ve “Diğer Sebepler” temaları altında yer aldığı görülmektedir. Okul müdürlerinin hangi sebeplerle kayırmacılık yaptığına ilişkin öğretmenlerin görüşlerine göre “Kronizm” teması altında okul müdürlerinin arkadaş-dost ilişkisi, hemşerilik, aynı branş ve aynı okul mezuniyeti sebeplerinden dolayı; “Patronaj” teması altında siyasi, ideolojik, sendika ve inanç sebeplerinden dolayı; “Nepotizm” teması altında akrabalık ve etnik köken nedenlerinden dolayı; ve son olarak “Diğer Sebepler” teması altında çıkarıcı, cinsiyetçi, öğretmenin kıdemi, itibar kazanmak için ve kişisel sebeplerden dolayı kayırmacılık yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Okul müdürlerinin kayırmacılık yapma sebeplerine ve dayanaklarına ilişkin öğretmen görüşleri analiz edildiğinde kronizm sebeplerinin en fazla frekansa sahip olduğu ve diğer sebeplere göre daha sık olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Bingöl İl Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde çalışan öğretmen algılarından hare-

ketle eş-dost, arkadaşı, aynı branş ve aynı okul mezuniyeti gibi sebepler aracılığıyla yapılan kayırmacılığının daha etkili olduğu söylenebilir. Patronaj kayırmacılığını değerlendirdiğimizde, katılımcı öğretmenler açısından siyasi bir hami veya siyasi bir patron arayışının önem arz etmekte olduğu ifade edilebilir. Nepotizm kayırmacılığının ve son olarak diğer sebepler teması altında cinsiyetçi sebeplerle yapılan kayırmacılığın ortaya çıkmasının, evren olarak seçilen Bingöl' ün geleneksel ve muhafazakâr aile yapısıyla ilişkisi olduğu ve “kabilecilik” olarak nitelendirilebilecek aile yapısının bu durumda etkili olduğu söylenebilir (Aytaç 2010b: 91).

Bu araştırmada okul müdürlerinin kayırmacılık yapma sebeplerine ilişkin katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulguların alanyazında ifade edilen kayırmacılık türleri ile örtüştüğü görülmüştür. Literatürde en sık yapılan sınıflandırmada; eş dost ahbab kayırmacılığına kronizm, bir kişiye bir örgütte politik görüşlerinden dolayı gösterilen kayırmacılığa patronaj/partizanlık, akrabalara karşı uygulanan kayırmacılığa ise nepotizm adı verilmektedir (Tarhan vd. 2006; Aktan 2001; Aközer 2003; Loewe vd. 2008; Araslı ve Tümer 2008; Asunakutlu ve Avcı 2010; Özler ve Büyükarıslan 2011).

Kayırmacı tutum ve davranış karşısında nasıl hissettiklerine-hissedeceklerine ilişkin öğretmen görüşleri “Öğretmen Duyguları” ve “Öğretmen Tepkileri” temaları altında toplanmıştır. “Öğretmen Duyguları” teması altında öğretmenler kayırmacı bir tutumla karşılaştıklarında üzüleceklerini, hoşnutsuz, dışlanmış hissedeceklerini, öfke duyacaklarını, güvenlerinin sarsılacağını ve değersiz hissedeceklerini belirtmişlerdir. “Öğretmen Tepkileri” teması altında ise öğretmenler; haklarını arayacaklarını ve tepki göstereceklerini ifade etmişlerdir. Bu veriler ışığında öğretmenlerin kayırmacı tutum ve davranış karşısında duygusal bağlamda olumsuz etkilendikleri-etkilenecekleri ve bu durumun onların performansını olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Elde edilen bu bulguların alanyazında da desteklendiği ve benzer sonuçlara ulaşıldığı gözlenmiştir. Khatri ve Tsang (2003: 289-303) kayırmacılığın sonuçlarını inceledikleri çalışmalarında, bu sonuçları bireysel ve örgütsel sonuçlar olarak ikiye ayırmışlardır. Bireysel sonuçları iş tatmini, örgütsel bağlılık ve bütünleşme olarak sınıflandıran araştırmacılar, kayırmacılığa maruz kalan yani hakkı elinden alınan üçüncü kişinin ya da kişilerin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgüt ile bütünleşme düzeylerini düşük bulmuşlardır. Örgütsel düzeyde sonuçlar ise performans, tutum ve adalettir. Görüldüğü gibi kayırmacılık hem bireysel anlamda çalışanlar üzerinde hem kurumsal anlamda okulda birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Kayırmacılık bazı çalışanları haksız yere avantajlı konuma getirmektedir. Bu durumdan kaynaklanan haksız rekabet iklimi çalışanlarda güven eksikliği, motivasyon düşüklüğü, iş tatmini (Avcı 2017), örgütsel bağlılık ve bireysel performansı olumsuz etkilediğinden dolayı işten ayrılma niyetini artırarak örgütten kopmalara yol açmaktadır (Araslı vd. 2006; Büte 2011b).

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkileyeceğine ilişkin öğretmen görüşlerinin “Olumsuz Etkiler” teması altında toplandığı, müdür görüşlerinin ise “Adaletsizlik” teması altında toplandığı görülmüştür. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkileyeceğine ilişkin öğretmenlerin görüşlerine göre “Olumsuz Etkiler” teması altında güvensiz ortam oluşturacağı, motivasyon kaybına yol açacağı, verimliliği düşüreceği, ekip ruhunu zedeleyeceği, huzursuzluğa yol açacağı, önyargı oluşturacağı ve örgüt işleyişini zayıflatacağı görüşleri öne çıkmıştır. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algılarını nasıl etkileyeceğine ilişkin müdürlerin görüşlerine göre ise “Adaletsizlik” teması altında güven sorunu oluşacağı, verimsizliğe neden olacağı, huzursuz bir ortam yaratacağı, gruplaşmalara yol açacağı ve eğitimi olumsuz etkileyeceği sonuçları vurgulanmıştır.

Alanyazında ve bu çalışmada olduğu gibi etik olmayan bir uygulama olan kayırmacı tutum ve davranışlar, eşitsizliği anımsattığı ve adaletsiz bir uygulama olduğu için çalışanların adalet algısını doğrudan etkileyen yordayıcı bir değişken olarak göze çarpmaktadır (Polat ve Kazak 2014; Asunakutlu ve Avcı 2010: 105). Kayırmacı tutum ve davranışların görüldüğü örgütlerde adalet, hakkaniyet ve liyakatten bahsedilmesinin imkânsız olduğunu ve çağdaş yönetim ilke ve yöntemlerinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir (Baydar 2004: 52-53). Okullardaki iş ve işlemlerin adaletsizce yapıldığını düşünen öğretmenlerin moralleri olumsuz etkilenmekte (Küçükkaraduman 2006; Asunakutlu ve Avcı 2010), bu durum çatışmalara neden olmaktadır (Kwon 2006: 1). Okul gibi kurumsal amaçların gerçekleştirilmesinde ekip ruhunun önemli olduğu bir ortamda öğrenenler arasında çatışmaların yaşanması adalet, güven, motivasyonu bozar ve yeni çatışmalara yol açabilir. Çalışanların yöneticilere karşı adalet algısının bozulması, okula adanmışlıklarını ve yöneticiye karşı güveni olumsuz yönde etkilemektedir (Baş ve Şentürk 2011).

Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin müdürlerine olan güvenini nasıl etkileyeceğine ilişkin *öğretmen* görüşleri “Güvenim Sarsılır” teması altında, *müdür* görüşlerinin ise “Güvensizlik” teması altında değerlendirilmiştir. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin müdürlerine olan güvenini nasıl etkileyeceğine ilişkin öğretmen görüşlerine göre “Güvenim Sarsılır” teması altında öğretmenler; müdürlerin kayırmacı davranışları sonucu ona olan saygılarının kaybolacağı, iş veriminin düşeceği, huzursuz ortam oluşacağı, önyargılar oluşacağı, hayal kırıklıklarının oluşacağı ve öğretmenlerin kendilerini değersiz hissedeceği görüşleri öne çıkmıştır. Okul müdürlerinin kayırmacı davranışlarının, öğretmenlerin müdürlerine olan güvenini nasıl etkileyeceğine ilişkin müdür görüşleri ise; “Güvensizlik” teması altında öğretmenlerin müdüre olan güvenlerini

kötü yönde etkileyeceği, gruplaşmalara yol açacağı, öğretmenlerin motivasyonlarını düşüreceği, özverinin azalacağı ve iletişim problemleri oluşacağı şeklinde ifade edilmiştir. Her iki katılımcı grubun da görüşlerinde farklı temalar altındaki özelliklerinin birbirlerine benzer olduğu görülmüştür. Bu bulgulardan yola çıkılarak kayırmacılığın, güvensiz ortam oluşturacağı, verimsizliğe neden olacağı, huzursuz bir ortam yaratacağı ve eğitimi olumsuz etkileyeceği söylenebilir.

Görüldüğü gibi kayırmacılık, güveni etkileyen hastalıklardan biridir ve performansla olumsuz yansımaları vardır (Khatrı ve Tsang 2003; Ören 2007; Turhan 2013; Keleş Özkan ve Bezirci 2011: 11-14). Polat (2013) yaptığı araştırmada, kronizmin örgütsel güveni negatif etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca örgütsel güven düzeyi üzerinde en fazla etkiye iç grup yanlılığının sahip olduğu (Akyürek 2016) ve okul içerisinde yaşanan kayırmacı (kronizm) uygulamaların en fazla müdüre duyulan güveni etkilediği tespit edilmiştir.

Kayırmacılığın, örgütsel adalete zarar vererek müdüre duyulan güveni olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Mikro (bireysel) düzeyde başlayan bir uygulama olan kayırmacılığın, makro (toplumsal, ülkesel) etkileri olabilecek bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Birçok ülkede, özellikle gelişmemiş ülkelerde, verimlilik kaybının en önemli sebebi kayırmacılık olarak gösterilmektedir (Kim 2007: 103).

Araştırma sonuçlarına göre kayırmacı tutum ve davranışlar, adalet ve güven eksikliğine yol açmakta, (Öztürk 2008; Polat 2012) çalışanların motivasyon bireysel performansları ve iş tatminini olumsuz olarak etkilemekte (Günel 2005: 31-32) ve denetim sürecinde iç kontrol sisteminin işleyişini çalışamaz hale getirebilmektedir (Araslı ve Tümer 2008; Büte 2011a; Çelik ve Erdem 2012; Keleş vd. 2011; Ekmekçi 2014; Karataş 2013). Benzer şekilde kayırmacı tutum ve davranışların iş görenlerin iş hacminin ve eşgüdümün azalmasına, memnuniyetsizliğine, üretimde düşüşe (Abdalla Maghrabi ve Raggad 1998), düşük oranda güven, bağlılık ve işbirliğine (De Cremer 2004), motivasyonun düşüşüne (Chegini 2009), moralin bozulmasına yol açtığı (Küçükkaraduman 2006), insan kaynakları boyutunda, iş kaynaklı stresi arttırdığı ve işyerinde dedikoduyu ve iş bırakma niyetini tetiklediği (Araslı vd. 2006: 304; Araslı ve Tümer 2008: 1240-1242) gibi birçok bireysel ve örgütsel çıktıya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Merkezi sınavların başarıyla uygulanmasının yanında müdürlük kadrosunun mülakatında, sadece yeterlik ile ilgili soruların sorulması, müdürlüğe en uygun kişinin seçilmesine yardımcı olabilir. Göreve alınan okul müdürlerinin yeterlikleri belirli sürelerle sınanmalıdır. Yeterliğini koruyup kendini geliştiren kişiler için

liyakate uygun ödül sistemleri geliştirilebilir. Okullardaki iş ve işlemlerde (ödülendirme, görevlendirmede) liyakat ve performans esas alınmalıdır. Yöneticilere kayırmacılık konusunda farkındalık oluşturmak ve bilgilenmelerini sağlamak amacıyla hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenebilir. Okullarda ders programının planlanmasında, ek derslerin dağılımında, kursların açılmasında (Egzersiz, Destek eğitim, Hafta sonu), ödüllerin (Takdir, Teşekkür, Başarı) dağıtılmasında ve performans değerlendirmesi gibi gelir sağlayıcı konularda daha tarafsız ve eşit olunabilmesi için yazılım programları kullanılabilir. Okullardaki kronizm patronaj ve nepotizme dayalı ilişkiler ile yapılan müdürlük atamalarını önleyebilmek için bakanlık tarafından tarafsız atamalar yapılabilir. Okul müdürlerinin kronizm patronaj ve nepotizme dayalı ilişkiler ile uyguladıkları kayırmacı tutum ve davranışların önlenmesi için bakanlık tarafından bir çağrı servisi kurulabilir. Yönetimin siyasileşmesini engellemek için yapılacak atamalarda nesnel kriterler kullanılabilir. Öğretmenlerin, müdürler tarafından değerlendirilmesinde performansları ve yeterliklerinin kullanmasını sağlayacak değerlendirme sistemleri geliştirilebilir.

KAYNAKLAR

- ABDALLA, F. Hagen, Maghrabi, S. Ahmed, and Raggad, G. Bel (1998), *Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study*, *International Journal of Manpower*, 19(8), 554- 570.
- AKALAN, Abdullah Recai (2006), *Türk kamu hizmetinde iyi yönetim ve yolsuzlukla mücadele* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- AKÖZER, Mehmet (2003, Aralık), Kamuoyu gözüyle kamuda yolsuzluk, *Görüş Dergisi*, 14-23.
- AKTAN, Coşkun Can (2001), *Siyasal ahlak ve siyasal yozlaşma*, C. C. Aktan içinde, *Yolsuzlukla mücadele stratejileri* (s. 51 – 69). Ankara: Hak – İş Yayınları.
- AKYÜREK, Salih (2016, Nisan), Türkiye’de iç grup yanlılığının toplumsal adalete ve güvenliğe etkisi, *The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies Jemsos.Com.Tr*; 2(2), 161-179.
- ARASLI, Hüseyin, ve Tümer, Mustafa (2008), Nepotism, favoritism and cronyism: A study of their effects on job stress and job satisfaction in the banking industry of North Cyprus, *Social Behavior and Personality*, 36(9), 1237 – 1250.
- ARASLI, Hüseyin., Bavik, Ali, and Ekiz, Erdoğan H. (2006), The effects of nepotism on human resource management: The case of three, four and five star hotels in Northern Cyprus, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(7/8), 295 -308.
- ARGON, Türkan (2016, Ocak), Öğretmen görüşlerine göre ilkokullarda yöneticilerin kayırmacılık davranışları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 233-250.
- ASUNAKUTLU, Tuncer, ve Avcı, Umut (2010), Aile işletmelerinde nepotizm algısı ve

- iş tatmini ilişkisi üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- AVCI, Ayla (2017), *Şirketlerde nepotizm uygulamasının çalışanların iş tatmini ve tükenmişlik düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı. İstanbul.
- AYDOĞAN, İsmail (2009), Favoritism in the Turkish Educational System: Nepotism, cronyism and patronage, *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 4(1), 19-35.
- AYDOĞAN, İsmail (2012, Ocak 5), The existence of favoritism in organizations available online at [http://www.academicjournals.org/AJBMDOI: 10.5897/AJBM11.2692](http://www.academicjournals.org/AJBMDOI:10.5897/AJBM11.2692) ISSN 1993-8233 ©2012 Academic Journals, *African Journal of Business Management*, 6(12), 4577-4586.
- AYTAÇ, Ömer, (2010a), *Kayırmacı ilişkilerin sosyolojik temeli*. R. Erdem içinde, *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık* (s. 3 – 26). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- AYTAÇ, Ömer, (2010b), *Bürokratik kayırmacılık: enformel bağlayıcılıkların yönetim ilişkilerine etkisi*, E. Ramazan içinde, *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık* (s. 86-109), İstanbul: Beta Basım.
- BAŞ, Gökhan, ve Şentürk, Cihad (2011), İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel güven algıları, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(1), 29-62.
- BAYDAR, Tülay (2004), *Yönetim etiği açısından İngiltere'deki kamu yönetimi uygulamaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BAYHAN, Vehbi (2002), Demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin engelleri: Patronaj ve nepotizm, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 1 – 13.
- BERKMAN, Ümit (1983), *Az gelişmiş ülkelerde kamu yönetiminde yolsuzluk ve rüşvet* (Cilt 203), Ankara.: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- BÖKEOĞLU, Ömay Çokluk, ve Yılmaz, Kürşad (2008), İlköğretim okullarında örgütsel güven hakkında öğretmen görüşleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54(3), 211-233.
- BÜTE, Mustafa (2011a), Kayırmacılığın çalışanlar üzerine etkileri ile insan kaynakları uygulamaları ilişkisi: Türk kamu bankalarına yönelik bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 383 – 404.
- BÜTE, Mustafa (2011b), Etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasındaki ilişki, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 171-192.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, Aygün, Özcan, Çakmak, Ebru Kılıç, Karadeniz, Şirin., ve Demirel, Funda (2014), *Bilimsel araştırma yöntemleri*, İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık .
- CHEGİNİ, Mehrdad Goudarzvand (2009), The relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior, *American Journal of Economics and Business Administration*, 1(2), 173–176.
- COLQUITT, Jason A. Greenberg, Jerald; Greenberg, J. Organizational justice: A fair assessment of the state of the literature, *Organizational behavior: The state of the science*, 2003, 159-200.

- CRESWELL, John. W. (2006), *Five Qualitative Approaches to Inquiry*, 03. 04. 2017 tarihinde http://www.sagepub.com/upm-data/13421_Chapter4.pdf adresinden alındı
- ÇAKIR, Meryem. (2014), Bürokrasi ve suç olgusu, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(1), 18-24.
- ÇELİK, Kazım., ve ERDEM, Ali Rıza (2012), Üniversitede çalışan idari personele göre “Kayırmacılık”, *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11, 23-30.
- ÇOBAN, Orhan (1999), Bir siyasi yozlaşma türü olarak rüşvet ve ekonomik etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 173-193.
- DAĞLI, Türkan., ve Aycan, Zeynep (2010), Kurumlarda kayırmacılık ve insan kaynakları uygulamaları, R. Erdem içinde, *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık* (s. 167 – 178), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- DE CREMER, David (2005), Procedural and distributive justice effects moderated by organizational identification. *Journal of Managerial Psychology*, 20(1), 4–13.
- EKMEKÇİ, Merve (2014), *Değişim mühendisliği, nepotizm ve mobbingin çalışan performansı üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- ELO, Satu. and Kyngäs, Helvi (2008), The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115.
- ERDEM, Barış, Çeribaş, Sefer, ve Karataş, Ahmet (2013, Haziran), Otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin kronizm (eş – dost kayırmacılığı) algıları: İstanbul’da faaliyet gösteren bir, iki ve üç yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 51-69.
- ERDEM, Ramazan (2010), *Kayırmacılık/Ayrımcılık*. R. Erdem içinde, *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- ERDEN, Pınar Sünneli. (2014), *Paternalistik liderlik ile iş ayrımcılığı algısı ve kayırmacılık (nepotizm) arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe University Graduate Institute Of Social Sciences Submitted to the Graduate Institute of Social Sciences Submitted to the Graduate Institute of Social Sciences, İstanbul.
- FRAENKEL, Jack R., Wallen, Norman. E., and Hyun, Helen H. (2012), *How to design and evaluate research in education (8th edition)*, New York: McGraw-Hill.
- GÜVEN, Mehmet ve Dönmez, Burhanettin (2002) Ortaöğretim öğrencilerinin okul güvenliğine ilişkin algı ve beklentileri, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(4), 59–68.
- GÜNEL, Rıdvan (2005), *Aile işletmelerinde yönetimin bir sonraki kuşağa devrinde karşılaşılan sorunların tespitine ve bu sorunların çözümüne ilişkin bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- HALİS, Muhsin, Gökgöz, Gülsüm Savcı, ve Yaşar, Özlem (2007), Örgütsel güvenin belirleyici faktörleri ve bankacılık sektöründe bir uygulama, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 187-205.
- HOY, Wayne K., and TARTER, C. John. (2004), Organizational justice in schools: No justice without trust, *International Journal of Educational Management*, 18(4), 250-259.
- <http://www.worldbank.org/tr>. (2017), <http://www.worldbank.org/tr/publicsector/anticorrupt/>, 05 15, 2017 tarihinde Dünya Bankası adresinden alındı

- İLHAN, Süleyman, ve Aytaç, Ömer (2010), Türkiye’de kayırmacı eğilimlerin oluşmasında toplumsal ve kültürel yapının rolü, R. Erdem içinde, *Yönetim ve örgüt açısından kayırmacılık* (s. 61 – 83.), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- KARAKÖSE, Turgut (2014), The effects of nepotism, cronyism and political favoritism on the doctors working in public hospitals, *Ethno Med*, 8(3), 245-250.
- KARATAŞ, Ahmet (2013), *Otel işletmelerinde kronizmin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- KAYABAŞI, Yeltekin (2005), *Politik yozlaşmaya çözüm olarak anayasal iktisat*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kazancı, Neşe (2010), *İlköğretim okullarındaki yöneticilerin liderlik stilleri ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki düzeyi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- KELEŞ, Hatice N., Özkan, Tuğba K., and Bezirci, Muhammed (2011), A study on the effects of nepotism, favoritism, and cronyism on organizational trust in the auditing process in family businesses in Turkey, *International Business and Economics Research Journal*, 10 (9), 9-16.
- KHATRİ, Naresh, and TSANG, Eric W.K. (2003), Antecedents and consequences of cronyism in organizations. *Journal of Business Ethics*, 43(4), 289-303.
- KİM, Kwang-ho (2007), Favoritism and reverse discrimination, *European Economic Review*, 51(1), 101-123.
- KÜÇÜKKARADUMAN, Emrah (2006), *İlköğretim okul müdürlerinin etik davranışlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- KWON, Illoong (2006), Endogenous favoritism in organizations . *University of Michigan Topics in Theoretical Economics*, 6(1), 1-24.
- LOEWE, Markus, Blume, Jonas, and Speer, Johanna (2008), How favoritism affects the business climate: Empirical evidence from Jordan, *Middle East Journal*, 6(2), 259–276.
- MERİÇ, Erdal (2012), *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre okul yönetiminde kayırmacılık* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı, Van.
- MERİÇ, Erdal, ve ERDEM, Mustafa (2013), İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin algılarına göre okul yönetiminde kayırmacılık, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 19(3), 467-498.
- MİLES, Matthew B., and Huberman, A. M. (1994), *Qualitative data analysis: An expanded source book (2nd edition)*, London: Sage.
- NADLER, Judy, and Schulman, Miriam (2006, Eylül), *Favoritism, cronyism, and nepotism*, Ekim 2017 tarihinde <http://www.scu.edu/ethics/practicing/focusareas/governmentethics/> adresinden alındı
- NEUENDORF, Kimberly A. (2002), *The content analysis guide book*, Thousand oaks,CA: Sage.

- OKTAY, Cemil (1983), Yükselen istemler karşısında türk siyasi sistemi ve kamu bürokrasisi, *İstanbul Üniversitesi SBF Yayını*.
- Oxford Çevrimiçi Sözlük, X. (2016), 08 09, 2017 tarihinde <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/favouritism> adresinden alındı
- ÖREN, Kenan (2007), Sosyal sermayede güven unsuru ve işgücü performansına etkisi. *Kamu-İş*, 9(1), 84.
- ÖZER, Niyazi, Demirtaş, Hasan, Üstüner, Mehmet, ve Cömert, Melike (2006), Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel güven algıları, *Ege Eğitim Dergisi*, 7(1), 103-124.
- ÖZKANAN, Arzu, ve Erdem, Ramazan (2014), Yönetimde kayırmacı uygulamalar: kavramsal bir çerçeve, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(20), 179-206.
- ÖZLER, Derya Ergun, and Büyükarıslan, Alper B. (2011), The overall outlook of favoritism in organizations: A literatür review, *International Journal of Business and Management Studies*, 3(1), 275 - 285.
- ÖZSEMERCİ, Kemal (2002), *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar nedenleri zararları ve çözüm önerileri*, Ankara: TC. Sayıştay Başkanlığı Yayını.
- ÖZTÜRK, A. Turan (2008, Aralık), Değişen çağın aile işletmelerinde kurum kültürünün yerleştirilmesinde profesyonel yöneticilerden beklentiler, *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences* (10).
- POLAT, Gülçin (2012), *Örgütlerde nepotizmin örgütsel adalet algısı ile ilişkisinin tespitine yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Kütahya.
- POLAT, Ruçhan (2013), *Ortaöğretim kurumlarında kronizm algısının örgütsel güven üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Yüksek Lisans Tezi Anabilim Dalı, Elazığ.
- POLAT, Soner, ve Kazak, Ender (2014), Okul Yöneticilerinin kayırmacı tutum ve davranışları ile öğretmenlerin örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi (Educational Administration: Theory and Practice)*, 20(1), 71-92.
- RAMACHANDER, Anita (2012), *Dealing with favouritism at the workplace*. Mayıs 21, 2017 tarihinde <http://www.deccanherald.com/content/173905/dealing-favouritism-workplace.html> adresinden alındı
- ŞALCI, Gürçihan (2015), Kayırmacılığın örgütsel bağlılığa etkisi: Mersin ili turizm işletmelerinde bir saha araştırması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Mersin.
- TABANCALI, Erkan (2017), Nepotism in primary schools. *International Online Journal of Educational Sciences (IOJES) is a publication of Educational Researches and Publications Association (ERPA) www.iojes.net*, 1-14.
- TARHAN, R. Bülent, Gençkaya, Ömer Faruk, Ergül, Ergin, Özsemerci, Kemal, ve Özbaran, Hakan (2006), *Tepav yolsuzlukla mücadele kitapları TBMM raporu (Bir olgu olarak yolsuzluk: Nedenler, etkiler ve çözüm önerileri) (2. Baskı)*, Ankara: Matsa Yayınevi.

- TDK (2018), *Türk Dil Kurumu*, Ağustos 3, 2017 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- TSCHANNEN-MORAN, Megan (2001), Collaboration and the need for trust, *Journal of Educational Administration*, 39(4), 308-331.
- TSCHANNEN-MORAN, Megan (2003), Fostering organizational citizenship: Transformational leadership and trust, W. K. Hoy, and C. G. Miskel içinde, *Studies in Leading and Organizing Schools Information Age Publishing* (s. 157-179), Greenwich: CT.
- TURHAN, Muhammed (2013), Organizational cronyism: A scale development and validation from the perspective of teachers, *Journal of Business Ethics*, DOI:10.1007/s10551-013-1839-3.
- YILDIRIM, Ali, ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILMAZ, Ercan (2006), *Okullardaki örgütsel güven düzeyinin okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE EĞİTİM ŞÛRALARININ HÜKÜMETLERİN EĞİTİM POLİTİKALARINA ETKİLERİ

Meral BALCI¹

Geliş: 11.11.2018 / Kabul: 06.04.2019
DOI: 10.29029/busbed.481420

Öz

Bir ülkenin eğitim politikalarının oluşumunda ve uygulanmasında ülkenin mevcut ekonomik, kültürel ve siyasal ortamının etkisi birçok kez araştırılmıştır. Türkiye'de çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen eğitim politikaları ve müfredat değişikliklerinin genellikle eğitim Şûralarında alınan kararlar yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Türkiye'de tek parti döneminde eğitim Şûrasının yapıldığı görülmektedir. Bu Şûralarda alınan kararların sadece kurumsal düzeyde değil, uygulama düzeyinde de etkili olduğu ve parti politikasını yansıttığı görülmektedir. Tek Parti Dönemi'nde de Partinin eğitim politikalarının oluşması üzerinde Şûraların önemli etkileri olmuştur. Bu araştırmanın amacı, Tek Parti Dönemindeki Şûralarda alınan kararların Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğitim politikası üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve Parti ideolojisi ile etkileşimlerini incelemektir. Araştırmanın araçlarını döneme ait resmî gazete, Şûra tutanakları, döneme ait güncel gazetelerde çıkan haberler oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi yazılı söylem analizi ve betimlemedir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, Eğitim Politikaları, Millî Eğitim Şûrası, Politik Bağlam.

1 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mbalci@marmara.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3638-5339>.

THE EFFECTS OF EDUCATION COUNCILS ON GOVERNMENTS' EDUCATIONAL POLICIES IN SINGLE PARTY PERIOD

Abstract

The influence of economic, cultural and political environment of a country during formation and implementation of educational policies has been studied so far. Educational policy and curriculum changes at various times in Turkey have been generally realized through the decisions taken at Education Councils. Three Education Councils were held during the single-party period in Turkey. It is seen that the decisions taken in these councils were effective not only at the institutional but also application level and reflected the Republican People's Party's policy. During this period, there were significant influences on the formation of the education policies of the Party. The aim of this study is to examine the effects of the decisions of this term on the educational policy of the Party and its interactions with Party ideology. The tools of the study are the official newspaper and the news in newspapers. The methods of the study are written discourse analysis and description.

Keywords: *Single-Party Period, Republican People's Party, Educational Policies Educational Councils, Political Context.*

Giriş

1921 yılı, Cumhuriyet Dönemi hükümetlerinin yeni bir nesli eğitirken izleyeceği yolun temellerinin atılması yönünden önem verilmesi gereken bir dönemdir. Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresi eğitim konusunda yapılması gereken çalışmalarını belirlemek ve eğitime Millî bir yön vermek amaçlarını taşımış, çalışmalarını bu iki temel alan üzerinde yoğunlaştırmıştır. Türk Millî Eğitim Sistemi'nin dizaynı da bu şekilde başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde üç Millî Eğitim Şûrası yapılmış ve bu şûralarla millî eğitim sistemi sorununun çözümü amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada, Tek Parti Dönemi'nde gerçekleşen üç Millî Eğitim Şûrası'nın (1939, 1943, 1946) programları, çalışma sistemleri ve alınan kararlar incelenmiş, hükümetlerin Şûra kararlarını ne ölçüde uyguladığı ortaya konmuştur.

Makalede ilk olarak I. Maarif Şûrası ele alınmıştır. Şûra başkanı, üyeler ve dönemin hükümetinden bahsedilerek Şûra'nın gündem maddeleri ve çalışma programı ortaya konmuştur. Şûra gündemini teşkil eden konularından ve bu konuların neden Şûra'da görüşüldüğü o günün koşulları göz önüne alınarak ortaya konmaya çalışılmış, Şûra üyelerinin gündemler hakkındaki görüşlerinden bahsedilmiştir. Şûra'da alınan kararlardan bahsedilerek dönemin hükümetinin ve daha sonraki hükümetlerin Şûra kararlarını ne derecede uyguladığı açıklanmıştır.

II. ve III. Millî Eğitim Şûrası ele alınırken I. Maarif Şûrası değerlendirilirken izlenen yol esas alınmıştır. Her üç Şûra'nın değerlendirilmesinde dönemin koşulları

göz önünde bulundurulmuştur. Özellikle son iki Şûra'nın II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasına denk gelmesine dikkat çekilmiştir. II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'ye yönelik beyin göçünün yükseköğretim üzerindeki etkileri hesaba katılmıştır. İlk iki seçim döneminde Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişin arifesinde oluşu gözetilmiş, III. Maarif Şûrası'nın Türkiye'de ilk çok partili seçimlerin yapıldığı yıla gelmesi, böylelikle bir değil iki parti programının Şûra gündemini etkilediği saptanmıştır.

Çalışmada, şûraların dönemlerindeki isimlerine sadık kalınmıştır. İlk iki şûra Maarif Şûra'sı olarak adlandırılmış, üçüncü Şûradan ise Millî Eğitim Şûrası olarak bahsedilmiştir. Bunun sebebi 1946 yılında çıkarılan kanunla Maarif Şûralarının isimlerinin Millî Eğitim Şûraları olarak değiştirilmesidir.

1. Birinci Maarif Şûrası'nda Yapı ve Düzenlemeler

Birinci Maarif Şûrası, II. Refik Saydam hükümeti döneminde, 17 Temmuz 1939 yılında gerçekleşmiştir. Açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, eğitim mücadelesinin Türk milletinin uluslararası alanda yapacağı atılımının en önemli başlıklarından biri olduğunu ifade etmiştir (Birinci Maarif Şûrası, 1991: 7). Mustafa Kemal'in "Eğitimidir ki bir milleti ya hür, şanlı, müstakil, âli bir heyeti içtimaiyye halinde yaşatır ya da bir milleti esaret ve sefaletle terk eder." sözü açılış konuşmasında dillendirilmiştir. Şûra açılışının temel vurgusu millî eğitim ve milletin eğitim seviyesinin yükseltilmesi olmuştur (Atay 1939: 1).

Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Şûra'nın formaliteden ibaret kalmayacağını, alınan kararların uygulanması için gerek Bakanlık gerekse de Hükümetin gereken çalışmaları yapacağını söylemiştir (Birinci Maarif Şûrası, 1939: 3-6). Yücel'in konuşmasında Köy Enstitülerini de konu edinmiş, Köy Enstitülerinin ve bu enstitülere öğretmen yetiştirilmesi faaliyetinin hızlandırılacağını altını çizmiştir (Türk Neşriyat Kongresi Programı, 1939: 51).

Millî Eğitim Şûra üyeleri tarafından yapılan teklifler, alınan Şûra kararları ile Talim ve Terbiye Dairesi'nce hazırlanacak kanun, genelge, program ve esaslar ile tetkik edilerek; 10 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe giren 2287 sayılı kanunun 3. maddesine bir karara bağlanmış olup Millî Eğitim Bakanının onaylamasıyla da kesinleşmiştir.

Birinci Maarif Şûrası'nda ilk olarak Şûra'nın çalışma programı belirlenmiştir. Bu programa göre, Şûra umumi heyet olarak açılacak sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çalışma komisyonlarına ayrılacaktır. Komisyonlar, kendi üyeleri arasından birer başkan ve raportör seçeceklerdir. Şûrada üzerinde durulacak konular belirlenecek, bu konular önce uzmanlık alanlarına göre komisyonlarda görüşülecek ardından bir rapor hazırlanarak umumi heyete sunulacaktır.

Şûra bünyesinde yedi komisyon kurulmuştur. Bu komisyonlar, Plan Komisyonu, İlk Öğretim Talimatnameleri ve Müfredat Programları Komisyonu, Orta Öğretim Müfredat Programları Komisyonu, Ankara ve İstanbul Üniversiteleri, Siyasal Bilgiler Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu ve Gazi Terbiye Enstitüsü Esas ve Öğrenci Kabul Talimatnameleri Komisyonu, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Fakülteleri, Gazi Terbiye Enstitüsü Şubeleri Tedrisat ve İmtihan Talimatnameleri Komisyonu, Neşriyat Komisyonu, Beden Terbiyesi ve Spor Komisyonu ile Dilekler Komisyonu'dur.

Şûranın Başkanlığa bağlı genel kâtiplik bürosunun Şûranın ve komisyonlarının her türlü idare ve yazı işlerini düzenlemekle yükümlü olacağı da çalışma programında belirtilmiştir. Çalışma programı çerçevesinde alına diğer kararlar ise, Şûranın mesaisine kadar geçen süreç içerisinde gerekli bilgilerin yalnız genel kâtiplik bürosuna verilmesi, bu sebeple komisyon rapor yazıcılarının her türlü çalışmalarına ait birer muhtırayı her akşam genel kâtiplik bürosuna vermeleri ve umumi heyetin karşılıklı görüşmelerinin komisyonların hazırladığı raporlar üzerinde cereyan etmesi ve komisyon mazbatalarının asli ve müşavir azanın ayrı ayrı oylarına sunulmasıdır (Birinci Maarif Şûrası, 1939: 6-10).

Komisyonların çalışmalarını tamamlamalarının ardından Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, her komisyonun hazırladığı raporu genel kurulda okumuştur. Komisyon raporları genel kurulda oylanarak kabul edilmiş, kararlar Millî Eğitim Bakanlığı'na tebliğ edilmiştir.

Birinci Maarif Şûrası'nın en önemli gündem maddesi Yükseköğretim olmuştur. Yükseköğretim Komisyonu ikisi Alman profesör olmak üzere 23 kişiden oluşmaktadır. Komisyon hazırladığı 24 raporu 9 ana başlık etrafında toplamıştır. Bu başlıklar: Yüksek Öğretim Hedefleri, Yüksek Öğretim Umumi Meseleleri, Anadil ve Terimler, Neşriyat ve İlmî Araştırmalar, Talebe Seviyesi ve Yabancı Dil Meselesi, Talebe Yoğunluğu Meselesi, Beden Terbiyesi, Halk Eğitimi, İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi, İstanbul Üniversitesi Talebe Talimatnamesi, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Esas Talimatnamesidir.

İlk raporda, öğrendiğini sorgulayabilen bir üniversite öğrenci profilinin hedeflenmesi gerektiği anlatılmış, öğrenci başına düşen profesör sayısına ve bütçe hesaplamalarına yer verilmiştir. Verilen raporlarda öğrencilerden istenen verimin alınması için lise eğitiminin çok kaliteli olması gerektiği vurgulanmıştır. Bir bölümde ülke ihtiyacından fazla öğrenci olmaması gerektiği kararlaştırılmıştır.

Beden Terbiyesi ve Spor Komisyonu, Jimnastik Şenlikleri Talimatnamesi, Okul Flamaları Talimatnamesi, Okulların Talebe Spor Yurtları Talimatnamesi, Beden Terbiyesi Öğretmenlerinin Dilek ve Tekliflerinin İncelenmesi, Dilekler Komisyonundan Gelen Teklifler olmak üzere 5 ana konuyu görüşmüş ve 3 rapor hazırlamıştır

(Cumhuriyet, 18 Temmuz 1939: 4). Genel Kurul, Okul Flamaları Talimatnamesinin 3. maddesini ve Jimnastik Şenlikleri Talimatnamesinin bazı maddelerini, değiştirmiş, kalan raporları aynen kabul etmiştir (Baba, 1939: 78). 19 Mayıs kutlamalarının altyapı ve üstyapı eksiklerinden dolayı bazı illerde yapılmasının mümkün olmadığı Genel Kurul'da dillendirilmiş, İstanbul Maarif Müdürü Tevfik Kut meselenin önemini vurgulayarak kutlamaların şartlar ne olursa olsun yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Ulus, 6 Temmuz 1939). Birinci Maarif Kongresi'nde Okul Tören Yönetmelikleri, Bayrak-Flama Yönetmelikleri ile alakalı alınan kararlar ufak bazı değişikliklerle bugün dahi uygulanmaktadır (Aslaner, 2008: 10). Genel Kurul'da üçüncü olarak Neşriyat Komisyonu'nun raporları görüşülmüştür. Komisyon, Basma yazı ve resimleri derleme işleri hususundaki kanun ve talimatnameler, okul kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından bastırılmasına dair kanun ve talimatname, genel kurumlar ve kişiler tarafından neşredilen mecmualara Maarif Vekâleti tarafından yapılacak yardımlar hakkında talimatname, Okul Mecmuaları Talimatnamesi, Türk Resim ve Heykel Sergisi Talimatnamesi konuları ile Dilekler Komisyonu'ndan gelen teklifleri incelemiştir. Neşriyat Komisyonu görüştüğü bu konular neticesinde "Okul Kitaplarının Maarif Vekaletince Bastırılması Hakkında Talimatname" başlığı altından 23 maddelik bir rapor hazırlamıştır (Birinci Maarif Şurası, 1939: 37). Rapor 3 kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar: Esaslar, Kitapların Müsabakalar ile Hazırlanması, Geçici Madde bölümleridir. Rapor Genel Kurul'da görüşülmüş, ilk ve ortaöğretim için devlet kitaplarının hazırlanması, kitap seçimlerinin müsabaka usulüyle hazırlanması, telif hakları ile yazarlara verilecek ücret haklarının tamamının Millî Eğitim Bakanlığı'na ait olması kararlaştırılmıştır. Genel Kurul'da kabul edilen talimatname ertesi yıl işleme konmuş, yazılan ilköğretim kitaplarının müsabakası yapılmıştır (Birinci Maarif Şurası, 1939: 5).

Maarif Müdürleri ve Memurları Talimatnamesi ile İlköğretim Müfettişleri Talimatnamesinin hazırlanması, İlköğretim Komisyonu'nun ana gündem maddeleri olmuştur. Yine ilkokul müfredatının belirlenmesi İlköğretim Komisyonu'nun gündeminde yer almıştır. Komisyon, Maarif Müdürleri ve Memurları Talimatnamesinin Tetkiki, Bir Öğretmen Tarafından İdare Edilen 3 Sınıflı Köy Okullarının Sınıf Sayısının 5'e Çıkarılması ve İlk Öğretmen Gelir Kaynakları başlıkları altında 3 rapor hazırlamıştır (Birinci Maarif Şurası, 1939: 639-646). Özellikle 3 yıllık köy okullarındaki ilköğretimin 5 yıla çıkarılması önerisi Genel Kurul'da destek görmüştür. Gelir kaynaklarına dair raporun içeriği, ilköğretime ayrılan ödeneğin artırılmasını teklif etmektedir. Yeni bir okul ve eğitim vergisinin düzenlenerek mahalli idarelerin bu vergileri ilköğretimde kullanmak adına tahsil etmesi önerilmiştir (Sakaoğlu, 1992: 102).

Ortaöğretim Komisyonu 5 farklı rapor hazırlamıştır. Okul Pansiyonları Nizamnamesi, Yardımcı Öğretmenler Talimatnamesi, Lise İmtihan Talimatnamesi,

İlk Öğretmen Okulları İmtihan Talimatnamesi, Ortaokul İmtihan Talimatnameleri, Ortaöğretim Okullarında Öğrencilere Yaptırılacak Yazılı Görevler Hakkında Talimatnameler, Prevantoryum ve Sanatoryum Talimatnamesi, Ortaokul ve Liseler Düzen Talimatnamesi, Öğrenci Başlıkları Talimatnamesi, ilkokul, ortaokul ve lise müfredatları ve bazı özel okul müfredatları komisyonun görüştüğü konulardır (Birinci Maarif Şurası, 1939: 104). Genel Kurul'da yapılan görüşmelerde “okuldan kovma cezasının kaldırılması” üzerinde durulmuş, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, eğitimin öğrenciye ceza vermeyi değil onu kazanmayı hedeflemesi gerektiğini vurgulamıştır (Aslaner, 2008: 91). Ortaöğretim Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortaöğretimde Tedrisatın Gün ve Sene İçindeki Zamanlarının Tayini Hakkında Rapor” Genel Kurul'da kabul edilmiştir. Bu raporda öngörülen, teneffüs saatleri, sömestre tatili, ders saatleri gibi unsurlar günümüzde büyük oranda geçerliliğini korumaktadır (Birinci Maarif Şurası, 1939: 648-669). Komisyonun ilçe ve il merkezlerinde ortaöğretim kurumlarının sayılarının artırılması talebi kabul edilmiş, yine Lise, Ortaokul ve İlköğretim İmtihan Talimatnamesi Hakkında hazırladıkları raporda talep ettikleri imtihan sistemine dair değişiklikler birkaç düzeltme dışında kabul edilmiştir.

Teknik Öğretim Komisyonu 18 kişiden oluşmuştur. Komisyon, Akşam Kız Sanat Okulları Talimatnamesi, Ortaokul ve Lise Mezunlarıyla Lise Sınıflarından Kız Enstitülerine ve Kız Sanat Okullarına Alınacak Öğrenciler Hakkında Talimatname, İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde Açılacak Öğretmenlik Kısmi ve Uzmanlık Alanıyla İlgili Talimatname, Orta Ticaret Okullarının ve Ticaret Liselerinin Mezuniyet İmtihanlarına Dışarıdan Girmek İsteyenler Hakkında Talimatname, Akşam Ticaret Okullarıyla İlgili Düzenlemeler ve Bölge Sanat Okullarına Nasıl Öğrenci Alınacağı hakkında talimatnameyi düzenlemiştir (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1939: 1). Bu talimatnamelerle Ticaret Okulları, Erkek Sanat ve Yapı Usta Okulları, Kız Öğretmen Okulları, Akşam Kız Sanat Okulları, Erkek Terzilik Okulları ve Kız Enstitülerinin müfredat programları düzenlenmiştir. Komisyonun hazırladığı rapor Genel Kurul'da Plan Komisyonu ile birlikte kabul edilmiştir. Raporun kabulünün ardından Ankara'da Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu açılması kararlaştırılmıştır. Kararlar 1940'tan itibaren uygulamaya konulmuştur.

Şurada son olarak Plan Komisyonu'nun raporları görüşülmüştür. 21 kişiden oluşan Plan Komisyonu'nun başkanlığını Siyasal Bilgiler Okulu müdürü Mehmet Emin Erişgil üstlenmiştir. Komisyon, “Türkiye’de Tahsilin Durumu ve Ana Meslekleri Hakkındaki Raporun İncelenmesi ve Bu Kararın Kapsadığı Esasların Planı” başlığı altında Türkiye’de okulların, talebelerin, öğretmenlerin ve eğitim seviyesinin istatistikî verilerinin ortaya konduğu raporu ele almış (Ulus, 19 Temmuz 1939: 6), hangi kurumun hangi çalışmaları yapması gerektiği, hangi yatırımların yapılmasına eğiliminin faydalı olacağı Komisyon'da görüşülmüştür.

Birinci Maarif Şûrası'nda komisyon raporları, raporlara Genel Kurul'un katkılı, öneri ve yorumlar dikkate alınarak 43 maddelik bir Eğitim Plan Raporu hazırlanmıştır. Raporu hazırlama görevini Plan Komisyonu üstlenmiştir. Rapor, ilköğretim, ortaöğretim, yüksek öğretim, mesleki ve teknik öğretim ve merkez teşkilatı olmak üzere beş başlıktan oluşmuştur. Raporun sonuna "Beşer Yıllık İlk ve Ortaöğretim İnkişaf Planı" başlığı altında eğitim planlarının yer aldığı bir tasarı eklenmiştir. Bu tasarı, Türk eğitimindeki ilk beş yıllık plan olması ve arkasından gelecek planlara öncülük etmesi sebebiyle özel bir hüviyet taşımaktadır (Aslaner, 2008: 95). Plan Komisyonu'nun 43 maddelik raporu Genel Kurul'da oy birliğiyle kabul edilmiştir.

Eğitim Plan Raporunda ayrıca ilkokul öğretmeni yetiştirebilmek için yeni okulların açılması, mevcut öğretmen okulların kapasitesinin artırılması, öğretmenlerin özlük haklarının iyileştirilmesi ve maaşlarının artırılması konuları da yer almıştır. Yine raporda ortaöğretim ve lise öğretmenlerinin sayısının artırılması, öğrenci sayısının standart hale getirilmesi konuları da yer almıştır. Ankara'da bir Millî kütüphanenin kurulması, üniversitelerde asistan sayılarının artırılması, yeni bir yükseköğretim kanunun çıkarılması önerilmiştir. Üniversitelerin kampüs şeklinde inşa edilmesi ve üniversitelere özerklik hakkı tanınması raporun diğer konularıdır. Mesleki ve Teknik Öğretim başlığı altında, Ankara'da bir ihtisas okulunun kurulması, mesleki ve teknik öğretmen yetiştiren yüksekokulların sayılarının artırılması, yeni mesleki kursların açılması ve orta ticaret okullarıyla liselerinin yeniden düzenlenmesi konularına yer verilmiştir (Akyüz, 1978: 222-224).

Raporun son bölümünde Millî Eğitim Müdürler ve Millî Eğitim Teşkilatı kanununda, artan ihtiyaçlar ile merkez ve taşra teşkilatlanmasının yeni düzenlemelere ihtiyaç duyması sebebiyle değişiklikler yapılması istenmiştir (Akyüz, 1982: 237-240).

2. Birinci Şûra Kararlarının Uygulanması

Birinci Maarif Şûrasının konuları ve seyri, Millî Şef'in önderliğindeki CHP'nin parti planı ve programına paralel şekillenmiştir. Bunun yanı sıra Şûra'da alınan köy ilkokullarında sınıf sayısının üçten beşe çıkarılması ve "Köy Öğretmen Kurslarıyla Köy Okullarının İdaresine Dair Kanun'un" yürürlüğe konulması kararları, hükümet tarafından uygulamaya konan ilk icraatlar olmuştur (Ülkü, 1940: 72-82). Köy Enstitüleri Birinci Maarif Şûrası'nın öngördüğü düzenlemelerden hareketle 1940 yılında kurulmuştur. Bu sebeple Şûra, Türk eğitim tarihinde özel bir yerde durmaktadır. 3803 sayılı "Köy Enstitüleri Kanunu'nun" kabulü ve 1942 yılında çıkarılan 4274 sayılı "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu" Şûra kararlarını destekler niteliktedir. Köy Enstitüleri hükümetin eğitimdeki en önemli gündem

maddesi olmuş, 1944 yılına gelindiğinde enstitüler ilk mezunlarını vermiştir (Binbaşoğlu, 1993: 110-111).

1939-1940 eğitim-öğretim yılında hükümet tarafından “Köy İlkokulları Projesi” başlığı altında çalışma başlatılmış özellikle köy okullarında verilen derslerin müfredatıyla alakalı revizyonlara gidilmiştir. Türkçe, Aritmetik, Geometri, Tarih, Coğrafya gibi derslerin şehirlerde okutulanla aynı müfredatta olması sağlanmış, harici dersler için köy şartlarına uygun müfredat belirlenerek sürdürülmüştür (Aslaner, 2008: 98).

Şûra kararları uyarınca Talim ve Terbiye Kurulu ders saatleri ve zaman çizelgelerini belirlemiş ayrıca ders kitaplarının basımı devlet eliyle yapılmaya başlanmıştır. Kitapların yazarlarına devlet tarafından ödenen telif ise 1973 yılında çıkarılan kanunla yasal hale getirilmiştir (MEB Temel Kanunu, 14 Haziran 1973).

Şûra kararları uyarınca 1950 yılında Ankara’da 5632 sayılı kanunla “...Millî kültür araştırmalarını mümkün kılmak ve bu maksatla elverişli bütün eserleri ve vesikaları bir araya toplayarak esaslı bir merkez vücuda getirmek...” açıklamasıyla Millî Kütüphane kurulmuştur (Ayas, 1948: 384-402).

1943 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Ankara Fen Fakültesi birleştirilerek Ankara Üniversitesi kurulmuştur. 1946 yılında ise üniversitelerin devlet içerisinde özerk kurumlar olmaları tesis edilmiştir (Karamuk, 1973: 163-164). Şûra kararları uyarınca mesleki ve teknik okullar alanında da yenilikler ve değişiklikler yapılmıştır. 1941 yılında Mesleki ve Teknik Eğitim Müsteşarlığı kurulmuş, 1942-1943 eğitim-öğretim yılında Erkek Sanat Okulları Erkek Enstitüleri haline getirilmiştir. 1945-1946 eğitim-öğretim yılında ise Kız Öğretim Olgunlaşma Enstitüsü açılmıştır. 1954 yılına gelindiğinde ise Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi kurularak yüksek mesleki eğitim veren bir kurum meydana getirilmiştir (Karamuk, 1973: 147).

Bunlar dışında Şûra komisyonlarının vurguladığı yaygın ve kaliteli eğitim adına ilkokul, ortaokul ve lise sayılarının artırılmasının yanı sıra öğretmen okullarının da gerek eğitim kalitesinin gerekse de öğrenci sayısının artırılması doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır.

3. İkinci Maarif Şûrası'nın Amaç ve Kapsamı

İkinci Maarif Şûrası, 1943 yılında 15 Şubat ile 21 Şubat tarihleri arasında yapılmıştır. Birinci Maarif Şûrası'nda olduğu gibi bu Şûranın başkanlığını da Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel üstlenmiştir. Şûraya 70 asil 72 danışman üye olmak üzere toplamda 142 üye katılmıştır (İkinci Maarif Şûrası, 1991: 27-33). Şûra çalışmaları ve kararlarında İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerini gözlemlemek

mümkündür. Şûra'nın ismi 1946 yılında çıkarılan kanunla Millî Eğitim Şûrası olarak değiştirilmiştir.

Şûranın ana gündemleri, okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi, bütün eğitim kurumlarında ana dil çalışmaları veriminin artırılması, Türklük eğitiminde tarih öğretiminin metot ve vasıtalar bakımından incelenmesi olmuştur (Ersoy, 2007: 5).

Şûra'da Ana Dili Komisyonu, Ahlak Eğitimi Komisyonu ve Tarih Eğitimi Komisyonu olmak üzere 3 komisyon meydana getirilmiştir. Ana Dili Komisyonu kendi içerisinde Ana Dilinin Öğretimi Komisyonu ve Terim İşleri Komisyonu olmak üzere iki komisyona ayrılmıştır.

Şûra'nın açılış konuşmasını dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu yapmış, ahlak eğitiminin ve bilgi öğretiminin önemini vurgulamış, ahlakı ve bilgiyi eğitim-öğretim çerçevesinde Millî birlik ve bütünlüğe uygun şekilde aşımak gerekliliğinden bahsetmiştir. Saraçoğlu konuşmasında, bireyin toplum için var olduğunu, bilginin yaratıcı ve yapıcı olması gerektiğini, bireyin mutluluğunun toplumun mutluluğuyla paralel olduğunu belirtmiştir (İkinci Maarif Şûrası, 1991: 3-4). Şûranın açılışını Başbakan'ın yapması, hükümetin Şûra'ya gösterdiği alakanın ve eğitime verdiği önemin göstergesi olması bakımından önem taşımaktadır.

Hasan Ali Yücel ise yaptığı konuşmada millî birliğin, ahlakın, ana dilin öğretilmesinin ve tarih bilincinin önemini vurgulamış, bir anlamda Şûra'nın çalışacağı konuların genel bir çerçevesini çizmiştir. Talebeye verilmesi gereken ilk ahlak kaidelerinin Türk milleti için çalışmak, varlığını Türk milletinin varlığıyla birlikte düşünerek hareket etmek olduğunu vurgulamıştır. Talebelere milliyet bilincinin daima aşılması gerektiğini söylemiştir. Yücel konuşmasında ayrıca eleştirinin eğitimdeki önemine dikkat çekmiştir (İkinci Maarif Şûrası, 1991: 17). Yücel konuşmasının ahlaka değindiği kısmında "...Yapmayı istediğimiz bu telkinlerin ilkelerini Millî faziletlerimizden çıkarabiliriz. Çünkü Millî hayatımız bize, en büyük ahlâk düsturlarını verecek derecede zengindir. Siyasal ve medeni tarihimizin olayları ve büyükleri, halkımızın düşünceli ve ihtiyatlı hayatı, vakarlı hareket tarzı, çetin toprak terbiyesinden aldığı gerçekçi görüşü, en değerli ahlâk temelleridir. Atasözlerimiz tükenmez hakikatler hazinesidir. Türk milletinin vatanseverlik ruhu ise üzerine kişi ve cemiyet ahlâkını inkılâpçı ve laik bir ruhla dayandırabileceğimiz yıkılmaz temeldir." (İkinci Maarif Şûrası, 1991: 10) cümlelerini sarf etmiştir. Yücel, ana dil eğitiminin ve tarih öğretiminin bireylere millî bilinç aşımada ne derece önemli unsurlar olduğundan bahsettikten sonra 1939 yılında yapılan I. Maarif Şûrası'nın yapılmakta olan Şûra'ya aksedecek kısımlarını da belirterek konuşmasını neticelendirmiştir (İkinci Maarif Şûrası, 1991: 19).

Şûra'nın ikinci oturumunda komisyon üye seçimleri yapılmıştır. Üye seçiminin ardından üç gün boyunca komisyonlar çalışmalarını yürütmüştür. 19 Şubat itibarıyla komisyon raporları Genel Kurul'da görüşülmüştür.

Anadil öğretimi meselesi Şûra'nın en önemli konusu olmuştur. Hasan Ali Yücel'in açılış konuşmasında ilkokuldan üniversiteye dek bütün eğitim ve öğretim konularını anadilin alanı içerisinde gördüklerini belirtmesi, Şûra'da anadil üzerinde özenle durulacağını habercisi niteliğindedir (Yücel, 1993: 173). Anadil Komisyonu başkanlığını Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde profesör olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu yapmıştır. Komisyon bünyesinde oluşturulan iki komisyon toplamda 59 üyeden oluşmuştur.

Anadil Öğretimi Komisyonu'nun raporu "Türkçe ve bilhassa yazma öğretiminin daha verimli hale getirilmesi için alınması gereken tedbirlerin saptanması" ve "Okullarda, resmi ve özel yayın alanlarında imla birliğini kolaylaştırma yollarının tayini" olmak üzere iki ana bölümden oluşmuştur. Bu iki ana bölümün alt başlıkları olarak toplam yedi bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler: Programlar, Öğretmenler, Öğretmenler İçin Yardımcı Kitaplar ve Neşriyat, Kitaplar; Diğer Derslerin Türkçeye Yardımı, Yazma Öğretimi ve Okullarda, Resmi ve Özel Yayın Alanlarında İmla Birliği'dir. İlk iki bölümde Türkçe derslerinin maksat ve gayelerine uygun olarak sınıflandırılmasının gerekliliğinden bahsedilmiş ayrıca öğretmenlerin Türkçeye mutlaka vakıf kimseler olmaları gerektiği, ilkokul öğretmeni yetiştiren enstitülerin öğretmenleri Türkçeye vakıf olacak şekilde yetiştiremediği belirtilmiştir. Öğretmen okullarında Türkçe dersinin sayısının artırılması, öğrencilerin öğretmen okullarından mezun olmadan önce Türkçe sınavlarına tabi tutulmalarının gerekliliği, özel olarak diksiyon ve el yazısı derslerinin verilmesi gerektiği raporda yer almıştır. Diksiyon alıştırmaları için sınıflarda gramofon plaklarının kullanılması önerisi, raporun dikkat çekici yanlarından. Kitaplar bölümünde ise yalnızca Türkçe dersinde değil bütün derslerde sözlük kullanımının yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmektedir. Raporda ayrıca güzel yazı cetvellerinin ve imla kılavuzlarının hazırlanarak okullarda kullanılması önerisi yer almıştır (İkinci Maarif Şurası, 1991: 39-48).

Anadil Öğretimi Komisyonu'nun raporu Genel Kurul'da görüşülmüş, Türkçe ve Edebiyat olmak üzere iki farklı ders yerine Edebiyatı da içeren Türkçe isimli tek ders olması hususunda karar kılınmıştır. Ayrıca üniversitelerde de Türkçe öğreniminin sıkı denetim altında tutulması gerekliliği konusunda anlaşılmıştır (Tan, 20 Şubat: 3-4). Genel Kurul'da gerçekleşen görüşmelerin ardından Anadil Öğretimi Komisyonu'nun raporu oylanmış ve kabul edilmiştir.

Terim İşleri Komisyonu'nun gerekçeler ve kararlar dâhil 15 maddeden oluşan raporu "Terim İşleri" başlığı altında Genel Kurul' sunulmuştur. Komisyon raporunun ana konusunu "Türkçe ve yabancı terimlerin hangi yöntemlerle yayılacağı ve bütün öğretim kurumlarında ortak kullanılacak terimlerin saptanması" oluşturmuştur. Komisyonun hazırladığı raporda Türkçe ve yabancı terimlerin incelenmesi ve üniversitelerde terimlerin saptanması ve kullanılmasına yönelik

kurullar oluşturulması tavsiye edilmiştir. Rapor Genel Kurul'da görüşülmüş, üyeler terimlerin saptanarak bütün öğretim kurumlarında ortak kullanılmasının faydalı olacağı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu durumun ilmi çalışmalara ve Türkçenin gelişimine fayda sağlayacağı üyeler tarafından dillendirilmiştir. Terim İşleri Komisyonu'nun raporu Genel Kurul'da oy çokluğuyla kabul edilmiştir (İkinci Maarif Şurası, 1991: 88-96).

Ahlak Eğitimi Komisyonu'nun başkanlığını İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Ordinaryüs Profesörü Akil Muhtar Özden yapmıştır. Komisyonun toplam üye sayısı 45'tir. Ahlak Eğitimi Komisyonu Millî ahlakı "Ferdin huzur ve neşesini cemiyetin huzur ve neşesinde araması" olarak tanımlamıştır (Safa, 1943: 1). Komisyonda Millî ahlak ve beşerî ahlak kavramları üzerinde uzun tartışmalar yaşanmıştır. Önce ahlak prensiplerinin ortaya konarak sonrasında küçük komisyonların çalışmaya başlamasını isteyen üyeler ile prensiplerin görüşülmesine gerek olmadığını doğrudan komisyonların çalışmaya başlaması gerektiğini savunan üyeler fikir ayrılığı yaşamış, yapılan oylamada evvela ahlak prensiplerinin ortaya konması kararı alınmıştır (Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1943: 2). Şûra'nın ikinci gününde Ahlak Eğitimi Komisyonu, Esaslar ve Tatbikat olmak üzere iki tali komisyona ayrılmıştır.

Ahlak Eğitimi Komisyonu çalışmalarını üç gün boyunca sürdürmüştür. Komisyonda genel hatlarıyla, okullarda ahlak eğitiminin ileri düzeye taşınması, Türk toplumuna mal olacak kişisel ve sosyal ahlak ilkelerinin neler olduğunun belirlenmesi, ilkokul ve ortaokullarda ahlak kuralların öğrencilere nasıl aşılanacağı'nın tespit edilmesi, mesleki ve teknik okul öğrencilerine bunun iş ahlakı olarak yansıtılması, öğrencilere ahlak öğretilerinin bir program dâhilinde kazandırılması ve bu programın oluşturulması, okullardaki sosyoloji ve ahlak bilgisi ders müfredatlarının Komisyonda belirlenen ilkelerle kıyaslanması, üniversitelerde ahlak ilkelerinin yeniden işlenmesi ve öğrencilerinin okul dışı tutum ve davranışlarının denetiminin ne şekilde yapılacağı'nın belirlenmesi konuları üzerinde durulmuştur (Ersoy, 2007: 29-30).

Komisyon raporu, Ahlak İlkeleri, İdeal Türk Çocuğu, Türk Toplumunun Kişisel ve Toplumsal Ahlak İlkelerinin Başlıcaları, Okullarda Ahlak Eğitiminin Geliştirilmesi ve Dilekler olmak üzere toplam 5 bölümden oluşmuştur. Raporda ahlak eğitiminin amaçlarının ne olacağı belirtilmiş, Türk Ahlakının Kişisel ve Toplumsal İlkeleri ise 23 maddede özetlenmiştir. Kanunlara uymak, en yüksek medeniyet seviyesine çıkmayı amaç edinmek, kendi menfaatini milletin menfaatiyle bir tutmak, doğru söylemek ve yurttaşlarını sevmek İdeal Türk gencinin başlıca özellikleri sayılmıştır. Türk Ahlakının Kişisel ve Toplumsal İlkeleri içinde ise genel hatlarıyla, Cumhuriyeti ve bağımsızlığı savunmak, çalışkanlık, başkalarına zarar vermemek, iyiyi ve doğruyu gözetmek, kendi şahsi menfaatini millettten üstün tutmamak, gösteriş düşkününü olmamak, adaleti gözetmek, aileyi korumak, sağlığına

dikkat etmek, kibirli olmamak, cömert olmak, savurgan olmamak, saygılı olmak, söyleneni dinlemek, merhamet ve şefkat sahibi olmak ile estetik zevk sahibi olmak gösterilmiştir (İkinci Maarif Şurası, 1991: 104-117).

Okullarda Ahlak Eğitiminin Geliştirilmesi hususunda ise 30 maddelik gerekçeli bir rapor hazırlanmıştır. Yurt Bilgisi dersinin adının Yurttaşlık Bilgisi olarak değiştirilmesi raporda yer almıştır. Teorik ahlaktan çok pratik ahlaka müfredatlarda yer verilmesi önerilmiştir. İlkokullarda çocukları itaate alıştırmak, öğretmenlerin çocuklar için iyi örnek olmaları, sık tekrarlarla çocuklara iyi alışkanlıklar kazandırmak, Türk tarihindeki abidevi şahsiyetlerin çocuklara öğretilerek Millî gurur duygularının pekiştirilmesi tavsiye edilmiştir.

Ortaokul çocuklarına ahlak ilkelerinin telkin ve düşündürme yoluyla kazandırılması, öğrencilerin topluma karşı görevlerinin anlatılması, adab-ı muâşeretin öğretilmesi ve öğretmenlerle gençlerin sürekli diyalog halinde olmaları, gençlerin ahlakının bozabilecek yabancı yayın ve filmlerin yurda girişine engel olmak, çocuklara estetik zevk katmak gibi hedefler belirlenmiştir.

Raporda, liseden itibaren öğrencilerin benlik duyguları geliştiği için onların fikirlerini dinlemenin oldukça önemli olduğu belirtilmiş, öğrencilerin benliklerinin bilgide ve ahlakta yükselerek tatmin edilmesi gerektiği söylenmiştir. Raporda üniversite öğrencilerinin aktif ahlaklı, karakterli, sorumluluk almayı bilen ve ilmi araştırmalara önem veren kimseler olmaları yolunda telkinlerde bulunulması gerektiği yazılmıştır. Gençlerin kuvvetli Millî duygularla özgüven sahibi olmaları, yüksek hedeflere ulaşmak için çalışan kimseler olmaları raporda hedeflenen diğer konulardır (İkinci Maarif Şurası, 1991: 110). Raporun dilekler bölümünde, okullardaki sağlık koşullarının iyileştirilmesi, hijyenli okul ortamlarının tesis edilmesi, okullarda psikolojik tedavi kliniklerinin kurulması, okul dışı sosyal aktivitelerle okullarda verilen ahlaki eğitimin desteklenmesi tavsiye edilmiştir.

Genel Kurul'da Ahlak Öğretimi Komisyonu raporu uzunca görüşülmüş, birçok üye söz almıştır. Rapor yapılan oylama sonucunda kabul edilmiş, üyeler Tahir Taner ve Rauf İnan'ın önerileri raporun "Teklifler" bölümüne eklenmiştir. Tahir Taner'in teklifi ailelerin de belli ahlaki tedrisattan geçirilmesi, Rauf İnan'ın teklifi ise Şûra sonuçlarının tüm öğretmenlere ivedilikle açıklanması ve alınan kararların uygulanması hususunda öğretmenlerin hangi metotları izlemeleri gerektiğinin öğretmenlere anlatılmasıdır (Ersoy, 2007: 40-48).

Tarih Öğretimi Komisyonu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Ongunsu başkanlığında toplanmıştır. Komisyon toplam 18 üyeden oluşmuştur. Komisyonun ana konusu Türlük Eğitiminde Tarih Öğretiminin Metot ve Vasıtalar Bakımından İncelenmesi'dir. Bu ana başlık iki alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar, İlk ve ortaokul tarih kitaplarının hazırlanmasında bilim ve pedagoji yönünden dikkat

edilecek hususların saptanması ve Lise tarih kitaplarının mükemmelleştirilmesi yolundaki mütalaaların belirtilmesidir.

Komisyon raporu son şeklini 21 Şubat 1943 günü almış, aynı gün Genel Kurul'da okunmuştur. Tarih Öğretimi Komisyonu'nun raporu 4 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, Okul Tarih Kitapları, Öğretmen ve Öğretim Meselesi, Tarih Öğretimi İçin Gerekli Yardımcı Bilgi ve Vasıtalar ile Tarih Öğretimi İle İlgili Temenniler'dir.

Raporun ilk bölümünde ilkökuller tarih kitaplarının çocukların idrak seviyesine uygun olmadığı ve yeniden yazılması gerektiği belirtilmiştir. Konuların, çocuklarda Millî bilinç uyandıracak, zamanla kavranacak, tarih sevgisi uyandıracak şekilde işlenmesi gerektiği raporda yer almıştır. İlkokul kitaplarının ortaokul ve lise kitaplarıyla tamamlayıcı içeriğe sahip olması, tarihi olayların ve abidevi şahsiyetlerin hikâyeleştirilerek çocukların ilgisini çekecek şekilde işlenmesi gerektiği raporda belirtilmektedir. İlkokul kitaplarının, ilköğretim tahsilinden sonra eğitime devam etmemiş kişilerin Millî bilincini de artırıcı şekilde hazırlanması raporun konu edindiği bir başka durumdur.

Raporun ikinci bölümünde tarih öğretmenlerinin tarih bilgilerinin artırılması adına kurslar açmanın gerekli olduğu söylenmektedir. Eğitimin bütün kademelerinde tarih öğretimine yardımcı olacak materyallerin bulundurulması, öğretmenlerin bu materyalleri etkin kullanmalarının sağlanması gerektiği raporun ikinci bölümünün bir diğer konusudur. Tarih öğretimi için Komisyon'un tavsiye ettiği yardımcı materyaller, synchronic tarih tabloları, tarih atlasları, hicri takvimi miladi takvime çevirme rehberleri, tarihi filmler ve hikâye kitapları, radyo programlarıdır. Ayrıca sanat tarihi dersinin ayrı bir ders olarak okutulması ve liselerin 3 yıldan 4 yıla çıkarılması önerisi de raporda yer almaktadır (İkinci Maarif Şurası, 1991: 199-205).

Tarih Öğretimi Komisyonu'nun raporu Genel Kurul'da beğeni toplamış ve oybirliğiyle kabul edilmiştir.

3.1. Şûra Kararlarının Uygulanması

İkinci Maarif Şûrası'nda özellikle ilköğretimler ve Köy Enstitüleri üzerinde durulmuştur. Başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde ilkökuller eğitiminin yaygın nitelik kazanması adına sayıları artırılmıştır (Ayas, 1948: 178).

Şûra kararları uyarınca devlet kurumlarından yapılan yazışma ve konuşmaların Türk dili ve terimlerinin gramer yapısına uygun olması istenmiştir. Öğretmen okullarında Türkçe derslerinin sayısı Şûra kararları uyarınca artırılmıştır. Türkçe, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya bölümlerinde okuyan öğrencilerin son sınıf sömestrinde seminere katılması zorunlu tutulmuş, seminerde başarılı olamayanların mezun olamayacağı açıklanmıştır (Duman, 1991: 50-51).

Yurt Bilgisi dersinin ismi, 1944-1945 eğitim-öğretim yılında Yurttaşlık Bilgisi olarak değiştirilmiş, ahlak dersleri müfredatta ön plana çıkarılmıştır. II. Maarif Şûrası'nda ortaya konan Türk Toplumunun Ahlak İlkeleri, 1949 yılında çıkarılan İlköğretim Programı ve 1973 Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan Türk Millî Eğitimi'nin Amaçları metinlerine de kaynaklık etmiştir (Başar, 2004: 375).

1943-1944 eğitim-öğretim yılında ortaokul 3. sınıf tarih kitapları yeniden yazılmıştır. Bunun yanı sıra ilkokul 1. ve 2. sınıfların tarih kitaplarının yazımı için Talim ve Terbiye Kurulu yarışma düzenlemiştir. Tarih anlatımına yardımcı olacağı düşünülen materyaller okullara dağıtılmıştır.

Tarih Öğretimi Komisyonu'nun vurguladığı ilkokul ve ortaokullarda tarih müfredatının öğrencilerin idrak seviyesinin çok üzerinde olması konusu Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından ele alınmış, kitaplarda tarihi hikâyelere ve okuma parçalarına ağırlık verilmiş, Millî tarih anlatımı üzerinde daha fazla durulmuştur (Aslaner, 2008: 179).

Ortaokullardaki öğretmen açığı bu dönemde de giderilememiştir. Bu sebeple 1943 yılında Ortaöğretimde Yardımcı Öğretmen Çalıştırılması Hakkındaki Kanun'un süresi 5 yıl daha uzatılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın mesleki eğitimin geliştirilmesi adına hazırladığı plan İkinci Maarif Şûrası'nda incelenerek kabul edilmiş, erkek teknik, kız teknik ve ticaret öğretim kurumlarının program ve yönetmelikleri incelenmiş, kabul edilmiştir.

Mesleki ve teknik okulların ödenekleri Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından artırılmış, bunun yanı sıra mesleki ve teknik okulların hizmetine tahsis edilmek üzere 18 yeni bina yaptırılmış, 41 okul binası satın alınmıştır. Yaptırılan ve alınan bu binalar atölye, ambar ve derslik olarak kullanılabilir şekilde (Ayas, 1948: 312-319).

II. Maarif Şûrası'nın en önemli sonucu, 1940'lı yıllara kadar eğitimin temel ilkelerinden olan "hümanist eğitim" anlayışının yerini "Millîyetçi eğitim" anlayışına bırakmasıdır. Bu değişiklikte II. Dünya Savaşı'nın payı oldukça büyüktür.

4. Üçüncü Millî Eğitim Şûrası'nın Amaç ve Kapsamı

III. Millî Eğitim Şûrası, 2-12 Aralık 1946 tarihinde toplanmıştır. 1945 ve 1946 yılları Türkiye siyasi tarihinde de önemli değişikliklerin yaşandığı zamanlardır. 1945 yılında Türkiye Birleşmiş Milletler'e üye olmuş, 1946 yılında ise Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili seçimi yapılmıştır (Armaoğlu, 1988: 517-540). II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin hissedildiği Türkiye'de toplumsal bir dönüşüm de başlamış, yeni ekonomik sınıflar ortaya çıkmış, okuryazar oranında artış yaşanmış, köyden kente göçler başlamıştır (Shaw, 1983: 473-474).

7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti programında Millî eğitim bahsine de yer verilmiş, Parti'nin Millî eğitim ve öğretimde birlikten yana olduğu ve ilim ve teknik bilgilerin yanı sıra Millî ve manevi değerleri gözetilen bir eğitim sisteminin uygulanması gerektiği parti programında açıkça belirtilmiştir (Tunaya, 1952: 666-667).

III. Millî Eğitim Şûrası, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 2 Aralık 1946 tarihinde Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer başkanlığında toplanmıştır. Şûra'ya toplam 292 üye katılmıştır. Şûra'da 6 ana gündem maddesi belirlenmiştir. Bu maddeler: ticaret okulları ve liseleri program ve yönetmeliği, erkek sanat ortaokulları ve enstitüleri program ve yönetmeliği, kız enstitüleri program ve yönetmeliği, İstanbul Teknik Okulu yönetmeliği, orta ve bu derecedeki teknik öğretim okulları öğretmen ve öğreticileriyle ilgili mevzuatın bugünkü ihtiyaçla ayarlanması ve aile ile okul arasında iş birliği sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasıdır (Üçüncü Millî Eğitim Şûrası, 1991: 9-37).

Şûra bu konuları görüşmek üzere 5 komisyon halinde çalışmıştır. Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Şûra'nın açılış konuşmasını yapmış, teknik ve mesleki eğitimin neden Şûra'nın ana gündem maddesi olduğunu açıklamıştır. Banguoğlu, Türk toplumunun hükümetten yeni iş ve meslek sahaları oluşturmasını talep ettiğine değinmiş, bu talebin dolaylı olarak teknik ve mesleki eğitime olan talebi artırdığından bahsetmiştir. Mesleki ve teknik okullarda öğrenci sayısının 50 bini aştığını söyleyen Banguoğlu, hızla artan bu talep karşısında teknik ve mesleki öğretim kurumlarının müfredatlarını, programlarını ve yönetmeliklerini gözden geçirmenin bir zaruret halini aldığı izah etmiştir (Üçüncü Millî Eğitim Şûrası, 1991: 3-6).

Genel Kurul'da ilk olarak Erkek Sanat Ortaokulları ve Enstitüleri ve İstanbul Teknik Okulu Komisyonu'nun raporu görüşülmüştür. Komisyon'un raporu beş maddeden oluşmaktadır. Raporun ilk iki maddesinde İstanbul Teknik Okulu ile diğer teknik okulların program ve yönetmeliklerinde bir değişiklik yapmaya gerek olmadığı söylenmektedir. Raporun üçüncü maddesinde orta sanat okulları ve enstitülerde daha verimli bir eğitim verilebilmesi adına ders saatlerinin değiştirilmesi, okullarda öğrencilerin etüt çalışmaları yapması, ilave ders ve atölye çalışmalarının müfredata eklenmesi önerilmektedir. Dördüncü maddede elektrik ve tasviye bölümlerinde atölye stajı sayılarının artırılması istenmektedir. Raporun beşinci maddesine teknik eğitimin temel sorunlarını gidermeye yönelik tavsiyeler bulunmaktadır. Bu bölümde, sanat enstitülerinin haftada 44 ders saati eğitim görmeleri sebebiyle beden eğitimi dersini alamadıkları saptanmış, enstitülerde beden eğitimi dersinin verilebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı'nın çalışma başlatması gerektiği söylenmiştir. Sanat enstitülerinin beşinci sınıfında Türkiye ve İnkılâp Tarihi dersinin okutulması gerektiği raporda belirtilmektedir. Okullarda sanayi müzeleri kurulması, bu müzeler aracılığıyla öğrencilerin sanat ve zanaat tarihine dair görgü-

lerini artırmaları, geziler ve konferanslar yoluyla öğrencilerin bilgi ve görgülerinin artırılması gerekliliği raporun konu edindiği bir başka meseledir. Raporda, ders kitaplarının yazılmaları ve basılmaları hususunda Bakanlığın hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Sanat okulu hizmetlilerinin okul tarafından giydirilmesi, öğretmenlerin fazla mesai karşılığında tatillerde ders yapmaları, sanat okulları yatılı öğrencilerine verilecek işelerin yeniden düzenlenmesi raporda yer alan diğer önerilerdir (Üçüncü Milli Eğitim Şurası, 1991: 19-20).

Komisyona sunulan rapor Genel Kurul'da oy birliğiyle kabul edilmiştir. Aile ve Okul Birliği Komisyonu 31 üyeden oluşmuştur. Başkanlığını Ankara Üniversitesi rektörü Aziz Kansu yapmıştır. Okul-aile iş birliği ilk defa bir Maarif Şûrası'nda gündeme gelmiştir. Raporda Okul-Aile Birliği ana tüzüğü oluşturulmuştur. Komisyon'un hazırladığı raporda Okul-Aile Birliği'nin ailelere okulların eğitim ve öğretim ilkelerini tanıtmaları gerektiği, temizlik, sağlık ve devam problemlerinin ailelerle görüşülmesi, fikir, duygu, ahlak ve beden eğitiminin öneminin ailelere kavratılması ve Okul-Aile Birliği'nin çalışmalarını kolaylaştıracak tedbirlerin alınması konularında tekliflerde bulunulmuştur. Öğrencinin okul içerisindeki hal ve hareketleri kadar okul dışı durumunun da gözetilmesi gerektiği belirtilmiş, öğretmen-aile ilişkilerini sıkı hale getirmek adına Okul-Aile Birliği'nin ilkök ve ortaokul düzeylerinde çalışmalar yapması gerektiği vurgulanmıştır. Var olan okul-aile birliği tüzüğünde yenilikler yapılması kararlaştırılmıştır. Raporda, ilköklerde her sınıfın bir sorumlu öğretmenin bulunması ve bu iş karşılığında öğretmenlere ücret verilmesi, çift öğretim yapan okullara birer başöğretmen yardımcısı atanması, mevcudu çok veya yatılı olan okullarda okulun mali işleriyle ilgilenmek üzere bir ekonomist atanması, Okul-Aile Birliği kurulan yerlerde Okul Himaye Heyetlerinin kaldırılması, öğrenci ve aileleri ilgilendiren konuların ders kitaplarının sonuna eklenmesi ve Birlik problemlerinin Bakanlıkça bir broşür hazırlanarak yayımlanması temennilerinde bulunulmuştur (Üçüncü Milli Eğitim Şurası, 1991: 58).

Aile Okul Birliği Komisyonu'nun hazırladığı rapor da Genel Kurul'da görüşülmüş ve oy birliğiyle kabul edilmiştir. Şûra'da çalışma yürüten bir başka komisyon, Orta ve Bu Derecedeki Teknik Öğretmen ve Öğreticileri ile İlgili Mevzuatı Ayarlama Komisyonu'dur. Komisyon toplamda 33 üyeden oluşmuş, Komisyon başkanlığı görevini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Profesör Hamit Ongunsu yürütmüştür. Komisyonunda görüşülen başlıca konu, ilk, orta ve yüksek teknik okullara öğretmen yetiştirilmesi ve mevcut öğretmenlerin durumu olmuştur. Önlerindeki 20 yıl boyunca yetiştirilecek öğretmenlerin yetiştirilme şartlarına ve statülerine dair tekliflerde bulunulmuştur. Komisyon'un hazırladığı raporda yer alan temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması ve öğretmenlerin buna göre yetiştirilmesi teklifi oldukça önemlidir (Üçüncü Milli Eğitim Şurası, 1991: 100-101). Raporda bu teklifin yanı sıra kız ve erkek meslek öğretmen okullarının dörder yıllık okullar

olmaları, Ankara’da bir yüksek öğretmen okulu açılması, üstün başarı gösteren öğretmenlerin ödüllendirilmesi, öğretmenlik stajlarının etkinliğinin artırılması, eğitim ve öğretim konuları üzerine araştırma yapacak bir enstitünün kurulması, öğretmenlere konut tahsis edilmesi ve sosyal statülerinin artırılması için Bakanlığın çalışmalar yürütmesi teklif edilmiştir. Komisyon raporunda üniversiteler dışında öğretmen yetiştirebilecek eğitim kurumlarının isimlerini de zikretmiştir. Bu kurumlar: Köy Enstitüleri, Eğitim Enstitüleri, Kız ve Erkek Meslek Öğretmen Okulları, üniversitelerin edebiyat ve fen fakülteleri ile yüksek derecede meslek okulları olarak tanımlanmıştır. 330 il ve 2 ilçede ortaokul açılması, kız ve erkek meslek okullarının eğitim süresinin 4 yıla çıkarılması, idarecilerin özel olarak eğitilmesi ve görevden alınmalarının kanuni müeyyideye bağlanması raporda ele alınan diğer konulardır (Üçüncü Milli Eğitim Şurası, 1991: 97-114).

Komisyon raporu, bazı sözlü önerilerin ardından Genel Kurul’da yapılan oylama sonucunda kabul edilmiştir. III. Millî Eğitim Şurası’nda oluşturulan ve rapor hazırlayan bir diğer komisyon Ticaret Ortaokulları ve Liseleri Program ve Yönetmeliği Komisyonu’dur. Komisyon 52 üyeden oluşmuş, başkanlığını İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanı Hıfzı Veldet yapmıştır. Komisyon, raporunda, ticaret ortaokullarında okuyan öğrencilerin aynı zamanda çalışmalarından ötürü okul derslerinin öğleden önceye çekilmesini teklif etmiştir. Bunun yanı sıra ticaret ortaokullarında Toplum Bilimi dersinin kaldırılması, bu ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında haftada birer saat olacak şekilde Geometri dersinin okutulması, diğer ders saatlerinin de yeniden düzenlenmesi teklif edilmektedir (Üçüncü Millî Eğitim Şurası, 1991: 205-214). Bunun yanı sıra Ticaret Ortaokulları ve Liseleri Yönetmeliğindeki bazı maddelerin değiştirilmesi kararı raporda yer almıştır. İmtihan yönetmeliklerinin değiştirilmesi, Ticaret Lisesi mezunlarının yüksek ekonomi ve ticaret okullarıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne girmelerinin uygunluk sınavlarıyla yapılması, raporda yer alan diğer kararlardır. Raporda 3 maddelik “Dilekler” bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde stajyer öğretmenlerle alakalı yeni bir yönetmelik hazırlanması, Türk daktilo klavyesinin oluşturulması, bu klavyeyi hazırlayacak bir komisyon meydana getirilmesi teklif edilmiştir (Üçüncü Millî Eğitim Şurası, 1991: 209).

Komisyon raporu Genel Kurul’da memnuniyetle karşılanmış ve oy birliğiyle kabul görmüştür. III. Millî Eğitim Şurası’nda çalışma yapan son komisyon, Kız Enstitüleri Komisyonu’dur. Bu komisyonun toplam 35 üyesi bulunmaktadır. Komisyon başkanlığını Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi Seniha Sızal yapmıştır. Komisyon, Kız Teknik Okulları Yönetmeliği, müfredat programı, Sınıf Geçme ve Bitirme İmtihanları Yönetmeliği konularını görüşmüştür. Komisyon bu konuları üç başlıktan oluşan bir raporla Genel Kurul’a sunmuştur. Komisyon, raporunda, Kız Enstitülerinde verilen kültür dersleri programının ortaokullardaki programın aynısı olmasına, meslek dersleri ve atölye derslerinden dolayı kültür dersleri müf-

redatının hafifletilmesine, meslek dersleri ve atölye derslerini toplumun ihtiyaçları doğrultusunda efektif hale getirilmesi gerektiğine yer vermiştir. Kız Teknik Öğretim ve Erkek Sanat Okulları ders saatlerinin aynı ve 28 saat olması raporda yer alan bir başka konudur. Komisyon, Kız Enstitüleri'nde meslek ve atölye ders kitaplarının yeniden yazılması gerektiğini belirtmiştir. Kız Enstitüleri sınıf geçme ve bitirme imtihanlarının yeniden düzenlenmesi ile imtihanda itina gösterilmesi gereken hususlar raporun son bölümünde yer almıştır (Üçüncü Millî Eğitim Şurası, 1991: 243-259).

4.1. Şûra Kararlarının Uygulanması

III. Millî Eğitim Şûrası'nda, Tanzimat'tan o güne gittikçe ilerleyen mesleki teknik eğitim konuları ana gündem maddesi olmuş, mesleki ve teknik okullara dair önemli kararlar alınmıştır. Mesleki ve teknik okulların müfredat, program ve yönetmelikleri yeniden düzenlenmiş, bu okullara Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ayrılan bütçe yeniden düzenlenerek artırılmıştır (Turan 1992: 88-90).

Şûra kararları uyarınca Teknik Öğretmen Okulları eğitim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarılmıştır. Bu uygulamanın amacı son sınıfta öğrencileri öğretmenlik mesleğine hazırlamaktır (Duman, 1991: 68). Teknik Öğretmen Okullarının isimleri değiştirilmiş, Kız Teknik Öğretmen Okulları ve Erkek Teknik Öğretmen Okulları olmuştur (Turan, 1992: 100). Şûra'da alınan kararlar neticesinde 1947-1948 ve 1948-1949 eğitim-öğretim yıllarında ders dağıtım cetvelleri yeniden düzenlenmiş ve ders saatleri değiştirilmiştir (MEB, 1947: 35-36; MEB 1949: 65). Yine Şûra kararlarına uygun olarak meslek okullarında Elektrik ve Tesviye bölümleri açılmıştır. Teknik Liselerin son sınıfına İnkılâp Tarihi dersi konmuştur (MEB, 1947: 87).

1947 tarihinden itibaren Türk Klavyesi Komisyonu oluşturulmuştur. Şûra kararlarına uygun olarak İstanbul, İzmir, Bursa ve Buca'da eğitim fakülteleri kurulmuştur (Duman, 1991: 73). Şûra'da kabul edilen temel eğitimin 8 yıla çıkarılması planı ise ancak 1997 yılında uygulanabilmiştir (Dinç, 1999: 79).

Şûra kararı olan Ankara'da ikinci bir öğretmen okulu kurulması projesi ise 1950'den sonra gerçekleşebilmiştir (Binbaşıoğlu, 1995: 221). Eğitim Enstitülerine giriş koşulları Şûra kararlarına uygun olarak değiştirilmiş, resim, beden eğitimi ve yabancı dil öğretmeni yetiştiren bölümlerin kontenjanları ihtiyaç dâhilinde artırılmıştır (Karamuk, 1973: 196). Okul-Aile Birliği Kurumu günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Yine 1950-1960 yılları arasında düzenlenen stajyer öğretmenlik ve pedagojik formasyon programları bu Şûra'da alınan kararlar doğrultusunda şekillenmiştir.

Sonuç

1939 yılında yapılan ilk Maarif Şûrası ile birlikte hükümetler, Türk Millî eğitiminin geleceğini planlamak ve sistematik hale getirmek istemişlerdir. Şûraların gündemlerini o zamanki ulusal ve uluslararası gündemler belirlemiş, CHP programı da Şûra gündemini etkilemiştir. Dönemin şartlarına göre ileriye dönük planlamalar yapmak amaçlanmıştır. 1921 yılında gerçekleştirilen I. Maarif Kongresi'ni dışarıda tutarsak İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına, Refik Saydam'ın Başbakanlığına ve Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığına rastlayan I. Maarif Şûrası, Cumhuriyet döneminin ilk Eğitim Şûra'sı olma özelliği göstermektedir.

I. Maarif Şûrası'nın gündem maddeleri, Köy Enstitüleri, ilkokullardan üniversitelere kadar her kademedeki okulların yönetmelikleri, programları ve müfredatları, mesleki ve teknik okulların durumu, ders içeriklerinin oluşturulması ve ders kitaplarının hazırlanması olmuştur. Şûra, kendi içerisinde yedi komisyona ayrılmış, bu komisyonlara uzmanlık alanlarına göre üyeler atanmıştır. Hükümet, Şûra'da alınan kararların birçoğunu tatbik etmiştir. Köy Enstitüleri'nin kanunla kurulması bu uygulamalardan başlıcasıdır. Şûra'ya İsmet İnönü başta olmak üzere hükümet kademeleri ihtimam göstermiş, Hasan Ali Yücel Genel Kurul'a bizzat başkanlık etmiştir. Yukarıda da söylendiği üzere Şûra gündemini CHP programı belirlemiştir. Hal böyle iken Şûra'dan hükümet politikalarına zıt kararların çıkması mümkün olmamış, hükümet de Şûra kararlarına riayet etmiştir. Adeta Şûra hükümetin eğitim politikalarını belirlemek üzere toplanmıştır. Bu durumda hükümetin Şûra kararlarını büyük oranda tatbik etmesi tabii bir durum teşkil etmektedir.

1943 yılında toplanan II. Maarif Şûrası'nın yapıldığı esnada Şükrü Saraçoğlu önderliğindeki kabine hükümet etme görevini yerine getirmiştir. Şûra başkanlığını Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel üstlenmiş, Şûra'daki üye sayısı bir önceki Şûra'ya nazaran artış göstermiştir. Şûra'nın gündem maddeleri ana dilin öğretimi, okullarda ahlak eğitimi verilmesi ve tarih öğretimi kalitesinin artırılması olmuş, Şûra bünyesinde 3 farklı komisyon kurulmuş, bu komisyonlarda uzmanlık alanlarına göre üyeler bulunmuştur. Şûra'nın çalışma esasları I. Maarif Şûrası'yla aynı şekilde olmuştur. Tıpkı ilk Şûra'da olduğu gibi bu Şûra'da da hükümet kademelerinin dahli büyüktür. Denebilir ki Şûra üyeleri büyük oranda hükümetin tesis ettiği statükoyla uyumlu vaziyettedirler. Şûra gündemine gelen konular, II. Dünya Savaşı'nın etkisi ve Şükrü Saracoğlu hükümetinin amaçları dâhilinde olmuştur. Okullarda tarih şuuru ve milli bilincin aşılması, ahlak eğitiminin etkin hale getirilmesi hususları II. Dünya Savaşı tehdidini ensesinde hisseden bir hükümetin yetişen nesli devletçi-milliyetçi statükoya eklemek adına gerçekleştirmek istediği eğitim politikasının bir parçasıdır.

III. Millî Eğitim Şûrası, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Türkiye'de çok partili seçimlerin ilk yapıldığı yıl olan 1946 senesinde toplanmış ve çıkarılan kanunla Maarif Şûraları'nın ismi "Millî Eğitim Şûraları" olarak değiştirilmiştir. III. Millî Eğitim Şûrası'nın ana gündem maddesi her kademedeki mesleki ve teknik okulların müfredatları, öğretmen ve öğrenci profilleri, yönetmelikleri, mesleki ve teknik okulların eğitim kalitesinin artırılması ve bu okulların yaygınlaştırılması olduğundan, önceki her iki Şûra'da olduğu gibi bu Şûra'da da hükümet mensupları etkin vazifeler almışlardır. Şûra gündemlerinin belirlenmesinde hükümetin hızla şehre göç eden nüfusu organize ederek mesleki kazanımlar sağlamaya çalışması etkili olmuştur. Çok partili yaşama geçilmesi ve Demokrat Parti'nin oy potansiyeline karşı hızlı meslek edindirme ve topluma zanaatkarlık hasletleri kazandırma yollarıyla sosyal yaşantıyı sistematik hale getirme niyeti Şûra gündemi ve kararlarını etkilemiştir.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine dek gerçekleştirilen üç Şûra da hükümetlerin eğitim politikalarının ne şekilde hayata geçirileceğinin kararlaştırıldığı organizasyonlar olarak görülmektedir. Bu durumda, hükümetlerin Şûra kararlarını tatbik etmede "çekingenlik göstermesi" veya "görmezden gelmesi" gibi durumlar gerçekleşmemiştir.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Yahya (1982), *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- _____ (1978), *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmede Etkileri (1848-1940)*, Ankara, Doğan Basımevi.
- ARMAOĞLU, Fahir (1988), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1918-1980)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ASLANER, Nilgöl (2008), *Millî Eğitim Şûraları ve Eğitim Programları (1939-1946)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- AYAS, Nevzat (1948), *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara, MEB Yayınları.
- BAŞAR, Erdoğan (2004), *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit (1993), *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri*, İzmir, Dikili Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (1995), *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, MEB Yayınları.
- Birinci Maarif Şûrası 17-29 Temmuz 1939 (1991). *Çalışma Programı, Konuşmalar, Lahikalar*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.

- DUMAN, Tayyip (1991), *Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*, İstanbul, MEB Yayınları.
- DİNÇ, Sait (1999), *Cumhuriyet Döneminde Yapılan Millî Eğitim Şûraları ve Alınan Kararların Uygulanması (1923-1960)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- ERSOY, Adem (2007), *İkinci Maarif Şûrasında Alınan Kararlar ve Dönemin Aydınlarının Görüşleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bilim Dalı, İstanbul.
- İkinci Maarif Şûrası (1991), *Çalışma Programı, Raporlar, Konuşmalar*, İstanbul, MEB.
- KARAMUK, Ziya (1973), *50. Yılında Millî Eğitimimiz*, İstanbul, MEB Yayınları.
- SAKAOĞLU, Necdet (1992), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SHAW, Stanford (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt: 2, İstanbul, E Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.
- TURAN, Kemal (1992), *Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul, MEB Yayınları.
- Üçüncü Millî Eğitim Şûrası (1991), *Çalışma Programı, Komisyon Raporları, Konuşmalar*, İstanbul, MEB.
- YÜCEL, Hasan Ali (1993), *Millî Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sürelî Yayınlar**
- ATAY, Falih Rıfıkı (18 Temmuz 1939). “Maarif Şûrası Hasan Ali Yücel’in Veciz Bir Nutkuyla Dün Açıldı”, *Ulus*.
- BABA, Nüzhet (1939). “Beden Terbiyesi ve Gençlik Meselesi; İzcilik”. *Ülkü*, C: XIII.
- “Bir Prensip Münakaşası”, *Tasvir-i Efkâr*, 16 Şubat 1943.
- Safa, Peyami (16 Şubat 1943). “Şûradan İntibalar”, *Tasvir-i Efkâr*.
- “Halkevleri ve Halkodaları Çalışmaları”, *Ülkü*, C: XV, S: 91, Eylül 1940.
- MEB, *Tebliğler Dergisi*, sayı: 446, yıl: 1947.
- MEB, *Tebliğler Dergisi*, sayı: 453, yıl: 1947.
- MEB, *Tebliğler Dergisi*, sayı: 549, yıl: 1949.
- “Maarif Şûrası Dün Açıldı”, *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1939.
- “Maarif Şûrası Dün Kongre ile Açıldı”, *Ulus*, 18 Temmuz 1939.
- “Maarif Şûrası Devam Ediyor”, *Cumhuriyet*, 19.07.1939.
- “Maarif Şûrasının Dünkü Çalışmaları”, *Ulus*, 19.07.1939.
- Tan Gazetesi*, 20 Şubat 1943. Millî Eğitim Bakanlığı Temel Kanunu, 14.06.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Kanun.

“Türk Neşriyat Kongresi Programı”, *Tebliğler Dergisi*, MEB, C:1, S:13, 10 Nisan 1939.
Tebliğler Dergisi, MEB, C: 3, 1939.

“1939-1940, 1940-1941, 1941-1942 Ders Yıllarında İlkokullarında Okutulmak Üzere Yazdırılacak Tarih Kitapları Şartnamesi”, *Tebliğler Dergisi*, MEB, C: 1, S: 5, 13 Şubat 1939.

“1941-1942, 1942-1943, 1943-1944 Yıllarında Ders Kitapları”, *Tebliğler Dergisi*, MEB, C:3, S: 93-96.

HALKA KARŞI ENTELEKTÜEL, ENTELEKTÜELE KARŞI HALK: BİRBİRİNE 'YABAN' İKİ KESİM

Mehmet ANIK¹

Geliş: 14.01.2019 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.512641

Öz

Entelektüel-halk çatışmasının ele alındığı bu çalışma, Y. K. Karaosmanoğlu'nun romanlarında yer alan bu konudaki ikilikle sınırlandırılmıştır. Karaosmanoğlu'nun romanlarındaki bu ikiliğin ele alınışı ile kendisinin de içinde yer aldığı elitist bir entelektüel grup tarafından kurulan Kadro Hareketi'nin bu konudaki yaklaşımı arasında benzer değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu açıdan yöntemsel olarak, öncelikle elitist anlayışa sahip bir entelektüel hareket olarak Kadro Hareketi'yle ilgili değerlendirmede bulunulmuş, akabinde Karaosmanoğlu'nun bütün romanları, entelektüel-halk ikiliği ekseninde, nitel analiz tekniklerinden eleştirel söylem analizi aracılığıyla tahlil edilmiştir. Y. K. Karaosmanoğlu'nun romanları üzerinden, entelektüel-halk ikiliğine dair arka planın bilimsel bir analizle ortaya konulması, yansımaları günümüzde de olan bu ikiliği farklı yönleriyle anlamak açısından önemlidir. Karaosmanoğlu'nun romanlarındaki elitist entelektüel figürü, geleneksel yaşam tarzına sahip olduğunu düşündüğü halk kitlesine tepeden, önyargılı, alaycı ve küçümseyici bir bakışla yaklaşırken, geleneksel halk kesimi de kendilerini cahil olarak gören ve yaşam biçimini küçümseyen bu entelektüel figürüne karşı mesafeli davranmaktadır. Karaosmanoğlu'nun ideolojik konumu ve sahip olduğu elitist bakış açısı, bu konudaki yaklaşımında sınırlılıklara ve önyargılara neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karaosmanoğlu, Kadro, Elitizm, Kemalizm, Entelektüel.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, anik@bingol.edu.tr, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-6560-2470>.

INTELLECTUAL VERSUS PEOPLE, PEOPLE VERSUS INTELLECTUAL: TWO 'STRANGER' SIDES TO EACH OTHER

Abstract

This study, which deals with the intellectual-people conflict, is limited to the dichotomy of this subject in Y. K. Karaosmanoğlu's novels. There are similar evaluations between the approach of this dichotomy in Karaosmanoğlu's novels and the approach of Kadro Movement founded by an elitist intellectual group including Karaosmanoğlu. In this respect, methodologically, it is firstly evaluated Kadro as an elitist intellectual movement, and then Karaosmanoğlu's all novels on the axis of intellectual-people dichotomy are analysed through critical discourse analysis that is one of the qualitative analysis technique. Through Y. K. Karaosmanoğlu's novels, it is significant that the background of the intellectual-people dichotomy is revealed by a scientific analysis, in order to understand the different aspects of this dichotomy that is presently reflected. The elitist intellectual in Karaosmanoğlu's novels has a high-hat, prejudiced, sarcastic and dismissive approach to the traditional people, traditional people also keep themselves apart from this intellectual figure who sees them as ignorant and underestimates their way of life. Karaosmanoğlu's ideological position causes limitations and prejudices in the viewpoint of this subject.

Keywords: Karaosmanoğlu, Kadro, Elitism, Kemalism, Intellectual.

"Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır. Bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark bir Londra İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür" (Karaosmanoğlu, 1993: 53).

Giriş

Fikirleriyle topluma yön verme konumu ya da misyonu atfedilen elitist entelektüel sınıfın, (geleneksel) halka ya da ona ait görülen değerlere karşıtlık içerisinde değerlendirilmesi sıklıkla yaşanan durumlardandır. Entelektüel-halk çatışması ekseninde konuya bakıldığında, özellikle Batı dışı ülkelerin modernleşme serüveninde ortaya çıkan deneyim, bu türden bir karşıtlığı ya da çatışmayı daha çok gözlenen olgulardan biri olarak karşımıza çıkarmaktadır. Tabii sosyal bilimlerde aşırı genellemeci yaklaşımlardaki sorunlu yönleri göz önünde bulundurarak, bahsedilen durumun entelektüel sınıf içerisinde yer alan herkes için geçerli olmadığını belirtmek gerekir. Söz konusu karşıtlık halinin, özellikle bahsedilen modernleşme serüveninde ortaya çıkan geleneksel-modern dikotomisinde, geleneksel değerleri

tamamen dışlayıp, radikal modernleşmeci bir perspektife sahip olan ve elitist bir yaklaşımı benimsemiş olan entelektüel kesim için geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Avrupa’da ‘Karanlık Çağlar’dan ‘Aydınlanma Çağı’na geçişin bir yansıması olarak, modern bilgi ve bilim anlayışının; doğa üzerinde egemenlik, toplumsal alanda ise düzen ve ilerleme vaat etmesi ve bunun geleneksel bilgi türlerinin dışlanması üzerinden ifade edilmesi, Batı dışı coğrafyalardaki modernleşme çabalarını da derinden etkilemiştir. Modernleşmenin farklı türleri arasında, katı seküler bir modernleşme anlayışını benimseyenler, jakobence bir eğilimle, geleneksel değerlere sahip halk kitlesinin yaşam algısını ve tarzını, küçümseyici bir üslupla sorgulayıp, bunun seküler yaşama uygun şekilde değişmesi gerektiğini savunmuşlardır. Modernleşme, seküler paradigmayı benimsemiş iktidarlar tarafından, araçsal bir unsur olmaktan çıkarılıp başlıca amaç haline dönüştü(rüldü)ğü oranda, bu noktada kendisine misyon biç(il)en entelektüel sınıfın geleneksel halk kitlesine ait değerlerle çatışması ivme kazanmaktadır.

Türkiye’de (bugünkü anlamda) entelektüel sınıfın ortaya çıkışının kökenleri, Osmanlı’nın son dönemlerine ve dolayısıyla Batılılaşma faaliyetlerinin ön plana çıktığı evreye tekabül etmektedir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, Avrupa devletleri karşısında geri kalmanın nedenleri ve çözümleri önce içeride aranmış, askeri alanda artan yenilgiler sonrasında, bu alanda başlayan dışarıdan (Avrupa’dan) çözüm ithal etme faaliyetleri, zamanla diğer alanlara doğru yayılmaya başlamıştır. Geleneğin modern gelişmeler ışığında ihyası, Batılılaşma ya da Batıcılılaşma gibi farklı algıların ve anlayışların ön plana çıktığı bu evrede, Yeni Osmanlı Hareketi örneğinde Osmanlı münevverleri, İslami değerlerle çatışmayan, sınırlı çerçevede bir modernleşme çabasını desteklemiştir. Jön Türkler içerisinde yer alan entelektüeller ise, pozitivist anlayıştan daha çok etkilenen bir grup olarak, Batılı değerleri daha çok ön plana çıkarmışlardır. Gazete ve dergiler aracılığıyla, farklı tonlarda reformist fikirlerin dile getirildiği bu süreçte, Yeni Osmanlıların başlıca amaçlarından biri, serdettikleri fikirlerle Osmanlı toplumunun seçkin kesimini etkilemekken,² Jön Türkler ise seçkinler tabakasının altında yer alan ve çoğunlukla orta tabakaya mensup olan kitleyi, istibdat rejimini kurmakla itham ettikleri Padişah II. Abdülhamit’e karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Jön Türkler bunda başarısız olup, hitap ettikleri halk kitlesinin geleneksel değerler dolayısıyla kendilerini anlamaktan uzak olduğuna dair bir kanaate erişince, yaptıkları propagandanın bu kez başlıca hedef kitlesi, arzu edilen değişimi gerçekleştireceğine inandıkları ordu içerisindeki subaylar olmuştur. Böylece Jön Türkler giderek elitist bir çizgiye kaymaya başlamış, bu

2 Genel bir değerlendirme olarak, Yeni Osmanlılar Hareketi’nde; halktan öte, Osmanlı bürokrasinin üst yöneticilerini etkileme çabasının daha çok ön planda olduğunu söylemek mümkündür.

hareket içerisinde, özellikle de Tıbbiye mezunu olanlarında, pozitivist paradigma baskın bir unsur olmuş ve bu kişiler kendilerini, 'hasta adam' olarak görülen devleti iyileştirecek 'içtimâî tabip' olarak görmüşlerdir.³ Gelinek noktada devletin içinde bulunduğu halden nasıl kurtarılabilereğine dair sunulan reçetelerde, Batı modernleşmesiyle kurulan ilişki, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri, Kılıçzade İsmail Hakkı (İsmail Hakkı Kılıçoğlu) ya da Prens Sabahattin gibi (seküler paradigmayı benimsemiş) entelektüeller örneğinde, 'celladına aşık olan idam mahkumu' ya da 'Stockholm sendromu' olarak adlandırılabilerecek bir nitelik kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyet'inin kurulması ile birlikte girilen yeni süreçte, entelektüelin konumu belirli açılardan yeni nitelikler barındırmaktadır. E. Said (1995: 27), her toplumun kendi entelektüelini yarattığını ve bu oluşumların pek çok tartışmanın odağında yer aldıklarına dikkat çekmektedir. Said'e göre modern tarihte, entelektüellerin işin içine karışmadıkları önemli bir devrimden ya da karşı devrimden bahsetmek mümkün değildir. A. Gramsci (1986) de ulus-devletleşmeyle yaşanan süreçte entelektüellerin konumu üzerine yaptığı analizde, modern toplumların işleyişinde sınıflardan öte, entelektüellerin merkezi bir rol oynadıklarını ileri sürmektedir. Her iki düşünür de ulus-ötesi yapıların ulus-devletlere dönüştüğü süreçte, entelektüellerin yeni işlevlerine ve giderek artan rollerine dikkat çekmektedirler. Bu yönüyle bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte artık Osmanlı döneminde olduğu gibi yıkılmayı önlemeye yönelik çözüm arayışlarına girilmesi yerine, ulus-devletleşmeyle bulunan çözümün sahiplenilmesi ve bu noktada resmi tezlerin kitlelere aktarılması, entelektüel sınıftan temel beklentiyi oluşturmuştur. Kemal Karpat (2006: 62), yeni süreçte yaşanan bu dönüşümle ilgili olarak, modern çağda entelektüellerin rolünün "milletlerini" tarif etmek ve eskiden "avam" ya da "güruh" olarak bilinen halk kitlelerini millet olarak bilinçlendirmek ve siyasi kimliği ön planda tutan yeni bir topluluk oluşturmak olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet'in ilanıyla girilen yeni süreçte, entelektüele biçilen başlıca rol, yeni ulus-devletin ideolojisini kitlelere taşımak olmuştur. Ziya Gökalp'ın (2006: 79), "ulusun seçkinleri" olarak tarif ettiği entelektüel sınıfa, yeni koşullara uygun düşecek şekilde, uygarlaş(tır)ma yolunda "halka yön verme" misyonu yüklenmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayan halkın geleneksel olanı, (resmi ideolojiyi benimsemiş) entelektüelin ise çağdaş uygarlık anlayışına sahip yenilikçi kesimi temsil ettiği bu evre, belirli noktalarda çatışmalar da içeren bir dönem olmuştur.

Entelektüellerin topluma yön verme çabaları farklı düzlemlerde gerçekleşmektedir. Bu noktada yazılı ve görsel basına, kitaplara, dergilere, edebiyata ve edebi bir

3 Osmanlı döneminden itibaren entelektüelin hareketin gelişimi, değişimi ve dönüşümü bağlamında Yeni Osmanlılar ve Jön Türk Hareketi'yle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Akşin (2017), Hanioğlu (1989) ve Mardin (1991; 1994; 2010; 2011).

tür olarak romana önemli işlevler yüklenmiştir. Entelektüel-halk çatışmasının ele alındığı bu çalışmada, konunun çerçevesi, Y. K. Karaosmanoğlu'nun romanlarında yer alan bu konudaki ikilikle sınırlandırılmıştır. Karaosmanoğlu'nun romanlarındaki bu ikilikle, kurucularından olduğu Kadro Hareketi'nin bu konudaki yaklaşımı arasında paralellikler bulunmaktadır. Bu açıdan yöntemsel olarak, öncelikle elitist anlayışa sahip bir entelektüel hareket olarak Kadro'yla ilgili değerlendirmede bulunulmuş, akabinde Karaosmanoğlu'nun bütün romanları, entelektüel-halk ikiliği ekseninde eleştirel söylem analizine⁴ tabi tutulmuştur. Ele alınan konu bağlamında, şu sorular önem arz etmektedir: Herhangi bir konudaki bilginin müktediri olduğu varsayılan entelektüel sınıfın, bu durumu özellikle sosyal bir iktidara da dönüştürmeye çalışması ve bu süreçte halkla çatışmaya girmesi kaçınılmaz bir netice midir? Entelektüel sınıfın, sosyo-politik yapının şekillenmesindeki rolü nedir? J. Benda'nın (2006: 38-39) dikkat çektiği yönüyle, eski ideal çerçeveden farklı olarak, entelektüeller çeşitli siyasi ihtiraslara sahip olan ve bunların peşinde koşan insanlara mı dönüşmüştür? 'Hakikat anahtarına sahip kişi' algısı, entelektüel elitizmini teşvik etmekte midir? Entelektüelin toplumla ilişkisinde elitist bir tutum geliştirmesi, onun entelektüel olma payesini yükseltmekte midir ya da entelektüelin içinde yaşadığı toplumla ilişkisinin, hiyerarşik bir muhteva barındırması kaçınılmaz mıdır? Kendisini küçümseyen elitist entelektüellere karşı halk da benzer bir reaksiyonla yaklaşarak, dışlayıcı davranmakta mıdır?

Elitist Bir Entelektüel Girişim Olarak Kadro Hareketi

1932'den 1935 yılının başına kadar 36 sayı olarak yayınlanan *Kadro* dergisi etrafında yapılan ve öncü ideolog rolü üstlenmiş entelektüel bir kesimin yön verdiği Kadro Hareketi; sadece Türk siyasal hayatı ve düşüncesi bağlamında değil, Türkiye'deki ekonomik, edebi ve sosyolojik düşünce geleneği bağlamında da büyük önem taşımaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Asaf Belge'nin kurucu isimlerini ve düzenli yazarlarını oluşturduğu, M. Şevki Yazman'ın sonradan katılıp düzenli katkıda bulunduğu ve Falih Rıfkı Atay gibi farklı yazarların da sonraki sayılarında zaman zaman katkıda buldukları *Kadro*, ağırlıklı olarak ekonomi, siyaset, kültür ve sanat alanında yazıların yayınlandığı bir dergi olmuştur.

Kadro'nun, Karaosmanoğlu dışındaki, kurucu isimlerinin önemli özelliklerinden biri, gençlik dönemlerinde Marksist anlayıştan etkilenmeleridir. Aydemir ve Tör, Türkiye Komünist Partisi'yle (TKP) başlangıçta yakın bir ilişki içerisinde olup,

4 Nitel analiz tekniklerinden eleştirel söylem analizi, örtük iktidar ilişkilerini ve söylemlerini açığa çıkarmada etkili olduğu için tercih edilmiştir. Eleştirel söylem analizi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Billig (2003) ve Weiss & Wodak (2003).

bu partinin yayın organı Aydınlik dergisinde yazdıkları yazılarla da Marksist bakış açısını kitlelere aktarmaya çalışmışlardır. TKP'yle ilişkileri ve bu partinin yöneticilerinden olma iddiasıyla, bu iki isim hakkında, farklı tarihlerde (1925 ve 1927), mahkûmiyet kararı verilmesi söz konusudur. Yükseköğretim hayatını Moskova'da iktisat alanında tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönen Tökin ise, Marksist bir oluşum olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın üyeliğinde bulunmuş, komünistlik iddiasıyla 1925 yılında yapılan tutuklamalar sürecinde de hakkında mahkûmiyet kararı verilmiştir. Belge ise, Almanya'da sosyoloji ve mimarlık alanındaki yükseköğretim hayatının akabinde, 1923 yılında Türkiye'ye döndükten sonra Tör, Aydemir ve Tökin'in de başlangıçta irtibatlı oldukları ve sonradan uzaklaştırıldıkları Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'yla⁵ ilişki içerisinde olmuştur. Bu isimler Marksist ideolojiden zamanla uzaklaşarak, Kemalizmi benimsemiştir.

Kadro dergisinde yayınlanan yazılar söylem analizine tabi tutulduğunda, dikkat çeken sol etkinin ya da yönetsel olarak ön plana çıkan tarihsel materyalist yaklaşımın temelinde de bahsedilen Marksist geçmiş yatmaktadır. H. Ziya Ülken de (1992: 383) milli hareketin fikir cephesini teşkil etme iddiasıyla yayın hayatına başlayan Kadro'nun, Marksist düşüncenin bilinen kavramlarına başvurduğuna dikkat çekmektedir. Karaosmanoğlu dışındakilerin bu ideolojik geçmişleri nedeniyle, derginin yayınlanmasının önündeki resmi engellerin kaldırılabilmesi için⁶ M. Kemal'e yakınlığıyla bilinen Karaosmanoğlu,⁷ derginin imtiyaz sahipliğini üstlenmiş ve dergi böylece yayın hayatına başlayabilmiştir.⁸ Bununla birlikte söz konusu Marksist ideolojik geçmişin sonraki süreçte de eleştiri nedeni olduğunu, Marksist ideolojiye cephe alan çevrelerin, Kadro Hareketi'ni Marksist ve komünist bir oluşum olmakla itham edip, sert tenkitlerde bulduklarını belirtmek gerekir. Bu eleştiriye zıt bir şekilde, TKP'ye yakın çevreler de Tör ve Aydemir özelinde, Kadrocuları 'döneklikle', 'muhbirlikle' ve TKP'ye ihanetle itham etmişlerdir.⁹

Kadro hareketi, Kemalizmle uyumlu bir ulusal kurtuluş hareketi teorisi ya da ideolojisi üretmeye çalışmıştır. Kadrocuların temel düşüncesi, kurumsallaşmasını tamamlamaya çalışan yeni ulus-devlette, entelektüel bir kadronun toplumu düze

5 Söz konusu isimlerin tamamının, Marksist-Leninist fikirlerin ağırlık kazandığı bu Fırka ile olan ilişkilerinin kesilmesinin başlıca nedeni, Fırka içinde yürüttükleri muhalefet ve bu noktada Sovyetçi görüşlere yönelik eleştirel tavırlarıdır.

6 Bu durumun nedeni, döneme egemen olan sansür anlayışıdır. 4 Mart 1925'te TBMM'de kabul edilen Takrir-i Sükûn Yasası, neşriyat için özel izin alınmasını gerektirmekteydi.

7 Karaosmanoğlu, Kadro'nun yayın hayatına başladığı dönemde, CHP Manisa milletvekilidir.

8 Karaosmanoğlu'nun bu noktadaki rolü için ayrıca bkz. Ertan (1994) ve Sunar (2004).

9 Atatürk dönemindeki komünist hareketler ile Kadro Hareketi arasındaki ilişkileri analiz eden bir çalışma için bkz. Harris (2010).

çıkarcacağı inancına dayanmaktadır. Bu noktada Mustafa Kemal'in önderliğinde, enerjik bir kadronun sorunları tümüyle çözümleneceği inancını taşımışlardır. Bu açıdan iktidara yakın durmuş ve iktidara yol göstermeye çalışmışlardır (Kayalı, 2000: 16-17). Kadro Hareketi'ndeki düşünürler, ulus-devletleşmeyle başlayan inkılâp sürecinde, kendilerini ideolojik alt yapıyı oluşturacak entelektüel kesim olarak görmüşlerdir:

"(...) mademki bir inkılab vardır, o halde bu inkılabın bir de izahı, yani tarihte yeri ile, karakteristiklerinin açıklanması olmalıdır. İnkılabın izahı, o inkılabı tarih içinde doğrudan objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi demektir. (...) Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal'in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılabının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmişti. Bu hareket, Kadro Hareketidir" (Aydemir, 1999: 434-435).

Kültürel alanda, Kemalizmin yenilikçilik anlayışıyla uyumlu bir kültürel değişim programını; toplumsal açıdan imtiyazsız ve sınıfsız bir toplumu; ekonomik bağlamda burjuvazi ya da işçi sınıfının egemenliğine dayalı olmayan, sosyalizm ve kapitalizm dışında alternatif bir yol olarak iktisadi devletçiliği ya da Kadrocuların sıklıkla kullandıkları bir isimlendirmeye, müstemleke değil, 'müstakil bir ulusal iktisat' anlayışını;¹⁰ siyasi olarak da ulusalcı bir devrim ideolojisini ve bu noktada tek partili ve otoriter bir yönetim anlayışını savunan ve teokrasiye karşı olan Kadrocuların en temel özelliklerinden biri de elitist bir yaklaşıma sahip olmalarıdır. Bu elitist yaklaşımın farklı boyutları vardır. O dönemde resmi olarak CHP içerisinde bulunan, ancak inkılap şuurundan uzak olduğuna inanılan (özellikle mebus) kesimin, yaşanan büyük değişimi zihnen idrak etmesini ve inkılapçı bir şuura sahip olmasını sağlamak, başlıca hedeflerden biriydi. Yine temel hedef kitlelerden biri de kentte yaşayan ve değişime açık olduğu düşünülen genç kitle olmuştur. Bu bağlamda Kadro Hareketi, inkılapçı bir genç nesil arzusunda olmuştur. Genç nesil; yapılan inkılapları özümseyecek ve bunları kitlelere yayacak kesim olarak görülmüştür.¹¹

10 Kadrocular, kurulacak 'müstakil ulusal iktisat' anlayışının, o dönemde sömürge ve yarı sömürge konumundaki devletler için de yol gösterici olacağını savunmuştur. Bu konuda bkz. Tör (1932a: 7).

11 Tör (1932b: 43) gerek köylerdeki ümmilikle mücadele etmek gerekse de inkılapları buraya yaymak için kentli gençlerin, eğitilerek ve örgütlenilerek tatil dönemlerinde köylerde inkılap kampları kurmaya gönderilmesi gerektiğini savunmaktadır. Aydemir de (1932c: 5-9), gençler odağında özel bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.

Kadro Dergisi'nde özellikle vurgu yapılan hususlardan biri, devrim ve inkılap sürecinin bitmediği, derinleşme ve genişleme yönünde olduğudur.¹² Kadrocular, derginin yayın hayatına girdiği dönemde pratikte yaşanan sorunların nedenini, gerçekleşmekte olan inkılabın fikri düzeyde yeterince işlenmemiş olmasına bağlamıştır. Bu noktada ulusal mücadele, ulus-devletleşme ve inkılaplara dinsel denilebilecek bir anlam yüklenmiştir. Türkiye'deki devrimin, Fransız İhtilali ve diğer devrimlerden bütünüyle farklı ve eşsiz olduğuna vurgu yapan Aydemir (1932a: 8; 1932d: 41), inkılap heyecanının; sade bir ahlak olarak değil, bir din gibi mukaddesleştirilmesi gerektiğini savunarak, kendilerini anlamayan entelektüel kesimi de bezginlik ve züppelikle itham etmektedir. Yukarıdan aşağıya doğru bir değişimi öngören Kadro Hareketi, inkılap şuuruna sahip avangart bir 'Kadro'nun rehberliğiyle; kentteki ve köydeki halkın yaşanan değişime ayak uydurmalarını sağlamak açısından inkılap şuurunun onlara aktarılmasını hedeflemiştir. Tam bu noktada halkla ilgili bakış açısının, Kadro'ya egemen olan elitist yaklaşımın bir diğer boyutunu oluşturduğunu belirtmek gerekir. Halk, devrime ve inkılaplara egemen olan fikri temelleri anlamayan kesim olarak görülmüştür. Halkla bu noktada kurulacak ilişki, yapılan inkılaplar doğrultusunda onların duygularına yön vermek şeklinde ifade edilmiştir:

"Kadro'nun azlık, fakat önder bir inkılapçı kütleye, bir inkılap gençliğine hitap edişi, onun önde gelen bir vasfıydı. Çünkü, öz-fikir ve soy-fikir, hiçbir zaman harcıâlem değildir. Halka inen ve ona mal edilen ise, fikirler değil, şekiller ve basitleştirilmiş sloganlardır. İnkılap elbette ki halka mal edilmesi gereken bir "bayrak inaniş"tır. Ama bu inanişin, bu hareketin vücut bulabilmesi ve yaşaması için bir öz-fikirler manzumesine, yani bir inkılap ideolojisine dayanması şarttır.

Halk, ideolojinin, bir fikir sistemi olarak daima dışındadır. O, şiarları sadece benimser. Bu şiarlar, sadece hareket formülleridir. Halk, dinlerin kendisine vaat ettiği cennetler gibi, inkılapların da yalnız basit ve anlaşılması kabil olan hedeflerini arar. Bu hedefler ise, ister istemez bir fikir temelinden ziyade, şartlara, hislere göre işlenirler" (Aydemir, 2008: 446).

Kadro'ya egemen olan elitizmin başlıca boyutlarından biri de Fransız Devrimi'nin ürünü olan 'jakoben' anlayışın, entelektüel-halk ilişkisi noktasında, baskın yaklaşım olarak öne çıkmasıdır. "Halka rağmen, halk için" mantığının uzantısı olarak, halk için en iyisinin ne olduğunun, halkın kendisinden öte, ancak elit bir kadronun bilebileceği inancı egemendir. Kadro Hareketi'nin öncüsü Aydemir (1986: 71; 1999: 435), bu açıdan inkılabı, "halkın hayrına olanları halka rağmen, fakat halk için halka getirmek işi" olarak tanımlamakta ve inkılabın, "ona taraftar olmayanların iradelerinin, ona taraftar olanların iradelerine, kayıtsız şartsız ve cebir ve zor yolu ile bağlanması demek" olduğunu belirtmektedir.

12 Bkz. Kadro (1932: 3). Ayrıca bkz. Aydemir (1932b: 5-10).

Kadrocular, Anadolu ve İstanbul'un işgal edilmesiyle yaşanan bütün olumsuzluklardan halkın kurtuluşunu, bu uğurda verilen Ulusal Mücadele'yi ve devletin kuruluşunu, Mustafa Kemal ve etrafındaki çekirdek kadroda yer alan ve seçkin olduğuna inandıkları insanlarla sınırlandırmıştır. Pozitivist bir paradigmanın egemen olduğu bu seçkin özneler karşısında halk ise edilgen ve cahil konumdadır. Bu yaklaşım, Kadro'daki elitizmin diğer bir yansımasıdır. Mustafa Kemal; 'Büyük Şef', 'Ebedi Şef', 'Tek Adam', 'En Büyük Türk', 'sadece Türklerin değil, insanlığın en büyük evladı' ya da Nietzsche'nin bahsettiği 'üst-insan' olarak görülürken, İsmet İnönü 'İkinci Adam'dır. Kadroculardaki Mustafa Kemal hayranlığı, bazen mistik bir boyuta varmaktadır:

"(...) Kahramanlar, ulular, din adamları, iyi kalpli büyük insanlar, tarih içinde hayalen kafamda günler ve günlerce geçip durdular. İsa gibi varlığı bile şüpheli olanları bir tarafa ayırdım. Sonra gelmiş, geçmiş, yaşamış, sevilmiş, bağlanmış, inanılmış nice uluları, önderleri ve bunların arkasından dökülen gözyaşlarını düşündüm. Şu kanaate vardım ki, kavminin, milletin, kendisine bu kadar gönül bağladığı ve ölümüne bu kadar içten ağladığı bir halk kahramanı, tarih içinde yoktur. (...)" (Aydemir, 1999: 530).

Karaosmanoğlu'nun, Atatürk'le ilgili biyografik eserinde (2003a: 156), Mustafa Kemal'i; Ulusal Mücadele döneminde, milletten vahiy almış ve nübüvvetinin gereğini yerine getiren bir peygamber olarak nitelendirmesi, *Ankara* romanında (2005: 172), Mustafa Kemal'in yüzünün yandan görünüşünü tasvir ederken, 'Tanrı kafası örneği olacak derecede düzgün' benzetmesinde bulunması ya da aynı romanın ilerleyen sayfalarında yer alan bir başka tasvirinde (2005: 196), "(...) onun mayası, öbür insanlarınkinden büsbütün başka bir cevherle yoğrulmuş gibiydi. Ne derisi bizim derimize, ne saçları bizim saçlarımıza benziyordu ve senelerle ve zamanla hiçbir alakası yoktu" demesi de bu mistik yaklaşıma örnek olarak zikredilebilir.

Kadro'ya egemen olan elitizmin son boyutu bizzat bu hareket içerisindeki entelektüellerin kendisiyle ilgilidir. Bu entelektüeller, kendilerini seçkin bir kadro olarak görmüş, kendilerine iktidarın resmi sözcüsü gibi bir rol biçmiş ve devlet politikalarının belirlenmesinde, akil adamlar konumunda yol göstericilik yapmaya çalışmışlardır. Kadrocuların bu yöndeki tutumlarının, CHP içerisinde rahatsızlık uyandırması, bundan dolayı içeriden eleştiriye maruz kalmaları ve Mustafa Kemal'e şikâyet edilmeleri söz konusudur. Bu durumun, Kadrocuların birtakım resmi görevlere atanmaları suretiyle, derginin yayın hayatının bitmesine giden bir süreçte neden olduğunu da belirtmek gerekir.

Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Entelektüel-Halk İkililiği

Modern Türk edebiyatının önde gelen figürlerinden biri olan Karaosmanoğlu (1889-1974); Osmanlı'nın son dönemine, Kurtuluş Savaşı'na, Cumhuriyet'in ilanına ve sonrasındaki gelişmelere tanık olmuş bir entelektüel olarak, özellikle toplumsal ve siyasal alanda yaşanan değişimi ve dönüşümü, romanlarındaki olaylar örgüsü üzerinden okurlarına aktarmaya çalışmıştır. Kemalist ideolojinin entelektüel düzeydeki bir yapılanması olan Kadro Hareketi'nin kurucu isimlerinden biri olarak da eserleri aracılığıyla bu ideolojinin kitlelere aktarımını kendisine misyon edinmiştir. Bu açıdan Karaosmanoğlu'nun romanlarının çoğu, belirli bir tez içeren eserlerdir. Bahsedilen farklı dönemlere tanıklık etmiş olma halinin de etkisiyle, romanlarındaki ana temalardan biri eski-yeni çatışmasıdır. Örneğin *Kiralık Konak*'ta (2001), Tanzimat sonrasında I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzanan süreçte, yaşananların ve ortaya çıkan değişimin, eski ve yeni kuşaklarda ne türden yansımalarının olduğunu, konakta yaşayan aile üzerinden ortaya koymaya çalışır. Konağın sahibi ve ailenin yaşlısı Naim Efendi, geleneksel değerlerle büyümüş ve yaşanan değişime mesafeli olan eski kuşağı temsil ederken, damadı Servet Bey, Batılılaşmayla ortaya çıkan alafranga düşkünü insanları, Naim Efendi'nin torunları Seniha ve Cemil, Batılılaşma döneminde doğmuş çocuklar olarak, geleneksel ahlaki değerlerle bağları olmayan, Batılı yaşam tarzı ve eğlence düşkünü insanları temsil etmektedir. Naim Efendi'nin büyük kızından olan torunu Hakkı Celis ise, diğerlerinden farklı olarak, yaşanan değişimi ve toplumsal çözülüşü belli açılardan tenkit eden ve milletin ne eğlence düşkünü Seniha, Cemil ve Faik Bey gibi insanlardan ne de fosil olarak nitelendirdiği dedesi Naim efendi gibi insanlardan oluşamaya-cağını düşünen biridir. Naim Efendi'ye ait konak, farklı dönemlere tanıklık etmiş bir mekân olarak, giderek eskiyen, kiralığa çıkartılsa da taliplisi olmayan ve artık miadını doldurmuş bir yerdir.

Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* ve *Nur Baba* (2016b) romanları örneğinde dar mekân ve az sayıdaki kişilerin etrafındaki olayların aktarımıyla başlayan roman yazımı, giderek daha geniş bir mekân ve olaylar örgüsüne dönüşür. Bu ilk iki romana, yazarın son romanı olan ve Münire'nin Cemil Bey'e karşı hicran acısı ve vuslat özlemiyle örülü büyük aşkının anlatıldığı *Hep O Şarkı* (2016a) romanını, (içerik açısından) eklemek mümkündür. Bu romanlarda, eski-yeni çatışması ön plana çıkmakta ve Osmanlı'nın son döneminde yaşanan dağılmanın nedenlerine de örtük göndermelerde bulunmaktadır. Yine Osmanlı'nın son dönemlerinin ele alındığı *Bir Sürgün* (1999), *Hüküm Gecesi* (2003b) ve *Sodom ve Gomore* (2003c) romanlarında, geniş bir mekan ve zaman dahilinde, Osmanlı'nın dağılmasının nedenleri daha vurgulu bir şekilde okurlara aktarılmaya çalışılmıştır. Yazar, bu romanlarında gerek iktidar gerekse de muhalefet düzeyindeki siyasal yozlaşmanın ve ihtirasların, toplumdaki bireyler üzerinde yansımalarını farklı açılardan ele alıp,

okurlarına aktarır. Yazarın üzerinde durduğu bu yozlaşma, çözülme, dağılma ve çöküş aynı zamanda Cumhuriyet'in kuruluşunun gerekçelerini oluşturmaktadır.

Karaosmanoğlu, bu eserlerinde, iktidar ve muhalefet özelinde, gözü kapalı Batı hayranlığını eleştirirken, alafranga yaşam düşkünlüğünü züppeleşme olarak görmekte, buna karşın değişime yabancı kalan gelenekçiliği de tenkit etmektedir. Karaosmanoğlu, entelektüel-halk ikiliğinin ilk örneklerini daha sınırlı düzeyde *Hüküm Gecesi*'nde ortaya koymuş, Kadro Dergisi'nin çıktığı yıl yayınlanan *Yaban* başlıklı eseri ise, ağırlıklı olarak bu tema etrafında ilerlemiştir. Yayınlanmasından hemen sonra *Yaban*'la ilgili pek çok tartışma yapılmıştır. Bu romanın Türkiye gerçekliğini olduğu gibi ortaya koyduğunu savunanlar olduğu gibi köy gerçekliğini çarpıttığını savunanlar da olmuştur.¹³

Yaban'ın yayınlanmasından sonra büyük bir ilgiye mazhar olması ve etrafında yoğun tartışmalar yaşanması elbette boşuna değildir. Romanın yayınlandığı dönem, Kurtuluş Savaşı sonrasında inkılapların yoğunluk kazandığı ve kalkınmada temelin neye dayanması gerektiği tartışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemin belirgin karakteristiklerinden bir tanesi de nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda ya da köyde yaşıyor olmasıdır. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin akabinde köylünün *memleketin gerçek sahibi ve milletin efendisi* olduğu söylemi gerek siyasi gerek edebi çevrelerce sıklıkla dile getirilen bir söylem olmuştur. Bu söylemde soyut bir köylü halk sevgisinin ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür. Bu noktada *Yaban*'ın önemli bir özelliği karşımıza çıkmaktadır; doğrudan köye ve köylüye yönelik eleştirel bakış, ilk defa bu denli keskin bir şekilde dile getirilmektedir.

Yaban'da romanın ana karakteri olan entelektüel Ahmet Celal, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ve bir kolunu Çanakkale'de kaybetmiş, 32 yaşında emekli bir subaydır. İşgal güçleriyle işbirliği içinde olduğunu söylediği İstanbul hükümetinden uzak durmak için burayı terk eden Ahmet Celal, Ankara hükümetine aşırı bağlılığına rağmen, bu şehre gitmeyi de tercih etmemiştir. Bunun başlıca nedeni, Ulusal Mücadele saflarına katılması durumunda tek koluyla işe yaramaktan öte, onlara yük olacağı şeklindeki düşüncesidir. Bundan dolayı Ahmet Celal, askerde emireri olan Mehmet Ali'yle birlikte onun köyüne gider. Romanın konusu da, Ahmet Celal'in bu köyde yaşadıklarını anı şeklinde aktarmasına dayanmaktadır.

Romanda entelektüel Ahmet Celal karakteri üzerinden, geleneksel değerleri ve cehaleti temsil eden halk kesimi mahkum edilmektedir. Ahmet Celal'in geleneksel ya da köylü halk ile ilgili eleştirel değerlendirmelerinde, Karaosmanoğlu'nun

13 *Yaban* hakkında Kadro'nun 13. sayısında yayınlanan bir değerlendirme yazısında, bu roman; Türk edebiyatının son devirdeki en kuvvetli ve kendi alanında yegane orijinal eseri olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Kadro (1933: 47).

Kadrocu bakış açısı belirgin bir şekilde etkisini hissettirmektedir. Karaosmanoğlu, Ahmet Celal'i her ne kadar gözleme dayalı realist aktarımlarda bulunan biri olarak öne sürse de Ahmet Celal'in köye ve köylüye yönelik olumsuz düşüncelerinin, köydeki izlenimlerinden daha öncesine dayandığı görülmektedir:

"Mehmet Ali bana: "Gel beyim, seni bizim köye götüreyim; buralarda, yalnız başına sersebil olursun" dediği vakit, bir Anadolu köyünün ne olduğunu bilmiyorum değildim.

Mehmet Ali: "Gel beyim seni bizim köye götüreyim," dediği vakit, bu köyü, kafamın içinde olduğu gibi görmüştüm. Hatta Mehmet Ali'nin evini, hatta bu odayı, hatta bu delikten seyrettiğim manzarayı... Biliyordum ki, toprak katı ve tabiat zalimdir ve insan cinsi bozuk bir hayvandan başka bir şey değildir; biliyordum ki, insan hayvanların en kötüsü, en bayağısı ve en az sevimli olanıdır. Evet, bilhassa en az sevimli olanıdır" (Karaosmanoğlu, 1993: 33-34).

Romanda Kemalist bir entelektüel olarak ön plana çıkan Ahmet Celal için köylü; vatanla, kendi için verilen Ulusal Mücadele'yle ilgilenmeyen, ülkesine karşı ulvî duygu ve düşünceler taşımayan, ancak kendi sınırlı muhitinde çağdaş uygarlığa, vatanına ve Ulusal Mücadele kahramanlarına yabancılık içinde, kendince yaman bir yaşam kavgası veren ve cehaletin pençesinde olan bir kesim olarak ötekileştirilmektedir:

"Düşünmek; insanların, mağara devrindeki gibi henüz birtakım toprak ve taş kovukları içinde yaşadığı ve hayvanlarla haşır neşir olduğu bu yerde düşünmek, bana bir ayıp gibi geliyor. (...)

Bir gün, bir öğlen üstü idi. Bizim Mehmet Ali, Bekir Çavuş, Salih Ağa ve Muhtar, hep orda idiler. Bahis, harp üzerine ve onun akıbetlerine dairdi. Onlara "İstanbul'un dört devletin askeri işgali altında olduğunu, İzmir'in tâ Bursa'ya kadar Yunanlılar tarafından istila edildiğini, Adana'dan henüz Fransızların el çekmediğini, Urfa'da Antep'te kanlı olaylar cereyan etmekte olduğunu haber veriyor ve her birinin yüzüne ayrı bir dikkatle bakıyordum. Hiçbirinde ne hayret, ne dehşet, ne de alelade bir alâka izine tesadüf etmedim. Ateşin içinde henüz çıkmış olan Mehmet Ali bile artık bunları geçmiş zamana ait bir masal gibi dinliyordu" (Karaosmanoğlu, 1993: 42-43).

Memlekette olan bitenden genelde bihaber olan ya da yaşanan gelişmelere karşı duyarsız davranıp, gündelik sorunlarıyla uğraşan 'halk' vurgusu, Karaosmanoğlu'nun diğer romanlarında da ön plana çıkan temalardan birini oluşturmaktadır. 1927 yılında yayınlanan *Hüküm Gecesi*'nde (2003b: 182-183), romanın baş karakteri entelektüel Ahmet Kerim, Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki ile İtilaf ve Hürriyet Partisi arasındaki çekişmeden halkın bihaber olduğunu, buna karşın bu

partilerin de halkla herhangi bir ilişkilerinin olmadığını, bir yanda ihtilaller, ayaklanmalar, savaşlar yaşanırken, diğer yandan milletin ‘benim derdim bana’ anlayışı içerisinde hayatını sürdürdüğünü ifade eder. Ahmet Kerim, milletin hakikatte bu olmadığını, kendi heybetinin ve ululuğunun farkında olmadığını, ona ‘hayır, sen bu değilsin’ diyecek ve Z. Gökalp’ın uykuda olduğunu belirttiği ulusal şuuru (2003b: 307-308) uyandıracak olan kahramanı dört gözle beklediğini ifade ederek, Mustafa Kemal’e göndermede bulunur.

Hüküm Gecesi’nde Ahmet Kerim’in halkla ilgili olumsuz değerlendirmelerde bulunduğu vakit, genelde sahip olduğu ümitvar beklentiye karşın, *Yaban*’da okur, Ahmet Celal üzerinden daha derin bir olumsuz bakış, karamsarlık ve derin bir ikilikle karşı karşıya kalmaktadır. Roman boyunca halkın kendisine ve yaşam tarzına tepeden bakan bir Ahmet Celal figürü söz konusudur.¹⁴ Köydeki gelenekler Ahmet Celal’e büsbütün tuhaf gelmektedir. Mehmet Ali tekrar evlendiğinde düğününün kendisi için çok can sıkıcı geçtiğini belirten Ahmet Celal, Avrupa’daki bir cenaze merasiminin, bu düğün merasimine göre kendisine daha ferahlık vereceğini söyler. Ahmet Celal için çatlak bir zurna ve davulla, Arap kabağına benzeyen bir darbuka eşliğinde düğünde çalınan müzik, neşe kaynağı olmak bir yana, havayı çatlatmakta, köylülerin oyun anlayışlarıysa, sağa sola gidip gelmekten ibaret yeknesak ve ağır hareketlerden öteye geçmemektedir.

Toplumun geniş kesimini oluşturan köylünün kendisine yaban halini gören Ahmet Celal, entelektüel sınıfın iddia edildiği gibi toplumun kaynağı olup olmadığını sorgular. Bu sorgulamada Ahmet Celal kendisini köylüden, köylüyü de kendisinden son derece uzak gördüğünü şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Türkiye’nin aydın sınıfı, gerçekten bu toplumun kaynağı mıdır? Eğer öyle ise, bu Salih Ağalardan, Bekir Çavuşlardan, bu İsmaillerden, bu Zeynep Kadınlardan bende bir şey bulunması gerekmez mi? Oysa, ben burada hayvanlara insanlardan daha yakınım. Onları tiksirmeden, şefkatle sevmesini biliyorum ve bu sevgim onlara geçebiliyor. Boz eşek bana iyiden iyiye alışmış. Zira, onun başını koltuğumun altına alıp saatlerce okşarken, o tatlı tatlı bana bakar ve bazen ben yürüyünce kendiliğinden arkama takılır” (Karaosmanoğlu, 1993: 85-86).

Ahmet Celal’in, kendisine boyun eğen ve peşine takılan boz eşeği, köylülerden kendisine daha yakın hissetmesi ilginçtir. Köylüyü; kendisine, zihnindeki düşünceler

14 Kadro dergisinin ikinci sayısında yer alan “Millî Tasarruf ve Halk Edebiyatı” başlıklı yazısında Türk entelektüelini halktan kopuk olmak ve baş döndürücü bir gurura kapılıp, göklerde uçuyor hissine kapılmakla eleştiren Karaosmanoğlu (1932: 27-28), bu tespitine karşın, A. Celal üzerinden Türk halkı ile entelektüel arasındaki derin mesafeye işaret etmekten geri kalmamaktadır.

lere ve yaşam pratiğine son derece uzak gören Ahmet Celal'in, köylünün boz eşek gibi kendisine boyun eğmeyişi ve peşinden gitmeyişi dolayısıyla onları bu denli hakir görmesi manidardır. Ahmet Celal için köylü, kendi deyimiyle *yontulmamış taş devrindeki* gibi yaşayan ya da sosyal bir yaratık haline gelememiş koyun sürüsü psikolojisi içinde yaşayan bir topluluktan öteye geçmemektedir. Köylüler ve yaşam tarzları Ahmet Celal'e yaban gelmekte ve bu noktada ötekileştirilmektedirler. Benzer şekilde geleneksel değerleri temsil eden köylüler için de Ahmet Celal, kendilerine yaban gördükleri ve ötekileştirdikleri biridir. Bu durumun farkında olan Ahmet Celal, uğruna sağ kolunu feda ettiği vatanın bir köşesinde yaşayan köylüyü, kendisini hiçe saymakla eleştirir. Oysa Ahmet Celal'in kendisi de köylüyü hiçe saymaktadır. Tarlada çalışan köylülerin görüntüsüne beslediği saygı karşısında birden irkilen Ahmet Celal, "(...) Bu insanlar, her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hatta bazen de tiksindiğim kimseler değil midir? (...)" (1993: 106-107) sözleriyle bu durumu ifade eder.

Ahmet Celal romanın ilerleyen kısımlarında, halka duyduğu kızgınlığa karşı bir özeleştirici yapar ve asil suçlunun halk değil, Türk entelektüeli olduğunu söyler. Ona göre entelektüelin suçu halka nüfuz edememek, ona yol gösterememek ve halkı cehaletiyle baş başa bırakmaktır. Ahmet Celal, hiçbir şey ekemeyen entelektüelin herhangi bir şey biçemeyeceğini söyler. Tabi bu süreçte bir özeleştirici yapıyor gibi gözükse de burada yine de dikkati çeken, halkın cahil ve aydınlatılması gereken kesim olarak tasvir edilmesidir.

Ahmet Celal, Ulusal Mücadele üzerine tefekkür ettiği bir esnada, köylüyü Ulusal Mücadele karşıtı, entelektüeli ise yurdu işgal eden düşmana karşı savaş açan vatansever kesim olarak ön plana çıkaran ve elitist bir yaklaşımın izlerini taşıyan şu düşünceleri belirtir:

"Anadolu köylüsünün zahire ambarları bomboş, fakat Türk entelektüeli yedi devlete harp açmıştır. İstanbul'da Ali Kemal buna delilik diyor. Ben, bu hali ulvî ve heyecan verici bir manzara gibi seyrediyorum. (...) Türkiye'nin karanlık semasında Mustafa Kemal adı bir şafak yıldızı gibi parlıyor... Fakat inanılacak şey değil. Ben, savaşı istemeyenlerin arasında yaşıyorum. (...)" (Karaosmanoğlu, 1993: 93-94).

Karaosmanoğlu'nun Kadro Hareketi'yle ilişkisi ve Kadro Hareketi'nin taşıdığı elitist yaklaşım hatırlanırsa, yukarıdaki cümleler daha anlaşılır olacaktır. Zira Karaosmanoğlu'nun köylü halk ile entelektüel ilişkisi bağlamında roman da belirttiği düşüncelerle, Kadro Hareketi'nin elitist yaklaşımı arasında belirgin bir paralellik bulunmaktadır. Ulusal kurtuluşun entelektüel bir kadro tarafından gerçekleştirilebileceği inancını taşıyan Kadro Hareketi, vatan şuurundan kopuk olduğunu iddia ettiği halkı, entelektüel kadro tarafından şekillendirilmesi gereken

kesim olarak görmüştür. Karaosmanoğlu bu yaklaşımı tam anlamıyla benimsemiş olacak ki Ahmet Celal'e şu sözleri söyletir:

“Eğer, bize zafer nasip olsa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir” (Karaosmanoğlu, 1993: 173-174).

Ahmet Celal, fikirlerini önemsemediğini ve entelektüel kıymetini idrak edemediğini düşündüğü köylüde umduğunu bulamayınca, Mehmet Ali'nin tekrar askere alınmasından birkaç ay sonra, köyün hemen dışında Bekir Çavuş'a ait bir eve taşınır. Bu evin ilginç yönü yüzünün dağa doğru, sırtının ise köye dönük olmasıdır. Köyün dışındaki evine taşınmasıyla birlikte köylüyle Ahmet Celal arasında coğrafi açıdan daha uzak olma hali oluşmuştur. Tabi bu sadece coğrafi bir uzaklık değil, aynı zamanda köylüyle Ahmet Celal arasındaki mesafenin de gittikçe derinleştiğinin bir göstergesidir. Ev değişikliği, Ulusal Mücadele'nin ivme kazandığı ve İnönü Muharebelerinin yapıldığı döneme tekabül etmektedir. Taşınma sonrasında Ahmet Celal kendisini köylüden, köylüyü de kendisinden büsbütün uzak bulur. Anadolu'nun pek de öyle dile getirildiği gibi vefa, namus, fedakârlık, maneviyat, mertlik ve cömertlik timsali olmadığını belirtir:

“(…) Anadolu (...) Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır.

Burada bıyıklarını makasla kırttı diye nice fikir ve ümit dolu Türk gencinin kafası taş altında ezildi. Burada, yüzü düşmana dönük nice vatan mücahitleri savundukları kimselelerin eliyle arkadan vuruldu. Burada, milli timsalin, milli bağımsızlık sembolünün yolu kaç defa kesildi ve kaç defa oturduğu şehrin etrafı isyan silahlarıyla çevrildi. Burada, ben, vatan delisi millet divanesi; burada, ben harp malûlü Ahmet Celal yapayalnızım” (Karaosmanoğlu, 1993: 129-130).

Karaosmanoğlu'nun bu paraleldeki değerlendirmelerine diğer eserlerinde de rastlamak mümkündür. Geleneksel kimliğe sahip ve eski dönemi temsil ettiğine inandığı halk kesimi eleştirisi, Karaosmanoğlu'nun Cumhuriyet dönemini ele aldığı romanlarında sıklıkla üzerinde durduğu hususlardan biridir. Örneğin *Panorama* romanında (2002: 41), Tahincızade Hacı Tahsin Efendi, herşeye eyvallah diyen, her devre uyan, hatta işgal zamanında düşmanla dahi iyi geçinmesini bilen, ancak Şapka Kanunu çıktığından beri evinden dışarı adım atmayan, yeni döneme ayak uyduramamış bir karakter olarak tasvir edilir.

Benzer yaklaşıma 1934 yılında yayınlanan *Ankara* romanında da rastlanmaktadır. Romandaki ana karakterlerden Selma Hanım ve eşi Nazif Bey Ankara'ya taşındıktan sonra, eşinin okuldan arkadaşı olan mebus Murat Bey'in Etlik'teki bağ evine gezmeye giderler. Bu gezmelerden birinde biri yeşil, diğer ikisi beyaz sarıklı olan üç kişi uzaktan görününce, Murat Bey oradaki kadınlara hitaben:

“Aman, hanımlar içeriye... Bizim Şeyh Emin'le, Nuri Hoca geliyor,” dedi. Ve kadınlardan tası tarağı toplayan içeriye kaçtı. Selma Hanım, bu panikten bir şey anlamadığı için yerinden kıınıldamamıştı. (...)

Binbaşı Hakkı Bey hiç istifini bozmadı:

“Kara terör, kara terör,” diye söylendi. “Bizim düşmanımız yalnız Avrupa değil, bunlar da... Bir gün bunlarla da çarpışmak lazım gelecek...” (Karaosmanoğlu, 2005: 42).

Yine buna benzer bir durumun anlatıldığı *Yaban*'da, yurdu işgal eden düşmana karşı savaşın sürdüğü bir ortamda, köye Şeyh Yusuf adında biri gelir ve şeyhe köy halkının teveccühü büyük olur. Bu sevgi ve ilgi karşısında Ahmet Celal'in köylüye karşı duyduğu kızgınlık büsbütün artar. Bunun nedeni, halkın kendisi gibi bir entelektüelin fikirlerine önem vermeyip, yaban muamelesi yapmasına karşın, Şeyh Yusuf gibi gerici zihniyeti temsil eden ve bunun sözcülüğünü yapan birine aşırı saygı ve alaka göstermesidir.

Yaban'da, köydeki imam ve Salih Ağa gibi köylüyü sömüren daha farklı karakterlerden de bahsedilir. Bir dilenci gibi giyinen Salih Ağa, köyün zengin adamlarından biridir. Bütün köyü etkisi altına almış, iktisadi gücüyle onlara nüfuz etmektedir. Romanda Salih Ağa ve imam, gerek köy(lü)ü sömüren, gerekse de birtakım çıkarlar elde etmek ümidiyle düşmanla işbirliği yapmaktan geri kalmayan karakterlerdir. Bir yönüyle dönemin gelenekselliği, onu sembolize eden bu karakterler üzerinden de mahkûm edilmeye çalışılmıştır. Bu kişiler nihayetinde güvenilmez, vatan sevgisini değil, kişisel çıkarlarını ön planda tutan karakterler olarak sembolize edilmektedir.

Karaosmanoğlu'nun kurgusunda, yeni döneme ve koşullarına yabancı olduğu belirtilen geleneksel halk kitlesi, eski döneme takılıp kalmış, gayri milli bir anlayış içerisinde. Ahmet Celal ile Bekir Çavuş arasında geçen aşağıdaki diyalog bu açıdan ilginçtir:

“...Bekir Çavuş:

Biliyorum beyim sen de onlardasın emme.

Onlar kim?

Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...

İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?
Bir Türk değiliz ki, beyim.
Ya nesiniz?
Biz İslâmız, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar.”
(Karaosmanoğlu, 1993: 173)

Yaban'ın ilerleyen kısımlarında köylü halk, Ulusal Mücadele önderlerinden öte, vatani işgal eden düşmana itimat eden ve onlarla işbirliğine girmekten geri kalmayan bir kesim olarak tasvir edilir. Bu çerçevede halkın Ulusal Mücadele'yi yürüten kurtarıcılarını düşman, işgal kuvvetlerini ise dost gördüğü yönünde aktarımlara yer verilir. Ahmet Celal köyde, işgal kuvvetlerinin gerçek kurtarıcı olduğu şeklinde bir şayanın yayıldığını ve köye gelen Şeyhin de bunu desteklediğini belirtir. Bu söylentide, İngiltere'nin başını çektiği işgal kuvvetlerinin asıl maksadının, halkı Mustafa Kemal ve adamlarından kurtarmak olduğu aktarılmaktadır. Köye gelen işgal kuvvetlerinin ağzından halifenin ya da padişahın onlarla birlikte olduğunun söylenmesi de bu açıdan ilginçtir.

Sodom ve Gomore'de de farklı açıdan da olsa benzer anlatımlar dikkat çeker. Bu romanda (2003c) İstanbul işgal edildiğinde, işgalcilere yanaşan ve gerek ahlak-sızlığa varacak şekilde yaşam tarzı olarak onlara özenen gerekse işgal sürecinde onlarla işbirliği içerisine girmekten geri kalmayan roman karakterleriyle ilgili aktarıma bakıldığında, okur İstanbul'un tamamının sapkınlık ve ihanet içerisinde olduğu gibi bir algıya kapılmaktadır. Bu durum bir yönüyle resmi tarih yazımına da uygun düşmektedir. Zira resmi tarih yazımında, İstanbul merkezli son Osmanlı hükümetinin işgal güçleriyle işbirliği içerisinde olduğu tezi işlenmektedir. Padişah ve çevresi, işgal güçleriyle işbirliği içerisinde olan ve halk da işgal güçlerine kurtarıcı gözüyle bakan kesim olarak işlenirken, Ulusal Mücadele Ankara'daki sınırlı kadronun tek başına yürüttüğü bir hareket olarak tasvir edilmektedir.

Geleneksel İslami değerlerin olumsuz etkilerinden kendini kurtaramamış halk kitlesi eleştirisi ya da Osmanlı ve hilafete bağlılık hissi devam eden halk kitlesi eleştirisi, Kadro Hareketi içerisinde yer alan diğer entelektüellerin de yazılarında yer verdikleri başlıca hususlardan biridir. Örneğin B. A. Belge, *Kadro* dergisinde yayınlanan “İnkılabımız ve Hilafet” başlıklı yazısında (1932: 39), Batılı sömürgeci devletlerin, hilafeti, ümmet anlayışını ve halifenin kuklalarını kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti'ni tehdit ettiğini öne sürmektedir.

Ankara romanında bu konudaki tasvir de bu anlamda dikkat çekicidir. Roman- da Osmanlı'nın merkezi olarak İstanbul eski olanı, Ulusal Mücadele'nin merkezi konumundaki Ankara ise yeni olanı temsil eder. Ancak Ankara'nın kendi içinde de eski-yeni ikiliği vardır. Selma Hanım yeni dönemin çağdaş Türk kadını ve

Neşet Sabit de çağdaş ve entelektüel Türk erkeğini temsil ederken, Ömer Efendi yeni döneme ayak uyduramamış geleneksel Türk erkeğini ve onun ihtiyar annesi, iki eşi ve kızkardeşi de geleneksel Türk kadını temsil etmektedir. Geleneksel Anadolu insanını temsil eden Ömer Efendi ve ailesi, Ankara'da yaşıyor olmalarına rağmen, memlekette olan bitenden bihaber, kendi kişisel meseleleriyle uğraşan, buna karşılık ulusal duygulardan da son derece uzak olan, taassup sahibi bir ailedir. İki eşli olan ve eşleriyle fiziksel şiddeti de barındıran bir tahakküm ilişkisine sahip olan Ömer Efendi, maddi açıdan sahip olduğu zenginliğe rağmen, entelektüel açıdan ve vatanseverlik duyguları açısından son derece zavallı biri olarak tasvir edilmektedir. Ömer Efendi'nin eşleri ve kızkardeşi, başkalarının hayatını dikizleyen ve dedikodusunu yapan, ancak yanı başlarında verilen Ulusal Mücadele'yi görmezden gelen ve gayri milli olduğu kadar, gayri medeni kişilerdir. Karaosmanoğlu, bu ikiliğin diğer cephesinden bakışı da vurgular. Geleneksel kimliği temsil eden ve ulusal bilinçten uzak olan halk kitlesinin nezdinde, Çankaya ve etrafındaki çağdaş kadın kimliğinin giyim ve yaşam tarzı itibarıyla ahlaksız bir kadın figürü olarak dile getirilmesi ve birbirine 'yaban' olma halinin derinliğine vurgu yapılması bu açıdan kayda değerdir.

Ankara romanında işlenen temel hususlardan biri de belli alanlardaki tahribat ve yozlaşmanın yanı sıra kendi kişisel çıkarları peşinde koşan halk karakterleridir. Ticaretle uğraşan ve geleneksel Anadolu halkını temsil eden bir figür olarak ön plana çıkartılan Ömer Efendi ve ailesinin dışında, şeyh karakteri; maddi çıkar peşinde koşan, dinsel gücünü shevi arzularını tatmin için kullanan ve başkasının karısıyla zina yapmaktan da geri kalmayan bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Osmanlı dönemini ve dinseliliği temsil ettiği belirtilen bu gibi karakterler üzerinden geleneksel halk kimliği mahkûm edilmektedir.

Ankara romanından Selma Hanım'ın ilk eşi Bankacı Nazif Bey, İstanbul'dan ayrılıp, Ulusal Mücadele'nin kalbine gelen bir insan olmakla birlikte, vatan derdinden öte, konforlu bir yaşam derdinde olan, hesapçı ve korkak bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Karaosmanoğlu'nun Nazif Bey'in mesleğini bankacı olarak seçmesi de bu anlamda manidardır. Nazif Bey'in çocukluk arkadaşı Mebus Murat Bey, siyasi alanda vatani için değil, kendisi için mücadele eden, konfor peşinde olan, devlet ve halk üzerinden elde ettiği zenginliği harcamak için de sık sık Avrupa'ya giden biri olarak, kendisi gibi olan siyasetçilerle ilgili yozlaşmaya dikkat çekmek için kullanılır. Selma Hanım'ın ikinci eşi Binbaşı Hakkı Bey, başlangıçta Ulusal Mücadele içerisinde yer almasına rağmen, elde edilen zafer sonrasında miralay rütbesinden emekliye ayrılan ve Ulusal Mücadele esnasında elde ettiği prestiji, kişisel kazancı için kullanmaya başlamış bir karakterdir. Hakkı Bey, emekliliği sonrasında, lüks yaşam arzusuna ve eğlenceye kapıldığı oranda, Ulusal Mücadele döneminden elde ettiği saygınlığı ve kişisel onurunu kaybeden bir figür olarak iş-

lenir. Bütün bu karakterler, Neşet Sabit'in, Mustafa Kemal'in huzurunda oynanan piyesinin son sahnesinde yer verdiği gibi (Karaosmanoğlu, 2005: 199-200) yeni dönemin toplum inşasında yeri olmayan ve tasfiye edilmesi gereken karakterler olarak öne çıkarılmaktadır.

Yeni devrin nesli, köhnemiş bir zihniyete ya da eski döneme takılıp kalmamış nesil olarak tasvir edilmektedir. Neşet Sabit'in, Osmanlıyı temsil eden eski dönemle bağları kalmamış yeni nesli, tiyatro oyuncusu Yıldız Hanım üzerinden tarif biçimi bu anlamda ilginçtir:

"(...)Yıldız Hanım, benim içinde büyüdüğüm, tahsilini yaptığım, gözümü açıp kendimi bildiğim devirlere ait hiçbir şey hatırlamıyor. Ne fese, ne kafese, ne peçeğe dair bir fikri var. Ne eski harfleri biliyor. Altının, gümüşün bir mübadele vasıtası olduğu devrin hikayeleri ise, ona, birer tarihöncesi masalları gibi geliyor. Padişahlı, halifeli bir memleket nasıl olur, diye sorsan, Harun Reşit zamanında Bağdat gibi değil mi? diyor (...)"
(Karaosmanoğlu, 2005: 218).

Selma Hanım'ın son eşi Neşet Sabit, Ulusal Mücadele'nin lider kadrosuna gönülden bağlı olan ve bu mücadeleye kendisini adanmış idealist bir isimdir. Romanda Selma Hanım ideal Türk kadını, Neşet Sabit de ideal Türk erkeği olarak işlenir. Geleneksel değerlere bağlı halk kesimi, vatan için verilen mücadeleye destek değil, köstek olan konumda işlenirken, Selma Hanım ve Neşet Sabit örneğindeki entelektüel azınlık üzerinden ise; kendisini vatanına ve liderlerine adanmış olan, bencil davranışlar yerine, özgeci bir tutumla vatanını ön planda tutan ve bu uğurda gerekli fedakârlıkları yapmaktan geri durmayan, bireysel ihtiraslar peşinde değil, vatanı için mücadele ettikçe hayatı anlam kazanan, geleneksellikten uzak yeni dönemin çağdaş, inkılapçı ve Kemalist ideolojiyi tam olarak özümsemiş ideal birey tipi resmedilmektedir.

Karaosmanoğlu'nun *Ankara*'nın son kısımlarında ortaya koyduğu pozitif bakış açısı, sonrasında yerini karamsarlığın, kötümserliğin, kaygıların ve hayal kırıklığının ağır bastığı bir bakış açısına terk eder. *Panorama*'da (2002: 38-39), Halil Ramiz karakteri üzerinden, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin üzerinden on yıl geçmesine rağmen, inkılaplar aracılığıyla hedeflenen değişimin gerçekleş(tirile)mediğine dikkat çekilir:¹⁵ "(...) ileri inkılap kanunlarının hiçbiri henüz hayata geçmemiş ve

15 Hemen her romanda, roman yazarının kendisine daha yakın gördüğü ve bir parça kendi yaşamını ya da düşüncesini yansıtan karakter ya da karakterler bulunur. *Panorama*'da Halil Ramiz, bir yönüyle Karaosmanoğlu'nun hayatının yansımasıdır. Milliyetçi bir genç öğretmen iken, İzmir'de yaptığı bir konuşmayla Mustafa Kemal'in dikkatini çekmiş ve vekillığe getirilmiş olan Halil Ramiz, hemen her akşam *sofra*'da yerini alacak kadar Mustafa Kemal'e yakın bir isimken ve Kemalizmi ve inkılapçılığı her daim savunurken,

Kemalizm prensipleri çorak vatan topraklarına kök salmak şöyle dursun, henüz birkaç kişinin elinde evrilip çevirmeye mahkûm birer laboratuvar nebatı halinde kalmaktan kurtulamamıştır.” Karaosmanoğlu, ilk cildi 1950’de, ikinci cildi de 1954’te yayınlanan *Panorama*’da Ankara’daki yerli halkı değişime ayak uydur(a) maması, geleneksel yaşam tarzını ve eski alışkanlıklarını sürdürmesi dolayısıyla tenkit eder. Nitekim Halil Ramiz, her ne kadar Ankara’da kentin dokusu, eğitim sistemi ve bu ildeki mukimlerin giyimi ya da görünüşü konusunda belli değişimler olsa da arzulanan zihniyet değişiminin gerçekleş(tirile)mediğine dikkat çeker.

Kadro Hareketi inkılapçı bir genç nesil arzularken, gelinen noktada *Panorama*’da Servet Bey’in kızı Sevim, oğlu Nedim, Nedim’in arkadaşları Sacit ve Seyfi gibi gençler üzerinden, inkılapçı ruhla alakası olmayan, eğlence ve lüks yaşam düşkünü bir gençliğin yetişmekte olduğu, bir hayal kırıklığı olarak ifade edilir. Karaosmanoğlu açısından bir diğer hayal kırıklığı, farklı dönemlerde milletvekilliğini yaptığı ve Kemalist rejimle özdeşleştirdiği CHP’nin kendi içindeki çatışmalar ve parti içerisinde yer alsa da kendi çıkarları peşinde koşan kişiler ya da gruplardır. Bu çıkarıcı kişilerin varlığı kadar Halil Ramiz örneğinde idealist isimlerin küstürülmesi de bir sorundur. *Panorama*’da bu türden çatışmalara yer verilir ve farklı açılardan rejim tehlikesine dikkat çekilir. Bu tehlikenin boyutlarından biri inkılapları derinleştirilmesi ve yayması gereken rejimin kurucu partisinin kendi içindeki çatışmaların, yine vurguncu, vatan ve ulus derdi olmayan ve maddi güç peşinde koşan kişiler de eleştirilir. Ayrıca sırf eğlence ve gösteriş odaklı bir yaşam peşinde olanlar da tenkit edilirken, Kemalist ideolojinin yayılamadığı halk kitleleri nezdinde irtica tehlikesine dikkat çekilir. CHP’nin iktidarı DP’ye kaptırması da bu tür bir tehlike vurgusunu arttırır. Bu açıdan *Panorama*’da Kemalist inkılapların tehlikede olduğu, irtica kaynaklı bir rejim tehlikesi olduğu sık sık işlenir. Romanın sonlarında, çağdaş kentli yaşamı ve Kemalist rejimi temsil eden her ne var ise onları yakıp yıkacak, insanların evlerinin içine kadar sokulup, onların yaşam tarzına müdahale edecek, giderek çoğalıp her yeri işgal edecek gulyabaniler tehlikesinden bahsedilir ve ironi içeren konuşmalarla irtica tehlikesi vurgusu yapılır. Bu yöndeki tehlikeye dikkat edilmemesi durumunda olası son bağlamında, Ahmet Nazmi ve Fuat’ın yaşadıkları aktarılır. A. Nazmi ve Fuat birlikte yürüdükleri bir sokakta, eski bir türbede bir tarikat ayinine denk getirilirler. Fuat “Nedir bu maskaralık?” diyerek ayin yapanlara müdahale eder, karşı tarafın onları kovmaya çalışması karşısında,

bir süre sonra gözden düşer. Niçin gözden düştüğünü anlamakta güçlük çekse de Mustafa Kemal’e ve Kemalizm’e olan bağlılığını ise devam ettirir (Karaosmanoğlu, 2002: 37-38). Bir süre öğretmenlik yapan ve Cumhuriyet’in ilanının akabinde vekillığe getirilen Karaosmanoğlu’nun, *sofra*’da yer alacak kadar Mustafa Kemal’e yakın biriyken, bir süre sonra gözden düşmüşçesine yurtdışına elçilik görevine gönderilmiş olması, ancak buna karşın Kemalizm’e bağlılığından asla vazgeçmemesi benzerlik olarak dikkat çekmektedir.

(Karaosmanoğlu'nun ifadesiyle) düşman kümenin üstüne saldırır ve Ahmet Nazmi ile birlikte taşlı saldırıya uğrayarak, linçle biten bir sonun kurbanı olurlar.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin dağılışına ve yeni ulus-devletin kuruluş ve kurumsallaşma sürecine tanıklık eden bir entelektüel olarak Karaosmanoğlu, Kemalist ideolojiye uygun yayınlarda bulunarak, bir inkılap edebiyatının oluşumuna katkıda bulunmaya çalışmıştır. Karaosmanoğlu, Osmanlı'nın son dönemlerini ele aldığı romanlarıyla Cumhuriyet'in kuruluşunun sadece kaçınılmazlığına değil, aynı zamanda kutsallığına da göndermede bulunur. Cumhuriyet dönemini ele aldığı romanlarında da Kemalist anlayış doğrultusunda olması ve olmaması gerekenleri ele alıp, bunları okurlarına aktarmaya çalışır.

Kadrocular içerisinde Marksist geçmişi olmayan tek isim olarak tanınmasına rağmen, Kadro Hareketi'ndeki Marksist etkinin yansımalarını Karaosmanoğlu'nun çalışmalarında da görmek mümkündür. Örneğin *Ankara*'da Nazif Bey ya da *Panorama*'da Servet Bey korkak, hesapçı ve egoist davranan kişiler olarak işlenirken, ikisinin de ortak özelliği bankacı olmalarıdır. Yine *Panorama*'da Halil Ramiz'in, Kemalizmin ortaya koyduğu eserin heybetinden bahsederken, bu eserin her an devrilme tehlikesi içerisinde olduğunu belirtip, bu konuda 'tepesi yerde, telleri havada ehlam' benzetmesi yapması da bu anlamda dikkat çekicidir. Burada Marx'ın, Hegel'in idealizmine karşılık tarihsel materyalizmi savunurken, "Hegel'in baş aşağı duran diyalektiğini ayakları üzerine oturttuğuna" dair söyleminden ilham alındığı görülmektedir. Ayrıca Marksist açıdan üst yapısal bir kategoride yer alan dini değerlerin ve bunu temsil eden din adamlarının ya da dindar kimliğiyle tanınan kişilerin genelde maddi çıkar peşinde koşan karakterler olarak işlenmeleri ya da vurgun yapıp zenginlik elde eden ve bu çıkarlarını koruma ve sürdürme derdinde olan karakterler olarak işlenmeleri de bu ekseninde değerlendirilebilir. Ortodoks Marksist ideolojide sınıf ilişkilerinin ve bilincinin egemen olduğu kentliliğin aksine, köylülük gerçek bilinçten uzak olmayı ifade etmektedir. Karaosmanoğlu'nun romanlarında da geleneksel halkı temsil eden köylü şursuz ve cahil bir kitledir ve ulusal bilinç yoksundur. Kentte yaşamasına rağmen, ulusal bilinçten uzak olanlar da köylü alışkanlıklarını sürdürenlerdir. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Karaosmanoğlu da dahil Kadrocularda Kemalizmin sol versiyonu olarak tanımlanabilecek bir anlayışın egemen olduğu görülmektedir.

Kadro'daki elitist anlayışa uygun olarak, Karaosmanoğlu'nun romanlarında gerçek entelektüel temsil edenler, sadece Kemalist bilince sahip olan kişiler olarak ele alınmaktadır. Kemalist bilinçten uzak olanlar ya da öyle olmadığı halde çıkarları için öyleymiş gibi davrananlar, vatan ve ulus derdi olmayan ve kişisel çıkar ve

konfor peşindeki entelektüel bozuntuları olarak tasvir edilmektedir. Ötekileştirmenin diğer boyutunda da çoğunluğu oluşturan ve geleneksel değerler etrafında hayatını sürdüren halk kitlesi bulunmaktadır. Bu kitle, Ulusal Mücadele liderlerine yabancı olduğu kadar, kendisine yol göstermeye çalışan entelektüle de yabancıdır. Karaosmanoğlu'nun Cumhuriyet dönemini ele aldığı romanlarında ulusal bilinçten nasibini alamamış ve gündelik yaşam kaygılarının içinde boğulmuş bir halk kitlesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu noktada Osmanlı kimliğine ve geleneksel değerlere saplanıp kaldığı belirtilen halk kitlesi, Ulusal Mücadele'ye destek vermek bir yana düşmanla işbirliği içerisine girmekten geri kalmayan ve böylece vatanına ihanette bulunabilen bir kesim olarak tasvir edilmektedir. Bu noktada fakirinden zenginine kadar geleneksel kimliği temsil eden karakterler üzerinden, Kemalist değerlere yabancı kalmış halk kitlesi mahkûm edilir ve Ulusal Mücadele, elitist bir bakış açısı doğrultusunda, Ankara'daki sınırlı bir kadronun bir başına yürüttüğü zorlu bir savaş dönemi olarak okurlara aktarılır. Bu aktarımlarda aşırı genellemeci, küçümseyici ve elitist bakış dikkat çeker. Oysa bu kurgusal aktarımın ötesinde, tarihsel veri dikkate alındığında, bahsedilen dönemde halkın Batılı güçlerle işbirliği içerisinde olması bir yana, gerçekte bütün imkânsızlıklarına rağmen, işgal güçlerine karşı direndiği görülmektedir.

Karaosmanoğlu'nun çağdaşlaşmayı savunurken, çeşitli paradokslar barındırsa da bunu Batı taklitçiliğine indirgememesi ve körü körüne Batı hayranlığını ve bu noktada Batılılar karşısında sahip olunan aşağılık kompleksini eleştirmesi önemlidir. Bununla birlikte entelektüel-halk çatışmasını ele aldığı yerlerde, bir tarafı aydınlığa kavuşmuş, yeni koşullara vakıf olmuş, ulusal bilinci ve çağdaşlığı temsil eden kesim olarak ele alırken, öteki tarafı büyük bir cehalet içerisinde olan, gelenekçi bir tarzı benimsemiş ve karanlıktan kurtulamamış kesim olarak kurgulaması eleştiriye açıktır. Yazarın ideolojik konumu, bu konudaki bakış açısında sınırlılıklara ve önyargılara neden olmaktadır. Karaosmanoğlu'na göre geleneksel halk kitlesi, yoğun bir inkılâp devrinde statik kalıplar içinde sıkışıp kalma gaffeti ve sapıklığı içerisindedir. Halk kitlesi içinde geleneksel erkek kimliği, memleket meselelerine vakıf olmaktan uzak, Kurtuluş Savaşı'nın önemini idrak edememiş, zihni hala İmparatorluk devrinde kalmış, bireysel çıkarları için mücadele veren, yeniliğe kapalı bir zihniyeti temsil eder şekilde işlenirken, geleneksel kadın kimliği ise, tuhaf bir giyimi olan, dışılıktan ve estetik görünümünden uzak, fena halde kokan ve hurafelere dayalı bir inancı benimsemiş kişiyi temsil etmektedir. Yeniliğe ve yaşanan değişime kapalılığı ve gelenekselliği ifade eden halk kitlesi, Kemalist ideolojiyi benimsemiş entelektüel figürler üzerinden mahkûm edilirken, ötekileştirilen geleneksel halkın da sahip olduğu düşünceler ve yaşam biçimi itibarıyla bu entelektüel figürüne karşı mesafesinin derinliğine ve karşılıklı yabancılık haline dikkat çekilmektedir. Bu noktada geleneksel halk kesiminin, kendisini küçümseyen entelektüelin fikirleri-

ni önemsemediği gibi onu, kendi yaşam anlayışına yaban görerek ötekileştirdiği vurgulanmaktadır.

Geleneksel yaşam tarzına sahip olduğunu düşündüğü halk kitlesine tepeden, önyargılı, alaycı ve küçümseyici bir bakışla yaklaşan elitist entelektüel figürüne günümüzde de sıklıkla rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında; vatani ve Cumhuriyet rejimini kendisiyle özdeşleştiren, rejim ayakta duruyorsa bunun kendi sayesinde olduğuna inanan, kendi değerlerini temsil ettiğine inandığı bir iktidar olmadığı zamansa, rejim tehlikesinden bahseden, hakikatin anahtarına sahip tek kişi olduğuna inanan ve neyin doğru, neyin yanlış olduğunun ölçütü olarak sadece kendisini gören, kendi dışındakilerini cahil gören ve siyasal tercihleri ya da yaşam tarzı beklediği doğrultuda olmadığına, entelektüel zarafete yakışmayacak kelimelerle halkı aşağılayan ve kendi fikirlerine önem vermediği için halkın başına gelecek her türlü felaketi hak ettiğine inanan elitist entelektüel figürü ve bu entelektüel figür karşısında, ötekileştirildiği oranda kendi de onu ötekileştiren bir halk kesimi günümüzde de söz konusudur.

KAYNAKLAR

- AKŞİN, S. (2017), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (8. baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- AYDEMİR, Ş. S. (1932a), İnkılap Heyecanı (Antuziasm), *Kadro*, 2, 5-8.
- AYDEMİR, Ş. S. (1932b), İnkılap Bitti mi?, *Kadro*, 3, 5-10.
- AYDEMİR, Ş. S. (1932c), Genç Nesil Meselesi, *Kadro*, 4, 5-9.
- AYDEMİR, Ş. S. (1932d), Yarı Münevverler Kulübü, *Kadro*, 8, 40-43.
- AYDEMİR, Ş. S. (1986), *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDEMİR, Ş. S. (1999), *Tek Adam Mustafa Kemal - 3. Cilt: 1922-1938*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDEMİR, Ş. S. (2008), *Suyu Arayan Adam* (20. basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BENDA, J. (2006), *Aydınların İhaneti* (çev. C. Soydemir), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BELGE, B. A. (1932), İnkılabımız ve Hilafet, *Kadro*, 1, 37-40.
- BILLIG, Michael (2003), Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity* (Ed. G. Weiss & R. Wodak), Hampshire: Palgrave Macmillan, 35-46.
- ERTAN, T. F. (1994), *Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2006), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- GRAMSCI, A. (1986), *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler* (çev. K. Somer), İstanbul: Onur Yayınları.

- HANİOĞLU, M. Ş. (1989), *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük* (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- HARRIS, G. (2010), *The Communists and The Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk's Turkey*, Piscataway: Gorgias Press.
- KADRO (1932), *Kadro*, 1, 3.
- KADRO (1933), Türk Edebiyatının İlk Original Eseri: *Yaban*, 15, 47-49.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1932), Millî Tasarruf ve Halk Edebiyatı, *Kadro*, 2, 26-28.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1993), *Yaban* (36. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1999), *Bir Sürgün*. (4. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2001), *Kıralık Konak* (24. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2002), *Panorama* (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2003a), *Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi* (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2003b), *Hüküm Gecesi* (6. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2003c), *Sodom ve Gomora* (16. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2005), *Ankara* (22. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2016a), *Hep O Şarkı* (23. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (2016b), *Nur Baba* (21. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2006), Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış. *Doğu Batı*, 9(35), 61-84.
- KAYALI, K. (2000), *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tikanıklık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1991), *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1994), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908* (5. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2010), *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu* (9. Baskı), çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2011), *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (çev. E. Gen ve M. Bozluolcay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAID, E. (1995), *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı* (çev. T. Birkan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SUNAR, L. (2004), *Kadro Dergisi/Hareketi ve Etkileri. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(1), 511-526.
- TÖR, V. N. (1932a), Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına. *Kadro*, 1, 6-9.
- TÖR, V. N. (1932b), Ümmilikle Mücadele İçin Köy Kampları, *Kadro*, 1, 42-43.
- ÜLKEN, H. Z. (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (3. baskı), İstanbul: Ülken Yayınları.
- WEISS, G. & R. Wodak (2003). Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity* (Ed. G. Weiss & R. Wodak), Hampshire: Palgrave Macmillan, 1-32.

TÜKETİCİ TEMELLİ MARKA DEĞERİNİN TAKLİT MARKALI ÜRÜN ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Salih YILDIZ², İbrahim AVCI³

Geliş: 30.11.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.490695

Öz

Günümüzde orijinal markalı ürünlerin taklitleri üretilmeye başlanmış ve taklit markalı ürünler dünya pazarında önemli bir paya sahip olmuştur. Öyle ki bazı taklit markalı ürünler pazara hakim olma konusunda orijinal markalardan bile önce gelmektedir. Taklit markalı ürün üreten işletmelerin orijinal markalı ürünlerde taklit edemediği marka değeri kavramı bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, tüketici temelli marka değeri boyutlarının (marka sadakati, marka farkındalığı, marka çağrışımı ve algılanan kalite) tüketicilerin taklit markalı ürün algıları üzerindeki etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Gümüşhane Üniversitesi merkez kampüsünde öğrenim gören öğrenciler araştırmanın ana kütlesi olarak belirlenmiştir. Seçilecek örneğin ana kütleyi temsil gücü yüksek olması için tesadüfi örnekleme yöntemlerinden zümrelere göre örnekleme metodu kullanılmış ve enstitü, fakülte ve yüksekokullardan toplam 501 üniversite öğrencisine yüz yüze anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen veriler çeşitli istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiş ve tüketici temelli marka değeri boyutlarının tüketicilerin taklit markalı ürün algıları üzerinde pozitif etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelime: Marka, Marka Değeri, Taklit, Taklit Marka, YEM.

- 1 Bu makale, 27-29 Eylül 2018 tarihlerinde Gümüşhane'de gerçekleştirilen Uluslararası Marka ve Marka Kent adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihyildiz@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1002-5960>.
- 3 Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ibrahimavcicemail@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9112-5076>.

EFFECTS OF CONSUMER BASED BRAND EQUITY ON PERCEPTION OF COUNTERFEIT BRANDED PRODUCTS

Abstract

Nowadays, counterfeits of original branded products have begun to be produced and counterfeit branded products have gained a significant share in the world market. So that, some counterfeit branded products have taken precedence of the original brands in the subject of dominance of the market. At this point, the concept of brand value of the firms which produce counterfeit branded product can not imitate in original branded products have come into prominence. In this study, it was aimed to determine the effects of consumer-based brand equity dimensions (brand loyalty, brand awareness, brand associations and perceived quality) on consumer's perception of counterfeit branded products. For this purpose, the students studying at the central campus of Gumushane University were determined as the main population of the research. The random sampling method (stratified random sample) was used to represent highly the main population of the selected sample and a face-to-face questionnaire was applied to a total of 501 university students from institutes, faculties and higher schools. The obtained data as a result of the questionnaire were analyzed with various statistical methods and it has been determined that the consumer-based brand-equity dimensions have positive effects on consumers' perception of counterfeit branded.

Keywords: Brand, Brand Equity, Counterfeit, Counterfeit Brand, SEM.

Giriş

Günümüz pazar şartlarında küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla ülkeler arasındaki sınırlar kalkmış ve dünya küçük bir köy haline gelmiştir. Bu durum ülkeler arasındaki rekabet bir yana dursun işletmeler arasında bile ağır rekabet ortamını beraberinde getirmiştir. Bu rekabet ortamında işletmeleri rakiplerinden bir adım öne çıkaracak unsur ise markası, marka gücüdür. İsim, işaret, sembol ya da bunların birleşimi şeklinde tanımlanan marka (Kotler, 2000: 188) sayesinde, işletmeler rakiplerinden farklı olarak pazarda söz sahibi olabilmektedir. Ancak işletmeler için önemli bir başarı unsuru olan marka, piyasada yer alan taklitçiler, taklit ürün üretkenler yüzünden hem ulusal hem de uluslararası pazarda baş edilmesi gereken bir probleme dönüşmektedir. Orijinal marka sahibi, markasını güçlendirmek, pazarda tutundurmak için sürekli yatırım yaparken, taklit markalı ürün üretkenler hiçbir yatırıma ihtiyaç duymadan piyasada bilinen markaları taklit etmektedirler. Dolayısı ile yapılan bu taklitçilik, . Taklit markalı ürünlerin üretimini teknolojik gelişmeler ve iletişim imkanlarının artması gibi arz yönlü faktörlerin yanı sıra, tüketicilerin marka

merakı, marka bağımlılığı, beğenilen markaların daha ucuz olması, bilinçsizlik ve düşük gelir gibi talep yönlü faktörler de artırmaktadır. Ayrıca taklitçilik konusunda hukuki yaptırımların caydırıcı olmaması, hukuki işlemlerin orijinal markanın imajına ve marka sahibi işletmelere maddi ve manevi anlamda zarar vermektedir.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük boyutlara ulaşan taklit markalı ürün üretimine giyim, kişisel aksesuar, kişisel bakım, yiyecek, içecek, ilaç, spor ürünleri, otomobil yedek parçaları, elektronik ürünler, alkol, tütün ürünleri gibi sektörlerde daha çok rastlanmaktadır. Tüketicilerin gelir düzeyinin düşmesi, küresel kriz gibi nedenlerden dolayı tüketiciler ucuz oldukları için orijinal markaların taklitlerini satın almak istemekte ve bu durum da taklit marka pazarını büyütmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Dünya Gümrük Teşkilatı gibi uluslararası kurumların raporlarına göre, taklit markalı ürün ticareti, dünya ticaretinin %7 ile %10'unu oluşturmaktadır. Taklitçiliğin 21. yy'da daha da artacağı beklenirken, 2020 sonrasında 2 trilyon doları geçmesi tahmin edilmektedir uzun sürmesi gibi nedenlerden dolayı da taklitçiliğin önüne geçilememektedir (Ateşoğlu ve Erdoğan, 2009: 44).

Taklitçilik günümüzde öyle bir hal almıştır ki, orijinal markalı ürünlerin piyasaya çıkmasında hemen sonra, taklitleri üretilip piyasaya sürülmektedir. Taklitçiliğin bu seviyeye gelmesinde tüketicilerin de büyük bir payı bulunmaktadır. Tüketicilerin bir kısmı taklit ürün ile orijinal ürün arasındaki farkı anlayamadığı için taklit ürün alırken, diğer bir kısmı da bilerek ve isteyerek taklit markalı ürün satın almaktadır (Bayuk, 2016: 48). Markalı ürünler bazı tüketiciler tarafından bir statü simgesi olarak görülmekte, markalı ürün kullanmak ayrıcalık olarak algılanmaktadır. Gelir düzeyi iyi olan tüketiciler, markalı ürünleri satın alarak bu hazzı yaşarken, bu hazzı yaşamak isteyen ancak gelir düzeyi markalı ürün almaya uygun olmayan tüketiciler ise markalı ürünlerin taklitlerine rağbet etmektedir. Bu durum taklitçiler için bir fırsat kapısı olmakta ve orijinal marka sahibinin bilgisi ve izni olmadan markanın taklidi yapılarak piyasaya taklit markalı ürünler sunulmaktadır (Bekar ve Olay, 2015: 361).

Literatür incelendiğinde sahtecilik ya da taklitçilik ile ilgili birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar genellikle taklitçiliğe ya arz (üretici) tarafından ya da talep (tüketici) tarafından bakmaktadır. Arz tarafından yapılan çalışmalarda, üreticilere ve orijinal markalara olan etkiler araştırılırken talep tarafından yapılan çalışmalar ise tüketicileri taklit markalı ürünleri satın almaları, kullanmaları, taklit markalardan algıladıkları değer gibi konular araştırılmıştır (Engizek ve Şekerkeya, 2015: 147).

Tüketiciler genellikle taklit markalı ürünleri orijinal markalı ürünlere göre kalite açısından daha düşük, fiyat açısından daha ucuz olarak algılamaktadırlar. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler neticesinde üretilen taklit markalı ürünler, orijinallerine şekil ve görüntü açısından tıpatıp benzediği için, taklit veya orijinal

olup olmadığını anlamak daha da zorlaşmaktadır. Araştırmalara göre bir ürünün taklit olup olmadığının algılanmasında kalite, statü sembolü, fiyat, dayanıklılık, seçkinlik, sıradanlık, eğlence ve prestij boyutları etki etmektedir. Tüketicilerin taklit markalı ürünleri nasıl algıladıklarını belirleme konusunda bu boyutlar birer gösterge olabilir. Orijinal markaların tüketiciler açısından sahip olduğu değer, taklit markalı ürünlerin algılanmasını etkileyebilir mi sorusu araştırmanın temel problemini oluştururken, bu çalışmada literatürde Tüketici Temelli Marka Değeri boyutları olarak yer alan marka sadakati, marka çağrışımı, marka farkındalığı ve algılanan kalitenin taklit markalı ürün algısı üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla tüketici açısından ele alınmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Marka ve Marka Değeri

Literatürde marka ile ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre marka, satıcıların veya satıcı gruplarının sahip oldukları mal ve hizmetleri tanımlamak ve bu mal ve hizmetlerin piyasadaki rakiplerden ayırt edilmesini sağlamak için kullanılan bir isim, simge, sembol, işaret, tasarım ya da bunların birleşimi olarak ifade edilmektedir (Kotler, 2000: 188). Tüketicilere ürün hakkında bilgi veren ve malın daha çabuk tanınmasını sağlayan marka, aynı zamanda tüketicilere ürünle ilgili olarak güven de vermektedir (Chiaravalle ve Schenck, 2007: 10). Yapılan araştırmalara göre lisans, patent, veri tabanı, know-how, marka değeri gibi unsurlar işletmelerin piyasa değerlerinin % 70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Soyut unsurlar olarak ifade edilen bu değerler içerisinde en büyük payı marka değeri oluşturmaktadır (Yıldız, 2015: 30).

Mark değerini, Farquhar (1989: 24), bir markanın pazarda sahip olduğu rekabet gücü olarak tanımlarken, Keller (1993: 1), tüketicilerin pazarlanan bir markaya karşı verdiği reaksiyona söz konusu marka ilgili ortaya çıkan fark etkisi, Aaker (1996: 7) ise pazardaki markalı bir ürünün markasız bir ürüne göre sahip olduğu pozitif değer şeklinde tanımlamıştır. Marka değeri ile ilgili literatür incelendiğinde finansal temelli ve pazarlama temelli olmak üzere iki farklı bakış açısı öne çıkmaktadır. Finansal bakış açısına göre marka değeri, bir markanın pazardaki ederini, finansal piyasa değerini ifade etmektedir. Pazarlama bakış açısına göre ise marka değeri, tüketici temellidir ve pazardaki bir markanın tüketici zihnindeki algılanan değeri olarak ifade edilmektedir (Taşkın ve Akat, 2010: 3-4).

1.2. Tüketici Temelli Marka Değeri

Tüketici temelli marka değeri ile ilgili de literatürde birçok farklı tanım yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi Farquhar (1989) tarafından, bir markanın tüketicinin zihninde oluşturulması ve markaya ait ürüne bir değer olarak eklenmesi şeklinde

yapılmıştır (Farquhar, 1989: 7). Marka değeri konusunda çalışmalar yapan Aaker (1991) ise, tüketici temelli marka değerini, ürün ve hizmetin pazarlanması sürecinde, markanın değerini düşüren ya da yükselten isim, sembol gibi unsurların tümü olarak tanımlamıştır (Aaker, 1991: 15). Marka ile ilgili literatüre katkılar sağlayan Keller (1993) ise, bir marka ile ilgili tüketicilerin zihninde oluşan bilgi neticesinde söz konusu markaya gösterilen olumlu ya da olumsuz tepkiler olarak ifade etmiştir (Keller, 1993: 2). Tüketici temelli marka değeri ile ilgili yapılan tanımlamalarda görüldüğü üzere, genel olarak ortak nokta marka ile ilgili algılama ve bu algılama sonucu markaya verilen olumlu ya da olumsuz tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketici Temelli Marka Değerinin belirlenmesi ile ilgili literatürde en fazla kullanılan modeller Aaker ve Keller isimli araştırmacıların modelleridir (Taşkın ve Akat, 2010: 4). Aaker ve Keller göre Tüketici Temelli Marka Değeri boyutları, Marka Sadakati, Marka Farkındalığı, Marka Çağrışımları ve Algılanan Kalite olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır (Lee ve Leh, 2011: 2).

Marka Sadakati: Tüketicilerin pazardaki bir markaya sadık olmaları, tüketici temelli marka değerinin en önemli boyutunu oluşturmaktadır (Aaker, 1991: 39). Marka sadakati, pazardaki bir markanın satın alınması ve kullanımı sonrasında oluşmaktadır (Baldauf vd., 2003: 225). Ancak marka sadakati, yalnızca bir markanın sürekli satın alınmasıyla eşdeğer değildir. Marka sadakati, birçok markanın yer aldığı bir grup içerisinde, bir markanın tesadüfen değil bilinçli bir şekilde satın alındığı durumda gerçekleşir (Knox ve Walker, 2001: 113). Bir markaya sadık olan bir tüketici, pazardaki diğer markaların onun dikkatini çekmesi veya cezbetmesi için yapılan pazarlama faaliyetlerinden etkilenmez (Tong ve Hawley, 2009: 11). Bir markanın, marka değerinin yüksek olması için, yüksek sadakat seviyesine sahip müşteri temeline sahip olması gerekmektedir (Kotler, 1994: 444). Sadakat seviyesi, davranışsal ve bilişsel sadakat olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Davranışsal sadakat, sürekli bir markanın alınması ya da söz konusu markanın birincil tercih olarak yeniden satın alınması şeklinde kendini gösterirken; bilişsel sadakat, tüketicinin bir markayı ilk tercih olarak satın alma niyetini ifade etmektedir (Lee ve Leh, 2011: 4).

Marka Farkındalığı: Marka farkındalığı, bir tüketicinin herhangi bir markayı hatırlayıp, tanıma yeteneği olarak ifade edilmektedir (Aaker, 1996: 10; Keller, 2003: 74). Dolayısı ile bir markanın, tüketicinin zihninde pazardaki rakip markalara göre elde ettiği güçtür. Bu güç, tüketicinin birçok marka arasından tek bir markayı tanıması, hatırlaması ve rakip markalara göre daha ön sıraya koymasını sağlamaktadır (Aaker, 1991: 68). Bir ürün grubu ile marka arasında kurulan bağlantı neticesinde marka farkındalığı oluşmaktadır. Marka farkındalık seviyesi tüketiciden tüketiciye farklılık göstermektedir; markanın farkında olunmaması en alt seviyeyi yansıtırken, bir ürün grubu içerisinde akla tek bir markanın gelmesi de en üst seviyeyi göstermektedir (Aaker, 1991: 63). Aaker (1996), marka farkın-

dalışının, marka tanıma, marka hatırlama, marka baskınlığı ve marka bilgisi ile ölçülebildiğini ifade etmektedir (Aaker, 1996: 10). Marka tanıma, marka ile ilgili bilgisi olan bir tüketicinin, görme veya duyma yolu ile farklı markalar arasında söz konusu markayı tanımasını ifade eder. Marka hatırlama, markaya ait ürün grubu ile ilgili küçük bir ipucu verildiğinde söz konusu markanın hatırlanmasını ifade eder. Marka baskınlığı, birçok ürünün olduğu bir kategoride en önemli markayı ifade eder. Marka bilgisi ise, bir markaya ait değerlerin tüketiciler tarafından yorumlanmasını ifade etmektedir (Chernatony ve McDonald, 2003: 444).

Marka Çağrışımları: Tüketici Temelli Marka Değerinin diğer bir boyutu marka çağrışımlarıdır. Aaker (1991) tarafından bir marka ile ilgili olarak tüketicilerin hafızasında yer alan her şey şeklinde tanımlanan marka çağrışımı, Keller (1993) tarafından ise tüketiciler açısından bir anlama sahip olan ve onların hafızasında bir markanın kapsadığı bilgi alanı olarak tanımlanmaktadır (Aaker, 1991: 64; Keller, 1993: 15). Marka çağrışımları, satın alma karar sürecinde tüketicilerin ihtiyacı olan bilgilerin işlenip, organize edilmesi ve sonrasında özümsemesine yardımcı olmaktadır (Kwun ve Oh, 2007: 82). Marka çağrışımı tüketicilerin yanı sıra pazarlamacılar içinde oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü bir markanın farklılaştırılması, pazarda konumlandırılması, genişletilmesi, tüketiciler açısından markaya yönelik olumlu tutumlar yaratılması, tüketicilerin markayı satın almasını sağlayarak markanın kullanılması sonrası elde edecekleri faydaların anlatılması konusunda marka çağrışımları pazarlamacılar için kolaylık sağlamaktadır (Low ve Lamb, 2000: 351). Marka çağrışımları, bir markanın satın alınması konusunda tüketicilere bir neden sunarak, tüketicilerde olumlu duygular uyandırmalı ve en nihayetinde tüketicilerde bir değer oluşturmalıdır (Pappu vd., 2005: 145). Otomotiv sektöründe marka çağrışımına Mercedes ve BMW markalarının prestij ve lüksü, Volvo markasının sağlamlık ve güveni ve Porsche markasının para ve başarıyı tüketicilerin zihninde çağrıştırmaları örnek olarak verilebilir (Erdil ve Uzun, 2010: 244).

Algılanan Kalite: Algılanan kalite Tüketici Temelli Marka Değerini oluşturan boyutlardan sonuncusudur. Algılanan kaliteyi Aaker (1996), bir işletmenin ürününün, pazardaki rakiplerine nazaran kalite açısından tüketici nezdindeki algısı şeklinde tanımlamaktadır (Aaker, 1996: 15). Dolayısı ile bir tüketicinin algısı başka bir tüketicinin algısından farklı olabilir. Örneğin, bir tüketici, bir ürünü kalitesiz olarak algılayarken, başka bir tüketici aynı ürünü kaliteli olarak algılayabilir (Yıldız, 2015: 32). Algılanan kalite ürünün gerçek kalitesini göstermeyebilir ancak algılanan kalite sayesinde ürünün mükemmelliği ya da performans açısından üstünlüğü hakkında fikir sahibi olunabilir (Parasuraman vd., 1988: 15). Yüksek algılanan kaliteye sahip bir üründe, tüketicilerin beklentisi ile ilgili belirsizlik riski daha düşük seviyededir. Eğer bu belirsizlik riski yüksek olursa, algılanan kalite düşük olmakta ve tüketicilerin karar verme süreci daha da zorlaşmaktadır. Dolayısı ile tüketicilerin kalite düze-

yi açısından yüksek olarak algıladıkları marka, rakip markalara göre daha başarılı olacaktır (Karacan, 2006: 52).

1.3. Taklit (Sahte) Markalı Ürün Algısı

1.3.1. Taklit ve Taklitçilik

En yalın haliyle orijinal bir ürünün gasp edilerek çoğaltılması şeklinde ifade edilen (Hopkins vd., 2003: 17) ürün taklitçiliği ile ilgili literatürde bir dizi tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlardan ilkinde ürün taklitçiliği, ticari markalar, patentler, telif hakları gibi özel nitelikli fikri mülkiyet hakları olarak koruma altında olan ürünlerin yetkisiz olarak üretilmesidir (Cordell vd., 1996: 41). Lai ve Zaichkowsky (1999) ise taklitçiliği, şekil açısından orijinal ürünlere benzeyen, fakat kalite, dayanıklılık ve performans açısından orijinalinden daha düşük olan ve yasadışı bir şekilde üretilen ürünlerin satılması şeklinde tanımlamaktadır (Lai ve Zaichkowsky, 1999: 180). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, taklit markalı ürünler orijinal markalı ürünlere şekil ve görüntü bakımından benzemektedir ve bu durum taklit markalı ürünlere olan talebi arttırmaktadır (Bhardwaj, 2010: 15). Taklit markalı ürünler özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve lüks markalar içerisinde yaygındır (Kapferer ve Michaut, 2014: 6). Çünkü lüks markalı ürünlerin dünya çapında bilindiği için, satışları kolay ve üretim maliyetleri düşük seviyededir (Phau ve Teah, 2009: 15). OECD (2007) çalışmalarına göre, taklitçilik yerel yönetimlerin mücadele yöntemleri gibi bazı faktörler doğrultusunda ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Kaufmann vd., 2016: 5736). Taklitçilik ile korsanlık aynı öze sahiptir (Lai ve Zaichkowsky, 1999: 180) ve bu iki terim çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Nordin, 2009: 14). Marka taklidi ve korsancılık benzerliklere dayanır ve bir tüketicinin benzer olarak algıladığı bir markayı, başka bir tüketici benzer olarak algılamayabilir. Korsancılık, markanın direkt olarak kopyasını ifade ederken, taklitçilik direkt olarak aynı markanın kopyasını ifade etmez. Taklitçilikte orijinal markanın bazı yönleri veya nitelikleri kopyalanır. Ancak her iki durum da orijinal markalar için olumsuz bir duruma neden olmaktadır (Wilke ve Zaichkowsky, 1999: 10-11). Tüketici açısından bakıldığında taklitçilik, aldatıcı olan ve aldatıcı olmayan taklitçilik olarak ikiye ayrılmaktadır. Aldatıcı olan taklitçilik, tüketicilerin orijinal bir ürünü ya da taklit bir ürünü bilmeden aldıklarında ortaya çıkmaktadır. Aldatıcı olmayan taklitçilik ise, tüketicilerin bilerek taklit markalı ürün satın almalarında ortaya çıkmaktadır (Heike, 2010: 161-162).

Commuri'ye (2009) göre tüketiciler taklit markalı ürünlere karşı kaçış, geri alma ve gizlilik olmak üzere üç farklı şekilde tepki göstermektedir; Kaçış; tüketici, tercih ettiği markanın, taklitlerinin piyasaya çıktığını fark ettiği anda, taklidi çıkmamış yeni bir marka için eski markayı terk eder. Geri Alma; bu tip tüketicileri, taklit markalı ürünlere karşı savunmacıdır. Taklit markalı ürünlerin sadık müşterileri oldukları için özel olma ve tanınmanın eksikliğinden şikayet ederler.

Gizlilik; bu gruptaki tüketiciler taklit edilmek istemez. Giyimlerinde, görüntülerinde, faaliyetlerinde benzersiz olmak isterler. Markanın yüksek kişisel anlamı olarak ifade edilen bu gizlilik özelliğine başkaları tarafından erişilmesi zordur (Commuri, 2009: 92-93). Taklit markalı ürünlerin üretilip piyasaya sunulmasının, marka sahibi işletmeler üzerinde de büyük etkileri vardır. Öncelikle, taklit markalı ürünlerin piyasada olması orijinallerine olan talebi azalabilir dolayısı ile marka sahibi işletme gelir kaybına uğrayacaktır. Bunun tam tersi olarak da marka bilinirliğinin artması sonucu ek talep de oluşabilir. Ancak genellikle olumsuz etkiler, olumlu etkilere göre daha ağır basmaktadır (Staaake vd., 2009: 321).

1.3.2. Taklit Markalı Ürün Algısı

Taklit markalar genellikle, daha düşük kaliteli, daha düşük fiyatlı, görüntü ve ambalaj olarak orijinal markaya benzer olarak algılanmaktadır. Buna örnek olarak Sony markasının taklidi olan Suny markası verilebilir (Korkmaz vd., 2009: 355). Markanın taklit olduğunu anlamak zor olsa da genellikle marka harflerinin yerleri değiştirilerek, markaya özgü renkler kullanılarak, markanın sembol ve logosuna benzer logolar tasarlayarak yapılan taklitler tüketiciler tarafından fark edilebilmektedir. Taklit markalı ürünler orijinal ürünlerin fiziki özelliklerini tam olarak yansıtmasa da markanın imaj algısından faydalanabilmektedir (Bekar ve Olay, 2015: 363). Nia ve Zaichkowsky (2000), daha önceki yapılan çalışmalarda taklit markalı ürünlerin algılanmasının sekiz boyut üzerinden ölçüldüğünü belirlemiştir. Bu sekiz boyut, kalite, statü sembolü, fiyat (ödenen bedeli karşılması), dayanıklılık, seçkinlik, sıradanlık, eğlence ve prestijden oluşmaktadır (Nia ve Zaichkowsky, 2000: 490) Bunlar içerisinde fiyat ve eğlence boyutu taklit markalı ürünü algılamada daha anlamlıdır. Bu boyutlar taklit markalı ürünlerin tüketiciler tarafından nasıl algılandığını gösteren bir gösterge olabilir. Araştırmalarda düşük fiyata sahip olan taklit markalı ürünlerin fiyat-kalite algısı nedeniyle markalı ürünlere göre daha düşük seviyede algılandığı görülmektedir (Kordnaeij, 2004: 112). Yine literatürde tüketicilerin taklit markalı ürünler ile ilgili düşük değer ve kalite olarak olumsuz bir algıya sahip oldukları, özellikle orijinal lüks ürünlerle ilgili olarak ise yüksek kaliteli, dayanıklı ve güvenilir olarak olumlu bir algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Fiyatlandırma konusunda yapılan çalışmalarda genellikle, tüketicilerin ürün fiyatı ile kalite arasında ilişki kurduğu görülmektedir. Dolayısı ile yüksek fiyatlı ürünlerin kaliteli ve orijinal markalı olduğu, düşük fiyatlı ürünlerin kalitesiz ve taklit olarak algılandığı ifade edilebilir (Bayuk, 2016: 50).

1.3.3. Dünya’da ve Türkiye’de Taklitçilik

Taklitçilik dünyada hızla artan bir problemdir. Dünyadaki ticaretin %5 ile %7 oranlık kısmını taklit ürün ticaretinin oluşturduğu tahmin edilmektedir. Taklit markalı ürünler, orijinal ürünlere, üreticilere, çalışanlara, tüketicilere, devlete zarar vermektedir. Dünyaca bilinen lüks markalara olan talebin artması, tüketici-

lerin ve taklitçilerin ahlaksızlıkları, gelişmekte olan ülkelerde dağıtım ve üretim imkanlarının artması, taklitçiler için yetersiz cezalar ve teknolojik gelişmeler neticesinde taklit ürün üretimi dünya çapında artmış ve artmaya da devam edecektir (Yoo ve Lee, 2012: 1508). Bu durumun önüne geçmek için hukuki açıdan çalışmalar yapılmasına rağmen, taklitçiliğin önüne geçilememektedir. Uluslararası Taklitle Mücadele Komisyonu, taklitçiliğin 21. Yüzyılda en önemli suç olacağını ifade etmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) göre ise, taklitçilik dünya çapında bir sorundur ancak büyüklüğünü belirleme konusunda bir yöntem bulunmamaktadır (Engizek ve Şeker kaya, 2015: 147).

Taklit markalı ürünlerin üretimi, diğer bir deyişle marka taklitçiliği ne yazık ki ülkemizde de yaygındır. Türkiye, dünya pazarında taklitçi ülkeler içerisinde konumlandırılmıştır. Türkiye, Dünya Gümrük Örgütü'nün tespitlerine göre marka taklitçiliği alanında Polonya ve Tayland'ı üçüncü sırada takip etmektedir (Ateşoğlu ve Erdoğan, 2009: 45). OECD Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi'nin (EUIPO) raporuna göre ise taklitçilik sıralamasında Türkiye'nin Çin'den sonra ikinci sırada olduğu ifade edilmektedir. Buna ek olarak Türkiye, dericilik, gıda ve kozmetik gibi sektörlerde AB'ye taklit ürün göndermek üzere üretim yapan bir ülke olarak görülmektedir (OECD/EUIPO, 2017). Ülkemizde taklitçiliğin en fazla olduğu sektörlerin başında tekstil, kozmetik, gözlük, parfüm gibi sektörler gelmektedir (Ateşoğlu ve Erdoğan, 2009: 45). Bir başka araştırmaya göre ise Türkiye, 350 milyar doları aşan dünya taklit piyasasında 20 milyar dolarlık taklit ürün payı ile ilk 5 ülke içerisinde yer almaktadır (Kıraç, 2015). Ülkemizde taklitçilik, orijinal markanın kendisi kullanılarak doğrudan markanın taklidi, orijinal markanın kendisi kullanılmadan, sadece tasarımının kullanılarak taklidi ve orijinal markanın benzerini tescil ederek o marka ile yapılan yarı taklitçilik şeklinde olmaktadır (Bayuk ve Ofluoğlu, 2016: 52). Taklitçiliğin ülke ekonomisine ne ölçüde zarar verdiği net olarak belirlenemese de, orijinal marka üreticilerinin uğradığı zarar net olarak görülebilmektedir (Engizek ve Şeker kaya, 2015: 148).

2. Literatür

Taklitçilik konusunda yapılan ilk araştırmalar daha çok taklitçiliğin yasal yönlerini araştırmaya odaklanmıştır (Bikoff 1983; Bamossy ve Scammon 1985; Harvey ve Ronkainen 1985; Roberts 1985; Globerman 1988; Chaudhry ve Walsh 1996; Nill ve Schultz II 1996; Lai ve Zaichkowsky 1999; Wilke ve Zaichkowsky 1999; Chow 2000). Dünyada taklitçiliğin artması sonucu taklitçiliğe karşı strateji geliştirme konusunda da araştırmalara da rastlanmaktadır (Harvey ve Ronkainen 1985; Bush vd., 1989; Olsen ve Granzin 1992; Schultz ve Saporito 1996; Delener 2000; Green ve Smith, 2002). Taklitçilik konusunda yapılan araştırmaların çoğu gelişmiş ülkelerde yapılmıştır (Eisend & Schuchert-Güler, 2006; Staake, Thiesse

ve Fleisch, 2009). Penz ve Stöttinger (2012) yaptıkları araştırmada taklit markalı ürün ve orijinal markalı ürün satın alınmasında duygusal faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Taklitçilik konusu genellikle ekonomik açıdan araştırılrsa da (Givon vd., 1995; Chaudhury ve Walsh 1996; Shultz ve Saporito 1996; Green ve Smith, 2002) taklit markalı ürünleri satın alan tüketicilerin davranışları, tutumları ve motivasyonları üzerine yapılan araştırmalara da literatürde rastlanmaktadır (Grossman ve Shapiro 1988; Bloch vd., 1993; Cordell vd., 1996; Albers-Miller 1999; Zaichkowsky 2006 ; Wilcox vd., 2009). Gentry, Putrevi, Shultz II ve Commuri (2001), yaptıkları araştırmada tüketicilerin orijinal markayı sevdiklerini ancak satın alma güçleri olmadığı için taklitlerini aldıklarını tespit etmişlerdir. Albers-Miller (1999), taklit markalı ürünlerin satın alınmasında risk faktörünün önemli bir yeri olduğunu belirlemiştir. Ang, Cheng, Lim ve Tambyah (2001), tüketicilerin etik değerleri ne kadar düşüğe taklit markalı ürün satın alırken duyulan suçluluk hissini o kadar düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde taklit markalı ürünlerin talep tarafı ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır (Bloch vd., 1993; Cordell vd., 1996; Wee vd., 1995; Bian ve Moutinho, 2009; Turunen ve Laaksonen, 2011). Bazı araştırmalar ise orijinal ile takliti ayırt etmek için tüketicilerin kullandığı kriterleri araştırmıştır (Gentry vd., 2006; Gentry vd., 2001).

Literatürde tüketicilerin taklit markalı ürünlere karşı tutum ve satın alma davranışları üzerine yapılan araştırmalarda (Bhardwaj, 2010; Cant vd., 2014; Wilcox vd., 2009; Ting vd., 2016; Chung vd., 2012; Stravinskiene vd., 2013; Tsai vd., 2012; Bayuk ve Ofluoğlu, 2016; Bekar ve Olay, 2015; Engizek ve Şeker-kaya, 2015, Randhawa, Calantone ve Voorhees, 2015) taklit markalı ürünlerin satın alınmasını, sosyal, kişisel, demografik, psikografik özelliklerin, sosyal motivasyonların, gelir seviyesi, ahlaki algı, popülerlik, beğenilme, imaj, prestij, saygınlık ve fiyat gibi değişkenlerin etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Norum ve Cuno (2010), taklit markalı ürün satın alanların suçluluk hissetmediklerini, eğitim sayesinde tüketicilerin taklitçiliğe karşı tutumların değişeceği sonucuna ulaşmıştır. Taklit markalı ürünlerin yayılmasının orijinal marka üzerinde nasıl bir etki yaratacağını anlamak için taklitçilik ve marka arasındaki ilişkilerin araştırılmasına ilişkin çalışmalar ile literatürde çoğunlukla karşılaşılmaktadır (Commuri, 2009). Tüketicilerin gerçek lüks marka algısını taklit markalı ürünlerin marka değerini nasıl etkilediği konusunda yapılan araştırmalarda, Gabrielli ve diğerleri (2011) taklit ürünlerin lüks marka algısı üzerinde olumsuz etkisinin olmadığı, sonucuna ulaşırken; Kordnaej ve arkadaşları (2015) ise taklit markalı ürünlerin orijinal markaların marka değeri üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir şekilde marka bağlılığı ile taklit ürünler arasındaki ilişkinin araştırılması sonucunda, orijinal markaya olan bağlılığın taklit markalı ürünlerin satın alınmasını azaltacağı belirlenmiştir (Kaufmann vd. 2016; Mourad ve Vallete-Florence, 2011). Yoo ve Lee (2005), farklı bir araştırma yaparak taklit

markalı ürünlerin orijinal markalı ürünler için bir tutundurma işlevi görüp görmediğini araştırmış ve sonuç olarak taklitleri sayesinde orijinal markaların marka bilinirliklerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Kapferer ve Michaut (2014) de bu konuda araştırma yaparak, taklitçiliğin lüks markaların müşteri çekmesi konusunda bumerang etkisi yaratacağı sonucuna ulaşmışlardır. Geçmiş deneyimlerin etkisini inceleyen araştırmalardan Yoo ve Lee (2012), orijinal marka kullanan tüketicilerin taklit markalı ürünleri satın alma niyetlerinin negatif olduğunu tespit etmiş, Ojo ve Ojo (2012) ise tüketicilerin deneyimleri üzerinden Nijerya'nın güneybatı ve güneydoğusunda taklitçiliğin yaygın olduğunu belirlemiştir.

Taklit markalı ürünlerin verdiği zararı araştıran çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Araştırma sonuçlarında taklitçilikten en fazla zararı orijinal marka sahibi işletmelerin, tüketicilerin, ülke ekonomisinin ve devletin gördüğü belirlenmiştir (Ateşoğlu ve Erdoğan, 2009; Staake vd., 2009). Taklitçilik konusuna psikolojik açıdan yaklaşan Bian ve diğerleri (2016), taklit ürünlerin tüketiminin temelinde heyecan, aitlik, risk, ödül gibi faktörlerin yattığını belirlemişlerdir. Tutum, inanç, kişilik gibi faktörlerin de taklit markalı ürün satın alma üzerinde etkisinin olduğu araştırmalarda bulunan diğer bir sonuçtur. Çoğu araştırma ise tüketicilerin taklit markalara yönelik sahip oldukları tutumları ölçmeye çalışmışlardır (Furnham ve Valgeirsson, 2007; Simmers vd., 2015; Pueschel vd., 2017; Sondhi, 2017; Marticotte ve Arcand, 2017). Taklit ürünlerin satın alınmasında kültürel farklılıklar (Simmers vd., 2015), psikososyal ve ahlaki riskler (Pueschel vd., 2017), başkasına zarar verme tutkusu (Marticotte ve Arcand 2017) gibi değişkenlerin etkisi olduğu belirlenmiştir. Thaichon ve Quach (2016) ise, tüketicilerin taklit markalı ürünler satın almalarının nedenlerini içsel nedenler (macera duygusu, moda, ahlak anlayışı, eşitsizlik algısı, orijinal ürün algısı, kalite kabulü ve satın alma deneyimi) ve dışsal nedenler (sosyal kabul, akran etkisi, ait olma, algılanan risk, ödenebilirlik, erişilebilirlik, adalet-ceza derecesi ve sosyal ağlar) olmak üzere iki boyuta ayırmıştır. Chen vd. (2015), taklit markalı ürün satın almaları sonucu tercihlerindeki pişmanlık beklentisini araştırmış ve algılanan riskin pişmanlık etkisine aracılık ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Akkoç (2005), yazdığı tezde taklit tasarım marka giysilerin tüketim nedenlerini ve sonuçlarını araştırmıştır; taklit marka alınmasının sadece ekonomik değil, öykünme, örnek grup etkisi, deneysel tecrübe, cazibe ve orijinal ürünlerin haksız fiyat uygulamalarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Kazak ve Öz (2016) ise ürünün ambalajı ile ilgili araştırma yapmışlar ve tüketicilerin markanın yer aldığı ambalajın taklit olup olmaması durumuna göre satın alma kararı verdiklerini belirlemişlerdir.

Taklitçiliğe, orijinal ürün kullanan tüketiciler açısından bakan araştırmalardan Commuri (2009), orijinal marka kullanan tüketicilerin taklitleri piyasaya girince kaçış, geri alma ve gizlilik şeklinde üç farklı yol izlediklerini, dolayısı ile pazardan uzaklaştıklarını belirlemiştir. Nia ve Zaichkowsky (2000), orijinal marka kul-

lanan tüketicilerin taklitlerine karşı algı ve tutumlarını ölçmüş, taklit veya orijinal olsun katlanılan bedele değdiği ve orijinal ürünlerin daha prestijli olduğunu belirlemiştir. Taklit markalı ürünlere karşı tutum ile cinsiyet ve yaş arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalarda taklit markalı ürün satın alma konusunda cinsiyette farklılık olmadığı (Swamia, Premuzic, ve Furnham, 2009; Carpenter ve Lear, 2011) ancak gençlerin yaşlılara göre satın alma niyetlerinin daha fazla olduğu (Carpenter ve Lear, 2011) sonucuna ulaşılmıştır.

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı

Taklitçiliğin giderek artması ve pazardaki taklit ürün miktarının ciddi boyutlara ulaşması tüketicileri de bilerek ya da bilmeyerek taklit ürün kullanmaya yönlendirmektedir. Özellikle gelişen teknoloji sayesinde orijinal markalı ürünlerin birebir taklidinin yapılması, orijinal ve taklit markalı ürün ayırımı yapma konusunda tüketicileri zor durumda bırakmaktadır. Dolayısı ile tüketiciler kullandıkları markaların hangisinin taklit marka, hangisinin orijinal marka olduğu ile ilgili çelişkiye düşebilmektedir. Bu aşamada kullanılan orijinal markalı ürünün tüketicilerde çağrışımı, tüketicilerin orijinal markalı ürünlere sadık olması, orijinal markalı ürünlerin farkında olması ve tüketicilerin orijinal markalı ürünlerde algıladıkları kalite öne çıkmaktadır. Ayrıca tüketicilerin taklit markalı ürünleri kalite açısından daha düşük, fiyat açısından daha ucuz olarak algılamaktadır. Bu çerçevede literatürün ayrıntılı şekilde incelenmesiyle araştırmanın amacı belirlenmiştir. Çalışmanın amacı orijinal ürünlerin tüketici temelli marka değeri boyutları olarak bilinen marka çağrışımı, marka sadakati, marka farkındalığı ve algılanan kalitesinin taklit markalı ürün algılarını üzerindeki etkisini belirlemektir.

3.2. Araştırma Yöntemi

Araştırma evrenini Gümüşhane Üniversitesi Merkez Kampüsünde yer alan ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri oluşturmaktadır. Gümüşhane Üniversitesi Öğrenci Dair Başkanlığı'ndan alınan veriler neticesinde merkez kampüste yer alan 15.797 öğrenci ana kütleyi oluşturmaktadır. İlgili evrende Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Enstitüleri, Mühendislik, İktisadi ve İdari Bilimler, Sağlık Bilimleri, Edebiyat, İlahiyat, İletişim ve Turizm Fakülteleri, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ile Gümüşhane ve Sağlık Bilimleri Meslek Yüksekokulu örgün ve ikinci öğretim öğrencileri arasında tesadüfi örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak 501 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmıştır. Tabakalı örnekleme ile ilgili hesaplamalar Tablo 1'de yer almaktadır. Anket soru formu konu ile ilgili çalışmalar incelendikten (Nia ve Zaichowsky, 2000; Nordin, 2009; Engizek, 2014) sonra uzman görüşleri alınarak hazırlanmış ve 20 katılımcı

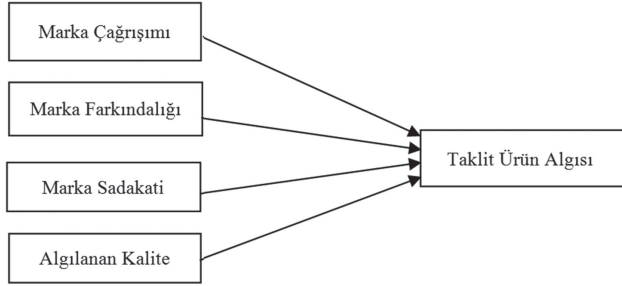
üzerinde ön teste tabi tutulmuştur. Ön test sonucunda anket formu tekrar düzenlenmiş ve 23 Nisan-7 Mayıs 2018 tarihleri arasında katılımcılara yüz yüze olarak uygulanmıştır. Anket formunda 10 adet kapalı uçlu soru, 1 adet açık uçlu soru ve 30 adet 5'li Likert tipi ölçeğine (Kesinlikle Katılmıyorum-Kesinlikle Katılıyorum) uygun sorular olmak üzere toplam 41 adet soru yer almaktadır. Açık uçlu soru ve kapalı uçlu sorular daha çok katılımcıların demografik bilgilerini, satın alınan taklit ürünlerin sektörünü, taklit ve orijinal markalı ürünlerin tercih edilme nedenlerini içermektedir. Likert tipi sorulardan ise 8'i katılımcıların taklit markalı ürün algılarını, 10'u orijinal markalı ürünlerin marka çağrışımını, 3'ü marka farkındalığını, 3'ü marka sadakatini ve 6'sı algılanan kalitesini belirlemeye yönelik hazırlanmıştır. Anket formundan elde edilen veriler Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilmiş ve analiz sonucu ortaya çıkan bulgu ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tablo 1. Tabakalı Örnekleme

Fakülte	Öğrenci Sayısı	X=0,031.....	Yuvarlama
Sosyal Bilimler Ens	593	18,76	19---21
Fen Bilimleri Ens.	379	11,99	12--14
Mühendislik Fakült.	2718	86,02	86--88
İİBF	2158	68,30	68--70
Sağlık Bilimleri Fakült.	2560	81,02	81--83
İlahiyat Fakült.	1075	34,02	34--36
Edebiyat Fakült.	1098	34,75	35--37
İletişim Fakült.	950	30,06	30--32
Turizm Fakült.	48	1,51	1--3
BESYO	243	7,69	8--10
GMYO	3029	95,87	96--98
SMYO	946	29,94	30--32
Toplam	15797		500
500/15797=0,03165157941...			

3.3. Araştırma Modeli, Değişkenleri ve Hipotezleri

Marka değeri ile ilgili literatürde genel kabul gören Aaker (1991)'in Tüketici Temelli Marka Değeri modeli kullanılarak çalışmanın aşağıda yer alan araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın temel problemi tüketicilerin kullandıkları orijinal markalı ürünlerin marka çağrışımının, marka farkındalığının, marka sadakatinin ve algılanan kalitesinin ilgili orijinal markanın taklitlerine yönelik algısı üzerinde etkisinin olup olmadığıdır. Bu probleme cevap bulmak amacıyla oluşturulan araştırma modeli doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Marka çağrışımının taklit markalı ürün algısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H2: Marka farkındalığının taklit markalı ürün algısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H3: Marka sadakatinin taklit markalı ürün algısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H4: Algılanan kalitenin taklit markalı ürün algısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

4. Analiz ve Bulgular

1.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma kapsamında analize alınan verilerden elde edilen örnekleme ilişkin demografik özellikleri gösteren değerler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	251	50,1	Fakülte	Fen Bilimleri	12	2,4
	Erkek	250	49,9		Sosyal Bilimler	19	3,8
	Toplam	501	100		Mühendislik Fak.	86	17,2
Yaşınız	18 - 19	124	24,8		İlahiyat Fak.	34	6,8
	20 - 21	197	39,3		İİBF	68	13,6
	22 - 23	109	21,8		Edebiyat Fak.	35	7,0
	24 ve üstü	71	14,2		İletişim Fak.	30	6,0
	Toplam	501	100,0		Turizm Fak.	2	,4
Gelir	1600 ve altı	113	22,6		Sağlık Bilimleri	81	16,2
	1601 - 3200	217	43,3		BESYO	8	1,6
	3201 - 4800	122	24,4		Diğer	126	25,1
	4801 - 6400	47	9,4		Toplam	501	100,0
	6401 ve üstü	2	,4				
	Toplam	501	100,0				

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların; %50,1’i kadın ve %49,9’u erkektir. Katılımcıların çoğunluğunu 20-21 yaş grubunda (%39,3), gelir düzeyi 1601-3200 TL aralığındaki (%43,3) öğrencilerden oluşturmaktadır.

1.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan algılanan kalite ölçeğinin seçilen örnekle uyum gösterip göstermediğini test etmek amacıyla faktör analizi kullanılmıştır. Analiz sonucu kullanılan ölçeğin alpha katsayısı 0,894 olarak tespit edilmiştir. Değişkenlerin 0,50 ve üzeri faktör yükleri olanlar dikkate alınmıştır. (Turanlı, Cengiz ve Bozkır, 2012:49) Bu faktörler toplam varyansın %65,538’sini açıklamaktadır. Ayrıca KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,856, Bartlett Küresellik testi: 1722,354 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Marka çağrışımı faktörü için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,925, Bartlett Küresellik testi: 4204,038 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Marka farkındalığı için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,707, Bartlett Küresellik testi: 670,408 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Marka sadakati için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,707, Bartlett Küresellik testi: 616,069 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Taklit marka ürün algısı ölçeği için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,910, Bartlett Küresellik testi: 3707,179 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Faktör Yüklere	Varyans Yüzdese	Özdeğer
Algılanan Kalite (Cronbach Alpha: 0,894)		65,538	3,932
Orijinal markalı ürünler çok dayanıklıdır.	0,768		
Orijinal markalı ürünler çok güvenilir.	0,846		
Orijinal markalı ürünlerin kalitesine güvenirim.	0,853		
Orijinal markalı ürünler çok kaliteliştir.	0,719		
Orijinal markalı ürünler mükemmel özellikler sunar.	0,869		
Orijinal markalı ürünler, tutarlı bir kaliteye sahiptir.	0,798		
Marka Çağrışımlı (Cronbach Alpha: 0,945)		66,999	6,700
Orijinal markalı ürünler kullanmak bir sosyal statü simgesidir.	0,811		
Orijinal markalı ürünler kullanan insanlara saygı ve hayranlık duyarım.	0,778		
Orijinal markalı ürünler iyi bir itibara sahiptir.	0,819		
Orijinal markalı ürünler arkadaşlarım tarafından çok iyi olarak değerlendirilir.	0,834		
Orijinal markalı ürünler pahalıdır.	0,764		
Orijinal markalı ürünler yüksek hizmet seviyesine sahiptir.	0,840		
Orijinal markalı ürünlerin yüksek sınıf tüketiciler için uygundur.	0,831		
Orijinal markalı ürünler yapan şirketleri severim ve onlara güvenirim.	0,816		
Orijinal markalı ürün sahibi olmaktan gurur duyarım.	0,856		
Orijinal markalı ürün satın almaktan gurur duyarım.	0,832		
Marka Farkındalığı (Cronbach Alpha: 0,849)		76,903	2,307
Orijinal markalı ürünleri bilirim	0,846		
Ünrlere baktığımda orijinal markalı ürünler olup olmadıklarını anlarım	0,910		
Orijinal markalı ürünlerin taklitlerinin farkındayım	0,874		
Marka Sadakati (Cronbach Alpha: 0,838)		75,605	2,268
İlk tercihim orijinal markalı ürünlerdir.	0,859		
Orijinal markalı ürünlerin sadık müşterisiyimdir.	0,902		
Taklitleri yerine her zaman orijinal markalı ürünleri almayı tercih ederim.	0,847		
Taklit Marka Ürün Algısı (Cronbach Alpha: 0,939)		70,377	5,630
Taklit markalı ürünler düşük kaliteye sahiptir.	0,786		
Taklit markalı ürünler düşük statü sembolüdür.	0,826		
Taklit markalı ürünler, ödediğiniz bedel değerinde değildir.	0,833		

Taklit markalı ürünler dayanıksızdır.	0,870		
Taklit markalı ürünler özeldir.	0,864		
Taklit markalı ürünler sıradandır.	0,815		
Taklit markalı ürünler eğlencelidir.	0,868		
Taklit markalı ürünler bana düşük statü verir.	0,845		

1.3. Araştırma Modelinin Yapısal Eşitlik Uygunluğunun Değerlendirilmesi ve Sonuçları

Modelin uygun olup olmadığının değerlendirilmesinde ki-kare istatistiği RMSEA (Ortalama hata karekök yaklaşımı) ve GFI (Uyum iyiliği indeksi) kullanılmıştır. RMSEA için 0.05'e eşit ve daha küçük değerler mükemmel, 0.08 ve altındaki değerler kabul edilebilir, 0.10'dan büyük değerlerde kötü uyuma karşılık gelmektedir. GFI ise 0.95 ve üzeri mükemmel uyuma, 0.90 ve 0.94 arası kabul edilebilir uyuma karşılık gelmektedir (Şimşek, 2007: 48). Farklı akademik dergilerde Yapısal Eşitlik Modeli sonuçları GFI değerinin kabul edilebilirlik uyum endekslerini 0.90'ın üzerinde kabul edilebilir veri olarak değerlendirmişlerdir (Gautam ve Kumar, 2011: 14). Aşağıdaki tablodaki değerler, oluşturulan modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu ve modelin yapısal olarak uygun olduğuna ilişkin yeterli kanıtları sağlamaktadır.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Değerlendirme Tablosu

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	1038,577	370	2,807	0,878	0,944	0,060
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	≥ 90	≥ 0,97	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤ 4 - 5	0,08 – 0,085	≥ 0,95	0,05 – 0,08

* (Meydan ve Şeşen, 2011)

X2 : Chi-Square (Ki-Kare)

df : Degree of Freedom (Serbestlik Derecesi)

GFI : Goodness of Fit Index (İyilik Uyum İndeksi)

CFI : Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı uyum İndeksi)

RMSEA : Root Mean Square Error of Approximation (Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü)

Sonuçlar modelin iyi seviyede ve kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir. NFI: 0,915, RFI: 0,901, IFI: 0,944 ve TLI: 0,934 olarak bulunmuştur. Yapılan araştırma sonuçlarına göre araştırma modeli

kapsamındaki ilişkiler anlamlı çıkmıştır. Yapısal modelin hipotez testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Hipotez Tablosu

		Standart Hata	P	Durum
H1	Marka Çağrışımı → Taklit Marka Algısı	,040	,006*	Kabul
H2	Marka Farkındalığı → Taklit Marka Algısı	,057	,001*	Kabul
H3	Marka Sadakati → Taklit Marka Algısı	,056	,006*	Kabul
H4	Algılanan Kalite → Taklit Marka Algısı	,061	,047**	Kabul

* p < 0,01, ** p < 0,05, *** p < 0,10

Sonuç ve Öneriler

Taklitçilik, hem tüketiciler hem orijinal marka sahipleri hem de ülke ekonomisi için üzerinde durulması gereken bir konudur. Yoğun rekabetin olduğu ülke ve dünya pazarında avantaj elde etmek isteyen işletmelerin marka değerine önem vermesi ve bu alana yatırım yapmasına rağmen taklit markalı ürünler yüzünden olumsuz bir şekilde etkilenmektedirler. Gelişen teknoloji sayesinde orijinal markalı ürünlerin tıpatıp taklidini yapan taklitçiler yüzünden, tüketiciler hangi ürünün gerçek hangi ürün taklit olduğunu ayırt etmekte zorlanabilmektedir. Bu araştırmada Tüketici Temelli Marka Değeri boyutlarının taklit marka ürün algısı üzerindeki etkileri araştırılmış ve yapılan analizler sonucunda Tüketici Temelli Marka Değeri boyutlarının tamamının (marka sadakati, marka çağrışımı, marka farkındalığı ve algılanan kalite) taklit marka ürün algısı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir.

Tüketicilerin pazardaki bir markaya sadık olması olarak bilinen marka sadakatinde, tüketicinin orijinal markaya olan sadakat seviyesi artarsa taklit ürüne yönelik algısı da artmakta ve ürünün taklit olduğunu algılamakta; sadakat seviyesi azalırsa taklit ürün algısı da azalmakta ve ürünün taklit markalı ürün olduğunu algılamamaktadır. Örneğin, A orijinal markasına karşı sadakat seviyesi yüksek olan bir tüketiciye orijinal ve taklit markalı ürün aynı anda gösterildiğinde hangisinin taklit olduğunu algılayabilmektedir. Sadakat seviyesi düşük olduğunda ise bunun tam zıttı bir durum ortaya çıkabilmekte ve gösterilen ürünlerin hangisinin taklit, hangisinin orijinal olduğunu algılayamamaktadır. Benzer bir şekilde, bir tüketicinin herhangi bir markayı hatırlayıp tanınması olarak ifade edilen marka farkındalığı boyutunda da tüketici orijinal ile taklit markaların farkına varabilmektedir. Yapılan analizlerin sonucuna göre tüketicinin orijinal marka farkındalığı artarsa,

taklit markalı ürün algısı da artmakta, orijinal marka farkındalığı azalırsa, taklit markalı ürün algısı da azalmaktadır. Tüketiciler genellikle iki markanın olduğu bir ortamda, markalar arasında karar verirken daha iyi tanıdığını düşündüğü markayı tercih etmektedir. Bu durumda orijinal marka ile taklit markalı ürün arasında karar verirken de hangi marka ile ilgili farkındalığı daha fazla ise o markayı seçecektir. Orijinal bir markayı tanıyan bir tüketicinin, orijinal marka farkındalığı yüksek olduğu için, araştırmanın sonuçlarına göre taklit markalı ürün algısı da yüksek olacak ve dolayısı ile taklit markalı ürünün farkında varacaktır.

Bir markanın tüketicilerin zihninde yer alan her şey olarak bilinen marka çağrışımı boyutunun da taklit markalı ürün algısı üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu araştırma sonucunda ulaşılan diğer bir bulgudur. Marka çağrışımı, marka farkındalığını da güçlendiren bir olgudur. Tüketicilere markayı çağrıştıracak renk, desen, dizayn, ses vb. şeyler de taklit edilebilmektedir. Tüketicilerin hafızasında orijinal bir markanın çağrışımı ne kadar yüksek seviyede olursa, taklit markalı ürünün algılanma seviyeleri de o kadar yüksek olmaktadır. Aynı şekilde, orijinal markalı bir ürünün tüketici hafızasında canlandırarak farkındalık yaratacak çağrışımların seviyesi ne kadar düşük olursa, tüketicilerin taklit markalı ürün algıları da o kadar düşük olmaktadır. Araştırma sonucunda ulaşılan diğer bir bulgu da bir işletmenin pazardaki bir ürünün rakip ürünlere göre kalite açısından tüketicilerin algısı olarak bilinen algılanan kalite boyutunun taklit markalı ürün üzerinde olumlu bir etkisi olduğudur. Algılanan kalite tüketici algısını ifade ettiği için her tüketicinin farklı bir kalite algısı bulunmaktadır. Ancak genel olarak orijinal markalı ürünler taklit markalı ürünlere göre daha kaliteli olduğu algısı yaygındır. Algılanan kalitesi yüksek olan bir üründe, tüketicilerin beklentisi ile ilgili oluşacak belirsizlik riskinin düzeyi düşük seviyededir. Belirsizlik riski düşük olan yani algılanan kalitesi yüksek olan markalar, rakiplere göre daha başarılı olacaktır. Araştırma sonucuna göre, orijinal markanın algılanan kalitesinin yüksek olması, taklit markalı ürün algısının da yüksek olmasına etki etmekte ve kalitesiz olarak algılanan markalar taklit marka olarak da algılanmaktadır. Diğer açıdan ise, orijinal bir markanın algılanan kalite seviyesi düşük olduğunda, taklit markalı ürün algısı da düşük olmakta ve dolayısı ile hangi markanın taklit veya orijinal olduğu konusunda karar vermek zorlaşmaktadır.

Taklitçilik yüzünden öncelikle orijinal marka sahipleri, sonrasında tüketiciler ve en nihayetinde ülke ekonomisi olumsuz etkilenmektedir. Araştırma literatürü ve bulguları neticesinde bu konuda bir takım öneriler yapılabilir. En büyük zararı gören orijinal ürün sahipleri, taklitçi firmaların ürünlerini taklit edememeleri ve piyasaya girmemeleri için, taklit edilmesi zor olan marka değeri kavramı üzerine yoğunlaşmaları gerekmektedir. Çünkü orijinal bir ürünün günümüz şartlarında şekil ve görünüş açısından taklidini üretmek mümkündür ancak orijinal ürünün

marka değerini taklit etmek kolay değildir. Bunun için ise tüketici temelli marka değeri boyutlarına önem verilmelidir. Öncelikle marka sadakati oluşturmak, müşterilerin orijinal markanın dışına çıkmamasını sağlamaktır. Bunun için ise müşterileri elde tutmak, sadık müşteri kitlesi oluşturmak gerekmektedir. Sadık müşteriler oluşturmak için ise mevcut müşterileri işletmenin birer parçası olarak görüp, onların diğer müşterilerden farklı olduğunu hissettirmek gerekmektedir. Marka farkındalığı oluşturmak için ise markanın yüzünü tüketicilere göstermek gerekmektedir. Bunu sağlamak için ise iletişim kanalları ve günümüzde popülaritesi günden güne artan sosyal medyayı kullanmak gerekebilir. Bunun yanı sıra reklam, sponsorluk, etkinlik gibi alanlarda yer alarak markanın fark edilmesi sağlanabilir. Marka değeri yaratmada üçüncü bir boyut olan marka çağrışımı oluşturmak için ise tüketicilere markayı hatırlatacak unsurlar belirlenmelidir. Tüketiciler orijinal markayı hatırlatacak belli unsurları gördüğü zaman orijinal marka zihninde çağrışmalıdır. Orijinal marka sahipleri markalarını çağrıştıracak renk, görüntü, desen gibi somut, prestij, lüks, imaj gibi soyut unsurlar belirleyebilirler. Son olarak ise algılanan kalite üzerinde orijinal marka sahipleri önemle durmalıdır. Ürün kalitesi günümüz rekabet ortamında işletmeleri bir adım önem geçirecek önemli bir etkidir. Üretilen ürün ne kadar kaliteli olursa olsun, tüketiciler bu ürünü kaliteli olarak algılamıyorsa marka değeri yaratmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle öncelikle tüketicilerin kalite algısını belirlemek gerekmektedir. Çünkü her tüketicinin kalite algısı farklı olmaktadır; kimisi kaliteyi yüksek fiyat olarak algıarken, kimisi dayanıklılık olarak algılayabilmektedir. Bu aşamada orijinal marka sahipleri, tüketicilerin kalite algısını belirleyerek yatırımlarını o yönde yapıp, taklit markalı ürünler ile baş edebilirler. Tüketicilerin taklit markalı ürün algısını arttırmak için ise tüketiciler bilinçlendirilebilir, taklit markalı ürünler ile karşılaştıklarında şikayet veya ihbar etmeye yönelik teşvik edilebilirler. Bilinçli olarak taklit marka kullanan tüketicilerin önüne geçmek için taklit kullanılmasının çevresi tarafından bilinmesi sonucu yaşanacak mahcubiyeti anlatan kamu spotları, kampanyalar düzenlenebilir. Ülke ekonomisine olan zararı ortadan kaldırmak için ise hükümetler yasal düzenlemeler yaparak ağır yaptırım ve caydırıcı cezalar uygulayabilirler.

KAYNAKLAR

- AAKER, David Allen (1991), *Managing Brand Equity*, The Free Press A Division Of Simon & Schuster Inc.
- AAKER, David Allen (1996), *Building Strong Brands*, The Free Press, New York, NY.
- AKKOÇ, Ali Utku (2005), *Consumption of counterfeit designer brands: reasons, practices and consequences*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, A Master Thesis-Degree of Master Of Science, Ankara.

- ALBERS-MILLER, Nancy D. (1999), “Consumer Misbehavior: Why People Buy Illicit Goods”, *Journal of Consumer Marketing*, 16(3), ss. 273-287.
- ANG, Swee Hoon, Cheng, Peng Sim, Lim, Elison A. C. ve Tambyah, Siok Kuan (2001), “Spot The Difference: Consumer Responses Towards Counterfeits”, *Journal of Consumer Marketing*, 18(3), ss. 219-235.
- ATEŞOĞLU, İrfan ve Erdoğan, Hilal Hümeysra (2009), “Hazır Giyim İşletmelerinde Marka Taklitçiliğinin İşletmeler Üzerine Etkisi”, *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 3(2), ss. 43-49.
- AVCILAR, Mutlu Yüksel (2008), “Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), ss. 11-30.
- BALDAUF, Artur, Cravens, Karen S. ve Binder, Gudrun (2003), “Performance Consequences Of Brand Equity Management Evidence From Organizations In The Value Chain”, *Journal of Product and Brand Management*, 12(4), ss. 220-236.
- BAMOSSY, Garry ve Scammon, Debra L. (1985), “Product Counterfeiting: Consumers And Manufacturers Beware”, *Advances in Consumer Research*, 12(1), ss. 334-339.
- BAYUK, M. Nedim ve Ofluoğlu, Merve (2016), “Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, *International Journal of Social Science*, 49, ss. 47-62.
- BEKAR, Aydan ve Olay, Nermin (2015). “İngiliz Turistlerin Taklit Ürün Satın Alma Davranışının İncelenmesi: Fethiye Örneği”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), ss. 360-381.
- BHARDWAJ, Vertica (2010), *The effects of consumer orientations on the consumption of counterfeit luxury brands*, Doctor of Philosophy, University of Tennessee, Retail, Hospitality, and Tourism Management, Knoxville.
- BIAN, Xuemei ve Moutinho, Luiz (2009) “An Investigation Of Determinants Of Counterfeit Purchase Consideration”, *Journal of Business Research*, 62(3), ss. 368-378.
- BIAN, Xuemei, Wang, Kai Yu, Smith, Andrew ve Yannopoulou, Natalia (2016), “New Insights Into Unethical Counterfeit Consumption”, *Journal of Business Research*, 69(10), ss. 4249-4258.
- BIKOFF, James L. (1983) “Counterfeiters Of Industrial Products Posing New Threats To Industrial Buyers”, *Management Review*, 72(11), ss. 32-34.
- BUSH, Ronald F., Bloch, Peter H. ve Dawson, Scott. (1989) “Remedies For Product Counterfeiting”, *Business Horizons*, 32(1), ss. 59-65.
- CARPENTER, Jason M. ve Lear, Karen (2011) “Consumer Attitudes Toward Counterfeit Fashion Products: Does Gender Matter?”, *Journal of Textile and Apparel, Technology and Management*, 7(1), ss. 1-16.
- CHAUDHRY, P. E. ve Walsh, M.G. (1996), “An Assessment Of The Impact Of Counterfeiting In International Markets: The Piracy Paradox Persists”, *The COLUMBIA JOURNAL OF WORLD BUSINESS*, 31(3), ss. 34-48.
- CHEN, Jie, Teng, Lefa, Liu, Shixiong ve Zhu, Huihuang (2015), “Anticipating Regret And Consumers’ Preferences For Counterfeit Luxury Products”, *Journal of Business Research*, 68 (3), ss. 507-515.
- CHERNATONY, Leslie de ve McDonald, Malcolm (2003), *Creating Powerful Brands*, Third

edition, Elsevier/Butterworth-Heinemann Linacre House.

- CHIARAVALLE, Bill ve Schenck, Barbara Findlay (2007), *Branding For Dummies*, Wiley Publishing, Inc., Indianapolis, Indiana.
- CHOW, Daniel C. K. (200), "Counterfeiting In The People's Republic Of China", *Washington University Law Quarterly*, 78(1), ss. 1-57.
- CHUNG, Mei Ling, Jhan, Huang Jie, Liou, Ming Yan, Li, Jyun Sian ve Hou, Yang Shia (2012), "An Investigation Of Innovation Imitation Products And Consumer Purchases Situational Attribute", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 40, ss. 689-694
- COMMURI, Suraj (2009) "The Impact of Counterfeiting on Genuine-Item Consumers' Brand Relationships", *Journal of Marketing*, 73(3), ss. 86-98.
- CORDELL, Victor V, Wongtada, Nittaya ve Kieschnick, Robert L. (1996), "Counterfeit Purchase Intentions" Role Of Lawfulness Attitudes And Product Traits As Determinants", *Journal of Business Research*, 35(1), ss. 41-53.
- DELENER, Necdet (2000), "International Counterfeit Marketing: Success Without Risk", *Review of Business*, 21(1-2), ss. 16-20.
- EISEND, Martin ve Schuchert-Guler, Pakize (2006), "Explaining Counterfeit Purchases: A Review And Preview", *Academy of Marketing Science Review*, 10(10), ss. 1-22.
- ENGİZEK, Nil ve Şeker kaya, Ahmet (2015), "Tüketicilerin Lüks Markaların Taklitlerini Satın Alma Seviyeleri Açısından Farklılıklarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Öneri Dergisi*, 11 (43), ss. 145-184.
- ENGİZEK, Nil (2014), *Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Niyetlerinde Kişisel Özelliklerin, Sosyal Motivasyonların Ve Ürün İle İlgili Faktörlerin Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- ERDİL, T. Sabri ve Uzun, Yeşim (2010), *Marka Olmak*. 2.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- FARQUHAR, Peter H. (1989), "Managing Brand Equity", *Marketing Research*, 1 (3), ss. 24-33.
- FURNHAM, Adrian ve Valgeirsson, Haldor (2007), "The Effect Of Life Values And Materialism On Buying Counterfeit Products", *The Journal of Socio-Economics*, 36(5), ss. 677-685.
- GABRIELLI, Veronica, Grappi, Silvia ve Baghi, Ilaria (2012), "Does Counterfeiting Affect Luxury Customer-Based Brand Equity?", *Journal of Brand Management*, 19(7), ss. 567-580.
- GAUTAM, Vikas ve Kumar, Mukund (2011), "An Empirical Investigation of Factors Determining the Consumers' Choice of Mobile Service Providers", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), ss. 3-17
- GENTRY, James W., Putrevu, Sanjay ve Shultz II, Clifford (2006), "The effects of counterfeiting on consumer research", *Journal of Consumer Behaviour*, 5(3), ss. 245-256.
- GENTRY, James W., Putrevu, Sanjay ve Shultz II, Clifford ve Commuri, Suraj (2001), "How Now Ralph Lauren? The Separation Of Brand And Product In A Counterfeit Culture", *Advances in Consumer Research*, 28(1), ss. 258-265.
- GIVON, Moshe, Mahajan, Vijay ve Muller, Eitan (1995), "Software Piracy: Estimation Of Lost

- Sales And The Impact On Software Diffusion”, *Journal of Marketing*, 59(1), ss. 29-37.
- GLOBERMAN, Stevan (1988), “Addressing International Product Piracy”, *Journal of International Business Studies*, 19(3), ss. 497-504.
- GOI, Chai Lee ve Fayrene, Chieng Yew Leh (2011), “Dimensions Of Customer-Based Brand Equity: A Study On Malaysian Brands”, *Journal of Marketing Research and Case Studies*, 2011, ss. 1-10.
- GREEN, Robert T. ve Smith, Tasman (2002), “Executive Insights: Countering Brand Counterfeiters”, *Journal of International Marketing*, 10(4), ss. 89-106.
- GROSSMAN, Gene ve Shapiro, Carl (1988), “Foreign Counterfeiting Of Status Goods”, *Quarterly Journal of Economics*, 103(1), ss. 79-100.
- HARVEY, Michael G. (1988), “A New Way To Combat Product Counterfeiting”, *Business Horizons*, 31(4), ss. 19-28.
- HARVEY, Michael G. ve Ronkainen, Ilkka.A. (1985), “International Counterfeiters: Marketing Success Without The Cost And The Risk”, *Columbia Journal of World Business*, 20(3), ss. 37-45.
- HEIKE, Sophie (2010), “Effects Of Counterfeits On The Image Of Luxury Brands: An Empirical Study From The Consumer Perspective”, *Journal Of Brand Management*, 18(2), ss. 159-173.
- HOPKINS, David M., Kontnik, Levis. T. ve Turnage, Mark T. (2003), *Counterfeiting Exposed: Protecting Your Brand And Customers*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- KAPFERER, Jean Noel ve Michaut, Anne (2014), “Luxury And Sustainability: A Common Future? The Match Depends On How Consumers Define Luxury”, *Luxury Research Journal*, 1(1), ss. 3-17.
- KARACAN, Dilek (2006), *Müşteri-Odaklı Marka Denkliği Ve Marka Denkliği Unsurlarına Yönelik Tüketici Tutumlarının Ölçülmesi: Otel İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- KAUFMANN, Hans Ruediger, Petrovici, Dan Alex, Filho, Cid Gonçaves ve Ayres, Adriano (2016), “Identifying Moderators Of Brand Attachment For Driving Customer Purchase Intention Of Original Vs Counterfeits Of Luxury Brands”, *Journal of Business Research*, 69 (12), ss. 5735-5747
- KELLER, Kevin Lane (1993), “Conceptualizing, Measuring, And Managing Customer-Based Brand Equity”, *Journal of Marketing*, 57(1), ss. 1-22.
- KELLER, Kevin Lane (2003), *Strategic Brand Management Building*, 4th Edition, Pearson Education, Inc., 2013.
- KIRAÇ, Şehriban (2015), 20 milyar dolarlık taklit, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/377015/20_milyar_dolarlik_taklit.html (10.05.2018)
- KNOX, Simon ve Walker, David (2001), “Measuring And Managing Brand Loyalty”, *Journal Of Strategic Marketing*, 9, ss. 111-128.
- KORDNAEIJ, Asadollah, Askaripoor, Hossein ve Bakhshizadeh, Alireza Bakhshizadeh (2013), “Studying Affecting Factors On Customers’ Attitude Toward Products With Halal Brand”, *Int Res J Appl Basic Sci.*, 10(4), ss. 3138-3145.

- KORKMAZ, Sezer, Eser, Zeliha, Öztürk, Sevgi Ayşe & Işın, F. Bahar (2009), *Pazarlama: Kavramlar- İlkeler- Kararlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- KOTLER, Philip (2000), *Marketing Management, Millenium Edition*, Tenth Edition, Prentice-Hall, Inc. Pearson Custom Publishing.
- KWUN, David Jun Wook ve Oh, Haemoon (2007), “Consumers’ Evaluation Of Brand Portfolios”, *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), ss. 81–97.
- LAI, Kay Kay Yuk ve Zaichkowsky, Judith Lynne (1999), “Brand İmitation: Do The Chinese Have Different Views?”, *Asia Pacific Journal Of Management*, 16(2), ss. 179-192.
- LOW, George S. ve Lamb, Charles W. (2000), “The Measurement And Dimensionality Of Brand Associations”, *Journal of Product & Brand Management*, 9(6), ss. 350-368.
- MARTICOTTE, François ve Arcand, Manon (2017), “Schadenfreude, Attitude And The Purchase Intentions Of A Counterfeit, Luxury Brand”, *Journal of Business Research*, 77 (2017), ss. 175–183.
- MEYDAN, Cem Harun ve Şeşen, Harun (2011), *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- MOURAD, Siham ve Valette-Florence, Pierre (2011), “The Effects Of Counterfeit On Luxury Brand Buying Behavior, In Terms Of Consumption Experience”, 10th International Doctoral Colloquium Marketing Trends , 2011.
- NIA, Arghavan ve Zaichkowsky, Judith Lynne (2000) “Do Counterfeits Devalue The Ownership Of Luxury Brands?”, *Journal of Product & Brand Management*, 9(7), ss. 485-498.
- NILL, Alexander ve Schultz II, Clifford J. (1996), “The Scourge Of Global Counterfeiting”, *Business Horizons*, 39(6), ss. 37-43.
- NORDIN, Norashikin (2009), *A Study On Consumers’ Attitude Towards Counterfeit Products In Malaysia*, Degree of Master of Business Administration, Faculty Of Business And Accountancy University Of Malaya.
- NORUM, Pamela. S. ve Cuno, Angela (2011). “Analysis Of The Demand Of Counterfeit Goods”, *Journal of Fashion Marketing and Management*, 15 (1), ss. 27- 40.
- OECD/EUIPO (2017), *Mapping the Real Routes of Trade in Fake Goods*, OECD Publishing, Paris.
- OJO, Solomon ve Adeyemi Oluwakemi (2012), “Prevalence Of Counterfeiting In Nigeria: Evaluating Consumers’ Experience In South- Eastern And South-Western Nigeria”, *Global Journal Of Human Social Science Sociology, Economics & Political Science*, 12(12).
- OLSEN, Janeen E. ve Granzin, Kent L. (1992), “Economic Development And Channel Structure: A Multinational Study”, *Journal of Macro Marketing*, 10(2), ss. 61-77.
- ÖZ, Murat ve Kazak, Mustafa (2016), “Taklit Ve Esinlenme Ambalajın Tüketici Satın Alma Kararları Üzerindeki Etkisi Ve Karaman’da Bir Uygulama”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), ss. 41-56.
- PAPPU, Ravi, Quester, Pascale G. ve Cooksey, Ray W. (2005), “Consumer-Based Brand Equity: Improving The Measurement – Empirical Evidence”, *Journal of Product & Brand Management*, 14(3), ss. 143-154.
- PARASURAMAN, A., Zeithaml, Valarie A., ve Berry, Leonard L. (1988), “SERVQUAL: A

- Multiple-İtem Scale For Measuring Consumer Perceptions Of Service Quality”, *Journal of Retailing*, 64(1), ss. 12-40.
- PENZ, Elfriede ve Stöttinger, Barbara (2012), “A Comparison Of The Emotional And Motivational Aspects In The Purchase Of Luxury Products Versus Counterfeits”, *Journal of Brand Management*, 19(7), ss. 581-594.
- PHAU, Ian ve Teah, Min (2009), “Devil Wears (Counterfeit) Prada: A Study Of Antecedents And Outcomes Of Attitudes Towards Counterfeits Of Luxury Brands”, *Journal Of Consumer Marketing*, 26(1), ss. 15-27.
- PUESCHEL, Julia, Chamaret, Cecila ve Parguel, Beatrica (2017), “Coping With Copies: The Influence Of Risk Perceptions İn Luxury Counterfeit Consumption İn GCC Countries”, *Journal of Business Research*, 77, ss. 184-194.
- RANDHAWA, Praneet, Calantone, Roger J. ve Voorhees, Clay M. (2015), “The Pursuit Of Counterfeited Luxury: An Examination Of The Negative Side Effects Of Close Consumer-Brand Connections”, *Journal of Business Research*, 68(11), ss. 2395-2403.
- ROBERTS, C. (1985), “Can The Flood Of Counterfeit Products Be Stopped?”, *Security Management*, ss. 32-38.
- SCHULTZ, Clifford J. ve Saporito, Bill (1996) “Protecting Intellectual Property: Strategies And Recommendations To Deter Counterfeiting And Brand Piracy In Global Markets”, *Columbia Journal of World Business*, 31(1), ss.18-29.
- SIMMERS, Christina S., Schaefer, Allen D.ve Parker, R. Stephen (2015), “Counterfeit Luxury Goods Purchase Motivation: A Cultural Comparison”, *Journal of International Business and Cultural Studies*, 9, ss. 1-15.
- SONDHI, Neena (2017), “Scale Development & Validation For Assessing Attitude Towards Counterfeit Luxury”, *Procedia Computer Science*, 122, ss. 206-213.
- STAAKE, Thorsten, Thiesse, Frederic ve Fleisch, Elgar (2009), “The Emergence Of Counterfeit Trade: A Literature Review”, *European Journal of Marketing*, 43(3/4), ss. 320-349.
- STRAVINSKIENE, Jurgita, Dovaliene, Aiste ve Ambrazeviciute, Ruta (2014) “Factors Influencing Intent To Buy Counterfeits Of Luxury Goods”, *Economics and Management*, 18(4), ss. 761-768.
- SWAMI, Viren, Chamorro-Premuzice Tomas ve Furnhamd Adrian (2009), “Faking It: Personality And Individual Difference Predictors Of Willingness To Buy Counterfeit Goods”, *The Journal of Socio-Economics*, 38 (5), ss. 820–825.
- ŞİMŞEK, Ömer Faruk (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinox
- TAŞKIN, Çağatan ve Akat, Ömer (2010) “Tüketici Temelli Marka Değerinin Yapısal Eşitlik Modelleme İle Ölçümü Ve Dayanımlı Tüketim Malları Sektöründe Bir Araştırma”, *Business and Economics Research Journal*, 1(2), ss. 1-16.
- THAICHON, Park ve Quach, Sara (2016), “Dark Motives-Counterfeit Purchase Framework: Internal And External Motives Behind Counterfeit Purchase Via Digital Platforms”, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 33, ss. 82–91.
- TING, Mao Seng, Goh, Yen Nee ve Isa Salmi Mohd (2016) “Determining Consumer Purchase

- Intentions Toward Counterfeit Luxury Goods In Malaysia”, *Asia Pacific Management Review*, 21 (4), ss. 219-230.
- TONG, Xiao ve Hawley, Jana M. (2009), “Measuring Customer Based Brand Equity: Empirical Evidence From The Sportswear Market In China”, *Journal of Product & Brand Management*, 18(4), ss. 262-271.
- TSAI, Ming Fang, Chiou, Jiunn Rong ve Lin, Chun Hung A. (2012), “A Model Of Counterfeiting: A Duopoly Approach”, *Japan and the World Economy*, 24 (4), ss. 283-291.
- TURANLI, Münevver, Taşpınar Cengiz, Dicle ve Bozkır, Ömer (2012), “Faktör Analizi İle Üniversiteye Giriş Sınavlarındaki Başarı Durumuna Göre İllerin Sıralanması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 17, ss. 45-68.
- TURUNEN, Linda Lisa Maria ve Laaksonen, Pirjo (2011), “Diffusing The Boundaries Between Luxury And Counterfeits”, *Journal of Product & Brand Management*, 20(6), ss. 468-474
- WEE, Chow Hou, Ta, Soo Juann ve Cheok, Kim Hong (1995), “Non-Price Determinants Of Intention To Purchase Counterfeit Goods: An Exploratory STUDY”, *INTERNATIONAL MARKETING REVIEW*, 12 (6), SS. 19-46.
- WILCOX, Keith, Kim, Hyeong Min ve Sen, Sankar (2009) “Why Do Consumers Buy Counterfeit Luxury Brands?”, *Journal of Marketing Research*, 46(2), ss. 247-259.
- WILKE, Ricky ve Zaichkowsky, Judith Lynne (1999), “Brand Imitation And Its Effects On Innovation, Competition, And Brand Equity”, *Business Horizons*, 42(6), ss. 9-18.
- YILDIZ, Erkan (2015) “Tüketici Temelli Marka Değerinin Marka Tercihlerine Etkisinde Ailenin Aracılık Rolü”, *Çankırı Karatekin University İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 29-46.
- YOO, Boonghee ve Lee, Seung Hee (2005), *Do counterfeits promote genuine products?*, Zarb School of Business, Hofstra University.
- YOO, Boonghee ve Lee, Seung Hee (2012), “Asymmetrical Effects Of Past Experiences With Genuine Fashion Luxury Brands And Their Counterfeits On Purchase Intention Of Each”, *Journal of Business Research*, 65(10) 1507–1515.
- ZAICHKOWSKY, Judith Lynne (2006), *The Psychology Behind Trademark Infringement and Counterfeiting*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ, London.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN İÇGÜDÜSEL SATIN ALMA DAVRANIŞLARINA YANSIMASI

Sevilay USLU DİVANOĞLU¹, Tuba USLU²

Geliş: 10.01.2019 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.511423

Öz

Tüketicilerin satın alma nedenlerini öğrenmek işletmeler için zorunlu hale gelmiştir. Bir işletme, pazarda başarılı olabilmek ve diğer işletmelerden farklı olabilmek için pazardaki tüketicileri tanımak ve araştırmak zorundadır. Tanıma sürecinde sadece demografik özelliklerin bilinmesi yeterli değildir. Demografik özelliklerin yanı sıra tüketicilerin algı, tutum, motivasyon ve kişilik gibi satın alma davranışlarını etkileyen psikolojik faktörlerin de araştırılması gerekmektedir. Bu psikolojik faktörlerden biri olarak içgüdüsel satın alma, tüketicilerin ihtiyaç duymadıkları fakat satın almaya karşı koyamadıkları bir satın alma sürecidir. Bu çalışma, kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışına etkisini ölçme amaçlı gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kişilik, Kişilik Özellikleri, Tüketici Davranışları, İçgüdüsel Satın Alma, Beş Faktör Kişilik Modeli.*

REFLECTION OF PERSONALITY TRAITS ON IMPULSIVE BUYING BEHAVIOR

Abstract

It is compulsory for enterprises to learn the reasons for consumers' buying. An enterprise must be able to recognize and investigate consumers to be successful

- 1 Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, sevilayuslu@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8210-2622>.
- 2 Öğr. Gör, Aksaray Üniversitesi, Eski Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tubauslu.08@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0103-5454>.

in the market and be different from other businesses. It is not enough to know only the demographic characteristics during the recognition process. In addition to demographic characteristics, psychological factors that affect consumers' purchasing behaviors such as perception, attitude, motivation and personality should be investigated. Impulsive buying as one of these psychological factors is a buying process where consumers do not need but cannot resist purchasing. This study was conducted to measure the effect of personality traits on impulsive buying behavior.

Keywords: *Personality, Personality Traits, Consumer Behavior, Impulsive Buying, Five Factor Personality Model.*

Giriş

Bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan tüketim kavramı, duygusal boyut kazanmıştır. Günümüzde tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamamanın yanı sıra, haz duydukları veya zevk aldıkları alışverişler yapmaktadırlar. Bu bağlamda içgüdüsel satın alma davranışının önemi artmış, çoğu araştırma için inceleme konusu olmuştur (Çakmak ve Çakır, 2012:172). İçgüdüsel satın alma davranışı ya da tüketimi kişilere, gruplara ve kişisel özelliklere göre değişkenlik göstermektedir.

Tüketici algısını ve tüketicilerin satın alma davranışlarını kişilik özellikleri etkiler. Kişiliğin çeşitli ürün ve hizmetlerin alımında rol oynadığı yapılan çalışmalarla ispatlanmıştır (Pride ve Ferrell,2000:206; Kotler,1999:243). Tüketicilerin sahip oldukları ve devamlılık gösteren kişiliklerinin ürünlere yada markalara karşı olan davranışları, algılamaları, tutumları tüketicilerin satın alım tercihlerini önemli derecede etkilemektedir (Pride ve Ferrell,2010:204-205).

İçgüdüsel satın alma duyguların ve düşüncelerin etkisiyle ortaya çıkan tüketici karar alma sürecidir. Bu nedenle; idrak ederek karar veren tüketiciler daha az satın alımlarda bulunurken, içgüdüsel olarak tatmin olmak ya da mutluluk yaşamak isteyen tüketiciler ise daha fazla satın alımlarda bulunurlar (Dursun ve Yener, 2014:). Kişisel özelliklerin tüketicilerin içgüdüsel satın alma davranışında etkisi bulunmaktadır. Kişilik özellikleri, demografik farklılıkların belirlenmesinde etkilidir, tüketicinin duygusal tepkileriyle bağlantılıdır ve kişilerin ürünlere olan bağlanma ihtiyacını etkiler (Orth vd.,2010:1202-1208).

Kişilik ile satın alma davranışları arasındaki ilişki, ilk olarak tüketicilerin kişiliklerini en iyi yansıtan ürünleri ve markaları tercih etmelerini öneren Dolich tarafından ortaya çıkarılmıştır (Dolich,1969:80). Helgeson-Supphellen (2004) ve Birdwell (1968) bu teoriyi desteklerken, Shank-Longmeyer (1994) ve Rice (1988) ise, kişilik ve davranış arasındaki ilişkiyi doğrulamak için çok az ampirik kanıt bulmuşlardır.

Kişisel özelliklerinin tüketicinin satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştıran araştırmaların çoğunda özgüven, dışadönüklük, içedönüklük, duygusallık ve güdülerin kontrolünün eksikliği gibi psikolojik kişilik özelliklerinin satın alma davranışları üzerinde önemli bir belirleyici etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Faber ve O'Guinn,1989:156).

Tüketiciler satın alma kararını verirken farklı davranışlar sergilemekte ve dolayısıyla kendilerine farklı satın alma karar tarzları belirlemekte ve bu tarzları benimsemelerinde kişisel özelliklerin etkisinde kalmaktadırlar. Bu kapsamda yapılan bu çalışmanın amacı kişiliğin içgüdüsel satın alma davranışında etkili olup olmadığının ölçülmesidir.

1. Kişilik ve Kişilik Özellikleri

Kişilik dikkat, hafıza ve duygusal ayırt etme gibi bireysel farklılıkları yansıtır (Chang vd.,2018:70). Kişilik sosyal, zihinsel, fiziksel ve duygusal açılardan geniş kapsamlı insan davranışlarıyla ilgilidir ve insanların davranışlarının etkili ve değişmez yanlarını ifade etmektedir (Ewen, 1998:1). Kişiliğin oluşmasında bireyin biyolojik, fizyolojik yapısı, geleneksel ve bedensel yapı, sahip olduğu sosyal statü ve rol davranışları, grup üyeliği, aile değişkeni, doğum, kitle yayın araçları, coğrafi ve fiziksel yapı etkilidir (Forman ve Forman,1981:163-167; Penke vd.,2007:549-587).

Kişilik özellikleri ise, bireyin davranışsal ve duygusal olarak zamansal bir şekilde diğer bireylerin davranışlarının etkisiyle ortaya çıkan farklılıklardır (Barrick vd.,2005:745). Allport (1961)'de kişiliği; temel özellikler, merkezi kişilik özellikleri ve ikincil özellikler olmak üzere 3 kategoriye ayırmıştır. Cattell (1943)'de temel olarak kişilik özelliklerini, yüzeysel kişilik özellikleri ve kaynak kişilik özellikleri olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır (Cattell,1943:72). Eysenck (1975) ise, kişiliğin sadece dışadönüklük, nevroitiklik ve psikotik olmak üzere 3 ana özelliğe sahip olduğunu iddia etmiştir (Eysenck,1975). Beş Faktör kişilik modeli genellikle günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. McCrae vd. (1986) bu modeli aşağıdaki gibi adlandırmışlardır (McCrae vd,1986:440):

1. Dışadönüklük (Extraversion)
2. Uyumluluk (Agreeableness)
3. Sorumluluk (Conscientiousness)
4. Nevrotiklik (Neuroticism)
5. Açıklık (Openness)

2. Beş Faktör Kişilik Modeli ve zellikleri

Kişilik zelliklerinin araştırılmasında en yaygın kullanılan yaklaşımlardan biri Beş Faktör Modelidir. Modelin insan davranışlarını açıklamaya yardımcı olma kapasitesi, sosyoloji, yönetim ve pazarlama dahil olmak üzere diğer bilim dallarından araştırmacıların ilgisini çekmiştir (Mulyanegara vd.,2007:235). Beş Faktörlü Modelin lmler ve kültürler arasındaki sağlamlığı neticesinde modelin yaygın olarak kabul edilmesine yol amiştır (Block,1995).

Tablo 1. Beş Faktör Kişilik Modeline Göre Kişilik Türlerinin zellikleri

Nevrotiklik	Dışadönüklük	Açıklık	Uyumluluk	Sorumluluk
Kaygılı	Samimi	Hayal gücü yüksek	Güven verici	Kabiliyetli
Sinirli	Sosyal	Güzel duygulara sahip	Dürüst	Düzenli
Ruhsal knt	Girişken	Duyarlı	Yardıms sever	Sorumlu
Bilinçli	Etkin	Hareketli	Uyumlu	Başarıya dönük
Düşüncesiz	Heyecanlı	İdealist	Alçak gönüllü	Disiplinli
Kırılgan	Olumlu	Entelektüel	İyi huylu	Temkinli

(Kaynak: Costa ve McCrae,2000:21)

1.1. Dışadönüklük (Extraversion)

Sosyal, iddialı ve konuşkandırlar (Mount vd.,2006:595). Aktif ve enerjik hissedilen, olumlu duygular yaşayan, heyecan arayan, sıcakkanlı, kendine güveni olan ve topluluk halinde yaşamayı seven kişilerdir (Van den Berg vd.,2016:172; Wilt ve Revelle,2009:30; Kozako vd.2013:183).

Dışadnklğn zıttı olan ie dönük kişiler ise, sessizliği severler, tedbirdirler, sosyal değillerdir, yalnızlığı tercih ederler ve olaylara düşünerek tepki verirler (Ehrler,2005:2). Kendilerini dış dünyaya kapatan, sessiz, ekingin kişilerdir (Hellriegel ve Slocum,1974:255-280).

1.2. Uyumluluk (Agreeableness)

İnsanlara karşı empati kurarlar, güvenirler ve ılımlıdırlar. İşbirliği içerisinde dirler ve iyi bir takım arkadaşdırlar (Mount vd.,1998:145-165;de Hoogh vd.,2005:844). Kurallara uyan, planlı, dikkatli ve alçakgönüllü kişilerdir (Barrick ve Mount,1991:1-26). Aynı zamanda uyumlu, keyifli ve yardıms severlerdir (Milfont ve Sibley, 2012:188).

Uyumsuz olan saldırgan kişiler ise, kişisel çıkarları için başkalarıyla iyi geçinmeyi tercih etmezler. Başkaları hakkında kuşku duyarlırsa şüphe içerisinde olurlar ve düşmanca davranıp, işbirliğine yanaşmazlar (Martnez,2005:26). Alaycı,

başkalarıyla rekabet etmeyi tercih eden, acımasız ve kalpsiz kişilerdir (Trapnell ve Wiggins,1990:781-790).

1.3. Sorumluluk (Conscientiousness)

Sorumluluk bireylerin dürtülerini nasıl kontrol ettiklerini ifade eder (McCrae ve John,1992:178). Sorumluluk tipik olarak, toplumsal norm ve değerleri içselleştirmeye yönelik güvenilirlik, özveri ve isteklilik olarak tanımlanır (Lounsbury vd.,2001). Sorumlu, güvenilir, düzenli ve başarı odaklı bireylerdir (Mount vd.,2006:591-622; Alarcon vd.,2009:247). Ayrıca, disiplinli ve sağlam karakterli kişilerdir (Bozionelas,2004:69-81).

1.4. Nevrotiklik- Duygusal Dengesizlik (Neuroticism)

Bazen duygusal dengesizlik olarak adlandırılan nevroitiklik, anksiyete, öfke, düşmanlık, depresyon ve savunmasızlık gibi olumsuz duygu eğilimini yansıtır (Orth vd.,2010:1202-1208). Karamsar tutumlar, düşük benlik sayısı ve gerçekdışı mükemmeliyetçi inançlar görülebilen bireylerdir (Bulut,2017:1208). Ayrıca, gergin, sinirli ve asabilerdir (Mount vd.,2006:591-622).

1.5. Açıklık (Openness)

Açıklık yeni şeyler öğrenmeyi, değişimi, fikirleri ve çeşitliliği kabul etmeye istekli olmayı ifade eder. Yüksek puan alanlar yeni prosedürleri ve bir şeyler yapmanın yollarını denemeye isteklidirler (Lounsbury vd.,2001). Yaratıcı, kültürlü, geleneksel olmayan, meraklı, bağımsız, güçlü hayal gücü, açık fikirli ve sanata ilgi duyan kişilerdir (Mount vd.,2006:591-622; Puher,2009:8-12). Düşük puanlı olanlar ise istikrarı ve geleneksel şeyler yapmanın yollarını tercih ederler (Lounsbury vd.,2001).

2. Tüketici Davranışları ve İçgüdüsel Satın Alma

Tüketici davranışları, bir malın veya bir hizmetin neden ve nasıl tüketildiğini inceleyen bir bilimdir (Chaudhuri,2006:18). Tüketici davranışı, nihai tüketiciler tarafından mal ve hizmetlerin edinimi, kullanımı ve elden çıkarılması olarak tanımlanmıştır (Holbrook,1987:128-132). Aynı zamanda tüketici davranışları, tüketicilerin hangi mal ve hizmetleri satın alacaklarına, nerede, ne zaman, nasıl ve kimden satın alacaklarına ilişkin kararlarına ait bir süreçtir (Walters,1974:6-7).

Tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen faktörler; kişisel, sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörlerdir (Derakhshi,2017:17-21). Kişisel faktörler; yaş, cinsiyet, meslek, öğrenim düzeyi, medeni durum, gelir düzeyi, kişisel zevk, rol oynama, fiziksel faaliyetler ve duyusalıktır. Sosyal faktörler; pazarlık hazzı, statü ve otorite, sosyal deneyimler, arkadaş grubu faaliyetleri ve başkalarıyla iletişim kurma ve kültürdür. (Derakhshi,2017:17-21; Tauber,1972:47-48). Psikolojik faktörler ise;

ihtiyaç ve güdüler, algılama, öğrenme, inanç ve tutumlar, kişilik ve yaşam biçimidir (Derakhshi,2017:13-32).

Psikolojik kişilik, satın alma sürecini etkiler. İçgüdüsel satın alma, bazı psikolojik özelliklerle uzun süredir ilişkilidir (Kwak vd.,2000:95). İçgüdüsel satın alma; tüketicilerin ürün, paket ve satış prezentasyonu gibi uyarılara karşı duygusal tepkileriyle ortaya çıkan plansız ve irrasyonel bir satın alma davranışıdır (Gülmez ve Dörtyol,2009:68-69). İçgüdüsel satın alma ile tüketiciler satın alma sürecinin olumsuz koşullarına karşı dikkatsiz davranırlar (Rook ve Fisher.1995:306). Tüketiciler tarafından günlük endişelerden kurtulmanın bir yolu olarak görülen içgüdüsel satın alma, tüketicinin olumsuz havasına tepki olarak gelişen kontrolsüz bir harcama yolu olarak tanımlanmaktadır (de Sarbo ve Edwards,1996:235;Faber ve O’Guinn,1992:459). Tüketici satın alma gücünü kontrol edemediğinde, sürekli kontrolsüz bir durum öne çıkmaktadır (Faber ve O’Guinn,1992:467). İçgüdüsel satın alıcılar satın alma işleminden sonra sıklıkla ürünlere olan ilgilerini kaybederler ve diğer ürünlere yönelik bir istek oluşur (Kwak vd.,2000:95). İçgüdüsel satın alma davranışını bilen şirketler, mağaza içi satış teknikleri ve promosyonlarında ilgili ruh halinin stratejik olarak kullanılması halinde satışlarını arttırabilir (Shoham ve Brencic,2003:134).

3. Yöntem

Araştırmada anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. İçgüdüsel satın alma davranışı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan anketin ilk bölümünde demografik sorular, ikinci bölümde kişilik özelliklerine ilişkin sorular ve son bölümde ise içgüdüsel satın alma ile ilgili sorular yer almaktadır. Basit tesadüfi örneklem yoluyla Aksaray ilindeki tüketicilere 600 anket dağıtılmış geri dönen anketlerin yetersizliği de dikkate alınarak ve verilerin cevapların tutarsızlığı nedeniyle 550 anketin değerlendirmeye alınabilecek nitelikte olduğu saptanmıştır. 20 anket güvenilirlik nedeni ile kapsam dışı bırakılmış sonuç olarak 530 anket değerlendirmeye alınmıştır. Bu araştırmanın temel amacı; tüketicilerin kişilik özellikleri ile içgüdüsel satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek ve kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Tüketicilerin kişilik özelliklerinin boyutlarının içgüdüsel satın alma davranışı boyutları üzerindeki etkisi ve bu boyutlar arasındaki ilişki model yapısını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Beş Faktör Kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla, John vd. (1991) ‘ne ait 44 soruluk Büyük Beş Envanteri kullanılmıştır. Bu envanter 5 alt boyuttan oluşmaktadır. İçgüdüsel satın alma ölçeği ise Dursun ve Yener (2014)’in çalışmasından alınarak kullanılmıştır. Ölçek 33 soru ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ankette yer alan iki ölçekte 5’li likert ölçeği ile değerlendirilmiştir.

Kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışı ile aralarındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bu çalışmada kişilik özelliklerinin alt boyutları ile içgüdüsel satın alma arasındaki hipotezler:

H₁: Tüketicilerin “dışadönüklük” özellikleri ile “satın almaya karşı koyamama” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂: Tüketicilerin “dışadönüklük” kişilik özelliği ile “duyguların çatışması” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₃: Tüketicilerin “dışadönüklük” kişilik özelliği ile “alışverişe yönelik olumlu duygular” arasında bir ilişki vardır.

H₄: Tüketicilerin “dışadönüklük” kişilik özelliği ve “ruh hali yönetimi” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₅: Tüketicilerin “dışadönüklük” kişilik özelliği ve “rasyonel davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₆: Tüketicilerin “dışadönüklük” kişilik özelliği ve “plansız davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₇: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ve “satın almaya karşı koyamama” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₈: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ve “duyguların çatışması” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₉: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ile “alışverişe yönelik olumlu duygular” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₀: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ile “ruh hali yönetimi” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₁: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ile “rasyonel davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₂: Tüketicilerin “uyumluluk” kişilik özelliği ile “plansız davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₃: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “satın almaya karşı koyamama” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₄: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “duyguların çatışması” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₅: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “alışverişe yönelik olumlu duygular” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₆: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “ruh hali yönetimi” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₇: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “rasyonel davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₈: Tüketicilerin “sorumluluk” kişilik özelliği ile “plansız davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₁₉: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “satın almaya karşı koyamama” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₀: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “duyguların çatışması” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₁: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “alışverişe yönelik olumlu duygular” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₂: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “ruh hali yönetimi” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₃: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “rasyonel davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₄: Tüketicilerin “nevrotiklik” kişilik özelliği ile “plansız davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₅: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “satın almaya karşı koyamama” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₆: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “duyguların çatışması” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₇: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “alışverişe yönelik olumlu duygular” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₈: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “ruh hali yönetimi” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₂₉: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “rasyonel davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

H₃₀: Tüketicilerin “açıklık” kişilik özelliği ile “plansız davranma” içgüdüsel satın alma davranışı arasında bir ilişki vardır.

Tüketicilere uygulanan anketin verileri “SPSS 25.0” paket programında analiz edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, faktör analizi ve korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Tüketicilerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	288	54,3
	Erkek	242	45,7
Medeni Durum	Evli	268	50,6
	Bekâr	262	49,4
Yaş	18-25	176	33,2
	26-33	179	33,8
	34-41	98	18,5
	42-49	55	10,5
	50-57	22	4
Meslek	Akademisyen	91	17,2
	Doktor	3	0,5
	Ev Hanımı	16	3
	Hemşire	11	2,1
	Memur	75	14,2
	Mühendis	10	1,9
	Öğrenci	153	28,9
	Öğretmen	87	16,4
Eğitim Düzeyi	Özel Sektör	84	15,8
	İlköğretim	16	3,0
	Lise	49	9,2
	Yüksekokul	25	4,7
	Üniversite	323	60,9
Gelir Düzeyi	Lisansüstü	117	22,1
	1000 TL ve altı	107	20,2
	1001-2000 TL arası	89	16,8
	2001-3000 TL arası	62	11,7
	3001-4000 TL arası	132	24,9
	4001-5000 TL arası	70	13,2
5001 ve üstü	70	13,2	

Tüketicilerin %45,7'si erkeklerden, %54,3'ü ise kadınlardan oluşmaktadır. Tüketicilerin %33,2'si 18-25 yaş aralığında yer alırken %33,8'i 26-33, %18,5'i 34-41, %10,5'i 42-49 ve %4'ü ise 50-57 yaş aralığındadır. Ayrıca, tüketicilerin %50,6'sı evli, %49,4'ünün bekârlardan oluştuğu görülmektedir. Tüketicilerin %60,9'u üniversite, %22,1'i lisansüstü, %9,2'si lise, %4,7'si yüksekokul ve %3'ünün ilköğretim mezunu oldukları görülmektedir. Tüketicilerin %28,9'u öğrenci, %17,2'si akademisyen, %16,4'ü öğretmen, %15,8'i özel sektör, %14,2'si memur, %2,1'i hemşire, %3'ü ev hanımı, %1,9'u mühendis ve %0,5'i doktordur. Diğer taraftan, tüketicilerin aylık gelir düzeyi genelde, 3001-4000 TL (%24,9), 1000 TL ve altı (%20,2), 1001-2000 TL (%16,8), 4001-5000 TL ve 5001 TL ve üstü (%13,2), 2001-3000 TL (%11,7) olduğu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarının hangi ölçüde güvenilir olduğunun belirlenmesi için veriler güvenilirlik analizine tabi tutularak Cronbach Alpha değerinden yararlanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgular Tablo-3 ve Tablo-4'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Beş Faktör Kişilik Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı
0.832	44

Kişilik özellikleri ölçeğine ait Cronbach's Alpha değeri 0,832 bulunarak, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. İçgüdüsel Satın Alma Davranış Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha Değeri	Madde Sayısı
0.930	33

İçgüdüsel satın alma davranış ölçeğine ait Cronbach's Alpha değeri ise 0,930 bulunarak, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın veri setinin faktör analizine uygunluğunu kontrol etmek için KMO testi ve Barlett küresellik testi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda kişilik özellikleri ölçeğinin; KMO test değeri 0,852; Barlett küresellik testinin anlamlılık düzeyi 0,000 çıkmıştır. Bu veriler Tablo 5'de yer almaktadır. KMO test değerinin 0,7> den büyük olduğu ve anlamlılık düzeyi 0,000 çıktığı için veriler faktör analizine uygundur.

Tablo 5. Kişilik özellikleri ölçeğine ilişkin KMO ve Bartlett testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği	0,852	
Yaklaşık ki-kare değeri	6776,226	
Serbestlik derecesi	946	
Bartlett'in Küresellik Testi	Anlamlılık düzeyi	0,000

Faktör analizinde çıkan maddelerin faktör yüklerinin 0,3>ün üzerinde olması istendiği için veri setinde yapılan analiz neticesinde ölçeğe ilişkin bazı ifadeler çıkarılmıştır. Faktör yükleri düşük olan 8 madde ölçekten çıkartılmıştır. Faktör matrisini yorumlamada açıklığı ve anlamlılığı sağlamak için dik eksen döndürmesi yapılmıştır. Döndürme sonucuna göre beş faktör ile açıklanan toplam varyans % 67,385'dir. Bu da ölçek sorularının %67,385'inin beş faktör tarafından açıklandığını göstermektedir. 2 iterasyon sonucunda elde edilen faktör grupları Tablo-6'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeğinin Son Faktör Analizi İterasyona Tabi Tutulmuş Öğeler Matrisi Tablosu

BOYUTLAR	MADDELER	1	2	3	4	5
DIŞADÖNÜKLÜK	M-6	0,722				
	M-1	0,717				
	M-21	0,736				
	M-31	0,595				
	M-11	0,531				
	M-26	0,709				
	M-16	0,330				
UYUMLULUK	M-7		0,609			
	M-42		0,594			
	M-32		0,572			
	M-22		0,453			
	M-12		0,415			
	M-37		0,399			
	M-17		0,388			
M-27		0,523				
SORUMLULUK	M-33			0,585		
	M-38			0,580		
	M-28			0,543		
	M-3			0,546		
	M-13			0,517		
NEVROTİKLİK	M-4				0,410	
	M-14				0,432	
	M-39				0,507	
	M-24				0,423	
AÇIKLIK	M-5					0,478
	M-20					0,465
	M-10					0,434
	M-15					0,375
	M-40					0,813
	M-41					0,581
	M-35					0,392
	M-25					0,600
	M-44					0,741
	M-30					0,725

İçgüdüsel satın alma ölçeğinin yapılan faktör analiz sonucunda, KMO örneklem yeterlilik gücünün 0,943 seviyesinde olduğu ve Bartlett's küresellik testinin sonucunun da anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle içgüdüsel satın alma ölçeğinin faktör analizine uygun olduğu anlaşılarak faktör analizi yapılmış olup ilk olarak ölçeğin açıklanan varyans tablosu incelenmiştir. Ölçeği oluşturan maddelerin 6 faktör altında toplandığı ve bu faktörlerin açıklanan varyans yüzdesinin 67,645 seviyesinde olduğu görülmüştür. Sonuçlar incelendiğinde ölçeği oluşturan maddelerin 6 boyutta toplandığı görülmüştür.

Tablo 7. İçgüdüsel satın alma ölçeğine ilişkin KMO ve Bartlett testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği	0,933	
Yaklaşık ki-kare değeri	8449,606	
Bartlett'in Küresellik Testi	Serbestlik derecesi	528
Anlamlılık düzeyi	0,000	

Faktör analizi sonucuna göre oluşan faktörler Tablo-8>de gösterilmiştir.

Tablo 8. İçgüdüsel Satın Alma Ölçeği Faktör Yükleri

MADDELER	BOYUTLAR	1	2	3	4	5	6
M-17	ALİŐVERİŐE YÖNELİK OLUMLU DUYGULAR	0,796					
M-18		0,790					
M-15		0,734					
M-16		0,729					
M-27	RASYONEL DAVRANMA		0,820				
M-26			0,790				
M-25			0,771				
M-28			0,709				
M-24			0,681				
M-11	DUYGULARIN ÇATIŞMASI			0,842			
M-12				0,841			
M-10				0,807			
M-13				0,781			
M-9				0,698			
M-14				0,757			
M-32	PLANSIZ DAVRANMA				0,757		
M-33					0,754		
M-31					0,723		
M-29					0,729		
M-30					0,634		
M-6	SATIN ALMAYA KARŞI KOYAMAMA					0,779	
M-4						0,750	
M-3						0,699	
M-7						0,675	
M-2						0,673	
M-8						0,644	
M-5						0,614	
M-1						0,460	
M-23	RUH HALİ YÖNETİMİ						0,676
M-22							0,611
M-21							0,608
M-20							0,457
M-19							0,489

Tablo 9. Kişilik Özellikleri ile İçgüdüsel Satın Alma Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Ölçek Alt Boyutları	Satın almaya karşı koyamama	Duyuların Çatışması	Alışverişe yönelik olumlu duygular	Ruh hali yönetimi	Rasyonel davranma	Plansız Davranma
Dışadönüklük						
r	0,149**	0,033	-0,035	0,040	-0,090	0,412**
p	0,001	0,464	0,392	0,291	0,300	0,001
Uyumluluk						
r	-0,060	-0,104*	-0,060	-0,060	0,189**	-0,010
p	0,120	0,019	0,130	0,150	0,000	0,600
Sorumluluk						
r	-0,010	-0,072	-0,090*	0,154	0,155**	0,035
p	0,790	0,106	0,025	0,125	0,000	0,380
Nevrotiklik						
r	0,521*	-0,076	-0,117**	0,635**	0,050	0,682*
p	0,000	0,087	0,000	0,000	0,240	0,000
Açıklık						
r	0,718**	0,740**	0,092*	0,035	0,080	0,023
p	0,000	0,000	0,037	0,301	0,112	0,117

p<.05*, p<.01**

Tablo incelendiğinde, satın almaya karşı koyamama ile dışadönüklük ($r=0,149^{**}$) arasında istatistiksel olarak pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, dışadönüklük özelliği ile satın almaya karşı koyamama içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu söylenerek H_1 hipotezi kabul edilmiş olur. Duyuların çatışması ve dışadönüklük ($r=0,033$) arasında yapılan korelasyon analizine göre, pozitif bir korelasyonun olduğu fakat, ilişki seviyesinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, dışadönüklük kişilik özelliği ile duyguların çatışması arasında ilişki olduğu yönündeki H_2 hipotezi red edilmiştir. Alışverişe yönelik olumlu duygular ile dışadönüklük ($r=-,035$) arasında yapılan korelasyon analizine göre negatif bir korelasyon vardır. Fakat, ilişki seviyesi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu nedenle, dışadönüklük kişilik özelliği ile alışverişe yönelik olumlu duygular arasında ilişki olduğu yönündeki H_3 hipotezi red edilmiştir. Ruh hali yönetimi ve dışadönüklük ($r=,040$) arasındaki korelasyon sonucunda ise, pozitif bir korelasyonun olduğu ancak ilişki seviyesinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, dışadönüklük kişilik özelliği ile ruh hali yönetimi içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_4 hipotezi red edilmiştir. Rasyonel davranma ile dışadönüklük ($r=-,090$) arasında negatif yönde bir ilişki olmakla beraber, bu ilişkinin düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, dışadönüklük kişilik özelliği ile ruh hali yönetimi arasında ilişki

olduğu yönündeki H_5 hipotezi red edilmiştir. Plansız davranma ile dışadönüklük ($r= 0,412^{**}$) arasındaki korelasyon analizi sonucuna göre, iki değişken arasında istatistiksel olarak pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, dışadönüklük kişilik özelliği ile plansız davranma içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Satın almaya karşı koyamama ile uyumluluk ($r= -0,060$) arasındaki korelasyon analizi sonucunda, negatif bir korelasyon olduğu fakat ilişki seviyesinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, uyumluluk ile satın almaya karşı koyamama arasında ilişki olduğu yönündeki H_7 hipotezi red edilmiştir. Duyguların çatışması ile uyumluluk ($r= -0,104^*$) arasında yapılan korelasyon analizinin sonucuna göre, bu iki değişken arasında negatif bir korelasyonun olduğu görülmektedir. Bu nedenle uyumluluk kişilik özelliği ile duyguların çatışması arasında ilişki olduğu yönündeki H_8 hipotezi kabul edilmiştir. Alışverişe yönelik olumlu duygular ile uyumluluk ($r= -,060$) arasındaki korelasyon analizine göre, negatif bir korelasyonun olduğu ancak, ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, uyumluluk kişilik özelliği ile alışverişe yönelik olumlu duygular arasında ilişki olduğu yönündeki H_9 hipotezi red edilmiştir. Ruh hali yönetimi ile dışadönüklük ($r= -0,060$) arasındaki korelasyon sonucuna göre, negatif bir korelasyonun olduğu; fakat ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, uyumluluk ile ruh hali yönetimi içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{10} hipotezi red edilmiştir. Rasyonel davranma ile uyumluluk ($r= 0,189^{**}$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucuna göre, istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir korelasyon görülmektedir. Bu nedenle, uyumluluk ile rasyonel davranma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Plansız davranma ile uyumluluk ($r= -,010$) arasında ise negatif yönde bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, uyumluluk kişilik özelliği ile plansız davranma arasında ilişki olduğu yönündeki H_{12} hipotezi red edilmiştir.

Sorumluluk ile satın almaya karşı koyamama ($r= -0,010$) arasındaki korelasyon analizinin sonucuna göre, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak negatif bir korelasyon olduğu ve bu ilişki düzeyinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, sorumluluk ile satın almaya karşı koyamama davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{13} hipotezi red edilmiştir. Sorumluluk ile duyguların çatışması ($r= -0,072$) arasında yapılan korelasyon analizinin sonucuna göre ise, negatif bir korelasyon olduğu fakat ilişkinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, sorumluluk ile duyguların çatışması içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{14} hipotezi red edilmiştir. Alışverişe yönelik olumlu duygular ile sorumluluk ($r= -0,090^*$) arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sorumluluk kişilik özelliği alışverişe yönelik olumlu duygular içgüdüsel

satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{15} hipotezi kabul edilmiştir. Sorumluluk ile ruh hali yönetimi ($r= ,154$) arasındaki korelasyon analizi sonucunda, pozitif bir korelasyonun olduğu ancak bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, sorumluluk ile ruh hali yönetimi davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{16} hipotezi red edilmiştir. Rasyonel davranma ile sorumluluk ($r= 0,155^{**}$) arasındaki korelasyon sonucunda ise, istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu sebeple, sorumluluk ile rasyonel davranma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{17} hipotezi kabul edilmiştir. Sorumluluk ile plansız davranma ($r= 0,035$) arasında pozitif yönde ilişki olduğu ve bu ilişkinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, sorumluluk ile plansız davranma arasında ilişki olduğu yönündeki H_{18} hipotezi red edilmiştir.

Satın almaya karşı koyamama ile nevroitiklik ($r= 0,521^*$) arasındaki korelasyon analizinin sonucunda pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, nevroitiklik ile satın almaya karşı koyamama davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{19} hipotezi kabul edilmiştir. Duyguların çatışması ve nevroitiklik ($r= -0,076$) arasındaki korelasyonun negatif olduğu, fakat ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, nevroitiklik ile duyguların çatışması davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{20} hipotezi red edilmiştir. Alışverişe yönelik olumlu duygular ile nevroitiklik ($r= -0,117^{**}$) arasındaki korelasyonun negatif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle nevroitiklik kişilik özelliği ile alışverişe yönelik olumlu duygular içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{21} hipotezi kabul edilmiştir. Nevrotiklik ile ruh hali yönetimi ($r= 0,635^{**}$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucu, bu iki değişken arasında istatistiksel olarak pozitif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, nevroitiklik kişilik özelliği ile ruh hali yönetimi içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{22} hipotezi kabul edilmiştir. Rasyonel davranma ile nevroitiklik ($r= 0,050$) arasındaki korelasyona göre pozitif bir korelasyonun olduğu fakat ilişki düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, nevroitiklik kişilik özelliği ile rasyonel davranma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{23} hipotezi red edilmiştir. Plansız davranma ile nevroitiklik ($r= 0,682^*$) arasındaki korelasyon sonucunda, pozitif korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, nevroitiklik ile plansız davranma içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{24} hipotezi kabul edilmiştir.

Açıklık ile satın almaya karşı koyamama ($r= 0,718^{**}$) arasındaki korelasyon analizinde pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, açıklık ile satın almaya karşı koyamama içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{25} hipotezi kabul edilmiştir. Açıklık ile duyguların çatışması ($r= 0,740^{**}$) arasında yapılan korelasyon analizi sonucuna göre ise, pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Bu nedenle, açıklık kişilik özelliği ile duygula-

rın çatışması içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{26} hipotezi kabul edilmiştir. Alışverişe yönelik olumlu duygular ile açıklık ($r= 0,092^*$) arasındaki korelasyon analizinde ise pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, açıklık ile alışverişe yönelik olumlu duygular içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{27} hipotezi kabul edilmiştir. Açıklık ile ruh hali yönetimi ($r= ,035$) arasında pozitif bir korelasyon olduğu fakat ilişki düzeyinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, açıklık kişilik özelliği ile ruh hali yönetimi içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{28} hipotezi red edilmiştir. Açıklık ile rasyonel davranma ($r= 0,080$) arasındaki korelasyonun pozitif olduğu fakat anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, açıklık kişilik özelliği ile rasyonel davranma içgüdüsel satın alma davranışı arasında ilişki olduğu yönündeki H_{29} hipotezi red edilmiştir. Plansız davranma ile açıklık ($r= 0,023$) arasındaki korelasyonun pozitif olduğu fakat istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, açıklık ile plansız davranma arasında ilişki olduğu yönündeki H_{30} hipotezi red edilmiştir.

Sonuçlar ve Öneriler

Tüketici satın alma kararları, eylemleri ve süreçleri gösteren tüketici davranışı disiplini pazarlama faaliyetlerini etkileyen bir konuma ulaşmıştır. Kişilik, tüketici davranışını belirleyen özelliklerden biridir ve her tüketicinin kişilik özelliği farklıdır.

Uygulanan korelasyon analizi sonucunda beş faktör kişilik ölçeğinin alt boyutları olan dışadönüklük ile satın almaya karşı koyamama ve plansız davranma arasında pozitif yönlü, uyumluluk ile duyguların çatışması arasında negatif yönlü, uyumluluk ile rasyonel davranma arasında pozitif yönlü, sorumluluk ile alışverişe yönelik olumlu duygular arasında negatif yönlü, sorumluluk ile rasyonel davranma arasında pozitif yönlü, nevroitiklik ile satın almaya karşı koyamama, ruh hali yönetimi ve plansız davranma arasında pozitif yönlü, nevroitiklik ile alışverişe yönelik olumlu duygular arasında negatif yönlü, açıklık ile satın almaya karşı koyamama, alışverişe yönelik olumlu duygular ve duyguların çatışması arasında pozitif yönlü ilişki saptanmıştır.

Araştırmada elde edilen sorumluluk ile alışverişe yönelik olumlu duygular boyutlarının içgüdüsel alışveriş davranışı üzerinde negatif bir etkisinin olması; titiz, sorumluluk sahibi, disiplinli, güvenilir, verilen işleri zamanında yapan dürtülerini kontrol eden, düzenli vb. kişilik özelliklerine sahip tüketicilerin satın alma davranışlarında da sorumluluk aldıkları söylenebilir.

Dışadönüklük ile satın almaya karşı koyamama ve plansız davranma boyutları arasında pozitif bir etkinin olması; sosyal, iddialı, aktif, enerjik hisseden, olumlu

duygular yaşayan, heyecan arayan kişilik özelliklerine sahip tüketicilerin alışveriş davranışlarında geleceği düşünmeden plansız bir şekilde hareket ettikleri söylenebilir.

Uyumluluk ile duyguların çatışması boyutlarının içgüdüsel satın alma davranışı üzerinde negatif bir etkisinin olması; kurallara uyan, planlı, dikkatli, uyumlu kişilik özelliklerine sahip olan tüketicilerin satın alma davranışlarında planlı ve dikkatli oldukları ifade edilebilir.

Nevrotiklik ile satın almaya karşı koyamama, ruh hali yönetimi ve plansız davranma boyutlarının içgüdüsel alışveriş davranışı üzerinde pozitif bir etkisinin olması; depresyonda olan, öfkeli, gergin ve sinirli tüketicilerin içgüdüsel alışveriş yaparak kendilerini rahatlatmaya çalışmalarını ifade edebilir.

Duyguların çatışması, alışverişe yönelik olumlu duygular ve satın almaya karşı koyamama ile açıklık arasında pozitif yönlü ilişki saptanması ise; yaratıcı, meraklı, hayal gücü yüksek bireylerin içgüdüsel hareket ettikleri söylenebilir.

Analizlerde dışadönüklük ile alışverişe yönelik olumlu duygular, ruh hali yönetimi, duyguların çatışması, ve rasyonel davranma arasında, uyumluluk ile satın almaya karşı koyamama, ruh hali yönetimi, plansız davranma ve alışverişe yönelik olumlu duygular arasında, sorumluluk ile duyguların çatışması, ruh hali yönetimi, plansız davranma ve satın almaya karşı koyamama arasında, nevroitiklik ile duyguların çatışması ve rasyonel davranma arasında, açıklık ile ruh hali yönetimi, rasyonel davranma ve plansız davranma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bu örneklemin kısıtlı olmasından kaynaklandığı için farklı örneklem gruplarında farklı sonuçlar elde edilebilir.

Tüketicinin kişilik özelliklerinin içgüdüsel satın alma davranışı ile arasındaki ilişkinin derecesini belirlemeye yönelik olan çalışmamızda örneklemin sadece Aksaray ilindeki tüketicileri kapsaması bu araştırmanın en önemli kısıtıdır. Bu nedenle, analizler sonucunda ortaya çıkan sonuçların bütün tüketiciler için genellenmesi mümkün değildir. Bu konu ile ilgili yapılacak olan daha sonraki çalışmalarda araştırmacıların farklı yaş, eğitim, mesleki gelir grupları ve farklı illeri kapsayan örneklem seçmeleri farklı sonuçlar elde etmelerini sağlayabilir. Çalışmamızın bu konunun daha iyi anlaşılması için ileride yapılacak olan çalışmalara yol göstermesi düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALLPORT, Gordon (1961), *“Pattern and Growth In Personality”*, NewYork: Hacourt College Publication.
- ALARCON, Gene ESCHLEMAN, Kevin J. & BOWLING, Nathan. (2009), *“Relationships Between Personality Variables and Burnout: A Meta Analysis”*, *Work & Stress*, 23(3), pp:244-263.

- BARRİCK, Murray. PARKS, Laura ve MOUNT K., Michael (2005), “Self-Monitoring As A Moderator Of The Relationships Between Personality Traits and Performance”, *Personnel Psychology*,58, pp:745-767.
- BARRICK, Murray. R. & MOUNT, Michael K. (1991), “The Big Five Personality Dimensions and Job Performance: A Meta Analysis” *Personnel Psychology*, Vol: 44, pp:1-26.
- BIRDWELL, Al Evans (1968), “A Study Of The Influence Of İmage Congruence On Consumer Choice”, *Journal Of Business*, Vol:41, No:1, pp:76.
- BLOCK, Jack (1995), “A Contrarian View Of The Five- Factor Approach To Personality Description”. *Pshycological Bulletin*, Vol:117, No:2, pp:187-215.
- BOZİONELAS, Nikos (2004), “The Big Five Of Personality and Work Involvement”, *Journal Of Managerial Psychology*, Vol:19, No:1, pp:69-81.
- BULUT SARICI, Safiye (2017), “Beş Faktör Kişilik zellikleri, Stresle Başa Çıkma ve Depresyon Arasındaki İlişkiler: Gazi Eğitim Fakültesi Örneği”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, ss:1205-1221.
- ÇAKMAK, Ali Ç. ve ÇAKIR, Merve (2012), “12-18 Yas Arası Gençlerin Hedonik Tüketim Davranışlarının İncelenmesi: Kocaeli Şehir Merkezinde Bir Araştırma”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 4, ss:171-189.
- CATTELL, Raymond B. (1943), “The Description of Personality: Basic Traits Resolved Into Clusters”, *Journal Of Abnormal and Social Psychology*. Vol:38, No:4, pp:69-90.
- CHANG, Mei-Chung, Lee, Ting-Hsuan, ve Lung, For-Wey. (2018, “Personality Characteristics Of Fighter Pilots and Ground Personnel”, *Military Psychology*, Vol:30, No:1, pp:70-78.
- CHAUDHURİ, Arjun (2006), “*Emotion and Reason in Consumer Behaviour*”. Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann Publications.
- COSTA, Paul T. & MCCRAE, Robert R. (2000), “Revised NEO Personality Inventory”, *Psychological Assesment Resources*, pp:21.
- DE HOOGH, Annel H. B, Den Hartog, Deanne. N, Koopman, Paul L. (2005), “Linking The Big Five Factors Of Personality To Charismatic and Transactional Leadership, Perceived Dynamic Work Environment As A Moderator”, *Journal Of Organizational Behavior*, Vol:26, No:2, pp: 839-865.
- DE SARBO, Wayne & EDWARDS, Elizabeth A. (1996), “Typologies of compulsive buying behaviour: A constrained clusterwise regression approach”, *Journal of Consumer Psychology*. Vol:5 No:3, pp: 231–262.
- DERAKHSHI, Arvin (2017), Markanın Tüketici Davranışlarına Etkisi: Dış Macunu Sektörü Üzerine Bir İnceleme, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, Cilt:9 Sayı:3, ss:13-32.
- DOLICH, Ira J. (1969), “Congruence Relation Ships Between Self-Images and Product Brands”, *Journal Of Marketing Research*, Vol:6 No:1.
- EHRLER, D. J. (2005), An Investigation Into The Relation Between Five Factor Model Of Personality And Academic Achievement In Children, The College Of Education Georgia State University, Phd Dissertation, Atlanta, Georgia, Umi, pp:2.
- EYSENCK, H. J. (1975), “*The Inequality of Man*”, EDITs Publishers, San Diego.
- EWEN, Robert B. (1998), “*Personality: A Topical Approach- Theories, Research Major Controversies and Emerging Findings*”, Lawrence Erlbaum Associates. New Jersey.
- FABER, Ronald J. & O’GUINN, Thomas (1989), “Compulsive buying: A phenomenological

- exploration”, *Journal of Consumer Research*. Vol:16, No:2 pp:147–157.
- FABER, Ronald J. & O’GUINN, Thomas C. (1992), “A clinical screener for compulsive buying”, *Journal of Consumer Research*. Vol:19 No:3, pp: 459–469.
- FORMAN, Susan G. & FORMAN, Bruce D. (1981), “Family Environment And Its Relation To Adolescent Personality Factors”, *Journal Of Personality Assessment*, Vol:45 No:2, pp:163-167.
- GÜLMEZ, Mustafa. & DÖRTYOL, İbrahim Taylan (2009), *Açıklamalı Pazarlama Sözlüğü, Detay Yayınları*.
- HELGESON, James G. & SUPHELLEN, Magne (2004), “A Conceptual and Measurement Comparison Of Self-Congruity and Brand Personality”, *International Journal Of Market Research*, Vol:46, No:2, pp:205-233.
- HELLRİEGEL, Don. & SLOCUM, John (1974), “Organizational Climate: Measures, Research and Contingencies”, *Academy Of Management Journal*, Vol:17 No:2, pp:255-280.
- HOLBROOK, Morris B. (1987), “What is Consumer Research?”, *Journal Of Consumer Research*, Vol:14 No:1, pp:128-135.
- KOTLER, Philip & ARMSTRONG, Gary (1999), “*Principles Of Marketing*”, *Second European Edition*, Prentice Hall Europe, pp:243.
- KOZAKO, Intan, Nurul, Ain, Mohd, Firdaus, Safin, Siti Zaharah. & Rahim, Abdul Rahman Bin Abdul (2013), “The Relationship Of Big Five Personality Traits On Counterproductive Work Behaviour Among Hotel Employees: An Exploratory Study”, *Procedia Economics and Finance*, Vol:7, pp:181-187.
- KWAK, Hyokjin, Jaju, Anupam. & Zinkhan, George M. (2000), ” Astrology: Its Influence on Consumer’s Buying Patterns and Consumer’s Evaluations of Product and Services, University of Georgia”. *Developments In Marketing Science*, Vol:23, pp:94-98.
- LOUNSBURY, John W. Tatum, H, Gibson, Lucy W, Hamrick, F. L, Sundstrom, E. D. & Park “The development of a Big Five Adolescent Personality Scale”, *Journal of Psychoeducational Assessment*. Vol:21 No:2, pp:111-133
- MARTNEZ, T. M. (2005), A Correlational Study Between The Mmpi-2, Psy-5 and The 16pf Global Factors, Azusa Pasific University, Phd Dissertation, California, Umi, pp:26.
- MCCRAE, Robert, Costa, Paul & Busch, Catherine M. (1986), “Evaluating Comprehensiveness In Personality Systems: The California Q-Set and The Five Factor Model”, *Journal Of Personality*, Vol:54 No:2, pp:430-446.
- MCCARE, Robert. & JOHN, Oliver P. (1992), “An Introduction to Five Factor Model and Its Applications”, *Journal of Personality*, Vol:60 No:2, pp:175-215.
- MILFONT, Taciano L. & SIBLEY, Chris G. (2012), “The Big Five Personality Traits and Environmental Engagement: Associations At The Individual and Societal Level”, *Journal Of Environmental Psychology*, Vol:32 No:2 pp:187-195.
- MOUNT, Michael K, Iliès, Remus & Johnson, Erin (2006), “Relationship Of Personality Traits And Counter-Productiv Work Behaviors: The Mediating Effects of Job Satisfaction”, *Personnel Psychology*, Vol:59 No:3, pp:591-622.
- MOUNT, Michael K, Barrick, Murray R. Stewart, Greg L. (1998), “Five Factor Model Of Personality and Performance in Jobs Involving Interpersonal Interactions”, *Human Performance*, Vol:11 No:2, pp:145-165.

- MULYANEGARA, Rıza Casidi, Tsarenko, Yelena. & Anderson, Alastair. (2007), “The Big Five and Brand Personality: Investigating The Impact Of Consumer Personality On Preferences Towards Particular Brand Personality”, *Journal Of Brand Management*, Vol: 16 No:4, pp:234-247.
- ORTH, Ulrich R, Limon, Yonca & Rose, Gregory. (2010), “Store- Evoked Affect, Personalities and Consumer Emotional Attachments To Brands”, *Journal Of Business Research*, Vol:63 No:11. pp:1202-1208.
- PENKE, Lars, DENISSEN, Jaap J. & MİLLER, Geoffrey F. (2007), “The Evolutionary Genetics Of Personality”, *European Journal Of Personality*, Vol:21 No:5, pp:549-587.
- PRIDE, William ve FERRELL, O. C. (2010), *Marketing*, 10. Edition. South-Western: Cengage Learning.
- PRIDE, William & FERRELL, O.C. (2000), *Marketing*. Houghton Mifflin Company Boston NewYork, pp:206.
- PUHER, M. A. (2009), The Big Five Personality Traits As Predictors Of Adjustment To College, Master Dissertation. Villanova University, Pennsylvania.
- RİCE, B. (1988), “The Selling Of Lifestyles”, *Psycholog Today*, March, pp:46.
- ROOK, Dennis W. & FISHER, Robert J. (1995), “Normative Influences on Impulsive Buying Behavior”, *Journal of Consumer Research*, Vol:22 No:3, pp: 305-313.
- SHANK, Matthew D. & LANGMEYER, Lynn (1994), “Does Personality Influence Brand Image?”, *Journal Of Psychology*, Vol:128, No:2, pp:157-164
- SHOHAM, Aviv. & BRENCIC, Maja Makovec (2003), “Compulsive Buying Behaviour”, *Journal Of Consumer Marketing*. Vol:20 No:2, pp: 127–138
- TAUBER, Edward M. (1972), “Marketing Notes and Communications”, *Journal Of Marketing*, Vol:36 No:4, pp:46-59.
- TRAPNELL, Paul D. & WIGGINS, Jerry S. (1990), “Extension Of The Interpersonal Adjective Scales To İncude The Big Five Dimensions Of Personality”. *Journal Of Personality and Social Psychology*. Vol:59 No:4, pp:781-790.
- VAN DEN BERG, Stephania M, De moor, Marleen H, Verweij, Karin J, Krueger, Robert, F., Luciano, Michelle, Vasquez, Alejandro Arias, & Gordon, Scott D. (2016), “Meta Analysis Of Genome-Wide Association Studies For Extraversion: Findings From The Genetics Of Personality Consortium”. *Behavior or Genetics*, Vol:46 No:2, pp:170-182.
- WALTERS, Glenn C. (1974), *Consumer Behaviour Theory and Practice*, Richard D. Irwin Co., Homewood, IL.
- WİLT, Joshua & REVELLE, William (2009), “Extraversion.” Mark R. Leary ve Rick H. Hoyle (Ed.). *Handbook Of Individual Differences In Social Behavior*, The Guildford Press: New-York. pp:27-45.

KÖMÜR ÇOCUKLAR: ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN FARKLI BİR GÖRÜNÜMÜ PATNOS ÖRNEĞİ

Ömer Miraç YAMAN¹, İhsan YILKAN²

Geliş: 29.11.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.489734

Öz

Çocuk işçiliğinin birçok çeşidi bulunmaktadır; mendil satan, boyacılık yapan, tarımda çalışan ve kâğıt toplayanlar bunlardan sadece bazılarıdır. Yapılan bu çalışmada ise çocuk işçiliğinin daha farklı bir türü üzerinde durulmuştur. Apartman ve resmi kurumların çöplerini karıştırarak, ayıkladıkları yanmamış kömürleri toplayan çocukların durumları üzerine çalışılmıştır. Geçmiş çok uzun yıllara dayanmakta olan bu sorun, Türkiye'nin soğuk ve doğal gaz olmayan bazı Doğu illerine özgü bir durumdur. Çalışma kapsamında, bu işi yapan çocukların sosyo-ekonomik durumlarının ele alınması amaçlanmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Bu bağlamda veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ile çocuklarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma toplamda yaşları 9 ila 15 arasında değişen 12 çocukla yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, çocukların kötü koşullarda çalıştıkları, kömür toplarken ciddi risklerle karşılaştıkları, bu işi maddi yetersizliklerden dolayı yaptıkları ve kömür toplayan çocuklar arasında okul terkinin yüksek olduğu görülmüştür. Bunlarla birlikte bu işe başlama yaşının sekiz yaşlarına kadar indiği, aile yapılarının kalabalık olduğu, kış bittikten sonra bu çocukların hamallık ve ayakkabı boyacılığı yaptığı ve 14-15 yaşlarından sonra da Türkiye'nin batı şehirlerine inşaatlarda çalışmaya gittikleri bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca bu çocukların sokak ve okul gibi sosyal hayatın çeşitli alanlarından dışlandığı ve gelecekte çok fazla beklentilerinin olmadığı sonuçları elde edilmiştir.

1 Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi –Cerrahpaşa, Sağlık Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, omermirac@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9989-857>.

2 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı, ihsanyilkan04@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5520-2003>.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk İşçiliği, Sokakta Çalışan Çocuklar, Kömür Çocuklar, Patnos.

COAL CHILDREN: A DIFFERENT APPEARANCE OF CHILD LABOR IN THE SAMPLE OF PATNOS

Abstract

There are many types of child labor such as tissue selling, shoe shining, working in agriculture and paper collection. In this study, a different kind of child labor is emphasized. This study examines the situation of children collecting unburned coal, which they collect by mixing garbages of apartment buildings and public institutions. This problem has been existed for many years and it is a phenomenon peculiar to Turkey's cold and some eastern provinces without natural gas. The aim of the study is to address the socio-economic situation of children doing this work.

Qualitative research method was chosen in the study. In this context, semi-structured interview form was used as a data collection tool and interviews with children were conducted. The study was conducted with 12 children aged 9 to 15 years in total. According to the findings, children work in poor conditions, while collecting coal they face serious risks. Also the findings show that they do this job due to financial problems and school dropout is high among these children. In addition, starting age of work is getting to reduce to eight, their family structure is crowded, after the winter is over these children work as porters and shoe shiners. The study also reached the information that they go to Turkey's western cities in order to work in construction industry from 14-15 years of age. Furthermore, these children are being excluded from various social life areas such as street and school. And the results show that these children do not have too much expectation on future.

Keywords: Child, Child Labor, Street-working Children, Coal Children, Patnos.

Giriş

Çocukluk yasal anlamda, kronolojik yaşa dayalı olarak güç, hak, olgunlaşma, deneyim ve bilgi gibi kavramlarla karakterize edilirken (Goldman ve Ronken, 2000), on sekiz yaşının altındaki her birey çocuk olarak kabul edilmektedir. Çocukluk kavramı ve bugün kabul gören çocukluk anlayışı tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Phillippe Aries (1975), çocukluk tarihi üzerine yapmış olduğu araştırmalarda bugün kabul gören anlamıyla sosyal bir kategori olarak çocukluğun Ortaçağ Avrupa'sındaki toplumlarda görülmediğini ve o dönemde çocukların daha çok "yetişkinlerin minyatürü" olarak algılandıklarını ileri sürmektedir.

Nitekim Postman 1985 yılında yayınladığı *The Disappearance of Childhood* adlı makalesinde; çocukların ailelerinin yaptıkları işleri paylaştıklarını ve ayrıcalıklı bir konumda olmadıklarını göstermiştir. Bununla beraber insanlık tarihi boyunca aileler çocuklarını yetişkinliğe hazırlamışlar ve onların hastalıkları ile uğraşmış, uzun çaresiz bebeklik dönemlerinde onları korumuş ve bakımlarını üstlenmişlerdir (Stearns, 2017: 3). Fakat bunlara rağmen çocukluk kavramı modern bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Modern zamanlarda Avrupa toplumu, okulları icat ederek çocukluğu zorunlu kılmıştır (Postman, 1995: 52). Böylece çocuk özne haline gelmeye başlamıştır.

Çocuk işçiliğinin geçmişi insanlık tarihi kadar eski olsa da, kitlesel bir sorun olarak sanayi devriminden sonra ortaya çıkmış (Basu, 1999) ve bu sorun bugünün dünyasında büyük bir problem kaynağı olmuştur. Bu sorun, dünyadaki bütün ülkeleri ilgilendirmekle beraber az gelişmiş ülkeler ve özellikle gelişmekte olan ülkeleri daha çok ilgilendirmektedir. Nitekim bu ülkelerde çocuk işçiliği sorunu daha çok görülmektedir. Çocuk işçilik oranı, ülkelerin eğitim düzeyi, ekonomik gelişmişliği, nüfus gibi etkenlere bağlı olmaktadır. Günümüzde sayıları milyonları aşan birçok çocuk; fiziksel, zihinsel, sosyal, kültürel, eğitsel vb. açılardan zarar gören şartlarda ve uluslararası norm ve yasalara aykırı bir şekilde çalışmaktadır. Çocuk işçiliğine, ulusal ve uluslararası birçok kurum ve kuruluş karşı olmasına rağmen bu sorun çözülebilmemiş değildir. Çocuğun kendisini birçok açıdan olumsuz etkileyen şartlarda çalışması ve rızası olmadan çalıştırılmaya mecbur bırakılması açısından değerlendirildiğinde çocuk işçiliği, bir insan hakları ihlalidir. Ancak dünya ülkelerinde yaşam standartlarının düşük olması nedeniyle çocuklar çalışmaya zorlanmaktadır.

Dünya kamuoyunun çocuk işçiliği sorununu sıklıkla gündeme getirmesi ve dünyanın ekonomik ve refah seviyesinin gelişmesi ile birlikte çocuk işçiliğinde bir azalma olmaya başlamıştır. 2008 yılında dünya genelinde yaklaşık 215 milyon (Perumal, 2018) çocuk işçi bulunurken günümüzde bu sayı 151 milyon (Alliance, 2017) civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların yarısından fazlası tehlikeli işlerde çalışmaktadır (Çöpoğlu, 2018). Dünyada çocuk işçi olarak çalışan çocukların yaklaşık %93,3'ü ise kayıt dışı sektörlerde, tarımsal faaliyetlerde çalışmaktadır (Kamruzzaman ve Hakim, 2018). Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte çocuk işçi; *“14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini kişi, genç işçi de 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış”* olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de TÜİK’in 2012’de yapmış olduğu Çocuk İşgücü Anketine göre, 6-14 yaş arasında çalışan 292 bin çocuk, 15-17 yaş arasında ise 601 bin çocuk çalışmaktadır.

Çocuklar, çalışmak zorunda bırakıldığında eğitimden uzaklaşma, fiziksel, psikolojik, duygusal anlamda pek çok mağduriyet yaşamakla beraber insan ticareti, istismar, şiddet ve sömürü gibi onları savunmasız bırakan birden fazla olumsuz durumla da karşı karşıya gelebilmektedirler (Kamruzzaman ve Hakim, 2018).

Çalışan çocukları bu kadar risk beklerken formal ve informal anlamda Dünya’da ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin birden çok türü bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir türü üzerinde durulmaya çalışılmıştır. ‘Kömür çocuklar’ metaforundan anlaşılacağı üzere, bu çocuklar kömür satmaktadır. Çocukların yaptığı bu iş türü Türkiye’nin soğuk olan illerine mahsustur. Literatürde çocuk işçiliğinin birden fazla farklı türü üzerine yapılmış çalışmalar mevcuttur: Tarımda çalışan (Gülbuçuk, 2012), boyacılık yapan, simit satan, mendil satan, çöp karıştıran (Altuntaş, 2003) vb. konularda çalışmalar bulunmaktadır. Ancak atık küllerin arasından yanmamış kömürleri ayıklayan bu çocukların durumunu konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma “kömür çocuk işçiliği” yanmış kömürün çıplak el ile elenip satılmasını konu edinmektedir. Çalışmanın genel amacı bu işte çalışan çocuk işçilerin genel bir görünümünü sunmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır: (i) çocukları bu işe sürükleyen nedenler nelerdir? (ii) Bu işi yaparken çocuklar ne tür risk ve sorunlarla karşı karşıya gelmektedir? (iii) Neden başka bir iş değil de bu işi tercih etmektedirler? (iv) Ailelerinin onların bu işte çalışmalarına karşılık tutumları nasıl olmaktadır? (v) Bu işi yapan çocuklar toplum tarafından nasıl görülmektedir? Çocuk işçiliği ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasıyla beraber bu çalışmanın özgünlüğü çocuk işçiliğinin şimdiye kadar çalışılmamış bir alanına değinmiş olmasıdır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma betimsel nitel araştırma kapsamında yürütülmüştür. Nitel araştırmalar insanların deneyimlerine nasıl bir anlam yüklediklerine (Ekiz, 2003), dünyalarını nasıl kurduklarına, deneyimlerini nasıl yorumladıklarına odaklanmaktadır (Merriam, 2013: 5). Nitel araştırmalar içeriğe özgü çalışmaların fenomenini anlamaya yönelik doğal bir ortam sunmakla beraber araştırmalarda anlayış, aydınlatma ve dışavurum aramaktadır (Hoepfl, 1997). Bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir görünümünü yansıtan ve Türkiye’nin doğusundaki illere özgü bir olgu olan çöpten kömür toplayan çocukların durumları hakkında bilgi edinilmeye ve çocukların bu işi yapmasının arka planında nelerin olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemi ile toplanmıştır. Bu doğrultuda çocukların kömür toplama işine dair görüşleri derinlemesine öğrenilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılar

Çalışma grubunun seçilmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örneklemin alt kategorisi olan benzeşik örneklem ile amaca bağlı olarak benzeşik bir grup seçilmiştir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2015: 91) Bu örneklemin amacı, küçük, homojen bir örneklem oluşturma yoluyla belir-

gin bir alt grubu tanımlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 137). Bu kapsamda en çok verileri çocukların vereceği düşünüldüğünden bu işi yapan ve yaşları 9 ila 15 arasında değişen ve kömür toplayan 12 çocukla görüşülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Çalışmanın verilerinin toplanmasında nitel araştırmalarda en yaygın kullanılan görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 46). Nitel görüşmeler, karşılıklı keşif, anlama, yansıtma ve açıklama olanakları sunmaktadır (Tracy, 2013: 132). Bununla beraber görüşme; beceri, duyarlılık, konsantrasyon, görüşme yapılan kişiyi anlama çabası, iç bakış ve disiplin gerektirmektedir (Bal, 2016: 159). Bu araştırmada veriler toplanırken uygulanan görüşme formundan çocukların kömür toplama işine dair algılarının neler olduğunu ortaya koyacak görüşme soruları hazırlanmıştır. Bu sorular yarı yapılandırılmış görüşme formu ile sunulmuştur. Buradan amaç yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme tekniklerinin orta yolunu bulmaktır. Araştırmacıya belli bir esneklik tanıdığı için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme formunun iç geçerliliğinin sağlanması amacıyla literatür taraması sonucu hazırlanan sorular 2 uzmanın incelemesine sunulmuştur. Uzmanların soruları incelemesi sonucu bazı sorular formdan çıkarılmış bazı sorular ise birleştirilmiştir. Bu sayede katılımcıların tekrara düşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Soruların anlaşılır olmasının ölçülmesi amacıyla iki çocukla pilot görüşmeler yapıp soru listesine son şekli verilmiştir. Çalışmanın amacına ulaşması için yarı yapılandırılmış 6 temel soru sorulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması amacı ile Ağrı ilinin Patnos ilçesine gidilmiştir. Çocukların nerede olduğunu tespit etmek amacıyla gözlem yapılmış ve çocukların çarşının muhtelif yerlerinde olduğu görülmüştür. Çocuklara izinleri doğrultusunda ses kaydı yapılacağı, çalışmada isimlerinin kullanılmayacağı, kendilerini rahat hissetmelerini, bu çalışmanın bilimsel amaçlar için kullanılacağı kendilerine uygun bir dille ifade edilmiştir. Yapılan etik kurallar kapsamında uygulanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Bingöl Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi ilkeleri çerçevesinde çalışmayı değerlendirmiş ve araştırma etiği açısından uygun olduğuna karar vermiştir.

Katılımcıların hepsi erkek (Patnos'ta sokakta yanmış kömür satan kız çocuğuna rastlanılmamıştır) çocuklardan oluşmaktadır. Yapılan görüşmelerden zengin veriler elde edilmek amacıyla çocukların kendilerini biraz daha rahat hissedecekleri kafe veya çay ocakları gibi görece sakin yerlerde sohbet ortamı oluşturularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma katılımcıların müsait olduğu zamanlarda, yaklaşık 20'şer dakikalık olmak üzere yüz yüze görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların hepsi hem Kürtçe hem de Türkçe konuşabilmekte olsa da kendilerini

Kürtçe daha rahat ifade ettikleri gerekçesiyle araştırmacı onlarla Kürtçe görüşme yapmıştır. Daha sonra bu görüşme kayıtları Türkçeye çevrilmiştir.

Araştırmada görüşmeler Nitel veri analizinde verileri yönetmek açısından öncelikle veriler bilgisayar ortamında düzenlenmiştir. Daha sonra düzenlenen bu notlar okunmaya başlanmış ve hatırlatıcı notlar alınmıştır (Creswell, 2016: 82). Akabinde kodlar ve kategoriler oluşturulmaya başlanmıştır. Buradan 25 kategori oluşturulmuştur. Oluşturulan kategoriler toplam 6 tema altında verilmiştir. Bu temalar: 1. Tema: Çalışma Düzeni ve Sıklığı, 2. Tema: Çalışma Süreçleri, 3. Tema: Bir Sorun Olarak Sosyal Dışlanma, 4. Tema: Yapılan İşin Bıraktığı İzler, 5. Tema: Çocukların Boş Zaman Algısı, 6. Tema: Çocukların Gelecek Beklentileri. Yapılan bu temalandırmanın amacı katılımcıların görüşme formundaki sorulara verdikleri cevapların daha sistematik bir şekilde sunulmasıdır. Çalışmanın nitel verilerinin analizi yapılırken temalar, Merriam'ın (2013: 165-177) belirlediği kriterlere uygun olarak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunlar; temalar araştırmanın amacını sunmalı, kapsamlı olmalı, yarı özel olmalı ve literatürle uyumlu olmalıdır. Oluşturulan bu temalar ile görüşme formu beraber dört farklı uzmana incelettirilmiştir. Bu görüş ışığında veriler bu temalar altında sunulmuştur.

Bulgular

1. Çalışma Düzeni ve Sıklığı

Bu tema altında katılımcıların, kömür çocukların yaşları, okula gidip gitmedikleri ve nasıl bir ailede yaşadıklarına dair aile profili gibi bulgular sırasıyla tartışılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. Kömür Toplayan Çocukların Sosyo-demografik Özellikleri

	Yaş	Eğitim	Kardeş Sayısı	Anne Bana Durumu	Başka Çalışan	Babanın İşi
Ç1	15	8. Sınıf devam	7	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç2	12	6. sınıf terk	5	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç3	14	7. sınıf terk	6	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç4	13	7. sınıf terk	9	İkisi de sağ	5	İnşaatçı
Ç5	9	4. sınıf devam	6	İkisi de sağ	1	İnşaatçı
Ç6	10	4. sınıf devam	4	İkisi de sağ	2	Çalışmıyor
Ç7	14	6. sınıf terk	6	İkisi de sağ	2	Duvarcı
Ç8	13	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	2	İnşaatçı
Ç9	13	6. sınıf terk	13	İkisi de sağ	4	Çalışmıyor
Ç10	14	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	1	Çalışmıyor
Ç11	14	7. sınıf terk	6	İkisi de sağ	1	İnşaatçı
Ç12	14	6. sınıf terk	4	İkisi de sağ	-	Emekli

Yapılan görüşmelerde kömür toplayan çocukların sosyo-demografik özelliklerinin benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim çocukların benzer yaşlarda bu işleri yaptığı ve benzer yaşlarda bu işi bırakıp benzer işlere (inşaatta çalışmak) yöneldikleri görülmüştür. Çocukların çok küçük yaşta bu işe başladıkları; 14 ve 15 yaşlarından itibaren ise inşaata gittikleri bilgisine ulaşılmıştır. Kömür Çocukların eğitim durumlarında da benzerliklere rastlanmıştır. Çocukların genelde okulu 6. Sınıfta terk ettikleri görülmüştür. Nitekim görüşme yapılan çocukların 9 tanesinin okulu terk ettiği, sadece 3 tanesinin çalışmanın yanı sıra okula devam ettikleri tespit edilmiştir. Okulu bırakan çocuklardan Ç12 okulu bırakmasının sebebini şöyle açıklamaktadır: *“Okul güzel değildi. Kendi isteğimle okulu bıraktım bu işi yapıyorum. Hocalarımız iyi değildi ondan bıraktım. Yani en ufak bir şey yapsak bizi hem dövüyorlardı hem de müdüre götürüyorlardı müdür de bizi gebertirdi, bizi çok dövdü bende bu yüzden okuldan kaçtım.”*

Okulu bırakmasına dair Ç12'nin önce kendi isteği ile bıraktım demesine karşın konuşmasının devamında okuldan kaçma sebebinin öğretmen şiddeti olduğu ifadelerinden anlaşılmıştır.

Okula devam eden çocuklara örnek olarak da Ç1: *“Hafta sonları çalışıyorum. Ben sabah okula gidiyorum öğlen çıkıyorum. Öğlen kömüre geliyorum, boyaya geliyorum.”* Bu örnekte olduğu gibi kömür toplayan çocukların sabah okula, öğleden sonra kömüre gittikleri ve hafta sonları da tüm gün kömürde çalıştıkları görülmüştür.

Görüşmeler sonucunda, aile bireylerinin tamamına yakınının çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır. Babaların tamamına yakını çalışmakta ve iş olarak inşaat işçiliği yapmaktadırlar. Bunun yanında ailedeki erkek çocukların, aileye katkıda bulunmak amacıyla çeşitli işlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Büyük çocukların inşaatta çalıştıkları, küçük çocukların ise kömür sattıkları görülmüştür. Görüşmeler sonucunda her ailede ortalama iki kişinin çalıştığı öğrenilmiştir. Bu konuya dair yapılan görüşmelerden bazı kesitler aşağıda sunulmuştur:

“10 yaşında bir erkek kardeşim var. O da bu işi yapıyor. Ailede başka da çalışan yok.” (Ç1).

“Babam inşaattan düştüğü için kolu sakat artık çalışmıyor. Sadece ben çalışıyorum. Bi de bir kardeşim var 8 yaşında ama o okula gittiği için her zaman gelmiyor. Bazen geliyor bazen gelmiyor. Başka da gelirimiz yok.” (Ç10).

Aile ve çalışma durumundan bahsederken erkek çocukların çalıştığı, kız çocukların ise okula gittiği bilgisine ulaşılmıştır. Ç3 bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

“İki ablam evlendi. 3 tane kız kardeşim okuyor, bir tane de abim oynarken kamyon ezdi sakat, 26 yaşında, bir kardeşimde benden küçük o da kömürde çalışıyor. Babamda inşaatta çalışıyor. Ben de kömüre gidiyorum. Yani ben çalışıyorum diyorum kız kardeşlerim okusun, ben onların okumasını istiyorum. Zaten ben okumadım bari onlar okusun.”

Bu çocukların ayrıca kalabalık ailelerde yaşadıkları, evlerinin yetersiz olduğu ve köylerden şehir merkezlerine göç ettikleri bilgisine de ulaşılmıştır.

2. Çalışma Süreçleri

Bu tema altında çocuk işçiliğinin bir alt türü olan kömür toplayan çocukların bu işe nasıl başladıkları, hangi sebeplerden ötürü bu işi yaptıkları, ne kadar para, kazanç sağladıkları ve bu işin dışında hangi işlerle uğraştıklarına dair bulgular değerlendirilmiştir.

2.1. Kömür İşi

Bu alt tema altında kömür çocukların bu işe başlama ve devam süreçleri ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların bu işe küçük yaşlarda başladıkları görülmüştür. Bunun yanı sıra, bu işe ailelerine katkı sağlamak için başladıkları, kömür toplamak için çoğunlukla kamu binaları olmak üzere, diğer büyük apartmanlardan atılan külleri elediklerini ve bunu da çıplak elle yaptıkları öğrenilmiştir. Daha sonra çocuklar, küllerin arasından çıkan yanmamış kömürleri torbalara doldurduklarını, bu torbaları alıp çarşıda muhtelif yerlerde sattıklarını ifade etmişlerdir.

Yapılan görüşmelerde, çocukların tümüne yakını bu işi ailelerine katkı sağlamak amacıyla yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ç1: *“Para lazım bunun için bu işi yapıyorum. İhtiyaçlarımız için, ekmek almak için, eşya almak için yapıyorum.”* Buna benzer olarak Ç3’te çalışma sebebini *“Neden çünkü eve ekmek götürüyoruz. Evin geçimini yapmak. Yani babam tek çalışınca mecbur bizde çalışıyoruz.”* Hem babanın tek çalışması, başka gelir kaynağının olmaması hem de ailenin kalabalık olması da bu durumda etkilidir. Nitekim bu durumu Ç11: *“Evin geçimi için topluyorum. Babam tek çalıştığı için 6 kardeşiz bende çalışmalıyım.”* şeklinde ifade etmiştir.

Kömür toplayan bazı çocuklar ailelerinin borcu olduğu için bu işi yaptıklarını dile getirmişlerdir. *“Aileme yardım etmek için, para kazanmak için çalışıyorum. Bizim borcumuz var gelirimiz çok yok onun için. Abim onlar borç ödüyor.”*(Ç9)

Yapılan görüşmelerde bazı çocuklar ailelerinin isteği üzerine bu işe başladıklarını dile getirirken, bazılarının ise çalışmaya kendilerinin karar verdikleri görülmüştür. Bu konuda 4 senedir bu işi yapan ve şimdi 14 yaşında olan Ç12 düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *“Ekmeğimin peşindeyim neden olacak ki?”*

İnsan çalışmazsa kimse ona vermez çalışmak lazım. Annem babam bana yap diyor ben de yapıyorum. Ama ben istersem gelirim istemezsem gelmem.”

Ç1 ise konuya dair şunları söylemektedir:

“Babama dedim ben çalışacağım. O da hayır dedi, sen çalışamazsın dedi, bilmem ne dedi. Ben de dedim hayır ben çalışabilirim. Sonra mahalleden 3 çocuğu tuttum dedim kalkın çalışmaya gidiyoruz. Sonra gittik kömür topladık, kömürü sattık. Sonra boyacılık da yaptık. Sonra paramızı kazandık. Annem babam üzülüyorlardı. Diyorlardı sen gidiyorsun çalışıyorsun bizim yüreğimiz yanıyor. Senin ellerin böyle kömür oluyor, bu kötü bir şey.”

İşe başlama yaşı yukarıda değinildiği üzere çok küçük yaşlara tekabül etmektedir. Bu konuda şimdi 14 yaşında olan Ç10 ve 15 yaşında olan Ç1 şunları söylemişlerdir:

“Uzun zamandan beri yapıyorum. 8 yaşından beri bu işi yapıyorum.”(Ç10)

“8 yıldır bu işi yapıyorum. 7 yaşındayken bu işe başladım. Tabi o yaşta zordu, zahmetti ama ne yapalım ekmeğimizi kazandık.”(Ç1)

Kömür toplama işinde görüşülen çocukların benzer bir yol izlediği ve benzer yerlerden kömür topladıkları görülmüştür. Kömürü nereden ayıkladıklarına dair 14 yaşındaki Ç3 şunları söylemektedir:

“Neresi olursa fark etmez nerede görsem toplarım. Çöpten, nereden olursa. Yani kaloriferçiler bize gelin diyor kaloriferin ocağını temizleyin külünü atın eğer atarsanız size izin veririm külü karıştırmanıza. Bizde gidiyoruz kalorifer ocağını temizliyoruz. Külü torbalara koyuyoruz götürüp atıyoruz. Sonra biz o külü eliyoruz içindeki kömürü kendimize alıyoruz. ”

Ç1 kömür toplama ve satma sürecini şöyle dile getirmektedir:

“Ekomardan, Çağdaştan, şeker fabrikasının çöpünden, diş hastanesinden kömürü elimizle topluyoruz. Biz o külü eliyoruz sonra torbalara dolduruyoruz. Sonra arabamıza koyup götürüp satıyoruz. Götürüyoruz dükkancılara diyoruz yanmış kömür lazım mı? Onlar da evet derse sonra onlara satıyoruz.” Benzer bir açıklamayı da Ç10 yapmaktadır: *“Ekomarin çöpünden, Çağdaştan, her yerden topluyorum, çöp nerde varsa oradan topluyorum. Sonra çöpten kömürleri topluyorum. Sonra eliyoruz mesela içindeki izmaritleri diğer pislikleri çıkarıp torbalara koyuyoruz. Sonra alıp Malazgirt Caddesindeki dükkanlara satıyorum.”*

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, çocuklar kömür toplama ve satma sürecinde bütün bu yaptıkları işlemleri sorunlu çalışma şartları altında gerçekleştire-

mektedirler. Bütün toplama işlemleri çıplak elle ve çöple birebir temasla yapılmaktadır.

2.2. Kazanç

Kömür toplayan çocuklar ile yapılan görüşmelerde çocuklara, bu işi yaparken ne kadar kazanç sağladıkları, başka bir iş değil de neden bu riskli işi yaptıklarına dair sorular sorulmuştur. Verilen cevaplar doğrultusunda çocukların kazançlarının değiştiği ancak ortalama günlük 15, 20, 30 ve 40 lira arasında para kazandıkları öğrenilmiştir. Ne kadar kazandıklarına dair Ç3: “20 lira 25 lira bazen 30 lira kazanıyorum. Artık Allah ne nasip ederse.” demektedir. Ç7 ise: “15, 20, 25 lira kazanıyorum. Torbasını 7 liraya satıyorum.” diye bahsetmektedir. Çocuklardan, topladıkları kömürü torba ile sattıkları, torbanın doluluk oranına göre fiyatının değiştiği öğrenilmiştir. Ç1: bu işlemi “Eğer bir torbayı fullerse 15 liraya satıyoruz. Yarım torba 7 lira 7,5 liraya oluyor.”

Katılımcılar kömür toplamanın tercih edilmesinin sebepleri arasında diğer işlere oranla daha fazla parasının olmasını öne sürmüşlerdir. Bu konuda Ç11 görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Boyacılıkta günde 15-20 lira kazanıyorum. Ama kömürde günde 3-4 torba topluyorum. Torbasını 8-10 liraya satıyorum. Yani kömür boyacılığa göre biraz daha fazla para getiriyor. Ama daha zararlı.” Ç10’da Ç11’e benzer bir şekilde yorum yapmaktadır: “Çünkü parası fazla. Boyacılık ya da başka bir iş yaptığın zaman bu kadar para kazanmıyorsun. Bazen günde 30 lira kazanıyorum. Birazını babama veriyorum birazını da evin ihtiyaçlarını alıyorum.”

2.3. Yapılan Başka İşler

Yapılan görüşmelerde, kömür toplayan çocukların çeşitli işler yaptığı öğrenilmiştir. Kömür toplamanın yanı sıra çocukların; boyacılık, arabacılık, hamallık, inşaatta çalışma, indir-bindir, çıraklık, lokanta ve çay ocaklarında garsonluk gibi farklı işlerde çalıştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların yaptıkları başka işlere dair bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

“Ne iş olursa yaparım. Kömür satıyorum, arabacılık (hamallık) yapıyorum, sebze falan indiriyorum, boyacılık (ayakkabı boyacılığı) yapıyorum ne iş olursa yaparım ben. Ben bugün yanında geliyorum artık gelmeyeceğim. Ben şeye gidiyorum birkaç gün sonra gurbete gideceğim. Ankara’da inşaatta çalışmaya gideceğim. Amca oğullarımın yanında amelelik yapacağım.” (Ç12).

“Kömür, sebze halinde, arabacılık yapıyorum. Yazında inşaata gidiyorum. Bu sene ilk defa gittim mesela Erzincan’a. Amelelik yapıyordum, harç yapıyordum. Amcamlarla birlikte gittim.” (Ç10).

3. Bir Sorun Olarak Sosyal Dışlanma

Bu tema başlığı altında kömür toplayan çocukların karşılaştığı sosyal dışlanmalar konu edinilmiştir. Çocuklarla yapılan görüşmeler sonucunda, çocukların eğitim hayatında, sokakta, toplumda ve yaptıkları iş çevresinde çeşitli dışlanmalara maruz kaldıkları görülmüştür. Bunlar aşağıda sırayla verilmiştir.

3.1. Eğitim Hayatından Dışlanma

Yapılan görüşmelerde çocukların eğitim hayatında hem öğretmenler hem de okuldaki arkadaşları tarafından dışlandıkları bilgisi elde edilmiştir. Bu konudaki Ç1 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Geçen gün okulda biri bana baktı şöyle yaptı (yüzünü ekşitiyor). Benden tiksindi. Komutanın oğluydu dedim niye tiksiniyorsun? Dedim sen eğer benim durumumda olsaydın çalışmak zorunda kalırdın, sende benim gibi olurdun (kirli siyah ellerini gösteriyor). Bende dedim eğer benden tiksiniyorsan yanımıza gelme.”

3.2. Toplum Tarafından ve Sokakta Dışlanma

Çocuklar kömür topladıkları için toplum tarafından dışlandıklarını ifade etmişlerdir. İnsanların kimi durumlarda yüzlerini ekşittiklerini, kimi durumlarda yüzlerine hiç bakmadıklarını, kimi durumlarda ise onlara bu işi yapmamaları yönünde nasihat verdiklerini, çocuklar ifadelerinde dile getirmişlerdir. Bu konuda Ç7 şunları ifade etmektedir: “Bazı insanlar bize diyor niye okula gitmiyorsunuz. Bazıları bize elleriniz kirli diyor. Bizde keyfimizden yapmıyoruz. Kimse istemez gidip kömür toplansın ama...”

Çocuklar şehirde en çok karşılaştıkları kamu personeli olan zabıta tarafından da hem dışlandıklarını hem de şiddete maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. “Zabıta bize çok kızıyorlar. Mesela arabamı kaldırımın kenarına bıraktığım zaman beni dövüyorlar. Diyorlar oraya arabanızı koymayın. Bize kızıyorlar.”(Ç9)

3.3. Alıcılar Tarafından Dışlanma

Kömür satan bu çocuklar sadece okul ve sokakta dışlanmamakta aynı zamanda kömür alan kişilerin hem onların emeklerini sömürdükleri hem de dışladıkları öğrenilmiştir. Buna örnek olarak:

“Bazıları paramızı vermiyor. Yalan söyleyip diyorlar ki biz sizin paranızı verdik ama vermiyorlar. İsteyince bize kızıyorlar, dövüyorlar. Bize siz pissiniz içeri girmeyin diyorlar.” (Ç10).

“Bize kötü davranıyorlar. Bazıları iyi bazıları kötü. Bazıları var, diyorsun sana kömür vereyim o da diyor senin kömürün pis, çok yanmış, çok para istiyorsun diyorlar. Bazen bize çok kızıyorlar, dövüyorlar; paramızı da vermiyorlar ya da az veriyorlar. Diyorlar bir torba kömürü, 5 milyona 2,5 milyona ver. Boyacılık yaparken de bazen ayakkabı boyarım adam diyor iyi olmamış paramı vermiyor, bende paramı isteyince beni dövüyor.” (Ç1).

4. Yapılan İşin Bıraktığı İzler

Çöp karıştırmak, başlı başına riskler ve sağlık sorunları taşımaktadır. Yanmış küllerin arasından kömür ayıklamanın ayrıca riskleri ve tehlikeleri bulunmaktadır. Nitekim görüşme yapılan çocukların hepsi bu işi yaparken baş ağrısı, baş dönmesi, mide bulantısı, boğaz ağrısı, ellerinin yanması gibi risklerden bahsetmişlerdir. Yaptıkları işlerin risklerine dair Ç1 şunları söylemektedir:

“Ben dün mesela ayağımı yaktım. Şuradan şuraya kadar yaktım (ayağımı bacağını gösteriyor). Ellerimiz yanıyor çok. Hava soğuk olduğu için ellerim çok üşüyor. Bi de kömürü sırtımda taşıdığım için belim çok ağrıyor. Ben bugün mesela kömür topladım boğazım hep kömür doldu. Boğazım çok ağrıyor. Sesim kısılmış. Bademciklerim şişiyor. Yani hastalığımız hep kömürden.”

Bazı çocukların yaşadıkları sağlık sorunlarının kömürden kaynaklandığının farkında bile olmadıkları görülmüştür. *“Hayır bir sorunla karşılaşmadım. Bazen başım ağrıyor, hasta oluyorum. Ateşim çıkıyor. Boğazım acıyor. Mesela bazen eve gittikten sonra başım ağrıyor, yemek yiyemiyorum, boğazım ağrıyor.”* (Ç10)

Çocuklar arasında kömürün zararlarını görüp kömür toplamayı bırakanlara da rastlanmıştır. Ç9 neden kömürü bıraktığı sorusuna şu şekilde yanıt vermiştir: *“Kömür işi çok kötü hocam, ben kömür satarken hasta oluyordum. Boğazım ağrıyordu, bademciklerim şişiyordu, sesim çıkmıyordu, ellerim hep şişiyordu, hasta oluyordum işte. Mesela ellerim yanıyordu hep. İşte ondan bıraktım şimdi sadece boyacılık yapıyorum.”*

5. Çocukların Boş Zaman Algısı

Kömür satan çocukların çok fazla boş zamanlarının olmadığı, zira hafta içi okul çıkışı sonrası da, hafta sonu da çalıştıkları öğrenilmiştir. Ancak işlerini erken bitirmeleri durumunda eve erken gidebildiklerini dile getirmişlerdir. Eve erken gidildiğinde çocukların boş zamanlarında; uydukları, top oynadıkları, misket oynadıkları, arkadaşları ile gezdikleri, hayvanlarla vakit geçirdikleri, ailelerine evde yardım ettikleri gibi bulgulara ulaşılmıştır. Bu konuda Ç3 şunları dile getirmektedir: *“Ne yapalım abi çalışıyoruz. Boş zamanlarımda da çalışıyorum abi. Ben hiç oynamıyorum abi hep çalışıyorum. Sadece akşam boş zamanım oluyor orda biraz oynuyorum. Top oynuyorum, misket oynuyorum.”*

Ç3'e benzer bir açıklamayı da 10 yaşındaki Ç6 yapıyor: *“İş yoksa ben yine çarşıya gelirim indirecek bir şey varsa onu yaparım. Yine çalışırım. Sonra eve gidiyorum. Oynamaya vaktim yok çalışmak zorundayım.”*

6. Çocukların Gelecek Beklentileri

Bu tema altında görüşme yapılan çocukların geleceğe dair beklentilerinin bulgularına yer verilmiştir. Bu konudaki beklentilerin çocuklar tarafından farklılık arz ettiği görülmüştür.

6.1. Kömür Bitti İnşaata

Görüşme yapılan çocukların gelecek beklentilerinin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Çoğunluğu, rol model aldıkları babaları veya ağabeyleri gibi inşaata gitmek istemektedirler. Bununla beraber okula tekrar geri dönüp üniversite okumak isteyenlerin, lokantasının olmasını isteyenlerin, belediyede işe girmek isteyenlerin de olduğu görülmüş ve bazılarının da hiçbir beklentisinin olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Konuya dair sırasıyla Ç12 ve Ç11 şunları ifade etmektedirler:

“Ne bekliyorum (düşünüyör) hiçbir şey. Ne bekleyebilirim ki hayat nasıl geldiyse öyle geçer. Benim hayalimde hiçbir şey yok.”

“Ben iş adamı olmak istiyorum. Mesela müteahhit olmak istiyorum. Müteahhitler inşaatta çalışıyor. Ben inşaatta kalmak istiyorum. Çünkü güzel. Ben inşaatta çalışırsam insanlara da yardımcı olurum. İnsanlara ekmek veririm. İş veririm para kazansınlar.”

6.2. Devlet ve Toplum Beklentisi

Çocuklarının devlet beklentisi birbirine benzemektedir. Tamamına yakını devletin kendilerine sahip çıkmasını istemenin yanı sıra, doğuda iş imkânın artırılmasının, fakirlere yardım edilmesinin gerekliliğini dile getirmişlerdir. Çocukların topluma dair beklentilerinin en önemli vurgusu ise çocuklarını, özellikle kız çocuklarını okutmaları yönünde olmuştur. Bunlara ek olarak çocuklar, toplumun çocuklara sahip çıkmasını, bu tarz işleri yaptırmamalarının gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Devlet ve toplum beklentisine dair çocuklar şunları ifade etmişlerdir:

“Devlet doğruya çeki düzen versin. Yani artık gelişsin, yollar olsun, yani bize sahip çıksınlar, iş imkânı versinler bize, fabrika yapsınlar. Bizimde maaşımız olsun.” (Ç11).

“Çocuklarını okutsunlar, kızlarını okutsunlar. Eğer kızlar okumazsa gider bir pisliğin eline düşer. Gidip başkasının pisliğini yapacaklarına okusunlar öğretmen olsun hemşire olsunlar.” (Ç7).

Tartışma ve Sonuç

Çocuk işçiliği evrensel bir sorun olup, birden fazla çeşidi bulunmaktadır. Bu çalışmada çocuk işçiliğinin farklı bir yüzü olan ‘Kömür Çocuklar’ konusu ele alın-

maktadır. Bulgular arasında; çocukların yaş, okul durumu, aile yapısı, ebeveynin işi gibi çocuğu ve aileyi tanıtıcı veriler işlenmiştir. Bu doğrultuda, görüşme yapılan çocukların erken yaşlarda (7-8) çalışma hayatına girdikleri ve 14-15 yaşlarından itibaren kömür işini bıraktıkları görülmüştür. Çocukların bu işi yapmasında; aile gelirlerine katkı sağlamak, yoksulluk, kalabalık aile, kente göç gibi temel nedenler bulunmaktadır. Literatürde de buna benzer nedenlerin, çocukları çalışma hayatına ittiği belirtilmektedir (Bilgin, 2009; Johansson, 2009). Bu konuda yoksulluk (Adonteng-Kissi, 2018), ilköğretim yasalarının uygulanmasındaki yetersizlik, yüksek doğum oranı gibi etmenler de çocukları çalışma hayatına iten nedenler arasındadır (Jensen ve Nielsen, 1997; Dur ve Öztürk, 2017; Saha ve Kamal, 2018). Bununla beraber görüşülen 12 çocuktan sadece 3 tanesinin okula devam ettiği tespit edilmiştir. Bu çocuklardan biri de ara verdiğini ve tekrar seneye devam edeceğini belirtmiştir. Çocukların okulu bırakmalarında; erken yaşta çalışma hayatına atılmaları, eğitim ortamında dışlanmaları ve öğretmen şiddeti vb. sebeplerin etkili olduğu anlaşılmıştır. Ersado (2005), çocuk işçilerin okula devam etmemelerindeki temel sebebin yoksulluk olduğunu belirtmekte olup, “Kömür Çocuklar” çalışmasında ise çocukların okuldan uzaklaşmasına neden olan en önemli faktörün, çalışmanın onlar için bir zorunluluk olduğu gerçeğidir. Jensen ve Nielsen (1997) de çocukların okuldan uzaklaşmasının en önemli nedenleri arasında yoksulluk ve düşük okul kalitesini göstermektedirler. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir. Yoksulluk, eğitimdeki kalitesizlik, öğretmen şiddeti vb. etmenler çocukların eğitim hayatlarının bitmesine neden olmuştur. Yapılan çalışmalarda çocukların çalışma hayatından çekildiğinde okuldan ayrılma oranlarının azaldığını göstermektedir (Nelsen ve Quiton, 2018).

Bulgular arasında, “Kömür Çocukların” bu işi nasıl yaptıkları, bu işten ne kadar kazandıkları ve bu işin dışında hangi işleri yaptıkları üzerinde de durulmuştur. Bu doğrultuda çocukların bu işi tehlikeli ve sağlıksız şartlar altında yaptıkları görülmüştür. Nitekim çocuklar külün ve çöpün arasında ilkel bir teknikle, çıplak elle yanmamış kömürleri aramaktadırlar. Topladıkları bu kömürün torbasını 5-7 lira gibi ucuz bir fiyata satmaktadırlar. Kömür toplayan bir çocuğun günlük ortalama kazancının 20-30 lira arasında değiştiği görülmüştür. Kömür işinde olduğu gibi, aslında tüm çalışan çocuklar düşük gelirli işlerde çalışmaktadır (Dur ve Öztürk, 2017). Çocukların bu işi yapmasında talebin önemli etkisi bulunmaktadır. Bölgede ısınma için hala kömür kullanılmaktadır. Patnos’un esnafları bunu en ucuz şekilde karşılamaya çalışmakta ve bu arz-talep durumu da ‘Kömür Çocukların’ bitmesini engellemektedir. Nitekim Nelson ve Quiton (2018) çocuk işçiliğinin kalıcılığı üzerine, çocukların işgücü talebini daha ucuz bir şekilde gidermesi olarak görmektedirler. Kömür toplayan çocukların sorunu da Türkiye’nin doğu illerine özgü çok eski ve kalıcı bir sömürü şeklidir. Kömür toplama işi mevsimlik bir iştir. Bu mevsimin dışında çocukların boyacılık, hamallık, garsonluk vb. birçok işte çalıştığı bilgisine

de ulaşılmıştır. Bu bulguların yanı sıra, çocukların sosyal hayatta dışlandıklarına dair verilere de ulaşılmıştır. Bu kapsamda çocukların eğitim başta olmak üzere toplumsal hayatta, sokakta ve sömürde dışlandıkları görülmüştür. Okuldaki ortam ve öğretmen şiddeti, çocukların dışlanmalarına ve okulu terk etmelerine neden olmuştur. Çocuklar ayrıca sokakta halkın arasında da dışlandıklarını, çevredeki insanların onlara iğrenerek baktıklarını dile getirmişlerdir. Bunların da ötesinde çocuklar kömürü kendilerinden satın alan esnaf tarafından dahi dışlandıklarını ve emeklerinin sömürüldüğünü ifade etmişlerdir. Literatürde de çalışan çocukların benzer şekillerde dışlandıkları üzerine durulmuştur. Bu konuda Kelebek (2017), çalışan çocukların sadece fiziksel görünüşleri açısından değil, eğitim ve sağlık gibi temel alanlardan da bu çocukların yok hükmünde olduğunu ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında, kömür toplayan çocukların çeşitli riskler ve sağlık sorunları ile karşılaştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Çocukların tamamına yakını, kömür toplama sürecinde başlarının ağrıdığı, başlarının döndüğü, boğazlarının ağrıdığı gibi sağlık sorunlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca kömür toplarken, ellerinin yanması gibi sorunlarla da karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Literatürde de bu durumla ilgili benzer sonuçların yer aldığı görülmüştür. Nitekim ailelerine yardım amaçlı erken yaşlarda çalışmak zorunda kalan çocuklar yetersiz beslenme, ücretsiz çalışma ve çalışma hayatından gelen başka birçok riskle karşı karşıya kalmaktadırlar (Fassa, Fachini, Dali Agnol ve Chriatiani, 2000). Yani sokakta çalışan çocuklar duygusal, fiziksel ve psikolojik olarak risk altındadırlar (Erbay, 2013; Kelebek, 2017). Bilgin (2012) ise, sokakta çalışan çocukların sağlık açısından birçok sorun yaşadıklarını ve bunların bilgisizlik ve yoksulluk nedeniyle tedavi edilmediğini dile getirmektedir.

Kömür toplayan çocukların boş zamanlarının neredeyse olmadığı da yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Nitekim okula gitmeyen çocukların haftanın yedi günü sabahtan akşama kadar işe gittiği, okula giden çocukların ise okul çıkışlarında ve hafta sonlarında işe gittikleri öğrenilmiştir. Sadece iş çıkışlarında akşam biraz oynadıklarını ifade etmişlerdir. Görüşülen her çocuk "*En çok neyi yaptığında mutlu olursun?*" sorusuna karşılık hepsi de oyun oynadıklarında, top oynadıklarında mutlu olduklarını söylemişlerdir. Yani aslında en çok çocuk olduklarında mutlu olduklarının mesajını vermişlerdir. Karataş (1996), çalışan çocukların sağlık, eğlence, eğitim ve boş zaman imkânlarının olmadığını belirtmektedir.

Henüz oyun yaşındaki çalışan çocuklar kendilerini hayatın tam ortasında bulduklarından ötürü gelecek ile ilgili hayalleri de hem gerçekçi hem de içinde bulunulan sosyo-ekonomik koşulların yansımaları şeklinde olmuştur (Kömürcü ve Avşar Negiz, 2016). Kömür toplayan bu çocukların gelecek beklentileri farklılaşmaktadır. Bu farklılıkta en dikkat çekici beklenti ise çocukların inşaatta çalışmak için batı illerine gitmek istemeleri olmuştur. Bu durumun temel sebepleri ise çocukların kömür

işinden kurtulmak istemeleri ve bunun da çözümünü inşaata gitmekte bulmaları ve ağabeyleri ve babalarını rol model almaları olmuştur. Çocukların neredeyse hepsinin babalarının inşaatçı olmasından dolayı, çocuklar da çıkış yolu olarak bu işi görmektedirler. Çocukların devlet beklentileri arasında devletin kendilerine ve ailelerine maddi açıdan yardımcı olmaları, memleketlerine yatırım yapmaları, iş olanakları sunmaları yer alırken, toplumdan en önemli beklenti ise çocuklarının okutulması noktasında olmuştur.

Bu çalışma temelde çocuk işçiliğini konu edinirken özelde daha önce çalışılmamış Türkiye'nin doğusuna özgü bir sorun olan kömür toplayarak çalışan çocuk işçileri konu edinmiştir. Bu çocukların yoksul ve kalabalık ailelerden gelmelerinin yanı sıra eğitim açısından da dezavantajlarının olduğu görülmüştür. Ayrıca sağlık açısından ciddi riskler taşıyan bir iş yaptıkları, sosyal hayatın birçok alanından dışlandıkları, işgücü piyasasında ucuz işgücü ihtiyacını giderdikleri, zor şartlar altında kömürü toplayıp sattıkları, gelecek beklentilerinin net olmadığı ve çocukça zaman geçirmedikleri görülmüştür. Bu sorunun çözümü noktasında hem siyasi (Şişman, 2006) hem de toplumsal kararlılık gereklidir. Bu çocuklar, çalışma hayatı dışına bırakılmadığı müddetçe gerek bedensel gerek psikolojik olarak sömürüleceklerdir. Bu noktada bu çocukların tümüyle çalışma hayatının dışına çıkarılması gerekmektedir. Çocuk işçiliği, sadece yasalarla önlenecek bir durum değildir. Devlet çocuk işçi çalıştıran kurumları tespit edip bu konuda sağlam denetim yapmalı, bununla beraber çocuk işçiliğine dair uluslararası mevzuatları hızla hayata geçirmelidir (Küçükkalay, Dulupçu ve Turunç, 2000). Bu konuda özellikle çocukları kayıt kayıt dışı çalıştıran kurumların tespit edilip gereken cezanın verilmesi elzemdir (Günöz, 2007). Bu doğrultuda toplum bilinçlendirilmeli (Efe ve Uluoğlu, 2015), aile, okul, hastane vb. kurumlar beraber çalışmalıdır.

KAYNAKLAR

- ADONTENG-KİSSİ, O. (2018), Causes of Child Labour: Perceptions of Rural and Urban Parents in Ghana, *Children and Youth Services Review*, 91, 55-65.
- ALLIANCE (2017), Global Estimates - Child Labour, 2017, Erişim tarihi: 03.02.2018, <http://www.alliance87.org/2017ge/childlabour#!section=0>.
- ALTUNTAŞ, B. (2003). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARIÈS, P. (1975), *Enfant et la Vie Familiale Sous l'Ancien Régime (L')*. Éditions Du Seuil.
- BAL, H. (2016), *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri (Uygulamalı-Örneklî)*, Bursa: Sentez Yayıncılık.
- BASU, K. (1999), Child Labor: Cause, Consequence, and Cure, with Remarks on International Labor Standards, *Journal of Economic Literature*. 37, 1083-1119.

- BİLGİN, R. (2009), Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 232-244.
- BİLGİN, R. (2012), Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 79-96.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 19. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- CRESWELL, J.W. (2016), *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 3. Baskı. M. Bütün ve S.B. Demir (Ed.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ÇÖPOĞLU, M. (2018), Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye'de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 671-685.
- DUR, A. İ. B. & Öztürk, M. (2017), Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(3), 613-635.
- EFE, H. & Uluoğlu, S.A. (2015), Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler, *Eğitim Bilim Toplum*, 13(51), 46-72.
- EKİZ, D. (2003), *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş: Nitel, Nicel Ve Eleştirel Kuram Metodolojileri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ERSADO, L. (2005), Child Labor and Schooling Decisions in Urban and Rural Areas in Nepal, *World Development*. 33(3), 455-458.
- FASSA, A., Fachini, L. A., Dali Agnol, M. & Chriatiani, D. A. (2000), Child Labor and Health: Problems and Perspectives. *International Journal of Occupational and Environmental*, 6, 155-162.
- GOLDMAN, J. & Ronken, C. (2010), The Concept of Childhood: Child Sexual Abuse in Queensland: Selected Research Papers Project AXIS, 30-43.
- GÜLÇUBUK, B. (2012), Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum*, 33(2), 75-94.
- GÜNÖZ, M. (2007), Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. (*Uzm. Tezi*), TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- HOEPFL, M. C. (1997), Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, *Journal of technology education*, 9(1), 47-63.
- JENSEN, P. & Nielsen, H. S. (1997), Child Labour or School Attendance? Evidence from Zambia. *Journal of Population Economics*, 10(4), 407-424.
- JOHANSSON, J. (2009), Causes of Child Labour: A Case Study in Babati Town, Tanzania. Erişim tarihi: 04.10.2018, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:358647/FULLTEXT01.pdf>
- KAMRUZZAMAN, M. & Hakim, M. A. (2018), A Review on Child Labour Criticism in Bangladesh: An Analysis. *International Journal of Sports Science and Physical Education*, 3(1), 1-8.
- KARATAŞ, K. (1993), Çocuk İşgücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri. *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11(1), 85-9.
- KELEBEK, G. (2017), Sokakta çalışan çocukların karşılaştığı tehlikeler. Z. Yüksek Bilgili (Ed.), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi (USAK'17) Kitabı içinde (375-382). İstanbul.

- KÜÇÜKKALAY, M., Dulupçu, M.A. & Turunç, Ö. (2000), Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İş-gücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-118.
- MERRIAM, S.B. (2013), *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, Çev. S. Turan, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- NELSON, G. L. M., & Quiton, J. D. (2018), Child Labor and Its Effects on Schooling, Health and Recreation of Filipino Children, *Journal of Population and Social Studies [JPSS]*, 26(1), 68-82.
- PERUMAL, N. (2018), Child Labour: Causes and Effects in India, *International Journal*, 6(2), 24-27.
- POSTMAN, N. (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*. Çev. K. İnal, Ankara: İmge Kitabevi.
- POSTMAN, N. (1985), The Disappearance of Childhood, *Childhood Education*, 61(4), 286-293.
- SAHA, H. & Kamal, T. (2018), Rights of The Child Worker of Bangladesh: An Appraisal. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 6(2), 85-92.
- STREANS, P.N. (2017), *Childhood in World History*, 3. Baskı, New York: Routledge.
- ŞİŞMAN, Y. (2006), Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 251-276.
- TRACY, S. J. (2012), *Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*, India: Wiley-Blackwell.
- YILDIRIM, A. & Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9. Baskı, Ankara: Seçkin.

ELEŞTİRİ, SEKÜLERİZM VE KÜLTÜR

Ahmet KAYINTU¹

Geliş: 01.02.2019 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.521050

Öz

Bu çalışmada sekülerizm konusu bağlamında sekülerizm ile kültür eleştirisi, edebiyat ve din ilişkisi çok disiplinli bir yaklaşım içinde sorgulanmaktadır. Seküler eleştiri, kapsamlı bir örnek oluşturması açısından Edward Said'in görüşleri esas alınarak tartışılmıştır. Said'e göre sekülerizmin anlamı, dinî dayanışma, ulusal hareketler, profesyonellik ve "organik" ya da sınıfsal entellektüellik uygulamalarına karşı olan muhalif bir eleştirel pratiktir. Onun ifadelerini ve genel yaklaşımlarını ifade etmek gerekirse, metinlerin dünyevi olduğu, bir dereceye kadar olaylardan oluştuğu, inkâr ettikleri zaman bile, yine de sosyal dünyanın, insan hayatının ve elbette içinde buldukları tarihi anların bir parçası olduklarını ve yorumlandıklarını ifade etmektedir. Günümüzde, sekülerizmin dinden tamamen ayrı olmadığı ve dinin zıddı olmadığı düşüncesi gittikçe daha fazla yayılıyor. Buna göre tarih, her ne kadar insanların eseri ise de, Tanrıya bağlı, ona inanan, onu seven ve ondan korkan insanların eseridir. İnsanların maddi eserlerinin ardındaki motivasyonun kaynağı olan din göz ardı edilerek bir sonuca varmak olası değildir. Ayrıca kültür ve edebiyatın seküler ve dini boyutları da makalede ele alınan konular arasındadır. Aynı şekilde, sekülerizmin salt bir dini ve dünyevi ayırımından ibaret olmadığı, sekülerizmin normatif bir karakterde olduğu tartışmasına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sekülerizm, Seküler Eleştiri, Din, Edebiyat, Kültür.

CRITICISM, SECULARISM AND CULTURE

Abstract

In this study, in the context of secularism, the relationship between secularism and culture criticism, literature and religion is questioned in a multidisciplinary

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, akayin76@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6539-0028>.

approach. Secular criticism was discussed in the light of Edward Said's views in terms of creating a comprehensive example. The meaning of Said's secularism is an oppositional critical practice that is opposed to religious solidarity, national movements, professionalism and "organic" or class intellectualism. As a result of his statements and general approaches, the texts are worldly, to some extent incidents, even when they deny it, yet the social world is a part of human life and of course the historical moments in which they exist. Nowadays the idea that secularism is not completely separated from religion and is not the opposite of religion is spreading more and more. History, however, is the work of people, but people who believe in him, who love him, who love him and who fear him. It is not possible to come to a conclusion by ignoring the religion that is the source of the motivation behind the material works of the people. In addition, the secular and religious dimensions of culture and literature are among the topics discussed. Similarly, discussed that secularism is not merely a religious and secular separation, and that secularism has a normative character.

Keywords: *Secularism, Secular Criticism, Religion, Literature, Culture.*

Giriş

Sekülerizm ve seküler eleştiriden hayatı boyunca ödün vermeyen ve bu alanın en önemli temsilcilerinden biri olan Edward Said'in yaklaşımına göre sekülerizm; dinî dayanışma, ulusal hareketler, profesyonellik ve "organik" ya da sınıfsal entelektüellik uygulamalarına karşı olan muhalif bir eleştirel pratiktir. Said, eleştirmeni içinde doğup büyüdüğü ve yetiştiği baskın kültürün gücü ile edebi nosyonun ve mesleki formasyonun gerektirdiği disiplinler sistemlerin arasında konumlandırır. Yani, eleştirmen, Said'in, Foucault'un kültürel bilgi ve güç anlayışı ile Derrida'nın sistematik fark üzerine inşa ettiği söylem arasındaki kuramsal bir karşılaştırma / karşıtlık aracılığıyla sınırlarını belirlediği alan olan "kültür ve sistem" arasında aracılık eder. (Said, 1983: 268). Bir başka deyişle, seküler eleştiri, "baskın kültür"ün kodlarını anlar ve gereklerini kabul eder, ancak bu kültürün başarısızlığını tanımak ve temellerini, öncüllerini sorgulamaya yetecek düzeyde bir "bireysel bilinç" taşır. Said'in eleştirmenin "kendini dünyevi konumlandırma" tasviri, yine sekülerizm ve enternasyonalizm arasındaki bağlantıya işaret etmektedir. Küresel eleştirmen, söylemsel, metinsel sistemlerin sürekli etkileşimini ve daha geniş kültürel mücadeleleri şekillendiren güç yapılarını denetler. O halde sekülerizm, radikal entelektüelizm için verimli bir örgütlenme terimidir, çünkü belki de milliyetçiliğin aksine, ulus aşırı yerinden edilmenin merkezinde yer alan ulus üstü değişim veya göçü kabul eder. Said, seküler eleştiriye bireysel bir bilincin tezahürü olarak kabul eder. Ona göre bireysel bir keşif konusu olan bireysel bilinç, bir yandan, bireysel zihnin, kendisini bulduğu kolektif bütün, bağlam veya durumun çok fazla farkındadır. Öte

yandan, tam da bu farkındalık - dünyaya hakim bir konum, baskın kültüre karşı hassas bir tepki - bireysel bilincin doğal ve kolay bir şekilde kültürün sadece bir çocuğu değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyal bir aktörüdür.

Yazarlar ve eleştirmenler, liberal bir eğitimin erdemlerini ve edebiyatın değerli zevklerini savunduklarını söylerler. Bütün bunların içinde meydana geldiği tarihsel ve sosyal dünya hakkında sessiz (belki de yetersiz) kalırlar. Çünkü günümüzde etkisi büyük ölçüde kırılmış olsa da, yapısalcılıktan kalan miras olan metinsellik yaklaşımı, tarih denebilecek şeyin yer değiştirmesi ile tam da ileri sürdüğü savın antitezi haline gelmiştir. Metin, her yerde veya özellikle herhangi bir zamanda yer almaz. Bu üretilir, ancak hiçbir yerde ve hiç kimse tarafından değil. Okuma ve yorumlama, yanlış okuma ve yanlış yorumlama şeklinde rutin olarak anlaşıldığı halde okunabilir ve yorumlanabilir. Örnekler çoğaltılabilir, ancak nokta aynı kalacaktır. Günümüzde Amerikan akademisinde uygulandığı gibi edebi teori, çoğu zaman yalıtılmış metinselliği, koşullardan, olaylardan, onu mümkün kılan ve insan çalışmasının sonucu olarak anlaşılabilir hale getiren fiziksel duylara sahiptir. Yine aynı şekilde gündelik yaşamın pratiklerine ve sorunlarına son derece mesafeli olarak öngörülen kültürel dünya emperyalizm(i), sömürgecilik gibi olayları kamufle etme için kullanılabilirdiği gibi kültürel tiplerin, sosyal sistemin onaylamadığı meselelere müdahale etmemesi gerektiği anlayışını ortaya çıkarmış ve bu önyargıyı beslemiştir. Çağdaş eleştiri, toplumun vatandaşlarından elini geri çekmiştir, “serbest” piyasa güçlerinin çokuluslu şirketlerinin eline, modern şirketin manipülasyonlarına bırakmıştır. Hâlbuki Said’in ifadelerinden ve genel yaklaşımların bir sonuç olarak ifade etmek gerekirse, metinlerin dünyevi olduğu, bir dereceye kadar olaylardan oluştuğu, inkâr ettikleri zaman bile, yine de sosyal dünyanın, insan hayatının ve elbette içinde buldukları tarihi anların bir parçası oldukları ve yorumlandıklarıdır.

Edward Said’e göre profesyonellik, metinsellik ve eleştiride dinsellik, ortak paydalara sahiptir: profesyonellik toplumu ve sosyal ve siyasal olayları ve olguyu dikkate almadığı için marjinal kalmaktadır. Metinsellik ise eleştiriyi metnin dar labirentine hapsettiği için; özneyi, zamanı ve mekânı göz ardı ettiğinden dolayı salt metne odaklandığı için tarihsellikle tamamen tezat bir durumda kalır. Eleştiride dinsellik ise yine özneyi, zamanı ve zemini dikkate almayı evreni ve tarihi ilahi bir müdahalenin şekillendirmesine ve insafına terk ettiği için insan eseri olan dünyadan yalıtılmış olur.

Güç ve otoritenin gerçekleri ve direnişler, erkek, kadın ve sosyal hareketlerin kurumlara sunduğu yetkiler ve yerleşik düzenler, metinleri mümkün kılan gerçekliklerdir. Onları okuyucularına ulaştırır, bu da eleştirmenlerin ilgisini çeker. Ancak eleştirmenler arasında gittikçe yaygınlaşmakta olan uzmanlaşma ve profesyonelleşme, kültürel dogma ile ittifak, yüceltilmiş etnik merkezcilik ve milliyetçiliğin eşlik ettiği kültür, üretilen metinlerin yorumlayıcıları olarak profesyonelleri ve

edebiyatın akademik eleştirmenlerini şaşırtıcı derecede yarı dinsel sessizlikle, -en yoğun ve yoğun eğitim görmüş bir başka dünyaya eklemeler. Seküler eleştiri hümanizmdir (Said, 1983: 29). Çünkü insanın kendi eliyle ve emeğiyle bilgiye ulaşmayı ve bu sayede özgürleşmeyi öngörür. Sekülerizm, kutsalın kendisine değil, aynı zamanda kutsal gerçekliğe de karşıdır (Pecora, 2006: 4). Eleştiri, kendisini yaşamı güçlendirici ve her türlü baskıya, tahakküm ve tacize karşı olarak konumlandırılmalı, sosyal hedefleri insan özgürlüğünü genişleten ve yücelten bilgiyi üretmek olmalıdır (Said, 1983: 29).

Said'in Seküler dünya görüşünün büyük ölçüde esin kaynağı olan Vico, "Bilmek yapmaktır ve insanın bildiği şey sadece yaptıkları, yani tarihsel, sosyal ve seküler olmasıdır. Kutsal tarihe gelince, Tanrı tarafından yapılır ve bu nedenle de bilinemez, ancak Tanrı'ya olduğu gibi saygı duyulmalıdır. Said'e göre günümüzde sanat eserleri tam anlamıyla, seküler bir biçimde insana mal edilmemekte ve bu anlayış yerleşmemektedir. Çünkü, dinden uzaklaşmış gibi görünse de günümüzde etkili olan bir irrasyonalden söz etmek olanaklıdır zira gizli, gizemli, ezoterik veya ilahi gibi kimi nitelermelerle insan edimleri kutsallaştırılmaktadır (Said, 1983: 291). Dinin etkisi bir başka alanda da hissedilmektedir: önceden radikal seküler olup daha sonra dini düşünceleri benimseyen kimileri tarafından, oldukça katı bulunan sekülerizm dini söylemlerle yumuşatılmaktadır.

Günümüzde anlaşılması zor olan konu dinin, seküler bir dünyanın tükenmişlik, teselli arayışı ve hayal kırıklığının sonucu olarak ortaya çıkmış olan biçimidir. Yaralı, bölünmüş aslında umut ve gelecek ümidiyle başvurulmuş ancak bu vaadini yerine getirmekten aciz olan bir din anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak dinin hem kuramsal hem de teorik olan biçimleri düşüncüyü ve düşünmeyi içermeyen, kararsızlık aynı zamanda büyü, ilahi düzen veya kutsal metinlerle şaşırtıcı bir uyum gösterir (Said, 1983: 291). Said bu bağlamda Ernst Bloch ve Marshall McLuhan gibi kimi eleştirmen ve sosyal bilimcilerin ütöpic söylemlerini eleştiriye açık olmayan inançların koruma çabası olarak ekler.

Eleştirilerine devam eden Said, günümüzde birçoğu geçilmez, kasıtlı olarak belirsiz, isteyerek mantıksız olan sabit özel dillerin sayısında bir artış var ve hepsinin ortak yönü indirgemeci olmaları olduğunu belirtir. Ayıklama ve değerlendirme yerine, entelektüel emeğin yoğunlaşmasına tanık oluruz; entelektüel tartışmalar yaparken, hem insansız hem de aşırılıklardan oluşan çalışma nesneleri eleştirmenlerin dikkatini ele geçirdi; koridorlardaki yüksek perdeli monologlara giderek daha fazla benziyor (Said, 1983: 292).

En çok üzüntü vereni ise, her ikisi de toplumsal yaşamın ve kültürün özelleşmiş durumu için, uzmanlaşmış politik yeni-muhafazakârlar ve dini eğilimli eleştirmenler arasındaki artan benzerliktir: Her ikisine göre mahrem toplumsal hayat ve kültürel söylem ancak tuhaf ilahi görünümlü pazarlara olan inançla mümkün olur. Bu

nedenle, eleştiriler kendi kendine, belki de istemeyerek, belki de hizmet etmediği politik dünyayla olan ilişkilerini görmeyi reddetti. Bir zamanlar entelektüel olan modern eleştirinin, kelimenin en kötü anlamında din adamı olduğunu belirten Said, onların söylemlerinin bir kez daha kolektif olarak nasıl gerçekten seküler bir nitelik kazanabileceği konusu bana göre, eleştirilerin birbirlerine sorması gereken en ciddi sorudur. (Said, 1983: 292).

Dinin edebi eleştiriye uygulanmasını tartıştığı “Din ve Edebiyat” başlıklı yazısında T.S. Eliot’ın yaklaşımı, edebi bir çalışmayı tamamen estetik açıdan görme geleneğine karşı bir tepki olarak anlaşılabilir. Birçok eleştirmen, özellikle Yeni Eleştiriler, edebiyatın etik ve teolojik açıdan değerlendirilmeye konu edilmesinden yanadır. Ancak T.S. Eliot, sadece edebi eleştirinin yeterli olmadığı, bir edebi eserin, hayal gücünün eseri olarak görülmeyle birlikte, etik ve teolojik bakış açısından da dikkate alınması gerektiği düşüncesindedir. Edebi eleştiriler, kesin bir etik ve teolojik açıdan yapılan eleştirilerle tamamlanmalıdır. Günümüze dek her çağda olduğu üzere, etik ve teolojik konular üzerinde bir uzlaşma bulunur ve bugüne kadar edebiyat eleştirisi bu uzlaşmalar temelinde meydana gelmiştir. Böyle bir uzlaşmanın bulunmadığı çağımızda, Hıristiyan okuyucular için edebi çalışmaları, açık ahlaki ve teolojik standartlarla incelemeye daha fazla ihtiyaç vardır. Her ne kadar bir metnin edebiyat olup olmadığı edebi standartlarla belirlenirse de; edebiyatın ‘büyüklüğü’ sadece edebi standartlarla ölçülemez (Eliot, 1975: 97).

Edebiyatın ahlaki değerlerden yoksun olması, sonraki nesiller için hem edebiyatı hem de bu değerleri tartışma konusu haline getirecektir. Çünkü söz konusu nesiller, kendilerinden önce bu ahlaki değerleri edebiyatta uygulama alanında bulamadıkları için, edebiyatı değerden arınmış bir alan olduğu düşüncesine kapılarak ona karşı bir yabancılaşma duygusuna maruz kalacaklardır. Eliot’ın amacı İncil’i edebiyata uyarlamak, böylece mensubu olduğu Hıristiyanlık dinine hizmet etmektir, bir eserin edebi eser sayılması için, belirli koşulları yerine getirmesi gerektiğini, ancak edebiyatın nitelikli ve büyük eserlerinin farklılığını sadece edebi ölçütlerle sınırlı tutulmasını gerektiğini düşünür. Dolayısıyla, iyi edebiyat eserlerinin belirleyici nitelikleri, içerdikleri ahlaki öğretilerdir: Bu vasıflardan yoksun olan bir eser, edebi olarak nitelendirilse dahi, büyük bir eser sayılamaz.

Her ne kadar edebiyat sadece estetik ölçütler açısından değil kimi zaman da ahlaki standartlar açısından değerlendirilmiş olsa da uzun zamandır din ve edebiyat arasında bir ilişki olmadığı düşünülmüştür. T.S. Eliot, ikisi arasında bir ilişki olduğuna ve olması gerektiğine inanır. Din ve edebiyatın bir araya gelmesi, geçen birkaç yüzyılda olanaklı olamamışsa da bu durum iki olgunun bir araya gelebileceği; örneğin, ‘dini edebiyatın’ söz konusu olamayacağı anlamına gelmez. Tıpkı tarihsel edebiyat, bilimsel veya bilim kurgu edebiyatın pekâlâ kabul edilebilir olması gibi veya büyük bir tarihinin eserinin edebiyat olarak okunabilmesi gibi edebi eser

de dini bir edebiyat olarak okunabilir. Bu tarihçinin eserine tarihi edebiyat sıfatını yakıştırmamız öncelikle bu tarih nosyonunun güçlü ve çok önemli olmasına dayanır. Eğer tarihsel edebiyatın ‘tarih’i zayıf ise edebiyatı da sıradan olacaktır. Eliot aynı ölçüyü, dini edebiyat için şart koşar: Dini edebiyatın temeli olan İncil, her şeyden önce Tanrı’nın sözü olarak edebi de dâhil olmak üzere en üst düzeyde yetkinliğe sahiptir. Dolayısıyla bu abideye ne edebi ne de başka bir şekilde bir itiraz söz konusu olamayacağı için, bu anlamda, dini edebiyat ifadesine de itiraz edilemez. Eliot edebiyat eserinin aynı zamanda bilinçli bir propaganda malzemesi değil bilinçsiz fakat samimi duygulara dayanması gerektiğini düşünür.

Eliot’a göre, üç tür dinî edebiyattan söz edilebilir: Birincisi, edebî niteliklere sahip olan dinî edebiyattır. Örneğin, Tanrı’nın sözü olarak İncil’in kendisi veya Jeremy Taylor’un eserleri. İncil’i sadece edebi bir eser olarak tanımlayan ve İngiliz edebiyatı üzerindeki etkisinden söz eden kişiler “parazitler” olarak adlandırılmıştır. Eliot’a göre, İncil “Tanrı’nın sözü” olarak kabul edilir. İkinci tür dini edebiyatı adanmışlık şiiridir. Eliot’un yaklaşımına göre, kendisini dinine adayan bir şair, konuyu dinsel ruha göre ele alan kişi değil, konunun bir parçasını ele alan kişidir. Buna göre Spencer, Hopkins, Vaughan ve Southwell gibi simalar küçük şairler, Dante, Corneille ve Racine ise büyük şairler olarak nitelendirilir. Üçüncü olarak, eserlerini dinin yerine ikame etmeye çalışan ve dini, propaganda konusu yapan Chesterton gibi yazarların eserleridir. Eliot edebiyatın en başat biçimi olarak kabul ettiği roman türüyle sekülerleşmenin başladığını ve bunun öncülüğünü de Daniel Defoe’nun yaptığını ifade eder (Eliot, 1975: 100). Edebi ve dini yargılarımızın birbirinden ayrılmasını, sekülerliğin dine karşıt bir konuma yerleştirilmesini irrasyonel olarak eleştiren Eliot’a göre, sekülerleşme son üç yüz yılda meydana gelişimini tamamlamıştır. Fielding, Thackeray ve Dickens’ın başını çektikleri bu sürecin birinci aşamasında, inanç hayattan atılmıştır. George Eliot, George Meredith ve Thomas Hardy’nin öncülüğünü yaptıkları ikinci aşamada din; kuşkuyla bakılan hatta varlığından şüphe duyulan bir olgu olarak algılanır. Eliot’un ilginç bir şekilde, James Joyce’u dışarıda bırakarak, neredeyse diğer bütün çağdaş roman yazarlarını dahil ettiği üçüncü aşamada ise, Hıristiyan inancı olarak din, bütünüyle tarihte kalmış, geçmişe ait ve varlığından hiçbir eser kalmamış olan bir olgu olarak okunur. Bütün bu aşamalarda edebiyatın diline özel bir vurguda bulunur.

Eliot, din ve edebiyat arasında bir özdeşlik kurar ve dinin doğrudan, kasıtlı ve etik, yargısal ve diğer insanlarla olan iletişimimizi ve hukukumuzu düzenleyici; edebiyatın ise dolaylı ve örtük bir şekilde olmak üzere her ikisinin de belirli davranış kurallarını dayattığı ve muhataplarında belirli davranış değişikliğine yol açtığı kanaatindedir. Dolayısıyla edebiyatı sadece estetik kaygılarla okuyor olsak dahi, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde bu etkiden payımızı alırız. Eliot, din ve edebiyat arasında davranış açısından özdeşlik kursa da, öte yanda paradoksal olarak ikisinin

tam da aynı nedenden ötürü birbirlerinin zeminini ortadan kaldıran bir tür rekabet halinde olduklarını düşünür. Buna göre, modern çağ olarak adlandırdığımız günümüzde, bireysel ve toplumsal anlamda etkisini yitirmiş ve hayat, insanlık, evren, bireysel ve toplumsal ilişkiler, varlık gibi hemen her konuda verili ‘doğrular’ı ortaya koymak, böylece müntesiplerini doğru yola iletmek olan din, varlık sebebinin gereğini yerine getirememekte ve sonuçta insanlar bu bilgilerden yoksun kalmaktadır. Öte yandan edebiyat ise bize hayatın kendisini değil, başkalarının hayatını aktarır. Üzerinde uzlaşım olan bir hayat tanımı yerine pek çok sayıda, kimi zaman birbirleriyle çatışan farklı hayat hikâyeleri karşısında kalan okur, zihinsel bir karmaşa yaşar ve doğru yolu bulamaz.

Hayatta davranışlarımıza yön veren, ancak insanların salt kendi zihinsel ve duygusal potansiyelleriyle cevap bulamadıkları iki soru vardır: Bunlardan birincisi ‘neyi severiz’, ikincisi buna bağlı olarak ‘niçin severiz’. Sevdiğimiz şeyin ne olduğu ve niçin sevilmesi gerektiği sorusunun cevabı ancak dinde bulunabilir. Eliot’ı meşgul eden konu, bu niyetimizin veya davranışımızın sonuçları ile ilgili değerlendirmelerdir. Seküler bir niteliğe bürünen günümüz edebiyat anlayışında, din ve öteki dünya algısı bulunmadığı için edebiyatın dayandığı değerlerin yerine seküler değerleri ikame etme çabası baş gösterecektir. Dolayısıyla Eliot, edebiyatı yazarın bireysel bir edimi olarak görür ve onun ruh hali, aidiyeti, inançları, zekası ve bilgisinin bir davranış biçimine evrilmesini ve okurların da bundan etkilenmelerini bir endişe kaynağı olarak değerlendirir. Edebiyat yazarlarında bilginin az, duygunun fazla olduğunu bunun da okurlar üzerinde yanlış davranışlara ve tutumlara yol açacağını düşünür. Ona göre, toplumdaki bireylerin her biri, profesyonel anlamda olmasa da, birer eleştirmen olmalıdır, zira eleştirmenlik gazete köşelerine terk edilemeyecek kadar önemlidir, çünkü edebiyat bize hayat hakkında doğrudan bilgi vermek suretiyle değil, başkalarının hayatını edebiyat eserlerinde hikaye ederek öğretir. Başkalarının hayatından, deneyimlerinden iyi ve kötü şeyleri öğrenmek olanaklıdır, işte tam da bu noktada eleştiri bizi olağanüstü ölçüde donanımlı kılar ve bu tür durumlara karşı hazır hale getirir. Buna göre, her birimiz sahip olduğumuz bu eleştirel öngörü ile bir edebiyat eserinde karşılaştığımız bir kesite, daima yazarın öznel bakış açısını yansıtan bir metin olarak bakmalı, orada serdedilen görüşlere katılmasak dahi, onu bir tarafa atmak yerine bizi zenginleştiren bir araç olarak bakabilmeliyiz. Fakat en çok da edebiyat eserini okurken bizi saran bu edebi, estetik, ahlaki bakış açılarına karşı dikkatli olmak gerektiği için eleştirel keskinliğe ve yetkinliğe gereksinim duyarız. Bizim bir eserden olumsuz etkilenmemiz yazarın bilinçli olarak güttüğü amaçlardan biri olmayabilir de.

Eliot, liberal olduğunu ve bireysellikten yana olduğunu ve de bireysel insanlar olduğunu iddia eden yazarların da gerçekte öyle olmadıklarını düşünür. Ona göre “bizi yozlaştıran sekülerizmdir” (Eliot, 1975: 105). Çünkü sekülerizm bu doğal hayatın üstünde daha yüce ve anlamlı ve gerçekçi bir hayat olabileceğini

düşünemez. Eliot, eleştirinin dini ve dahası Hristiyan inancını ve müntesiplerini önceleyen ve diğer bütün eleştiri türü ve yöntemlerini yerinden ederek Hristiyan bir insanın okuduğu ve okuması gereken eserleri test etmesi gereken yepyeni bir eleştiri pratiğine ihtiyaç olduğu düşüncesindedir. Eliot için okur her şeyden önce ya Hristiyan'dır veya değildir. Bu ayrıma göre Hristiyanlık dininin müntesipleri olan okurlar için, okudukları eserlerin maneviyata inanmayan insanlar tarafından, bir kısmının da manevi inançları kişisel olduğu; eserlerini okuduğumuz insanların büyük bir kısmının da manevi inançları ve dini endişeleri olan insanlar için geri ve tuhaf insanlar olarak yaftaladıkları da bir gerçek. Bu düşüncelerle Hristiyan müntesiplerle çağdaş edebiyat arasında büyük bir çelişki olduğunu kaydeden Eliot, bu bakımdan edebiyatı, zararlı ve yararlı olarak ikiye ayırır ve zararlı olan türlerine karşı kendimizi korumak, yararlı olanın ne olduğuna dair de bilgilenecek gerektiğini öne sürer. Aslında her ikisi için de belirli düzeyde bir bilgi ve bilinç düzeyindeki ihtiyacı karşılamak için söz geçiren yeni bir eleştiri pratiği ortaya konmalıdır. Açıkça, günümüz edebiyatı, bizim en temel ve önemseydiğimiz inançlarımızı reddederek bu konuda tamamen cehalet örneği sergilemektedir. Bunun sonucu olarak, [çağdaş edebiyatın] eğilimi, okuyucularını, yaşamları boyunca sürdürebilecekleri şeyleri elde etmeye teşvik etmek, karşısına çıkan hiçbir 'deneyimi' kaçırmamak ve mümkünse sadece bu dünyada ve şimdi ya da gelecekte başkalarına somut faydalar uğruna kendilerini feda etmektir. Zamanımız elverdiği ölçüde, edebiyat türünün en iyilerini kesinlikle okumaya devam edeceğiz; fakat bunu sadece kendi ilkelermize göre eleştirmemiz gerekir, yalnızca yazarların ve kamuoyunda tartışan eleştirmenlerin kabul ettiği ilkelere göre değil (Eliot, 1975: 105).

Eliot'ın sekülerleşmeye dair temel kaygısı etikdir. Kimi görüşlere göre devlete iyi vatandaş olmaktan ibaret olan etik değerlerin, bundan daha fazla anlam ifade ettiği ve etmesi gerektiğini, daha yüce gayelerin etik değerlerin konusu haline gelmesini arzu eder. Modern edebiyatın-insanların etik açıdan her istediklerini sorumsuzca yapabileceklerine okurlarını inandırması, onları bu sınırsız ve sorumsuz özgürlük tuzağına çekmesi, doğasında son derece olumlu olan edebiyat gibi kültürel bir alanı bir kötülük kaynağına dönüştürme tehdidine karşı Hristiyan okurlarının, dini değerlere sıkı sıkıya sarılması ve edebiyatın da dini bir içeriğe ve kimliğe sahip olması gerektiğini savunur. Said, Eliot'ın sanat ve yaşam arasında tezat kuran, edebiyatı tarihe, orta sınıfın varlığına ve mücadelesine sırtı dönük yalnızca büyük yazarların edebi kişiliklerinden ibaret gören anlayışını anlaşılabilir bulur ve buna tepki gösterir (Said, 2003b: xviii). Eliot gibi Adorno da sanat ve din ilişkisi üzerine düşüncelerini yedi maddede özetler:

Sanat ve dinin kaybolan birlikteliği gerçekleşemez. Çünkü

1. Sanat daha çok sanatçının bireysel, otonom yetkisinde idi, toplumun yetkisinde idi, toplumun yapısının gerektirdiği sistematik yapıların etkisinden ve yaptırımlardan bağımsızdır.

2. Otonom sanatçı eski Yunan'da ve ortaçağ Katolik dönemde dahi kurumsal dine karşıdır.

3. Dini, edebi eserlerin bir parçası' best seller' haline getirme teşebbüsleri, Stravinsky Rainer Maria Rilke, dini satılık bir süsleme aracı haline getirmektedir.

4. Dini içeriklerinden soyutlayarak eski eserleri çevirmek ifade özgürlüğünü baskı altına alır.

5. Dini içerikle edebi eserleri donatmak, onu zararsız ve önmemsiz hale getirmektedir.

6. Dini rasyonelleştirmek onu radikalleştirir.

Modern sanat ve kültür bilinçli olarak büyüü ve dini hayattan, toplumdandan ve kültürden yalıtma çabasıdır. Adorno paradoksal bir duruma dikkat çeker: Dini /vahyi sekülerleştirmek, ortadan kaldırmak, onu statükocu yapmak anlamına gelir (Pecora, 2006: 20).

Fry'e göre seküler edebiyat dini olan unsurların ve kavramların mecazi dile dönüştürülmüş olan şekilden ibarettir. Ona göre "geçmişin" kültürü, yalnızca insanoğlunun belleği değil, aynı zamanda bizim yer altında gömülü bulunan ve bundan dolayı çalışılması gün yüzüne çıkarılması ve tanıtılması gereken ve bu açıdan sadece geçmişe değil aynı zamanda şimdiki hayatımızın ta kendisidir (Northrop, 1957: 346). Frye artık geride kalmış bir düşünce biçiminin son temsilcisi olduğu gibi, onun sıklıkla "biz", "bizim" gibi zamirler, açık bir şekilde Batılı ve Avrupa merkezli din olarak Hıristiyanlık Yahudi geleneğine vurguda bulunan bir düşünce yapısını yansıtmaktadır. Hillis Miller'in tespitiyle, inanç bir teknik konusu haline gelmiştir. Bu inancın yitirilmesi durumunda ise, yazarlar bu yitimi, daha önce mevcut olmayan bir başka teknik ile telafi etmeye çalışırlar.

Said'in eleştiri ve entelektüelin seküler olması gerektiği tezinin Batı dünyasında pek fazla bir itirazla karşılaşmamasının anlaşılabilir nedenleri vardır: Felsefenin ortaya çıkışıyla birlikte biri kadim çağlardan günümüze dek uzanan dini, mistik ve metafizik düşünce ile onun karşısında kendisini konumlandırarak en önemli varlık sebeplerinden ve dayanak noktalarından birisine kavuşan Rönesans ve hümanizm daha sonra aydınlanma ve nihayetinde pozitivistimin sağladığı destekle, dünyevi öte dünyaya tamamen kapılarını kapatan ve günümüz dünyasının da başat düşünce ve yaşam biçimi haline gelen ve büyük ölçüde entelektüeller tarafından sahiplenilen ve paylaşılan bir düşünce ve yaşam tarzı haline gelmiştir. "Entelektüellerin ne söylemeleri ya da ne yapmaları gerektiğini belirleyen hiçbir kural yoktur; gerçekten seküler bir entelektüel için tapılacak ve yanılmaz kılavuzluğuna güvenilecek herhangi bir tanrı da yoktur." (Said, 2012: 13) Said'in Söz konusu düşüncesini eleştiren Asad şöyle der: "Dünyevi eleştirmen için kabul edilebilir tabular olamaz. Limitler eleştirildiğinde tabular kaybolur ve özgürlük genişler. Bu eleştiri, yalnızca

düşünceleri tabulardan özgürleştirmez; aynı zamanda bedenleri, duyguları ve düşüncelerini henüz yapmayan gerçek insanlığa dahil olmak için paradigmatik olarak insan ve adaylar arasındaki mevcut ayrımı güçlendirir” (Asad, 2009: 55).

Said, Batı'nın sekülerlikle birlikte rasyonellik ve emperyal Hristiyanlık anlayışına duyarsız kalmasına da karşı çıkar. Seküler eleştiri dogmatizme karşıdır. Talal Asad'a göre dinin anlam evreni ve pratikleri, bireysel çağrışımları ve toplumsal mesajları kayıt altına alınamaz ve ulus devletin sınırlarını daima aşar. Dolayısıyla kilise ve devlet ayırımı da dini özel bir alana hapsedmekten uzaktır. Asad, Sekülerizm ve dini birbirlerinin karşıtı ve rakipleri olarak değil, birbirlerini destekleyen, birbirlerinin anlamını tamamlayan kavramlar olarak ele alır. Seküler, modern hayatla belirli davranışları, bilgileri ve duyarlılıkları bir araya getirir (Asad, 2003, 25). Dolayısıyla, sekülerliğin toplum ve kültür hayatından çıkarılması, dinin kaçınılmaz olarak kendisini dayatarak militerleşmesi anlamına gelir.

Said'e yönelik belli başlı eleştirilerden biri onun, Batı'da sekülerizm macerasına söz konusu etmemesidir. Said, sekülerizmin Batı'da geçirdiği dönüşüm ve değişimi, bu süreçte meydana gelen sancuları hiçbir şekilde söz konusu etmez. Ona göre sekülerizm, son derece doğal bir sürecin parçasıymış gibi bir izlenim vermektedir. Hatta sekülerizm 19.yüzyılda meydana gelen, tek yönlü kültürel bir evrimleşme olarak kabul edilmektedir. Said, dini düşüncenin teoriğe dayalı yönü ile modern günlük yaşamın pratik yönü arasında ayırım yapmaktadır. Said'e sekülerizm olarak oryantalizm; sekülerizm, Said'in modern oryantalizm olarak nitelediği olgunun tam merkezinde yer alır: “Benim savım şu: Günümüzün Şarkiyatçılığının da kaynağı olan modern Şarkiyatçı kuram ve uygulamanın temel öğeleri, Şark'a ilişkin nesnel bilgiye direk ulaşılması olarak değil, geçmişten miras alınıp filoloji gibi disiplinler tarafından dünyevileştirilen, yeniden düzenlenen ve yeniden biçimlendirilen bir yapılar öbeği olarak anlaşılabilir ancak; bu yapılar da Hristiyan doğaüstücülüğünün doğallaştırılmış, modernleştirilmiş, sekülerleştirilmiş ikameleridir (ya da değişkeleridir) (Said, 2003: 122).

Burada bir ateistin özgürlük anlayışı insanın istediğini yapabilmesi tanımından oluşuyorsa bu kesinlikle yanlıştır(.) zira bu düşünce ahlak düşüncesini bütünüyle ortadan kaldırır. Çünkü bu tanımda iyi ya da kötü yoktur. Bunların sorumluluğu ve sorumlusu da yoktur. Bir başka açıdan iyi ve kötünün mutlak ölçütü yalnızca insanın kendi yargısıdır. Bu durum çok açık olarak hukuk ve adaletin varlığını ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan insanın özgür iradesinin en önemli sonucu seçim yapabilmesinde olduğu bilinen bir husustur. Bununla birlikte esasen bu seçim iyi ile kötü arasında bir tercih olmayıp iyi ile doğru, iyi ile daha iyi arasında bir seçimdir. Burada şu soru akla gelebilir: İyi ile doğrunun seçilmesi gerektiği, anlaşılabilir olmakla birlikte, iyi ile daha iyi arasında bir seçim veya tercihin söz konusu olması izaha muhtaç gibi görünmektedir. Çünkü iyi ile daha iyi arasında bir seçim

yapılması durumunda tercih ikincisinden yana olacaktır diye düşünülebilir. Halbuki iyi, üzerinde uzlaşım bulunan bir nitelik iken daha iyi; kişiye, duruma, zamana, zemine koşullara bağlı olarak değişiklik gösteren ve bir çok faktörün göz önünde bulundurulmasını gerektiren bir tartışma konusu veya tartışmalı bir konudur. Ancak Said de entelektüelin kendi zamanının, kültürünün ve toplumunun çocuğu olduğunu kabul ederken bu üç kaynaktan bağımsız olamayan ve dahası her üç paydaşa da hayatiyetini veren unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ilk olarak sınırsız ve sorumsuz bir mutlak özgürlük anlayışının öne çıktığı görülür. Dine kayıtsız, din dışı hatta dine karşı öfkeli bir ruh halinin öncülük ettiği bir anlayışla karşı karşıyayız. Bir yanda dini, ilahi ve aşkın ile hiçbir ilişkisi olmayan bir uğraş olarak eleştirinin ve onu kendisine uğraş olarak seçen entelektüelin en bariz ve belirleyici vasfı olarak seküler kimlik aynı zamanda dini düşüncenin ve dine ‘bulaşmış’ bir entelektüelin bu vafsa layık görülmemesini de içermektedir. Entelektüel hangi partiye yakınlık duyarsa duysun, hangi ülkeden gelirse gelsin ve kendini aslen neye bağlı hissederse hissetsin, insanların çektiği acılar ve yaşadığı baskılar konusunda belli doğruluk standartlarından sapmaması gerekir (Said, 2012: 12).

Kimi eleştirmenlerin itham ettiği üzere, Said’in *Oryantalizm*’de, *Haberlerin Ağında İslam* ve diğer çalışmalarında ortaya koyduğu ana akım Batı medyasına karşıt İslam anlayışının, onun seküler söylemiyle çelişki arz ettiği ve bunun da onun seküler söylemini ve uygulamasını tutarsız bir duruma getirdiğini söylerler. Bu düşünceleri dillendirenlerin başında William Hart gelmektedir. Hart Said’in dine yönelttiği düşmanca eleştirinin, İslam’ı savunmasıyla keskin bir karşıtlık içinde olduğunu düşünür (Hart, 2000, s.76). William Hart’a göre “Dünya, Metin, Eleştirmen” de, Said, eleştirel kuramda “bastırılmış dindarlığın geri dönüşünü” eleştiri konusu yapmakta ve eleştirel olmayan dindarlığın zaferine dikkat çekmektedir. Said’de dindarlığın merak uyandıran en önemi sonuçlarından biri, bu düşünce tarzının beraberinde getirdiği çağrışımlardır. Bu dini eğilime karşı eleştirel, seküler yenilenme (Hart, 2000: 150) önerisinde bulunur. Said, eleştirmeni “gerçek anlamda seküler bir duruş” olarak nitelendirir. Bu pasajda, ‘dini’, ‘dindarlığın’, ‘bu dini eğilimin’ siyasete karşı muhalefete siyasal olarak dahil olduğunu görebiliriz, böylece din-sekülerizm ikiliği yeniden kurulur. Bugün Batı akademisi, eleştirinin seküler olması gerektiği kabulünden hareketle yönetilmektedir.(8) Seküler eleştiri tartışmaları, entelektüelleri ikilemede bırakmıştır: Bir yanda, Batı’nın emperyal söylemleri ile yeterince eleştiriye tabi tutulmamış olan rasyonellik söylemleri ve öte yanda Batılı medeniyet söylemleri ile gerçekliğin anlamını, içeriğini sekülerizm, rasyonalizm, özgürlük ve hatta demokrasiyi tekelleştirmeye yönelik Batılı varsayımlarla suç ortaklığı arasında bir seçenekle yüzleşmelerini ortaya koymaktadır. Hart’a göre edebi eleştiri ve eleştiri bağlamında birbiriyle iç içe geçmiş üç önemli mesele vardır: Din, sekülerizm ve edebiyat: Bunlar dinin kültürel etkileri, seküler eleştirmenlerin dindarlığı ve bastırılmış dindarlığın geri dönüşü olarak kategorize

edilebilirler (Hart, 2000: 143). Bunlardan birincisi, dinin iç içe geçmiş bir bütün gibi görünen kültürden nasıl ayırt edilebileceği sorusudur. Hart, kendi çalışmasında, bu iki alanın birbirinden ayırt edilemeyeceğini savunur. Dini öğeleri kültürel öğelerden ve uygulamalardan ayırt etmek mümkün değildir. Çünkü kültür dini de içeren bir kuşatıcılığa işaret ederken din de varlığını ancak kültür içinde göstermekle mümkün olabilir. Dolayısıyla bu iki alan arasında doğrudan bir ilişki vardır.

İkincisi, dini ve seküler arasında bir ayırım yapma olasılığı konusunda karşımıza çıkar. Böyle bir ayırım her zaman için geçerli midir? Ya da, neyin geçerli olup olmadığına dair temel dayanaklar nelerdir? Bu iki kavramın her birisinin sınırlarının nerede başlamakta ve nerede sona ermektedir? Örneğin kamusal alan ve özel alan ayırımı geçerli mi? Bunun ölçüsü nedir? Bir başka sorun da seküler kültürün dini kökenlerinden ayrıştırıldığında iyilik kavramının içinin nasıl doldurulacağı, nereden geldiği ve hangi amacı gerçekleştirmeye matuf olduğu sorusudur. Sekülerizm ile din, gerginliği, yoğunluğu ve şekli her ikisine bağlı olarak zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte birbirlerinden hiçbir zaman tamamen kopmayan bir ilişki içindedir.

Üçüncü olarak, “dindarlık” konusu öne çıkmaktadır. Tarihsel olarak dindarlık ve sekülerizm, sosyal bilimcilerin her alanın özgül, deneyimsel karakterini temsil etmek için icat ettiği kavramlardır. Aslında, karşılıklı olarak birbirini dışlayıcı sayılırlar. Din, dindarlık ve sekülerite ikiliği ve bunların tarihsel koşulları unutuldu ve liberal ve Marksist ideallere uygun olarak dindarlık meşruiyetini yitirmiş batıl inanç olarak ortadan kaldırılırken sekülerizm meşrulaştırıldı (Hart, 2000: 143). Örneğin İslam’ın entelektüel (*alim*) tanımına yüklediği anlam ve sorumlulukların Said de nerdeyse birebir ifadesini bulduğunu belirtmek gerekir.

Ancak Hart’ın ve gerekse onunla hemfikir diğer eleştirmenlerin ise Said’in entelektüel tanımıyla örtüştüğü, Said’in din konusundaki genellemelere, tıpkı Araplar ve Doğulular konusunda yapılageldiği üzere, heterojen bir yapı yerine, bütün farklılıkları bir kenara iterek bütün kavramlara ve toplumlara ilişkin homojenleştirme girişimine karşı çıkmasıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki din, Hart’ın çalışma disiplini ve bundan dolayı eleştirisinde dini koruma refleksi ve hissiyle hareket ettiği izlenimi vermektedir. Hart’ın yanlısı, din ile dini eleştiri arasında bir ayırım yapmaması ve Said’in dine karşı olduğu genellemesini kalkış noktası yapmasında yatar. Hart’ın yanlıgılarının başında, Emily Apter’in dikkat çektiği üzere, Said’in Hristiyanlığın kazanımlarını anlatan Hristiyan olmayan biri olarak ironik Auerbach portresi ile yekpare bir İslam anlayışına olan ihtiyacı anlatan Hristiyan kökenli bir Filistinli olarak, kendi durumu arasındaki paralelliklerin varlığıdır. Ayrıca Hart, Said’in oryantalizm anlayışına da tepkide bulunmaktadır. Başka bir deyişle Hart’a göre Said, rasyonel düşüncenin zayıf, zıt ve batıl karşıtı olarak dini şeytanlaştırmıştır. Halbuki Said, dini eleştirmemekte fakat dini eleştiri-

riye, daha doğrusu, dini eleştiri şeklindeki bir varsayıma itiraz etmektedir. Hart, ifadenin ikinci yarısı olan “eleştiri” sözcüğünü nedense görmezden gelir. Bununla birlikte, Said’in üslubunun sert ve meydan okuyucu bir tonda olduğunu da kabul etmek gerekir. Bu eleştirmenlerin, Said’in oldukça zengin birikimi olan bir din olarak İslam’ı heterojen yapısından ve farklı yorumlar ve uygulamalarından soyutlayarak homojen bir soyutlamaya düşüren, bütün farklılıklarını ortadan kaldıran yaklaşımlara ve nihayetinde bu sorunlu yaklaşıma karşı duruşunu ve itirazını görememiş olmaları düşündürücüdür. Edward Said’in *Oryantalizm*’de de dikkat çektiği üzere bir din olarak İslam’ı indirgemecilikten uzak, içinde pek çok farklı yorum çeşitliliğini ve uygulama farklılığını barındırdığına dair paragraflardan birine örnek olarak Massignon’un İslam hakkındaki düşünceleri örnek verilebilir. Said, onun ana akım Sünni İslam’ın içinde ve yanında, tasavvuf görüşünde daha çok bireyselliğe ve bireysel dini tecrübeye yoğunlaştığını, Batılıların iddia ettiği gibi İslam’ın homojen ve statik bir yapıda olmadığını, aksine heterojen bir yapıya sahip olan İslam’ın bünyesinde bu yolun geçerli olduğunu ve İslam’ın temsillerinden birini oluşturduğunu ifade eder:

Bundan dolayı İslam [Teslis inancında ifadesini bulan] Baba Tanrı’ya ve ilahi bir kişilik olarak Hz. İsa’ya karşı koyma dinidir, bununla birlikte Hz. Hacer’in gözyaşlarıyla başlayan hüznü içinde taşır. Dolayısıyla Arapça bir gözyaşı dilidir, tıpkı misyonu dış düşmanlar olarak Hıristiyanlık ve Yahudiliğe karşı, iç düşmanlar olarak küfre karşı savaş olan cihadın (Massignon’ın, İslamın kahramanlık biçimi olduğunu ve Renan’ın bunu anlayamadığını söylediği) önemli bir entelektüel boyut olması gibi. Bununla birlikte Massignon, İslam’ın içinde, tasavvufta ete kemiğe bürünmüş, ilahi iyiliğe yönelen bir yol, bir karşı akım biçimi seçilebileceğine inanıyordu. Bunu incelemek onun esas görevi haline geldi. Elbette ki tasavvufun temel özelliği onun özneliydi; bu öznelikte rasyonel olmayan, hatta anlaşılmaz eğilimler, tekil, bireysel olana yöneliyordu, İlahi varlığa bir anlık dahil olmaya yönelikti. Bundan ötürü, Massignon’ın tasavvufa dair olağanüstü çalışmalarının tamamı, ana akım itikada bağlı İslam cemaati, Sünnilik tarafından dayatılmış sınırlayıcı uzlaşımından ayrılan ruhların yolculuğunu betimleme amacına matuf bir girişimdi (Said, 2003a: 268).

Said’in seküler eleştiri konusundaki tutumu ve duyarlılığı burada da İslam’ın yerleşik ve ana akım itikadi anlayışını temsil eden Sünniliğe karşı daha çok bireysel gelişimi ve tekâmülü temsil eden tasavvuf ile yakın benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Said’in eleştirisine konu olan bir başka yaklaşım tarzı olarak İslam’ı fundamentalizm ile itham etmek veya İslam fundamentalizmini gündeme getirmek, sıradan bir durum olarak kabule edilirken, aynı suçlamanın Hıristiyanlık ve Yahudilik için de geçerli olmasına karşın bunların hiç gündeme getirilmemesi ayrımcılığın bir başka örneğidir.

Gelgelelim Said'in; edebiyat eleştirisi ve kültürel çalışmaların belirleyici özelliğinin seküler eleştiri olması gerektiğine ilişkin gerekçelerini ve aynı şekilde, dini eleştirinin de reddedilmesi gerektiği yönündeki argümanlarını sıralayıp dinin gizemli mistisizmle karışık, anlaşılmaz bir hale geldiğini ifade ederken, ilginç bir şekilde, İslam hakkında genellemelere ve indirgemelere başvurdukları için eleştirilerinin hedefi haline gelen Batı medyasını ve eleştirmenleri yanlış bulduğu yaklaşımının benzerini kendisi de ortaya koyar: Said, dini eleştiri konusunda olduğu gibi, dini bir bütün olarak homojenleştirmek ve dinin içinde birbirleriyle uyum içinde olmayan hatta tezat oluşturan, marjinal düzeyde kalan, artık tedavülde olmayan veya dinin ana akım sistemine girerek görünürlüğünü kaybetmiş kimi inançların varlığını hesaba katmaz. Gauri Viswanathan'ın tespitiyle ifade edecek olursak, İslam'ın dışındaki dinlerde de örneğin gnostisizm, kurumsal dine muhalif bir tavırla hayata, insana ve varoluşa dair öğretilere kuşku duyulmasını sağlamış ve bir ölçüde bunlara karşı bir tepki ve direncin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca Gnostik inançların Doğu'ya özgü sapkınlıklarla eşdeğer tutulması, sömürgeciliğin Hristiyanlığı tek gerçek otantik din olarak sunma amacına hizmet etmiştir (Viswanathan, 2010, ss. 223-4).

Said'in önermeleri konusunda dikkat çeken ve itiraza konu olan hususlardan biri, entelektüelin içinden çıktığı toplumun ve kültürün, duygusal ve psikolojik durumunun onun üzerindeki etkisini göz ardı etmesidir. Kültürün en önemli karakteristiği olan dinin varlığını da aynı şekilde yadsıması değerlendirmelerinin etkisini azaltmaktadır. Entelektüelin belli doğruluk standartlarından sapmaması arzu ediliyorsa, bu doğruluk standartlarının kaynağını sorgulamak gerekir. Bu doğruluk kaynağı salt akıl ise bu durumda akla dayanan felsefenin birbirinden ayrı hatta birbirine zıt pek çok düşünce ve düşünce ekollerini nasıl bir standarda bağlayabiliriz? Diğer açıdan böyle bir doğruluk standardı olmadığı durumda entelektüelin varlığına gereksinim duyulmaması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ancak öte yandan, Said entelektüellerin hakikatin bilgisine vakıf olmalarını veya ebedi ilkeler konusunda öne sürdükleri görüşlerinin inandırıcılıktan yoksun olduğunu öne sürerek Benda'nın bu görüşlere nasıl olup da ses çıkarmamasına hem eleştiri getirir hem de hayret eder (Said, 2012: 24). Benda entelektüellerin bireysel ve toplumsal bakışlarının yerine evrensel olana odaklanmaları gerektiğini ifade eder. Entelektüelin kaynaklarından biri olan "ahlaki vicdan" (Said, 2012: 83) metafizik bir konu olduğundan seküler entelektüel kavramına uygun düşmemektedir.

Said'in seküler kavramından ve onun bir varsayımı olarak ateistik dünyevi görüşünden hareketle, bireysel ve keyfi tercihleri tek başına esas alıp aşkın olanı yok sayarak bir ahlak kuramına, düşünce ve hakikat boyutuna ulaşmak mümkün değildir. Aşkın fiziki olanı aşar. Fiziki anlamında bilimsel bilgiyi de aşan aşkın gibi, bilimsel bilgiye konu olamadıkları için aşkın, ahlakın ve estetiğin de bilimi

yoktur. Bunlar daha çok duyuşsal ve deneyimle ilgili olarak algıya konu oldukları için bilimsel bilginin sınırlarını aşarlar. Bilimsel bilginin temel karakteristikleri nesnellik, zorunluluk ve evrensellik gibi ölçütler olmasına karşın yine de insanın tüm benliğini kuşatan bilginin, sadece bilimsel bilgidен ibaret olmadığını belirtmek gerekir. Fiziğin ötesinde hiçbir şey yoktur, ne de fiziki bilgiye konu olamayacak bir bilgi vardır. Yani fiziği aşan anlamında ne bir aşkın vardır ne de aşkın herhangi bir bilgi. Bu görüş her fizik ötesini reddettiği için aşkının teistik anlamda ifadesi olan Tanrı'yı da kabul etmez. Zaten aşkın için teistik anlamın dışında bir ifade bulmaya çalışmak gereksiz bir zorlamadır. Böylece sekülerizm ateşist bir doğa felsefesini kabul eder. (Erşen, 2006: 214). Buna göre iyi ve kötünün olmadığı böyle bir durumda kişinin kendini koruma arzusu ve haz duygusu adalet ve ahlakın yerine ikame edilmiş olur. İnsanın sahip olduğu diğer bilgi türlerinin de aynı şekilde nesnel olarak ortaya koyabilir mi? Bir başka ifadeyle, bilimsel bilginin dışında da bilgiler mevcuttur ve insan bu bilgilere hem sahiptir hem de muhtaçtır. Dolayısıyla bu bilgilerin evrensel, nesnel ve hatta zorunlu olma durumu olamaz mı? Sekülerin ortaya koyduğu ve dayandırdığı bir ahlak anlayışından söz edilemediği gibi, iyi kötü, yanlış doğru konusundaki farklılığı da yine referansını bir öğretilen, otoriteden almayan keyfi bir seçimin ürünü olacaktır. Bu uygulama herhangi bir otoriteye dayandırılarak, zor kullanma yoluna başvurularak yaygınlık kazandırılmaya çalışılacaksa o durumda da özgülük ortadan kalkmış olacaktır.

Said'in ısrarlı seküler eleştirisi vurgusu, onun farkında olmadan dini meşrulaştırdığı ve Batı'ya attığı Oryantalist bakış açısına tam da kendisinin sahip olduğu yorumuna yol açmıştır. Bu görüşü savunanlardan biri olan Gil Anidjar, Batı'nın henüz birkaç yüzyıl öncesine dek Hıristiyan olmakla övünüp bunu diğer toplumlarla arasındaki belirleyici fark ve üstünlük vesilesi olarak benimsediğini, günümüzde ise Hıristiyanlıktan vazgeçmiş görünen ve onun yerine sekülerizm ikame etmekle aslında yeni bir din icat ettiğini ve günümüzde sekülerizm denen bu dinin övücünü yaşamakta olduğunu ileri sürer. Öte yandan Said'in dine ve dini eleştiriye bakışını oryantalist bir nitelikte olduğunu da belirtir. Aydınlanma, akıl, büyüün çöküşü, batıl inançların alay konusu olması ile birlikte sekülerizm Batı'nın yeni başarı hikâyesi ve emperyalizm ve sömürgecilik dâhil bütün modernist söylemlerinin meşruiyet aracı oldu. Fark etmemiz gereken şey, aydınlanmanın yol açtığı din ve sekülerizm arasındaki ayrımın Batının Doğuya hükmetmesini sağlayan bir araç işlevi görmesidir: Buna göre, akılcılığı, bilimi ve bunlara dayanan yüksek uygarlığı temsil eden seküleritenin atfedildiği Batı, akıldışılığı, geriliği ve düşük profilli medeniyet tasavvurunu temsil eden dinin atfedildiği Doğu üzerinde hegemonya kurdu (Veer, 1993: 39). Anidjar bütün bunları öne sürerek, Said'in oryantalizmi desteklediğini tam olarak anlamadan, laikliği desteklemeyi savunduğunu iddia eder. Bir başka ifadeyle sekülerizm oryantalizmdir, oryantalizm Hıristiyanlıktır (Anidjar, 2006: 66). Fakat Anidjar'ın bu noktalarda kimi yanlışlığına açıkça

görülmektedir. Çünkü Said, din gibi sekülerizmin de fetişleştirilmemesi gereğini savunmaktadır. Örneğin, *Representations of Intellectual* adlı eserinde “Tanrılar hep Yenilmeye Mahkûmdur” alt başlığı ile yer alan bölümünde Said, her türlü ideolojik ve irrasyonel otoritelere ve söylemlere karşı çıktığını açık bir şekilde dile getirir (Said, 2012: 88). Oryantalizm konusunda da Said, oryantalist söylemlerin parçası olmakla itham ettiği Batı klasiklerini ve İngiliz edebiyatından eserleri analiz ederken, onların yüksek edebi değerlerini de teslim eder. Ve hatta söz konusu eserlerin taşıdıkları Oryantalist niteliklerinin inceleme konusu yapılmasının, esasında onların sahip oldukları bu üstünlüğe borçlu olduklarını söylemek daha doğrudur. Söz konusu durum onun söz konusu ettiği kimi oryantalistler için de geçerlidir.

Her şeyden önce seküler dünya görüşünün dini dünya görüşünden tamamen farklı olduğu, ayrı epistemolojilere sahip oldukları, ontolojik olarak birbirleriyle uyumsuz oldukları iddiası sorgulanmamış bir ön kabuldür. Ayrıca eleştirinin zaruri olarak seküler bir karakter arz ettiği zannı da sorgulanmaya muhtaçtır hatta bu tezin aksine, sekülerizmin bizatihi kendisinin -değişmez bir biçimde dogmatik olduğu düşünülen dini ortodoksiden farklı olarak- eleştirinin ve öz-eleştirinin konusunu oluşturmaktadır. Dinin karşıtı olarak ortaya çıkan sekülerizmin, inanç ve bağlılığa karşıt olarak akıl ve nesnellik tarafından yapılandırıldığı iddia edilebilir (Asad, 2013: vii). Ortodoksinin, dogmatizmin veya köktencilüğün karşıtı olarak eleştiri, iman ya da sadakatten ziyade şeffaflık ve akliliğe bağlılıkla yapılandırılır. Gayri tarihsel ve a priori kategoriler üzerine dayanan bilindik hikâyeye göre kurucu örüntülerden oluşan birbiriyle ilintili bir dizi karşıtlığa işaret eder: sekülerizm din, eleştiri-dogmatizm, akıl-inanç, muhakeme gücü-itaat, hakikat-iman, şeffaflık-kapalılık. Bu ilintili karşıtlıklar üzerinden seküler toplum ve öznel, kendilerini akla ve düşünümSELLİĞE bağlı bilirler. Ve muhtemelen hepsinden önemlisi bu söylemle, sekülerizmin kendisi, “dini” olanın eylemlerinin ve tepkilerinin çerçevesi ve yorumlandığı imtiyazlı bakış açısı olur. Seküler-akıl-eleştiri Batı ve dini-akıl dışı-köktenci-İslam/Doğu metonimik çağrışım zincirlerinin tekrar sorgulanmaya gereksinimi vardır. Hem bu söylemsel düzenin kimi problematik uzanımları, hem de eleştirinin eleştirel düşünümüne maruz bırakıldığında açığa çıkan imkanları yeniden düşünmek gerekir. Böylece eleştirelin yeni bir işleyişiyle beraber dini ve seküler arasındaki ikili karşıtlığı aşan soykütüsel bir anlayış biçiminin imkanları denenmelidir. (Asad, 2013: viii)

Sekülerizmin Dini Kökenleri

Edward Said, Seküler düşünce biçiminin ürünü ve sonucu olarak benimsediği büyük fikirlerin ve söylemlerin, dinî söylemle ortak yönleri olduğunu söylemenin, her birinin dışarıya kapalı, insanın araştırmalarına, eleştirilerine ve sorgulamalarına kapalı, insanüstü, olağanüstü ve öteki dünyaya ait oldukları anlamına geldiğini ileri

sürer (Said, 1983: 290). Buna göre bizi boyunduruğu altına alan veya taraftarlar bulmaya zorlayan bir takım otoriter sistemlerle ve değer yargıları, estetik beğeni gibi hiyerarşilere dayanan düzenlerle bizi kuşatma altına alır. Bu da, sosyal ve entelektüel sonuçları genellikle felaket olan örgütlü toplu tutkulara yol açar. Bunların ve diğer dini-kültürel etkilerin sürekliliğinin yol açtığı telkinler, insan yaşamı için çoğu zaman yararlı olan grup dayanışmasını ve toplumsal aidiyet duygusunu açık birer tehdit haline dönüştürebilirler. (Said, 1983, s.290). Bir anlamda Said, sekülerizmi kendi deyimıyla ‘sekülerleştirmektedir’ ve seküler, yalnızca kiliseye değil aynı zamanda ulusal derneklerin, örgütlerin ve kolektiflerin yarı-teolojik dogmalarına da karşı durduğu politik bir bağlama yeniden yerleştirir ki bu bağlam kimi zaman eleştirinin görünüşte desteklediği kolektifleri de içermektedir. Said, “seküler yorumlama siyaseti” nin aynı zamanda, anti-otoriter bir meydan okuma olarak, anti-milliyetçi, uzlaşma, ironi, ayrılma, dışsallık, amatörlik, kendini yansıtmayan şüphecilik ve anti-otoriter karşıtı bir politika olduğunu ileri sürmektedir. Seküler bir tutum ise, kültür ve sistem tarafından kutsanan, hakkında eleştirel bir düşünceyi olanaksız hale getiren ve doğruluğu yalnızca bir uzlaşmaya ve otoriteye dayanan çeşitli resmi rol modellerle ilgili, sağlıklı bir şüpheciliği, tarih anlayışını ve insan üretimini olanaklı kılar.

Ancak her ne kadar, Reform hareketlerinden itibaren ivme kazanan ve Aydınlanma ile zirveye çıkan seküleritenin, aklın dinsel öğretiye karşı konumlandırılması hatta zaferi ifadesinde bulunan tanımı bir klasik haline gelmiş ise de, Sekülerizmin dinden tamamen ayrı ve onun karşıtı olduğu düşüncesi, yerini bu kavramın dinsel düşüncelerin kimi yönlerini içinde barındırdığı, kökeninde dinsel düşüncelerin izlerini taşıdığı ve geline aşamada dinle ilişkisinin daha fazla ortaya çıktığı yönünde bir eğilimin varlığı söz konusudur. Örneğin *Dünyanın Büyüsünün Bozulması: Dinin Politik Tarihi* (Princeton, 1997) adlı kitabında Marcel Gauchet, Sekülerleşme sorununun sosyal bilimler ve kültür eleştiri bağlamında olduğu kadar, tarihsel deneyim açısından da doğru okunmadığı ve yorumlanmadığı kanısındadır. Ona göre dinin tarihsel rolü konusunda dinin ve insanın din ile olan ilişkisinin olumsuz bir tutumla ele alındığı görüşü dinin geçerliliğini reddeder (Gauchet, 1997, ss. 5-6). Öte yanda, dini bütünüyle yok sayan ateist görüşün yol açtığı bir yanılsama ve dinin yalnızca bireyin zihnine, kalbine özel dünyasında hapsedilerek, onun toplumsal boyutunu ve etkisi gözlerden kaçırıldı. Bunun bir sonucu olarak yapılanmasını dine dayandıran bir toplumun mahiyetini bilmediğimiz gibi, dinin dahi ne olduğu bilinemez bir durumda oluruz. Geleneksel din, sanılanın aksine ortadan kalkmış değildir. Aydınlanmanın akla dayanarak ilan ettiği zaferi, din karşıtlığına yaslanmadan kutlanamaz. Bir başka ifadeyle, Aydınlanma, eğer bir zaferin temsilcisi ise bu ayrıcalığını karşıt kutbu olan dini kötüleyerek elde etmiştir.

Feuerbach ve Hegel’in aksine Gauchet, sekülerizmi doğma ve yabancılaşmadan bir kurtuluş olarak görmez. Modern insan, din aracılığıyla geçmişe bağlı olduğu

gibi elinde olmadan geleceğe de bağlanmak zorunda olduğunu hisseder. Daha çok Nietzsche ve Heidegger'i anımsatan bir yaklaşımla, ilkel dinden "yüksek" dine geçiş aşamasında dinde meydana gelen yozlaşmaların bir sonucu olarak seküleritenin kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıktığını düşünür. Ona göre bu yozlaşmanın ve akabindeki sekülerleşmenin sorumlusu Hristiyanlığın ta kendisidir. Marcel Gauchet'in eserinin en önemli savlarından biri, sekülerleşmenin meydana gelmesinde Yahudi ve Hristiyan geleneklerin rolü olduğudur. Gauchet, modernitenin kavramsallaştırılmasında, akılcılık ve ilerleme fikirlerinin gerisinde Hristiyanlığın olduğunu dolayısıyla modern sekülerizmin öncüsü olduğu düşüncesindedir. Marcel Gauchet'e göre Hristiyanlık, seküler hümanizm Hristiyanlığın bağrından çıkmış ve ilerleyen süreçte kendi aşkın karakterini ve yönelimini yok ederek Batılı toplumlarda demokrasilerin otoritesine boyun eğmiştir (Gauchet, 1997). Hristiyanlık, tüm "dinler" içinde çoğul, demokratik bir dünya doğuran tek dindir; tüm "dinler" içinde insan hürriyetini sınırlandırmayan tek dindir. Gauchet'in ifadelerinden eserlerinden yapılan çıkarıma göre, Hristiyanlık bir dönüşüm geçirmiş ve modernizm ve dünyevi bir yaşam tarzı olarak sekülerizme evrilmiştir. Böylece Hz. İsa'nın ölümü Hristiyanlığın kutsallığından sıyrılması iken yeniden dünyaya gelmesini de modernizme ve sekülerliğe evrilmesi olarak anlaşılabilir. -xix-Burada üzerinde önemle durulması gereken nokta, kurtarıcı olmak iddiasında olan dinin kendisini, bağlı bulunduğu kurallara dayanarak rasyonel olarak ilan etmesidir. Modern hukukun, siyasetin ve ulus-devletin Avrupa Reformu sonrası reformları düşünüldüğünde, bu dini içerik, şaşırtıcı bir şekilde, Protestan karakterindedir ve ilgili hassasiyet ve değerleri taşır. Bu değerlerin anahtarı, dinin olağanüstü biçimleri (ayinler, ayinler, ritüeller, kutsal metinler) yerine bireysel olarak bir vicdanı olan öznel ve içsel bir inanç meselesi olduğu düşüncesidir. Böyle bir anlayış, özgür iradenin ve bireysel özerkliğin ideal idealiyle yaklaşır ve onu ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Aydınlanmanın etkisiyle dinden kopuşun bir sonucu olarak özgürleşen zihin ise, paradoksal bir şekilde rasyonel bulmadığı acı ve ıstırap gibi olguları açıklamak için, ilk günah gibi irrasyonel açıklamalara başvurmaktan geri durmamıştır (Viswanathan, 2010, ss. 227). "İrrasyonelite", bir epistemenin işleyişi olarak okunabilir ve kendi iç çerçevesi içinde kavramsal olarak irrasyonel olmayan bir şekilde kavramsallaşan dinsel ilişki tarzlarını basit bir biçimde dönüştürür. Paradoksal olarak, bu episteme kendi sınırlarını tanımaktan yoksundur ve böylece kendi terimleri içinde anlaşılacak olan şeylerin mantıksızlığını ve dayanılmazlığını sağlamada aktif hale gelir. Sekülerizm bir taraftan farklı dinlere ve dini çeşitliliğe imkân ve fırsat tanınması nedeniyle, çoğulcu bir din anlayışını özendirirken, öte yanda dini itibarsızlaştırmak suretiyle onu hayattan atıp, meydana gelen boşluğu kendi bilgisi ve bu bilginin beraberinde getirdiği güce dayanarak Doğunun üzerinde bir hegemonyaya dönüştürür. Böylece, Batı karşısında yenik ve sönük bir konuma itilen doğunun bu konumundan dolayı, sekülerizmi düşman ilan etmesiyle, sekülerizm aynı zaman-

da, Batı'nın en kötü ve en büyük düşmanlarından biri haline gelir. Aslında Said, Talal Asad'ın birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak gördüğü sekülerizm ve dini kontrapuntal olarak okuma denemesine neden gerek duymadı? Hâlbuki böyle bir okuma sayesinde, sekülerizm ve din birlikte okunma şansına sahip olabilecekti. Sekülerizmin temel problemlerinden birisi, farklı din mensuplarına tolerans hatta savunma kalkanı olarak korumacılık görevini üstlenirken, dinin ve dine inanların kişisel, içsel deneyimlerinin konusu olan dini güce nasıl bir yaşam alanı açacağı belirsizliğini hala korumaktadır.

Bu, ahlaki yükün, belirli bir konu veya nesneyi, kritik dikkati çekmeye değer kılan şey ise bunun sonucu olduğunu kanıtlamaktadır. Sekülerizm, zımnî normatif şema olarak işlev gören ve ahlaki yükünü eleştiren bir işlev midir? Bu düşüncenin tamamlayıcı nitelikteki bir başka yaklaşım tarzı olarak sekülerizmin dini kökenlerini, kültür eleştirisi ile ilişkilendirerek sekülerizmin, Hıristiyanlığın etik ilkeleri ile olan yakınlığını dile getiren Vincent Pecora olmuştur. Pecora'nın kitabının en önemli fikirlerinden biri, Vico ve Said'de yankısını bulan düşüncenin-tarihin ilahi kaynaklı olmayıp insanların bir ürünü olduğu görüşünün 'düzeltilmeye' muhtaç oluşudur: Buna göre tarih Tanrıya bağlı, ona inanan, onu seven ve ondan korkan insanların eseridir. İnsanların maddi eserlerinin ardındaki motivasyonun kaynağı göz ardı edilerek bir sonuca varmak olası değildir. Eğer sekülerizm, dinden tamamen arınmış bir düşün ve yaşam tarzı olarak varsayılırsa, bu sekülerizmin, dayandığı etik ilkelerden soyutlanmış, tarihin de mekanik ve amaçsız olduğu sonucunu doğuracaktır. Bir bütün olarak insan eyleminin herhangi bir ilkeye ya da kurtuluş tasarımına bağlanmayan, rastgele işleyen, adalet ve eşitlik ideallerine bağlılığın kuşkulu olmasına yol açacaktır. Said'in de mefhumu muhalifinden anlaşılacağı üzere, eleştirmen ve entelektüellerin seküler olması gerektiği söyleminden mevcut durumda bu grubun din ile belirli düzeyde ilişkili oldukları varsayımına yol açar. O halde sorulması gereken sorulardan biri, neden hem sözü geçen kişiler hem de yazarların çoğu Eliot'ın dediği gibi seküler ise, bunların eserlerinde niçin dinin varlığının yer etmiş olduğu ve hala varlığını devam ettiriyor olduğudur.

Peter Berger de, Hıristiyanlığın sekülerleşmenin tohumlarını en baştan itibaren içinde taşıdığını belirtir. (Berger, Elements, 102-105). Berger'e göre, dini gelişim, Hıristiyan dünyasının en baştan itibaren dinin etkinlik alanını kapatmıştır. Böylece sekülerizme meydan vererek Hıristiyanlık bir anlamda kendi sonunu hazırlamıştır (Berger, Sacred 1967- s. 127; 1969: 129). Nietzsche de aynı şekilde seküler modernitenin Yahudi-Hıristiyan geleneğinin son aşaması olduğunu belirtir. 19.yüzyıla geldiğinde ise milliyetçilik ve komünizm dinin yerine geçer. Öte yanda Batı'da Hıristiyanlığın sadece zihinsel bir donanım sağlayan eğitim işlevi sunmakla kalmadığı görüşünde olan Habermas'a göre, söz konusu din aynı zamanda ekonomik ve ahlaki motivasyon kaynağı olarak da belirli görevler üstlenmiştir. Modernitenin

anlaşılmasında öncü rolünü oynamıştır. Hristiyanlık Habermas'a göre evrensel eşitlik, toplumsal dayanışma özgürlük yaşamın ve özgürlüğün güvenceye alınması ve özerkliği, bireysel ahlaki bilinç, insan hakları ve demokrasi, doğrudan Yahudi adalet anlayışı ve Hristiyanlığın sevgi anlayışının mirasıdır. Bu miras büyük ölçüde değişmeden, yeniden üretilerek ve yorumlanarak bize ulaşmıştır. Bugüne kadar bunun alternatifi ortaya konamamıştır. Günümüzdeki ulus üstü kıskaca karşı da dayanmamız ve beslenmemiz gereken kaynak budur. Bunun dışındaki her şey postmodern boş bir konuşmadan ibarettir (Habermas, 2014, ss. 148-9).

Kitabı Mukaddes evrensel bir tarih sunar: Zamanın başlangıcıyla dünyanın yaratılışıyla başlar, kıyamet günü ile biter. Kitabı Mukaddes, kendisinin bütüncül ve tek otorite olmasını sağlayan bütüncül bir hakikat sunarken, diğer tarafta kendi içinde meydana gelen yorumsal değişimleri yansıtır. Böylece binlerce yıl boyunca insanın Avrupa'daki yaşantısıyla birlikte sürekli ve aktif bir gelişmeyi sürdürür (Auerbach, 2003: 16).

Auerbach, böyle bir tarih anlayışının antik Yunan'da değil de, Kitabı Mukaddes'te bulunması kendisi gibi Vico'ya sadık bir seküler yazar açısından oldukça ilginç bir durumdur. Said de tıpkı Auerbach'ın Kitabı Mukaddes ile ilgili düşüncelerinin aynısını Kuran hakkında ileri sürer: Buna göre Kuran tamamlanmış bir dünya görüşünü ortaya koymaktadır. Auerbach'ın ifadelerinden anlaşılacağı üzere Kitabı Mukaddes'in yeni bakış açıları ve yorumlarla güncelliğini sürdürmesi, Hristiyanlık da sekülerizme de kapı aralamaktadır. Aydınlanma ile birlikte insanların ilahi inayet veya yardım beklemek yerine kendi düşünceleri ve çabaları ile ilerlemeye çalışmaları gereği ortaya çıkmıştır. Oysa ilerleme fikri bireyselliğin kazanılmasından sonra gündeme gelen bir düşüncedir. İlerleme sadece modernitenin ve pozitivist dünya görüşünün bir söylemidir (Pecora, 2006: 62). Dinin ilerleme düşüncesiyle tezat düştüğü düşüncesi modernite ve Aydınlanmanın en önemli savlarından birini oluşturmaktadır. Her ikisi de öte yanda kendi üstünlüklerini ve erdemli oldukları tezini dine yükledikleri bu olumsuz imge üzerinden ifade ederler. Ancak tarihin birebir öznesi olmayan bir ilerleme düşüncesi bireysel bir kazanım ve başarının ötesine geçmemiştir.

İlerleme düşüncesinin bireysel, toplumsal ve tarihsel sonuçları açısından sanıldığı aksine ne denli hayal kırıklığı ve bir yıkım olabilme potansiyeli taşıdığını ifade eder. Bireysel açıdan ilerleme düşüncesi, bireyin içinde bulunduğu zamanı ıskalamasının sonuçları ve kazanımlarını göremeyeceği bir gelecek için kendi bireyselliğinden vazgeçerek belirsiz bir amaç için toplumun bir nesnesi ve adsız ve sansız bir ferdi olarak yaşamını noktalamasını gerektirir. Eğer tarihin belirli bir amacı varsa ve bunu bilen bireyler varsa onlar bu durumu manipüle edip ötekileri bu amaç uğruna kullanacak ve böylece öteki bireyler bu açıdan da birer araç olmanın ötesinde bir anlam ifade etmeyecektir. Yine bu ilerleme düşüncesine göre

her mevcut, zaman, durum ve algı geleceğe göre geçici kararsız ve tüketilmek durumundadır. Bu düşüncenin bir tek meşruiyeti vardır: Tarihi, insani olarak yaşanabilir, yaşanmaya değer ve katlanabilir kılan düzenleyici bir işleve sahip olmasıdır. Böylece insanlar en azından kendi bakış açılarından birer nesne ve araç olarak değil, özne konumuna sahip varlıklar olarak yaşadıkları zamanı, mekânı ve toplumu anlamlandırabilirler” (Pecora, 2006: 35). Hans Blumenberg’in tespitiyle; seküler hümanistler bir yandan, Batı düşüncesinin Hıristiyan karakterini kabul ederken öte yandan da onun ile ilahi veya vahye dayalı konumunu ve görünümünü reddederler. Yine bir başka çelişkisi de Hıristiyan geleneğinin kendisini dönüştürme güncelleme kabiliyetine özel bir önem verir ki bu ayrıcalıklı durumu başka dini geleneklerden esirgerler. Bir başka ifadeyle semavi bir din olarak modern dünyanın söylemeleriyle bir dereceye kadar uyumlu gördükleri Hıristiyanlığın kabiliyetinden Yahudiliğin ve de özellikle İslam’ın mahrum bırakılması İslam’dan bu ayrıcalığın esirgenmesi bir başka çelişkilidir. Blumenberg, bu durumu şöyle ifade etmektedir. Sekülerleşme teorisinde birincisi modern çağın Hristiyanlık olmadan olamayacağıdır. Öte yandan modern çağın temel karakteristiği sekülerleşmedir (Blumenberg, 1985: 30).

Çağdaş sekülerizm söylemine hükmeden bu düsturların birçok mühim epistemolojik ve siyasi neticeleri var. Öncelikle, bir tür sekülerizm kavramsallaştırmasının Batı kimliği (liberal, demokrat, hoşgörülü, eleştirel) için, muhayyel ötekisine (tarihin bu noktasında İslam ile emsalleşmiştir) karşıt olarak, ne kadar merkezi olduğunu göstereceğiz. Mevzubahis karşıtlığın bugünkü kullanımı, İslam’ın yekpare ve parodik bir tarifini hem üretir hem de böyle bir tarifin varlığına dayanır. Bu karşıtlık aynı zamanda Batılı seküler toplumların belli düşünümSELLİK ve kendini tanıma türlerine (bu karşıtlığın üzerine kurulu olduğu yapının altını oyan ve dolayısıyla karşıtlığı zayıflatan düşünüm türleri) erişimini engeller. Standart normatif sekülerizm tarifini (din bahsinde devletin tarafsızlığı ilkesine; ek olarak, devlet ve kilisenin, din ve yasanın, kiliseye ait olanla siyasi erke ait olanın açıkça ayrışması) sorgulamanın peşindeyiz. Genelde sekülerizm, dinin yapı ve anlamını tanımlama, dönüştürme veya oluşturma olarak değil de yalnızca dinin aleniliğini ve yayılımını sınırlamak, onu şahsi alanda tutmak olarak anlaşılıyor. Bir başka deyişle, sekülerizm genel olarak insan hayatının a priori unsurları olarak görülen şeyleri -kamusal, özel, dini, siyasi- örgütleyen yapı olarak görülür. Halbuki sekülerizm tam da iktidarın, bu farklı alanları (sadece onların sınırlarını değil) üreten ve bunları bir içerikle donatan söylemsel işlemidir. Dahası, sekülerizmin bilindik tarifi son derece normatiftir: tüm devlet ve toplumların bir yasaya uyar gibi takip etmesinin beklendiği (ya da buna zorlandığı, benimsemeye mecbur edildiği) bir oluş erekselliği arz eder. Bu devlet ve toplumlar arasında özellikle bir akılsızlık ve inanç, sadakat, ortodoksi ve dini erk kültürüne takılmış toplumlar mercek altındadır. Tam da bu noktada sekülerizmin normatif boyutları, Batı medeniyetinin üstünlüğü iddiasıyla birleşir, bu ikili, müteakiben birbirini meydana getirir ve tahkim eder

(Asad, 2009, ix). *Sekülerizm sadece din devlet değil dini de dönüştürmüştür*: Bu perspektiften bakıldığında, modern dünyada hukuk, devlet, bilgi üretimi ve ekonomik ilişkileri tanımlayan seküler bir rasyonalite olduğu gibi, aynı zamanda dinsel yaşamın kavramlarını, ideallerini, uygulamalarını ve kurumlarını da dönüştürmüştür. Buradaki sekülerizm, kilisenin devletten doktrinsel olarak ayrılması değil, aynı zamanda dinin modern duyarlılıklarla ve yönetim tarzlarıyla orantılı bir biçimde yeniden canlandırılması olarak anlaşılmaktadır. Dini düşünceyi yeniden düşünmek, aynı zamanda seküler ve onun gerçek iddialarını, iç ve dış mallar vaadini yeniden düşünmektir (Mahmood, 2009 ss. 64-5).

Sekülerizm standart normatif ifadesini, kiliseye ve devlete, din ve yasalara, dini ve siyasi otoritelere ve kesin bir şekilde aykırı bir biçimde dahil olmak üzere, dinin kendisine karşı devletin tarafsızlığı ilkesi olarak ortaya koymuştur. Sekülerizm, nerdeyse sorgulanmaz bir şekilde dini, bireysel bir nesne olarak almak ve onu özel alanda tecrit etmek için dinin kaynağını ve erişimini sınırlamak için alınır. Halbuki gözlerden kaçan veya kaçırılan konu, sekülerizmin bu işlevlerinden daha büyük ve önemli olan yönünün, geleneksel olarak dinin anlamını ve yapısını tanımlamak, dönüştürmek ya da üretmek olduğudur. Diğer bir deyişle, sekülerizm bir söylem değil, geleneksel olarak, bir çok alanları meydana getiren gücün kamusal, özel, politik gibi insan hayatının en önemli unsurları olarak kabul edilen yönleri için bir örgütlenme yapısı olarak görülür. Dahası, sekülerizm, bütün devletlerin ve toplumların mantıklı bir biçimde takip etmeleri beklenen (veya teşvik edilen) ve bunun karşısında seküler olmayanların da rasyonel olmadığı, inanç devleti ve toplumu olarak, bağınazlık ve dini otoritenin güdümünde oldukları şeklinde bir ifadeyi kabullenme dışında kendilerine başka bir seçenek tanınmamasına yol açan, geleneksel formülasyonu güçlü bir şekilde normatif bir kavramdır. Bu noktada, sekülerizmin normatif boyutları ile Batı medeniyetinin üstünlük iddiası bir birleriyle örtüşür ve ikisi birbirini karşılıklı olarak üreterek güçlendirir. Bu durum aynı zamanda ve seküler olmayan devlet ve toplumların ötekileştirilmesini de beraberinde getirmektedir. Sekülerizm sadece milletler ve toplumlarda dinin yerini düzenlemediğini savunan, aynı zamanda dinin ne olduğunu ve olması gerektiği, içeriğinin nasıl şekillendirileceğini ve buna uygun dini ve seküler pratiklerin ve anlayışların oluşturulmasını da içermektedir. Aynı zamanda sekülerleşme, dinleri tecrit etmekten ibaret değil, seküler toplumlar arasındaki egemenlik, ahlak, kozmoloji ve hegemonik dini geleneklerin pratiklerini yayma sürecidir de.-

Daha önce söylemsel olarak, toplumsal kurumlarda, geleneklerde yerleşik olan dini perspektifler, şimdi de belirli bir dine atıfta bulunmadan pek ala işlevini sürdürebilir (Pecora, 2006: 23). Günümüzde dinin tamamen devre dışı bırakıldığı, kökü Aydınlanma'da olan bir sekülerizm anlayışı yerini dinin aslında tamamen unutulmadığı, Aydınlanmanın kendisini dinin konumuna göre tanımlayıp pozisyon aldığı bir şekilde bürümektedir.

Sekülerizm, Batı'nın üretimine katkıda bulunarak hem kendisine hem de Batı dışında kalan dünyanın bakışına ve davranışlarına yön veren bir tarihe ev sahipliği yapmıştır. Bu durum özellikle dinin her iki dünyadaki niteliğini, mahiyetini ve konumunu tayin ederek Batı'nın hem kendisini hem de Batı dışı dünyayı ötekileştirmiştir. Sekülerleşme, yalnızca dinleri tecrit etmek değil, seküler toplumlarda egemen, din, kozmoloji ve hegemonik dini geleneklerin pratiklerini yayma sürecidir: Şöyle ki; sekülerleşmenin normatif etkisi, dini kıyafetlerden ve isimlendirmelerinden dinsel sınırlamalara, hassasiyetlere ve yönetmeliklere hukuk, ticaret, toplumsal normlara ve devlet-konu ilişkilerine kadar bir dizi toplumsal ve kurumsal uygulamalarda ortaya çıkar. Bununla birlikte, sekülerliğin dini şartlandırma, şekillendirme ve yayma yönündeki bir sürece yalnızca sekülerliğin tarafsızlık iddiasını ortadan kaldırmakla kalmaz daha ziyade, dini ve laikliğin ortaklaşa, birbirini tamamiyle iç içe geçtiğini, her birinin diğerini nasıl yapılandırdığını ve bastığını görmemizi sağlar. Başka bir deyişle, modern laikliğin kariyerini takip etmek, modern dinin yürüncesini izlemek için bir zorunluluktur. (Asad, 2013: ix)

Bugün sekülerizm büyük ölçüde anlamını ve içeriğini hayali bir İslam karşıtlığından almakta ve Batı'nın yaşam tarzlarındaki ve dini şeklini ve içeriğini sorgulamaktan muaf tuttuğu gibi inançlarındaki sorunları ve Batı kamusal yaşamını ve onun emperyal tasarımlarını örtmektedir. (Asad, 2013: 10) Yine aynı şekilde "seküler hümanizm" de Amerika'daki sağcı muhafazakarlar tarafından, aile dokusu, bireysel ahlakı ve vatanseverliği yok ettiği gerekçesiyle hedef alınmaktadır. Bu nedenle, eleştirinin dinî ve diğer asılsız otoriteleri yerinden ettiği ve dini izole ettiği ve ön yargıları, kişisel fikir veya inançların yerine bertaraf ederek onun yerine akli, öznelliği ve bilimi ikame ettiği, dolayısıyla bu niteliğinden ötürü seküler olduğu şeklinde yerleşik bir kabul vardır. Aydınlanma'dan günümüze dek varsayımı doğru, gerçek, rasyonel ve hatta bilimsel olanın ancak dini otoritenin veya "önyargı"ların dışında var olduğu gerçek olarak kabul edilegelmiştir. Bu varsayım, Kant'ta her şeyin hatta aklın kendisinin dahi eleştiriye konu olmasında ve Hegel'de Hristiyanlığın rasyonel çekirdeğini eleştirel bir tarih ve fenomenoloji aracılığıyla ortaya çıkarmak gerektiği düşüncesiyle zirveye ulaşır. Bu açıdan eleştirinin görevi, her türlü karşıtlığı olduğu düşünülen bir yerden, hem dini, ideal, gerçek dışı, spekülatif ve ilahi olan bu kafa karışıklıklarını rasyonel, maddi, gerçek, bilimsel ve insani amaç doğrultusunda açıklamak ve tamamlamak olmuştur.

Din ve rasyonellik ilişkisi bağlamında dinin irrasyonel bir olgu olarak tanımlanması konusunda Max Weber'in kendine özgü bir bakış açısı sunan görüşlerini aydınlatıcı olması bakımından hatırlamak yararlı olacaktır. Ancak öncelikle hatırlanmalıdır ki, din onsekizinci yüzyıl ve öncesinde ilahiyat olarak anlaşılır ve uygulanırdı. Darwin ile birlikte din ve dini dünya görüşüne büyük bir saldırı başlamıştır. Bundan sonra din ilahiyat olarak değil, bilimin karşı kutbunda onun olumsuz

bir rakibi olarak ve eleştirel bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır. Batı’da ondokuzuncu yüzyıla kadar din, ilahiyat bağlamında ve anlamında ele alınırken, bu dönemden itibaren Mircea Eliade’in tespitiyle din bilimsel olarak çalışılmaya başlanmış ve ilk örneğini Max müller’in “Essay on Comparative Mythology” başlıklı makalesi oluşturmuştur. Dinin İlahiyat hatta batıl inanç konumundan bilimsel bir araştırma konusu haline gelmesinde etkili olan nedenlerden biri de Darwin’in Türlerin Kökeni adlı eserinin özellikle canlılara ve yaşamın kaynağına yaradılışa ilişkin görüşlerinin, dinin savlarına karşı yeni bir direnç ve saldırı aracı olarak konumlandırılmasının etkisi oldukça büyüktür. Bununla birlikte dinin inanç boyutu tümüyle yadsınmamıştır. Aydınlanma, Fransız Devrimi, 1848’e dek süren bir dizi ulusal ayaklanma ve Avrupa’da bu ayaklanmaların birçoğu başarısızlıkla sonuçlanması pek çok düşünürü, özellikle karamsarlığın üzerinde düşünmeye itmiştir. Buna göre insanın bireysel varlığını sürdürebilmesinde olduğu gibi toplumsal açıdan da insanların kendilerinden daha üstün bir güce tapınma ve ibadet etme ihtiyacı hissettiğini dolayısıyla bireysel ve toplumsal krizlerle başa çıkabildiklerini ortaya koymuştur.

Bu bakımdan, Max Weber ‘dünyanın büyüünün bozulması’ ifadesini, Weber’den yüzyıl önce kullanan Schiller’den ödünç almıştı (Pecora, 2006: 107).

Weber, rasyonelliğin hayatın her alanında söz konusu edilmesi ve gündelik yaşamın ötesine geçerek metafizik alanı içine alması ve onu biçimlendirmesi, ona ilişkin anlayışı değiştirmesini, yaşamın dini boyutunun anlam içeriğinden soyutlanması olarak görür. Maddi ve manevi boyutu olan bu dünyanın ve yaşamın iki alanın da dikkate alınması gerekir. İnsan bir alanı merkeze alarak diğerini ihmal ettiğinde çatışma ve karamsarlık egemen olmaktadır. Dinin büyüünden arındırılması (Weber, 1975: 333) olarak nitelediği bu durumla birlikte, dinin alanına müdahale edilmiş ve onun temel dayanağı olan Tanrı inancı inkar edilmeye ve dolayısıyla Tanrısız bir dünyanın ve yaşam biçiminin inşa edilmesi anlamına gelir. Weber’e göre, insanlık tanrısız bir dünyada yaşamaya mahkum edilmiştir. Max Weber’in biyografisini kaleme alan Marianne Weber, onun dünyanın büyüünden arındırılması ve rasyonellik düşüncesi ile Batı kültürünün birbiriyle ilişkisini şu ifadelerle dile getirir:

Rasyonelleşme süreci sihirli kavramları çözmekte ve dünyayı gittikçe daha fazla büyüünden arındırmakta ve onu tanrısızlaştırmaktadır. Din sihirden doktrine değişir. Ve şimdi, dünyanın ilkel imajının parçalanmasından sonra, iki eğilim ortaya çıkmıştır: Bunlardan biri dünyanın rasyonel bir olarak kavranması ve diğeri mistik olarak deneyimlenmesi. Ancak, dinler sadece kendi damgalarını düşüncenin artan gelişiminden almakla kalmazlar; rasyonalizasyon süreci de birkaç izlek üzerinden ilerler ve özerk gelişimi, uygarlığın tüm yaratımlarını (ekonomi, devlet, bilim ve sanat) kapsar. Özellikle Batı medeniyetinin tüm biçimleri, Yunanlılar tarafından

ilk olarak geliştirilen yöntemsel bir düşünce biçimi ile kesin olarak belirlenmiş ve bu düşünce tarzı, belirli amaçlara yönelik bir yöntemsel yaşam tarzı ile Reform Çağı'na katılmıştır. Bu, modern uygarlığı antik uygarlıktan ayıran teorik ve pratik rasyonellik ile modern Batı medeniyetini Asya medeniyetinden ayıran özel karakterin birleşimidir (Weber, 1975, s.333).

Weber'e göre bir din ne denli az büyü ya da fantaziye dayalı mistisizm ve çok öğreti içerirse, rasyonel mazeretlere o ölçüde ihtiyaç duyacaktır. Dinin gittikçe kitap dini ve öğreti haline gelmesi, onun o denli edebi bir şekilde bürünmesine yol açmakta ve din adamlarının kontrolü dışındaki sıradan insanların rasyonel düşüncesini kıskırtmaktadır. Weber'e göre bütün dinler gerek psikolojik gerekse entelektüel yapılarıyla, kendilerinde içkin olarak dünyevi olan ile uhrevi olan arasındaki mücadele ve gerilimi ortadan kaldırmadan, entelektüelizme karşı farklı tutumlar takınmıştır (Weber, 1946: 351). Düşünen sıradan insanlar arasından din adamlarına düşman peygamberlerin çıktığını; din adamlarından ve bağnazlardan bağımsız bir şekilde kurtuluş arayan mistiklerin de çıktığını; ve nihayetinde dine düşman filozofların ve kuşkucuların ortaya çıktığını vurgular. Max Weber'e göre yirminci yüzyılın entelektüeli Luther'in, Calvin'in, Reform hareketlerinin, Voltaire'in akıl çağının bir ardılı, kutsal inancın yerine seküleri yerleştiren hümanist, materyalist, doğrudan ateist olmasa dahi bir deisttir. Lukasc daha da ileri giderek Schelling, Schopenhauer Kierkegaard ve Nietzsche nin düşüncelerinde eserlerindeki yönelimlerinde tepkisel bir 'dini ateizm' görür (Pecora, 2006: 103). Moderniteyi tamamlanmamış bir proje olarak gören Habermas ise, Aydınlanmanın ideallerinin, aklının ve toplumsal değerlerinin, modernitenin kültürel alanda 'yeni bir paganizme dönüşüyle' birlikte ortadan kalktığını savunur. Habermas'a göre romantik motiflerin ve bir tür 'pagan' dini perspektif yirminci yüzyılın politik yaşamında belirleyici bir rol oynamıştır. Hitler ve Stalin'in karizmatik seküler devletin dini karakteri toplumsal kolektif deneyimin kutsal çeşitlemeleri toplumsal günah keçileri, ulusal şiddet,- bunların hepsi dini karakteri görünümünde olan dinin yerine ikame edilmişlerdir.

Habermas'a göre yirminci yüzyılda aşırı politik deneyimleri şekillendiren güç romantik motifler ve pagan nitelikli dini perspektif almıştır.

Dine, din adamlarına ve referansını dinden alan ahlak kurallarına karşı çıkan entelektüel, bir yönüyle Aydınlanma rasyonalizmine dahil olduğu izlenimi verirken, diğer yanda dinin içinde fakat dinin temel doktrinine aykırı bir zıt akım olarak varlık gösteren gnostisizme daha yakın durur (Viswanathan, 2010, ss. 223-4).

Eleştirinin sekülerliği varsayımından yapılan bir çıkarım, hem sekülerizmin bir nesnenin veya düşünme tarzının faal eleştirisini yapmasına, hem de entelektüel konuların eleştiriye maruz bırakıldıkları atmosferin yaratımına olanak sağlar. Bunun yanı sıra varsayım, her iki terimin -eleştiri ve sekülerizm- a priori olarak, evrensel, tikel tarihler ve kültürlerden bağımsız biçimde söylemsel olarak teşkil

edilmesine bağlıdır (Asad, 2013: vii). Sekülerlik baştan dinsel içeriğe sahiptir, bu nedenle her zaman belirli bir rasyonalite düzenini irdeler ve bu eleştiri doğası gereği yerleşik ve kısmi olmaktadır. Bu nedenle, sekülerizm, akıl ve eleştirinin çağdaş Batı söyleminde birbirini gerektirdiğini ve motive ettiğini ortaya koymaktadır. Buradaki eleştirinin kullanımı, gerekçenin mutlak güvenilirliğine yönelik bir saldırı olduğu kadar aynı zamanda inancın gerekliliği için bir argüman olarak ortaya çıkmıştır. On sekizinci yüzyılın sonunda Kantçılışma egemen felsefi söylem oldu. Fakat 19. yüzyılda ait dil teorilerinin öneminin azalmasıyla birlikte, felsefenin rasyonel eleştirinin doğru bir şekilde tanımlanabildiği ve uygulanabileceği özgün bir kavramsal alan olduğu iddialarını güçlendirdi. Kantçılar için politik devrim, bu nedenle felsefi eleştiriye alternatif olarak ortaya çıktı; felsefi eleştiri özgürlüğü, politik devrimin önünü açmanın bir koşulu haline geldi. Dolaylı olarak, gerçeğin politik ve dini kısıtlamadan değil, rasyonel bilimin ilerleyişinden özgürce garanti edildiği görüşü öne çıktı. Sekülerleşmenin tek taraflı tarihsel bir okuma ile sınırlı tutulması onun anlaşılması önünde bir engel oluşturmuştur. Sekülerleşme ile ayrılmaz bir bütün oluşturduğu düşünülen modernleşme, dini büyüenden arındırarak onu aklileştirmiştir. Sekülerizm sadece din ile ilgili olmakla kalmaz, aynı zamanda bilim, ekonomi ve politik söylemlere de sahiptir.

Kant'tan önceki Aydınlanma filozofları için eleştiri, sekülerleşmiş bir metafiziğe (insan aklıyla ilgili düşüncede) kök salmış ve din ve devlet iddialarına karşı yönelmiştir. Kant için eleştirel, yerleşik rasyonel sınırlara ve özel inanç ile kamusal akıl arasındaki sabit sınırlara sıkı sıkıya atf yaparak epistemolojik kendi kendini düzeltme sürecine dönüştü. Daha sonra 19. yüzyılda hızla sanayileşen bir dünyada, eleştirel ve devrimci şiddet, artık alternatifler olarak değil, sınıf mücadelesinin tamamlayıcı biçimleri olarak ortaya çıktı ve bu çağrıda bulunan eleştirel politika örgütlü işçi sınıfı hareketlerinin politikasıydı. Yirminci yüzyılda, noe-Kantçıların çabaları sayesinde eleştiri daha sonra ideolojik politikalara ve radikal entelektüellere yönelik bir silah haline geldi. Bu filozoflar grubu arasında, eleştiriler yine doğal ve insani bilimleri için hayati öneme sahip bir ilke olan evrensel aklın kriteri haline geldi. Bilimsel bir gerçeği eleştirilebilir olarak- ve bu yüzden de yanlışlanabilir. Çünkü dini değerler rasyonel eleştiriye karşı bağışık olduğu için, inanç temelli olduklarından, ne tarafsız ne de nesnelirler ve dolayısıyla bilimsel gerçeklerin yetkisine sahip olamazlar. Bir "inancın" hakikat için bir aday olarak sunulduğu ölçüde, bu, geçici olarak yapılmalıdır - yani, çok ciddiye alınmamalıdır. Son örneğim modern teoloji olarak seküler eleştiridir. Teoloji hiçbir zaman eleştirisizdir ve özellikle de 19. yüzyılın başından beri, teoloji seküler eleştiriye özümsemi (Mahmood, 2006: 51). Rönesanstan bu yana, modern yapılar toplumsal yaşamı ve kurumları dinin etkisinden soyutlayıp normalleştirmek ve düzenlemek için sosyal bilimlerini teşvik etmiş ve bu durumdan dolayı disiplinler bir eleştiri anlayışı gündeme gelmiştir. Seküler eleştirinin pratiği artık modern öznenin, kendi politik duruşunun

ve anlayışının gerektirdiği hakikat ve özgürlük arayışının modern bir işareti durumuna gelmiş durumdadır. Seküler eleştiri artık özgür ifade ve iletişim hakkı ve onun kullanılma biçimi ile yakından bağlantılı bir sorumluluk haline gelmiştir. Ne felsefi ne de edebi eleştiri aklın ayrıcalıklı yeri olduğunu iddia edebilir. Çünkü her eleştirel söylemin kendisine ait kurumsal koşulları vardır. Temelde seküler eleştiriye iki yaklaşım söz konusudur: Tanım gereği kendisini dünyevi, kozmopolit ve insanın ürünü olan bilgiyle ifade etmesi. Burada eksik olan husus, sekülerleşmenin nasıl meydana geldiğini açıklamamasıdır. Burada sekülerleşmenin somut göstergelerinden biri olan ulus devletlerin yapılanması başvurulan –cevaplardan birini oluşturmaktadır: Buna göre ulus devletler, dinin görünürlüğünü ortadan kaldırarak kamuoyunun görüşü alanından çıkarmış kendi milli kimliklerinin ifadesi olarak dil ve milliyetçilik temelinde yükselmeye çalışmışlardır. Arnold dini geleneklerin merkezi konumu işgal ettiği düşünür ancak kendi düşüncesi en iyi ifadesini seküler hümanist ideallerde bulur. Seküler eleştiri, milliyetçiliğin handikaplarından kurtulmanın yollarını gösterir. Halbuki fundamentalizmden söz edilecekse, bunların hepsinin eşit şekilde değerlendirilmesi ve eleştirilmesi gerekir. Bundan ötürü, Batılı entelektüeli olaya çok daha geniş bir açıdan bakmaya, sadece geleneksel olarak altı çizilenlere karşı değil, bütün teokratik eğilimlere karşı seküler (ya da değil) bir konum almaya itmektedir (Said, 2012, s.60).

Arnold, burjuvazinin “yalnızca para kazanmak ve kendilerini kurtarmak kaygısı taşıdıklarına inandığı görüşünü paylaşır ve aynı şekilde he ne kadar İngiliz edebi, kültürel geleneklerini çalışmalarına sıklıkla konu etse de, İngiliz olmayan ezilmiş, haksızlığa uğramış kişileri de yakından duyar. Ulusüstü yönelime sahip ve disiplinlerarası çalışma prensibine bağlı olan Arnold, formüle sistematize edilmiş yorum yapmayı engelleyen bilgi anlayışına karşı çıkar. 19.yüzyılda özellikle Darwin’in çalışmalarıyla etkilenen dini metinlere yönelik eleştirel çalışmalarda tarihsel ve kültürel çalışmalar ve yaklaşımlar ve hümanist bakış açıları dini hakikatin ve kültürel ulusal kimliğin etnik bir karakterde olduğunu göstermektedir. Bir açıdan çatışma bağnazlık gibi unsurlar etnik düşüncenin yükselişe geçmesiyle hız kazanmıştır. Ernest Renan gibi İngiliz ulusunun fiziksel olduğu gibi kültürel açıdan da belirli bir düzeye kadar karma olduğu görüşünde olan Arnold, nerdeyse mistik romantik bir bağ ile dilin etnisitenin ulusun ve dinin birbirlerine bağlı olarak Avrupa tarihini oluşturduğunu düşünür (Pecora, 2006: 149). Fakat bununla birlikte Arnold’da kesin olan görüş etnik temelin ve tenin fiziksel özelliklerine ve kan bağına dayanan bir etnik niteliğin ari yapısını kaybetmediği sürece her zaman belirleyici konumda olduğu görüşündedir. Arnold, Hıristiyanlık konusunda da farklı düşüncelere sahiptir: Etnisite olarak Avrupalılar Helen kültürüne diğerleri ise İbrani kültürüne aittir. Yine, Avrupa Hıristiyan, Aristo ve Plato’nun etkisini daha fazla hissederken, Hz. Davud, Hz. Yusuf’un, İbrani ve Yahudi geleneğinin semitik Hıristiyan anlayışından farklıdır. Dolayısıyla Hıristiyanlığı, Arnold için pratik, hayranlık uyandıran bir din haline

getiren etkisi Hint-Avrupa Helen kültürünün ona olan katkısıdır (Said, 1983: 22). Kültür Mathew Arnold'un görüşüne göre en iyi ifadesini Devlet yapılanmasında bulur. Sanatçı, sosyal bilimci ve eğitilmiş olup eli kalem tutan herkes bu kültürü yüceltmelidir. Tersinden bir okuma ile bunun anlamı, otoriter bir karaktere sahip olan kültür bağlularından onu korumak, kollamak ve yüceltmek gibi taleplerde ve baskı unsuru olur. Söz konusu durum Avrupa edebiyatı için de aynen geçerlidir: Avrupa edebiyatı bölümlerinin müfredat yapıları bu durumu tam anlamıyla açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Büyük metinlerin yanı sıra, alanlarında saygın ve büyük bir yetkinliğe sahip eleştirmenler ve eğitimciler, ya da etkin bürokratlar, büyük teoriler, içeriklerinden dolayı saygı uyandıran bir ilgiyi zorunlu kılan bir otoriteye sahiptir.

İlk olarak, beşeri bilimler için Avrupa merkezci modelin hümanist bilim adamı için doğal ve uygun bir konuyu temsil ettiği, neredeyse bilinçsizce benimsenen bir ideolojik varsayım vardır. Burada söz konusu olan yalnızca nesiller boyunca aktarılan edebi üstünlük ön kabulü değil, aynı zamanda, bu sürekliliğin biyolojik yönünden ve biçiminden de kaynaklanmaktadır. Bir başka açıdan Raymond Williams'ın gösterdiği üzere, 17. Yüzyıl şiirlerindeki ülke ve malikâne betimlemeleri ve temsilleri temsil ettikleri nesnelere ve konular açısından olduğu kadar, örneğin malikâne gibi nesnelere temsillerinin estetik, uyum gibi sanatsal ölçütlerin ötesinde aynı zamanda bunların arkasındaki medeniyetin ve yaşam tarzının farklılığının ve üstünlüğünün de vurgulandığı metinlerdir. İkinci dünya Savaşı öncesi İngiliz yazar şairler hayatın anlamı konusunda dini bir görüşe sahiplerdi (Ellman, 1960, s.196). Bir başka açıdan J. Hillis Miller'a göre edebiyatta din, yalnızca şair ve Tanrı arasında önemi olan, onun dışında tarihsel ve toplumsal açıdan ise, içi maneviyattan boşaltılmış, bir kavramdan ibaret olduğunu belirtir (Miller, 1965 s. 43).

Foucault ve Aydınlanma

Foucault, Aydınlanmayı yeni bir düşünme, fikir, geleneğin, mitin vs. yerini aldığı düşünür. Ona göre Aydınlanma, dine de karşı değildir; yalnızca başka bir rasyonaliteye karşıdır. Foucault'nun görüşleri diğer Batılı entelektüelleri de etkilemiştir: Şöyle ki; Din Aydınlanmaya karşı ve onun rakibidir. Foucault'ya göre Aydınlanma, aklın ve gözlemin bir sonucu olmayıp, sadece bizim düşünce biçimimizde değişikliğe yol açmakla sınırlıdır. Yoksa Aydınlanma, bizi karanlıklardan kurtarmaz. Dini inancın dönüşümü aydınlanmanın bir sonucudur.

Din, Aydınlanmanın sonucu olarak hemen ortadan kaybolmadı, fakat manevi ve pratik olarak modern dünyayı şekillendirmeye devam etti. Aydınlanma kendisini dine karşı değil, başka bir akla karşı, konumlandırmıştır. Yirminci yüzyıl, yeni bir eğilime sahne olmuştur. Sömürgecilik sonrası dönemde ortaya çıkan pek çok

toplumsal eğilimle yakından ilgili olan dini yükseliş, aynı zamanda I. Dünya savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan kapitalizm-komünizm kutuplaşmasının yerini bıraktığı küreselleşme yerelleşme kutuplaşması. Dolayısıyla Sekülerleşme bir tarafta Avrupa –Amerika ekseninde diğer tarafta Asya, Afrika başta olmak üzere eski sömürgelerde boy göstermiştir. Günümüzde sekülerizmi bu denli cazip, vazgeçilmez kılan, modernite ile olan ilişkisidir. Modernitenin ayrılmaz bir parçası ve şartı olarak kabul edilen sekülerizm, modern toplum ve devlet olmanın da şartı haline gelmiştir. Batı'nın sanıldığı gibi, ne o denli seküler ne de bilimsel temele her zaman yaslanmış olduğu gerçeği yansıtmaktadır. İkisinin kesişmesinin önemli bir sonucu Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda antropolojinin doğuşu olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda seküler düşüncesinin etkisiyle aydın kesimi bireysel, özel tecrübeye odaklı, tinsel ve metafizik öğelerinden arındırılmış protestan mezheplerine yoğun bir şekilde ilgi göstermeye başlamıştır. Bu duruma somut bir örnek olarak seküler düşüncelere sıkı sıkıya bağlı olan birçok entelektüelin ırk ve etnisiteden çok daha fazla, Hıristiyanlığa bağlı olarak toplumsal hayata katıldığını göstermektedir (Pecora, 2006: 31).

Özgürlük ve Aydınlanma ve özgürlük yoluyla modern yargıya bağlı olan dinin, böylece, eşit derecede çeşitli geçerli seçeneklerden hareketle, rasyonel ve bilinçli bir özne tarafından özgürce seçilmesi gerektiği düşüncesi öne çıkar. Böyle bir din anlayışı, seküler toplumlarda, ön-varsayımları ve gereksinimleri, daha sonra geriye dönük, köktenci, samimiyetsiz ya da basit, geleneksel olduğu gerekçesiyle reddedilen diğer rakip din anlayışlarıyla bir çatışmaya girinceye kadar fark edilmeyecek şekilde doğallaştırılır. Belki de seküler eleştirinin, sekülerizmin kendisinin bildiği, kabul ettiği ve dayattığı sınırları eleştiri konusu yapması gerekir. Dahası, edebiyatın ve beşeri bilimlerin genellikle kültür içinde var olduğu varsayılmaktadır (“bizim kültürümüz, bazen bilindiği gibi), kültürün onlar tarafından büyütüldüğü ve onaylandığı ve yine de profesyonel hümanistlerin ve edebi türlerin kullandığı kültür versiyonunda eleştirmenler, onaylanmış yüksek kültür pratiği, toplumun ciddi politik kaygılarına karşı marjinaldir. Burada sorulması gereken sorulardan biri şu olmalıdır: Dini pratikler ve dini yaşamın, seküler pratikleri ve onun öngördüğü yaşam tarzını aşan yönü ve etik boyutu var mı? Bu ikisi arasında nasıl bir ilişki mevcuttur? (Asad, 2013: XVIII)

Dışsal düzen olarak dünyanın büyüünün bozulması, yozlaşması öznel yorumlar için birtakım alanlar açtı. Weber, dünyaya karşı çıkan dinler ile etik ve rasyonel açıdan uygun ekonomik ve politik eylemin iç yasaları arasındaki gerilimi betimlemektedir. Böylece, etik kanunları temel alan alternatiflerin, bu tür yaşam sistemlerinde bile, kendi iç hukuklarıyla nasıl mümkün olabileceğini göstermektedir.

Weber gibi, çalışması toplum ve kültür ile din arasında seküler akıl ile sekülerleşmiş din anlayışı arındaki ilişkileri ve gerilimleri ortaya koyma açısından

önemli bir yer tutan bir başka soyolog Emile Durkheim'in çalışmaları da, bilimsel ve materyalist çalışmaların da ne ölçüde ve şekilde dini düşünce tarafından şekillendirildiğinin de göstergesidir. Durkheim'in 1894'ten sonra Smith, Frazer, McLennan ve Robertson gibi İngiliz antropologları okuduktan sonra sinin toplumsal yaşamın bir sembolü ve ürünü olduğu fikriyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Durkheim'in "*Les Formes Elementaries de la Vie Religieuse: Le Systeme Toemique en Australie* (1912)" adlı eserinde dinin niteliği konusunu tartışır. Durkheim'in temel tezi Australya kabileleri üyelerinin kendi aralarındaki dayanışma biçimini, dini temel düşüncenin biçimi olarak ele alır ve bu biçimlerin de köken, anlam ve işlev açısından bütünüyle toplumsal olduğunu ifade eder. Din Durkheim için doğal bir temsil değildir, çünkü bu durumda dinin ısrarı anlaşılabilir olur. Durkheim'a göre din her şeyden önemlisi bireylerin üyesi oldukları topluma ilişkin bir düşünce geliştirebildikleri ve belirsiz fakat bununla birlikte yakından ilişkili oldukları bir düşünce sistemidir. (Durkheim, 1912: 227). Durkheim açısından kolektif temsillerin bir bileşkesi olarak dilin kendisi de toplumsal dayanışmanın göstergesidir. Yoksa doğanın bir aynası veya pratik iletişim aracıdır. Toplumsal açıdan kabul edilebilir fikirlerin ayrı şahsiliği ve istikrarı onları makul ve mantıklı oluşu onları hakikat kılar. Bundan dolayı modernitenin gerçekliği onların ardındaki totemlerin sürekliliği ve dini güçlerin varlığında saklıdır.

Durkheim'in düşüncesi ile yakından ilgili olan T.S. Eliot, seküler ve kutsal arasındaki ilişkiyi farklı düşünce yapılarına bağlı oldukları için sentezleme yoluna başvurur. Eliot'a göre Durkheim'in dini toplum ve toplumsal olanla özdeşleştirilmesi Durkheim'in teorik değil pratik öncüllerden hareket ettiğini gösterir (TS Eliot on Durkheim: A New Attribution, 313). Eliot diğer taraftan Durkheim'le bulunduğu ortak nokta dinin en iyi görünümünün ilkel toplumlarda ortaya çıktığı zira bu toplumlarda dini olan ile dini olmayan eylemler arasında bir farklılık bulunmadığıdır. Ancak ilkel topluma geri dönüşün imkansız olarak kabul edildiği üzere aynı şekilde din ile kültür ve toplumun ayrıştırılması din ile kültürü karşı karşıya getirir. Eliot ayrıca dini anlamak için bir sosyolog edasıyla oluşturulan bir bakış açısına ihtiyaç olduğu kanaatinde. T S Eliot'ın Waste Land (Çorak Ülke) salt edebi ve sanatsal bir metin olmayıp din sosyolojisi bağlamında ele alınabilen bir metindir, çünkü burada din-Hıristiyanlık ile toplum arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır. Eliot, insanların toplumsal yaşama biçimini dinin bir yansıması olarak benimser. (Eliot, 1949: 32). Heidegger ise Batu uygarlığının oluşumunu ve gelişimini bu uygarlığın aynı zamanda kaçınılması gereken niteliklere sahip olmasıyla aynı anda anlaşılmasının eşzamanlı oluşuna dikkat çeker (Heidegger, 1969, ss. 32-33).

Toplumsal ile kutsal arasındaki ilişki, kutsalın ardındaki toplumsal yapıyı ve oluşumu dikkate almak, günümüz modernitesinin toplumsal olgulardan edebiyat kuramlarında dek, bir dizi yeni tinsel bir modernist duyarlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern kültürün, hepsi de seküler Aydınlanmanın katı tutumuna

karşı çıkmak anlamına gelen üç tür yaklaşım olduğu söylenebilir: 1) Kökenine dönmek 2) doğal felsefeye, dine dönüş 3) dini ateizme yönelmek.

Toplum hiçbir şekilde mantıksız veya mantık anlayışından yoksun değildir, tutarsız, fantastik, hayali- insanların sandığı veya düşündükleri görmek istedikleri gibi değildir. Tam aksine kolektif bilinç psikolojik/tinsel yaşamın en üstün biçimidir, çünkü bu bilinçlerin üstünde bir bilinçtir (Durkheim, 1912: 445). Toplumsal bilinç dışında üstünlük ve olasılık tesadüflerden uzak olarak nesnelere ve kavramları kalıcı ve hayati açıdan kavrar iletilebilir, gözlenebilir açılardan fark eder. Topum her anlamda bireyi aşar, kuşatır donatır, bizi şekillendirir. Bilgimiz ve hakikat anlayışımız içinde yaşadıkları toplum sağlamdır. Ve bunlar yine toplumsal iletişim ve akıl ki zamansız bir sekülerizm yol açar. Seküler entelektüeller aynı zamanda kendi ulus devletlerinin ahlaki anlayışları konusunda da dogma olarak niteledikleri dini değer yargılarının yerine, seküler anlayışı ikame etmeye çalıştılar. Ulus devletlerin ahlaki ve eğitim normları açısından son derece elverişli bir kullanıma sahip olarak toplumsal dayanışma ve kolektif bilinç kavramları, dini dogma olmayan fakat dinin öngördüğü işlevleri yerine getiren bir konuma geldi.

Sonuç

Günümüzde, kanaatimizce, eleştirinin karşı karşıya kaldığı iki temel soru vardır: Edebiyat eleştirisi seküler olmak zorunda mı? Ve bununla ilgili olarak ikinci soru ise: Dini eleştiri gerçekten imkânsız mıdır?

Her iki sorunun cevabı sadedinde, sekülerizm ve dinin konumu, tarihsel statüsü ve gelişimi ve günümüzdeki algılanma biçimine dair ilk saptama şudur: Eleştirinin Batı'dan tevarüs edildiği şekliyle Aydınlanma hatta Rönesans ve reform hareketlerine dek giden tarihsel süreçteki hakim karakteristiği onun seküler niteliği olmuştur. Bu nitelik, sekülerizmin kendisini dinin karşısında konumlandırması ve din ile olan hesaplaşmasında galip çıkarak dinin kamusal hatta bireysel hayattan kovulması ile sonuçlanmış ve dolayısıyla bütün sosyal bilimlerin olduğu gibi edebi eleştirinin de dinden tamamen arındırılması ile nihayete ermiştir. Sekülerizmin ve pozitivist bilim anlayışının tam anlamıyla mutlak hakim olduğu on dokuzuncu yüzyıl boyunca bütün kurumlarıyla kamusal, kültürel ve belirli ölçüde bireysel hayatı kuşatan sekülerizm, yirminci yüzyılda insanlık tarihinin en trajik iki büyük savaşının yol açtığı yıkım, maddi olduğu kadar manevi arayışları da tetiklemiş, sekülerizmin, modernitenin, pozitivist bilim anlayışının ve ilerleme düşüncesinin yeniden gözden geçirilmesini, maddi ve manevi refah anlayışın dayandığı öncüllerin sorgulanmasını gerektirmiştir. Bu durum eleştirinin kendisinin seküler niteliğinin de eleştiri konusu yapılmasını gündeme getirmiştir.

Her şeyden önce eleştirinin seküler niteliğinin onun ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesinin gerisinde yatan faktör büyük ölçüde sekülerizmin içinden geç-

tiği tarihsel süreç olduğu gibi, eleştirinin dinden muaf tutulmasını bir zorunluluk olarak addeden anlayışın arka planında da aynı gerekçenin yattığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile, sekülerizm ve din bizzatı kendilerinden menkul bir gerekçe ile değil de, reform hareketleriyle başlayıp Rönesans ile devam eden ve nihayetinde Aydınlanma ile doruk noktasına çıkan *dolaylı* nedenlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda özellikle postmodernizmin etkisiyle bütün “büyük anlatılar”ın temellerine yönelik kuşku ve sorgulamalardan bütün disiplinler ve kuramlar gibi sekülerizm de payını almaktadır.

Din kavramı ve din ile ilgili çalışmalar Batı’nın Aydınlanma Çağı ile ve özellikle Hristiyanlıkla bağdaştırıldığından, diğer tüm din ve kültürler bir nevi dışlanmış veya yok sayılmıştır. Bu günkü anlamıyla din ya da dinlerin Batı’da Aydınlanma Çağı ile tanımlanarak, Batı’nın kontrolünde ve baskısı altında kabul ettirilme teşebbüsleri, başarıya ulaşmıştır. Mevcut din anlayışı ile Aydınlanma çağı arasındaki tartışmasız ilişki, Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışı ve gelişimine dair bazı temel dayanakların bilinmesini gerektirir. Bu dönemde, insan ve doğaya dair her şeyin mantıkla anlaşılabilirliği düşünülmüş, empirik bilginin ilgi görmesi beraberinde bilgiye sadece duyu organları ile ulaşılabilirliği düşüncesini ön plana çıkarmış, bilimle ve teknoloji ile ilgili gelişmeler, insanoğlunun doğayı menfaatleri doğrultusunda kullanmasının yolunu açmıştır. Aydınlanma projesinin en önemli amaçlarından biri de, evrenselleşme, yani, bilim ve teknolojiye bu ilerlemeler vasıtasıyla, belli kuralların Avrupa dışında da kabul görmesi gerekliliği olmuştur. Bireycilik ön plana çıkmış, sekülerizm benimsenmiştir. Dönemin sekülerlik anlayışı, Avrupa’da tek otoritenin kilise olduğu çağda, kiliseye ve Hristiyanlığı çeşitli şekillerde menfaatlerine alet ederek iktidarda kalanlara bir tepki olarak ortaya çıksa da, zamanla, Aydınlanma düşüncesinin “evrensellik” faaliyetleri ile dünya genelinde, tüm dinleri dışlayan hatta çağdışı gören ve bilimi tek doğru kabul eden bir sekülerizme dönmüştür. Diğer dinleri bertaraf etme konusunda ısrarcı olan seküler Batı düşüncesi, Hristiyanlıkla bağlarını asla koparmamış, Sekülerizm edebiyat alanında öylesine kabul görmüştür ki, yirminci yüz yılda artık edebiyat ve din arasındaki ilişkinin özelliği olarak tanımlanmış, akademik çevrelerde, özellikle İngiliz Edebiyatı bölümlerinde, sekülerliğe gölge düşürecek en ufak imalar bile çalışmaların bilimselliğine şüphe ile yaklaşılmasına yol açmıştır. Bunun yanında birçok modern edebiyat yaklaşımı, İncil eleştirilerinin de doğruladığı “Tanrı öldü” anlayışını benimsemiş, din çalışmalarını rasyonelleştirmek için bu çalışmaların sadece belli insanların ilgi gösterdiği ruhsal aktiviteler olarak lanse ederek, din kavramı zamanla “geri kalmışlık” ile bağdaştırılmıştır. Geri kalmışlığı çağrıştırdığı için dinden bahsetmekten çekinme durumu özellikle postkolonyal romancıların eserlerine dair akademik yaklaşımların eksikliğinden kaynaklanır. Modernlik kavramının, geçmişle bağını koparmış, gelenekten uzak, “yeni” olarak algılanması da postkolonyal alanlarda dini konulara değinilmeme nedenlerinden

biri olabilir. Avrupa merkezli küresel Aydınlanma Çağı kriterleri, Avrupa kültürü kökenlerini, tüm kurum ve fikirleri sekülerleştirerek sağlamlaştırmış ve “çağdaşlaşma, eşitlik ve demokrasi” adı altında kölelik, kadın erkek eşitsizliği, monarşi gibi tüm olumsuzlukları, adeta sihirli bir değnek ile yok etmiştir. Modernleşme yolunda sekülerleşmeyi küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden bu zihniyet, din konusundaki tartışmasız tahammülsüz tavrını Hristiyanlık sözü konusu olunca değiştirmiş, adeta Hristiyanlığı “modern ve küresel din” kabul etmiştir. Reform, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte toplumsal ve bireysel hayattan gittikçe soyutlanan din, bilimsel olarak sadece teoloji ile ilgili bir bilim statüsüyle sınırlandırılarak ötekileştirilmiş oldu. Dinin toplumdan soyutlanması ve içinin boşatılmasıyla birlikte onun yerine yeni bir yapı inşa ve ikame edildi: Bir başka ifadeyle dinin tarih ötesi, kültür ötesi bir mefhum olarak algılanmaya başlanması. Dinin konumu ve algısı etrafında yeni bir tartışma başlamış oldu: Bir yanda dinin evrensellik iddiası, öte yanda dinin siyaset, hukuk ve bilim gibi aklı öne çıkaran disiplinlerden uzak tutulması nedeniyle tartışmalar meydana geldi.

Edebi çalışmalar, din olgusunu bilinçli olarak arka planda bırakırken, ironik bir biçimde, karşı koydukları ideolojinin yerine yenilerini ikame ederler: Böylece din Marx’da ifadesini bulduğu üzere ideolojiler, pratik boyutundan sıyrılmış ve kimi etik kurallara indirgenmiş, üretim ve bilgi ile bir ilgisi kalmamış, mazlumların acılarını sömüren ve sahte bir teselli vermekten başka bir işlevi olmayan, günümüzün dinin boş bıraktığı alanları doldurmak üzere ortaya çıkmış bir seküler dinlerdir. Sekülerizm dinin tedavülden kalkmasından sonra yürürlüğe girmiş bir teori olmayıp esasında birbirlerini bütünleyen süreçler olarak yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Doğal bilim ve doğal din ayrımları din için de uygulanmaya başladı. Kimi antropologların katkısıyla din yaptırımları, öteki dünya tasımı olmayan, gerçek hayatta pratik bir uygulama imkanı bulunmayan, ceza yaptırımından bütünüyle azade bir tür inanç veya düşünüş biçimi ve subjektif bir yaklaşım olarak yerini aldı.

Sonuç olarak, sekülerizmin edebiyat eleştirisinin mutlak koşulu, dinin ise hiçbir şekilde eleştiri ile yan yana gelmesi imkansız olduğu şeklindeki algı, günümüzde bir çok açıdan tartışılmaktadır. Kuşkusuz dünyanın hemen her yerinde farklı uygulama biçimleriyle sürekli bir biçimde tartışmaların odağında yer alan sekülerizm tartışmalarının etkisi büyüktür. Ve her seküler tartışması doğrudan veya dolaylı olarak din konusunu gündeme taşımaktadır. Ayrıca din konusu hem sosyal bir bilim olarak hem de insani bir gerçeklik olarak, kaynağını insandan ve toplumdan alan edebiyat ve onun eleştirisi ile bir araya gelmesi konusundaki olumsuz değerlendirmeler, yukarıda tartışıldığı üzere, dinin doğasından çok onun tarihsel ve mevcut olumsuz statüsü üzerinden yapılmaktadır. Edebiyat eleştirisi ve kuramlarına dair oldukça fazla olan kaynaklara üstünkörü bir bakış dahi; Marksist eleştiriden psikanalize, yapısalcı eleştiriden yapıbozumculuğa dek, kimileri artık tedavülden kalkmış, ki-

mileri halen yürürlükte olan, kimileri de ortaya çıkacağı zamanı bekleyen sayısız eleştiri akımı ve kuramının varlığını gösterir. Bütün bunların varlığı, son derece karmaşık bir doğaya sahip olan insanı, bütün yönleriyle bir anda kuşatan bir tek kuramın hiçbir zaman yeterli olmayacağına kanıttır. O halde dinin bugünkü özellikle itibarsızlaştırılmış olan kurumsal statüsü üzerinden insanın bireysel inancı yok edilemeyeceği gibi, sayısız eleştiri kuramına karşın dini eleştiri kuramının bulunmaması, buna gereksinim olmadığı anlamına gelmemektedir. Hatta denilebilir ki, alt türleri olan roman hikâye, tiyatro gibi ürünleriyle edebiyat; farklı bakış açılarından felsefe ve din ile birlikte insan doğasının bütün kıvrımlarına nüfuz etmeye ve onun anlam arayışını anlamaya çalışırken edebiyat eleştirisinin, insanın bu arayışına ve dini boyutuna kayıtsız kalması mümkün değildir.

KAYNAKLAR

- ANIDJAR, G. (2006), Secularism, *Critical Inquiry*, 33(1), 52-77.
- MATHEW, A. (1935), Culture and Anarchy, The University Press, Cambridge.
- ASAD, T., BROWN, W., BUTLER, J., & MAHMOOD: (2013), *Is critique secular?: blasphemy, injury, and free speech*, Oxford University Press.
- ASAD, T. (2003), *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford University Press.
- AUERBACH, E. (2003) [1953], Mimesis, trans. Willard R. Trask. Princeton: Princeton University Press, 7, 17.
- BERGER, P. L. (1967), Elements of a Sociological Theory of Religion, *A Doubleday Anchor Book*, New York.
- BERGER, P. L. (1967), The sacred canopy. In *Sociology of Religion* (pp. 21-26), Routledge.
- BLUMENBERG, H. (1985), *The Legitimacy of the Modern Age*, Mit Press.
- DURKHEIM, E. (1912), 1995, The elementary forms of religious life, Karen Fields (trans.)
- ELIOT, T. S. (1949), Notes towards the Definition of Culture, New York:Harcourt, Brace.
- ELLMANN, R. (Ed.). (1960), *Edwardians and Late Victorians*, Columbia University Press.
- ERŞEN, M. (2006), Entelektüel Laik mi Olmalıdır? *Doğu Batı Dergisi*, 36, 211-239
- GAUCHET, M. (1997), *The disenchantment of the world: A political history of religion*, Princeton University Press.
- HABERMAS, J. (1987), *The philosophical discourse of modernity*. Trans. Frederick Lawrence, Cambridge, MA: Harvard University Press
- HABERMAS, J. (2014), *Religion and rationality: Essays on reason, God and modernity*, John Wiley & Sons.

- HART, W. D. (2000), *Edward Said and the religious effects of culture*, UK: Cambridge University Press.
- HEIDEGGER, M. (1969), The principle of identity, *Identity and difference*, 21-41.
- KERMODE, F. (Ed.). (1975), *Selected Prose of T.S. Eliot, The USA: Harcourt Brace*.
- MAHMOOD: (2013), Religious reason and secular affect: An incommensurable divide?. *Is critique secular?: blasphemy, injury, and free speech*, Oxford University Press.
- MENAND, L., & SCHWARTZ: (1982), TS Eliot on Durkheim: A New Attribution, *Modern Philology*, 79(3), 309-315.
- MILLER, J. H. (1965), *Poets of reality: six twentieth-century writers*, Harvard University Press.
- MILLS, C. W., & Gerth, H. H. (Ed., Trans.). (1946), *From Max Weber: Essays in sociology*, New York: Oxford University Press
- NORTHROP, F. (1957), *Anatomy of Criticism: Four Essays*.
- PECORA, V. P. (2006), *Secularization and Cultural Criticism: Religion, Nation, and Modernity*, University of Chicago Press.
- SAID, E. W. (2003a), *Orientalism*. Penguin
- SAID, E. W. (2003b), *Reflections on exile and other essays*, Harvard University Press.
- SAID, E. W. (2012), *Representations of the intellectual*, London: Vintage.
- SAID, E. W. (1983), *The World, The Text, The Critic*, Harvard University Press.
- VAN DER VEER, P. (1993), The foreign hand: Orientalist discourse in sociology and communalism, C. A. Breckenridge and P. Van der Veer (Ed.), *Orientalism and the postcolonial predicament: Perspectives on South Asia*, (p. 39) Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- VISWANATHAN, G. (2010), Said, din ve seküler eleştiri, *M.G.Gürsoy ve B. Ertür (Ed.), Barbarları beklerken* (223-224). İstanbul: Metis.
- WEBER, M. (1975), *Max Weber: A biography*. (H. Zohn, Trans.) New York: John Wiley & Sons.

TÜRKİYE'DE FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dilara AYLAL¹

Geliş: 31.12.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.506059

Öz

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde 2006:Q1-2017:Q4 dönemi kısa vadeli reel faiz oranları ve ortalama döviz kurları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerinin incelenmesi amacıyla tasarlanmıştır. Bu kapsamda yapılan Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçlarına göre kısa dönemli reel faiz oranları ile ortalama döviz kuru değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Aralarında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen model değişkenlerinin herhangi bir nedensellik ilişkisine sahip olup olmadığı ise hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizi yardımıyla sınanmıştır. Nedensellik analizi sonucunda, değişkenlerin kısa dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi içerisinde olmadıkları tespit edilmekle birlikte uzun dönemde karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular bağlamında bir değerlendirme yapıldığında söz konusu her iki değişkenin de birbirleri için uyarıcı bir değişken olduğu yorumu yapılabilecektir. Nitekim ekonomik konjonktürün temel belirleyicileri arasında yer alan bu değişkenler arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisinin varlığı makroekonomik denge unsurları açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ekonomik şoklar karşısındaki direnç kapasitesinin artırılması noktasında faiz oranları ve döviz kuru üzerindeki rolünü belirleyebilecek nitelikte kararlar alması gerektiği söylenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Faiz Oranı, Eşbütünleşme, Nedensellik, Hata Düzeltme Yöntemi.

Jel Kodları: E31, C23, Q43, Q20, C22

1 Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, dilara.ayla@erdogan.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-0206-250X.

A RESEARCH ON RELATIONS BETWEEN THE INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE IN TURKEY

Abstract

This study has designed to investigate the cointegration and causality relationship between short-term real interest rates and average exchange rates for Turkish economy by the period of 2006:Q1-2017:Q4. According to the Engle-Granger cointegration test results, imply that short term real interest rates and average exchange rate variables act together in long term. Whether the model variables with which the cointegration relationship is determined have any causality relationship was tested by Granger causality analysis based on the error correction model. Causality test result concluded that there was not any causal relations between the variables in question in the short term, but there was a mutual causal relations in the long run. When an evaluation is made in the context of the findings obtained from the analysis, it can be interpreted that these two variables are a stimulating variable for each other. As a matter of fact, the existence of the cointegration and causality relationship between these variables, which are among the main determinants of the economic conjuncture, are important in terms of macroeconomic balance elements. For this reason, it can be said that especially the economies of developing countries should take decisions to determine the role on interest rates and exchange rate in order to increase the capacity of resistance against economic shocks.

Keywords: Exchange Rate, Interest Rate, Cointegration, Causality, ECM Method.

Jel Codes: E31, C23, Q43, Q20, C22

Giriş

Araştırmacıların son yıllarda uluslararası ekonomi alanında döviz kurları ve faiz oranları arasındaki ilişkiye özel bir ilgisi olduğu görülmektedir. Bu özel ilginin hem teorik hem de ampirik olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin 1997 yılında yaşanan Asya Krizi sırasında gelişmekte olan ülkelerde sıkı para politikası benimsenmiş; bu noktada paranın değerini korumak, yerli para cinsinden varlıkların beklenen getirisini artırmak, sermaye girişini teşvik etmek ve spekülatif hareketlerin önüne geçmek için faiz oranı kullanılmıştır. Bunun yanında ülkelerde faiz oranı ve döviz kuru arasında öngörülen ilişkinin tersine çevrilmesi konuya yönelik özel ilgiyi artırmıştır. Radelet ve Sachs (1998), Furman ve Stiglitz (1998) ve Stiglitz (1999), sıkı para politikasının kendisinden beklenenin aksine zarar verici bir etkiye dönüşebileceğini ileri sürmektedirler. Bu görüşü ortaya koyanlara göre temerrüt riski ile finansal ve kurumsal sektörlerin zayıflığı göz önüne alındığında, faiz oranlarının yükseltilmesi, paranın değerini artırmaktan ziyade, değer kaybına neden olabilmektedir. Basurto ve Ghosh (2000) tarafından “ters etki” olarak adlandırılan görüşe

göre ise, faiz oranı ve döviz kurundaki değişim arasındaki pozitif yönlü ilişki, döviz kurunu yönetmek için faiz oranını kullanmanın etkinliğini sorgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, yüksek faiz oranları iflaslara yol açmakta bu da ülkeyi uluslararası yatırımlar açısından daha riskli bir hale getirerek sermaye kaçışına neden olmakta ve sonrasında döviz kurunun bozulmasıyla sonuçlanmaktadır.

Faiz oranları ve döviz kuru ilişkisi akademisyenlerin yanında özellikle para politikalarının uygulanmasında oynadığı önemli rolü nedeniyle politika yapımcılar içinde önem arz etmektedir. Holtmoller ve Mallick (2013, 2016) Şensoy ve Sobacı (2014) çalışmalarında gelişmekte olan ülkelerde merkez bankalarının, faiz oranını ve döviz kuru politikalarını enflasyonu azaltmak için kullandığını dile getirmektedirler. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların para politikası açısından önemli sonuçları olduğu göz önüne alındığında, politika yapımcıların doğru politikaları tespit etmesi ve verdikleri kararların tüm etkilerini tahmin edebilmeleri açısından bu piyasalar arasındaki etkileşimi incelemek önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak ampirik literatürde farklı sonuçların ortaya çıkması durumun uygulayıcılar açısından daha problemleri bir hal almasına neden olmaktadır (Bautista, 2003; Sánchez, 2008). Mallick ve Sousa (2012); Minella vd. (2003), gelişmekte olan ekonomilerde faiz oranı ve döviz kuru değişimi arasındaki ilişki hakkında doğru bilgilerin, para politikası aktarım mekanizmalarının daha net anlaşılması açısından oldukça önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca bu ilişkinin zamana bağlı olarak değişiklik göstereceği gerçeği göz önüne alındığında da konunun dikkatle incelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Andrieş vd., 2017: 261).

Bu kapsamda çalışmada Türkiye ekonomisine ait 2006:Q1-2017:Q4 dönemi çeyrek verileri kullanılarak kısa vadeli reel faiz oranları ve ortalama döviz kurları değişkenlerinin eşbütünlük ve nedensellik ilişkisi taşıyıp taşımadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç çerçevesinde giriş bölümünde araştırma konusunu oluşturan etkileşim ilişkisinin ana hatları belirlendikten sonra ikinci bölümde analizde kullanılacak olan değişkenler ile ilgili teorik ilişkiden bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ilgili literatür özetine yer verilerek dördüncü bölümde modellemeye temel oluşturan ekonometrik yöntemlerin teorik altyapısı aktarılmıştır. Beşinci ve altıncı bölümde ise analiz sonucu elde edilen bulguların özetlenmesi ve ilgili model verilerinin değerlendirilmesi yapılarak konuya ilişkin tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

1. Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkisi

Teorik olarak öngörülen döviz kuru modellerinde döviz kurunu etkileyen ekonomik değişkenler ve olası değişkenlerin etkileri incelenmektedir. Bu noktada faiz oranları döviz kurunu etkileyen en önemli ekonomik faktörlerden biridir. Teoride,

faiz oranları ve döviz kurları arasındaki ilişkileri açıklayan farklı modeller mevcuttur. Bu modellerden biri olan Portföy denge modeli (Branson, 1983; Branson ve Halttunen, 1979; Branson vd., 1977) faiz oranı ile döviz kuru arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Faiz oranında meydana gelen değişiklikler portföyün yeniden tahsisinde belirleyici olacaktır. Bir ülkenin faiz getirisi sağlayan varlıkları, yerel faiz oranlarının arttığı ve yatırımcıların daha çok varlığa sahip olmaları durumunda daha cazip hale gelir. Bu durum ise o ülkenin parasının değer kazanmasına neden olacaktır.

Fisher (1930) hipotezi, enflasyonda beklenen bir artışın o ülkenin nominal faiz oranındaki bir artış ile eşleşmesi gerektiğini iddia eder. Bu doğrultuda ev sahibi ülkede faiz oranlarının dışsal olarak artacağını, bu artışın nedeninin ise para piyasasındaki bozukluk olmadığını söylemek mümkündür. Tüm bunların ardından azalan para talebi nedeniyle fiyat seviyelerindeki artış, daha yüksek bir döviz kuruna yol açabilir. Bu nedenle Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) teorisi, faiz oranı ve döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişki olacağını öngörmektedir (Hacker vd., 2012, 2014). Modelin öngördüğü faiz oranı ve döviz kuru arasındaki pozitif ilişkinin ortaya çıkması ise uzun dönemde tam fiyat esnekliğine dayanır. Ayrıca faiz oranı ve döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin söz konusu olabileceği yönünde bir diğer haklı gerekçe Keynesyen yaklaşımda öne sürülmektedir. Daha yüksek bir döviz kuru, o ülkenin dış ticaret dengesinde bir artışa yol açar. Bu durumda kısa dönemdeki yapışkan fiyatlar ve toplam talepteki artış nedeniyle o ülkenin faiz oranları artabilir (Andrieş vd., 2017: 263).

Mundell-Fleming modeli kısa vadede fiyatların yapışkan ve uluslararası sermayenin hareketli olduğunu varsaymaktadır. Bu durum, ev sahibi bir ülkede daha düşük düzeyde faiz oranı, sermaye çıkışı ve ödemeler dengesinde açığa neden olur. Ödemeler dengesindeki bu açık net ihracatın artırılması sürecinde yerel para biriminin değeri düşürülerek ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca model faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkinin negatif olduğunu da öngörmektedir.

Mundell-Fleming tarafından geliştirilen model, döviz kuru değişikliklerine ilişkin beklentileri tam olarak ortaya koyma noktasında yetersiz kalmıştır ve kısa dönem yapışkan fiyat durumundan uzun dönem esnek fiyat durumuna geçişte ekonomide ne gibi değişiklikler olduğunu gösterememektedir. Bu sorunlar, Dornbusch (1976) tarafından formüle edilen modelde çözülmüştür. Bu model, iki aşırı karşıt modelin bir karışımı şeklindedir. Ürün pazarlarında kısa vadeli bir özellik olarak fiyat yapışkanlığını içermektedir. Uzun vadede yeni dengeye doğru fiyat ayarlama esnek fiyatlı parasal modelin bir özelliğidir. Parasal şoklar sonucunda kısa dönemde faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişki negatifken, fiyatların değiştiği uzun dönemde bu ilişki pozitifdir. (Hacker vd., 2012; Andrieş, 2017).

Faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkinin özellikle kısa ve uzun dönem itibariyle incelenmesi durumunda; fiyatların yapışkan olduğu kısa dönemde bu ilişkinin negatif olduğunu, fiyatların esnek olduğu uzun dönemde ise bu ilişkinin pozitif olduğunu söylemek mümkündür. Bir ülkenin faiz oranının diğer ülkelere göre artması, faiz oranının daha yüksek olduğu ülkeye sermaye akışını teşvik edecek ve bu da ülkenin para biriminin değer kazanması için baskı yaratacaktır. Böyle bir etki ilişkinin negatif olduğu kısa dönemde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu durum yabancı ülkelere oranla sürekli artan ülke faiz oranının, ülkedeki daha yüksek enflasyon koşullarından kaynaklandığı sezgisi ile açıklanabilir (Hacker vd., 2010).

2. Literatür Taraması

Faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında elde edilen sonuçların çelişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan olan Hooper ve Morton (1980), Woo (1985), Goldfajn ve Baig (1998) araştırmalarında bu iki değişken arasında bir ilişki olmadığını ileri sürerken, Frankel (1979), Feldstein (1986), Furman ve Stiglitz (1998)'in ise bu değişkenlerin birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koydukları görülmektedir.

Agenor vd. (1997), 1987:1-1995:1 dönemine ait üçer aylık verilerle Türkiye'de maliye politikası, sermaye girişleri, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre, faiz oranı ve döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir.

Furman ve Stiglitz (1998), 9 Gelişmekte olan ülkede 1992-1998 dönemi için yüksek faiz, yüksek enflasyon ve parasal olmayan faktörlerin döviz kuru üzerindeki etkisini Regresyon analiziyle incelemişlerdir. Ampirik bulgulara göre, yüksek faiz oranının döviz kurundaki düşüşle ilişkili ve bu durumun yüksek enflasyona sahip ülkelerden ziyade düşük enflasyona sahip ülkelerde daha belirgin olduğu tespit edilmiştir.

Kraay (2000), 1960-1997 dönemi itibariyle 75 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede spekülasyon atak dönemlerinde faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Probit Regresyon analiziyle araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, yüksek faiz oranı politikasıyla döviz kurunun korunamadığını ortaya koymuştur.

Cho (2001), çalışmasında Kore, Filipinler ve Tai'de 1997-1998 dönemine ait haftalık verileri kullanarak faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle incelemiştir. Analiz sonucunda, faiz oranında meydana gelen dışsal artışların döviz kurunu artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Dekle vd. (2002), çalışmalarında ilk olarak haftalık verilerle 1997 Haziran’ın ilk haftasından 1998 Haziran’ın üçüncü haftasına kadar Kore ve Tayland’da, 1997 Haziran’ın ilk haftasından 1998 Mayıs’ın ilk haftasına kadar Malezya’da, ikinci olarak 1997 Haziran’ın ilk haftasından 1998 Ağustos’un ilk haftasına kadar Kore ve Tayland’da ve 1997 Mayıs’ın ikinci haftasından 1998 Haziran’ın dördüncü haftasına kadar Malezya’da faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle incelemiştir. Ampirik bulgulara göre, bu iki değişken arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki tespit edilmiştir.

Gümüş (2002), Türkiye için yapmış olduğu çalışmada 1993 Kasım-1994 Aralık dönemine ait haftalık verilerle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle araştırmıştır. Analiz sonucunda, ilgili değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Karamustafa ve Küçükkale (2002), çalışmalarında Türkiye için 2000 Kasım-2001 Şubat dönemine ait günlük verileri kullanarak faiz oranı, döviz kuru ve borsa arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testiyle incelemiştir. Ampirik bulgulara göre, ilgili değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisine rastlanmazken kriz sonrası dönem için faiz oranından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bautista (2003), yapmış olduğu çalışmada 1988-2000 dönemine ait haftalık verilerle Filipinler’de faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Dinamik Koşullu Korelasyon analizi ve çok değişkenli GARCH yöntemiyle analiz etmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, bu değişkenler arasındaki ilişkinin sabit olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmayı kapsayan dönem itibarıyla iki kriz döneminde değişkenler arasında güçlü bir pozitif ilişki gözlemlenmiştir.

Dash (2004), çalışmasında 1993 Nisan-2003 Mart ve 1995 Haziran-2003 Mart dönemlerine ait aylık verilerle Hindistan’da faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme modeli, VAR analizi ve Granger Nedensellik testiyle incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda, faiz oranı ve döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişki ve bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Karaca (2005), 1990 Ocak-2005 Temmuz dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye’de faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ARDL Sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucu elde edilen ampirik bulgular, söz konusu değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir. Ancak dalgalı kur dönemi olan 2001 Mart-2005 Temmuz dönemi için aylık verilerle yapılan analizlerde faiz oranı ve döviz kuru arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmuştur.

Sanchez (2005), çalışmasında 1997-1998 döneminde bazı gelişmekte olan Asya ekonomilerinde ve 1999 ile 2002-2003 döneminde Brezilya’da faiz oranı ve döviz

kuru arasındaki ilişkiyi IVAR analizini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, ilgili değişkenlerin olumsuz risk prim şoklarına tepki olarak değer kaybetmeler genişlediğinde negatif ilişkili, değer kaybetmede daralma olduğunda ise pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Chakrabarti (2006), Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD’de 1997-2004 dönemi için faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi çok değişkenli Panel Eşbütünleşme analiziyle araştırmıştır. Analiz sonucunda, bu iki değişken arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı bulunmuştur.

Chen (2006), Endonezya, Kore, Filipinler ve Tayland’da 1997 Mart-2002 Ağustos, Meksika’da 1994 Temmuz-2002 Ağustos dönemine ait haftalık verilerle, Türkiye için ise 1990 Ocak-2002 Ağustos dönemine ait aylık verilerle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi FTP ve TVTP Markov-Switching ve ARCH-GARCH modeliyle analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgular, yüksek oranlı faiz oranı politikasının döviz kurunu koruyamadığını göstermiştir. Ayrıca daha yüksek döviz kuru oynaklığının daha yüksek faiz oranıyla ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Gül vd. (2007), çalışmalarında 1984-2006 dönemi için Türkiye’de faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme analizi ve Granger Nedensellik testini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda, bu iki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunamazken, döviz kurundan faiz oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Hnatkovska vd. (2008), yapmış oldukları çalışmada 1997-2001 ve 1997-2007 dönemleri itibarıyla 8 Gelişmekte olan (Brezilya, Kore, Meksika, Tayland, Peru ve Filipinler) ve 4 Gelişmiş (Kanada, Almanya, İtalya ve ABD) ülkede faiz oranı ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, döviz kurunun faiz artırımındaki büyüklüğe ve faiz oranının başlangıç seviyesine bağlı olarak tepki gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca birkaç gelişmekte olan ülkede faiz oranlarına yapılan müdahalenin döviz kurunda farklı şekilde tepkilerle sonuçlanabileceği tespit edilmiştir.

Hoffmann ve MacDonald (2009), ABD ve G7 ülkelerinde 1978:1-2007:3 dönemi için üçer aylık verileri kullanarak faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Mevcut Değer Modellerinin Eşbütünleşme testi ve VAR analiziyle araştırmışlardır. Analiz sonucunda, bu iki değişken arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur.

Yücel ve Özmen (2010), Türkiye için yapmış oldukları çalışmada 1989-2009 döneminde faiz oranı, döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme analizi ve Granger Nedensellik testiyle analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler ve faiz oranından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Hacker vd. (2012), çalışmalarında İsveç’te 1993-2009 dönemine ait aylık ve üçer aylık verileri kullanılarak faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Regresyon analizi kullanılarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda, bu iki değişken arasındaki ilişkinin kısa zaman diliminde negatif, uzun zaman diliminde pozitif olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Kayhan vd. (2013), yapmış oldukları çalışmada BRIC-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) ülkelerinde 1993 Mart-2011 Temmuz dönemine ait aylık verilerle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan Granger ve Frekans Dağılım Nedensellik testleriyle analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgulara göre, Çin’de uzun dönemde faiz oranlarının döviz kurunu etkilediği ve kısa dönemde döviz kurunda meydana gelen şokların faiz oranındaki değişiklikleri azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Paramati ve Gupta (2013), çalışmalarında 1992-2011 dönemi için Hindistan’da faiz oranı, döviz kuru ve borsa getirisi arasındaki ilişkiyi VAR analizi ve Granger Nedensellik testiyle araştırmışlardır. Analiz sonucunda, faiz oranı ve döviz kuru arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmışlardır.

Şensoy ve Sobacı (2014), Türkiye için yapmış oldukları çalışmada 2003 Ocak – 2013 Eylül dönemine ait aylık verilerle faiz oranı, döviz kuru ve borsa arasındaki dinamik ilişkiyi VAR–FIAPARCH–cDCC yaklaşımıyla analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, oynaklık şokları piyasada sadece kısa dönemde faiz oranı ve döviz kuru arasındaki dinamik ilişkide beklenmedik değişiklikler meydana getirir. Bu durum uzun dönemde söz konusu değildir.

Şentürk ve Dücan (2014), 1997 Ocak-2013 Mayıs dönemine ait aylık verilerle Türkiye’de faiz oranı, döviz kuru ve borsa getirisi arasındaki ilişkiyi VAR modeline dayalı Etki-Tepki ve Varyans Ayırıştırma analizleri ile Granger Nedensellik testini kullanarak incelemişlerdir. Ampirik bulgular, faiz oranından döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Saraç ve Karagöz (2016), Türkiye için yapmış oldukları çalışmada 2003 Şubat-2015 Ağustos dönemine ait aylık verileri kullanarak kısa dönem faiz oranlarının döviz kuru üzerindeki etkisini Granger Nedensellik testiyle analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik bulgulara göre, daha yüksek faiz oranlarının döviz kurunun zayıflamasına neden olmadığı tespit edilmiştir.

Andrieş vd. (2017), çalışmalarında Romanya’da 1999 Şubat-2014 Aralık dönemine ait aylık verilerle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Dalgacık Tabanlı analizle incelemişlerdir. Analiz sonucunda, faiz oranı ve döviz kuru arasında kısa dönemde negatif uzun dönemde ise pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Doğan vd. (2017), Türkiye’de 4 Ocak 2002-21 Nisan 2017 dönemine ait haftalık verilerle faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi TARARCH analizini kullanarak

araştırmışlardır. Elde edilen ampirik bulgular, faiz oranındaki oynaklığın döviz kuru oynaklığını artırdığını göstermektedir.

Kofoğlu vd. (2018), çalışmalarında Türkiye’de 2003:1-2016:4 dönemine ait üçer aylık verilerle çekirdek fiyat endeksleri, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki dinamik ilişkiyi Johansen-Juselius Eşbütünleşme analizi, Vektör Hata Düzeltme modeli ve Wald testi kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda, dolardan faize doğru tek yönlü ve Euro ile faiz oranı arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3. Yöntem

Bu analizde Türkiye’nin 2006-2017 döneminde gerçekleşen kısa vadeli reel faiz oranları ve ortalama döviz kurları arasındaki ilişki zaman serisi analizi yardımıyla açıklanmaktadır. Zaman serisi analizlerinde uygun modelin seçimi aşamasında öncelikle söz konusu serilere durağanlık analizi yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın durağanlık analizi Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi kullanılarak yapılmıştır. Değişkenlerin durağanlık derecelerinin belirlenmesinin ardından aralarında herhangi bir uzun dönem ilişki olup olmadığı ise serilerin yapısı gereği Engle-Granger eşbütünleşme testi yardımıyla belirlenmiştir. Son olarak ise sebep-sonuç ilişkisinin tespiti için hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemlere ilişkin teorik çerçevenin ortaya konulması gerekmektedir.

Genişletilmiş Dickey Fuller Birim-Kök (ADF) testi, zaman serilerinin durağanlık analizlerinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Uygulama ile serilerin durağan oldukları seviye belirlenmekte ve durağan olmayan bir seri ile karşılaşıldığında fark alma işlemi yapılarak ilgili serinin durağanlaştırılması sağlanmaktadır. Bunun sebebi zaman serilerinde ortaya çıkabilecek sahte regresyon sorunun ortadan kaldırılması ve istikrarlı bir ekonometrik modelin oluşturulabilmesidir. ADF testinde kullanılacak olan regresyon denklemi şu şekildedir (Dickey-Fuller, 1981: 1063):

$$\Delta X_t = \alpha + \gamma trend + \rho X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta \Delta X_{t-i} + v_t$$
$$\Delta X_t = \alpha + \gamma trend + \rho X_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta \Delta X_{t-i} + v_t \quad (1)$$

Yukarıda belirtilen regresyon denkleminin bağımlı değişken gecikme uzunluğu Schwartz (SIC), Akaike (AIC) bilgi kriteri, Ljung Box Q-istatistiği veya Lagrange Çarpın Testi yardımıyla belirlenmektedir (Enders, 1995).

Analizde kullanılacak olan serilerin uzun dönemde ortak bir trende sahip olup olmadıkları Engle-Granger (1987) eşbütünleşme analizi kullanılarak sınanmıştır. İki aşamadan oluşan bu yöntemde herhangi iki değişken (örneğin, KDİR kısa dönem reel faiz oranını ve LORTDK logaritmik ortalama döviz kurunu temsil etsin)

arasındaki eşbütünleşme ilişkisi aşağıda belirtilen regresyon denklemlerinin EKK ile tahmin edilmesi ile başlamaktadır.

$$KDİR_t = \alpha_0 + \alpha_1 LORTDK_t + \varepsilon_{1t} \quad KDİR_t = \alpha_0 + \alpha_1 LORTDK_t + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$LORTDK_t = \beta_0 + \beta_1 KDİR_t + \varepsilon_{2t} \quad LORTDK_t = \beta_0 + \beta_1 KDİR_t + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

Testin sonraki aşaması ise yukarıda belirtilen denklemlerden hata terimleri serisinin elde edilmesidir. Bu aşamada ε_{1t} ve ε_{2t} ile ifade edilen hata terimi serilerinin durağanlıklarının sınanması gerekmektedir. Söz konusu sınama işleminin ADF durağanlık analizi ile yapılması durumunda sabitsiz ve trendsiz modele göre işlem yapılması uygundur. Nitekim model serilerinin fark durağan bulunması durumunda hata terimleri serisinin seviyesinde durağan bulunması eşbütünleşme ilişkisinin varlığı yorumunun yapılabilmesi için şarttır (Engle- Granger, 1987: 268). Başka bir ifadeyle hata terimi serisinin durağan olması model değişkenleri arasında en az bir eşbütünleşme vektörünün olduğu anlamına gelmektedir.

Aralarında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilen seriler arasında en az bir yönlü sebep sonuç ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir (Engle-Granger, 1987: 255). Hata Düzeltme Modeli (Error Corection Model) eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olan serilerin sebep-sonuç ilişkisinin araştırılmasında kullanılabilir. Bu kapsamda tahmin edilecek olan ECM modeline ait denklemler şu şekildedir (Granger, 1988: 204):

$$KDİR_t = \alpha_0 + \sum_{i=0}^m \beta_i \Delta KDİR_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j \Delta LORTDK_{t-j} + \theta_1 \varepsilon_{1t-1} + (4)$$

$$LORTDK_t = \pi_0 + \sum_{i=0}^m \vartheta_i \Delta LORTDK_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j \Delta KDİR_{t-j} + \delta_1 \varepsilon_{2t-1} + u_{2t} \quad (5)$$

Yukarıda belirtilen denklemler ile tahmin edilen hata düzeltme mekanizması ile ulaşılan hata düzeltme terimi 0 ile -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlı olan bir değer alıyorsa sebep-sonuç ilişkisinin varlığı kanısına varılır. Bununla birlikte, “KDİR değişkeni LORTDK’nın Granger anlamda nedeni değildir” ve “LORTDK değişkeni KDİR’in Granger anlamda nedeni değildir” şeklinde ifade edilen H_0 hipotezleri, γ_j ve Ω_j katsayılarının grup halinde anlamlı olması durumunda reddedilir. Böyle bir durumda da değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin varlığı kabul edilecektir (Granger, 1988: 204).

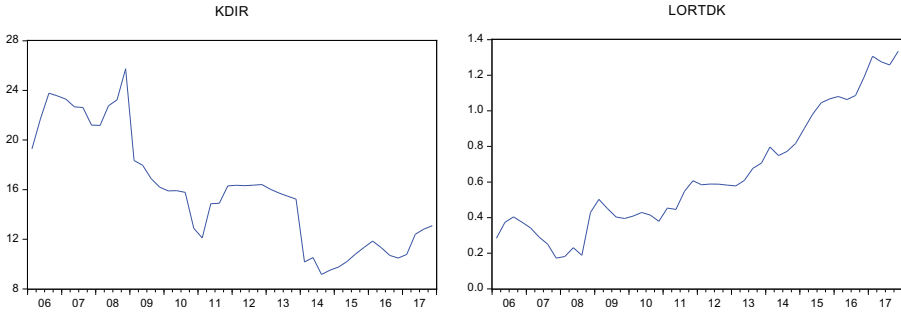
4. Ampirik Analiz

Çalışmada KDİR (Kısa Dönem Reel Faiz Oranı) ve ORTDK (Ortalama Döviz Kuru) olmak üzere 2006-2017 dönemini kapsayan çeyrek veriler kullanılarak oluşturulan iki değişken kullanılmıştır. Söz konusu değişkenlerden kısa dönem reel faiz oranı değişkeni 3 aylık mevduat faizi ve enflasyon oranı kullanılarak türetilmiştir. Söz konusu dönem aralığının seçiminde Türkiye’de yakın geçmişe ait gelişmelerin izlenmesi amacı etkili olmuştur. İlgili dönem aralığı dâhilinde

faiz–kur ilişkisi bakımından piyasa gelişmelerini yansıtabilme özelliği yüksek olan üçer aylık mevduat faizi ve ortalama döviz kuru tercih edilmiştir. Veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) aracılığıyla elde edilmiş olup ORTDK serisi logaritmik dönüşüm yapılarak analize hazır hale getirilmiştir. Veri tanımlamaları ve serilere ilişkin istatistiki göstergeler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Veri Seti ve İstatistiki Göstergeler

Veriler		Açıklama				
KDİR		Kısa Dönem Reel Faiz Oranı				
LORTDK		Logaritmik Ortalama Döviz Kuru				
Serilere Ait İstatistiksel Göstergeler						
Seriler	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum	Jarque-Bera
KDİR	48	15.8739	4.6522	9.1692	25.7403	3.0758 (0.2148)
LORTDK		0.6375	0.3334	0.1723	1.3347	4.3097 (0.1159)

Şekil 1. Serilerin Grafikselsel Gösterimi

Şekil 1'de yer alan seri grafikleri incelendiğinde, ilgili serilerin fark durağan olduğu yorumu yapılabilecektir. Bu kapsamda gerçekleştirilen ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) birim kök testinde kullanılacak olan optimal gecikme uzunlukları ise Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca Philips-Perron testi durağanlık sonuçları da verilmiştir. İlgili test sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

		KDİR	ΔKDİR	LORTDK	ΔLORTDK
ADF	Sabitsiz	-0.8715 (0.3332)	-7.1636*** (0.0000)	2.6644 (0.9977)	-5.2812*** (0.0000)
	Sabitli	-1.2569 (0.6417)	-7.1745*** (0.0000)	0.7913 (0.9929)	-3.9072*** (0.0043)
	Sabitli ve Trendli	-2.5228 (0.3163)	-7.1153*** (0.0000)	-1.7105 (0.7309)	-4.9367*** (0.0016)
PP	Sabitsiz	-0.8799 (0.3296)	-7.1638*** (0.0000)	3.8216 (0.9999)	-5.2823*** (0.0000)
	Sabitli	-1.2427 (0.6481)	-7.2049*** (0.0000)	1.1684 (0.9975)	-5.7490*** (0.0000)
	Sabitli ve Trendli	-2.7509 (0.2221)	-7.2052*** (0.0000)	-1.600 (0.7780)	-6.6234*** (0.0000)

Not: *** simgesi %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı, parantez içindeki ifadeler ise olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre serilerin her ikisinin de grafiksel yorumu uygun bir şekilde fark durağan oldukları tespit edilmiştir. Her iki serinin de fark durağan olması nedeniyle seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti amacıyla Engle-Granger eşbütünleşme testinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda her iki seri ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmış ve karşılıklı olarak analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda uygulanan analizde kullanılmak üzere oluşturulan eşbütünleşme denklemleri aşağıdaki şekildedir.

$$KDİR_t = 22.0638^{\alpha} + 5.1157^{\beta} LORTDK_{t-1} - 0.4022^{\alpha} \text{ trend} \quad (6)$$

[0.7260] [2.8425] [0.0677]

$$LORTDK_t = -0.1836 + 0.0131^{\beta} KDİR_t + 0.0261^{\alpha} \text{ trend} \quad (7)$$

[0.1684] [0.0073] [0.0024]

(6) ve (7) nolu denklemlerde köşeli parantez ile belirtilen değerler standart hata değerlerini göstermektedir. α ve β simgeleri ise sırasıyla %1 ve %10 istatistiki anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. İlgili denklemler kapsamında Engle-Granger eşbütünleşme testi için tahmin edilen hata terimlerine ait ADF test sonuçları Tablo 3’te belirtilmiştir.

Tablo 3. İki aşamalı Engle-Granger Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

Eşbütünlüşme Denklemleri	Hata Terimi ADF Test İstatistiği (Sabitsiz ve Trendsiz)
(6) nolu denklem	-2.9864*** (0.0036)
(7) nolu denklem	-2.2966** (0.0224)

Not: *** ve ** ifadeleri sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Yukarıda yer alan tablo sonuçları incelendiğinde (6) ve (7) nolu denklemlere ait hata terimleri serilerinin durağanlık analizi sonuçları KDİR ve LORTDK değişkenleri arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Buna göre sabitsiz ve trendsiz olarak durağanlık analizine tabi tutulan her iki denkleme ait hata terimleri serisinin seviyesinde durağan bulunması değişkenler arasında en az bir eşbütünlüşme vektörünün olduğunu doğrulamıştır.

Uzun dönemde birlikte hareket ettikleri tespit edilen KDİR ve LORTDK değişkenlerinin nedensellik ilişkisinin belirlenmesi aşamasında hata düzeltme modeli (ECM) kullanılarak analizin derinleştirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu modelde her bir değişken sırasıyla bağımlı değişken olarak ele alınmış ve karşılıklı nedensellik analizinin yapılabilmesi için iki adet ECM modeli türetilmiştir. İlgili model denklemlerinde bağımlı ve bağımsız değişken için kullanılacak olan uygun gecikme uzunlukları ise Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Bu kapsamda Tablo 4'te ifade edilen A denkleminde oluşturulan H_0 hipotezi (LORTDK, KDİR'nin nedeni değildir.) alternatif hipoteze (LORTDK, KDİR'nin nedenidir.) karşı sınanmaktadır. B denkleminde oluşturulan H_0 hipotezi ise (KDİR, LORTDK'nin nedeni değildir.) aksini ifade eden alternatif hipoteze (KDİR, LORTDK'nin nedenidir.) karşı sınamaya işlemine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda analiz edilen nedensellik ilişkisine ait sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4. Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

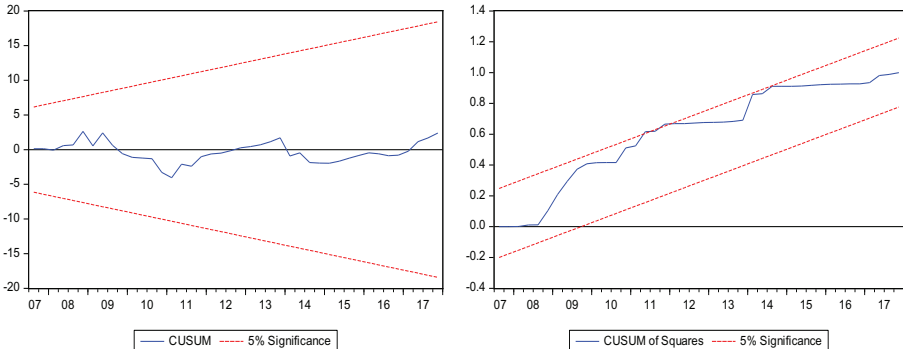
Denklemler	Gecikme Sayısı	Hata Düzeltme Terimi Katsayısı	F-Wald İstatistiği
A DKDİR=f(DLORTDK)	m:1, n:1	-0.2958** (0.0154)	1.2529 (0.2694)
B DLORTDK=f(DKDİR)	m:1, n:2	-0.2566*** (0.0023)	1.6694 (0.2015)

Not: *** ve ** simgeleri sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir. Akaike bilgi kriterine (AIC) göre tespit edilen optimal gecikmeler ise m (bağımlı değişken gecikme sayısı) ve n (bağımsız değişken gecikme sayısı) ile gösterilmiştir.

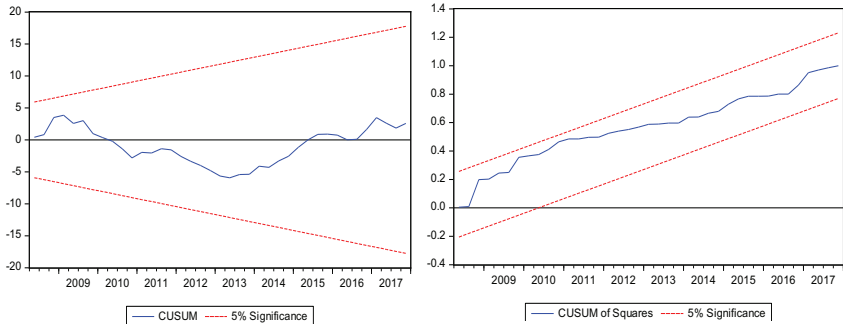
A denkleminde ait hata düzeltme modeli sonuçları değerlendirildiğinde hata düzeltme terimi katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması nedeniyle model değişkenleri arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı modelin Wald testi sonuçları ise istatistiki olarak anlamsız bulunmuş ve değişkenlerin kısa dönem nedensellik ilişkisi taşımadığı belirlenmiştir. Buna göre, ORTDK değişkeni kısa dönemde KDİR değişkeninin bir nedeni değilken uzun dönemde nedensellik etkisi taşımaktadır.

B denklemi ile modellenen hata düzeltme modelinde ise hata düzeltme terimi katsayısının A denkleminde olduğu gibi istatistiki olarak anlamlı olması değişkenlerin uzun dönemde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi içerisinde olduğunu göstermiştir. Söz konusu katsayı değeri oluşturulan modelin uzun dönem dengesine yakınsama hızını ifade etmektedir. Modelin Wald testi sonuçları ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu bağlamda KDİR değişkeni kısa dönemde ORTDK değişkeninin bir nedeni olarak kabul edilmemekle birlikte uzun dönemde nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın nedensellik analizinin temelini oluşturan A ve B denklemlerine ait ECM model çözümlerinin yapısal kırılma içerip içermediğinin tespiti için Cusum ve Cusum Square testlerinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler çerçevesinde modeli etkileyebilecek herhangi bir kırılmanın olmadığı tespit edilmiş ve ilgili sonuçlar aşağıda rapor edilmiştir.

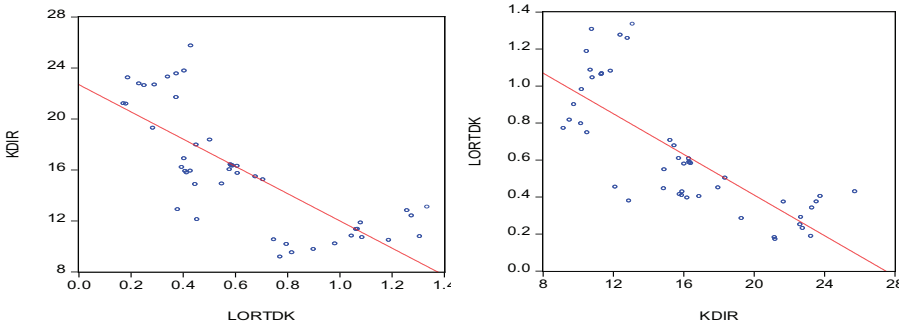

Şekil 2. A Denkleminde Ait Cusum ve Cusum Square Test Sonuçları

Şekil 3. B Denklemine Ait Cusum ve Cusum Square Test Sonuçları

Çalışmada ayrıca karşılıklı uzun dönem ilişkisi tespit edilen model değişkenlerinin nedensellik etkisinin yönünü belirlemek amacıyla grafiksel analiz yapılmış ve buna göre iki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu belirlenmiştir. Her iki değişkenin ayrı ayrı bağımsız değişken olarak ele alındığı ve regresyon çizgisini içeren nokta diyagramları aşağıda belirtilmiştir.

Şekil 4. Scatter Grafik

Tartışma ve Sonuç

Finansal piyasalarda yaşanan serbestleşme ile önem kazanan faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hem politika yapıcılarının hem de araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu değişkenler arasındaki ilişki dikkate alındığında araştırmalar gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları politika sorunlarının gelişmiş ülkelere göre oldukça farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ihracat şirketleri fiyatları genellikle yabancı para cinsinden belirledikleri ve malların fiyatları da döviz kuruna bağlı olduğu için bu

ülkeler döviz kurundaki dalgalanmalardan daha fazla etkilenmektedirler. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında gelişmekte olan ülkelerde döviz kurunun daha önemli bir rol oynadığı ve faiz oranlarının politika yapıcılar tarafından paranın değerini etkilemede bir araç olarak kullanıldığı göz önüne alınırsa bu iki değişkenin ortak hareketinin incelenmesi konuyla ilgili olası politik çıkarımlar açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ancak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalara bakıldığında, elde edilen sonuçların farklılığı uygulanacak politikalara karar verilmesi noktasında zorluklara neden olmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye için artan bir öneme sahip olan kısa dönem reel faiz oranı ve ortalama döviz kurunun 2006-2017 dönemine ait eşbütünlüşme ve sebep-sonuç ilişkisi ile ilgili ilişkilerin ekonometrik olarak test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak söz konusu değişkenlerin eşbütünlüşme ilişkisinin incelenmesi üzerinde durulmuş ve yapılan eşbütünlüşme analizi ile oluşturulan model sonucunda MacDonald ve Nagayasu (2000) ile Yücel ve Özmen (2010)’in çalışmalarına benzer şekilde değişkenlerin uzun dönem için ortak bir trende sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunun üzerine her iki değişkenin de birbirleri üzerindeki nedensellik etkisinin ortaya konulması amacıyla hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizi ile sınama işlemi gerçekleştirilmiştir. Test sonucunda Paramati ve Gupta (2013), Dash (2004) ile benzer sonuçlara ulaşılmış ve ilgili değişkenlerin uzun dönemde karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi içerisinde oldukları ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca uzun dönem nedensellik ilişkisinin yön tespitini yapmak amacıyla grafiksel analize yer verilmiş ve EKK sonuçları ile paralel bir şekilde iki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Söz konusu negatif yönlü ilişki bulgusu Dekle vd. (2002) ve Dash (2004) tarafından yapılan çalışmalarla da uyum göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında Türkiye’de faiz oranlarına yönelik olarak alınacak politik kararlarda döviz kurlarında meydana gelebilecek değişimlerin politika yapıcılar tarafından dikkate alınması gerektiğini söylemek mümkündür. Buna göre döviz kurlarında meydana gelen değişimler faiz oranlarını etkilemek suretiyle piyasalarda istikrarı bozabilir. Bu istikrarsızlığı önlemek amacıyla döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaların bertaraf edilmesi için gerekli önlemlerin alınmaması ise durumu daha da kötüleştirerek ülkeyi ekonomik krize sürükleyebilecektir.

KAYNAKLAR

- AGENOR, Pierre Richard, McDermott, John ve Üçer, Murat E. (1997), “Fiscal Imbalances, Capital Inflows, and The Real Exchange Rate: The Case of Turkey”, *IMF Workink Paper*, No: 97/1, pp. 1-20.
- ANDRIEŞ Alin Marius, Căpraru, Bogdan, Ilnatov, Iulian ve Tiwari, Aviral Kumar (2017), “The Relationship between Exchange Rates and Interest Rates in A Small Open Emerging Economy: The Case of Romania”, *Economic Modelling*, 67, pp. 261-274.
- BASURTO, Gabriela ve Ghosh, Atish R. (2000), “The Interest Rate-Exchange Rate Nexus in Currency Crises”, *IMF Staff Papers*, 47, pp. 99–120.
- BAUTISTA, Carlos C. (2003), “Interest Rate–Exchange Rate Dynamics in the Philippines: A DCC Analysis”, *Applied Economics Letters*, 10, pp. 107-111.
- BRANSON, William H. (1983), *Macroeconomic Determinants of Real Exchange Rates*, In: Herring, R.J. (Ed.), *Managing Foreign Exchange Risk*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BRANSON, William H. ve Halttunen, Hannu (1979), *Asset-Market Determination of Exchange Rates: Initial Empirical and Policy Results*, In: Martin, J.P., Smith, A. (Eds.), *Trade and Payments Adjustment under Flexible Exchange Rates*, Macmillan, London.
- BRANSON, William H., Halttunen, Hannu ve Masson, Paul (1977), “Exchange Rates in The Short Run: The Dollar-Deutschemark Rate”, *European Economic Review*, 10(3), pp. 303–324.
- CHAKRABARTI, Avik (2006), “Real Exchange Rates and Real Interest Rates Once Again: A Multivariate Panel Cointegration Analysis”, *Applied Economics*, 38, pp. 1217-1221.
- CHEN, Shiu-Sheng (2006), “Revisiting the Interest Rate–Exchange Rate Nexus: A Markov-Switching Approach”, *Journal of Development Economics*, 79, pp. 208-224.
- CHO, Dongchul ve West, Kenneth D. (2001), “Interest Rates And Exchange Rates in The Korean, Philippine and Thai Exchange Rate Crises”, The National Bureau of Economic Research Conference on Management of Currency Crises, Mart 2001.
- DASH, Pradyumna (2004), “The Relationship between Interest Rate and Exchange Rate in India”, Sixth Annual Conference on Money and Finance in the Indian Economy, March 25-27, Mumbai.
- DEKLE, Robert, Hsiao, Cheng ve Wang, Siyan (2002), “High Interest Rates and Exchange Rate Stabilization in Korea, Malaysia, and Thailand: An Empirical Investigation of the Traditional and Revisionist Views”, *Review of International Economics*, 10(1), pp. 64–78.
- DİCKEY, David A. ve Fuller, Wayne A. (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Econometrica*, 49(4), pp. 1057-1072.
- DOĞAN, İbrahim, Afsal, Mahmut Ş., Aydın, Bayram ve Gürbüz, Süleyman (2017), “Faiz Oranları ve Döviz Kuru Dönemsel Analizi: Türkiye Örneği”, *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), ss. 199-205.
- DORNBUSCH, Rudiger (1976), “Expectations and Exchange Rate Dynamics”, *Journal of Political Economy*, 84(6), pp. 1161–1176.

- ENDERS, Walter (1995), *Applied Econometric Time Series*, John Wiley ve Sons, New York.
- ENGLE, Robert F. ve Granger, Clive W. J. (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), pp. 251-276.
- FELDSTEIN, Martin (1986), “The Budget Deficit and The Dollar”, *The National Bureau of Economic Research Working Paper*, No:1898, pp. 1-62.
- FISHER, Irving (1930), *The theory of interest, As Determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it*, The Macmillan Company, New York.
- FRANKEL, Jeffrey A. (1979), “On the Mark: A Theory of Floating Exchange Rates Based on Real Interest Differentials”, *American Economic Review*, 69(4), pp. 610-622
- FURMAN, Jason ve Stiglitz, Joseph E. (1998), “Economic Crises: Evidence and Insights from East Asia”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 1-135.
- GOLDFAJN, Ilan ve Baig, Taimur (1998), “Monetary Policy in the Aftermath of Currency Crisis: The Case of Asia”, *IMF Working Paper*, No. 98/170, pp. 1-31.
- GRANGER, Clive W.J. (1988), “Some Recent Developments in a Concept of Causality”, *Journal of Econometrics*, Vol.39, pp. 199-211.
- GÜL, Ekrem, Ekinci, Aykut ve Özer, Mustafa (2007), “Türkiye’de Faiz Oranları ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2006”, *İktisat İşletme ve Finans*, ss. 21-31.
- GÜMÜŞ, İnci (2002), “Effects of the Interest Rate Defense on Exchange Rates During the 1994 Crisis in Turkey”, *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Working Paper*, No: 14, pp. 1-16
- HACKER, R. Scott, Karlsson, Hyunjoo Kim ve Mansson, Kristofer (2010), “An Investigation of The Causal Relations Between Exchange Rates Interest Rate Differentials Using Wavelets”, *CESIS Electronic Working Paper Series*, No:215, pp. 1-20.
- _____ (2012), “The Relationship between Exchange Rates and Interest Rate Differentials: A Wavelet Approach”, *The World Economy*, pp. 1162-1168.
- HNATKOVSKA, Viktoria, Lahiri, Amartya ve Vegh, Carlos A. (2008), “Interest Rates and The Exchange Rate: A Non-Monotonic Tale”, *NBER Working Paper*, No: 13925, pp. 1-41.
- HOFFMANN, Mathias ve MacDonald, Ronald (2009), “Real Exchange Rates and Real Interest Rate Differentials: A Present Value Interpretation”, *European Economic Review*, 53, pp. 952-970.
- HOLTEMOLLER, Oliver ve Mallick, Sushanta (2013), “Exchange Rate Regime, Real Misalignment and Currency Crises”, *Economic Modelling*, 34, pp. 5–14.
- _____ (2016), “Global Food Prices and Monetary Policy in An Emerging Market Economy: The Case of India”, *Journal of Economics*, 46, pp. 56–70.
- HOOPER, Peter ve Morton, John E. (1980), “Fluctuations in The Dollar: A model of Nominal and Real Exchange Rate Determination”, *International Finance Discussion Papers*, 168, pp. 1-27.
- KARACA, Orhan (2005), “Türkiye’de Faiz Oranı ile Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Faizlerin Düşürülmesi Kurları Yükseltir mi?”, *Türkiye Ekonomik Kurumu Tartışma Metni*, 14, ss. 1-20.

- KARAMUSTAFA, Osman ve Küçükkale, Yakup (2002), “Türkiye’de Kriz Döneminde Kur-Faiz-Borsa İlişkilerinin Dinamik Analizi”, *Banka, Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 11, ss. 47-56.
- KAYHAN, Selim, Bayat, Tayfur ve Uğur, Ahmet (2013), “Interest Rates and Exchange Rate Relationship in BRIC-T Countries”, *Ege Akademik Bakış*, 13(2), pp. 227-236.
- KRAAY, Aart (2000), “Do High Interest Rates Defend Currencies during Speculative Attacks?”, *The World Bank*, pp. 1-46.
- KOFOĞLU, İsmail H., Küçükkale, Yakup ve Yamak, Rahmi (2018), “Faiz Oranları, Döviz Kur-ları ve Çekirdek Fiyat Endeksleri Arasındaki Dinamik İlişkiler: Türkiye Örneği”, *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 6(6), ss. 1111-1118.
- MACDONALD, Ronald ve Nagayasu, Jun (2000), “The long-run relationship between Real Exchange Rates and Real Interest Rate Differentials: A Panel Study”, *IMF Staff Papers*, 47, pp. 116-128.
- MALLICK, Sushanta K. ve Sousa, Ricardo M. (2012), “Real Effects of Monetary Policy in Large Emerging Economies”, *Macroeconomic Dynamics*, 16, pp. 190-212.
- MINELLA, Andre, de Freitas, Paulo Springer, Goldfajn, Ilan ve Muinhos, Marcelo Kfoury (2003) “Inflation Targeting in Brazil: Constructing Credibility under Exchange Rate Volatility”, *Journal of International Money and Finance*, 22(7), pp. 1015-1040.
- PARAMATI, Sudharshan Reddy ve Rakesh, Gupta (2013), “An Empirical Relationship between Exchange Rates, Interest Rates and Stock Returns”, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 56, pp. 168-181.
- RADELET, Steven ve Sachs, Jeffrey D. (1998), “The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects”, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, pp. 1-90.
- SÁNCHEZ, Marcelo (2005), “The Link between Interest Rates and Exchange Rates Do Con-tractionary Depreciations Make A Difference?”, *European Central Bank Working Paper*, No:58, pp. 1-55.
- _____ (2008), “The Link between Interest Rates and Exchange Rates: Do Con-tractionary Depreciations Make A Difference?”, *International Economic Journal*, 22, pp. 43-61.
- SARAÇ, Taha Bahadır ve Karagöz, Kadir (2015), “Impact of Short-term Interest Rate on Exc-hange Rate: The Case of Turkey”, *Procedia Economics and Finance*, 38, pp. 195-202.
- STIGLITZ, Joseph E. (1999), “Interest Rates, Risk, and Imperfect Markets: Puzzles and Policies”, *Oxford Review of Economic Policy*, 15 (2), pp. 59-76.
- ŞENSOY, Ahmet ve Sobacı, Cihat (2014), “Effects of Volatility Shocks on The Dynamic Lin-kages between Exchange Rate, Interest Rate and The Stock Market: The Case of Turkey”, *Economic Modelling*, 43, pp. 448-457.
- ŞENTÜRK, Mehmet ve Dücan, Engin (2014), “Türkiye’de Doviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz”, *Business and Economics Research Journal*, 5(3), ss. 67-80.

- WOO, Wing T. (1985), “The Monetary Approach to Exchange Rate Determination under Rational Expectations”, *Journal of International Economics*, 18 (1985), pp. 1-16.
- YÜCEL, Emel ve Özmen, Mehmet (2010), “Faiz Oranı, Döviz Kuru ve Borsa Endeksi Neden-sellik İlişkisi: 1989-2009 Türkiye Uygulaması”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 12(3), ss. 213-244.

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ, ALGILANAN KALİTE VE MARKA SADAKATİNİN MARKA KİŞİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KREM ÇİKOLATA TÜKETİCİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

Emel YILDIZ², Mahmut KOÇAN³

Geliş: 03.12.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.491848

Öz

Bu çalışmanın amacı, tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin marka kişiliği üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Çalışmada ayrıca tüketici etnosentrizminin algılanan kalite ve marka sadakati üzerindeki etkileri de incelenmektedir. Araştırmanın ana evreni olarak belirlenen Doğu Karadeniz Bölgesi'nde (Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane) ikamet eden tüketicilerden kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 806 kişiye yüz yüze anket uygulanmıştır. Eksik ve hatalı anketlerin elenmesinden sonra kullanılabilir 560 anket elde edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin güvenilirliklerinde cronbach alfa yöntemi, geçerliliklerinde ise faktör analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Analiz sonucunda genel olarak tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin marka kişiliği üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen diğer bir bulgu ise tüketici etnosentrizminin marka sadakati ve algılanan kalite üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğudur. Bu bul-

- 1 Bu araştırma, 27-29 Eylül 2018 tarihleri arasında Gümüşhane'de düzenlenen Uluslararası Marka ve Marka Kent Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, emel.yildiz@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7190-593X>.
- 3 Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, mahmutkocan@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6358-0127>.

gular doğrultusunda, gıda sektöründeki ulusal markalı işletmelerin reklam, satış çabaları, halkla ilişkiler gibi tutundurma faaliyetlerini iyi şekilde kullanarak krem çikolata markasında tüketicilerin kişilik özelliklerini hissetmelerini sağlamaları hem ulusal markalı işletmelere hem de tüketicilere önemli derecede fayda sağlayabilir. Ayrıca, söz konusu sektörde etnosentrik eğilimin artması algılanan kalite ve marka sadakatini de olumlu yönde etkileyebilir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici etnosentrizmi, marka kişiliği, marka sadakati, algılanan kalite, krem çikolata.

IMPACT OF CONSUMER ETHNOCENTRISM, PERCEIVED QUALITY AND BRAND LOYALTY ON BRAND PERSONALITY: AN APPLICATION ON CREAM CHOCOLATE CONSUMERS

Abstract

The purpose of this study is to determine the effects of perceived quality and brand loyalty of consumer ethnocentrism on brand personality. The study also examines the effects of consumer ethnocentrism on perceived quality and brand loyalty. In the eastern Black Sea region (Artvin, Rize, Trabzon, Gumushane), which was determined as the main universe of the study, a face-to-face survey was applied to 806 people determined by convenience sampling method. After the elimination of incomplete and incorrect surveys, 560 questionnaires were obtained. The Cronbach Alpha method was used for the reliability of the data and factor analysis method was used for their validity. Multiple linear regression analysis was used for testing hypotheses. As a result of the analysis, it has been determined that consumer ethnocentrism, perceived quality and brand loyalty have a significant effect on brand personality. Another finding of the study is that consumer ethnocentrism has a significant influence on brand loyalty and perceived quality. In line with these findings, the use of promotional activities such as advertising, sales efforts and public relations of the national branded companies in the food sector can provide a significant benefit to both national branded businesses and consumers by ensuring that consumers feel their personality characteristics in the cream chocolate brand. Moreover, the increase in the ethnocentric trend in the sector may also affect perceived quality and brand loyalty.

Keywords: Consumer ethnocentrism, brand personality, brand loyalty, perceived quality, cream chocolate.

Giriş

Küresel rekabetin yoğun olarak yaşandığı günümüzde tüketicilerin tercihleri ülkelerin siyasi yapıları, ekolojik ve kültürel değişimlerinden etkilenecek bir deği-

şim yaşamaktadır (Toksarı ve Senir, 2015: 20). İşletmeler arası rekabetin olması, ürün kalitesinin yükselmesi, ürün çeşitliliğinin ve yeniliğinin artması tüketici tercihlerini olumlu yönde etkilerken; işsizliğin artış göstermesi, ülke ekonomisinin kötüye gitmesi ile yerli işletmelerin ve sanayiinin bu durumdan etkilenmesi tüketici tercihlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, yerli ve yabancı pazarlarda üretilen ürünler tüketicilerin satın alma tercihlerini etkileyebilmekte, ancak bu durum işletmelerce gözden kaçabilmektedir (Akın ve diğerleri, 2009: 490).

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle ürünler uluslararası pazarlarda tüketiciye daha kolay ulaşabilmektedir. Bu yüzden kültürel özellikler ve farklılıklar, işletmeler için pazarlama stratejilerinin belirlenmesi aşamasında göz ardı edilmesi gereken unsurlardır. Tüketici etnosentrizmi, işletmelerin uluslararası pazarlama stratejilerini belirlemeleri aşamasında üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır (Tuncer ve Gökşen, 2016: 68).

Tüketici etnosentrizmi yabancı ürünleri tüketmenin etiğe uygunluğunu tartışan bir kavram olup, tüketicilerin yerli ürünleri yabancı ürünlere tercih etme eğilimi olarak tanımlanabilir. İşletmelerin ülke menşei ile ilgili olumlu çağrışımları ürettikleri malları pazarlamak için kendi lehlerine kullanması sıklıkla tercih edilen bir uygulamadır. Ülke menşei vurgusunun etnosentrizm düzeyi yüksek toplumlardaki etkisi, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur (Ermeç Sertoğlu ve Çatlı, 2017: 3). İşletmeler tüketici etnosentrizmini, üstesinden gelmeleri gereken bir engel olarak görürken; tüketiciler yerli olmayan ürünleri satın aldıklarında ülke ekonomisine zarar verdiklerini ve ihanet ettiklerini düşünmektedirler (Javalgi ve diğerleri, 2005: 326). Bu durum, tüketicilerin ürün tercihlerinde yerli ürüne olumlu bakmasını sağlar ve yerli ürünün kalitesinin iyi olması tüketicilerin sadakat duygularını da önemli ölçüde etkileyebilir. Rekabetin her geçen gün zorlaştığı günümüzde kalıcı bir rekabet avantajı sağlamak için ürünün kalitesi ve marka sadakati işletmeler için büyük öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmada; algılanan kalite, marka sadakati, tüketici etnosentrizmi faktörlerinin marka kişiliği faktörleri üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Algılanan kalite, tüketicilerin ürün kalitesi hakkındaki algısıdır ve soyut bir kavram olmakla beraber ürünün gerçek kalitesini göstermez. Algılanan kalite tüketicinin ürünü öznel değerlendirmesini ifade eder. Kısaca, algılanan kalite ürünün tüketici zihnindeki performansının bir resmi ve tüketicinin ürünü benimsemesinin bir göstergesidir (Zeithaml, 1988: 3; Aaker, 2013: 31). Algılanan kalite tüketicilerin satın alma sürecini kısaltabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca satın alma nedeninin oluşturulması ve markaya karşı olumlu tutum geliştirilmesi konusunda da katkıları vardır (Keskin ve Yıldız, 2010: 241).

Kelime anlamı “biz-merkezcilik” olan etnosentrizm kavramı, ilk kez 1906 yılında William Graham Sumner tarafından sosyolojik bir çalışmada kullanılmıştır (Cutura, 2006: 54). Etnosentrizm kavramına göre; birey, kültürünü ve yaşam kalitesini diğer insanlarla karşılaştırdığında kendini daha üstün görmeye eğilimlidir (Özçelik ve Torlak, 2011: 366). Tüketicilerin satın alma davranışları ve ekonomik koşulları açısından etnosentrizm ele alındığında ise, tüketici etnosentrizmi kavramı karşımıza çıkmaktadır (Uzkurt ve Özmen, 2004: 264).

Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin ürün satın alırken milli duygulardan etkilenerek yerli ürün almayı tercih etme eğilimlerini göstermektedir (Kaynak ve Kara, 2002: 933). Tüketici etnosentrizmine göre tüketici yabancı ürün satın aldığı anda ülke ekonomisine zarar verdiğini düşünür ve ithal ürünlere karşı kişisel önyargılar taşır (Akhter, 2007: 144). Amerika’da tüketicilerin etnosentrik eğilimlerini ölçmek için Shimp ve Sharma (1987) tarafından CETSCALE ölçeği geliştirilmiştir (Shimp ve Sharma, 1987: 280–281).

Marka sadakati olgusunda tüketici satın aldığı markadan memnun kalır ve markaya ilişkin ücretlendirmeler ne olursa olsun satın aldığı markadan vazgeçmez. Kısaca; marka sadakati, tüketicinin satın almış olduğu markaya ilişkin bağlılığı ifade eder (Pappu ve diğerleri, 2007:728; Yüce, 2010: 33). Aynı zamanda marka sadakati, işletmelerin ürün veya hizmetlerinden müşterilerin ne derece memnun olduklarını göstermektedir. Memnuniyet seviyesi yüksek olan müşterilerin, işletmelerin ürün ya da hizmetlerini sürekli olarak satın alması da markaya bağlılık duygusunu artırarak işletmelere sadık müşteriler kazandırmaktadır (Özkan ve Yıldız, 2015: 361). Daha fazla alışveriş yapmalarının yanı sıra alışverişlerinde daha yüksek tutarlarda harcama yapmaya istekli olan sadık müşterilere sahip olmak ise işletmelere büyük avantajlar sağlamaktadır (Yıldız, 2018: 173).

Marka kişiliği, bir marka ile ilişkilendirilen insanların karakter özelliklerini ifade etmektedir. Aynı zamanda marka kişiliği, markalara uygun ve markalarla ilgili olan kişilik özellikleri kümesi olarak tanımlanmaktadır (Aaker, 2013: 159; Azoulay ve Kapferer, 2003: 151). Marka kişiliği sosyo-demografik ve ekonomik sınıf gibi özellikler ile bireyin kişilik özelliklerinden de meydana gelmektedir. Bir markanın kişiliğini tarif ederken, bir bireyi tarif ederken kullanılan kelimeler kullanılabilir (Aaker, 2013: 160-161). Jennifer Aaker’a (1997) göre, marka kişiliğinin 5 ana boyutu ve bu boyutların altında yer alan 15 alt boyut vardır. Bunlar (Aaker, 1997: 352):

- a) Samimiyet (Gerçekçi, Dürüst, Erdemli, Neşeli)
- b) Coşku (Cesur, Canlı, Yaratıcı, Güncel)
- c) Yeterlik (Güvenilir, Zeki, Başarılı)
- d) Çok Yönlülük (Üst sınıf, Cazibeli)
- e) Sertlik (Dışadönük, Sert)

Ülkemizde Aksoy ve Özsoyer (2007) tarafından 4 temel boyut ve bu boyutların altında yer alan 39 alt boyutla marka kişiliği oluşturulmuştur ve söz konusu boyutlar “Marka kişiliği ölçeği” olarak kullanılmaktadır. Bunlar (Aksoy ve Özsoyer, 2007: 13):

- **Yetkinlik** (Profesyonel, başarılı, prestijli, işini iyi yapan, güvenilir, sağlam, iyi, kendine güvenen, global, istikrarlı, kaliteli, orijinal, bildik, iddialı)
- **Heyecan** (Genç, dinç, sportif, tutkulu, baştan çıkarıcı, çevik, genç ruhlu, özgürlükçü, neşeli, eğlenceli, eğlendirici, sempatik, hareketli, hayatı seven)
- **Geleneksellik** (Geleneksel, mütevazı, hesaplı, tutumlu, aile odaklı, muhafazakar, klasik)
- **Androjenlik** (Şatafatlı, kadınsı, asi, maskülen(erkeksi))

Etkili iletişim faaliyetleri yürüten işletmeler marka kişiliği oluşturmada başarılıdır. Ayrıca rekabet ortamında marka kişiliği güçlü işletmeler rakiplerine karşı üstünlük elde edebilirler (Tıgılı, 2003: 67).

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin marka kişiliğine etkisi olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmanın diğer bir amacı ise, tüketici etnosentrizminin algılanan kalite ve marka sadakati üzerinde etkisinin olup olmadığını saptamaktır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Doğu Karadeniz Bölgesi’nde (Artvin, Rize, Trabzon ve Gümüşhane) ikamet eden krem çikolata tüketicileri oluşturmaktadır. Ana evrene ulaşmak zaman ve maliyet açısından zor olduğundan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Yöntemi ve Verilerin Değerlendirilmesi

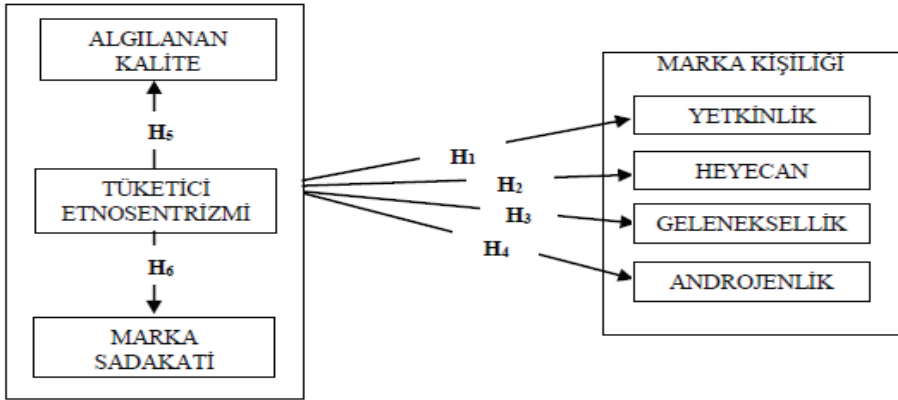
Araştırmanın verileri yüz yüze anket yönteminin elden bırakılan anketler (Drop-Off Surveys) biçimi kullanılarak toplanmıştır (Gegez, 2015: 108). Araştırma için oluşturulan anket formunda 10 soru yer almaktadır. Anket formunun birinci sorusu tüketicinin krem çikolata tüketip/tüketmemesi, ikinci sorusu tüketilen krem çikolata markası, üçüncü sorusu marka kişiliğiyle ilgili yargılar, dördüncü sorusu tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatiyle ilgili yargılar; diğer altı soru ise demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorularından oluşmaktadır. Anket formunda Aaker (1997) tarafından geliştirilen ve Aksoy ve Özsoyer (2007) tarafından uyarlanan marka kişiliğiyle ilgili 39 yargı, Shimp ve Sharma (1987)

CETSCALE ölçeği baz alınarak oluşturulan tüketici etnosentrizmiyle ilgili 17 yargı, Aaker (2009) marka değeri bileşenlerinden algılanan kaliteyle ilgili 4 yargı ve marka sadakatiyle ilgili 5 yargı bulunmaktadır. Yargılar için “1-Kesinlikle katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum” şeklinde beşli likert ölçeği kullanılmıştır. Anket formunda yer alan sorularda eksik veya anlaşılmayan bir soru olup olmadığını tespit etmek için 12 uzmandan görüş alınmıştır. Söz konusu uzmanların görüşleri doğrultusunda sorular yeniden düzenlenerek veri toplama sürecine geçilmiştir.

Araştırma kapsamında 806 anket uygulanmıştır. Eksik ve hatalı anketlerin de lenmesinden sonra 560 anket analize dahil edilmiştir. Anket uygulaması Nisan-Mayıs 2018 dönemlerinde yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS25 istatistik programı vasıtasıyla faktör ve çoklu regresyon analizlerine tabi tutulmuştur.

2.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Krem çikolata tüketen tüketiciler üzerinde tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin marka kişiliğini etkileyip etkilemediğini tespit edebilmek için araştırmanın modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeli kapsamında literatür incelendiğinde, Kim ve diğerleri (2001) araştırmalarında marka kişiliğinin marka sadakati üzerinde dolaylı bir şekilde etkisinin olduğunu; Özçelik ve Torlak (2011) Levis ve Mavi Jeans markalarının marka kişilikleri ile etnosentrik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu; Tong ve Li (2013) Çin’deki spor giyim mağazalarının tüketicileri üzerindeki çalışmalarında marka kişiliğinin ürünün kalitesini etkilediğini; Vahedi ve diğerleri (2014) çalışmalarında marka kişiliğinin marka sadakati üzerinde anlamlı bir etkisinin

olmadığını; Bilgili ve Özkul (2015) Torqu markası üzerine yaptıkları araştırmada marka kişiliğinin marka sadakati üzerinde etkisinin olduğunu; Fettahlıoğlu (2015) akıllı telefon kullanıcıları üzerine yaptığı araştırmasında marka kişiliği ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki olduğunu; Özdemir ve diğerleri (2018) beyaz eşya markalarına yönelik araştırmalarında etnosentrik eğilimler ile algılanan marka kişilikleri arasında negatif yönlü düşük bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Literatürdeki bu bulgulardan hareketle aşağıdaki hipotezlerin farklı örnekleme test edilmesinin alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

H₁: Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin yetkinlik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H₂: Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin heyecan üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H₃: Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin geleneksellik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H₄: Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin androjenlik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Huddleston ve diğerleri (2000) çalışmalarında tüketici etnosentrizminin algılanan ürün kalitesi üzerinde etkisinin olmadığını; Pecotich ve Rosenthal (2001) araştırmalarında kalite değerlendirmesi, fiyat algısı ve satın alma niyetlerinin etnosentrizm üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu; Dursun ve Tuzla (2013) çalışmalarında kalite algısının tüketicilerin etnosentrik seviyeleriyle ilişkili olduğu ve yüksek etnosentrizme sahip tüketicilerin kaliteye daha fazla önem verdiğini; Tong ve Li (2013) Çin'deki spor giyim mağazalarının tüketicileri üzerindeki çalışmalarında tüketici etnosentrizminin yerli markaların kalite algısını pozitif bir şekilde, yabancı markaların kalite algılarını ise kısmen etkilediğini; Uyar ve Dursun (2015) araştırmalarında tüketici etnosentrizmi ile algılanan kalite arasında pozitif yönde ilişki olduğunu; Ors ve diğerleri (2016) çalışmalarında tüketici etnosentrizmi ile algılanan hizmet kalitesi arasında pozitif yönlü ve güçsüz bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Alana katkı sağlamak amacıyla literatürdeki bu bulgular baz alınarak H₅ hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₅: Tüketici etnosentrizminin algılanan kalite üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

Eroğlu ve Sarı (2011) Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde öğrenim gören ön lisans ve lisans öğrencilerinden veri toplayarak tüketici etnosentrizmi ile marka sadakati arasında ilişkiyi araştırmış ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Akdoğan ve diğerleri (2012) süpermarket tüketicileri üzerinde yaptıkları çalışmada müşteri sadakatinin tüketici etnosentrizmi ile yeniden satın alma niyeti arasında ki ilişkide etkili olduğunu; Yarangümelioğlu ve Büyüker İşler (2014) Aydın ilinin

Kuşadası ilçesinde 356 bireye yaptıkları araştırmalarında tüketicilerin düşük ya da yüksek etnosentrik düzeye sahip olmalarının marka bağlılığına yönelik önermelere ilişkin tutumlarında anlamlı olarak farklılık oluşturduğunu saptamışlardır. Makanyeza (2015) ithal kanatlı et ürünleri üzerine yaptığı araştırmasında tüketici etnosentrizminin tüketici sadakatini negatif bir şekilde etkilediği; Kiracı ve Kocabay (2017) soğuk çay sektöründe yer alan Didi markası üzerinde yaptıkları çalışmada etnosentrik eğilimlerin marka sadakati üzerinde önemli ölçüde etkisinin olmadığını bulmuşlardır. Şahin ve Gültekin (2017) Mavi Jeans markası müşterileri üzerine yaptıkları araştırmalarında ise etnosentrik eğilimlerin marka sadakati üzerine etkisini araştırmışlar ve güçlü bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Literatürdeki bu bulgular göz önünde bulundurularak H_6 hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₆: Tüketici etnosentrizminin marka sadakati üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

2.5. Bulgular

Araştırmaya katılan 560 krem çikolata tüketicisinin cinsiyete, yaşa, ortalama aylık gelire, medeni duruma, mesleğe, eğitim düzeyine göre dağılımları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Krem Çikolata Tüketicilerinin Demografik Özellikleri

<i>Cinsiyet</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Medeni Durum</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Erkek	306	54,6	Evli	308	55,0
Kadın	254	45,4	Bekar	252	45,0
<i>Yaş</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Meslek</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
17 ve altı	21	3,7	Kamu Çalışanı	136	24,3
18-28	262	46,8	Özel Sektör Çalışanı	117	20,9
29-39	202	36,1	Esnaf	56	10,0
40-50	45	8,0	Emekli	24	4,3
51 ve üzeri	30	5,4	Ev Hanımı	58	10,3
<i>Ortalama Aylık Gelir</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	Öğrenci	149	26,6
1600 TL ve altı	65	11,6	Diğer	20	3,6
1601-3200 TL	206	36,8	<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
3201-4800 TL	183	32,7	İlköğretim	64	11,4
4801-6400 TL	88	15,7	Ortaöğretim (Lise)	188	33,6
6401 TL ve üstü	18	3,2	Üniversite	288	51,4
			Lisansüstü	20	3,6

Krem çikolata tüketen tüketicilerin %45,4’ünü kadınlar, %54,6’sını ise erkekler oluşturmaktadır. Tüketicilerin yaklaşık yarısının (%46,8) 18-28 yaş aralığında, yarısından fazlasının (%55) ise evli olduğu saptanmıştır. Tüketicilerin ortalama aylık gelir durumlarına bakıldığında 1601-4800 TL arasında gelire sahip olanlar %69,5’tir. Aynı zamanda, tüketicilerin %71,8’ini kamu ve özel sektör çalışanları

ile öğrenciler oluştururken; eğitim düzeyinde de yarısından fazlasını (%51,4) üniversite mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 2. Krem Çikolata Markaları

<i>Marka</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Torku	136	24,3
Sarelle	61	10,9
Nutella	123	22,0
Ülker	137	24,4
Alpella	35	6,2
Nestle	34	6,1
Diğer	34	6,1

Tüketicilerin en çok tercih ettikleri krem çikolata markaları Ülker (%24,4) ve Torku (%24,3)'dur. Bununla birlikte krem çikolata markalarının %70,7'sini Ülker, Torku ve Nutella krem çikolata markaları oluşturmaktadır.

Tablo 3. Ölçekte Yapılan Değişiklikler

Değişkenler	Yargı Sayısı	Çıkarılan Yargı Sayısı
Marka Kişiliği	Yetkinlik	-
	Heyecan	1
	Geleneksellik	-
	Androjenlik	-
Tüketici Etnosentrizmi	17	3
Algılanan Kalite	4	-
Marka Sadakati	5	-

Araştırma kapsamında hazırlanan ankette marka kişiliği, tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenleri yer almakta olup 65 yargı bulunmaktadır. Araştırmanın güvenilirlik sonuçlarına bakıldığında marka kişiliğinin alt değişkeni olan “heyecan” değişkeninden 1 yargı, tüketici etnosentrizminden ise 3 yargı çıkarılmıştır. Çıkarılan yargılardan sonra değişkenlerin Cronbach Alfa değerleri ve yargıların faktör yükleri ve değişkenlerin öz değerleri Tablo-4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktör ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Değişkenler	Yargılar	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha	Değişkenler	Yargılar	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha				
Marka Kişiliği	Yetkinlik	YET1	0,72	0,952	Tüketici Etnosentrizmi	ETN1	0,83	0,963				
		YET2	0,81			ETN2	0,76					
		YET3	0,82			ETN4	0,77					
		YET4	0,86			ETN5	0,84					
		YET5	0,78			ETN6	0,89					
		YET6	0,83			ETN7	0,88					
		YET7	0,82			ETN8	0,87					
		YET8	0,79			ETN9	0,79					
		YET9	0,72			ETN10	0,87					
		YET10	0,79			ETN11	0,84					
		YET11	0,82			ETN12	0,77					
		YET12	0,80			ETN14	0,70					
		YET13	0,68			ETN16	0,84					
		YET14	0,70			ETN17	0,83					
		Öz değeri: 8,736					Öz değeri: 9,531					
Marka Kişiliği	Heyecan	HEY1	0,68	0,962	Algılanan Kalite	AK1	0,83	0,879				
		HEY2	0,78			AK2	0,88					
		HEY3	0,71			AK3	0,88					
		HEY4	0,82			AK4	0,83					
		HEY6	0,86			Öz değeri: 2,948						
		HEY7	0,86		Marka Sadakati	MS1	0,78	0,869				
		HEY8	0,87			MS2	0,82					
		HEY9	0,87			MS3	0,85					
		HEY10	0,86			MS4	0,78					
		HEY11	0,85			MS5	0,80					
					HEY12	0,89			Öz değeri: 3,299			
					HEY13	0,85						
					HEY14	0,83						
					Öz değeri: 9,008							
Marka Kişiliği	Geleneksellik	GEL1	0,86	0,922								
		GEL2	0,89									
		GEL3	0,71									
		GEL4	0,76									
		GEL5	0,85									
		GEL6	0,88									
		GEL7	0,83									
					Öz değeri: 4,846							
Marka Kişiliği	Androjenlik	AND1	0,81	0,863								
		AND2	0,83									
		AND3	0,91									
		AND4	0,81									
					Öz değeri: 2,845							

Yukarıdaki tabloda marka kişiliğinin alt değişkenleri olan yetkinlik, heyecan, geleneksellik ile tüketici etnosentrizminin Cronbach Alfa değerlerinin yüksek derecede güvenilir oldukları görülmektedir. Cronbach Alfa değeri en yüksek olan tüketici etnosentrizmi (0,963) ve marka kişiliği-heyecan (0,962) değişkenleridir.

Marka kişiliği (Yetkinlik, Heyecan, Geleneksellik ve Androjenlik), tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati ölçeklerinin seçilen örneklerle uyumlu olup olmadığını saptamak amacıyla faktör analizi kullanılmıştır. Araştırmanın 61 yargısının faktör yükleri ayrı ayrı Tablo-4'te verilmiş ve en düşük faktör yükününün 0,68 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın faktörleri toplam varyansın %71,563'ünü açıklamakta (1F:31,378, 2F:15,650, 3F:9,183, 4F:5,420, 5F:3,603, 6F:2,628, 7K:3,701) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) uygunluk testi %94,1 olmaktadır (Barlett Küresellik Testi Ki-kare: 33107,487 p<0,000).

Tablo 5. Tüketici Etnosentrizmi, Algılanan Kalite ve Marka Sadakatının Yetkinliğe Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	1,288	0,118		10,918	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,076	0,038	0,091	1,972	0,049**
Algılanan Kalite	0,502	0,059	0,536	8,585	0,001*
Marka Sadakati	0,136	0,060	0,149	2,262	0,024**
R² = 0,554	F= 229,892		Sig.F=0,001		Dur-
Wat=1,699					

* p<0,01; ** p<0,05

Yetkinlik üzerinde en fazla etkisi olan değişken algılanan kalite (0,536) olurken en az etkisi olan değişken ise tüketici etnosentrizmi (0,091)'dir. Algılanan kalitenin istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde, tüketici etnosentrizmi ve marka sadakatının istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde yetkinlik üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenleri yetkinliğin %55,4'ünü açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Tüketici Etnosentrizmi, Algılanan Kalite ve Marka Sadakatının Heyecana Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	0,436	0,110		3,953	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,194	0,036	0,210	5,410	0,001*
Algılanan Kalite	0,285	0,055	0,275	5,217	0,001*
Marka Sadakati	0,400	0,056	0,395	7,106	0,001*
R² = 0,683	F= 398,661		Sig.F=0,001		Dur-
Wat=2,095					

* p<0,01

Heyecan üzerinde en fazla etkisi olan değişken marka sadakati (0,395) olurken en az etkisi olan değişken ise tüketici etnosentrizmi (0,210)'dir. Tüm değişkenlerin istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde heyecan üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenleri heyecanın %68,3'ünü açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₂ hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 7. Tüketici Etnosentrizmi, Algılanan Kalite ve Marka Sadakatinin Gelenekselliğe Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	0,748	0,136		5,504	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,404	0,044	0,423	9,136	0,001*
Algılanan Kalite	0,077	0,067	0,072	1,145	0,253
Marka Sadakati	0,310	0,069	0,296	4,461	0,001*
R² = 0,548	F= 225,129		Sig.F=0,001		Dur-Wat= 1,862

* p<0,01

Tablo-7'deki değerlere bakıldığında tüketici etnosentrizmi (0,423), geleneksellik üzerinde en fazla etkisi olan değişkendir. Geleneksellik üzerinde tüketici etnosentrizmi ve marka sadakati değişkenlerinin istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı etkisi bulunurken, algılanan kalite değişkeninde anlamlı bir etki bulunamamıştır. Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenleri heyecanın %54,8'ini açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8. Tüketici Etnosentrizmi, Algılanan Kalite ve Marka Sadakatinin Androjenliğe Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	1,264	0,228		5,555	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,056	0,074	0,047	0,751	0,453
Algılanan Kalite	0,091	0,113	0,068	0,804	0,422
Marka Sadakati	0,443	0,116	0,338	3,804	0,001*
R² = 0,190	F= 43,539		Sig.F=0,001		Dur-Wat= 1,332

* p<0,01

Androjenlik üzerinde marka sadakati değişkeninin istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı etkisi bulunurken, tüketici etnosentrizmi ve algılanan kalite değişkenlerinin anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakati değişkenleri androjenliğin %19'unu açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₄ hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 9. Tüketici Etnosentrizminin Algılanan Kaliteye Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	1,533	0,106		14,462	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,667	0,025	0,748	26,642	0,001*
R² = 0,560	F= 709,801		Sig.F=0,001		Dur-Wat= 1,576

* p<0,01

Tüketici etnosentrizminin (0,748) algılanan kalite üzerinde etkisi olduğu saptanmıştır. Tüketici etnosentrizminin algılanan kalite üzerine istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı etkisi bulunmuştur. Tüketici etnosentrizmi değişkeni algılanan kalitenin %56'sını açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10. Tüketici Etnosentrizminin Marka Sadakatine Etkisi

Değişkenler	B	Std Hata	β	t	p
Sabit	1,270	0,103		12,348	0,001*
Tüketici Etnosentrizmi	0,709	0,024	0,777	29,176	0,001*
R² = 0,604	F= 851,225		Sig.F=0,001		Dur-Wat= 1,820

* p<0,01

Tüketici etnosentrizminin (0,777) marka sadakati üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Tüketici etnosentrizminin marka sadakati üzerine istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde anlamlı etkisi saptanmıştır. Tüketici etnosentrizmi değişkeni marka sadakatinin %60,4'ünü açıklamakta ve model %99 güven düzeyinde anlamlı olduğundan H₆ hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 11. Hipotez Sonuçları

Hipotezler	R ²	p	Kabul/Red
H ₁ Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin yetkinlik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır	0,554	0,001	Kabul
H ₂ Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin heyecan üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.	0,683	0,001	Kabul
H ₃ Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin geleneksellik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır	0,548	0,001	Kabul
H ₄ Tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin androjenlik üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır	0,190	0,001	Kabul
H ₅ Tüketici etnosentrizminin algılanan kalite üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır	0,560	0,001	Kabul
H ₆ Tüketici etnosentrizminin marka sadakati üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır	0,604	0,001	Kabul

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşen dünyada değişen teknolojiye ayak uydurabilen ve ticaret engelleri ile baş edebilen işletmeler, artan rekabet ortamında başarılı olabilir ve uluslararası pazarda etkilerini artırabilirler. Rekabet ortamında işletmelerin ortaya çıkardıkları ürünler kıyasıya yarışmakta ve birbirlerine oldukça benzeyebilmektedir. Bu süreçte ise tüketicilerin ulusal markalara ilişkin beklentileri, tüketicilerin etnosentrik eğilimleri gün geçtikçe artmakta ve bu durum tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir (Candemir ve Zalluhoğlu, 2009: 239).

Araştırma kapsamında tespit edilen bulgulardan tüketicilerin ulusal krem çikolata markalarını daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Ancak, tüketici satın alma tercihlerine baktığımızda yabancı markalı krem çikolata markasını satın aldıkları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tüketicilerin yerli ve yabancı markalı krem çikolata satın alma tercihlerinde etnosentrik eğilimlerin tamamen etkili olmadığı görülmüştür. Çünkü, yabancı krem çikolata markaları (Nutella-İtalya, Nestle-İsviçre) da en çok tercih edilen markalar arasındadır.

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında; tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite ve marka sadakatinin marka kişiliği üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu saptanmıştır. Bu sonuçları; Kim ve diğerleri (2001), Özçelik ve Torlak (2011), Tong ve Li (2013), Bilgili ve Ozkul (2015), Fettahlıoğlu (2015) ile Özdemir ve diğerleri (2018)'nin çalışmaları desteklemektedir. Ayrıca, tüketici etnosentrizminin algılanan kalite ve marka sadakati üzerinde de etkileri olduğu tespit edilmiştir. Pecotich ve Rosenthal (2001), Dursun ve Tuzla (2013), Tong ve Li (2013), Uyar ve Dursun (2015), Ors ve diğerleri (2016) ile Eroğlu ve Sarı (2011), Akdoğan ve diğerleri (2012), Yarangümelioğlu ve Büyüker İşler (2014), Şahin ve Gültekin (2017) araştırmaları bu sonuca dayanak olmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda algılanan kalite, marka sadakati ve etnosentrizmin marka kişiliği üzerinde etkisinin olduğu ve etnosentrizmin kalite ve sadakati etkilediği görülmektedir.

Genel olarak krem çikolata markalarında etnosentrik eğilim, tüketicilerin ulusal markalara ilişkin algılanan kalitesini, markaya bağlılığını ve markanın kişiliğini olumlu yönde etkilemektedir. Tüketiciler krem çikolata satın alma tercihlerinde etnosentrik eğilim, kaliteyi ve sadakati bir bütünlük çerçevesinde düşünebilir. Tüketicinin satın alacağı krem çikolata markalarında kişilik özelliklerini dikkate alarak hareket ettikleri görülmektedir. Yani, tüketicilerin satın alma tercihlerinde markanın kalitesi, sadakati ve etnosentrik eğilimi marka kişiliğinin etkinliğini, heyecanlılığını, gelenekselliğini ve androjenliğini etkilemektedir. Bu bağlamda ulusal menşeli krem çikolata markalarında işletmeler marka oluştururken ve/veya oluşturdukları markanın hedefledikleri pazarının kültürü, gelenek ve görenekleri, inançları, yerel coğrafyası gibi faktörleri iyi bir şekilde araştırmaları gerekir. Tüketiciler açısından ise tüketici satın alınacağı ulusal krem çikolata markasında

kendi kişilik özelliklerini yansıtan markaya karşı daha fazla eğilimli olur. Bu da, tüketicilerin kendi kişilik özelliklerine yakın buldukları markalara karşı kalite ve sadakat duygularını etkileyerek satın alma davranışlarına olumlu şekilde katkı sağlar. Bu bulgular doğrultusunda, gıda sektöründeki ulusal markalı işletmelerin reklam, satış çabaları, halkla ilişkiler gibi tutundurma faaliyetlerini iyi şekilde kullanarak krem çikolata markasında tüketicilerin kişilik özelliklerini hissetmelerini sağlamalarının hem ulusal markalı işletmelere hem de tüketicilere önemli derecede fayda sağlayacağı ifade edilebilir.

Bu araştırmada tüketici etnosentrizmi, algılanan kalite, marka sadakati ve marka kişiliği değişkenleri temel alındığından gelecek çalışmalarda söz konusu sektörde farklı bir örneklem incelenerek alan yazınına katkı sağlanabilir. Ayrıca, bu araştırmada gıda sektöründe marka kişiliği 4 temel boyutta incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalarda farklı bir sektör ya da farklı marka kişilik boyutları bütünlük çerçevesinde araştırabilir. Son olarak ülkemizde okullarda her yıl 12-18 Aralık tarihleri arası Tutum, Yatırım ve Türk Malları Haftası kutlanması rağmen, ülkemizde neden yerli malının yeterince tercih edilmemesi eğitimciler ve işletmeler tarafından araştırılması gereken önemli bir konu olarak düşünülebilir.

KAYNAKLAR

- AAKER, David A. (2009), *Marka Değeri Yönetimi*, Çev. Ender Orfanlı, İstanbul, MediaCat Kitapları.
- AAKER, David A. (2013), *Güçlü Markalar Yaratmak*, Çev. Erdem DEMİR, 3.Baskı, İstanbul, MediaCat Kitapları.
- AAKER, Jennifer L. (1997), "Dimensions of Brand Personality", *Journal of Marketing Research*, vol. 34, no. 3, pp. 347-356.
- AKDOĞAN, M. Sukru, OZGENER, Sevki, KAPLAN, Metin and COSKUN, Aysen (2012), "The Effects of Consumer Ethnocentrism and Consumer Animosity on The Re-Purchase Intent: The Moderating Role of Consumer Loyalty", *Emerging Markets Journal*, vol. 2, pp. 1-12.
- AKHTER, Syed H. (2007), "Globalization, Expectations Model of Economic Nationalism, And Consumer Behavior", *Journal of Consumer Marketing*, vol. 24, no. 3, pp. 142-150.
- AKIN, Murat, ÇİÇEK, Recep, GÜRBÜZ, Esen ve İNAL, Emin (2009), "Tüketici Etnosentrizmi ve Davranış Niyetleri Arasındaki Farklılığın Belirlenmesinde CETSCALE Ölçeği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, Sy. 2, ss. 489-512.
- AKSOY, Lerzan ve ÖZSOMER, Ayşegül (2007), "Türkiye'de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar", *12. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 1-14.
- AZOULAY, Audrey and KAPFERER, Jean-Noel (2003), "Do Brand Personality Scales Really Measure Brand Personality?", *Journal of Brand Management*, vol. 11, no. 2, pp. 143-155.
- BILGILI, Bilsen and OZKUL, Emrah (2015), "Brand Awareness, Brand Personality, Brand Lo-

- yalty and Consumer Satisfaction Relations in Brand Positioning Strategies (A Torqu Brand Sample)”, *Journal of Global Strategic Management*, vol. 9, no. 2, pp. 89-106.
- CANDEMİR, Aykan ve ZALLUHOĞLU, Ali Erhan (2009), “Global Ürün ve Marka Stratejilerinin Değerlendirilmesi: “Algıda” İzmir Örneği”, *14. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, 230-243.
- CUTURA, Marija (2006), “The Impact of Ethnocentrism on Consumers’ Evaluation Processes and Willingness to Buy Domestic vs. Imported Goods in the Case of Bosnia and Herzegovina”, *South East European Journal of Economics and Business*, pp. 54–63.
- DURŞUN, Tuğba ve TUZLA, Hayri (2013), “Üretilmesi Muhtemel Bir Türk Otomobil Markasına İlişkin Algılanan Kalitenin Tüketici Etnosentrizmi Bağlamında İncelenmesi”, *18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, ss. 354-363.
- ERMEÇ SERTOĞLU, Ayşegül ve ÇATLI, Özlem (2017), “Genç Tüketicilerin Yabancı ve Türk Ürünlerine İlişkin Tutum ve Tüketici Etnosentrizm Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, ss. 1-23.
- EROĞLU, Ahmet Hüsrev ve SARI, Sema (2011), “Tüketici Etnosentrizmi ve Marka Bağlılığı Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sy. 2, ss. 39-55.
- FETTAHLIOĞLU, Hatice Seçil (2015), “Marka Kişiliği, Marka Sadakati İlişkisi: Akıllı Telefon Kullanıcıları Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, Sy. 9, ss. 210-227.
- GEGEZ, A. Ercan (2015), *Pazarlama Araştırmaları*, 5.Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık.
- HUDDLESTON, Patricia, GOOD, Linda K. and STOEL, Leslie (2000), “Consumer Ethnocentrism, Product Necessity and Quality Perceptions of Russian Consumers”, *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, vol. 10, no. 2, pp. 167-181.
- JAVALGI, Rajshekhar G., KHARE, Virginie Pioche, GROSS, Andrew C. and SCHERER, Robert F. (2005), “An Application of The Consumer Ethnocentrism Model to French Consumers”, *International Business Review*, vol. 14, no. 3, pp. 325-344.
- KAYNAK, Erdener ve KARA, Ali (2002), “Consumer Perceptions of Foreign Products. An Analysis of Product-Country Images and Ethnocentrism”, *European Journal of Marketing*, vol. 36, no. 7/8, pp. 928-949.
- KESKİN, Dilara Hatice ve YILDIZ, Salih (2010), “Tüketicilerin Marka Tercihlerinde Etkili Olan Faktörler İle Marka İmajı’nın Marka Değeri Üzerindeki Etkileri: Trabzon Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy. 27, ss. 239-254.
- KIM, Chung K., HAN, Dongchul and PARK, Seung-Bae (2001), “The Effect of Brand Personality and Brand Identification on Brand Loyalty: Applying the Theory of Social Identification”, *Japanese Psychological Research*, vol. 43, no. 4, pp. 195-206.
- KİRACI, Hakan ve KOCABAY, Fatih (2017), “Marka Kişiliği Boyutları, Tatmin, Güven ve Etnosentrik Eğilimlerin Marka Sadakati Üzerine Etkisi–Didi Örneği”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.10, Sy. 1, ss. 12-26.
- MAKANYEZA, Charles (2015), “Consumer Awareness, Ethnocentrism and Loyalty: An Integrative Model”, *Journal of International Consumer Marketing*, vol. 27, no. 2, pp. 167–183.
- ORS, Husniye, YILMAZ, Veysel and DOĞAN, Murat (2016), “Effect of Consumer Ethnocentrism on Perceived Service Quality and Examination of This Context By Cultural Relativity

- and Demographic Factors: An Empirical Study”, *Journal of Management, Marketing and Logistics*, vol. 3, no. 1, pp. 14-27.
- ÖZÇELİK, Duygu Güngör ve TORLAK, Ömer (2011), “Marka Kişiliği Algısı İle Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: Levis ve Mavi Jeans Üzerine Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, C. 11, Sy. 3, ss. 361- 377.
- ÖZDEMİR, Emel Kuşku, GÜZELOĞLU, Ebru Belkis ve TOPSÜMER, Füsün (2018), “Tüketici Etnosentrizmi, Marka Kişiliği Algısı ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye’deki Beyaz Eşya Markalarına Yönelik Bir Uygulama”, *Global Media Journal*, C. 8, Sy. 16, ss. 354-372.
- ÖZKAN, Erdem ve YILDIZ, Salih (2015), “Müşteri Sadakati İle Ağızdan Ağıza İletişimin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Elektronik Eşya Sektöründe Bir Uygulama”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, C.8, Sy. 15, ss. 359-379.
- PAPPU, Ravi, QUESTER, Pascale G. and COOKSEY Ray W. (2007), “Country Image and Consumer-Based Brand Equity: Relationships and Implications for International Marketing”, *Journal of International Business Studies*, vol. 38, no. 5, pp. 726-745.
- PECOTICH, Anthony and ROSENTHAL, Melissa J. (2001), “Country of Origin, Quality, Brand and Consumer Ethnocentrism”, *Journal of Global Marketing*, vol. 15, no. 2, pp. 31-60.
- SHIMP, Terence A. and SHARMA, Subhash (1987), “Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE”, *Journal of Marketing Research*, vol. 24, no. 3, pp. 280-289.
- ŞAHİN, Esen ve GÜLTEKİN, Ceyda (2017), “Markaya Duyulan Güven ve Etnosentrik Eğilimlerin Marka Sadakatine Etkisi: Bir Marka Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 22, Sy. 4, ss. 993-1012.
- TOKSARI, Murat ve SENİR, Gül (2015), “Tüketici Etnosentrizminin Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerindeki Rolü”, *Sakarya İktisat Dergisi*, C. 4, Sy. 3, ss. 19-28.
- TONG, Xiao and Lİ, Chunxiao (2013), “Impact of Brand Personality and Consumer Ethnocentrism in China’s Sportswear Market”, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, vol. 25, no. 3, pp. 491-509.
- TUNCER, Mehmet Arif ve GÖKŞEN, Haluk (2016), “İçecek Sektöründe Tüketici Etnosentrizmi: Türkiye - Hollanda Karşılaştırmalı Uygulaması”, *International Review of Economics and Management*, C. 4, Sy. 1, ss. 67-95.
- TIĞLI, Mehmet (2003), “Marka Kişiliği”, *Öneri Dergisi*, C. 5, Sy. 20, ss. 67-72.
- UYAR, Kumru and DURSUN, Yunus (2015), “Consumer Ethnocentrism and Brand Name Evaluations”, *Revista Economică*, vol. 67, no. 1, pp. 80-89.
- UZKURT, Cevahir ve ÖZMEN, Müjdat (2004), “Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Ürünler Yönelik Tutumlarına Etkileri”, *9.Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 261-274.
- VAHEDI, Elham, SHIRIAN, Abbas, VAZIRI, Faraz Sadegh, KELISHMI, Ehsan Rahbar and ESMAEILI, Saeideh (2014). “Assessing the Role of Brand Personality on Trust, Affection, Loyalty and Customer Satisfaction in Governmental Organization: (Case of Study: Maskan Bank)”, *Research Journal of Recent Sciences* vol. 3, no. 7, pp. 130-138.

- YARANGÜMELİOĞLU, Derya ve BÜYÜKER İŞLER, Didar (2014). “Marka Bağlılığı ve Etnosentrizm Çerçevesinde Tüketici Satın Alma Davranışları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sy. 39, ss. 91-109.
- YILDIZ, Salih (2018), “Elektronik Hizmet Marka Değerini Etkileyen Faktörler: Elektronik Hizmet Müşterileri Üzerine Bir Uygulama”, *Global Journal of Economics and Business Studies*, C. 7, Sy. 14, ss. 170-185.
- YÜCE, Alpaslan (2010), *Bütünleyici Bir Model İle Marka Değeri Ölçümü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum.
- ZEITHAML, Valarie A. (1988), “Consumer Perception of Price, Quality and Value: A Means-End Model And Synthesis of The Evidence”, *Journal of Marketing*, vol. 52, no. 3, pp. 2-22.

DUYGU ve GÖRÜŞ MADENCİLİĞİ: SON GELİŞMELER ve 3. HAVALİMANI İÇİN BİR UYGULAMA¹

Emrah BİLGİÇ², Ahmet KOÇAK³

Geliş: 25.12.2018 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.502586

Öz

Öteden beri insanoğlunun karar verme süreçlerinde başkalarının görüş ve yorumlarına başvurması değişmeyen bir durumdur. Bilgiye hızlıca erişimin akıllı telefonlar, tabletler ve bilgisayarlarla yapıldığı günümüz Büyük Veri Çağı'nda özellikle internet ortamlarında her konu hakkında görüşler, bilgiler ve yorumlar paylaşılmaktadır. Bu bilgi, görüş ve yorumlardan hem kişisel hem kurumsal bazda faydalı bilgiler çıkarsamak amacıyla kullanılan Metin Madenciliği son yıllarda en çok araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Metin Madenciliği zamanla çeşitli alanlara ayrılmış ve Görüş madenciliği veya Duygu Analizi alanları ortaya çıkmıştır. Günümüzde insanlar sosyal medya araçlarını, blogları, forumları sadece bilgi ve düşünce paylaşmak için kullanmakla kalmayıp, internet üzerinden satın alıp kullandıkları ürün/hizmet ile alakalı bilgileri de bu ortamlar aracılığıyla değerlendirmektedir. Bu çalışma İstanbul'daki Atatürk ve Sabiha Gökçen havalimanlarını kullanan yabancı müşterilerin bir internet sitesinde yaptıkları yorumları Görüş ve Duygu Madenciliği ile analiz etmeyi ve İstanbul'da kurulmuş olan 3. Havalimanı işletmecileri için bir çıkarsama sunmayı amaçlamaktadır. Analizler sonucu insanların kalabalıktan, pahalılıktan, kabalıktan, kayıp bavullardan, zorluklardan ve uçuş rötarlarından şikâyet ettikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metin Madenciliği, Görüş Madenciliği, Duygu Analizi, 3. Havalimanı, İstanbul Havalimanı.

1 Bu çalışma 23. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İşletme Bölümü, e.bilgic@alparslan.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9875-2299>.

3 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İşletme Bölümü, kocakmet@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4376-4337>.

SENTIMENT AND OPINION MINING: RECENT ISSUES AND AN APPLICATION FOR THE THIRD AIRPORT

Abstract

It is an unchanging situation that human being asks others' opinions and comments during the process of decision making. In today's Big Data Age, where the fast access to information is easily made with smartphones, tablets and computers; opinions, information and comments are shared on every topic, especially on the internet. Text Mining which is used to extract useful information from views and comments for both personal and institutional basis has become one of the most researched subjects in recent years. Text Mining has been divided into different areas over time, and the topics of Opinion Mining or Sentiment Analysis have emerged. Today, people not only use social media tools, blogs, forums to share information and ideas but also use those platforms to evaluate the products/services which they purchased over the internet. This study aims to analyse comments of foreign customers who used airports of Atatürk and Sabiha Gökçen in Istanbul. Opinion Mining and Sentiment Analysis will present an inference for the operator of the 3rd Airport in Istanbul. As a result of the analysis, it is understood that people complain about the crowd, the expensive, the rude, the lost baggage, the difficulties and the flight delays.

Keywords: *Text Mining, Opinion mining, Sentiment analysis, 3rd Airport, Istanbul Airport.*

Giriş

Günümüz internet çağında sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile birlikte, internet sayfalarındaki içeriklerin büyük çoğunluğunu kullanıcılar üretmektedir (Çetin ve Eryiğit, 2018). Bu içeriklere kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler adı verilmektedir (User Generated Contents: UGC). Firmalar ve kurumlar kendilerini ilgilendirebilecek sayfalardaki yorumları, görüşleri ve şikâyetleri daha kaliteli hizmet verebilmek amacıyla takip etmek zorundadır. Fakat bu içeriklerin tamamının tek tek okunması hem maliyet hem de zaman açısından mümkün görülmemektedir. Metin Madenciliği yapısal olmayan metinlerden faydalı ve anlamlı bilgiler çıkarılmaya yarayan bir süreçtir. Doküman kümeleme, doküman sınıflandırma, metin özetleme, duygu analizi, sosyal ağ analizi, metindeki konunun tespiti, web sitelerini sınıflandırma, intihal tespiti, spam ve virüs analizi gibi birçok alanda kullanılan Metin Madenciliğinin son yıllardaki en çok uygulaması ise Duygu Analizi (DA) veya başka bir isimle Görüş Madenciliği (GM) olmuştur. GM insanların bir şeye karşı olan görüşleri, tutumları ve duyguları ile alakalı olan bilişimsel bir çalışmadır (Cambria vd., 2013; Ravi ve Ravi, 2015).

İçerisinde bulunduğumuz Büyük Veri çağında her geçen saniyede yapısal ve yapısal olmayan üstelik çok büyük boyutlarla ifade edilebilen türde veriler çeşitli aygıtlar aracılığıyla (Nesnelerin İnterneti: IoT) toplanmakta ve kurumların depolama alanlarına saklanmaktadır. Bu çok büyük boyutlu ve karma ölçekli değişkenlerden oluşan veriyi saklamak, yönetmek ve veriden anlamlı sonuçlar çıkarsamak bahsi geçen Büyük Veri disiplini meydana getirmiştir. Bu durum ayrıca son yıllarda en çok aranan meslek olan Veri Bilimcisi mesleğini de ortaya çıkarmıştır. Büyük Veri'nin yönetimi ayrı bir çalışma alanı iken, bu verilerden çeşitli analizler sonucu faydalı bilgiler çıkarsama (Veri Madenciliği, Metin Madenciliği, Makine Öğrenmesi vb. tekniklerle) başka bir yöntem bilim olarak düşünülebilir. Bilişimsel Dilbilimi ve Veri Madenciliğinin bir alt disiplini olan DA veya GM vurgulandığı üzere dildeki görüş ve tutumlardan oluşan subjektif bilgileri tespit etmeyi ve ortaya çıkarmayı sağlayan bir dizi yöntem ve tekniklerden oluşmaktadır (Liu, 2012).

İnsanoğlu geçmişten bugüne kadar herhangi bir konuda karar verirken başkalarının görüşlerine de başvurmaya ihtiyaç duymuştur. Herhangi bir konu hakkında sunulan görüşler sadece kişinin kendisiyle alakalı karar alma süreçlerinde değil, firmaların, kurumların ürünleri/hizmetleri/politikaları hakkındaki karar alma süreçlerinde de önemlidir. Nitekim iş ortaklarının ve müşterilerin görüşleri, yorumları, duyguları ve tutumları ortaya çıkarılabildiğinde ve değerlendirilebildiğinde bu keşif iş süreçlerinde kalite artışına sebep olacaktır. Görüş, yorum, tutum gibi terimler 2000'li yıllardan sonra literatürde DA ve/veya GM başlığı altında incelenmeye başlamıştır (Piryani, 2016; Ravi ve Ravi, 2015). Bilim camiası özellikle son 15 yıldır bu konu hakkında binlerce araştırma yapmış ve ilgili alan farklı yaklaşım, teknik ve uygulamalarla geliştirilmiştir. 2018 yılında yapılmış olan bir literatür çalışmasına göre, sadece bir veri tabanında %99'u 2004 yılından sonra yayınlanmış olan 7000 adet DA/GM çalışması tespit edilmiştir (Mantyla vd., 2018).

E-ticaret web sitelerinin yanı sıra, forumlar, bloglar, sosyal ağlar, internetteki haber siteleri vb. ortamlar da insanların görüşlerini ifade edebildiği diğer platformlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu platformlardan DA ve GM sayesinde sadece bir ürün/hizmet hakkındaki paylaşımlar değil, insanların ekonomik, politik olaylar hakkındaki olumlu, olumsuz düşünceleri ve kurumların, ülkelerin stratejileri hakkındaki görüşleri de ortaya çıkarılabilmektedir (Saleh vd., 2011)

Tablo 1. Duygu Analizi ve Görüş Madenciliği Çalışmalarının Dağılımı

<i>Duygu analizi</i>	68.5
<i>Görüş madenciliği</i>	29.1
<i>Duygu sınıflandırma</i>	18
<i>Görüş analizi</i>	5.6
<i>Anlamsal yönlendirme</i>	3.8
<i>Sentiwordnet</i>	2.7
<i>Görüş sınıflandırma</i>	1.4
<i>Duygu madenciliği</i>	1.3
<i>Öznellik analizi</i>	1.1
<i>Duygu</i>	1
<i>Öznellik sınıflandırma</i>	0.8

Kaynak: (Mantyla vd., 2018)

Bu çalışma, hem güncel literatürü inceleyip alanla ilgili yeni gelişmeler hakkında bilgi vermek, hem de R programlama dilinde yeni hazırlanmış olan Metin Madenciliği ve DA ve GM paketlerini güncel meselelerden biri olan İstanbul'daki 3. Havalimanı için bir uygulama ile tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışma hazırlanırken konu ile alakalı Türkçe çalışmaların azlığı da dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın Türkçe çalışmaları teşvik edeceği de düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Boumans ve Trilling (2016) tarafından dar kapsamda üç başlıkta: hazır bir sözlükten faydalanarak sayma yöntemi, gözetimli makine öğrenmesi ve gözetimsiz makine öğrenmesi incelenen DA, Ravi ve Ravi (2015) tarafından ise altı geniş başlıkta incelenmiştir. Bu altı başlık, öznellik (subjectivity) sınıflandırma, duygu sınıflandırma, yorumun kullanışlılığı ölçümü, duygu sözlüğü (lexicon) oluşturma, görüş kelimelerini ve ürün durumunu çıkarsama ve diğer DA uygulamalarıdır. Bu çalışmada kullanılacak olan duygu sınıflandırması yönteminde hazır sözlükler yardımıyla eldeki metin sınıflandırılacaktır.

Makine Öğrenmesi tabanlı yaklaşım, sınıflandırma sırasında makine öğrenme algoritmalarını ve dilbilimsel özellikleri kullanmaktadır. Gözetimli öğrenmede algoritma eğitim veri setinden örüntüleri öğrenmektedir. Örneğin DA yapabilmek için algoritmaya daha önceden pozitif, negatif veya nötr olarak kodlanmış ifadeler öğretilir. Gözetimsiz öğrenmede ise daha önceden tanımlanmış etiketleme veya eğitim veri seti yoktur. Bunun yerine algoritma bir model kullanarak metindeki örüntüleri tespit eder. Burada araştırmacının etki edebileceği tek şey bazı parametrelerin, örneğin metnin kaç sınıfa ayrıştırılacağı gibi belirlenmesidir.

Sözlük tabanlı yaklaşım ise sınıflandırma sırasında önceden hazırlanmış duygu kavramlarından oluşan sözlüklerden yararlanmaktadır. Bu hazır sözlüklerde pozitif, negatif veya nötr duygu ifadeleri yer alır. Bazı sözlükler ise daha kapsamlı olup ayrıca *mutluluk, sevinç, kızgınlık, şaşkınlık* gibi duygu ifadelerini de içermektedir. Verilen metindeki duygu ifadeleri çeşitli algoritmalar sayesinde metin içerisinde aranıp sözlükteki duygu ifadeleri ile eşleştirilerek eldeki metin pozitif, negatif veya nötr olarak belirlenir (Eliacık ve Erdoğan 2015). Her ne kadar araştırmacılarının görüş birliğine vardığı duyguların tamamını ifade edebilecek bir sözlük olmasa da bilimsel çalışmalarda bu çalışmada da kullanılacak olunan *Bing* sözlüğü, *Laughran* sözlüğü ve *NRC* sözlüğüdür. Günümüzde Türkçe sözlükler de oluşturulmuş ve bu sözlükler geliştirilmeye devam edilmektedir (Türkçe Ulusal Derlemi, TS Corpus, STC Sözlük Türkçe Derlemi). Ayrıca, Türkçe Doğal Dil İşleme (NLP) çalışmaları da yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir (Eryiğit, 2014; Çetin ve Eryiğit, 2018).

Geçmişte anket yolu ile yüz yüze görüşme tekniği vb. yollar ile müşterilerinin/kullanıcılarının görüşlerini tespit eden firmalar/kuruluşlar daha önceden değinildiği gibi, insanların internet ortamlarındaki oluşturdukları içerikleri kullanarak pazarlama, ürün tasarımı, satış ve halkla ilişkiler gibi işletmeyle alakalı karar verme süreçlerini desteklemektedirler. Bu çalışmalara örnek teşkil etmeleri amacıyla aşağıdaki özetler verilmiştir.

Jin vd., (2016) ürün tasarımcılarının karar verme süreçlerini desteklemek amacıyla, müşteri yorumlarını analiz etmiştir. Bu amaçla Amazon.com sitesindeki benzer ürünlerin yorumları DA ile incelenmiştir. Çalışmanın amacı ürün tasarımı süreçlerini pazarın ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektir. Birçok cep telefonu markasının binlerce yorumlarını inceleyen çalışmada müşteriler en çok telefonların ekranını, bataryasını, internet ve kablosuz ağını, uygulamalarını ve hafızasını yorumlamışlardır. Yorumlar ayrıca Bayesçi yöntem kullanılarak olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmıştır.

Koçak, Polat ve Koçak (2016) Twitter kullanıcılarının havayolu firmaları hakkındaki 1879 adet yorumu olumlu, olumsuz ve nötr etiketlerle sınıflandırmıştır. Daha sonra veri setinin yüzde 25'lik kısmı eğitim veri seti olarak ayrılmış ve makineye öğretilmiştir. Yapılan SMO analizi esnasında uygulanan standart ve normalize edilmiş Kernel Polinomu sonuçlarına göre, Standart Kernel Polinomu'nun SMO algoritması içinde daha iyi bir performans gösterdiği; ancak genel olarak sınıflandırma başarısının düşük çıktığı görülmektedir. Duygu kutupları incelendiğinde '*ucuz değil*' '*hiç*' ve '*rötar*' kelimeleri öne çıkmaktadır.

Yıldırım ve Yüksel (2017) belirli bir tarih aralığında Borsa İstanbul'da işlem gören bir şirketin hisse senedi fiyatlarını negatif veya pozitif yönlü olarak etiketlemiştir. Daha sonra ilgili günlerde Twitter kullanıcılarının gönderdiği mesajlar üzerinden DA gerçekleştirilerek, günlük duygu polaritesi değerini elde etmişlerdir.

Duygu polaritesi değeri elde edebilmek için veri setinin bir kısmı eğitim veri setine ayrılmış ve manuel olarak pozitif-negatif şeklinde kodlanmış ve daha sonra ZeroR, J48, k-en yakın komşu yöntemi ve Naive Bayes sınıflandırma teknikleri ile bütün veri seti sınıflandırılmıştır. En iyi sınıflandırma sonucunu veren Naive Bayes yönteminden elde edilen duygu polarite değerleri ile hisse fiyatı hareketinin yönü arasında ilişki olup olmadığı analiz edilmiş ve Spearman'ın sıra ilişkisi katsayısına göre iki veri seti arasında negatif ve orta düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır.

Nayebi ve Abran (2017), günümüzde Apple markasının uygulama mağazasının (app-store) uygulama sahiplerine yıllık 10 milyar dolardan fazla kazanç sağladığını ve yılda 3 milyondan fazla uygulamayı piyasaya sunduğunu hatırlatarak, uygulama mağazalarının önemine dikkat çekmiş ve çalışmalarında uygulama mağazalarındaki yorumlarla alakalı yazılmış olan görüş madenciliği derlemiştir. İncelenen çalışmalar sonucunda araştırmacıların şu zorluklarla karşılaştığı gözlemlenmiştir: Yorumlarda kullanılan dilin yapısal olmayışı analizleri zorlaştırmakta, spam yorumlar analizlerin sonuçlarını saptırmakta, dolayısıyla spam yorumlara çözüm bulunması gerekmektedir. Çalışma sonucunda ise şu bulgular elde edilmiştir: Çalışmaların çoğu halen temel düzeyde olup, sınıflandırma analizi ve korelasyon analizi kullanılmaktadır, bu sebeple kullanıcı yorumlarından faydalı bilgileri ortaya çıkaracak, sadece bu alana özgü bir model geliştirilmelidir. Yorumların içerisindeki spam veya faydasız bilgiler sebebi ile yorumlar dış kaynaklardan elde edilmiş verilerle (örneğin sosyal medya, bloglar) zenginleştirilmelidir.

Singh ve Tucker (2017) internet ortamındaki ürünle alakalı yorumların müşterilerin satın alma kararlarında çok önemli olduğunu vurgulamış, bu amaçla makine öğrenmesi yaklaşımı ile müşteri yorumlarını otomatik olarak iki ana grupta sınıflandırmışlardır. Analizde kullanılacak olan veri Amazon.com sitesinden, 3 farklı model cep telefonu için yapılmış yorumlardan elde edilmiş olup, sınıflandırma işi Naif Bayes, Destekçi Vektör Makineleri ve Karar Ağaçları yöntemleri ile yapılmıştır. Başarıyla uygulanan sınıflandırma ile yorumlar, iki ana gruptan birincisi için üç (ürünün formu, fonksiyonu ve davranışı) ve diğeri için iki (hizmet ve diğer) alt gruba sınıflandırılmıştır.

Xu vd., (2017), online alışverişlerde, kullanıcıların oluşturdukları içeriklerin (UCG) önemine vurgu yaptıktan sonra, bu içeriklerin İş Zekâsı ve İş Analitiği açısından önemine de değinmiştir. Çalışmada Metin Madenciliğinin Gizli Semantik Analizi yöntemi ile otel müşterilerine ait *booking.com* adresindeki 3500 kadar yorumlarını tatmin veya tatminsizliğe yol açan faktörleri ortaya çıkarabilmek amacıyla analiz edilmiştir. Olumlu yorumlar ve olumsuz yorumlar ayrı ayrı incelenmiş olup, olumlu görüşlerin %95'ini arkadaş canlısı çalışanlar, rahat oda, iyi konum, değerli gibi terimler oluşturmaktadır. Olumsuz görüşlerin sebebi ise değersiz, rahat olmayan ve kirli oda, kaba ve yetersiz çalışanlar gibi terimlerden kaynaklanmaktadır.

Vinodhini ve Chandrasekaran (2017) online alışveriş sonrası yapılan yorumların ilgili firmanın pazarlama stratejilerini doğrudan etkilediğini belirtmiş, yapılan yorumların iki ana sınıfta (olumlu ve olumsuz) otomatik olarak gruplandırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu amaçla farklı Makine Öğrenmesi sınıflayıcıları ile dengesiz (imbalanced) yapıda olan yorumlar sınıflandırılmıştır. Kullanılan veri seti *Amazon* sitesinden, fotoğraf makineleri ile ilgili yapılan yorumlardan elde edilmiş olup sınıflandırmanın performansını arttırmak amacıyla yeni bir algoritma önermişlerdir.

Ravi vd., (2017) ürünle alakalı olumsuz yorumların, ürünü almaya niyetli müşterileri satın alma kararından vazgeçirebilecek kadar güçlü olduğunu vurgulamış ve olumsuz yorumların firma tarafından hızlıca analiz edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu amaçla, Bulanık Mantık ile DA'ni harmanlayan araştırmacılar bankalar ve sigorta şirketleri ile alakalı şikâyetleri analiz ederek, daha önceki çalışmalarda yapılan herhangi bir ürünle alakalı analizlerin aksine, bir hizmetle alakalı analizler yapmışlardır. Aguwa vd., (2017) işletmelerin karar verme süreçlerine destek olması amacıyla, bulanık mantığı kullanarak, bir otomobil firmasının müşterilerin sesi (VoC) verilerine Metin Madenciliği ve Birliktelik Kuralları Analizi uygulamış, ortaya çıkan sonuçlarla müşterilerin memnuniyet endeksi oluşturulmuştur. Yaman (2018), arkeoloji ile alakalı yapılan haberlerin içeriklerindeki yanlış yönlendirmeleri tespit etmek amacıyla negatif ve pozitif anlam ihtiva eden kelimeleri belirledikten sonra, İstanbul'la alakalı 10 yıl boyunca yayınlanmış gazete haberlerinin içerikleri DA'ne tâbi tutulmuştur.

Uygulama

Bu çalışmada daha önceden başka araştırmacılar tarafından hazırlanmış hazır duygu sözlükleri kullanılacak, yöntem olarak da eldeki dokümanda yer alan kelimelerle hazır duygu sözlüklerindeki kelimeler karşılaştırılacaktır. Bu sözlükler Bing Liu tarafından hazırlanmış Bing sözlüğü, Saif Mohammad tarafından hazırlanmış NRC sözlüğü ve Tim Loughran and Bill McDonald tarafından hazırlanan Loughran sözlüğüdür. Bu sözlükler sayesinde, yorumların yer aldığı doküman boyunca insanların genel olarak pozitif ve negatif duygu ifadeleri sınıflandırılacak ve pozitif-negatif kelime sayıları hesaplanacaktır (Pang ve Lee, 2008). Bu hesaplama ile duygu puanı elde edilecektir.

Örneklem olarak Atatürk ve Sabiha Gökçen Havalimanları hakkındaki görüşlerin ve yorumların seçilmesinin sebebi, gündemde olan 3. Havalimanı için bir çıkarsamada bulunma amacıdır. Ayrıca karakter yazımının kısıtlı olduğu Twitter yerine daha fazla görüşün, yorumun yazılabileceği Google Haritalar tercih edilmiştir. Üçüncü havalimanı işletmecisi tarafından daha fazla ortamdaki, daha fazla müşterinin yorum ve görüşleri elde edilip analiz edilmesi daha iyi sonuçların elde edilmesine yol açacaktır.

Bu doğrultuda, Atatürk Havalimanı için 2000'e yakın ve Sabiha Gökçen Havalimanı için ise yine 2000'e yakın toplamda yaklaşık 4000 yorum, İngilizce dilinde ve manuel olarak ilgili internet sitesinden alınmıştır. Verilerin Manuel olarak çekilmesinin sebebi, Google firmasının harita yorumlarına Maps JavaScript API üzerinden tam erişim için premium anahtar paketine, bir defalık kullanım için bile, yüksek bir ücret (11.000 \$) talep etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yorumların İngilizce alınma sebebi ise analizde kullanılacak olan programlama dilinde İngilizce sözlüklerin bulunması sebebiyledir. Daha önce vurgulandığı gibi Türkçe çalışmalar hazırlanmış ve geliştirilmeye devam edilmektedir. Yorumların yer aldığı doküman boyunca insanların genel olarak pozitif ve negatif duygu ifadeleri hazır sözlüklerle karşılaştırılıp sınıflandırılacak ve pozitif-negatif kelime sayıları hesaplanacaktır (Pang ve Lee, 2008).

R programlama dilindeki Metin Madenciliği ile alakalı son yıllarda hazırlanmış olan bazı paketler sayesinde kullanılacak olan veri (yorumların içerildiği doküman) programlama dilinin ortamına aktarılmıştır. Veri ön işleme sürecinde bütün haldeki veri seti programlama dili tarafından tek tek kelimelere ayrıştırılıp (tokenization) sıkça kullanılan anlamsız kelimeler (the, of, a, an...) veri setinden kaldırılmıştır (detaylı bilgi için: Welbers vd., 2017). Daha sonra kelimeler, eksiz haline yani kök haline çevrilmiştir (stemming). Bu işlemler için R programlama Dilindeki *tm* paketi (Feiner, 2013) kullanılmıştır. Duygu ifadelerinin tespiti için ise *tidytext* paketi (Silge ve Robinson, 2016) kullanılmıştır.

Bulgular

Daha önce vurgulandığı üzere, R programlama dili kullanılarak yapılan analizlerde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bing sözlüğüne göre bahsi geçen yorumlarda 2740 negatif, 2565 pozitif kelime vardır. Dolayısıyla duygu puanı -175'dir. NRC sözlüğüne göre ise, 2674 negatif, 2902 pozitif kelime vardır ve duygu puanı, 228'dir. Loughran sözlüğüne göre ise, 1486 negatif, 656 pozitif kelime vardır ve duygu puanı, -830'dur. Kullanıcı yorumlarındaki sözcüklerin her üç sözlükte de eşleştiği bazı pozitif ve negatif duygu ifade eden sözcükler incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu tabloya mantıklı olan kelimeler eklenmiştir. Mantıksız olanları eklenmemiştir. Örneğin "rehber" kelimesi pozitif bir ifade olarak sözlüklerde karşımıza çıkmaktadır. Hâlbuki rehber kelimesini insanlar bir rehber ihtiyacı duyuyoruz şeklinde dile getirmişlerdir. Diğer bir örnek pozitif sözcük olarak karşımıza çıkmış bedava kelimesidir. Hâlbuki insanlar bedava internetin olmadığını (Free Wi-Fi) vurgulamaktadır. Görüldüğü üzere, pozitif ifadeler araştırmacıları yanıltabilmektedir. Ayrıca, bir cümlede her ne kadar pozitif kelime kullanılmışsa da 'değil' 'hiç' 'olmaz' gibi kelimelerle o cümlenin negatif yapılabileceği de unutulmamalıdır.

Tablo 2. Kullanıcı Yorumlarında Pozitif veya Negatif Duygu İfade Eden Sözcükler

	Bing sözlüğü	Loughran	NRC sözlüğü
P o z i t i f kelimeler	Hoş, iyi, güzel, çok iyi, modern, temiz, yeterli, çok güzel, rahat, yardımsever, süper	İyi, güzel, çok iyi, en iyi, kolay, arkadaşça, mükemmel, harika, ideal, fantastik, etkili	İyi, yemek, güzel, temiz, sanat, yardım sever, bilgi, arkadaşça, mükemmel, sevgi,
N e g a t i f kelimeler	Problem, kalabalık, ölüm, küçük, bekleme, kirli, korkunç, gecikme, pahalı, kaba, geç, zor	Problem, kötü, çok kötü, kaba, ertelenmiş, kayıp, geç, zor, karışık	Problem, kötü, ölüm, küçük, kirli, yetersiz, savaş, ertelenmiş, kayıp, pahalı, geç

Tablo 2 incelendiğinde yolcuların kalabalıktan, pahalılıktan, kabalıktan, kayıp bavullardan, zorluklardan ve uçuş rötarlarından şikâyet ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca son yaşanan terör saldırısı da ölüm kelimesini yorumlarda kullandırtmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise, NRC sözlüğü kullanılarak yorumlarda ‘keyif’ ifade eden sözcükler, ‘sinir’ ifade eden sözcükler, korku ifade eden sözcükler ve ‘güven’ ifade eden sözcükler ve kullanım sayılarına yer verilmiştir. Burada da aldatıcı eşleşmeler bulunmaktadır. Örneğin ‘court’ kelimesini mahkeme olarak algılamıştır. Hâlbuki buradaki ‘court’, ‘food court’ (yemek alanı) kelimesi ile alakalıdır. Aynı durum terminal kelimesi için de geçerlidir. Sözlükte terminal kelimesi ölüm olarak algılanmıştır.

Tablo 3. NRC Sözlüğündeki ‘Keyif’ ‘Sinir’ ‘Korku’ ‘Güven’ İfade Eden Sözcüklerle Eşleşen Müşterilerin Kullandığı Bazı Sözcükler ve Kullanım Sayıları

Keyif	Sinir	Korku	Güven	Tikslenme	Umut	Üzüntü	Sürpriz
İyi (166)	Kötü (75)	Problem (779)	Rehber (803)	Kötü (75)	Havaalanı (1068)	Problem (779)	İyi (66)
Yemek (96)	Para (33)	Kötü (75)	İyi (166)	Kirli (43)	İyi (166)	Kötü (75)	Sanat (41)
Güzel (73)	Mahkeme (23)	Ölüm (74)	Yemek (96)	Korkunç (21)	Zaman (128)	Ölüm (74)	Para (33)
Temiz (63)	Korkunç (21)	Ölüm (59)	Temiz (63)	Kaba (19)	Uzun (90)	Ölüm (terminal) (59)	Beklenti (24)
Sanat (41)	Kaba (19)	Önlemek (33)	Kapı (56)	Pahalı (16)	Bekleme (44)	Sanat (41)	Alışveriş (17)
Ödeme (34)	Pahalı (16)	Sıra (24)	Ödeme (34)	İğrenç (14)	Sanat (41)	Kalkış (25)	Ayrılık (13)
Para (33)	Tiksindirici (14)	Mahkeme (23)	Para (33)	Korkunç (14)	Ödeme (34)	Kaba (19)	Yolculuk (12)
Y.sever (32)	Korkunç (14)	Korkunç (21)	Y.sever (32)	Tuvalet (11)	Para (33)	Kayıp (17)	Umut (11)
Arkadaş (29)	Sınırlı (12)	Savaş (21)	Mükemmel (28)		Arkadaşça (29)	Pahalı (16)	Pazarlık (10)

Tablo 4. Yorumlarda En Çok Kullanılan Tek ve Çift Kelimeler

Tekli	Çiftli
<i>Yerel</i>	<i>Yerel rehber</i>
<i>Rehber</i>	<i>Bedava wifi</i>
<i>Wifi</i>	<i>Duty free</i>
<i>Bedava</i>	<i>Pasaport kontrol</i>
<i>insanlar</i>	<i>En kötü havaalanı</i>
<i>çalışanlar</i>	<i>Türk Havayolları</i>
<i>kalabalık</i>	<i>Güzel havaalanı</i>
<i>zaman</i>	<i>Büyük havaalanı</i>
<i>uçuş</i>	<i>Çok kalabalık</i>
<i>Türk</i>	<i>Transfer uçuşlar</i>

Sonuç ve Tartışma

Bilgisayarlardan sonra, tabletlerin ve akıllı telefonların hayatımıza girmesi ile birlikte, özellikle sosyal medya, blog ve forumların kullanımının hızla artması, hem müşterilerin hem firmaların/kurumların karar verme süreçlerinde bahsedilen internet ortamlarından yoğun bir şekilde faydalanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla ortamlardaki yorumların, değerlendirmelerin, görüşlerin analizi firmalar/kurumlar tarafından zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda son yıllarda akademi de bu alandaki çalışmalar artmıştır. Bilgisayar bilimciler ve istatistikçiler tarafından geliştirilen algoritmalar ve modeller sosyal bilimler alanında hızlıca uygulanmaya başlamıştır. Araştırmacılar tarafından halen, daha etkin algoritmalarla birlikte daha kapsamlı sözlükler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Çünkü bazı cümleler her ne kadar olumlu kelimeler ihtiva etse de anlam olarak olumsuz olabilmektedir. Ayrıca araştırmacılar müşterilerin ürün ve hizmetler hakkındaki düşüncelerine dair verilerini takip eden, veri tabanında toplayan ve otomatik endeksleyerek özetleyen yazılımlar da geliştirmektedirler.

Bu çalışma için, gelecekte toplanabilecek daha fazla yorum ve görüşlerle birlikte daha detaylı analizler yapılabilir. Örneğin, günümüzde farklı alanlara özel sözlükler oluşturulmaktadır (ekonomi, finans, eğitim sözlüğü gibi) ve havalimanı işletmeciliği veya daha geniş kapsamda ulaşım işletmeciliği için oluşturulabilecek özel bir sözlükle daha anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca bu çalışmadaki gibi tek kelime üzerinden yapılan analizler yerine ikili kelimelerle analizler yapılabilir. Çünkü analizler sonucu, olumsuz duygu ifadelerinde karşımıza çıkan örneğin “mahkeme” kelimesi (court) aslında müşteriler tarafından bu anlamda kullanılmamış, “food court” kelimesi ayrı ayrı analize dâhil edildiği için sadece “court” kelimesi algoritma tarafından okunmuştur. Aynı durum “ölümcül” (terminal) kelimesi için de geçerlidir. Bu tip analizler için bilgisayar bilimciler tarafından yeni algoritmalar yazılmalıdır.

Son olarak, yorumların bir kısmı olumlu, olumsuz veya nötr şeklinde önceden belirlendikten sonra, Sınıflandırma Analizi kullanılarak geri kalan diğer yorumların pozitif, negatif veya nötr anlamlı olup olmadıkları belirlenebilir. Otomatiğe bağlanacak bu işlemle kurumlar daha kolay bir şekilde müşteri yorumlarını sınıflandırmış olacaklardır. Ayrıca, yapılacak bu tip analizlerde zaman kavramı da önem arz etmektedir. Çünkü daha önce vurgulandığı gibi işletmenin müşteri görüşlerini sürekli analiz etmesi ile beraber gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra müşterilerin yorumlarının olumlu yönde değişip değişmediği takip edilmelidir.

KAYNAKLAR

AGUWA Celestine, OLYA, Mohammad Hessam, & MONPLAISIR, Leslie (2017), Modeling of fuzzy-based voice of customer for business decision analytics, *Knowledge-Based Systems*, 125, 136-145.

BOUMANS, Jelle W, & TRILLING, Damian (2016), Taking stock of the toolkit: An overview of relevant automated content analysis approaches and techniques for digital journalism scholars, *Digital journalism*, 4(1), 8-23.

CAMBRIA, Erik, SCHULLER, Björn, XIA, Yunqing, & HAVASI, Catherine (2013), New avenues in opinion mining and sentiment analysis, *IEEE Intelligent Systems*, 28(2), 15-21.

ÇETİN, Fatih Samet, & ERYİĞİT, Gülşen (2018), Türkçe Hedef Tabanlı Duygu Analizi İçin Alt Görevlerin İncelenmesi–Hedef Terim, Hedef Kategori Ve Duygu Sınıfı Belirleme, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(1), 43-56.

ELİAÇIK, Alpaslan Burak, & ERDOĞAN, Nadia (2015), Mikro Bloglardaki Finans Toplulukları için Kullanıcı Ağırlıklandırılmış Duygu Analizi Yöntemi. Paper presented at the UYMS.

ERYİĞİT, Gülşen (2014), ITU Turkish NLP web service. Paper presented at the Proceedings of the Demonstrations at the 14th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics.

FEINERER, Ingo (2013), Introduction to the tm Package Text Mining in R. Accessible en ligne: <http://cran.r-project.org/web/packages/tm/vignettes/tm.pdf>.

GENC-NAYEBI, Necmiye, & ABRAN, Alain (2017), A systematic literature review: Opinion mining studies from mobile app store user reviews, *Journal of Systems and Software*, 125, 207-219.

JIN, Jian, LIU, Ying, JI, Ping, & LIU, Hongguang (2016), Understanding big consumer opinion data for market-driven product design, *International Journal of Production Research*, 54(10), 3019-3041.

KOÇAK, Bahri Baran, POLAT, Inci, & KOÇAK, Cem Burak, Twitter Kullanıcılarının Havayolu Pazarına Yönelik Duygu Kutuplarının Belirlenmesi: Bir Fikir Madenciliği Örneği, *PressAcademia Procedia*, 2(1), 684-691.

LIU, Bing (2012), Sentiment analysis and opinion mining, *Synthesis lectures on human language technologies*, 5(1), 1-167.

MÄNTYLÄ, Mika V, GRAZIOTIN, Daniel, & KUUTILA, Miikka (2018), The evolution of sentiment analysis—A review of research topics, venues, and top cited papers. *Computer Science Review*, 27, 16-32.

PANG, Bo, & LEE, Lillian (2008), Opinion mining and sentiment analysis, *Foundations and Trends® in Information Retrieval*, 2(1–2), 1-135.

PIRYANI, Rajesh, MADHAVI, D, & SINGH, Vivek Kumar (2017), Analytical mapping of opinion mining and sentiment analysis research during 2000–2015, *Information Processing & Management*, 53(1), 122-150.

RAVI, Kumar, & RAVI, Vadlamani (2015), A survey on opinion mining and sentiment analysis: tasks, approaches and applications, *Knowledge-Based Systems*, 89, 14-46.

RAVI, Kumar, RAVI, Vadlamani, & PRASAD, P Sree Rama Krishna (2017), Fuzzy formal concept analysis based opinion mining for CRM in financial services, *Applied Soft Computing*, 60, 786-807.

RUSHDI-SALEH, Mohammed, MARTÍN-VALDIVIA, M Teresa, UREÑA-LÓPEZ, L Alfonso, & PEREA-ORTEGA, José M. (2011), Bilingual experiments with an arabic-english corpus for opinion mining, Paper presented at the Proceedings of the International Conference Recent Advances in Natural Language Processing 2011.

SILGE, Julia, & ROBINSON, David (2016), tidytext: Text mining and analysis using tidy data principles in r, *The Journal of Open Source Software*, 1(3), 37.

SINGH, Abhinav, & TUCKER, Conrad S. (2017), A machine learning approach to product review disambiguation based on function, form and behavior classification. *Decision Support Systems*, 97, 81-91.

VINODHINI, G, & CHANDRASEKARAN, RM. (2017), A sampling based sentiment mining approach for e-commerce applications, *Information Processing & Management*, 53(1), 223-236.

WELBERS, Kasper, VAN ATTEVELDT, Wouter, & BENOIT, Kenneth (2017), Text analysis in R, *Communication Methods and Measures*, 11(4), 245-265.

XU, Xun, WANG, Xuequn, LI, Yibai, & HAGHIGHI, Mohammad (2017), Business intelligence in online customer textual reviews: Understanding consumer perceptions and influential factors, *International Journal of information management*, 37(6), 673-683.

YAMAN, Tutku Tuncalı (2018), Measuring Effects of Post-truth in Urban Archaeology: Istanbul Case, 8th International Symposium on Information Management in a Changing World, Ankara, Turkey, 2018.

YILDIRIM, Metin, & YÜKSEL, Cenk Arsun, Sosyal Medya İle Hisse Senedi Fiyatının Günlük Hareket Yönü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Duygu Analizi Uygulaması, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 33-44.

<https://std.metu.edu.tr/>

<https://tscorpus.com/>

ULUSLARARASI TEDARİKÇİ SEÇİM PROBLEMİNDE BULANIK DEMATEL YÖNTEMİNİN KULLANIMI

Erdinç KOÇ¹

Geliş: 28.02.2019 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.533628

Öz

Tedarikçi seçimi ulusal pazarlarda olduğu gibi uluslararası pazarlarda da işletmeler açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü günümüzde artık işletmeler değil tedarik zincirleri rekabet etmektedir. Böylece tedarik zincirlerinin en önemli öğelerinden olan tedarikçiler gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. İşletmeler bu nedenle tedarik zinciri tasarımı doğru tedarikçiyle/lerle çalışmak mecburiyetindedir. Tedarikçi seçimi birbiriyle çelişen amaçların maksimizasyonunu gerektirdiğinden çok kriterli karar verme problemleri sınıfındadır. Bu çalışmada uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren büyük ölçekli bir işletmenin tedarikçi seçim problemine Bulanık Dematel yöntemi ile çözüm aranmıştır. Karar kriterleri arasındaki etkileşimi dikkate aldığından çok kriterli karar verme yöntemlerinden Bulanık Dematel yöntemi seçilmiştir. Tedarikçi seçim problemlerinde hangi kriterlerin daha fazla ağırlığa sahip olduğunu tespit etmek bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Altı karar kriteri baz alınarak yapılan çalışmada teknik yetenek, maliyet, teslimat performansı ve tedarikçi ilişkisi etkileyen; kalite ve ün ise etkilenen karar kriterleri olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tedarikçi seçimi, Çok kriterli karar verme, Bulanık Dematel.*

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İşletme Bölümü, ekoc@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8209-5714>.

USING FUZZY DEMATEL METHOD FOR INTERNATIONAL SUPPLIER SELECTION PROBLEM

Abstract

The supplier selection is an issue that should be emphasized in the international markets as well as in the national markets. Because, nowadays, supply chains compete instead of enterprises. Thus, suppliers, which are one of the most important elements of supply chains, are gaining more importance day by day. Therefore businesses are obliged to work with the right supplier (s) in the supply chain design. Supplier selection is in the category of multi-criteria decision making problems because it requires maximization of conflicting goals. In this study, the supplier selection problem of a large - scale enterprise, which is operating in international markets, investigated by the Fuzzy Dematel method. As it takes into account the interaction between the decision criteria, the Fuzzy Dematel method was chosen as one of the multi-criteria decision making methods. The main purpose of this study is to determine which criteria have more weight in supplier selection problems. In the study based on six decision criteria; technical talent, cost, delivery performance and supplier relationship are influencing factors, quality and reputation criteria are determining as affected decision criteria.

Keywords: Supplier selection, Multi-criteria decision making, Fuzzy Dematel.

Giriş

Küreselleşme, sanayileşmiş dünyadaki işletmeleri çalışmalarında gittikçe daha fazla dış kaynak kullanmaya ve deniz aşırı üretimlerini düşük maliyetli ekonomilere kaydırmaya itmiştir (Awasthi, Govindan, ve Gold, 2018). Bu sayede işletmeler maliyet avantajı elde etmekte ve rekabetçi pozisyonlarını koruyabilmektedir (Farzipoor Saen, 2007). Firmaların maliyet avantajı ile birlikte farklı üstünlükler elde edebilmesine karşın yanlış tedarikçi ile çalışmak firmanın mevcut pozisyonunu dahi koruyamayacağı durumlara neden olabilmektedir. Dolayısıyla tedarikçiler, tedarik zincirindeki rolleri ve genel etkileri nedeniyle işletmeler için oldukça önemlidir (Chai ve Ngai, 2015). Bu nedenle, tedarikçi seçimi hem yönetsel hem de operasyonel bakış açıları için anahtar rolündedir, çünkü bu doğrultuda alınacak akıllı bir karar işletmeye büyük ölçüde fayda sağlamaktadır. Tedarikçi seçimi, tedarikçilerin gözden geçirildiği, değerlendirildiği ve firmanın tedarik zincirinin bir parçası olarak seçildiği süreçtir (Farzipoor Saen, 2007).

İletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim süreci işletmeler tarafından dikkatle izlenmektedir. İletişim ve ulaşım altyapısındaki oluşan maliyet indirimleri işletmeleri ithal ara mal ya da başka bir deyişle yarı mamul kullanımına yönlendirmektedir. H&M, Bangladeş'ten İspanya'ya, Kenya'dan Lüksemburg'a

kadar 41 ülkeden yarı mamul veya mamul tedarik etmek için dış kaynak kullanımına gitmektedir². Levi's ise Kamboçya'dan Çin'e Mısır'dan Hindistan'a 38 ülkeden yüzlerce farklı tedarikçiden yarı mamul tedarik etmektedir³. Söz konusu örneklerde olduğu gibi işletmeler sadece buldukları ülke içerisinde değil deniz aşırı ülkelerden hammadde, yarı mamul veya mamul tedarik etmektedir. Bu da karar vericilerin ulusal pazarlar içerisinde karşılaşmış oldukları tedarikçi seçim problemini uluslararası alana taşımaktadır. Uluslararası tedarikçi seçimi, yerel tedarikçi seçiminden daha riskli olup, karar verme süreci algılanan risklerden büyük ölçüde etkilenmektedir (Su ve Chen, 2018). Riskin büyüklüğü alınacak kararın işletmenin kurumsal performansı ile ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda küresel rekabet piyasasında işletmelerin kurumsal performans(başarısı)nı etkileyen anahtar faktörlerinden biri tedarikçilerin performansdır (Sureeyatanapas, Sriwattananusart, Niyamosoth, Sessomboon, ve Arunyanart, 2018). Tedarikçilerin performansının değerlendirilmesinde veya tedarikçi seçiminde çeşitli kriterler söz konusudur ve bu kriterlerin bazıları kalite ve maliyet gibi birbirleriyle çelişkilidir (Wan, Xu, ve Dong, 2017). Bu nedenle tedarikçi seçim problemi çok kriterli karar verme problemleri arasında gösterilmektedir (Amid, Ghodsypour, ve O'Brien, 2006; S. Kumar, Kumar, ve Barman, 2018). Uluslararası pazarda faaliyet gösteren ve deniz aşırı tedarikçilerle çalışan işletmelerin özellikle tedarikçi seçim problemlerinde çok kriterli karar verme yaklaşımlardan faydalanması gerekmektedir. Dilsel belirsizliği de azaltmak adına çok kriterli karar verme yöntemlerinden Dematel yöntemi çalışmada bulanık mantıkla birlikte kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü tedarikçi seçim problemi üzerine yapılan çalışmalarından oluşan literatür kısmıyla devam etmektedir. Temel olarak, tedarikçi seçim problemi konusunda iki husus vardır: tedarikçilerin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin belirlenmesi ve ikincisi bu tedarikçileri sıralamak için uygulanan yöntemdir (G. K. Kumar, Rao, ve Rao, 2018). Bu doğrultuda üçüncü bölümde tedarikçi seçim problemi, kriterleri ve bulanık dematel yöntemi açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde örnek olayın yer aldığı uygulama aşaması yer almaktadır. Sonuç bölümüyle de çalışma nihayetlenmektedir.

Literatür

Tedarikçi seçim probleminin gün geçtikçe artan önemi pratisyenler ve teorisyenler tarafından dikkat çekmektedir. Bu bağlamda araştırmacılar son yıllarda

2 Bknz. (<http://sustainability.hm.com/en/sustainability/downloads-resources/resources/supplier-list.html>).

3 Bknz. (<https://levistrauss.com/wp-content/uploads/2018/12/Levi-Strauss-Co-Factory-Mills-List-December-2018.pdf>).

tedarikçi seçim problemine farklı yöntemlerle çözüm aramaktadır. Tedarikçi seçiminde kullanılan nitel yöntemler karar vericinin problemi görselleştirebilmesi ve analiz edebilmesi için çeşitli araçlar içermektedir (De Boer, Labro, ve Morlacchi, 2001). Bununla birlikte farklı nicel yöntemler literatürde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada nicel yöntem kullanıldığından literatür nicel yöntem baz alınarak oluşturulmuştur. Golmohammadi vd. (2009), otomotiv endüstrisindeki bir işletmenin tedarikçi seçim problemine sinir ağları temelli genetik algoritma yaklaşımıyla çözüm aramıştır. Modelin eğitilmesi için öncelikle 13 üründen oluşan bir grup üzerinde çalışma yapılmış daha sonra ise model doğrulaması aşamasında üç üründen oluşan bir grup kullanılmıştır. Çalışmada tedarikçi seçiminde Tablo 1.'de görüleceği üzere beş kriter seçilmiştir.

Shemshadi vd. (2011) ise, Opricovic (1998) tarafından geliştirilen Vikor (Vlsekriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemini bulanık mantıkla birleştirerek tedarikçi seçim problemine çözüm bulmaya çalışmıştır. Chang vd. (2011), elektronik endüstrisinden 17 profesyonel satın alma personelinin anket yöntemiyle katıldığı çalışmada elektronik endüstrisindeki tedarikçi seçim problemine Bulanık Dematel (decision-making trial and evaluation laboratory) yöntemiyle çözüm aramıştır. Ürünlerin istikrarlı teslimatı, değerlendirme kriteri olan 10 madde içerisinde en etkili ve güçlü kriter olarak çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır (Chang, Chang, ve Wu, 2011). Rajesh ve Malliga (2013), hassas işlenmiş alüminyum alaşımlı döküm bileşenleri üreten orta ölçekli bir işletmenin tedarikçi seçim problemine analitik hiyerarşi süreci ve kalite fonksiyon yayılımı yaklaşımlarının birleşimi olan hibrit bir modelle çözüm aramıştır. Bu modelde kriterlerin ağırlıkları analitik hiyerarşi süreci ile belirlenirken değerlendirme kriterinin önemi kalite fonksiyon yayılımı ile tespit edilmiştir. Tedarikçiler çalışmada yedi kriter üzerinden değerlendirilmiştir (Rajesh ve Malliga, 2013). Dargi vd. (2014), İran otomotiv endüstrisinde tedarikçi seçim problemi için uzmanlar ve profesyonellerle nominal grup tekniği kullanarak öncelikle kriterleri belirlemiştir. Daha sonra seçilen kriterler bulanık analitik ağ süreci yaklaşımıyla ağırlıklandırılarak en güvenilir tedarikçi belirlenmeye çalışılmıştır (Dargi, Anjomshoe, Galankashi, Memari, ve Tap, 2014). Lima Junior vd. (2014) yaptıkları çalışmada örnek olarak motorsikletler için transmisyon kablosu üreten bir işletmeyi ele almıştır. İşletme çeşitli transmisyon kablolarında kullanılan bir metalik bileşen tedarikçisi seçim problemi ile karşı karşıyadır. Çalışmada üç uzman tarafından belirlenen beş kriter dikkate alınarak problemi çözmek için bulanık analitik hiyerarşi süreci ve Bulanık Topsis yöntemi kullanılmıştır (Lima Junior, Osiro, ve Carpinetti, 2014).

Tablo 1. Seçilen yazarlara göre tedarikçi performans kriterler

Kriterler	Chang vd.(2011)	Dargi vd. (2014)	Golmohammadi vd.(2009)	Kumar vd. (2018)	Lima Junior vd. (2014)	Rajesh ve Malliga (2013)	Shemshadi vd. (2011)	Wan vd. (2017)
Teknik Yetenek		*	*			*	*	
Kalite	*	*	*	*	*	*	*	*
Esneklik	*							
Hız	*							
Maliyet/Fiyat Endeksi	*	*		*	*		*	*
Hizmet	*							
Ürün Performansı				*				
Teslimat Güvenilirliği	*	*		*	*			
Teslimat Performansı	*		*				*	
Satış Sonrası Garanti		*						
Coğrafi Konum		*				*		
Lojistik Maliyetleri			*					
Üretim Kapasitesi	*	*						
Ün		*		*	*			
Teknoloji	*		*					*
Çeviklik								*
Genel Yönetim Yeteneği								*
Tedarikçi İlişkisi					*		*	
Deneyim						*		
Finansal İstikrar	*					*		
Tutum						*		
Hammadde Tedariği						*		

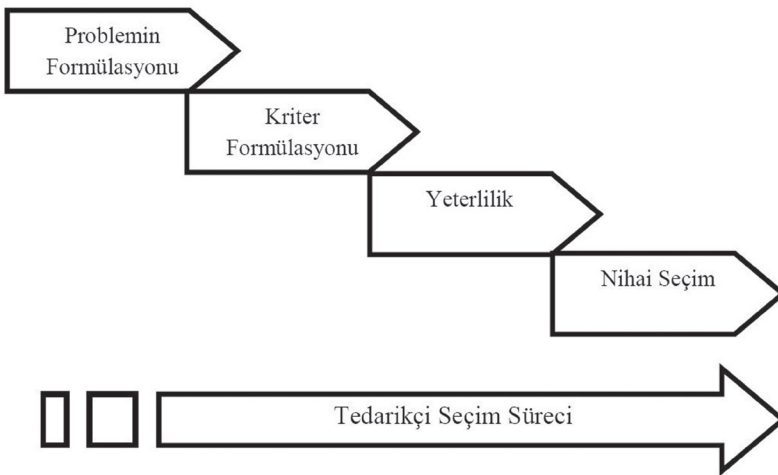
Wan vd. (2017) Çin’li Yutong Bus Co. Ltd. örnek olayı üzerine yaptıkları çalışmada tedarikçi seçim problemlerinde çeşitli karar kriterlerinin ve bu kriterlere ait alt kriterlerin olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle iki seviyeli kritere sahip bir tedarikçi seçim problemi araştırılmış ve analitik ağ süreci ve Electre II (Elimination and Choice Translating Reality) dilsel bir ortamda birleştirilerek hibrit yöntem önerilmiştir (Wan vd., 2017). Kumar vd. (2018) Hindistan’ın doğusunda demir çelik endüstrisinde faaliyet gösteren küçük ölçekli bir işletme örneği üzerinde yaptıkları çalışmada bulanık topsis (Technique for order of preference by similarity to ideal solution) yaklaşımıyla tedarikçi seçim probleminde çözüm aramıştır. Ayrıca çalışmada kriter ağırlıklarının tedarikçi seçimine etkisini araştırmak için duyarlılık analizi yapılmıştır (S. Kumar vd., 2018).

İfade edildiği üzere farklı çalışmalarda farklı karar kriterleri kullanılmıştır. Tablo 1. yardımıyla yapılan çalışmalardaki ortak karar kriterleri belirlenmiş ve çalışmada bu sayede oluşturulan altı karar kriteri (teknik yetenek, maliyet, kalite, teslimat performansı, ün, tedarikçi ilişkisi) kullanılmıştır.

Tedarikçi Seçimi

1980'lerden bu yana işletmelerin tedarikçileriyle olan ilişkileri temel malzemeler ve hammaddeleri temin etmenin çok ötesine geçerek ortaklık ağına dönüşmüştür (Galankashi, Helmi, ve Hashemzahi, 2016). Tedarikçilerle entegrasyonun bu denli yüksek olması işletmeyi olumlu yönde etkileyebileceği gibi olumsuz yönde de etkileyebilmektedir. Bu nedenle işletmeler günümüzde iş ortağı konumunda bulunan tedarikçi seçimi yaparken çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak seçim yapmaktadır.

Tedarikçi seçimi birkaç adımdan oluşan bir karar verme sürecidir. Şekil 1.'de görüldüğü üzere bu karar sürecinde yapılması gereken ilk adım karşılaşılan tedarikçi seçimi problemini formülize etmektir. Bu adımda yeni bir ürün üretmek isteyen işletme mevcut tedarikçilerinin yerine yeni bir tedarikçi aramayı veya mevcut tedarikçi havuzundan bir tedarikçi seçmeyi tercih edebilir. Yeni bir tedarikçi seçilmesi durumunun tercih edilmesiyle birlikte işletme çok sayıda tedarikçinin bulunduğu ortamda karar verme problemi ile karşı karşıya gelecektir. Bu senaryoda işletme aynı anda tedarikçilerin hepsini değerlendirebileceği bir karar verme tekniğine ihtiyaç duyacaktır. İkinci adımda tedarikçi seçiminde kullanılması planlanan kriterler belirlenmektedir.

Şekil 1. Tedarikçi seçiminde karar yöntemlerinin konumlandırılması (De Boer vd., 2001)

Tablo 1.'de görüldüğü üzere hız, maliyet, tedarik performansı, ürün performansı gibi nicel kriterler ve ün, tutum gibi nitel kriterler de çalışmalarda kullanılmaktadır. Belirlenen kriterler baz alınarak yapılan değerlendirme sonrasında ilk tedarikçiler kümesini potansiyel tedarikçilere dönüştürmek üçüncü adımın temel amacı olarak görülmektedir.

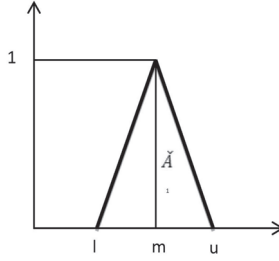
Tablo 2. Tedarikçi seçiminde uygulanan karar verme yaklaşımları

Yaklaşım	Yöntem	Yazar
Tek Yöntem	Analitik Hiyerarşi Prosesi	(Bruno, Esposito, Genovese, ve Passaro, 2012)
	Analitik Ağ Süreci	(Gencer ve Gürpınar, 2007)
	Veri Zarflama Analizi	(Liu, Ding, ve Lall, 2000)
	Bulanık Sonuç Çıkarma	(Amindoust, Ahmed, Saghafinia, ve Bahreinejad, 2012)
	Genetik Algoritma	(Golmohammadi, Creese, Valian, ve Kolassa, 2009)
Birleşik Yöntem	Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi	(Kahraman, Cebeci, ve Ulukan, 2003)
	Bulanık Analitik Ağ Süreci	(Dargi vd., 2014)
	Bulanık Kalite Fonksiyon Yayılımı	(Lima-Junior ve Carpinetti, 2016)
	Bulanık Dematel	(Chang vd., 2011)
	Bulanık Topsis	(Kumar vd., 2018)
	Bulanık Vikor	(Shemshadi, Shirazi, Toreihi, ve Tarokh, 2011)
	Bulanık Çok Amaçlı Doğrusal Programlama	(Amid vd., 2006)
	Bulanık Veri Zarflama Analizi	(Rashidi ve Cullinane, 2018)
Bulanık Promethee	(Krishankumar, Ravichandran, ve Saeid, 2017)	

İşletmelerin satın alma departmanlarının tedarikçi seçiminde karar vermelerinin olağan yolu, tüm aday tedarikçilerin tüm kriterlere göre performanslarını aynı anda göz önünde bulundurmadır (Sureeyatanapas vd., 2018). Bu adımı gerçekleştirebilmek için literatürde sıklıkla kullanılan yöntemler incelenerek Tablo2.'de sunulmuştur. Tablo 2.'de gösterildiği gibi birleşik yöntemler son yıllarda tedarikçi seçim problemlerinde daha sık kullanılan yöntemler olarak görülmektedir. Bulanık küme teorisi, karar vericilerin kesin olmayan ve belirsiz bilgilere dayanan karar verme süreçlerini modellemek için günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır (Lima Junior vd., 2014). Farklı çalışmalarda Tablo 2.'de ifade edilen yöntemlerin karşılaştırmasının yapıldığı (Rashidi ve Cullinane, 2018) ve farklı yöntemlerin bütünlük kullanıldığı da literatürde görülmektedir (Galankashi vd., 2016; Karsak ve Dursun, 2014). Tedarikçi seçim sürecinin son adımında ise nihai seçimi yapmak için potansiyel tedarikçileri sıralamayı amaçlanmaktadır (Lima Junior vd., 2014).

Bulanık Dematel Yöntemi

Dematel yöntemi ilk olarak 1973 yılında Cenevre Araştırma Merkezi aracılığıyla The Battelle Memorial Institute tarafından kullanılmıştır. Dematel, karmaşık kriterler arasındaki nedensel ilişkileri içeren yapısal bir model oluşturmak ve analiz etmek için kullanılan kapsamlı bir yöntemdir (Chang vd., 2011). Ancak karar verici pozisyonunda olan insanların düşünceleri, çıkarımları ve algıları bakımından belirsizlik derecesi bulunmaktadır. Bu nedenle Zadeh (1961) tarafından geliştirilen bulanık mantık, belirsiz veya bulanık verileri çözmeyi amaçlamaktadır. Karar verici, cinsiyetiniz nedir sorusuna muhatap olsaydı eğer bulanık mantığa hiç ihtiyaç duyulmayacaktı. Ancak karar verici çoğu durumda bu kadar net bir soru veya seçim içerisinde bulunmayacaktır. Bu nedenle bir ögenin net bir kümeye örneğin cinsiyetiniz nedir sorusundaki gibi (1 veya 0) ait olup olmadığını tanımlayan geleneksel Boole mantığından farklı olarak bulanık küme, bir üyelik fonksiyonuna ait olma derecesini tanımlamaktadır. Bulanık küme teorisi, gerçek dünyadaki dilsel değişken problemleriyle ilgilenmektedir. Şekil 2.'de görüldüğü üzere üçgen bulanık sayı \tilde{A} üçlü(l,m,u) olarak ifade edilmektedir.

Şekil 2. Üçgen bulanık sayılar kümesi (Chang vd., 2011)

Değerlendirme kriterleri arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla her ne kadar alan uzmanları kullanılsa da kriterler arasındaki etki düzeyini belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle Tablo 3.'de ifade edilen bulanık dilsel ifadeler ölçeğinin kullanılması önerilmektedir.

Tablo 3. Bulanık Dilsel İfadeler Ölçeği

Dilsel İfadeler	Etki Skoru	Üçgensel Bulanık Karşılıklar
Yok	0	(0, 0, 0.25)
Çok Az	1	(0, 0.25, 0.50)
Az	2	(0.25, 0.50, 0.75)
Yüksek	3	(0.50, 0.75, 1.00)
Çok Yüksek	4	(0.75, 1.00, 1.00)

Bulanık Dematel yöntemi, literatürdeki pek çok araştırmacı tarafından kulla-

nılmakta olup, tercihlerle ilgili insan kararının çoğu zaman net olmadığı ve kesin olarak ya da sayısal olarak tahmin edilmesi zor olduğu gerçeğini göz önüne alarak kullanılmaktadır (Büyüközkan ve Çifçi, 2012). Ayrıca Bulanık Dematel yönteminin uygulanmasında kullanılan beş adımlık süreç şu şekilde tanımlanmaktadır (Lin, Tseng, ve Pai, 2018).

Adım 1. Bulanık dilsel ifadeler ölçeği tanılanmakta, uzman seçimi yapılmakta ve uzman görüşlerinin ortalaması alınmaktadır.

Adım 2. Bulanık direkt ilişki matrisi elde edilmektedir. Bulanık Dematel yöntemi ile bulanık matris \tilde{Z} normalize direkt ilişki matrisine dönüştürülmektedir.

$$\tilde{Z} = \begin{bmatrix} 0 & \tilde{Z}_{12} & \dots & \tilde{Z}_{1n} \\ \tilde{Z}_{21} & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{Z}_{n1} & \tilde{Z}_{n2} & \dots & 0 \end{bmatrix}$$

$$\tilde{Z}_{ij} = (\underline{Z}_{ij}, Z_{ij}, \bar{Z}_{ij}) \quad \square i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, n \text{ ve } \tilde{Z}_{ij} = (0, 0, 0) \quad \square i = j \quad (1)$$

Bulanık direkt ilişki matrisi \tilde{Z} , normalize edilerek direkt ilişki matrisine \tilde{X} şu şekilde dönüşmektedir.

$$\tilde{X}_{ij} = \frac{\tilde{Z}_{ij}}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n \tilde{Z}_{ij}} = \left(\frac{\underline{Z}_{ij}}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n \underline{Z}_{ij}}, \frac{Z_{ij}}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n Z_{ij}}, \frac{\bar{Z}_{ij}}{\max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n \bar{Z}_{ij}} \right) \quad (2)$$

Adım 3. Bulanık toplam ilişki matrisi oluşturulmaktadır.

$$\tilde{T}^{\alpha=0} = \lim_{k \rightarrow \infty} (\tilde{X}_1 + \tilde{X}_2 + \dots + \tilde{X}_k) = [X \times (1 - X)]^{\alpha=0} \quad (3)$$

Adım 4. Bulanık sayılar bu adımda kesin sayılara dönüşmektedir. Satırların toplamı ve sütunların toplamı, toplam bulanık matris içerisinde \tilde{D} ve \tilde{R} vektörleri olarak belirtilir.

$$\tilde{D} = \left[\sum_{i=1}^n \tilde{t}_{ij} \right]_{1 \times n}^{\alpha=0} \quad \tilde{R} = \left[\sum_{i=1}^n \tilde{t}_{ij} \right]_{1 \times n}^{\alpha=0} \quad (4)$$

$\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ değerleri elde edilerek her bir kriterin diğerine etki ve ilişki dereceleri belirlenir.

Adım 5. Son adımda ise aşağıdaki formüller ile durulaştırma işlemi gerçekleştirilmektedir. Durulaştırma işlemi sonrası neden sonuç ilişkisi diyagramı çizilmektedir.

$$\text{Alt Eşik Değeri (AED): } \alpha * (m - l) + l \quad \text{Üst Eşik Değeri (ÜED): } u - \alpha * (u - m)$$

$$W_{kA} = \frac{\sum_{i=1}^L \alpha_i * (AED_k)_i}{\sum_{i=1}^L \alpha_i} \quad (5)$$

$$W_{kÜ} = \frac{\sum_{i=1}^L \alpha_i * (ÜED_k)_i}{\sum_{i=1}^L \alpha_i} \quad (6)$$

$$W_d = \lambda * W_{kÜ} + (1 - \lambda) W_{kA} \quad \lambda \in [0,1] \quad (7)$$

işlemleri sürdürülerek kriter ağırlıkları tespit edilmektedir.

Uygulama

Çalışma tekstil sektöründe uluslararası tedarikçilerden hammadde ve yarı mamul alımı yapan Doğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir firmadan alınan verilerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan matrisler Bulanık Dematel yöntemi ile Excel'de çözümlenmiştir. Bulanık Dematel yönteminin uygulanmasında izlenmesi gereken beş adım sırasıyla takip edilmiştir. Adım 1.'de Tablo 3. kullanılarak uzmanın dilsel ifadelerle yapmış olduğu değerlendirmelerin üçgensel bulanık sayı karşılıkları Tablo 4.'de görülmektedir.

Tablo 4. Direkt İlişki Matrisi (Z Matrisi)

Kriterler	Teknik Yetenek	Maliyet	Kalite	Teslimat Performansı	Ün	Tedarikçi İlişkisi
Teknik Yetenek	0,0;0,0;0,0	0,50;0,75;1,00	0,50;0,75;1,00	0,50;0,75;1,00	0,25;0,50;0,75	0,00;0,00;0,25
Maliyet	0,25;0,50;0,75	0,0;0,0;0,0	0,25;0,50;0,75	0,25;0,50;0,75	0,25;0,50;0,75	0,25;0,50;0,75
Kalite	0,25;0,50;0,75	0,25;0,50;0,75	0,0;0,0;0,0	0,00;0,00;0,25	0,50;0,75;1,00	0,00;0,00;0,25
Teslimat Performansı	0,25;0,50;0,75	0,00;0,00;0,25	0,25;0,50;0,75	0,0;0,0;0,0	0,25;0,50;0,75	0,25;0,50;0,75
Ün	0,00;0,00;0,25	0,00;0,00;0,25	0,25;0,50;0,75	0,00;0,00;0,25	0,0;0,0;0,0	0,00;0,25;0,50
Tedarikçi İlişkisi	0,00;0,00;0,25	0,25;0,50;0,75	0,00;0,25;0,50	0,50;0,75;1,00	0,00;0,00;0,25	0,0;0,0;0,0

Adım 2.'de Eşitlik (2) kullanılarak direkt ilişki matrisi Tablo 5.'deki normalleştirilmiş doğrudan ilişki matrisine dönüştürülmektedir.

Tablo 5. Normalleştirilmiş Doğrudan İlişki Matrisi

Kriterler	Teknik Yetenek	Maliyet	Kalite	Teslimat Performansı	Ün	Tedarikçi İlişkisi
Teknik Yetenek	0,0;0,0;0,0	0,40;0,30;0,26	0,40;0,30;0,26	0,40;0,30;0,26	0,20;0,20;0,20	0,00;0,00;0,06
Maliyet	0,20;0,20;0,20	0,0;0,0;0,0	0,20;0,20;0,20	0,20;0,20;0,20	0,20;0,20;0,20	0,20;0,20;0,20
Kalite	0,20;0,20;0,20	0,20;0,20;0,20	0,0;0,0;0,0	0,00;0,00;0,06	0,40;0,30;0,26	0,00;0,00;0,06
Teslimat Performansı	0,20;0,20;0,20	0,00;0,00;0,06	0,20;0,20;0,20	0,0;0,0;0,0	0,20;0,20;0,20	0,20;0,20;0,20
Ün	0,00;0,00;0,06	0,00;0,00;0,06	0,20;0,20;0,20	0,00;0,00;0,06	0,0;0,0;0,0	0,00;0,10;0,13
Tedarikçi İlişkisi	0,00;0,00;0,06	0,20;0,20;0,20	0,00;0,10;0,13	0,40;0,30;0,26	0,00;0,00;0,06	0,0;0,0;0,0

Adım 3.'de Normalleştirilmiş doğrudan ilişki matrisi değerleri Eşitlik (3) kullanılarak Tablo 6.'deki toplam ilişki matrisi elde edilmektedir.

Tablo 6. Toplam İlişki Matrisi

Kriterler	Teknik Yetenek	Maliyet	Kalite	Teslimat Performansı	Ün	Tedarikçi İlişkisi
Teknik Yetenek	0,68;0,45;0,68	1,02;0,69;0,90	1,34;0,91;1,09	1,04;0,68;0,92	1,28;0,84;1,02	0,41;0,35;0,66
Maliyet	0,62;0,55;0,80	0,51;0,41;0,66	0,88;0,76;1,00	0,73;0,59;0,85	0,93;0,74;0,97	0,45;0,47;0,74
Kalite	0,50;0,43;0,68	0,55;0,46;0,70	0,57;0,43;0,67	0,38;0,28;0,60	0,91;0,66;0,86	0,18;0,21;0,51
Teslimat Performansı	0,52;0,46;0,71	0,43;0,34;0,64	0,74;0,63;0,88	0,44;0,32;0,58	0,77;0,61;0,85	0,37;0,39;0,65
Ün	0,10;0,11;0,40	0,11;0,13;0,42	0,31;0,33;0,61	0,07;0,11;0,41	0,18;0,17;0,43	0,03;0,16;0,41
Tedarikçi İlişkisi	0,33;0,29;0,56	0,47;0,43;0,67	0,47;0,48;0,75	0,72;0,54;0,74	0,49;0,40;0,67	0,24;0,23;0,45

$\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ değerleri incelendiğinde (1) iyimserlik seviyesinde 6,76; 6,59 ve 6,56, (0,5) iyimserlik seviyesinde 6,71; 6,44 ve 6,39, (0) iyimserlik seviyesinde 6,65; 6,28 ve 6,22 değerleriyle sırasıyla K1,K3 ve K2 kriterlerinin diğer kriterlerden görece olarak daha fazla öneme sahip olduğu Tablo6.'da görülmektedir. $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ değerleri incelendiğinde ise negatif değerler etkilenen değerleri; pozitif değerler ise etkileyen kriterleri ifade etmektedir. (1) iyimserlik seviyesinde -1,05 ile K3 ve -2,35 ile K5 etkilenenler grubunu; 1,59 değeri ile K1, 1,05 değeri ile K2, 0,23

değeri ile K4 ve 0,53 değeri ile K6 etkileyenler grubunu oluşturmaktadır. (0,5) ve (0) iyimserlik seviyelerinde etkilenenler ve etkileyenler grubu üyeleri Tablo6.'da görülmektedir.

Literatürde iki farklı durulaştırma yöntemi olduğu görülmektedir. Birinci yöntem α kesme yöntemi, ikinci yöntem ise CFCS yöntemidir (Eroğlu, 2014). Bulanık sayıları en yüksek temsil derecesine sahip olması nedeniyle çalışmada α kesme yöntemi kullanılmıştır. Adım 4.'de Eşitlik (4) kullanılarak D ve R değerleri, Eşitlik (5) ve (6) kullanılarak ise durulaştırılmış değerler elde edilerek Tablo 7. meydana getirilmiştir.

Tablo 7. α kesme durulaştırılmış değerler

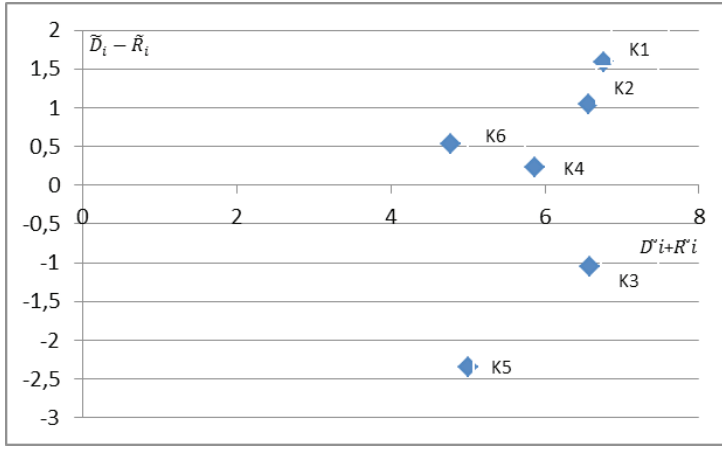
	Bulanık Değerler			Kesme Seviyeleri			Alt Sınır Değerleri	Kesme Seviyeleri			Üst Sınır Değerleri	İyimserlik w			
	L	M	u	0,7	0,8	0,9	Wa	0,7	0,8	0,9	Wü	1	0,5	0	
$\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$	8,52	6,21	9,1	6,90	6,67	6,44	6,65	7,08	6,79	6,50	6,76	DURU DEĞERLER	6,76	6,71	6,65
	7,21	5,98	9,01	6,35	6,23	6,10	6,22	6,89	6,59	6,28	6,56		6,56	6,39	6,22
	7,4	6,01	9,02	6,43	6,29	6,15	6,28	6,91	6,61	6,31	6,59		6,59	6,44	6,28
	6,65	5,27	8,41	5,68	5,55	5,41	5,53	6,21	5,90	5,58	5,87		5,87	5,70	5,53
	5,36	4,43	7,48	4,71	4,62	4,52	4,61	5,35	5,04	4,74	5,01		5,01	4,81	4,61
	4,4	4,18	7,26	4,25	4,22	4,20	4,22	5,10	4,80	4,49	4,77		4,77	4,50	4,22
$\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$	3,02	1,63	1,44	2,05	1,91	1,77	1,90	1,57	1,59	1,61	1,59	1,59	1,75	1,9	
	1,03	1,06	1,03	1,05	1,05	1,06	1,05	1,05	1,05	1,06	1,05	1,05	1,05	1,05	
	-1,22	-1,07	-0,98	-1,12	-1,10	-1,09	-1,10	-1,04	-1,05	-1,06	-1,05	-1,05	-1,08	-1,1	
	-0,11	0,23	0,21	0,13	0,16	0,20	0,16	0,22	0,23	0,23	0,23	0,23	0,20	0,16	
	-3,76	-2,41	-2,12	-2,82	-2,68	-2,55	-2,67	-2,32	-2,35	-2,38	-2,35	-2,35	-2,51	-2,67	
	1,04	0,56	0,42	0,70	0,66	0,61	0,65	0,52	0,53	0,55	0,53	0,53	0,59	0,65	

İyimserlik derecesinin (1), (0,5) ve (0) olduğu durumlarda kriterlerin önem derecesinin sıralaması Tablo 8.'de görüldüğü gibi Teknik Yetenek > Kalite > Maliyet > Teslimat Performansı > Ün > Tedarikçi İlişkisi şeklindedir.

Tablo 8. Durulaştırma sonrası kriterlerin önem dereceleri

Kriterler	İyimserlik Derecesi (1)	İyimserlik Derecesi (0,5)	İyimserlik Derecesi (0)
Teknik Yetenek	0,1901012	0,1941509	0,1984482
Maliyet	0,1844769	0,1850297	0,1856162
Kalite	0,1853206	0,1863327	0,1874067
Teslimat Performansı	0,1650731	0,1650499	0,1650254
Ün	0,1408886	0,1392790	0,1375709
Tedarikçi İlişkisi	0,1341395	0,1301578	0,1259326

Adım 5.'de kriterler arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koyabilmek için Tablo 7. Kullanılarak Grafik 1. elde edilmiştir. Bulanık Dematel yöntemi kriterler arasındaki etkileşimi dikkate alarak sıralama yapmaktadır. Diğer kriterler üzerinde daha fazla etkiye ve yüksek önceliğe sahip olan kriterler, sebep ya da etkileyen kriterleri; görece olarak daha fazla etki altında kalan ve düşük önceliğe sahip kriterler ise sonuç ya da etkilenen kriterler olarak kabul edilmektedir (Eroğlu,2014). Grafik 1. incelendiğinde Teknik Yetenek(K1), Maliyet(K2), Teslimat Performansı(K4) ve Tedarikçi İlişkisi(K6) kriterlerinin sebep ya da etkileyen; Kalite(K3) ve Ün(K5) kriterlerinin sonuç ya da etkilenen kriterler grubunda olduğu görülmektedir.

Grafik 1. İyimserlik derecesi (1)'e göre etki diyagramı

İşletmeler tedarik zinciri içerisinde hareket etmekte ve tedarikçilerle etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Tedarikçilerin sahip olduğu teknik yetenekler işletmelerin rekabetçi pozisyonlarını geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Özellikle işletmelerin ar-ge veya yeni ürün geliştirme departmanlarında yürütmüş oldukları yeni ürün projelerinin erken aşamalarında tedarikçileri sürece dâhil ederek tedarikçilerin teknik yeteneklerinden faydalanmak istemektedir. Günümüzde yaşanan ekonomik darboğazlar neticesinde oluşan müşterilerin fiyat hassasiyetine karşılık işletmeler ürünlerini pazara rakiplerinden daha düşük maliyetle sunmaya çalışmaktadır. Bunu sağlamanın en bilinen yollarından biri ürünü meydana getirirken ekonomik bileşenlerin kullanılmasıdır. Bu da düşük maliyetli tedarikçilerin tedarik zincirine dâhil edilmesi ile gerçekleştirilebilir. Organ (2013) da çalışmasında maliyet kriterinin etkileyen ya da sebep kriterleri arasında olduğunu ifade etmektedir.

İşletmelerin, müşterilerin fiyat hassasiyetini göz önüne alması ile birlikte sürekli değişen istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek esnekliğe sahip olması da büyük

öneme sahiptir. İşletmeler azalan ürün yaşam ömrünü dikkate alarak ürünlerini müşterilere en kısa sürede ulaştırmaya çalışmalı ve bu doğrultuda tedarikçilerini teslimat performansını baz alarak bu hususta da değerlendirmelidir. Chang vd. (2011)'nin çalışmasında da teslimat performansı en önemli kriter olarak ifade edilmiştir. Tedarikçilerle kurulan sağlıklı ve uzun süreli ilişkiler, işletmelerin maddi olmayan kaynakları arasında gösterilmekte olup stratejik rekabet avantajı kaynakları arasında ifade edilmektedir. Altan ve Aydın (2015)'in çalışmalarında da tedarikçilerle kurulan uzun süreli ilişki kriteri bu çalışmada olduğu gibi etkileyen kriterler grubu içerisinde yer almaktadır.

Sonuç

İşletmeler gün geçtikçe artan rekabet ortamında faaliyetlerine devam etmeye çalışmaktadır. Rekabetin sınırlarının uluslararası alana taşınmasıyla birlikte işletmeler tedarik zincirlerini daha fazla önemsemekte ve tedarik zinciri tasarımlarına dikkatle yaklaşmaktadır. Tedarik zinciri üyelerinin en önemlilerinden olan tedarikçiler işletmelere önemli kazanımlar sağlamaktadır. Bu nedenle işletmeler tedarikçi seçiminde hassas olmalıdır. Gerekli hassasiyetin gösterilmesi tedarikçi seçiminde bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir.

Tedarikçi seçim problemlerinin çözümünde nitel yöntemler olmakla birlikte sıklıkla bu çalışmada da faydalandığı gibi nicel yöntemler kullanılmaktadır. Tedarikçi seçim probleminde birbiriyle çelişen birden çok amacın yerine getirilmesi için bu nedenle çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılmaktadır. Karar vericinin her durumda net ifadelerle seçim yapamayacağı göz önüne alındığından son yıllarda çok kriterli karar verme yöntemlerine bulanık sayılarla çözüm aranmaya çalışılmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemleri ile birlikte bu çalışmada karar vericilerin dilsel belirsizliklerini ortadan kaldırmak için bulanık mantık birlikte kullanılmıştır.

Bulanık mantığın kullanılması çalışmalarda gerçeğe uygun verilerle çalışılmasına imkan tanımaktadır. Bununla birlikte karar kriterleri arasındaki etkileşimin bilinmesi ve etkileyen/etkilenen kriter grubunun bilinmesi karar vericiye karar vermede önemli fayda sağlamaktadır. Yerel pazarlarda dahi karar vericiler oldukça zorlanırken uluslararası tedarikçilerle çalışan işletmeler için seçim problemi oldukça önemlidir. Literatür kısmında ele alınan çalışmalar kapsamında en sık kullanılan karar kriterleri oluşturulmuş ve bu doğrultuda uluslararası tedarikçileri değerlendirme kriterleri arasındaki etkileşim ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Çalışma bulgularında ifade edildiği üzere karar kriterlerinin dördü etkileyen, ikisi ise etkilenen karar grubunu oluşturmuştur. Ancak ifade edilen bulgular söz konusu kriterler kapsamında değerlendirilmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından yapıla-

cak çalışmalarda farklı karar kriterlerinin kullanılması önerilmektedir. Çünkü farklı kriterler arasındaki etkileşimin görülmesinin karar vericilere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALTAN, Ş., ve AYDIN, E. K. (2015), Bulanık Dematel ve Bulanık Topsis Yöntemleri ile Üçüncü Parti Lojistik Firma Seçimi için Bütünlük Bir Model Yaklaşımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 99-119
- AMID, A., GHODSYPOUR, S. H., ve O'BRIEN, C. (2006), Fuzzy Multiobjective Linear Model for Supplier Selection in a Supply Chain. *International Journal of Production Economics*, 104(2), 394–407. <http://doi.org/10.1016/j.ijpe.2005.04.012>
- AMINDOUST, A., AHMED, S., SAGHAFINIA, A., ve BAHREININEJAD, A. (2012), Sustainable Supplier Selection: a Ranking Model Based on Fuzzy Inference System, *Applied Soft Computing Journal*, 12(6), 1668–1677. <http://doi.org/10.1016/j.asoc.2012.01.023>
- AWASTHI, A., GOVINDAN, K., ve GOLD, S. (2018), Multi-Tier Sustainable Global Supplier Selection Using a Fuzzy AHP-VIKOR Based Approach. *International Journal of Production Economics*, 195(October 2017), 106–117. <http://doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.10.013>
- BRUNO, G., ESPOSITO, E., GENOVESE, A., ve PASSARO, R. (2012), AHP-Based Approaches for Supplier Evaluation: Problems and Perspectives, *Journal of Purchasing and Supply Management*, 18(3), 159–172. <http://doi.org/10.1016/j.pursup.2012.05.001>
- BÜYÜKÖZKAN, G., ve ÇİFÇİ, G. (2012), A Novel Hybrid MCDM Approach Based on Fuzzy DEMATEL, Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS to Evaluate Green Suppliers, *Expert Systems with Applications*, 39, 3000–3011. <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.08.162>
- CHAI, J., ve NGAİ, E. W. T. (2015), Multi-Perspective Strategic Supplier Selection in Uncertain Environments, *International Journal of Production Economics*, 166, 215–225. <http://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.09.035>
- CHANG, B., CHANG, C. W., ve WU, C. H. (2011), Fuzzy DEMATEL Method for Developing Supplier Selection Criteria, *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850–1858. <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.07.114>
- DARGI, A., ANJOMSHOAE, A., GALANKASHI, M. R., MEMARI, A., ve TAP, M. B. M. (2014), Supplier Selection: A Fuzzy-ANP Approach, *Procedia Computer Science*, 31(Itqm), 691–700. <http://doi.org/10.1016/j.procs.2014.05.317>
- DE BOER, L., LABRO, E., ve MORLACCHI, P. (2001), A Review of Methods Supporting Supplier Selection, *European Journal of Purchasing ve Supply Management*, 7(3), 75–89. <http://doi.org/10.1002/ad.1077>
- EROĞLU, Ö. (2014), Bakım/Onarım Alternatiflerinin Bulanık Dematel ve SMAA-2 Yöntemleriyle Değerlendirilmesi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

- FARZIPOOR SAEN, R. (2007), A New Mathematical Approach for Suppliers Selection: Accounting for Non-Homogeneity is Important, *Applied Mathematics and Computation*, 185(1), 84–95. <http://doi.org/10.1016/j.amc.2006.07.071>
- GALANKASHI, M. R., HELMI, S. A., ve HASHEMZAHI, P. (2016), Supplier Selection in Automobile Industry: A Mixed Balanced Scorecard-Fuzzy AHP Approach, *Alexandria Engineering Journal*, 55(1), 93–100. <http://doi.org/10.1016/j.aej.2016.01.005>
- GENCER, C., ve GÜRPİNAR, D. (2007), Analytic Network Process in Supplier Selection: A Case Study in an Electronic Firm, *Applied Mathematical Modelling*, 31(11), 2475–2486. <http://doi.org/10.1016/j.apm.2006.10.002>
- GOLMOHAMMADI, D., CREESE, R. C., VALIAN, H., ve KOLASSA, J. (2009), Supplier Selection Based on a Neural Network Model Using Genetic Algorithm, *IEEE Transactions on Neural Networks*, 20(2), 1504–1519.
- KAHRAMAN, C., CEBECİ, U., ve ULUKAN, Z. (2003), Multi-Criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP, *Logistics Information Management*, 16(6), 382–394. <http://doi.org/10.1108/09576050310503367>
- KARSAK, E. E., ve DURSUN, M. (2014), An Integrated Supplier Selection Methodology Incorporating QFD And DEA with Imprecise Data, *Expert Systems with Applications*, 41(16), 6995–7004. <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.06.020>
- KRİSHANKUMAR, R., RAVICHANDRAN, KS., ve SAEID, A. B. (2017), A New Extension to PROMETHEE Under Intuitionistic Fuzzy Environment for Solving Supplier Selection Problem with Linguistic Preferences, *Applied Soft Computing Journal*, 60, 564–576. <http://doi.org/10.1016/j.asoc.2017.07.028>
- KUMAR, G. K., RAO, M. S., ve RAO, V. V. S. K. (2018), Supplier Selection and Order Allocation in Supply Chain. *Materials Today: Proceedings*, 5(5), 12161–12173, <http://doi.org/10.1016/j.matpr.2018.02.194>
- KUMAR, S., KUMAR, S., ve BARMAN, A. G. (2018), Supplier Selection Using Fuzzy TOPSIS Multi Criteria Model for a Small Scale Steel Manufacturing Unit, *Procedia Computer Science*, 133, 905–912. <http://doi.org/10.1016/j.procs.2018.07.097>
- LIMA JUNIOR, F. R., OSIRO, L., ve CARPINETTI, L. C. R. (2014), A Comparison Between Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods to Supplier Selection, *Applied Soft Computing Journal*, 21, 194–209. <http://doi.org/10.1016/j.asoc.2014.03.014>
- LIMA-JUNIOR, F. R., ve CARPINETTİ, L. C. R. (2016), A Multicriteria Approach Based on Fuzzy QFD for Choosing Criteria for Supplier Selection, *Computers and Industrial Engineering*, 101, 269–285. <http://doi.org/10.1016/j.cie.2016.09.014>
- LIN, K., TSENG, M., ve PAI, P. (2018), Sustainable Supply Chain Management Using Approximate Fuzzy DEMATEL Method, “*Resources, Conservation ve Recycling*,” 128, 134–142. <http://doi.org/10.1016/j.resconrec.2016.11.017>
- LIU, J., DING, F. Y., ve LALL, V. (2000), Using Data Envelopment Analysis to Compare Suppliers for Supplier Selection and Performance Improvement, *Supply Chain Management*, 5(3), 143–150. <http://doi.org/10.1108/13598540010338893>

- ORGAN, A. (2013), Bulanık Dematel Yöntemiyle Makine Seçimini Etkileyen Kriterlerin Değerlendirilmesi, *C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157-172.
- RAJESH, G., ve MALLIGA, P. (2013), Supplier Selection Based on AHP QFD Methodology, *Procedia Engineering*, 64, 1283–1292. <http://doi.org/10.1016/j.proeng.2013.09.209>
- RASHIDI, K., ve CULLINANE, K. (2018), A Comparison of Fuzzy DEA and Fuzzy TOPSIS in Sustainable Supplier Selection: Implications for Sourcing Strategy, *Expert Systems with Applications*, 121, 266–281. <http://doi.org/10.1016/J.ESWA.2018.12.025>
- SHEMŞADİ, A., SHIRAZI, H., TOREIHI, M., ve TAROKH, M. J. (2011), A Fuzzy VI-KOR Method for Supplier Selection Based on Entropy Measure for Objective Weighting, *Expert Systems with Applications*, 38(10), 12160–12167. <http://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.03.027>
- SU, C. J., ve CHEN, Y. A. (2018), Risk Assessment for Global Supplier Selection Using Text Mining. *Computers and Electrical Engineering*, 68(September 2017), 140–155. <http://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2018.03.042>
- SUREEYATANAPAS, P., SRIWATTANANUSART, K., NIYAMOSOTH, T., SESSOMBOON, W., ve ARUNYANART, S. (2018), Supplier Selection towards Uncertain and Unavailable Information: An Extension of TOPSIS Method, *Operations Research Perspectives*, 5, 69–79. <http://doi.org/10.1016/j.orp.2018.01.005>
- WAN, S. PING, XU, G. LI, ve DONG, J. YING. (2017), Supplier Selection Using ANP and ELECTRE II in Interval 2-Tuple Linguistic Environment, *Information Sciences*, 385–386, 19–38. <http://doi.org/10.1016/j.ins.2016.12.032>

HASAN HİLMÎ DİVANI'NDA MUHABBET KAVRAMI¹

Hasan EKİCİ²

Geliş: 24.07.2018 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.447396

Öz

Tasavvuf terminolojisinde üzerinde durulan konulardan biri de muhabbet kavramıdır. İslam ârifleri sevginin en ileri derecesi olan aşk kelimesinin karşılığı olarak muhabbet kavramını tercih etmişlerdir. Sûfilere göre evrenin ve insanın yaratılışının kaynağında muhabbet vardır. Tasavvuf neşvesiyle eserler kaleme alan birçok âlim ve mutasavvıf, bu gerçeklikten hareketle muhabbet kavramı üzerine görüş bildirmişlerdir. XIX. yüzyıl dinî-tasavvufî Türk edebiyatı şairlerinden Hasan Hilmî de na'ılardan oluşan divanında muhabbet kavramını 320 defa kullanmıştır. Bu eserde tasavvufî terimler, tasavvufta ait mecâzlar sıkça kullanılmıştır. Şair, eserinde tasavvufun dört kapısı olan, şerî'at, tarikat, hakikat ve ma'rifeti dile getirirken muhabbet kavramından istifâde etmiştir. Hasan Hilmî içinde yanan ilahî aşkı ve peygamber sevgisini muhabbet kavramı ile dile getirirken birtakım tasavvufî sembollerden ve çağrışımlardan yararlanmışır. Tasavvufî düşüncenin merkezinde olan muhabbet kavramı Hasan Hilmî'de daha çok benzetme yoluyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Şair, muhabbet ile ilgili düşüncelerini beyitlerinde gerek tanımlamalar gerekse tamlamalarla dile getirmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda beyitlerden hareketle Hasan Hilmî'nin muhabbet kavramına bakma biçimleri başlıklar hâlinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Hilmî, divan, tasavvuf, muhabbet, aşk.

1 Bu makale, "Hasan Hilmî Edirnevî Divanı (İnceleme-Metin)" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasanekici0202@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2004-1371>.

THE CONCEPT OF LOVING IN HASAN HILMI'S DIVAN

Abstract

One of the topics discussed in sufism terminology is the concept of loving. Islamic gnostic people preferred the concept of loving as the counterpart of the most advanced level of love, the love word. According to sufis, there is love in the source of the universe and man's creation. Many scholars and sufi scholars who written up works with the mien of sufism have expressed opinions on the concept of loving from this reality. Hasan Hilmi, one of the religious-sufi Turkish literature poets in 19th century, has used the concept of loving in 320 times in his divan, which consists of naat. In this work, sufistic terms and metaphors belonging to Sufism are frequently used. Both the poet, in his work, has mentioned the sharia, sect, truth and ingenuity which are the four doors of sufism, and he has benefited from the concept of conversation. Hasan Hilmi benefited from some sufistic symbols and associations while expressing the divine burning love inside himself and prophet love with the concept of conversation. The concept of conversation, which is at the center of the sufistic thought, has been tried to be given the meaning in Hasan Hilmi by analogy mostly. The poet expressed his thoughts about the loving in his couplets both descriptions as well as noun phrases. In our work, in this context, the ways in which Hasan Hilmi looks at the concept of loving with reference to the couplets will be discussed in titles.

Keywords: Hasan Hilmi, divan, sufism, loving, divine love.

Giriş

Eser bâd-ı muhabbetdir bu aşk şehrinde her âbâd
Marazlı gönlüme dermân bu aşk mı yâ Resûla'llâh
(Hasan Hilmi)

Muhabbet, dinî-tasavvufî edebiyatta sıkça kullanılmış kavramlardan biridir. Bu kavram sözlüklerde mahabbet şeklinde sevgi, kalbî alaka, aşk gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 563). Aşkın metafiziğine dair görüş ileri süren mutasavvıflar, aşk/muhabbet kelimesini sevginin en ifrat, en ileri derecesi olarak ifade etmişlerdir (Erol, 2011: 171). Muhabbet kelimesi, genel olarak bir insanın başka bir insana ya da kimi zaman bir hayvanın bir hayvana karşı hissettiği duygu olarak da tanımlanmıştır (Pürcevadi, 1998: 305). Tasavvufta ilahî aşk anlamında kullanılan muhabbet, Allah'ın kulunu, kulun Allah'ı sevmesi olarak tanımlanır. Allah'ın kulunu sevmesi kulunun onu sevmesinden öncedir (Uludağ, 2005: 232). Muhabbet, insanın yaratılışındaki güzellik ve varlığın esasını oluşturur. Allah sev-

gisi insanda yaratılıştan itibaren vardır. Bu anlayışın idrakinde olan sâlikler, mad-deden manaya, cisimden ruha yönelirler. Fânîliğin bâkî alana doğru evrilmesiyle ilahî aşk (muhabbetullâh) başlar (Pala, 1989: 51).

Tasavvufta muhabbet, mestane bir kalbin bitmeyen meyli olarak telakkî edilir. Bu meyil üç şekilde tezahür eder. Birinci makamda hizmet etme merhalesi vardır. İkinci makam, güzel hâllerle donanmış olarak şevk içindeki kalplerde belirir. Üçüncü makam ise saf ruhlarda ve sırlarda belirir. Bu da âriflerin makamıdır (Acibe, 2015: 33). Sevgi makamı olarak adlandırılan muhabbet kavramının başka adlarla kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir. Bu adların ilki “*el-Hubb*”dur. Bunun saflığı kalbe nüfuz eder. İkincisi “*el-Vedd*”dir. Allah’ın “*Vedûd*” ismi bundan türer. Üçüncüsü “*el-Işk*”dır. Aşk, sevgide ifrat ve aşırılıktır. Dördüncüsü “*el-Hevâ*”dır. Bu ad, iradenin tamamıyla sevgilinin iradesine bağlanmasıdır (İbn Arabî, 2009: 81-82). Tasavvuf tarihinde muhabbet kavramı ile ilgili çeşitli yorum ve açıklamalar yapılmıştır. Muhabbet bahsi tarihî süreçte tasavvufun ana temalarından biri hâline gelmiştir. Tasavvufun tarihî gelişimine bakıldığında konu ile ilgili müstakil eserler yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerden biri Ebû Tâlib el-Mekkî’nin kaleme aldığı *Kûtu’l-Kulûb* adlı eseridir. Ebû Tâlib el-Mekkî, sevginin/muhabbetin oluşum safhaları için tabiat, cinsiyet, fayda, sıfat, arzu, merhamet ve bu sevgiyle Allah’a yakın olma gibi yedi husustan bahsetmektedir (Çubukcu, 2011: 87). Ayrıca İbn-i Arabî’nin *Fütuhât-ı Mekkiyye*’si, Davud el-Kayseri’nin *Risale*’si muhabbet kavramını ele alan önemli eserlerdir (Küçük, 2015: 64). Bu eserler dışında Gazâlî’nin muhabbet kavramına dair, kendine özgü tasavvuf düşüncesi sistematığı içerisinde yapmış olduğu orijinal yaklaşımlar dikkate değerdir. İslam tasavvufunda aşk kavramını ilk kez ciddi bir biçimde inceleyen Ahmed Gazalî’dir (Kaplan, 2016: 12). Gazâlî, *El-Muhabbe ve ’ş-Şevk ve ’l-Üns ve ’r-Rıza* adlı kitabında muhabbetin bazı sebep ve kısımlarından bahsetmiştir: Birinci sebep, insan ilk önce kendini sever. İnsanın kendisini sevmesinin manası, fitrî olarak varlığını devam ettirmek istemesidir. İkinci sebep, kendini seven insanın kendine iyilik yapana sevmesidir. Burada ihsan kavramı muhabbetin sebebi olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü sebep, insanın karşılıksız ve menfaatsiz sevmesidir. İnsan burada Allah’ın zâtını sever. Devamlı olduğuna güvenilen gerçek sevgi budur. Dördüncü sebep, güzelliğin manasını idrak etmektir. Beşinci sebep, seven ve sevilen arasındaki gizli münasebettir. Gazâlî’ye göre, bu beş sebep, bir arada ve aynı anda bulunursa muhabbetin kuvveti ortaya çıkar (Gazalî, 2017: 21-31).

Tasavvufî metinlere bakıldığında şairlerin duygu, düşünce ve hayallerini ifâde etmeye çalışırken dilin imkânlarından ve söz sanatlarından faydalandığı görülmüştür. Tasavvufî aşk/muhabbet dile getirilirken birtakım mecâzlardan, benzetmelerden ve sembollerden istifâde edilmiştir. Muhabbet kavramını ele alan şairlerden biri de dinî-tasavvufî Türk edebiyatının XIX. yüzyıldaki temsilcilerinden olan Hasan

Hilmî'dir. Şair, na't nazım türünde kaleme aldığı *Divanı*'nda tasavvufî bir terim olan muhabbet kavramını, değişik kavramlarla bağdaştırarak güçlü ve zengin çağrışımlar oluşturmaya çalışmıştır.

İki kısımdan oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Hasan Hilmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eseri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısımda Hasan Hilmî divanında geçen muhabbet kavramı ile ilgili tanımlamalara ve benzetmelere yer verilmiştir.³

1. Hasan Hilmî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eseri

Hasan Hilmî'nin hayatı ile ilgili biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Hasan Hilmî'nin hayatı ile ilgili bilgiler elimizde bulunan ve çalışmamıza konu olan *Divanı*'nından hareketle verilecektir. Şairin hayatı hakkındaki tek bilgi, *Divanı*'nın sonuna eklediği manzum 27 beyitlik biyografisidir. II. Abdülhamid dönemi şairlerinden olan Hasan Hilmî, Edirne Hasköy ilçesinin Salman köyünde dünyaya gelmiştir. Babası onu tahsil için İstanbul'a göndermiştir. Babası Hasan Hilmî'yi İstanbul'a gönderdiğinde H. 1286/M. 1869-1870 yılında on beş yaşında olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiye göre Hasan Hilmî'nin 1854/1855 tarihinde doğduğu söylenilebilir. İstanbul'un Fâtih semtinde 18 yıl tasavvufî eğitim alan Hasan Hilmî daha sonra Eyüp semtine yerleşmiştir. Şair, eserinde Celaleddîn ve Gülizâr adındaki çocuklarını küçük yaşta kaybettiğini dile getirmektedir. Kızı Gülizâr, H. 1314/M. 1896 yılında vefat etmiştir. Hasan Hilmî'nin bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir.

Hasan Hilmî yazdığı şiirlerde sıkça aruz hataları yapmıştır. Bu durum şairin şiir tekniği yönünden zayıf olduğunu göstermektedir. Sanat endişesi taşımayan şair, “yâ Resûla'llâh” redifli şiirlerinin neredeyse tamamını tasavvufî bir edâyla ve daha çok öğüt verme tarzında yazmıştır. İlahî aşk âteşiyle yanan Hasan Hilmî, na't türünde yazdığı *Divanı*'nda Hz. Muhammed sevgisini dile getirmeye çalışmıştır. Nakşibendî tarikatına mensup olan şair, tasavvufta ulaşılabilecek makamları na't nazım türüyle izah etmeye çalışmıştır.

Hasan Hilmî'nin bilinen tek eseri *Divanı*'dır. Müellif hattıyla yazılan bu eser Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz 1908 numaralı arşivde bulunmaktadır. Na't türünde yazılan bu eserde 343 şiir bulunmaktadır.⁴

3 Hasan Hilmî *Divanı*'ndan yapılan alıntılar yüksek lisans tezimizden (Ekici, 2010) yapılmış, beyit numaraları ayrıç içinde verilmiştir.

4 Hasan Hilmî ve *Divanı*'ı hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. Hasan Ekici (2010). Hasan Hilmî Edirnevî Divanı (İnceleme-Metin). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diğer çalışma ise Fatma Sazlık tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezidir: bk. Fatma Sazlık (2010). Hasan Hilmî Hayatı, Edebî Kişiliği Divanı ve Divanı'nın İncelenmesi.

2. Hasan Hilmî Divanı'nda Muhabbet Kavramı

Muhabbet kavramı Hasan Hilmî *Divanı*'nda 320 kez kullanılmıştır. Hasan Hilmî, muhabbet kavramı ile duygu ve düşüncelerini dile getirirken mecâzla ilgili sanatlardan teşbîhten (benzetme) istifâde etmiştir. Tasavvufî düşüncenin merkezinde yer alan muhabbet kavramını değişik kavramlarla bağdaştıran şair, beyitlerde zengin çağrışımlar oluşturmaya çalışmıştır. Hasan Hilmî, muhabbet kavramı ile ilgili düşüncelerini hem tanımlama hem de tamlama yoluyla benzetmeler yaparak dile getirmiştir.

2.1. Tanımlama Yoluyla Yapılan Benzetmeler

2.1.1. Âb-ı Hayat

Âb-ı hayat çeşmesi içene ebedî hayat veren sudur. Tasavvufta, aşk ve muhabbet çeşmesi nurun tecellisi ve ilahî tecelliler anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005: 50). Hızır ve İlyas âb-ı hayattan içerek ölümsüzlüğe ulaşmışlardır. Muhabbet, insana ebedî hayat bahşeden bir çeşmedir. Hızır'a benzetilen gönül ancak muhabbet çeşmesinden sonsuzluk suyu içerek ölümsüzleşir.

Muhabbet çeşme-i âb-ı hayâtdır yâ Resûla'llâh

Gönül Hızır içüp andan sebâtdır yâ Resûla'llâh (210/1)

2.1.2. Allah Kapısının Müjdesi/Rahmet Kapısı

Muhabbet, Hakk'ın rahmet kapısından gelen bir müjdedir. Hakk'tan müjde olarak gelen bu hediye ruhlar için de manevî bir gıdadır.

Muhabbet müjde-i bâb-ı hüddâdır yâ Resûla'llâh

Hediye rûhuma Hakk'dan gıdadır yâ Resûla'llâh (157/1)

Rahmet kapısı olan muhabbet, âşıklar için cennet bahçesidir. Ebû Cehil'i helâk eden Hz. Muhammed'in muhabbetindeki yüceliktir.

Muhabbet bâb-ı rahmetdir açıldı ravza-i cennet

Ebû Cehl'i helâk itdi kemâlin yâ Resûla'llâh (339/2)

2.1.3. Anahtar

Muhabbet, cennet kapılarını açan bir anahtar olarak tanımlanmıştır. O anahtarı elde etmeyi başaran sâlikler, hedeflerine muhabbet vasıtasıyla kavuşurlar. Bu dünyanın cennet bahçesi gönül ehli olanlar için Peygamber eşiği Medîne'dir. Sonsuz cennetin anahtarı ise muhabbettir.

Muhabbet miftâh-ı cennet açarsam yâ Resûla'llâh
Medînen ravza-i cennet girersem yâ Resûla'llâh (326/1)

2.1.4. Cennet Kokusu

Muhabbet, cennetteki güzel bir koku olarak tanımlanmıştır. Hz. Muhammed'in sözü cennette bulunduğu inanan Kevser suyudur, yüzü ise âşıklara cennettir. Muhabbet ise cennetin misk kokusu gibidir.

Muhabbet misk-i cennetdir latîfdir yâ Resûla'llâh
Yüzün cennet sözün Kevser şerîfdir yâ Resûla'llâh (333/1)

2.1.5. Cevher

Cevher, nefs-i rahmanî, ilahî hakikatler anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 100). Muhabbet, ilahî hakikatlerin esas olan ilimlerin cevherdir. İlahî aşk yolcusu olan âşıklar, hakikat ilmini hilm (yumuşak başlılık, şiddete tahammül) yoluyla elde eder.

Muhabbet mâye-i cevher-i 'ilmdir yâ Resûla'llâh
Muhabbet 'âşika ihsân-ı hilmdir yâ Resûla'llâh (255/1)

2.1.6. Derya

Deniz, Hakk'ın sonsuz olan sıfat ve zât makamını simgeler. Vahdet (birlik) ummân, kesret (çokluk) bunun dalgalarıdır (Uludağ, 2005: 64). Şair, muhabbeti ma'rifet denizi olarak telakkî etmektedir. Bu vahdet denizinin sahili ve derinliği yoktur. Bu nedenle muhabbet denizine yeni âşinâ olmuş bir dalgıç (sâlik) da bu denize girdiğinde türlü cevherlere, ilahî varidatlara (kazanç, kâr) sahip olabilir.

Muhabbet 'Adn-ı deryâdır Hasan Hilmî cedîd dalgıç
Çıkardı dürlü cevherler bahirde yâ Resûla'llâh (248/3)

Muhabbet, âşıklar tarafından doğruluğu tasdik edilmiş sonsuz bir okyanustur. Hz. Muhammed'in cemâli ise bu okyanusun cevheridir.

Muhabbet bahr-i bî-pâyân musaddak yâ Resûla'llâh
Cemâlin cevheri anda muhakkak yâ Resûla'llâh (330/1)

2.1.7. Gül

Gül, tasavvufta gönülde meydana gelen bilgi anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 181). Hasan Hilmî muhabbet kavramını kudret bahçesinde açılmış bir gonca

gül olarak tanımlamaktadır. Tasavvufta gülün açılmamış hâli olan gonca vahdet (birlik)'i temsil etmektedir. Gül, na'atlarda Hz. Muhammed'in simgesi olarak kullanılmıştır Hz. Muhammed güzelliğiyle, kokusuyla, güzel ahlâkıyla gül bahçesinin en güzel gülü olarak tasavvur edilir.

Muhabbet gonca bir güldür dikilmiş yâ Resûla'llâh

Muhabbet bâğçe-i kudret açılmış yâ Resûla'llâh (327/1)

2.1.8. Hz. Hızır, Hz. İlyas

Hızır, sonsuzluk suyunu içip ölümsüzlüğe kavuşan kişidir. Peygamber veya velî olduğu hususunda rivayetler vardır. Hızır'ın İlyas peygambere verilmiş bir lakap olduğunu söyleyenler de vardır (Pala, 1989: 225). Tasavvufta İlyas; kabz (daralma) hâlinin, Hızır ise bast (rahatlama) hâlinin göstergesidir (Kâşânî, 2015: 79). Hızır ve İlyas olarak tanımlanan muhabbet, insanlara huzur ve hayat verir. Hızır ve İlyas'ı inkâr etmek doğru bir yaklaşım değildir. Bunu inkâr edenler ise ölü kimseler gibidir.

Muhabbet Hızır İlyâs'dır hayâtdır yâ Resûla'llâh

Nebîler münkîri müftî memâtdır yâ Resûla'llâh (332/1)

2.1.9. Işık/Nur

Muhabbetin bir gönle yerleşmesi o gönlün ilahî tecellilerle donandığı anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 376). İlahî tecelliler, sâlikin nefsinin terbiye eder, temizler. Bu nedenle muhabbet, âşıkların gönlünü aydınlatan bir ışık olarak tanımlanır. Bunun aksi sözler ise riyâdır.

Muhabbet hâne-i kalbde ziyâdır yâ Resûla'llâh

Ma'âza'llâh muhâlif söz riyâdır yâ Resûla'llâh (195/1)

Sûfîler, nur ile kalpten âleme ulaşan her türlü vâridi kast ederler (Kâşânî, 2015: 563). İçerisinde muhabbetin yer aldığı gönül nur üstüne nurdur. Böylece bütün âlemi nura gark eder.

Hasan Hilmî **muhabbet nûr** gönül nûrun 'alâ nûrdur

Cihânı nûra ğark eyler zibâca yâ Resûla'llâh (230/3)

2.1.10. İhlâs

Tasavvufta ihlâs, kalbi keder veren şeyden kurtarmak, sadakat-ı kâmile ile kulluk gibi anlamlara gelmektedir. Kulun amellerini kendisinin veya başkasının görmesi arzusundan uzak yaşaması ihlâstır (Baltacı, 2011: 88). İnananlar için gerçek dost muhab-

bet beslenecek tek varlık hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'tır. Şair, İhlâs sûresinden iktibâs yoluyla muhabbet kavramı arasında anlam ilişkisi kurmaya çalışmıştır.

Muhabbet Kul hüve'llâhu ahaddır yâ Resûla'llâh

Enîsim hem celîsim *Allâhu's-sameddir* yâ Resûla'llâh⁵ (276/1)

İnananlar için ulaşılması gereken nokta riyâ ve gösterişten uzak olan ihlâstır. Gönül bağında ihlâs tohumu muhabbet sayesinde meyve verir. Sâlikler, içlerindeki muhabbet tohumunun yeşermesi ve büyümesiyle ilahî tecellilere nâil olur.

Muhabbet tohm-ı ihlâsdır ekilmiş yâ Resûla'llâh

Gönül bâğında ol meyve yetişmiş yâ Resûla'llâh (229/1)

2.1.11. Kadeh

Tasavvufta kadeh, manevî hâl, cezbe, ruhî zevk, şevk ve vecd gibi anlamlara gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 260). Hasan Hilmî, muhabbet kavramını her zaman gönülde bulunan bir kadeh olarak tanımlamaktadır. Bu kadehle aşk şarabı içilir. Hz. Muhammed'in mübarek yüzü inananlar için Kevser şarabı gibidir. Bunu fark etmek için gönlün muhabbetle dolu olması gerekir. Kadeh, sâlikin kalbi/gönlü olarak tasavvur edilmiştir.

Cemâlin şübhesiz Kevser şarâbdır yâ Resûla'llâh

Muhabbet dem-be-dem dilde kadehdir yâ Resûla'llâh (170/1)

2.1.12. Kütüphane

Kitap, tasavvufta Allah'ın yarattığı cümle varlıklar anlamındadır (Cebecioğlu, 2014: 290). Kütüphane ise cümle yaratıkların toplandığı mekândır. Bu mekânda ders veren, yol gösteren insan-ı kâmilidir. Sâlikler için ilim öğrenmekten maksat, muhabbete vâsıl olmaktır. Muhabbet sonsuz bir kütüphane olarak tanımlanmaktadır.

Nihâyetsiz **kütübhâne** Hasan Hilmî **muhabbetdir**

Bana ta'îm-i ders eyle girersem yâ Resûla'llâh (254/3)

2.1.13. Melek

Ledün ilmi ancak Allah'tan ilham gören mürşidin feyzi ile bilinebilir. Hz. Muhammed ise ilm-i ledün sultanı olarak tavsif edilir (Pala, 1989: 312). Şair, muhabbet kavramını Allah'ın sırlarına vakıf, manevî bilgilerle donanmış bir melek olarak tanımlanmıştır. Ledün ilmi gönüllere huzur verir.

Muhabbet bir melekdir kim ledünnî 'ilmine me'mûr

Menâfi' ilmidir kalbde okursa yâ Resûla'llâh (211/2)

5 Beytin ikinci mısrasında vezin bozuktur.

2.1.14. Meyve

Tasavvufî eserlerde mürşidin ve rehberin lüzumu anlatılırken meyve sembolünün sıkça kullanıldığı görülmektedir (Tosun, 2004: 291). Hasan Hilmî, tasavvufî düşüncelerini muhataplarına aktarmak için meyve sembolünden faydalanmıştır. Âşıklar, nimeti bol olan cenneti dahi Hz. Muhammed'e benzetmekten çekinirler. Onlar için kudret meyvesi muhabbettir. Kudret meyvesinin kaynağı ise Hz. Muhammed'dir.

Na'îmi cennete teşbîh ki hâşâ eylemem zâtın

Muhabbet meyve-i kudret ki sensin yâ Resûla'llâh (42/2)

2.1.15. Mirâc Gecesi

Miraç gecesinde Hz. Muhammed ile Allah arasındaki mesafe *kâb-ı kavseyn* (iki kaş/yay arası) kadardır. Hz. Muhammed miraç gecesinde Hakk'a nasıl yaklaştıysa âşıklar da muhabbet vasıtasıyla ruhen Allah'a ulaşmaya çalışırlar. Şair, miraç gecesine telmîhte bulunmuş ve âyet iktibâsıyla düşüncesini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Muhabbet leyle-i mi'râc celâlî yâ Resûla'llâh

İrişdin *kâb-ı kavseyne* kemâlî yâ Resûla'llâh (222/1)

2.1.16. Muharrem Ayı

Muhabbet, muharrem ayının başlangıcı olarak tanımlanmıştır. Bu ayda Hz. Hüseyin ve arkadaşlarının başına gelen elim olay İslam dünyasınca mâtem olarak anılır.

Muhabbet mebde-i mâh-ı muharrem yâ Resûla'llâh

Yazılmış sırrıma mâtem mükerrerem yâ Resûla'llâh (268/1)

2.1.17. Mübarek Süt

Tasavvuf edebiyatında su, süt, bal şerbeti ve şarap farklı derecelerdeki ilim, ma'rifet, aşk ve sarhoşluğun simgeleri diye kullanılır (Uludağ, 2010: 269). Şerî'at insanlar için Hakk'ın gönderdiği emirlerdir. Muhabbet ise şerî'atın özüdür.

Muhabbet bir mübârek süddür yâ Resûla'llâh⁶

Şerî'at bir inek Hakk'a cömerddir yâ Resûla'llâh (145/1)

6 Bu beytin ilk mısrasında vezin bozuktur.

2.1.18. Sağlam İp

Muhabbet, âşıklar için sarılması gereken sağlam bir ip olarak tanımlanmaktadır. Hz. Muhammed'in omzundaki nübüvvet mührü ise kalple sezilen ve gözle görülen bir ilimdir. Hz. Muhammed'in bu sağlam iple hakka'l-yakîn mertebesine ulaştığı dile getirilmektedir.

Muhabbet âşika hable'l-mefîndir yâ Resûlallâh

Nübüvvet hâtemi hakka'l-yakîndir yâ Resûlallâh (316/1)

2.1.19. Sidre-i Rûh

Kelime anlamı olarak Sidre, Arabistan kirazı demektir. Kur'an'da iki yerde geçen bu kavram, tefsirlerde Arş'ın sağ tarafında bulunan ilahî bir ağaç olarak adlandırılır. Gökyüzüne yükselenlerin çıkacağı en yüksek mertebedir. Hz. Muhammed miraç gecesinde Cebrâil'i burada görmüştür. Sidre'den ötesi Allah'ın zât âlemidir (Pala, 1989: 440). Sâlikler için muhabbet ruhun Sidre'sidir. Bu makama erişen Hz. Muhammed'in yüceliği, âşıklar için varılması gereken bir menzil olarak telakkî edilir.

Muhabbet Sidre-i rûh'dur Medînen âşika menzîl

Hasan Hilmî nüzûl itse gerekdir yâ Resûlallâh (203/3)

2.1.20. Tûr-ı Sînâ

Tûr-ı Sina, Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuştuğu dağın adıdır. Hz. Allah, nefis yönünden Hz. Mûsâ ile konuşmuştur. Dağ bu konuşma esnasında sarsılıp un ufak olmuştu. Hz. Mûsâ da ilahî tecelli karşısında dayanamamış bayılmıştı. Bu olay tasavvufta Hz. Mûsâ'nın nefsinin helâk etmesi olarak yorumlanmaktadır (Cebecioğlu, 2014: 498). Muhabbet ehli olanlar, Hz. Mûsâ'nın Tur dağında Hakk'ın cemâlini görmeyi dilemesi gibi arzu ederler. Sâlikler, Hz. Mûsâ gibi nefsinin helâk edip fenâfillah makamına erişmek isterler.

Muhabbet Tûr-ı Sînâ 'dır tecellî yâ Resûla'llâh

Bu ilhâm aslı Mûsâ'dır tesellî yâ Resûla'llâh (231/1)

2.2. Tamlama Yoluyla Yapılan Benzetmeler

2.2.1. Âteş

Tasavvufta âteş, aşk, sevgi harareti, muhabbet alevi, aşk âteşi gibi anlamlara gelmektedir (Uludağ, 2005:20). Tasavvufî anlayışta nefsin kötülüklerden kurtulması sadece gönülde muhabbet âteşinin varlığıyla mümkündür.

Muhabbet âteşi kudret yakar nefsi helâk eyler

Görür âşıkların her gün gönülde yâ Resûla'llâh (205/2)

2.2.2. Bahçe/Bahçıvan

Tasavvufta bağ, bahçe neşeli ruhanî âlem anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 63). Muhabbet bağının merkezi gönüldür. İlahî güzellikleri görmek ve oradan rızıklanmak isteyenler, muhabbet bahçesine girmelidir. Muhabbet bahçesinin ruhani âlemine giren âşıkların duaları, istekleri Hakk tarafından kabul görür. Muhabbet bahçesinin vasıtalarından biri olan nikâh ise duaların kabul olmasına vesiledir. Şair, “Kişi evlendiği zaman dininin yarısını korumuş olur. Geriye kalan yarısı için de Allah’a karşı gelmekten sakınsın.” (Keşfu’l-hafâ, 2/239) hadîsine göndermede bulunmaktadır.

Muhabbet bâğı feth olsun mübârek eyle yâ Rabbi

Du’âlar müstecâb eyler nikâhdır yâ Resûla’llâh (120/6)

Tasavvufta bahçıvan, mürşid-i kâmilî simgeler (Cebecioğlu, 2014: 64). Muhabbet ehli sâlikler mürşid-i kâmilin terbiyesinde belirli merhalelerden geçtikten sonra duaların kabul edildiği seher vaktinde Hz. Muhammed’den şefaât umarlar.

Hasan Hilmî haber bekler **muhabbet bâğbânından**

Seher vakti haber gönder şefâ’at yâ Resûla’llâh (237/3)

2.2.3. Bülbül/Kuş

Tasavvufta bülbül, ilahî aşk yolunun yolcusunu simgeler. Muhabbet ehli âşıklar, daha önce içinde buldukları mâ-sivâ ortamından dolayı nedâmet duyarlar. Muhabbet duyulacak yegâne varlığın Allah olduğunu anlamışlardır.

Ferâğat eylerim bâğ-ı sivâdan yâ Resûla’llâh

Hayâ itdim **muhabbet bülbülünden** yâ Resûla’llâh (259/1)

Sûfiler, bedeni kafese, ruhu ise kuşa benzetir. Kuşun beden kafesinden kurtulması için maddî âlemden kurtulması gerekir. Beden kafesinden kurtulan ruh, kutsîler âlemine doğru kanat açar (Uludağ, 2005:262). Âşıklar için ilahî hakikat yolunda esas gıda muhabbettir. Hz. Muhammed’in hayali ise onlara yoldaştır.

Muhabbet mürğ-ı maksûdum gıdâda yâ Resûla’llâh

Hayâlin hâlîme yoldaş du’âda yâ Resûla’llâh (275/1)

2.2.4. Dağ

Muhabbet ehli olanlar için karanlıkları aydınlatan yegâne ışık Hz. Muhammed’dir. Muhabbet dağında en güzel söz, Hz. Muhammed’in sözüdür. Beyitte Hz. Muhammed’in Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân’la Uhud dağına çıkışı ve bu esnada dağın sarsılması hâdisesine telmîh vardır. Dağın sarsılması, Hz.

Muhammed'e olan muhabbetinin ve şevkinin göstergesidir (Topbaş, 2015: e-kitap).

Muhabbet tağının bâğ-ı belâğî yâ Resûla'llâh

Karanlık giceler rûşen çerâğî yâ Resûla'llâh (325/1)

2.2.5. Ders/Mushaf/Defter

Muhabbet ile ilgili tasavvurlardan biri de muhabbetin ders olarak telakkî edilmesidir. Nakşibendî tarikatına mensup Hasan Hilmî, tasavvuf eğitimi sırasında muhabbet dersi vasıtasıyla nefsini helâk ettiğini ifâde etmektedir

Muhabbet dersini ta'lîm iderken nakşibendîden

Gıdâsın kesdiğim hâlde helâkdır yâ Resûla'llâh (242/2)

Hz. Muhammed'in zâtî muhabbet kitabıdır. Peygamber sevgisini içinde taşıyan şair, şiirlerinde Kur'an'ı şerh eder gibi muhabbetle Hz. Muhammed'i yazar.

Muhabbet mushaf-ı Kur'an kasîden anı şerh eyler

Müfessirdir Hasan Hilmî makûlın yâ Resûla'llâh (260/3)

Muhabbet sıradan kişilerin gönlünde yer almayan manevî manalar ihtivâ eden bir hâldir. Ledünnî sırlar barındıran muhabbet, ancak ehli olanlar tarafından dile getirilir.

Muhabbet defteri dilde okunmaz ma'nevî ma'nâ

Ledünnî defteri ra'nâ okundum yâ Resûla'llâh (11/3)

2.2.6. Devlet

Muhabbet, bir hükümet yönetiminde teşkilatlandırılmış olan siyasî bir topluluk olarak tasavvur edilmiştir. Devletin bir de talih, ululuk ve baht gibi anlamları vardır. Şair, her iki anlama gelebilecek şekilde muhabbet ve devlet arasında anlam ilişkisi kurmuştur. Muhabbet devleti, gönül ummânında âşıklar için bir gemidir, gizli sırlar barındıran bir hazinedir.

Muhabbet devleti aslı defîne yâ Resûla'llâh

Gönül bahrinde 'uşşâka sefine yâ Resûla'llâh (279/1)

2.2.7. Gökyüzü/Şimşek

Muhabbet, üzerinde güneş, ay, gezegen ve yıldızlar olan gökyüzüne benzetilmiştir. Muhabbet göğünden gönül ehli olanlar için daima rahmet deryası akar.

Gelür deryâ-yı rahmet ol **muhabbet âsumânından**

'Adın bahrında dil ehli zemindir yâ Resûla'llâh (104/2)

Muhabbet, gökyüzünde görülen ve çok ani gelip geçen parıltıya benzetilmiştir. Nasıl ki Hz. Muhammed Hira mağarasında vahiy ile nurlandıysa aşk ehli olanlar da hakikati muhabbet şimşeginin aydınlığıyla görürler. Çok ani gelen ilahî tecellilere nâil olan sâlikler, gönüllerinde aşk yellerinin esmesinden mutlu olurlar.

Muhabbet şimşegi çakdı Zî-selem'den yâ Resûla'llâh

Bu 'aşk yelleri esdi Cebel-i Nûr'dan yâ Resûla'llâh (192/1)

2.2.8. Güneş

Tasavvufta güneş, Ulûhiyetin ortaya çıkış yeri, sırların noktası ve nurların dairesi anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 459). Sıradan kişilerin gönlünde muhabbet güneşi peydâ olunca o ışıklar sayesinde hakikat yolunun vezirleri olurlar.

Hasan Hilmî kulun kemter **muhabbet şemsini** göster

Ziyâsı kalbe düşdükçe vezirdir yâ Resûla'llâh (149/6)

2.2.9. Güzel Koku/Gül

Bûy (koku), tasavvufta kalbin manevî ilgi ve bağlantılardan haberdar olması anlamına gelmektedir (Cebecioğlu, 2014: 88). Manevî esintilerin olduğu seher vaktinde sâlikler, hedefledikleri muhabbet hâlini ruhlarında hissetmek isterler.

Muhabbet bûy-ı maksûdı mu'attar yâ Resûla'llâh

Anın miski seherlerde mukadder yâ Resûla'llâh (281/1)

Gül, tasavvufta bilginin gönülde meydana gelen meyvesi olarak telakkî edilir (Cebecioğlu, 2014: 181). Muhabbet ehli olanlar daima Hz. Muhammed'in medfûn olduğu kabrine yüz sürmek ve orada bulunmak arzusunda olurlar. Bu şekilde gül olarak tasavvur edilen muhabbeti gönül dünyalarında hissetmek isterler.

Sirâc-ı ravza-i Rıdvânı görsem yâ Resûla'llâh

Yüzüm sürsem **muhabbet güllerin** koksam yâ Resûla'llâh (295/1)

Muhabbetin güzel kokusu dünyanın her yanına yayılır. Bu muhabbet kokusunun yanında dünyevî kokuyu temsil eden ve Çin'in güneyinde bulunan Maçin'de çıkan misk kokularının sözü dahi edilmez.

Muhabbet miski neşr oldı tuyuldu yâ Resûla'llâh

Ne hâcet misk-i Mâçin saçıldı yâ Resûla'llâh (81/1)

2.2.10. Hâfız

Muhabbet, Kur'ân-ı Kerim'i tümüyle ezberleyen hâfız olarak tasavvur edilmiştir. Hâfızlık dinde şerefli ve faziletli bir ibadet kabul edilir. Hâfızlar, Kur'ân vasıtasıyla Allah'a dost olurlar. Bu dostluk kişiyi muhabbet ehli eder. Muhabbet ehli olanlar şerî'at kaynakları yanında zâhitlerin bilemeyeceği ilm-i ledünnî (Allah tarafından verilen özel bilgi)'den istifâde ederler.

Muhabbet hâfızı âşık okur 'ilm-i ledünnîden

Muhabbet mushaf-ı zâtın okursam yâ Resûla'llâh (254/2)

2.2.11. Haşhaş

Hasan Hilmî, tasavvufî aşkı (muhabbet) ve bu aşkla ilgili değişik durumları, mecâz ve sembollerle işleyerek somutlaştırmıştır. Bu sembollerden biri de muhabbet ile haşhaş arasında anlam ilişkisi kurulmasıdır. Sarhoşluk veren maddeler dinen yasak olmasına rağmen âşıkları kendinden geçiren dertlerine devâ olan muhabbet haşhaşı övülmektedir.

Harâm haşhaş yemez âşık **muhabbet haşhaşın** yutmuş

Devâ bulmuş devâmında kerâmet yâ Resûla'llâh (47/2)

2.2.12. Hazine

Tasavvufta ruhu temsil eden bülbül, ilahî aşk şarabını içince kâkülü (saç) sembolize eden kesretten vahdete ulaşır. Bu merhaleye gelen sâlikler, gizli hazinelere ulaşır.

Şarâb-ı âb-ı la'lin nûş idince bülbül-i rûhum

Muhabbet haznesin buldum kâkülünden yâ Resûla'llâh (259/2)

Âşıklar maddî servetler için kederlenip sıkıntıya düşmezler. Onlar muhabbet hazinesine talip olanlardır.

Gam-ı dînâra gam çekmem kalender âşıkım ammâ

Muhabbet kenzine mâlik mesned-perestim yâ Resûla'llâh⁷ (340/2)

2.2.13. Kâbe/Mescit/Minber

Kâbe, vuslat makamıdır. Gönlün Allah'a, kalbin sevgiliye yönelmesi bu makamda gerçekleşir (Uludağ, 2005: 200). İnananların nazarında en ulu isim Hz. Muhammed'in ismidir. Muhabbet ise vuslat makamı olan Kâbe'dir. Muhabbet, âşıklar için sığınılacak yüce makamdır.

7 Bu mısra vezin yönünden bozuktur.

Muhammed ism-i a'zamdır **muhabbet Ka'be-i maksûd**

Harîmi sırr-ı Aksâ-yı sübüldür yâ Resûla'llâh (149/3)

Âşıklar için yalvarılacak kapı muhabbet mescididir. Âşık buradaki niyâzı ile Hakk'a ulaşmaya çalışır.

Muhabbet mescidi bâb-ı niyâzdır yâ Resûla'llâh

Gice gündüz kılar âşık namâzdır yâ Resûla'llâh (216/1)

Âşıkların gönlündeki muhabbet onları Mekke ve Medîne'ye yani Hz. Muhammed'in yaşadığı ve nâil olduğu makamlara erişmesine sebep olur.

Muhabbet minber-i vuslat delâ'il yâ Resûla'llâh

Medîne Mekke fi'l-vâki' vesâ'il yâ Resûla'llâh (218/1)

2.2.14. Kaftan

Kaftan, tasavvufta ilahî lütuflar, Hakk'ın sâlike olan ihsanı anlamında kullanılmaktadır (Uludağ, 2005: 170). Âşıklar nazarında muhabbet ehli olmaları dışında övünecek bir şeyleri yoktur. Onlar ezelden beri muhabbet ile övünürler.

Ne hâcet câme-i fâhir **muhabbet ma'nevî kaftân**

Tefahhur eyledim aşkı ezelde yâ Resûla'llâh (271/2)

2.2.15. Kapı

Muhabbet, kesretten vahdete geçmeyi temsil eden bir kapı olarak tasavvur edilmektedir. Muhabbet kapısı açılınca mürşid-i kâmile dostluk başlar. Mürşid-i kâmil, sâliki Allah'ın ve Hz. Muhammed'in emirlerine davet eder. Muhabbet kapısından girenler, aşk kitabına tâbi olanlar kusurlarını dile getirmekten çekinmezler.

Muhabbet bâbını feth it kitâb-ı aşkı i'tâ kıl

İcâzet vir idem takrîr mukırrım yâ Resûla'llâh (93/5)

2.2.16. Kâse/Şarap/Meyhane

Tasavvufta kâse, sülûk hâlindeki sâliki mest eden vahdet şarabının kadehini temsil etmektedir (Uludağ, 2005:20). Muhabbet yolunun yolcuları vakıf oldukları ledünnî ilim sayesinde dünyevî sıkıntılardan kendilerini kurtarırlar. Muhabbet kâsesinden içen sâlikler, gerçek mutluluğa erişirler.

Muhabbet kâsesi sülle tolarsa yâ Resûla'llâh

Şifâdır dürlü emrâza içersem yâ Resûla'llâh (29/1)

Dünyevî bir şarabı ve beşerî bir aşkı terennüm eden kavramlar, tasavvufta manevî havaya bürünür. Buradaki şarap bir mecâz, bir sembol ve hatta denilebilir ki bütün âleme yayılmış olan ilahî aşkın dünyevî bir işareti niteliğindedir (el-Kayserî, 2011: 7). Mutasavvıflar, şiiirlerinde aşk/sevgi ve şarap arasında anlamsal bağlantılar kurmuşlardır. Muhabbet şarabını bütün varlığa yayılmış ilahî bir aşk olarak tasavvur eden sâliklere göre bu şaraptan içmeyen gönüller, gerçekte manevî âlemde susuzdur. Muhabbet şarabını içen gönüller, ebedî mutluluğu elde ederler.

Ciger bişdi harâretten kebâbdır yâ Resûla'llâh

Muhabbet hamrını mahfî yetiştir yâ Resûla'llâh (224/1)

Meyhane, Allah aşkıyla dolu bir gönlün huzur bulduğu bir mekândır. Muhabbet meyhanesinde aşk şarabını içen sâlik Kur'ân sevdâsiyle kendisinden geçer.

Muhabbet mey-hânesinde bâde-nûşum yâ Resûla'llâh

Şarâb-ı aşk-ı Kur'ân'la bî-hûşum yâ Resûla'llâh (285/1)

2.2.17. Kılıç/Hançer

İnsan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen sâlikin önüne çıkan ilk engel nefis-i em-mâredir. Bundan kurtulmak için sadece muhabbet kılıcı işe yarar. Şair, şeytana ve nefisine karşı muhabbet kılıcını çektiğini ifâde etmektedir.

Muhabbet seyfidir kudret kesersem nefis-i emmârem

Hasan Hilmî 'adil olsa vezîrim yâ Resûla'llâh (200/3)

Muhabbet yoluna giren sâlik, gönlündeki kötülüğü emreden arzuları kestiğini bu aşk ile mâ-sivâ (Allah'ın dışındaki tüm sevgileri) adına ne varsa yok ettiğini ifâde etmektedir.

Muhabbet hançeri kesdi hevâ-yı nefis-i emmârem

Tutuşdı mâ-sivâ yandı bilinsün yâ Resûla'llâh (204/2)

2.2.18. Kudret

Muhabbet, duru, akıcı ve parlak bir camın kudreti olarak tasavvur edilmektedir. Kandiller içerisindeki unsurlar ile parlayıp etrafı aydınlatırsa muhabbet bulunan gönül de nuranî şekilde fark edilir.

Muhabbet kudret-i billûr zücâce yâ Resûla'llâh

Yanar par par kanâdilde serâce yâ Resûla'llâh (230/1)

2.2.19. Külhan (Ocak)

Külhan, han ve hamamlarda suyu ısıtmak için âteş yakılan yer, hamam ocağı anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 534). Hasan Hilmî, muhabbet kavramını kor hâlinde yanan âteş olarak tasavvur etmektedir. Hz. Muhammed'i öven şiirler yazan şair, ilhamını içindeki muhabbet âteşinden aldığını ifâde etmektedir. Şair, külhan, gülşen ve âteş kelimeleri arasında tenâsüp ilgisi kurarak Hz. Muhammed'e olan muhabbetini dile getirmektedir.

Hasan Hilmî yazar na'ın **muhabbet külhanı**ndandır
Döşerse gülşen-i zâtî'l-vakûde yâ Resûla'llâh (267/3)

2.2.20. Macûn

Macun olarak tasavvur edilen muhabbet, mürşid-i kâmillerin gönüllerinde kıvama getirilmiş bir ilaç gibidir. Mürşid-i kâmillerden feyz alan sâlikler, muhabbetin vermiş olduğu huzuru ve manevî neşeyi hiçbir devâda bulamazlar.

Muhabbet ma'cûnı hâli derûnı evliyâ'llâh
Bulunmaz neş'esi her bir devâda yâ Resûla'llâh (248/1)

2.2.21. Maden

Muhabbet yolunun yolcusu olmak meşakkatler taşımaktadır. Bu yolda yürüyen âşıklar, aynı potada eriyen ve bütünleşen bir maden gibidir. Âşıklar bu muhabbet madenine ulaşmak için hakîkati araştırıp bulmaya çalışırlar. Hak yolunda inat edenler ise ona asla ulaşamazlar.

Muhabbet ma'deni mahfî mu'annidler arar bulmaz
Ana mâlik muhakkikler münâbir yâ Resûla'llâh (209/2)

2.2.22. Mum

Mum, tasavvufta sâlikin kalbini yakan ilahî nurun parıltısı, müşâhede ehlinin kalbinde parlayan irfân nuru anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005: 331). Cehlin karanlığından hakîkatin aydınlığına ancak gönlünde peygamber sevgisini taşıyanlar ulaşabilir. Onun muhabbetinin ışığıyla Hakk yolunda ilerler.

Muhabbet mumı kalbimde yanar 'aşkından ey Ahmed
Muhammed Mustafâ sensin hakîkat yâ Resûla'llâh (36/3)

2.2.23. Mülk

Tasavvufta mülk, şehâdet âlemini temsil eder. Arş, kürsü, maddî ve manevî hararet, bürûdet, rutûbet, yubûset gibi anâsırdan mürekkep cisimler mülke ait

unsurlardır (Baltacı, 2011: 112). Âşıklar için sevgi bağının, muhabbet mülkünün şâhı şüphesiz Hz. Muhammed'dir.

Muhabbet mülkünün şâh-ı cemâli yâ Resûla'llâh

Sana mahsûs durur 'âlî kemâli yâ Resûla'llâh (258/1)

2.2.24. Mürşit/Şeyhülislâm

Hakk'a giden yolda bir can düzeyine ulaştırmada vasıta olan mürşitle sâlik arasında tıpkı anneyle çocuk arasında oluşan bir bağılılık gibi muhabbet oluşur (Arslan, 2015: 60). Hakk yolunun mürşitleri sâlikleri muhabbetle fenâfillaha erİştirirler. Aynı zamanda bu yolda gönülleri nurlandıran Hz. Muhammed'dir.

Muhabbet mürşid-i Mevlâ mürîdi müntehî eyler

Mücellâ bâreke'llâh musavver yâ Resûla'llâh (220/2)

Aşkın olmadığı beden bir kuru kalıptan ibarettir. Sâliki ulvî makamlara erİştiren ona iyilikte bulunarak yücelten ve onun kalbinde hâkim olan muhabbettir.

İ'âne eylese lâyık **muhabbet şeyhu'l-İslâmı**

Oturmuş aşk hâkimi cândan cesedde yâ Resûla'llâh (269/2)

2.2.25. Padişah

Muhabbetin padişah olarak tasavvur edildiği şiirlerde sevilen unsur, bağlamına göre Allah, Hz. Muhabbet veya mürşid-i kâmil olabilir. Muhabbetin hâkim olmadığı gönül âşıklar için bir anlam ifâde etmez. Muhabbet ehli sâlikler, bütün tercihlerini sevgili merkezli yapmalıdır. Böyle yapılmadan, muhabbet padişahına boyun eğilmeden vezir dahi olursa mutlu olunamaz.

Safâ bâdı safâ eyler **muhabbet pâdişâhımdır**

Gönül mansıb vezir olsa güler mi yâ Resûla'llâh (96/2)

Aşk yolunun yolcusu, nefsinin helâk etmek istiyorsa bu yolda başarılı olmak için gönül tahtına padişah olarak muhabbeti oturtmalıdır.

Kırar nefsi helâk eyler Hasan Hilmî mücâhiddir

Muhabbet şâh-ı kalb içre celîsdir yâ Resûla'llâh (226/3)

2.2.26. Resm-i Osmânî

Resm-i Osmânî, Hz. Osmân'ın derlediği mushafların onun tarafından tasvip edilmiş imlâsına verilen addır. Bu mushafa mersûmu'l-hatt, hattü'l-mushaf, hicâu'l-

mushaf, resm-i ıstılâhî gibi isimlerin yanı sıra resm-i Osmânî, resm, hatt-ı Mushaf-ı Osmân gibi isimler de verilir (Öğmüş, 2015: 10). Âşıkların sır âleminde muhabbet yazılmıştır. Muhabbet, Hz. Osmân zamanında çoğaltılan Kur'ân-ı Kerim gibi tasvir edilmektedir.

Muhabbet resm-i 'Osmânî musavver yâ Resûla'llâh

Yazılmış sırr-ı 'uşşâkda muharrer yâ Resûla'llâh (264/1)

2.2.27. Rüzgâr/Yağmur

Rüzgâr, hava anlamına gelen bâd, tasavvufta ilahî inayetleri temsil etmektedir (Uludağ, 2005: 63). Gönünde muhabbet olan sâlikler, ilahî esintilere nâil olmak isterler. İçinde muhabbet olmayan gönül, kesret âleminin verdiği gamlardan acı çeker.

Helâk eyler anı âşık **muhabbet bâdı** esdikçe

Yanar gönlüm muhabbetden bir işdir yâ Resûla'llâh (208/2)

Muhabbet, Allah'ın rahmetini simgeleyen yağmur olarak tasavvur edilir. Sâlikler, gönüllerindeki gamlardan sonra muhabbet yağmurunun rahmetiyle rahatlamak, mutluluğa kavuşmak isterler.

Yağar gam rahmeti her gün amân virmez bir âfâtdır

Muhabbet yağmuru yağsa sürûra yâ Resûla'llâh (221/2)

2.2.28. Şeker

Şekere benzetilen muhabbetin tadı dünyevî tatlardan farklıdır. Hz. Muhammed'in nurlu yüzü gonca güllerle kıyaslanamayacak kadar güzeldir. İlahî sırlara ve anlamlara vakıf olan sâlikler için muhabbet hâli, hiçbir mutluluk ve güzellikle kıyaslanamaz.

Muhabbet şekkeri südden elezdir yâ Resûla'llâh

Cemâlin gonca güllerden 'azîzdir yâ Resûla'llâh (334/1)

2.2.29. Şehir

Aşk yolunun yolcuları muhabbet şehrine ulaşmak isterler. Muhabbet şehri, ma'rifet ve ilhamın mekânıdır. Muhabbetsiz hakîkate ulaşılmaz.

Gönül 'aşka süvâr oldu **muhabbet şehridir** kasdı

Muhabbet bilmeyen ümmet sâbıkdır yâ Resûla'llâh (70/4)

2.2.30. Taç

Taç, tarikat şeyhlerinin ruhanî saltanat ve manevî devlet simgesi olarak giydikleri külah anlamında kullanılmaktadır (Uludağ, 2005: 340). Muhabbet tacını giyen sâlikler, şüphesiz ilahî hakîkatlere nâil olan kişilerdir.

Hasan Hilmî bi-hamdi'llâh **muhabbet tâcını** geymiş
Senin sâyendedir bî-şekk hakîkatdır yâ Resûla'llâh (8/4)

2.2.31. Tılsım

Tılsım, esrarlı bir kuvvet taşıdığına inanılan şey, sihir, büyü anlamındadır (Devellioğlu, 1997: 1108). Allah'ın zâtıyla ilgili hakîkatlere, sırlara vakıf olan aşk yolunun yolcuları, manevî güçlere nâil olurlar. Beyitte Hz. İsmâ'nın ölüleri diriltme olayına telmîh vardır.

Hasan Hilmî takınmışdır **muhabbet tılsımı** aşkın
Dirildir cümle mevtâyı okursa yâ Resûla'llâh (196/3)

2.2.32. Tohum

Tohum, önce toprağa atılır ve filizlenip meyve vermesi beklenir. Bu işlem için zamana ihtiyaç vardır. Gönülde ekilen muhabbet tohumundan manevî meyveler bitmesi için de belli bir zaman geçmesi gerekmektedir. Gönülde muhabbet tohumu biten sâlikler, ma'nen yükselişe geçerek ilahî ilhamlara ve ihsanlara nâil olur.

Muhabbet tohumu kalbimde biterse yâ Resûla'llâh
Bu 'aşkım ber-güzâr olsun yolunda yâ Resûla'llâh (68/1)

2.2.33. Tüccâr

Manevî yolun yolcuları olan sâlikler, dünyaya ait gelip geçici kazançlara önem vermezler. Onlar ihsanı bol olan Allah'ın hazinesinden kazanç elde etmek isterler. Muhabbet tüccârı olan sâlikler, bu yolun sonunda rahmanî kazançlar elde ederler.

Muhabbet tüccârıyız ammâ nakd-i ser-mâyemiz yokdur
Senin haznende pek çokdur yetişdir yâ Resûla'llâh (44/3)

2.2.34. Vâiz

Muhabbetin kaynağı Allah'a duyulan sevgidir. Bu nedenle sâlikler Allah'ın belirlediği sınırlara uyararak muhabbet konusundaki samimiyetlerini göstermelidir. Vâiz olarak tasavvur edilen muhabbetin esası şer'î attır. Muhabbet vâizinin söyledikleri nasihat ehli için rahmet vesilesidir.

Muhabbet vâ'izi Hakk'dan şerî'at yâ Resûla'llâh
Nasihat ehline rahmet şerî'at yâ Resûla'llâh (235/1)

2.2.35. Yaratılışın Esası

Sâliklere göre yaratılışın esası/toprağı muhabbettir. Muhabbet mayasını Allah'tan alan sâlikler, elest meclisinde verdikleri söze sadık kalarak şekillenirler, bir kalıba girerler. Kalplerini ilahî aşkla temiz tutmaya çalışırlar.

Muhabbet hâk-i mâyemdir beden andan terekkübdür
Muhabbet tâhiri kalb-i kadîmim yâ Resûla'llâh (338/2)

2.2.36. Yüce Makam

Yüce bir makam olarak telakkî edilen muhabbetin esası, Allah'ın Hz. Muhammed vasıtasıyla tüm insanlığa gönderdiği ve yapılmasını emrettiği hükümlerdir. Muhabbet ehli olanlar için en yüce makam budur.

Muhabbet mansıb-ı a'lâ Hasan Hilmî şerî'atdır
Yedi iklîme nâzırdır celâlin yâ Resûla'llâh (339/3)

Sonuç

Hasan Hilmî, XIX. yüzyıl dinî-tasavvufî Türk edebiyatının temsilcilerindendir. Hasan Hilmî *Divanı*'nda işlenen başlıca konular; ilahî aşk, Hz. Muhammed sevgisi ve dinî konulardır. Eser, dil bakımından oldukça sade ve anlaşılırdır. Eserde tasavvufî kelime ve terimlere, tasavvufa ait mecâzlara çokça yer verilmiştir. Şairin divanında şerî'at, tarîkat, hakîkat, ma'rifet ve özellikle muhabbet kelimelerini çok kullanması eserinin tasavvufî yönünü göstermektedir. Hasan Hilmî *Divan*'ı incelendiğinde eserin edebî yönünden ziyade, tasavvuf yönünden daha başarılı olduğu görülmektedir.

Hasan Hilmî, muhabbet kavramıyla ilahî aşkı ve Hz. Muhammed sevgisini dile getirmeye çalışmıştır. Hasan Hilmî, muhabbet kavramını bulunduğu hâlet-i rûhiyesine göre anlamlandırmaya çalışarak soyut bir kavram olan muhabbeti genellikle somut varlıklara benzetmiştir. Hasan Hilmî, *Divanı*'nda muhabbet kavramını, "kadeh, güneş, melek, âteş, hazine, padişah, tohum, Kâbe..." gibi değişik tasavvurlarla ilişkilendirmiş ve zengin bir çağrışım oluşturmuştur. Şair, muhabbet kavramının tezahürleri neticesinde anlaşılabilirliğini gerek tanımlamalarla gerekse tamlama şeklindeki benzetmelerle ifâde etmiştir.

Klasik Türk şiirinde tasavvuf düşünce sisteminde sıkça geçen muhabbet kavramı ile ilgili çalışmalar yapıldıkça daha zengin çağrışımların, tasvirlerin ve mecâzların ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- ACLUN, İsmail b. Muhammed (1985), *Keşfu'l-hafâ ve muzilu'l-elbâs, Müessesetu'r-risâle*, Beyrut.
- ARSLAN, Sevim (2015), Muhabbet Râbitası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 49-70.
- BALTACI, Cahid (2011), *Tasavvuf Lügati*, İstanbul, Gelenek Yayıncılık.
- BİRGÜL, Mehmet Fatih (2000), *Aşkın Hâlleri*, İstanbul, Sûfi Kitap.
- CEBECİOĞLU Ethem (2014), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara, Otto Yayınları.
- CEYLAN, Ömür (2015), *Böyle Buyurdu Süfi Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları* 3. Baskı, İstanbul, Kapı Yayınları.
- CHITTICK, William (2011), *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- CÜRCANI, Seyyid Şerif (1997), *Tarîfât*, Çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınları.
- ÇUBUKCU, Hatice (2011), *Süfîlerde Muhabbet Yolu, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Gazzâlîde Muhabbet Anlayışı*. İstanbul, İnsan Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara, Aydın Kitabevi.
- EKİCİ, Hasan (2010), *Hasan Hilmî Edirnevî Divanı (İnceleme-Metin)*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- EKİCİ, Hasan (2018), Hasan Hilmî Edirnevî Divanı ve Divanı'nda Ayet İktibasları, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (35), ss. 621-644.
- el-KAYSERİ, Davud (2011), *Aşk Şarabı ve Hayat Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, Çev. Turan Koç, Mehmet Çetinkaya, İstanbul, İnsan Yayınları.
- GAZALİ (2017), *Muhabbet Kitabı*, Çev. Mehmet Çetin, İstanbul, İlke Yayıncılık.
- IŞIK, Caner (2011), Alevî-Bektaşî Geleneğinde Muhabbet: Ruhsal Bir Bilgi Ortamı, *Millî Folklor*, (89), ss.147-158.
- İBN Acibe (2015), *Süfîlerin El Kitabı Tasavvufta Yol Nedir, Yolcu Kimdir?* trc. Ahmet Murat Özel, İstanbul, Hayyikitap.
- İBN Arabî (1998), *İlahî Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, 13. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- KAPLAN, Mahmut (2016), *Divan Şiirinde Aşk, Şairin Gönül Miracı Adı Aşk*, Ankara, Gece Kitaplığı Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak (2015), *Tasavvuf Sözlüğü*. Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2011), *Süfi ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, 9. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.
- KÜÇÜK, Osman Nuri (2015), Davud El-Kayserî'ye Göre Gerçek Sevgi, HYPERLINK “<http://dergipark.gov.tr/temasa>” *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (3), ss. 61-77.
- ÖĞMÜŞ, Harun (2015), Resm-i Mushaf Bağlamında Kur'an ve Kıraat Ayrımı (Harekenin Tekâmülüne Kadarki Süreç Çerçevesinde Bir Değerlendirme), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, ss. 9-28.

- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- PÜRCEVADİ, Nasrullah (1998), *Can Esintisi*, Çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul, İnsan Yayınları.
- SAZLIK, Fatma (2010), *Hasan Hilmi Hayatı, Edebî Kişiliği Divânı ve Divânı'nın İncelenmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- TOPBAŞ, Osman Nuri (2015), *Gönüller Sultanı Efendimiz'e Muhabbet*, İstanbul, Erkam Yayınları. [e-kitap]
- TOSUN, Necdet (2004), Tasavvuf Kültüründe Meyve, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. (5), S. 13, ss. 289-300.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2010), “Şürb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, C. (39), 269.
- YILMAZ, Hasan Kâmil (2015), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 19. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat.

BİNGÖL İLICALAR BELDESİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN PEYZAJ ÖZELLİKLERİ VE KIRSAL TURİZM POTANSİYELİ¹

Hüccet VURAL²

Geliş: 11.12.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.495156

Öz

İnsanların yaşam şartlarının iyileşmesi ve giderek artan çevre-doğa bilinci turizm anlayışında da değişime neden olmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan gelişimini hedefleyen kırsal turizm ve onun alt dallarından olan doğa turizmine olan talep her geçen gün artmaktadır. Ancak doğal ve kültürel peyzaj değerleri bakımından önemli potansiyele sahip Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve araştırma alanı olarak seçilen Bingöl ilinde kırsal turizmin gelişimine yönelik az sayıda araştırma yapılmıştır. Araştırmada Bingöl İlçalar Beldesi'nin peyzaj özelliklerini tespit etmek, termal kaynaklardan yararlanmak için gelen ziyaretçilerin kırsal turizme yönelik taleplerini belirlemek ve bu taleplerin teknik olarak uygunluklarını analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırmanın yöntemi arazide yapılan gözlemler, yüz yüze anket çalışmaları ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'nden ArcGIS 10.4.1 programı aracılığı ile yapılan teknik uygunluk analizlerinden oluşmuştur. 179 ziyaretçi ile yapılan anket çalışması sonucunda ziyaretçilerin en fazla termal turizmi (%70.9), daha sonra ise atlı-yaya doğa yürüyüşü (%54.7), doğa gözlemciliği (%49.7) ve dağcılığı (%45.3) yüksek oranlarda talep ettikleri belirlenmiştir. Yapılan teknik analiz ve gözlemlerde araştırma alanının bu turizm türleri için uygun alanlar içerdiği ve doğal peyzaj potansiyelinin elverişli olduğu görülmüştür. Araştırma alanında doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını hedefleyen ve kaynakların koruma-kullanma dengesini gözeterek turizm planlama yöntemleri ile turizmden maksimum fayda sağlanması önerilmektedir.

1 Bu çalışma 14-17 Şubat 2019 tarihleri arasında Yalova/Türkiye'de düzenlenen 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sunulmuş ve özet olarak bastırılmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi. Bingöl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, hvural@bingol.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6115-1572>.

Anahtar Kelimeler: Kırsal turizm, rekreasyon, Bingöl İllicalar, doğa tabanlı turizm, turizm planlaması.

LANDSHAPE CHARACTERISTICS AND RURAL TOURISM POTENTIAL IN BINGOL ILICALAR TOWN AND ITS AROUND

Abstract

The improvement of the living conditions of people and the increasing awareness about environment and nature cause changes in approaching tourism. Particularly, demand for rural tourism and nature tourism as its sub-branch, which aims at the economic, social and cultural development of people living in rural areas, is increasing every day. However, limited studies have been conducted in the Eastern Anatolia Region and in the rural tourism of the province of Bingöl which was chosen as the study area of the present paper, despite its significant potential in terms of natural and cultural landscape values. The aim of the study was to analyze the landscape characteristics of Bingöl İllicalar Town and to specify demands of the tourists who visit the thermal resources and to determine the technical suitability of these demands. The method of the study consisted of field observations, face-to-face questionnaire-based interviews and using ArcGIS 10.4.1 program from Geographical Information Systems to achieve technical conformity analysis. As a result of the survey conducted with 179 visitors, maximum thermal tourism (70.9%), also the horseback-pedestrian nature walk (54.7%), nature observation activities (49.7%) and mountaineering (45.3%) it was preferred with high rates. After technical analysis, it was concluded that the research area contains suitable areas for these types of tourism and the natural landscape potential is favorable. Therefore, it is recommended to obtain maximum benefit from tourism by tourism planning methods which should aim at sustainable use of natural resources, and balance between protection and use of resources must be taken into consideration in the research area.

Keywords: Rural tourism, recreation, Bingöl İllicalar, nature based tourism, tourism planning.

Giriş

Kırsal alanlarda yaşayan insanların ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan gelişimini hedefleyen kırsal turizm ile ilgili çok sayıda tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan Greffe (1994)'e göre kırsal turizm; deniz veya kıyı turizmin dışında kalan, kentsel yerleşim alanlarının uzağında olup kırlara özgü doğal ve kültürel yapının korunduğu alanlarda gerçekleştirilen turizm aktiviteleridir. Soy-

kan (2000)'e göre ise insanların doğal ortamlarda dinlenmek ve farklı kültürleri tanımak amacıyla kırsal bir yerleşim bölgesinde konaklayarak o yörenin gelenek ve göreneklerini izlediği ya da katılım sağladıkları turizm aktivite türüdür (Kiper, 2006: 23). Kırsal turizm kent merkezi dışında yapılan turizm aktivitelerini içerdiği için birçok turizm çeşidini barındırmaktadır (Gökalp ve Yazgan, 2013: 26). Dünya turizm literatüründe bu konuda çalışanlar tarafından kırsal turizmin kapsamı ile ilgili net ve ortak bir görüş bulunmamasına karşılık çiftlik turizmi (farm tourism), köy turizmi (village tourism), yayla turizmi (highland tourism), tarımsal turizm (agri-tourism), eko-turizm (eco-tourism) gibi farklı isimlerle anlatıldığı görülmektedir (Torun, 2013: 33). Yapılacak etkinlik, kalınacak mekân ve kullanılacak materyale göre kırsal turizm adlandırılmakta ve ekoturizm ile daha yüksek oranda bağlantı kurulmaktadır (Aliasghari Khabbazi ve Yazgan, 2012: 5).

Değişen yaşam şartları ve giderek artan çevre bilinci son yıllarda turizm anlayışında büyük bir değişim yaşanmasına neden olmaktadır. Deniz, kum ve güneş üçgeninin egemen olduğu tatil bölgeleri popülaritesini korumakla beraber kültür, doğa, tarih, yerel değerler, macera ve eğlenceye dönük turizm yönelimlerine de artışlar görülmektedir. Bu yönelimler ekoturizm, sürdürülebilir turizm, doğa turizmi, macera turizmi gibi kırsal alan turizm akımlarını meydana getirmiştir (Mansuroğlu, 2006: 35; Özgen, 2010: 1411; Sezen, 2015: 2). Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre turizmde en hızlı büyüme yılda %10-50 arasında doğa turizmi ve onun bir alt bölümünü oluşturan ekoturizmde tespit edilmiştir (Özgen, 2010:1410). Turizmde insanların çevreye olan ilgisinin giderek artması ve kırsal turizm alanlarının hassas doğal ve kültürel alanlarda gerçekleşmesi nedeniyle doğal ve kültürel kaynakların korunması ve bozulmadan gelecek nesillere aktarılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Balmford, vd., 2009: 1/6; Sarı Nayim, 2017: 139). Kitle turizmden farklı olarak kırsal turizm faaliyetlerinde yerel halkın desteğinin alınması ve turizm faaliyetlerine dâhil edilmesi gerekmektedir. Nitekim WTO, 1985 toplantısında turizm faaliyetlerinde doğal ve kültürel çevrenin uyum içerisinde olması, kısa ve uzun süreli turizm faaliyetlerinde o yöre insanının kolayca turizme erişiminin sağlanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca doğal, kültürel ve sosyal özellikleri nedeniyle miras niteliği taşıyan çevrelerin gelecek nesillere korunarak aktarılması ve sürdürülebilir turizm çerçevesinde değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Aliasghari Khabbazi ve Yazgan, 2012: 6, Sarı Nayim, 2017: 139).

Turizmin çeşitlenmesi ve kırsal kesimin turizmle kalkınması yönünde yaygın bir inanışın olması kırsal turizme olan ilgiyi artırmıştır (Sharpley, 2007: 126; Ertuna vd., 2012: 60). Çünkü kırsal alanların ekonomik bakımdan çeşitlendirilmesinde en temel fırsatlardan birisi de kırsal turizmin gelişmesidir (Sharpley, 2007: 126; Taşar, 2016: 31). Son yıllarda devlet üst politika belgelerinde ve kalkınma planlarında, bölgesel ve yerel kalkınma planlarında, kırsal turizmin gelişmesine yönelik önce-

liklerin verildiği ve bu önceliklere yönelik olarak yerel, ulusal ve uluslararası mali desteklerin sağlandığı görölmektedir (Ertuna vd., 2012: 60; Özgen, 2015: 1415). Özellikle 2023 Türkiye Turizm Stratejisi Belgesi ülke turizminin gelişmesi için son derece kritik önem taşımaktadır. Belgeye göre öncelikli turizm türleri (kültür, termal ve kış turizmi) ve gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak bölgesel düzeyde sektörel teşvik mekanizmalarının geliştirilmesi hedeflenmektedir (2023 Türkiye Turizm Stratejisi Belgesi, 2007; 10). Bu kapsamda bölgesel kalkınma ajanslarının çok sayıda turizm yatırımlarını ve projelerini desteklediği bilinmektedir. Bingöl ilinin de yer aldığı TRB1 Bölgesinde faaliyet gösteren Fırat Kalkınma Ajansı tarafından desteklenen “Turizmin Anahtarı Yüzen Ada Projesi”, “Levent Vadisi Gözetleme Kulesi Projesi”, “Bingöl İl Kültür ve Turizm Değerlerinin Görsel Tanıtımı Projesi”, “Bağın (Dedeağaç) Kaplıcalarının Turizm Altyapısının Hazırlanması Projesi”, “Gırmana Kanyonunda Rafting projesi”, “Kürsübaşı Geleneğinin Yaygınlaştırılması Projesi” kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının kırsal turizmin geliştirilmesine yönelik uyguladıkları pilot projelere örnek olarak gösterilebilir.

Turizmin ülke ekonomileri için önemli bir gelir kaynağı olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye doğal ve kültürel peyzaj değerleri ile Dünya’da önemli bir turizm merkezi olma yolunda her geçen gün daha iyi mesafeler almaktadır (Gökalp ve Yazgan, 2013: 25). Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2017 yılında gelen ziyaretçi sayısı 38 milyon ve turizm gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya (GSYİH) oranı %3,1’dir. Ayrıca Türkiye dört mevsim turizm faaliyetlerine uygun destinasyonlara sahip olması nedeniyle turizm çeşitliliği bakımından zengindir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). Turizm çeşitliliği bakımından zengin olmasına karşılık turizm faaliyetlerinin belirli bölgelerde yoğunlaştığı görölmektedir. Örneğin 2007 yılında gelen turistlerin coğrafî bölgelere göre dağılım oranları incelendiğinde Akdeniz Bölgesi’nin %36, Marmara Bölgesi’nin %24, Ege Bölgesi’nin %20 oranında turizme ev sahipliği yaptığı görülürken gelen turistlerin yalnızca %2’sinin Doğu Anadolu Bölgesini tercih ettiği görölmüştür. Kırsal kesimin yaşıadığı bölgelerde önemli doğal ve kültürel kaynaklar bulunmasına rağmen turizme kazandırma bakımından istenilen düzeye ulaşamadığı görölmüştür (Özgen, 2010: 1415).

Araştırma alanı olarak seçilen Bingöl ilinin de yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye yüzölçümünün %21’inin kapsamakta olup en yüksek ve farklı doğal-coğrafik koşullara sahip bölgesi olarak dikkat çekmektedir. Bölge iklimatik, jeomorfolojik, hidrografik ve floristik kaynakları nedeniyle kırsal turizm için cazibe alanı olabilecek potansiyele sahiptir. Ancak ulaşım, konaklama ve turizm alt yapı yetersizliği gibi nedenlerle turist sayısı diğer bölgelere göre daha düşüktür (Özgen, 2010: 1415, Sezen, 2015: 2). Örneğin Bingöl’de Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü’nce kış turizm, kaplıca turizmi, kamp ve karavan turizmi ve mağara turizmi gibi önemli turizm aktivitelerine uygun tescilli alanlar bulunmasına rağmen 2015 yılında 20.172

yerli, 321 yabancı olmak üzere toplam 20.493 turiste ev sahipliği yapmıştır (Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Ancak araştırma kapsamında kırsal turizm ve rekreasyon potansiyelinin incelendiği Bingöl Ilıcalar Beldesinde bulunan termal turizm merkezlerine gelen ziyaretçi sayısı oldukça yüksektir. Beldede biri özel sektöre diğeri Bingöl Üniversitesine ait iki adet termal turizm tesisi bulunmaktadır. Kement ve Batga (2016; 65) tarafından bu iki işletme yöneticileri ile yaptıkları görüşmeye dayandırdığı çalışmada tesislere hem Bingöl'den hem de yakın bölge illerinden ilkbahar ve sonbahar mevsiminde daha yoğun, kış mevsiminde ise daha sınırlı sayıda ziyaretçi geldiği belirlenmiştir. Bunun yanında işletme yöneticileri gelen ziyaretçilerin yarısının sağlık, yarısının ise reaktif nedenlerle geldiğini bildirmişlerdir.

Bingöl Üniversitesi Uygulama Oteli yetkililerinden alınan bilgiye göre 2018 yılının dokuz ayında büyük çoğunluğunu günübirlik yararlanıcı olmak üzere 71.000 kişi termal tesislerden yararlanmıştır. Nitekim uygulama otelinin kapasitesi bunu doğrulamaktadır. Turizm verileri esasen turist gelme bakımından bir sorunun olmadığı ancak gelen ziyaretçilerin bölgede uzun süreli kalması için olanakların yetersiz olduğunu göstermiş ve bu araştırmanın yapılmasına dayanak olmuştur. Bu nedenle araştırmada gelen ziyaretçilerin uzun süreli beldede kalarak ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılımlarını sağlamak için beldenin peyzaj özelliklerini, kırsal turizm potansiyelini ve rekreasyon olanaklarını belirlemek ve turizm ve rekreasyon potansiyelinin geliştirmesine yönelik önerilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada termal kaynaklardan yararlanmak için gelen ziyaretçilerin turizm ve rekreasyonel talepleri belirlenmiş, bu taleplerin teknik olarak uygunlukları analiz edilerek en uygun kırsal turizm alternatifleri ile ilgili öneriler sunulmuştur.

1. Materyal ve Yöntem

1.1. Materyal

Araştırmanın materyalini Bingöl İli merkeze bağlı Ilıcalar Beldesi ve yakın çevresi oluşturmaktadır. Araştırmada beldede yaşayan yerel halktan, termal turizm amaçlı gelen ziyaretçilerden, termal turizm tesisleri ve Ilıcalar Belediyesi çalışanlarından araştırma boyunca sıkça yararlanılmıştır. Araştırmada veriler; Bingöl ve Ilıcalar çevresi için yapılan bilimsel araştırmalardan, resmi kurum karar ve raporlarından, arazide yapılan gözlemlerden ve bu gözlemler sırasında çekilen resim ve görüntülerden, arazinin doğal peyzaj özellikleri ile ilgili haritalardan, araştırma kapsamında hazırlanan ziyaretçi anketinden elde edilmiştir. Araştırma alanının toprak ve topoğrafik yapısının belirlenmesinde Arc Gis programından, temel iklim verileri ise Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir.

Araştırmanın yapıldığı İlçalar Beldesi Bingöl iline bağlı bir yerleşim olup il merkezinin 20 km güneydoğusunda, Göynük Çayı Vadisi civarında yer almaktadır (Şekil 1). Belde gerek Bingöl-Erzurum karayolu üzerinde bulunması gerekse de Doğu Anadolu Bölgesi ile batı arasında önemli bir bağlantı yolu olan D300 karayoluna 10 km uzaklıkta bulunması nedeniyle konum olarak oldukça ulaşılabilir durumdadır. Belde merkezi kısmen düz olup çevresi engebeli araziden oluşmaktadır. Belde altı mahalleden oluşmakta ve 2011 yılı nüfusu 3489'dur. Belde halkı geçimini tarım, hayvancılık ve hizmet sektöründen sağlamaktadır (Anonim 2018: 5). İlçalar Beldesi 26.04.2011 tarih ve 2011/1796 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile turizm merkezi olarak ilan edilmiş ve 23.08.2013 tarih ve 2013/5317 sayılı karar ile de turizm sınırları değiştirilmiştir. Belde turizm merkezi olarak ilan edilmesine rağmen Anonim (2018: 6)'e göre belde halkının yalnızca %1,26'sı geçimini turizm hizmetlerinden sağlamaktadır.

Şekil 1. Araştırma Alanı Haritası

1.2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi arazide yapılan gözlemler, yüz yüze yapılan görüşme ve anket çalışmaları ile alana ait haritaların Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından ArcGIS 10.4.1 programı aracılığı ile yapılan uygunluk analizlerinden oluşmuştur. Araştırma alanının doğal peyzaj özelliklerinin belirlenmesi amacıyla 2018 yılının Mayıs, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında yerinde gözlem yapılmıştır. Yapılan gözlemler sırasında alandan çok sayıda resim ve görüntüler alınmıştır. Arazi gözlemleri sırasında alanın doğal bitki örtüsü, manzara özellikleri, doğal kaynakları detaylı olarak incelenmiş ve notlar alınmıştır. Beldenin kırsal turizm taleplerinin belirlenmesi amacıyla yerel halk ve belediye yetkilileri ile görüşülmüştür. Bingöl Üniversitesi Termal Tesislerinde konaklayan veya termal havuzlardan yararlanmak için gelen ziyaretçilere uygulanmak üzere 13 soruluk anket formu oluşturulmuştur.

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların bireysel özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, meslek, gelir ve ikametgâh) belirleyen altı soru, ikinci bölümde ise temelde katılımcıların turizm ve rekreasyona yönelik görüş, öneri ve taleplerinin belirlendiği yedi soru yer almaktadır. Anket formunda yer alan sorular çoktan seçmeli (bir veya daha fazla tercihli) sorulardan oluşmuş bazı sorularda ziyaretçilerin kendi fikirlerini de yazmalarına olanak verilmiştir. Anket formunun hazırlanmasında benzer araştırmalardan (Mansuroğlu 2006; Ertuna vd., 2012; Sezen, 2015; Sarı Nayim, 2017) yararlanılmıştır. Ayrıca arazide yapılan gözlemlerden yöre için uygun olması muhtemel turizm türleri literatür ile birlikte değerlendirilerek anket formuna konulmuştur. Hazırlanan anket formu basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle gönüllülük esasına göre uygulanmış, ulaşılabilir birey sayısı olarak ölçek sayısınının 10 katının (Rescoe, 1975) üzerine (179 kişi) çıkmıştır. Anket sonuçları Spss 22 paket programı ile betimsel ve kategorik veriler istatistik analiz yöntemlerinden Pearson chi square (Ki kare) ve Mann-Whitney U testleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Anket sonuçlarına göre en fazla talep edilen turizm türleri ve aktiviteleri için uygunluk analizi yapılmıştır. Uygunluk analizleri için ArcGIS 10.4.1 programı kullanılarak eğim, yükseklik, bakı ve toprak haritaları hazırlanmıştır. Haritaların oluşumunda DEM (sayısal yükseklik modeli) görüntüsü USGS earth explorer web sitesinden ücretsiz olarak elde edilmiştir. Uygunluk analizlerinde; Polat (2006: 104,109) tarafından belirlenen doğa yürüyüşü (atlı, yaya) değerlendirme kriterleri, Kiper (2006: 99) tarafından belirlenen doğa turizm değerlendirme kriterleri, Akten vd. (2009: 124)'a göre rekreasyon alanı seçimi değerlendirme kriterleri ve Akpınar Külekçi ve Toy (2017: 7) doğa yürüyüşü değerlendirme kriterlerinden yararlanılmıştır.

2. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları alanın peyzaj özellikleri ile ilgili yapılan gözlem sonuçları, ziyaretçilerle yapılan anket çalışması sonuçları ve CBS ArcGIS programı aracılığı ile yapılan teknik analiz sonuçlarına dayanmaktadır.

2.1 Araştırma Alanının Peyzaj Özellikleri

Araştırma alanının peyzaj özellikleri;

- Su kaynakları,
- Doğal bitki örtüsü,
- Tarım ve hayvancılık alanları, meralar
- Manzara alanları ve doğal peyzajlar başlıkları altında incelenebilir.

Su kaynakları

Araştırma alanında mevcut su potansiyelini termal ve tatlı su kaynakları olarak ayırmak mümkündür. Termal su kaynakları, metamorfik seri içerisindeki kristalize kireçtaşlarının içerisinde bulunan kontaklardan, Kös Deresi'nin havzayı terk ettiği yerden boşalmaktadır. Kös deresinin iki tarafında biri özel sektöre diğeri Bingöl Üniversitesi'ne ait iki adet termal havuz bulunmaktadır. Tesislerde kullanılan sular kaynak yerinin yaklaşık 100 metre uzağındadır. Kaynak yerinde 47 °C olan su sıcaklığı termal tesislerde 41 °C olarak ölçülmüştür (Çomak ve Güncegörü, 2012: 59). Termal tesislerde kullanılan suyun ortalama ph değeri; 6.70 ve debisi 3 lt/sndir (Kürüm Varolüneş ve Özen, 2013:7). Kaplıca suları, sülfat, klor ve silikat gibi anyonlar ile demir ve alimünyum gibi anyonlar içermektedir. Karbondioksitli kalevi ve toprak kalevili bikarbonatlı sular niteliğine de sahiptir (Kıranşan ve Şengün, 2013: 339). Kös deresi boyunca dereye sıcak sular karışmakta bazı kesimlerde yöre halkı tarafından açık sıcak su havuzları oluşturulduğu görülmektedir. Bu sızmalar yeni ve alternatif su kaynaklarının olabileceğini göstermektedir. Termal tesisler tarafından Kös Deresi etrafında oluşturulan açık oturma mekânları ve kameryeler ile ziyaretçilerin yeme-içme ve dinlenme ihtiyaçları karşılanmaktadır. Ayrıca Kös Deresi, geçtiği vadi boyunca etrafında bulunan bitkilerle oluşturduğu kompozisyon ve arazi şekilleri ile ilkbahar ve sonbaharda eşsiz manzaralar sunmaktadır. Bu nedenle Kös Deresi boyunca yapılacak altyapı çalışmaları ile alanın birçok doğa tabanlı turizm aktivitesi için uygun olduğu görülmüştür.

Araştırma alanında termal kaynakların dışında tatlı su kaynakları da mevcuttur. Bunlardan biri Murat Nehri'nin bir kolu olan Göynük Çayı'dır. Göynük Çayı Bingöl Dağları'nın batı yamacında Kargapazarı Köyü'nde doğup bazı dere suları ile birleşerek Genç İlçesi'nde Murat Nehri ile birleşmektedir (Bingöl Valiliği, 2018). Araştırma alanının doğusundan geçmekte olan Göynük Çayı tarımsal sulama amaçlı kullanılmakla beraber yöre halkı ve yakın çevresinden gelenlere balık tutma imkânı da sunmaktadır. Koyun vd. (2018: 39)'e göre Fırat ve Dicle Nehirlerinde görülen ve Dünya tatlı su balık literatüründe önemli yeri olan Cyprinidae familyasından *Garra rufa* ve *Cyprinion macrostomum* balık türlerinin özellikle Göynük Çayı'nı besleyen İlıcalar Deresi ve buna yakın kesimlerde popülasyonca daha fazla olduğu kaydedilmiştir. Yapılan gözlemlerde Göynük Çayı'nın etrafında sportif olta balıkçılığının yanında rekreasyon ve bisiklet turizmi için uygun alanların bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma alanında bulunan su kaynaklarından görünüm Şekil 2'de verilmiştir.

a. Göynük çayı (Ilıcalar)

b. Göynük çayı (Elmalı)

c. Kös deresi

d. Termal su

Şekil 2. Araştırma Alanının Su Kaynakları

Bitki örtüsü

Ilıcalar Beldesi 1200 metre ve 2000 metre rakımları arasında engebeli bir araziye sahiptir. En düşük rakım belde merkezinin bulunduğu yer, en yüksek kesim ise Çır Şelalesinin yer aldığı bölgedir. Yükseklik farklılıkları zengin doğal bitki örtüsünün oluşmasına neden olmuştur. Genel olarak araştırma alanında çalı-orman ve step formasyonunun, yüksek kesimlerde ise dağ-plato stepleri ve alpin çayırlarının etkili olduğu görülmektedir. *Quercus* (meşe) ormanlarının en yaygın orman bitki türü olduğu ve yaylacılık faaliyetleri yapılan yüksek kesimlerde ise titrek kavak (*Populus tremula*) ve ardıç (*Juniperus*) türlerinin yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma alanı ve çevresinde en yoğun yayılış görülen çalı formasyonu, karaçalı (*Paliuris spina-christi*) olarak adlandırılan bitki türüdür. Bu formasyon içinde ardıç (*Juniperus*), alıç (*Cretaegus*), yaban armudu (*Pyrus elaeagrifolia*), kuşburnu (*Rosa canina*) gibi ağaç türlerine de sıkça rastlanmaktadır (Üstündağ, 2011: 74). Araştırma alanının floristik yapısını ve bitki çeşitliliğini ortaya koyan her hangi bir bilimsel çalışma bulunmamakla birlikte olup en yakın floristik çalışma Kılıç vd. (2017: 117) tarafından Solhan Yüzenadalar çevresinde yapılmıştır. Arzide yapılan gezi ve gözlemler ile belirlenen bazı bitkilere ait görünüm Şekil 3’de verilmiştir. Bitki örtüsünün çeşitliliği araştırma alanında bitki gözlemciliği ve botanik turizmi için kaynak teşkil edilebileceğini göstermektedir.

Hüccet Vural, Bingöl İlicalar Beldesi ve Yakın Çevresinin Peyzaj Özellikleri
ve Kırsal Turizm Potansiyeli

Acantholimon acerosum. Keven

Juniperus communis subsp. Nana-Ardıç

Silene compacte- Yapışkan otu

Vicia cracca subsp. stenophylla- Orman figi

Colutea cilicica- Patlangaç

Hypericum scabrum- Kantaron

Crateagus monogya- Alıç

Linum nodiflorum - Ketenotu

Şekil 3. Araştırma Alanında Gözlenen Bitkilerden Görünümler

Tarım-hayvancılık alanları ve meralar

Araştırma alanında yerel halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Kös Deresi'nin sulu tarım arazilerinde meyvecilik, kurum tarım arazilerinde buğday, pirinç ve arpa gibi tahıla dayalı tarımsal faaliyetler yürütülmektedir. Hayvancılık faaliyeti olarak küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığı yapılmaktadır (Anonim, 2018: 6). Bunun yanında organik kanatlı hayvan yetiştiriciliği ve arıcılık, hayvancılık faaliyetlerini çeşitlendirmektedir. Beldede tarımsal faaliyetler olarak tahıla dayalı tarım faaliyetleri yanında meyve-sebze yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Ancak meyve yetiştiriciliği ticari amaçlı olmayıp hobi amaçlı yapıldığı gözlemlenmiştir. Çalışma alanının tarım-hayvancılık alanları ve meralarının verimli olduğu görülmüştür. Kös Deresi boyunca meyve ve sebze bahçeleri hobi amaçlı tarımsal turizm için oldukça elverişlidir. Ayrıca Belde merkezinde de agro-agri turizm faaliyetleri yapılabileceği görülmüştür (Şekil 4).

Şekil 4. Tarım ve Hayvancılık Alanlarından Görünümler

Manzara Alanları ve Doğal Peyzajlar

Araştırma alanı termal kaynakları kadar manzara alanları ve doğal peyzajlar bakımından da farklı turizm aktiviteleri için potansiyeli oluşturabilecek değerdedir.

Belde merkezinin hem doğusunda hem de batı ve kuzeybatı yönünde topoğrafik yapı kademeli artmakta ve belirli noktalarda doğayı izlemeye olanak sağlayan manzara alanları oluşmaktadır. İlkbahar ve sonbahar mevsiminde topoğrafik yapı çeşitli renkte bitkiler ile birlikte etkileyici görünümler oluşturmaktadır. Araştırma alanının kuzeybatısında bulunan Çır Şelalesi ve sonrasında bulunan yayla alanları manzara güzelliği bakımından görülmeye değer alanlardır. Çır Şelalesi kaya yapısı, rengi ve kayaların oluşturduğu harmonik yapı bakımından oldukça gösterişlidir. Şelalenin bulunduğu bölgenin rakımı 1974 metredir. Şelaleyi oluşturan kayaların yüksekliği 100 metre olup su düşüş yüksekliği ise 50 metre civarındadır. Şelale suyunun kaynağı; kışın yağın karların erimesi ve yağmur sonrası oluşan yüzey akış sularıdır. Ancak şelalelin hemen üzerinde bulunan geniş yayla alanlarına kışın yağın yoğun kar nedeniyle uzun süre şelaleden su akmaktadır. Özellikle ilkbahar mevsiminde şelale ses ve görüntü bakımından en gösterişli ve etkileyici hal almaktadır. Çır Şelalesi ve civarı sahip olduğu peyzajlar bakımından doğa yürüyüşü, dağcılık, doğa fotoğrafçılığı, kamp turizmi, botanik turizmi gibi birçok turizm aktiviteleri için uygundur (Şekil 5).

Manzara alanları

Manzara alanları

Manzara alanları

Manzara alanları

Çır Şelalesi

Şekil 5. Manzara Alanları ve Doğal Peyzajlardan Görünümler

Araştırma alanı yakın çevresinin peyzaj değerleri

Araştırma alanı yakın çevresinde farklı turizm aktivitelerine uygun birçok önemli peyzaj değerleri bulunmaktadır (Şekil 6). Her şeyden önce Bingöl İli doğal su kaynakları bakımından önem arz eden bir konumdadır. Araştırma alanının da yer aldığı Bingöl-Karlıova yolu üzerinde çok sayıda su kaynağı ve tescillenmemiş doğal göl-gölet bulunmaktadır. Karlıova ilçesinde bulunan ve 2015 yılında tarımsal sulama amaçlı yapılan Kale Göleti rekreasyon ve turizm amaçlı kullanılabilir potansiyele sahiptir. Gölet sonrasında bitki örtüsünün zenginleştiği ve çeşitli kuşların gölet üzerinde uçtuğu gözlemlenmiş olup zamanla bitki ve kuş gözlemciliğine uygun hale gelebileceği görülmüştür. Su Durağı köyünün güney kesiminde bulunan Hacıyan (Azizan) Gölü ise doğa fotoğrafçılığı için önemli yerlerdendir. Ayrıca Kar-

lıova ilçesi sınırları içerisinde 3250 metre rakımlı Bingöl Dağları Kala Tepesi'nden güneşin doğuşunu normal durumundan çok farklı seyretmek mümkündür (Kürüm Varolgüneş ve Özen, 2013: 6).

Araştırma alanı yakınında bulunan diğer bir turizm değeri Yüzen Adalar Tabiat Anıtı'dır. Solhan İlçesi Hazarşah Köyü Aksakal Göl Mezrasındaki ada o yörede yaşayan halk tarafından keşfedilmiştir. Gölün ortasında bulunan iki ada, göl üzerinde serbest hareket etme kabiliyetine sahip olması nedeniyle şimdiye kadar görülmemiş bir tabiat olayına sahiptir (Bingöl İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Bu özelliği ile Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 05.08.2003 tarihinde tabiat anıtı olarak ilan edilmiştir. Tabiat Anıtının araştırma alanına uzaklığı 53.7 km'dir.

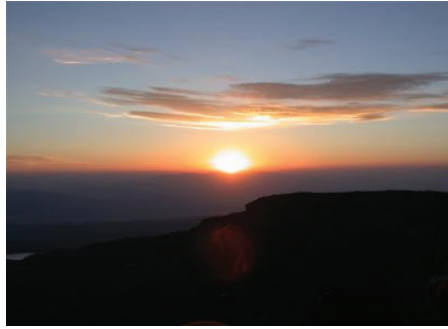
a. Yüzen adalar

b. Hacıyan (Azizan) gölü

c. Kale göleti (Karlıova)

d. Güneşin doğuşu

Şekil 6. Araştırma Alanı Yakını Peyzaj Değerleri

2.2 Anket Sonuçlarının Analizi

Araştırma alanında termal turizme destekleyici alternatif turizm aktivitelerini, turizm ve rekreasyona yönelik altyapı ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Ankete katılanların kişisel özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim

düzei, meslek, aylık gelir, ikametgâh) gösteren sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir. Ankete katılanların bireysel özellikleri Kement ve Batga (2016; 65) tarafından belirlenen termal turizm yararlanıcı kitlesine benzerlik göstermektedir. Buna göre katılımcıların 20-39 yaş arası erkek grubunun ağırlıklı olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyinde lise ve üniversite mezununun diğer gruplara göre fazla olduğu, meslek gruplarında ise bir birine yakın meslek grubundan oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca ankete katılanların orta gelir düzeyine sahip bireylerden oluştuğu ve katılımcıların yarıya yakınının Bingöl il merkezi veya diğer ilçelerde, %36’sının diğer illerde, %10.6’sının yurt dışında ikamet ettiği görülmüştür.

Tablo 1. Anket Katılımcılarının Bireysel Özellikleri

S.N	Soru	Seçenekler	Sayı (n)	Yüzde (%)
1	Cinsiyet	Kadın	47	26.3
		Erkek	132	73.7
2	Yaş	0-19 yaş	37	20.7
		20-39 yaş	93	52.0
		40-59 yaş	40	22.3
		60 yaş ve üzeri	9	5.0
3	Eğitim düzeyi	Okur-yazar değil	9	5.0
		İlkokul	17	9.5
		Ortaokul	34	19.0
		Lise	60	33.5
		Üniversite	47	26.3
		Lisansüstü	12	6.7
4	Meslek	Kamu personeli	39	21.8
		Kamu dışı ücretli çalışan	38	21.2
		Esnaf- ticaret	35	19.6
		Öğrenci	32	17.9
		Ev hanımı	15	8.4
		Diğer (çiftçi, emekli, işsiz,....)	20	11.2
5	Gelir	0-1500 TL	40	22.3
		1500-3000 TL	62	34.6
		3000-4500 TL	50	27.9
		4500 TL üzeri	27	15.1
6	İkametgâh	İlçalar Beldesi ve yakını	16	8.9
		Bingöl İl merkezi, diğer ilçe ve köyler	79	44.1
		Bingöl dışında başka bir il	65	36.3
		Yurt dışı	19	10.6
Toplam			179	

Anket formunda ziyaretçilerin bireysel özelliklerinin yanında ulaşım biçimleri, tesislerden yararlanma sebepleri, konaklama durumları ve konaklama tercihleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Ulaşım biçimi olarak katılımcıların %65.9'unun (n=118) kendi aracıyla, %23.5'inin (n=42) toplu taşıma araçları ile ve %9.5'inin (n=17) ticari taksi ile alana erişim sağladıkları görülmüştür. Bunun yanında katılımcıların termal tesislerden en fazla dinlenme ve tatil amaçlı yararlandıkları (%43.6) belirlenmiş olup %38.8'inin sağlık amaçlı, %9.5'inin temizlik amaçlı ve %7.9'unun ise bunların dışındaki amaçlarla termal tesislere geldikleri görülmüştür. Katılımcılardan 125 kişi (%69.8) konaklamasız ziyaretçi, 39 kişi (%21.8) 1-3 günlük konaklamalı ziyaretçi ve 15 kişi (%8.4) ise uzun süreli konaklamalı ziyaretçi sınıfında oldukları belirlenmiştir. Konaklama tercihi olarak büyük otel-motel-pansiyon tercihinde bulunanların oranı %48, bungalov tipi modern müstakil ev tercihinde bulunanların oranı %18,4, köy evi-köy pansiyonu tercihinde bulunanların oranı %22,9 ve çadır-karavan türü konaklamayı tercih edenlerin oranının ise %10,6 olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında ziyaretçilerin aktivite tercihleri ve araştırma alanı için uygun gördükleri kırsal turizm çeşitleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre "Vaktiniz ve imkânınız olsa kaplıcalardan yararlanmanın dışında hangi aktiviteleri yapmak istersiniz?" şeklinde sorulan soruya katılımcıların verdikleri cevapların önem sırasına göre betimsel sonuçları ve farklı değişkenler bakımından Ki kare ve Mann-Whitney U değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların en fazla (%16,9) doğayı inceleme amaçlı uzun ve kısa mesafeli doğa yürüyüşü aktivitesini tercih ettikleri görülmüştür. Bundan sonra ise piknik yapma (%14,2), yakın yerlerde bulunan doğal-kültürel alanları ziyaret etme (%10,7) ve 1-3 günlük doğa kampı yapma (%10,6) aktiviteleri en fazla tercih edilen diğer aktivitelerdendir.

Tablo 2. Katılımcıların Aktivite Tercihleri

Aktivite tercihleri	n	%	Cinsiyet		Eğitim	
			χ^2	p	MW-U ¹	p
Doğayı inceleme, Uzun-kısa mesafe doğa yürüyüşü yapma (Trekking)	104	16.9	2.19	.138	39.00	.206
Piknik yapma	87	14.2	3.94	.047*	45.00	.456
Yakın yerlerde bulunan doğal-kültürel alanları ziyaret etme	66	10.7	.13	.908	40.50	.268
Doğa kampı yapma (1-3 günlük)	65	10.6	1.17	.279	49.50	.704
Şenliklere, festivallere katılma	56	9.1	1.46	.227	37.50	.134
Gelenek, görenek ve yaşam kültürünü tanıma	55	9.0	.33	.566	51.00	.725
Ata binme	51	8.3	.81	.368	36.00	.060
Balık tutma	51	8.3	9.31	.002**	31.50	.030*
Hobi amaçlı tarımsal/hayvansal faaliyette bulunma, tanıma	43	7.0	2.17	.140	51.00	.754
Bisiklet sürme	36	5.9	.04	.848	49.50	.386

¹ Mann-Whitney-U Testi

* p<.05, ** p<.01

Aktivite tercihlerinin Tablo 1’de ki değişkenlere göre dağılımlarının anlamlı olup olmadıkları ile ilgili yapılan Ki kare (Chi-square) ve Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre yaş, meslek, gelir düzeyi ve ikametgâh değişkenleri ile aktivite tercihleri arasında bir ilişki olmadığı ($p>.05$) görülürken, cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenleri ile aktivite tercihleri arasında sınırlı bir ilişki görülmektedir (Tablo 2). Buna göre cinsiyet ile piknik yapma ve balık tutma aktivitesi arasında, eğitim düzeyi ile balık tutma aktivitesi arasında ilişki anlamlı bulunmuştur.

Anket formunda katılımcılara yörenin kırsal turizm potansiyelinin geliştirilmesi için önerdikleri turizm alternatiflerinin ne olduğu sorulmuş ve Tablo 3’de ki sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre ziyaretçilerin yöre için en önemli gördüğü turizm tipinin beklendiği gibi termal-kaplıca turizm olduğu görülmüştür. Araştırmada asıl amaç termal turizmin alternatifi bir turizm çeşidi belirlemek değil termal turizmin geliştirilmesine katkıda bulunabilecek diğer turizm alternatiflerinin belirlenmesidir. Bu açıdan bakıldığında katılımcıların termal turizm ile birlikte doğa tabanlı turizm alternatiflerini en fazla tercih ettikleri görülmüştür. Atlı doğa yürüyüşü, doğa gözlemciliği ve doğa yürüyüşlerini içeren bütünleşik turizmin tercih edildiği belirlenmiştir. Araştırma alanında yapılan gözlemlerden elde edilen ilk bulgular aşağıda belirlenen turizm alternatiflerinin tamamı için uygun alanların olduğunu göstermiştir. Ancak termal turizmden sonra en fazla tercih edilen 2, 3 ve 4 nolu turizm tiplerini içeren doğa turizm için teknik analizler araştırmanın ileriki kısımlarında yapılmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Turizm Çeşidi ve Rekreasyon ile İlgili Tercihleri

S.No	Turizm çeşidi	n	(%, n/792)	(%, n/179)
1	Termal- kaplıca turizmi, sağlık turizm	127	16.0	70.9
2	Atlı doğa yürüyüşü	98	12.4	54.7
3	Doğa gözlemciliği (bitki, kuş, kelebek ve yaban hayat gözlemciliği), doğa fotoğrafçılığı	89	11.2	49.7
4	Doğa yürüyüşü, dağcılık, trekking	81	10.2	45.3
5	Yeme-içme-eğlenme temelli gelenek-kültür turizmi	65	8.2	36.3
6	Bisiklet turizm	61	7.7	34.1
7	Tarımsal turizm (Agro-turizm)	59	7.4	33.0
8	Kongre-toplantı-festival turizmi	58	7.3	32.4
9	Çiftlik turizmi	56	7.1	31.3
10	Kamp-karavan turizmi (Doğa kampçılığı)	56	7.1	31.3
11	Sportif olta balıkçılığı	42	5.3	23.5
Toplam		792	100	442.2

Turizm ve rekreasyon tercihleri ile değişkenler arasında ilişki kategorik veriler istatistik analiz yöntemlerinden Pearson chi square (Ki kare) ve Mann-Whitney U yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan analize göre cinsiyet değişkeni ile katılımcıların sportif olta balıkçılığı tercihleri arasında, eğitim düzeyi değişkeni ile tarımsal turizm ve yeme-içme-eğlenme temelli gelenek-kültür turizmi arasında fark anlamlı bulunmuştur ($p < .05$). Yaş, meslek, gelir ve ikametgâh değişkenleri ile turizm talepleri arasında ise tüm turizm türleri için fark anlamlı bulunmamıştır (Tablo 4).

Tablo 4. Turizm Talebi ile Değişkenler Arasında Anlamlılık İlişkisi

S.No	Değişkenler	Fark Tespit Edilen Turizm Türleri	Kullanılan Test	p
1	Cinsiyet	Sportif olta balıkçılığı	Ki kare ($\chi^2 = 5.83$)	.016*
2	Eğitim düzeyi	Tarımsal turizm (Hobi amaçlı meyve-sebze yetiştiriciliği, agroturizm)	Mann-Whitney U (28.50)	.031*
		Yeme-içme-eğlenme temelli gelenek-kültür turizmi	Mann-Whitney U (28.50)	.031*
3	Yaş	Yok	Mann-Whitney U	$p > .05$
4	Meslek	Yok	Mann-Whitney U	$p > .05$
5	İkametgâh	Yok	Mann-Whitney U	$p > .05$
6	Gelir düzeyi	Yok	Mann-Whitney U	$p > .05$

* $p < .05$

Araştırmada anket katılımcılarından beldenin turizm ve rekreasyon alt yapı planlamasında önceliklerini birinci, ikinci ve üçüncü derece olarak belirtmeleri istenmiş ve elde edilen sonuçlar ortalamaya göre sıralı bir şekilde Tablo 5’de verilmiştir. On bir alt yapı ihtiyacının önceliklendirilmesi ile ilgili katılımcılar tarafından yapılan değerlendirilmenin birinci ve ikinci derece arasında yoğunlaştığı ve aralarında yüksek oranda fark oluşmadığını göstermektedir. Katılımcılar alternatif turizm tesislerinin yapılmasına en yüksek oranda öncelik verilmesi gerektiğini belirtirken toplantı-kongre salonlarının yapılmasını ise en düşük oranda öncelik vermektedirler. Ayrıca katılımcıların turizm çeşidi talepleri ile alt yapı taleplerinin uyduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 5. Turizm ve Rekreasyon Alt Yapı İhtiyaçlarının Önceliklendirilmesi

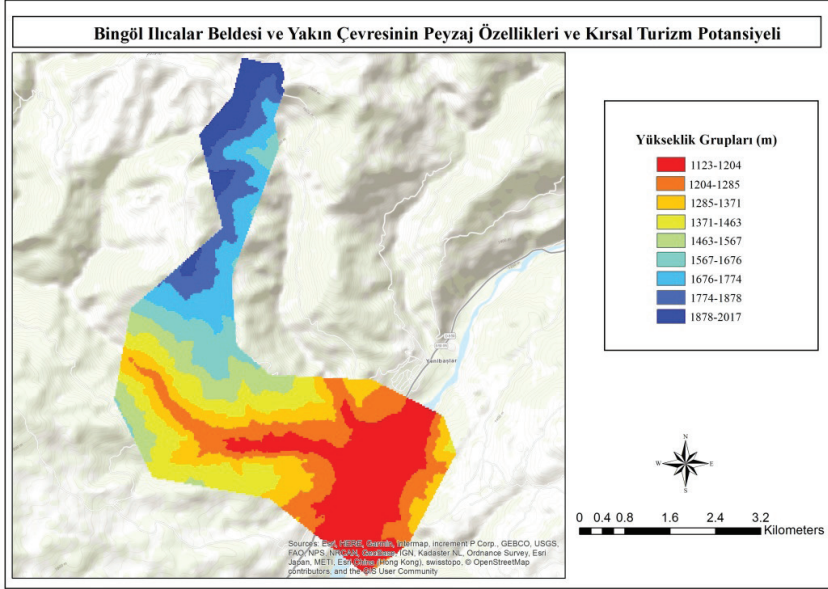
S.N	Turizm alt yapı ihtiyaçları	n	Birinci Derece Öncelikli		İkinci Derece Öncelikli		Üçüncü Derece Öncelikli		\bar{X}	S.S
			f	%	f	%	f	%		
1	Alternatif termal turizm tesisleri	138	99	55.3	29	16.2	10	5.6	1.36	.138
2	Piknik alanları	127	88	49.2	28	15.6	11	6.1	1.39	.127
3	Çocuk oyun alanları, spor tesisleri	143	95	53.1	30	16.8	18	10.1	1.46	.143
4	Çay bahçesi, lokanta gibi tesisler	121	72	40.2	35	19.6	14	7.8	1.52	.121
5	Konaklama alanları (otel, bungalov evleri, yerel pansiyon, köy evi....)	139	87	48.6	30	16.8	22	12.3	1.53	.139
6	Doğa içinde gezinti yolları (yaya, atlı)	124	75	41.9	29	16.2	20	11.2	1.56	.124
7	Kamp alanları	135	74	41.3	34	19.0	27	15.1	1.65	.135
8	Seyir-gözlem-izleme terasları	130	64	35.8	40	22.3	26	14.5	1.71	.130
9	Yol üzeri yöresel ürün satış-pazarlama yerleri	126	53	29.6	45	25.1	28	15.6	1.80	.126
10	Bisiklet güzergâhı	120	52	29.1	36	20.1	32	17.9	1.83	.120
11	Toplantı-kongre salonları	111	31	17.3	37	20.7	43	24.0	2.11	.111

2.3. Teknik Analiz

Bu kısımda ziyaretçiler tarafından en yüksek oranda talep edilen doğa tabanlı turizm alternatiflerin (atlı-yaya doğa yürüyüşü, doğa gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, dağcılık) teknik uygunluk analizleri yapılmıştır. Teknik analizler coğrafi bilgi sistemleri programlarından Arc GIS 10.4.1 aracılığı ile hazırlanan eğim, bakı, yükseklik ve toprak yapısı haritalarından elde edilen sonuçlar ile diğer etmenlerin (iklim, ulaşım, haberleşme, su varlığı) birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Araştırma alanının topoğrafik haritasının hazırlanmasında 9 farklı yükseklik grubu oluşturulmuş ve Şekil 7'deki harita hazırlanmıştır. Haritaya göre araştırma alanında belirlenen en düşük yükseklik Göynük çayı civarında 1123 m, en fazla yükseklik ise Çır Şelalesi civarında 2017 m olarak hesaplanmıştır. 1997,01 ha olarak belirlenen araştırma alanında en düşük ve en yüksek rakım farkının 894m olduğu belirlenmiştir.

Şekil 7'de verilen haritaya göre alana ait yüksekliklerin kapsadığı alan, kaplama oranları ve uygun bulunan turizm çeşitleri Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre kaplama

alanı oranına göre en fazla (%20.64) 1123-1204 m yükseklik grubunda, en az ise %5.16 oranında 1878-2017 m yükseklik grubunda bulunmaktadır. Termal tesislerin ve Belde merkezinin bulunduğu bölge ve yakın bölgelerde daha düşük yükseklik, Çır Şelalesine doğru düzenli olarak artan rakım bulunmaktadır.

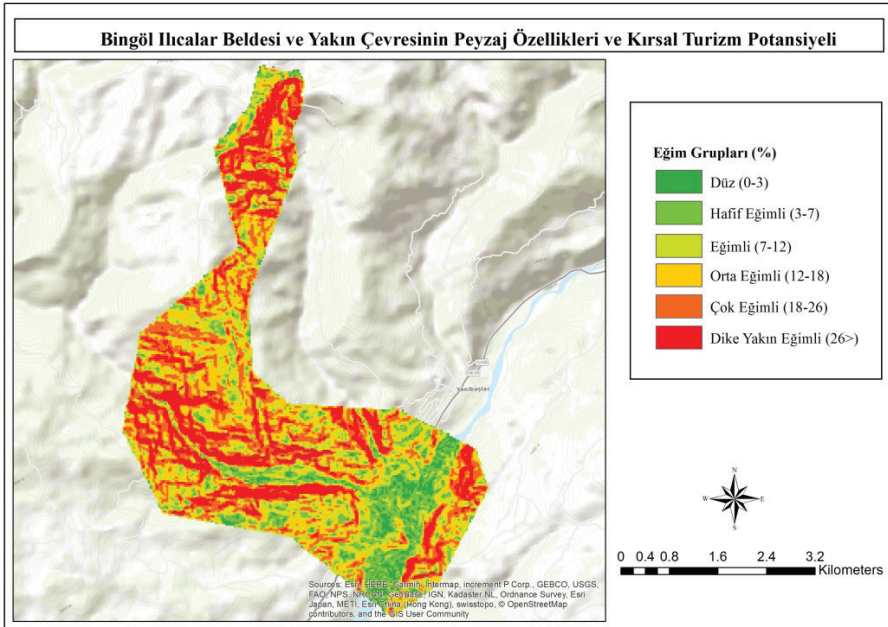
Şekil 7. Araştırma Alanının Topoğrafik Haritası

Tablo 6. Yükseklik Grupları ve Kaplama Oranları

Yükseklik Grupları (m)	Kaplama Alanı (ha)	Kaplama Oranı (%)	Turizm Çeşidi*	
			Uygun	Koşullu Uygun
1123-1204	412.23	20.64	1,2,4	
1204-1285	319.81	16.01	1,2,4	
1285-1371	281.82	14.11	1,2	3,4
1371-1463	264.04	13.22	1	3,4
1463-1567	158.11	7.92	-	3
1567-1676	128.11	6.42	-	3
1676-1774	176.62	8.84	-	3
1774-1878	153.23	7.67	5	3
1878-2017	103.04	5.16	5	3
Toplam	1997.01	100.00		

*¹ Doğa yürüyüşü (atlı), ² Doğa yürüyüşü (yaya, soft trekking), ³ Doğa gözlemciliği (bitki, kuş, kelebek ve yaban hayat gözlemciliği), ⁴ Rekreasyon alanı, ⁵ Dağcılık (Hard Trekking)

Yukarıdaki tabloya göre alt rakım gruplarında rekreasyon, atlı-yaya doğa yürüyüşleri, yüksek rakım gruplarında ise kolay ve zor dağcılık faaliyetleri yapılabileceği düşünülmektedir. Özellikle Çır Şelalesi'nin olduğu kayalıklarda zor dağcılık faaliyetleri için uygun alanlar bulunmaktadır. Alanın tamamında ise doğa gözlemciliği koşullu olarak yapılabileceği, ancak bunun için öncelikle alanın faunası ve florasının tespitinin yapılması gerekmektedir. Kırsal turizm faaliyetlerinin uygunluk analizi ile ilgili yapılan araştırmalarda benzer uygunluklar vurgulanmaktadır. Ancak yükseklik grupları sınıflaması araştırmanın yapıldığı alana göre değişmektedir. Örneğin Kiper (2006: 99) tarafından Safranbolu örneğinde doğa yürüyüşleri için 350-750 m uygun, 750-850 m çok uygun olarak verilmektedir. Polat (2006: 104,109) Karapınar örneğinde atlı doğa yürüyüşleri için 500-1000 m uygun, 1000-2000 m koşullu uygun, trekking için ise 1000-2000 m uygun, 500-1000 m koşullu uygun olarak verilmektedir. Akten vd. (2009: 124) tarafından Isparta ovasının rekreasyon uygunluk analizinde 800-2000 m çok uygun, 0-800 m uygun, 2000-3000 m için ise az uygun olarak belirlenmiştir. Dağcılık alanıyla ilgili Akpınar Külekçi ve Toy (2017: 7) tarafından yapılan değerlendirmede ise soft trekking için kolay ulaşılabilir alanlar, hard trekking ise daha zorlu dağlık, kayalık alanların uygun olduğu vurgulanmaktadır.

Araştırma alanının eğim bakımından incelenmesi amacıyla çalışma alanı için 6 eğim grubu oluşturulmuş ve Şekil 8’de ki harita oluşturulmuştur.

Şekil 8. Araştırma Alanının Eğim Haritası

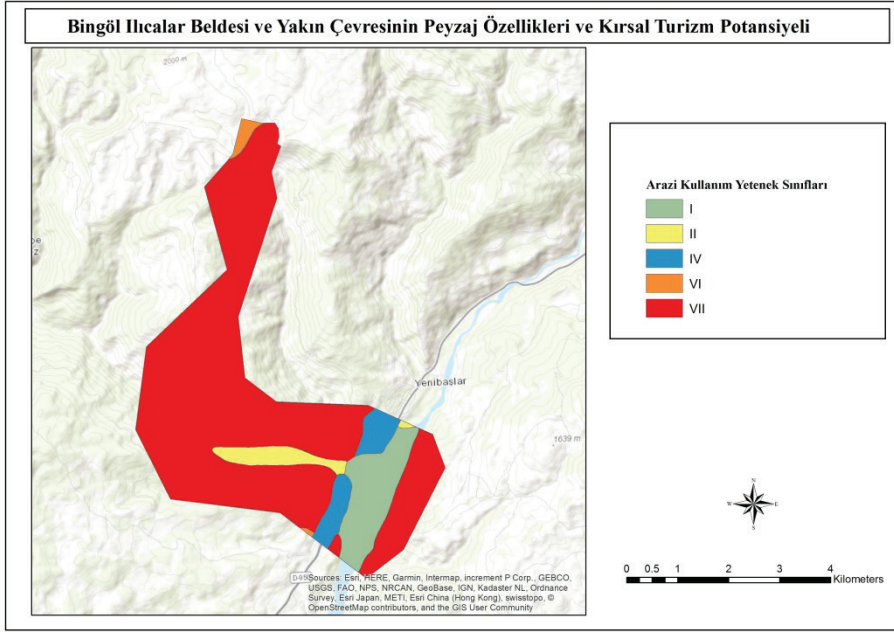
Haritaya göre eğim gruplarının kapladığı alan, kaplama oranları ve uygun bulunan turizm çeşidi ise Tablo 7’de verilmiştir. Buna göre alanın %4.36’sının düz, %12.14’ünün hafif eğimli, %17.29’unun normal eğimli olduğu arazi, geriye kalan %66.22’lik alanın ise yüksek eğimli arazi olduğu görülmüştür. Ancak düz ve düşük eğimli alanların termal tesisler ve yakın çevresinde, dik eğimlerin ise daha uzak ve yüksek kesimlerde olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Eğim Grupları ve Kaplama Oranları

Eğim sınıfı	Eğim grupları (%)	Kaplama alanı (ha)	Kaplama oranı (%)	Turizm Çeşidi*	
				Uygun	Koşullu uygun
Düz	0-3	87.03	4.36	1,2,4	-
Hafif eğimli	3-7	242.35	12.14	1,2,4	3
Eğimli	7-12	345.23	17.29	1,2,4	3
Orta eğimli	12-18	472.01	23.64	1,4	2
Çok eğimli	18-26	479.77	24.02	5	2
Dike yakın eğimli	26>	370.62	18.56	5	3
Toplam		1997.01	100.00		

Buna göre düşük eğimli arazilerin atlı-yaya doğa yürüyüşü ve rekreasyon, dik ve dike yakın eğimli arazilerde ise doğa gözlemciliği ve dağcılık faaliyetleri yapılabileceği öngörülmüştür. Benzer araştırmalarda rekreasyon için %0-20 eğimli alanlar uygun (Akten vd., 2009: 124), doğa turizmi için %0-20 eğimli alanlar en uygun, %20’den yüksek eğimli alanlar uygun (Kiper, 2006: 99), atlı-yaya doğa yürüyüşleri için %2-6 eğimli alanlar uygun, %6-12 eğimli alanlar koşullu uygun (Polat, 2006: 104,109) olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma alanının kırsal turizm kapasitesine uygunluğu ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husus mevcut arazi kullanımları ve toprak yetenek sınıflarının belirlenmesidir. Yeryüzündeki araziler, kullanma kabiliyet sınıflarına göre sekiz sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflamada I., II., III. ve IV. sınıf araziler sürülerek tarım yapmaya elverişli arazilerdir. V., VI., VII. ve VIII. sınıf arazilerde sürüm yapılması doğru değildir (Akci vd., 2016: 373). Bu amaçla hazırlanan arazi kullanım yetenek sınıfı haritası Şekil 9’da verilmiştir. Araştırma alanında III., V. ve VIII. sınıf toprak bulunmazken tarıma elverişli olarak bilinen I, II, III ve IV. sınıf toprakların oldukça sınırlı olduğu, bu alanların ise Belde yakınında, Göynük Çayı civarında ve Kös Deresi boyunca yer aldığı görülmektedir. Bu alanlarda tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapıldığı ve tarımsal turizm faaliyetleri yapılabileceği düşünülmektedir.

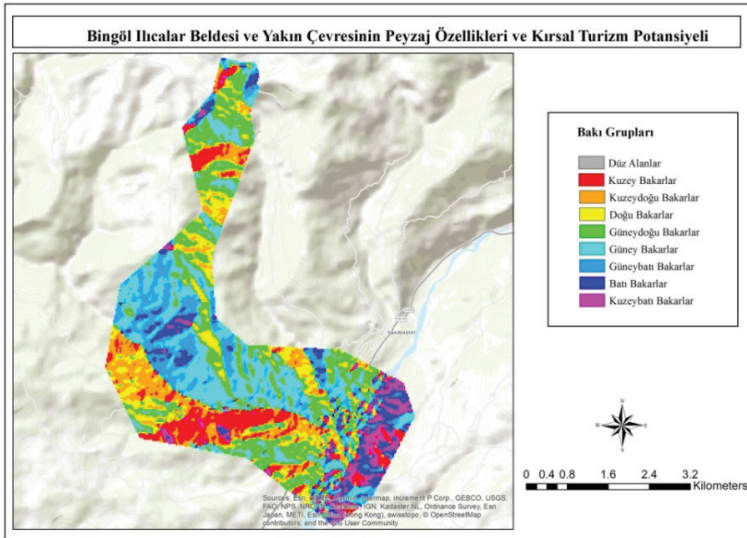

Şekil 9. Araştırma Alanının Arazi Yetenek Sınıfı Haritası

Arazi kullanım yetenek sınıflarının kapladığı alan ve oransal dağılımları Tablo 8’de verilmiştir. Buna göre araştırma alanının büyük çoğunluğunu (%79.73) VII. sınıf arazi olduğu görülmektedir. Tarım amaçlı kullanılabilir arazi toplamı (I-IV toplamı) %19.29’dır. Alanın toprak yapısı farklı turizm faaliyetlerinin gerçekleşmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Arazi yetenek sınıflarının turizme uygunluğu ile ilgili ulaşılabilen kaynaklarda genel kriter konulmamış olmasına karşılık Akci vd. (2016: 374), toprak ve su kaynaklarının korunması için toprağın üretim gücünün korunması, toprağın dengesini bozan etmenlerin kontrol altına alınması ve tarımsal amaçlar dışındaki kullanımlar için uygun yer seçiminin yapılması önerilmektedir. Ayrıca ülkemizde verimli tarım topraklarının kentleşme, sanayi, turizm gibi tarım dışı amaçlarla kullanımı sonucu geri dönüşümü olmayacak biçimde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda ulaşılabilen tek kriter Polat (2006: 104,109) tarafından doğa tabanlı turizm faaliyetleri için en uygun toprak sınıfı IV ve VII. sınıf arazi olarak verilmektedir. Genel olarak araştırma alanının turizme kazandırılmasında verimli tarım topraklarının (I, II, III, IV) korunması ve bu alanda sadece tarımsal turizm faaliyetlerinin yapılması, diğer alanlarda (V, VI, VII ve VIII) ise doğa tabanlı alternatif turizm aktivitelerinin yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 8. Arazi Kullanım Yetenek Sınıfları ve Kaplama Oranları

Toprak Sınıfı	Kaplama Alanı (ha)	Kaplama Oranı (%)
I	207.33	10.38
II	76.09	3.81
III	0	0.00
IV	101.75	5.10
V	0	0.00
VI	19.53	0.98
VII	1592.31	79.73
VIII	0	0.00
Toplam	1997.01	100.00

Araştırma alanının bakı analizinin yapılması amacıyla Şekil 10'da ki harita oluşturulmuştur. Haritaya göre bakı gruplarının alansal ve oransal dağılımları ise Tablo 9'de verilmiştir. Buna göre düz alanlar %20.6 oranında en fazla alana sahip bakı grubunu oluştururken kuzeybatı bakı grubu alanlar ise en az (%5.15) alan kaplamaktadır. Diğer faktörlere göre bakı grupları turizm çeşidine daha az etki etmektedir. Düz alanlarda atlı-yaya doğa yürüyüşleri ve rekreasyonel faaliyetler yapılabileceği, güney ve güney bakarlı alanlarda ise dağcılık yapılabileceği değerlendirilmektedir. Diğer araştırmalardan Polat (2006: 104) ve Akten vd. (2009: 124)'a göre bakının turizm çeşidi ve rekreasyona uygunluğunun belirlenmesinde etkisi olmadığı, Kiper (2006: 99)'ya göre ise bazı grupların orta derecede etkisi olduğu vurgulanmaktadır.

Şekil 10. Araştırma Alanının Bakı Haritası

Tablo 9. Bakı Grupları ve Kaplama Oranları

Bakı Grupları	Kaplama Alanı (ha)	Kaplama Oranı (%)
Düz	411.36	20.60
Kuzey	320.92	16.07
Kuzeydoğu	281.05	14.07
Doğu	263.78	13.21
Güneydoğu	157.69	7.90
Güney	129.02	6.46
Güneybatı	177.6	8.89
Batı	152.75	7.65
Kuzeybatı	102.84	5.15
Toplam	1997.01	100

Bir alanın kırsal turizm ve rekreasyona uygunluğunun belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken diğer faktörler ise iklim, ulaşım (yerleşime uzaklık), haberleşme olanakları, enerji ve su varlığıdır (Polat, 2006: 104-109; Kiper 2006: 99; Akten vd., 2009, Akpınar Külekçi ve Toy, 2017:7). Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 1961-2017 yılları arası iklim ölçümlerine göre Bingöl ili için yıllık ortalama sıcaklık 12°C, ortalama en yüksek sıcaklık 18,4, ortalama en düşük sıcaklık 6,4, yıllık ortalama yağış miktarı 939,5 mm olduğu belirtilmektedir. İklim verilerinin kış mevsimi dışında turizm ve rekreasyon açısından büyük bir engel taşımadığı belirlenmiştir. Araştırma alanının konumu, ulaşım ve haberleşme olanaklarının elverişli olduğu ancak toplu taşıma hizmetlerinin yeterli olmadığı, bunun yanında önerilen alanda yapılan incelemelerde enerji kaynaklarına ve su varlığına ulaşma bakımından turizm hizmetlerinin geliştirilmesi için uygun olduğu görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Kırsal turizm ve buna bağlı olarak ekoturizmin geleceği için doğal kaynakların ve peyzaj değerlerin korunarak sürdürülebilir bir anlayışla gelecek nesillere aktarılması oldukça önemlidir (Akpınar Külekçi ve Bulut, 2012: 176, Akpınar Külekçi ve Toy, 2017: 13). Araştırma Ülkemizin doğal ve doğala yakın önemli kaynakları olmasına rağmen henüz keşfedilmemiş ve bunun sonucu olarak turizm faaliyetlerinin çok gelişmediği Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Bingöl ilinde yapılmıştır (Mansuroğlu ve Dağ, 2016: 14). Araştırma alanı olarak ele alınan Ilıcalar Beldesi ise Bingöl İli içerisinde önemli ve stratejik bir yere sahiptir. Bunda termal su kaynaklarının ve termal tesislerinin bulunmasının katkısı büyüktür.

Ilıca (Kös) Kaplıcaları konumu, su sıcaklığı, suyun içerdiği mineraller bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Gerek dinlenme ve gerekse de sağlık nedeniyle

yöre ve bölge halkı tarafından yoğun bir şekilde tercih edilmektedir. Bunun yanında yakın çevrede termal tesislerin ve turizm alternatiflerinin azlığı talebi daha fazla artırmaktadır (Çomak ve Günceğörü, 2012: 68). Ancak talep fazlası olmasına rağmen termal turizmin yöre halkına ve termal tesislere katkısı oldukça sınırlıdır. Termal tesislerden yararlanma günübirlik kullanım veya kısa süreli konaklama şeklinde olduğu araştırma kapsamında yapılan anket sonuçlarına da yansımıştır. Katılımcıların %69.8'inin günübirlik olarak termal tesislerden yararlandığı belirlenmiştir. Bu nedenle termal turizmin yanında tamamlayıcı farklı alternatiflerin de ziyaretçilere sunulması gerekmektedir. Ülkemizin değişik bölgelerinde başarılı uygulamaları görmek mümkündür. Rize İkizdere örneği bu konunun en somut örneklerindedir. Bölge sağlık amaçlı termal turizmin yanında doğa yürüyüşleri, şelale ve yayla gezileri, balık avcılığı ile önemli turizm merkezi haline gelmiştir.

Diğer fiziki planlamalarda olduğu gibi turizm planlaması yapılırken yararlanıcı görüş ve beklentilerinin alınması gerekmektedir (Mason ve Leberman, 2000: 113). Çalışma alanının turizm cazibesinin artırılması amacıyla yapılan bu araştırmada ziyaretçilerin termal turizm ile birlikte farklı turizm önerileri belirlenmiştir. Buna göre ziyaretçiler termal turizmin yanında doğa tabanlı turizm alternatiflerini tercih etmektedirler. Atlı doğa yürüyüşü %12.4, doğa gözlemciliği %11.2 ve dağcılık (soft-hard) %10.2 oranında tercih edilmektedir. Çomak ve Günceğörü (2012) tarafından "Kös Kaplıcalarının Turizme Kazandırılması" adlı benzer bir araştırmada kaplıcaları cazibe merkezi haline getirmek için doğal çevreden etkin bir şekilde faydalanılması gerektiği vurgulanmıştır (Çomak ve Günceğörü, 2012: 69).

Kullanıcı tercihlerinin uygulanması için yapılan incelemelerde ve teknik analizde çalışma alanının doğal kaynakları ve peyzaj değerleri bakımından zengin bir potansiyele sahip olduğu görülmüştür. Özellikle su kaynakları ve çevresinde yer alan doğal güzellikler ile kullanıcı taleplerine karşılık verecek nitelikte olduğu görülmüştür. Çır Şelalesi estetik olarak görülmesi gereken peyzaj değeri olmasının yanında dağcılık için önemli olabilecek potansiyele sahiptir. Genel olarak termal tesislerin yakın çevresinde atlı-yaya doğa yürüyüşleri ve rekreasyon alanları (piknik alanları, spor alanları, dinlenme alanları, ...) için uygun yerler, biraz daha uzak bölgelerde ise coğrafi yapı itibarıyla dağcılık ve doğa gözlemciliği etkin olarak yapılabileceği değerlendirilmektedir. Bunun dışında araştırma alanının Polat (2006: 59)'a göre bisiklet turlarını içeren turizm türü olarak bilinen bisiklet turizmine, sportif olta balıkçılığına ve tarımsal turizm faaliyetlerine de uygun olduğu yapılan incelemelerde görülmüştür. Bu nedenle araştırma alanında uzun vadede turizm çeşitliliğinin artırılması üzerine planlama çalışılmalarının yapılması gerekmektedir.

Bir yerleşim yerinin sadece doğal ve kültürel özelliklerinin iyi olması turizmin gelişmesi için yeterli değildir. Bunun yanında ziyaretçilerin algısal talepleri de dikkate alınmalıdır. Ziyaretçi algısının artırılması için yerleşim yerinin yapısal, estetik

ve fonksiyonel açıdan değerinin artırılması önerilir (Köse ve Şahin, 2017: 270). Araştırma yapılan turizm destinasyonunun değerinin artırılması için öncelikle Belde merkezinin peyzaj standartlarının yükseltilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Beldenin turizm alt yapısının iyileştirilmesine yönelik katılımcıların öncelikli tercihleri de araştırma kapsamında ele alınmıştır. Ziyaretçilerin öncelikli tercihlerinin başında konaklamaya dayalı alternatif termal turizm tesisleri, piknik alanları, çocuk oyun ve spor alanları ile çay bahçesi, lokanta gibi sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tercihler gelmektedir. Dolayısıyla turizm alt yapı çalışmalarında bu ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik verilmelidir.

Peyzaj kalitesinin artırılması mevcut peyzajların korunması, geliştirilmesi ve iyi yönetilmesi ile mümkündür (Köse ve Şahin, 2017: 270). Ancak yerel düzeyde rekreasyon ve turizm planlaması kolay bir süreç değildir. Özellikle farklı paydaşların çeşitli görüşleri ile yerel politika yapımcıların talepleri planlama sürecinin karmaşık bir hal almasına neden olmaktadır. Rekreasyon ve turizm planlamasında bu tür baskılar bölgenin sosyal, çevresel ve ekonomik yapısını bozarak sürdürülebilir olmaktan çıkmaktadır (Mason ve Leberman, 2000: 97). Bunun yanında turizm yerel topluluklara ekonomik ve sosyal faydalar getirirse de ekosistemler üzerinde potansiyel olarak olumsuz bir etki yaratabilir (Oliver ve Jenkins, 2003: 302). Kırsal turizm planlamasında amaç ekonomik kazanç sağlamak değil doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanması olmalıdır. Bu bakımdan henüz doğallığını yitirmemiş ve ekolojik açıdan zengin kaynaklara sahip bölgenin turizm faaliyetlerine başlamadan önce doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını hedefleyen ve kaynakların koruma-kullanma dengesini gözetken planlama yöntemleri kullanılması gerekmektedir (Mansuroğlu ve Dağ, 2016: 14).

Sonuç olarak araştırma alanı sahip olduğu termal kaynakların yanında zengin su kaynakları, doğal ve kültürel peyzaj değerleri ile kırsal turizm için önemli potansiyele sahiptir. Ancak gerek mevcut turizm altyapısının yetersizliği gerekse de turizm çeşitliliğinin bulunmamasından dolayı turizmden yeteri kadar fayda sağlayamamaktadır. Turizmden arzu edilen katılımı sağlayabilmek için mevcut termal turizm tesislerinin ziyaretçilerin boş zamanlarını değerlendirebileceği sosyal ve sportif faaliyet alanları ile zenginleştirilmesi, ziyaretçilerin farklı konaklama tercihlerine göre ise büyük otel, bungalov tipi ev, köy evi, çadır-karavan,...gibi alternatif konaklama tesislerinin yapılması desteklenmelidir. Ayrıca termal turizm ile birlikte farklı turizm türlerinin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Bunun için öncelikle ziyaretçiler tarafından en fazla tercih edilen atlı-yaya doğa yürüyüşleri, doğa gözlemciliği ve dağcılık gibi doğa tabanlı turizm çeşitlerine yönelik sürdürülebilir turizm planlarının hazırlanarak en kısa zamanda uygulamaya konulması, Belde merkezine yakın yerlerde ise rekreasyonel alanların planlanması önerilmektedir. Yapılan gözlem ve teknik incelemelerde araştırma alanının bu tür aktiviteler için

uygun olduğu görülmüş olup bunun dışında uzun vadede bisiklet turizmi, tarımsal turizm ve sportif olta balıkçılığı gibi turizm türlerinin bölgenin turizm çeşitliliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKÇİ, Aslı, Demirel, Mustafa Kürşat, Şen Becu, Havva (2016), “Tarım Arazilerindeki Yapılaşma Baskısının Azaltılmasında Köy Gelişme Alanı ve İmar Uygulamaları: İç Anadolu Bölgesi Örneği”, *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C5, Özel sayı, ss. 372-384.
- AKPINAR KÜLEKÇİ, Elif, Bulut, Yahya (2012), “Erzurum İli Oltu ve Olur İlçelerinde En Uygun Ekoturizm Etkinliğinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. 43, Sy. 2, ss. 175-189.
- AKPINAR KÜLEKÇİ, Elif, Toy, Süleyman (2017), “Erzurum İli Unito Bölgesi Ekoturizm Faaliyetlerinin İlçelere Göre Dağılımının Değerlendirilmesi”, *Van Y.Y. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.123.
- ALİASGHARİ KHABBAZİ, Parisia, Yazgan, Murat Ertuğrul (2012), “Kırsal Peyzaj ve Ekoturizm”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, C. 2, Sy. 2, ss. 5-9.
- ANONİM (2018), *İlçalar Beldesi Tanıtım Raporu*, İlçalar Belediyesi Başkanlığı, 8s.
- BALMFORD, Andrew, Beresford James, Green Jonathan, Naidoo Robin, Walpole Matt, Manica Andrea (2009), “A Global Perspective on Trends in Nature-Based Tourism”, *PLoS Biol*, C. 7, Sy. 6, ss. e1000144.
- BİNGÖL İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, 2018, <http://www.bingolkulturturizm.gov.tr/TR-154163/2015-yilina-ait-belediye-belgeli-otellere-gelen-turist-.html>. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2018.
- BİNGÖL VALİLİĞİ, 2018, <http://www.bingol.gov.tr/cografı-yapı>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018.
- ÇOMAK, Nadir, Güncegörü, Burhan (2012), “Kös Kaplıcalarının Turizme Kazandırılması”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 26, Temmuz-2012, ss. 55-70.
- ERTUNA, Bengi, Güney, Sibel, Güven, Özlem, Aydemir, Nilay (2012), “Yerel Halkın Kırsal Turizm Gelişimine Katılma İsteğini Etkileyen Unsurlar: Kastamonu Örneği” *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, C. 2, Sy. 2, ss. 59-66.
- GÖKALP, Derya Duran, Yazgan, Murat Ertuğrul (2013), “Kırsal Peyzaj Planlamada Agroturizm ve Agriturizm”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 15, Sy. 24, ss. 25-29.
- KEMENT, Üzeyir, Batga, Burcu, (2016), “Bingöl’de Termal Amaçlı Hizmet Veren İşletmelerin Rekreatif ve Turistik Açından Değerlendirilmesi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C. 4, S. 4, ss. 57-74.
- KILIÇ, Ömer, Yıldırım, Şinasi, Kıranşan, Kemal (2017), “Yüzenadalar (Bingöl-Solhan) Çevresinin Fulorasi”, *OT Sistemik Botanik Dergisi*, C. 24, Sy. 2, ss. 117-155.

- KIRANŞAN, Kemal, Şengün, M. Tahir (2013), “Bingöl İli Jeotermal Kaynakları”, *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, 19-21 Haziran 2013, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- KİPER, Tuba (2006), *Safranbolu Yörüköyü Peyzaj Potansiyelinin Kırsal Turizm Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- KOYUN, Mustafa, Gül, Bülent, Korkut, Nimetullah (2018), “Göynük Çayı (Bingöl) Balık Faunası”, *Kommagene Biyoloji Dergisi*, C. 2, Sy. 1, ss. 39-47.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, 2018, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2018.
- KÜRÜM VAROLGÜNEŞ, Fatma, Özen, Nurtekin (2013), “Sürdürülebilir Turizmin Gelişiminde Termal Kaynakların Değerlendirilmesi, Bingöl Örneği” 3. Uluslararası Bursa Su Kongresi ve Sergisi Bursa-Turkey, Mart 22-23-24 2013.
- MANSUROĞLU, Sibel (2006), “Turizm Gelişmelerine Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Akseki/Antalya Örneği”, *Mediterranean Agricultural Sciences*, C. 19, Sy. 1, ss. 35-46.
- MANSUROĞLU, Sibel, Dağ, Veysel (2016), “Bingöl İlinin Peyzaj Potansiyelinin Kırsal Turizm Olanakları (Swot Analizi Yöntemi Kullanılarak) Açısından Değerlendirilmesi”, *Mediterranean Agricultural Sciences*, C. 29, Sy. 1, ss. 9-16.
- MASON, Peter, Leberman, Sarah (2000), “Local Planning for Recreation and Tourism: A Case Study of Mountain Biking from New Zealand’s Manawatu Region”, *Journal of Sustainable Tourism*, C. 8, Sy. 2, ss. 97-115.
- METEOROLOJİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 2018, <https://www.mgm.gov.tr>. Erişim Tarihi: 17 Ekim 2018.
- OLİVER, Tove, Jenkins, Tim (2003), “Sustaining Rural Landscapes: The Role of Integrated Tourism”, *Landscape Research*, C. 28, Sy. 3, ss. 293-307.
- ÖZGEN, Nurettin (2010), “Doğu Anadolu Bölgesi’nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, Sy. 2, ss. 1407-1438.
- POLAT, Ahmet Tuğrul (2006), *Karapınar İlçesi ve Yakın Çevresi Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Kullanımları Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarımsal Yapılar ve Sulama ABD Doktora Tezi, Konya.
- ROSCOE, John T. (1975), *Fundamental research statistics for the behavioral sciences*” Holt Rinehart and Winston, New York.
- SARI NAYİM, Yeliz (2017), “Bartın İli Kıpısıyü Köyü’ndeki Yerel Halk, Ziyaretçiler ve Yöneticilerin Sürdürülebilir Turizm Planlamasına Yönelik Bakış Açılarının İncelenmesi”, *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 8, Sy. 19, ss. 137-153.
- SHARPLEY, Richard (2007), “Flagship attractions and sustainable rural tourism development: The case of the Alnwick Garden, England”, *Journal of sustainable tourism*, C. 15, Sy. 2, ss. 125-143.

- TAŞAR, Mehmet Okan (2016), “Kırsal Kalkınma Kavramı Ve Makroekonomik Dinamikleri: Avrupa Birliği Ve Türkiye Politika Karşılaştırması”, *I. Uluslararası ABANA Sempozyumu – Geçmişten Günümüze Kastamonu / Kent-Kültür-Kimlik*, 21-22 Mayıs 2016, Kastamonu.
- TORUN, Ehlinaz (2013), “Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 15, Sy. 24, ss. 31-37.
- TÜRKİYE TURİZM STRATEJİSİ 2023, (2007), “Kültür ve Turizm Bakanlığı”, Ankara.
- ÜSTÜNDAĞ, Önder (2011), *Bingöl Şehir Merkezinin Doğal Ortam Analizi ve Fiziksel Planlaması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi, Elazığ.

OSMANLI DEVLETİ'NDE UYGULANAN ADEM-İ MERKEZİYETÇİ BİR YÖNETİM MODELİ: MİLLET SİSTEMİ

Konur Alp DEMİR¹

Geliş: 24.12.2018 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.501842

Öz

Osmanlı farklı kıtalarda hâkimiyet kurmuş, sınırları içerisinde farklı dillerin konuşulduğu ve farklı etnik kökenden insanların yaşadığı bir devlettir. Böyle bir devleti yönetmek için özel yönetim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü farklı unsurları sorun çıkarmalarına olanak vermeden tek bir hedefe doğru yönelmek ve ileri bir aşamada olası bir dağılmayı engelleyebilmek için yeni yöntemleri benimsemek kolay bir uğraş değildir. Bu doğrultuda belirlenen sakıncalardan kaçınmak ve belirtilen hedeflere ulaşmak için Osmanlı Devleti'nin benimsediği yönetim modeli millet sistemi olmuştur. Osmanlı Devleti millet sistemi ile ulus (nation) üzerinden değil, topluluk (community) unsuru üzerinden hareket etmiştir. Çünkü millet sistemi etnik kökene atıf yapmak yerine, din kavramını birleştirici unsur olarak kabul etme iddiasına sahipti. Bu bağlamda, bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde belirli bir süre başarılı bir biçimde uygulanan ve farklılıkların ustaca yönetilmesine olanak tanıyan millet sistemi incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yönetim sistemi içerisinde gizlenmiş adem-i merkezîyetçi ruhunun millet sistemi üzerinden açığa çıkarılması önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti için belirli bir dönem birleştirici bir araç vazifesi gören bir sistemin, gerçekte iç işleyişindeki gizli kalmış aksaklıklar yüzünden ayrıştırıcı olduğunun vurgulanması ve adem-i merkezîyetçilik ruhunun kökenlerine ışık tutulması çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Millet Sistemi, Adem-i Merkezîyetçilik, Tanzimat Dönemi, Topluluk Yönetimi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, konuralpdemir@yahoo.com.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1199-930X>.

DECENTRALIZATION ADMINISTRATION MODEL APPLIED IN THE OTTOMAN STATE: MILLET SYSTEM

Abstract

The Ottoman Empire was a state which had dominated different continents where different languages were spoken and people of different ethnic backgrounds lived within their borders. Special administration models are needed to administrate such a state. Because it is not an easy task to orient different elements to a single target without allowing them to cause problems and to adopt new methods to prevent a possible disintegration at a later stage. In order to avoid the drawbacks identified in this direction and to achieve the stated objectives, the administration model adopted by the Ottoman Empire became the millet system. With the millet system, the Ottoman State acted on the community rather than on the nation. Because the nation system, instead of referring to ethnic origin, had the claim of accepting the concept of religion as the unifying element. In this context, in this study, the millet system, which has been successfully applied in the Ottoman Empire for a certain period and which allows the masterful managing diversity, has been examined. It is important to reveal the decentralized spirit concealed within the centralized administration system of the Ottoman Empire through the millet system. It is the essence of the study to emphasize that a system that serves as a unifying tool for the Ottoman Empire for a certain period of time, is actually a disjoint in its inner workings due to hidden gaps, and to shed light on the origins of the spirit of decentralization.

Keywords: Ottoman Empire, Millet System, Decentralization, Tanzimat Period, Community Management.

Giriş

Osmanlı'nın toplumsal yapısı iki temel kurumdan oluşmaktaydı. Birincisi, din ve etnik köken unsurları ile ilişkisi bulunmayan toplumsal tabakalaşma veya hiyerarşik düzen üzerinde yükselen ve asker, bürokrat, zanaatkâr ve tüccar ile reaya sınıfından oluşan katmanlı yapı; ikincisi ise din temelleri üzerinde kendisine varlık alanı bulan millet sistemidir. Millet sisteminin özünde İslami kuralların getirmiş olduğu düzen ve özgürlük alanı yer almaktaydı. Hristiyan ve Museviler "Ehl-i Kitab" adlandırılması ile konumlanmış, zimmi statüsü ile varlıklarını devam ettirmişlerdir. Zimmi statüsüne sahip kişiler İslam'ın kurallarına göre korunması ve kollanması gereken unsurları oluşturmaktaydılar (Karpaz, 2008: 12-13). Bu unsurların anlamlandırma şekli de "millet" kavramı ile hayat bulmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde "millet" kavramı günümüz anlamında kullanılmamaktaydı. Arapça kökenli olan millet kelimesi belirli bir dini topluluğu tasvir etmekteydi.

Bununla birlikte millet kelimesi etnik kökene vurgu yapmamakta, bunun yerine “kavm” ifadesi kullanılmaktaydı (Ortaylı, 1985: 996).

Osmanlı Devleti, gerçekleştirdiği fetihler sonucunda hâkimiyeti altına aldığı topraklarda “kendi kendini idare” etme yöntemini uygulamıştır. Bu yöneme göre, bu topraklar üzerinde yaşayan halk normal yaşantılarını sürdürebilecek ve kendi geleceklelerini devletin hâkimiyetinden ayrılmadan belirleyecek nitelikte belirli haklara sahip olmaktadır (Küçük, 1985: 1009). Bu hakların yönetim biçimine yansıyan tarafını oluşturan millet sistemi, Osmanlı Devleti’nde “sosyal”, “dini” ve “idari” bir örgütlenme şekli olarak varlık göstermiştir. Daha açık ve sonuca yönelik bir ifadeyle, Osmanlı Devleti’nin uygulamaya yansıttığı “millet sistemi”, “bir yönetim modeli”dir. Bu yönetim modeli din, kültür ve idari özerklik açısından önem taşımaktadır (Eryılmaz, 1992: 9). Bu önemden dolayı millet sisteminin bir yönetim modeli olduğu düşüncesi çerçevesinde ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Eryılmaz’ın (1992: 9) vurguladığı üzere millet sisteminin günümüz yönetim sistemlerine yansıyan taraflarının olması kaçınılmazdır.

Millet sisteminin özünde II. Mehmet’in İstanbul’u hâkimiyeti altına aldıktan sonra “...bütün dünyayı ve farklı din ve dilden insanları yönetmek...” isteği veya ideali yer almaktadır (Karpaz, 2006: 114). Bu idealin yönetim sistemine yansıyan kurgusunu da millet sistemi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, millet sisteminin bir yönetim modeli olduğu öngörüsünden hareketle Osmanlı Devleti’nin merkezîyetçi yönetim yapısı içerisinde gizlenmiş adem-i merkezîyetçi uygulamalarının kökeninin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda millet sisteminin incelenmesine başlamadan önce ulusçuluk ve bu ekseninde din kardeşliği konularına değinilmiştir. Çünkü çalışmada vurgulanmaya çalışılan husus millet sisteminin günümüz anlayışındaki millet kavramı ile ilişkisinin bulunmadığıdır. İkinci olarak konunun ağırlık noktasını oluşturan millet sistemi incelenmiş ve bu sistem üzerinden yerel topluluk yönetimi konusu değerlendirmeye alınmıştır. Millet sistemi ile bağlantısı kurulmaya çalışılan adem-i merkezîyetçilik ilkesinin topluluk yönetimi ile ilişkilendirilmesinin ardından, sistemin dağılma sürecine vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, millet sisteminin işlevsizleştirildiği Tanzimat Dönemi’ne yer verilmiş ve Osmanlı Devleti’nin dağılması sonucu bu dönemde atılan adımlar ile ilişkilendirilmiştir.

Ulusçuluk ve Din Kardeşliği

Ulus kavramı, belirli bir topluluğun bir arada yaşama biçimi veya örgütlenme yöntemi olarak değerlendirilmesine rağmen, gerçekte aynı türden olanları bir araya getiren bir “birlik” sistemi veya birleşme yöntemidir (Karpaz, 2001: 50). Bu birleşme yönteminde ulus kavramı “dil” ve “ırk” aitliği üzerinden kurgulan-

maktadır. Osmanlı millet sistemi ise dil ve ırk üzerinden değil, “din” ve “mezhep” aitliği özelinde birleşme sağlamaktaydı. Millet sisteminin temellerinin dayandığı aile kurumu içerisinde doğan birey doğal bir süreç sonucunda kendisini bir millete eklenmiş olarak bulmaktaydı. Oysaki ulusçuluk bireylerin “...beslediği, örgütlediği, modern topluma özgü bir duygu, düşünce olgusu...” olarak varlık kazanmaktadır (Ortaylı, 1985: 997).

Ulusçuluk kavramını diğer kimliksel tanımlamalardan ayıran en önemli niteliği, halk topluluğu içerisinde bireysel kimlik kaynağının temelini oluşturmasıdır. Egemenliğin odak noktasına yerleşen halk topluluğu ile desenlenmiş ulusçuluk kavramı bir topluma sadakatin merkezi ve toplu dayanışmanın temel dayanak noktasını oluşturmaktadır (Greenfeld, 1992: 3). Bu dayanak noktasının eylemsel besleyici gücünü de siyasal hareketler oluşturmaktadır. Çünkü ulusçuluk anlamlandırması sosyal olduğu kadar, aynı zamanda siyasal bir hareketi de tasvir etmektedir (Smith, 2010: 5).

Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve siyasal yapısı ve örgütlenme biçimi etnik kimlik veya yalın bir milliyetçilik üzerine kurgulanmış bir görünüm sergilemekteydi. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırlayan gerçek de kimliksel farklılıkları inanç sistemi üzerinden yok etmeye çalışmasıdır. Osmanlı'nın geleneksel örgütlenme biçiminin başarısız sonuçlar üretmesinin sebeplerinden birisi etnik milliyetçiliğin başarısız bir biçimde inanç sistemi içerisinde eritilme girişimidir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'da ortaya çıkan uluslaşma çabalarını, din temelleri üzerine oturarak, yeni bir ulusal kimlik üretmek yerine “ümmet”leşme politikalarını sürdürmesi de devletin belirli bir noktaya kadar başarılı bir yönetim sergilediğinin kanıtıdır. Özellikle, 1860'lı yıllarda varlığını hissettirmeye başlayan “İslamcılık” düşüncesi kendisine siyasal bir zemin bulmuş ve bu bağlamda siyasal bir kimlik kazanmıştır (Karpat, 2001: 50).

Geniş toprakları egemenliği altına almış bir devletin bütünlüğünü koruyabilmek ve sınırları içerisinde yaşayan farklı kimliklere sahip insanları ayrılıkçı fikirlere doğru ötelememek veya dışarıdan bir müdahale ile ötelenmelerine izin vermemek için din temelli siyasal politikaları uygulamak verimli sonuçların ortaya çıkartılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda dinsel bir kimlik veya aitlik duygusu yaratarak inanç sistemi üzerinden farklı kimlikleri bir arada tutma çalışması daha etkili sonuçlara ulaşabilmek için gerekli bir eylemdir (Karpat, 2001: 50).

Osmanlı yönetim sisteminin, farklı etnik grupların hem merkezi yönetim hem de diğer farklı unsurlar ile sorunsuz bir biçimde yaşaması için din kardeşliği üzerine kurgulandığını ifade etmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Çünkü toplumsal yapılanmada din olgusu birleştirici bir unsur niteliği kazanmıştır. Bu durum da devletin farklılıkları yönetmesi için kolaylaştırıcı bir sonucu ortaya çıkartmıştır. Dolayısıyla din üzerinden birleştirici olmak Osmanlı yönetim yapısının önemli bir

parçasını oluşturmaktaydı (Karpat, 2006: 71-72). Çünkü anlaşılması gereken konu dinin ne olduğundan daha çok nasıl bir görev yaptığıdır. Dinin üstlenmiş olduğu görevleri iyi bir biçimde analiz edilebildiği ölçüde din üzerinden birleştirici olmanın ne tür etkili sonuçları ortaya çıkardığı da anlaşılabilir. Bu anlamlandırma çerçevesinde bakıldığı takdirde dinin, aynı zamanda, ayrıştırıcı bir niteliğe de sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bağlamsal niteliği itibarıyla din bir toplum yaratmak için kullanışlı bir araçtır (Crawford, 2002: 4).

Farklı etnik kökenli grupları inandıkları dine göre sınıflandırmak ileri aşamalarda bir ulus yaratmak için uygun zemini hazırlamıştır. Örneğin, 19. ve 20. Yüzyıl'da Balkanlar'da ve Ortadoğu'da hareketlenen sıradan halk topluluklarının eylemleri sonucunda ortaya çıkan ulusların ulus kimliği kazanmasındaki sebep Osmanlı Devleti'nin din ve kültür üzerinden yaptığı sınıflandırmadır. Bunun yanında, Avrupa'nın özgürlükçü düşüncesi ve yaratmış olduğu sosyo-ekonomik koşulların da ortaya çıkan sonuçta önemli bir payı vardır (Karpat, 2006: 72).

Gelinen noktada ise ulusçuluk düşüncesi din, dil, etnik köken ve kültür kimliklerini aşarak, bu unsurların hepsini içine alan kapsayıcı bir kimlik veya tanımlayıcı nitelik şekline dönüşmüştür. Bu dönüşümün öncülüğünü yapan tetikleyici unsur ise evrensel ölçüde gerçekleşen “değişen koşullar”dır (Karpat, 2004: 265).

Uluslaşma öncesinde Türkler, İslam dini üzerinden, hem kendi içlerinde hem de farklı kabileler ile birleşmişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde dinin birleştirici bir unsurunun olduğu ifade edilebilmektedir. Çünkü etnik köken ve geçmişten gelen bütünleştirici duygular, din kimliğinin görünür olması ile birlikte önemini kaybetmiştir (Yediyıldız, 2002: 341).

Millet Sistemi

Sistem olarak nitelendirilen bir bütünlüğün anlamlandırılması aşamasında gerçekte bir düzenden söz edilmektedir. Düzen ise Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'nde “belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum” ve “bir devletin belli başlı ilkeleri bakımından yönetimde tuttuğu yol, yönetim biçimi” şekillerinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü, 09.12.2018). Dolayısıyla Eryılmaz'ın (1992: 9) söyleminden de faydalanılarak ifade edilebilir ki Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sistemi gerçekte bir yönetim modeliydi.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı farklı kıtalarda hâkimiyetinin bulunmasından dolayı çeşitlilik göstermekteydi. Bu çeşitlilik “din”, “mezhep”, ve “ırk” eksenli olarak varlık kazanmaktaydı. Gayrimüslim olarak adlandırılan farklı milletlerin tek bir yönetim altında sorun çıkarmadan yaşaması dikkat çeken bir yöneticilik başarısıdır. Bu başarının kaynağı ise Osmanlı devlet yönetiminin ve toplumsal ya-

pısının ırk temeli üzerinde değil, “düşünce” ve “inanç” esasları üzerinde yükselmiş olmasıdır. Osmanlı yönetimine Türkler hâkim olmakla birlikte, toplum içerisinde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romenler, Slavlar ve Araplar bulunmaktaydı. Türkler ise toplam nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti farklı milletleri aynı çatı altında, ancak belirli özerklik uygulamaları ile yönetmeyi başarmış bir devlettir. Osmanlı Devleti'nin farklı milletleri asimile ettiğini, toplum içerisinde erittiğini veya kendisine uydurduğunu ifade etmek tarihi bir yanılmaya sebebiyet verebilecektir. Böyle bir durumun var olmadığı farklı milletlerin kendi öz kimlikleri ile yaşamış olduğu gerçeği ile kanıtlanabilmektedir (Eryılmaz, 1992: 10). İşte bu kanıtın yönetim açısından uygulamaya yansımış biçimi de “millet sistemi”dir. Bu noktada millet kavramının ne anlama geldiğini açıklamakta fayda görülmektedir.

Millet, Osmanlı toplumunda din ile ilişkilendirilen insan topluluğuna verilen isimdir. Bu ifadeden çıkarılan en kısa sonuç, Osmanlı toplumsal yapısında “ırk” veya “dil” ayrımının söz konusu olmamasıydı. Örneğin, aynı dili konuşan Ermeniler, bağlı oldukları kilise temel alınarak, “Ermeni”, “Ermeni Katolik” ve “Ermeni Protestan” olmak üzere üç farklı millete ayrılmışlardı. Buna karşın, Bulgarlar ve Rumlar inandıkları dinin aynı olmasından dolayı tek bir millet olarak kabul edilmekteydiler. Osmanlı da toplumsal açıdan etnik ayrımcılık yapılmamakta, insanlar inandıkları dine göre gruplandırılmaktaydılar (Ortaylı, 2008: 201). Bu da ırkın veya konuşulan dilin toplumsal yapıda herhangi bir ayrıştırıcı veya birleştirici bir görevinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Millet kelimesinin anlamı üzerinden biraz daha açıklama yapmak gerekirse Arapçadaki kullanımına değinmekte fayda görülmektedir. Arapçada millet kelimesi “din”e atıf yapacak bir çerçevede anlamlandırılmıştır. Örneğin, “el-milletü'l-İslamiyye”, “milletü'l-İslam”, “milletü İbrahim”, “milletü'l-Mesih” gibi ifadeler ile millet kelimesi din temelli bir anlam çerçevesinde şekillendirilmiştir. Kelimenin, günümüz anlamına evrimleşmesi, büyük bir olasılıkla, yaşanan sosyal dönüşümlerin ardından gerçekleşmiş ve millet kelimesi ulus (nation) anlamı çerçevesinde kullanılmaya başlanmıştır (Şentürk, 2005: 64).

Millet kelimesinin belirli bir dine inananları betimlemek ve dini toplulukları ifade etmek için kullanılması (Ortaylı, 2005: 66) millet sistemini din yönetimi temelinde değerlendirmeyi de zorunlu bir hale getirmektedir. Bu söylemden kısa bir çıkarım yapmak gerekirse millet sisteminin gerçekte bir ‘topluluk yönetimi sistemi’ olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Millet sistemi, gerçekte, hukuki bir durumun yönetim ile ilgili sonucudur. Osmanlı Devleti bir toprağı kendi hâkimiyeti altına aldıktan sonra, bölge halkı veya halkın temsilcileri ile yaptığı bir anlaşma ile kendilerine inanç ve yaşayış biçim-

lerinde özgürlük tanımıştır. Bu özgürlük günümüz anlamı ile yönetimde ve yaşam biçiminde özerklik olarak adlandırılabilir (Ortaylı, 2005: 66).

Osmanlı Devleti'nin laik bir devlet yapılanmasına sahip olup olmadığı yönündeki tartışmaların sonuç kısmına düşülmesi gereken not ise laik bir düzenin varlığından söz edilemeyeceğidir. Gerçekte millet sisteminin ön kurgusu itibarıyla laik bir düzeni çağrıştırdığı düşünülebilir. Birlikte, bu sistemin din temelleri üzerinde yükselmesi laik olmak tezini çürütmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki millet sisteminin varlığından dolayı, Osmanlıyı laik olarak tanımlamak olanaksız bir hale gelmektedir. Dolayısıyla millet sisteminin din merkezli bir yönetim modeli olduğunun ifade edilmesinde herhangi bir sakınca görülmemektedir (Ortaylı, 2008: 201-202).

Millet sisteminin resmi tarihi II. Mehmet dönemine ve İstanbul'un fethine dayandırılmaktadır (Sander, 2003: 65; Karpat, 2006: 112). Bunun sebebi, İstanbul'un Türklerin hâkimiyetine girmesinin ardından ortaya çıkabilecek olası siyasi karışıklıkların önüne geçebilmek isteğidir. Bunun için de acil olarak siyasi tedbirlerin alınması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı inanca özgürlük politikasının altında yatan sebep de siyasi karışıklıkların ortaya çıkmasına imkân vermemektir. Çünkü II. Mehmet'in hükümdarlığından önce yaşanan taht kavgaları, özellikle Balkanlar'da ve Anadolu'da karşılık bulmuş ve bu bölgeleri çalkantılı bir coğrafya haline getirmiştir. Çeşitli gruplar, özellikle köylü kesimini dini söylemler özelinde kışkırtarak, merkezi yönetime yönelik bir isyan ateşini yakmaya çalışmışlardır. II. Mehmet bu yıkıcı faaliyetlere son verebilmek amacıyla bazı tedbirler almıştır. Bu bağlamda köylülere tımar uygulamaları ile karşılık verilerek olası bir isyandan uzak tutulmaya çalışılmışlardır (Karpat, 2006: 112-113).

İstanbul'un fethinden sonra Ortodoks Kilisesi'nin baskılarından ve Avrupa'da yaşanan ötekileştirici uygulamalardan kaçan çok sayıda Yahudi Müslüman bir devlet olan Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Yahudiler Osmanlı'ya bağlılıklarını ilan etmeleri sonucunda ibadet ve inançlarında serbestlik özgürlüğü kazanmışlardı. Bu özgürlük, aynı zamanda, kendi öz kimlik ve kültürleri ile yaşama ayrıcalığını da içermekteydi. Böylece farklı dine inanan topluluklar din temelli bir örgütlenme içerisinde kendilerine tanınan ayrıcalıklı özerk alanda yaşamaya başlamışlardı. Bu özerklik merkezi yönetimden soyutlanma anlamına gelmemekte, aksine grupların önderlerinin yönetiminde olmak koşulu ile merkezi otoriteye bağlı bir biçimde yaşama olanağını veya serbestliğini getirmektedir (Sander, 2003: 65).

Osmanlı Devleti'nin topluluk yönetme yöntemi “yönetilemeyi yönetme”, “uzlaşmazı uzlaştırma” ve “etnik-dinsel uyumsuzluğundan uyum yaratma” olmak üzere üç temel unsur üzerinde yükselmekteydi. Aslında bu unsurlar farklı kimlikleri yönetebilmek için benimsenmiş bir “sanat” veya temel düşünce olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu düşünceye göre farklı dinlere mensup grupların toplumsal bir

huzursuzluğa sebebiyet vermemeleri için toplumsal düzende ve siyasal sistemde kendilerine birer yer vererek uzlaşmacı bir yöntem ile kendi varlıklarını sürdürme-bilmelerine izin vermek, yapılması gereken eylemlerden önceliklisini meydana getirmekteydi. Osmanlı'nın izlediği bu politika aslında “çatışma” yönetiminin tam olarak kendisini oluşturmaktaydı (Karpat, 2001: 61). Dolayısıyla millet sistemini bir çatışma yönetimi olarak adlandırmak mümkündür.

Osmanlı'da Yerel Topluluk Yönetimi

Topluluk sahip olduğu niteliksel değerleri açısından kurgusal bir çözümlemeyi gerektiren bir kavramdır. Çünkü topluluk kimliksel tanımlamayı, sorumluluk ve aidiyeti, benzerlik ve farklılıkları, dâhil olma ve dışlanmayı, yer ve zamanı, modernleşme sürecini, mekânsal ve sosyal varlık sahasını tasvir etmektedir (Clark, 2007: 1). Bu çözümleme açısından değerlendirilecek olunursa bir devletin sınırları içerisinde farklı din, mezhep ve ırklara dâhil olan toplulukların bulunması, bu farklılıkların yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin topluluk yönetiminde benimsediği yöntem “düşünce ve inanç” özgürlüğü üzerine kurgulanmıştır. Devlet, kendi hâkimiyeti altında yaşayan her topluluğu özerk bir konumda değerlendirmiş, hiç birinin üzerinde “asimilasyon” benzeri eritme politikaları uygulamamıştır (Yediyıldız, 2002: 341).

Topluluk yönetimi söz konusu olduğunda din çevresinde bütünleşmiş insan topluluğunun kimlik arayışlarının somut gerçekliklerinden kaynaklanan gruplaşma içgüdüleri ile hareket edilerek bir dayanışma ortamının yaratıldığına bilincinde olunması gerekmektedir. Aksi takdirde, geniş bir çerçevede farklı etnik kökenden gelmiş insanları bir arada tutmak ve yönetmek olanaksız bir durumun çözümsüz bir sonucunu ortaya çıkartmaktadır (Karpat, 2001: 49-50).

Millet sisteminin kurulmasındaki temel sebeplerden birisi veya kurulduktan sonraki faydası farklı toplulukların yönetilmesine katkı sağlamak olmuştur (Karpat, 2008: 13). Bu düzen bozulduktan sonra ise merkezi yönetim güç kaybetmeye başlamış, yerel alan kontrol edilemez bir duruma gelmiş ve bölgesel güçler otorite alanlarında mutlak söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu bölgelerde devletin otorite kaybının olduğu ifade edilebilmektedir (Karpat, 2008: 17).

Osmanlı Devleti'nin din üzerinden kurguladığı topluluk yönetimi anlayışı Türk kimliğinin baskın karaktere sahip olduğu 13. ve 14. yüzyıllarda henüz kendisini göstermemişti. 15. yüzyıla gelindiğinde, devlet sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin sayısında yaşanan artış, baskın Türk karakterini zayıflatmaya başlamış ve devlet evrimleşerek büyük bir imparatorluk olma yönünde önemli bir adım atmıştır. Dini toplulukların [Hristiyan (Rum) Ortodoks Milleti, Ermeni Milleti, Musevi Milleti] varlıklarının siyasal yönden tanınması dini bir kurumsallaşmanın da başlangıcını oluşturmaktaydı (Karpat, 2001: 56).

Toplumsal tabakaların birbirlerinden ayrı tutulması düşüncesini uygulamaya geçiren Osmanlı Devleti'nin bu noktadaki amacı her toplumsal tabakanın kendi iç işleyiş düzeninde devam etmesine izin verilmesi sayesinde merkezi yönetime sorun çıkarmaması öngörüsüydü (Karpaz, 2008: 28).

Osmanlı yönetim sistemi içerisinde merkeziyetçilik ilkesinin uygulandığı Eflak ve Boğdan dışındaki Balkanlar, Macaristan, Suriye, Irak, Mısır ve Kuzey Afrika doğrudan yönetilmiş, buna karşın yerel otoritelerin güçlü kaldığı Arapça konuşulan bölgelere yerel özerklik verilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yerel halktan vergi toplamak, kanun ve düzenin bozulmadan devam etmesini sağlamak ve olası bir ayaklanmanın önüne geçebilmek için yerel otoritelere güvenmek alışkanlığı bulunmaktaydı (Karpaz, 2008: 14).

Çeşitli etnik kökenlere sahip insanların bir millet çatısı altında toplanması, bu insanların ortak hareket etmelerini zorunlu bir hale getirmekteydi. Bununla birlikte her millet kendi içerisinde kendi dilini konuşmakta ve kendi kültürünü yaşamaktaydı (Karpaz, 2004: 15-16). Bu yaşam biçiminin özerk bir yönetim alanını çağırıştırdığından şüphe duyulmamalıdır. Bunun için de Osmanlı Devleti'nde adem-i merkeziyetçilik anlayışının çıkış noktasının tespit edilmesi ve millet sistemi ile bağlantısının kurulması gerekmektedir.

Adem-i Merkeziyetçilik Anlayışının Çıkış Noktası

Bu bölümde adem-i merkeziyetçilik anlayışının çıkış noktasının, millet sisteminin dönüşümü üzerinden açıklanmasına çalışılacaktır. Böyle bir amacın benimsenmesinde Ortaylı'nın (2002: 398) millet sisteminin idari bir teşkilatlanma biçimi olduğu görüşü baskın karakter olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde çok uluslu bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiği tartışması üzerine yoğunlaşmıştır. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, çok uluslu bir devletin yönetim sisteminde merkeziyetçilik veya adem-i merkeziyetçilik uygulamasından hangisi üzerinde durulacağı konusu sorulaştırılmıştır. Bu bölümde bu soruya cevap vermeye çalışılmaktadır.

Millet sistemi, gerçekte, bir kimlik yaratma çabasıydı. Bu kimliğin mührünü ise din oluşturmakta (Karpaz, 2004: 17) ve söz konusu kimliksel yapı, bu noktaya kadar anlatılardan çıkarılabilecek en kısa sonuca göre, merkezi yönetimden uzaklaşmadan çevresinde örgütlenen özerk bir alanı meydana getirmekteydi. Bu oluşumun ilkesel adının adem-i merkeziyetçilik olarak tasvir edilmesi ulaşılmış öngörülen hedefi yakınlaştıracaktır.

Osmanlı yöneticilerinin uygulamaya yansıttıkları millet sisteminin detaylı bir analizinin yapılması sonucunda iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, devlet yöneticilerinin din üzerinden birleştirici olma çabalarının arkasında farklı

toplulukları birbirleri ile çatıştırmadan, birbirlerine kaynaştırmadan yönetmek isteği yer almaktadır (Yediyıldız, 2002: 341). Bu isteğin siyasi yansıması da adem-i merkeziyetçilik ilkesidir. Çünkü farklı topluluklar, her ne kadar din üzerinden birleştirilseler de, kendi özerk alanlarında yaşamaktaydılar. Devlet, bir şekilde, hâkimiyet kurduğu coğrafyalardaki farklılıkları yönetmek zorundaydı (Ortaylı, 2005: 66; Sander, 2003: 65). Bu noktaya kadar anlatılanlardan kısa bir sonuç çıkarmak gerekirse Osmanlı Devleti'nin bu zorunluluğu din kardeşliği üzerinden yerine getirmiş olduğu ifade edilebilmektedir.

Yukarıdaki ifadeleri Yediyıldız'ın (2002: 343) şu anlatımı ile desteklemek önem taşımaktadır:

“...Yahudi topluluklarının Osmanlı İmparatorluğu'nda cemaat (kehillot) halinde örgütlendikleri, her cemaatin kendi mahallesinde yaşadığı, kendi havraları etrafında toplandıkları, kendi haham ya da rabbilerine bağlı oldukları ve bunun Osmanlı şehir örgütlenmesinin genel örüntüsüne uygun olduğu bilinmektedir. “Osmanlı kentinin etkin birimini, kentin kendisi değil, mahalle adı verilen dinsel olarak tanımlanmış ve kendi ibadet yerinin, caminin, kilisenin ya da havranın etrafında ve imamının, papazının veya hahamının önderliği altında örgütlenmiş toplulukların oluşturduğu semtler meydana getirmekteydi”.”

İkinci sonuç ise, Osmanlı Devleti'nin din birlikteliğinin kan veya ırk birlikteliğinden daha sağlam olacağına farkına varmış olmasıdır. Çünkü kan ve ırk üzerinden birleştirici olmaya çalışmanın yönetsel bir bozukluğu beraberinde getirme olasılığı bulunmaktaydı. Bu noktada din, öğretileri ile inananları sakinleştirme ve uyumlaştırma görevini üstlenmekteydi (Yediyıldız, 2002: 341).

Merkezi yönetimin varlığına rağmen, her millet kendi içerisinde kendi sorunlarını çözebilecek sistemlere sahipti. Örneğin, her millet topluluğunun “mali”, “adli” ve “idari” sorunlarının çözümünden, merkezi yönetim ile iletişiminden ve bu süreçleri yönetmekten kendi yöneticileri sorumluydular. Bununla birlikte bir millet topluluğuna dâhil olan, ancak mezhep farklılığı bulunan alt topluluklar dahi kendilerinin belirledikleri düzen içerisinde yaşamaktaydılar. Ortaylı'nın ifadesi ile bu topluluklar “...kendi içinde kapalı bir yaşam sürdürürlerdi” (Ortaylı, 1985: 996-997). Dolayısıyla millet sisteminin merkeziyetçilikten uzaklaşmayı tasvir eden adem-i merkeziyetçilik ilkesi ile yakından bağlantısının olduğu ifade edilebilmektedir.

Millet sisteminin adem-i merkeziyetçi bir yönetim modeli olduğunun bir diğer kanıtı da her bireyin ait olduğu milletin kurallarına göre yaşamını sürdürüyor olmasıydı. Ortaylı'nın vurguladığı üzere “Birey önce bu grubun yönetimindedir.” Toplulukların özerk yaşantılarının temel dayanak noktasının “mezhep” ve “din” olması (Ortaylı, 1985: 997) adem-i merkeziyetçilik ilkesinin varlığına gölge dü-

şürmemektedir. Çünkü temel dayanak noktasının farklılığı, sınırları belli özerk yönetim alanının varlığını ortadan kaldırmamaktadır.

Osmanlı yönetim sistemine göre fethedilen bölgelerde amir konumunda bulunan hüküm, egemenlik haklarının Osmanlı'ya ait olmasıydı. Osmanlı Sultanları egemenliklerini yönetim, askerlik ve mali konular ile sınırlandırmışlar ve diğer unsurlar (örneğin, “öğretim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet”) konusunda yerel halka özerk bir alan yaratmışlardır. Bu özerk alanın hâkimi ise millet sistemine göre örgütlenmiş topluluklardan meydana gelmekteydi (Shaw, 1985: 1002).

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri devlete vergi verdikleri, kanunlara uydukları, düzeni bozmadıkları, güvenlik konusunda sorun çıkarmadıkları sürece kendi okullarında eğitim almak, kendi dinlerini yaşamak, kendi geleneklerini yaşatmak, kendi hastanelerini kurmak ve kendi mahkemelerinde yargılanmak gibi konularda özgür bırakılmışlardır. Bu düzen içerisinde yerel halkın Osmanlı egemen sınıfı ile çok sınırlı düzeyde bir ilişkisi bulunmaktaydı. Bu sebepten dolayı Müslüman olmayan yerel halkın karşılaştığı sorunlar Osmanlı yönetiminden değil, aksine kendi yerel yöneticilerinden kaynaklanmaktaydı (Shaw, 1985: 1003).

Millet sistemi, Osmanlı Devleti'nin “zayıf noktası”nı oluşturmaktaydı (Fendoğlu, 2002: 341). Bu bağlamda değerlendirildiği takdirde millet sisteminin, Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasına ve dağılmasına zemin oluşturduğu ifade edilebilmektedir (Gencer, 2002: 49). Çünkü yerel topluluklar için özerk bir alan yaratmak düşüncesi, merkezi yönetimin bu alanda olması gereken baskınlıkta varlık göster(e) memesine sebep olmuştur. Bunun sebebi ise millet sistemi içerisinde yer alan topluluklar, özellikle Balkanlarda yaşayanlar, ileri bir zaman diliminde kendilerine ulus bilinci kazandıracak öz benliklerini ve diğer farklılıklarını din örgütlenmesi altında kiliselerde ve eğitim kurumlarında koruma altına almışlardır. Böylece kendi varlık sahalarını terk etmeden, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşamış ve ulus bilincinin aşılması noktasında da bağımsızlıkları için mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen bu mücadelede veya “çatışmalarda” kiliselerin önemli bir etkisi olmuştur (Saatçi, 2002: 188).

Osmanlı Devleti'nin gücünü katı veya kuralcı bir merkezîyetçilik anlayışına dayandırmak yanlış bir anlamlandırmanın hatalı sonucunu ortaya çıkartacaktır. Dolayısıyla Osmanlı'nın gücünü merkezîyetçilik ilkesinde değil, aksine sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik köken ve kültürdeki halklara tanıdığı esneklikte aramak gerekmektedir. Çünkü geniş topraklar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan yönetim ve yönetimin amaçlarını gerçekleştirmek için tasarlanmış yönetim sistemi merkezden uzaklaştıkça, adem-i merkezîyetçi bir düzene doğru evrimleşmekteydi (Öz, 2002: 1300).

Küçük'ün (1985: 1011) İngiliz tarihçi Arnold Joseph Tonybee'nin (1889-1975) sözlerine dayandırarak yaptığı yoruma göre millet sistemi devlet içerisinde özerk bir yönetim alanını oluşturmaktaydı. Buna ek olarak, Tonybee, millet sisteminin, çok uluslu devletlerin yönetim sistemleri içerisinde yer alabilecek niteliklere sahip olduğunu vurgulamaktaydı. Bir diğer anlatım ile millet sisteminin farklı ulusların birleşmesinden meydana gelmiş bir devlet için birleştirici bir niteliğe sahip olduğu ifade edilebilmektedir (Küçük, 1985: 1011-1014).

Tanzimat Dönemi ve Sonun Başlangıcı

Tanzimat, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun adı ile bilinen bir ferman ile halka duyurulan ve yönetimin modern çağa uyumlaştırılması için başlatılan çalışmaların gerçekleştirildiği döneme verilen isimdir (Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü, 18.12.2018; Eryılmaz, 1992: 55). Tanzimat Dönemi, 3 Kasım 1839 tarihinde halka ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun ile 18 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan Islahat Fermanı'nın hükümlerinin uygulamaya yansıtılmaya çalışıldığı ve 1876 yılına kadar devam eden 37 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç eski Osmanlı'dan yeni Osmanlı'ya geçiş anlatması açısından önem taşımaktadır (Eryılmaz, 1992: 55). Tanzimat, gerçekte, devletin yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduğu ve eski sistem yerine modern çağa uyum sağlayabilecek bir düzenin getirilmeye çalışıldığı bir düzeni tasvir etmektedir (Baysal, 1983: 1308).

Bu dönemin ve yenileşme çalışmalarının millet sistemi ile bağlantısı din temelleri üzerinde yükselen birleştirici bir yönetim anlayışından vazgeçilmesi ve yerine "Osmanlılık" anlayışının getirilmeye çalışılmış olması üzerinden sağlanmaktadır. İlan edilen ferman ile birlikte halkın tamamı devlet karşısında eşit bir seviyeye getirilmiş ve "hâkim millet" anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Müslüman olmayan her kişinin Müslüman olan ile eşit kabul edilmesi anlayışının benimsenmesi millet sisteminin temellerini sarsmıştır. İlk sarsıntı hâkim millet anlayışının Müslümanların aleyhine olacak bir biçimde değiştirilmesiydi. İslam dininin son ilahi din olmasından dolayı Müslümanlar hâkim milleti oluşturmakta ve bu sebepten dolayı da bir takım ayrıcalıklara sahip olmaktaydılar. Tanzimat Dönemi'nin yenileşme fikirleri çerçevesinde ilgili ayrıcalıklarda dönüşüm yaşanmıştır (Eryılmaz, 1992: 56).

Tanzimat Dönemi'nin sonun başlangıcı olarak anlamlandırılmasının sebebi millet sistemi üzerinde yaptığı etkileyici dönüşümdür. Bu dönüşümü biraz daha detaylandırmak gerekirse 1856 Islahat Fermanı'ndan söz etmek gerekmektedir.

1856 Islahat Fermanı Hristiyan milletlerin anayasal seviyede bir gelişim göstermesinin başlangıcını oluşturmaktaydı. Bununla birlikte, 1856 Islahat Fermanı her milletin kendi öz kimliği ile varlık göstermesi veya ulusal bağımsızlığını kazanabilmesi adına gerekli zeminin oluşturulması için girişilen çabaların başlangıç noktasını temsil etmekteydi (Eryılmaz, 1992: 63).

Bu aşamada Islahat Fermanı'nın kısa bir çözümlemesi yapılacak olunursa 1789 Fransız Devrimi'nden izlere rastlamak mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti'nin iç işleyişi ve kurgusal düzeni bu özgürlükçü fikirlere yabacıydı. Dini temeller üzerinde yükselen bir devletin pozitif değerlere yönlendirilmesinin kolay bir uğraş olmasından dolayı, farklılıkları kısa bir süre içerisinde toparlayarak bütünleştirmek imkânsız bir durumu ortaya çıkartmaktaydı (Karal, 2007: 12).

Tanzimat Dönemi'nin getirmiş olduğu yenilikler sonucunda Osmanlı Devleti'nin milli bir temelden uzaklaştığı ve farklılıkları bütünleştirici niteliğinden yoksun kalarak devletten ayrılmalara zemin yarattığı ifade edilebilmektedir. Çünkü din özelinde birleşen farklı kökenden topluluklar, bu dönemden sonra ulus bilinci ile ayrılık düşüncesi içerisine girmişlerdir (Küçük, 1985: 1023).

Tanzimat Dönemi'nin eşitlikçi anlayışı ile İslam Hukuku'na dayanan Osmanlı Devlet gelenekleri birbirleri ile çelişkili durumları ortaya çıkarmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim kesimlere hoşgörü ile yaklaşması ve kendi iç işleyişlerinde özerklik tanınması ile (Lewis, 1993: 107) hâkim millet anlayışı çerçevesinde Müslümanları ayrı bir noktada konumlandırması eşitlikçi yapıyı bozmaktaydı (Eryılmaz, 1992: 56). Bu eşitlikçi yapı Osmanlı millet sisteminin ruhuna da zarar vermekteydi. Çünkü Osmanlı milletlerinin her biri kendi içlerinde “kapalı bir kompartıman” veya kapalı bir kutu görünümünü sergilemekteydi (Ortaylı, 1985: 996).

Islahat düşüncesinin önderlerinden birisi olan Mustafa Reşit Paşa Müslüman halk ile Hristiyan halkın birbirine eşit tutulmasının ileri aşamalarda sorunlara sebebiyet verebileceği, dışarıdan müdahaleler ile devletin iç işleyiş düzeninin bozulmaya çalışıldığı ve “siyasi bir hata”ya sebebiyet vermemek için sürecin yavaş bir biçimde ilerletilmesi gerekliliğini vurgulamaktaydı. Aksi takdirde, Paşa, Hristiyanlara verilen hakların Müslümanlar tarafından tepki ile karşılanacağı ve Müslümanların yoğunlukla yaşadığı bölgelerde iç isyanların çıkabileceği tehlikesinden ve aynı zamanda Hristiyanlara verilen çeşitli hakların farklı çevreler ve özellikle Avrupalılar tarafından devleti yıpratıcı amaçlarla kullanılabilceği olumsuzluğundan söz etmekteydi (Karal, 2007: 8). Paşa'nın bu öngörüsü doğru çıkmış ve Tanzimat Dönemi'nde gayrimüslimlere sağlanan ayrıcalıklar sonucu devlet yönetiminde Türk kökenlilerin yanında gayrimüslimler de önemli noktalarda görev almaya başlamışlardır. Bu değişim ise Osmanlı Devleti için yıpratıcı bir etki yaratmış ve yıkılışını çabuklaştırmıştır (Erdem, 2002: 1091). Bununla birlikte, Tanzimat Dönemi'nin yenilikçi ortamı içerisinde uygulamaya yansıtılması öngörülen yeniliklerin uygulanmadığını öne süren Hristiyan halk ayaklanarak siyasal ve toplumsal bir düzensizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Bu karışıklık içerisinde Bosna Hersek Avusturya tarafından işgal edilmiş ve 1878 yılında Osmanlı Devleti bu bölgedeki hâkimiyetini tamamen kaybetmiştir (Gölen, 2002: 230). Bu

noktada, anlatılardan yola çıkılarak, kısa bir çözümleme veya çıkarım yapmak önem taşımaktadır. Millet sisteminin başarılı bir biçimde sürdürüldüğü dönemlerde uygulanan din tabanlı halk yönetiminden Tanzimat Dönemi'nde öne çıkan eşitlikçi halk yönetimi sistemine geçiş, toplumu kimliksel farklılıkları ile çatışmacı bir ortama sürüklemiştir. Bu sebepten dolayı Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti için sonun başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti gibi farklı kıtalara yayılmış ve sınırları içerisinde farklı etnik kökenden insanların yaşadığı bir devleti yönetmek için yeni yöntemlere ve yönetim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü konuşulan dilin, yaşanan kültürün, inanılan dinin ve ırksal farklılıkların bir arada yaşamayı zorlaştırma olasılığı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin farklılıkları bütünleştirmek için kullandığı araç veya yönetim modeli ise millet sistemiydi.

Millet sistemi günümüz anlamında ulus bilinci ile örülmüş bir bütünlük değil, topluluk yönetimi özelinde şekillendirilmiş bir yönetim tekniğidir. Bu noktada iki önemli tespit yapılabilmektedir. Birincisi, millet sisteminin etnik köken üzerinden tanımlanabilecek bir niteliğinin bulunmadığıdır. İkincisi ise millet sisteminin yerel toplulukları yönetebilmek için adem-i merkeziyetçilik ilkesi ile desenlenmiş bir topluluk yönetimi tekniği olduğudur.

Millet sistemi farklı etnik kökenli insanları din özelinde ortak bir paydada buluşturmak için kullanılan bir yöntem olarak kabul edilebilmektedir. Bu sayede toplumsal çatışmaların ve iç isyanların önüne geçilebilmekte ve aynı zamanda da farklı unsurların kendi özerk alanlarında yaşamalarına da olanak tanınmış olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiği takdirde millet sistemi özerk yönetimin din temelleri üzerine oturtulmuş bir biçimini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde adem-i merkeziyetçilik uygulamalarının kökenlerine doğru gidildikçe yakın tarihli bazı olay veya fikir akımlarına rastlanılabilmektedir. Bu çalışma kapsamında ise bu yönetim ilkesinin millet sistemi özelinde varlık kazandığı ifade edilmektedir. Millet sisteminin din temelleri üzerinde yükselmesi yönetimde özerk bir alanın yaratılamayacağı anlamına gelmemektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına doğru giden süreç dikkatli bir biçimde analiz edildiği takdirde millet sistemi ile kendi iç işlerini düzenleyen toplulukların daha sonradan bağımsızlık mücadelesi verdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bir süre birleştirici olan bu sistem ilerleyen zaman içerisinde ayrılıkçı bir düzenin zeminini oluşturmuştur.

Millet sistemini topluluk yönetimi temelinde değerlendirmek ulaşılmaması amaçlanan hedefi daha fazla yakınlıştırmaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin halk toplu-

luklarını din temelli bir sistem üzerinden sınıflandırması ve bu topluluklara kendi iç işleyiş düzenlerinde belirli bir özerklik tanınması farklılıkların yönetilebilmesi adına ustaca atılmış önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bu sonucu başarılı bir yönetim tekniği olarak da adlandırmak mümkündür. Aksi takdirde, Osmanlı Devleti'nin yalnızca din temelli bir sistem kurgulayarak ilahi dinleri sınıflandırmaya çalıştığını düşünmek gereksiz bir eylemin verimsiz sonucunu ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKLAR

- CLARK, Andrew (2007), *Understanding Community: A Review of Networks, Ties and Contacts*, ESRC National Centre for Research Methods, NCRM (National Center for Research Method) Working Paper Series, 9/07, University of Manchester, Leeds Social Sciences Institute, Manchester.
- BAYSAL, Jale (1983), "Kütüphanecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1306-1310.
- CRAWFORD, Robert (2002), *What is Religion?*, Routledge Taylor & Francis Group, London.
- ERDEM, Hüsameddin (2002), "Türk Ahlakı", *Türkler, Orta Çağ*, Cilt: 5, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 1079-1105.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- FENDOĞLU, H. Tahsin (2002), "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 13, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 340-354.
- GENCER, Mustafa (2002), "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde "Şark Meselesi"", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 13, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 45-56.
- GÖLEN, Zafer (2002), "Yenileşme Çağında Boşnaklar", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 14, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 219-235.
- GREENFELD, Liah (1992), *Nationalism Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, England.
- KARAL, Enver Ziya (2007), *Osmanlı Tarihi: VI. Cilt: Islahat Fermanı Devri (1856 - 1861)*, 7. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KARPAT, Kemal H. (2008), *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (Çevirenler: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- KARPAT, Kemal H. (2006), *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, (Çeviren: Dilek Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara.
- KARPAT, Kemal H. (2004), *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çeviren: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara.

- KARPAT, Kemal H. (2001), *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (Çevire: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara.
- KÜÇÜK, Cevdet (1985), "Osmanlılarda "Millet Sistemi" ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1007-1024.
- LEWIS, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 5. Baskı, (Çeviren: Metin Kıratlı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2008), *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2005), "Millet (Osmanlılar'da Millet Sistemi)", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), Cilt: 30, İstanbul, s. 66-70.
- ORTAYLI, İlber (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 10, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 393-399.
- ORTAYLI, İlber (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 996-1001.
- ÖZ, Mehmet (2002), "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 9, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 1298-1336.
- SAATÇI, Meltem Begüm (2002), "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 13, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 188-207.
- SANDER, Oral (2003), *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 12. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- SHAW, Stanford (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", (Çeviri: Ahmet Günlük), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1002-1006.
- SMİTH, Anthony D. (2010), *Nationalism: Theory, Ideology, History*, 2nd Edition, Polity Press, Cambridge.
- ŞENTÜRK, Recep (2005), "Millet", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), Cilt: 30, İstanbul, s. 64-66.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2002), "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler, Osmanlı*, Cilt: 10, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 330-392.
- TÜRK DİL KURUMU BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜĞÜ, DÜZEN,
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c0d1291dbfd7.78673063>, (Erişim Tarihi: 09.12.2018).
- TÜRK DİL KURUMU BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜĞÜ, TANZİMAT,
<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c18b2a0da2ce4.92746857>, (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER: DIŞ TİCARET, TURİZM VE YATIRIM AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME¹

Ömer DORU², Mehmet Barış ASLAN³

Geliş: 21.12.2018 / Kabul: 05.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.500593

Öz

Bu çalışmada Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkiler dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm bağlamında değerlendirilmiştir. Türkiye ile olan tarihsel bağın yanında son dönemlerde doğal kaynakların pazarlanmasından doğan gelir artışları bölgenin Türkiye için önemli bir dış ticaret potansiyeli olduğunu göstermektedir. Bundan yola çıkarak hazırlanan çalışmada; Türkiye'nin bu ülkelerin dış ticaretlerindeki rolü, yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımlar ve karşılıklı gelen turist sayıları tarihsel süreç içerisinde düzenlenerek, ülke gurubu ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişki ortaya konulmuştur. Bunun yanında Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik faaliyet guruplarına göre yapmış oldukları ihracat ve ithalat miktarlarında Türkiye'nin payı ortaya konularak sektör bazında mevcut durum belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin son dönemlerde artmasına rağmen istenilen seviyeye ulaşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Ekonomik Faaliyet, Dış Ticaret, Turizm, Doğrudan Yabancı Yatırım,

Jel Sınıflandırması: F0, F1, F4

- 1 Bu çalışma, 19-21 Ekim 2017 Tarihinde, Kastamonu Üniversitesinde düzenlenen III. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, omerdor@artuklu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8119-4908>.
- 3 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mbaslan@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3783-4079>.

***ECONOMIC RELATIONSHIP BETWEEN TURKISH
AND TURKISH REPUBLICS: AN EVALUATION ON FOREIGN TRADE,
TOURISM AND INVESTMENT***

Abstract

In this study, economic relations between Turkey and the Turkish Republics were evaluated in terms of foreign trade, foreign direct investments and tourism. In addition to the historical ties with Turkey, recent increases in income stemming from the marketing of natural resources indicate that the region has an important foreign trade potential for Turkey. The study prepared therefrom; the role of Turkey in foreign trade, the foreign direct investments it has made and the number of reciprocal tourists has been organized in the historical process and the economic relationship between the country group and Turkey has been put forward. Besides, the share of Turkey in export and import amounts of Turkish republics according to economic activity groups has been determined and the current situation has been determined on sector basis. As a result, it has been shown that although the economic relations between Turkey and the Turkic Republics have increased recently, they have not reached the desired level.

Keywords: *Turkish Republics, Economic Activities, Foreign Trade, Tourism, Foreign Direct Investment.*

JEL Classification: *F0, F1, F4*

Giriş

24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye, dış ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte 1990'lı yıllara gelindiğinde dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Sanayileşmeye dayalı sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin asli unsuru olan enerji ve hammaddeye olan yüksek oranlı bağımlılığı ise Türkiye'nin bu açıkları vermesinde önemli rol oynamıştır. 1990 ve 2000'li yıllarda yaşanan yerel ve Global kaynaklı ekonomik ve siyasi krizlerin etkisiyle daha da körüklenen söz konusu açıklar, alternatif pazarlara yönelerek var olan pazar yapısının çeşitlendirilmesi gerekliliğini de ayrıca ortaya koymuştur. Bu bağlamda, ticaret savaşlarının had safhaya ulaştığı günümüz küreselleşen dünyasında, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla ön plana çıkan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler önem kazanmakta, geçmişten günümüze süregelen etnik ve kültürel anlamdaki güçlü bağların karşılıklı çıkarlar doğrultusunda yeniden şekillenerek her iki taraf için kalkınmanın itici gücü haline getirilebileceği düşünülmektedir.

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B) dağılmasıyla beraber, çalışmamızın konusunu da oluşturan beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan) bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında dış ticaret hacimlerindeki keskin düşüşler, ekonomik büyüme problemi ve Rubledeki değer kayıpları sonucu oluşan ödemeler dengesi sorunları gibi nedenlerle küresel piyasalara entegre olmada sorun yaşayan bu ülkeler, artan küreselleşme hareketleri ve bu ülkelerdeki zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının tespiti ile 2000'li yıllardan sonra küresel piyasalarla ekonomik ilişkilerini hızla geliştirmişlerdir. Özellikle zengin doğal kaynaklar ve bu kaynakların Avrupa'ya taşıma işlemleri bu ülkelerin önemini arttırmıştır. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte, bu ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişki kurma çabasına giren ülkelerin başında ise Türkiye gelmektedir. Bunun altında yatan en önemli nedenlerinden biri, Türkiye ile olan güçlü kültürel ve etnik bağların, bu ülkelerin Türkiye ile iş birliği imkanlarını arttıracak olması düşüncesidir (Şahin ve Erol 2013: 111-136).

Türk Cumhuriyetleri ile ülkemiz arasında var olan ortak dil, din, kültür ve coğrafi yakınlık, Türkiye'yi bu ülkeler ile iş birliği yapma sorumluluğu içine sokmuştur. Ancak Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sonrası, merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçişte ve özelleştirme çabalarında yaşadığı sıkıntılar, haberleşme, ulaştırma, bankacılık, sigortacılık vs. gibi alt yapı yetersizlikleri, özel işletmeciliğin geliştirilmesi için bir ticaret ve sözleşme hukuku ile uygun bir idari yapının tam olarak oluşturulamaması gibi nedenler ilişkilerin yeterince geliştirilememesinde önemli rol oynamıştır (Alagöz vd 2004a: 59-74).

Ele alınan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından bu güne, Türkiye ile gerçekleştirdikleri sosyo-ekonomik veriler incelendiğinde, her iki taraf açısından istenen sonucun gerçekleşmediği görülecektir. Bundan yola çıkarak, bu olumsuz sonucun nelerden kaynaklandığına dair gerekli tespit çalışmalarını yapılmalı ve bunlara yönelik çözümlerin ortaya konarak var olan potansiyelin en doğru şekilde değerlendirilmesine yönelik kapsamlı araştırmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir (Ersungur v.d. 2007: 286).

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin ekonomi politikası ortaya konularak, hızla artan nüfusları ve sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervleri ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik gelişme süreçlerinde Türkiye'nin oynayabileceği role dikkat çekmektir. Ayrıca elde edilen veriler yardımıyla, var olan ekonomik potansiyelin Türkiye'nin dış ticaret açıkları üzerine muhtemel etkilerini tartışmak çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı tablolar analizinin uygulandığı çalışmada, çalışmanın kapsamı beş Türk Cumhuriyeti ve Türkiye verileri ile sınırlı tutulmuştur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle beş Türk Cumhuriyetinin öne çıkan bazı sosyo-ekonomik göstergeleri ortaya konarak yorumlanmaya çalışılmış, daha sonra Türkiye ile Türk Cumhuriyet-

leri arasındaki ekonomik ilişkiler dış ticaret, turizm ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümü ile sonlandırılmıştır.

1. Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

1990'lı yıllarda piyasa ekonomisine geçiş dönemi yaşayan Türk Cumhuriyetleri birçok yapısal sorunlarla baş başa kalmışlar ve yeterli büyüme seviyesi yakalayamamışlardır. 2000'li yılların başlarından itibaren serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisi ile bütünleşmenin sağlanmasına yönelik olarak yapılan yapısal dönüşümlerin sağlanması ile ekonomik iyileşmeler görülmeye başlanmıştır. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlık öncesi etkin ve verimli kullanmadığı ham madde zenginliklerini, bağımsızlık sonrası ülkenin sanayileşmesine katkı yapacak şekilde kullanmaya başlamaları ile ekonomik iyileşmeler göstermeye başlamışlardır (Alagöz vd. 2004b: 60). Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 2008 uluslararası krizinden bütün dünya ülkeleri gibi Türk Cumhuriyetleri de etkilenmişlerdir. Kriz sonrası dönemi hızlı atlatan ülkeler 2012, 2013 ve 2014 yıllarında yüksek büyüme rakamlarına ulaşmalarına rağmen daha sonra Rusya'da yaşanan ekonomik kriz ve döviz artışlarından olumsuz etkilenmişlerdir. Türk cumhuriyetlerinin 2013 yılı sonrasındaki sosyo-ekonomik durumları Tablo 1.1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Türk Cumhuriyetleri'ne Ait Ekonomik Göstergeler (2013-2017)

	Göstergeler	2013	2014	2015	2016	2017
Azerbaycan	Nüfus	9.416.801	9.535.079	9.649.341	9.762.274	9.862.429
	GSYH (1000\$)	74.164.436	75.244.167	53.074.371	37.847.716	40.747.792
	KBD GSYH (\$)	7.876	7.891	5.500	3.877	4.131
	Büyüme (%)	5,8	2,0	1,1	-3,1	0,1
	Döviz Kuru*	0,8	0,8	1,0	1,6	1,7
	Enflasyon*(%)	2,5	1,5	4,1	12,6	12,9
Kazakistan	Nüfus	17.035.275	17.289.224	17.544.126	17.797.032	18.037.646
	GSYH (1000\$)	236.634.552	221.415.573	184.388.432	133.657.084	162.886.867
	KBD GSYH (\$)	13.891	12.807	10.510	7.510	9.030
	Büyüme (%)	6,0	4,2	1,2	1,0	4,1
	Döviz Kuru *	152,1	179,2	221,7	342,2	326,0
	Enflasyon* (%)	5,8	6,7	6,6	14,5	7,4
Kırgızistan	Nüfus	5.719.600	5.835.500	5.956.900	6.082.700	6.201.500
	GSYH (1000\$)	7.335.028	7.468.097	6.678.178	6.551.288	7.564.738
	KBD GSYH (\$)	1.282	1.280	1.121	1.077	1.219
	Büyüme (%)	10,9	4,0	3,9	3,8	4,6
	Döviz Kuru*	48,4	53,7	64,5	69,9	68,9
	Enflasyon* (%)	6,6	7,5	6,5	0,4	3,2

Türkmenistan	Nüfus	5.366.277	5.466.241	5.565.284	5.662.544	5.758.075
	GSYH (1000\$)	39.197.544	43.524.211	35.799.629	36.179.886	37.926.285
	KBD GSYH (\$)	7.304	7.962	6.433	6.389	6.586
	Büyüme (%)	10,2	10,3	6,5	6,2	6,5
	Döviz Kuru*	2,85	2,85	3,50	3,50	3,50
	Enflasyon* (%)	9,0	11,0	16,0	11,0	16,0
Özbekistan	Nüfus	30.243.200	30.757.700	31.298.900	31.848.200	32.387.200
	GSYH (1000\$)	57.690.454	63.067.077	66.903.804	67.220.336	49.677.172
	KBD GSYH (\$)	1.908	2.050	2.138	2.111	1.533
	Büyüme (%)	8,0	7,8	8,0	7,8	5,3
	Döviz Kuru*	2081,8	2298,4	2548,8	2962,1	5121,5
	Enflasyon* (%)	12,0	11,0	10,0	12,0	14,4

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, *UNCTADSTAT Veri Tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1.1’de görüldüğü üzere Özbekistan, beş Türk Cumhuriyeti içerisinde en yüksek nüfusa sahip olmasına rağmen Kırgızistan’dan sonra en düşük kişi başına düşen gelir (KBD GSYH) rakamına sahip ülke olarak göze çarpmaktadır. Ülke 2017 yılı itibariyle yaklaşık 50 Milyar dolar GSYH’ya sahipken döviz kurlarının diğer dört ülkeye göre nispeten daha istikrarlı olduğu ve ortalama %10-14 enflasyon rakamına sahip olduğu görülmektedir. Kırgızistan verilerine baktığımızda ise 2017 yılı itibariyle yaklaşık olarak 6,2 milyon nüfuslu ülkenin beş ülke içinde en düşük GSYH ve kişi başına düşen gelir rakamlarına sahip olduğu ayrıca döviz kurlarının 2012 yılından sonra çok da istikrarlı bir seyir izlemediği görülmektedir.

2015 yılında yaşadığı ekonomik kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüşten dolayı ekonomik göstergeleri 2015 ve 2016 yılında olumsuz etkilenen Azerbaycan 2015 yılında uyguladığı sabit döviz kuru sisteminden dalgalı döviz kuru sistemine geçmesinin ardından devalüasyon yaşamıştır. Buna göre yaklaşık 10 milyon nüfusa sahip olan ülke, on yıl boyunca 0,8 Manat olan döviz kuru önce 1,2 sonraki yılda da 1,6 Manat seviyesine çıkarmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ülke ekonomisini olumsuz etkilemiş ve ülkenin GSYH’sı 2014 yılında 75 Milyar Dolar seviyesinde iken 2015 yılında 53 Milyar ve 2016 yılında ise 37 Milyar Dolar seviyesine inmiştir. 2017 yılına geldiğinde ise büyüme hızı negatiften pozitifte dönerek yaklaşık 41 Milyar Dolar GSYH seviyesine ulaşmıştır. Aynı dönemde kişi başına düşen gelir rakamları ise 7891 Dolardan 5500 Dolara daha sonra 3877 Dolara düşmüş ve 2017 yılında 4131 Dolar olmuştur. Aynı dönemdeki enflasyon rakamları ise %1,5’ten %4,1’e ve 2017 yılında %12,9’a yükselmiştir.

Petrol krizi ve Rusya’da yaşanan ekonomik krizden etkilenen bir diğer ülke Kazakistan olmuştur. Yaklaşık 18 milyon nüfusa sahip olan ülke 2014 yılında 221 milyar dolar GSYH rakamından 2016 yılında 133 milyar dolar rakamına gerilerken

2017 yılında toparlanma yaşamış ve yaklaşık 163 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Kişi başına düşen gelir 2016 yılında yaklaşık olarak 10.800 dolardan 7500 dolara gerilerken 2017 yılında 9030 dolara çıkmıştır. Döviz kuru ise 2014 yılında 1\$=179 Tenge iken 2016 yılında 1\$=342 Tenge'ye ve 2017 yılında 1\$=362 Tenge'ye çıkmıştır. Enflasyon ise, yaklaşık %6-7 seviyesinden 2016 yılında %14 seviyelerine çıkarken 2017 yılında yaklaşık %7 olarak gerçekleşmiştir.

Sabit döviz kuru sistemini devam ettiren Türkmenistan'da ise 2015 yılının başlarında Merkez Bankası 1\$=2,85 Manat olan döviz kurunu 1\$=3,50 Manat seviyesine yükseltmiştir. Ülkenin GSYH'sı 2014 yılında yaklaşık 43 milyar dolar seviyesinden 2017 yılında yaklaşık 38 milyar dolar seviyesine, aynı yıllar arası kişi başına düşen geliri ise 2014 yılında 7962 dolar iken 2017 yılında 6586 dolara gerilemiştir.

2. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler “Dış Ticaret”, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar” ve “Turizm” başlıkları altında ayrı ayrı incelenecektir.

2.1. Dış Ticaret

Ülkeler arasındaki dış ilişkilerin en önemli boyutlarından biri, ülkeler arasında gerçekleşen mal hareketlerinden oluşmaktadır. Bu anlamda Türkiye, 1991 yılında S.S.C.B'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ancak yerleşik kurumsal alt yapı bakımından önemli sorunlar yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini başlangıçta etnik ve kültürel ortak paydaya dayalı bir anlayış ile geliştirmeye çalışmıştır (Ersungur v.d. 2007: 287). Ancak Türkiye'nin, bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde duygusal bir anlayışla geliştirmeye çalıştığı ekonomik ilişkilerin çok önemli bir seviyeye gelmediğini söylemek mümkündür (Bağırzade, 2010). Aynı sonuca ulaşan Dikkaya (2013), bu durumun en önemli nedeni olarak, ulaşım alt yapısının yetersizliğini görmektedir. Yazara göre, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ulaşım sorunları Rusya'nın bu ülkelerdeki ticari etkinliğini arttıran en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Bu ülkelerin yeniden yapılanma süreçlerini ancak 1990'lı yılların sonunda kazanmaya başlamaları ve gerekli kurumsal altyapıyı hazırlayarak ekonomilerinde gözle görülür bir istikrarı yakalamaları ile 2000 yılından sonra ilişkilerin gelişme hızında da artış sağlanmıştır. Tablo 2.1'de diğer Türk Cumhuriyetlerinin yapmış oldukları toplam ithalat miktarı ve toplam ithalatları içerisinde Türkiye'den yapmış oldukları ithalatın payı verilmiştir.

Tablo 2.1. Türk Cumhuriyetlerinin Yapmış Olduğu İthalat (Bin Dolar)

Yıllar	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan
2001	1.430.877	6.280.202	467.245	1.072.803
2002	1.665.564	6.581.125	579.360	1.049.882
2003	2.626.427	8.402.000	716.960	1.448.887
2004	3.515.861	12.773.473	940.930	2.077.247
2005	4.211.207	17.333.159	1.107.818	2.076.846
2006	5.266.744	23.660.993	1.718.197	1.803.766
2007	5.712.178	32.686.613	2.416.987	2.621.663
2008	7.161.847	37.815.372	4.072.328	4.385.776
2009	6.119.060	28.408.680	2.973.867	5.660.705
2010	6.596.797	24.023.627	3.222.635	4.683.684
2011	9.732.869	38.010.237	4.260.687	6.644.121
2012	9.641.724	44.538.071	5.373.176	9.395.488
2013	10.763.392	48.804.580	5.983.024	9.282.050
2014	9.178.588	41.295.456	5.734.704	9.646.840
2015	9.211.126	30.567.159	4.068.084	6.646.979
2016	8.515.807	25.174.779	3.844.473	5.607.405
2017	8.766.505	29.345.935	4.481.291	4.369.023
Yıllar	Özbekistan	Toplam	Türkiye'den İthalat	%
2001	2.109.137	10.893.486	495.832	4,55
2002	1.913.125	11.210.275	558.811	4,98
2003	2.260.307	14.738.338	738.866	5,01
2004	2.838.294	21.205.816	960.632	4,53
2005	3.298.765	28.027.795	1.078.144	3,85
2006	4.113.996	36.563.696	1.440.092	3,94
2007	6.440.480	49.877.921	2.200.015	4,41
2008	9.200.535	62.635.858	2.869.267	4,58
2009	8.165.997	51.328.309	2.775.265	5,41
2010	8.295.904	46.822.647	2.894.889	6,18
2011	9.764.570	68.412.484	3.996.648	5,84
2012	11.052.024	80.000.483	4.414.998	5,52
2013	12.974.787	87.807.833	5.131.798	5,84
2014	13.666.090	79.521.678	5.448.255	6,85
2015	10.706.471	61.199.819	4.425.003	7,23
2016	9.812.070	52.954.534	3.845.991	7,26
2017	12.047.455	59.010.209	3.957.983	6,71

Kaynak: Trademap

Tabloya göre gelişme sürecinde olan beş ülkenin toplam yaptıkları ithalat miktarları 2001 yılından itibaren 2009 ve 2010 yılları dışında 2013 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Buna göre 2001 yılında yaklaşık 11 milyar dolar olan ithalat miktarı 2013 yılında yaklaşık olarak 83 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak 2013 yılında sonra yaşanan ekonomik krizler ülkelerin büyüme hızlarını düşürmüş bunun sonucunda da toplam ithalat miktarları 2016 yılında yaklaşık 53 milyar dolar veya 2017 yılında 59 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türk cumhuriyetlerinin yapmış oldukları ithalat miktarlarında Türkiye'nin payı 2001 yılında yaklaşık 496 bin dolar ile %4 seviyelerinde iken 2017 yılında yaklaşık 4 milyar dolar ile %6,7 seviyesine çıkmıştır. Buna rağmen söz konusu yükselişin yerli seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Türk cumhuriyetlerinin en çok ithalat yaptıkları ülkeler ve toplam ithalattaki payları Tablo 2.2'de verilmiştir.

Tablo 2.2. Türk Cumhuriyetlerinin En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler ve Payları

Azerbaycan			Kazakistan			Türkmenistan		
İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%	İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%	İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%
Rus. Fed.	1.471.425	16,7	Rus. Fed.	11.472.924	39,1	Türkiye	1.037.980	23,7
Türkiye	1.284.887	14,6	Çin	4.692.242	15,9	Almanya	426.313	9,7
Çin	978.315	11,1	Almanya	1.484.116	5,0	İran	417.961	9,5
ABD	729.398	8,3	ABD	1.253.451	4,2	Çin	368.117	8,4
Ukrayna	483.352	5,5	İtalya	946.335	3,2	Rus. Fed.	343.177	7,8
Almanya	476.775	5,4	Özbekistan	735.160	2,5	ABD	282.179	6,4
İtalya	320.179	3,6	Türkiye	730.082	2,4	BAE	269.829	6,1
İngiltere	317.607	3,6	Gün. Kore	567.499	1,9	Gün. Kore	130.974	3,0
İran	238.164	2,7	Fransa	535.333	1,8	İtalya	123.238	2,8
Brezilya	173.753	1,9	Belarus	508.567	1,7	Japonya	81.399	1,8
Top. İthal	8.766.505	100	Top. İthal	29.345.935	100	Top. İthal	4.369.023	100
Özbekistan			Kırgızistan			Toplam İthalat		
İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%	İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%	İthalat Yapılan Ülkeler	2017 (Bin \$)	%
Çin	2.749.423	22,8	Çin	1.500.066	33,4	Rus.Fed.	17.086.243	28,9
Rus. Fed.	2.618.172	21,7	Rus. Fed.	1.180.545	26,3	Çin	10.288.163	17,4
Kazakistan	1.250.332	10,3	Kazakistan	585.995	13,0	Türkiye	3.957.983	6,7
G. Kore	1.180.448	9,8	Türkiye	224.930	5,0	Almanya	3.122.033	5,2
Türkiye	680.104	5,6	Özbekistan	163.618	3,6	ABD	2.556.441	4,3
Almanya	667.323	5,5	ABD	155.318	3,4	Gün. Kore	2.027.229	3,4
BAE	370.417	3,0	Belarus	83.118	1,8	Kazakistan	1.997.208	3,3
İtalya	189.699	1,5	Almanya	67.506	1,5	İtalya	1.606.853	2,7
Ukrayna	167.680	1,3	Gün.Kore	46.366	1,0	Ukrayna	1.214.294	2,0
Litvanya	148.558	1,2	Ukrayna	38.901	0,8	Özbekistan	924.600	1,5
Top. İthal	12.047.455	100	Top. İthal	4.481.291	100	Top. İthal	59.010.209	100

Kaynak: Trademap

Tabloya 2.2'ye göre oransal olarak Türkiye'den en az ithalat yapan ülkenin Kazakistan olduğu görülmektedir. Beş ülkenin yapmış olduğu ithalatın yaklaşık yarısını yapan Kazakistan'ın Türkiye'den yapmış olduğu ithalat miktarı yaklaşık 730 bin dolar ile toplam ithalatı içindeki payı %2,4 seviyelerinde kalmış olması göz önünde bulundurulmalı ve var olan miktarın artırılmasına yönelik ikili anlaşmaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Türk cumhuriyetlerinden Türkiye'den en çok ithalat yapan ülkeler ise Türkmenistan ve Azerbaycan olmuştur. Türkmenistan 2017 yılı itibari ile Türkiye'den 1,03 milyar dolar ithalat yaparak toplam ithalatının yaklaşık %23,7'sini Türkiye'den yapmış olmaktadır. Azerbaycan'a en çok ihracat yapan ülkeler sıralamasında ise Türkiye yaklaşık 1,3 milyar ve %14,6'lık pay ile ikinci sırada yer almıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin en çok ithalat yaptıkları ürünler ile bu ürünlerin ne kadarını Türkiye'den ithalat ettikleri ve Türkiye'nin bu ürünlerde yapmış olduğu toplam ihracat miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.3. Türk Cumhuriyetlerinin En Çok İthal Ettiği Ürünler ve Türkiye'nin Payı (2017)

Ürünler (Digit 2)	Türk Cumhuriyetlerinin Toplam İthalatı	Türkiye'den Toplam İthalat	%	Türkiye'nin Toplam İhracatı
Kazanlar: makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	9.699.825	690.040	7,11	13.825.494
Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	5.002.409	425.209	8,50	8.089.893
Motorlu kara taşıtları, aksam ve parçalar	3.791.463	121.923	3,22	23.940.852
Mineral Yakıtlar, yağlar ve Ürünleri	3.545.162	33.975	0,96	4.327.175
Demir veya çelikten eşya	3.175.441	356.476	11,23	5.598.990
Demir veya çelik	2.484.167	59.142	2,38	8.230.403
Plastik ve plastikten mamul eşya	2.293.995	260.378	11,35	5.474.292
Eczacılık Ürünleri	2.193.850	56.292	2,57	875.310
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazlar, Tıbbi aletler	1.493.818	32.018	2,14	809.042
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya; odun kömürü	1.104.248	67.383	6,10	762.888
Toplam	59.010.209	3.957.983	6,71	156.992.940

Kaynak: Trademap

Tablo 2.3'te belirtildiği gibi Türk cumhuriyetlerinin en çok ithal ettiği ürünlerin başında “Kazanlar: makina ve cihazlar, aksam ve parçaları” gelmektedir. Bunları sırasıyla “elektrikli makina ve cihaz, aksam ve parçaları”, “motorlu kara taşıtları, aksam ve parçaları” ile “demir ve çelikten eşyaların” takip ettiğini görüyoruz. An-

cak bu ürünlerde Türkiye'nin payının yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre “kazanlar, makine ve cihazlar, aksam ve parçaları” başlığından yapılan yaklaşık 10 milyar dolarlık ithalatın yaklaşık 690 milyon doları ve “Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları” başlığından yapılan yaklaşık 5 milyar dolarlık ithalatın ancak yaklaşık 425 milyon doları Türkiye'den yapılmaktadır. Tablodan çıkarılacak bir diğer önemli sonuç Türkiye'nin en çok ihraç ettiği kalemlerden biri olan “Motorlu kara taşıtları, aksam ve parçaları” başlığında Türk cumhuriyetlerine yeterli ihracatın yapılamadığıdır. Bu kalemde Türk cumhuriyetleri yaklaşık 3,8 milyar dolar ithalat yaparken, Türkiye bunun sadece %3'ü olan yaklaşık 122 milyon dolarlık kısmını Türk Cumhuriyetlerine ihracat etmektedir. Toplam ithalat rakamlarına bakıldığında ise Türk cumhuriyetleri toplam yaklaşık 60 milyar dolar ithalat yaparken bunun yaklaşık %6,7'si olan 3,95 milyar dolar ithalatı Türkiye'den yaptıkları görülmektedir.

Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkisine Türkiye tarafından da bakmak mümkündür. Buna göre Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ithalat miktarı ile bunun içinde Türk cumhuriyetlerinden yapmış olduğu ithalatın payı Tablo 2.4'te verilmiştir.

Tablo 2.4. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerinden İthalatı ve Toplamdaki Payları

Yıl	Türkiye'nin Toplam İthalatı	Türk cumhuriyetlerinden Yapılan İthalat						
		Azerb.	Kazak.	Türkme	Özbek.	Kırgız.	Top.	Oran
2002	51.553.797	64.625	203.852	106.348	75.342	17.623	467.790	0,91
2003	69.339.692	122.607	266.638	123.682	99.462	10.906	623.295	0,90
2004	97.539.766	135.537	442.193	175.795	178.671	13.384	945.581	0,97
2005	116.774.151	208.325	558.900	160.744	261.466	14.113	1.203.548	1,03
2006	139.576.174	296.581	993.728	189.924	415.841	27.455	1.923.529	1,38
2007	170.062.715	185.500	1.284.049	396.723	613.810	45.020	2.525.102	1,48
2008	201.963.574	362.835	1.861.131	389.305	580.810	47.974	3.242.055	1,61
2009	140.928.421	140.599	959.455	327.559	413.079	31.446	1.872.138	1,33
2010	185.544.332	252.525	1.392.528	386.342	861.373	30.900	2.923.668	1,58
2011	240.841.676	262.263	1.995.115	392.712	939.882	52.123	3.642.096	1,51
2012	236.545.141	339.936	2.056.086	303.507	813.287	45.226	3.558.042	1,50
2013	251.661.250	333.748	1.760.115	653.815	815.417	36.964	3.600.058	1,43
2014	242.177.117	291.283	1.236.268	623.326	780.707	65.648	2.997.231	1,24
2015	207.234.359	232.376	1.109.832	557.356	711.555	76.858	2.687.976	1,30
2016	198.618.235	278.131	1.093.897	422.492	709.292	101.067	2.604.880	1,31
2017	233.799.651	350.870	1.463.158	403.553	823.275	143.794	3.184.650	1,36
2018	223.046.481	378.734	1.470.257	260.995	795.545	47.342	2.952.873	1,32

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.4'e göre Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ithalat miktarında Türk cumhuriyetlerinin payının çok düşük olduğu görülebilir. Buna göre Türkiye, 2018 yılında yaklaşık 223 milyar dolar olan toplam ithalatının ancak yaklaşık %1,3'ü olan 2,9 milyar doları Türk cumhuriyetlerinden yapmıştır. Türkiye 2018 yılı itibariyle beş Türk cumhuriyetinden toplam yaklaşık 2,9 milyar dolar ithalat yapmış olup en büyük pay 1,47 milyar dolar ile Kazakistan ve 795 milyon dolar ile Özbekistan'a aittir.

Türk cumhuriyetlerinin en çok ihraç ettiği ürünler ve Türkiye'nin toplam ihracat-taki payı Tablo 2.5'te verilmiştir. Buna göre, beş ülke 2017 yılında yapmış oldukları toplam yaklaşık 80,5 milyar dolarlık ihracatın 3,18 milyar dolarını Türkiye'ye yapmıştır. Bu rakam Türkiye'nin yapmış olduğu toplam 233 milyar dolar ithalatın %1,36'sını kapsamaktadır.

Tablo 2.5. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin En çok İhraç Ettiği Ürünler ve Türkiye'ye Yaptıkları İhracatın Toplamdaki Payı (2017)

Ürünler	Türk Cumhuriyetlerinin Toplam İhracatı	Türkiye'nin Toplam İthalatı	Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye Yapılan İhracat	Türkiye İthalatındaki Payları
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	51.089.575	37.204.849	243.122	0,65
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	5.196.854	17.443.552	117.853	0,68
Demir ve çelik	4.254.830	16.761.929	39.209	0,23
Bakır ve bakırdan eşya	3.160.508	3.326.513	1.306.627	39,28
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	2.378.579	1.443.288	2.969	0,21
Metal cevherleri, cüruf ve kül	2.266.861	1.125.728	1.904	0,17
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1.502.802	2.995.031	500.512	16,71
Çinko ve çinkodan eşya	1.029.138	879.377	301.035	34,23
Hububat	830.962	1.693.433	32.804	1,94
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	816.257	570.018	51.912	9,11
TOPLAM	80.569.043	233.799.651	3.184.650	1,36

Kaynak: Trademap

Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye en çok ihraç ettikleri ürünler yaklaşık 1.306 milyon dolar ile "Bakır ve bakırdan eşya" gurubunda yer alan ürünler olup

bu ürün gurubunun Türkiye'ye yapılan toplam ithalattaki oranı %39,2'dir. "Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat" ürün gurubunda ise toplam yaklaşık 1,5 milyar dolar ihracatın 500 milyon doları Türkiye'ye yapılmıştır.

Türk Cumhuriyetleri yaklaşık 80 milyar dolarlık ihracatın yaklaşık 51 milyar dolarını "Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler" gurubundan elde etmiştir. Bu ürün gurubunda Türkiye toplam 27 milyar dolar ithalat yapmış ancak aynı ürün gurubunda Türkiye beş Türk ülkesinden yaklaşık 243 milyon dolar ithalat yapmıştır.

2.2. Turizm

Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin dış ticaretin dışında bir diğer önemli konusu turizm hareketleridir. Döviz kazandırıcı işlemlerin var olması nedeni ile turizm ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadırlar (Iordache vd. 2010: 99, Balaguer ve Cantavella-Jorda 2002: 877-884). Türkiye'yi ziyaret eden Türk cumhuriyetleri vatandaşları ile toplam yabancı sayısı Tablo 2.6'da verilmiştir.

Tablo 2.6. Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısı

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azerbaycan	593.238	630.754	657.684	602.488	606.223	765.514
Kazakistan	380.046	425.773	437.971	423.744	240.188	402.830
Kırgızistan	42.866	64.905	81.941	88.369	88.877	104.911
Özbekistan	105.976	129.292	143.354	143.331	134.330	195.745
Türkmenistan	135.168	148.709	180.395	174.330	165.762	230.831
Türk Cumhuriyet Toplamı	1.257.294	1.399.433	1.501.345	1.432.262	1.235.380	1.699.881
Yabancı Toplamı	32.367.723	34.971.833	36.837.900	36.244.632	25.352.213	32.410.034
Oranı	3,88	4,00	4,08	3,95	4,87	5,24

Kaynak: TÜİK

Tabloya göre Türkiye'yi ziyaret eden Türk cumhuriyetleri vatandaşı turistlerin sayısı 2014 yılı itibariyle yaklaşık 1,5 milyon ve toplam turist sayısının %4'ü olarak gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'de yaşanan siyasi krizler ve diğer Türk cumhuriyetlerinde yaşanan ekonomik krizlerin neticesinde Türk cumhuriyetlerinden gelen turist sayısı 2015 yılında yaklaşık 1,4 milyona 2016 yılında yaklaşık 1,2 milyona düşmüş, 2017 yılında ise 1,7 milyona çıkarak rekor kırmıştır. Toplam turist sayısındaki payları ise sırasıyla yaklaşık % 3,9, % 4,8 ve 5,2 olmuştur. Tabloya göre Türk cumhuriyetleri içinde Türkiye'yi en çok ziyaret edenler Azerbaycan vatandaşı turistlerdir. Buna göre 2017 yılı itibariyle 765 bin Azerbaycan vatandaşı Türkiye'ye gelirken bunu 400 bin turist sayısı ile Kazakistan vatandaşları takip etmiştir.

Türkiye'den yurtdışına çıkan turist sayısı ve diğer Türk cumhuriyetlerini tercih eden turist sayıları ise Tablo 2.7'de verilmiştir.

Tablo 2.7. Türkiye’den Giden Turist Sayısı

	2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan	437.657	365.167	235.735	212.308	212.273
Kazakistan	54.229	50.279	74.766	32.987	32.490
Kırgızistan	12.777	9.998	37.017	9.984	8.841
Özbekistan	15.283	15.420	13.293	8.999	33.800
Türkmenistan	38.281	33.780	50.904	54.589	12.346
Türk Cumhuriyetleri Toplamı	558.228	474.644	411.715	318.868	299.750
Toplam Giden Turist Sayısı	6.273.993	8.011.654	8.363.966	9.256.486	8.062.065
Oran	8,90	5,92	4,92	3,44	3,72

Kaynak: TÜİK

Tablo 2.7’den de anlaşılacağı üzere, Türkiye vatandaşı turistlerin en çok ziyaret ettiği Türk cumhuriyetinin Azerbaycan olduğu görülmektedir. 2016 yılı itibariyle Azerbaycan’ı ziyaret eden Türkiye vatandaşı turistlerin sayısı yaklaşık 212 bin iken Kazakistan’ı 32 bin, Özbekistan’ı ise 33 bin turist ziyaret etmiştir. 2016 yılında Türk cumhuriyetlerini ziyaret eden toplam turist sayısı ise yaklaşık 300 bin ile yurt dışına çıkan toplam turist sayısının yaklaşık %3,72’sini oluşturmuştur.

2.3. Yatırımlar

Çalışmada, Türkiye ile diğer Türk cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkiler son zamanlarda yapılan uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar açısından değerlendirilecektir. Bunun için öncelikle Türkiye’ye yapılan toplam doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), diğer Türk cumhuriyetleri vatandaşlarının Türkiye’de yapmış olduğu DYY’lar ve bunun toplam DYY içindeki payları Tablo 2.8’de verilmiştir.

Tablo 2.8. Türkiye’ye Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon dolar)

Yıl	Türkiye’de Yapılan DYY Toplamı	Azerbay.	Kazakistan	Türkmenistan	Top.	Oran (%)
2005	8.535	2	43		45	0,53
2006	17.639	1			1	0,01
2007	19.137	10	613		623	3,26
2008	14.748	18	1		19	0,13
2009	6.266	69	20		89	1,42
2010	6.256	12	1	1	14	0,22
2011	16.136	1266	1		1267	7,85
2012	10.761	338	1		339	3,15
2013	9.890	803	1		804	8,13
2014	8.631	884			884	10,24
2015	12.074	839			839	6,95
2016	6.899	652	27		679	9,84
2017	7.401	1.005	2		1.007	13,60
2018	6.534	516	2		518	7,92

Kaynak: Merkez Bankası EVDS

Türkiye'ye yapılan toplam DYY tutarı yıllar itibariyle değişkenlik göstermekle beraber 2007 yılında yaklaşık 19 milyar Dolar ile en yüksek rakama ulaşmışken, 2017 ve 2018 yıllarında ise sırasıyla 7,4 milyar Dolar ve 6,5 milyar Dolar olmuştur. Diğer Türk cumhuriyetleri vatandaşlarının Türkiye'de yapmış olduğu DYY tutarlarının, toplam DYY içindeki paylarına bakıldığında ise son üç yıl için sırasıyla yaklaşık %9,8, %13,6 ve %7,92 olduğu görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'de en çok yatırım yapanların büyük kısmının Azerbaycan vatandaşları olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının diğer Türk cumhuriyetlerinde yapmış oldukları DYY tutarları ve bunun Türkiye'nin Yapmış Olduğu toplam DYY tutarı içindeki payı ise Tablo 2.9.'da verilmiştir.

Tablo 2.9. Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetlerinde Yapmış Olduğu Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon dolar)

Yıl	Türkiye'nin Yapmış Olduğu DYY	Azerbaycan	Kazakistan	Özbekist	Türkmenist	Top.	Oran
2005	1065	481	7	6		494	46,38
2006	1677	441	26	3		470	28,03
2007	2275	337	75	3		415	18,24
2008	2604	273	29	5		307	11,79
2009	2040	239	33	2	1	275	13,48
2010	1823	216	13	5	1	235	12,89
2011	2542	297	78			375	14,75
2012	4335	373	56	1	1	431	9,94
2013	3235	450	7	2	1	460	14,26
2014	5234	1926	88		3	2017	38,54
2015	5242	276	10	2	3	291	5,55
2016	3114	227	31	8	2	268	8,61
2017	3177	265	58	15		338	10,63
2018	3997	63	8	8	4	83	2,07

Kaynak: Merkez Bankası EVDS

Tablo 2.9'a göre Türkiye vatandaşlarının en çok yatırım yaptıkları Türk cumhuriyeti Azerbaycan olmuştur. Özellikle 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Azerbaycan'a yaklaşık 1,9 milyar dolar yatırım yaparken, aynı yıl dört ülkeye toplam yaklaşık 2 Milyar Dolar yatırım yaparak Türkiye'nin Türk cumhuriyetlerine yapmış olduğu toplam DYY tutarı içindeki payı %38,5 olmuştur. 2017 yılında ise yaklaşık 338 milyon dolar DYY tutarı ile toplam içindeki payı %10,6 olmuştur. Bunun yanında, Türkiye vatandaşlarının Türk cumhuriyetlerine yapmış oldukları yatırım tutarının büyük bir kısmını Azerbaycan'a yaptıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başında dağılması ile birlikte, aralarında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de bulunduğu yaklaşık 25 ülke bağımsızlıklarını ilan etmiş ve sosyalist planlamayı terk ederek serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Geçiş ekonomileri adı verilen bu ülkelerin çoğu, başlangıçta ekonomik büyüme konusunda önemli sorunlar yaşamalarına rağmen, ekonomilerinin kurumsal yapısını değiştirerek serbest piyasa mekanizmasını yerleştirmeyi başarmışlardır. Söz konusu başarıda, uygulanan yapısal reformların, ekonomik rekabet ve verimliliği artırmasının önemli payı olmuştur.

Çalışmada, öncelikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin, ekonomik göstergeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Buna göre serbest piyasaya entegre olma yolunda iki binli yılların başında önemli yol kat eden Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik performanslarını arttırdıkları görülmektedir. Ancak 2014 yılında petrol fiyatlarında yaşanan ciddi düşüşler ve Rusya'da yaşanan ekonomik kriz Türk Cumhuriyetlerini de etkilemiştir. Sabit döviz kuru sistemine tabi ülkelerde devalüasyon kararları alınmak zorunda kalınmış, serbest döviz kuru sistemine geçiş yapan ülkelerde ise döviz kurunda ciddi artışlar meydana gelmiştir. Bununla beraber büyüme hızlarında düşüşler yaşanırken yüksek enflasyon rakamları görülmüştür.

Türk Cumhuriyetlerinde 2014 yılından itibaren yaşanan ekonomik daralma ülkelerin yapmış oldukları toplam dış ticareti olumsuz yönde etkilediği gibi, Türkiye ile olan dış ticaret, turizm ve doğrudan yabancı yatırım ilişkilerini de negatif yönde etkilemiştir. Ülkeler arası ekonomik ilişkilerin en önemli araçlardan birisi olan mal hareketlerinin türü ve miktarları göz önüne alındığında, Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin özellikle dış ticaret konusunda istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Elde edilen dış ticaret verileri incelendiğinde, Türkiye'nin beş Türk Cumhuriyetine, 2017 yılı itibari ile yapmış olduğu toplam yaklaşık 4 milyar dolarlık ihracat ile bu ülkelerin en fazla ithalat yaptığı on ülke içerisinde %6,7'lik paya sahip olmuş, Çin ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada yer almıştır. Aynı yıl itibari ile bu ülkelere yapılan toplam ihracat rakamının Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ihracat rakamı içerisindeki payı ise sadece %2,5 lik bir orana tekabül etmiştir. Türkiye'nin aynı yıl itibari ile beş Türk Cumhuriyeti'nden yapmış olduğu toplam ithalat rakamları incelendiğinde ise yaklaşık 234 milyar dolar olan toplam ithalatının ancak yaklaşık %1,36'sı olan 3,2 milyar doları Türk cumhuriyetlerinden gerçekleştirilmiştir. Turizm verileri incelendiğinde 2017 yılı itibari ile beş Türk Cumhuriyetinden Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı yaklaşık 1.700.000 kişi ile Türkiye'ye gelen toplam turist sayısının sadece %5'ni oluşturmaktadır. Benzer durum DYY verileri incelendiğinde de göze çarpmakta, 2018 yılı itibari ile beş ülke tarafından Türkiye'ye yapılan toplam DYY'ların yaklaşık %7,9'unu oluştururken, Türkiye'den bu ülkelere yapılan toplam DYY tutarı ise Türkiye'nin toplam DYY tutarının yaklaşık %2'sine tekabül etmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar, etnik ve kültürel anlamda aralarında son derece sıkı bağların olduğu bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerde, dış ticaret, turizm ve doğru- dan yabancı özelinde, rakamların beklenen düzeyde gerçekleşmediği görülmektedir. Söz konusu ülkeler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve var olan aksaklıkların tespit edilerek, buna yönelik önlemlerin hükümetler düzeyinde ele alınması, Türkiye ekonomisinin son yıllarda karşılaştığı önemli problemlerden olan cari açığın düşürülmesinde önemli bir faktör olabilecektir.

Diğer taraftan, son yıllarda yaşanan ekonomik daralmalara rağmen, Orta Asya'nın büyük bir bölümünü oluşturmaları yanında hızla artan nüfusları ve sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervleri ile Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ve ticari cazibe merkezi olma yolunda ilerlediğini söylemek mümkündür. Bu anlamda bölgenin refahı büyük ölçüde enerji kaynaklarının nasıl değerlendirileceğine bağlıdır. Bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak, bölge içi ticaret ve yatırımların canlandırılması, böylece bölge ülkelerinin ekonomilerinin güçlendirilmesi ve halen sadece doğal kaynaklara dayalı olan ekonomik yapının çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında Türk Cumhuriyetleri ile olan ticaretin önündeki en büyük engellerden biri olan ulaşım ve lojistik problemlerinin çözülmesi dış ticareti arttırıcı yönde etki edebilir. Bu süreçte Türkiye'nin bu ülkelerle olan din, dil ve kültürel ortak noktaları ile ekonomik gelişme süreçlerinde rol alması ekonomik anlamda her iki tarafında yararına olacaktır.

KAYNAKLAR

- ALAGÖZ, Mehmet., Yapar, Sinem., Uçtu, Ramazan (2004), "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sy.12, ss.59-74.
- BAĞIRZADE, E. R. (2010), Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İş Birliği: Mevcut Durum ve Perspektifler, *Sosyoloji Konferansları*, (41), 41-60.
- BALAGUER, Jacint ve Cantavella-Jorda, Manuel. (2002), "Tourism as A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case", *Applied Economics*, vol. 34, no.7, pp. 877-884.
- DIKKAYA Mehmet (2013), "Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinin Ekonomi Politikası", *Yeni Türkiye*, 15(53), ss. 1223-1240.
- Dünya Bankası Veri Tabanı (2017), <http://data.worldbank.org>. Erişim Tarihi: 15.08.2017.
- ERSUNGUR, Mustafa., KIZILTAN, Alaattin., KARABULUT, Kerem. (2007), "Türkiye İle Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, Sy. 35, s.286.
- ORDACHE, Carmen, CIOCHÎNĂ, Iuliana, ASANDEI, Mihaela (2010), "Clusters-Tourism Activity Increase Competitiveness Support", *Theoretical and Applied Economics*, Volume XVII (2010), No. 5(546), pp. 99-112.
- ITC (2017), Trade Map, www.trademap.org, Erişim Tarihi: 12.03.2019
- SEYFETTİN, E. M., & ŞAHİN, M. (2013), "Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991-2011)", *Karadeniz Araştırmaları*, Sy.37, ss. 111-136.
- TCMB, (2017), <http://evds.tcmb.gov.tr>, E. T: 25.08.2017.
- TUİK (2017), www.tuik.gov.tr, E.T: 20.08.2017.

DEVLET İÇ BORÇLANMA SENETLERİ, DÖVİZ, PETROL PİYASALARININ HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNE ORTALAMA VE OYNAKLIK YAYILMA ETKİLERİ

Serdar KUZU¹

Geliş: 27.06.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.437890

Öz

Petrol fiyatlarında, Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) ve döviz kurlarında yaşanan değişim hisse senedi piyasası üzerinde yarattığı etkiyi incelemek amacıyla önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomi literatüründe kısıtlı çalışmalar sonucunda farklı yönleri ortaya konulan petrol fiyatları, döviz kurlarındaki değişimin, DİBS ve hisse senedi piyasasının ekonomi üzerinde yarattığı etkilerden hareketle, söz konusu değişkenlerdeki değişimlerin yaratacağı risklerin öngörülmesi, hesaplanması ve yönetilmesi sorunu karar alıcılar tarafından oldukça önemlidir. Petrol fiyatları, döviz kurları, DİBS ve BİST 100 arasında fiyat ve oynaklık etkilerini ortaya koyan çalışmanın sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Yayılım etkilerini ortaya koyabilmek için kullanılan yöntemlerden biriside çok değişkenli EGARCH modelidir. Bu çalışmanın amacı 02.01.2005-31.05.2018 tarihleri arasında aylık ortalama döviz kuru, DİBS ve petrol fiyatlarının BIST100 endeksi üzerine yayılım etkilerini ve etki derecelerinin dolar kuru, DİBS ve petrol açısından ortaya koymaktır. Çalışma sonucunda DİBS piyasası ile hisse senedi piyasası arasında anlamlı bir ortalama oynaklık yayılma etkisinin olduğu ve çift yönlü bir yayılma etkisi gözlemlenmiştir. Döviz piyasasının DİBS piyasası ve hisse senedi piyasası üzerinde bir yayılma etkisinin mevcut olduğu fakat petrol piyasası üzerinde ise etkisine ait anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Hisse senedi piyasasından döviz piyasaları, DİBS piyasası üzerinde istatistiki olarak anlamlı oynaklık yayılma etkisinin var olduğu fakat petrol piyasası hakkında ilişkiyi ortaya koyabilecek bir

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, serdar.kuzu@istanbul.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8178-8749>.

kanıt bulunamamıştır. Çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuç ise piyasada yaşanan şokların yarattığı oynaklığın hisse senedi, DİBS ve döviz piyasasında kalıcı, petrol piyasasında ise kalıcı olmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Finansal Piyasalar, Ortalama ve Oynaklık Yayılma, EGARCH, Hisse Senedi.

JEL Kodları:E37, G19, F65

THE MEAN AND VOLATILITY SPREADING EFFECTS OF GOVERNMENT DEBT BILLS, FOREIGN EXCHANGE, OIL MARKETS ON THE STOCK MARKET

Abstract

Changes in oil prices, government domestic debt securities and foreign exchange rates are anticipated as important indicators in order to examine the impact on the stock market. Predicting, calculating and managing the risks of changes in these variables are very important by the decision makers by considering the oil prices, the changes in exchange rates, the effects of the government securities and the stock market on the economy. It is observed that the rare limited studies on the effects of price and volatility between oil prices, exchange rates, Government Debt Bills(DIBS) and BİST 100. One of the methods used to reveal the diffusion effects is the EGARCH model, which is multivariate. The aim of this study is to investigate the effect of monthly average exchange rate, DIBS, and oil prices on the BIST100 index between 02.01.2005 and 31.05.2018, and to show the effect of the exchange rates on dollar exchange rate, DIBS and oil. As a result of the study, there was a significant mean volatility spread effect between the government securities market and the stock market and a bi-directional spreading effect was observed. There is a spread effect on the foreign exchange market on the government securities market and on the stock market but there is no significant effect on the oil market. There was no statistically significant effect of the volatility spread on the exchange market from the stock market, the government securities market, but there was no evidence to suggest the relation about the oil market. Another consequence of the study is that the volatility created by the shocks experienced in the market is permanent in the stock market, the government securities market and the foreign exchange market, but it's not permanent in the oil market.

Keywords: Financial Markets, Mean and Volatility Spread, EGARCH.

Jel Code: E37, G19, F65

Giriş

Volatilite kavramı, negatif ya da pozitif yönde gerçekleşen sapmayı ifade etmekte kullanılmaktadır. Volatilite kavramı bazen olumlu sonuçlar vermesine rağmen, risk olgusu açısından genel olarak negatif sonuçlar üzerine kurulu bir kavramdır (Chong, 2004, s. 13). Dünyada küresel ticaretin giderek yaygınlaşması, döviz kurlarındaki, faiz oranları ve petrol fiyatlarında ani volatilite hareketleri hem ülkelerin makroekonomik göstergelerini hem de işletmelerin sermaye yapılarını etkileyebildiği için karar birimleri riskten korunmayı ya da kaçınmayı küreselleşme stratejilerinin zorunlu bir parçası olarak benimsemektedirler. Özellikle ekonomik ve finansal sistem temel yapıtaşlarında yaşanan hızlı değişimler, faiz oranlarının serbest kalmasıyla birlikte büyük işletmelerin uluslararası piyasalara açılması sonucunda yaşanan kaynak ve döviz girişleri, ülkelerde yerel paranın dışında yabancı para ya da paralar ile işlem yapılabilmesi, 1990 yıllarında sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki engellerin kalkması işletmelerin maliyetlerini, hasılatlarını ve piyasa risk seviyesini önemli ölçüde etkilemiştir. Yaşanan bu gelişmeler dünyada ekonomik mali sistemin dengesinin temel yapı taşlarını yerinden oynatarak volatilite hareketlerini ve belirsizliği arttırmıştır. Piyasalarda fiyat oluşumları piyasada yer alan birçok aktif yatırımcının portföy kararlarından etkilenebilmektedir. İlgili kararlar piyasa içinde ilgili taraflar arasında yaşanan bilgi akışı çerçevesinde oynaklık oluşabilmektedir. Modern portföy teorisinde yer alan çeşitlendirme prensibi çerçevesinde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de herhangi bir piyasa yaşanan volatilite hareketinin, diğer piyasalar üzerinde etkisinin olup olmadığı bir başka ifadeyle piyasalar arasında yayılıp yayılmadığı hususudur.

Petrol fiyatları, piyasada volatilite hareketlerinin ortaya konmasında önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Telçeken, 2014). Bretton Woods'un çöküşü, petrol krizi ve doların devalüasyonu gibi yaşanan olumsuz gelişmeler volatilite hareketlerini arttırmıştır. Günümüzde petrol fiyatlarında yaşanan volatilite hareketleri aynı zamanda piyasada belirsizliği de yansıtmaktadır (Bali & Zhou, 2016). Dünyada yaşanan gelişmeler ile birlikte yaşanan aşırı volatilite hareketleri ve bilgi teknolojisindeki değişimin yarattığı belirsizliği azaltmak için etkin bir risk yönetimi ve finansal deregülasyonlar gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İşletmeler risklerin ortaya konmasında etkili risk yönetimi gerçekleştiremedikleri sürece nice finansal krizlere maruz kalacağımız yadsınamaz bir gerçektir. Karar alıcıların ve portföy yöneticilerinin olası petrol fiyatları, döviz kurları ve faiz oranlarında yaşanabilecek şokların ve bu şokların geçişkenlik hızlarının portföyleri üzerinde yada politikaları üzerinde etkilerini dikkate alıp ve bunları minimize etme çabaları risk yönetimi için büyük önem arz etmektedir (Bernanke, 2006).

Piyasada oynaklığı etkileyebilecek ve alınacak finansal kararlara gösterge oluşturabilmesi açısından bir diğer önemli etken ise döviz kurlarında yaşanan aşırı

volatilite hareketleridir. Bu dalgalanmalar gerek finansal işletmelerin gerekse reel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin geleceğe yönelik beklentilerinde olumsuzluğa yol açarak kısa vadeli kararların uzun vadeli kararlara göre daha öncelik kazanmasına neden olmaktadır. Kur riski, tahmin edilemeyen kur değişimlerinin firma değeri üzerindeki etkisidir (Bernanke, 2006). 1970 yıllarında Bretton Woods'un yıkılışı ile birlikte sabit kur rejiminin terk edilmesiyle volatilite hareketlerinin artması ve globalleşen dünya ticareti ülkeler arasında ticaret hacmini arttırarak işletmeleri kur riskine daha açık duruma getirmiştir

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomide, finansal piyasaların gün geçtikçe daha da bütünleşmesi; finansal piyasaların en önemli parametreleri arasında yer alan döviz, hisse senedi, devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) ve petrol piyasası arasındaki bütünleşme derecesinin ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu noktadan hareketle ilgili parametreler arasında fiyat ve volatilite yayılma etkilerinin ortaya konması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. İlgili değişkenlerin yer aldığı piyasalar arasında ilişki derecesinin ortaya konması riskten korunma stratejisi, finansal deregülasyonu sağlayan politikalar, finansal istikrar, para ve maliye politikası açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı son dönemlerde gözlemlenen petrol fiyatları, DİBS ve döviz kurlarında yaşanan volatilite hareketlerinin hisse senedi piyasası üzerindeki ortalama-oynaklık yayılım etkisini ortaya koymaktır. Özellikle literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında sadece döviz ya da petrol piyasasındaki belirsizliklerin hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini dikkate alan çalışmalar yer almakta, döviz, petrol ve DİBS piyasalarının tümünü dikkate alan çalışmanın çok kısıtlı bulunması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Literatür

Hisse senedi ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda, aradaki ilişki “geleneksel (klasik) yaklaşım” ve “portföy dengesi yaklaşımı” olmak üzere iki farklı görüş açısından ele alınmıştır. Klasik yaklaşıma göre döviz kurunda değişime yol açan ana unsurlar para arz ve talebinde yaşanan değişim sonucudur. Bu yaklaşımda döviz kurunda yaşanan bir değişim ilgili ülkenin makroekonomik parametrelerini (rekabet, reel gelir ve dış ticaret dengesi vb.) etkileyerek bunun sonucunda hisse senedi piyasasını etkilemektedir. Reel gelirin değişmesi ise işletmelerin cari ve nakit akımları ve hisse senedi piyasalarını etkilemektedir (Dornbusch & Fisher, 1980). Klasik yaklaşıma göre döviz kurunda yaşanan şoklar hisse senedi piyasasını pozitif etkilemektedir. Portföy dengesi yaklaşımına göre ise, döviz kurunda yaşanan şoklar hisse senedi piyasasını negatif etkilemektedir (Aktaş, Kayalidere, & Karataş, 2018). Ayrıca bu yaklaşıma göre hisse senedi fiyatından döviz kuruna doğru ilişkinin var olduğu ifade edilmektedir.

Erdem vd. (2005), Türkiye’de Ocak 1991-Ocak 2004 dönemini arasında, aylık verileri ele alındığı, hisse senedi fiyat endeksleri ile faiz oranı, döviz kuru, enflasyon oranı, sanayi üretimi ve M1 para arzı gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin oynaklık yayılım etkisini ortaya koymak için EGARCH modelinden faydalanmışlardır. Çalışma sonucunda hisse senedi piyasasında yer alan endeksler (hizmet hariç) ve döviz piyasasından, IMKB 100 ve sanayi endeksine doğru tek yönlü bir yayılım etkisinin var olduğunu tespit etmişlerdir.

Yoon/Kang (2007) Kore’de döviz, tahvil, hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada GARCH modelini kullanmıştır. Çalışmada oynaklık yayılma etkisini kriz öncesi ve sonrasında ele alarak değerlendirme yapılmış olup, çalışma sonucunda kriz sonrasında oynaklık yayılım etkisinin daha yüksek olduğu, piyasalar arasında oynaklık yayılmasında en önemli etkiyi hisse senedi piyasasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gay (2008), 1999-2006 dönemleri arasında Çin, Rusya, Brezilya ve Hindistan’da petrol fiyatları, döviz kuru ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada ARIMA modelini kullanmıştır. Çalışma sonucunda döviz kurunun hisse senedi getirisini etkilediği, petrol fiyatlarının ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Beer ve Hebein (2008), 1997- 2004 dönemleri arasında G8 ülkelerinden ABD, Kanada, İngiltere, Japonya ile beş gelişmekte olan Asya ülkelerinden Singapur, Güney Kore, Hong-Kong, Filipinler ve Hindistan döviz kuru ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada EGARCH modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda gelişmekte olan ülkelerin ekonomisinde döviz ve hisse senedi piyasalarında oynaklığın kalıcı etkiler yarattığı, gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde ise döviz ve hisse senedi piyasalarında oynaklığın kalıcı etkiler yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Park ve Ratti (2008), 19686-2005 dönemleri arasında ABD ve 13 Avrupa ülkesi üzerinde petrol fiyat volatilitesi, hisse senedi getirileri, faiz oranları, tüketici fiyatları ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi çok değişkenli VAR modeli ile ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda olası bir oynaklık durumunda bir ülke dışında diğer ülkelerin hisse senedi getirilerinin negatif etkilendiği gözlemlenmiştir.

Çiçek (2010), 2004-2008(Nisan) dönemleri arasında Türkiye’de DIBS, döviz kuru ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada EGARCH modelini kullanmıştır. Çalışma sonucunda döviz ve hisse senedi piyasası arasında oynaklık yayılım etkisinin çift yönlü, DIBS ve hisse senedi piyasası arasında oynaklık yayılım etkisinin de çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında oynaklığın yarattığı olası şokların döviz ve hisse senedi piyasaları üzerinde ciddi ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir.

Öztürk (2010), 1 Nisan 2002 -30 Eylül 2009 tarihleri arasında Türkiye’de Gösterge faiz oranı ve döviz kuru getirisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada ARCH modellerini kullanmıştır. Çalışma sonucunda Gösterge faiz oranı ve döviz kuru getirisi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin mevcudiyeti tespit edilmiş olup, ilişkinin boyutunun ise çok boyutlu ve karmaşık bir yapı sergilediği gözlemlenmiştir.

Berke (2012), 2002:4-2012:7 dönemi günlük verileri ile Türkiye’de döviz kuru ve hisse senedi arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda döviz kuru ve hisse senedi arasında negatif ilişki bulunduğu gözlemlenmiştir.

Doğru ve Recepoğlu (2013), 1980-2012 dönemi aylık verileri ele alarak Türkiye’de DİBS, döviz kuru ve hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada eş-bütünleme testi yanında birkaç ekonometrik model kullanmışlardır. Çalışma sonucunda döviz ve hisse senedi piyasası arasında uzun dönemde bir eş bütünleme ilişkisi tespit edilmiş olup, ilişkinin uzun dönemde pozitif, kısa dönemde ise negatif olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında ilişkinin yönünün ise döviz piyasasında hisse senedi piyasasına doğru olduğu tespit edilmiştir.

Güler ve Nalın (2013), Türkiye’de Şubat 1997-Kasım 2012 dönemleri arasında petrol fiyatları, İMKB100, İMKB Sınai ve İMKB Kimya, Petrol ve Plastik Endeksleri arasında ilişki Granger nedensellik testi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda seriler arasında eş bütünleşme olduğu fakat seriler arasında bir nedenselliğin bulunamadığı tespit edilmiştir.

Ceylan ve Şahin (2015), 2006- Nisan 2015 dönemleri arasında Türkiye’de BİST getiri endeksi, mali, sanayi, teknoloji ve hizmet getiri endeksleri ile döviz piyasası üzerinde ilişkiyi ortaya koymak için yaptığı çalışmada Johansen Ko-Entegrasyon ve Hata Düzeltme modelini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda döviz kuru ve hisse senedi fiyatlarının aynı seviyede durağan ve ko-entegre oldukları, döviz kurundan hisse senetleri fiyatlarına doğru güçlü bir nedensel ilişkin olduğu ve hisse senetlerinden döviz kurlarına doğru nedensel ilişkiye ise rastlanmadığı tespit edilmiştir.

Aktaş vd (2018) petrol fiyatları ve dolar kurundan BİST100 endeksine doğru ortalama ve oynaklık yayılımının etkilerini incelemek ortaya koymak için çalışmada 18.09.2012-15.09.2017 dönemi arasında BİST 100, petrol fiyatları ve dolar kuru verilerini kullanmışlardır. Model olarak E-GARCH modelini kullanılmış olup çalışma sonucunda dolar kurundan BİST100 endeksine doğru anlamlı pozitif etki görülürken, petrol fiyatlarından BİST100 endeksine doğru istatistiksel olarak anlamlı etki bulunamamıştır.

Literatürde yapılan çalışmaların tümünü ele alındığında hisse senedi piyasasını etkileyen birçok makroekonomik faktörlerin yer aldığı görülmektedir. Yapılan ça-

lışmaların genellikle hisse senedi ve döviz piyasalarının getirileri arasında ortalama ve oynaklık ilişkisinin çoğunlukla mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Fakat yapılan çalışmaların çoğuna bakıldığında genellikle çalışmada kullanılan parametrelerin kısıtlı kaldığı ve genellikle gelişmiş piyasalar üzerinde yapıldığı gözlemlenmektedir. Literatürde yer alan bu boşluğu doldurabilmek amacıyla gelişmekte olan ülke örneği olarak Türkiye'yi ele alıp hisse senedi piyasasını etkileyebilecek parametre sayısı artırılmıştır. Özellikle DİBS, Petrol, Döviz ve Hisse senedi parametrelerini ele alan çalışmaların çok kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Özellikle bu çalışma ileriki aşamalarda hisse senedi piyasasını etkileyebilecek çalışmamızda yer almayan diğer makroekonomik faktörlerin eklenmesiyle daha sağlıklı sonuçlar görebilmemiz mümkün olacaktır.

2. Veri ve Metodoloji

Geleneksel ekonomik modeller varyansın gecikmeli değerlerinin yani gecikmeli öngörü hatalarının karelerinin sabit olduğunu varsaymaktadır. Günümüz finansal piyasalarında birçok değişkenin birbiri ile çok yönlü ilişkisinden dolayı parametreler değişken yani volatil bir yapı sergilemektedir. Bundan dolayı bu tür parametrelerin geleneksel ekonomik modeller ile açıklanması mümkün değildir. Bir başka ifadeyle hataların varyansının zaman içinde değişmez olduğu varsayımını mümkün kılmamaktadır. Geleneksel modellerde zaman serisi verilerinin sabit varyans içeren modellerde kullanılmasına rağmen ilişkinin sadece bir yönü dikkate almaktadır. Tam da bu noktada Engle (1982) yılında zaman serisi değişkenlerinin, Finansal varlıkların dinamik bir yapı sergilediğini ve zaman içinde zaman serisi değişkenlerinin varyansının sabit olmadığı, sürekli değiştiği varsayımına dayanan ARCH (Autoregresif Conditional Heteroskedasticity-Otoregresif Koşullu Değişen Varyans) modellini öne sürmüştür (Engle, Ng, & Rothschild, 1993).

Günümüzde volatilitesi yüksek finansal parametrelerinin verileri ele alındığı çalışmalar, geleneksel yöntemler arasında yer alan doğrusal zaman serisi modelleri yerine, doğrusal olmayan koşullu değişken varyans ekonometrik modellerinin kullanımını gerekli kılmıştır. ARCH modelinde yapılan çalışmalarda gecikme değerleri çok gerilere gidildiği için, modelin tahmini için çok sayıda parametrenin tahmin edilmesi gerekmektedir. İşte tam bu noktada yer alan sakıncayı giderebilmek için 1986 yılında Bollerslev tarafından ARCH modelinin eksikliği olan geçmiş verilerin hata değerlerinin karelerinin ortalamasını dikkate alan Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modelini ortaya atmıştır. (Bollerslev, Engle, & Wooldridge, 1988). Geleneksel modeller sadece sabit varyans modeli üzerine kurulmasına rağmen, GARCH modeli bünyesinde sabit varyans, koşullu varyans ve hata terimlerinin karelerini dikkate aldığı daha sağlıklı sonuçlar vermektedir (Brandt & Jones, October 2006).

Finansal piyasalarda özellikle gelişmekte olan piyasalarda işlem gören finansal varlıklara ait volatilitte piyasalardan gelen bilgilere her zaman aynı tepkiyi vermediğinden dolayı GARCH gibi modeller gelen bilgilere simetrik tepki vereceğİ varsayımına dayandığİ iini asimetrik durumlarda GARCH modeli yetersiz kalmaktadır. Çünkü GARCH modeli ister pozitif ister negatif olsun piyasadan gelen her bilginin etkisini yönünden bağımsız bir şekilde ayırıştırıramamaktadır. Bu aşamada GARCH modellerini bu açık yönünü tamamlamak için Nelson (1991) tarafından koşullu varyansın logaritmik üstel fonksiyonunu ele alan EGARCH modeli ortaya koymuştur (Brandt & Diebold, 2006).

Finansal piyasalarda özellikle gelişmekte olan piyasalarda işlem gören finansal varlıklara ait volatilitte piyasalardan gelen bilgilere her zaman aynı tepkiyi vermediğinden dolayı GARCH gibi modeller gelen bilgilere simetrik tepki vereceğİ varsayımına dayandığİ iini asimetrik durumlarda GARCH modeli yetersiz kalmaktadır. Çünkü GARCH modeli ister pozitif ister negatif olsun piyasadan gelen her bilginin etkisini yönünden bağımsız bir şekilde ayırıştırıramamaktadır. Bu aşamada GARCH modellerini bu açık yönünü tamamlamak için Nelson (1991) tarafından koşullu varyansın logaritmik üstel fonksiyonunu ele alan EGARCH modeli ortaya koymuştur (Brandt & Diebold, 2006).

4. Bulgular

Çalışmanın amacı dolar kuru, petrol fiyatları, faiz oranlarında yaşanan oynaklığın hisse senedi piyasası üzerinde nasıl bir etki yarattığınİ ortaya koyabilmektir. Bu amaçla 01.01.2005-31.05.2018 dönemleri için aylık BİST100, Dolar, Petrol ve DİBS aylık ortalama nominal getiri değeri kullanılmıştır. Çalışmada yer alan veriler TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), IMF ve Bloomberg'den ham bir şekilde alınıp derlenmiştir. Çalışmada ilgili değİşkenlere ait logaritmik getiri serisi oluşturulmuş olup, serilerin oluşturulmasında aşağİdaki formülden faydalanılmıştır.

$$r_t = \log y_t - \log y_{t-1} \quad (1)$$

Çalışmada kullanılan değİşkenlere ait tanımyıcı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Yer Alan Değİşkenlere ait Açıklayıcı Bilgiler

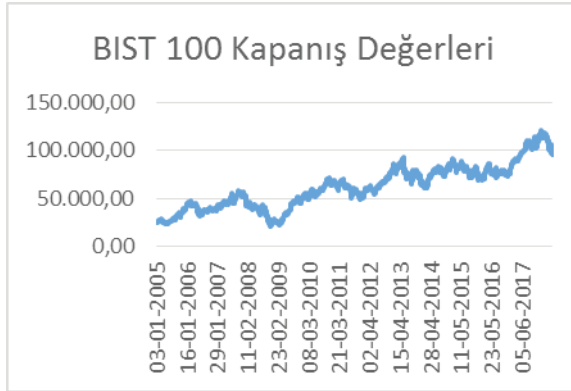
Değİşkenler	Aıklamalar
GDİBS	DİBS Getiri serisi
GDOLAR	TL/USD Getiri serisi
GPETROL	Petrol Getiri serisi
GBIST100	BIST Getiri serisi

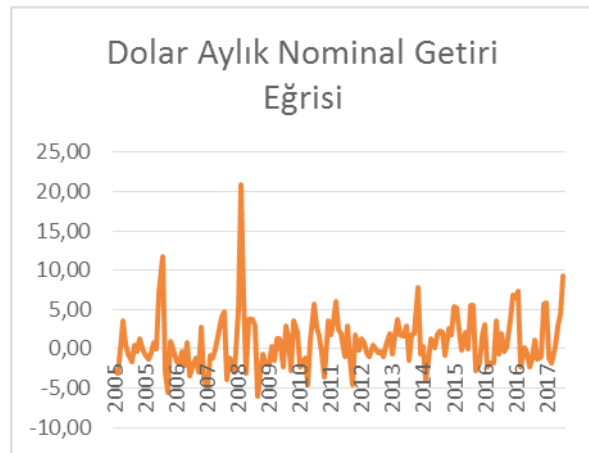
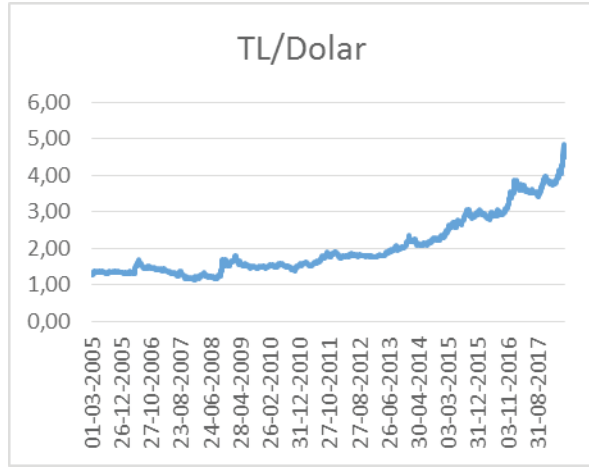
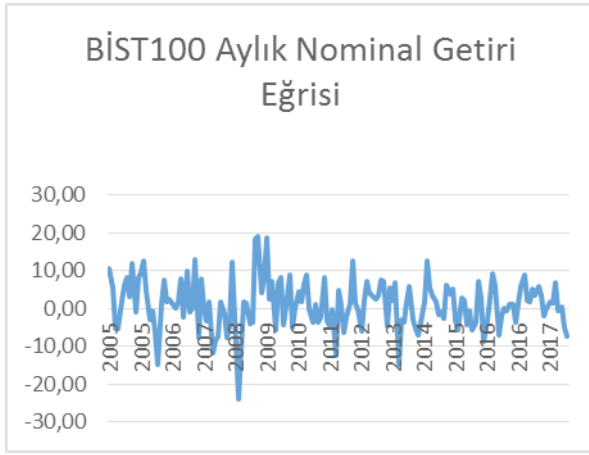
Kaynak: TİK (Türkiye İstatistik Kurumu), IMF ve Bloomberg'den ham bir şekilde alınıp derlenmiştir

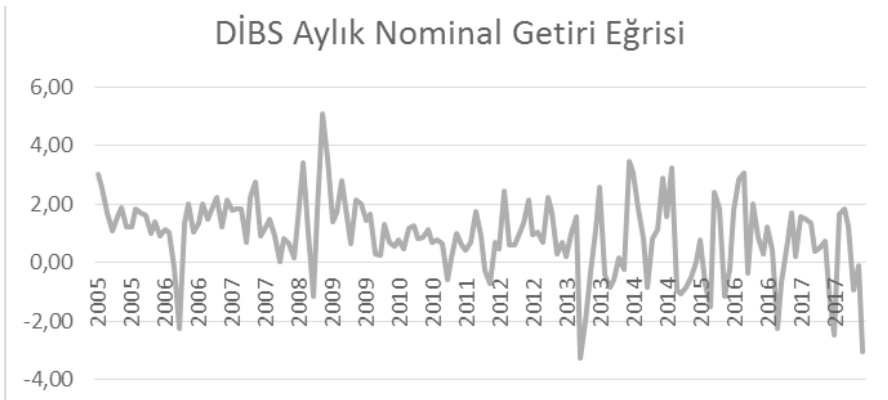
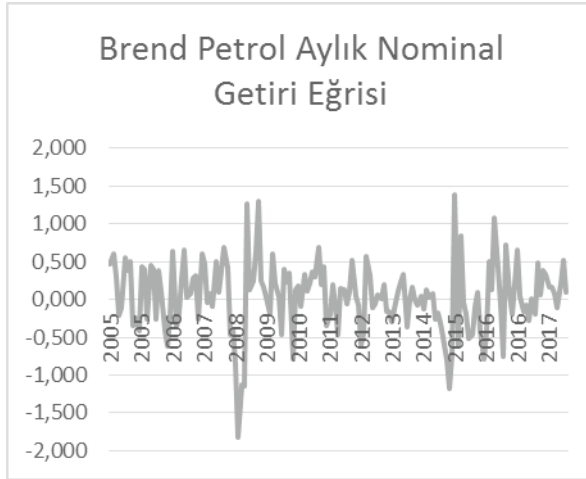
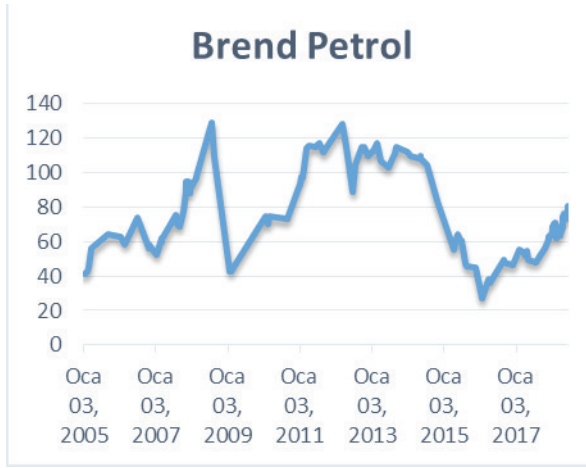
Grafik 1’de yer alan parametrelere bakıldığında yıllar itibariyle gösterdikleri düzenli olmayan iniş-çıkışlar görülmektedir. Bu nedenle, serilerin durağan olmayan bir yapı içerdiği söylenebilir. Çeşitli parametrelerde oynaklıklar birbirini izlerken bazı dönemlerde ilgili parametreler bu doğrusal oynaklıktan farklı bir durum ortaya koyduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Volatilite yoğunlaşması finansal zaman serilerinin en önemli özelliklerinden birisidir. Bu durumun en kayda değer sonucu ise varyansın zamana göre değişkenlik göstermesidir.

İlk aşamada parametrelerin durağanlık gösterip göstermediğini Augmented Dickey Fuller Testi (ADF) kullanılmıştır. ADF testi yapılmasındaki amaç model hesaplama öncesinde öncelikle ARCH ve GARCH modellerinin durağan zaman serilerine ihtiyaç duymaları gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Başlangıçta verilerin durağan bir yapı sergilemedikleri bundan dolayı verilerin ilgili modellerde uygulanabilmesi için durağanlaştırılması gerekmektedir. Grafik 1’de BIST 100 kapanış değerlerinin yer aldığı grafik yer almaktadır.

Grafik 1’de yer alan grafikler incelendiğinde çalışmada değişkenlerin yıllar itibariyle gösterdikleri eğilim gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde, düzenli olmayan iniş-çıkışlar görülmektedir. Bu nedenle, serinin durağan olmayan bir yapı içerdiği söylenebilir. Çeşitli parametrelerde oynaklıklar birbirini izlediği bazı dönemlerde BİST100 bu doğrusal oynaklıktan farklı bir durum ortaya koyduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Volatilite yoğunlaşması finansal zaman serilerinin en önemli özelliklerinden birisidir. Bu durumun en kayda değer sonucu ise varyansın zamana göre değişkenlik göstermesidir.

Grafik 1. BIST 100, Dolar, Petrol ve DİBS Kapanış Değerleri ve Logaritmik Getirileri

Grafik 1 incelendiğinde, küçük değişimleri küçük değişimler, büyük değişimleri ise büyük değişimleri izlediği görülmektedir. Bu durum oynaklık kümelemesi olarak adlandırılmaktadır. İlgili değişkenlerin hem getiri hem de kapanış değerleri açısından ele alındığında bazı dönemlerde oynaklıkların açıkça gözlemlendiği görülmektedir. Özellikle bazı dönemlerde (2008 krizi) oynaklığın daha da arttığı şekillerden görülebilmektedir. İlgili değişkenlerden TL/USD baktığımızda 2014 yılından günümüze kadar artan bir trendde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında temel neden 2014 yılından itibaren ABD Merkez Bankası FED parasal genişlemeyi yavaşlatması ve tahvil alım programlarını durdurmasıdır. Ayrıca FED faiz artırımına gitmesi sonucunda gelişmekte olan ülkelerde sıcak para çıkışının hızlanması piyasaları olumsuz bir şekilde etkilemeye devam etmektedir. Özellikle bu dönemlerde artan TL/USD karşılık, TCMB faiz oranlarını arttırarak, sıkı para ve maliye politikaları izleyerek TL/USD yaşanan oynaklığı bir nebze gidermeye çalışmıştır. Dünya piyasalarında yaşanan bu gelişmeler sonrasında petrol fiyatları, döviz ve hisse senedi piyasaları ve DİBS aşırı oynaklıklar yaşanmasına neden olmuştur.

Tablo 2. GDİBS, GDOLAR, GPETROL, GBİST Tanımlayıcı İstatistikler

	GDİBS	GDOLAR	GPETROL	G BİST100
Ortalama (Mean)	0.093	0.041004	0.03831	0.042606
Median	0.0000	0.00001	0.00000	0.00000
Maximum (Maksimum)	5.0800	7.2968	19.87700	12.8932
Minimum (Minimum)	-3.270	-11.250	15.492	-10.4737
Standard Deviation (Standart Sapma)	0.01249	0.015248	0.01149	0.02579
Skewness (arpıklık)	0.0698	0.85492	0.19874	0.30471
Kurtosis (Basıklık)	29.6874	8.4687	7.4589	5.27168
Jarque-Bera	2015.78 (0.0356)	1918.843 (0.0019)	505.982 (0.0142)	40152.715 (0.0023)
ARCH LM	1.2075	1.1049	1.0040	-0.9576

Not: () parantezi içindeki değerler Jarque Bera testinin anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 2’de ilgili değişkenlerin günlük getirilerinin sabit ya da değişen varyans yapısına sahip olup olmadığı ile ilgili istatistiksel değerleri yer almaktadır. Tablo 2’de yer alan istatistiki değerlere baktığımızda ortalama olarak tüm değişkenlerin pozitif getiriye sahip oldukları, standart sapma açısından petrol ve dolar kurunun yüksek olduğu görülmektedir. Getiri açısından en yüksek getiriye sahip olan para-

metrenin BIST 100 olduğu gözlemlenmiştir. Standart sapma açısından bakıldığında en yüksek sapma BIST100 bir diğer değişle Hisse senedi piyasasında gözlemlenmiştir. Dalgalanma açısından en büyük volatilité hareketinin bir diğer değişle maksimum ve minimum değerler arasında en büyük farkın hisse senedi piyasasında olduğunu işaret etmektedir. Çarpıklık değerleri açısından değerlere bakıldığında tüm değişkenlerin sıfır civarında değer aldıkları yani her piyasanın getirilerinin dağılımının simetrik bir yapı göstermektedir. Basıklık açısından incelendiğinde her bir parametrenin değerinin 3'ten büyük olması, getirilerin dağılımlarının leptokurtik olduğu bir başka ifadeyle normal dağılım göstermediği uç değerler içerebildiğini göstermektedir. İlgili istatistiki değeri ifade eden bir başka değişken olan Jarque-Bera istatistiği %1 anlamlılık seviyesinde, değişkenlerin getiri dağılımının normal dağılım göstermediğini ortaya koymaktadır. İlgili değişkenlerin getiri dağılımlarına bakıldığında finansal serilerin volatilité hareketlerini bünyesinde taşıdıklarını bir diğer ifadeyle oynaklık kümesini bünyesinde taşıdığı gözlemlenmektedir. Normal dağılım göstermeyen bu getiri dağılımının değişen varyans sorununu bünyesinde bulundurduğu için otoregresif koşullu değişen varyans modelleri bulunmuştur. Bu konu üzerinde Mandelbrot (1963), Fama (1965) ve Engle (1982) tarafından bu konu hakkında ilgili tespitler yapılmıştır. Oynaklığın modellenmesinde otoregresif koşullu değişen varyans modellerinden yararlanılmakta olup, bu modellerinde ilki olan ARCH, Engle (1982) tarafından ortaya konmuştur. Bu model geçmiş dönemlerden yaşanan volatilité hareketlerinin koşullu varyans üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda ARCH etkisinin olup olmadığını test etmek için Engle (1982) tarafından ortaya konan ARCH-LM yapılmıştır. İlgili parametrelerin getiri serisinin volatilité yapısının ortaya konmasında koşullu varyans denkleminin hata terimleri kullanılmaktadır. Bunun için ARCH koşulunun sağlanıp sağlanmadığı hususunda ARCH LM testi yapılmış olup, testin istatistiki sonuçları Tablo 2'de yer almaktadır. İstatistiki sonuçlarına göre %10 anlamlılık seviyesinde açıkça ARCH etkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Finansal piyasalarda özellikle gelişmekte olan piyasalarda işlem gören finansal varlıklara ait volatilité piyasalardan gelen bilgilere her zaman aynı tepkiyi vermediğinden dolayı GARCH gibi modeller gelen bilgilere simetrik tepki vereceği varsayımına dayandığı içini asimetrik durumlarda GARCH modeli yetersiz kalmaktadır. Çünkü GARCH modeli ister pozitif ister negatif olsun piyasadaki gelen her bilginin etkisini yönünden bağımsız bir şekilde ayırtıramamaktadır. Bu aşamada GARCH modellerini bu açık yönünü tamamlamak için Nelson (1991) tarafından koşullu varyansın logaritmik üstel fonksiyonunu ele alan EGARCH modeli ortaya koymuştur (Brandt & Diebold, 2006). DİBS, döviz kuru, petrol fiyatı ve hisse senedi piyasaları arasında fiyat ve oynaklık yayılma etkilerini gösteren (1), (2) ve

(3) nolu denklemde gösterilmiştir. (3) nolu denklemde yer alan δ kaldıraç etkisini temsil etmekte ve modelin asimetrisinin ölçümünde söz konusu katsayının istatistiki olarak anlamlılığını değerlendirmekte bir başka ifadeyle, dört piyasada da %1 seviyede anlamlı sonuç verdiği için modele dahil edilmiştir.

$$R_{i,t} = c_i + X\vartheta + \varepsilon_{i,t}, \varepsilon_{i,t} \parallel \Omega_{i,t-1} \sim (0, \sigma_{i,t}^2) \quad (1)$$

$$\sigma_{i,t}^2 = \exp\left\{a_i + \sum_{j=1}^4 \gamma_{i,j} f(z_{j,t-1}) + \beta_i \ln(\sigma_{i,t}^2)\right\} j = 1,2,3,4 \text{ ve } z_{j,t-1} = \frac{\varepsilon_{j,t-1}}{\sigma_{j,t-1}} \quad (2)$$

$$f_j(z_{j,t-1}) = \left\{ \left((z_{j,t-1}) - \varepsilon(z_{j,t-1}) \right) + \delta z_{j,t-1} \right\}, j = 1,2,3,4 \quad (3)$$

Denklemlerde yer alan (R_t) değişkeni her bir parametrenin t döneminde getirisini, (ϑ) değişkeni ise parametrelerin matrisini, (X) ise açıklayıcı değişkenleri ifade etmektedir. Bu yapılandırma ile i piyasasındaki haberler j piyasasındaki bilgi setinin bir parçası haline gelmektedir. Buna göre, $i \neq j$ için parametrenin istatistiksel olarak anlamlı olması, piyasalar arasında fiyat (ortalama) yayılma etkisinin varlığını, bir bakıma fiyat bilgisi etkinliğini yansıtacaktır (Çiçek, 2010). β_i oynaklığın kalıcılık derecesini, $\gamma_{i,j}$ ise j parametresinden i parametresine doğru oynaklık yayılma etkisini ortaya koymaktadır. $z_{j,t-1}$ ise $t - 1$ zamanda hata terimini, $\varepsilon(z_{j,t-1})$ ise $z_{j,t-1}$ beklenen mutlak değerini ortaya koymaktadır. δ_j ise i piyasasından kaynaklı oynaklığı üzerindeki asimetrik etkiyi, $(z_{j,t-1}) - \varepsilon(z_{j,t-1})$ ise olası bir şokun etki derecesi, $\delta z_{j,t-1}$ ise olası bir şokun yönünü tespit edilmesinde kullanılmaktadır. δ_j asimetri parametresini ifade etmekte olup $\delta = 0$ ise modelin simetrik olduğunu ancak EGARCH modelin koşullu varyansın her zaman pozitif olması gerekliliğini sağlamaktadır. Asimetri etkisinin olabilmesinin temel koşulu δ parametresinin sıfırdan farklı olması gerekmektedir. Negatif δ parametresinde beklenmedik negatif şoklar, oynaklık üzerinde pozitif şoklardan daha büyük etki yaratacaktır. Pozitif δ parametresinde ise tersi durum ortaya çıkacaktır.

Tablo 3. BIST 100 Endeks Getirisi İçin Oluşturulan Ortalama ve Oynaklık Yayılma Etkilerinin EGARCH Modeli ile Tahminine İlişkin İstatistikî Sonuçlar

	GDİBS	GPETROL	GDOLAR	GBIST
<i>Varyans Denklemi</i>				
α_j	0,0004*	0,0184*	0,1075*	0,1248*
	(-10.015)	(-6,149)	(0.5046)	(0.0278)
	[0,50510]	[0,1056]	[0,1579]	[0,0358]
γ_i DİBS	-0,4035*	-0,0325*	-0,0041*	0,00351*
	(-2,8514)	(-6,1281)	(-0.1540)	0,01456
	[0,0925]	[-0,3288]	[-0,7887]	0,94571
γ_i PETROL	-0,1035*	-0,0129*	-0,0051*	0,00291*
	(-1,7914)	(-5,1451)	(-0.4500)	0,02156
	[0,1225]	[-0,1792]	[-0,6575]	0,8751
γ_i DOLAR	-0,01489*	0,2315*	0,01587*	0,0004*
	(-7.1015)	-60.150	-20.153	(-10.015)
	[0,0110]	[0,1257]	[0,1473]	[0,35511]
γ_i BİST	-0,0068*	0,01739*	0,0875*	0,9651*
	(-3.1059)	(-6.0150)	-25.015	(-5.983)
	[0,1710]	[-0,2210]	[0,50510]	[0,5687]
δ_j	-0,3289*	0,1219*	-0,1519*	-0,1085*
	(-17.2035)	14.150	11.530	-13.012
	[0,1125]	[0,8579]	[0,3578]	[0,0051]
β_i	-0,1258*	0,1247*	0,7049*	0,9259*
	-18.215	691.509	44.359	-5.755
	[0,6210]	[0,1479]	[0,1124]	[0,0045]

Not: [] içindeki değerler ilgili test için olasılık değerini göstermektedir. *%1 anlamlılık seviyesini yayılma etkisini, () parantezi içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

Parametreler arasında oynaklık yayılma etkisini ortaya koymak amacıyla oluşturulan Tablo 3'te yer alan istatistikî değerlere bakıldığında yaşanan her bir volatilite hareketinin diğer piyasaları etkilediği gözlemlenmektedir. DİBS yani faiz oranları açısından ele alındığında; faiz oranlarının petrol, dolar ve hisse senedi fiyat değişimlerinden negatif yönde etkilendiği ve katsayılar negatif değerleri bünyesinde bulundurduğu için istatistikî olarak anlamsız değerler taşımaktadır. Bir başka ifadeyle DİBS piyasasında diğer piyasalara yönelik anlamlı bir yayılma etkisinin mevcudiyeti gözlemlenmemiştir. Petrol fiyatları açısından ise hisse senedi piyasası yani BIST 100'e doğru pozitif bir yayılma etkisinin olduğu fakat anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Dolar kuru açısından ele alındığında ise dolar kurunun oynaklık yayılma etkisinin pozitif değerler aldığını bir başka deyişle dolar kurun-

da yaşanabilecek volatilitte hareketleri BİST100 endeksi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanında dolar kurunda yaşanan volatilitte etkisi BIST100 endeks getirisini azaltıcı yönde, petrol fiyatlarındaki volatilitte hareketi BIST 100 endeks getirisini artırıcı yönde hareket ettirmektedir. Modelde kaldıraç etkisini ortaya koymak için δ katsayısına bakılmakta olup, katsayının istatistiki değerleri anlamlı sonuçlar sergilemiştir. Bu durum bizlere piyasada yer alabilecek haberlerin etkisinin asimetrik bir yapı sergilediği bir başka değişle piyasaların hem negatif hem pozitif şoklara verebileceği tepki farklılık arz etmektedir. Çalışmada negatif şokların pozitif şoklara oranla daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. İlgili katsayı değerlerine bakıldığında en yüksek değerin DİBS piyasasında olduğu gözlemlenmiş olup, petrol ve döviz piyasasında pozitif diğer piyasalarda ise negatif değerler almıştır.

Oynaklığın etkisini gösteren β katsayısına bakıldığında tüm piyasalar açısından katsayının 1'den küçük olduğu gözlemlenmiş olup, durağanlığının sağlandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Özellikle dolar ve BİST100 piyasasında katsayının yüksek değerler alması, şokların etkisinin piyasada etkisini daha uzun hissettirdiği diğer piyasalarda çok uzun süre etki yaratmadığının ortaya koymaktadır. Bu durum bizlere döviz piyasalarının diğer piyasalara göre BIST 100 üzerine daha etkili olduğu sonucuna ulaştırabilmektedir. Sonuç olarak oynaklık açısından ele alındığında hisse sendi piyasası ile döviz piyasaları arasında çift yönlü etkileşimin olduğu, diğer piyasalar ile hisse senedi piyasası arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Son zamanlarda ülkemizde yaşanan döviz kurlarındaki volatilitte hisse senedi piyasasına direkt etkili olduğunu gözlemlenmekteyiz. Döviz kurlarında yaşanan artışın sonuçlarının direkt olarak hisse senedi piyasasına yansdığına ya da hisse senedi piyasasında yaşanan artış ya da azalışın gerçekte döviz kurlarına yansdığına görülmektedir. Çalışmamızda da hisse sendi piyasası ile döviz piyasaları arasında çift yönlü etkileşimin olduğu sonucu bu durumu destekler niteliktedir. Çalışmada Petrol fiyatları açısından ise hisse senedi piyasası yani BIST 100'e doğru pozitif bir yayılma etkisinin olduğu fakat anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir. Piyasalara baktığımızda petrol fiyatlarında yaşanan volatilitte hareketleri direkt olarak BIST 100 etkisini zaman zaman gösterdiğini görmekteyiz. Yurtdışında diğer ülkelerde yapılan çalışmalarda da petrol fiyatlarındaki değişim direkt olarak hisse senedi piyasalarına yansmadığı, zaman zaman tepki verdiği ortaya konmuştur. Çalışmamızda da görüleceği üzere petrol piyasası ile hisse senedi piyasası arasında etkileşimin mevcut olduğu fakat anlamlı bir etkileşim olmadığı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Çalışmada beklentilere tek uymayan durumun DİBS piyasasından diğer piyasalara yönelik anlamlı bir yayılma etkisinin mevcudiyeti gözlemlenmemiş olmasıdır. Çünkü faiz oranlarının bir göstergesi olan DİBS gösterge faizinin hisse senedi piyasasıyla ilişkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gelişmiş ülkelerde

yapılan çalışmalar ilişkinin mevcudiyetini ortaya koyarken ülkemizde bu durumun ortaya çıkmasında etkin bir faiz piyasasının olmamasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Çalışmada dolar kuru, petrol fiyatları, faiz oranlarında yaşanan oynaklığın hisse senedi piyasası üzerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koyabilmek amacıyla 03.01.2005-11.06.2018 dönemleri için günlük BIST 100 endeksi kapanış verileri, günlük petrol fiyatları, TL/USD kuru ve DİBS verileri kullanılmıştır. İlgili parametrelerin yıllar itibarıyla nasıl bir etkileşim içinde oldukları EGARCH metodu ile ortaya konması amaçlanmış olup, analiz sonucunda ortalama ve oynaklık yayılma etkilerinin istatistiki olarak çoğunlukla anlamlı sonuçlar gözlemlenmiştir.

Çalışma bulgularında faiz oranları ile BIST piyasası arasında çift yönlü, Petrol, DİBS ve BIST piyasasında döviz piyasasına doğru tek yönlü bir ilişkinin mevcudiyeti gözlemlenmiştir. Petrol, döviz ve hisse senedi piyasasından DİBS piyasasına doğru negatif bir oynaklık yayılma etkisinin mevcut olduğu gözlemlenmiştir. DİBS piyasasında fiyat volatilitesi üzerinde döviz, petrol ve hisse senedi piyasasının etkili olduğu görülmektedir. Döviz kuru oynaklığı üzerinde faiz oranlarındaki ve hisse senedi piyasası üzerindeki değişimin etkisi bulunduğu ancak petrol fiyatlarının etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Faiz oranları ile hisse senedi getirisi arasında negatif yönlü bir ilişki mevcudiyetinin çıkması faizin hisse senedi için alternatifi olduğu düşüncesinden olduğu düşünülmektedir. Çünkü faiz oranlarında yaşanan volatilitate hareketleri ilginin hisse senedi piyasasından riski olmayan tahvil bono piyasasına kaydıracaktır.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda, döviz piyasasında yaşanan volatilitate hareketleri hisse senedi piyasa getirisi üzerinde negatif etki yaratırken aynı zamanda oynaklığını da arttırdığı gözlemlenmiştir. Petrol fiyatlarındaki volatilitate hareketleri ise hisse senedi piyasası üzerinde anlamlı bir etki yaratmasa da hisse senedi getirisini etkilediği görülmüştür. Çünkü petrol fiyatlarında ki artış artan girdi maliyetleri ve bunun sonucunda fiyatların artması ülke ekonomisini etkilemekte ve işletmelerin hisse senetleri fiyatları üzerinde düşüş eğilimi oluşturmaktadır.

Döviz piyasası ile hisse senedi piyasası arasındaki negatif ilişki beklentilere yönelik gerçekleşmiştir. Döviz piyasasında yaşanabilecek arz fazlalığı ülkeye döviz girişine işaret ettiği için, gelen sıcak para yatırımcıları hisse senedi piyasasına doğru yöneltecektir. Çalışmada yer alan piyasalara ilişkin olarak gelebilecek tüm iyi ya da kötü haberlere oynaklık üzerinde asimetrik etki yarattığı bir başka ifadeyle negatif şoklar ile pozitif piyasa oynaklığı üzerine yaratacağı etki farklılık yaratacaktır. Çalışmada negatif şokların hisse senedi piyasası oynaklığı üzerinde pozitif şoklara

göre daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle faiz oranları, petrol piyasası ve hisse senedi piyasasında negatif şokların pozitif şoklara göre daha etkili olduğu, döviz piyasasında ise olumlu haberlerin olumsuz haberlere göre oynaklığı daha fazla arttırdığı gözlemlenmektedir.

Son dönemlerde ülkemizde gün geçtikçe artan volatilitate hareketleri piyasaları birbirileri ile daha bağlantılı hale getirmiştir. Özellikle lkemizde son dönemlerde döviz kurlarında yaşanan oynaklığın faiz oranları, petrol fiyatları ve hisse senedi piyasası üzerinde etkisinin ortaya konması daha da önemli hale gelmiştir. Döviz kurlarında yaşanan artış ve hisse senedi piyasasında yaşanan düşüşe karşı olarak bir başka ifadeyle bu piyasalarda yaşanan oynaklığı azaltabilmek ve daha sağlıklı fiyat oluşumlarına sağlamak amacıyla TCMB'nin para politikalarından olan faiz silahına başvurması, bu piyasalar arasındaki ilişkinin ortaya konmasının önemini ortaya koymaktadır.

Özellikle son günlerde enflasyonun düşürülmesi amacıyla TCMB'nin para politikası aracı olarak faiz oranları üzerinde sürekli aksiyon almasını göz önüne alırsak, bu çalışmanın sonuçları TCMB'nin faiz oranlarındaki yaşanan volatilitate hareketlerinin hisse senedi, döviz ve petrol piyasasını etkilediğinden dolayı tüm piyasaları dinamik bir şekilde izlemesi gerektiğini ifade etmektedir.

KAYNAKLAR

- AROURI, M. E. H., Jouini, J. & Nguyen, D. (2012), On the Impacts of Oil Price Fluctuations on European Equity Markets: *Volatility Spillover and Hedging Effectiveness*, *Energy Economics*, 34, 611–617.
- AKAGÜN, H. Y. (2006), *Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli(FVFM) Ve New York Borsası(NYSE)'de Uygulanması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- AKTAş, H., KAYALIDERE, K., & KARATAş, Y. (2018), Petrol, Dolar Kuru ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Ortalama-Oynaklık Yayılım Etkisi: BIST100 Üzerine Bir Uygulama, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 354-377.
- BALI, T., &ZHOU, H. (2016), Risk, Uncertainty, and Expected Returns. *J. Financ. Quant. Anal.*, 51(3), 707-735.
- BEER, F., &HEBEIN, F. (2008), An Assessment of the Stock Market and Exchange Rate Dynamics inIndustrialized and Emerging Markets, *International Business&Economics Research Journal*, 7(8), 59-70.
- BERKE, B. (2012), Dviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test. *Maliye Dergisi*, 243-57.
- BERNANKE, B. (2006), *Energy and the Economy*, Remarks before the Economic Club of Chicago.

- BOLLERSLEV, T., ENGLE, R., & WOOLDRIDGE, J. (1988), A Capital Asset Pricing Model with Time-Varying Covariances, *The Journal of Political Economy*, 96, 116-131.
- BRANDT, M. W., & DIEBOLD, F. X. (2006), A No-Arbitrage Approach to RangeBased Estimation of Return Covariances and Correlations, *Journal of Business*, 79, 61-73.
- BRANDT, M. W., & JONES, C. S. (October 2006), Volatility Forecasting With Range-Based EGARCH Models, *Journal of Business & Economic Statistics*, 24(4), 47-486.
- BRANSON, W. H. (1983), *A Model of Exchange-rate Determination with Policy Reaction: Evidence from Monthly Data*, Working Paper.
- CEYLAN, S. Ş. (2015), Hisse Senedi Fiyatları Ve Döviz Kuru İlişkisi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 399-408.
- CHONG, Y. Y. (2004), *Investment Risk Management*, Wiley Finance,.
- ÇİÇEK, M. (2010), Türkiye’de Faiz, Döviz ve Borsa: Fiyat ve Oynaklık Yayılma Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(2), 1-28.
- DOĞRU, B., & RECEPOĞLU, M. (2013), Türkiye’de Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Arasında Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Eş Bütünleşme İlişkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi EYİ 2013 Özel Sayısı*, 17-34.
- DORNBUSCH, R., & FİŞHER, S. (1980), Exchange Rate and the Current Account, *American Economic Review*, 960-971.
- ENGLE, R., NG, V. K., & ROTHSCILD, M. (1993), Measuring and Testing the Impact of News on Volatility, *The Journal of Finance*, 48, 1749-177.
- ERDEM, C., ARSLAN, C. K., & ERDEM, M. S. (2005), Effects of Macroeconomics Cariables on Istanbul Stock Exchange Indexes, *Applied Financial Economics*, 987-994.
- ERDEM, C., K., A. C., & ERDEM, M. S. (2005), Effects of Macroeconomic Cariables on İstanbul.
- GAY, R. D. (2008), Effect of Macroeconomic Variables On Stock Market Returns For Four Emerging Economies: Brazil, Russia, India and China, *International Business and Economics Research Journal*, 7(3), 1-8.
- GÜLER, S., & NALIN, H. T. (2013), Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi, *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 79-97.
- ÖZTÜRK, K. (2010), Döviz Kuru Oynaklığı ve Döviz Kuru Oynaklığının Faiz Oranı Oynaklığı ile Olan İlişkisi: Türkiye Örneği, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü Ankara*.
- PARK, J., & RATTİ, R. A. (2008), Oil Price Shocks and Stock Markets in The US and 13 European Countries, *Energy economics*, 2587-2608., 30(5), 2587-2608.
- TELÇEKEN, N. (2014), Volatilite endeksleri, önemi ve Türkiye volatilite endeksi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Finans Bilim Dalı.
- YOON, O. J., & KANG, K. H. (2007), Volatility Spillovers in Korean Financial Markets, *Bank of Korea Economic Papers*, 88-106.

ORTA DEMİR ÇAĞ'INDA ANADOLU- MEZOPOTAMYA İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İÇ ANADOLU BÖLGESİNİN TARİHİ VE POLİTİK COĞRAFYASI¹

Sırrı TIRYAKI²

Geliş: 25.12.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.502242

Öz

Hitit İmparatorluğu MÖ 2. bin yılın sonlarında Ege Göçleri ile birlikte tarih sahnesinden çekildi. Hititlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz coğrafyalarında Geç Hitit Krallıkları olarak tanımladığımız çeşitli kent devletleri kuruldu. Bu kent devletlerinden biri olan Tabal Krallığı Nevşehir, Kayseri, Aksaray ve Niğde illerini kapsayan coğrafyada egemenlik sürdü. Tabal Krallığı'nın sahip olduğu stratejik konumu ve hammadde potansiyeli Orta Demir Çağı'nda İç Anadolu Bölgesi'nin tarihi ve politik coğrafyasını şekillendiren en önemli unsur oldu. Çünkü Tabal coğrafyası sürekli olarak Asur, Urartu ve Frig gibi dönemin önemli politik güçlerinin mücadele alanı olmuştur. Orta Demir Çağı'nda İç Anadolu Bölgesi'ndeki askeri, siyasi ve politik gelişmeler Asur'un bu coğrafyaya yönelik askeri seferlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Bölgeye yönelik yoğun Asur baskısı başta Tabal olmak üzere Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan bütün yerel politik güçlerin bir araya gelerek Asur karşıtı koalisyonlar kurmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu koalisyonlar, Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki Asur tehdidini bertaraf etme konusunda başarısız olmuştur. Hatta bazı dönemlerde bu koalisyonlar Asur'un kuzey bölgelerine yönelik gerçekleştirdiği askeri seferlerin en önemli gerekçesi olmuştur.

- 1 Bu çalışma 16 – 20 Nisan 2018 tarihleri arasında Ürgüp-Nevşehir'de düzenlenen International Conference on Social Sciences (Cappadocia-2018)'da, "MÖ I. Binyılın Erken Dönemlerinde Anadolu-Mezopotamya Arasındaki Siyasi, Askeri ve Ekonomik İlişkiler Bağlamında Tabal Krallığı'nın Politik Konumu" başlığıyla özet bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sirri_tiryaki@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1053-0836>.

Anahtar Kelimeler: Orta Demir Çağı, İç Anadolu Bölgesi, Politik Coğrafya, Tabal Krallığı, Asur Saldırıları.

HISTORICAL AND POLITICAL GEOGRAPHY OF THE ANATOLIAN REGION IN THE CONTEXT OF ANATOLIAN-MESOPOTAMIA IN THE MIDDLE IRON AGE

Abstract

The Hittite Empire disappeared from history together with the Aegean Migrations in the late 2nd millennium BC. With the disappearance of the Hittites from history, various city states were established in the Eastern Anatolia, Southeastern Anatolia, Central Anatolia, Northern Syria and the Eastern Mediterranean regions as the Late Hittite Kingdoms. Tabal kingdom, being one of these city states, continued to dominate the geography including Nevşehir, Kayseri, Aksaray and Niğde provinces. The strategic location of the Tabal Kingdom and its potential for raw materials became the most vital factor shaping the historical and political geography of Central Anatolia Region in the Middle Iron Age because the geography of Tabal was always a field of struggle for important political forces of the time such as Assyrian, Urartu and Phrygian. The military and political developments in the Central Anatolian Region in the Middle Iron Age were shaped depending the military expeditions of Assur on that geography. The intensive Asurian pressure for the region caused all the local political forces, particularly Tabal, in Anatolia and Northern Syria to create coalitions against Assyria. Yet, the coalitions in question failed to eliminate the Assyrian threat in the Anatolian and Northern Syrian geographies. Even at times, these coalitions were the most important reason for the military expeditions into the northern regions that Assyrians carried out.

Keywords: Middle Iron Age, Central Anatolia Region, Political Geography, Tabal Kingdom, Assyrian Attacks.

Giriş

Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkilerin derinliği Neolitik Çağ'a kadar inmektedir. Malum maden öncesi dönemlerin kesici, kazıyıcı ve dürtücü aletlerinin yanı sıra dönemin silahları da çoğunlukla obsidyenden yapılmaktaydı. Obsidyen ise sadece Anadolu'daki belirli volkanik arazilerde elde edilebilen bir volkan camıdır. Bu cam türü, Doğu Anadolu'da Bingöl, Nemrut ve Sübhan Dağları bölgesinde; Orta Anadolu'da Hasan Dağı ve Melendiz Dağları çevresindeki Çiftlik, Acıgöl ve Göllüdağ'da bulunmaktaydı. Bu kaynaklardaki obsidyenler hem ortaya çıkarıldığı bölgelerdeki insanların ihtiyacını karşılamaktaydı hem de Mezopotamya gibi bölgelerle ticareti yapılabilecek fazlalıkta bulunmaktaydı. Neolitik Çağ'da Anadolu

kökenli obsidyenler başta Mezopotamya olmak üzere geniş bir alana yayılmıştı (Sevin, 2003: 41-43). Özellikle Neolitik Çağ'ın başlarında henüz yük ve binek hayvanlarının evcilleştirilmediği bir dönemde oldukça ağır bir hammadde olan obsidyenin tonlarla ifade edilen ağırlıkta Anadolu'dan Mezopotamya'ya aktarılmış olması, oldukça dikkat çekicidir (Özdoğan, 2011: 69). Nihayetinde günümüzden önce 14 binli yıllara tarihlendirilen Suriye, İsrail ve Ürdün'deki yerleşim alanlarında Kapadokya kökenli obsidyenlerden yapılmış aletlerin ortaya çıkarılmış olması, obsidyenin henüz yük hayvanlarının evcilleştirilmediği bir dönemde bile önemli olduğunu ortaya koymuştur (Balkan Atlı, 2011: 71). Ayrıca obsidyenin bu çağda bölgeler arası ticarî ve kültürel ilişkilerde oldukça önemli bir faktör olduğunun kanıtı olarak da kabul edilebilir. Obsidyen dışında Neolitik Çağ'a dair Anadolu ve Mezopotamya ilişkilerinde çanak çömlek ticareti de ön plana çıkmıştır (Çiğdem, 1996: 93-94).

Maden kullanımının yoğun olarak insan hayatına girdiği Kalkolitik Çağ'da ise başta bakır olmak üzere Anadolu ve Mezopotamya coğrafyaları arasında maden ticareti yaygınlaşmıştır (Çiğdem, 1996: 93-94). Ayrıca bu bölgeler arasında Kalkolitik Çağ'da ve Erken Tunç Çağı'nda maden eritilmesiyle ilgili bilgi transferi de söz konusu olmuştur (Dı Nocera ve Palmieri, 2011: 150-153). Maden ticaretinin yanı sıra (Yalçın, 2011: 188-195) Kalkolitik Çağ'da Anadolu ve Mezopotamya arasında çanak çömlek ticareti de devam etmiştir (Çiğdem, 1996: 93-94). Erken Tunç Çağı'nda ise bölgeler arasında hammadde kaynaklarıyla birlikte maden ve dönemin teknolojisinin transferi söz konusu olmuştur (Frangipane, 2011:158-173). Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile birlikte (Orlin, 1970: 1-247) Anadolu ve Mezopotamya coğrafyaları arasında Neolitik Çağ'dan itibaren var olan ticarî ilişkiler zirve yapmıştır (Alparslan, 2010: 1-44). Ancak Orta Demir Çağı'nda Doğu Anadolu'da Urartu'nun kurulması (Çilingiroğlu, 1994: 29-115) ve Kuzey Mezopotamya'da Asur'un MÖ I. Binde Eski Yakınoğu'nun süper gücü haline gelmesi ile birlikte Anadolu ve Mezopotamya coğrafyaları arasında Neolitik Çağ'dan itibaren var olan ilişkiler tamamen farklılaşmıştır. Daha öncesinde tamamen ticarete dayalı şekilde gelişen bu ilişkiler, MÖ I. Binde Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'nde artık askerî seferlere dayalı işgaller ve sömürme faaliyetleri şeklinde gelişmiştir (Sevin, 2011: 404-419).

Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'nde Asur krallarının Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına yönelik oldukça sert politikalar geliştirmelerinin temel nedeni, Asur ekonomisinin hammadde kaynakları açısından dışa bağımlı olması ve Tabal Krallığı özelinde kuzey bölgelerindeki politik güçlerin zengin hammadde kaynaklarına sahip olmasıydı. Tabal Krallığı'nın egemenlik sahasını oluşturan İç Anadolu Bölgesi, Orta Demir Çağı'nda maden kaynakları ve metal sanatı açısından Asur için oldukça verimli bir coğrafya idi. Örneğin Tabal, oldukça zengin demir yataklarına sahipti.

Kayseri-Pınarbaşı Yöresi'ndeki Uzunyayla (Dönmez, 2012: 182) ve Sivas-Divriği Yatakları (Ünlü ve Stendal, 1989: 21-37), Gürün Malatya bölgesindeki yataklar ile Orta Toroslar, Güneydoğu Toroslar ve Amanos demir yatakları Tabal Krallığı'nın demir ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu demir yatakları aynı zamanda Yakındoğu'daki diğer politik güçler için oldukça önemliydi (Dönmez, 2012: 182).

Zengin maden yataklarının yanı sıra Tabal Krallığı maden işleme teknolojisi konusunda da tüm Yakındoğu coğrafyası için dikkat çekici özelliklere sahipti. Tabal çağdaşı olan Frig, Urartu, Asur ve Kuzey Suriye kent devletleri ile girmiş olduğu askerî, siyasi ve ticarî ilişkiler, metalürji konusunda karşılıklı etkileşimlere neden olmuştur. Tabal Krallığı'na ait metalürjik faaliyetlerin Frig bronz endüstrisinin gelişimine ciddi katkıları olmuştur. Tabal'ın, coğrafyasındaki bakır yataklarını kullanarak ürettiği eserler içerisinde kaplar ve kazanlar önemli yer tutar. Tevrat'ta (Ezekiel, 27:13) Tabal'da üretilen bronz kapların güneydeki Filistin pazarlarında satılan metal ürünler arasında yer aldığından bahsedilmiştir. Ayrıca Tabal'da üretilen metal eşyalar, günümüzde Irak-İran ve Türkiye'nin kesiştiği bölgenin güneyinde yer alan Muşaşir Tapınağı'na gönderilmiştir (Dönmez, 2012: 182). MÖ 714 yılında Muşaşir tapınağını yağmalayan (Azarpay, 1968: 22) Asur kralı II. Sargon'a ait belgelerde (Wartke, 2012: 411-416) Tabal kökenli metal nesnelerin (Piotrovsky, 1969: 111) ele geçirildiği ifade edilmiştir (Curtis, 2012: 427-443).

Maden kaynakları ve metal sanatı dışında Asur gibi dönemin emperyalist güçleri için Tabal Krallığını vazgeçilmez kılan bir diğer unsur ise bu krallığın coğrafi sınırları içerisinde iyi cins atların yetiştirilmesi idi. Demir Çağın sosyo-ekonomik şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda at hem ulaşım hem de askeri seferler açısından neredeyse olmazsa olmaz bir faktör konumundaydı. Asur gibi zorlu coğrafyalara askeri sefer düzenleyen krallıklar için at en önemli seyahat aracıydı ve Asur kralları çoğu zaman at ihtiyacını karşılamak için Tabal coğrafyasına askeri seferler düzenlemiştir (Akkuş Mutlu, 2011: 265). Asur kral yazıtlarında, Tabal Krallığından vergi olarak alınan ürünler arasında atların olması bölgede iyi cins atlarının yetiştirildiğinin de kanıtıdır (Pullu, 2013: 48).

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Asur ekonomisi ciddi anlamda hammadde gereksinimi duymaktaydı. Tabal Krallığı'nın egemenlik sürdüğü İç Anadolu Bölgesi'nin (Kurt, 2007: 69-78) zengin hammadde kaynaklarına ve insan gücüne sahip olması Asur'un bu bölgeye sürekli ilgi duymasına neden olmuştur (D'alfonso & Ergürer, 2014: 325). Bölgeye yönelik Asur emperyalizmi, Tabal Krallığı'nı vatan savunması anlamında çeşitli arayışlara itti. Bu arayışların başında dönemin Yakın Doğu coğrafyasının önemli politik güçlerinden olan Urartu ve Frig Krallıkları ile güç birliği oluşturmak gelmekteydi. Elbette ki Gurgum, Sam'al, Kargamış, Kummuh, Que ve Hilakku gibi yerel politik güçler de Asur karşıtı güç birliğinin önemli politik, siyasi ve askeri argümanlarıydı (Duymuş Florioti, 2016: 242-248). Tabal

Krallığı'nın da içerisinde yer aldığı Asur karşıtı güç birliğini oluşturan politik güçlerin, Asur saldırılarını minimize etmek adına gerçekleştirdikleri askeri ve siyasi faaliyetler Orta Demir Çağı'nda İç Anadolu Bölgesi'nin tarihi ve politik coğrafyasının şekillenmesinde oldukça belirleyici olmuştur.

1. Materyal Ve Metot

Asur kralı III. Salmanasar'ın (MÖ 858-824) iktidarının 22. yılında Anadolu coğrafyasına düzenlediği seferle ilgili yazılı belgelerde İç Anadolu Bölgesine lokalize edilen Tabal Krallığı'na dair ilk yazılı bilgilere rastlanılmıştır (Hawkins ve Postgate, 1988: 31-40). MÖ 837 yılına (Akçay, 2014: 39) ve Asur kralının 22. saltanat yılına denk gelen sefer kayıtlarına göre III. Salmanasar, Fırat Nehri'ni geçtikten sonra Hatti ülkesinin tüm krallarından haraç aldığını dile getirmiştir. Asur kralı daha sonra Melid ülkesine de ilerleyerek haraç almış, Timur Dağını aşarak Taballı Tuatti'nin şehirlerine saldırmış ve Tabal ülkesini yerle bir etmiştir. Tanrı Asur'un korkunç ihtişamı karşısında Tuatti'nin kralı şehri Artulu'ya sığındığını ancak bu şehri kuşattığını bunun üzerine Tuatti'nin oğlu Kikki'nin kendisine teslim olduğuna dair ifadeler de dile getirmiştir. III. Salmanasar sefere dair kaleme aldığı bütün bu bilgilerin yanı sıra kazandığı zaferler karşısında Tabal ülkesinin diğer 20 kralının da ülkelerini Asur yağması karşısında korumak adına kendisini karşılayıp hediyeler sunduğunu belirtmiştir (Grayson, 2002: 67 – 80).

Bütün bu yazılı bilgiler hem Tabal hem de Orta Demir Çağı'nda İç Anadolu Bölgesi ile ilgili bir kronoloji oluşturmamızda hayati önem arz etmiştir. III Salmanasar'dan sonra Asur tahtına oturan III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) (Luckenbill, 1926: 269-295), II. Sargon (MÖ 721-705), Sanherib (MÖ 704-681), Asarhadon (MÖ 681-669) ve Asurbanipal (MÖ 668-627) zamanlarına ait dönemin askeri ve siyasi olaylarının anlatıldığı çivi yazılı belgelerde de Tabal Krallığı'nın adı geçmiştir (Luckenbill, 1927: 48-417). Asur kralları tarafından kaleme alınan bu bilgiler (Radner, 2015b: 27-112) Tabal Krallığına dair askeri, siyasi ve ekonomik bilgilerin anlaşılmasında son derece etkili olmuştur. Asur kral yazıtları dışında Urartu krallarının batı bölgelerine düzenlediği seferler sonucunda kaleme aldığı yazılı kaynaklar yararlandığımız bir diğer materyal grubu arasında yer almıştır. Ayrıca Frig Krallığı'na ait yazılı ve arkeolojik kaynakların yanı sıra Tabal Krallığı'na ait yazılı ve arkeolojik kaynaklar da bölge coğrafyasına dair kronolojinin netleşmesinde oldukça etkili olmuştur.

Elbette ki dönemin en önemli askeri ve politik güçlerine ait yazılı bilgiler dışında Frig, Tabal ve Urartu'nun yanı sıra Asur'un egemenlik kurduğu coğrafyalarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular Tabal ülkesi ve İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Demir Çağı'na dair bir kronolojinin oluşturulmasında yararlandığımız bir diğer materyal grubunu oluşturmuştur. Çalışmamız süresince

doğru bir tarih bilgisinin ortaya konulabilmesi adına yararlandığımız materyal gruplarının doğru analizi ve bütün bunlardan yola çıkarak dönemin askerî ve politik güçleriyle ilgili objektif bir kronolojinin ortaya konulması araştırmamız boyunca uygulanan en önemli yöntem olmuştur.

2. Bulgular ve Tartışma

Tabal Krallığı Özelinde İç Anadolu Bölgesi'nin Tarihi ve Politik Coğrafyası

MÖ 2. binli yılın sonlarında (Konyar 2010, 125-155) Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte (Sagona ve Zımsky, 2009: 312-313) Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyaları yeni politik ve askerî gelişmelere sahne olmuştur. Bahsettiğimiz bu politik ve askerî gelişmeler, gerek Anadolu gerekse Kuzey Suriye coğrafyalarında önemli tarihsel gelişmelere neden oldu. Örneğin merkezini Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu, Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz coğrafyalarının oluşturduğu bölgelerde Geç Hitit Krallıkları denilen yerel politik güçler³ ortaya çıkmıştır (Konyar 2010, 125-155). Geç Hitit Krallıkları'ndan biri olan Tabal (Sagona ve Zımsky, 2009: 295), söz konusu yerel politik güçler arasında en batıda olanıydı (Kurt, 2010: 127) ve konum itibarıyla Melid, Kummuh, Gurgum ile Que gibi diğer Geç Hitit Krallıkları coğrafi yakınlığı olmuştur (D'alfonso, 2011: 176). Asur kral yıllıklarından ve Tabal ülkesine ait hiyeroglif yazıtlardan anlaşıldığına göre Tabal ülkesinin sınırları, kuzeyde Kızılırmak'tan, güneyde Toroslar'a, doğuda Gürün'e, batıda Tuz Gölü'ne kadar uzanmıştır (Akkuş Mutlu, 2011: 258). Özetle Tabal Krallığı'nın idarî sınırları (Zımsky, 2011: 115-116), Modern Cumhuriyet Dönemi'ndeki Kayseri, Nevşehir, Niğde ve Aksaray kent coğrafyalarını kapsamıştır (Yiğit, 2000: 177). Bu krallığa dair bilgilerimiz çoğunlukla Yeni Asurca kaynaklarına dayanmaktadır (Yıldırım, 2016: 125).

3 Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyaları küçük krallıklara bölünmüştü. Bu yerel politik güçlerden bazılarının yöneticileri "Büyük Kral" unvanı üzerinde hak iddia ediyorlardı. Bu yöneticiler kendilerini eski imparatorluğun varisi olarak görmekteydi ve MÖ I. binyılın Geç Hitit Şehir Devletleri, Asur yöneticileri tarafından Hatti ülkeleri olarak tanımlanıyordu. Ancak bu tarihten sonra kilden tabletlere çiviyazısıyla yazılan Hititçe artık Hitit bakiyesi unsurlar için birleştirici bir faktör olmaktan çıkmıştır. Hititçenin yerini Luwice ve onun hiyeroglif yazısının alması ise imparatorluğun nihai ölümü demektir (Van Den Hout, 2013: 43-44).

Şekil 1. Demir Çağı'nda Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyalarındaki Politik Güçlerin Dağılımı (Harita Tarihçi Erol Yılmaz tarafından çizilmiştir)

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Tabal Krallığı'nın askerî, siyasî ve ekonomik tarihine dair bilgilerimiz, bölgedeki diğer yerel politik güçlerde olduğu gibi çoğunlukla Asur kaynaklarına dayanmaktadır (Yiğit, 2000: 177). Ancak Asur kral yıllıkları dışında batıya askerî seferler düzenleyen Urartu krallarına ait sefer kayıtları (Payne, 2006: 17-314) ve bölgedeki diğer Geç Hitit Krallıkları'na (Üngör, 2011: 137-163) ait hiyeroglif yazıtlar, Tabal Krallığı'na dair tarih yazımında yol gösterici kaynaklar arasında yer almıştır (Yiğit, 2000: 177). Tabal Krallığı, Geç Hitit Krallıkları olarak tanımladığımız Anadolu coğrafyasına lokalize edilen yerel politik güçler arasında en batıda yer almaktaydı (Pullu, 2005: 28). Ayrıca Tabal, diğer yerel politik güçlerin aksine çok sayıda küçük beylikten oluşan konfederatif bir yapıya sahipti (Roux, 1992: 272). Tabal Krallığı'nın güneyinde Hilakku (Dağlık Kilikya-Mersin), batısında Que (Ovalık Kilikya, Çukurova) (Pullu, 2005: 28), doğusunda Melidia (Malatya) Krallığı bulunuyordu (Hawkins, 1995: 60-70).

Tabal Krallığı'nın egemenlik kurduğu coğrafi sahanın zengin hammadde kaynaklarına sahip olması (Radner, 2015a: 192-197) ve İç Anadolu Bölgesi için hayati konumda olan ve tarihin bütün dönemlerinde önemini koruyan doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kavşağında yer alması, kendisine her zaman için avantaj sağlamıştır (Duymuş, 2011: 37-38). Bütün bunların sonucunda Tabal Krallığı askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda Yakındoğu'nun en önemli politik güçlerinden

biri haline gelmiştir (Bryce 2012: 42-293). Ancak Tabal Krallığı'nın ekonomik ve stratejik olarak önemli bir konumda olması, dönemin vahşi emperyalist gücü olan Asur'un sürekli olarak yayılım alanları arasında yer almasına neden olmuştur (Muscarella, 1998: 149-150). Asur'un kuzey bölgelerine yönelik olarak sürdürdüğü sert emperyalist politikalar, başta (Radner, 2012: 243-264) Urartu, Frig ve Tabal Krallıkları olmak üzere Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan politik güçlerin Asur karşıtı koalisyonlar kurmak adına bir araya gelmelerine neden olmuştur (Duymuş, 2011: 37-38). Buna rağmen Asur karşıtı ittifak içerisinde yer alan politik güçler arasında her zaman için bir fikir birliği söz konusu değildi. Bazen sürtüşme ve savaş hâli söz konusuydu. Bu durum ise Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına yönelik her zaman için işgal planları olan Asur Krallığı'nın elini güçlendirmiştir (Pullu, 2005: 28). Bununla birlikte söz konusu yerel politik güçler arasında Asur emperyalizmine daha az karşı çıkan ve hatta düzenli vergisini ödeyip Asur'la iş birliği yapanlar, bölgedeki diğer güçlere karşı Asur kralları tarafından himaye dahi edilmiştir (Grayson, 1998: 131-135).

Tabal Krallığı'na dair ilk bilgiler, MÖ IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Asur Kralı III. Salmanasar'ın (Yiğit, 2000: 178) “Siyah Obelisk”te, 22 ve 23. saltanat yıllarında (Duymuş Florioti, 2016: 244) düzenlediği askerî sefer kayıtlarına dayanmaktadır (Duymuş, 2011: 38):

“Saltanatımın 22. yılında Fırat'ı 22. kez geçtim. Tabal ülkesine indim. Tabal ülkesinin 24 kralından hediyeler aldım...” (Luckenbill, 1926: 206).

“Saltanatımın 23. yılında Fırat'ı geçtim. Milid Kralı Lalla'nın kraliyet kenti Uetash'ı ele geçirdim. Tabal ülkesi kralları beni karşıladı ve hediyelerini kabul ettim” (Luckenbill, 1926: 206).

Asur kralı III. Salmanasar'a (Kroll, 2012: 163-168) ait olan Tabal Krallığı'nın 24 yöneticisinden hediyeler aldım, şeklindeki ifade (Yiğit, 2000: 178-179), Tabal'ın konfederatif bir yapıya (Yıldırım, 2017: 244) sahip olduğunun en önemli kanıtıdır. Heykel üzerindeki bir diğer yazıtta göre III. Salmanasar, Que ve Tabal ülkelerine karşı bir başka sefer daha düzenlemiştir. Söz konusu sefer Asur galibiyetiyle sonuçlandığı gibi bölgedeki Asur hâkimiyetini daha da pekiştirmiştir (Yiğit, 2000: 178-179). MÖ VIII. yüzyıla ait Tabal Krallığı ile ilgili ilk yazılı bilgiler, Asur'un kudretli kralı III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) Dönemi'ne aittir (Duymuş, 2011: 39). III. Tiglat-Pileser ile birlikte başta (Van Loon, 1966: 13-15) Urartu Krallığı olmak üzere Yakınoğu coğrafyasındaki (Akkuş Mutlu, 2015:102-104) bütün politik güçler üzerlerindeki Asur baskısını daha çok hissetmeye başlamıştır⁴ (Saggs, 1984: 87-92). Çünkü bu

4 III. Tiglat-Pileser, Asur tahtına geçer geçmez Asur Krallığı'nı yeniden Yakınoğu'nun en önemli askerî ve politik gücü haline getirdi. Saltanatının ilk dönemlerinde ordularını güneye yönlendirerek kuzey ve doğu Babil'de bulunan Arami kavimleri yenilgiye uğrattı. MÖ 743 yılında Arpad, Malatya, Kummuh ve Gurgum yöneticileri, Yakınoğu

kral dönemi ile birlikte Urartu ve Geç Hitit Krallıkları çok fazla Asur saldırılarına maruz kalmıştır (Bing, 1969: 33-62). III. Salmanasar (MÖ 858-824) Dönemi'nin aksine (Weeden, 2010: 39-59) III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) Dönemi'nde (Radner, 2017: 209-226) Uassurme isminde tek bir Tabal kralından bahsedilmiştir. Ayrıca Uassurme'nin bölgedeki diğer yerel politik güçlere ait yöneticilerin kullanmaya cesaret edemediği (Duymuş, 2011: 39) "Büyük Kral" unvanını kullanması (Sagona ve Zimansky, 2015: 280) söz konusu olmuştur (Duymuş, 2011: 39). Asur kralına ait yazıtlarda Uassurme, bölgedeki diğer yerel politik güçlerin yöneticileriyle birlikte haraca bağlanan yöneticiler arasında adı geçmektedir:

"Kummuh kralı Kuştaşpi, Aram kralı Rassunu ... Urikki kralı Kue, Kargamış kralı Pisiris ... Sam'al kralı Panamu, Gurgum kralı Tarhulara, Melid kralı Sulumal... Tabal kralı Uassurme'den altın, gümüş, kurşun, demir, fil derilerini, fil dişlerini, renkli yün dokuma elbiseler, keten kumaşlar, renli yünler ... atlar, katırlar, sığırlar, koyunlar ve develer haraç olarak aldım" (Luckenbill, 1926: 276).

Tabal kralı Uassurme'ye dair bilgilerin yer aldığı III. Tiglat-Pileser'e ait bir diğer yazılı kaynak olan Nimrud Tableti'ndeki ifadelerle göre (Duymuş, 2011: 40) Tabal kralının bölgedeki Asur karşıtlığı devam etmiştir. Örneğin Uassurme MÖ 730'larda (Luckenbill, 1926: 288) Asur'a vergi ödememeye başladı (Postgate, 1973: 13-36). Ancak Uassurme'nin bu hareketi, iktidarına mal oldu. Uassurme kısa bir süre sonra tahtan indirildi, onun yerine bölgedeki Asur emperyalizmine göz yuman (Macqueen, 1999: 172) "hiç kimsenin oğlu" (Luckenbill, 1926: 288) Hulli getirildi (Macqueen, 1999: 172). Hulli, Tabal Krallığı'nın tahtına geçtikten sonra bu krallık Asur'a vergi ödemeye devam etti (Duymuş, 2011: 40). Kuzey bölgelerindeki Asur yayılımına göz yuman ve hatta destek olan yöneticilerin tahta getirilmeleri veya yönetimdeyken iktidarlarının desteklenmesi, Asur tarafından sıklıkla uygulanan politikalandı. Bu bile Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında Asur'un emperyalist politikalarının kalıcı olması anlamına gelmemekteydi. Çünkü bölgedeki yerel politik güçlerin neredeyse tamamı, her fırsatta Asur'a karşı isyan edip vergilerini ödememe girişiminde bulunuyorlardı.

coğrafyasının en önemli politik güçlerinden olan Urartu Krallığı öncülüğünde Asur karşıtı koalisyon oluşturdu. Urartulu II. Sarduri öncülüğündeki bu koalisyon, III. Tiglat-Pileser tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Sardur'i bu yenilgi sonucunda dağlara kaçtı. Asur kralı, bundan sonraki 12 yıl boyunca başta Arpad olmak üzere Unki (Amuk Ovası) ve Aram (Şam) olmak üzere batıya seferler düzenledi. Ele geçirilen yerel politik güçlerden bazıları daha öncesinde var olan Asur eyalet sistemine eklendi. Bazıları ise bölgede Asur'a bağlılığını bildiren ve düzenli olarak vergisini veren vasal krallara bırakıldı. Tiglat-Pileser'in hükümdarlığının sonlarına dair Asur'a vergi ödeme yükümlülüğü olan bölgelerin isimlerinin sayıldığı listede Suriye ve Toroslardaki Arami ve Geç Hitit Devletleri, Fenike kıyı kentleri, İsrail, Yuda ve Gaza iç bölgelerindeki Ammon, Moab, Edom devletlerinin yanı sıra Taima ve Sab'a (Şeba) Arap boylarının adı sayılmıştır (Roaf, 1996: 176)

Asur kralı II. Sargon Dönemi (MÖ 721-705) ile birlikte (Radner, 2014a: 6) Tabal Krallığı özelinde Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki (Roaf, 1996: 180) bütün yerel politik güçlerin Asur'la sürdürdüğü askerî, siyasî ve ekonomik ilişkiler çok farklı yönlere evrildi (Bryce, 2012: 42-294). III. Tiglat-Pileser (MÖ 744-727) Dönemi'nde (Eker, 2013: 32) olduğu gibi II. Sargon Dönemi'nde de (Radner, 2013: 442-456) Yakınoğu coğrafyasının en önemli askerî ve ekonomik güçlerinden biri olan Urartu (Diakov ve Kovalev, 2010: 185-189) ve bu coğrafyadaki diğer politik güçler için zorlu süreçlerden biri olmuştur. Çünkü bu kral döneminde de Asur, dış politikada sömürü hedef kitlesi olarak belirlediği coğrafyaların tamamında egemenlik kurmuştur. Ayrıca yerel politik güçler olarak tanımladığımız Geç Hitit Krallıklarının önemli temsilcileri, II. Sargon Dönemi'nde artık Asur'a bağlı birer eyalet haline dönüştürülmüştür.

II. Sargon Dönemi'nde (Berndt-Ersöz, 2012: 16-43) Asur'un Tabal'a yönelik politikası (Fuchs, 2012: 135-161), daha öncesinde Tabal Krallığı'nın tahtından indirilerek Asur'a sürgün edilen Hulli'nin II. Sargon tarafından yeniden Tabal Krallığı tahtına getirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin anlatıldığı metin tam olarak okunmadığı için (Yiğit, 2000: 183) Hulli'nin tahttan indirilip Asur'a sürgün edildiği olayın nasıl gerçekleştiği konusu tam olarak netleştirilememiştir (Dönmez, 2012: 179). Sargon yıllıklarında Hulli'yi krallık tahtına oturttuğunu ve Tabal'ı yeniden onun eline verdiğini ifade etmiştir (Yiğit, 2000: 183). Hulli'den sonra oğlu Ambaris, Sargon tarafından Tabal tahtına oturtulmuştur. Ayrıca Sargon tarafından kızı Ahat-abisa ve Hillakku ülkesi, çeyiz olarak verilmiştir (Postgate, 1973: 13-36). Aslında Sargon'nun kızının Ambaris ile evlenmesi, hem Asur hem de Tabal ülkesi için stratejik bir adımdı. Örneğin bu evlilik sonucunda Tabal'ın Hilakku ile birleşerek Akdeniz'e kıyı durumuna gelmesi (Dönmez, 2012: 179) aynı zamanda bu bölgedeki ticaret yollarının ve hammadde kaynaklarının üzerinde güçlü bir Asur denetiminin kurulması demektir. Evlilik sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri Tabal Krallığı açısından değerlendirdiğimiz de ise Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyasındaki Urartu ve diğer yerel politik güçlerin saldırıları karşısında Tabal'ın dönemin en önemli politik ve askerî gücü olan Asur'un himayesi altına girmesi demektir. Ancak Asur'la müttefik olmak dahi Asur emperyalizmine maruz kalmak anlamına gelmekteydi ve nihayetinde bir süre sonra Ambaris, Asur karşıtı ittifak arayışlarına başladı.

Bahsettiğimiz bu ittifak arayışları neticesinde (Salvini, 2006: 109) Tabal kralı Ambaris (Radner, 1998: 121) Muşkili Mita (Salvini, 2006: 112), Kargamışlı Pisiris ve Tabal Krallığı'na bağlı bir uydu, krallık şeklinde politik yaşamını devam ettiren Sinuhti ülkesi kralı Kiakki, Asur'a karşı bir ittifak kurmuşlardır. (Dönmez, 2012: 179). Asur karşıtı oluşturulan bu ittifakın işine yaradığı bir diğer askerî güç ise Urartu Krallığı idi (Zımansky, 2012: 101-110). Zira Urartu MÖ 8. yüzyıldan

beri maden kaynaklarına ve ticaret yollarına hâkim olmak amacıyla batı bölgelerine sürekli olarak seferler düzenleyerek Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemekteydi. Zira bu dönemde Anadolu coğrafyasında bulunan politik güçlerin Yunanistan ve İtalya'ya uzanan ticarî ilişkileri bulunmaktaydı (Dönmez, 2012: 179). Batı dünyası ile kurulan bu ticarî ilişkiler sonucunda doğu kökenli mallar, yüksek oranda kâr getirmekteydi (Çilingiroğlu, 1994: 78) ve bu durum Akdeniz'le komşu durumuna gelen Tabal'ın stratejik önemini daha da artırmıştır (Dönmez, 2012: 179). Tabal'ın öneminin giderek artması Frig ve Urartu'nun da Asur karşısı bu ittifakın içerisinde yer almalarına neden olmuştur (Postgate, 1973: 13-36). Nitekim daha öncesinde de Urartu ve Frig Krallıkları, Asur'un Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarına yönelik yayılımını büyük bir tedirginlikle izlemekteydi (Duymuş, 2011: 40). Bu bağlamda Frig kralı Midas, Urartu ile ittifak kurmuş ve diğer yerel politik güçleri de Asur aleyhine kışkırtmıştır (Duymuş, 2011: 40) ve nihayetinde Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyasındaki önemli politik güçlerin katıldığı Asur karşısı ittifak oluşturuldu (Luckenbill, 1927: 48-68).

Asur'un hâkimiyet alanlarına (Radner, 2014b: 101-120) büyük bir darbe anlamına gelen bu koalisyon hareketi (Macqueen, 1999: 172), Sargon'un ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Roaf, 2012: 187-216). Sargon'un gazabına maruz kalan (Piotrovskii, 1967: 1-14) Taballı Ambaris (Piotrovsky, 1969: 87) tüm sülalesi ve ülkesinin ileri gelenleriyle birlikte MÖ 713 yılında Asur'a sürülmüştür. Sargon bu tarihten sonra Tabal'ı doğrudan Asur'a bağlayarak yeni bir yönetici atamış ve yerel politik güce Asur emperyalizminin en önemli donelerinden olan haraç ve vergiler koymuştur. Sargon'un Tabal Krallığı'na atadığı yöneticinin, kızı ve aynı zamanda Ambaris ile evli olan Ahat-abisa olduğu düşünülmektedir (Yiğit, 2000: 184). Asur'un elde ettiği bu galibiyeti Urartu, Frig ve diğer politik güçler açısından sonuçlarını değerlendirdiğimizde, Tabal için ortaya çıkan sonuçlar, bu güçler içinde geçerli olmuştur. Örneğin Urartu gerek askerî gerekse ekonomik anlamda ciddi bir darbe almıştır⁵. Frig devleti (Ünsal, 2012: 1237-1239) ise umduğunu elde edememiş ve tıpkı Urartu gibi Asur saldırganlığından payını almıştır. Yerel politik güçler olarak tanımladığımız Geç Hitit Krallıkları ise tek tek Asur tarafından ele geçirilmiştir (Duymuş, 2011: 40-41).

Bu galibiyet aslında aynı zamanda Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan politik güçlerin Asur karşısında aslında çok fazla yapabilecek bir şeylerinin

5 Aslında Asur Kralı II. Sargon daha hükümdarlığının başladığı dönemlerde Urartu'ya nihaî darbeyi vurmaya tasarlamıştı. Sargon'un bu niyetini ortaya koyan Asur devlet arşivlerinde hükümdarlığının bu sürecine ait olan ve Asur-Urartu sınır bölgelerindeki istihbarat servisinin işlevini açıklayan yazışmalar mevcuttur. Sargon'un oğlu ve halefi Sanherib'in kontrolü altında Asur merkezine Urartu'nun bölgedeki askerî ve siyasî faaliyetlerine dair bilgiler aktarılmıştır. Asur kralı Sargon, Urartu hâkimiyet bölgelerine düzenlediği askerî seferlerde söz konusu istihbarat raporlarına göre strateji geliştirmişti (Cancik-Kirschbaum, 2004: 89-90).

olmadığını ortaya koymuştur. Ancak Asur'un, Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyaları üzerindeki bütün emellerini gerçekleştirip gerçekleştiremediğine dair konuları soru işareti olarak kalmıştır. Çünkü Asur Yakınoğu'nda rakipsiz kaldığı bir dönemde Anadolu ve Kafkaslar üzerinden gelen Kimmer ve İskit kavimlerinin istilasına uğramıştır (Memiş, 1999: 71-72). İskit akınlarının batıya ve güneye doğru devam etmesinin akabinde (Durmuş, 2017: 91-108) Firg ve Asur gibi devletler içinde İskit tehlikesi ortaya çıktı. Nitekim Firg kralı Midas MÖ 709 yılında politika değişikliğine giderek (Sams, 2012: 44) İskit ve Kimmer gibi atlı kavimler tehlikesinden dolayı (McEvedy, 2004: 48) II. Sargon ile ittifak arayışlarına başlamıştır (Sams, 2012: 44). MÖ 705 yılında ise II. Sargon (Roaf, 1996: 182), Tabal Krallığı'na düzenlediği bir askerî sefer (Roux, 1992: 317) sırasında hayatını kaybetmiştir (Köroğlu, 2011: 172). Sargon'un ölümü üzerine Tabal, Milid, Que ve Hillaku gibi yerel politik güçler yeniden Asur'a karşı isyan etme fırsatını bulmuştur. Bu isyanlar aynı zamanda Asur'un kuzey bölgelerindeki askerî, siyasî ve ekonomik etkinliğinin son bulması anlamına gelmiştir (Duymuş, 2011: 41-42).

II. Sargon, kendisinden sonra oğlu Sanherib'in yöneteceği Yakınoğu'nun en büyük imparatorluğunu ve kendisinden önce başka kimsenin oturmamış görkemli bir başkent bırakmıştı (Köroğlu, 2011: 172). Sanherib'in (MÖ 704-681) (Kuhrt, 2010: 132) tahta çıkışı ani ve beklenmedik bir şekilde olmuştur. Ancak devlet yönetimine dair edindiği tecrübe ve ülke problemlerini iyi bilmesi, yönetsel anlamda ortaya çıkan problemlere karşı hızlı çözümler geliştirmesine katkı sağlamıştır. İç siyasete dair problemlerin çözümünden sonra diğer Asur krallarının tamamında olduğu gibi Sanherib, dış siyasete yöneldi. Dönemindeki askerî faaliyetler ağırlıklı olarak güneyde Babil bölgesinde, batıda Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyısında yürütülmüştür (Köroğlu, 2011: 173). Asur ordusu, Sanherib'in 5, 6 ve 8. seferleri kapsamında Tabal üzerine yürümüştür. Asur ordusunun gerçekleştirdiği seferler esnasında özellikle Tabal sınırındaki Tilgarimmu hedef seçilmiştir. Sanherib burayı ele geçirip yakıp yıktığını ifade etmiştir (Luckenbill, 1927: 115-198). Ayrıca söz konusu seferler sonucunda Asur, önemli ganimetler elde etmiştir (Köroğlu, 2011: 175). Sanherib Dönemi'ne ait yazılı kaynaklardan yola çıkarak bir değerlendirme yaptığımızda şunu ifade edebiliriz (Luckenbill, 1927: 115-198): II. Sargon Dönemi'nde (Landsberger, 1948: 60-90) doğrudan Asur'a bağlanan ve başına Asur kralı tarafından bir yönetici atanan Tabal, muhtemelen Sargon'un ölümünden sonra Asur'dan ayrılan yerel politik güçler arasında yer almıştır (Yiğit, 2000: 185).

Asur kralı Esarhaddon (MÖ 680-669) Dönemi'nde (Kuhrt, 2010: 132) Asur ordusu, Tabal sınırındaki dağlık coğrafyada iskân olan Du'ua halkına Hilakku'dan sonra sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Du'ua halkının 21 büyük şehrinin yanı sıra küçük yerleşim alanları da yakılıp yıkılmıştır (Luckenbill, 1927: 199-285). Ayrıca Esarhaddon Dönemi'nde Tabal Kralı İskallu, Anadolu coğrafyasının

bir diğer etkili yerel politik gücü olan Melid Kralı Mugallu ile birlikte Asur karşıtı koalisyon kurmuştur (Duymuş, 2011: 42). Tabal ve Melid arasında gerçekleştirilen bu ittifakın çarpıcı bir yönü, Tabal'ın artık Asur'a bağlı olmadığı aksine Asur'un karşısında yer aldığı gerçekliğinin anlaşılmasıdır. Tabal kralı İskallu'nun müttefiki olan Mugallu ise, Asurbanibal Dönemi'ndeki yazılı kayıtlarda Tabal kralı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yiğit, 2000: 185). Esarhaddon Dönemi'nde Anadolu coğrafyasında aynı zamanda Kimmer tehlikesi de ortaya çıkmıştır (Grakov, 2008: 43-47). Kimmer akınları, Anadolu'daki Asur yayılımını engellemiş ancak bu kez de Anadolu coğrafyasındaki bütün askerî ve politik güçler Kimmer tehdidinde maruz kalmıştır (Duymuş, 2011: 42).

Assurbanibal Dönemi'ne (MÖ 668-631 veya 627) ait kayıtlarda (Kuhrt, 2010: 132) yukarıda ifade ettiğimiz üzere Mugallu, Tabal kralı olarak karşımıza çıkmaktadır (Luckenbill, 1927: 290-409). Bu kayıtlara göre Mugallu Assurbanibal'in atalarına itaat etmemiştir. Ancak Assurbanibal Dönemi'nde durum değişmiş, Mugallu kendisine boyun eğdiği gibi Asur kralına hizmet etmesi için kızını çok sayıda çeyizle birlikte Asur'a göndermiştir. Ayrıca kayıtlarda Mugallu'nun yıllık vergi için çok sayıda at gönderdiği ifade edilmiştir (Luckenbill, 1927: 297). Bütün bunlar Mugallu'nun artık Asur'a boyun eğdiğini de ortaya koymuştur (Yiğit, 2000: 185). Mugallu ile birlikte Tabal Krallığı'nın askerî ve siyasî varlığının sona erdiği düşünülmektedir. Zira bu tarihten sonraki çivi yazılı kaynaklarda Tabal Krallığı'na dair herhangi bir yazılı ifadeye rastlanılmamıştır (Yiğit, 2000: 185).

Sonuç

Orta Demir Çağı'nda Anadolu-Mezopotamya arasındaki ilişkiler bağlamında İç Anadolu Bölgesi'nin tarihi ve politik coğrafyasının şekillenmesinde Asur'un kuzey bölgelerine yönelik gerçekleştirdiği askerî seferler son derece etkili olmuştur. Ayrıca Hitit sonrası Orta Anadolu'da kurulan politik güçler de bu coğrafyanın sosyo-politik yapısının şekillenmesinde etkili olan unsurlar arasında yer almıştır. Yeni Asur Krallığı Dönemi'ne kadar Anadolu ve Mezopotamya coğrafyaları arasındaki ilişkiler daha çok ticaret eksenli gelişmiştir. Ancak Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'nde bu durum değişmiştir. Bu dönemde Asur'un Anadolu'ya yönelik temel politikası, askerî seferlere dayalı yağmalar şeklinde gelişmiştir. Asur'un askerî yağmalara dayalı bir politika izlemesinin iki önemli nedeni bulunmaktaydı. İlki Asur, askeri güç açısından kendisini Yakınoğu'nun en iyisi olarak konumlandırıyordu ve Asur'u yöneten kadrolara göre Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında kendilerine karşı koyabilecek bir güç bulunmamaktaydı. Bu düşünce tarzı, Asur'un son derece pervasız askerî politikalar uygulamasına neden olmuştur. Bir diğer önemli husus ise Asur ekonomisinin hammadde kaynakları ve insan gücü açısından dışarıya bağımlı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Asur ihtiyaç duyduğu gerek hammadde

gerekse mamul maddeleri elde etmek için askerî seferler düzenlemiştir. Nitekim Yeni Asur Dönemi'nin dış politikası, kuzey bölgelerine askerî seferler düzenlemek şeklinde gelişmiştir.

Asur'un kuzey bölgelerine yönelik geliştirdiği siyaset tarzında Tabal Krallığı'nın konumunu ele aldığımızda, bu krallığın sahip olduğu zengin hammadde kaynakları ve Akdeniz Bölgesi ile olan stratejik konumu, Asur'un sürekli olarak bu bölge ile ilgilenmesine neden olmuştur. Tabal'ın sahip olduğu zengin maden yatakları ve maden işleme sanatı konusundaki becerileri, Asur ekonomisi için hayati konumdaydı. Ayrıca dönemin yazılı kaynaklarında Tabal Ülkesi için "Güzel Atlar Ülkesi" gibi ifadelerin kullanılması ve Asur kralı Assurbanipal Dönemi'nde Tabal kralı Mugallu'dan çok sayıda atın haraç olarak alınmış olması da bölgenin at varlığı açısından zenginliğini gösteren önemli bir bilgidir. Çünkü Asur gibi sürekli askerî sefer düzenleyen bir politik gücün at ihtiyacının bu coğrafyadan karşılanmış olması yüksek ihtimaldi. Bütün bunlar Tabal Krallığı'nı Asur için vazgeçilmez sömürü hedef kitlesi haline getirmekteydi ve nitekim Asur'un, kuzey bölgelerine yönelik gerçekleştirdiği askerî seferlerden en çok etkilenen politik güçlerden biri Tabal Krallığı olmuştur.

Asur'un Anadolu'ya yönelik gerçekleştirdiği askerî seferlere Urartu Krallığı, Geç Hitit Krallıkları ve Frigler vatan savunması bağlamında karşı koymaya çalışmıştır. Bunun için ilk olarak Asur karşıtı ittifaklar kurmuşlardır. Ancak bu ittifakların bölgedeki Asur yayılımını tam olarak engellediği söylenemez. Bu ittifakların Asur yayılımını sadece geciktirdiğini veya oyaladığını düşünmek yerinde olur.

Elbette ki Asur karşıtı ittifaklarda Urartu Krallığı, Asur'dan sonra Yakınoğu coğrafyasının en önemli askerî gücü olarak veya Asur yayılımına doğrudan hedef olan politik güç olarak öncülük etmekteydi. Urartu'dan sonra Anadolu coğrafyasındaki Asur karşıtı koalisyonun bir diğer aktif üyesi ise Frig Krallığı idi. Özellikle II. Sargon Dönemi'nden itibaren Asur'un kuzey bölgelerindeki yayılımı ve askerî üstünlüğü, Frig ve Urartu Krallıklarının paniklemesine neden oldu. Bu ise Asur karşısında tutunabilmek adına ittifak arayışlarını zorunlu hale getirmekteydi. Frigler özellikle kral Midas Dönemi'nde Asur karşıtı blokta çok daha etkili olmaya başladı. Ancak ifade ettiğimiz gibi Asur karşıtı bu ittifakların, Asur yayılımı karşısında kesin bir sonuç alma gibi bir şansları olmamıştır. Sadece Asur yayılımı bir süreliğine geciktirilmiştir. Gerek Yeni Asur Krallığı Dönemi'nde Asurlu yöneticilerin kuzey bölgelerine yönelik uygulamaya çalıştıkları vahşi emperyalist politikalar gerekse Tabal ve Frig özelinde Asur karşıtı blokta yer alan politik güçlerin geliştirdiği politikalar, Orta Demir Çağ'ında İç Anadolu Bölgesinin politik coğrafyasının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- AKÇAY, Atakan (2014), “Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, s. 37 – 58.
- AKKUŞ MUTLU, Suzan (2011), “Tabal Krallığı”, *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 7. Cilt, Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları, s. 257 – 267.
- AKKUŞ MUTLU, Suzan (2015), “Kummuh Ülkesi’nin Asur Devleti Açısından Önemi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 2, Sayı 7, s. 98 – 109.
- ALPARSLAN, Metin (2010), *Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- AZARPAY, Guitty (1968), *Urartian Art and Artifacts: A Chronological Study*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- BALKAN ATLI, Nur (2011), “Kapadokya Obsidiyenleri”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A. Ş., s. 71.
- BERNDT-ERSÖZ, Susanne (2012), “Frig Krallığı: Kökenleri, Tarihi ve Politik Gelişimi”, *Frigler: Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, Editörler Taciser Tüfekçi Sivas – Hakan Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 16 – 43.
- BİNG, John Daniel (1969), *A History of Cilicia During The Assyrian Period*, Indiana: Indiana University, Ph. D., 1969 History Ancient.
- BRYCE, Trevor (2012), *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford: Oxford University Press.
- CANCIK-KIRSCHBAUM, Eva (2004), *Asurlular: Tarih, Toplum, Kültür*, İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- CURTİS, John (2012), “Assyrian and Urartian Metal Work: Independence or Interdependence?”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 427 – 443.
- ÇİĞDEM, Süleyman (1996), *Eski Anadolu İnsanının Geçim Kaynakları Ve Yaşama Biçimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan (1994), *Urartu Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- D’ALFONSO, Lorenzo (2011), “Tabal, an ‘out group’ definition in the 1st Millennium BC”, in: Giovanni B. Lanfranchi – Daniele Morandi Bonacossi – Cinzia Pappi – Simonetta Ponchia (eds.) *Leggo! Studies Presented to Frederick Mario Fales on the Occasion of His 65th Birthday*, Leipzig, 173 – 194.
- D’ALFONSO, Lorenzo & ERGÜRER, Hatice (2014), “Güney Kapadokya’da Demir Çağı’na Işık Tutacak Bir Arkeolojik Yerleşimin Keşfi: Kınık Höyük”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı: Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisininin 40 Yılı*, Hazırlayanlar: Hasan Kasapoğlu - Mehmet Ali Yılmaz, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, s. 325 – 338.

- DI NOCERA, Gian Maria & PALMIERİ, Alberto M., (2011), “Son Kalkolitik Çağ: Doğu Anadolu Madenciligi”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., s. 150 – 153.
- DIAKOV, V. & KOVALEV, S. (2010), *İlkçağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. Cilt 1. Fransızcadan Çeviren Özdemir İnce. 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap.
- DÖNMEZ, Sevgi (2012), “Tabal Ülkesinin Metal Kaynakları Açısından Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 6, December, 2012, s. 175 – 188.
- DURMUŞ, İlhami (2017), *İskitler*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DUYMUŞ FLORİOTİ, H. Hande (2016), *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DUYMUŞ, H. Hande (2011), “Asur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2 / Sayı 3, s. 34 – 46.
- EKER, Fevziye (2013), “Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Kahramanmaraş, s. 25 – 38.
- FRANGIPANE, Marcella (2011), “İlk Tunç Çağı I Dönemi: Doğu Anadolu”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A. Ş., s. 158 – 173.
- FUCHS, Andreas (2012), “Urartu in der Zeit”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 135 – 161.
- GRAKOV, Boris Nikolayevič (2008), *İskitler*, Çeviren D. Ahsen Batur, 2. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- GRAYSON, Albert Kirk (2002), *Assyrian Rulers of Early First Millenium B.C.,3 (858-745 B.C.)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods Volume 3*, Universty of Toronto Press, Toronto.
- GRAYSON, Albert Kirk (1998), “Assyrian Expansion into Anatolia in the Sargonid Age (c. 744-650 BC)”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 131 – 136.
- GURNEY, O. R. (1981), *The Hittites*, New York: Penguin Books.
- HAWKİNS, J. David (1995), *Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattuşa (SÜDBURG)*, (StBoT Beiheft III), Wiesbaden: With an Rachaelogical by P. Neve.
- HAWKİNS, J. David & POSTGATE, J. Nicholas (1988), “Tribute from Tabal”, *SAAB, II/1*, s. 31 – 40.
- KONYAR, Erkan (2010), “İlk Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na Kahramanmaraş”, *Dağların Gazeli Maraş*, Hazırlayan Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 125 – 155.
- KÖROĞLU, Kemalettin (2011), *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KROLL, Stephan (2012), “Salmanassar III. Und das Frühe Urartu”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 163 – 168.

- KUHRT, Amelie (2010), *Eski Çağ'da Yakındoğu*, II. Cilt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KURT, Mehmet (2007), *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Anadolu-Mezopotamya İlişkileri*, Birinci Basım, Ankara: Murat Kitabevi.
- KURT, Mehmet (2010), “Tabal Ülkesi'nin Politik ve İdari Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, s. 127 – 236.
- LANDSBERGER, Benno (1948), *Sam'al: Karatepe Harabelerinin Keşfi ile İlgili Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LUCKENBILL, Daniel David (1926), *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, I. Volume, Chicago: The Universty of Chicago Press.
- LUCKENBILL, Daniel David (1927), *Ancient Record of Assyrian and Babylonia*, II. Volume, Chicago: The Universty of Chicago Press.
- MACQUEEN, J. G. (1999), *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- MCEVEDY, Colin (2004), *İlkçağ Tarih Atlası*, Çeviren Ayşen Anadol, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- MEMİŞ, Ekrem (1999), “Asur Devletlerinin Anadolu Politikası”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 65 – 74.
- MUSCARELLA, O. S. (1998), “Relations Between Phrygia and Assyria in The 8 th Century B.C.” *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 149 – 158.
- ORLİN, Louis Lawrence (1970), *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Michigan: The Universty of Michigan.
- ÖZDOĞAN, Mehmet (2011), “Neolitik Çağ: Çanak Çömleksiz”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., s. 57 – 73.
- PAYNE, Margaret R. (2006), *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları.
- PİOTROVSKY, Boris B. (1967), *Urartu: The Kingdom of Van and its Art*, Translated from the Russian and Edited by Peter S. Gelling, London: Evelyn Adams & Mackay.
- PİOTROVSKY, Boris B. (1969), *Urartu*, Translated from the Russian by James Hogarth, Geneva (Switzerland): Nagel Publishers.
- POSTGATE, J. N. (1973), “Assyrian Texts and Fragments”, *IRAQ*, Volume 35, No. 1 s. 13 – 36.
- PULLU, Selim (2005), “Tabal Krallığı”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4: 28 – 29.
- PULLU, Selim (2013), *Geç Hitit (Tabal) Krallıkları*, Afyonkarahisar: Kocatepe Akademi Yayınları.
- RADNER, Karen (1998), *The Prosopography Of The Neo-Assyrian Empire*, Volume 1, Part I: A Edited by Karen Radner, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- RADNER, Karen (2012), “Between a Rock and a Hard Place: Musasir, Kumme, Ukku and Şubria – the Buffer States between Assyria and Urartu”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 243 – 264.

- RADNER, Karen (2013), "Assyria and the Medes", In D.T. Potts (ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford: Oxford University Press, s. 442 – 456.
- RADNER, Karen (2014a), "Long-Distance Communication and the Cohesion of Early Empires", *State Correspondences of the Ancient World from the New Kingdom to the Roman Empire*, Edited by Karen Radner, Oxford & New York: Oxford University Press, s. 1 – 9.
- RADNER, Karen (2014b), "The Neo-Assyrian Empire", In M. Gehler & R. Rollinger (ed.), *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte: pochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, s. 101 – 120.
- RADNER, Karen (2015a), "A Neo-Assyrian slave sale contract of 725 BC from the Peshdar Plain and the location of the Palace Herald's Province", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 105, s. 192 – 197.
- RADNER, Karen (2015b), *Ancient Assyria: A Very Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- RADNER, Karen (2017), "Economy, Society and Daily Life in the Neo-Assyrian Period", *A Companion to Assyria*, Edited by Eckart Frahm, Malden MA: WILEY Blackwell, s. 209 – 228.
- ROAF, Michael (1996), *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, Çeviren Zülal Kılıç, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi. Cilt 9. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ROAF, Michael (2012), "Could Rusa son of Erimena have been king of Urartu during Sargon's Eighth Campaign?", *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 187 – 216.
- ROUX, Georges (1992), *Ancient Iraq*, London: Penguin Books.
- SAGGS, H. W. F. (1984), *The Might That Was Assyria*, London: Sidgwick & Jackson.
- SAGONA, Antonio & ZIMANSKY, Paul (2009), *Ancient Turkey*, New York: Routledge World Archaeology.
- SAGONA, Antonio & ZIMANSKY, Paul (2015), *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri (MÖ 1.000.000 – 550)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SALVİNİ, Mirjo (2006), *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SAMS, Kenneth (2012), "Kral Midas", *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, Editörler Taciser Tüfekçi Sivas – Hakan Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 44 – 51.
- SEVİN, Veli (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- SEVİN, Veli (2011), "Eski Yakınoğu'nun Süper Gücü: Assur İmparatorluğu", *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş. s. 404 – 419.
- ÜNGÖR, İbrahim (2011), "İslahiye Ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, Sonbahar Autumn, s. 137 – 163.
- ÜNLÜ, Taner & STENDAL, Henrik (1989), "Divriği Bölgesi Demir Cevheri Yataklarının Nadir Toprak Element (Ree) Jeokimyası; Orta Anadolu-Türkiye", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 32/1-2, s. 21 – 37.
- ÜNSAL, Veli (2012), "Kırşehir'in Tarihi Coğrafyası II (M.Ö. 2. ve 1. BİN YIL)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 8, December 2012, s. 1231 – 1245.

- ÜNSAL, Yalçın (2011), “Anadolu’da Madencilik”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon Sayısı*, Cilt I, Editör Necmi Karum, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., 188-195.
- VAN DEN HOUT, Theo P. J. (2013), “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Editörler: Meltem Doğan Alparslan – Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 22 – 47.
- VAN LOON, Maurits Nanning (1966), *Urartian Art: Its Distinctive Traits in The Light of New Excavations*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut.
- WARTKE, Ralf (2012), “Bemerkungen Zur Metallurgie Urartus”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 411 – 416.
- WEEDEN, Mark (2010), “Tuwati and Wasusarma: İmitating The Behaviour of Assyria”, *IRAQ*, Volume LXXII, s. 39 – 61.
- YILDIRIM, Nurgül (2016), “Demir Çağında Anadolu’daki Aramiler’in Politik Coğrafyası”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 8, Ahlen-Germany 2016, s. 122 – 137.
- YILDIRIM, Nurgül (2017), “II. Sargon’un Assur-Sarru-Uşur’a Mektubu (ND 2759) Kapsamında M.Ö. 8. Yüzyılda Anadolu’nun Siyasi Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 8- April 2017, s. 243 – 252.
- YİĞİT, Turgut (2000), “Tabal”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 3-4, s 177 – 189.
- ZIMANSKY, Paul (2011), “Urartu ve Çağdaşları”, *Urartu: Doğu’da Değişim*, Editörler Kemallettin Köroğlu – Erkan Konyar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 106 – 125.
- ZIMANSKY, Paul (2012), “Urartu as empire: cultural integration in the kingdom of Van”, *Acta Iranica: Encyclopedie Permanente Des Etudes Iraniennes Publiee Par Acta Iranica*, Edited by S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf & P. Zimansky, Belgium: Peeters, s. 101 – 110.

ANLAMLANDIRMA TEORİSİ VE ANLAMLANDIRMA ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: BİREYLERİN ÇEVRELERİNDEKİ DAVRANIŞLARI, OLAYLARI, İŞARETLERİ VE FARKLILIKLARI ANLAMLANDIRMA DURUMLARI*

Türker TUĞSAL**

Geliş: 20.12.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.499888

Öz

Anlamlandırma, bireylerin meydana gelen olayları bilinçaltı ve bilinç düzeyinde yorumlaması ve neler olduğunu anlaması süreci olarak tanımlanmaktadır. Anlamlandırma ile ilgili literatürde birçok farklı araştırma olmasına rağmen; anlamlandırma ölçeğine rastlanmadığı ve literatürde doldurulması gereken önemli bir boşluk olduğu fark edilmiştir. Bu araştırmanın temel amacı ve literatüre katkısı özgün bir ölçek oluşturmaktır. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında öncelikle ilgili literatür gözden geçirilerek Smerek'in (2009) aktardığı bilgiler doğrultusunda Louis'in ve Weick'in (1988) anlamlandırma modellerinden esinlenerek 22 maddelik 5'li Likert tipi ölçekleme yapılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi ile 207 akademisyene elektronik posta aracılığıyla anketler gönderilip 104 geçerli veri toplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini gösteren Cronbach's Alpha değeri yüksek güvenilirlik (0.897) düzeyinde bulunmuştur ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda beş faktör ölçeğin değişkenliğini %66.186 varyans ile açıklamaktadır. Araştırmanın literatüre katkısı; ilk kez anlamlandırma ölçeği oluşturulmuş olmasıdır. İkinci katkısı; söylem, eylem, olgu ve olayların bir işaret olarak anlamlandırılması; belirsizliklerin azaltılarak, gelecekte olması muhtemel hata, kaza, kaos, kriz gibi kötü olayların tahmin edilebilmesine ve tedbir alınabilmesine imkân verebilir. Bu ölçeğin özellikle davranış bilimleri, örgütsel davranış, yönetim ve organizasyon

* 3.Uluslararası Sosyal, Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresinde özet bildirisi olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, t.turker@gmail, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7585-4989>.

alanlarında yararlı olabileceği; ayrıca, davranış bilimleri ile çok yakın ilişkisi bulunan psikoloji ve iletişim bilimlerinin yanı sıra, siyaset bilimi ve askerî alanda fayda sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anlamlandırma, Anlamlandırma Teorisi, Anlamlandırma Ölçeği, Ölçek Geliştirme.

SENSE-MAKING THEORY AND SENSE-MAKING SCALE DEVELOPMENT STUDY: SENSE-MAKING THE BEHAVIORS, EVENTS, SIGNALS AND DIFFERENCES IN THE ENVIRONMENT

Abstract

Sense-making is defined as the process by which individuals interpret the events occurring at the level of the subconscious and consciousness and understand what is happening. Although there are many different types of researches in the literature related to sense-making; it is realized that there is not any sense-making measurement tool in the literature and there is a gap that should be filled. The main aim of this study and its contribution to the existing literature is to create an original scale. At the stage of development of the scale, firstly, the related literature was reiterated and based on the information given by Smerek (2009), it was tried to form an item pool by using a 5-point Likert type scaling with 22 items. The surveys were sent to 207 academicians by means of easy sampling method and 104 valid data were collected. Cronbach's Alpha value, which indicates the reliability of the scale, was found to be high reliability (0.897) and five factors explained the variability of the scale with 66.186% variance. The first contribution of the research to the existing literature is; it is the first scale about sense-making. The second contribution of the research is; sense-making of discourse, action, facts and events as a sign can allow for the estimation and prevention of bad events, such as errors, accidents, chaos, crises which may be in the future by reducing uncertainties. This scale can be useful especially in the fields of behavioral sciences, organizational behavior, management and organization; in addition, it is considered that it can provide benefits in the field of political science and military as well as psychology and communication sciences which are closely related to behavioral sciences.

Keywords: Sense-Making, Sense-Making Theory, Sense-Making Scale, Scale Development.

Giriş ve Teorik Çerçeve

“Anlam; bir kelimededen, bir sözden, bir davranış ya da olgudan anlaşılan şey” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Anlam kavramı ile ilişkili olarak anlamlandırma yapabilmek için; olgu, işaret, ifade ya da davranışların var olması gerekmektedir.

Anlamlandırma, Maitlis ve Christianson'a (2014) göre çevredeki ipuçlarını yorumlama ve eylem döngüleri yoluyla öznelarası anlam yaratma sürecidir. Gross'a göre (2010) ise anlamlandırma dış çevreden zihne giren izlenimlerin sonucunda oluşan durumsal farkındalık olarak ifade edilmektedir. Dougherty ve Drumheller (2006) sisteme yönelik bir şok ya da sistemde bir bozulma olması durumunda anlamlandırma olacağını ileri sürmektedirler. Bireylerin anlamlandırma yapabilmesine imkân verecek olan duygular bu bozulmayı sağlamaktadır fakat bireyler rasyonel iş uygulamalarına odaklanan duygusal rastlantılarla ipucu yakalama eğiliminde olmaktadır.

Karl Weick ile anılan Anlamlandırma Teorisi; yakın dönem araştırmacıların yoğunlaştığı, bununla birlikte literatürde halen gelişme alanı bulan bir konudur. 1970'li ve 1980'li yıllarda anlamlandırma ilk olarak bilgi ihtiyacı ve iletişimsel araştırmalar için bir yaklaşım olarak geliştirilmiştir. Anlamlandırma Teorisi araştırmacı ve teorisyenlerin ilgisini çeken bir konu olmaya devam etmektedir ve teori ile ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Bunların içinde en önemlilerinden biri Karl Weick'in Bilişsel Psikoloji Modelidir. İkinci önemli yaklaşım Louis'in Örgütsel Giriş Modelidir.

Weick (1988) canlandırmanın hem bir süreci, hem bir ürünü, hem de bir çevreyi canlandırmayı kapsadığını ifade etmektedir. Canlandırılmış çevre, canlandırmanın ürettiği değişimden kalan tortular olarak tanımlanmaktadır. Canlandırmanın ürünü ise yorumlara sebep olan düzenli, maddi, sosyal yapı olarak ifade edilmektedir.

Louis ise anlamlandırmayı mikro-bilişsel açıdan değerlendirmiştir ve üç süreci algılama, teşhis ve yorumlama olarak tanımlanmaktadır. İlk süreç olan algılama işaretlerin kavramsallaştırılmasıdır. İşaretler; değişimler, karşıtlıklar ve sürprizler olarak kavramsallaştırılmaktadır. Değişim, eski ve yeni durum arasındaki nesnel farklılıklar olarak tanımlanır. Karşıtlıklar ise; eski ve yeni durum arasındaki öznel farklılıklar olarak tanımlanmaktadır. Karşıtlıklar önceden bilinmemektedir ve kişiye özgüdür. Sürprizler ise; bireyin beklentileri ile fiilen gerçekleşen durum arasındaki farklılıklar olarak tanımlanmaktadır. Louis'in modelinin temel katkısı, sürprizlerin anlamlandırma sürecini tetiklemesidir (Smerek, 2009).

Değişimler, karşıtlıklar ve sürprizler tanımlama ve yorumlama süreci olarak incelendiğinde; bu bilişsel hadiseler anlamlandırma olarak tanımlanmaktadır. Smerek (2009) anlamlandırmayı, bireylerin bu olaylar neden oluyor ve bunlar ne anlama geliyor sorularına açıklama geliştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Değişime, karşıtlıklara ve sürprizlere dayandırılan, bu açıklamaları ve anlamları şekillendiren çeşitli girdiler bulunmaktadır. Bu girdiler; geçmiş deneyimler, kişisel yatkınlıklar, yerel yorumlar ve düzenler, diğer bireylerden gelen bilgi ve yorumlar olarak sıralanmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Literatürde anlamlandırma kavramıyla ilgili çeşitli örgütsel konuların incelendiği görülmektedir. Güncel literatürde farklı disiplinlerde de olmak üzere; kültürel anlamlandırma entegrasyonu (Dyer, 2017), örgütsel ayarların adaptasyonu için anlamlandırma süreci (Ito ve Inohara, 2015), uluslararası işlerde anlamlandırma (Jakobsen, Worm ve Li, 2018), gelişen piyasalarda anlamlandırma (Kharchenkova, 2018), biliş, eylem ve çıktılar arasında iş piyasalarında anlamlandırma (Mattsson, Corsaro ve Ramos, 2015), stratejik yönetim muhasebesi ve anlamlandırma (Tillmann ve Goddard, 2008), finansal krizler ve anlamlandırma (Tuğsal, 2015), iş yaşamında duyguları anlamlandırma (Tuğsal, 2016), kriz iletişimi ve anlamlandırma (Xu, 2018) üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Fakat anlamlandırma ile ilgili literatürde birçok araştırma olmasına rağmen; erişilebilen Türkçe ve İngilizce kaynaklarda anlamlandırma ölçeği ile ilgili bir çalışmaya rastlanmadığı ve literatürde doldurulması gereken önemli bir boşluk olduğu fark edilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı anlamlandırma ölçeği oluşturmaktır.

Ölçekler, DeVellis (2012) tarafından kuramsal varlığı olan fakat doğrudan gözlemlenemeyen olguların düzeylerini ölçmeyi amaçlayan ifadelerden oluşan ölçüm araçları olarak tanımlanmaktadır. Ölçek oluşturma işlemi iki biçimde yapılmaktadır. Birinci yöntem, öz kültüre yönelik bir ölçek hazırlamaktır. İkinci yöntem ise, yabancı bir kültürde geliştirilmiş bir ölçüm aracını anadilde öz kültüre uyarlamaktır. Öz kültüre özgü ölçek geliştirmek; yabancı dilden çeviri yapmak, kültürel farklılıklar, güvenilirlik ve geçerliliğin test edilmesi gibi ölçek uyarlama ile ilgili birçok muhtemel hatayı önleyebilir.

Literatürde ölçeklerin, genellikle uyarlama sonucu kültürümüze kazandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın temel amacı ve literatüre katkısı özgün bir ölçek oluşturmaktır. Bununla birlikte, ölçek geliştirebilmek için belirli bir metodoloji bulunmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmaları genellikle deneysel süreç ya da kuramsal süreçler ile gerçekleştirilmektedir. Yurdugül (2005) ölçek geliştirme çalışmalarında yaygın olarak kullanılan deneysel sürecin aşamalarını; ölçülecek özelliğin belirlenmesi, aday ölçeğin elde edilmesi, literatür ve ölçek maddelerinin belirlenmesi, uygun örnekleme deneme yapılması ve faktör analizi ile maddelerin belirlenmesi sonucunda deneysel formun elde edilmesi olarak sıralamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, ölçeğin geliştirilmesi aşamasında öncelikle ilgili literatür gözden geçirilerek Smerek'in (2009) aktardığı bilgiler doğrultusunda Louis'in ve Weick'in (1988) anlamlandırma modellerinden esinlenerek 36 maddelik madde havuzu oluşturmaya çalışılmıştır. Uzman görüşü sonucunda ölçekteki madde sayısı 22'ye düşürülmüştür. Ölçekteki ifadeler 5'li Likert tipi ölçekleme kullanılarak derecelendirilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile 207 akademisyene elektronik

posta aracılığıyla anketler gönderilip 104 geçerli veri toplanmıştır. Ölçekteki 22 madde Tablo 1’de sunulmaktadır. 6, 9, 13 ve 20 numaralı ifadeler kontrol amaçlı ters maddelerdir ve verilerin analizinde ters kodlama yapılmıştır.

Tablo 1. Ölçek Maddeleri

V1	Çevremde herhangi bir kriz durumu olduğunda olayların sebeplerini düşünürüm.
V2	Hayattaki sürprizlerin sebeplerini sorgularım.
V3	Kötü bir olay olduğunda tersliklerin neden kaynaklandığını düşünürüm.
V4	Karşılaştığım kriz durumlarından önce kriz sinyallerini fark ederim.
V5	Çevremdeki bozulmaların işaretlerini gözlemleyip yorumlarım.
V6	Bir kriz durumu olduğunda olayların sebeplerini düşünmem (-)
V7	İnsanların sözlerinde farklılıklar olduğunda şüphelenirim.
V8	Çevremdeki insanların davranışlarında terslikler olduğunda kuşkulanırım.
V9	Kötü bir olay olduğunda aksiliklerin neden kaynaklandığını düşünmem (-)
V10	Çevremdeki insanlar kendilerinden beklendiği şekilde davranmadığında, bu durumu diğer insanlarla paylaşıyorum.
V11	Beklenmedik bir olay olduğunda olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmaya çalışırım.
V12	İnsanlar kurallara uymadığında olabilecek kötü sonuçların sinyallerini gözlemlerim.
V13	Çevremdeki bozulmaların sebeplerini araştırmam (-)
V14	Çevremdeki insanlar toplumsal değerlere ve geleneklere uygun davranmadığında olabilecek kötü olayların işaretlerini fark edebilirim.
V15	İnsanların söyledikleri ile kendilerinden yapmaları beklenen farklı olduğunda sebeplerini anlamaya çalışırım.
V16	Çevremdeki insanların konuşmalarından, gelecekte ne gibi sorunlar çıkabileceğinin işaretlerini anlarım.
V17	İnsanların davranışlarındaki değişimleri anlamaya çalışırım.
V18	Çevremdeki olaylara sebep olan işaretlerin, sürprizlerin, aksiliklerin neler olduğunu merak ederim.
V19	İnsanların korku ve endişelerinin sebeplerini anlamak için iletişim kurarım.
V20	Beklenmedik bir olay olduğunda olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmak için çabalamam (-)
V21	Sorunlara çözüm arayan umutlu insanlarla iletişim kurarım.
V22	İnsanlar normalde olduğundan farklı davrandıklarında kötü birşey olacağından kuşkulanırım.

Bulgular ve Yorumlar

Ölçek geliştirme aşamasında anketlerden sağlanan verilerin analizleri için SPSS 20.0 istatistik yazılımından yararlanılmıştır. Öncelikle veriler analize hazırlanmıştır, kayıp veriler kontrol edilmiştir ve ters maddeler kodlanmıştır. İlk olarak ölçeğin güvenilirlik analizi, daha sonra ölçeğin yapı geçerliği için temel bileşenler test edilmiştir.

22 maddeden oluşan ölçekte 0.897 olarak hesaplanan Cronbach's Alpha değeri ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu göstermektedir. Ölçeğin aritmetik ortalaması 90.923; değişkenliği açıklayan varyansı 110.945; standart sapması ise 10.5331 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Ölçek İstatistikleri Tablosu

Cronbach's Alpha	\bar{x}	Varyans	SS
0.897	90.923	110.945	10.5331

Verilerin temel bileşenler analizine uygunluğu için gerekli iki temel koşul KMO örneklem yeterliliği ve Barlett Küresellik testi uygulanması gerekmektedir (Tuğsal, 2018). Temel bileşenler analizinin daha anlamlı yorumlanabilmesi için çoklu döndürme yapılmıştır. Bileşenlerin belirlenmesinde ifadelerin Eigen değerleri 1 olarak kabul edilmiştir. Temel bileşenler analizi sonrasında faktör yüklerinin 0.50'den daha yüksek olmasına dikkat edilmiştir.

Tablo 3. KMO Örneklem Yeterliliği ve Bartlett's Küresellik Testi Tablosu

KMO Örneklem Yeterliliği Ölçümü		0.831
X ² KiKare		980.304
Bartlett's Küresellik Testi Serbestlik Derecesi		190
p		0.000

Faktör analizi için KMO örneklem yeterliliği koşulu ve Barlett Küresellik testi koşulu (0.831) sağlanmaktadır (p<0.001).

Tablo 4. Döndürülmüş Bileşen Matrisi Tablosu

	Bileşen				
	1	2	3	4	5
V11	,763				
V3	,749				
V20	,682				
V12	,636				
V1	,622				
V4		,840			
V5		,799			
V17		,671			
V19		,606			
V18		,536			
V7			,876		
V8			,779		
V22			,567		
V15				,789	

V10	,654	
V14	,593	
V16	,556	
V9		,796
V6		,786
V2		,609

Kaiser normalleştirme ile varimax döndürme işlemi sonuçlarına göre 0.50 ve altında yükleme olan V13 ve V21 değişkenleri çıkarılmıştır. 0.50 üzerinde yükleme yapılan maddelerden V1, V3, V11, V12 ve V20 değişkenleri birinci faktörde yüklenmiştir. V4, V5, V17, V18 ve V19 değişkenleri ikinci faktörde yüklenmiştir. V7, V8 ve V22 değişkenleri üçüncü faktörde; V10, V14, V15 ve V16 değişkenleri dördüncü faktörde; ve son olarak V2, V6 ve V9 değişkenleri beşinci faktörde yüklenmiştir.

Tablo 5. Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşen	Eigen Değerleri			Yüklerin Karelerinin Döndürülmüş Toplamı		
	Toplam	Varyans (%)	Birikimli (%)	Toplam	Varyans (%)	Birikimli (%)
1	6.950	34.750	34.750	3.342	16.712	16.712
2	2.163	10.817	45.566	3.075	15.376	32.088
3	1.766	8.829	54.395	2.386	11.931	44.019
4	1.270	6.352	60.746	2.375	11.877	55.895
5	1.088	5.440	66.186	2.058	10.291	66.186

Temel bileşenler analizi sonucunda 20 madde, ölçeği 5 faktör ve %66.186 varyans ile açıklamaktadır. Faktörlerin isimlendirilmesi Anlamlandırma Teorisi ve ölçek maddeleri dikkate alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda; birinci faktör nedensellik (causality), ikinci faktör işaretler (signs), üçüncü faktör tutarsızlık (inconsistency), dördüncü faktör aykırılık (contradiction) ve beşinci faktör sürprizler (surprises) olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin uluslararası araştırmalarda da kullanılabileceği düşünülerek, çeviri hatası olmaması için faktörlerin İngilizce karşılıkları; maddeleri tam olarak açıkladığı düşünülen causality, signs, inconsistency, contradiction ve surprises kavramlarıyla isimlendirilmiştir. Beş faktörün her birinin oluşturduğu alt ölçeklerin güvenilirlik analizleri sonucu elde edilen Cronbach's Alpha değerleri sırasıyla; nedensellik alt ölçeği için 0.810; işaretler alt ölçeği için 0.830; tutarsızlık alt ölçeği için 0.722; aykırılık alt ölçeği için 0.761 ve sürprizler alt ölçeği için 0.697'dir.

Tartışma ve Sonuç

Anlamlandırma teorisi ile ilgili literatürde birçok araştırma olmasına rağmen, *Anlamlandırma Ölçeği* ile ilgili bir çalışma bulunmaması literatürde doldurulma-

sı gereken önemli bir boşluğu işaret etmektedir. Bu araştırmada anlamlandırma ölçeği geliştirmeye çalışılmıştır. Araştırmadaki *Anlamlandırma Ölçeği* Anlamlandırma Teorisi'nden yararlanarak anlamlandırmanın bileşenlerini açıklamaktadır. Bu bileşenlerden yararlanarak farklı bilim dallarında ve disiplinlerde araştırmalar yapılabilir. Örgütsel davranış alanında aykırılıklar alt ölçeği, siyaset biliminde tutarsızlıklar alt ölçeği, askeri alanda nedensellik ve işaretler alt ölçeği, ekonomik verilerin analizinde işaretler alt ölçeği, davranış bilimlerinde sürprizler, tutarsızlıklar ve işaretler alt ölçekleri kullanılarak anlamlandırma ile ilgili araştırmalar yapılabilir.

Araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmalarında ölçekler, ya araştırmacının kendi kültürüne yönelik olarak hazırlanabilmekte; ya da yabancı bir kültürde geliştirilmiş bir ölçüm aracı araştırmacının anadiline çevrilerek uyarlanabilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın ilk kısıtı, araştırmanın kendi kültürümüzde uygulanmasıdır; farklı kültürlerde test edilmesi önerilmektedir. İkinci kısıt, araştırmanın akademisyenler üzerinde yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla, ilk kez geliştirilen ölçeğin eğitim sektöründe belirli bir katılımcı üzerinde uygulanmış olması farklı sektörlerde ve farklı katılımcılar üzerinde uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, kendi kültürümüzde geliştirilen ölçeğin farklı kültürlerde de güvenilirlik ve geçerliliğinin test edilmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın literatüre katkısı özgün bir *Anlamlandırma Ölçeği* oluşturmaktır. Bir diğer katkısı; söylem, eylem, olgu ve olayların bir işaret olarak anlamlandırılması; belirsizliklerin azaltılarak, gelecekte olması muhtemel hata, kaza, kaos, kriz gibi kötü olayların tahmin edilebilmesine ve tedbir alınabilmesine imkân verebilir. Araştırmanın üçüncü katkısı; diğer bilim dallarında ölçeğin kullanılmasını sağlamak ve farklı anlamlandırma ölçekleri geliştirilmesinin önünü açmaktır. Anlamlandırma ile ilgili birçok bilim dalında araştırma yapılıyor olması, bu araştırmanın katkısıyla ölçek sayısının ve çeşidinin artmasını sağlayacaktır.

Anlamlandırma Ölçeği'nin özellikle davranış bilimleri, örgütsel davranış, insan kaynakları, yönetim ve organizasyon alanlarında kullanılmasını sağlamak ve davranış bilimleri ile çok yakın ilişkisi bulunan psikoloji ve iletişim bilimlerinin yanı sıra, ekonomi, siyaset bilimi ve askerî alanda fayda sağlayabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda uygulayıcılara öneri bağlamında; örgütsel davranış alanında anlamlandırma ile ilgili olabileceği düşünülen örgütsel sessizlik, örgütsel intikam, karanlık liderlik, işten ayrılma niyeti, örgütsel bağlılık, sosyal destek, örgütsel özdeşleşme gibi konularla ilişkisinin araştırılmasında kullanılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- DEVELLIS, Robert F. (2012), *Scale development theory and applications* (Third Edition), SAGE Publications, Inc.
- DOUGHERTY, Debbie S., DRUMHELLER, Kristina (2006), "Sensemaking and emotions in organizations: Accounting for emotions in a rational(ized) context", *Communication Studies*, C.57, Sayı:2, ss. 215-238.
- DYER, Ronald (2017), "Cultural sense-making integration into risk mitigation strategies towards megaproject success", *International journal of project management*, C. 35, Sayı:7, ss. 1338-1349.
- GROSS, Margaret K., (2010), "Sense-making in theory and practice: a metatheoretical foundation and application for health information seeking", MSc Thesis, University of Illinois at Urbana, Illinois, ss. 1-49.
- <http://www.tdk.gov.tr>. Erişim tarihi: 27.04.2018.
- ITO, Kumiko, INOHARA, Takehiro (2015), "A model of sense-making process for adapting new organizational settings; Based on case study of executive leaders in work transitions", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, C. 172, ss. 142-149.
- JAKOBSEN, M, WORM, V, LI, X (2018), "Making Sense of Context in International Business: Some Methodological Reflections", *Asia Pacific Management Review*, C.23, Sayı:4, ss. 251-257.
- KHARCHENKOVA, Svetlana (2018), "The market metaphors: Making sense of the emerging market for contemporary art in China", *Poetics*, C.71, ss. 71-82
- MAITLIS, Sally, CHRISTIANSON, Marlys (2014), "Sensemaking in organizations: Taking stock and moving forward", *The academy of management annals*, C.8, Sayı: 1, ss. 57-125.
- MATTSSON, Lars Gunnar, CORSARO, Daniela, RAMOS, Carla (2015), "Sense-making in business markets—the interplay between cognition, action and outcomes", *Industrial Marketing Management*, C.48, ss. 4-11.
- SMEREK, Ryan E. (2009), "Sensemaking and Sensegiving: Leadership Processes of New College Presidents", Doctor of Philosophy in The University of Michigan.
- TILLMANN, Katia, GODDARD, Andrew (2008), "Strategic management accounting and sense-making in a multinational company", *Management accounting research*, C.19, Sayı: 1, ss. 80-102.
- TUĞSAL, Türker (2015), "Finansal Krizler ve Anlamlandırma Teorisi: 2008 Krizine Retrospektif Bir Yaklaşım", *Siyaset, ekonomi ve yönetim araştırmaları dergisi*, C.2, Sayı: 2, ss. 111-124.
- TUĞSAL, Türker (2016), *İş Yaşamında Duyguları Anlamlandırmanın Örgütlere ve Çalışanlara Faydaları* (Örgüt Yönetiminde Duygular, ed. Ülgen, B.), ss. 69-90, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- TUĞSAL, Türker (2018), *İş-yaşam dengesi, sosyal destek ve sosyo-demografik faktörlerin tükenmişlik üzerindeki etkisi*, İstanbul, Cinius Yayınları.

- WEICK, Karl E. (1988), Enacted sensemaking in crisis situations, *Journal of management studies*, C.25, Sayı: 4, ss. 305-317.
- XU, Sifan (2018), “Crisis communication within a community: Bonding, coping, and making sense together”, *Public Relations Review*, C.44, Sayı:1, ss. 84-97.
- YURDUGÜL, Halil (2005), Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği için Kapsam Geçerlik Endekslerinin Kullanılması, XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi 28–30 Eylül 2005 DENİZLİ.

KURUMSALLAŞMANIN MARKALAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE DİYARBAKIR MERKEZİNDE BİR ALAN ÇALIŞMASI

Yakup DURMAZ¹, Ali AÇIKGÖZ²

Geliş: 09.07.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.441840

Öz

Bu çalışmada, kurumsallaşma ve markalaşma arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma Diyarbakır'da yapılmıştır. Diyarbakır'da faaliyet yürüten ve çoğunluğu 10 yılı aşkın bir geçmişe sahip olan 25 işletme seçilmiş ve bunlardan 20 tanesi anketimize cevap vermiştir. Elde edilen verilerin analizi SPSS 23 bilgisayar paket programı ile kurumsallaşma ve markalaşmanın alt boyutları ele alınarak yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Markalaşma üç alt boyut, kurumsallaşma ise altı alt boyut şeklinde ele alınmış ve incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marka, Kurumsallaşma, Markalaşma.

THE EFFECT OF INSTITUTIONALIZATION ON THE BRAND AND FIELD WORK IN DİYARBAKIR

Abstract

In this study, the relationship between institutionalization and branding is examined. The study was conducted in Diyarbakır. Twenty-five enterprises operating in Diyarbakır and having a history of more than 10 years were selected and 20 of them answered our survey. The analysis of the obtained data was made with the computer package program and the sub-dimensions of institutionalization and branding, and it was worked with 95% confidence level. Branding has been examined as three sub-dimensions and institutionalization as six sub-dimensions.

Keywords: Brand, Institutionalization, Branding.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yakup.durmaz@hku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0332-4185>.

2 Doktora Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, aliacikgoz@outlook.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0993-1955>.

Giriş

Kurumsallaşma, işletmeler için günden güne önemi artan bir kavram olmaya başlamıştır. Güney Kore'nin dünya haritası üzerinde insanlar tarafından fazla bilinmemesine rağmen, O ülkeye ait Samsung ve Hyundai gibi markalarından dolayı tanınır duruma gelmiş ve ekonomik açıdan da ülke kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Buna benzer, dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Çinliler, inovatif ürün ve markalar oluşturarak dünya markaları oluşturma yolunda çok hızlı adımlar atmaktadırlar. Rekabetin aşırı bir şekilde yoğunlaştığı iş dünyasında işletmelerin başarısı kurumsallaşmaya ve markalaşmaya bağlı olduğunu söylemek mümkündür (Pişkinoglu, 2014).

Kurumsallıkla ilgili görüşler Thorstein Veblen'in (1857-1929) kurumsal iktisat teorisine dayanmaktadır. Bu anlayışa göre üretim, tüketim, paylaşım gibi unsurları ekonomik kanunlar değil toplumsal kurumlar belirler. Toplumbilimin amacı toplumsal kurumları incelemektir, çünkü kurumlar insanlar tarafından oluşturuldukları halde insanlara göre daha nesnel bir gerçekliğe sahiptirler (Ekelund ve Hebert,1990).

Geçen yüzyılın sonundan ve yüzyılın başlangıcından bu yana devasa teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle işletmeler açısından uzun vadeli tahminlerin çoğu risklidir. Ancak, bu gerçeğin yanı sıra, çok önemli iş alanındaki bazı küresel eğilimler öngörülebilir. O da şudur ki; marka(lar) işletmelerin profesyonel varlıklarının en önemli bileşeni olacaktır. Çünkü modern iş koşullarında marka kurumsal rekabetçiliğin önemli bir kaynağı ve mevcut müşterileri korumak ve yenilerini çekmek için güçlü bir araçtır (Molevic ve diğ. 2016). İşletmelerde marka, markalaşma ve marka yönetimi ve bunun getirileri konusu akademik çalışmalarda yıllarca sınırlı olarak yer aldı (Khan ve Ede, 2009).

Markalaşma, yalnızca bir tutundurma meselesi olarak ele alınamaz. Gerçekten de, marka bilinci oluşturma bir dağıtım stratejisinin güçlü bir bileşeni olabilir. Markalaşma, şayet doğru kullanılırsa, rekabet avantajı sağlamada önemli bir faktör haline gelebilir (Bellin, 2016).

Marka sadece satış aracı olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda işletme hakkında bilgi veren ve neyi yaptığını gösteren bir olgudur. Kısaca, marka pazarlamanın önemli bir unsurudur ve bir gecede doğmasını beklememek gerekir. Markalaşma ancak sıkı çalışma, yatırım ve uzun bir zaman çaba göstermenin sonucu olarak ortaya çıkar. Modern yazın ve ticari yaşam, markalaşmanın uzun vadeli, sürekli, sabırlı ve özverili çalışmalarla yaratıldığını gösteriyor (Molevic ve diğ. 2016). Bu da ancak sürdürülebilir bir işletme yapısı ve kurumsallaşma ile mümkün olabilir.

1. Kuramsal Çerçeve

Bir kurum ya da marka hakkında olumlu ve olumsuz algıların toplamı olarak adlandırabileceğimiz itibar kavramı saygınlık ve güvenilirlik anlamlarını içermektedir. Günümüz rekabetçi ortamında markaların rakiplerinden farklılaşmak, başarılı ve dolayısıyla karlı olabilmek, hedef paydaşlarının güven ve saygınlıklarını kazanabilmek için kurumsal itibarlarını yönetme anlayışı giderek önem kazanmaktadır (Diker ve Koçyiğit, 2017: 576).

1.1. Kurumsallaşma

Tük Dil Kurumu sözlüğünde kurumsallaşmak; kurumsal hale gelmek, örgütlü duruma gelmek, süreklilik kazanmak olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr).

Sosyolojik anlamda “kurum”, toplumda organize olmuş, yerleşmiş, kabul edilmiş, prosedürleri belli sosyal ilişkiler düzenini ve topluluğunu, köklü ve yaygın sosyal etkileşim sistemlerini ifade etmektedir (Hodgson, 2006: 2).

Kurumsal kurallar, örgütlerin dahil olduğu, meşruiyeti, kaynakları, istikrarı ve hayatta kalma umutlarını arttıran efsaneler olarak işlev görür. Fakat modern toplumlarda örgütsel yapılar oldukça kurumsallaşmış bağlamlarda ortaya çıkar.

Kurumsallaşmış ürünler, hizmetler, teknikler, politikalar ve programlar güçlü mitler olarak işlev görür ve birçok organizasyon bunları törensel olarak benimser. Örgün organizasyonlar modern toplumlarda endemiktir (Meyer ve Rowan, 1977).

Organizasyon” ile “kurum” arasındaki farkı kurgulayan Selznick’e (1996: 271) göre, organizasyon kurumsallaştığı takdirde özel bir kimlik edinme eğiliminde olup, belirgin bir rekabet gücü kazanmaya çalışmakta ya da, belki de, kapasite kayıplarından eğitimle veya içerden yapılanmayla kurtulmaya çalışmaktadır. İşletmelerin zaman içinde kurumsal değerleri ve bu değerlere uyumlu bir kültür oluşturmaları halinde kurum haline dönüşebileceklerini vurgulamakta olan Selznick, bir işletmenin kurumsallaşması için ise ayırt edici bir kimlik kazanması ve çevresi ile etkileşim içinde esnek bir hale gelmesi gerektiğini belirtmektedir (Selznick, 1996).

Karpuzoğlu’na göre kurumsallaşma, bir işletmenin kişilere bağımlı olmaktan daha çok kurallara, standartlara, prosedürlere sahip olması, kendine özgü selamlama biçimlerini, iş yapma usul ve yöntemlerini içermesi ve bu sayede diğer işletmelerden farklı ve ayırt edici bir kimliğe bürünmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Yarar, 2008).

Kurumsallaşma; istikrarsız, zayıf organize edilmiş ve yetersiz teknik faaliyetlerin yerine sosyal entegrasyonu sağlanmış istikrarlı ve düzenli kalıpların oluşturulması şeklinde tanımlanmakta Kurumsallaşma, işletmenin yeni talepler ve koşullar karşısında mevcut uygulamalarından vazgeçmeye veya bu uygulamaları değiştirmeye ne derece hazır olduğunu, bu uygulamaların genişletilebilirliğinin sınımmasını sağlamaktadır (Selznick, 1996).

Fındıkcı, kurumsallaşmayı en yalın biçimde, konu ne olursa olsun her türlü etkileşim ve iletişimde belli kuralların hakim olması, insan bireysel yaşamından

aile yaşamına, kurum ve kuruluşlara, toplumlara ve toplumlararası ilişkilere kadar her türlü sosyal süreçlerde belirli kuralların egemen olması şeklinde tanımlamakta, kurumsallaşmanın olmadığı işletmelerde kuralsızlığın hakim olacağını ve kuralsızlığın adeta bir kural haline gelebileceğini belirtmektedir (Fındıkcı, 2011).

Zucker, kurumsallaşmanın köklerini hayatın her yönünden alan ve örgütü kurum olarak tanımlama yaklaşımını benimseyerek kurumsallaşmanın rutin hareketlerden oluşan, zaman içinde tekrarlanan ve herkes tarafından aynı anlam verilen bir süreç olduğunu ifade etmiştir. (Zucker, 1988).

Meyer ve Rowan kurumsallaşmayı sosyal süreçlerin ve zorunlulukların kuralları haline gelerek bu kuralların sosyal düşünce ve davranışlara yansımaları olarak tanımlamaktadır. 8 Meyer ve Rowan, gelenek örf ve adetlerin; kanunlar ve kuralları aracılığı ile devlet ve meslek grupları gibi birimlerin ise baskı ve isteklerle örgüt hayatını şekillendirdiği görüşünü paylaşmıştır. Kurumsallaşma konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Meyer ve Rowan (1977) bu yaklaşımları şöyle ifade etmektedirler (Meyer ve Rowan, 1977):

• **Rasyonel Kurumsallaşma Yaklaşımı:** Rasyonel kurumsallaşma yaklaşımı, örgütlerde, yasal unsurların ve kuralların kurumsallaşma üzerinde etkili olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Meyer ve Rowan, bu tür yaklaşımda bulunan örgütlerde daha çok prosedür ve kuralların üzerinde durulduğunu, koordinasyona gereken önemin verilmediğini ifade etmektedirler.

• **Kurumsallaşma Analizi Yaklaşımı:** Kurumsallaşma analizi yaklaşımında, örgütsel iletişim, uyumlaşma, örgüt stratejileri, gelecek ile ilgili tahmin ve analizler ile süreç kavramları gibi unsurlara ağırlık verilmektedir (Selznick, 1996)

Örgütlerde çalışanların farklı kişilik özellikleri ve farklı yaratılıştaki olduklarından dolayı, kurumsallaşmada önemli rol oynadıklarını ifade etmektedirler. Bu nedenle örgütlerde tüm sistemler oluşturulurken ve kurumsallaşma sürecinde daima insan unsuru göz önünde bulundurulmalıdır.

Philip Selznick tarafından geliştirilen, dört kurumsallaşma ölçütü mevcuttur. Bunlar; “esneklik, karmaşıklık/ sadelik, özerklik/ bağımlılık ve birlik/ çözülme” ölçütleridir.

1.2. Markalaşma

Marka, bir ya da bir grup satıcının, mallarını veya hizmetlerini ayırt etmeye yarayan ve rakiplerinden farklı kılan, ayırt edici isim ve / veya semboldür (Aaker,2001). Marka, bir satıcının mal veya hizmetlerini diğer satıcılarınkinden ayıran bir isim, terim, resim, sembol veya herhangi bir özelliktir(Wood,2000). Marka, Amerika Pazarlama Birliği tarafından şöyle tanımlanmıştır: Bir satıcının ürün veya hizmetini diğerlerinden ayıran; bir isim, terim, işaret, sembol veya tasarım, ya da bunların kombinasyonudur. Ancak marka sadece bu da değildir. Marka, örgütlerin müşterilerine taahhüdünü simgeler(Campell, 2002).

Çoğunluğu 1980 ile 1990 yılların arasında yayımlanmış yüzün üzerinde makaleyi inceleyen Chernatony ve Riley (2010), marka ile ilgili olarak on iki boyut tanımlamışlardır. Tanımlanan marka boyutları şunlardır; *yasal araç, logo, işletme, kısa yol, risk azaltma, kimlik, imaj, değer sistemi, kişilik, ilişki, eklenen değer ve gelişen varlık* boyutları olarak ifade etmişlerdir (Chernatony ve Riley, 2010).

Markaların tüketiciler için sosyal ve duygusal değeri vardır. Kişilikleri vardır ve tüketicilerle iletişim halindedirler. Markalar bir ürünün algılanan değerini artırma ve azaltma özelliğine sahiptirler(Kotler ve Gertner, 2002).

Marka, karmaşık bir olgu olarak görünmesine rağmen, esas itibariyle sade bir işaret gibi ele alınabilir. Ana işlevi ise ait olduğu, ürün, hizmet vs. diğerinden ayırmaktır. Bu anlamda markalaşma, “kimlik sorununu çözmek için kullanılan bir farklılaştırma” aracıdır diyebiliriz. Markalar zaman geçtikçe hedef kitlesi için değer temsil eden sembollere dönüşürler. Bundan dolayı marka; ürün, hizmet vs. diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan isim, işaret, sembol, tasarım, şekil ya da bunların tamamı olarak tanımlanabilir (Emirza, 2010).

Markalaşma; ürün veya hizmetin diğerlerinden farklılaşmasını sağlayan fonksiyonel ve duygusal değerler oluşturma, ürün ve hizmete anlam katma sürecidir (Durmaz ve Ertürk, 2016).

2. Metodoloji

Araştırmanın Metodolojisi; Araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, evreni, örnekleme, veri toplama ve analiz kısımlarından oluşmaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, kurumsallaşmanın ve markalaşmanın önemini vurgulamak, kurumsallaşma ile markalaşma arasında ne gibi bir ilişkinin olup olmadığını irdelemek amacıyla yapılmaya gayret gösterilmiş, elde edilen bulgular analiz edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmaya ve ulaşabilen bilgilere göre konu ile ilgili olarak Diyarbakır’da yapılan ilk çalışma olduğu düşünülmektedir.

Kurumsallaşma ile ilgili olarak çok sayıda çalışma ile karşılaşmak mümkündür. Özellikle aile şirketlerinin kurumsallaşmasına konu olan çok sayıda çalışma yapılmıştır.

2.2. Hipotezler

Yapılan çalışmada hipotezler şöyle belirlenmiştir:

H1a = İşletmelerin kurumsallaşma düzeyleri ile markalaşma düzeyleri arasında ilişki vardır.

H1b = İşletmelerin kurumsallaşma düzeyleri ile markalaşma düzeyleri arasında ilişki yoktur.

H2a = İşletmelerin markalaşma düzeyi kurumsallaşma düzeyinden etkilenmektedir.

H2b = İşletmelerin markalaşma düzeyi kurumsallaşma düzeyinden etkilenmemektedir.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Diyarbakır’da 03.ekim 2018 tarihindeki verilere göre faaliyet gösteren 1248 Anonim şirketten ve ortalama ömür seyri on yıl ve üzeri olan üzerinde olan 25 işletmeden oluşmaktadır. Örneğe seçilen 25 işletmeden 20’ anket katılmayı kabul etmiştir. Bu işletmeler, İstihdamda, üretimde, ihracatta ve hizmette sürekliliği olan ve bilinen işletmelerdir. İşletmelerin seçimi “ihtimalsiz örnekleme yöntemlerinde, yargısal örnekleme” göre seçilmiştir. Mahir Nakip’e göre (2013:223) **yargısal örnekleme**; örneğe kimin seçileceği kararı bir uzmana ya da, konuyu en iyi bilmesi hasebiyle, araştırmacının kendisine bırakılmıştır.

2.4. Veri Toplama ve Veri Analizi

Araştırmada iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Ölçekler Onur Yazar’ın geliştirdiği ve doktora tezinde kullandığı ölçeklerdir. Yazar markalaşma ve kurumsallaşma konusunda İstanbul’da sağlık sektöründe çalışmalar yapmış ve tezini bu konu ile ilgili hazırlamıştır.

Ölçek dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümdeki sorular ankete cevap verenin sosyo-demografik özellikleri ile işletmenin kurumsal yapısına ilişkin sorulardır. İkinci bölümdeki 30 soruluk anket kurumsallaşma ile ilgilidir. Üçüncü bölümde yer alan ve daha çok evet-hayır şeklinde tasarlanan bölüm ise markalaşma çalışmalarına ilişkindir. Son bölümde ise markalaşma ile ilgili 13 soruluk anket yer almaktadır. Ölçeklerde 5’li Likert kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Ölçeğin Güvenirlilik ve Geçerliliği

Ölçek güvenirliliği; anket ile ölçülmek istenen ortak değeri, eşit olarak paylaşmayan değişkenlerin belirlenmesi ve bu değişkenlerin analiz dışı bırakılarak, ölçeğin iç tutarlılığının artırılması amacıyla yapılan istatistiki işleme denir (Altunışık vd.,2010:122).

Tablo 1. Cronbach’s Alpha(α) Katsayısının Değerleri

$0,00 \leq \alpha < 0,40$	Güvenilir Değil
$0,4 \leq \alpha < 0,60$	Düşük Güvenilir
$0,6 \leq \alpha < 0,80$	Oldukça Güvenilir
$0,8 \leq \alpha < 1,00$	Yüksek Derecede Güvenilir

Kaynak: Akbulut, 2010: 80

Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçeğin tamamının Cronbach's Alpha değeri **0.879** olduğu hesaplanmıştır. Yukarıdaki Tablo 1'e bakıldığında güvenilirlik düzeyinin ise "Yüksek Derecede Güvenilir" olduğu ($0,8 \leq \alpha < 1,00$) söylenebilir (Bk. Tablo 2).

Tablo 2. Ölçek Büyüklüğünün Güvenirlik Test Sonucu

Cronbach's Alpha	Standartlaştırılmış Maddelere Dayalı Cronbach's Alpha Değeri	N
,879	,979	52

Bu araştırmada örneklem büyüklüğünün geçerliliğini test etmek için "KMO ve Barlett Testi" uygulanmıştır. KMO değeri **0.751** olarak hesaplanmış ve bu örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmada hesaplanan 0,751'lik KMO değeri oldukça yüksektir. Tablo 2' de KMO ve Barlett's sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Büyüklüğünün Geçerlilik Test Sonucu

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliğinin Ölçümü.		
	,751	
Bartlett'in Küresellik Testi	Ki Kare	274,676
	Df	780
	Sig.	,000

3.2. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Verilerin analizi SPSS 23 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır.

Maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +3 ile -3 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997).

Tablo 4: Ölçekler ve Alt Boyutlarının Çarpıklık Basıklık Katsayıları

	n	Çarpıklık	Basıklık
Tanıtım ve Sonuçlar	20	-,486	-,632
Marka Adı	20	-,558	-,224
Markalaşma	20	-,633	-,373
Organizasyonel Uygulamalar	20	,089	-1,465
Yöneticilerin Uygulamaları	20	-,502	-,749
Planlama Uygulamaları	20	,230	-1,077
Performans Yönetimi Uygulamaları	20	-,266	-,612
İletişim Uygulamaları	20	-,241	-1,233
Kurumsallaşma	20	,023	-1,241

Markalaşma ve Kurumsallaşma ölçekleri ile alt boyutlarının maddeler içi ölçeklerden elde edilen basıklık ve çarpıklık değerleri +3 ile -3 aralığındadır.

3.3. Demografik ve Şirket Bulguları

Araştırmaya katılan işletmelerin demografik bulguları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 5: Demografik Bulguları

		n	%
Eğitim Durumunuz	Lise	8	40,0
	Ön lisans	3	15,0
	Lisans	6	30,0
	Yüksek Lisans	1	5,0
	Doktora	1	5,0
	Diğer	1	5,0
Pozisyonunuzla ilgili herhangi bir eğitim aldınız mı?	Evet	9	45,0
	Hayır	11	55,0

Yapılan araştırmada görüşme yapılan işletmelerin sahip veya yöneticilerinin eğitim durumlarının %40 lise, % 30 lisans, %15 ön lisans, %5 yüksek lisans, %5 doktora ve % 5 diğer olduğu ortaya çıkmıştır. Pozisyonu ile ilgili eğitim alanların oranı %45, almayanların ise %55'tir.

Tablo 6: Şirket Bulguları

Şirketiniz bir aile kuruluşu mudur?	Evet	17	85,0
	Hayır	3	15,0
Şirket yönetiminde aile üyeleri var mıdır?	Evet	16	80,0
	Hayır	4	20,0
Şirketinizde yazılı bir misyon ifadesi var mıdır?	Evet	18	90,0
	Hayır	2	10,0
Şirketinizde yazılı bir vizyon ifadesi var mıdır?	Evet	18	90,0
	Hayır	2	10,0
Şirketinizde bir organizasyon el kitabı mevcut mudur?	Evet	11	55,0
	Hayır	9	45,0

Analiz yapılan işletmelerin %85'nin aile işletmesi olduğu, %15'inin ise aile işletmesi olmadığı, işletmelerin yönetiminde aile üyelerinin ağırlıkta olduğu (%80) sonuçlarına ulaşılmıştır.

Misyon ve vizyon ifadesi bulunan işletmelerin oranı %90, olmayanların % 10, organizasyon el kitabı olanlar %55, olmayanlar ise % 45 oranındadır.

Tablo 7: Şirketin Kuruluş Yılı ve Şirkette Çalışılma Süresi

	n	Minimum	Maximum	Ortalama	ss
Kuruluş Yılı	20	1968	2016	2001,50	10,88
Kaç Yıldır Bu Şirkette Çalışıyorsunuz	20	1	31	10,30	7,50

Araştırmaya konu olan şirketlerin ortalama ömür 10,8 yıl iken, Anketi cevaplayanların ortalama çalışma süreleri 10,3 yıl olduğu görülmektedir.

3.4. Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının İlişki Analizi (Korelasyon)

Tablo 8: Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının İlişki Analizi

		Tanıtım ve Sonuçlar	Marka Adı	Markalaşma
Organizasyonel Uygulamalar	r	,564**	,727**	,659**
	p	,010	,000	,002
	n	20	20	20
Yöneticilerin Uygulamaları	r	,718**	,684**	,742**
	p	,000	,001	,000
	n	20	20	20
Planlama Uygulamaları	r	,492*	,658**	,585**
	p	,027	,002	,007
	n	20	20	20
Performans Yönetimi Uygulamaları	r	,440	,608**	,531*
	p	,052	,004	,016
	n	20	20	20
İletişim Uygulamaları	r	,547*	,611**	,601**
	p	,013	,004	,005
	n	20	20	20
Kurumsallaşma	r	,624**	,749**	,707**
	p	,003	,000	,000
	n	20	20	20

p<0,05=ilişki var; p>0,05=ilişki yok

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Organizasyonel Uygulamalar ile Tanıtım ve Sonuçlar arasında pozitif yönlü anlamlı orta bir ilişki (p = 0,01), Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00) ve Markalaşma arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00) bulunduğu söylenebilir.

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Yöneticilerin Uygulamaları ile Tanıtım ve Sonuçlar arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00), Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00) ve Markalaşma arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00) bulunmaktadır.

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Planlama Uygulamaları ile Tanıtım ve Sonuçlar arasında pozitif yönlü orta bir ilişki (p = 0,02), Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki (p = 0,00), Markalaşma arasında pozitif yönlü orta bir ilişki (p = 0,00) bulunmaktadır.

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Performans Yönetimi Uygulamaları ile Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$), Markalaşma Ölçeği arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($p = 0,01$) bulunmaktadır.

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; İletişim Uygulamaları ile Tanıtım ve Sonuçlar arasında pozitif yönlü orta bir ilişki ($p = 0,01$), Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$), Markalaşma Ölçeği arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$) bulunmaktadır.

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Kurumsallaşma Ölçeği ile Tanıtım ve Sonuçlar arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$), Marka Adı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$), Markalaşma Ölçeği arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki ($p = 0,00$) bulunmaktadır.

Tablo 9: Kurumsallaşma Ölçeği Alt Boyutlarının Tanıtım Etki Durumu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	F	p	B	t	p	R ²
Tanıtım ve Sonuçlar	Sabit	5,287	,006	,848	,121	,905	0,654
	Organizasyonel Uygulamalar			,255	,783	,447	
	Yöneticilerin Uygulamaları			1,063	3,590	,003	
	Planlama Uygulamaları			-,636	-1,003	,333	
	Performans Yönetimi Uygulamaları			-,551	-1,175	,260	
	İletişim Uygulamaları			,688	,859	,405	

$p < 0,05$ =etki var; $p > 0,05$ =etki yok

Anlamlılık değeri olan “p” değerinin 0,05’ten küçük olduğundan; Kurumsallaşma Ölçeği alt boyutlarının Tanıtım ve Sonuçları etkileme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonucuna göre kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı ($p = 0,00$) bulunmuştur.

Modelde katsayı incelendiğinde Yöneticilerin Uygulamalarının Tanıtım ve Sonuçları olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir ($B=1,063$ $p < 0,05$).

Tablo 10: Kurumsallaşma Ölçeği Alt Boyutlarının Marka Adına Etki Durumu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	F	p	B	t	p	R ²
Marka Adı	Sabit	4,479	,012	2,508	,553	,589	0,615
	Organizasyonel Uygulamalar			,280	1,330	,205	
	Yöneticilerin Uygulamaları			,335	1,748	,102	
	Planlama Uygulamaları			-,168	-,410	,688	
	Performans Yönetimi Uygulamaları			-,134	-,443	,665	
	İletişim Uygulamaları			,007	,014	,989	

$p < 0,05$ =etki var; $p > 0,05$ =etki yok

Kurumsallaşma Ölçeği alt boyutlarının Marka Adını etkileme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonucuna göre kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$) ancak alt boyutlardan hiçbirinin Marka Adına etkisi bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 11: Kurumsallaşmanın Markalaşmaya Etki Durumunun İncelenmesi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	F	p	B	t	p	R ²
Markalaşma	Sabit	17,950	,000	18,949	2,367	,029	,499
	Kurumsallaşma			,296	4,237	,000	

$p < 0,05$ =etki var; $p > 0,05$ =etki yok

Kurumsallaşmanın Markalaşmayı etkileme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Analiz sonucuna göre kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$).

Modelde katsayı incelendiğinde Kurumsallaşmanın Markalaşmayı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir ($B=0,296$ $p < 0,05$). Markalaşmadaki değişimin %50'si Kurumsallaşma tarafından açıklanmaktadır.

3.5. Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Pozisyonla İlgili Eğitim Alma Durumu Açısından İncelenmesi (t testi)

Tablo 12: Markalaşma ve Kurumsallaşma Alt Boyutlarının Pozisyonla İlgili Durumu

Pozisyonunuzla ilgili herhangi bir eğitim aldınız mı?		n	Ortalama	ss	t	p
Tanıtım ve Sonuçlar	Evet	9	32,33	6,73	,184	,856
	Hayır	11	31,82	5,83		
Marka Adı	Evet	9	21,00	3,64	,860	,401
	Hayır	11	19,55	3,86		
Markalaşma	Evet	9	53,33	9,81	,460	,651
	Hayır	11	51,36	9,30		
Organizasyonel Uygulamalar	Evet	9	44,33	9,85	1,533	,143
	Hayır	11	38,27	7,85		
Yöneticilerin Uygulamaları	Evet	9	32,22	6,20	-,515	,613
	Hayır	11	33,45	4,50		
Planlama Uygulamaları	Evet	9	19,00	4,30	,788	,441
	Hayır	11	17,64	3,44		
Performans Yönetimi Uygulamaları	Evet	9	14,56	4,25	1,185	,251
	Hayır	11	12,36	4,01		
İletişim Uygulamaları	Evet	9	7,89	2,15	1,791	,090
	Hayır	11	6,09	2,30		
Kurumsallaşma	Evet	9	118,00	25,12	1,019	,322
	Hayır	11	107,82	19,61		

$p < 0,05 = \text{fark var}; p > 0,05 = \text{fark yok}$

Pozisyonu ile eğitim alan ile almayanlar arasında Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile alt boyutları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

3.6. Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketinde Bir Organizasyon El Kitabı Mevcut Olma Durumu Açısından İncelenmesi (t testi)

Tablo 13: Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketinde Bir Organizasyon El Kitabı Mevcut Olma Durumu

Şirketinizde bir organizasyon el kitabı mevcut mudur?		n	Ortalama	ss	t	p
Tanıtım ve Sonuçlar	Evet	11	34,09	5,54	1,746	,098
	Hayır	9	29,56	6,06		
Marka Adı	Evet	11	21,73	3,38	2,220	,039
	Hayır	9	18,33	3,43		

Markalaşma	Evet	11	55,82	8,20	2,043	,056
	Hayır	9	47,89	9,16		
Organizasyonel Uygulamalar	Evet	11	46,18	8,15	3,588	,002
	Hayır	9	34,67	5,63		
Yöneticilerin Uygulamaları	Evet	11	34,18	5,67	1,230	,234
	Hayır	9	31,33	4,42		
Planlama Uygulamaları	Evet	11	19,91	3,94	2,410	,027
	Hayır	9	16,22	2,59		
Performans Yönetimi Uygulamaları	Evet	11	14,27	4,90	1,103	,284
	Hayır	9	12,22	2,91		
İletişim Uygulamaları	Evet	11	8,45	1,57	4,770	,000
	Hayır	9	5,00	1,66		
Kurumsallaşma	Evet	11	123,00	22,06	2,725	,014
	Hayır	9	99,44	14,98		

$p < 0,05$ =fark var; $p > 0,05$ =fark yok

Şirketinde bir organizasyon el kitabı mevcut olan ile olmayanlar arasında Marka Adı açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). El kitabı olanların olmayanlara göre Marka Adı puan ortalamaları daha büyüktür.

Şirketinde bir organizasyon el kitabı mevcut olan ile olmayanlar arasında Organizasyonel Uygulamalar açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). El kitabı olanların olmayanlara göre Organizasyonel Uygulamalar puan ortalamaları daha büyüktür.

Şirketinde bir organizasyon el kitabı mevcut olan ile olmayanlar arasında Planlama Uygulamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). El kitabı olanların olmayanlara göre Planlama Uygulamaları puan ortalamaları daha büyüktür.

Şirketinde bir organizasyon el kitabı mevcut olan ile olmayanlar arasında İletişim Uygulamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). El kitabı olanların olmayanlara göre İletişim Uygulamaları puan ortalamaları daha büyüktür.

Şirketinde bir organizasyon el kitabı mevcut olan ile olmayanlar arasında Kurumsallaşma açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). El kitabı olanların olmayanlara göre Kurumsallaşma puan ortalamaları daha büyüktür.

3.7. Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketin Kuruluş Yılı Açısından İncelenmesi (t testi)

Tablo 14: Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketin Kuruluş Yılı Açısından İncelenmesi

Kuruluş Yılı		n	Ortalama	ss	t	p
Tanıtım ve Sonuçlar	2004 ve öncesi	10	34,20	3,19	1,651	,116
	2004 sonrası	10	29,90	7,59		
Marka Adı	2004 ve öncesi	10	21,00	2,36	0,955	,352
	2004 sonrası	10	19,40	4,74		
Markalaşma	2004 ve öncesi	10	55,20	4,83	1,455	,163
	2004 sonrası	10	49,30	11,88		
Organizasyonel Uygulamalar	2004 ve öncesi	10	40,50	8,32	-0,240	,813
	2004 sonrası	10	41,50	10,26		
Yöneticilerin Uygulamaları	2004 ve öncesi	10	34,60	4,22	1,504	,150
	2004 sonrası	10	31,20	5,77		
Planlama Uygulamaları	2004 ve öncesi	10	17,90	3,87	-0,402	,693
	2004 sonrası	10	18,60	3,92		
Performans Yönetimi Uygulamaları	2004 ve öncesi	10	13,40	4,12	0,052	,959
	2004 sonrası	10	13,30	4,42		
İletişim Uygulamaları	2004 ve öncesi	10	7,30	2,41	0,749	,463
	2004 sonrası	10	6,50	2,37		
Kurumsallaşma	2004 ve öncesi	10	113,70	19,78	0,255	,802
	2004 sonrası	10	111,10	25,50		

$p < 0,05$ =fark var; $p > 0,05$ =fark yok

Şirketi 2004 ve öncesi ile 2004 sonrası kurulanlar arasında Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile alt boyutları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

3.8. Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketinde Markalaşma Konusunda Çalışan Bir Personel Olma Durumu Açısından İncelenmesi (t testi)

Tablo15: Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile Alt Boyutlarının Şirketinde Markalaşma Konusunda Çalışan Bir Personel Olma Durumu Açısından İncelenmesi

Şirketinizde markalaşma konusunda çalışan bir personel var mı?		n	Ortalama	ss	t	p
Tanıtım ve Sonuçlar	Evet	6	31,67	7,12	-,180	,859
	Hayır	14	32,21	5,87		
Marka Adı	Evet	6	21,33	4,68	,883	,389
	Hayır	14	19,71	3,34		
Markalaşma	Evet	6	53,00	11,33	,229	,821
	Hayır	14	51,93	8,80		
Organizasyonel Uygulamalar	Evet	6	46,17	9,11	1,750	,097
	Hayır	14	38,79	8,46		
Yöneticilerin Uygulamaları	Evet	6	32,83	5,98	-,036	,971
	Hayır	14	32,93	5,11		
Planlama Uygulamaları	Evet	6	20,00	3,41	1,376	,186
	Hayır	14	17,50	3,84		
Performans Yönetimi Uygulamaları	Evet	6	14,83	5,53	1,047	,309
	Hayır	14	12,71	3,47		
İletişim Uygulamaları	Evet	6	8,00	2,00	1,399	,179
	Hayır	14	6,43	2,41		
Kurumsallaşma	Evet	6	121,83	24,92	1,260	,224
	Hayır	14	108,36	20,64		

p<0,05=fark var; p>0,05=fark yok

Şirketinde markalaşma konusunda çalışan bir personeli olan ile olmayanlar arasında Markalaşma ve Kurumsallaşma Ölçekleri ile alt boyutları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır (p>0,05).

Sonuç ve Öneriler

Kurumsallaşmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaya (DiMaggio ve Powell, 1983; Meyer ve Rowan, 1977; Özen, 2007; Scott, 1994a; Selznick, 1984a, 1996; Zucker, 1991), kurumsallaşma düzeyini belirlemeye (Duygulu, 1998; Farashahi, 2003; Karpuzoğlu, 2000) ve kurumsallaşmanın farklı değişkenlerle ilişkilerini tespit etmeye (Apaydın, 2007; Baraz, 2007; Demirkan, 2008) yönelik birçok kavramsal çalışma olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardaki ortak sonuca göre; kurumsallaşma, örgütlerin varlıklarını istikrarlı bir biçimde uzun yıllar sürdürmelerini sağlamaktadır. Bununla birlikte, kar amacı güden örgütlerin rekabet güçlerini artırmalarına da bir katkısı olduğu düşünülmektedir (Tavşancı, 2009: 129).

İşletmeler için kurumsallaşma, kısa vadeli yaklaşımlara alternatif olabilir. Kurumsallaşma, kurumsal sosyal sorumluluk için bir rehber ve karlılık için önemli bir araçtır (Selznick, 1996). Uzun vadede var olmak ve sürdürülebilir karlı büyüme için kurumsallaşma kat edilmesi gereken önemli bir kilometre taşı, önemli bir aşama olabilir.

Kurumsallaşma ile birlikte, organizasyonel yapıların güncellenmesi, iş süreçlerinin yenilenmesi, açık ve şeffaf organizasyon şemaları, yetki delegasyonu, sorumluluklar ve roller önemli oranda açıklığa kavuşabilir. Böylelikle işe odaklanma artabilir ve buna bağlı olarak da, verimlilik ve kârlılık artabilir.

Aynı şekilde markalaşma işletmeler için son derece ehemmiyetli bir göstergedir. Markalaşma düzeyi yüksek işletmelere, ürün ve hizmetlerine duyulan güven de daha yüksek olabilir.

Bir markanın gücü, tüketicilerin onu ne sıklıkla alıp ne sıklıkla tavsiye ettikleri ile ölçülür (Burmam ve Zeplin, 2004). Markanın tercih edilmesi ve tavsiye edilmesinde markanın gücü kadar, işletmenin kurumsal tutumu da rol oynayabilir.

Modern toplumlarda örgütsel yapılar oldukça kurumsallaşmış bağlamlarda ortaya çıkar. Politikalar ve programlar rasyonel olarak üretildiği anlaşılan ürün ve hizmetlerle birlikte oluşturulur (Meyer ve Rowan, 1977). Bu politika ve programların önemli bileşenlerinden biri de markalaşmadır.

Yapılan bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında kurumsallaşmanın markalaşmayı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Yapılan bu çalışmada markalaşmadaki değişimin %50'si kurumsallaşma tarafından açıklandığı söylenebilir. Organizasyon şeması, görev tanımları, organizasyon el kitabı bulunan işletmelerin kurumsallaşma puanı diğerlerine göre daha yüksek çıktığı görülmektedir.

Araştırma yapılırken aynı zamanda gözlemlerde yapılmıştır. Gözlemlerden biri, ankete cevap verenlerin tamamına yakınının işletmeler için belirlenen misyon ve vizyon ifadelerini internet sitelerine bakarak veya ilgili başka dokümanlara bakarak anketi doldurmasıdır. Buradan hareketle, özellikle misyon ve vizyon ifadelerinin daha sadeleştirilmesi ve özümsemesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Araştırmada öne çıkan konular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Araştırmada kullanılan ölçeğin, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine bakıldığında oldukça yüksek düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Ankete katılan cevaplayıcıların büyük çoğunluğunun lisan ve yüksek lisan mezunu olduğu görülmektedir.

Kurumsallaşmada operasyonel uygulamalar ile marka adı ve markalaşma arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani kurumsallaşmayı bilimsel olarak uygulayan işletmelerin marka isimlerinin tanıtımında ve tüketicilerin zihinlerinde yer edinmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

İşletmelerinin planlama uygulamalarının işletmelerin tanıtım faaliyetlerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Marka isminin tanıtım faaliyetlerinde, iletişim uygulamaları ile planlama uygulamalarının etkili olduğu görülmektedir.

Ayrıca; kurumsallaşmanın markalaşmayı etkileme durumunun incelenmesi amacıyla yapılan regresyon analizinde; kurumsallaşmanın markalaşmayı olumlu yönde etkilediği de diğer önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırmada kurumsallaşma ve markalaşma arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Benzer çalışmalar markalaşma ve farklı değişkenler arasında ve daha geniş bir örneklem üzerinde yapılabilir.

Ülke olarak marka oluşturma ve katma değeri yüksek ürünler satma noktasında henüz istediğimiz yerde olmadığımız söylenebilir. Bu ve benzeri çalışmaların çoğaltılması, markalaşma ve kurumsallaşma çabalarına katkı sağlayacağı önerilebilir.

KAYNAKLAR

- AAKER, David (2001), *Managing Brand Equity: Capitalizing On The Value Of Brand Name*, Free Press, New York
- Altunışık, R., Coşkun R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, SPSS uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- BELLİN, Howard (2016), Branding and Marketing Channel Strategies: Some Effects on Channel Partners, *Journal of Marketing Channels*, 23, p. 255–257.
- BURMAN, Christoph and Zeplin Sabrina (2005), Building brand commitment: A behavioural approach to internal brand management, *Brand Management VOL*, 12, NO. 4, p. 279–300.
- CAMPBELL, Margaret C. (2002), Building Brand Eguity, *International Journal of Medical Marketing*, p. 208-218.
- CHERNATONY, Leslie and RİLEY, Francesko Dall’olmo (1998), Defining A “Brand”: Beyond The Literature With Experts’ Interpretations, *ournal of Marketing Management*, p. 417-443.
- DURMAZ, Yakup ve ERTÜRK Süleyman, (2016), Marka Uygulamaları ve Önemi, *Internatonal Journal of Academic Value Studies*, p. 82-93.
- EKELUND, Robert B. and HÉBERT, R0bert F. (1990), *A History of Economic Theory and Method* Singapore: McGraw-Hill Book Co.
- EMİRZA, Emin (2010), Endüstriyel İşletmelerde Markalaşma Düzeyinin Ölçülmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, p. 128-140
- FINDIKÇI, İlhami (2011), *Aile Şirketleri’nde Yönetim ve Kurumsallaşma*, İstanbul Alfa Yayınları.
- HODGSON, Geoffrey M. (2006), What Are Institutions?, *Journal Of Economic Issues*, Vol. XL No. 1.

- KHAN, Hina and EDE, Donna (2009), “How do not-for-Profit SMEs Attempt to Develop a Strong Brand in an Increasingly Saturated Market?” *Journal of Small Business and Enterprise Development* 16 (2), p. 335–354.
- KOTLER, Philip and GERTNER David (2002), *Theoretical Papers Country As Brand, Product, And Beyond: A Place Marketing And Brand Management Perspective*, *Brand Management* Vol. 9, no. 4–5, p. 249–261.
- MELOVIĆ, Boban, ISHKOV Alexander, and ROMANOVICH, Marina (2016), *Branding Companies as a Factor of Competitiveness - Relevance for the Engineering Management*, *Procedia Engineering* 165, p. 1563 – 1567.
- MEYER, John W and ROWAN Brian (1977), *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*, *American Journal of Sociology*, p. 340-363.
- MAKİP, M. (2013), *Pazarlama Araştırmalarına Giriş*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- PİŞKİNOĞLU, Metin (2014), *Kurumsallaşmaya Nereden Başlamalı?*, *Harvard Business Review*, Ekim, <https://hbrturkiye.com/blog/kurumsallasmaya-nereden-baslamali>.
- POWELL, Walter P. and DIMAGGIO, Paul J. (1992) “The New Institutionalism in Organizational Analysis”, *Academy of Management Review*, p.64.
- SELZNİCK, Philip (1996), “Institutionalism ‘Old’ and ‘New’”. *Administrative Sciences Quarterly*, 41 (2), p. 270-277.
- TAVŞANCI, S. (2009), *Firmalardaki Kurumsallaşma Düzeyinin Rekabet Gücüne Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/12216/253550.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- WOOD, Lisa (2000), *Brands and Equity: Definition and Management*, *Management Decision*, Vol:38, No:9, p. 662-669.
- YARAR, Onur, (2008), *Kurumsallaşma ve Markalaşma İstanbul İlindeki Özel Hastaneler Üzerinde Bir Araştırma*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, <http://acikerisim.istanbul.edu.tr/bitstream/handle/123456789/27420/43872.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- ZUCKER, Lynne G. (1988), ‘Where do institutional patterns come from? Organizations as actors in social systems’, in Lynne G. Zucker (ed.), *Institutional patterns and organizations: Culture and environment*. Cambridge, MA: Ballinger. pp. 23-49.

TERÖR ÖRGÜTLERİNİN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ MODELLERİ BAĞLAMINDA EL KAİDE ÖRNEĞİ

Yusuf ÇINAR¹

Geliş: 02.07.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.500402

Öz

Bu çalışma, terör örgütlerinin örgütsel davranış modellerini incelemektedir. Terör örgütlerinin aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya örgütlenmesi terör örgütünün karar alma süreci başta olmak üzere birçok sürece etki yapmasına neden olmaktadır. Bu sürecin tabii sonucu olarak terör örgütlerinin sadece “devlete karşı tehdit” olarak algılanması, bu örgütlerin işleyiş ve davranış kalıplarını inceleyen çalışmaların yeterli sayıya ulaşmasını engellemiştir. Çünkü terör örgütleri aynı zamanda “toplumsal refaha” karşı bir tehdittir. Terör örgütü kavramı hem ülkemizde hem de dünyada uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Buna rağmen, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi yazınında özel olarak terör örgütlerinin davranışlarını analiz eden çalışmaların eksikliği gözlemlenmiştir. Bu çalışma, illegal örgütler bağlamında terör örgütlerinin davranış modelleri üzerine disiplinler arası perspektife katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Teorik açıdan çalışma, işletme bilim dalının örgütsel davranış modelinden hareketle terörizm çalışmalarına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Örgütsel modellerden hareketle çalışma El Kaide örneğini analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler: Terör Örgütü, Örgütsel Davranış, Karar Alma Süreci, İlegal Örgüt, El Kaide.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, 13000, Bitlis/Türkiye, ycinar86@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8617-0267.

THE SAMPLE OF AL-QAEDA IN THE CONTEXT OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOUR MODELS OF TERRORIST ORGANIZATIONS

Abstract

This study approaches the organizational behavior patterns of terrorist organizations. The bottom-up and top-down organization of terrorist organizations have a big influence on many process, especially on the decision-making process. As a natural result of this process, regarding terror organizations simply as “Threats against the State” prevented increasing the number of studies that analyze such organizations’ functioning and behavioral patterns. Besides threatening states, terror organizations pose threats against “social wealth”. The notion of terror organization has been frequently used in Turkey and across the world in the studies about international relations and political sciences; despite this, it is observed that there is an insufficiency in terms of studies specifically analyzing terror organizations’ behaviors in the related academic literature of International Relations and Political Science. This study is designed in order to contribute to the interdisciplinary perspective to terror organizations’ behavioral models in the context of terror organizations. From a theoretical point of view, the study aims to contribute to terrorism studies from business administration based on the model of organizational behavior. The sample of Al-Qaeda may be analyzed more easily through organizational models.

Keywords: *Terrorist Organization, Organizational Behavior, Decision Making Process, Illegal Organization, Al-Qaeda.*

Giriş

İnşaaacı (constructivist) bir temele sahip olan güvenikleştirme teorisi, güvenliği söz-edim (speechact) olarak görür (Baysal, Lüleci, 2015: 63). Bu bağlamda güvenlik konuları, söz-edimler sayesinde birer güvenlik tehdidi olarak inşa edilmektedir. Böylece inşa edilmiş olan güvenlik tehditlerine karşı olağanüstü yollara başvurulması, şiddet ve cebir kullanılması meşru hâle gelmektedir (Baysal, Lüleci, 2015: 64). Bu çalışmada vurgulandığı üzere terörizm kavramı nasıl ortak tanımlamadan yoksun ise güvenlik kavramı konusunda da bir uzlaşma yoktur.

Tanımlamalar üzerinde bir konsensüs yoksa da güvenliğin bir tehdit olması durumunda ortaya çıkan ihtiyacı açıklayan bir kavram olduğu genel kabul görmüştür (Baysal ve Lüleci, 2015: 65). Gelenekselci yaklaşım, yani realist bakış açısına göre güvenlik denilince akla devlet gelmektedir. Devlete yönelik tehditler askeri tehditler olarak adlandırılmaktadır. Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte terör örgütlerinin hedefi sadece devletler olmaktan çıkmış, sivil halkı hedef alan saldırılarda da ciddi şekilde artış kaydedilmiştir. Geleneksel yaklaşımın Soğuk Savaş mantalitesi ile Soğuk

Savaş sonrası gelişmeleri okumanın pek mümkün olmadığı Bosna Hersek Katliamı akabinde Ruanda Soykırımı ile kendisini göstermiştir. Gelenekselci yaklaşımın Soğuk Savaş sonrasında kendisini derinleştirme çabalarına rağmen devletin “nasıl ayakta kalacağına” dair pratik önerilerde yetersiz kaldığı iddia edilebilir. Gelenekselci yaklaşım kendi devletine ve milletine yapılacak saldırının başka millet ve devletlerden gelebileceği kurgusuna sahipken milenyum ile birlikte bu algının yerle bir olduğu söylenebilir. 11 Eylül saldırısı, bir terör örgütünün hedef gözetmeksizin bir devlete ve vatandaşlarına nasıl zarar verebileceği hususunu küresel boyutta gözler önüne sermiştir. Buna rağmen Kopenhag Okulu başta olmak üzere güvenlik çalışanların eğilimleri daha çok Avrupa üzerine yoğunlaşmak olmuştur. Zira başarılı bir güvenleştirmenin üç temel parçası; hâlihazır tehdit(ler), ivedi/acil tedbir ve olağan kuralların yıkılmasının ilişkilere tesir etmesi olarak ele alınmıştır (Baysal ve Lülecı, 2015: 76). Buradan da anlaşılacağı üzere Kopenhag Okulu güvenlik konusunda odaklandığı nokta tehdidin kendisi değil özgürlük güvenlik dengesidir. Başka bir ifade ile bu çalışmada güvenliğin doğası değil güvenliği tehdit ettiği kabul edilen terör örgütlerinin davranış modelleri ele alınmaktadır.

Kenneth Waltz, 1954’te yayımlanan “Man, The State and War” başlıklı klasikleşmiş çalışmasında filozofların savaşın sebeplerinin ne olabileceğine dair görüşlerine yer verir. Bazı düşünürler savaşın sebebinin insan doğasından kaynaklandığını bazıları ise devletin bunda etkili bir faktör olduğunu iddia eder. John Baylis’in deyimiyle “Hem klasik realist hem de neorealistler, dünyayı gördükleri gibi “açıklama”yı amaçlarlar (Baylis, 2008: 70). Realist ve neorealistlerin “terör faaliyetlerini, terör örgütlerini” inceleme konusunda indirgemeci bir yaklaşım sergilediği iddia edilebilir. Terör örgütlerinin sadece “devlete karşı tehdit” olarak basitleştirilmesi, bu örgütlerin işleyiş ve davranış kalıplarını inceleyen çalışmaların az sayıda kalmasına sebep olmuştur. Terör örgütü kavramı hem ülkemizde hem de dünyada uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Buna rağmen, Türkçe akademik yazınında özel olarak terör örgütlerinin davranış modellerini analiz eden çalışmalar kısıtlı sayıdadır. Bu çalışma, terör örgütlerinin davranış modelleri üzerine Türkçe akademik yazınına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Yöntem olarak söz konusu literatürün temel ve eleştirel çalışmalarının kapsamlı ve sistematik bir taraması yapılmakla birlikte çalışmanın ilk bölümünde terör örgütlerinin işleyiş yapısı, karar alma süreci, motivasyon kaynakları ve psikolojisi üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise terör örgütlerinin örgütsel davranış modelleri bağlamında El Kaide örneği analiz edilmektedir.

Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri

Terör kelimesinin kökeni Latince “terrere” olmakla birlikte Fransızca “terreur” sözcüğünden dilimize geçmiştir. Kavramın anlamı yıldırma, korkutma,

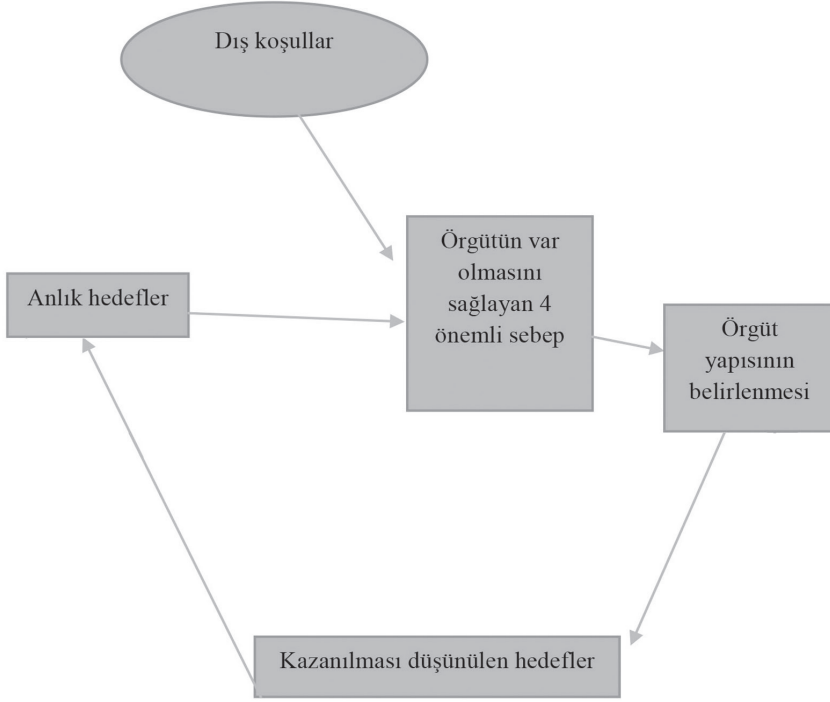
caydırmak anlamındadır (Çınar, 2017: 34). Bilinçli olarak koordine edilen kişisel faaliyetler veya güçler sistemi olarak örgüt tanımlanabilir (Jung, 2015: 64). Terör örgütlerinin karakteristik unsurları, örgütün varlık sebepleri olarak sıralanabilir. Bir örgüt sivilleri hedef alıyorsa terör örgütüdür, askeri kuvvetleri hedef alıyorsa gerilla yapılanmasıdır. Eylem hazırlığında yakalanan teröristlerin çoğu kendisinin gerilla olduğunu iddia eder. Bu bir bakıma örgütün beyin yıkama sürecinin bir sonucudur. Böylece kişi eylemi sonucunda meydana gelen ölüm ve yaralamalardan vicdani olarak kurtulmak için “gerilla” kavramını kullanarak kendisini rahatlamaya çalışır (Lockett, 1994: 37). Terörizm bir şiddet türü olmasına rağmen terörün tanımlanması hususunda sıkıntılarının bulunması teröristin davranışının belirlenmesini ve herkesin uzlaştığı ortak davranış kalıplarından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. 1983 yılında Victorof’un belirttiği gibi terörün ortak bir tanımı yoktur. 2017 yılında Çınar’ın yazdığı makalede terörün ortak tanımlama sorununun devam ettiği vurgulanmaktadır (Çınar, 2017: 24).

Terörist grupların varlığı çoğu zaman dış baskı ve iç gerilimin olduğu ortamlarda mevcuttur. Bu sebeple terörist eylemlerin büyük bölümü stratejik adımlardır. Dolayısıyla terör örgütünün yapmış olduğu eylemler ses getirecek boyuttadır (Lockett, 1994: 37). Terörist örgütlerin şiddeti bir araç olarak görmelerinin en önemli nedeni insanları etkileme gücünün çok fazla olmasıdır (Lockett, 1994: 2). Terörün toplumu etkileme gücü çok fazla olduğu için insanların sosyal faaliyetlerini dahi etkileyebilmektedir. Nitekim 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’de turizm faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir.

“11 Eylül saldırıları sadece ABD’yi değil dünyanın diğer bölgelerindeki turizm aktivitelerini de derinden etkilemiştir. Asya-Pasifik bölgesinde 11 Eylül saldırılarından sonra terörizme karşı alınan önlemler, askeri harcamaların artmasına, sigorta maliyetlerinin yükselmesine ve 11 Eylül sonrası iş yapmanın maliyetinin artmasına neden olmuş, bütün bu gelişmeler verimliliği azaltıp bölge ekonomisinin büyümesini yavaşlatarak, turizm için gelire bağlı talep artışını azaltmıştır (Bayramoğlu vd., 2015: 29).

2 Gerilla sözcüğü İspanyolcada “küçük savaş” anlamına gelir. Bu terim, ilk kez Napolyon’un İspanya’yı işgal ettiği İber Yarımadası Savaşları (1808-1814) esnasında kullanılmıştır. Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransız Ordusu’nu İber Yarımadası’ndan atmak için İspanyollar ve Portekizliler Fransız Ordusu’na karşı İngilizlerin desteği ile gerilla savaşı yapmışlardır Devamı: (Gerilla savaşı taktikleri: Başlıca gerilla savaşı taktikleri nelerdir?, 2018).

Tablo 1. Terör örgütlerinin örgütsel tasarım örüntüsü (Mishal ve Rosenthal, 2005: 284)

Günümüzde birbirine sıkı sıkı bağlı üç gelişme şiddetin ve terör örgütlerinin davranış biçimini değiştirmiştir. Birincisi küreselleşme ile birlikte ticaretin daha kolay ve hızlı bir boyut almasıdır. İkincisi küreselleşme ile birlikte sınırların ortadan kalkması ve bunun neticesinde seyahatlerin daha kolay hâle gelmesidir. Üçüncüsü ise gelişen teknolojinin yardımı ile bilgi transferinin kolaylaşmasıdır. Artık istihbarat toplamak çok daha kolaylaşabildiği gibi çok da zorlaşabilmektedir (Victoroff, 2005: 3). Nitekim küreselleşmenin etkisiyle terör örgütleri ulus ötesi şirketler gibi örgütlenmektedir.

“Terörist ağlar küreselleşmeden yararlanırken özelleştirmenin ve devlet dışı örgütlerin yaklaşımlarını kullanmışlardır. Terörizm ulusal sınırların ötesine geçer ve küresel bir mevcudiyettir. Bir problemle karşılaşıldığında, teröristler tıpkı çok ulusuların yaptığı gibi, daha iyi bir fırsat için iş alanlarını başka bir ülkeye kaydırabilirler” (Gürel, 2008: 15).

Terör örgütleri için ülke sınırlarının kaybolması örgütlerin yapılanmalarında değişikliğe gitmelerine sebep olmuştur. Terör örgütlerinin dünyadaki konjonktürel gelişmelere ayak uydurmasının ömürlerinin uzamasına neden olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda çalışmanın diğer bölümünde bu gelişmeler ışığında terör örgütlerinin yapılanma modelleri analiz edilecektir.

Terör Örgütlerinin Yapılanma Modelleri

Terör örgütlerinin büyük bölümü, uzunca yıllar yaşayanlar, sıkı sisteme sahip örgütler olarak tanımlanabilir. Sıkı yapıya sahip örgütlerde örgütte görev alan kişilerin büyük bölümü ortak bir karaktere sahiptir (Jung, 2015: 65). Terör örgütleri çoğunlukla örgüte gönüllü katılımın olması taraftarıdır. Terör örgütleri arasında kendisine gönüllü üyeler kazandırma hususunda en başarılı örgütlerden bir tanesi IŞİD'dir. İngiltere'de yaşayan aşırıcılıkla mücadele uzmanı Jahan Mahmud, Ortadoğu'da uzun yıllardır süren şiddete dikkati çekerek, buralara savaşmaya gidenlerin sürekli vahşete maruz kalmış insanların görüntülerine tanık olduğunu belirtmiştir. İngiliz vatandaşlarının, Suriye ve Irak'a giderek cephede savaşmak istemesinin altında Ortadoğu'da Müslümanların çektiği sıkıntı ve acıların rol oynadığını dile getiren Mahmud, "Neden bu insanlar cepheye gidiyorlar?" sorusunun cevabını kimi Müslümanların cephede savaşmayı "cennete ulaşmanın kısa yolu" olarak görmesine bağlamıştır (Avrupalılar neden IŞİD'e katılıyor?, 2018). Terör örgütlerinin kendilerine gönüllü katılım hususunda istekli olmalarının en temel nedenlerinden birisi katılan gönüllü kişilerin terör örgütünün işleyişinde emir-komuta sisteminin zarar görmesini engelleyici bir rol oynayabilmesidir. Gönüllü şekilde terör örgütüne katılan teröristler örgüte çok daha kolay uyum sağlayabilmektedir.

Örgütlenmesi yukarıdan aşağıya (top-down) şeklinde olan terör örgütlerinin kendilerine eleman temin etme noktasında çok profesyonel çalışmaları vurgulanabilir. Çünkü yukarıdan aşağıya belirli hiyerarşiye sahip örgütler terör örgütüne eleman kazandırırken "scout ekibi (terör örgütüne meyilli kişileri tespit eden ekip)" kurarak hareket etmektedirler. Bu şu anlama gelmektedir. Yukarıdan aşağıya sıkı yapıya sahip örgütler öncelikle profesyonel bir ekip ile kendisine üye bulmaktadır. El Kaide'nin bu bağlamda profesyonel bir ekiple kendisine eleman kazandırdığı söylenebilir (Jung, 2015: 65). El Kaide scout ekibi konjonktürel gelişmelere göre örgüte üye alma kriterlerinde değişikliğe gitmiştir. Hem örgüte üye alınırken uygulanan kriterlerin gevşetilmesi hem de 2011'de Beyaz Saray tarafından hazırlanan raporda El Kaide tanımının genişletilmesi nedeniyle örgüt her zamankinden daha büyük halk tabanını hedeflemiştir (McKelvey, 2018). Terör örgütlerinin aşağıdan yukarıya (bottom-up) örgütlenme sistemi daha kapalı bir sistemde yine gönüllülük esasından hareketle örgüte üye kazandırılmasına yöneliktir. Bu sisteme göre kişi yakın arkadaşları ve aile aracılığıyla sisteme dâhil edilir. Terör örgütleri bu yöntemi son dönemde daha çok tercih etmektedirler. Örnek vermek gerekirse IŞİD üyelerinin bir bölümünü aşağıdan yukarıya *örgütlenme* sistemi ile temin etmiştir. Bu sistem kapalı devre çalıştığı için istihbarat örgütlerinin şüpheliyi tespit etmesi

çok zorlaşmaktadır. *Aşağıdan yukarıya örgütlenme* sistemi daha çok bireysel şekilde ilerlemektedir. Terör örgütünün propagandası ve ideolojisi örgüte bu yolla katılım sağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Jung, 2015: 65). Örnek vermek gerekirse 7 Ocak 2015 Çarşamba günü Fransa'nın başkenti Paris'te mizah dergisi Charlie Hebdo'ya ağır silahlarla saldırarak 12 kişiyi katleden Cezayir asıllı Fransa vatan-daşı Koachi kardeşlerin IŞİD ile ilişkisi kapalı devre olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile kendisi isterse veya gerek duyarsa örgüt ile iletişime geçebilmektedir. Koachi kardeşler, sığındıkları matbaaya jandarma timlerinin düzenlediği operasyonda öldürülmüştür (Charlie Hebdo katliamı faileri Kouachi kardeşler öldürüldü, 2018). BBC, Charlie Hebdo saldırısının nasıl gerçekleştiği hususunda yaşanan şaşkınlığı şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

“El Kaide'nin ve IŞİD'in onayı olsa da olmasa da, üç saldırganın güçlerini birleştirip, kendi planlarını yapmış olmaları çok daha inandırıcı görünüyor. Saldırganların hepsi de cihatçı örgütlere bağlı olduklarından, sadece kendi girişimleri olduğu söylenemez. Ancak ortada ABD'deki 11 Eylül saldırısı gibi dışarıdan hazırlanan ve yönetilen resmi bir plan da yok” (Gardner, 2018: 1).

IŞİD'in Koachi kardeşler ile kurduğu ilişki türü çok özel bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim bu saldırı Charlie Hebdo'ya yapılan ilk saldırı değildi. 2011'de de dergi binasına bombalı saldırı gerçekleştirilmişti. Bu sebeple dergi, polis koruması altındaydı. Dolayısıyla bu katliamdaki güvenlik ve istihbarat zafiyeti, örgüt yapısı ve işleyişini deşifre etmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Avrupa'da meydana gelen saldırılar bağlamında El Kaide, IŞİD gibi örgütlerin çok fazla tercih ettiği kumul örgütlenme yapısı önemli detaylar içermektedir. Kumul tipi örgütlenme, örgütsel bir rasyonellikten güç almakla birlikte militanın özgüvenine dayalı bir yapıdır. Görünür bir emir komuta zincirinden ziyade sürekli akış ve girişimciliğe dayalı bir yapılanmadır.

Kumul örgütlenmenin özellikleri (Mishal ve Rosenthal, 2005: 283) :

1. Kumul örgütlenme sistemine göre açıktan kontrol sistemi olmadığı için istihbarat birimleri şüpheliyi takip etmekte çok zorlanmaktadır.

2. Görünürde kurumsal varlık kumul örgütlenme sisteminde yoktur. Aslında örgüt sıklıkla ortadan kaybolma üzerine kendi birimlerini inşa etmiştir.

3. Birimler arası iletişim sürekli değildir. Birimler arası etkileşim herhangi bir ardışık akıl yürütmeye bağlı olmayacak şekilde meydana gelir, gerek duyulduğunda dinamik etkinlik söz konusu olabilir.

4. Kasıtlı olarak yani bilinçli şekilde parçalanabilen komuta ve iletişim zincirleri mevcuttur. Bu örgütün daha esnek davranmasını sağlamaktadır.

5. Kumul örgüt yapılanmasında yer alan militanların kendi aralarında esnek ilişki düzeyi manevra yeteneğini artırmaktadır. Militanların manevra yeteneğinin üst seviyede olması farklı bölgelerde çalışma yeteneğini sağlamaktadır. Bu alışkanlık militanların karşılaştıkları zorluklara karşı konum almalarını kolaylaştırmaktadır.

Tablo 2. Terör örgütlerinin tipolojisi (Mishal ve Rosenthal, 2005: 285)

Örgüt Yapısı	Zaman	İletişim	Kumanda ve Kontrol	Uzmanlaşma ve iş bölümü	Varlık Sebebi
Hiyerarşik	Spesifik	Dikey	Katı	Katı	Yerel
Hareket merkezli ağ yapısı	Spesifik	Merkez-Çevre	Katı	Esnek (lider odaklı)	Yerel/Küresel
Ağ Zinciri	Spesifik	Ardışık	Esnek	Esnek	Yerel/Küresel
Çok kanallı ağ yapısı	Spesifik	Rastgele	Esnek	Esnek	Yerel/Küresel
Kumul yapı	Aralıklarla	Kaotik	Asgari	Yok	Küresel

Hiyerarşi tipi örgütlenmeye en iyi örneklerden birisi Hizbullah'tır. Eylemin yapılacağı yerden zamanına kadar süreç içerisindeki bütün adımlar belirli bir hiyerarşik düzende ilerleme sağlar (Mishal ve Rosenthal, 2005: 287). Hiyerarşi tipi örgütlenme modelinde militanın uzmanlaştığı alan ve iş bölümü içerisindeki rolü bellidir. Bu tür yapılanmaya sahip örgütler yerel dava şuurundan hareket eden örgütlerdir denebilir.

Hareket merkezli ağ yapısı sıkı bir komuta ve kontrol zinciri olmayacak şekilde faaliyet gösterirken ancak bir karar vericinin örgütün izlenmesinden ve yönetilmesinden sorumludur. Bu bağlamda faaliyetler ağı olarak çalışmalarını yürütür. Örneğin İmad Mughniyah, Hizbullah içerisinde faaliyetlerden sorumlu kişi olarak denetleyici bir sorumlu olarak Hizbullah'ın içerisinde görev almıştır (Mishal ve Rosenthal, 2005: 288). Küresel ve yerel gelişmelere göre bu örgüt modeli kendisini esnek bir yapıda konumlandırabilmektedir.

Çok kanallı ağ modeli faaliyetlerin yürütülmesi belirli zaman tanımlarına göre çalışır. Eylemler çok düşük seviyede komuta ve kontrol uygulanması ile gerçekleşmektedir. Çok kanallı ağ modeli ile bilgi ağdaki her yöne serbestçe akar, El Kaide üyesi Ali Mohammed'in 1998 yılı ABD Büyükelçiliğini bombalaması çok kanallı ağ modeline göre gerçekleştirilmiş bir terörist faaliyettir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 288).

Kısaca terör örgütlerinin yapısal boyutunun iki ana modelde olduğu söylenebilir: i) Hiyerarşik yapıya sahip örgütler hiyerarşik kurallar aracılığıyla hem militanlara ideolojik hem de ideolojik olmayan emirler yükü getirir. ii) Ağ yapısına sahip örgütler ise bir dizi aktörden (kontrol merkezinden) oluşur. Ağlar kendi kendi-

ni organize eder ve kendi kendine üye tabanını genişletir (Gunaratna ve Oreg, 2010: 1045). Terör örgütleri kuruluş esnasında hiyerarşik örgütlenme modelini benimseyebilir. Bununla birlikte model, örgütün büyümesine bağlı olarak ağ tipi örgütlenmeye dönüşebilir. Terör örgütlerinin karakteristik unsurları ve motivasyon kaynakları bu örgütlerin tabanını genişletmesine veya daraltmasına sebep olabilir. Çalışmanın diğer kısmında terör örgütlerinin karakteristik unsurları ve motivasyon kaynakları ele alınacaktır.

Terör Örgütlerinin Karakteristik Unsurları ve Motivasyon Kaynakları

Terör örgütünün karakterinin belirlenmesinde ana hususların başında örgüt içerisinde bulunan militanların örgüt ile bağlarını sıkılaştırmak ve maneviyatlarını artırmak temel hedeflerdendir. Yapılan sansasyonel eylemler ile örgüt üyelerinin aidiyetlerinin artırılması temel hedeftir. Örnek vermek gerekirse terör örgütü DHKP/C'ye yönelik operasyonların arttığı bir dönemde İstanbul'da düzenlenen operasyonda saldırı hazırlığında olduğu tespit edilen 3 DHKP/C'li şüpheli polis yeleklere ve rozetleriyle yakalanmıştır (Terör örgütünden polis yelekli eylem planı!, 2018). DHKP/C'nin bu eylemi planlamasının ana sebebi, DHKP/C'ye yönelik İçişleri Bakanlığınca yürütülen operasyonlara karşı cevap vermektir, denebilir. Dolayısıyla DHKP/C terör örgütü örgüt üyeleri arasında kopmaların önüne geçmeye çabalamıştır. Terör örgütlerinin eylemlerinin temel amaçlarından bir diğer unsuru ise yapılan eylemler neticesinde siyasi teşkilatın kararlarının değiştirilmesidir. Örneğin Birleşik Krallık, IRA'nın terörist eylemlerine karşı tutumunu daha da sertleştirmiş, *terörü*, 1973 yılında İrlanda Olağanüstü Durum Hükümleri Kanunu'nda "halka ve halkın belli bir kesimine korku salmak için şiddet kullanmak" olarak tanımlamıştır. Özetle Birleşik Krallık Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklik yapmıştır. Akabinde IRA, bu karara cevap vermek için 1974 yılında Birmingham Bar'ını (Birmingham Pub) bombalamıştır. Bu patlamada 19 kişi hayatını kaybetmiştir (Cinar, 2018: 121). IRA örneğinden anlaşılacağı üzere terör örgütleri hükümete karşı bir bağlamda insanların algılarını mobilize eder. Nitekim terörist eylemler ile hükümetin etkinliğini ve kararlılığını kırmayı amaçlar (Lockett, 1994: 10). Başka bir ifade ile devletin varlık sebebiyle çelişir şekilde terör örgütlerinin davranışını belirleyen ana hususların başında örgütün işleyişini sağlayan ana mekanizmanın güvenliğinin sağlanması gelir. Terör örgütünün karakteri örgütün işlevini, yani eylem türlerini belirlemektedir. Devrimci karakterli örgütlere en önemli örnek Filistin Kurtuluş Örgütü'dür (Ganor, 2008: 271). Devrimci örgütler devletin rejiminin değiştirilmesi neticesinde halkının kurtulacağına inanırlar. Bu inanç örgütün en büyük motivasyon kaynağıdır. Ayrılıkçı terör örgütlerinin karakterini oluşturan ana düşünce kendi etnik grubunun bir arada yaşadığı belirli bir coğrafyada bağımsız yaşayacağı ümidinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamdaki ayrılıkçı terör örgütlerine örneklerden bir tanesi PKK'dır.

Din temelli terör örgütlerinin motivasyonunu belirleyen ana unsur yapılan şiddet eylemlerinin tanrının bir buyruğu gibi üyelere aksettirilmesidir. Din temelli terör örgütlerinin karakterinin belirleyici unsuru şiddetin din temelinde meşrulaştırılmasına dayanmasıdır. Bu bağlamda İslam’da cihat anlayışı Tamiller’de *istishad* kavramında temel bulmuştur. Hinduizm’in İstishad ve şehit olma kavramları, Tamil Kaplanları’nın örgütlenmesinde ve kendilerini Tamil halkının gözünde meşrulaştırmasında çok önemli bir rol oynamıştır (Çınar, 2014: 31).

Terör örgütlerinin motivasyonunda iki unsur etkili olabilmektedir (Jung, 2015: 65): 1-) amaç ve başarılar. 2-) Örgütün ayakta kalma kapasitesi ve gösterilen çaba. Terör örgütleri üyelerini motive etme hususunda Maslov’un ihtiyaçlar hiyerarşisini etkili bir şekilde kullandıkları vurgulanabilir. İnsan davranışında psikolojik sebepler, güvenlik ihtiyacı, duygusal istekler, öz saygı kişinin kararında, davranışında en etkili sebeplerdir. Terör örgütleri, üyelerinin sayılan bu özelliklere öteki (düşman) sebebiyle sahip olamadıklarını, üyelerine gelecekte kendileri sayesinde sahip olabileceklerini vaat eder. Bu vaatler terör örgütü üyelerinin motivasyonlarını etkileyebilmektedirler (Jung, 2015: 66). Terör örgütü içerisinde örgütün geleceğine dair beklentiler çoğu zaman ideolojik sebeplerle iyimser niteliktedir. Bu sebeple örgüt içi gerilimler sınırlıdır. Örgüt içi tartışmalar genellikle işler iyi gitmediği zaman ortaya çıkmaktadır. Bu çıkarsamaya verilebilecek en yakın örnek terör örgütü PKK/PYD’ye yönelik yapılan Zeytin Dalı operasyonu esnasında gerçekleşmiştir. Zeytin Dalı operasyonu terör örgütü içerisinde çatışmaya sebep olmuştur. PKK/PYD’nin Kandil ve Afrin örgütleri arasında Cinderes’te çatışma yaşanmıştır. Bölge kaynaklarına dayandırılan habere göre çatışmanın sebebi örgütün Afrin kolunun geri çekilmek istemesinden kaynaklanmıştır. Örgüt içi tartışma ve çatışmaların Şeyh Hadid ve Raco’da da yaşandığı iddia edilmiştir (Terör örgütü PKK-PYD’de iç çatışma, 2018).

Terör örgütü içinde bireysel ihtiyaçlar ve egolar eylemlerin gerçekleştirilmesinde ana motivasyon kaynaklarındadır. Terör örgütünde kişisel egoların artması bir bakıma örgütün yine kin ve nefret tohumlarını atmasına olanak sağlayacak unsurlardandır (Lockett, 1994: 10). Terör örgütlerinde eylemlere karışan kişilerin karakterlerini etkileyen birçok faktör etkili olabilmektedir. Terör örgütü üyesinin yaşamış olduğu kültürel çevre, karakterinde bazı konularda hassasiyetlere veya ön yargılara sebep olabilir. Bu bağlamda davranışlarında kendini ait hissettiği grup ile birlikte hareket etme isteği veya aile bağlamında örgütün geleceğini ailesinin geleceği gibi gören “paternalizme” dönüşebilir (Schwartz, Dunkel ve Waterman, 2009: 545). Teröristin davranışını yalnız psikolojik faktörler etkilemez. Çevresel faktörler, grup dinamikleri, çocukluk dönemi ve gelişim sürecindeki bilişsel birikim, biyolojik sebepler bir sıra hâlinde teröristin karar vermesine etki yapmaktadır (Victoroff, 2005).

Terörist eylemlerin oluşmasında birçok psikolojik faktör sıralanabilir. Bunun başında narsist davranışlar, paranoya gibi psikolojik nedenler, teröristlerin karar vermesinde, terör eylemlerinin gerçekleşmesinde etkili olabilir (Victoroff, 2005: 35). Theodore John Kaczynski veya kısaca Ted Kaczynski, Amerikalı matematikçi ve teröristtir. 1978'den 1995'e dek on yedi yıl boyunca havaalanlarına, teknolojinin geliştirildiği üniversitelere, teknoloji enstitüleri ve teknolojinin gelişimi açısından önem içeren diğer kurumlara gönderdiği bombalı paketlerle üç kişinin ölümüne, yirmi üç kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Bu eylemlerin sonucu medya aracılığı ile toplum onu "Una Bomber" (Bir Bombacı) olarak tanımıştır.³ Ted Kaczynski'nin en büyük paranoyası sanayinin ve teknolojinin toplumları yok edeceği kaygısıydı. Buradan hareketle Ted Kaczynski, terör eylemlerine girişmiştir (M.A., 2018).

Aşağılama ve rövanş duyguları da terörist eylemlerin psikolojik boyutunu oluşturmaktadır. Psikolojik olarak terörist örgütlerin hepsinin faaliyete geçme sürecinin bir tepki şeklinde ortaya çıktığı hususu kabul gören bir gerçektir. Burada önemli olan detaylardan bir tanesi teröristin paranoyasının veya narsist kişilik özelliklerinin ideolojik bir yapı üzerine kurulmasıdır. Bu bağlamda terörist Anders Behring Breivik'in ideolojik arka planını incelemek faydalı olabilir. Breivik, 22 Temmuz 2011 tarihinde Oslo'da 77 kişiyi öldürmüştür. Breivik, Norveç'in yerlisidir. Kendi bloğunda kültürel çeşitlilik karşıtlığı ile ilgili birçok yazısı bulunan Breivik bu düşüncelerini Nasyonal Sosyalist ideolojisine göre şekillendirmiştir (Gullestad, 2017: 210). Breivik terörist eylemlerini ideolojisi ile meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Terör Örgütlerinin Örgütsel Psikolojisi

Terörist grupların davranışlarını etkileyen unsurların başında gelen faktörlerden birinin stres olduğu söylenebilir. Terör örgütlerinin illegal olması sebebiyle yeraltı faaliyetler ile ayakta kalması terör örgütü üyelerinin bazı zorluklar ve paranoyak algılar ile uğraşmasına neden olabilmektedir. Başka bir ifade ile terör örgütü üyelerinin yakalanacağı korkusunun düzensiz bir yaşam şekliyle bütünleşmesinin neticesinde militanlarda sosyalleşememe problemi ortaya çıkmaktadır. Sosyalleşemeyen terör örgütü üyeleri bunun sorumlusu olarak çoğu zaman legal yapıyı hedef göstermektedir. Nitekim terör örgütlerinin üyeleri sosyopat eğilimler göstererek şiddetin sorumlusu olarak kendilerini görmemektedirler (Lockett, 1994: 32). Sosyopatlara göre, dünya genellikle kendi çevrelerinde döner ve ihtiyaçlarını karşılamak için yapamayacakları bir şey yoktur. Yanlış bir şey yaptıklarında, suçluluk ya

3 Kaczynski, hazırladığı elliden fazla sayfa ve otuz beş bin kelimededen oluşan manifestosunun The Washington Post ve The New York Times gazetelerinde yayımlanması koşuluyla bir daha bombalı eylem yapmayacağını aksi hâlde daha fazla bombalı saldırıda bulunacağını bildirmiştir (Ural, 2018).

da pişmanlık hissetmezler. Sosyopatlar için terörist eylemde ölenler “kaybeden” kendisi ise “kazanan” kişidir. Örnek vermek gerekirse terörist Omar Mateen, en kanlı silahlı terör saldırılarından birini gerçekleştirmiştir. Mateen IŞİD terör örgütü üyesidir ve 49 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bir kişinin savunmasız 49 kişiyi öldürmesinin sosyopat eğilimlerinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Omar Mateen’in sınıf arkadaşlarına ve çevresine karşı ırkçı ve kadın düşmanı eğilimlerinin bulunması teröristin sosyopat olduğu iddiasını güçlendirmektedir (Burgo, 2018). Duygularının eksikliği ve pişmanlığı ifade edememek, genellikle sosyopat eğilimlerin göstergesidir. Sosyopat kişiler, davranışlarının yol açabileceği sonuçların bilincinde olurlar. Davranışlarının hatalı ya da sosyal açıdan kabul edilemez olması, umurlarında olmaz. Teröristler arasında sosyopatlar olabilir (Victoroff, 2005: 15).

Terör örgütlerini sınıflandırmak için kullanılan parametrelerden birisi terör örgütü eylemlerinin karakteridir. Kullanılan şiddetin derecesi, şiddetin çeşidi sınıflandırmaya yardımcı olabilmektedir (Ganor, 2008: 273). Terörist grupların karakterinde çoğu zaman etnik unsurlar etkili olabilmektedir. Terör örgütü üyelerinin büyük bölümü risk sever konumdadır. Yahut hayatında kaybedeceği hiçbir şey olmayanlar terör örgütlerinde aktif olabilmektedirler. Terör örgütlerine katılım görece daha kolayken terör örgütlerinden çıkışın çok daha zor olduğu söylenebilir (Jung, 2015: 74).

Terör örgütlerinin herkesin kabul edeceği bir sınıflandırmasını yapmak çok zor bir konudur. Çünkü devletlerarasında dahi kimin terörist neyin terör örgütü olduğu konusunda anlaşmazlıklar mevcutken terör örgütü hakkında sınırları net bir sınıflandırmadan bahsetmek mümkün değildir. Terör örgütlerinin sınıflandırmalarına yardımcı olabilecek bazı tespitler yapılabilir. Seküler gruplarda ideoloji, dini gruplarda ise dini inançlar ve grup aidiyeti önemli bir meşruiyet kaynağıdır denebilir. Terör örgütleri örgüt üyelerinin dayanışma ruhunda hareket etmelerine olanak vermeye gayret göstermektedirler. Böylece örgüt içerisinde üyeler arasında psikolojik birlikteliğin bozulmasının önüne geçilmekte veya birlikteliğin ömrü uzatılmaktadır (Jung, 2015: 66).

Sosyal öğrenme teorisine göre saldırganlık doğuştan gelen bir özellik değildir. Terör örgütü mensuplarının doğuştan getirdikleri özelliklerle bir teröriste dönüştü algısını eleştirir. Sosyal öğrenme teorisi, teröristlerin şiddete eğilimli kişilerin yetiştiği ortamın etkisinde kaldığını iddia etmektedir. Ziyadesiyle bu ortamın ahlaki zorunluluklara dönüştüğünü ve kişinin kurgusal olarak şiddete yöneldiğini vurgulamaktadır. Toplum çoğu zaman şiddete meyil etmeyi veya şiddette başvurmayı öğretebilmektedir. Toplum bu anlamda didaktik öğretici bir rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda Afganistan ve Pakistan’da ortaya çıkan radikal eğilimleri bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Sosyal öğrenme, terörist örgütlerin propagandalarının

etkisi ile örgüte katılanların ne için katıldıklarını anlamada yol gösterici bir rol oynamaktadır. Son dönemde İŞİD'in sosyal medya yolu ile yaptığı propagandalarının etkisinin oynadığı önemli rol konusunda örgüte katılanların geldikleri ülkelerin çeşitliliğinden çıkarsama yapılabilir (Victoroff, 2005: 15).

Terör örgütlerinin sürekli üst seviyede şiddet eylemleri sürdürülebilir değildir. Eylemler arttıkça belli bir sınırdan sonra durmak zorundadır. Belli bir noktadan sonra düşüşe geçecektir. Terör örgütünün eylemleri düşüşe geçtikten sonra bitiş safhasına geçebilir. Terör örgütlerinin eylemleri safhalar halinde şiddetlerinin boyutları arttığı ve azaldığı süreçler içerisinde gerçekleşebilir (Lockett, 1994: 33). Bu bağlamda örgüt içerisinde karar alma süreci örgütün davranışını şekillendirmektedir. Çalışmanın diğer bölümünde terör örgütlerinin karar alma süreci ele alınacaktır.

Terör Örgütlerinin Karar Alma Süreci

İskelet örgütlerin üye sayısı çok fazla değildir. Popüler örgütlerin üye sayısı ise binlerle ifade edilir. Popüler terör örgütleri halkta belli bir tabanı olduğu için eylemleri ile halkı yönlendirme gücü bulunmaktadır. Tablo-3'te belirtildiği üzere terör örgütlerinin örgütsel yapılanması örgütün hacim büyüklüğüne göre değişebilmektedir. Terörist örgütlerin kurumsal yapısı itibariyle daha çok akılcı bir yapı ile bütünleştirilmiştir (Ganor, 2008: 272). Başka bir ifade ile terör örgütleri irrasyonel bir karar alma sürecine nadiren sahiptirler. Terör örgütlerini rasyonel hareket etmeye zorlayan en önemli sebeplerden bir tanesi örgütün legal bir aktör olarak kabul edilmemesidir. Bundan dolayı terör örgütleri, atacağı adımları önceden hesap ederek gerçekleştirirler. Terör örgütlerinin karar verme süreci diğer karar verme süreçleri ile benzerlik göstermektedir. Çoğu zaman bireysel terör eylemlerinde eylemi yapan teröristin psikolojisi daha fazla etki yapabilirken, terör örgütün kolektif yaptığı eylemlerin ise örgütün üst yapısı tarafından yürütüldüğü söylenebilir (Jung, 2015: 67). Karar verme süreçlerinde sistematik bir hedef söz konusudur. Usame Bin Ladin liderliğinde El Kaide'nin Şubat 1993'te Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanması, 1998 Ağustos'unda ABD'nin Nairobi Büyükelçiliği'ne saldırısı, Ekim 2000 yılında ABD donanmasına bağlı USS Cole saldırısı, 11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler ve Pentagon saldırısı örgütün karar vericilerinin aldığı kararlarda belirli bir hedefe yönelik örgüt adına maksimum fayda beklentisi içerisinde olduğunu göstermektedir (Altun, 2017: 185). Terör örgütlerinin eylem yapmalarını motive eden unsurlar arasında eylem yapılacak bölgenin nüfus yoğunluğunun veya medyatik olmasının bulunduğu belirtilebilir. Terör örgütlerinin örgütsel davranışı ele alındığında kararları kimin verdiği hususu çok önemlidir. Terör örgütlerinde lider her zaman her yerde olamayacağı için çoğu zaman birimler aracılığıyla kararların verildiği söylenebilir. Terör örgütlerinin örgütleniş biçimi karar verme mekanizmalarını oluşturabilmektedir. Bu bağlamda yukarıdan aşağıya oluşmuş hiyerarşi

içerisinde karar verme birimleri kararları almaktadır. Karar verme birimleri iki önemli unsur yaratmaktadır: otorite ve etki. Örneğin Hizbullah içerisinde kararlar seçilmiş bazı özel birimler aracılığıyla verilmektedir (Jung, 2015: 69). Dış devletlerin sponsorluğunda faaliyet gösteren terör örgütlerinin karar alma süreçlerinde seçilmiş birimlerin ağırlığı örgütün davranışını etkileyebilmektedir. Hizbullah'ın İran Cumhuriyet Muhafızları ile olan ilişkileri dikkate alındığında bu örgütün karar verme süreçleri ele alınırken bu yakın ilişkinin dikkate alınmasını gerektirmektedir (Vore ve Stahli, 2014: 2).

Aşağıdan yukarıya örgütlenme modelinde ise karar verme sürecinde kararlar verilecek kararın stratejik boyutu ile ilgili olduğu için liderlik ikinci plandadır. Terör örgütlerinin hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya örgütleniş yapısına göre karar verme sürecinde etkili olan rasyonel karar verme isteği, grup dinamiklerinin başında gelmektedir (Jung, 2015: 70). Terör örgütlerinin yapılanması ister hiyerarşik olarak yukardan aşağıya olsun isterse aşağıdan yukarıya şeklinde olsun çoğu modern kurumların karar alma süreçleri ile benzerlik göstermektedir. Nasıl bir polis tehlikeli bir durum ihbarı geldiğinde amirinden emir alıyorsa ve karşılaştığı duruma göre silah kullanma kararını kendisi veriyorsa çoğu terör örgütü lider hiyerarşisinde karar almakta fakat duruma göre karar sürecini bireyselleştirebilmektedir (Jung, 2015: 74).

Terör örgütlerinin finansal kaynakları eylemlere karar verme konusunda etkili olabilmektedirler. Hizbullah, İrlanda Cumhuriyet Ordusu ve Bask ETA'nın da kara para aklayarak gelir elde ettiği iddia edilmektedir. Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (FARC), operasyonlarını finanse etmek için uzun süre kokain ticaretini kullanmıştır. Radikal İslamcı Terörist örgütler zekât adı altında para toplayarak kendilerine finansal destek bulmaktadırlar (Kaplan, 2018). Herhangi bir devlet sponsorluğu olmadan eylem yapan terör örgütlerinin eylemlerini yapma ve karar alma sürecinde daha bağımsız hareket ettiği söylenebilir.

Terör örgütlerinin eğitimleri terör örgütlerinin üyelerine karar alma aşamalarını öğretmesi ve örgüt aklının benimsetilmesi konusunda diğer önemli süreçtir. El Kaide'nin eğitim kampları terör örgütü üyelerinin bilinçlerinin artmasına ve örgüt içerisinde alınan kararlara bağlılıklarına yöneliktir (Jung, 2015: 67). El Kaide'nin güçlü olduğu Sudan ve Afganistan'da binlerce örgüt üyesi bu eğitimlerden geçmiştir. El Kaide'nin dünyanın birçok bölgesinde paravan örgütleri bu eğitimleri alan kişiler tarafından "örgüt aklı"na bağlı şekilde kurulmuştur.

Terör örgütlerinin yönetimi bağlamında ağ yapısı şeklinde örgütlenen bir örgütte karar alma sürecinde üç ağ modelinden bahsetmek mümkündür: zincir sistemi, merkez ağ sistemi, bütün kanallar sistemi. Zincir yapısında, oyuncular bir düğümler zincirinde konumlandırılır. Bu konumda bilgiler ulaştırılır. Oyuncular bu modelde son ana kadar ne yapabilecekleri hususunda bilgi sahibi olmayabilirler.

Merkez ağ sisteminde bütün emirler düğümden yani merkezden geçmelidir. Bu ağ içerisindeki tüm oyuncular merkez yöneticiye bağlıdır. Bütün kanallar sistemine göre tüm oyunculara bilgi akışı vardır. Bu sistemde diğerlerinde olduğu bir merkez söz konusu değildir. Bu model tamamen kapalı devre çalışır, sistemin içine dışarıdan eleman dâhil edilmez (Mishal ve Rosenthal, 2005: 278). Teröristlerin davranış kalıpları incelendiğinde ağ yapısı şeklinde örgütlenen bir örgütte karar verme sürecinde homojen bir yapıdan bahsetmek çok mümkün değildir. Hiyerarşik bir modelle yapılan terör örgütünde kararlar tek kişi veya gruptan çıktığı için daha homojen bir yapıdan söz edilebilir. Kısaca terör örgütlerinin karar verme süreci örgüt yapılanmasına göre değişebilmektedir, denebilir.

El Kaide Terör Örgütünün Örgütsel Davranış Modeli

El Kaide, 1988 yılında Afganistan'da kurulmuştur. Arapçada 'üs', 'model' ve 'formül' anlamlarına gelir. Sovyet yayılmacılığına karşı İslami değerleri koruyan, İslami değerler için savaşan bir grup olarak kendini dünyaya tanıtmıştır. El Kaide'nin örgütlenme biçimi piramide benzemektedir. Piramit içerisinde her birim kendi içinde sorumlu bir birime bağlıdır. 1988 yılında ABD istihbaratı verilerine göre, 10.000-20.000 arası militan Abdullah Azzam ve Usame Bin Ladin'in ağında bulunmaktadır. Azzam, 1989 yılında bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu süreçten sonra Bin Ladin gücüne güç katmış ve Afganistan'daki yapının kontrolü tamamen Bin Ladin'e geçmiştir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 278). Azzam'ın ölümünden sonra her birimin üzerinde karar verici ise yaşadığı süre boyunca örgütün kurucularından Usame Bin Ladin olmuştur.⁴

El Kaide'nin Afganistan kamplarında bulunan militanlarının büyük bölümü Arap Müslüman topluluklardan Avrupa, Güneydoğu Asya, Mısır ve Suudi Arablardan oluşmaktaydı. El Kaide, bu katılım kapasitesini iyi kullanarak dünya çapında paravan örgütler kurmuştur. Örneğin *El Kaide* ile Güneydoğu Asya'da bağlantılı Jemaah Islamiyah, yine aynı örgütsel çalışma modelinde işlev görmektedir. Görünürde Jemaah Islamiyah terör eylemi yaparken arka planda karar verme süreci El Kaide tarafından yürütülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere El Kaide'nin örgütlenme biçimi bilinen geleneksel modellerden tamamen ayrılmaktadır ve geleneksel ağ biçimi örgütlenme biçimine, örgütün konjonktüre göre hareket edebilme kabiliyeti ile meydan okunmaktadır. El Kaide'nin örgütsel yapısı 11 Eylül sonrasında tamamen kurumsal aidiyete bağlılığa dayalı olarak kurgulanmıştır (Mishal ve Rosenthal, 2005). 1991 yılında Bin Ladin, Sovyetlerin dağılma sürecine girmesi ile beraber Afganistan'dan ayrılarak Sudan'a yerleşmiştir. Sudan'da Ladin eğitim

4 Bin Ladin 2 Mayıs 2011 yılında bir operasyonda Pakistan'da öldürülmüştür. Bakınız: (Bin Ladin nasıl öldürüldü?, 2018), (Mishal ve Rosenthal, 2005: 278).

kamplarında militanları eğiterek ABD'ye karşı Balkanlar'da, Ortadoğu'da ve Güneydoğu Asya'da mücadele etmek istemiştir (Katzman, 2005: 4-5).

1998-2001 yılları arasında El Kaide örgütsel olarak bir iletişim ağı üzerinden yürütülmüştür. Bu ağın nasıl işlediği hususu 11 Eylül saldırılarına kadar tam olarak anlaşılmamıştır (Mishal ve Rosenthal, 2005: 279). Ağ yaklaşımına göre, örgütler birbiriyle örtüşen bir politika toplulukları ağı oluştururlar. Çünkü bu türden her topluluk birçok aktör grubunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla hiçbiri başkalarının katılımı olmadan hedeflerine ulaşamaz (Mishal ve Rosenthal, 2005: 279). Ayrıca bilgi çağında, ağ sistemi, örgütlerin esnek yapı kodlarını benimsemelerine olanak tanıyan yeni bilgi, teknoloji ve idari bilgi kullanımlarını kolaylaştırıcı etki sağlayabilmektedir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 5). 1998 ile 11 Eylül 2001 tarihleri arasında El Kaide büyük ölçüde bir ağ davranış tarzı kullanmıştır. 1998 yılının Şubat ayında, Bin Ladin, esas olarak İslami liderler ve devlet düzeyinde faaliyet gösteren örgütlerden oluşan bir ağ olan “Yahudi ve Haçlılara karşı Cihat için Dünya İslami Cephesi”ni (IIF) kurmuştur. IIF ile birlikte Bin Ladin dünya çapında ağını genişletmiştir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 6). Bu bağlamda 11 Eylül saldırılarının zamanlamasının tesadüf olmadığı düşünülebilir; çünkü El Kaide'nin dünya çapında altyapısını güçlendirmesi neticesinde gerçekleşmiştir.

11 Eylül saldırıları, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide terör örgütüne bağlı teröristler tarafından kaçırılan uçaklar ile Amerika Birleşik Devletleri'nde iki farklı noktayı hedef almıştır. 9/11 olayları olarak da bilinen 11 Eylül saldırıları, El-Kaide mensubu teröristler tarafından Dünya Ticaret Merkezi ve Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı karargâhı Pentagon'a saldırı ile gerçekleşmiştir. ABD'de iç sefer gerçekleştirilen dört yolcu uçağı, El-Kaide terör örgütü üyesi 19 kişi tarafından kaçırılmıştır. Gerçekleştirilen saldırıların ardından 19 terörist dâhil toplamda 2 bin 996 kişi hayatını kaybetmiştir (11 Eylül saldırıları nedir?, 2018). 11 Eylül saldırılarının akabinde ABD Başkanı George W. Bush yaptığı açıklamada terörizmle mücadeledeki yeni stratejiyi şu şekilde özetlemiştir:

“... Bu hafta sonu terörizme karşı yoğun bir saldırı başlatmak üzere Ulusal Güvenlik Konseyi'nin üyeleriyle yoğun toplantılar yaptım. Bu yeni türde bir düşmana karşı verilecek yeni türde bir savaş olacaktır. Bu savaş meydanlarının olmadığı, büyük çıkartmaların yapılmadığı bir savaş olacaktır. Kendisinin görünmez olduğuna inanan bir düşmanla çatışmaya giriyoruz. Fakat onlar bu noktada yanılıyorlar” (Bush, 2005: 121).

Başkan Bush, El Kaide'nin örgütsel davranış modelinin tam olarak bilinmese de kısa sürede şifrelerinin çözüleceğini vurgulamıştır. Bununla birlikte El Kaide 11 Eylül sonrasında dünyanın dört bir yanında belirli bir lokasyondan kendisini belirterek, konumunu açık ederek örgütlenme yerine konumsuz, lokasyonu olmayan yeni bir modelle örgütlenmiştir. Başka bir ifade ile sınırlı görünür olmak yerine

paravan örgütler aracılığıyla eylemlerini gerçekleştirmiştir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 280). El Kaide ile ilişkili paravan örgütlerden bazıları şunlardır: Arap Yarımadası El Kaidesi, Yemen El Kaidesi'dir (Gunaratna ve Oreg, 2010). El Kaide'nin bağlantılı olduğu örgütlere örnek vermek gerekirse Ensar el İslam Irak'ta 2001 yılında kurulmuştur. Ensar el İslam'ın kuruluş felsefesi laik Kürtlere karşı kurulmuştur. Nitekim Ensar El İslam El Kaide'ye karşı mesafeli olan Ortadoğu'da bulunan devletlere karşı El Kaide tarafından sıklıkla bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır (Gunaratna ve Oreg, 2010: 1051).

Jemaah Islamiyah ve Ensar el İslam, Güneydoğu Asya'da ve Ortadoğu'da eylemleri ve terörist faaliyetleri yerele dayalı gerçekleştirmektedir. Burada önemli olan husus, El Kaide'nin birebir yerelleşmeden küresel faaliyet gösterebilmesini sağlayan vekâlet yöntemidir. El Kaide'nin Afganistan'da eğitim almış militanları 11 Eylül sonrasında dünyanın belirli bölgelerine yayılmıştır. Bu militanlar, eylem yapacaklarsa eylemin yerini ve zamanını kendileri belirleyerek örgütsel özerkliğe sahip olarak yetiştirilmişlerdir. Bu bağlamda 2003 yılı El Kaide'nin İstanbul eylemi tamamen bu modelde gerçekleşmiştir. El Kaide'nin eylemlerini yaparken kullandığı bu model örgütün istihbarat faaliyetlerinin takibini zorlaştırmıştır (Gunaratna ve Oreg, 2010: 1051).

Örgütün yeni model işleyişini gazeteci Robert Fisk şu şekilde açıklamaktadır:

"...bu Ortadoğu'daki milyonlarca Arap için çok güçlü bir mesaj. Kendi küçük gurubunuzu kurmak, kendi eylemlerinizi tasarlamak için Bin Ladin'den emir almaya ihtiyacınız yok. Bin Ladin'in rejimlerin sonunu getirecek bombalı eylemler planlaması gerekmez. Ortadoğu'da el altından dolaşan binlerce kasetten sesinizi duymanız yeter" (Fisk, 2001: 121).

Terör örgütlerinin örgütlenme modeli zamana ve koşullara göre değişebilmektedir. Terör örgütlerinin davranış modeli karar alma süreçlerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Hiyerarşik zincir modeline göre örgütlenen bir terör örgütü karar almada hiyerarşinin en üstüne bağlıyken kumul örgütlenme yapısında militan duruma ve koşullara göre eylem konusunda tek başına etkili olabilmektedir (Mishal ve Rosenthal, 2005). Bu bağlamda 11 Eylül sonrası El Kaide'nin kumul örgütlenme biçimi bunun en iyi göstergesidir. Özellikle kuruluş felsefesi ve ilkeleri çok net olan terör örgütleri kendi stratejisine göre görünür veya görünmez olabilmektedir. Örgüt dünya çapında paravan örgütler aracılığıyla faaliyet yürütse de genel stratejilerine bağlı kalmaya devam etmektedir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 289).

El Kaide terör örgütünün öncülük ettiği "Küresel Cihat" hareketi, dünya çapında faaliyetlerini desteklemek için geniş lojistik ağ ve geniş bir kitleyi kullanmaktadır. Bin Ladin küresel cihat konusunda düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Biz Müslümanlar, bizi birbirimize bağlayan güçlü bir duyguya sahibiz. Filistin ve Lübnan’daki kardeşlerimizin çektikleri acıları yüreğimizde hissediyoruz. Hobar’daki patlama Amerikan işgalinin doğrudan bir sonucu değildir ama Amerika’nın Müslümanlara karşı tavrının bir sonucudur” (Fisk, 2001: 121).

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi Ladin, Sovyet tehdidinin sona ermesinin akabinde Müslümanlara en büyük tehdidin ABD’den geleceğine inanmıştır (Fisk, 2001: 121).

Örgütün lideri, örgüt üyeleri tarafından resmi otorite olarak kabul edilir. Bin Ladin’in yukarıdaki mesajı bu bağlamda binlerce militan tarafından emir telaki edilmiştir. Terör örgütleri için liderler çok önemlidir. Çünkü hiyerarşik yapılanma, liderlerin komutlarına göre şekillenmektedir. Liderler terör örgütlerinin vizyonun şekillendirdiği için lider ortadan kalkarsa örgütün parçalanması muhtemel olabilmektedir (Mishal ve Rosenthal, 2005: 289). El Kaide altında birçok paravan örgütün olması El Kaide için lider ölürse parçalanır korkusunu etkisiz hâle getirmektedir. Nitekim El Kaide örgütleniş modeli bağlamında paravan birimler aracılığıyla görünürde parçalı bir yapı arz etmektedir. Bu haliyle ayakta kalmayı başarabilen paravan terörist örgütler, lider ölünce El Kaide’nin parçalanacağı algısını yok etmektedir.

El Kaide ile yakın ilişkileri olan Ensar el İslam Hareketi, 2001 yılında Irak Kürdistanı’nda kuruldu. Kürt yoğunluklu İslamcı hareket, Arap ve Türkmen savaşçıları da bünyesinde bulundurmıştır. 2013 yılında IŞİD’in kurulması ile birlikte, Irak’ta baskıya ve suikastlara maruz kalan Ensar el İslam, Irak’taki güçlerini yeraltına çekmek zorunda kalmıştır. Suriye’de daha görünür faaliyetlerde bulunan hareket, Nusret Cephesi ve diğer muhalif gruplarla koordineli hareket etmektedir. Ensar el İslam, Halep’te YPG ile savaşmaktadır (Gürler ve Özdemir, 2014: 115), (YPG ile savaşan Kürt İslamcı hareketi Ensar el İslam kimdir?, 2018). ABD’nin en çok arananlar listesinde bulunan ve başına 25 milyon dolar ödül koyduğu Ürdünlü Ebu Musab El Zerkavi, Irak’taki yüzlerce saldırıdan sorumlu tutulmuştur. El Kaide’nin Irak’taki uzantısı El Tevhid ve El Cihad adlı örgütün lideri olan Zerkavi, Usame Bin Ladin’in yakın adamlarından biri olarak anılmıştır. Bin Ladin, Ocak 2004’te Zerkavi’yi yardımcılığına getirmişti. Zerkavi, Afganistan’ın Herat kentindeki eğitim kamplarında yetiştirilmiştir (Zerkavi öldürüldü, 2018). Zerkavi, Irak’a yerleştiğinde ilk olarak Ensar el İslam ile irtibata geçmiştir.

Ekim 2006’da “Irak İslam Devleti” (İİD) ilan edilmiş ve ana gaye olan İslam devleti kurma hedefi, pratiğe dönüştürülmüştür. İİD’nin liderliğine Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir (Gürler ve Özdemir, 2014: 119). 18 Nisan 2010’da Irak güvenlik güçlerinin ABD destekli operasyonu sonucunda Irak El-Kaidesi’nin lideri olan el-Mısri ve el-Bağdadi öldürülmüştür. İİD’nin lider kadrosunda tekrar bir değişiklik meydana gelmiş ve liderliğe Ebu Bekir el-Bağdadi geçmiştir. Burada

önemli olan nokta ise Irak El Kaidesi veya Irak İslam Devleti içerisinde yönetim kademesinin büyük bir bölümünün El Kaidenin örgütsel eğitimini Afganistan’da almış olmalarıdır. Dolayısıyla örgüt içi eğitimin özellikle El Kaide içerisinde son derece başarılı bir şekilde uygulandığı vurgulanabilir (Gürler ve Özdemir, 2014). İİD lideri Ebu Bekir el-Bağdadi Nisan 2013’te yayınladığı bir mesajda, Suriye el-Kaidesi olan Nusra Cephesi ile birleşerek örgütün adının “Irak-Şam İslam Devleti” (İŞİD) olarak değiştirildiğini duyurmuştur. El Bağdadi’nin bu hamlesi Eymen el-Zevahiri tarafından kabul edilmemiştir. Irak İslam devletine Şam’ın eklenmesi bu reddin bir sebebi olarak iddia edilse de asıl olan örgütsel hiyerarşinin yok kabul edilerek sadece Bağdadi’nin kişisel kararı ile böylesi bir karar alınması Zevahiri tarafından bu kararın reddedilmesine yol açmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 119).

Irak El-Kaidesi yapılanmaya başladığı dönemden itibaren Şiilere karşı şiddet politikaları izlemiştir (Irak Raporu, 2018). Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell’ın 5 Şubat 2003’te BM Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada Zerkavi ve örgütünün El-Kaide ile bağlantılı olduğunun ve Saddam rejimi ile işbirliği yaptığının belirtilmesidir. Burada El Kaide örgütünün davranışsal olarak yukarıdan aşağıya çok sıkı bir ittifak ile meydana geldiği hususudur. Örgüt içerisinde böylesi bir hiyerarşik yapıda karar alma sürecinde “biat” önemli bir kavramdır. Biat kavramı örgütün karakterini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Zira örgüte katılan bir kişi El Kaide liderine şartsız koşulsuz ruhen teslim olmadığı sürece örgüte kabul edilmemektedir (Gürler ve Özdemir, 2014: 119).

El Kaide gibi örgütlerin kendisine yaşam alanı bulmasının en önemli sebebi tepkisel şekilde ortaya çıkmış olmalarıdır. ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri El Kaide gibi terör örgütlerinin yok olmasından ziyade sosyal tepkileri kendisinde birleştirerek örgütün güçlenmesine yol açmıştır. ABD’nin eylemlerine karşı Zerkavi’nin Felluce savunması örgüt içerisinde karizmatik bir lider olarak öne çıkmasını kolaylaştırmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 119). Zerkavi, 17 Ekim 2004’te internet üzerinden Usame bin Ladin’e bağlılık yemini ederek örgüt içerisinde Bin Ladin’in hiyerarşisinde hareket edeceğini göstermiştir. Zerkavi’nin uzun bir süre Bin Ladin’e biat etmemesine rağmen Irak’ta direnişin büyümesi ile birlikte bu tutumunu değiştirdiği, Bin Ladin’e biat konusunda uzlaşıldığı söylenebilir. Bunun iki sebebi olduğu belirtilebilir: i) Çatışma büyüdükçe Zerkavi daha büyük insan gücüne ihtiyaç duymuştur. Başka bir ifade ile daha büyük bir örgütsel yapıya gereksinimi olmuştur. ii) Zerkavi’nin daha büyük bir yapılanmanın mali külfetini karşılayacak maddi imkânları olmaması, batın gerçekleşmesinin bir diğer sebebidir. Zerkavi 2006 yılında öldürülünceye kadar Irak El Kaidesi adına savaşmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 118). 21 Temmuz 2013’te Ebu Garip ve Taci hapishanesine yapılan baskınlar ile İİD’ye hem tecrübeli savaşçı kazandırılmış hem de mahkûmların İİD’nin militanı yapılarak örgüt içerisinde mahkûmlar üzerinden

İİD'ye aidiyet duygusu kazandırılmıştır (Gürler ve Özdemir, 2014: 117).

Irak El Kaidesi Iraklı Sünnileri kendisine sosyal taban olarak kabul etmiştir. Bunun yansıması olarak İİD'nin Irak toplumsal tabanını kendisine uygun bölmeye çalıştığı söylenebilir. Öyle ki bombalı eylemlerin hedefinde Şiiler olmuştur (Gürler ve Özdemir, 2014: 129). Irak el-Kaidesi lideri Bağdadi, Nusret Cephesi'nin Suriye'de İslami bir devlet adına mücadele eden bir uzantıları olduğunu ve Nusret Cephesi ile Irak İslam Devleti'nin "Irak Şam İslam Devleti" (İŞİD) adı altında birleştiğini ilan etmiştir (Demirci, 2018: 2). El Kaide çeşitli Müslüman ülkelerde ilintili olduğu vakıf ve derneklerden topladığı sadaka ve zekât paraları ile büyük ekonomik destek sağlamıştır. El Kaide'nin maddi desteğinin geldiği bir diğer yöntem İslami bankacılıktır. Legal olmayan para transferleri El Kaide'nin bir diğer geçim kaynağıdır (Mishal ve Rosenthal, 2005: 281). Örgütün ekonomik örgütlenme biçimi örgütü açığa çıkarmayacak derecede karmaşık bir yapıda olmuştur.

El Kaide'nin tüm dünyada etkili olma modeli hücreler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. El Kaide 11 Eylül sonrasında Usama Bin Laden'in öldürülmesi neticesinde yeni yönetim modeli ile (ağ örgütlenme modeli) terörizm üzerinde çalışan araştırmacıları iki yeni kavram ile tanıştırmıştır: "Yalnız kurt" ve "görünmeyen bağlantılar-sanal" kumul örgüt yapılanması El Kaide'nin kullandığı çok stratejik bir kavramdır (Mishal ve Rosenthal, 2005: 282). Kumul örgüt yapılanması görünürlüğünü ortadan kaldırmakla birlikte örgütün esnekliğini arttıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Mishal ve Rosenthal, 2005: 282).

Sonuç

Terörizmin uluslararası bir fenomen olarak dünyada tanınması 1972 Münih Olimpiyatlarında İsraili atletlere yapılan saldırı ile gerçekleşmiştir. Uluslararası ilişkiler açısından ise devlet olmayan bir aktör olarak terör örgütlerinin analiz edilmeye başlanması ise El Kaide ile mümkün olmuştur (Crenshaw, 2008: 68). Yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya örgütlenme modeli 11 Eylül saldırıları sonrasında terör örgütleri tarafında pragmatist bir bakış açısıyla ele alınmakta ve konjonktüre göre model uygulanmaya konulabilmektedir. Baryy Buzan'ın (Buzan, 2008: 118) ifadesiyle El Kaide'nin 11 Eylül 2001'deki ABD saldırıları, Soğuk Savaş sonrası döneme ani ve beklenmedik bir şekilde son vermiştir. Başka bir ifade ile Soğuk Savaş sonrasında o zamana dek olmadığı kadar gerçekçi bir dünya ile ulus devletlerin baş başa kalmasına neden olmuştur.

Terör örgütlerinin küreselleşme ile birlikte örgütsel modellerinin daha esnek hâle geldiği bu çalışmanın vardığı birinci sonuçtur. Bu bağlamda küreselleşmenin negatif sonuçlarının başında, sınırların ortadan kalkması insanların daha rahat hareket edebilmesi neticesinde terör örgütlerinin ağ merkezli örgütlenme yolunu tercih edebilmeleri gelmektedir (Crenshaw, 2008: 70). Nitekim ağ merkezli örgütlenen

terör örgütleri dünyanın dört bir yanına örümcek ağı gibi yuvalanabilmektedir. Bu çalışmanın vardığı ikinci sonuç ise yine küreselleşme neticesinde ABD karşıtlığının El Kaide gibi terör örgütlerinin örgütsel psikolojisini diri tutmasına yardımcı olduğudur. Küreselleşme ile birlikte terör örgütlerinin görünürlüğünü azaltacak ama eylem şiddetinin boyutunu artıracak imkânlar ortaya çıkmıştır. Terör örgütleri kumul örgütlenme yapısı ile kendilerini çok kolay bir şekilde kamufle edebilmektedir. Bu bağlamda El Kaide kumul örgütlenme modeli ile ABD'nin görünür hedefi olmaktan uzaklaşmış durumdadır. Bu çalışmanın vardığı bir diğer sonuç ise küreselleşmenin hızlı bir dönüşüm sürecine girdiği milenyumun başlarında ulus devlete gerek kalmadığı söyleminin aksine, terör örgütlerinin kumul yapılanmaya gitmeleri ile beraber ulus devlete olan ihtiyaç algısının tekrar canlandığıdır. Bu çalışmada vurgulandığı üzere El Kaide kuruluş aşamasında hiyerarşik katı bir şekilde örgütsel yapıya sahipken 11 Eylül saldırıları ile beraber örgütsel yapısında dönüşüme gitmek zorunda kalmış ve ağ modelli yapılanmayı benimsemiştir (Crenshaw, 2008: 71). Çünkü El Kaide kumul örgütlenme modeli ile ömrünü uzatırken, hiyerarşik katı örgüt modeline sahip terör örgütlerinin varlıklarının son aşamasına gelmiş oldukları iddiası dile getirilebilir. Buna mukabil gelecek yıllarda uluslararası toplumun terörizmi ortak tanımlama sorununun, devletlerin kapalı kapılar ardına ulusal çıkarlarını bahane ederek devam edeceği izlenimi vermeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- ALTUN, Altun (2017), "Poliheuristik Karar Verme Modeliyle Terörist Liderlerin Karar Hesabı: Usame Bin Ladin Ve 11 Eylül Terör Saldırıları Örneği", *International Journal of Academic Value Studies*, Vol. 3, No. 17:182-189.
- "Avrupalılar neden İŞİD'e katılıyor?"(2018),<https://www.ahaber.com.tr/dunya/2014/09/07/avrupalilar-neden-isiside-katiliyor>, (16.11. 2018) .
- BAYSAL, Başar, Lüleci, Çağlar (2015), "Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl. 11, No. 2: 61-95.
- BAYLIS, John (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18: 69-85.
- BAYRAMOĞLU, Turgut, Atakan Durmaz, Onur Arı (2015), "Ekonomik Açından Terör ve Turizm İlişkisi: Dünya Örnekleri ve Türkiye Örneği", *Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics*, Vol.1, No.2: 25-34.
- "Bin Ladin nasıl öldürüldü? İşte bilinmeyen grafik!" (2018), <https://www.haberturk.com/dunya/haber/686065-bin-ladin-nasil-olduruldu-iste-bilinmeyen-grafik> (16.11. 2018).
- BURGO, Joseph (2018), "Terrorism, the Sociopath, and Shame". <https://www.psychologytoday.com/us/blog/shame/201606/terrorism-the-sociopath-and-shame> (16.11. 2018).
- BUSH, George W. (2001), *Bu Bir Savaştır. Derleyenler: Metin Sever, Ebru Kılıç, Düşmanını Arayan Savaş* (s. 117-120), (İstanbul: Everest Yayınları).

- BUZAN, Barry (2008), “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18:107-123.
- “Charlie Hebdo katliamı faileri Kouachi kardeşler öldürüldü” (2018). t24.com.tr/haber/afp-polis-parisin-kuzeydogusunda-bir-kisiyi-rehin-alarak-kacan-katliam-zanlilarinin-pesinde,283166 (16.11. 2018).
- CRENSHAW, Martha (2008), *Terrorism and Global Security. Leashing the Dogs of War*, Ed: Chester A. Crocker, Fen Osler Hapson, Pamel Aall,(USA: United States Institute of Peace Press).
- ÇİNAR, Yusuf (2018), *From Conflict to Peace Rehabilitation Process in the Phase of Transforming Conflict The Case of Noththern Ireland*,(Hamburg: Anchor Academic Publishing).
- ÇİNAR, Yusuf (2017), “Terörizmin Uluslararası Sistem ve Uluslararası Hukuk İlişkisinde Ortak Tanımlama Sorunu”, *Bilge Strateji*, Cilt 9, No. 17: 33-68.
- ÇİNAR, Yusuf (2014), *Tamil Sorunu, Tarihsel Gelişim, Çatışma Süreci ve Çözüm*, (İstanbul: Hükümdar Yayınları).
- DEMİRCİ, Saadat Rustemova (2018), “İŞİD’in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram ve Eş Şebab Uzantısı”, www.yyusbedergisi.com/dergi/isidin-genisleyen-afrika-agi-boko-haram-ve-es-sebab-uzantisi-20170926033246.pdf (16.11. 2018).
- DEVORE, Marc R., Stahli, Armin B. (2014), “Explaining Hezbollah’s Effectiveness: Internal and External Determinants of the Rise of Violent Non-State Actors”, *Terrorism and Political Violence*, No. 1–27: 225-242.
- FISK, Robert (2001), *Usame Bin Ladin Terörün “Babası” Mı?, Düşmanını Arayan Savaş*. Derleyenler: Metin Sever, Ebru Kılıç, (Everest Yayınları: İstanbul).
- GANOR, Baoz (2008), *Terrorist Organization Typologies and the Probability of a Boomerang Effect*, *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 31, No. 4: 269-289.
- GARDNER, Frank (2018), “İŞİD mi, El Kaide mi? Paris saldırganlarının örgüt bağlantısı”. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150113_kouachi_isid_elkaide_organ_baglantis (16.11. 2018).
- GULLESTAD, Siri Erika (2017), “Anders Behring Breivik, master of life and death: Psycho Dynamics and Political Ideology in an act of Terrorism”, *International Forum of Psychoanalysis*, Vol. 26, No. 4: 207-216.
- GUNARATNA, Rohan, Aviv Oreg (2010), “Al Qaeda’s Organizational Structure and its Evolution”, *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 33, No. 12, 2010: 1043-1078.
- GÜREL, Mehmet Murat (2008), “Küreselleşen Dünya ve Terörizm”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi).
- GÜRLER, Recep Tayyip, Özdemir, Ömer Behram (2014), “El Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: İŞİD”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1: 113-154.
- JUNG, Jeyong (2015), “Organizational Behavior of Terrorist Groups”, *Journal of Public Administration and Governance*, ISSN 2161-7104 2015, Vol. 5, No. 2: 62-67.
- KATZMAN, Kenneth (2005), “Al Qaeda: Profile and Threat Assessment”, *CRS Report for Congress*.

- KAPLAN, Eben (2018), “Tracking Down Terrorist Financing”, <https://www.cfr.org/background/tracking-down-terrorist-financing> (16.11. 2018).
- LOCKETT, Charles E. (1994), *We Bomb, Therefore We Are: the Evolution of Terrorist Group Life Cycles*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, USA, Naval Postgraduate School.
- MCKELVEY, Tara (2018), “El-Kaide üyelik kriterlerini gevşetiyor”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131002_el_kaide_buyuyor (16.11. 2018).
- MISHAL, Shaul, Rosenthal, Maoz (2005), *Al Qaeda as a Dune Organization: Toward a Typology of Islamic Terrorist Organizations*. *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 28, No. 4: 275-293.
- “Manifesto’nun Türkçesi için bakınız: Sanayi Toplumu ve Geleceği” (2018), https://www.etilen.net/depo/unabomber_manifesto.pdf (16.11. 2018).
- URAL, Mustafa Nuri (2018), “Matematikçi İsyankâr Bir Ruh: Theodore Kaczynski”, <https://www.matematikselsel.org/matematikci-isyankar-bir-ruh-theodore-kaczynski/> (16.11. 2018).
- NAVARRO Joe M. A. (2018), “Lessons From The Oslo Terrorist Attack”, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/spycatcher/201107/lessons-the-oslo-terrorist-attack> (16.11. 2018).
- “Irak Raporu” (2018), <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf> (16.11. 2018).
- SCHWARTZ, Seth, J., Dunkel, Curtis S., Waterman, Alan S. (2009), “Terrorism: An Identity Theory Perspective”, *Studies in Conflict&Terrorism*, Vol. 32 No. 6: 537-559.
- “Terör örgütü PKK-PYD’de İç Çatışma” (2018), <https://www.ulusal.com.tr/gundem/teror-orgutu-pkk-pyd-de-ic-catisma-h192514.html> (16.11. 2018).
- VICTOROFF, Jeff (2005), “The Mind of the Terrorist: a Review and Critique of Psychological Approaches”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 1: 3-42.
- “Zerkavi öldürüldü” (2018), <https://www.dw.com/tr/zerkavi-öldürüldü/a-2521385> (16.11. 2018).
- “Gerilla savaşı taktikleri: Başlıca gerilla savaşı taktikleri nelerdir?” (2018), <https://www.stratejikanaliz.com/gerilla-savasi-taktikleri/#ixzz5R4wW6cDE> (16.11. 2018).
- “11 Eylül saldırıları nedir?” (2018), <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1627077-11-eyul-saldirilari-nedir-11-eyul-saldirilarininin-16-nci-yil-donumu> (16.11. 2018).
- “YPG ile savaşan Kürt İslamcı hareketi Ensar el İslam kimdir?”(2018), <https://www.islahhaber.net/ypg-ile-savasan-kurt-islamci-hareketi-ensar-el-islam-kimdir--53083.html> (16.11. 2018).

AHLAT MÜZESİNDE BULUNAN URARTU DÖNEMİ MADENİ TAKILAR

Nasır GÖGTAŞ¹, İlter İGİT²

Geliş: 02.07.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.439854

Öz

Urartu medeniyeti merkezi Tuşpa (Van) olan ve özellikle Doğu Anadolu başta olmak üzere, zaman içerisinde Ön Asya dünyasına hâkim olmuş önemli madenci toplumlardan biridir. Özellikle Urartuların bulunduğu bölgenin zengin maden yataklarına sahip olması, M.Ö. 1. binden itibaren Urartuları maden işçiliği anlamında Anadolu'ya örnek teşkil etmiştir. Urartu yerleşim merkezleri ve mezar gömütlerinde yapılan kazılarda birçok madeni eserin gün yüzüne çıkartılması ise dönemin sosyo-kültürel yapısı ve sanatı hakkında bilgilenmemizi sağlamıştır.

Bu makalenin konusunu oluşturan, Ahlat Müzesi'ndeki Urartu dönemi madeni takılar hakkındaki veriler; yazılı belgelerden çok yine arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu kültürün sanatı hakkında, daha çok farklı yerleşim merkezleri ve mezarlarda ele geçirilen madeni buluntuların karşılaştırılmasıyla bir sonuca ulaşılmıştır.

Bu anlamda çalışmamızın amacı; söz konusu eserlerin, genel hatlarıyla kullanım alanı, yapım ve süsleme tekniklerinin açıklanması ve Urartu dönemi diğer arkeolojik buluntular ile stil kritiği yapılması olarak belirlenmiştir. Böylece müzede yer alan eserlerin tarihlendirilmesi yapılabileceği gibi sahip olabilecekleri anlamlarında açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlat Müzesi, Urartu, Taki, Bronz, Madeni Eser.

1 Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Bitlis-Ahlat, ngogtas@beu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6585-3344>.

2 Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, Bitlis-Ahlat, iigit@beu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9248-787X>.

URARTU PERIOD METAL JEWELRY AT AHLAT MUSEUM

Abstract

The Urartian civilization whose center is Tushpa (Van) and is one of the important mining communities that has dominated by the Pre-Asian and especially in Eastern Anatolia region time. Particularly Urartians have rich mineral deposits in the region, BC. Starting from the 1st, Urartians have set an example for Anatolia in terms of mining. The excavation of Urartu settlement centers and grave burial sand the excavation of many metal artifacts made us aware of the socio-cultural structure and art of the period.

Data on the Urartian period Urartu period metal jewelry at the Ahlat Museum which constitutes the subject of this article; was obtained from archaeological excavations much more than written documents. Therefore, The result was obtained by comparing the cultural artifacts that were found in the settlement centers and graves.

The purpose of this study is about explanations of the works, general usage areas, construction and ornamentation techniques, and other Urartian archaeological finds and style criticism. Thus, the works in the museum can be dated or tried to be explained in the meaning of possession.

Keywords: Ahlat Museum, Urartian, Jewelry, Bronze, Metalwork.

Giriş

M.Ö.9. ve 6. Yüzyıllar arasında Anadolu'da yaşamış olan ve merkezini Van Gölü çevresinin oluşturduğu Urartular, dönemin en güçlü devletleri arasında bulunmaktaydı. Şüphesiz bunda mücadele halinde oldukları Asur krallığına karşı oluşturdukları ordu ve teşkilatlanma yapısı önemli bir nedendir. Urartu krallığının kurulduğu bölgenin iklim ve coğrafik şartları savunmayı kolaylaştırıcı bir etken olsa da yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemiştir. (BATMAZ, 2003: 10-12) Urartu Krallığı'na ait günümüze ulaşabilmiş gerek taşınabilir ve gerekse de taşınamaz kültür eserleri arasında en önemli yeri madeni eserler tutmaktadır. Bunların dışında inşa ettirdikleri ihtişamlı kaleler, su kanalları, kaya mezarları gibi birçok alanda getirdiği değişimler (yenilikler) tarihe damgasını vurmuştur.

Madeni eserler içerisinde daha çok bronzdan yapılmış eserler (kemerler, takılar miğferler, kalkanlar, sadaklar, kazanlar, adak levhaları ve at koşum takımları) Urartu saray sanatının ürünleri olarak bilinmektedir. Bu bölgedeki maden yataklarının zenginliği Urartuların maden işleme sanatlarında ustalaşmasını ve kullanılan teknikler açısından kendinden sonraki medeniyetlere örnek teşkil etmesine zemin hazırlamıştır.

Bu madeni eserler içerisinde takılar eski çağlardan beri sosyal yaşamın bir parçası olmuş ve kişinin sosyal sınıfını ve beğenilerini yansıtmaya açısından çok

önemli bir sanat kolu olmuştur. (ULUSMAN, 1991: 1) Urartularda takı daha çok saray denetiminde olan atölyelerde üretilmiştir. Saray denetimindeki atölyelerde altından yapılmış maden kullanılırken halk arasında daha çok bronz ve gümüş işlenmiştir. (KÖSE, 2008: 23)

Anadolu'da önemli Urartu yerleşim merkezlerinden olan başta başkentleri Van Tuşpa olmak üzere Çavuştepe, Yoncatepe, Anzavurtepe, Patnos ve Altın-tepe (Erzincan), gibi yerleşim merkezlerinde yapılan kazılar sonucunda bu döneme ait birçok madeni eser gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu eserler günümüzde yurt içi ve yurt dışı olmak üzere birçok müze ve koleksiyonlarda sergilenmektedir.

Makalemizin konusunu teşkil eden Ahlat Müzesi bu döneme ait eserlerin korun-duğu müzelerden biridir. Ahlat Müzesine genellikle satın alma yoluyla gelen madeni eserler arasında; savaş aletleri (mızrak ucu, kılıç, kama, ok uçları v.b) başta olmak üzere, mutfak araç gereçleri (tören kazanı, tas, kaşık, kepçe v.b.), günlük kullanım ve aksesuarlar (Ayna, kemer, küpe, boyun halkası, süs iğneleri, fibula v.b.) Urartu dönemine ait önemli bazı eserlerdir. Bu eserlerde kullanılan maden ağırlıklı olarak bronzdur. Bronzdan yapılmış bu eserler incelendiğinde Urartuların başta döküm ve dövme teknikleri olmak üzere diğer bazı maden yapım tekniklerini de ustalıklı kullandıkları görülmektedir. Müzede sergilenen bu eserler arasında ince işçiliği ile ön plana çıkan madeni takılar ise çeşitleri, detaylı desen ve motif özellikleri ile önemli bir grubu oluşturup çalışmamızın asıl konusu olmuştur.

1. Urartu Maden Sanatı

Günlük yaşantısında yaşamını kolaylaştıracak birtakım objeleri yapma çabası insanoğlunun göçebe olarak yaşadığı ilk çağdan, yerleşik hayata geçiş yaptığı Neolitik Çağ'a kadar, hız kazanarak; günümüze kadar süre gelmiştir. Düşünen ve üreten bir varlık olan insanoğlunun, başlangıçta kolay şekillendirilebilen bir madde olan ahşap-tan, daha sonra da taştan ve pişmiş topraktan faydalanmış oldukları görülmektedir. Dövme ve döküm teknikleri kullanılarak istenilen şekli alabilen madenin keşfi ile birlikte söz konusu maddelere (Ahşap, Taş, Pişmiş toprak) alternatif olarak, hayatının hemen her alanında madeni kullanmaya başlamıştır (BAŞAK, 2008: 15-33).

M.Ö. 9- 6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Kafkasya'ya coğ-rafyasında egemenlik kurmuş olan Urartular bölgenin coğrafik ve jeolojik yapısının yanı sıra tarihi boyunca sürekli çekişme üstünlük mücadelesine girdiği Asurlulara rağmen mimari, siyasi, askeri ve kültür- sanat alanında yaptığı faaliyetler ile büyük bir krallık olduğunu göstermektedir. Bunun dışında yaşadığı coğrafyadaki maden rezervlerinin bolluğu ilk çağlardan beri birçok medeniyet ve krallığın özelliklerde Asurluların ilgisini çekmiştir (www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr, 2009).

Mezopotamya kültüründen beslenen özellikle Babil ve Asur sanatının etkisinde kalan, Urartu sanatında görülen bu etki dışında gelenek ve göreneklerin etkisiyle

de kendilerine özgü eserler yaratmıştır. (Kültür Bellek, 2012). Urartu sanatı genel olarak Saray Sanatı ve Halk sanatı olarak iki kısımda incelenebilir (EGÜRER, 2009: 19). Saray sanatına ait özellikle II Rusa döneminde sanat ve mimari alanında kendilerine özgü karakteristik eserler verilmiştir. Urartu saray kullanımına ait çok sayıda üzerleri çivi yazılı miğfer, kalkan, kemer, sadak, at koşum takımları, silahlar, mobilya parçaları gibi eserler bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki, bu eserler bugün Rusya, İsrail, Japonya gibi ülkelerin müzelerinde sergilenmektedir (BAŞGELEN, 2010: 5). Urartu krallarının istediği tarzda ve şekilde olan (BELLİ, 2010: 131) ve sayıları binlerle ifade edilen ve günümüze ulaşmış olan bu maddi kültür eserleri içerisinde madeni eserler en önemli yeri teşkil eder. Buna verilebilecek en önemli örnek ise; Patnos yakınlarında ortaya çıkarılan Giriktepe Sarayıdır. Minua döneminde yapıldığı sanılan ve izlerden yangın nedeniyle çöktüğü anlaşılan iki katlı ve kerpiçten yapılar topluluğunda ortaya çıkarılan ve iskeletlerin üzerinde bulunan değerli takılar ve Saray'ın diğer bölümlerinde bulunan altın, gümüş ve tunç eşya Urartuların maden sanatındaki ustalıklarını göstermektedir (BAŞGELEN, 2005, s. 194). Ayrıca Toprakkale (Van), Altıntepe (Erzincan), Adilcevas (Bitlis), Aznavurtepe (Ağrı), Çavuştepe (Van), Kayalıdere (Bingöl) örneklerin görüldüğü diğer merkezler arasında sayılabilir. 1990'lerden itibaren Van Bölgesi'nde Ayanis, Yukarı ve Aşağı Anzap, Eski Van Kalesi ve Höyüğü, Karagündüz'de yapılan yeni kazılarda Urartu uygarlığına ait pek çok yeni bulgular elde edilmiştir. İlk dönemlerde Tahsin Özgüç, Arif Erzen, Emin Bilgiç, Baki Ögün, Kemal Balkan; günümüzde Taner Tarhan, Veli Sevin, Altan Çilingiroğlu, Oktay Belli gibi değerli bilim adamlarımızın büyük özverilerle sürdürdükleri kazı ve araştırmalar, bu sıra dışı uygarlığı daha iyi anlamamızı sağlamıştır (BAŞGELEN, 2005: 134).

Halk sanatına (Taşra Sanatı) ait yukarıda bahsedilen örnekler ise genellikle toplumun ortak sanat anlayışını sergileyen ürünlerden ibarettir. Bu buluntular daha çok Urartu yerleşim yerleri, mezar yapılarında ve kalelerde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu ürünler hammadde olarak altın, gümüş, bronz, bakır ve demirden yapılan ürünlerdir. Urartulara ait madeni eserler içerisinde daha çok bronz ve bakırdan yapılmış eserler karşımıza çıkmaktadır. Altın ve gümüş daha çok süs eşyalarının yapımında kullanılmıştır (EGÜRER, 2009: 19-20).

2. Takılarda Kullanılan Madenler İle Yapım Ve Süsleme Teknikleri

Maden sanatında oldukça ileri bir seviyeye ulaşan Urartulara ait kazanlar, heykeller, kaplar, kemerler, üzengi v.b. ürünler; İran'a, Kafkasya'ya, Asur'a, Yunanistan gibi birçok bölgeye ulaşmış ve Urartular için bir gelir kaynağı olmuştur. Urartu maden sanatında en çok kullanılan malzemelerin başında bakır kalay alaşımı olan tunç, gümüş ve altın gelmektedir (KÖSE, 2008: 26).

Günümüzde çeşitli müze ve koleksiyonlarda bulunan Urartu Dönemi eserler araştırıldığında dikkati çeken en önemli özelliklerin başında yapım ve yapım sıra-

sında kullanılan süsleme teknikleri olmuştur. Gerek takı gerekse de diğer madeni eserlerde en çok karşımıza çıkan teknik dövme (Rerousse) ve döküm teknikleridir. Bunun dışında ana şekiller ve dekoratif detaylar için kullanılan, dövme tekniğine benzeyen daha çok seri üretimi amaçlayan stampa (Mühür Baskı) tekniği, iç bükey ve küresel boncukların yapımında kullanılan aynı üründen birden fazla ürün elde etmek amacıyla kullanılan kalıp tekniği, genellikle takılarda karşımıza çıkan ve takıların üzerindeki süsleme kompozisyonlarının oluşturulmasında kullanılan granülasyon (Taneleme) tekniği, en çok kullanılan tekniklerdir. Ayrıca, kazıma, kesme, telkâri karşımıza çıkan diğer bazı tekniklerdir.

3. Ahlat Müzesinde Bulunan Madeni Takılar

3. 1. 2008/8/A Envanter Numaralı Boyun Halkası

Fotoğraf 1. 2008/8/A Envanter Numaralı Bronz Boyun Halkası ve Boyun Halkasından Detay

Tanımı: 2008 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılan eser, Bronzdan döküm tekniği ile yapılmıştır. Oval şekilli olup uç kısımları kabartma tekniğinde muhtemelen stilize bir hayvan başı olacak şekilde belirginleştirilmiştir. Gövde kısımları düz ve süslemesizdir. Korozyonlu olan boyunluk restore edilerek Arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

3.2. 2012/69/A Envanter Numaralı Boyun Halkası

Fotoğraf 2. 2012/69/A Envanter Numaralı Boyun Halkası ve Boyun Halkasından Detay

Tanımı: Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış olan boyun halkası süsleme

anlamında sade bir görünüm arz eder. Halkanın uç kısımları kabartma tekniğinde süslenmiş ve hayvan toynağına benzer şekilde stilize edilerek sonlandırılmıştır. Korozyonlu eser arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

3. 3. 1774 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 3. 1774 Envanter Numaralı Bronz Bilezik ve Bilezikten Detay

Tanımı: Patnos'ta bulunan ve 1992 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eser Bronzdan Döküm tekniğinde yapılmıştır. Yuvarlak formlu bileziğin baş kısımları stilize bir yılanbaşı şeklinde sonlandırılmıştır. Bileziğin stilize yılanbaşı uçları sağa sola yarım kavislerle kaydırılarak helezoni kazandırılacak şekilde tasarlanmış ve kabartmalarla süslenmiştir. Süsleme anlamında sade bir görünüm arz eden bilezik müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

3.4. 2777 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 4. 2777 Envanter Numaralı Bronz Bilezik ve Bilezikten Detay

Tanımı: 1992 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eser Patnos'ta bulunmuştur. İki ucu stilize hayvan başlı olup, uç kısımları kabartmalı bir şekildedir. Başlarda dudaklar ve yanaklar şişkin olup alın kısmının yanında yele izleri görülmektedir. Döküm tekniğinde yapılmış olan bronz bilezik korozyona uğramıştır.

3.5. 2013/23/A Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 6. 2013/23/A Envanter Numaralı Bronz Bilezik ve Bilezikten Detay

Tanımı: 2012 yılında, satın alma yoluyla müzeye kazandırılan eser Bronzdan Döküm tekniğiyle yapılmıştır. Yuvarlak kesitli bileziğin uç kısımları birbirine temas etmektedir ve yılanbaşı şeklinde stilize edilmiştir. Baş kısmında yılan tasvirinin göz kısımları çukurlaştırılmış ve gövdenin dış kısmı pullarla tezyin edilmiştir. Bu pullar bilezik üzerinde çentikler oluşturacak şekildedir. Bilezik kırık iki parçanın birleşiminden oluşmaktadır. Oksitlenmiş ve restore edilmiş haliyle arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

3.6. 2324 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 6. 2324 Envanter Numaralı Omega Formlu Bronz Bilezik ve Bilezikten Detay

Tanımı: 1992 yılında müzeye satın alma yolu ile kazandırılan eser Patnos'ta bulunmuştur. Silindirik gövdeli, omega formlu bilezik, stilize hayvan başlıdır. Bilezik iki ucun simetrisinde gövdede içe doğru basıktır. Yüzeyinde belli aralıklarla üçerli boğumlar halinde çentikler açılarak gövdeye hareket kazandırılmıştır.

3.7. 2325 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 7. 2325 Envanter Numaralı Bronz Bilezik

Tanımı: 1992 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan bilezik dairesel formdadır. Dairesel formlu bileziğin uçları boğumlandırılarak birleştirilmiştir. Süsleme anlamında oldukça sade bir görünüm arz eden bilezik oksitlenmeye maruz kalmıştır. Restore edilen bilezik müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

4.8. 767 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 8. 767 Envanter Numaralı Omega Formlu Bronz Bilezik

Tanımı: 1977 yılında satın alma yolu ile müzeye kazandırılan eser, döküm tekniğinde bronzdan yapılmıştır. Yassı iki ayrı uca sahip bilezik dıştan silindirik, içten yassı formlu olarak yapılmıştır. Gövde kısmı belirli aralıklarla açılan çentikler ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca bileziğin yassı uçları ile aynı simetride gövdede içe doğru bir eğim verilerek omega formu kazandırılmıştır. Oksitlenmeye maruz kalmıştır.

4.9. 1313 Envanter Numaralı Bilezik

Fotoğraf 9. 1313 Envanter Numaralı Bronz Bilezik

Tanımı: 1982 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılan eser, bronzda döküm tekniğinde yapılmıştır. Süsleme anlamında oldukça sade olan bilezik oval, silindirik bir forma sahiptir. İki ayrı uca sahip bileziğin baş kısımları burma şeklinde kabartılarak boğumlu bir görünüm kazandırılmıştır. Oldukça oksitlenmiş olan eser müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

3.10. 1936 Envanter Numaralı İğne

Fotoğraf 10. 1936 Envanter Numaralı Bronz İğne ve İğneden Detay

Tanımı: 1988 yılında müzeye hibe edilen, silindirik gövdeli iğne uç kısmına doğru incelen bir görünüm arz etmektedir. İğnenin baş kısmı birbirinden ayrı biri tepede, diğerleri yanlarda olmak üzere 5 adet üstten yassılaştırılmış topuz bulunmaktadır. Topuzların hemen altında bir boğum ve boğumun altında ise deliği bulunmaktadır. Deliğin olduğu kısım gövdeden daha kalın bir görünüm arz eder. Oksitlenmeye maruz kalan eser müzenin arkeolojik teşhir salonunda sergilenmektedir.

11.11. 2005/106 /A Envanter Numaralı İğne

Fotoğraf 11. 2005/106/A Envanter Numaralı Bronz İğne ve İğneden Detay

Tanımı: Gövdeden uca doğru sivrilen iğnenin baş kısmının hemen altında yuvarlak şekilde açılmış bir deliği bulunmaktadır. İğne deliğinin hemen üstünde dışa doğru ortadan yivlenmiş boğum, tam ortada bir küre, akabinde bu kürenin üzerine yerleştirilmiş bir boğuma iliştilirilmiş, farklı yönlere bakan iki adet stilize kuş figürü bulunmaktadır.

11.12. Envanter Numarası Bilinmeyen İğne

Fotoğraf 12. Envanter Numarası Olmayan Bronz İğne ve İğneden Detay

Tanımı: Gövdeden uca doğru sivrilen iğnenin baş kısmının hemen altında yuvarlak şekilde açılmış bir deliği bulunmaktadır. Bir önceki örneğimizle aynı formda yapılmış olan eser bronz malzemeden döküm tekniğiyle yapılmıştır. İğnenin baş kısmı üstten basık elips formlu bir kürecik üzerine oturan, farklı yönlere bakan üç adet stilize kuş figüründen oluşmaktadır. Envanter numarası tespit edilememiştir.

11.13. 774 Envanter Numaralı İğne

Fotoğraf 13. 774 Envanter Numaralı Metal İğne ve İğneden Detay

Tanımı: 1977 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eser bronz malzemeden döküm tekniğiyle yapılmıştır. Silindirik gövdeli iğnenin baş bölümü haşhaş kozalağı şeklinde tasarlanıp, dört boğumlu bir yapı gösterir. Kozalağın üstünü tamamlayan tepelik çentiklerle dilimlendirilerek sonlandırılmıştır. İğne gövdesinin başlık bölümüyle birleşim yerinde yuvarlak bir delik açılarak farklı nesnelerin takılabilmesi sağlanmıştır.

11.14. 660 Envanter Numaralı İğne

Fotoğraf 14. 660 Envanter Numaralı Metal İğne ve İğneden Detay

Tanımı: Silindirik gövdeli iğne uca doğru sivrilmiştir. Bronzdan döküm tekniğiyle yapılmış olan iğnenin haşhaş kozalağı şeklinde tasarlanmış başlık bölümünün hemen altında yanlardan basık bir küreciğin içine açılmış deliği bulunmaktadır. Başlık bölümü yukarıya doğru genişleyerek yükselen ve tepe noktası dilimli bir tepelikle sonlanan bir özellik gösterir.

11.15. 1217 Envanter Numaralı Fibula

Fotoğraf 15: 1217 Envanter Numaralı Bronz Fibula

Tanımı: 1988 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eser bronzdan döküm tekniğiyle yapılmıştır. Hilal şeklinde gövde ve gövdeye sarılarak uzanan bir iğneden oluşur. Fibulanın iki uc kısmının iğnenin sarıldığı bölümü bombeli olup; diğer ucu ise yassı bırakılmıştır. Ayrıca iki uçta burmalar şeklinde yivlerle gövde hareketlendirilmiştir. Müzenin Arkeolojik teşhir salonunda sergilenen fibula oksitlenmeye maruz kaldığından yoğun bir yüzeyinde korozyon görülmektedir.

11.16. 820 Envanter Numaralı Fibula

Fotoğraf 16. 820 Envanter Numaralı Bronz Fibula

Tanımı: 1978 yılında müzeye satın alma yoluyla kazandırılan eser, bronzdan döküm tekniğinde yapılmıştır. At nalı formu bir yapıya sahip olan fibulanın gövde kısmı tam ortasından dışa doğru kabartılarak yivlenmiş ve böylece gövde hareketlendirilmiştir. Fibulanın iki ucunda yine burma şeklinde yivler açılmıştır. Fibulanın bağlantı kısmında bulunan iğne eksiktir.

11.17. 817 Envanter Numaralı Küpe

Fotoğraf 17. 817 Envanter Numaralı Sarkaçlı Bronz Halka Küpe ve Sarkaç Bölümünden Detay

Tanımı: Bronzdan döküm tekniği ile yapılmış olan eser 1978 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Yuvarlak halka bölümü ve kozalak formlu sarkaçtan oluşan küpenin halka ve sarkaç bölümleri, dövme tekniğinde açılmış yivlerle bezenmiştir. Sarkacın kaideye benzeyen alt kısmı kare formludur. Halkanın iki ucu ise birbirine tam olarak bitişik değildir. Uçlardan biri diğerine göre sivril-tirmiştir. Arkeolojik teşhir salonunda sergilenen eser üzerinde yoğun bir korozyon gözlemlenmektedir.

11.18. 776 Envanter Numaralı Küpe

Fotoğraf 18. 776 Envanter Numaralı Sarkaçlı Bronz Halka Küpe

Tanımı: 1977 yılında satın alma yoluyla müzeye kazandırılan eser bronzdan döküm tekniğinde yapılan bir halka ve yarı değerli diyebileceğimiz bir taştan yapılmış sarkaç kısmından ibarettir. Halka kısmı sarkaç içerisinden geçirilerek yüzeyde açılan derin yivler ile hareketlendirilmiştir. Sarkaç kısmında bulunan yarı değerli taşa prizmatik piramidal bir form verilmiştir.

Sonuç

Ahlat müzesinde bulunan Urartu dönemi madeni takılar; boyun halkası, bilezik, pazubent, saç ve kıyafet iğneleri, küpe ve fibulalardan oluşmaktadır. Günümüzde birçok koleksiyon ve müzelerde sergilenmekte olan bu eserler ağırlıklı olarak Eken Demir Çağı'na tarihlendirilmiş olup, madeni eserlerde Altın, Gümüş ve Bronz tercih edilmiştir. Ağırlıklı olarak bronzun tercih edildiği örnekler incelendiğinde başta Döküm ve Dövme olmak üzere Granülasyon, Stampa, Kazıma tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu teknikler tek başına kullanılabildiği gibi aynı anda farklı tekniklerin uygulandığı örneklerde mevcuttur.

Günümüze ulaşan Urartu dönemi madeni eserler üslup olarak incelendiğinde ise, hâkim oldukları coğrafya üzerinde yaşanan siyasi ve kültürel etkileşimler, sonucu eklektik bir özellik gösterdiği görülmektedir. Nitekim bu eserler üzerinde yapılan incelemelerde Asur, Lidya ve Pers sanatına özgü izlerin görülmesi bu durumu destekler niteliktedir.

Urartu krallığının yayıldığı coğrafya üzerinde bulunan kale, saray ve gömütlerde yapılan arkeolojik veya kaçak kazılar sonucu birçok madeni eser bulunmuş, bulunan bu eserler, yurt içi ve yurt dışında yer alan koleksiyon ve müzeler tarafından sergilenmektedir. Çalışmamıza konu olan Ahlat müzesindeki madeni takılar genel olarak Urartu hakimiyet sahası içerisinde, yer alan diğer Urartu madeni takılarıyla benzerlik göstermektedir.

Bunlar arasında en kalabalık grubu oluşturan boyun halkası, pazubent ve bilezikler incelendiğinde başta Van müzesi olmak üzere Ankara Etnografya müzesi, İstanbul Arkeoloji müzesi ile ülkemizin değişik müzelerinde ve koleksiyonlarındaki örnekler ile teknik süsleme özellikleriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin Erzurum Müzesinde yer alan panter başlı gümüş bilezikler (Foto: 19) hammaddesi dışında Ahlat müzesinde bulunan 1774-2777 Envanter numaralı örneklerimize benzerdir. Yine Haluk Perk Koleksiyonunda yer alan hayvan başlı gümüş bilezik (Foto: 20) yapım malzemesi dışında 2013/23/A Envanter numaralı örneğimize benzer özellikler göstermektedir. 2324 Envanter numaralı bileziğimiz ise formu ve süsleme özellikleri ile Pers dönemi omega formu bilezikleri çağrıştırmaktadır.

Urartu dönemi metal süs iğneleri, saç ve kıyafet iğneleri olarak iki grupta incelenebilir. Urartu döneminde demir, altın, gümüş ve yaygın olarak bronzdan yapılmış olan bu iğnelerin Ahlat müzesinde bronz örnekleri mevcuttur. Döküm ve dövme teknikleriyle şekillendirilmiş bu eserler formları itibarıyla ülkemizdeki birçok müzede yer alan Urartu dönemi iğnelere benzer özelliklere sahiptir. Örneğin Ahlat müzesinde yer alan 1936 Envanter numaralı eserimiz, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Haluk Perk Koleksiyonu ve Van Müzesindeki metal süs iğnelere (Foto: 21 b) benzerdir. 2005/106/A Envanter numaralı olan kus

başlı örneğimiz Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi, Van Müzesi ve Lenny Wolfe koleksiyonunda yer alan örneklere benzerlik gösterir.

Urartularda önemli bir yere sahip olduğu bilinen haşhaş bitkisini temsilen yapılan ve bereket sembolü olarak kabul edilen haşhaş kozalağı başlı metal süs iğneleri de (Envanter No:774-660) Ahlat Müzesinde sergilenmektedir. Bu örneklerimiz Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi, Van Müzesi, Haluk Perk koleksiyonu ve Lenny Wolfe koleksiyonlarında sergilenen eserlere (Foto: 21 a) benzemektedir. Bu örneklerden hareketle bir değerlendirmeye gidilirse Ahlat Müzesinde bulunan metal süs iğnelerini M.Ö. 8-7 y.y' lara tarihlendirebiliriz.

Urartu takıları arasında kuyumculuk sanatının geldiği seviyeyi gösteren önemli takı türlerinden bir diğeri de ince işçiliği ile kendisine hayran bırakan küpelerdir. En erken örnekleri doğu Anadolu bölgesinin Erken demir çağına ait gömütlerde karşımıza çıkan bu küpelerin, genel yapı malzemesi altın, gümüş, tunç ve bazen bunlara iliştirilen yarı değerli taşlardır. Ülkemizde yapılan çeşitli kazılar sonucu ortaya çıkartılan eserler günümüzde birçok müzede sergilenmektedir. Ahlat müzesinde de bronz malzemedeki döküm ve dövme teknikleri kullanılarak yapılmış sarkaçlı ve sarkaçsız olmak üzere iki farklı türde örnekler bulunmaktadır. Bunlardan 817-776 Envanter numaralı kozalak sarkaçlı veya taşlı örneklerimiz başta Van Müzesi ve Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi olmak üzere birçok müzede sergilenen örneklerle benzerlik göstermektedir.

İlk defa Anadolu'da M.Ö. 8 yy'da Frigler tarafından kullanılan Fibula giysilerin iki ucunu tutturmak amacıyla tasarlanmış ve daha sonra dini anlamlar yüklenerek ölüm sonrasında kullanılmış önemli bir takı türüdür. Ticaret yoluyla birçok kültüre ulaştığı bilinen fibulanın Doğu Anadolu Bölgesine uzun süre hakim olmuş Urartularda da yoğun şekilde kullanıldığı yapılan kazılardan çıkan örneklerden anlaşılmaktadır. Urartu döneminde Altın Gümüş Demir ve bronz madeni ile başta döküm ve dövme teknikleri gibi birçok teknik kullanılarak tasarlanmış farklı örnekleri görebilmek mümkündür. Bu örneklerin sergilendiği yurt içi ve yurt dışında yer alan birçok müze ve koleksiyon bulunmaktadır.

Ahlat müzesi teşhir salonunda da bu grupta değerlendirebileceğimiz altı adet fibula bulunmaktadır. Bu fibulalar birbirine benzer özellikler gösterdiğinden çalışmamıza sadece iki örnek dahil edilmiştir. Bu örneklerimizin teknik ve süsleme özellikleri incelendiğinde ağırlıklı olarak Van Müzesi'ndeki M.Ö. 7 yy'a ait örneklere benzerlik (Foto: 22) gösterip, bu durum mevcut fibula örneklerimizi aynı tarih kapsamında ele almamıza kaynak teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Ahlat müzesinde bulunan Urartu dönemine ait madeni takılar genel anlamda değerlendirildiğinde malzeme teknik ve süsleme özellikleri ile başkent üslubu diyebileceğimiz Urartu-kuyumculuk geleneğine benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu benzerlik bilimsel ve kaçak kazılarda ortaya çıkartılan ve günümüzde

birçok müze ve koleksiyonlarda sergilenen eserler ile kıyaslandığında, Ahlat müzesinde incelediğimiz tüm ürünlerin M.Ö. 8-7 y.y' lara tarihlendirilebileceğini de gösterir.

Bu çalışmamızla Anadolu'da ilk çağ uygarlıklarına ait maddi kültür eserlerinin sergilendiği bilindik müzeler dışında, kırsalda kalmış ve çok az araştırmaya konu olmuş Ahlat Müzesi gibi birçok müzenin hakkettiği ilgi görebilmesi ve bilimsel çalışmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- BAŞAK, Oktay (2008), Taş Çağı'ndan Tunç Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi Ve Kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi*(21), ss. 15-33.
- BAŞGELEN, Nezih (2005), Anadolu Uygarlıkları "Van Kalesinin Kahraman Kralları Urartular", *Seramik Türkiye Dergisi*, Mayıs- Haziran, (S.9.) ss. 128-135
- BATMAZ, Atilla (2003), *Urartu Krallığının II Rusa Dönemi'ndeki Tarihi ve Kültürü*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BELLİ, Oktay (2010), *Urartu Takıları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- EGÜNER, Hatice (2009), *Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri*, 19. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖSE, O. E. (2008), *Erzurum Arkeoloji Müzesinde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Madeni Bilezikler ve Pazıbenler*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ULUSMAN, L. (1991), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Urartu Dönemi Madeni Takılar*, 3. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- ULUSMAN, L. (1991), *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Urartu Dönemi Madeni Takılar*, Gazi Üniversitesi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr. (2009). 08 13, 2017 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı: <http://www.anadolumedeniyetlerimuzesi.gov.tr/TR,77786/urartu-kralligi.html> adresinden alındı

Fotoğraf 19. Erzurum Müzesi Panter Başlı Gümüş Bilezikler (BELLİ, 2010: 261)

Fotoğraf 20. Haluk Perk Koleksiyonu Hayvan Başlı Gümüş Bilezik (BELLİ, 2010: 258)

a

b

Fotoğraf 21. Haluk Perk Koleksiyonu (a) Haşhaş Kozalaklı Bronz İğne, (b) Kozalak Başlıklı Bronz İğne (BELLİ, 2010: 350-353)

Fotoğraf 22. Van Müzesi'ndeki M.Ö. 7 yy'a ait Bronz Fibula Örnekleri (BELLİ, 2010: 359)

ÖĞRETMEN ADAYLARI VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ WEB 2.0 TEKNOLOJİLERİ FARKINDALIKLARI, KULLANIM SIKLIKLARI VE YETERLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Erhan ÜNAL¹

Geliş: 13.12.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.496655

Öz

Bu çalışmanın amacı, eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalığı, kullanım sıklığı ve yeterliklerini incelemektir. Araştırma tarama modeli şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmaya bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 252 öğretmen adayı ve görev yapan 41 öğretim elemanı katılmıştır. Araştırmada veriler araştırmacı tarafından hazırlanan anket ile toplanmıştır. Araştırmada çıkan sonuçlara göre, öğretmen adaylarının çoğunluğunun sosyal ağ sitelerinden haberdar oldukları, bunları sık sık kullandıkları ve bu teknolojiler kullanma yeterliklerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Öğretim elemanlarının ise wiki hariç diğer web 2.0 teknolojilerinden haberdar oldukları, bu teknolojileri ara sıra kullandıkları ve özellikle sosyal ağ siteleri kullanma bakımından yeterli oldukları bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre uygun öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Web 2.0 teknolojileri, öğretmen adayı, öğretim elemanı, farkındalık, yeterlik.

1 Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, eunal@aku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5349-4193>.

EXPLORING THE WEB 2.0 TECHNOLOGIES AWARENESS, USAGE FREQUENCIES AND COMPETENCIES OF PRESERVICE TEACHERS AND INSTRUCTORS

Abstract

The purpose of this study is to investigate the web 2.0 technologies awareness, usage frequency and competence of the preservice teachers and instructors studying in the faculty of education. The research was designed as a survey method. A total of 252 preservice teachers and 41 instructors from the faculty of education at a state university participated in the study. The data were collected through with the survey. The results showed that the majority of preservice teachers were aware of social networking sites, used them frequently and had high competency to use those technologies. It was found that the instructors were aware of the web 2.0 technologies except wiki. They used these technologies occasionally and they had high competency in terms of using social networking sites. Some implications were presented based on the results.

Keywords: *Web 2.0 technologies, preservice teacher, instructor, awareness, competency.*

Giriş

Gün geçtikçe web 2.0 araçlarının sayısı da artmaktadır. Daha çok sosyal medya araçları olarak bilinen web 2.0 araçları sadece bunlarla sınırlı değildir. Bloglar, wikiler, resim ve video düzenleme ve paylaşma araçları gibi araçlar da web 2.0 teknolojileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Web 2.0 teknolojileri, çeşitli sosyal medya araçlarıyla, etkileşimli web uygulamalarıyla kullanıcıların içerik oluşturabildiği, paylaşabildiği, işbirliği yapabildiği teknolojilerdir (Franklin & van Harmelen, 2007). Web 2.0 teknolojilerinin sunduğu bu olanaklar sayesinde internette yer alan bilgi özelliğini statikten dinamiğe çevirmiştir (Soomro, Zai, & Jafri, 2015). Çünkü web 1.0 teknolojilerinde kullanıcıların büyük çoğunluğu içerik tüketen ya da pasif olarak okuyucu konumdayken; web 2.0 teknolojileri sayesinde içerik üretimine katkı sağlayan konuma geçmiştir (Cormode & Krishnamurthy, 2008). Artık kullanıcılar bilginin oluşturulması sürecinde aktif role sahiptirler. Kullanıcıların sürece dahil olmasıyla birlikte web 2.0 teknolojileri popüler hale gelmiştir.

Web 2.0 teknolojileri kullanıcılar tarafından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında özellikle bilginin oluşturulması sürecinde yeni bir yol sunan web 2.0 teknolojileri öğrenme öğretme süreçlerinde de değişikliklere yol açmıştır. Çünkü web 2.0 teknolojileri herkesin kullanımına açık, kullanımı kolay ve etkili iletişim ve işbirliğini destekleyen teknolojilerdir (Sawant, 2012). Dolayısıyla web

2.0 teknolojileri öğrenme paradigmasının değişmesi noktasında önemli yere sahiptir (Bower, Hedberg, & Kuswara, 2010). Bu açıdan değerlendirildiğinde web 2.0 teknolojileri daha etkileşimli ve güçlü öğrenme ortamlarının oluşturulmasına yardımcı olmaktadır (Richardson, 2009).

Web 2.0 teknolojilerinin öğrenme süreçlerinde kullanılabilmesi için hem öğretmen adaylarının hem de onları yetiştiren öğretim elemanlarının bu konuda bilgilerinin ve farkındalıklarının olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalıkları, kullanım sıklıkları ve yeterliklerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çünkü hem öğretmen adaylarının hem de öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojilerine yönelik kullanım durumları ortaya konularak web 2.0 teknolojilerinin daha etkili ve verimli bir şekilde kullanımına yönelik önerilerin sunulmasına yardımcı olabilir.

İlgili Araştırmalar

Web 2.0 teknolojileri oku/yaz teknolojileri olarak tanımlanmaktadır (Albion, 2008). Web 2.0 teknolojileri işbirliğine izin veren, ücretsiz, herkesin kullanımına açık, çok yönlü iletişime imkan tanıyan, üretilen bilgilerin tekrar tekrar kullanılmasını, yeniden üretilmesini ve dönüştürülmesini sağlayan ve üretilen içeriğe herkesin ulaşmasına imkan sağlayan teknolojilerdir (Dohn, 2009). Bu sayede kullanıcılar bilginin oluşturulmasında ve paylaşılmasında aktif rol almaktadırlar. Web 2.0 teknolojilerinin bu özellikleri araştırmacıların dikkatini çekmiş ve öğrenme sürecinde rol oynayan paydaşlarla farklı araştırmalar yürütülmüştür.

Alanyazında yürütülen araştırmalar öğretmen adaylarının, üniversite öğrencilerinin ve öğretmenlerin web 2.0 teknolojileri kullanma yeterlikleri, farkındalıkları, kullanım amaçları, engelleyen faktörlere ilişkindir. Yapılan çalışmalar şöyle özetlenebilir: Sawant (2012) kütüphane ve bilgi bilimleri öğretim elemanlarının web 2.0 araçlarına yönelik farkındalıklarını araştırmıştır. 17 öğretim elemanından anket yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretim elemanlarının web 2.0 araçlarına yönelik farkındalıklarının düşük olduğu, en çok video paylaşma sitelerini kullandıkları bulunmuştur. Davison, Naguszewski, Piasta, Siler ve Ware (2013) hemşirelik fakültesi öğretim elemanlarının web 2.0 araçlarını günlük hayatta ve eğitsel olarak kullanım durumlarını araştırmıştır. 19 öğretim elemanından anket yoluyla toplanan verilerin analizi sonucunda, öğretim elemanlarının en fazla Facebook, anlık mesajlaşma programı, çevrimiçi takvim aracını kullandıkları ve bu araçları daha fazla eğitsel işlerde kullandıkları bulunmuştur. Ayrıca öğretim elemanları web 2.0 araçlarını öğrenme sürecinde kullanmayı istediklerini ve bu araçların öğrenme öğretme sürecinin etkililiğini artırdığını ifade etmişlerdir. Soomro, Zai ve Jafri (2015) eğitim fakültesi öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanımları ve yeterliklerini araştırmıştır. 246 öğretim elemanının katıldığı araştırmada,

öğretim elemanlarının sosyal ağları eğitsel araçlardan daha fazla kullandıkları ve sosyal ağları kullanma yeterliklerinin eğitsel araçları kullanma yeterliklerinden daha fazla olduğu bulunmuştur. Ayrıca öğretim elemanlarının web 2.0 araçları kullanma yeterlikleri yaş, cinsiyet ve bölüme göre farklılaştığı bulunmuştur. Ahmed, Almuniem ve Mbuh (2016) eğitim fakültesi öğretim elemanlarının öğretim amaçlı web 2.0 araçları kullanım durumlarını araştırmışlardır. Anket yoluyla 40 öğretim elemanından veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretim elemanlarının öğretim amaçlı web 2.0 araçları kullanım durumları orta olarak bulunmuştur. Ayrıca öğretim elemanları daha çok sosyal medya, blog, çevrimiçi quiz araçlarını kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ek olarak, web 2.0 araçlarını derste nasıl kullanılacağına ilişkin yeterli eğitimin verilmemesi, fazla iş yükü, gelecekte web 2.0 araçlarını kullanma noktasında plan eksikliği öğretim elemanlarının ifade ettiği engelleyen faktörlerdir.

Palaiogeorgiou ve Grammatikopoulou (2016) öğretmenlerin web 2.0 araçlarının eğitsel olarak kullanımına ilişkine yararları ve güçlüklerine ilişkin görüşlerini araştırmıştır. 26 öğretmenin katıldığı araştırmada veriler görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenler web 2.0 araçları sayesinde öğrenme sürecinin öğrenci merkezli olmasını sağladığını, öğrencilerin nasıl işbirliği yapacaklarını ve dijital içerik üreteceklerini öğrendiklerini, öğrencilerin motivasyonlarının arttığı gibi yönlerden faydalı olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmenler, diğer öğretmenlerin ve ailelerin olumsuz tutumları, yönetimin etkisi, müfredatla web 2.0 araçlarının uyumsuzluğu, teknik problemler, yetersiz hizmetiçi eğitimler gibi faktörlerin web 2.0 araçlarının eğitsel kullanımını etkilediğini ifade etmişlerdir. Şendağ, Erol, Sezgin ve Dulkadir (2015) öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanım yeterlikleri ve eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1335 öğretmen adayından toplanan verilere göre, öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanımları, becerileri, farkındalıkları ve internet kullanımlarının orta düzey olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanım yeterlikleri ve eleştirel düşünme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Chawinga ve Zinn (2016) Bilgi Bilimleri ve İletişim Fakültesi öğrencilerinin web 2.0 teknolojileri farkındalıklarını, kullanım amaçlarını ve kullanımlarını etkileyen faktörleri araştırmıştır. Karma desen şeklinde yürütülen araştırmada veriler anket ve görüşme yoluyla toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin Wikipedia, Google araçları ve Youtube'u en fazla kullandıkları, web 2.0 teknolojilerinden bilgi araştırmak, iletişim kurmak, ödev göndermek için yararlandıkları ve internet bağlantısı problemi web 2.0 teknolojileri kullanımını etkileyen faktör olarak bulunmuştur. Baran ve Ata (2013) üniversite öğrencilerinin web 2.0 teknolojileri kullanma durumları, beceri düzeyleri ve eğitsel olarak faydalanma durumlarını araştırmıştır. Anket yoluyla 2776 üniversite öğrencisinden veri toplanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinin en fazla anlık mesajlaşma programlarını ve sosyal ağları kullandıkları, bu teknolojileri kullanma becerilerinin yüksek olduğu ve eğitsel olarak bu teknolojilerden iletişim kurma, paylaşım yapma amaçlı faydalandıkları bulunmuştur.

Alanyazında yapılan araştırmalara göre, öğretim elemanlarının ve üniversite öğrencilerinin web 2.0 teknolojileri kullanım durumları, farkındalıkları ve yeterliklerinin incelendiği görülmektedir. Ancak eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları ve görev yapan öğretim elemanlarına yönelik yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın problemini eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanma sıklığı, farkındalığı, ve yeterlikleri nedir, sorusu oluşturmaktadır. Çünkü web 2.0 teknolojilerinin öğrenme-öğretme sürecinde içeriğin oluşturulmasında kolaylık (Franklin & van Harmelen, 2007; Cormode & Krishnamurthy, 2008), iletişim ve etkileşim kolaylığı (Dohn, 2009) gibi faydalar sağlaması ve alanyazında derslerde bu teknolojilerin kullanımının öğrenciler tarafından beğenilmesi ve bu teknolojileri kullanmak istemelerinden dolayı (Ioannou, Vasiliou, & Zaphiris, 2016; Jimoyiannis, Tsiotakis, Roussinos, & Siorenta, 2013; Kapucu, Eren ve Yurtseven-Avcı, 2014; Uzunboylu, Bicen, & Çavuş, 2011; Vona-Kurt, 2017) hem öğretmen adaylarının hem de onları yetiştiren öğretim elemanlarının bu teknolojilere ilişkin kullanım sıklıkları, farkındalıkları ve yeterliklerinin ortaya konulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Böylelikle öğretim elemanlarının ve öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanma ile ilgili var olan durumları belirlenecek ve gerekli önerilerin sunulması sağlanabilecektir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalığı, kullanım sıklığı ve yeterliklerini incelemektir. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri,
 - a. farkındalık düzeyi nedir?
 - b. kullanım sıklığı nedir?
 - c. yeterlik düzeyi nedir?
2. Eğitim fakültesinde görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri,
 - a. farkındalık düzeyi nedir?
 - b. kullanım sıklığı nedir?
 - c. yeterlik düzeyi nedir?

Yöntem

Araştırma, tarama modeli şeklinde tasarlanmıştır. Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalığı, kullanma sıklığı ve yeterliklerinin hazırlanan anket ile belirlenmesi hedeflenmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları ve görev yapan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Çalışmaya %80.2'si kadın (N= 202), %19.8'i (N= 50) erkek toplam 252 öğretmen adayı; %41.5'i, kadın, % 58.5'i erkek toplam 41 öğretim elemanı katılmıştır. Öğretim elemanlarının % 12.2'si (N= 5) 0-5 yıllık, %31.7'si (N= 13) 6-10 yıllık, %17.1'i (N= 7) 11-15 yıllık, %39'u (N= 16) 15 ve üzeri mesleki kıdeme sahiptir. Ayrıca öğretmen adaylarının %51.2'si (N= 129) 2-4 saat, %42.1'i 5 saat ve üzeri, %6.7'si 0-1 saat günlük internet kullanırken; öğretim elemanlarının %53.7'si (N= 22) 2-4 saat, %39'u (N= 16) 5 saat ve üzeri, %7.3'ü (N= 3) ise 0-1 saat günlük internet kullanmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler araştırmacı tarafından hazırlanan anket ile toplanmıştır. Anket hazırlanırken benzer bir çalışmada Soomro, Zai ve Jafri'nin (2015) geliştirdiği web 2.0 araçlarına yönelik yeterlik, kullanım sıklığına yönelik veri toplama aracı dikkate alınmıştır. Ardından sekiz farklı web 2.0 aracı belirlenmiştir. Bu araçlar sosyal ağlar, video paylaşım siteleri, resim paylaşım siteleri, sunum araçları, wiki, blog, çevrimiçi depolama araçları ve video konferans araçları şeklindedir. Anket 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik bilgiler, ikinci bölümde web 2.0 teknolojileri farkındalığı (bilmiyorum, sadece duydum, biliyorum), üçüncü bölümde web 2.0 teknolojileri kullanım sıklığı (hiçbir zaman, nadiren bazen, sık sık, her zaman) ve dördüncü bölümde web 2.0 teknolojileri kullanım yeterliği (çok yetersizim, yetersizim, az yeterliyim, yeterliyim, çok yeterliyim) yer almaktadır. Hazırlanan veri toplama aracı Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü'nde görev yapan iki alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Hazırlanan anketin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach Alpha katsayısı farkındalık boyutu için .724, kullanım sıklığı boyutu için .801, yeterlik boyutu için .872 ve tüm anket için .914 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde yüzde, frekans, aritmetik ortalama, standart sapma gibi betimsel istatistikten yararlanılmıştır.

Bulgular

Öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalıklarına ilişkin yüzde, frekans ve ortalama değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının ve Öğretim Elemanlarının Web 2.0 Teknolojileri Farkındalıklarına İlişkin Yüzde ve Frekans Değerleri

	Web 2.0 Teknolojileri	Bilmiyorum		Sadece duydum		Biliyorum	
		f	%	f	%	f	%
Öğretmen adayları	Sosyal ağlar	5	2.0	3	1.2	244	96.8
	Video paylaşım siteleri	5	2.0	4	1.6	243	96.4
	Resim paylaşım siteleri	5	2.0	7	2.8	240	95.2
	Sunum araçları	44	17.5	55	21.8	153	60.7
	Wiki	127	50.4	66	26.2	59	23.4
	Blog	52	20.6	92	36.5	108	42.9
	Çevrimiçi depolama araçları	12	4.8	33	13.1	207	82.1
	Video konferans araçları	23	9.1	55	21.8	174	69.0
Öğretim elemanları	Sosyal ağlar	1	2.4	1	2.4	39	95.1
	Video paylaşım siteleri	0	0	0	0	41	100
	Resim paylaşım siteleri	1	2.4	8	19.5	32	78.0
	Sunum araçları	3	7.3	9	22.0	29	70.7
	Wiki	18	43.9	10	24.4	13	31.7
	Blog	6	14.6	10	24.4	25	61.0
	Çevrimiçi depolama araçları	1	2.4	6	14.6	34	82.9
	Video konferans araçları	3	7.3	3	7.3	35	85.4

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun web 2.0 teknolojilerinin farkında olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle öğretmen adaylarının sosyal ağları (f=244), video paylaşım sitelerini (f=243), resim paylaşım sitelerini (f=240) ve çevrimiçi depolama araçlarını (f=207) bildikleri görülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının bazıları blog (f= 92), wiki (f=66), sunum araçları (f=55), video konferans araçlarını (f=55) duyduklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan öğretmen adaylarının yarısının wiki teknolojisini bilmedikleri (f=127) bulunmuştur. Benzer şekilde öğretmen adaylarının bazıları blog (f=52) sunum araçları (f=44) ve video konferans araçları (f=23) hakkında farkındalıklarının olmadığı bulunmuştur.

Öğretim elemanlarının tamamı video paylaşım sitelerini (f=41) bildiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretim elemanlarının büyük bir kısmının sosyal ağlar (f=39), video konferans araçları (f=35), çevrimiçi depolama araçları (f=34), resim paylaşım siteleri (f=32), sunum araçları (f=29) ve blogun (f=25) farkında olduk-

ları bulunmuştur. Diğer taraftan öğretim elemanlarının büyük çoğunluğunun wiki teknolojisini (f=18) bilmedikleri bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanım sıklıklarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının ve Öğretim Elemanlarının Web 2.0 Teknolojileri Kullanım Sıklıklarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Web 2.0 Teknolojileri	\bar{X}	SS
Öğretmen adayları	Sosyal ağlar	3.44	1.30
	Video paylaşım siteleri	3.88	1.05
	Resim paylaşım siteleri	3.71	1.23
	Sunum araçları	2.18	1.09
	Wiki	1.60	1.01
	Blog	1.67	1.00
	Çevrimiçi depolama araçları	2.85	1.27
	Video konferans araçları	2.17	1.10
Öğretim elemanları	Sosyal ağlar	3.24	1.32
	Video paylaşım siteleri	3.27	1.25
	Resim paylaşım siteleri	2.71	1.62
	Sunum araçları	2.85	1.37
	Wiki	1.78	1.17
	Blog	1.80	1.05
	Çevrimiçi depolama araçları	3.00	1.47
Video konferans araçları	2.34	1.20	

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojilerinden en sık kullandıkları video paylaşım siteleri (\bar{X} =3.88), resim paylaşım siteleri (\bar{X} = 3.71), ve sosyal ağlardır (\bar{X} =3.44). Ayrıca öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojilerinden wiki (\bar{X} =1.60) ve blogu (\bar{X} =1.67) nadiren kullandıkları bulunmuştur. Son olarak öğretmen adayları diğer web 2.0 teknolojilerini ara sıra kullandıkları bulunmuştur.

Öğretim elemanlarının ise, video paylaşım sitelerini (\bar{X} = 3.27), sosyal ağları (\bar{X} = 3.24) ve çevrimiçi depolama araçlarını (\bar{X} = 3.00), sunum araçlarını (\bar{X} = 2.85) ve resim paylaşım sitelerini (\bar{X} = 2.71) ara sıra kullandıkları bulunmuştur. Ancak video konferans araçları (\bar{X} =2.34), blog (\bar{X} = 1.80) ve wiki (\bar{X} = 1.78) öğretim elemanları tarafından nadiren kullanılan web 2.0 teknolojilerinden olduğu bulunmuştur.

Öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanma yeterliklerine ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının ve Öğretim Elemanlarının Web 2.0 Teknolojileri Kullanma Yeterliklerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	\bar{X}	SS	
Öğretmen adayları	Sosyal ağlar	3.87	1.00
	Video paylaşım siteleri	3.81	1.00
	Resim paylaşım siteleri	3.97	1.00
	Sunum araçları	2.72	1.24
	Wiki	2.02	1.09
	Blog	2.17	1.09
	Çevrimiçi depolama araçları	3.11	1.2
	Video konferans araçları	2.74	1.17
Öğretim elemanları	Sosyal ağlar	4.10	.70
	Video paylaşım siteleri	3.61	1.09
	Resim paylaşım siteleri	3.37	1.16
	Sunum araçları	3.37	1.24
	Wiki	2.37	1.32
	Blog	2.71	1.27
	Çevrimiçi depolama araçları	3.63	1.22
	Video konferans araçları	3.39	1.18

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanma yeterliği bakımından yeterli hissettikleri web 2.0 teknolojileri resim paylaşım siteleri ($\bar{X}=3.97$), sosyal ağlar ($\bar{X}=3.87$) ve video paylaşım siteleridir ($\bar{X}=3.81$). Ayrıca öğretmen adayları web 2.0 teknolojilerinden wiki ($\bar{X}=2.02$) ve blogu ($\bar{X}=2.17$) kullanma bakımından kendilerini yetersiz görmektedirler. Diğer taraftan öğretmen adayları diğer web 2.0 teknolojilerini kullanma yeterliği bakımından orta düzeyde yeterli olduklarını ifade etmişlerdir.

Öğretim elemanları ise sosyal ağları ($\bar{X}=4.10$) kullanma bakımından yeterli olduklarını ifade etmişlerdir. Öğretim elemanlarının diğer web 2.0 teknolojilerini kullanma bakımından orta düzeyde yeterli oldukları bulunmuştur. Ayrıca öğretim elemanları wiki ve blog kullanma yeterliği bakımından diğer web 2.0 teknolojilerine göre daha az yeterli olduğu bulunmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalığı, kullanma sıklığı ve yeterlikleri araştırılmıştır. Araştırmadan çıkan sonuçlar hem öğretmen adayları hem de öğretim elemanları açısından irdelenmiştir.

Araştırmada öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojilerinden özellikle günümüzde popüler olan sosyal ağlardan (Facebook, LinkedIn vb.), resim paylaşım sitelerinden (Instagram vb.) ve video paylaşım sitelerinden (Youtube vb.) haberdar oldukları; blog, wiki, video konferans araçlarından haberdar olmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Çıkan bu sonuç, alanyazındaki benzer araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Örneğin, Chawinga ve Zinn (2016) yaptıkları araştırmada üniversite öğrencilerinin en fazla sosyal ağlardan ve video paylaşım sitelerinden haberdar olduklarını bulmuşlardır. Benzer şekilde Şendağ, Erol, Sezgin ve Dulkadir (2015) yaptıkları araştırmada öğretmen adaylarının çoğunluğunun web 2.0 araçlarından (blog, Wiki, podcast, sosyal ağlar ve Youtube) haberdar olduklarını bulmuşlardır. Günümüzde sosyal ağların, resim ve video paylaşım sitelerinin popülerliği, bu teknolojilerin öğretmen adayları tarafından bilinmesine yol açmış olabilir. Ayrıca öğretmen adaylarının çoğunluğunun wiki, blog ve video konferans araçlarından haberdar olmamasının sebebi olarak bu araçlara hem günlük hayatta hem de öğrenme süreçlerinde ihtiyaç duymamaları gösterilebilir. Öğretim elemanlarının ise, öğretmen adayları gibi sosyal ağlar, video paylaşım siteleri ve resim paylaşım sitelerine ek olarak çevrimiçi depolama araçları, video konferans araçları ve blogdan haberdar oldukları ve wiki teknolojisi farkındalıklarının olmadığı ortaya çıkmıştır. Alanyazında Baro, Idiodi ve Godfrey (2013) kütüphane görevlilerinin en çok sosyal ağlar, medya paylaşım siteleri blog ve wiki teknolojilerinden haberdar olduklarını bulmuştur. Çünkü özellikle sosyal ağlar gibi kullanıcıların çeşitli paylaşımlar yapabildiği, iletişim kurduğu bu uygulamalar tüm dünyada hızla yayılmakta (Chaffey, 2018). Dolayısıyla hem öğretmen adaylarının hem de öğretim elemanlarının bu teknolojilere olan farkındalığı artmaktadır. Ancak bu çalışmada öğretim elemanları wiki teknolojilerinden çok fazla haberdar olmadıkları bulunmuştur. Öğretim elemanlarının günlük hayatta wikiye çok fazla ihtiyaç duymamaları, wikiye derslerinde yer vermemeleri gibi nedenler onların wiki farkındalıklarının düşük olmasına yol açmış olabilir.

Araştırmada öğretmen adayları web 2.0 teknolojilerinden video paylaşım sitelerini, resim paylaşım sitelerini ve sosyal ağları sık sık kullandıkları; wiki ve blog araçlarını daha az kullandıkları sonucu çıkmıştır. Bu sonuca paralel alanyazında Balkan Kıyıcı (2012) fen bilgisi öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojilerinden en fazla sosyal ağları en az da blog ve wiki'yi kullandıklarını; Baran ve Ata (2013) üniversite öğrencilerinin en fazla sosyal ağları, video paylaşım sitelerini, anında mesajlaşma servislerini kullandıklarını, wiki, blog ve podcasti daha az kullandıklarını bulmuşlardır. Çıkan bu sonuç, öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri haberdar olma durumlarıyla örtüşmektedir. Bir başka deyişle, öğretmen adayları haberdar olduğu web 2.0 teknolojisini günlük hayatta sıklıkla kullandığı söylenebilir. Öğretim elemanlarının ise wiki, blog ve video konferans araçlarını nadiren; diğer web 2.0 teknolojilerini ara sıra kullandıkları sonucu çıkmıştır. Bu

sonuç öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri farkındalıkları ile karşılaştırılırsa, öğretim elemanları wiki hariç web 2.0 teknolojilerinden haberdar olmalarına rağmen bu teknolojileri günlük hayatta veya öğrenme öğretme süreçlerinde fazla kullanmadıkları söylenebilir.

Araştırmadan çıkan bir diğer sonuç öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanma yeterliği ile ilgilidir. Bu çalışmada öğretmen adayları web 2.0 teknolojilerinden resim paylaşım siteleri, sosyal ağlar ve video paylaşım sitelerini iyi bir şekilde kullanabildiklerini; wiki ve blog araçlarını kullanma konusunda yetersiz olduklarını belirtmişlerdir. Alanyazında benzer araştırma sonuçları bunu desteklemektedir (Baran & Ata, 2013; Şendağ, Erol, Sezgin & Dulakadir, 2015). Araştırmada çıkan sonuçlara bakıldığında öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojileri kullanım yeterlikleri, onların web 2.0 teknolojileri haberdarlığı ve kullanım sıklıklarına benzer çıkmıştır. Dolayısıyla öğretmen adaylarının web 2.0 teknolojilerini bilmeleri ve kullanmaları sonucu yeterlikleri de benzer şekilde ilgili teknolojilerde yüksek çıkmış olabilir. Öğretim elemanları ise sosyal ağları kullanma konusunda yeterli; wiki ve blog kullanma konusunda düşük düzeyde yeterli; diğer web 2.0 teknolojileri kullanma bakımından orta düzeyde yeterli oldukları bulunmuştur. Alanyazında Soomro, Zai ve Jafri (2015) de öğretim elemanlarının sosyal ağlar, video ve resim paylaşım siteleri, video konferans araçları kullanım yeterliklerinin yüksek olduğunu, blog, wiki, sunum araçları, sanal dünyalar, içerik yönetim sistemi ve çevrimiçi depolama araçları kullanma bakımından daha az yeterli olduklarını bulmuşlardır. Öğretim adaylarının ve öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanma yeterlikleri birbirine benzemektedir. Özellikle çalışmaya katılanların, sosyal medya (Facebook, Twitter, Instagram vb.) olarak bilinen web 2.0 teknolojileri kullanma yeterliği genel olarak yüksek çıkmıştır. Böyle bir sonucun çıkmasında bu teknolojilerin hızla yaygınlaşması gösterilebilir. Çünkü sosyal medya kullanıcı sayıları 2017'den bu yana %13 oranında artmıştır (Chaffey, 2018). Diğer taraftan, öğretim elemanları ve öğretmen adayları kendilerini yetkin hissettikleri bu teknolojileri öğrenme-öğretme süreçlerinde kullanıyor olabilirler. Çünkü sosyal medya uygulamaları ile dersle ilgili gruplar oluşturmak, katılımcıların birbirleriyle iletişim kurabilmesi, dersle ilgili paylaşımlar yapılabilmesi gibi özellikler bu uygulamaların derslere entegrasyonunu kolay kılmaktadır. Bu sebeple hem öğretmen adayları hem de öğretim elemanları sosyal medya araçlarını kullanarak yeterlik düzeylerini artırmış olabilir. Bir diğer araştırma sonucuna göre, wiki kullanma yeterliği bakımından diğer web 2.0 teknolojilerine göre öğretmen adayları ve öğretim elemanları kendilerini daha az yeterli görmektedirler. Çünkü wiki daha çok işbirliğine dayalı bir araçtır. Kullanıcılar wiki sitesinden herhangi bir bilgiyi düzenleme, değiştirme ve yayınlama imkanına sahiptir (Alhassan, 2017). Bu nedenle wiki işbirliği yapmak için uygun bir araç olarak bilinir. Bu açıdan bakıldığında da çalışmaya katılan öğretmen adayları ve öğretim elemanları

wiki teknolojisini işbirliğine dayalı olarak kullanmamış ve bu nedenle kendilerini yetersiz hissetmiş olabilirler.

Bu araştırmanın bir devlet üniversitesi eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının ve görev yapan öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojileri kullanım sıklığı, farkındalığı ve yeterliklerini tarama yöntemiyle incelemiş olmasına rağmen bazı sınırlılıkları vardır. İlk olarak, çalışma grubu olarak ulaşılabilir olması bakımından bir üniversitedeki eğitim fakültesindeki öğretmen adayları ve öğretim elemanları seçilmiştir. Araştırmanın sonuçlarının genellenebilirliği açısından farklı örneklem seçme yöntemleri ile tasarlanan benzer bir araştırma yürütülebilir. İkinci olarak, katılımcıların web 2.0 teknolojileri kullanım yeterlikleri öz değerlendirme aracı ile belirlenmiştir. Ancak bu yöntemde katılımcılar gerçek yeterlik düzeylerini ifade etmemiş olabilir. Bu nedenle katılımcıların web 2.0 teknolojileri kullanım yeterliklerini belirlemek için web 2.0 teknolojisi ile ilgili çeşitli görevlerin verilip görevin yapılıp yapılmadığı test edilebilir. Üçüncü olarak, öğretmen adaylarının haberdar olmadığı ve kullanım bakımından yetersiz hissettiği web 2.0 teknolojilerinin sağladığı avantajlar ve sınırlılıkların Bilişim Teknolojileri, Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı gibi derslerde gösterilmesi yararlı olabilir. Öğretim elemanlarının web 2.0 teknolojilerine yönelik farkındalığının ve yeterliliğinin artırılması için de çeşitli kurslar, çalıştaylar vb. düzenlenebilir.

KAYNAKLAR

- AHMED, A. M., ALMUNIEM, A. A., & ALMABHOUH, A. A. (2016), The current use of Web 2.0 tools in university teaching from the perspective of faculty members at the college of education. *International Journal of Instruction*, 9(1), 179-194.
- ALHASSAN, R. (2017), Exploring the relationship between Web 2.0 tools self-efficacy and teachers' use of these tools in their teaching. *Journal of Education and Learning*, 6(4), 217-228.
- BARAN, B., & ATA, F. (2013), Üniversite öğrencilerinin web 2.0 teknolojileri kullanma durumları, beceri düzeyleri ve eğitsel olarak faydalanma durumları, *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 192-208.
- BARO, E. E., IDIODI, E. O., & ZACCHEAUS GODFREY, V. (2013), Awareness and use of Web 2.0 tools by librarians in university libraries in Nigeria, *OCLC Systems & Services: International digital library perspectives*, 29(3), 170-188.
- BOWER, M., HEDBERG, J. G., & KUSWARA, A. (2010), A framework for Web 2.0 learning design, *Educational Media International*, 47(3), 177-198.
- CHAFFEY, D. (2018), *Global social media research summary 2018*. <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/> adresinden 11 Aralık 2018 tarihinde erişilmiştir.

- CHAWINGA, W. D., & ZINN, S. (2016), Use of Web 2.0 by students in the Faculty of Information Science and Communications at Mzuzu University, Malawi, *South African Journal of Information Management*, 18(1), 1-12.
- CORMODE, G., & KRISHNAMURTHY, B. (2008), Key differences between Web 1.0 and Web 2.0, *First Monday*, 13(6),
- DAVISON, D., NAGUSZEWSKI, T., PIASTA, M., SILER, B., & WARE, L. J. (2013), Nursing faculty and use of Web 2.0, *Journal of Nursing Education and Practice*, 3(8), 13-17.
- DIYAOLU, A. M., & RIFQAH, O. O. (2015), Investigating the educational use of Web 2.0 among undergraduates in Nigerian Private Universities. *JLIS*. 6(1), 69-97
- DOHN, N. B. (2009), Web 2.0: Inherent tensions and evident challenges for education, *International journal of computer-supported collaborative learning*, 4(3), 343-363.
- FRANKLIN, T. AND VAN HARMELEN, M. (2007), *Web 2.0 for content for learning and teaching in higher education*, <https://pdfs.semanticscholar.org/24ba/620460a6db0bd9284aabf8e286be62ddb77f.pdf> adresinden 18 Nisan 2018 tarihinde erişilmiştir.
- IOANNOU, A., VASILIOU, C., & ZAPHIRIS, P. (2016), Problem-based learning in multimodal learning environments: Learners' technology adoption experiences, *Journal of Educational Computing Research*, 54(7), 1022-1040.
- JIMOYIANNIS, A., TSIOTAKIS, P., ROUSSINOS, D., & SIORENTA, A. (2013), Preparing teachers to integrate Web 2.0 in school practice: Toward a framework for Pedagogy 2.0. *Australasian Journal of Educational Technology*, 29(2),
- KAPUCU, M. S., EREN, E., & AVCI, Z. Y. (2014), Investigation of pre-service science teachers' opinions about using goanimate to create animated videos, *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 5(4), 23-40.
- PALAIAGEORGIU, G., & GRAMMATIKOPOULOU, A. (2016), Benefits, barriers and prerequisites for Web 2.0 learning activities in the classroom: The view of Greek pioneer teachers, *Interactive Technology and Smart Education*, 13(1), 2-18.
- RICHARDSON, W. (2009), *Blogs, wikis, podcasts, and other powerful web tools for classrooms* (2nd ed), Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- SAWANT, S. (2012), The study of the use of Web 2.0 tools in LIS education in India, *Library Hi Tech News*, 29(2), 11-15.
- SOOMRO, K. A., ZAI, S. Y., & JAFRI, I. H. (2015), Competence and usage of Web 2.0 technologies by higher education faculty, *Educational Media International*, 52(4), 284-295.
- ŞENDAG, S., EROL, O., SEZGİN, S., & DULKADİR, N. (2015), Preservice teachers' critical thinking dispositions and web 2.0 competencies, *Contemporary Educational Technology*, 6(3), 172-187.
- UZUNBOYLU, H., BİCEN, H., & ÇAVUŞ, N. (2011), The efficient virtual learning environment: A case study of web 2.0 tools and Windows live spaces, *Computers & Education*, 56, 720-726.

YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: AVRASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ¹

Mehmet SONGUR²

Geliş: 03.12.2018 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.491358

Öz

Çalışmanın amacı, Satın Alma Gücü Paritesi hipotezinin Avrasya Ülkeleri için panel veri analiz teknikleri kapsamında test edilmesidir. Çalışmada Satın Alma Gücü Paritesi hipotezinin geçerliliği hem mutlak hem de nispi Satın Alma Gücü Paritesi teorisi çerçevesinde araştırılmıştır. Mutlak satın alma gücü paritesi hipotezi, reel döviz kurunun sabit bir ortalama etrafında dağılmasını ifade etmektedir. Bununla birlikte, nispi satın alma gücü paritesi ise nominal döviz kuru ile nispi fiyatlar arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunda geçerli olmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada 10 Avrasya ülkesi (Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Ukrayna ve Türkiye) için 2002-2017 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda, çalışmada yatay kesit bağımlılığını ve yapısal kırılmaları dikkate alan panel birim kök ve panel eş bütünleşme testlerinden yararlanılmıştır. Bulgular ele alınan ülkelerde hem mutlak hem de nispi Satın Alma Gücü Paritesi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Gücü Paritesi, Avrasya Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

- 1 Bu çalışma, Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından 1-3 Kasım 2018 tarihlerinde Antalya’da gerçekleştirilen 6th International Conference on Economics (ICE-TEA 2018)’de sunulmuş olan “Avrasya Ülkeleri için Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Geçerliliği” başlıklı çalışmanın gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.
- 2 Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mmtsng@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4763-9314>.

THE VALIDITY OF THE PURCHASING POWER PARITY HYPOTHESIS UNDER STRUCTURAL BREAKS: THE CASE OF EURASIAN COUNTRIES

Abstract

The aim of this study to examine the validity of the Purchasing Power Parity hypothesis for Eurasian Countries using panel data analysis methods. In this Study, the validity of the Purchasing Power Parity hypothesis has been investigated both within the absolute and relative Purchasing Power Parity theory. The absolute purchasing power parity hypothesis refers to the distribution of the real exchange rate around a fixed average. However, the relative purchasing power parity is valid when there is a long-term relationship between the nominal exchange rate and the relative prices. In this framework, the study used monthly data covering the period 2002-2017 for the 10 Eurasian countries (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Moldova, Russian Federation, Ukraine and Turkey). In this context, panel unit root and panel cointegration tests taking into account cross-section dependency and structural breaks were used in the study. Findings show that both absolute and relative Purchasing Power Parity hypotheses are valid in the countries studied.

Keywords: *Purchasing Power Parity, Eurasian Countries, Panel Data Analysis.*

Giriş

Satın alma gücü paritesi (SAGP) teorisi, uzun yıllara dayanan en eski teorilerden birisi olup, Cassel (1918) tarafından geliştirilmiştir. SAGP teorisi, iki para birimi arasındaki kurun görelî fiyat düzeylerindeki değişikliklerle belirlendiğini öne sürmektedir (Dornbush, 1985). SAGP teorisini anlamak için tek fiyat yasasını iyi bilmek gerekmektedir. Tek fiyat yasası; rekabetçi piyasalarda ticari engeller ve taşıma maliyetlerinin olmadığı varsayımı altında, farklı ülkelerde aynı malların aynı para birimi cinsinden fiyatlarının eşit olmasıdır. Dolayısıyla SAGP teorisinin dayandığı temel fikir, herhangi bir uluslararası mal piyasasında arbitrajın zamanla ortadan kalkmasıdır. Bu bağlamda, nominal döviz kurunun görelî fiyatlarla ayarlanması beklenmektedir.

SAGP hipotezi iktisat politikası uygulayıcıları tarafından üç nedenle dikkate alınmaktadır. İlk olarak, reel döviz kuru belirlenirken aşırı bir belirlenmenin varlığının olup olmadığıdır. Özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinde, yüksek yurtiçi enflasyon oranı ve düşük yurt dışı enflasyon olduğu durumlarda reel döviz kuru aşırı olarak belirlenmektedir. İkinci olarak, makro iktisadi modeller oluşturulur-

ken döviz kuru bu modellerde önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Dolayısı ile bu modeller oluşturulurken SAGP'de dikkate alınabilmektedir. Son olarak SAGP ülkelerin rekabet düzeylerinin önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu durumlar dikkate alındığında SAGP hipotezinin geçerliliğinin araştırılması iktisat politikası uygulayıcıları için oldukça önem arz eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

SAGP teorisinin geçerli olabilmesi için nispi fiyatlar ile nominal döviz kurunu içeren reel döviz kuru uzun vadede sürekli bir denge değerine geri dönmelidir. Bu durumun geçerliliğini analiz etmek için birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Eğer reel döviz kuru birim kök içeriyorsa SAGP teorisi geçerli değildir. Yani sabit bir ortalama değeri etrafında dağılan reel döviz kuru söz konusu olduğunda reel döviz kurunun uzun dönem denge değerinden uzaklaşmadığını, dolayısıyla da mutlak SAGP hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, düzey durumunda durağan olmayan yani sabit bir ortalama değeri etrafında hareket etmeyen reel döviz kuru söz konusu iken, mutlak SAGP hipotezi geçerli olmayacaktır (Sarno vd., 2004). Mutlak SAGP hipotezinin geçerliliğini araştırmak için, birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Eğer reel döviz kuru serisi düzeyde durağan ise mutlak SAGP teorisi geçerli olacaktır. Buna ek olarak, nominal döviz kuru ile nispi fiyatlar arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu ise, nispi SAGP teorisi geçerli olmaktadır. Nispi SAGP hipotezinin geçerliliğini araştırmak için eşbütünlük testlerinden yararlanılmaktadır. Nominal döviz kuru ile nispi fiyatlar arasında eşbütünlük ilişkisi söz konusu ise, nispi SAGP teorisi geçerlidir.

Yeni birim kök ve eşbütünlük testlerinin sunulması ile birlikte satın alma gücü paritesinin geçerliliğine ilişkin araştırmaların sayısı gitgide artmıştır. Panel veri analizindeki gelişmelerle beraber söz konusu çalışmalar zaman serisinden ayrı olarak ülke gruplarında SAGP hipotezinin geçerliliğini analiz etmek için kullanım alanı bulmuştur. Özellikle yapısal kırılmaları dikkate alan testlerin geliştirilmesi SAGP hipotezinin çeşitli ülke gruplarında geçerliliğini yeniden gözden geçirme ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, SAGP teorisinin geçerliliğini -veri kısıtları nedeniyle- seçilmiş 10 Avrasya ülkesi için 2002-2017 dönemine ait aylık veriler yardımıyla araştırmaktır. Bu çerçevede, hem mutlak hem de nispi SAGP hipotezinin geçerliliği yatay kesit bağımlılığını, heterojenliği ve yapısal kırılmaları dikkate alan testler kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde ilgili literatür özeti sunulacaktır. İkinci bölümde önce veri seti hakkında bilgi verilecek, devamında hem mutlak hem de nispi SAGP hipotezine ilişkin kullanılan ekonometrik yöntemler ve elde edilen bulgular sunulacaktır. Sonuç bölümünde ise, çalışmadan elde edilen sonuçlar irdelenecektir.

1. Ampirik Literatür

Literatürde SAGP hipotezinin geçerliliğini ampirik olarak inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı Tablo 1’de özetlenmiştir. İlgili literatür incelendiğinde farklı ülke/ülke grupları için farklı dönemler baz alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca analizlerde farklı eş bütünleşme ve farklı birim kök testleri kullanılmıştır. Söz konusu çalışmalardan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, SAGP’nin geçerliliği konusunda literatürde bir tutarlılık bulunmamaktadır.

Tablo 1. İlgili Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Sonuç(lar)
Telatar ve Kazdağlı (1998)	1980-1993	Eşbütünleşme Testi	SAGP hipotezi Türkiye’de geçerli değildir.
Sarno (2000)	1980-1997	Doğrusal olmayan regresyon analizi	SAGP hipotezi Türkiye’de geçerlidir.
Yazgan (2003)	1982:1-2001:4	Eşbütünleşme ve VAR analizi	SAGP hipotezi yüksek enflasyon dönemlerinde Türkiye’de geçerlidir.
Basher ve Mohsin (2004)	1980:1-1999:4	Panel eşbütünleşme	SAGP hipotezi 10 Asya Ülkesinde geçerlidir.
Sollis (2005)	1973:1-1988:4	Doğrusal olmayan birim kök testleri	SAGP hipotezi Fransa, İtalya ve Almanya’da geçerlidir.
Taştan (2005)	1982:01-2003:12	Birim kök testi	SAGP hipotezi Türkiye’de geçerlidir.
Doğanlar (2006)	1995:01-2002:12	Eşbütünleşme testleri	SAGP hipotezi Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan’da geçerli değildir.
Kanas (2006)	1870-1998	Markow- Switching Regresyon	Avusturalya, Finlandiya, Kanada, İngiltere ve Fransa’da SAGP hipotezini tutma olasılığı %50’nin üzerindedir. Belçika, Almanya, İtalya, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre’de bu oran %50’nin altındadır.
Papell ve Prodan (2006)	1870-1998	Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi	16 gelişmiş ülkeden 14’ünde SAGP hipotezi geçerlidir.

Aslan ve Kanbur (2007)	1982:01- 2001:01 2001:01- 2005:12	Birim kök ve eşbütünleşme testleri	SAGP hipotezi her iki dönemde de Türkiye’de geçerli değildir.
Narayan ve Narayan (2007)	1973:01- 2002:10	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi İtalya’da geçerlidir.
Aslan ve Korap (2009)	1987:01- 2006:12 (çeşitli dönemler)	Panel birim kök testi	SAGP hipotezi 26 OECD ülkesi için geçerlidir.
Divino, vd. (2009)	1981:01- 2003:12	Yapısal kırılmalar altında panel birim kök testleri	SAGP hipotezi 26 Latin Amerika ülkesi için geçerlidir.
Doğanlar vd. (2009)	1995-2005 (çeşitli dönemler)	Birim kök ve eşbütünleşme testleri	10 yükselen piyasa ülkesinden 8’inde SAGP hipotezi geçerlidir.
Kargbo (2009)	1951-2006	Birim kök ve eşbütünleşme testleri	SAGP hipotezi G7 ülkelerinde geçerlidir.
Narayan, vd. (2009)	1973:01- 2003:09 (çeşitli dönemler)	Yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme testleri	SAGP hipotezi Japonya ve 14 OECD ülkesi için geçerlidir.
Telatar ve Hasanov (2009)	1992:01- 2007:12 (çeşitli dönemler)	Doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri	SAGP hipotezi 11 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkesi’nde geçerlidir.
Aslan, vd. (2010)	1953-1998	Yapısal Kırılmalar altında birim kök testleri	SAGP hipotezi yapısal kırılmalar altında Türkiye’de geçerlidir.
Bozoklu ve Yılancı (2010)	1995:01- 2009:12	Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi	SAGP hipotezi Çin ve Meksika hariç E7 ülkelerinde geçerlidir.
Chang vd. (2010)	1980:01- 2008:05	Panel birim kök testi	SAGP hipotezi Fransa, Almanya ve İtalya’da geçerlidir.
Chang vd. (2010)	1992:07- 2006:10	Doğrusal olmayan eşbütünleşme testleri	Çin hariç SAGP hipotezi BRIC ülkelerinde geçerlidir.

Chang ve Su (2010)	1995:11-2008:02	Doğrusal olmayan panel birim kök testi	SAGP hipotezi Angola, Endonezya, İran ve Suudi Arabistan'da geçerlidir.
Liew vd. (2010)	1995:01-2002:12	Doğrusal olmayan eşbütünleşme testi	SAGP hipotezi Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da geçerlidir.
Amara (2011)	1973:01-1998:04	Birim kök testi	SAGP hipotezi 20 gelişmiş ülkenin 17'sinde geçerlidir.
Chang vd. (2011)	1980:01-2009:01	Doğrusal olmayan eşbütünleşme testi	SAGP hipotezi G7 ülkelerinde geçerlidir.
Su ve Chang (2011)	1993-2008	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya ve Rusya'da geçerlidir.
Chang (2012)	1986:01-2009:10	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Çin'de geçerlidir.
Chang, vd. (2012)	1980:01-2008:09	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Kanada hariç G7 ülkelerinde geçerlidir.
Chang, vd. (2012)	1994:01-2010:04	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Almanya'da geçerlidir.
Chang, vd. (2012)	1994:01-2010:04	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi G7 ülkelerinde geçerlidir.
Güney, vd. (2012)	1994:01-2010:02 (çeşitli dönemler)	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Türkiye'de geçerli değildir. Hindistan, G. Kore, Filipinler ve 10 Afrika ülkesinde geçerlidir.
Liu, vd. (2012)	1995:01-2011:10	Doğrusal olmayan birim kök testi	SAGP hipotezi Romanya'da geçerli iken Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya ve Rusya'da geçerli değildir.
Liu, vd. (2012)	1986:01-2009:10	Doğrusal olmayan eşbütünleşme testi	SAGP hipotezi Japonya ve Filipinler hariç Doğu Asya Ülkelerinde geçerlidir.
Lu, vd. (2012)	1995:01-2008:10	Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Testi	SAGP hipotezi Estonya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Rusya'da geçerlidir.

Bahmani-Oskooee vd. (2013)	1994:10-2010:02	Doğrusal olmayan panel birim kök testi	SAGP hipotezi 15 Latin Amerika Ülkesinde 11’inde geçerlidir.
Gil-Alana ve Jiang (2013)	1994:01-2010:11	Parçalı Eşbütünleşme	SAGP hipotezi Çin’de geçerlidir.
Kim ve Jei (2013)	1974:01-2011:12	Zamanla Değişen Parametrelerle Eşbütünleşme Testi	SAGP hipotezi Japonya ve G. Kore’de geçerlidir.
Lee ve Yoon (2013)	1870-1998 (çeşitli dönemler)	Markov Switching Regresyon	SAGP hipotezi Avustralya, Finlandiya, İtalya, Norveç ve İsveç’te geçerlidir.
Solarin (2014)	2000:01-2011:12	Yapısal kırılmalar altında birim kök testi	SAGP hipotezi Güney Afrika’da geçerlidir.
Zhou ve Kutun (2014)	1974:01-2012:01	Yapısal kırılmalar altında birim kök testi	SAGP hipotezi Japonya’da geçerlidir.
Hepsag (2016)	1996:01-2014:12	Birim kök testi	SAGP hipotezi uzun dönemde Türkiye’de geçerlidir.
Bahmani-Oskooee vd. (2017)	1971:1-2014:4	Doğrusal Olmayan Quantile birim kök testi	SAGP hipotezi 29 Afrika Ülkesi’nden 15’inde geçerlidir.
Yılancı vd. (2018)	1980-2015	Fourier birim kök ve eşbütünleşme testi	SAGP hipotezi 14 Afrika Ülkesi’nden 8’inde geçerlidir.
Yaman-Songur ve Songur (2018)	1995:10-2017:12	Fourier birim kök ve eşbütünleşme testi	10 Avrasya ülkesinden 7’sinde (Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Ukrayna ve Türkiye) SAGP hipotezinin geçerlidir.

2. Yöntem ve Bulgular

2.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada 10 Avrasya Ülkesi için hem mutlak hem de nispi SAGP hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. 2002:1-2017:12 dönemini kapsayan aylık veriler yardımıyla analizde panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Tüm veriler IMF-IFS (International Financial Statistics) veri tabanından elde edilmiş ve loga-

ritmaları alınmıştır. Bu çerçevede mutlak SAGP hipotezinin geçerliliğini analiz etmek için reel döviz kuru (y_t) serisi her ülke için (1) numaralı eşitlik yardımıyla elde edilmiştir.

$$y_{it} = ner_{it} + p_{us,t} - p_{it} \quad (1)$$

Bu eşitlikte, ner_{it} logaritmik nominal döviz kurunu; $p_{us,t}$ logaritmik fiyat endeksini (ABD) ve p_{it} i. ülkenin logaritmik fiyat endeksini göstermektedir. Buna göre elde edilen reel döviz kuru serisi düzey durumunda durağan ise ele alınan ülkelerde mutlak SAGP hipotezi geçerlidir.

Nispi SAGP hipotezinin geçerliliğini analiz etmek için ise (2) numaralı eşitlikte yer alan model kullanılmıştır.

$$ner_{it} = \beta_1 + \beta_2 rpr_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Yukarıdaki modelde yer alan rpr_{it} her bir ülke fiyat endeksinin ABD fiyat endeksine oranını gösteren nispi fiyat oranıdır. Bu durumda, nominal döviz kuru ile nispi fiyat oranı arasında uzun dönemli bir ilişki var ise mutlak SAGP hipotezi geçerlidir.

2.2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Panel veri analizlerinde birimler arasında bir ilişkinin olup olmaması önem arz etmektedir. Bu bağlamda yatay kesit bağımlılığı testlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada reel döviz kuru (y_{it}), nominal döviz kuru (ner_{it}) ve nispi fiyat oranları (rpr_{it}) için değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı ve (2) numaralı modelde yatay kesit bağımlılığının varlığı araştırılmıştır. Bu çerçevede çalışmada Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{BP} testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD_{LM1} testi ve Pesaran, Ullah ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen $CDLM_{adj}$ testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CD_{BP}	CD_{LM1}	CD_{adj}
y_{it}	199.416(0.000)***	16.277(0.000)***	50.682(0.000)***
ner_{it}	200.084(0.000)***	16.347(0.000)***	45.110(0.000)***
rpr_{it}	171.989(0.000)***	13.386(0.000)***	52.618(0.000)***
Model	6252.542(0.000)***	654.332(0.000)***	199.327(0.000)***

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bulgular ele alınan ülkelerde yatay kesit bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Bu durumda yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler kullanılacaktır.

2.3. Mutlak SAGP Hipotezinin Geçerliliği

Çalışmada Mutlak SAGP Hipotezi öncelikle yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, yapısal kırılmaları dikkate almayan CADF birim kök testi çerçevesinde incelenmiştir. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi (3) numaralı modelin sınamasına dayanmaktadır.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{it-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Yukarıdaki modelde, birim kök sınaması yapılacak seri için \bar{y}_t , yatay kesit ortalamasını; $(\bar{y}_{t-1}, \bar{y}_{t-2}, \dots)$, yatay kesit ortalamasının gecikmeli değerlerini ve $\Delta \bar{y}_t$, genel faktör yapısına bağlı olarak yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmasını sağlayan bir kukla (proxy) değişkeni ifade etmektedir (Pesaran, 2007: 269). Testin yokluk hipotezi, “paneli oluşturan her bir yatay kesite ait serinin birim kök içerdiği” sınarken, alternatif hipotez “paneli oluşturan yatay kesitlerin belirli bir bölümünün birim kök içermediği” ni sınamaktadır (Pesaran, 2007: 267-269). (3) numaralı modelde yer alan b_i katsayıları CADF istatistiğidir. Buradan elde edilen t-istatistikleri Pesaran (2007) tarafından sunulan mevcut kritik değerleri ile karşılaştırılır. Panel veri setinin durağan olup olmadığını test etmek için CADF istatistiklerinin ortalaması (4)’da ki eşitlik gibi alınır. Elde edilen değer kesit açısından genişletilmiş IPS (Cross-sectionally augmented IPS-CIPS) test istatistiğidir.

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \sim N(0,1) \quad (4)$$

Elde edilen bu CIPS değerleri Pesaran (2007)’de verilen kritik değerlerle karşılaştırılarak panel veri setinde durağanlık sınaması yapılmaktadır. Tablo 3’de reel döviz kuruna ait birim kök sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
y	-2.562***	-2.28	-2.10	-2.01

Not: Gecikme uzunlukları maksimum 10 olarak alınmıştır. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Bulgular, reel döviz kuru serisinin Avrasya Ülkeleri’nde düzeyde durağan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla CIPS birim kök testine göre, Avrasya Ülkeleri’nde mutlak SAGP hipotezi geçerlidir.

Çalışmada hem yapısal kırılmaları hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Panel KPSS (PANKPSS) birim kök testinden de yararlanılmıştır. PANKPSS birim kök testi Corrion-i Silvestre vd. (2005) tarafından geliştirilmiştir. Bu test ele alınan değişkenlerde hem çoklu kırılmaya hem de ortalama ve trendde kırılmaya

izin vermektedir. Bu çerçevede her bir birim aynı olmayan sayıda ve tarihlerde yapısal kırılmaları tespit edilebilmektedir. Bu testte yokluk hipotezi durağanlığı sınamaktadır. PANKPSS testinde aşağıdaki model dikkate alınmaktadır:

$$y_{it} = \beta_{it} + \delta_{it} + u_{it} \quad (5)$$

Burada,

$$\beta_{it} = \sum_{k=1}^{m_i} \varphi_{ik} D(T_{bk}^i)_t + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{ik} DU_{ikt} + \beta_{it-1} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

dir. $\varepsilon_{it} \sim i. i. d. (0, \sigma_{\varepsilon_i}^2)$ ve $\beta_{i0} = \beta_i$ olup bir sabittir. (6) numaralı denklemin kukla (proxy) değişkenleri ise T_{bk}^i 'nci birim için k 'ncü kırılma tarihini vermek üzere aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$D(T_{bk}^i)_t = \begin{cases} 1, t = T_{bk}^i + 1 \\ 0, diğ er \end{cases} \quad (7)$$

$$DU_{ikt} = \begin{cases} 1, t > T_{bk}^i \\ 0, diğ er \end{cases} \quad (8)$$

Modelde k kırılma sayısıdır. $k = 1, 2, \dots, m$ olup, maksimum 5 kırılmaya izin verilmektedir. Ancak çalışmada doğru olmayan kırılma tarihlerinin ortaya çıkmaması için maksimum 3 kırılmaya izin verilmiştir. Testin yokluk hipotezi “seri durağandır [$H_0: \sigma_{\varepsilon_i}^2 = 0$]” iken alternatif hipotez “seri durağan değildir [$H_A: \sigma_{\varepsilon_i}^2 > 0$]”. Bu hipotezler altında (5) numaralı denklem (9) numaralı denklemdeki gibi yeniden yazılabilir:

$$y_{it} = \beta + \sum_{k=1}^{m_i} \varphi_{ik} DU_{ikt} + \sum_{k=1}^{m_i} \theta_{ik} DT_{ikt}^* + \delta_i t + u_{it} \quad (9)$$

Burada $t > T_{bk}^i$ için $DT_{ikt}^* = t - T_{bk}^i$ iken, diğer durumlar için 0 değerini almaktadır. Modeldeki φ_i ve θ_i ise, yapısal kırılmaların her bir seri üzerindeki etkilerini ölçmektedir. $H_0: \sigma_{\varepsilon_i}^2 = 0$ şeklinde temsil edilen durağanlık hipotezi, LM istatistiği ile sınanmaktadır.

$$LM_{hom}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^N \left(\hat{\omega}^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T S_{it}^2 \right) \quad (10)$$

Uzun dönem varyansın sabit olduğu varsayımı altında denklemde bulunan $\hat{\omega}_i^2$, u_{it} hata teriminin uzun dönem varyansının tutarlı bir tahmincisidir. Ek olarak $S_{it} = \sum_{j=1}^t \hat{u}_{ij}$ ile $N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\omega}_i^2$, $\hat{\omega}_i^2 = \lim_{t \rightarrow \infty} T^{-1} S_{i,T}^2$ 'dir. LM istatistiğinin yapısal kırılma tarihlerine bağlı olduğunu ifade eden λ ise, her bir yatay kesit birimi için aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$\lambda_i = (\lambda_{i,1}, \dots, \lambda_{i,m_i})^t = (T_{b,1}^i/T, \dots, T_{b,m_i}^i/T)' \quad (11)$$

Uzun dönem varyans değerinin her bir yatay kesitler arasında değişmesine imkân verildiğinde LM istatistiği (12) numaralı eşitlikteki gibi olacaktır:

$$LM_{het}(\lambda) = N^{-1} \sum_{i=1}^N \left(\hat{\omega}_i^{-2} T^{-2} \sum_{t=1}^T S_{it}^2 \right) \quad (12)$$

LM istatistiklerini standartlaştırırsak:

$$Z(\lambda) = \frac{\sqrt{N}(LM(\lambda) - \bar{\xi})}{\bar{\zeta}} \sim N(0,1) \quad (13)$$

LM testi, zaman ve kesit boyutu sonsuza gittiğinden standart normal dağılım gösterir. Denklemde bulunan $\bar{\xi}$ ve $\bar{\zeta}$ ise, beklenen değer ile varyansların her bir yatay kesit için aritmetik ortalamasını ifade etmektedir.

PANKPSS birim kök testi sonuçları Tablo 4’de özetlenmiştir. Tablo’nun Panel A kısmındaki sonuçlar, sabit terimli model için yapısal kırılmaları dikkate alan bireysel PANKPSS test sonuçlarını göstermektedir. Bulgular, her bir ülke için bireysel durağanlık hipotezinin yani yokluk hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir.

Tablo 4. Yapısal Kırılmaları Dikkate Alan (PANKPSS) Birim Kök Testi Sonuçları

Panel A: Yapısal Kırılma Tarihleri ve Bireysel KPSS Sınaması Sonuçları								
Ülkeler	KPSS			Kritik değerler (%)				
	Test İstatistiği	m	TB1	TB2	TB3	90	95	99
Ermenistan	0.022	3	2004:05	2006:10	2014:11	0.110	0.139	0.199
Azerbaycan	0.059	3	2005:10	2008:02	2015:08	0.102	0.130	0.184
Belarus	0.062	3	2004:11	2011:04	2014:12	0.085	0.103	0.144
Gürcistan	0.032	3	2004:06	2006:12	2014:12	0.108	0.135	0.208
Kazakistan	0.046	3	2004:05	2007:01	2015:07	0.117	0.155	0.233
Kırgızistan	0.074	3	2004:10	2007:08	2015:07	0.108	0.137	0.207
Moldova	0.039	3	2004:05	2007:07	2014:11	0.097	0.121	0.179
Rusya	0.070	3	2004:05	2007:01	2014:10	0.104	0.130	0.191
Türkiye	0.066	3	2004:09	2007:02	2015:01	0.108	0.132	0.197
Ukrayna	0.066	3	2004:11	2007:03	2014:02	0.092	0.114	0.165

Panel B: Panel Birim Kök Sınaması Sonuçları ve Bootstrap Kritik Değerleri				
Model	Test	Bootstrap Kritik Değerler (%)		
	İstatistiği	90	95	99
$LM(\lambda)(hom)$	0.230	2.053	2.819	4.846
$LM(\lambda)(het)$	-0.019	2.072	2.881	4.863

Not: Bootstrap kritik değerleri 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Tablo 4'ün Panel B kısmında ise panel veri seti için elde edilen bulgular gösterilmektedir. Reel döviz kuru serisinde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Bu nedenle PANKPSS testinden elde edilen test istatistiği asimptotik kritik değerler ile değil 10000 tekrarlı Bootstrap kritik değerleri ile karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede, hem homojen hem de heterojen modelden elde edilen bulgulara göre değişkenlerin durağan olduğunu ifade eden yokluk hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla yapısal kırılmalar altında mutlak SAGP hipotezi Avrasya ülkelerinde geçerlidir.

2.4. Nispi SAGP Hipotezinin Geçerliliği

Çalışmada nispi SAGP hipotezinin geçerliliğini sınamak için yapısal kırılmaları dikkate alan ve almayan panel eşbütünleşme testlerinden yararlanılmıştır. Öncelikle (2) numaralı modelde yer alan nominal döviz kuru (ner_{it}) ile nispi fiyat oranı (rpr_{it}) değişkenlerinin durağanlığı araştırılmıştır. Bu çerçevede Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi kullanılmış olup bulgular Tablo 5'de sunulmuştur. Bulgular, her iki değişkeninde birinci dereceden farkı alındığında durağan hale geldiğini göstermektedir. Eşbütünleşme için gerekli olan önkoşul sağlanmıştır.

Tablo 5. CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%10	%5	%1
ner_{it}	-1.713	-2.01	-2.10	-2.28
rpr_{it}	-1.942	-2.01	-2.10	-2.28
Δner_{it}	-5.483***	-1.99	-2.08	-2.25
Δrpr_{it}	-5.120***	-1.99	-2.08	-2.25

Not: Gecikme uzunlukları maksimum 10 olarak alınmıştır. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Eşbütünleşme testlerini yapmadan önce, Pesaran ve Yagamata (2008) tarafından geliştirilen Delta (Homojenlik) Testi yapılmıştır. Buna göre (14) numaralı modelde verilen $\beta_i \beta_i$ eğim katsayılarının, yatay kesitlerin tamamı için geçerli – yani homojen- olup olmadığı sınanmaktadır.

$$Y_{it} = \beta + \beta_i X'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

Delta (Homojenlik) Testi'nde yokluk hipotezi “eğim katsayıları homojendir ($H_0: \beta_i = \beta$)” i, alternatif hipotez ise “eğim katsayıları homojen değildir ($H_0: \beta_i \neq \beta$)” önermesini sınamaktadır. Pesaran ve Yagamata (2008), Delta (Homojenlik) Testi'nde büyük örneklem ($\hat{\Delta}$ testi) ve küçük örneklem için ($\hat{\Delta}_{adj}$ testi) olmak üzere iki farklı test geliştirmiş olup bu testler sırasıyla (15) ve (16)'da verilmiştir.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{2k} \right) \sim \chi_k^2 \quad (15)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}S - k}{v(T, k)} \right) \sim N(0, 1) \quad (16)$$

(15) ve (16)'da yer alan N yatay kesit sayısını; S , Swamy (1970) test istatistiğini; k , modelde yer alan açıklayıcı değişken sayısını ve $v(T, k)$ standart hatayı ifade etmektedir. Tablo 6'da Delta testinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Test istatistiklerine ait olasılık değerlerine baktığımızda "eğim katsayıları homojendir" yokluk hipotezi reddedilmektedir. Dolayısı ile eğim katsayıları heterojendir.

Tablo 6. Delta (Homojenlik) Testi Sonuçları

$\hat{\Delta}$	$\hat{\Delta}_{adj}$
26.854 (0.000)***	27.065 (0.000)***

Not: Parantez içerisindeki değerler test istatistiğine ait olasılık değerleridir. ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Çalışmada nispi SAGP hipotezinin geçerliliğini test etmek için nominal döviz kuru (ner_{it}) ile nispi fiyat oranı (rpr_{it}) arasında uzun dönemli bir ilişkini varlığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, McCoskey ve Kao (1998)'nin LM testine dayalı Westerlund (2006) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı panel eşbütünlüşme testi çalışmada kullanılmıştır. Söz konusu test yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bir test olup, yatay kesit bağımlılığı söz konusu iken Bostrapt dağılımından elde edilen kritik değerler kullanılmakta ve bu dağılım kırılma sayısı ve kırılma yerine bağlı değildir. Bu test küçük örneklem boyutunda bazı bozulmalar yaşasa da testin makul bir gücü olduğu Westerlund tarafından ortaya konulmuştur (Westerlund, 2006: 102). Westerlund testini uygulamak için aşağıdaki model tahmin edilir:

$$y_{it} = z'_{it}\gamma_j + x'_{it}\beta_i + e_{it} \quad (17)$$

$$e_{it} = r_{it} + u_{it} \quad (18)$$

$$r_{it} = r_{it-1} + \phi_i u_{it} \quad (19)$$

(17) numaralı denklemde, x_{it} , $x_{it} = x_{it-1} + v_{it}$ şeklinde K boyutlu bir regresyon vektörüdür. $z_{it}z'_{it}$ ise deterministik bileşen vektörüdür. Bu parametrelere karşılık gelen vektörler ise β_i ve γ_j olup, $j = 1, \dots, M_i + 1$ olup yapısal kırılmaları ve T_{i1}, \dots, T_{iM_i} 'dir. Burada, $T_{i0} = 1$ ve $T_{iM_i+1} = T$ 'dir. Bunlara ek olarak başlangıç değeri olan $r_{it} 0$ 'dır.

(19) numaralı eşitlikte hata terimi kombinasyonlarının durağan bileşenleri ve birim kök türetme süreçleri, onların nispi ağırlığını yansıtan ϕ_i ile tam ilişkili olduğu varsayılır. Buna göre, Westerlund (2006) çoklu yapısal kırılmalı

rılmalı panel eşbütünleşme testinde yokluk hipotezi “eşbütünleşme vardır [$H_0: \phi_i = 0 \ i = 1, \dots, N$ için] önermesini, alternatif hipotez ise “eşbütünleşme yoktur [$H_A: \phi_i \neq 0 \ i = 1, \dots, N$ ve $\phi_i = 0 \ i = N_1 + 1, \dots, N$ için] önermesini sınamaktadır. Test istatistiği ise (20) numaralı eşitlikte olduğu gibi tanımlanır.

$$Z(M) \equiv \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}}^{T_{ij}} (T_{ij} - T_{ij-1})^{-2} \hat{\omega}_{i1.2}^{-2} S_{it}^2 \quad (20)$$

(20) numaralı eşitlikte $\hat{\omega}_{i1.2}^{-2} = \hat{\omega}_{i1.1}^{-2} - \hat{\omega}_{i21}' \hat{\Omega}_{i22}^{-1} \hat{\omega}_{i21}$ ve $S_{it} = \sum_{k=T_{ij-1}+1}^t \hat{e}_{ik}^*$ burada \hat{e}_{ik}^* , e_{it} 'nin etkili bir tahmincisidir (Westerlund, 2006: 105-106; Narayan, Symth, 2008: 2336-2337). Westerlund Panel eşbütünleşme testine ilişkin test bulguları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Panel A: Panele Ait Eşbütünleşme Testi Sonuçları				
	LM Test İstatistiği	Asimptotik P-value	Bootstrap P-value	
Yapısal Kırılmalar Dikkate Alınmadığında	56.121***	0.000	0.000	
Yapısal Kırılmalar Dikkate Alındığında	3.190	0.001	0.202	
Panel B: Ülkelere Ait Kırılma Tarihleri				
Ülkeler	m	TB1	TB2	TB3
Ermenistan	3	2006:05	2009:07	2014:10
Azerbaycan	2	2006:07	2014:10	-
Belarus	2	2005:02	2014:10	-
Gürcistan	3	2005:02	2009:11	2014:10
Kazakistan	2	2006:01	2014:10	-
Kırgızistan	3	2006:04	2009:06	2014:09
Moldova	3	2007:06	2011:08	2014:10
Rusya	3	2005:09	2008:11	2014:10
Türkiye	3	2005:02	2011:06	2014:10
Ukrayna	3	2005:03	2008:10	2014:07

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Bootstrap dağılımından elde edilen olasılık değerleri 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Testlerden elde edilen bulgulara göre, yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında Bootstrap dağılımından elde edilen olasılık değerine bakılırsa, nominal döviz kuru ile nispi fiyat oranı arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ön savına dayanan yokluk hipotezi reddedilmektedir. Dolayısı ile yapısal kırılmalar dikkate alınma-

dığında Avrasya ülkelerinde nispi SAGP hipotezi geçerli değildir. Bununla birlikte yapısal kırılmaların dikkate alındığı modele bakılırsa, Bootstrap dağılımından elde edilen olasılık değerine göre, nominal döviz kuru ile nispi fiyat oranı arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ön savına dayanan yokluk hipotezi reddedilememektedir. Dolayısıyla yapısal kırılmalar altında nispi SAGP hipotezi Avrasya ülkelerinde geçerlidir.

Sonuç

Çalışmada 10 Avrasya ülkesi (Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Ukrayna ve Türkiye) için 2002-2017 dönemini kapsayan aylık veriler yardımı ile hem nispi hem de mutlak SAGP hipotezinin geçerliliği araştırılmıştır. Bu çerçevede panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmış ve yapısal kırılmaları dikkate alan ve almayan panel birim kök ve panel eş bütünleşme testlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, mutlak SAGP hipotezi yapısal kırılmaları dikkate alan ve dikkate almayan birim kök testleri çerçevesinde Avrasya Ülkelerinde geçerlidir. Diğer taraftan nispi SAGP hipotezi yapısal kırılmaları dikkate almayan eşbütünleşme testi çerçevesinde Avrasya Ülkeleri'nde geçerli değilken, yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testi çerçevesinde geçerlidir.

Kırılma tarihleri incelendiğinde 2004 yılında ele alınan ülkelerde yüksek büyüme rakamları ve buna ek olarak doğrudan yabancı yatırımların ve ihracatın artması söz konusudur. Bu durumun bir kırılma yarattığı düşünülebilir. İkinci kırılma tarihine baktığımızda 2007 olduğu görülmektedir. Bu durum -Belarus hariç- ABD kaynaklı küresel krizin etkileri olarak değerlendirilebilir. Üçüncü kırılma tarihinin ise iki nedeni olabilir. Birincisi, ABD merkez bankası olan FED'in faizleri arttıracığı yönünde haberlerin olması ve 2015 yılının sonuna doğru bu söylentilerin gerçeğe dönüşerek FED'in faizi arttırmasıdır. İkincisi ise, söz konusu ülkeler arası ticareti doğrudan etkileyen Ukrayna ve Rusya'da yaşanan siyasi gerilimlerdir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, literatürde yer alan bazı çalışmalarla [Sarno (2000), Yazgan (2003), Taştan (2005), Aslan vd. (2010), Liew vd. (2010), Su ve Chang (2011), Lu vd. (2012), Hepsag (2016) ve Yaman-Songur ve Songur (2018)] çalışmamızda ele aldığımız bazı ülkelerle elde edilen sonuçlar bağlamında tutarlılık göstermektedir.

KAYNAKLAR

AMARA, Jomana (2011), "Testing for Stationarity Using Covariates: An Application to Purchasing Power Parity", *Applied Economics Letters*, vol. 18, no. 13, pp. 1295-1301.

- ASLAN, Nurdan & KANBUR, Nesligül, A. (2007), “Türkiye’de 1980 Sonrası Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt. 23, sayı. 2, ss. 9-43.
- ASLAN, Özgür & KORAP, Levent (2009), “Are Real Exchange Rates Mean Reverting? Evidence from a Panel of Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 16, no. 1, pp. 23-27.
- ASLAN, Alper., KULA, Ferit & KALYONCU, Hasan (2010), “Additional Evidence of Long-Run Purchasing Power Parity with Black and Official Exchange Rates”, *Applied Economics Letters*, vol. 17, no. 14, pp. 1379-1382.
- BAHMANI-OSKOOEE, Mohsen, CHANG, Tsangyao & HUNG, Ken (2013), “Revisiting Purchasing Power Parity in Latin America: Sequential Panel Selection Method”, *Applied Economics*, vol. 45, no. 32, pp. 4584-4590.
- BAHMANI-OSKOOEE, Mohsen, CHANG, Tsangyao, ELMI, Zahra, M, GELAN, Abera & RANJBAR, Omid (2017), “Non-linear Quantile Unit Root Test and PPP: More Evidence from Africa”, *Applied Economics Letters*, vol. 25, no. 7, pp. 465-471.
- BASHER, Syed, A. & MOHSİN, Mohammed (2004), “PPP Tests in Cointegrated Panels: Evidence from Asian Developing Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 11, no. 3, pp. 163-166.
- BOZOKLU, Şeref & YILANCI, Veli (2010), “Reel Döviz Kurlarının Durağanlığı: E7 Ülkeleri için Ampirik Bir İnceleme”, *Maliye Dergisi*, sayı. 158, ss. 587-606.
- BREUSCH, Trevor, S. & PAGAN, Adrian, R. (1980), “The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics”, *The Review of Economic Studies*, vol. 47, no. 1, pp. 239-253.
- CARRION-I-SILVESTRE, Lluís., BARRIO-CASTRO, Tomás Del J. & ENRIQUE, López-Bazo (2005), “Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita”, *The Econometrics Journal*, vol. 8, no. 2, pp. 159-175.
- CASSEL, Gustav (1918), “Abnormal Deviations in International Exchanges”, *The Economic Journal*, vol. 28, no. 112, pp. 413-415.
- CHANG, Tsangyao (2012), “Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity in China”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 9, pp. 843-848.
- CHANG, Hsu-Ling & SU, Chi-Wei (2010), “Revisiting Purchasing Power Parity for Major OPEC Countries: Evidence Based on Nonlinear Panel Unit Root Tests”, *Applied Economics Letters*, vol. 17, no. 11, pp. 1119-1123.
- CHANG, Hsu-Ling, SU, Chi-Wei, ZHU, Meng-Nan & LIU, Pei (2010), “Long-run Purchasing Power Parity and Asymmetric Adjustment in BRICS”, *Applied Economics Letters*, vol. 17, no. 11, pp. 1083-1087.
- CHANG, Tsangyao, CHANG, Hsu-Ling., HUNG, Kei & SU, Chi-Wei (2012), “Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity for Germany’s Real Exchange Rate Relative to its Major Trading Partners”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no.2, pp. 197-202.
- CHANG, Tsangyao, LEE, Chia-Hao & CHOU, Pei-I (2012), “Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity in G7 Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 2, pp. 123-128.
- CHANG, Tsangyao, LIU, Wen-Chi, TZENG, Han-Wen & YU, Chin-Ping (2010), “Purchasing Power Parity for G7 Countries: Panel SURADF Tests”, *Applied Economics Letters*, vol. 17, no. 12, pp. 1223-1228.

- CHANG, Tsangyao, LEE, Kuei-Chiu, LU, Yang-Cheng R. & PAN, Guochen (2011), “Revisiting Purchasing Power Parity for G-7 Countries Using Nonparametric Rank Test for Cointegration”, *Applied Economics Letters*, vol. 18, no. 18, pp. 1795-1800.
- CHANG, Tsangyao, SU, Chi-Wei & LEE, Chia-Hao (2012), “Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity with Flexible Fourier Function in G7 Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 12, pp. 1111-1116.
- DIVINO, Jose, A., TELES, Vladimir, K. & DE ANDRADE, Joaquim, P. (2009), “On the Purchasing Power Parity for Latin-America Countries”, *Journal of Applied Economics*, vol. 12, no. 1, pp. 33-54.
- DOĞANLAR, Murat (2006), “Long-run Validity of Purchasing Power Parity and Cointegration Analysis for Central Asian Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 13, no. 7, pp. 457-461.
- DOĞANLAR, Murat, BAL, Harun & ÖZMEN, Mehmet (2009), “Testing Long-Run Validity of Purchasing Power Parity for Selected Emerging Market Economies”, *Applied Economics Letters*, vol. 16, no. 14, pp. 1443-1448.
- DORNBUSCH, Rudiger (1985), “Puchasing Power Parity”, *NBER Working Paper*, no. 1591.
- GIL-ALANA, Luis, A. & JIANG, Liang (2013), “The Purchasing Power Parity Hypothesis in the US-China Relationship: Fractional Integration, Time Variation and Data Frequency”, *International Journal of Finance and Economics*, vol. 18, no. 1, pp. 82-92.
- GÜNEY, Pelin, Ö., TELATAR, Erdinç & HASANOV, Mübariz (2012), “Re-Examining Purchasing Power Parity for Selected Emerging Markets and African Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 2, pp. 139-144.
- HEPSAG, Aycan (2016), “Testing Convergence of Tourism Markets: Evidence from Seasonal Unit Roots Test”, *Anatolia*, vol. 27, no. 2, pp. 177-188.
- KANAS, Angelo (2006), “Purchasing Power Parity and Markov Regime Switching”, *Journal of Money, Credit, and Banking*, vol. 38, no. 6, pp. 1669-1687.
- KARGBO, Joseph, M. (2009), “Financial Globalization and Purchasing Power Parity in the G7 Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 16, no. 1, pp. 69-74.
- KIM, Hyung-Gun & JEI, Sang, Y. (2013), “Empirical Test for Purchasing Power Parity Using a Time-Varying Parameter Model: Japan and Korea Cases”, *Applied Economics Letters*, vol. 20, no. 6, pp. 525-529.
- LIEW, Venus, K-S., CHIA, Ricky, C-J. & LING, Tai-Hu (2010), “Long-run Validity of Purchasing Power Parity and Rank Tests for Cointegration for Central Asian Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 17, no. 11, pp. 1073-1077.
- LIU, Siyue, CHANG, Tsangyao, LEE, Chia-Hao & CHOU, Pei-I (2012), “Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity: The ADL Test for Threshold Cointegration”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 6, pp. 569-573.
- LIU, Siyue, ZHANG, Dongxiang & CHANG, Chia-Hao (2012), “Purchasing Power Parity-Nonlinear Threshold Unit Root Test for Transition Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 18, pp. 1781-1785.
- LEE, Hwa-Taek & YOON, Gawon (2013), “Does Purchasing Power Parity Hold Sometimes? Regime Switching in Real Exchange Rates”, *Applied Economics*, vol. 45, no. 16, pp. 2279-2294.

- LU, Yang-Cheng, R., CHANG, Tsangyao & LEE, Chia-Hao (2012), "Nonlinear Adjustment to Purchasing Power Parity in Transition Countries: The ADL Test for Threshold Cointegration", *Applied Economics Letters*, vol. 19, no. 7), pp. 629-633.
- McCOSKEY, Suzanne & KAO, Chihwa (1998), "A Residual-Based Test of the Null of Cointegration in Panel Data", *Econometric Reviews*, vol. 17, no. 1, pp. 57-84.
- NARAYAN, Paresh, K. & NARAYAN, Seema (2007), "Are Real Exchange Rates Nonlinear with a Unit Root? Evidence on PPP for Italy: A Note", *Applied Economics*, vol. 39, no. 19, pp. 2483-2488.
- NARAYAN, Paresh, K., NARAYAN, Seema & PRASAD, Arti (2009), "Evidence on PPP from a Cointegration Test with Multiple Structural Breaks", *Applied Economics Letters*, vol. 16, no.1, pp. 5-8.
- NARAYAN, Paresh K. & SMYTH, Russell (2008), "Energy Consumption and Real GDP in G7 Countries: New Evidence from Panel Cointegration with Structural Breaks", *Energy Economics*, vol. 30, no. 5, pp. 2331-2341.
- PAPELL, David, H. & PRODAN, Ruxandra (2006), "Additional Evidence of Long-Run Purchasing Power Parity with Restricted Structural Change", *Journal of Money, Credit, and Banking*, vol. 38, no. 5, pp. 1229-1349.
- PESARAN, Hashem, M. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *Cambridge Working Papers in Economics*, no. 435.
- PESARAN, Hashem, M. (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", *Journal of Applied Econometrics*, vol. 2, no. 2, pp. 265-312.
- PESARAN, Hashem, M. & YAMAGATA, Takashi (2008), "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, vol. 142, no. 1, pp. 50-93.
- PESARAN, Hashem, M., ULLAH, Aman & YAMAGATA, Takashi (2008), "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *The Econometrics Journal*, vol. 11, no. 1, pp. 105-127.
- SARNO, Lucio (2000), "Real Exchange Rate Behaviour in High Inflation Countries: Empirical Evidence from Turkey, 1980-1997", *Applied Economics Letters*, vol. 7, no. 5, pp. 285-291.
- SARNO, Lucio, TAYLOR, Mark, P. & CHOWDHURY, Ibrahim (2004), "Nonlinear Dynamics in Deviations from the Law of one Price: A Broad-Based Empirical Study", *Journal of International Money and Finance*, no. 23, pp. 1-25.
- SOLARIN, Sakiru, A. (2014), "Revisiting the Convergence Hypothesis of Tourismmarkets: Evidence from South Africa", *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, vol. 8, no. 1, pp. 77-92.
- SOLLIS, Robert (2005), "Evidence on Purchasing Power Parity from Univariate Models: The Case of Smooth Transition Trend-Stationarity", *Journal of Applied Econometrics*, no. 20, pp. 79-98.
- SU, Chi-Wei & CHANG, Hsu-Ling (2011), "Revisiting Purchasing Power Parity for Central and East European Countries", *Eastern European Economics*, vol. 49, no. 1, pp. 5-12.
- SWAMY, Paravastu, A. (1970), "Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model", *Econometrica*, vol. 38, no. 2, pp. 311-323.
- TAŞTAN, Hüseyin (2005), "Do Real Exchange Rates Contain a Unit Root? Evidence from Turkish Data", *Applied Economics*, vol. 37, no. 17, pp. 2037-2053.

- TELATAR, Erdiñç & KAZDAĞLI, Hasan (1998), “Re-examine the Long Run Purchasing Power Parity Hypothesis for a High Inflation Country: The Case of Turkey 1980-93”, *Applied Economics Letters*, vol. 5, no. 1, pp. 51-53.
- TELATAR, Erdiñç & HASANOV, Mübariz (2009), “Purchasing Power Parity in Central and East European Countries”, *Eastern European Economics*, vol. 45, no. 5, pp. 25-41.
- WESTERLUND, Joakim (2006), “Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. 68, no. 1, pp. 101-132.
- YAMAN SONGUR, Demet & SONGUR, Mehmet (2018), *Revisiting Purchasing Power Parity For Eurasian Countries: A Fourier Approach*, (in) ŞİRİNER, İsmail & KILIÇKAN, Zişan Y. (Ed.), *Institution, Development and Economic Growth*, London: IJOPEC Publication Limited, pp. 131-138.
- YAZGAN, Ege, M. (2003), “The Purchasing Power Parity Hypothesis for a High Inflation Country: A Re-Examination of the Case of Turkey”, *Applied Economics Letters*, vol. 10, no. 3, pp. 143-147.
- YILANCI, Veli, ASLAN, Murat & ÖZGÜR, Önder (2017), “Testing the Validity of PPP Theory for African Countries”, *Applied Economics Letters*, vol. 25, no. 18, pp. 1273-1277.
- ZHOU, Su & KUTAN, Ali, M. (2014), “Smooth Structural Breaks and the Stationarity of the Yen Real Exchange Rates”, *Applied Economics*, vol. 46, no. 10, pp. 1150-1159.

İŞLEMSEL VE İLİŞKİSEL PSİKOLOJİK SÖZLEŞMENİN İŞGÖRENLERİN POZİTİF SES DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

Mutlu TOKMAK¹

Geliş: 25.12.2018 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.502365

Öz

İşgörenler ile çalıştıkları kurum arasında karşılıklı beklentilerden oluşan, sözlü ve yazılı olarak ifade edilmemiş örtülü anlaşmalar; psikolojik sözleşme olarak ifade edilmektedir. İşgörenlerin içerisinde buldukları kurum ile ilgili destekleyici ve yapıcı görüşlerini paylaşması ise pozitif ses davranışının unsurlarıdır. Bu çalışmada, psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Ayrıca psikolojik sözleşme unsurlarının destekleyici ve yapıcı ses üzerindeki etkisi de araştırmada incelenmektedir.

Araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasında %47 düzeyinde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sözleşme boyutlarının destekleyici ses davranışını yaklaşık %21 oranında, yapıcı ses davranışını ise yaklaşık %23 oranında etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Sözleşme, Pozitif Ses Davranışı, Örgütsel Davranış.

Jel Kodları: M10, M12

1 Dr. J.Yzb., Jandarma Genel Komutanlığı, Karacabey İlçe Jandarma Komutanlığı, Bursa, e mail: mutlu-tokmak@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7428-1322>.

THE EFFECT OF TRANSACTIONAL AND RELATIONAL PSYCHOLOGICAL CONTRACT ON POSITIVE VOICE BEHAVIOR: A RESEARCH

Abstract

Confidential agreements which consist of mutual expectations between the employees and the institutions they work with, which are not expressed orally and in writing, are expressed as psychological agreements. Employees share their supportive and constructive views on the institution they are in. They are the elements of positive voice behavior. In this study, the relationship between psychological contract and positive voice behavior is investigated. In addition, the effects of psychological contracting elements on supportive and constructive voice are examined in the study.

Correlation and regression analysis were performed to test the hypotheses developed for the purpose of the study. As a result of the analysis, it was found that there was a 47% relationship between psychological contract and positive voice behavior. It was observed that the dimensions of the psychological contract affected the supportive voice behavior by approximately 21% and the constructive voice behavior by 23%.

Keywords: *Psychological Contract, Positive Voice Behavior, Organizational Behaviour.*

Jel Codes: *M10, M12*

Giriş

Rekabetin artmasıyla birlikte, işletmelerde beşeri sermaye olan insan kaynaklarına verilen önem zamanla daha da artmaktadır. Çalıştığı kurumu benimseyen işgörenlerin, kurumlarına daha fazla katma değer sağlayacakları açıktır. İşletme ile işgörenler arasında karşılıklılık ilkesi esastır. İşletmenin amaç ve politikalarına uygun hareket eden ve fayda üreten işgörenler, karşılığında ücret, terfi, ödül vb. kazançlar elde etmektedir. Kurum amirleri tarafından desteklenen işgörenlerin, kuruma karşı sadakat duygusu, bağlılığı ve güveni de artmaktadır. Kurum ile işgören arasında yazılı veya sözlü olarak ifade edilmeyen, karşılıklı mübadele esasına dayanan örtülü anlaşma, psikolojik sözleşme olarak ifade edilmektedir.

İşgörenler, bir kurumun faaliyetlerinin yürütülmesinde kilit öneme sahiptirler. Gerek üretilen ürün ve hizmetlerde, gerekse organizasyonel yapı ile ilişkilerde işin mutfağında yer almaktadırlar. Ortaya çıkan sorunların çözümünde birincil olarak katkı sunmaya muktedirlerdir. Kurumlarında, çözüm önerilerini paylaşabilecekleri bir örgütsel ortam oluşturulmadığı takdirde, görüşlerini kendilerine saklayıp

paylaşmak istemezler. Böyle bir ortamda işletmeler, probleme en yakın kişilerin çözüm odaklı görüşlerinden istifade edemezler. Bu durumun ortadan kaldırılması için, işgörenlerin görüş ve önerilerini açıkça paylaşabilecekleri bir iş ortamının oluşturulması, işletme başarısı için önemli bir süreçtir. Bir kurumda, işgörenlerin yapıcı ve destekleyici önerilerini ifade edebilmeleri pozitif ses davranışı olarak ifade edilmektedir. İşgörenlerinin yapıcı ve destekleyici önerilerini, çekinmeden ve rahatlıkla paylaşabildikleri işletmelerin başarılı olmaları kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, işgören ile kurum arasındaki örtülü anlaşmayı ifade eden psikolojik sözleşme ile yapıcı ve destekleyici önerilerin paylaşıldığı pozitif ses davranışı arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca, psikolojik sözleşmenin alt boyutları olan işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşmenin, destekleyici ve yapıcı ses davranışı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu amaçla alan araştırılması gerçekleştirilmiş, literatürden elde edilen bilgiler ile araştırma sonucu elde edilen bulgular değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde psikolojik sözleşme ve pozitif ses davranışı kavramları açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca psikolojik sözleşme ve işgörende ses davranışı konusunda alan yazında yapılmış araştırma ve sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırma için geliştirilmiş hipotezlerde bu bölümde yer almaktadır.

1.1. Psikolojik Sözleşme Kavramı

Psikolojik sözleşme resmi veya resmi olmayan sözleşmelerden farklı olarak, algısal yönü olan bir sözleşme türüdür (Robinson, 1996: 575). Psikolojik sözleşme işgören ve örgüt arasında yazıyla yada sözle ifade edilmeyen karşılıklılık içeren beklentiler (Levinson vd., 1962) ve çalışan ile yönetim arasındaki örtülü, karşılıklı yükümlülükleri içeren anlaşma (Millward ve Brewerton, 1997) olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2016:30).

Morrison ve Robinson (1997: 229), psikolojik sözleşmeyi “çalışan ve örgütü arasındaki, algılanan vaatlere dayanan ve örgütün temsilcileri tarafından kabul edilmesi mutlaka gerekli olmayan, karşılıklı yükümlülüklerle ilgili bir bireyin inançları” olarak tanımlamıştır. Kotter (1973:93) tarafından yapılan psikolojik sözleşme tanımında ise, “Kişi ve içinde bulunduğu örgüt arasında sözle ifade edilmeyen, kapalı, tarafların iş ilişkileri içerisinde birbirlerine vermeyi ve birbirlerinden almayı bekledikleri psikolojik yönü bulunan anlaşmadır.” şeklinde ifade edilmiştir. Freese vd. (2011: 405)’e göre psikolojik sözleşme; bir çalışanın, örgüt ile olan ilişkisi bağlamında ortaya çıkan, çalışanın davranışını yöneten ve bu ilişkiyi şekillendiren karşılıklı sorumlulukları kavramsallaştırmaktadır (Tambay, 2018:102).

Psikolojik sözleşmeler, kurum ve işgörenin karşılıklı olarak yükümlülüklerini kapsayan ancak çalışanın algılarına bağlı olarak gelişen bir kavramdır. İşgören,

kurumun kendisinden beklediği görev ve sorumlulukları gerçekleştirdiğinde, kurumunda buna istinaden maddi ve manevi çerçevede karşılık vermesini beklemektedir. Kurumdan beklenen karşılığa yönelik oluşabilecek eksiklik algısı, psikolojik sözleşmenin aksaması ve ihlal edilmesi sürecini doğuracaktır. Bu durum neticesinde, çalışanın iş performansının düşmesine işten geri çekilmesine ve dolayısıyla işten ayrılma niyetinin gündeme gelmesine sebep olacaktır (Başaran, 2016: 48).

Psikolojik sözleşmelerin özelliklerini birkaç madde ile şu şekilde açıklamak mümkündür (Levinson vd., 1962):

- i. Psikolojik sözleşmeler iş sözleşmeleri gibi yazılı değil, algılara dayalıdır.
- ii. Kişileri bağlar ve karşılıklı beklentilere dayanmaktadır.
- iii. Biçimsel bir yapısı yoktur, psikolojik sözleşmeler ilişkisel bir özellik taşımaktadırlar.
- iv. Karşılıklı davranışlar sözleşmeleri zaman içerisinde değişime uğratabileceği için dinamik değişken bir yapıdadır.
- v. Taraflar hangi konularda uzlaştıklarına dair hemfikir olmayabilirler.
- vi. Psikolojik sözleşmeler tarafların duygu dünyalarında şekillenir, yani kapalıdır (Akt.Topaloğlu ve Arastaman, 2016: 27).

Rosseau (2000: 12), yaptığı araştırma sonucunda psikolojik sözleşmenin işlemsel ve ilişkisel olmak üzere iki boyutundan bahsetmektedir. Bu boyutları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

İşlemsel Sözleşme: Bu tür psikolojik sözleşmeler, ekonomik temelli ve kısa süreli sözleşmelerdir (Robinson vd., 1994: 139; Raja, 2004: 350; Rousseau, 1990: 390; Tambay, 2018: 105). Yüksek rekabetçi ücret oranları ve uzun vadeli taahhütlerin olmaması işlemsel sözleşmelerin özelliğidir (Rousseau 1990: 391). İşlemsel sözleşmeler, “Çalışma ve ücret arasındaki adil ilişki” olarak ifade edilmektedir. Bu tür psikolojik sözleşmeler; açık olarak belirlenmiş, kısa süreli, kapalı uçlu ve işgörenlerin kuruma katkıları oranında kazanç sağladığı sözleşme türüdür. Örgüt ve işgören arasında yakın ve samimi bir ilişki söz konusu değildir. İşgörenler çok çalışma neticesinde yüksek ücret, daha çabuk yükselme ve çeşitli şekillerde ödüllendirilme beklentisi içerisindeyler (Morrison ve Robinson, 1997).

İlişkisel Sözleşme: Bu tür psikolojik sözleşme, çalışanların kurumlarına olan duygusal katılımlarını, inanç, sadakat, iyi niyet, bağlılık ve güven gibi sosyoduygusal bileşenlerini yansıtmaktadır. İlişkisel sözleşmelerde, işgörelere performanslarının karşılığı olarak sadece maddi ödülleri verilmekle kalmaz, aynı zamanda işgörenlerin iş güvenliği, beceri eğitimi ve kariyer gelişimi de güvence altına alınmaktadır (Rousseau, 1990: 391; Robinson vd., 1994: 141; Rousseau, 2004: 124; Raja vd., 2004: 362; Zhou vd., 2014: 219; Tambay, 2018: 107). İlişkisel

sözleşme, uzun vadeli ve daha geniş kapsamlı sorumlulukları içeren, daha az şekle bağlı ve açık uçlu bir psikolojik sözleşme türüdür. İlişkisel psikolojik sözleşmeler, değişimin taraflarınca öznel olarak anlaşılmakta ve işgörenleri daha fazla tatmin etmektedir (Rousseau ve McLean Parks, 1993:12; Conway ve Briner, 2005: 44).

1.2. İşgörenlerde Ses Davranışları

Yönetim yazınında seslilik; çalışanların yönetim anlayışına ve diğer yüksek otoritelere karşı direkt istekleri, protestoları, itirazları ve fikirlerini harekete geçirme çabaları olarak tanımlanmaktadır (Pinder ve Harlos, 2001: 336). Yönetim alanında seslilikle ilgili ilk çalışma Hirschman (1970:30) tarafından Nijerya demiryolları çalışanlarına yönelik yapmış olduğu “Çıkış, Seslilik ve Sadakat” isimli çalışmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada seslilik kavramı “sakıncalı bir durumdan kaçmak yerine herhangi bir değişiklik girişiminde bulunma” olarak tanımlanmaktadır. Hirschman (1970), hizmetten memnun kalmayan veya tatmin olmayan müşteri veya çalışanların, örgüt ile ilişkisini kesmesi (çıkış), memnun olmadığı durumu değiştirme çabası ya da dile getirmesi (seslilik) veya sadık kalması (sadakat) şeklinde üç şekilde cevap verebileceğini savunmaktadır (Brinsfield 2009: 8; Qi ve Xia, 2014: 233; Constantin ve Baiasa, 2015: 976).

İşgörenlerin sesliliğinde temel amaç; işgörene görüşlerini ifade etmeleri için bir fırsat sunmak, işgörenlerin işbirliği içinde hareket etmesini teşvik etmek, işgörenlerin işleriyle ilgili ne hissettiklerini anlamak için çalıştıkları kurumlara yardımcı olmak, işgücünü etkileyen konularda yönetimin kararlarını etkilemek, işgörenlerin fikir, bilgi ve deneyiminden yararlanmak şeklinde ifade edilmektedir. (Armstrong, 2014: 432; Eryeşil, 2018: 86).

İşgörenlerin ses davranışları ile ilgili literatürde birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Van Dyne vd., (2003: 1369) işgören ses davranışını; fikir, bilgi ve görüşlerin sözlü olarak ifade edilmesi ve örgüte olumlu katkı sağlaması amacıyla ifade edilen proaktif ve pozitif yönelimli davranışlar şeklinde tanımlamaktadır. Premeaux ve Bedian (2003: 1537)’a göre ses davranışı, iş ile ilgili teklif edilen veya değişimi istenen konularda, farklı düşüncelerin veya alternatif yaklaşımların diğer çalışanların düşünce ve önerilerini kapsayacak şekilde açıkça ifade edilmesidir. Morrison (2014: 174), işgörenlerin kendi istekleri doğrultusunda ve zorunlu olmayacak şekilde iş ile ilgili problemi çözebilecek veya işin daha iyi yapılabilmesini sağlayabilecek olan kişilere; duygu, düşünce, fikir ve önerilerini iletmesi şeklinde tanımlamaktadır. Detert ve Burris, (2007: 870)’ e göre işgörenlerde ses davranışı, isteğe bağlı olarak; örgütün fonksiyonel gelişimi düşüncesi ile bu değişimi gerçekleştirebilecek olan örgüt içerisindeki yetkili kişilere bilgilerin iletilmesidir. Sözlü olarak yapılan bu davranış tamamen örgütün gelişimi amaçlı olup; doğrudan bu değişimi yapabilecek kişinin hedef alınarak dile getirilmesidir.

İşgörenlerin ses çıkarma davranışları Maynes ve Podsakoff (2014: 87) tarafından yapılan araştırmada dört boyut olarak değerlendirilmektedir. Bunlar; destekleyici, yapıcı, korumacı ve yıkıcı olarak isimlendirilmektedir. Bu boyutlardan destekleyici ve yapıcı ses çıkartma davranışları pozitif ses çıkartma davranışlarının boyutu olarak ele alınmaktadır. Pozitif ses çıkarma davranışına ilişkin destekleyici ve yapıcı ses çıkarma davranışlarını şu şekilde açıklamak mümkündür (Maynes ve Podsakoff, 2014: 91-92; Şener vd., 2018:168-169):

Destekleyici Ses Çıkartma: Bu boyutta, işle ilgili değerli görülen politikalar, programlar ve amaçlar gibi faktörlerin desteklendiğinin gönüllü ifade edilmesi esastır. İş ile ilgili politika ve programların haksız bir şekilde eleştirilmesi halinde, işgörenler savunma amaçlı konuşma gerçekleştirmekte ve görüşlerini ifade etmektedirler.

Yapıcı Ses Çıkartma: Bu boyutta, iş ortamındaki organizasyonel fonksiyonlarda değişikliği gerçekleştirmeye yönelik görüşlerin ifade edilmesi söz konusudur. Bu konudaki bilgi, düşünce ve görüşler gönüllü olarak ifade edilir. Bu davranış şeklinde işgörenler, işlerin yapılmasıyla ilgili yeni veya iyileştirilmiş yöntemlere yönelik önerilerini, mevcut çalışma yöntemlerindeki problemlere yönelik çözümleri ve sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik fikirlerini paylaşmaktadır.

1.3. Literatür Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Ulusal ve uluslararası literatürde psikolojik sözleşme üzerine birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Literatürde psikolojik sözleşme ile *örgütsel bağlılık* (Sturges vd., 2005; McDonald ve Makin, 2000; Karcıoğlu ve Türker, 2010; Mimaroglu Özgen ve Özgen, 2010), *personel güçlendirme* (Paul vd., 2000; Doğan ve Demiral, 2009), *iş tatmini* (Knights ve Kennedy, 2005; Rayton ve Yalabık, 2014; Dikili ve Bayraktaroğlu, 2013; Özler ve Ünver, 2012), *örgütsel sinizm* (Johnson ve O’Leary-Kelly, 2003; Bashir ve Nasir, 2013; Torun ve Üçok, 2014; Aslan ve Boylu, 2014), *örgütsel adalet* (Kickul vd., 2001; Tekleab vd., 2005; Selekler, 2007; Erdem, 2016), *örgütsel güven* (Robinson, 1996; Yılmaz, 2012; Mimaroglu Özgen, 2010), *örgütsel özdeşleşme* (Epitropaki, 2013; Topçu, 2015; Akyüz, 2014), *örgütsel sessizlik* (Örücü ve Uzun, 2018; Köksal vd., 2018) konuları arasındaki ilişkilere yönelik çalışmaların olduğu görülmektedir.

Knights ve Kennedy (2005) tarafından yapılan araştırmada psikolojik sözleşme alt boyutlarından işlemsel psikolojik sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda çalışanlarda iş tatmini azalmakta iken, ilişkisel psikolojik sözleşmelerin ihlal edilmesi durumunda işgörenlerin örgütsel bağlılığı zedelenmektedir.

Literatürde ses davranışına yönelik birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Ses çıkarma davranışı ile lider üye etkileşimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda pozitif yönlü ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir (Botero ve Van Dyne, 2009; Cheng vd., 2013; Palalar Alkan ve Çankır, 2016). Otantik liderlik ile ses çıkartma davranı-

şının bir arada incelendiği bir çalışmada, adalet iklimi, pozitif ruh hali ve lider-üye etkileşiminin aracılık rolünün ses çıkartma davranışı ile güçlü bir bağ oluşturduğu görülmektedir (Hsiung, 2012). Ses çıkarma davranışının yöneticiye güveni olumlu yönde etkilediği (Gao vd., 2011) ve bu ilişkide psikolojik rahatlığın aracılık rolü olduğu (Derin, 2017) sonucuna ulaşılmıştır. İşgörenlerde ses çıkarma davranışı ile psikolojik rahatlık üzerine yapılan çalışmada takım işbirliğinin aracılık etkisi incelenmiş ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir (Yener, 2017). Çankır (2016) tarafından yapılan çalışmada pozitif ses çıkarma davranışı ile örgütsel güven ve lider üye etkileşimi arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde psikolojik sözleşme ile pozitif ses çıkarma davranışı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Kurumun psikolojik sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmemesi (Morrison ve Robinson, 1997: 228) şeklinde tanımlanan psikolojik sözleşme ihlali ile pozitif ses çıkarma davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çankır (2016:8) tarafından yapılan çalışmada psikolojik sözleşme ihlali ile pozitif ses çıkarma davranışı alt boyutlarından; destekleyici ses davranışı ile negatif yönlü ve %15 düzeyinde, yapıcı ses ile negatif yönlü %26 düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ceng (2011) tarafından bilgi emekçilerine yönelik yapılan çalışmada da, psikolojik sözleşme ihlalinin işgörenlerin ses davranışı üzerinde negatif etkisi olduğu saptanmıştır. Literatürde psikolojik sözleşme alt boyutlarından işlemsel ve ilişki psikolojik sözleşmenin pozitif ses davranışı üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma da yer almamaktadır. Bu çalışma, psikolojik sözleşme ve pozitif ses davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Literatürde bu eksikliği gidermek amacıyla aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Psikolojik sözleşme ile işgörenlerde ses davranışı arasında ilişki vardır.

Hipotez 2: İşlemsel ve İlişkisel psikolojik sözleşme, işgörenlerin pozitif ses davranışlarından destekleyici ses davranışı üzerinde etkilidir.

Hipotez 3: İşlemsel ve İlişkisel psikolojik sözleşme, işgörenlerin pozitif ses davranışlarından yapıcı ses davranışı üzerinde etkilidir.

2. Metodoloji

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca araştırmanın kapsamı içerisinde yer alan örneklem ve veri toplama araçları tanıtılmaktadır. Alan araştırması sonucu elde edilen verilerin analizi ve sonuçlarına da bu bölümde yer verilmektedir.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, psikolojik sözleşme ile işgörenlerin pozitif ses davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca psikolojik sözleşme alt boyutları olan işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşmenin pozitif ses çıkarma davranışı üzerindeki etkisi de ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amaçlarına ulaşmak için alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasında, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Psikolojik sözleşmeyi ölçmek amacıyla, Millward ve Hopkins (1998) tarafından geliştirilen psikolojik sözleşme ölçeği kullanılmıştır. İşgörenlerin pozitif ses davranışlarını belirlemek için ise, Maynes ve Podsakoff, P. M. (2014) tarafından geliştirilen ses davranışı ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırmada belirlenen hipotezlerin test edilmesinde korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların görüşlerini belirlemek amacıyla betimsel istatistik verilerine yer verilmiştir.

2.2. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmada örneklem olarak, Türkiye’de bir ilde kamu kuruluşunda güvenlik hizmetlerinde faaliyet gösteren işgörenler ele alınmıştır. Örneklem grubunda yer alan işgörelere 200 anket formu dağıtılmıştır. Anket formlarından 170 tanesi analize uygun bir şekilde geri dönmüştür. Araştırma, sadece bir ilde çalışan güvenlik görevlilerini kapsadığı için genelleme yapma iddiasında değildir. Bu durum araştırmanın temel kısıtını oluşturmaktadır.

Araştırma için nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yaş, öğrenim düzeyi, gelir düzeyi vb. gibi demografik bilgilere yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde psikolojik sözleşmeye ilişkin bilgilerin toplandığı ölçekten yararlanılmıştır. Üçüncü bölümde ise pozitif ses çıkarma davranışına yönelik ölçek yer almaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili bilgiler şu şekildedir.

Psikolojik Sözleşme Ölçeği: Millward ve Hopkins (1998) tarafından geliştirilmiştir. Mimaroglu (2008) tarafından yapılan araştırmada Türkçe’ye çevrilmiştir. Ölçek 17 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte ilk 10 ifade işlemsel psikolojik sözleşmeye yönelik, 7 ifade ise ilişkisel psikolojik sözleşmeye yönelik ifadelerdir. Bu çalışmada orijinal ölçekte yer alan psikolojik sözleşme boyutları aynen kullanılmış ve hipotezler bu boyutlar üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçekte yer alan ifadeler için 5’li likert ölçeği kullanılmış olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum’ u ifade eden skaladan meydana gelmektedir.

Pozitif Ses Davranışı Ölçeği: Ölçek Maynes ve Podsakoff (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte işgörenlerin pozitif ses davranışına yönelik 10 ifade yer almaktadır. Ölçekte ilk 5 ifade destekleyici ses boyutunu, diğer 5 ifade ise yapıcı ses boyutunu oluşturmaktadır. Pozitif ses davranışı ölçeği Çankır (2016) tarafından Türkçe literatüre kazandırılmış, geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Ölçekte 5'li likert ölçeği kullanılmış olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum'u ifade etmektedir. Bu çalışmada pozitif ses çıkarma davranışı orijinal ölçeğinde yer alan boyutlar kullanılarak hipotezler test edilmiştir.

2.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler IBM SPSS 21.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma amacına yönelik oluşturulan hipotezler %95 güven aralığında test edilmiştir.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaş, öğrenim durumu, medeni durum vb. gibi demografik özelliklerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		N	(%)	Demografik Özellikler		N	(%)
Yaş	25 yaş ve altı	66	38,8	Gelir Durumu	4500-5000 TL	27	15,9
	26-31 yaş arası	77	45,3		5001-5500 TL	89	52,4
	32-37 yaş arası	19	11,2		5501-6000 TL	15	8,8
	38 Yaş ve üzeri	8	4,7		6001-6500 TL	11	6,5
			6501 TL üzeri		28	16,5	
Öğrenim Durumu	Lise	83	48,8	Medeni Durum	Evli	83	48,8
	Önlisans	66	38,8		Bekâr	87	51,2
	Lisans	21	12,4				
Mesleki Kıdem	1-4 Yıl	78	45,9	Kurumdaki Çalışma Yılı	1 Yıl	11	6,5
	5-8 Yıl	72	42,4		2 Yıl	47	27,6
	9-12 Yıl	15	8,8		3 Yıl	43	25,3
	13 yıl ve üzeri	5	2,9		4 Yıl	36	21,2
					5 Yıl ve Üzeri	33	19,4
TOPLAM		170	100,0	TOPLAM		170	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılanların yaş dağılımında en yüksek oran 26-31 yaş arasındaki kişilerdir. Gelir dağılımında yaklaşık %52'lik kısım 5001-5500 TL arasında aylık gelire sahiptir. Araştırmaya katılanların yaklaşık %49'u lise mezunudur. Medeni durum incelendiğinde, evli ve bekârlar arasında birbirine yakın oranlar mevcuttur. Katılımcıların mesleki kıdemlerine bakıldığında, yaklaşık % 46'sı 1 ile 4 yıl arasında kıdeme sahiptir. Şu anda çalıştığı kurumda en yüksek orana 2 yıldır mevcut kurumlarında çalışanlar katılımcılar sahiptir.

Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Psikolojik sözleşmeye yönelik ifadelerin güvenilirlik analizi değeri (Cronbach's Alpha) %80 çıkmıştır. Araştırmaya katılan kamu kurumu güvenlik çalışanlarının pozitif ses davranışını belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) %89 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Her iki ölçeğin güvenilirlik değeri oldukça yüksek düzeydedir.

Tablo 2. Psikolojik Sözleşme Ölçeği Betimsel İstatistiği

Psikolojik Sözleşme	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
İşlemsel Psikolojik Sözleşme	170	1,00	5,00	3,40	0,71
İlişkisel Psikolojik Sözleşme	170	1,00	5,00	3,43	0,74
Psikolojik Sözleşme (Genel)	170	1,00	5,00	3,41	0,65

Tablo 2'de yer alan betimleyici istatistikî bilgilere göre, psikolojik sözleşme alt boyutlarından işlemsel psikolojik sözleşme boyutunun ortalama değeri 3,40 çıkmıştır. 5'li likert ölçeğinde ortalama değer 3 olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılanların işlemsel psikolojik sözleşme değerlerinin ortanın biraz üzerinde (3,40) olduğu görülmektedir. İlişkisel psikolojik sözleşme boyutu istatistikî verileri incelendiğinde, bu boyuta yönelik değer de, işlemsel psikolojik sözleşme gibi orta değer biraz üzerinde (3,43) olduğu görülmektedir. Genel olarak psikolojik sözleşme değeri incelendiğinde, bu değer de (3,41) orta değer üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kamu kurumu güvenlik görevlilerinin kurumları ile psikolojik sözleşme değerlerini benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 3. Pozitif Ses Davranışı Ölçeği Betimsel İstatistiği

Pozitif Ses Davranışı	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Destekleyici Ses Davranışı	170	1,00	5,00	3,65	0,72
Yapıcı Ses Davranışı	170	1,00	5,00	3,72	0,84
Pozitif Ses Davranışı (Genel)	170	2,00	5,00	3,69	0,69

Tablo 3'te yer alan pozitif ses davranışı alt boyutlarından, destekleyici ses davranışına yönelik istatistikî veriler incelendiğinde ortalamanın 3,65 olduğu görülmektedir. 5'li likert ölçeğinde orta değer 3 olduğu düşünüldüğünde, destekleyici ses davranışının ortanın üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan güvenlik personelinin, kurumun amaç ve politikalarını destekleyici ifadelerde buldukları anlaşılmaktadır. Pozitif ses davranışı boyutlarından yapıcı ses davranışına yönelik betimsel istatistikî değer ise 3,72'dir ve orta değer üzerinde. Kamu kurumu

güvenlik çalışanlarının, kurumlarındaki fonksiyonel değişiklikler konusunda yapıcı fikirlerini kurum amirleri ile paylaşma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın amacına yönelik geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bilgiler ve hipotezlere ilişkin sonuçlar aşağıda tablolar ile belirtilmektedir.

Hipotez 1: Psikolojik sözleşme ile işgörenlerde ses davranışı arasında ilişki vardır.

Araştırmaya katılan kamu güvenlik çalışanlarının psikolojik sözleşme boyutları ile pozitif ses davranışı arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda ortaya çıkan ilişki düzeyi aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 4. Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi Tablosu

Pearson Korelasyon	<i>Pozitif Ses Davranışı</i>	<i>Destekleyici Ses Davranışı</i>	<i>Yapıcı Ses Davranışı</i>
<i>Psikolojik Sözleşme</i>	,470**	,460**	,380**
<i>İşlemsel Psikolojik Sözleşme</i>	,362**	,415**	,241**
<i>İlişkisel Psikolojik Sözleşme</i>	,499**	,406**	,476**

* Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır. **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Hipotez 1'e yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda, psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasında pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sözleşme düzeyi pozitif ses davranışını %47 oranında artırmaktadır. Psikolojik sözleşme alt boyutlarının, pozitif ses davranışı ve alt boyutları ile anlamlı derecede ve pozitif yönlü ilişkili olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi sonucunda hipotez 1 **KABUL** edilmiştir.

Hipotez 2: İşlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşme, işgörenlerin pozitif ses davranışlarından destekleyici ses davranışı üzerinde etkilidir.

Araştırmaya katılan kamu güvenlik personelinin, işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşme düzeylerinin, pozitif ses davranışı alt boyutlarından destekleyici ses davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 5. Hipotez 2'ye Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Destekleyici Ses Davranışı						
Bağımsız Değişkenler	R ²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>İşlemsel Psikolojik Sözleşme</i>	0,212	22,446**	0,273	3,165	0,002**	2,060
<i>İlişkisel Psikolojik Sözleşme</i>			0,237	2,887	0,004**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Çoklu regresyon modelinde, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi ile belirlenmektedir. Genellikle 1,5 – 2,5 civarında bir Durbin-Watson testi değeri otokorelasyon olmadığını göstermektedir (Öztürk, 2006: 267). Çoklu doğrusal regresyon analizi Durbin-Watson değerleri incelendiğinde bu değer aralığına yakın (2,060) olduğunu söylemek mümkündür. Regresyon modelinde, R² değerinin 0,212 olduğu görülmektedir. Pozitif ses davranışı alt boyutlarından destekleyici ses davranışının yaklaşık %21' lik kısmı, psikolojik sözleşme alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, işlemsel psikolojik sözleşme boyutundaki 1 birimlik artışın destekleyici ses davranışında 0,273 oranında artışa neden olduğu, ilişkisel psikolojik sözleşme boyutundaki 1 birimlik artışın ise 0,237 oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir. Psikolojik sözleşme alt boyutlarının destekleyici ses davranışı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşıldığı için hipotez 2 **KABUL** edilmektedir.

Hipotez 3: İşlemsel ve İlişkisel psikolojik sözleşme, işgörenlerin pozitif ses davranışlarından yapıcı ses davranışı üzerinde etkilidir.

Psikolojik sözleşme alt boyutlarından işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşme düzeylerinin, pozitif ses davranışı alt boyutlarından yapıcı ses davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 6. Hipotez 3'e Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Yapıcı Ses Davranışı						
Bağımsız Değişkenler	R ²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>İşlemsel Psikolojik Sözleşme</i>	0,229	24,776**	-0,074	-0,743	0,459	2,167
<i>İlişkisel Psikolojik Sözleşme</i>			0,577	6,082	0,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6’da yer alan çoklu regresyon modelinde, Durbin-Watson değerinin 2,167 olduğu görülmektedir. Durbin-Watson değerinin 1,5 – 2,5 aralığında olması, otokorelasyon olmadığını göstermektedir (Öztürk, 2006: 267). Çoklu regresyon modelinde, R² değerinin 0,229 olduğu görülmektedir. Pozitif ses davranışı alt boyutlarından yapıcı ses davranışının yaklaşık %23’ lük kısmı, psikolojik sözleşme alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, işlemsel psikolojik sözleşmenin istatistiksel olarak ($p=0,459$) yapıcı ses davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemektedir. İlişkisel psikolojik sözleşme boyutundaki 1 birimlik artışın yapıcı ses davranışında 0,577 oranında artışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 6’da yer alan çoklu regresyon modeline göre hipotez 3 **KABUL** edilmiştir.

Değerlendirme Ve Sonuç

İşgörenler ile kurumu arasında, sözlü veya yazılı olarak belirlenmemiş, karşılıklılık esasına dayalı örtülü anlaşmalar psikolojik sözleşme olarak ifade edilmektedir. İşgörenlerin içerisinde buldukları kuruma yönelik destekleyici ve yapıcı önerilerini ifade edebilmeleri ise pozitif ses davranışı olarak değerlendirilmektedir. Psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasındaki ilişkiyi araştıran bu çalışma sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

İşgörenlerin psikolojik sözleşmeye yönelik ifadelerine verdikleri cevaplar üzerinden yapılan betimsel istatistik analizi sonucunda ortalama değer üzerinde sonuç elde edilmiştir. Örneklem grubunda yer alan işgörenlerin kurumları ile aralarında psikolojik sözleşmenin varlığından söz etmek mümkündür. İşgörenlerin kurumlarına yönelik destekleyici ve yapıcı önerilerini paylaşabildikleri pozitif ses davranışına yönelik betimsel istatistik değerleri de ortalamanın üzerindedir.

Psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Psikolojik sözleşme alt boyutları olan işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı alt boyutları olan destekleyici ve yapıcı ses davranışı arasında da pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda en yüksek korelasyonun ilişkisel psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasında olduğu görülmektedir.

Psikolojik sözleşme alt boyutları olan işlemsel ve ilişkisel psikolojik sözleşmenin, pozitif ses davranışı alt boyutlarından destekleyici ses davranışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Psikolojik sözleşme alt boyutları destekleyici ses davranışını pozitif yönde etkilemektedir.

Pozitif ses davranışı alt boyutlarından yapıcı ses davranışı üzerinde psikolojik ses davranışı boyutlarının etkisinin incelendiği regresyon analizi de anlamlı

sonuçlar vermiştir. İlişkisel psikolojik sözleşmenin yapıcı ses davranışı üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu, işlemsel sözleşmenin ise yapıcı ses davranışını etkilemediği görülmektedir.

İşgörenlerin kurumlarının başarısı için destekleyici ve yapıcı önerilerini paylaşabilmeleri son derece önemlidir. Kurumun amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için, ürün ve hizmet üretiminde anahtar rol oynayan işgörenlerin görüş ve önerilerine ihtiyacı vardır. Önerilerine değer verilmeyen, kurum içerisinde meydana gelebilecek sorunlar ile ilgili görüşleri alınmayan işgörenler, zamanla sessizlik duygusuna kapılmakta ve pozitif ses davranışında bulunmamaktadırlar. Organizasyonların başarısı için çok önemli olan pozitif ses davranışının gerçekleştirilebilmesi için, kurum içerisinde gerekli mekanizmalar oluşturulmalı ve işgörenlerin görüşleri değerlendirilmelidir. Açık iletişim sistemleri ve işgörenler ile bilgi alışverişlerinin olduğu toplantılarda çalışanların görüşlerine yer verilmelidir. Organizasyonun geleceği ile ilgili faydalı bilgileri paylaşan işgörenler ödüllendirilmelidir.

Psikolojik sözleşme ile pozitif ses davranışı arasındaki ilişkiyi araştıran, psikolojik sözleşme unsurlarının yapıcı ve destekleyici ses davranışı üzerindeki etkisini araştıran bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu çalışmanın, gerek iş dünyasına gerekse akademik çalışanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sonraki araştırmalara öneri olarak, daha geniş bir örneklem ile kamu ve özel sektör arasında karşılaştırma yaparak bu konunun araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı açıktır. Ayrıca çalışanların pozitif ses davranışında bulunabilecekleri örgütsel iklim ve örgütsel kültüre ilişkin araştırmalarında ilgili alan yazın için katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, N. E. (2014), *Psikolojik Sözleşme ile Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki: Ankara PTT Başmüdürlüğü Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi.
- ARMSTRONG, M., & Taylor, S. (2014), *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*, United Kingdom: Kogan Page Publishers.
- ASLAN, F. K. & Boylu, Y. (2014), "Örgütsel Sinizm ve Psikolojik Sözleşme İhlali Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Journal of Recreation and Tourism Research*, 1(2), ss. 33-45.
- AYDIN, R. (2016), *Otel İşletmelerinde Psikolojik Sözleşmeler ve İşgörenlerin İşe Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi: Antalya 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- BASHIR, S., & Nasir, M. (2013), "Breach of Psychological Contract, Organizational Cynicism and Union Commitment: A Study of Hospitality Industry in Pakistan", *International Journal of Hospitality Management*, 34, pp. 61-65.

- BAŞARAN, R. (2016), *Çalışanların Örgütsel Tutum ve Davranışlarının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Psikolojik Sözleşmelerin Aracılık Rolü*, (Doktora Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- BOTERO, I. C., & Van Dyne, L. (2009), "Employee Voice Behavior: Interactive Effects of LMX and Power Distance in The United States and Colombia", *Management Communication Quarterly*, 23(1), pp. 84-104.
- BRINSFIELD, C. T., Edwards, M. S. & Greenberg, J. (2009), "Voice and Silence in Organizations: Historical Review And Current Conceptualizations", *Voice And Silence in Organizations*, 1, pp. 1-33.
- CENG, C. Y. (2011), *Research on The Impact of Knowledge Workers' Psychological Contract Violation on their Voice Behavior*, (Master Thesis) China: South China University of Technology.
- CHENG, J. W., Lu, K. M., Chang, Y. Y., & Johnstone, S. (2013), "Voice Behavior and Work Engagement: The Moderating Role of Supervisor-Attributed Motives", *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 51(1), pp. 81-102.
- CONSTANTIN, E. C. & Baias, C. C. (2015), "Employee Voice Key Factor in Internal Communication", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, pp. 975-978.
- CONWAY, N., & Briner, R. B. (2005), *Understanding Psychological Contracts at Work: A Critical Evaluation of Theory and Research*, New York: Oxford University Press.
- ÇANKIR, B. (2016), "Çalışanlarda Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Nasıl Oluşur? Örgütsel Güven, Psikolojik Sözleşme İhlali, Lider-Üye Etkileşimi ile Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), ss. 1-12.
- DERİN, N. (2017), "İşyerinde Kişiler Arası Güven ile İşgören Sesliliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), ss. 51-68.
- DETERT, J. R., & Burris, E. R. (2007), "Leadership Behavior and Employee Voice: is The Door Really Open?", *Academy of Management Journal*, 50(4), pp. 869-884.
- DİKİLİ, A., & Bayraktaroğlu, S. (2013), "Psikolojik Sözleşme ile İş Tatmini İlişkinine Yönelik Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), ss. 205-227
- DOĞAN, S., & Demiral, Ö. (2009), "Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirme ve Psikolojik Sözleşmenin Etkisine İlişkin Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), ss. 47-80.
- EPITROPAKI, O. (2013), "A Multi-Level Investigation of Psychological Contract Breach and Organizational Identification through the Lens of Perceived Organizational Membership: Testing A Moderated-Mediated Model", *Journal of Organizational Behavior*, 34(1), pp. 65-86.
- ERDEM, H. (2016), "Özel Banka Çalışanlarında Psikolojik Sözleşme İhlalleri İle Örgütsel Adalet Etkileşimi: Elazığ İlinde Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), ss. 1-18.
- ERYEŞİL, K. (2018), *Algılanan Örgütsel Adaletin Örgütsel Muhalefet Üzerindeki Etkisinde Çalışan Sesliliğinin Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.

- FREESE, C., Schalk, R., & Croon, M. (2011), "The Impact of Organizational Changes on Psychological Contracts: A Longitudinal Study", *Personnel Review*, 40(4), pp. 404-422.
- GAO, L., Janssen, O., & Shi, K. (2011), "Leader Trust and Employee Voice: The Moderating Role of Empowering Leader Behaviors", *The Leadership Quarterly*, 22(4), pp. 787-798.
- HIRSCHMAN, A. (1970), *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and State*, Cambridge: Harvard University Press.
- HSIUNG, H. H. (2012), "Authentic Leadership and Employee Voice Behavior: A Multi-Level Psychological Process", *Journal of Business Ethics*, 107(3), pp. 349-361.
- JOHNSON, J. L., & O'Leary-Kelly, A. M. (2003), "The Effects of Psychological Contract Breach and Organizational Cynicism: Not all Social Exchange Violations are Created Equal", *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), pp. 627-647.
- KALAYCI, Ş., (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (3.Baskı), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- KARCIOĞLU, F., & Türker, E. (2010), "Psikolojik Sözleşme ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), ss. 121-140.
- KICKUL, J. R., Neuman, G., Parker, C., & Finkl, J. (2001), "Settling the Score: The Role of Organizational Justice in the Relationship between Psychological Contract Breach and Anticitizenry Behavior", *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 13(2), pp. 77-93.
- KNIGHTS, J. A., & Kennedy, B. J. (2005), "Psychological Contract Violation: Impacts on Job Satisfaction and Organizational Commitment among Australian Senior Public Servants", *Applied HRM Research*, 10(2), pp. 57-72.
- KOTTER, J. P. (1973), "The Psychological Contract: Managing the Joining-Up Process", *California Management Review*, 15(3), pp. 91-99.
- KÖKSAL, K., Eroğluer, K., & Yapar, H. (2018), "Psikolojik Sözleşme İhlalinin Yenilikçi Davranışa Etkisi: Örgütsel Sessizliğin Rolü: Savunma Sanayinde Bir Uygulama", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, ss. 687-696.
- LEVINSON, H., Price, C. R, Munden, K. J. Mandl, H. J. & Solley, C. M. (1962), *Men, Management and Mental Health*, Boston: Harvard University Press.
- MAYNES, T. D., & Podsakoff, P. M. (2014), "Speaking More Broadly: An Examination of the Nature, Antecedents, and Consequences of An Expanded set of Employee Voice Behaviors", *Journal of Applied Psychology*, 99(1), pp. 87-112.
- Mc DONALD, D. J., & Makin, P. J. (2000), "The Psychological Contract, Organisational Commitment and Job Satisfaction of Temporary Staff", *Leadership & Organization Development Journal*, 21(2), pp. 84-91
- MILLWARD, L. J., & Brewerton, P. M. (1999), "Contractors and Their Psychological Contracts", *British Journal of Management*, 10(3), pp. 253-274.
- MILLWARD, L. J., & Hopkins, L. J. (1998), "Psychological Contracts, Organizational and Job Commitment", *Journal of Applied Social Psychology*, 28(16), pp. 1530-1556.
- MİMAROĞLU, H. (2008), *Psikolojik Sözleşmenin Personelin Tutum ve Davranışlarına Etkileri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.

- MİMAROĞLU ÖZGEN, H. (2010), “Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının Güven Üzerindeki Etkileri: Sivas İli Kamu Sağlık Personeli Üzerinde Bir Araştırma”, *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 20-22 Mayıs 2010, Adana, ss. 747- 759.
- MİMAROĞLU ÖZGEN, H., & Özgen, H. (2010), “Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının İş Tatmini Örgütsel Bağlılık ve işten Ayrılma Niyetine Etkileri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), ss. 1-19.
- MORRISON, E. W. (2014), “Employee Voice and Silence”, *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*. 1(1), pp. 173-197.
- MORRISON, E. W., & Robinson, S. L. (1997), “When Employees Feel Betrayed: A Model of How Psychological Contract Violation Develops”, *Academy of Management Review*, 22(1), pp. 226-256.
- ÖRÜCÜ, E., & Uzun, İ.(2018), “Psikolojik Sözleşme İhlal Algısının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi* 19 (41), ss. 141-160.
- ÖZLER, D. E., & Ünver, E. (2012), “Psikolojik Sözleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), ss. 325-351.
- ÖZTÜRK, E. (2006), Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli, İçinde: Ş.Kalaycı (Ed), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım Ankara, ss. 259-269.
- PALALAR Alkan, D., & Çankır, B. (2016), “Lider Üye Etkileşiminin Pozitif Ses Çıkartma Davranışı Üzerindeki Etkisinde Dağıtım Adaletinin Aracılık Etkisi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 8(32), ss. 472-481.
- PAUL, R. J., Niehoff, B. P., & Turnley, W. H. (2000), “Empowerment, Expectations, and The Psychological Contract—Managing The Dilemmas and Gaining The Advantages”, *The Journal of Socio-Economics*, 29(5), ss. 471-485.
- PREMEAUX, S. F., & Bedeian, A. G. (2003), “Breaking The Silence: The Moderating Effects of Self-Monitoring in Predicting Speaking up in The Workplace”, *Journal of Management Studies*, 40(6), pp. 1537-1562.
- QI, Y. & Ming-Xia, L. (2014), “Ethical Leadership, Organizational Identification And Employee Voice: Examining Moderated Mediation Process in The Chinese Insurance Industry”, *Asia Pacific Business Review*, 20(2), pp. 231-248.
- RAJA, U., Johns, G., & Ntalianis, F. (2004), The Impact of Personality on Psychological Contracts, *Academy of Management Journal*, 47(3), 350-367.
- RAYTON, B. A., & Yalabık, Z. Y. (2014), “Work Engagement, Psychological Contract Breach and Job Satisfaction”, *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), pp. 2382-2400.
- ROBINSON, S. L. (1996), “Trust and Breach of The Psychological Contract”, *Administrative Science Quarterly*, 41(4), pp. 574-599.
- ROBINSON, S. L., Kraatz, M. S., & Rousseau, D. M. (1994), “Changing Obligations and The Psychological Contract: A Longitudinal Study”, *Academy of Management Journal*, 37(1), pp. 137-152.
- ROUSSEAU, D. M. (1990), “New Hire Perceptions of Their Own and their Employer’s Obligations: A Study of Psychological Contracts”, *Journal of Organizational Behavior*, 11(5), pp. 389-400.

- ROUSSEAU, D. M. (2000), *Psychological Contract Inventory Technical Report*, Pittsburgh: Carnegie Mellon University.
- ROUSSEAU, D. M. (2004), "Psychological Contracts in The Workplace: Understanding The Ties that Motivate", *Academy of Management Perspectives*, 18(1), pp. 120-127.
- ROUSSEAU, D. M., & McLean Parks, J. (1993), "The Contracts of Individuals and Organizations", *Research in Organizational Behavior*, 15, pp. 1-43.
- SELEKLER, Z. O. (2007), *Öğretmenlerde Örgütsel Adalet ve Psikolojik Sözleşme İhlal Algısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- STURGES, J., Conway, N., Guest, D., & Liefoghe, A. (2005), "Managing The Career Deal: The Psychological Contract as A Framework for Understanding Career Management, Organizational Commitment and Work Behavior", *Journal of Organizational Behavior*, 26(7), pp. 821-838.
- ŞENER, E., Çetinkaya, F. F., Yüksel, A. N., & Akkoca, Y. (2018), "Pozitif Ses Çıkartma Davranışının Öncülü Olarak İletişim Doyumu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), ss. 165-175.
- TAMBAY, A. (2018), *İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Psikolojik Sözleşmenin Aracılık Rolü: Çimento Sektöründe Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- TEKLEAB, A. G., Takeuchi, R., & Taylor, M. S. (2005), "Extending The Chain of Relationships among Organizational Justice, Social Exchange, and Employee Reactions: The Role of Contract Violations", *Academy of Management Journal*, 48(1), pp. 146-157.
- TOPALOĞLU, H., & Arastaman, G. (2017), "Örgütlerde Psikolojik Sözleşme Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme", *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), ss. 25-36.
- TOPÇU, M. K. (2015), *Çalışanların Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Psikolojik Sözleşme Algısının Rolü*, (Doktora Tezi), Ankara: TC Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- TORUN, A., & Üçok, D. (2014), "Tükenmişliği Etkileyen Olumsuz Tutum ve Beklentiler: Sinik Tutum ve Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), ss. 231-250
- VAN Dyne, L., Ang, S., & Botero, I. C. (2003), "Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs", *Journal of Management Studies*, 40(6), pp. 1359-1392.
- YENER, S. (2017), "Psikolojik Rahatlık Algısının İşgören Sessizliği ve Takım İşbirliği Arasındaki İlişkide Aracı Değişken Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), ss.187-204.
- YILMAZ, A. (2012), *Psikolojik Sözleşme ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişkinin Analizi: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ZHOU, J., Plaisent, M., Zheng, L., & Bernard, P. (2014), "Psychological Contract, Organizational Commitment and Work Satisfaction: Survey of Researchers in Chinese State-Owned Engineering Research Institutions", *Open Journal of Social Sciences*, 2(9), pp. 217-225.

I. BALKAN SAVAŞI'NIN DOĞU HAREKÂT ALANINDA OSMANLI ŞARK ORDUSU'NUN HARP TARİHİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

Serdar Cem SEDİROĞLU¹

Geliş: 01.01.2019 / Kabul: 06.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.506357

Öz

Balkan Savaşı'nın meydana gelmeyeceğine dair gerek ulusal, gerekse uluslararası basının Osmanlı kamuoyunu yanlış yönlendirme faaliyetleri Osmanlı Devleti bürokrasisinde netice vermiş, bu yanlış algı ortamında Osmanlı Ordusu çok kısa zaman sonra vuku bulacak bir savaşa oldukça hazırlıksız yakalanmıştır. Söz konusu savaşta Osmanlı Devleti, ilk olarak 14.yüzyılda ayak bastığı ve belki de imparatorluk olmasında temel güç kaynağını teşkil eden bir coğrafyayı kaybettiği gibi, aynı zamanda bu bölgede kendisiyle manen güçlü bir bağı olan nüfus kitlesini de kaderi ile baş başa bırakmıştır. Osmanlı açısından Balkan coğrafyasında kaybedilen bu harplerin nedenleri arasında dini, siyasi, ekonomik faktörlerin önemi muhakkaktır. Fakat askerî alanda yapılan hatalar, bu hazin neticenin bir diğer önemli nedenidir. Balkan Savaşı'nın arifesinde başta yığınaklanma konusunda yanlış yapılması, askerî eğitimin göz ardı edilmesi, teçhizat, donanımsal noksanlar, ordu içi politizasyonun yansımalarının devam etmesi ve harp prensiplerine yeterince riayet edilmemesi sonucunda yüzyıllardır hüküm sürülen çok önemli bir coğrafya kaybedilmiştir. Üstelik nüfus hareketleri ile bölgenin demografik yapısı da değişmiştir. Osmanlı için "Balkan Faciası" olarak hatırlanacak olan ve Balkanların siyasî haritasını önemli ölçüde değiştiren Balkan Savaşları, yaptığı etkiler ile bir açıdan I. Dünya Savaşı'nın hazırlayıcısı olmuştur. Bu makalede I. Balkan Savaşı'nın Doğu harekât alanı "teşkilat-teçhizat-silah-tefekkürat-talim-harp prensipleri" ana ekseninde ele alınarak askerî tarih açısından bulgular ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Balkan Savaşı, Osmanlı Ordusu, Şark Ordusu, Harp Tarihi, Doğu Harekât Alanı.

1 Dr., Millî Savunma Bakanlığı, serdar.cem.@hotmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4687-995X>.

**ANALYSIS OF THE OTTOMAN EASTERN ARMY IN THE EAST
OPERATION AREA OF THE FIRST BALKAN WAR, IN THE CONTEXT
OF WAR HISTORY**

Abstract

The misdirection acts of both national and international press for the Ottoman public opinion about that the Balkan War would not occur had succeeded in the bureaucracy area of the Ottoman State and in this misperception atmosphere, the Ottoman Army was caught very unprepared for a war that would take place very soon. In this unprepared war, the Ottoman State left its geographical position that firstly arrived in the 14th century, and perhaps that was the main source of its power, and also in this region, Ottoman State left a mass of population which owning a very strong moral connection with themselves. In terms of Ottoman, amidst the causes of these wars that had been lost in Balkan geography; the importance of religious, political and economic factors is doubtless. But the wrongs those made in the military area have another important cause of this distressing result. On the eve of the Balkan War, crucial geography which has been ruling for centuries was lost mainly due to wrong military force concentration, also the ignorance of military education, equipment, hardware deficiencies, reflections of intra-military politics and insufficient compliance with war principles. Moreover, by population movements, demographic structure of the region had also changed. The Balkan Wars, which would be remembered as the “the Balkan Tragedy” by the Ottomans, and which had significantly changed the political map of the Balkans, had been a preparation for a kind of World War I with its effects. In this article, the east operation area of the First Balkan War will be examined on the main axis of “organization equipment-guns-reflections-training-war principles” and findings that will be put forth in terms of military history.

Keywords: *I. Balkan War, The Ottoman Army, The Eastern Army, History of War, The East Operation Area.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin harp tarihi, onun, farklı coğrafyalarda yayılmış olması, harp sayısındaki fazlalık ve ayrıca şark ve garbın mücadele kavşağında olması gibi pek çok nedenden ötürü incelemeye değer bir alan olarak karşımıza çıkar. Öte yandan halifelğin Osmanlı'ya geçişiyle (genelde 1516 yılı kabul edilir) birlikte, gaza ve şehitlik anlayışını benimseyen Osmanlı Ordu Sistemi ile dünya harp tarihi farklı bir hal almış ve Osmanlı Ordusu, “asker ocağını peygamber ocağı” kabul eden bir ordu teşkilinden itibaren oldukça farklı bölgelerde savaşarak yeni bir dünya düzeni kurulmasında öncü olmuştur. Bu kadar mükemmel işleyen bir ordu siste-

mi; barutun bulunması, ateşli silahlara geçiş ve ordu sistemlerinin disiplinlerarası bir yaklaşımla yeniden ele alınmasını zorunlu kılan gelişmelere kendini adapte edememesi ile birlikte bünyesel güncellemesini başarı ile gerçekleştiremeyerek zamanla cephelerde gerilemeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, tarihinde en ağır kayıplara neden olan Karlofça Antlaşması (1699) ile başlayan gerileme süreci ile birlikte, bir zamanlar üç kıtada hüküm sürdüğü toprakları birer birer kaybetmeye başlamıştır. Yaklaşık iki yüz yıl süren gerileme döneminden sonra Osmanlı açısından tarihi anlamı oldukça büyük olan bir coğrafyanın kaybedilmesine neden olan gelişme ise Balkan Harpleri olmuştur.

Osmanlı Ordusu'nun Balkan Savaşlarında kendisinden beklenen neticeyi elde edememesinin nedenleri sadece mevcut durumdan kaynaklanmıyordu. Coğrafi keşifler ile başlayan Batı'nın zenginleşmesi, Avrupa ordularında barutun yaygın olarak kullanılması, silah türlerindeki gelişme ve yelkenli çağı ile birlikte askerî üstünlük zamanla Batılı devletlere geçmişti. Gerçi Batılı Devletler Osmanlı Devleti'ne karşı ittifaklarını oluşturmadan önce kendi aralarında üstünlük kurma adına çetin mücadeleler vermiş ve bu üstünlük kurma hırslarından en çok kendileri zarar görmüşlerdi (Archer vd., 2006: 203). Fakat Batılı Devletler dâhili ve komşu devletlerle olan sorunlarını bir nebze çözümleyince Osmanlı'ya karşı ittifak arayışlarına girişmişlerdir.

Batının bu arayışlarında dünyaya dayattığı “milliyetçilik anlayışı ve din”, en çok başvurdukları manipülasyon yöntemleri olmuştur. Bu araçlar ile Batı zamanla tüm Balkanları da etkilemiştir. 19. yüzyılda başlayan ulusalcılık ve bunun başta kültürel olmak üzere her alanda görülen yansımaları, Balkan uluslarını harekete geçirerek bağımsızlık savaşlarını başlatmıştır. Balkan uluslarının bağımsızlık mücadelelerinin ve Osmanlı mirasından daha fazla pay alma gayretlerinin getirdiği nihai nokta olan I. ve II. Balkan Savaşları, bu coğrafya için telafisi güç yıkımlara neden olmuş, savaş boyunca sivil halk çeşitli acılarla karşılaşarak düzenli ordulardan daha fazla kayıp vermiştir (Reed, 2006: 22, 25).

Gerçi Balkanlardaki ulusalcı akımlar sadece Osmanlı'yı değil Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi diğer devletleri de etkilemişti. Fakat Osmanlı'da beliren milliyetçi akımlar; 1804'te başlayan isyanlar ve 1812 Bükreş Antlaşması ile Sırpların bağımsızlık yolunda elde ettiği kazanımlar, arkasından 1821-1829 Yunan ayaklanmalarının “aktif ve silahlı eyleme dönüşmesiyle” birlikte diğer devletlerdeki milliyetçi ayaklanmalardan farklılık arz etmekte olup (Ortaylı, 2012: 13), adeta yaklaşmakta olan dünya savaşının katalizörü gibi etki yapmıştır.

Balkan Harpleri, tüm Balkan uluslarını etkileyen bir nevi küçük dünya savaşı olup gelecekteki tehlikeyi haber vermesi açısından oldukça önemlidir. Oldukça geniş bir sahada cereyan etmesi ve cephelerin oldukça farklı bölgelerde konumlanması sebebiyle bu çalışmada; Doğu Harekât Alanında Bulgar ordusuyla Osmanlı

ordusu arasında yaşanan muharebelerin II. Balkan Savaşı'na kadar olan döneminin harp tarihi açısından analizi yapılmış, yine askerî tarih araştırmalarında yeni bir yaklaşım öne süren Cevat Şayin'in "3T-teşkilat, teçhizat, tefekkürat" (Şayin, 2012: 58.) başlıklarına "silah, talim, harp prensipleri" konusu da ilave edilerek I. Balkan Savaşı'na yönelik yeni bir harp tarihi analizi yapılmıştır.

1. Harbin Başlangıcında Genel Siyasi ve Askerî Durum

20. yüzyıl başlarında Bulgaristan, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla kendisine verilen geniş hakların bir kısmının 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla geri alınmasından ve Makedonya ile taleplerinin arzu ettiği şekilde karşılanmamasından ötürü yeni bir statü peşinde idi (Reed, 2006: 24, 25). Balkanlarda Osmanlı aleyhine yaşanan gelişmeler de Büyük Bulgaristan ideali için fırsatlar sunmaktaydı. Zira Ruslar, 1905 Japon Savaşı'ndan sonra önceliklerini Balkanlara vermeye başlamıştı. Ayrıca Osmanlı'da 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasete ağırlığını koyması ve İstanbul'da yaşanacak hükümet değişiklikleri, 5 Ekim 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhaki, 13 Nisan 1909'daki 31 Mart Vakası devletin tüm kurumlarını oldukça etkilemiştir. Bu gelişmelere; 14 Nisan 1909 tarihli Ermenilerin Adana İsyanı, Balkanlar'da bir şekilde ayrılıkçı ulusları sevk ve idare becerisi gösteren II. Abdülhamid Han'ın 27 Nisan 1909'da tahtan indirilerek Sultan Reşad'ın tahta geçirilmesi, 1909-1911 Arnavutluk İsyanı, 3 Temmuz 1910 tarihli ve bir açıdan Balkan ulusların ittifakına zemin hazırlayan Kiliseler Kanunu, 1911 Yemen İsyanı ve 1911 Trablusgarp Savaşı eklenince (Görgülü, 2014: 3-4) artık Osmanlı'nın Balkanlardaki statüsü oldukça zayıflamış ve Balkan ulusları karşısında etkinliği iyice azalmıştır.

İşte Balkan uluslarının Osmanlı'ya karşı yeni bir mücadele için son derece elverişli fırsatların olduğu bu dönemde; 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan ve Ağustos 1912'de de Karadağ-Bulgaristan antlaşmaları imzalanmıştır. Balkan uluslarının kendi aralarında Osmanlı'nın mirasını paylaşmak için anlaştıkları bu günlerde dört Balkan Devleti 30 Eylül 1912'de Osmanlı'ya karşı seferberliklerini, Osmanlı Devleti ise 1 Ekim 1912'de söz konusu devletlere karşı seferberliğini ilan etmiştir (Çakmak, 2012: 86-87). Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne 8 Ekim 1912'de savaş ilan ederek İşkodra üzerine taarruza başlamasından (Görgülü, 2014: 5-6), yani yaklaşan Balkan Savaşı'nın ilk işaretinden (Uçarol, 2000: 428) sonra Osmanlı Devleti, İtalya ile olan savaşı sona erdirerek ağırlık merkezini Balkanlar'a ayırabilmek için İsviçre'de daha 12 Temmuz 1912'de her iki devlet arasında başlamış olan gizli barış görüşmelerini sonuçlandırarak 18 Ekim 1912'de Uşi Antlaşması'nı imzalamıştır (Uçarol, 2000: 429). Böylelikle Osmanlı Devleti bu cephedeki ordusunu Balkanlara kaydırma fırsatını yakalamıştır.

Osmanlı Devleti; İtalya ile olan savaşını sonlandırma girişimde bulunduğu sırada, seferberlik hazırlıklarını on beş günde tamamlayacağını düşünerek 16 Ekim 1912’de Bulgaristan ve Sırbistan’a, 18 Ekim’de ise Yunanistan’a harp ilan etmiştir (Görgülü, 2014: 6). Savaş başlamadan önce Osmanlı Ordusu’nun konuşlanması şu şekilde idi: Osmanlı Devleti’nin Trakya’da Doğu Ordusu yani 1’nci Ordu, Makedonya’da ise Batı Ordusu yani 2’nci Ordu bulunuyordu. Türk Kurmayları, Şark ve Garp Ordularının harekâtı için toplam on iki adet plan hazırlamıştı. Bu harekât planlarına göre Doğu Ordusu, 478.848 personel ile harbe katılması gerekliken, başka ülke topraklarında bulunan askerî birliklerini sevk edememesi, planladığı seferberliği gerçekleştirememesi gibi nedenlerden ötürü 115.000 kişilik personelle, Batı Ordusu ise planlanan 334.815 personel yerine 175.000 personelle Balkan Savaşı’na katılmak zorunda kalmıştır. Olası harekât planlarının ve seferberliğin uygun icra edilememesinden dolayı her iki ordu da toplam 290.000 askerle, diğer uluslarının yaklaşık 480.000 kişilik ordularına karşı harp etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı aleyhine olan bu duruma ek olarak ayrıca mevcut erlerin 1/8’inin tüfeği de yoktu (Görgülü, 2014: 5).

Bulgaristan’ın harekât planları ve kuvvetleri ise şöyleydi: Bulgar askerî birlikleri üç ordu halinde ve toplamda 288 tabur ile olası bir Balkan Savaşı için hazırlanmıştı. Bulgar Silahlı Kuvvetleri, Birinci ve Üçüncü Orduları ile Yıldız Dağları’nı aşarak Kırklareli-İstanbul istikametinde taarruz etmeyi, İkinci Ordu ile de Tunca ve Arda nehirleri arasından taarruz ederek Edirne’yi ele geçirmeyi planlamıştı. Bulgarların kendi planlarına göre belirlenen hedeflere 8 ayda ulaşacağı öngörülmüştü (Görgülü, 2014: 5-6).

Sırp Silahlı Kuvvetleri ise altı tümenlik Birinci Orduları ile Vrana üzerinden Vardar Havzası’na; bir Sırp, bir Bulgar tümeninden oluşan İkinci Ordusu ile Köstendil’den Vardar Havzası’nın doğusuna; dört tümeden oluşan Üçüncü Ordu ile bir koldan Kosova ile Makedonya devletlerinin sınırları boyunca uzanan Şar Dağlarına, diğer koldan ise Üsküp üzerine taarruz etmeyi planlamıştı. Yunan askerî birlikleri ise yedi tümen ve bir süvari tugayından ibaret üç kolordu seviyesindeki birliği ile Teselya üzerinden Selanik’e, bu kuvvetlerinden bir tümen ile Manastır istikametinde taarruz etmeyi planlamıştı. Karadağ askerî birlikleri de üç tümen ile İşkodra’ya, bir tümen ile de Üçüncü Sırp Ordusu ile beraber taarruz etmeyi planlamıştı (Görgülü, 2014: 6).

Osmanlı askerî birliklerinden Şark Ordusu Doğu Trakya’yı, Batı Ordusu ise Batı Trakya ve Batı Rumeli’yi savunmak için tertiplenmişti. Batı Ordusu’nun durumu Şark Ordusu’nun durumuna göre iyi durumda olup bu harekât alanında Manastır, İşkodra, Yanya ve Selanik’te ayrı bölgeleri savunmak için birlikler dağıtılmıştı (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 73).

Osmanlı Devleti daha 1877-78 Rus Savaşı’ndaki yenilgiden sonra Almanya’dan

gelen askerî heyetlerle birlikte ordunun savaş hazırlıklarının “planlama” yönüne daha fazla önem vermeye başlamış, bu kapsamda Osmanlı Genelkurmayı olası bir Balkan Harbi için savaş hazırlıklarına hız vererek seferberlik, yığınaklanma ve sefer (harekât) planlarını düzenlemiş (Er, 2014: 137) ve olası senaryolara karşı on bir savaş/harekât planı² yapmıştı. Bu planlardan ikisi Bulgarlara ilişkin olup, bir tanesi Bulgarlarla yalnız başına bir savaş planı, diğeri Bulgarlara Sırp ve Karadağ’ın da katılma ihtimalini göz önünde bulundurarak hazırlanan bir başka plandı. Osmanlı Kurmay Heyetinin Yunanistan’ın harbe katılacağını öngören bir planı henüz tamamlanmamıştı (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 78).

Başlangıçta değerlendirmeye alınmayan Yunanistan’ın da savaşa dâhil olmasıyla altmış dokuz taburluk bir askeri gücün Yunan Cephesi’ne sevk edilmesi durumu ortaya çıkmıştır (Akargün, 1992: 3-46). Osmanlı İmparatorluğu’nu temelden sarsan Balkan Harbi (Tunaya, 1988: 4) sırasında icra edilen harekât planı, taarruzu öngörerek birlik toplanmalarının daha ileride bir yerde yapılmasını kabul etmekteydi. Oysa Osmanlı Ordusu’nun zaman kazanıp seferberliğini sağlayarak Anadolu’dan gelecek birliklerin yeni sefer görev yerlerindeki görevlerine katılışına dek mevcut durumu koruyarak savunmaya devam etmesi ve Makedonya harekât bölgesine askeri birlik gönderilmeyerek Doğu Harekât Alanı’nın gerilerinde, Çorlu civarında askeri unsurların tertiplenmesi (Er, 2014: 143) rasyonel bir tercih olacaktı.

Ayrıca sefer planları barış döneminde harp oyunu, manevra ve tatbikatlarla gerçeklik durumu test edilmeliydi. Oysa Osmanlının uygulamaya koyduğu bu planlar, harp ilânıyla birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Öte yandan başlangıçta Şark Ordusu’nun planında savunma esas karar kılınmışken sonradan bu durum değiştirilerek taarruz harekâtı tercih edilmiştir (Akargün, 1992: 3-47).

2. Osmanlı Şark Ordusunun Muharebeleri

8 Ekim 1912’de Karadağ’ın, 17 Ekim’de Sırbistan ve Bulgaristan’ın, 18 Ekim’de ise Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne harp ilan ettiği ortamda (Gencer ve Özel, 2009: 40) Bulgar Silahlı Kuvvetleri 1, 2 ve 3’üncü Orduları ile 18 Ekim 1912’de taarruza geçti. I. Balkan Savaşı’nın başlamasıyla Osmanlı Ordusu’nun bir kolu da hemen Filibe’ye hücum ederek Bulgar Ordusunun arkasını çevirmek istedi ise de 19-20 Ekim 1912 tarihleri arasındaki muharebelerde yenilerek geri çekildi (Uçarol, 2000: 440). Bulgar Silahlı Kuvvetlerinden İkinci Ordu birliklerinin ileri unsurları 21 Ekim 1912 günü Arda ve Tunca nehirleri arasından otuz beş km’lik bir cephe üzerinden Edirne’nin 16-20 km batısı ile Edirne kuzeyi bölgesine kadar ilerledi. Bulgar Silahlı Kuvvetlerinin birinci ve üçüncü Orduları ise Tunca Nehri’nin do-

2 Serkan Er ise Osmanlı Ordusu’na ait 12 sefer planı ve sefer planlarını kapsayan seferberlik planları olduğunu belirtmiştir (Er, 2014: 142).

ğusundan 55 km'lik bir cephe ile Birinci Ordu unsurları Edirne-Kırklareli hattının on beş km kuzeyine, Üçüncü Ordu unsurları da Kırklareli'nin yirmi km kadar kuzeyine ilerlediler (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 68; Tarihte Türk ve Bulgar İlişkileri, 2004: 80-81).

Edirne'nin savunmasında Osmanlı Ordusu tabyalara güveniyordu. Edirne Kale Komutanlığı kale seferber olma talimatına uyararak elde mevcut tahkim planına ve Genelkurmaydan tahsis edilen seferi kuvvetlerle kaleden istenen 50 günlük müdafaa müddetine göre bir seferber olma planı hazırlayarak bunu bir ihtiyaç listesi ile harekât başlamadan önce Genelkurmaya iletmiştir (Aşkın, 2007: 28, 35).

Osmanlı Doğu Ordusu, kuvvet ağırlığı ile Kırklareli istikametinde taarruz eden Bulgar Ordusuna karşı, Kırklareli-Edirne-Yenice hattında savunma kararını vermişti. Ayrıca takviye amacıyla İstanbul'da bulunan Mürettep On sekizinci Kolordu unsurlarına Kırklareli harekât bölgesine, Tekirdağ'daki On yedinci Kolordu'ya da Saray güneyi harekât bölgesine yavaşması için emir verildi (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 68; Görgülü, 2014: 6).

“Bulgar Ordusunun dağılık durumu ve kuvveti, doğu yanına bir taarruz fırsatını veriyordu. Ancak, Türk Doğu Ordusunun birlikleri de dağılmıktı. Bunların toplanmalarının beklenmesi için zamana ihtiyaç vardı. 17/18 Ekim 1912'de Doğu Ordusu karargâhı İstanbul'dan Lüleburgaz'a gelmişti...Başkomutan Vekili Nâzım Paşa'nın sürekli işe karışması ve baskısı sonucu, yaklaşık olarak iki misli üstün bulunan üç ordudan oluşan Bulgar kuvvetlerine karşı taarruza karar verildi. O sırada Kırklareli-Edirne çevresinde 1'nci, 2'nci, 3'ncü, 4'üncü Kolordular, Edirne'deki birliklerden teşkil edilen Mürettep Kolordu ve Süvari Tümeni vardı. 21 Ekimde, sıklet merkezi Kırklareli-Yanbolu genel istikametinde olmak üzere ileri harekâta geçildi.” Görgülü, 2014: 6-7).

Türk ve Bulgar Orduları 22 Ekim 1912 saat 14'te bir nevi tesadüf muharebesi³ tarzında Süloğlu ve Yoğuntaş bölgelerinde savaşmaya başladı ve muharebeler 23 Ekim günü öğleye kadar devam etti. Bulgar Ordusu geri çekilmek için hazırlanırken, Türk Ordusu Kırklareli-Edirne-Yenice hattına çekilme kararı aldı (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 68).

Ancak geri çekilen Osmanlı ordu birlikleri bu hatta durmayarak 24 Ekim akşamı, Pınarhisar-Lüleburgaz hattına kadar çekilmek durumunda kaldı ve Kırklareli, Bulgarların işgaline terk edildi. Bulgarlar ile savaş devam ederken

“Türk Ordusunun seferberliği hâlâ tamamlanamamış, seferber edilen erlerin % 25'i henüz birliklerine katılmamıştı. Zamansız terhis dolayısıyla ordunun yeterli eğitim

3 Tesadüf muharebesinde karşılaşılan yerde birlikler tarafında üstünlük sağlamak için her türlü gayret gösterilir.

görmüş personeli azalmış; bu yetmiyormuş gibi, birliklerin toplanmaları ve hazırlıkları tamamlanamadan taarruza geçilmiş ve düşman karşısında parça parça ezilmişti. Bu hal, savaş azminin sarsılmasına ve moralin yıkılmasına sebep oldu. Birliklerde disiplin kalmadı ve subaylar, birliklerine hâkim olamadılar. Kaçar gibi geriye çekilen birlikler Pınarhisar-Lüleburgaz hattında zor durduruldu. Bu seferde komutanlar hangi hatta savunma yapılacağına karar veremediler. Bu hatta mı yoksa daha doğuda mı savunulmuş tartışması sürerken ve birlikler yeterli savunma tertiplerini alamadan 28 Ekim 1912'de bu hatta Bulgar taarruzları başladı.” (Görgülü, 2014: 7).

28 Ekim 1912'de başlayan ve dört gün süren Pınarhisar-Lüleburgaz kesimindeki muharebede de Osmanlı Ordusu istenen başarıyı elde edemedi ve ordunun daha gerideki Çatalca hattına çekilmesi kararlaştırıldı. Çekilmeyi en az zayılatla yapabilmek ve gerekli zamanı kazandırmak amacıyla Çorlu'da bir müfreze ve onun kuzeyinde de bir süvari tümeni bırakıldı. Oyalama muharebesi maksatlı bırakılan bu unsurlar görevlerini biraz da Bulgar ordu birliklerinin elde ettiği başarıyı takip harekâtına dönüştürememesinden ötürü oldukça geç bir tarihte ancak 13 Kasım 1913'de Çatalca hattına ulaşabildi. Bulgar birlikleri 17 Kasımdan itibaren üç defa taarruz etmeyi denedilerse de başarı sağlayamamış olarak bu hatta tertiplenmek zorunda kaldılar (Görgülü, 2014: 7-8).

Bulgarların, geri çekilen Osmanlı birlikleri karşısındaki harekâta Türk süvarilerini göz önünde bulundurduğu değerlendirilmektedir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 69, 76). Daha Orhan Gazi döneminde Osmanlı'yı diğer beyliklerden ayıran icraatlardan biri sayılabilecek “yaya ve süvariden oluşan askerî teşkilatı”nın (Afyoncu, 2010: 12) en dinamik unsuru olan bu birlikler bugüne kadar etkinliğini koruyabilmişti. Gerçi Osmanlı Ordusu daha XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünya ordularının piyade birliklerini bünyelerine dâhil etmesiyle başlayan askerî gelişmeler neticesinde tüfekli piyade unsurlarını bünyesinde kullanmaya başlamış (Afyoncu, 2010: 140), süvari birliklerini de manevra unsuru olarak kullanmaya devam etmiştir.

Bulgar birliklerinin taarruzlarını takip harekâtına dönüştürememesinden istifade ile Doğu Ordusu, Çatalca savunma hatlarında, Çatalca Ordusu adında yeniden teşkilatlanarak tertiplendi.

Doğu harekât alanındaki Bolayır Mevzii ise Çanakkale Boğaz Komutanlığınca savunuldu. Bulgar Ordusu, Çorlu Müfrezesi ile Süvari Tümeninin yaptığı oyalama muharebeleri dışında hiç bir direnmeyle karşılaşmadan, Çatalca mevzilerine kadar ilerleyebilmiştir. Oysa Bulgar Ordusu, başlangıçta Kırklareli-Edirne hattında büyük muharebelerin olacağını, Çorlu bölgesinde zorlu muharebelerin cereyan edeceğini öngörmüş; birlikleri geri çekilen Osmanlı Ordusu karşısında süratli hareket ederek taarruzu sürdürememiş ve 13 Kasım 1912'de Çatalca mevzii önüne ulaşarak burada Osmanlı Ordusu'nun direnci ile karşılaşmıştır (Görgülü, 2014: 8).

Öte yandan Bulgar İkinci Ordusu'nun 22-24 Ekim 1912'de Edirne'yi bir baskın ile ele geçirme girişimi sonuçsuz kalmış, Edirne Müstahkem Mevki Komutanlığı

şehri savunmuştur. Doğu Ordusu'nun, Lüleburgaz ve sonrasında Çatalca muharebelerinin sürdüğü günlerde Edirne'deki Osmanlı Ordu birlikleri adeta bağımsız bir savunma harekâtı yaparak direnç göstermeye devam etmiştir. Bu dirence rağmen 16 Kasım 1912'de Bulgar ve Sırp birlikleri ablukayı tamamlayarak şehri 21 Kasımdan itibaren yoğun top ateşine tutmuştur (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 69).

Stratejik bir yaklaşma istikameti üzerinde bulunan Edirne'nin savunulması oldukça önemli idi. Çünkü bu şehrin alınması Slav unsurlarını İstanbul'a, yani başkente bir adım daha yaklaştıracaktı. *"İstanbul-Edirne üzerinden Meriç Vadisi boyunca Sofya'ya erişen yol, Balkan Yarımadası'nı çaprazlama kesen anayoldu"*. *"Doğu Roma döneminde İmparatorluk yolu olarak adlandırılan"* (İnalçık, 2013: 15) bu yol her iki ordu için de hayati idi. Fakat Bulgar İkinci Ordusu'nun bu yol üzerindeki Edirne şehrine ayrılmış olması, onların İstanbul hedefinde yeterli kuvvet toplayamamasına neden oldu.

Bu arada Batı Trakya'da bulunan ve yaklaşık bir kolordu kuvvetindeki Kırcaali Müfrezesinin, düşman yan ve gerilerine taarruz ederek etkili olacağı umuluyordu. Lakin bu Osmanlı birlikleri de Bulgar Rodop Grubunun taarruzu karşısında hemen dağılmış ve etkili bir varlık göstermeden, yerli halk ile birlikte Gümölcine'ye doğru panik halinde çekilmiştir. Böylece Batı Trakya Bulgar Ordusunun eline geçmiş, Osmanlı Doğu ve Batı Orduları arasındaki irtibat, harbin başlangıcından henüz on bir gün geçmeden kesilmiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 69; Görgülü, 2014: 8). Bulgar Ordusunun Mesta-Karasu'ya inerek Batı Trakya'yı işgal etmesiyle bir başka tarihi önemi olan coğrafya Bulgarlara bırakılmıştır (Sediroğlu, 2008: 11).

Bulgar ordu birliklerinin müteakip dönemde Çatalca savunma hatlarını yarmak için girişimleri olmuşsa da bu denemeler sonuç vermemiş ve Osmanlı Ordusu'nun çetin savunma direnci ile karşılaşmıştır. Böylece Çatalca hattında muharebeler denge kazanmaya başladığı günlerde taraflar arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı-Bulgar Orduları arasında imzalanan 3 Aralık 1912 tarihli Çatalca Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Genel Karargâhın 4 Aralık 1912 tarihli emrine göre ateşkes süresince tarafsız bölgenin geçilmeyerek, tahkimat faaliyetlerine öncelik verilerek olası bir harekâta hazırlık yapılması emri verilmiş, Osmanlı Ordusu muhtemel bir harekât için yeniden teşkil faaliyetlerine öncelik vermiştir (Uzdil, 2006a: 3). Ateşkes süresi uzun sürmemiş, Londra'da toplanan elçiler nihai bir anlaşmaya varamayınca 3 Şubat 1913'te Bulgar ve Osmanlı Orduları arasında savaş yeniden başlamıştır. Bulgarların Balkanlar'da bu seviyede güçlenmesi ve İstanbul'a yaklaşması ilk başta kendilerini destekleyen Rusları da tedirgin etmiştir. Avusturya-Macaristan'da Balkanlar da güçlü bir Bulgar devleti yerine güçsüz bir Osmanlının varlığını tercih etmiştir.

Bulgar Silahlı Kuvvetleri; 23 Ocak 1913'te Osmanlı'daki hükümet değişikliğini de fırsata çevirerek Çatalca cephesine yardımı arttırmak ve şehir savunmasını sür-

düren Edirne'yi ele geçirmek için iki Sırp tümeni takviyeli bir Bulgar ordusuyla 3 Şubat 1913'te yeniden taarruza geçmiştir. Çatalca'da ise Bulgar birlikleri savunmayı tercih etmiştir. Çatalca'da savunma yapan Bulgar Ordusu'nu etkisiz hale getirmek ve Edirne'ye takviye olması için 8 Şubat 1913'te Osmanlı Ordusu Bolayır'dan taarruza geçmiş ve Şarköy kıyılarından bir kolordu ile çıkartma harekâtı icra etmiştir. Fakat Osmanlı ordu birlikleri bu harekâta istediği sonucu elde edememiştir. Edirne'yi takviye etmesi düşünölen Osmanlı askerinin gelememesi üzerine tarihi Osmanlı başkenti 26 Mart 1913 günü Bulgarların eline geçmiştir (Görgölü, 2014: 10-11). 29 Haziran 1913'te başlayacak olan II. Balkan Savaşı'na kadar Bulgar ve Osmanlı Ordusu genel olarak ulaştıkları hatlarda kalarak birliklerinin pozisyonlarını korumaya devam etmişler, tahkimatlarını güçlendirerek birliklerini yeniden teşkilatlandırmışlardır.

3. Osmanlı Şark Ordusunun Askerî Teşkilat Yönünden Mevcut Durumu

Balkan devletleri; kurumsal geleneğe dayanan devletler olmayıp uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde yaşayarak din, dil, gelenek ve muharipliklerini sürdürmüşlerdir. Aslen savaşıçı bir nitelik taşıyan Balkan milletleri *“dağlı ve komitacı vasıflarını korurlar. Fakat bu orduların eksik bir tarafı vardır; disiplin ve askerliğin getirdiği centilmenlik onlarda yoktur.”* (Ortaylı, 2014: 109).

Bununla birlikte diğer Avrupa devletlerinin verdiği askeri destekler ve Osmanlı'nın mirasının paylaşılmasında gösterilen telaş onların bu özelliklerini ikinci planda bırakmış, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan istifade ile kendi askeri teşkilatlarını diğer Balkan ulusları ile ittifaklar düzenleyerek Osmanlı karşısında etkin sonuç elde etmişlerdir.

Osmanlı Devleti; Balkanlar'da bir zamanlar tebaası konumundaki uluslara karşı seferberliğini bile tam yapamamışken Almanya, Rusya, Fransa gibi devletler olası bir dünya savaşının haberini almış gibi barış mevcutlarını üst seviyelerde tutmuşlardı. Almanya 1912 ve 1913 yıllarında yedek sayısını artırmış olmakla ordu mevcudunu 748.000'e, Rusya ve Fransa ise barış dönemi mevcutlarını 2.170.000 civarına ulaştırmıştı (Archer vd., 2006: 438). Bunun yanında Balkan ulusları da askeri örgütlerini süratle güçlendirmiş, mevcutlarını arttırma yoluna gitmişlerdir.

Seferberlik hazırlıklarına çok önceden başlayan Balkan ulusları ve Osmanlı Ordusuna ait tahmini barış ve seferberlik durumu ise şu şekilde idi (Çakmak, 2012, 13).

Tablo 1. Balkan Ulusları ve Osmanlı Ordusuna Ait Tahmini Barış ve Seferberlik Durumu

Askerî Birlikler	Barış Zamanı		Seferde
	Subay	Asker	
Bulgar Ordusu	3.900	56.000	240.000 (Seyyar Ordu)
Sırp Ordusu	2.033	30.000	150.000 (Seyyar Ordu)
Yunan Ordusu	1.900	29.000	80.000 (Seyyar Ordu)
Karadağ Ordusu	100	2.000	31.000 (Seyyar Ordu)
Toplam	7.933	117.000	501.000
Osmanlı Ordusu (Yemen ve Bağdat gibi çok uzaktaki birlikler bu sayının dışındadır)	20.000	280.000	812.663 (planlanan)*

Batılı devletler, askeri kuruluşlarını seferberlik durumuna getirirken Osmanlı bürokrasisi geleceği öngörememiştir. Öte yandan Osmanlı Ordusu'nda eğitim görmüş 70.000 askerin savaş başlamadan hemen önce terhis edilmesi Osmanlı açısından büyük bir hata idi (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 75). Bununla birlikte Osmanlı Ordusunda tümenler alay, alaylar tabur seviyesine düşürülmüştü (Uzdil, 2006b: 194). Balkan Harbi başladığında özellikle redif taburlarında subay sayısı oldukça azdı (Uzdil, 2006a: 135). Zamanla Osmanlı Ordusu bu taburların mevcutlarını düzenleme yoluna gitti. Fakat bu düzenleme işlemi başlangıçta gecikince Osmanlı ordu birlikleri Çatalca savunma hatlarına kadar olan araziyi Bulgar Ordusuna terk etmek zorunda kaldı.

Ayrıca Osmanlı Ordusu komuta kademesi, askeri birlikleri yeniden savaşa yönelik olarak oluştururken ordu mensupları arasındaki uyuma, yani uzun süre birlikte çalışmış olma ve böylece kader birliği oluşturma hususuna yeterince riayet etmemiştir. Orduya dâhil edilen ihtiyat askerlerinin durumu ise yeteri kadar değerlendirilmeden ve gerekli adaptasyon sağlanmadan oldukça plansız bir şekilde gerçekleşmiştir. “...20-25 yaşlarında bir gence, 45 yaşlarında büyük acılar görmüş bir asker, güçlkle refakat edebiliyordu. Bu da mürettep birliklerin iç düzenini ve bağlılığını bozmaktaydı.” (Uzdil, 2006b: 194).

Bununla birlikte Osmanlı Ordusunda birlikler teşkil edilirken birlik komutanları daha önce hiç görmedikleri ve tanımadıkları birliklerin başına verildi. Belli bir süre beraber vazife görmek, silah arkadaşlığı gibi kavramların oluşması için yeterli zaman tanınmadan ve “birlik ruhu” meydana gelmeden Osmanlı Ordusunda kıtalar teşkil edildi. Bu da Balkan hezimetinin yaşanmasına katkı yapan başka bir neden olmuştur. Oysa “subayların barışta beraber çalışması ve mümkün mertebe birkaç rütbede aynı birlik ve mevkiye kalması” gerekmektedir (Uzdil, 2006b: 195).

* Tahmini olarak Osmanlı Ordusu'na katılacaklarla birlikte olması beklenen sayı idi. “Ancak kâğıt üzerindeki verileri gerçeğe dönüştürmek” oldukça zordu. Bundan ötürü Osmanlı Ordusu “hesap edilenin yaklaşık yüzde otuz beşine ulaşabilmiştir” (Beşikçi, 2017: 294, 297).

Osmanlı Devleti; Balkanlar'da olası bir savaş senaryosunun bu kadar erken gerçekleşeceğini öngöremeyerek gerekli savaş hazırlarını yapmamış ve dört Balkan Devleti'nin 30 Eylül 1912'deki seferberliklerinden sonra 1 Ekim 1912'de resmi seferberliğini ilan etmiştir. Seferberlik içerisinde Osmanlı ordu birliklerinde özellikle keşif unsurlarının teşkilinde yeterli özen gösterilmemiş, komuta kademesinin adeta gözü ve kulağı kapalı bir şekilde muharebeye girilmesine neden olunmuştur.

Kırklareli ve Süloğlu muharebelerine daha seferberliğini ve toparlanmasını tamamlayamamış olan Osmanlı ordusu aslında yeterli istihbarat kaynaklarının olmamasından ötürü düşmana saldırmak isterken kendisi saldırıya uğramıştır. Savaş cephesinin büyüklüğü de birlik ve düzeni sağlamada olumsuz tesir yapmıştır (Uzdil, 2006b: 192).

Balkan Harbi'nin seferberlik planı, ülkenin sahip olduğu kaynaklar dikkate alınmadan ve planın icrasında karşılaşılan birçok sorun nedeniyle karar alıcıları yanlış etkileyerek harbin sonucuna önemli derecede tesir etmiştir. Seferberlik planlarını hazırlayan komuta kademesinin planların uygulanması sırasında ortaya çıkacak zaafı (Er, 2014: 137, 140) kestirememesi, hazin sonucu hazırlayan bir başka neden olmuştur.

İstihbarat birliklerinin görevlerini yeterince yapamaması neticesinde Kırklareli Muharebesi'nde Bulgar Üçüncü Ordusu'nun Tunca'nın doğusundaki faaliyetleri ancak sıcak temasa geçildikten sonra öğrenilebilmiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 75). I. Balkan Savaşı'nın başlangıcında özellikle keşif ve istihbarat unsurlarının görevlerini olması gerektiği şekilde yerine getirdiklerini söylemek pek mümkün değildir.

Ayrıca Osmanlı birlikleri içinde Rum ve Bulgar kökenli unsurların olması orduda bozgunculuğa neden olmuş ve geri çekilmede diğer askerleri de olumsuz etkilemiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 75). Din uğruna savaşan bir ordu geleneğinde Müslüman olmayan unsurların ordu içinde yer alması ayrı bir tezat durumdur. "*Osmanlı karışımındaki her milletin din ve vatanla ilgili ideali tam anlamıyla çeşit çeşit ve birbirine zıttı*" (Çakmak, 2012: 2).

Osmanlı birinci ve ikinci ordusunun Çatalca hattına ulaşması ile birlikte lağvedilip yerine yeniden teşkilatlanma kapsamında üç nizamiye, ihtiyatlardan oluşan iki mürettep redif kolordu ve bağımsız bir süvari tugayı teşkil edilerek Çatalca Ordusu kurulmuştur. Bu yeni teşkilat bir ihtiyaçtan doğmuştur. Çünkü birinci ve ikinci ordular geri çekilirken oldukça yıpranmıştı ve mevcutları oldukça azalmıştı. Birliklerin yeni teşkilat yapısında eksiklerinin tamamlanmış olarak tazelenmiş komuta heyeti altında görevine devam etmesi daha uygundu.. Yapılan geri çekilmeyle cephe hattı son derece daralmış ve bu cephe hattı tek bir komutanın idaresini zorunlu kılmıştır. Bu gibi nedenlerden kaynaklı olarak Osmanlı Başkomutanlığı'nın 7 Kasım 1912 tarihli emri ile Çatalca Ordusu'nun birinci, ikinci ve üçüncü kolordularının güney-

kuzey istikametinde Başkomutan Vekili Nazım Paşa komutasında savunma kademesinde; birinci ve ikinci mürettep redif kolordular ve bağımsız süvari tugayının ihtiyatta olacak şekilde müdafaa yapmaya devam etmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yeni teşkilatlanma kapsamında birlikler için lojistik destek hizmetlerini iyileştirici tedbirler almak için çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Alınan bu tedbirler ile Çatalca Muharebesi sonlarına doğru birlik mevcutları artmış, teşkilat ve tertibat takviye edilmiştir (Uzdil, 2006b: 25-31).

Bulgar Ordusu da Kırklareli-Süloğlu, Lüleburgaz-Pınarhisar muharebelerinden sonra mevcut birliklerinde oldukça kayıp vermiş, bu halde Çatalca hattına gelebilmiştir. Zaten Lüleburgaz-Pınarhisar muharebelerinden sonra Bulgar Ordusunun taarruzlarının takip harekâtına dönüşememiş olması da yorgunluk ve yıpranmadan kaynaklanmaktaydı. Bulgar Ordusu, Çatalca hattına yorgun ve savaşma azimlerini yitirmiş olarak ulaşmışlardı. Fakat onların Edirne’de kuşatmada faaliyeti içinde bulunan orduları kararlılıkla Osmanlı’nın bu eski başkentini ele geçirmek için azimle mücadeleyi sürdürdü ve nihayetinde hedeflerine ulaştı.

3 Şubat 1913 akşamı sona eren mütareke ile yeniden başlayan harpte Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri kendi savunmalarını sürdürürken doğu harekât alanında yani Çatalca ve Gelibolu’da çatışmalar yeniden başladı. Bu dönemde Çatalca’da yaklaşık 150.000, Gelibolu’da ise 50.000 kadar Osmanlı askeri bulunmaktaydı (Karal, 1996: 336). Mevcut bu birliklere Osmanlı Ordusu taze, yeni birlikler katmayı sürdürdü.

I. Balkan Savaşı boyunca Osmanlı Ordusundaki teşkilere dair bir sorun da sağlık alanında yaşanmıştır. Osmanlı askerî örgütlenmesinde yeterli unsurların tam olmaması ve mevcutların da yetersizliğinden dolayı binlerce Osmanlı askeri kolera gibi bulaşıcı hastalıklardan hayatını yitirmiştir. Örneğin orduda 15 Kasım 1912’de bir gün içerisinde koleradan 817 kişi hayatını kaybetmiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 77).

Osmanlı Ordusu’nun ulaştırma ve muhabere birlikleri de hedefleneni tam olarak verememiştir. Daha ilk günlerde İstanbul-Selanik demiryolunun kesilmesi ile Batı ve Şark Ordusu arasındaki irtibat kopmuştur. Denizde de üstünlüğün sağlanamamış olmasından ötürü Osmanlı Donanması gerek personel, gerekse ikmal sevkiyatını yapamamış (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 76), Rauf Bey komutasında Hamidiye Kruvazörü ise Ege’de kısmi başarılar edebilmiştir (Uçarol, 2000: 440).

Ulaştırma birliklerinin teşkilinde yapılan hatalar muharebe sahasında lojistik seferberliği geciktirmiştir. Harekât alanında “öküz arabası ve develer yalnız lojistik destek hatları üzerindeki nakliyat”, savaş hattındaki her türlü nakliyat ise beygirlerle yapılması gerekirken buna tam olarak riayet edilmemiş, ulaştırma birliklerinin teşkilinde yeterli özen gösterilmemiştir. Nakliye birliklerinde genç ve faal üst düzey subaylar kullanılması gerekirken bu kaide göz ardı edilmiştir. Yine nakliye birlikleri

teşkil edilirken hangi nakliye unsurunun nereden ve hangi bölgeden hangi vasıta ile alınacağı ayrıntılı olarak belirtilmemiştir (Uzdil, 2006b: 196).

Çatalca Muharebeleri devam ederken Bulgarların Makedonya'da 40.000 dolayında bir orduları mevcuttu. Bu kuvvetleri Çatalca hattına sevk etmesi mümkündü (Uzdil, 2006a: 115). Bu birliklerin Çatalca hattına sevki Osmanlı ordusunun savunma azim ve kararlılığını kırabilirdi. Fakat Bulgar ordusu, Makedonya'yı diğer Balkan uluslarına bırakmak istememiş, Çatalca hattındaki Osmanlı ordusunun direncini görmüş, bir nevi bu hatta kalmayı tercih etmiştir. Bulgaristan, müttefikleri Yunanistan'ın Gelibolu için olası bir yardımını ise şüpheyle karşılamıştır.

4. Osmanlı Şark Ordusunun Mevcut Teçhizat-Silah Durumu

Geçmişte Türk askeri tarihinde askeri ve sivil bir teşkilat ayrımı olmayıp, Tımarlı Sipahi ile Sancak Beyi ülkeyi savaşa hazırlamakta idi. Halk ordu, ordu ise halktı (Büyükyumukoğlu, 1983: 105). Zamanla çoğunluğu yeniçeri askeri ve tımarlı sipahi olmak üzere iki ana kısımdan teşkil edilen Kapıkulu Askeri (Öğreten, 2014: 15) arasında düzen bozulmuş, Yeniçeri Ocağı tadil edilmeye çalışılmış ve tımarlı sisteminden vazgeçilmiş, ordunun ihtiyaç duyduğu ve farklılaşmaya başlayan teçhizat ve harp donanımının sadece yerel kaynaklarla temin edilemeyeceği görülerek daha modern bir ikmal sistemi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Osmanlı Devleti, askeri sorunlarını çözmek için pek çok usul denemiş olmakla birlikte asıl olarak donanımsal sorunlar halledilerek meselenin halledileceği düşünölmüş ve bu kapsamda batılı, yeni harp silah araç ve gereçleri ordu sistemine sokulmuştur.

Bunu gerçekleştirmek için daha II. Mahmud döneminde gelirin yüzde yetmiş orduya harcandığı halde batılı manada bir modern ordu teşkil edildiğini söylemek mümkün değildi (Archer vd., 2006: 427). Nizâm-ı Cedid ile başlayan askeri alandaki ıslahat çalışmaları, Abdölaziz ve II. Abdöhamid döneminde ordunun ihtiyaç duyduğu donanımsal gelişimini sağlamak için oldukça ivmeli bir hal aldı. Buna ek olarak bir de yeni askeri eğitim kurumlarının açılması, Osmanlı Ordusu'nun dönemin çağdaş orduları seviyesine ulaşma gayretlerini bir başka boyuta taşımış oldu. 1891'de on dokuz milyon Osmanlı lirasını bulan devlet bütçenin neredeyse yarısından fazlası ordu ve bahriyeye ayrılmıştı. Bu durum devletin, geleceğini askeri modernizasyonlara bağladığını göstermekteydi (Ortaylı, 1998: 106) Balkan Savaşı öncesinde de Osmanlı ordusunun bütçesi müttefiklerin ordu bütçelerinin toplamının iki misli, Bulgar ordusundan ise dört misliydi. Böyle olmasına rağmen "ordu kendisine harcanan para ile münasip bir iş görememiş"tir. Bunun nedenleri arasında inanç ve özgüvenin yitirilmesinin önemi oldukça büyüktü (Çakmak, 2012: 13, 17, 18).

Her ne kadar Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı öncesinde ordusu için gerekli maddi desteği sağlamış olsa da askerî modernizasyonu gerçekleştirmek ve dönüşümü yakalamak oldukça meşakkatli bir süreci barındırmaktaydı ve ordu sisteminde küçük bir değişikliği gerçekleştirmek bile büyük bir olaydı. Zira ordunun Batılılaşma süreci; askere alma usullerinden emir komuta sistemine ve taktiklerine kadar yani topyekün bir değişikliği zorunlu kılıyordu. Şayet reformlardan birinde başarısızlık oldu mu diğer alanları da etkileyerek bir kaosa neden olabilirdi (Archer vd., 2006: 426). Böylece askerî reformlar ihtiyatlı bir şekilde yürütüldü.

Daha III. Selim devrinde Prusyalı Albay Von Goetze'nin Osmanlı topçu birliklerini denetlemesi ile başlayan ve II. Mahmud'un düzenli ordu kurmak için Prusya'ya başvurması ve bunun neticesinde 1836'da Moltke'nin başkanlığında istenen askerî heyetin gelmesiyle birlikte Osmanlı ordusunda Alman etkisi kendisini göstermiştir. 1880'lerden sonra ise Alman askerî uzmanlar çok daha kalabalık gruplar halinde gelerek Osmanlı Ordusunu ıslaha çalışmışlardır. 1912 Balkan hezimetinden sonra Alman askerî heyetinin faaliyetleri ve personel sayısı artmıştır (Ortaylı, 1998: 104-105, 125).

Osmanlı Ordusu teçhizat yönünden eksikliklerini gidermek adına gayret gösterirken diğer ordular da kendilerini modernize ediyor yeni teçhizatı bünyesine dâhil ediyordu. Bu nedenle aradaki donanımsal fark bir türlü kapanamadı. Topçuların şart olduğu ve motorize birliklerin olmadığı bu dönemde (Kocatürk, 1999: 51) bazı ağır toplar hayvan bulunamadığından çamura saplanıp kalmıştır (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 77). I. Balkan Savaşı'nda taktik bakımdan yapılan en önemli hatalardan birisi, Trakya gibi yağış olduğu zaman, kolaylıkla çamur haline gelebilen ve o günler için zayıf yol şebekesi olan bu arazide Almanya'dan satın alınan ağır topların kullanılması olmuştur. Bu toplar, I. Balkan Harbi'nde çamur içine batarak tek mermi atmadan düşmana terkedilmek mecburiyetinde kalmıştır (Akargün, 1992: 03-51). Oysa Osmanlı ordusu tarafından Balkan Savaşı'nda elverişli yol durumunun sınırlı olduğu bölgelerde hafif ve hareket kabiliyeti yüksek topların kullanılması yerinde olurdu.

Ayrıca topçu sayısı açısından Osmanlı ordusu, Bulgar ordusuna göre sayıca daha azdı. Bulgar Ordusunda 1.000 tüfeğe karşılık yaklaşık iki buçuk top denk düşerken Osmanlı Ordusunda bu sayı iki-iki buçuk top civarında idi. Oysa 1870-1871 Fransa-Prusya muharebelerinde bu oran Alman ordusu için binde yedi top sayısına ulaşmıştı. Osmanlı Ordusundaki küçük çaplı mavzer tüfekleri ise Bulgar Ordusundaki Mannlicher tüfeği ile denkti ve bazı birliklerde Martini Henry tüfekleri mevcuttu (Uzdil, 2006b: 192).

Osmanlı ordusu, elindeki bu sınırlı teçhizat ve malzeme yanında bir de Edirne-Kırklareli savunma hattından Çatalca savunma hatlarına doğru geri çekilirken çekilme bölgesindeki köylerin hayvanlarını, nakliye araçlarını imha etmeyerek

adeta Bulgar Ordusuna hediye etmiştir. Oysa Bulgar ordusu daha savaş başlamadan önce sınıra yakın Müslüman köyleri boşaltarak, buradaki malzemenin Osmanlı ordusunun eline geçme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. (Uzdil, 2006b: 94).

Çatalca savunma hattındaki muharebelerde ise Türk topçusunun atış hızı, isabeti ve ateş tanzimi açısından üstün olduğunu söylemek mümkündür. Bulgar topçu birlikleri ise arazinin elverişsizliğinden dolayı piyade unsurlarını koruyamamış, on iki cm.lik obüsleri etkili kullanamamıştır. İki taraf topçu mevzilerinin birbirinden uzak olması ve mühimmat sayısının sınırlı olmasından ötürü topçu mühimmatının sarfında özen gösterilmiş, böylece Çatalca Muharebeleri'nde “tam olarak topçu düellosu olmamıştır” (Uzdil, 2006b: 194).

Osmanlı Ordusunda harp silahı ve mühimmat tedarikinde askeri kıyafet yönünden de eksikler mevcuttu.

“...en çok meşgul eden konu, giyecek ve askerî eşya eksikiydi. Askerlerin birçoğunda ne çamaşır ne de çorap kalmıştı. Bir kısmı ya yıpranmış ya da hiç verilmemişti. Mesela, Muğla Taburunun askerleri; kendi şahsi ayakkabılarıyla harekât alanına gelmişler ve o halde kalmışlardı. Hiç şüphesiz, bu durum da çaresiz taburun hastalığa tutularak kordon altına alınmasında etkili olmuştu.”

Ayrıca hayvanlar için yem bulmak sorun olmuş, yem miktarları yarı seviyelere kadar indirilmiştir (Uzdil, 2006b: 76, 83). Çatalca ordu birliklerinde kasım ayında havaların soğuması ile beraber hastalıklar artmaya başlamış, killi toprak yapısındaki zemin küçük çiselenmeler ile bataklık haline gelmiş, mevcut durum birliklerin daha da zor şartlar altında görev yapmasına neden olmuştur (Uzdil, 2006b: 95).

Osmanlı Ordusunu gözlemleyen yerel ve yabancı kaynaklara göre bu savaşta Osmanlı komuta kademesi seferberlik ve seferberlik sonrası örgütlenmeyi gerektiği şekilde yapamamıştı ve tedarik, modern ulaştırma teknikleri gibi konuların önemini hakkıyla anlayamamıştı (Shaw, 2014: 109-110).

Sonuç olarak, I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordusu tam anlamıyla bir ölüm kalım mücadelesi demek olan “topyekün savaş” tarzı (Yılmaz, 2017: 524) ile harp etmemiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin teçhizat ve silah yönünden eksikliklerini gidermek için tüm güçlerini seferber ettiğini söylemek mümkün değildir. Çatalca mevzilerinde beklerken Osmanlı ordusu kısmen bu eksikliği giderme yoluna gidecek ve daha hazır olarak Bulgar ordusunun karşına çıkacaktır.

5. Osmanlı Ordusunun Politize Olmasının Askeri Strateji ve Doktrin Gelişimini Engellemesi

Osmanlı Ordusu, III. Selim'den itibaren bir modernleşme arayışı içindeydi. Fakat zamanla ordudaki siyasallaşma belirtileri; ordu komuta heyetini strateji, taktik geliş-

tirme, harekâtı sevk ve idare etme gibi asli işlerinden alıkoymuştu. İdare, ordunun eğitimi için gayret göstermesine rağmen bir kısım ordu mensubu buna direnç gösterdi. Diğer orduların Batılılaşma gayretlerinde karşılaşılan sorunların benzeri Osmanlı için de kısmen geçerliydi. Bu dönemde, Japonya, Çin, Şili gibi ordularını modernize etme gayreti içinde olan ülkeler emperyalizme karşı askeri atılım peşindeydiler. Fakat Türk Ordusu bu dönemde kendi kurumsal dönüşümünü tamamlayamadığı gibi Batıya yeni askeri gelişmeleri takip etsin diye gönderilen ordu mensupları da siyaset sarmalından kendilerini koruyamamıştır. Diğer ülke ordularında da bazı “*Batılı tarzda eğitim almış olan subaylar, kendilerini yetiştiren rejimi er geç ortadan kaldırmaya kalkışmıştı*”. (Archer vd., 2006: 428, 432). Batılılaşma süreçlerinde yaşanan bu tarz olumsuz tecrübeler, idarenin çeşitli ülkelerin askeri yapılanmalarına şüpheyle yaklaşmasına neden oluyordu. Benzeri negatif durum Osmanlı ordusunda da yaşanmış, devletin yetiştirdiği orduda görevli bir kısım asker zamanla asli görevlerinden uzaklaşarak idareye adeta kafa tutmaya başlamıştır.

Öte yandan Osmanlı Ordusunda subay zümresinin “alaylı” ve “mektepli” diye ayrılması ve her iki sınıfın birbirine karşı şüpheli yaklaşımları, ayrıca zadedân oğullarına ayrıcalıklı rütbelere verilmesi, kurmay subaylarla diğer subaylar arasındaki çekişme, orduyu gençleştirmek için temelde alaylı subayları ordudan ayıklamak üzere başlatılan uygulamanın “küsünler” denilen bir grubun ortaya çıkmasına neden olması, haksız olarak emekliye sevk edilen askerleri yeniden orduya almak için başlatılan girişimin netice vermemesi gibi iç sorunlarla Osmanlı ordu yönetim kademesi büyük bir problemle karşı karşıya kalmıştır (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 74).

Balkan Savaşları arifesinde ordunun siyasetle ilgilenmesi ve politize olması ordu mensupları arasında olası bir harekâta düşmana karşı fikir birliği oluşmasını olumsuz etkilemiş, bu durum harp meydanına da yansiyarak savaşta arzu edilen neticenin alınmasını olumsuz etkilemiştir (Sediroğlu, 2017: 470).

Oysa ordu mensupları düşman karşısında çeşitli stratejiler geliştirmek için daha fazla kafa yormalydılar. “*Askerî anlamda strateji, harbin askerî bakımdan yüksek kısımları veya büyük çaplı askerî birliklerin stratejik kurallarına göre sevk ve idaresi*” (Erendil, 1990: 7) olup, dönemin askeri teknoloji ve mantalitesindeki gelişmelerin yeterince kavranamamasının etkisiyle komuta kademesi askeri strateji üretmeye gerekli ağırlığı vermemiştir. Strateji, tarih ve coğrafya birbiri ile yakından alakalı üç disiplin olup (Bayat, 1983: 63) coğrafi üstünlük strateji üretiminde esneklik sağlar. Oysa I. Balkan Harbi’nde coğrafi durum, Bulgar orduları karşısında taarruzi harekât ve savunma lehine kolaylıklar sağlamıyordu. Zira harekât alanı, Doğu Trakya’da Bulgaristan ve Ege Denizi arasına sıkışmış oldukça dar bir koridor şeklindeydi. Anavatana bir demiryoluyla bağlanan Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetleri ile başkent İstanbul’un irtibatının kesilme

olasılığı yüksekti. Bu gerçekler ortada iken Osmanlı Ordusu'nun yığınklanma yeri tartışmalıydı (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 71).

Balkan Harbi sırasında Osmanlı Umumi Karargâhında Kurmay Binbaşı rütbesiyle karargâh subaylığı yapan ve Edirne henüz Osmanlı ordusu tarafından kurtarılmamışken bir tespitte bulunan Ali İhsan Sabis'e göre Osmanlı Ordusu'nun Edirne-Kırklareli savunma hattında savunma yapması uygun değildi. Çünkü hudut hattından güneye doğru arazi alçalmakta ve dereler Edirne-Kırklareli savunma hattını dikey olarak kesmekte idi. Ayrıca Lüleburgaz civarındaki hat da sağ kanadının tehlikeye açık olmasından ötürü uygun değildi (Sabis, 2016: 10, 13, 114-115).

Öte yandan Osmanlı askeri harekât planları ise kendi içinde oldukça tartışmalı olup, son ana kadar Osmanlı birliklerinin Bulgarlara karşı taarruz mu edileceği, savunmada mı kalınacağı tartışması yaşandı ve kesin karara varılamadı. Oysa Osmanlı Ordusu seferberliğini tam olarak tamamlayamamıştı ve taarruz harekâtı için yığınklanmasını düşmandan önce yapması gerekiyordu. Bu gerçeğe rağmen Osmanlı birlikleri bunu yerine getiremedi. Böyle bir durumda stratejik savunmaya geçilmesi gerekiyordu (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 73). Harbin başlangıcında Osmanlı Ordusu'nun Bulgar ordusu karşısında taarruz denemeleri oldu. Fakat netice alınamayarak uygun mevzilerde savunmaya geçildi. Stratejik savunma için sınırın oldukça gerisinde tahkimli bir arazide ve engele dayandırılmış, kendi içlerinde savunma hatlarından oluşan bir bölgede savunma esastı fakat bunun kararı gecikmeden, önceden alınmış olmalıydı. Osmanlı Ordusu ise bu kararı almak için geç kalmıştı. Bu gecikmenin bedeli olarak ordu geri çekilirken ağır zayıatlar verdi. Osmanlı komuta kademesince Çatalca savunma hatlarına doğru geri çekilme kararı başlangıçta daha kapsamlı değerlendirilmeli ve söz konusu geri çekilmenin harekât planı daha ayrıntılı ele alınmalıydı.

Bulgar ordusu ise oldukça geniş bir cephe de taarruz harekâtı icra etmiş olmakla birlikte I. Balkan Savaşı'nda geri çekilen Osmanlı ordusu karşısında bir ağırlık merkezi yaratamamıştır. Bulgarlar Edirne için bir orduyla taarruz ederek İstanbul istikametinde devam eden taarruzlarının aleyhine bir nevi kuvvet israfında bulunmuşlardır (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 73).

Osmanlı ordusunun geniş bir arazi parçasını bırakarak Çatalca hattı değil de Ulaş savunma hattında tertiplenmesi gerektiği yönünde bir eleştiri de getirilmektedir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 75). Fakat Çatalca hattı daha dar bölgede düşmanı karşılaması açısından Osmanlı ordusuna kuvvet tasarrufu sağlıyordu. Nitekim Balkan Savaşları'ndan sonra da Osmanlı ordusu Çatalca hattına önem vererek Ulaş savunma hattı yerine bu savunma hattını takviye edecektir. Birinci Dünya Savaşı günlerinde Balkanları dolaşan ve İstanbul'a da uğrayan savaş muhabiri John Reed, yaptığı gözlemler neticesinde Çatalca hattında olası bir Bulgar istilasına karşı siper kazmakla meşgul insanların olduğunu belirtmiş, yine bölgeye trenlerle silah taşındığına işaret etmiştir (2006: 227).

Bunlarla birlikte iç hat üzerinde bulunan Osmanlı ordusu öncelikle Bulgar ordusuna, sonra batıya yönelmeliydi (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 75). Fakat Osmanlı ordusu aynı anda tüm Balkan ulusları ile muharebe edebileceğini düşünmüştür. Yine Osmanlı ordusu, Alman askeri doktrininin esası olan taarruz fikrini benimsemiş, Moltke'nin “en iyi savunma taarruzdur” prensibi gereğince Bulgar ordusuna karşı taarruza geçmiştir. Fakat bu hareket, ordu yığınaklanmasını henüz tamamlamadığı için Osmanlı'yı hezimete sürüklemiştir.

Bulgar ordularının, Edirne-Kırklareli hattından Çatalca hattına çekilen Osmanlı ordusu karşısında takip harekâtı icra edememiş olması ise ayrı bir tartışma konusudur. Bulgar ordu birliklerinin keşif unsurlarının durum hakkında yeterli bilgiyi vermemesinden mi yoksa Bulgar karargâhının durum analizini tam yapamamasından mı ya da yüzyılların Osmanlı karşısında verdiği çekingenlikten mi bunun gerçekleştiği sorusu günümüzde hala güncelliğini korumaktadır.

Çekilen Osmanlı Şark Ordusu Çatalca ve Bolayır hatlarında tutunabilmiştir. General Ahmet İzzet, Yemen den getirilerek ordunun başına geçirilmiştir. General Ahmet İzzet, karargâhını Hadımköy de kurmuştur. Hürriyet kahramanı genç subaylar da Trablus ve Bingazi den dönerek vatanın kurtarılması için mücadeleye başlamışlardır (Altay, 1970: 62).

6. Osmanlı Şark Ordusunun Mevcut Askerî Eğitim Durumu

Osmanlı Ordusu; İsveç Kralı XII. Şarl'ın Osmanlı Devleti'ne sığınması üzerine Rusya ile ilişkilerin yeniden gerginleşmesi ve ardından başlayan 1711'deki Prut Savaşı'ndan sonraki dönemde Ruslar karşısında kazanılmış en büyük askerî başarı kabul edilen Kırım Harbi'nde (1853-1856) (Afyoncu, 2004: 131.) Rus ordusuna karşı başarılı bir şekilde savaşmış, bu savaşta İngiltere, Fransa, İtalya'dan destek görmüş (Ferik Ahmet Muhtar Paşa, 2014: 9) ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) her ne kadar istediği sonucu alamamış olsa da harp sahasında tüm gayretini göstermiştir. Fakat Osmanlı ordusunun eğitim düzeyi Avrupa askerî standartlarının oldukça aşağısında kalmış, kendi sistemsel dönüşümünü başarılı bir şekilde sonuçlandıramamıştır. Felaketle biten 1877-1878 Savaşı sonrasında Osmanlı yöneticileri, daha önceki dönemlerde tüm reformlara yön veren ordunun durumunu tekrar gündeme getirmiştir. Zira bu harbe katılan Osmanlı Ordusu'nun neredeyse yarısı hiç eğitim görmemişti (Ortaylı, 1998: 103). Hatta 1914 senesinde bile Osmanlı subaylarında okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 33 düzeylerinde idi. Lakin bu duruma rağmen ordu içinde her zaman üstün meziyetler taşıyan yetenekli subaylar mevcuttu. Fakat subayların ve dolayısı ile ordunun politize olmuş yapısı sadece ordunun değil, aynı zamanda koca bir imparatorluğun sonunu getirdi (Archer vd., 2006: 428). Fakat “inatçı bir savunma ve fedakârlık duygusu” taşıyan ordunun (Ortaylı, 1998: 103) politikaya karışmış yapısı (Tunaya, 1988: 333) ve

sınırlarda başlayan gerileme, askeri eğitim alanındaki eksikliklerle birleşince bu durum mağlubiyetin habercisi oldu.

“Balkan Harbi’ndeki Osmanlı ordusu hakkında yazan yazarların hemen hepsinin dikkat çektiği diğer bir sorun, subaylardaki askerî bilgi eksikliğidir”. (Karadaş, 2014: 645) Bu tespitin altında Osmanlı ordusunun aldığı olumsuz sonuçlar yatmaktaydı. I. Balkan Harbi öncesinde Osmanlı ordusunun askeri eğitimleri her türlü gayrete rağmen tam olmayıp (Gencer ve Özel, 2009: 41; Tarihte Türk ve Bulgar İlişkileri, 2004: 80), günlük askeri eğitimler yavaşık düzenden ibaretti. Arazi tatbikatları ve arazide yapılması gerekli uygulamalı eğitimler ise oldukça azdı. Daha seferberliğini tamamlayamamış Osmanlı ordusunda erlerden tüfek doldurmasını bilmeyen, nişancılık eğitimine katılmamış azımsanmayacak sayıda personel vardı. Bununla birlikte topçu eğitimleri de yeterli değildi (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 73). Bir askeri sistemde disiplinin özü eğitim olup Osmanlı ordusunda mevcut eğitim noksanlığı yanında siyasetin orduya bulaşması ve particiliğın yaygınlaşması (Gencer ve Özel, 2009: 41) disiplinsizliği daha da arttırmıştı.

Erlere yanında komuta heyetinin de eksikleri vardı. Bunun yanında komuta heyeti arasında olası bir Balkan Harbi’nde düşmanlarını küçümseyici ve Balkan uluslarıyla ciddi bir savaş yaşanmayacağı yönünde bir yaklaşım da mevcuttu. Savaş başladıktan sonra bile bu algı devam etmiştir. Örneğın Osmanlı Şark Ordusu Genel Karargâhı kurmay subayları trenle Hadımköy’e gelmiş, burada trenden inerek bir binaya geçmeleri umulurken Bulgar ordusu ile çok ciddi bir muharebe olmayacağı ve hemen İstanbul’a dönüleceğı inancıyla gece trende kalmışlardır. 04 Kasım 1912’de saat 06.30’da Çatalca Müstahkem Mevkii önünde düşmanın topçu ateşini başladığında karargâh subaylarının vagonlarda olması ve başkomutanın burada yakında bulunan süvari bölüğüne silah başı komutu vermesi, komuta heyetinin gelişmelerden ne kadar bigâne olduğunu göstermesi açısından oldukça dikkat çekiciydi (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 74). İttihat ve Terakki yanlıları da Osmanlı askerî gücünün Balkan devletlerinin askerî gücünden üstün olduğu kanısında idi (Gencer ve Özel, 2009: 40).

Olası harekâta yönelik öngörüsüzlük bunlarla sınırlı değildi. Örneğın özellikle redif birliklerinin durumu personel sayısı, teçhizat ve eğitim yönünden çok kötüydü. Mevcut durumları dikkate alınmadan redif birlikleri muharebeye dâhil edildi. Kırklareli Muharebelerinde Afyon Redif Tümeni, Lüleburgaz Muharebelerinde Uşak Redif tümenlerinin başarısızlıkları bozgunu hızlandırmıştır (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 76). Balkan Harbi başladığında özellikle redif taburlarındaki subay sayısındaki azlık yanında eğitim durumu da iyi değildi (Uzdil, 2006a: 135). Bu durum Edirne-Kırklareli hattından Çatalca gerilerine düzen içinde değil bir keşmekeş içinde çekilmede etkili oldu. Zamanla Osmanlı Ordusu Çatalca hattındaki savunmalarına devam ederken bu taburların hem mevcutlarını düzenledi, hem de eksik olan eğitimleri tamamlama yoluna gitti.

Balkan Savaşlarında süvari sınıfı gibi beklentinin altında verim alınan topçu sınıfının (Yıldız, 2017: 88) eğitim durumu da üst seviyede değildi. Osmanlı topçusunun görevlerini tam olarak yerine getiremediğine dair çok seneler sonra Yugoslavya Genelkurmay Başkanı General Mariç bir askerî yazara “Balkan Harbi’nde yürümeyen iki şey: Türk Topçusu ve Sırp Süvarisi idi” şeklinde mülakat vermiştir. Batı harekât alanında Kumanova Muharebe alanında Sırp topçusunun Osmanlı topçusuna olan üstünlüğü ise bu cephedeki yenilgiyi getirmiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 76).

Oysa topçu sınıfı, bu dönem savaş anlayışında ve şartlarında oldukça önemli bir sınıftı. Topçu sınıfına rağbet Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam edecektir. Bunun nedeni söz konusu sınıfın uzun bir eğitim sürecinden geçmesi ve taktik bilgisi yanında teknik olarak da ileri seviyede bilgilerle donatılmasından ileri geliyordu. Topçu sınıfının kökeni istihkâm branşı ile beraber Mühendishane-i Berr-i Hümayun olup buradan mezun pek çok subay Balkan Savaşları’nı takip eden günlerde ve Kurtuluş Savaşı’nda komuta kademelerinde yer alacaktır (Kocatürk, 1999: 52).

Ayrıca Osmanlı ordusunda eğitimlerde ön planda tutulan “keşif, emniyet, irtibat prensibi” tam olarak icra edilmediğinden Osmanlı ordusu, Bulgar ordusu karşısında hassas hale gelmiş ve bundan dolayı Alaiye Redif Taburu bir gecede tamamen şehit olmuştur (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 77).

Balkan Savaşları’nda görev alan ve dönemin Çatalca Ordusu Kurmay Başkanlığını yapmış olan Kurmay Albay Mahmut Beliş Uzundil’e göre Balkan Savaşları’nda Osmanlı Ordusu’nun başarısız olmasının sebebi, ordunun yeni savaş yöntemlerine göre yetiştirilememesidir. Ayrıca Balkan Savaşı’nda Osmanlı ordusunun başına geldiği gibi bu tür olumsuz şartlarda savaşa giren her ordunun bozguna uğrama ihtimali vardı (2006b: 193-194).

Öte yandan Balkan Savaşı sırasında başarısız olan Osmanlı ordusundaki birlik komutanları bu başarısızlıklarını, yalnızca talimname gereği olarak inisiyatif aldıklarını söyleyerek savunmaya çalışmışlardır (Uzdil, 2006a: 136). Oysaki inisiyatif alma sorumluluğu, gerekli olan tüm tedbirler alındıktan sonra söz konusu olabilirdi. “İnisiyatif sınırını bilmeme noktasına varılmış bir orduda herkes kendi başına buyruk olur. Üst, ast yoktur. O nedenle itaat ve disiplin sağlanamaz... Oysa düne kadar Osmanlı ordusunun komutanlarında, subaylarında, erlerinde inisiyatife karşılık düşünce tembelliği vardı”. Bununla birlikte “Gerçekte Harbiye’deki öğrenim derecesi subaylığın asli görevlerini subayın ruhuna sokacak derecede etkili değildi.” (Atatürk, Conker, 2017: 10, 20-21).

Balkan Harbi’nin kaybedilmesinde, ordunun yapısal meseleleri ve çözüm yolları üzerinde görüşlerini belirten Mehmet Nuri Conker’e göre ise “Ordumuzun son Balkan Savaşı’ndaki kederli yenilgisi acı bir gerçektir. Hayal kırıklığına uğranıldı.

Komuta heyetinin iktidarını ve askerî yeteneklerini, kıtaların eğitim ve talim açısından ne durumda olduklarını bilenlerce, bunun böyle olacağı aslında biliniyordu.” (Atatürk, 2017: 33). Onun bu yorumuna göre harbe girişilmesi tam bir cinayetti. Çünkü ordunun eğitim durumu uygun değildi.

Yine Nuri Conker'in ordudaki eğitim eksikliklerine dair bir diğer tespiti işe şöyledir: “9 Şubat 1913 Bolayır Savaşı'nda arazi koşullarında avcı hattımızın pek yakınında hareket etmekte olan bir ihtiyat taburu erlerinin, düşmanın patlattığı top mermilerinden değil de pek yakınıımızda bizim bataryamızın top seslerinden ürkerek sakınma amacıyla iki kat olduklarını (siper aldıklarını) gördüm.” (Atatürk, 2017: 39).

Ordu birliklerinin yürüyüş eğitimleri de noksan olup, ikmal kolları nasıl hareket edeceğini bilmiyordu (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 74). Osmanlı ordu birliklerinde eğitim eksikliğinin bir sonucu olarak Edirne-Kırklareli hattından Çatalca hattına geri çekilirken yürüyüş kollarında panik havası yaşanmıştır. Oysa barış ortamında eğitimler tam olarak yapılmış ve disiplin birliklerde mutlak olarak sağlanmış olsaydı Osmanlı ordusunun icra ettiği geri harekâta bu kadar zayıat verilmeyebilirdi. Ayrıca komuta kademesindeki rütbeli personel sayısının azlığı ve otorite noksanlıkları da bu sonucu hazırlayıcı bir etki yarattı. Balkan Savaşları'nda görev yapmış Mahmut Belig Uzdil'e göre olağanüstü yorgunluk, süngü savaşlarındaki sinirlerin gerginleşmesi, gecenin karanlığı ve karanlıktaki birliklerin dost ateşleri panik havasını arttıran diğer nedenlerdi (2006a: 134-135). Yani Osmanlı ordusunun gece eğitimi ve gece atışı konularındaki eğitimleri istenen seviyede değildi.

Osmanlı ve Bulgar orduları 3 Aralık 1912'de ilan edilen ateşkes sonrası askeri eğitime öncelik vererek eksiklerini tamamlama yoluna gitmiş ve ateşkes dönemi Osmanlı ordusu eğitim konusunu yeniden ele almıştır.

7. Harp Prensipleri Açısından Bir değerlendirme

Savaşın başlangıcında Batı Ordusu, merkezî ağırlık noktası ile doğu istikametinde yığınaklar yapacak, Doğu Ordusu ile harekâtı koordine edecek, şayet bu başarılamazsa batıya çekilerek üzerine kuvvet çekecek ve Şark Ordusu'nun galibiyeti beklenecekti. Hiçbir şekilde iki harekât bölgesinin arasındaki irtibat koparılmayacak ve iki harekât bölgesi tek harekât bölgesi gibi değerlendirilerek yığınaklar ve tahkimatlar hazırlanacaktı (Çakmak, 2012: 11-12). Fakat Osmanlı Şark Ordusu bekleneni veremeyerek çok kısa sürede geri çekilmiştir.

O günlerde Alman askeri ekolünün de etkisiyle I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusu tarafından başlangıçta taarruzi bir hareket tercih edilmişti. Oysa bu durum, sayısal üstünlük olduğunda geçerli idi. Bulgar ordusu sayıca Osmanlı ordusundan üstündü ve dört Kolordulu Şark Ordusu henüz yığınaklanmasını tamamlamamıştı.

Bu nedenle Osmanlı karargâhı tarafından “taarruz prensibi”, onun gereklilikleri yerine getirilmeden yanlış tatbik edildi. Bu kolordulardan Üçüncü Kolordu’nun Kırklareli ve Lüleburgaz Muharebelerinde diğer kolorduların dışında bağımsız taarruz etmesi ise ayrıca harekâtın insicamını bozmuştur (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 78).

Bulgar ordusu, Edirne’nin kuşatılması için çok fazla asker ayırarak İkinci Ordu’sunu buraya sevk etmiştir. Bu durum, Bulgarların İstanbul’u esas hedef noktası olarak görmesi halinde sıklet prensibine tersti. Çünkü Bulgar ordusu Edirne’deki askeri unsurlarını İstanbul istikametine ayırsaydı Çatalca’daki Osmanlı birlikleri savunmamasını devam ettirebilir miydi sorusunu karşımıza çıkarmaktadır. Osmanlı sefer planlarında Garp Ordusu, oldukça dağınık bir halde savunmayı öngörmesinden ötürü kuvvet tasarrufuna riayet edilmemiş olup buradaki birliklerini İstanbul’a yardıma göndermesi de imkânsızdı. Fakat Osmanlı ordusunun, zaman kazanması halinde “içinde bulunduğu maddî ve manevî zaafı” (Abdullah Paşa’nın Balkan Harbi Hatıratı, 2012: 84, 85) gidererek, yeniden manevi birliğini, inancını ziyadeleştirerek ve eksiklerini gidererek Bulgar ordusuna karşı mücadelesini sürdürme olasılığı vardı.

Yine Bulgar ordusu; Edirne, Kırcaali, Makedonya harekât alanlarına gereğinden fazla asker ayırarak geri çekilen Osmanlı ordusu karşısında daha fazla unsur toplaması gerekirken bunu gerçekleştirememiştir (Uzdil, 2006b: 191). Oysa Bulgar Ordusunun askeri açıdan hedefinin İstanbul olması durumunda geri çekilen Osmanlı ordusu karşısında daha fazla asker toplayarak yürüttüğü taarruzu takip harekâtına dönüştürmesi icap etmekteydi. Görülen o ki Bulgar ordusunun, askeri harekât açısından hedef birliği konusunda tereddüt yaşamasından dolayı, öncelikli amacının İstanbul’dan ziyade Trakya ve Makedonya olduğu anlaşılmaktadır.

Edirne-Kırklareli savunma hattından sonra Osmanlı Ordusu Lüleburgaz savunma hatlarına doğru çekilmiş, bu hatta muharebeler bir ara Osmanlı ordusu lehine geliştirme göstermiştir. Fakat taze birlik getiren unsurun üstünlüğü elde edeceği noktada Bulgar ordusu bunu gerçekleştirmiş ve Bulgar Onuncu Tümeni muharebe meydanına yetiştirerek üstünlüğü sağlamıştır. Fakat bu defa geri çekilen Osmanlı ordusu karşısında yeni taze birlikler getiremediklerinden elde ettikleri başarıyı sürdürememişlerdir (Uzdil, 2006b: 191).

Ayrıca Kırklareli Muharebelerinde birlikler arası muharebeye girmede koordine sağlanamamış ve Bulgar ordusu, Osmanlı Garp Ordusu’nun yenilgisini kendi bölgesinde manevra prensibini kullanarak lehine çevirememiştir. Osmanlı Şark Ordusu’nda kolordu komutanlarının ordu komutanını atlayarak harbiye nazırı ile haberleşmeleri ise emir komuta prensibinin çiğnendiğini göstermektedir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 79).

I. Balkan Savaşı’nda eksikliklerini henüz tamamlamamış Osmanlı redif bir-

liklerine verilen önemli görevler ise emniyet prensibini ihlal etmiştir. Kırcaali Kolordusuna asli görevi yanında Selanik demiryollarının emniyeti görevi verilmesi, Bulgar ordusu karşısından başarısızlığa neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı savunma hattının Ergene Nehri gerisinde değil de hududa oldukça yakın olması emniyet prensibini ihlal etmiştir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 80).

Bulgar Üçüncü Ordu birliklerinin başlangıçta tespit edilememesi “baskın” etkisine neden olmuştur. Bulgarların Alaiye Redif Taburu’nu şehit etmeleri, yine Edirne’de kale muharebelerinde Bulgarların Ayvazoğlu Tabya ve doğusundan kaleye girmeleri Bulgarların baskın prensibini uyguladıklarını göstermektedir (Harp Tarihi Ders Notları, 1983: 80).

Kara ordusu gibi donanma da isteneni verememiştir. Ege Denizi’nde savaş inisiyatifinin Osmanlılardan daha üstün konumdaki Yunan donanmasında olması (Karal, 1996: 321) Bulgar ordusuna cephelerde esneklik vermiş ve Osmanlı ordusu batı ve doğu harekât alanları arasında birlik sevkیاتlarını yapamamıştır.

I. Balkan Savaşı’nın Osmanlı ve Bulgar ordularının “savaş prensipleri” açısından değerlendirildiğinde Bulgar ordusunun Osmanlı ordusuna göre daha dikkatli hareket ettiği ve sonucun kendi lehine hâsıl olduğunu söylemek mümkündür.

8. I. Balkan Savaşı’nın Sonu ve Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Şark Ordusu karşısında üç ordu ile başlayan Bulgar taarruzları sınırın geçilmesinden üç gün sonra Kırklareli ve Süloğlu Muharebelerinde Bulgar ordusunun zaferi ile sonuçlanmış ve Bulgar İkinci Ordu’sunu Edirne’nin kuşatılmasında bırakarak İstanbul istikametinde taarruzlarını sürdürmüştür. Geri çekilen Osmanlı Ordusu karşısında sürat ve baskın etkisini koruyamayan Bulgar ordusu taarruzlarını askeri gereklilik açısından takip harekâtına dönüştürememiş ve Çatalca savunma hatlarında durmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti I. Balkan Savaşı sonunda Çatalca hattında yeniden teşkilatlanmaya giderek savaş mevzilerini tahkim etmiş, eksik eğitimlere öncelik vererek savunma hazırlıklarını sürdürmüştür. Çatalca Hattı’na gelindiğinde kısmen her iki tarafın durumu eşitlenmiş, Osmanlı ordusunda idare ve sağlık işleri yoluna girmeye başlamıştı. Fakat Bulgar ordusu, ikmal yollarının uzaması ve yolsuz, çamurlu bölgelerde yaşanan güçlüklerle zor duruma düşmüştür.

Osmanlı Şark Ordusu önce Kırklareli’nde ve bir hafta sonra da Lüleburgaz’da Bulgarlara karşı Abdullah Paşa (Abdullah Kölemen) komutasında mücadele vermiştir. Malzeme ve erzak yetersizliği yüzünden Osmanlı Şark Ordusu Çatalca’ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır (Balkan Savaşı’na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri-Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları, 2004: 5).

Çatalca hatlarında duran Bulgar ordusunun ilerlemesi artık son noktaya gelmişti.

Çünkü uzayan ikmal sistemi ve arazi şartları, Bulgar askeri unsurlarını oldukça zor duruma sokmuştu. Diğer yandan Sofya'dan Bükreş'e bildirildiğine göre Bulgar ordusunda kolera devam etmekteydi. Yine yurt dışı raporlarında da Çatalca önlerindeki Bulgar ordusu zor durumdaydı ve Osmanlı ordusunun tahkimatını aşması zor idi. Bulgar ordusu, son birliklerini de bu hatta sevk etmiş ve burayı düşürebilmek için diğer müttefik unsurların yardımına ihtiyaç duymuştur (Uzdil, 2006b: 163, 165).

Savaşın dengeye gelmesiyle birlikte 26 Kasım 1912'de, daha önce Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu barış teklifi Bulgarlarca değerlendirmeye alınmış ve Bulgar ordusunun Çatalca Muharebelerindeki başarısızlıklarından sonra bu teklife olumlu cevap verilerek ateşkes görüşmelerine başlanmıştır. Öte yandan Edirne Kalesi, Batı harekât alanında ise İşkodra ve Yanya kalelerinde savunmalar devam ederken Bulgarların Çatalca hatlarında ateşkesi kabul etmesi bir zorunluluktur. Zira Bulgarların diğer müttefiklerinden umduğu bir yardımın gerçekleşmesi zordu ve her Balkan devleti de kendi derdine düşmüştü (Uzdil, 2006b: 165-167).

Osmanlı ve Balkan Devletleri arasında yaşanan çatışma ortamından yararlanan ve Batı Rumeli'deki Müslüman kimliği ile dikkat çeken Arnavutlar (Çakmak, 2012: 3) ise 28 Kasım 1912'de bağımsızlığını açıklamıştır. 3 Aralık 1912'de Osmanlı ve Bulgar orduları arasında ilan edilen ateşkes devam ederken 16 Aralık 1912'de toplanan Londra Konferansı'nda, Balkan Devletleri-Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti bir araya gelmiş fakat önerilen şartlar karşısında Osmanlı hükümeti görüşmeleri terk etmiştir. Bu gelişmeler karşısında 30 Ocak 1913'te Bulgar Devleti ateşkesin sona erdiğini bildirmiştir (Gencer ve Özel, 2009: 42).

Bu gelişmeler yaşanırken 23 Ocak 1913'de Bâb-ı Ali Baskını ile Kamil Paşa sadrazamlıktan çekilmiş ve yerine Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Gerçekleşen bu baskında Kurmay Yarbay Enver Bey, İttihat ve Terakki taraftarıyla Sadrazam Kamil Paşa'nın odasına girerek silah zoruyla istifa etmesini sağlamış ve genç subaylardan bir grup kabine odasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüştür (Lewis, 1993: 224).

İstanbul'daki hükümet değişikliği ve ateşkesin son bulmasından sonra 3 Şubat 1913'te yeniden başlayan Bulgar-Osmanlı ordusu arasındaki savaşın cereyan ettiği günlerde, diğer cephelerde de çatışmalar devam etmiş ve 6 Mart 1913'de Yanya (Karal, 1996: 336-337), 26 Mart'ta Edirne (Gencer ve Özel, 2009: 42), 24 Nisan'da ise İşkodra (Karal, 1996: 337) kaybedilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, Balkan devletleri ile savaşın geleceğini görüşmek üzere bir kez daha bir araya gelmiş, 1 Nisan 1912'de (Karal, 1996: 337), Bulgarlar ile yeniden ateşkes ilan edilmiş, bu ateşkes birkaç defa 10'ar gün uzatılmıştır (Uzdil, 2006a: 126). Nihayetinde Osmanlı, Yunan, Bulgar, Sırp, Karadağ temsilcileri arasında Londra Konferansı'nda 30 Mayıs 1913'te "Balkan Harbi'ne son veren Londra

Antlaşması” imzalanmıştır (Ortaylı, 2014: 115). Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti; Midye-Enez hattının doğusuna çekilmeyi, Arnavutluk ve Ege adalarının durumunu Avrupa'nın büyük devletlerinin belirlemesini, Kavala ile Dedeağaç arasındaki toprakların Bulgaristan'a, Selanik, Güney Makedonya ve Girit'in, Yunanistan'a bırakılmasını kabul etmiştir.

1913 Londra konferansı ile yeni sınır Meriç Nehri kabul edilmiştir. Adriyatik kıyılarından bir anda Meriç'e çekilme Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir kayıptı. Osmanlı, 1878 Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra bile bu kadar toprak kaybetmemiştir (Ortaylı, 2014: 109).

Bu savaşta sivil halk birçok sıkıntı yaşamış olmakla birlikte düzenli ordulardan daha fazla kayıp vermiştir (Reed, 2006: 25). Balkan coğrafyasında büyük bir Türk nüfus hareketi meydana gelmiş (Shaw, 2014: 109), pek çok kişi evinden ve yurdundan ayrılmak zorunda kalmıştır. Balkanlar'dan yaşanan göçlerle birlikte Balkan göçmenlerinin sayısı artmış, Anadolu adeta Balkanlaşmıştır.

Sonuç

II. Abdülhamid'in uyguladığı siyaset sayesinde Osmanlı yönetimi bir taraftan ordusundaki yapısal reformları yerine getirmiş, diğer taraftan oldukça rasyonel politikalar ile Balkan uluslarını bir arada tutmayı başarmıştır. Fakat Sultan II. Abdülhamid'in, 31 Mart Vak'ası ile başlayan süreçte çeşitli bahaneler gündeme getirilerek tahttan indirilmesi sonucunda Osmanlı Devleti ve dolayısı ile ordusu çok sancılı bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemle birlikte dünya tarihinin en eski askeri teşkilat yapısına ve kurumsal hafızasına sahip Osmanlı ordusunun, İstanbul'un güvenliğini de sağlayan ve Avrupa coğrafyasında hayati öneme sahip olan Doğu Ordusu, henüz çok yeni olan ve devlet ve ordu geleneği bulunmayan Balkan uluslarının orduları karşısında oldukça kısa sayılabilecek bir sürede ricat ederek neredeyse İstanbul'a kadar çekilmiş, harp sahasında teçhizat ve malzeme noksanlığı yanında askeri gereklilikleri tam olarak yerine getirememesi gibi nedenlerden ötürü yüzyıllardır hüküm sürdüğü toprakları terk etmiştir.

Osmanlı Doğu Ordusu; eski dönemden itibaren Osmanlı ordusunda uygulanan çok süratli yığınaklanma geleneğini, Balkan Savaşları'nda olası bir harekâtın gerçekleşeceğini düşündüğü Kırklareli-İnece bölgesinde icra edememiştir. Yine Osmanlı Doğu Ordusu'nun; demiryollarındaki kısıtlamalar, İstanbul-Selanik Demiryolu'nun kaybedilmesi ve denizlerde de üstünlüğün sağlanamaması gibi nedenlerden ötürü ile Garp Ordusu ile irtibatı kesilmiş, muharebe sahasında birlik sevkiyatını icra edememiştir.

Özellikle I. Balkan Harbi'nde Bulgarlar karşısında uğranılan yenilgi, Osmanlı'nın başkentliğini yapmış Edirne'nin kaybedilişi ve Bulgar ordusunun başkent İstanbul'a

bu kadar yaklaşmış olması korku ve endişe yaratmıştır. İstanbul'a bu kadar yaklaşıldığı ve Osmanlı Doğu Ordusu'nun Çatalca'dan sonra savunacak çok fazla savunma hattı kalmadığı bir zamanda Bulgarlar ile kesin sonuçlu harbin yaşanacağı yerin Çatalca hattı olacağı aşikâr olmuş ve bu hatta Osmanlı Doğu Ordusu ile Bulgar Ordusu arasında oldukça şiddetli muharebeler yaşanmıştır. Fakat Bulgar ordusunun kendi coğrafyasından uzaklaşarak ikmal hatlarının derinliğinin artması, taarruzlarını sürdürememesi ve başlayan hastalıklar neticesinde zamanla muharebe yeteneği Osmanlı Doğu Ordusu karşısında erimiş, Osmanlı Doğu Ordusu ise Çatalca hattındaki savunma dönemini değerlendirerek birliklerini yeniden teşkil ederek, muharebe eksiklerini tamamlamaya çalışmış ve bunda kısmen başarılı olmuştur.

Yeterince hazırlanmadan ve tedbir alınmadan yapılan bir harekâtın nasıl bir hezimete dönüştüğünün göstergesi olması açısından I. Balkan Savaşı, Osmanlı ordusu ve özellikle Osmanlı Doğu Ordusu için gerçekten öğretici bir deneyim olmuştur. Osmanlı Doğu Ordusu; harekâtın müteakip döneminde Çatalca mevzilerinde muharebeye yönelik askeri hazırlıklarını süratle yapmış, özellikle eğitime ve birlik noksanlıklarının tamamlanmasına ağırlık vererek olası bir müteakip harekât için hazırlıklarını tamamlama yoluna gitmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı* (2012) (Haz. Tahsin Yıldırım, İbrahim Öztürkçü), DBY (Dün Bugün Yarın) Yayınları.
- AFYONCU, Erhan (2004), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- AFYONCU, Erhan (2010), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu IV*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- AKARGÜN, Suat Erden (1992), *Harp Tarihi Ders Kitabı-I*, Ankara, Kara Harp Okulu Matbaası.
- ALTAY, Fahrettin (1970), *10 Yıl Savaş 1912–1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul.
- ARCHER, Christon I ve FERRIS, John R. ve HERWING, Holger H. ve TRAVERS, Timothy H.E. (2006), *Dünya Savaş Tarihi* (Özgün adı: *World History of Warfare*), Çev. Cem Demirkan, İstanbul, Akyüz Yayın Grubu.
- AŞKIN, Sevgi (2007), *Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal ve CONKER, Nuri (2017), *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal-Zabit ve Kumandan*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri-Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları* (2004), Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

- BAYAT, Mert (1983), “Strateji-Tarih-Coğrafya İlişkileri”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler I*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ss. 61-69.
- BEŞİKÇİ, Mehmet (2017), “On Yıllık Harp ve Topyekün Seferberlik”, *Osmanlı Askerî Tarihi-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, ss.287-311.
- BÜYÜKYUMUKOĞLU, İbrahim (1983), “Askerî Tarih'in Kaynakları”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler-I*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ss.103-112.
- ÇAKMAK, Fevzi (2012), *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik-Garbî Rumeli'nin Süreti Ziyat ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi*, Yay. Haz. Ahmet Tetik, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ER, Serkan (2014), “Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Seferberlik Planı”, *Tarih Dergisi*, İstanbul, Sy. 59, ss.137-188.
- ERENDİL, Muzaffer (1990), *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Ankara, Genkur. Basımevi.
- FERİK AHMET MUHTAR PAŞA (2014), *Kırım Harbi'nde Silistre Müdafası 1953-1954 Tuna Seferi*, Yay. Haz. Gültekin Yıldız ve Fatih Tetik, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- GENCER, Ali İhsan ve ÖZEL, Sabahattin (2009), *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları.
- GÖRGÜLÜ, İsmet (2014), *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912–1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Harp Tarihi Ders Notları-Birinci Kitap* (1983), Ankara, Harp Okulu Basımevi.
- İNALCIK, Halil (2013). *Osmanlı ve Modern Türkiye-Araştırmalar*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KARADAŞ, Yücel (2014), “Osmanlı Ordusu'nun Balkan Savaşı'ndaki Yenilgisinde Osmanlı Subaylarının Rolü”, *100.Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar 1.Cilt*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 641-650.
- KARAL, Enver Ziya (1996), *Osmanlı Tarihi Cilt IX*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOCATÜRK, Kenan (1999), *Bir Subayın Anıları 1909-1999 Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi.
- LEWIS, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2012), *Yakın Tarihin Gerçekleri-Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2014), *İmparatorluğun Son Nefesi-Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- ÖGRETEN, Ahmet (2014), *Nizâm-ı Cedîte Dâir Askerî Lâyhalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- REED, John (2006), *Balkanlarda Savaş*, Çev. F.Burak Aydar, Sevgi Tamgüç, İstanbul, Pencere Yayınları.

- SABİS, Ali İhsan (2016), *Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?* (Yay. Haz Hasip Saygılı), İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- SEDİROĞLU, Serdar Cem (2008), *Batı Trakya'da Türkler, Sorunları ve Bu Sorunlarda Çözüm Esasları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- SEDİROĞLU, Serdar Cem (Aralık 2017), “Balkan Savaşları Arifesinde Ordunun Siyasetle İştigali ve Politizasyonunun Balkan Savaşlarının Sonucuna Olan Etkisi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sy.63, Elazığ, ss. 470-490.
- SHAW, Stanford J. (2014), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, Atatürk Kültür, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞAYİN, Cevat (2012), “Askerî Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yaklaşım 3T (Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat)”, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Ed. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 58-88.
- UÇAROL, Rıfat (2000), *Siyasi Tarih (1799-1999)*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- UZDİL, Mahmut Belig (2006a), *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekâtı-Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri Cilt I,II, III*, Yay. Haz. Özlem Demireğen ve Nurcan Aslan, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- UZDİL, Mahmut Belig (2006b), *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1'inci Kolordunun Harekâtı*, Yay. Haz. Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Tarihte Türk ve Bulgar İlişkileri* (2004), Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler C.I-İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- YILDIZ, Gültekin (2017), “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askerî Tarihi-Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yayınları, ss.47-111.
- YILMAZ, Sait (2017), *Uluslararası Güvenlik-Teori, Pratik ve Gelecek*, Ankara, Kaynak Yayınları.

DEVELOPMENT OF SOCIOLOGY IN TURKEY FROM ITS EMERGENCE TO THE 1960S¹

Ahmet ALP²

Geliş: 31.01.2019 / Kabul: 04.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.520060

Abstract

This study is a theoretical examination of the progress of Turkish sociology from its emergence to the 1950s and 60s. Many studies have been carried out for presenting the development of Turkish sociology and the stages that it has passed in terms of putting forward social knowledge for Turkish society. Although there is a rich literature about it, internationally and particularly, there is not much study in English. Therefore, the aim of this study is to present the development of Turkish sociology from its emergence in Turkey and its relationship with European sociology during its development to the 1960s in order to introduce Turkish sociology to other societies' sociologies.

Turkish sociology has a large literature, it is, therefore, quite difficult to exhibit in this study from its emergence to today. Consequently, during the study, it has been attempt to analyze the characteristics of Turkish sociology and its development periodically until the 1960s.

Keywords: *Sociology, Modernity, Turkish Sociology, Development of Sociology, Western Sociology.*

1 This study has been produced from the master's thesis of Ahmet Alp, which is An Analysis of the Development of Sociology in Turkey.

2 Research Assistant, Faculty of Arts and Sciences, Bingol University, ahmetalp1349@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8239-969X>.

ORTAYA ÇIKIŞINDAN 1960'LARA KADAR TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ'NİN GELİŞİMİ

Öz

Bu çalışma, Türk sosyolojisinin ortaya çıkışından 1960'lara kadar ki süreç içerisinde geçirmiş olduğu gelişimin bir incelemesidir. Günümüze kadar, Türk sosyolojisinin Türk toplumu için toplumsal bilginin ortaya konulması bağlamında geçirmiş olduğu aşamalar ve gelişimini ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda zengin bir literatür olmasına karşın, Türk sosyolojisinin diğer toplumların sosyolojileriyle ilişki kurmasını sağlayacak, uluslararası anlamda ve özellikle İngilizcede kendisini tanıttak çalışmaları çok azdır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı Türk sosyolojisini diğer toplumların sosyolojilerine tanıtmak ve onun Türkiye'de ortaya çıkışından 1960'lı yıllara kadar ki gelişimi, karakteristik özellikleri ve Avrupa sosyolojisi ile ilişkileri ele incelemektir.

Türk sosyolojisinin zengin bir literatüre ve uzun bir geçmişe sahip olmasından dolayı, bu çalışma içerisinde onun ortaya çıkışından günümüze kadar ki dönemleri ele almak oldukça zordur. Bu yüzden, bu çalışma boyunca, Türk sosyolojisinin karakteristiği ve 1960'lı yıllara kadar ki gelişimi periyodik olarak analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Modernlik, Türk Sosyolojisi, Sosyolojinin Gelişimi, Batı Sosyolojisi.

Introduction

The development of Turkish sociology has had an oriented characteristic since it was introduced to Turkey in terms of copying western sociology and using its ideas and theories without revising them for analyzing Turkish society. Although Turkish sociology has such a characteristic, it has a century-long background, and hence, it has an impressive accumulation of knowledge in respect of analyzing and contributing knowledge for solving the problems of Turkish society.

The main argument of this study is to analyze Turkish sociology and its characteristics from its emergence (from the Tanzimat period which is known the declaration of the rescript of Gülhane) in Turkey to the 1960s. Subsequently, it is pointed out putting forward and evaluating the characteristics of Turkish sociology that are essentially in relation to produce social knowledge and use western notions and theories without revising them to Turkish society's characteristics. Turkish sociology developed based on western-oriented sociology tradition such as, French, German and American sociology etc... Its characteristics have been changed under the impacts of social changes and transformation of Turkish society. Therefore, it has different characteristics every period in Turkey. Even though

Turkish sociology has been affected by those sociology traditions, firstly Turkish sociology should focus on analyzing Turkish society and suggest solutions to the problems of the society.

Prior to this, many studies have been carried on regarding the history of Turkish sociology so far. For instance, Baykan Sezer (1979), Emre Kongar (1988), H. Bayram Kaçmazoğlu (2002, 2010 and 2011), and M. Çağatay Özdemir (2008) have produced some valuable studies about presenting the history of Turkish sociology. Nevertheless, when Turkish sociology and knowledge regarding it are considered internationally, it might be seen the lack of literature, and it is thought that this study will contribute knowledge about Turkish sociology to international literature.

This study has been divided some parts based upon this. Firstly, the emergence of Sociology in Europe and Turkey as well as its relationship with modernity, secondly, its development and the issues that it handled for Turkish society have been considered. Thirdly, after the great transformation of Turkey from empire to the republic and its impacts on the development of Turkish sociology have been handled while in the last part, the emergence of new schools (Ankara school as well as existed Istanbul school) and new study fields of Turkish sociology have been dealt with.

Sociology and Modernity in Europe and Turkey in the 19th and 20th Centuries

Sociology and modernity have significant relationships and it might be quite difficult to separate and see them as different phenomena from each other in terms of their history. Sociology, As a modern social science, started to emerge in the 19th century in order to help to develop the ideas of modernity, which appeared, as consequences of the impacts of the Enlightenment in Europe. The concept of modernity has been thought of consisting of various forms of economic social, political and cultural by many thinkers. Therefore, it may be considered modernity a new paradigm which evolved a challenge against Aristotelian thought in the 17th century (Hamilton, 1993: 51-58). The Enlightenment had the most important effects on the emergence of modernity during this period because social sciences and modern societies were established in this age in terms of social needs of societies. As a result of this, it could be asserted that the representatives of Enlightenment manifested the thought of modernity as a project that mainly started in western societies against the church. Hall and Gieben (1993) express this challenge that “modernity was the creation of a new paradigm or aspect of ideas regarding humankind, society, and nature, which encountered existing conceptions rooted in a traditional world perspective, dominated by Christian religion and ideas”

(Alp, 2012: 6). According to them, the main domain in which the Enlightenment thinkers encountered the clergy, who supported the existing conceptions of the world. As a consequence of this challenge, they announced new ideas and they had important effects on their varied cultural innovations in painting, printing, writing, arts, sculpture, music etc. Therefore, the Enlightenment thinkers started thinking of researching the world empirically so as to obtain a practical goal to create a “better”, more rational world for humankind in this period. As a Consequence of these efforts, the Enlightenment philosophers succeeded to reject the beliefs of traditional authority that had serious impact on western societies. Thus, the philosophers, who were representatives of the Enlightenment, found this irrational and running counter to human nature and posing a dilemma of human development when they assessed traditional values and institutions (Ritzer, 1996: 10). These all evaluations show that modernity has begun to be dominant as life style and ideologically in western societies since the 18th century. Furthermore, philosophers and scientists could have freedom of thought, and thanks to the project of modernity, it was led them to think of using the methods of sciences and developing. For example, sociology could have a development chance as a scientific study of societies in this period. Put differently, the birth conditions of sociology were mainly prepared in the 19th century by the Enlightenment, French and Industrial revolutions. Accordingly, it can be asserted that sociology gained an important role to respond to the demands of Western societies which became more complicated as a result of fast industrialization and urbanization movements in this period (Kaçmazoğlu, 2010: 1-8).

Although modernity brought new ideas and became dominant in western societies, it also created many social problems as indicated above. In other words, social life is always very dynamic and “when a society develop or pass a new stage as classical sociologists indicated, then the existing paradigm cannot respond to the demands of a society and it strains. Hence, a new stage requires a new paradigm to respond to the needs of the society (Kuhn, 1962: 62-66). By referring to T. Kuhn, it may be examined that the consequences of the developments in Western societies such as, the Enlightenment, Industrial and French revolutions, new colonial attempts and the social problems which were brought by modernity created new demands and the existing paradigm was unable to respond adequately to those needs” (Alp, 2012: 6). For that reason, in the 18th, 19th and 20th century, new paradigms were demanded by western societies so as to understand and solve their social, economic and cultural problems. As a result, “for solving their own problems and responding the wishes of societies in this period, they began to develop social sciences. In other words, the 19th century was the period of varieties of social changes and “*the great transformation*” (Polanyi, (1944), 2001). Enormous social problems and depressions in the 19th century caused societies

to seek new solutions so as to understand and eliminate those chaotic problems in the western world” (Alp, 2012: 6) and as a result of seeking such a solution, western intellectuals applied social sciences. For example, while they benefited from Anthropology and orientalist etc. for understanding non-western societies, sociology was remarkably, considered so as to solve the enormous chaotic situation of western world. Since, it is necessary to work out solutions to conceive and after that to theorize for providing a comfortable and functional social world (Kızılcelik, 2001: 77-79). For this reason, the aim of sociology can be remarked in the 19th century that it was seeking to find out how western societies could be recovered from the chaotic situation as the consequences of “the industrial and French revolutions because in this period, western societies faced with two points. Firstly, western societies in general gained enormous wealth and the domination of the world in the 19th century, and secondly, they sometime had a challenge with their internal contradictions which almost destroyed themselves such as the results of the French and Industrial revolutions, the Labour movements etc. Accordingly, the existing paradigm which supported feudal scientific understanding could not be beneficial to respond these problems. Hence, these two points forced societies to create a new social science so as to respond to the problems of newly transformed western societies” (Kaçmazoğlu, 2010a: 1-8, cited in Alp, 2012: 7).

When looked at the issues of sociology, this aim can be pointed out from the ideas of the dominant social scientists such as, A. Comte, E. Durkheim, and even K. Marx despite they had different perspectives and methodologies in the 19th century. For instance, Comte built his sociological theory by depending on positivist sociology, which is “statics”, because sociology had to be designed “as a special science dedicated to unrevealing the essential laws governing the societal phenomena and human social relationship with primary interest in analyzing the problems and societies of the modern western world” in Comte’ idea (Doda, 2005: 7-8). Many social innovations occurred, and these led to immense social problems for societies in the late 18th and 19th centuries. For western societies started to alter structurally in terms of social, economic, cultural, political and religious dimensions in the 19th century. Therefore, Comte considered establishing sociology as a social science for working out the chaotic situation of modern societies because of encountering to the previous structures of western societies and the new emerged revolutions during modernization movement in Europe (Hall, 2006: 1-16). As a result, sociology was highlighted as a static modern science for the progress of societies by Comte and his followers. Hence, it could be asserted that “the most common thinkers supported sociology in order to provide social order in western societies during the 18th and 19th centuries’ modernity, except Karl Marx because they believed that if any society wished to develop; it had to have a social order, so that the society could develop coherently. And for the purpose of this regular

growth, the task of sociology was to make people adjust to the new social order for the progress of modernity” (cf. Halfpenny , 1994, cited in Alp, 2012: 8).

What was the situation of Turkish society in the 19th century while European societies were dealing with these social problems? In fact, Turkish society faced with many social and economic problems as well as European societies but it had specific differences from western societies in terms of social problems. For instance, the problems appeared as the consequences of “rapid social changes”, “progress”, “evolution” and “revolution” whilst in Europe, the situation of the Ottoman Empire was more dramatically and it had to find out a solution for not being collapsed in the 19th century. Since the Empire which had lost political, economic independence, power and sovereignty against European countries tried to survive by profiting from the balance of power policy among European countries. If such conditions were considered, it could be asked “why did Turkish Society rapidly transfer sociology, which emerged in Europe in order to solve the social problems?” many answers can be given for those questions. But it can be seen that both European and Turkish societies dealt with sociology pragmatically. Although they had different social problems, the basic answer of this question is to consider what Europe and Turkish society expected from sociology. Therefore, it could be asserted that their expectations from sociology were quite different from each other. However, the Ottoman Empire was in a big trouble and it had to find a way to escape from collapse. Consequently, the administrators, e intellectuals and ideologists of the Empire considered sociology as a magic power so that saving the Ottoman Empire from the collapse (Kaçmazoğlu, 2010a: 8).

Put differently, while sociology developed in Europe for proposing solutions to economic, social, political and cultural problems, it was introduced to Turkish society due to political concerns as Lewis (1970: 28) indicated this by revealing some questions of the Ottoman intellectuals such as, “what was the problem with the Ottoman Empire? Why had the Ottomans failed to keep up the technical innovations and technology by comparing to its rivals? What might be done to save the Empire? Not only was it the technological superiority of the West that forced the Ottoman intellectuals to seek reform, but also the French Revolution that introduced the nation-state ideology and spread the ideas of freedom, equality and secularity throughout Europe as well. Hence, in the 19th century, modernization or more specifically, westernization movements started in the Ottoman Empire through the young Turks who were sent to European countries (particularly, France, Germany and England)” (Alp, 2012: 7). As Mardin (1983) pointed out, although they were sent to Europe in order to see and keep up the technological and other developments of Europe, they returned Turkey with different problems. For example, the essential characteristic of the young Turks who were being edu-

cated by the western education system was estranged from the traditional Turkish education system and Turkish society. Hence, when they came back to Turkish society, it was seen that they were alienated to their society. They had a serious orientalist view point and the solutions, therefore, which they suggested were not appropriate for understanding and solving the problems of Turkish society. Especially, according to their idea, obtaining western technology and ideas was a possible way to save the Empire from the worsening situation. Consequently, they thought about recovering the Ottoman Empire by introducing new ideologies as well as their technology to Turkish society such as nationalism, social equality and freedom etc. the effects of young Turks' ideas resulted "the Tanzimat Charter" which was announced by Mustapha Rashid Pasha, who had good relationships with A. Comte, and wanted to introduce his positivist philosophy to Turkish society in 1939.

The Tanzimat Charter had very important effects on the social structure of the Empire in the second half of the 19th century. The Empire considered receiving French and England's support by announcing this charter because the Ottoman Empire had a serious battle and lost it against Mehmed Ali Pasha, who was the governor of Egypt, and Russia was threatening the Empire with the claims of protecting the rights of Orthodox Christians. These all conditions showed that without the support of European countries, the Empire could not protect itself. The mentioned incidences forced Sultan Abdulmecit I to announce the Tanzimat Charter which European countries demanded in 1839 and the young Turks offered this insistently. At first glance, Charter had some basic principles that all people would be equal, and their certain rights would be protected by the government in the land of the Ottomans; moreover, the Sultan limited his own political authority and for the judgment of public, European style courts would be established for non-muslims (Goodwin, 2006: 17).

As for Turkish society, the importance of the Charter can be asserted that the Ottoman Empire gave up looking down Europe and it started to turn its face to Europe in order to keep up their technologies. Furthermore, westernization efforts began in social, cultural and politics areas intensively because the Empire only used to consider having the technology of western countries for its army by the time of announcing of the charter. In other words, Turkish society entered the process of modernization-westernization socially, culturally and politically as well as technological developments. Thus, it was an important opportunity for new ideologies and social sciences to be introduced to Turkish society more deeply than before the Tanzimat charter (Berkes, 1964: 117). Furthermore, as Kadioğlu (1996: 180-185) stated that the aim of this charter was to create a new modernized and civilized society like western societies. As a result of this, the young Turks

who studied in Europe were affected comprehensively by social movements and new ideologies. After that, they mainly tried to apply those ideologies on Turkish society when they came back to Turkey,

Birth of Sociology in Turkish Society: From the Tanzimat Charter (1839) To the Second Constitutionalist Period (1908)

Many young students were sent to Europe more intensively in order that they kept up with modern education and European development system after entering to the Tanzimat period. Nevertheless, they were firstly influenced by the new ideologies that occurred in Europe and therefore, they dealt with political affairs rather than dealing with their educational development knowledge. Maybe it was inescapable because the Ottoman Empire was in a big trouble and about to collapse. So they prefer to seek new solutions in order to save the Empire. The students started to unite around the Committee of Union and Progress”, which was the first political party in the Ottoman Empire towards the end of the 19th century and they had a strong political opposition against Abdulhamit II, who was the sultan of the Ottoman Empire in that period. Although their common idea was to recover the Empire from collapse, most of them were affected by different theories during their education in Europe. Nonetheless, it was very problematic for the Empire because when they came back to the country, they copied technologies, ideologies, belief systems and life styles of the west to Turkey without revising and analyzing them. Particularly, the theory of A. Comte, which was “the order and progress”, and “Social Darwinism” were dealt with by the committee of Union and progress. Additionally, the young Turks were under the influence of Social Darwinism in the late 19th century because the Empire was called “the sick man of Europe”, and the consequences of social Darwinism led them to consider the Empire as a sick body. In doing so, they focused on how to save the Empire from collapse by using the tool of this theory. Nevertheless, it was understood that social Darwinism neither understood, solved the problems of Turkish society nor had any compatible element for living with Turkish society because they were different societies and their social, cultural and economic dynamics were quite different from each other (Hanioglu, 1985: 346-347). However, they continued to bring European based ideologies to the Empire particularly in the late of the 19th century intensively. In this period, the ideas of Comte which Durkheim made systematic were introduced to Turkish society through Ziya Gökalp, who is the founder of Sociology in Turkey. He had an important effect on the committee of union and progress party and as a result of his attempt; sociology department was opened in the University of Istanbul (Dar-ul Funun) in 1914. The Young Turks, especially, Z. Gökalp was affected by the ideas which were about “order” and

“progress”. Nonetheless, Turkish sociology was imported from Europe without revising it based upon Turkish society’s dynamics and it was not, therefore, authentic to the society. While western (especially French sociology understanding) sociology dealt with the social structures turned upside down, Turkish sociology tried to work out about the political problems of Turkey rather than solving social or cultural problems of Turkish society. Since Sociology was introduced to Turkish society for political concerns by Ziya Gökalp and his friends, and they tried to benefit from sociology to seek new ways to rescue the state and reshape Turkish society (Yılmaz, 2010: 32).

Development of Turkish Sociology and Its Relationships with the Committee of Union and Progress Party

When general history of sociology investigated in Turkey, at first glance, it might be pointed out that sociology was introduced to Turkish society as soon as it emerged in Europe. The reason why Turkish society was quite dynamic and it had very close relationships with Europe. In this term, Europe faced with very fast and sharp social changes and they were related to the characteristics of the society. Therefore, Europe needed sociology to deal with its social problems. Moreover, Turkish society’s focus was on the direction of westernization; therefore, although it had different contents, Turkish society followed Europe for challenging its social problems. Hence, “Turkish intellectuals were simultaneously, interested in sociology in order to find out solutions to social problems. As Giddens (1997: 7) indicates that sociology was a product of the French and Industrial Revolutions which made western societies encounter new social conditions. As for Turkish society, sociology was imported from the west and constructed in order to work out many political and socio-economic problems which accelerated collapse of the Empire. In that period, the Ottoman intellectuals despaired of the political conjecture which was based on the ideology that Ottomanism would be a recipe for salvation of the Empire. For that reason, the young Turks united around the committee of Union and Progress seized power, and issued a new constitution in 1908” (Alp, 2012: 11). Nevertheless, the idea of Ottomanism or Islamism was not enough effort to save the Empire from collapse. Hence, they began to think of “Nationalism” instead of “Ottomanism” and the idea of “Westernism” developed as a larger ideology. Nonetheless, for spreading and imposing nationalism ideology upon the society, they needed a social science which could help them to clarify, support and spread these new ideas. So, sociology was considered satisfying nationalism and westernization ideas (cf. Kacmazoglu, 2003).

As it can be seen, “sociology had direct relationships with the project of salvation of the country and the dream of westernization. Therefore, Ziya Gökalp,

who was a member of the committee of Union and Progress, not only performed the establishment of sociology, to be the guider to the unionist regime in terms of having a nationalist identity through sociology in the line of the West, but also attempted to help define the ideologies of the West systematically. In other words, Ziya Gökalp built the understanding of sociology as nationalist-western-oriented and wished to establish sociology as a national science as well” (Ülken, 2000: 26, cited in Alp: 2012: 17).

Sociology is a dynamic social science and specifically, when it is dealt with in terms of Turkey, we can see that the sociology’s task was to serve the official ideology of the old regime as similar to the west for the salvation of the empire between 1908 and 1923. However, the tasks of sociology altered after the Empire collapsed. After founding the Republic of Turkey, the old regime was destroyed and relating to this, sociology’ task changed, too. After this, sociology, as a social science, started to help to continue the new regime’s existence, and spread its messages to the public. The similarity of western and Turkish sociology is seen in terms of their developments. For example, as Tuna (1991) argued that sociology, as a result of being the supporter of the official ideology, assisted the regime’s ideas of “order” as western sociology supported social order in the beginning.

The understanding of Ziya Gökalp’s (Mustafa Kemal Atatürk, who was the founder of Turkey, saw him as his master mind) sociology began to be more influential on Turkish society and politicians more than the Ottoman times after the foundation of the Republic of Turkey in 1923. As a result of these developments regarding sociology, not only were sociology’s lessons started to be given in high schools but also in universities as well in the middle of the 1920s. However, “Western-oriented sociology was still in the centre of the whole variations of Turkish sociology whichever sociological theory or ideology was supported. All accepted the transformation of Turkish society as westernization. Hence, this attitude brought a very strong loyalty to western sociology. As a consequence of this, sociological theories and models which were specific for western societies, tried to introduce changes into Turkish society by copying directly or adapting. At first glance, it was quite a beneficial way to obtain sociological knowledge. On the other hand, it led to ignorance of the social differences and specific characteristics of Turkish society in the first periods of sociology in Turkey” (Çağan, 2007: 85, cited in Alp, 2012: 12).

Turkish Sociology and the Republic of Turkey (1923): Sociology is the Advocate of the Ideology of Nation-State

The Ottoman Empire that consisted of various nations and religious rules were destroyed after the WW1 and a new age began for Turkish society. Republic of

Turkey which was a secular, modern and less diverse country was established after winning the independent war. Nevertheless, “the young state needed to follow an ideology by depending on the position of the world. Additionally, nationalism was the common ideology of the 20th century, and inevitably, the Republic of Turkey was influenced by this ideology deeply. Hence, nationalism became one of the most important guides of the state during the 20th century” (Alp, 2012: 13). Moreover, M. Kemal and his friends who were the leaders of the state were influenced by Ziya Gökalp’s ideas regarding secularism, nationalism and modernization. Accordingly, their aim was to modernize Turkey for development and this way was to follow European countries’ stages as modernization theories have claimed. Therefore, sociology was seen to be employed for supporting modernity and legitimating to public in this term. The task of sociology was determined around the ideas of Ziya Gökalp who was seen the ideologist of the state in this period. Some revolutions that sociology supported such as, populism, republicanism, secularism, revolutionism, nationalism and statism were aimed to be performed after founding the modern Turkish State (cf. Aksin, 1999). For instance, secularism was accepted by removing the effects of Islamic religion in public life, the public were motivated and in some places forced to live like European people and for this some laws were made (for example, hat law etc.), many western cultural or technical products were introduced to Turkish society under the name of the Turkish revolution. Although these all innovations are seen important for the development of Turkey, there was a serious social problem between the state and public. Since, the society did not pass the stages that European societies faced with. Therefore, they did not demand such revolutions from the leaders of state. For example, while Europe faced with social problems and revolutions as a result of the demands of publics against the Church and the ruling classes, in Islamic countries, there was not a serious social problem between Islam religion and public. For Islam and public had a different relationship and it never oppressed the social life of public against innovations so on. Therefore, Turkish society believed that they were in trouble because of moving away from the religion and its rules which were originated from its holy book. Nevertheless, “the young Turks educated in Europe were quite dominant in Turkish State and they were also influenced by European system and its development intensively. Therefore, they believed that in order to develop, they had to follow the theories of western, and which way western societies passed; Turkish society had to pass as well” (Alp, 2012: 13). Thus, they had to fulfill revolutions in spite of the fact that the public did not demand then, namely, they raised populism in spite of the public. Consequently, the revolutions called Kemalist started. They mainly focused on westernization and admitted the superiority of western societies. While politically such revolutions were performed, what was the task of sociology? Its mission was to support those

revolutions, and make them understandable and acceptable to the public. That is, sociology had to adapt the society for the revolutions which were imported from Europe (Kadıoğlu, 1996: 182).

Therefore, it is seen that although there were many ideas since the last period of Ottoman Empire, politically the ideas of Ziya Gökalp became influential on politicians after 1923. Furthermore, another sociologist who played an important role for Turkish sociology was Prens Sabahattin (1878-1948). The common goal of Ziya Gökalp and Prens Sabahattin were similar to each other. Both of them aimed to find out an answer about how to “save the Empire from collapse rather than think of radical solutions for Turkish society. Ziya Gökalp supported the Durkheimian sociology tradition while Prens Sabahattin was influenced by another French sociologist Le Play although both of them were influenced by French sociology” (Alp, 2012: 14). Nevertheless, the ideas of Prens Sabahattin were not paid attention because of two reasons. First, after the republic of Turkey was founded, the whole family of the Ottomans was exiled from Turkey and he was a member of the Ottoman dynasty so he could not have a chance to stay in Turkey and spread his ideas. The second point is that he endeavored to be the ideologist of the bourgeois class which was not in existence or at least did not have a significant role in Turkish society and also he thought of the problems of Turkish society in terms of structural issues. Therefore, the ideas of Prens Sabahattin were not accepted like Ziya Gökalp’s thought in Turkey. On the other hand, Ziya Gökalp claimed to move from the Islamic-nation which was from the middle age religion to the “nation” (this is the Turkish nation) by giving up being the ideologist of the committee of Union and Progress by considering the sociology of Durkheim and adapting it to Turkey. The idea of Gökalp was worth thinking because it supported the same ideology for the development of Turkey When this idea is considered with politically in terms of the relationships with M. Kemal Atatürk and his friends. Hence, he became the theorist of the modern-secular-positivist Kemalist state understanding in this term by sharing the idea which was “populism in spite of the public”³ (İrem, 2004: 15). Moreover, the ideas of Ziya Gökalp were adopted intensively by M. Kemal and his friends politically. Consequently, western-oriented (mainly French-oriented) sociology school of Gökalp started to lead to the politics of the Republic of Turkey after becoming dominant in Turkey. Thus, sociology’s task, as a social science, changed and it became the defender of the dominant ideology of the state (Kadıoğlu, 1996: 185).

3 Turkish public did not demand any solution for their social problems from sociology. This require came from the managers of the state so that they could keep up with western societies technologically and socially. For that reason, the state demanded these requests from sociology to introduce them to the society while western societies’ publics demanded social solutions from sociology.

Following Gökalp, “M. Izzet (1891-1930), who was considered as the second generation Turkish sociologist, attempted to unite the philosophy with the sociological thought under the intellectual influences of Goethe, Schelling and Fichte who were the leading representatives of the German idealist school, gave sociology lessons and lectures in Istanbul University in 1928” (alp, 2012: 14). M. Izzet, who interpreted Turkism in a line close to his teacher Gökalp and affirmed as a “new cooperation connection”, asserted the idea that the nationality opinion was above all an ideal and criticized racist theories. However, when the sociological understanding of Izzet is dealt with, it can be seen that it is very similar to Gökalp’s sociology because of being his student and influenced by him. Hence, it can be asserted that because of not establishing a different understanding of sociology, he could be only a follower of Gökalp’s sociology (Kaçmazoğlu, 2011: 93-94).

The university reform was carried on by the government in Turkey in 1933. Particularly, the aim of government was to pressure social scientists so as to keep them under control. Hence, this impact caused Turkish sociology to be more dependent on the dominant ideology. Moreover, while scientists were under the pressure of the state, there was a serious issue about scientists in the world as well. Particularly, Many German professors who sought refuge from the oppression of Hitler as a consequence of the “Nazi” movements in Germany took sanctuary in Turkey in the 1930s. Therefore, in this period, German sociology understanding started to affect and even it became more effective than French Sociology on the development of Turkish sociology because German sociologists began to perform many sociological studies and inevitably, they played a significant role on the development of Turkish sociology. Consequently, it could be claim that thanks to German sociological school, Turkish sociology acquired dynamism as well as new research methodologies with new fields. For instance, Z. F. Fındıkoğlu, who was a student of Izzet started to give sociology lessons in literature, economy and law faculties. Consequently, it can be seen that sociology of Literature, Economy and Law emerged in this period. Especially, the sociology of economy attempted to find out and offer a national economy to the government (Şahin, Undated: 2). Therefore, “sociologists considered the labour-oriented sociology as social policy information. Thus, it was a new field and method for Turkish sociology to seek solutions of the relations between the employer and the employee as well as the problems of work life in Turkey” (Alp, 2012: 15).

Development of Turkish Sociology between 1939 and the 1960: the Impact of the American Applied Sociology, New Sociology Schools and Field Studies

Turkey has always needed to keep up with developments which have occurred in the world in respect of its geopolitical position. Since any change or develop-

ment tends to affect Turkey and accordingly, those effects may be seen on Turkish sociology intensively as well. For instance, how the French Revolution influenced Turkish society, it also developed its sociology understanding based upon the perspectives of French sociology in the early 20th century. On the other hand, America started being the dominant power in the world after the 1940s, and it politically had close relationships with Turkey because both countries saw communism as their enemies and America wanted to support Turkey so that it did not join Communist bloc. As a result of these good relations in 1939, the second sociology school which was in Ankara was established in Turkey and it developed under the influence of American Sociology basically. In other words, the school of Ankara aimed to represent American sociology in Turkey in the late of the 1930s; it was established by Behice Boran, Niyazi Berkes, and Mediha Berkes who were educated in America. Although America was the center of Capitalism, those sociologists challenged Marxism and they were also influenced by Marxist ideas deeply during their education. However, the politics of the Republic of Turkey were not compatible with Marxist ideas because the Cold War started and America had good relationship with Turkey politically. Therefore, Turkey was seen as a satellite of capitalist America against communist countries. As a result of these, the government started to pressure on the representatives of Ankara school who were seen Marxists. Consequently, the school of Ankara challenged with prosecutions, and the lecture of School were dismissed in 1948. Although the representatives of Ankara school carried out their studies in a short period, the school could introduce many new ideas and research methods to Turkish society (Kasapoğlu and et. al., 2010: 103-104).

When we consider the ideas of Ankara, It might be pointed out that it was independent from the school of Istanbul. For Ankara school brought and introduced new ideas, methodologies and new fields regarding sociological researches. In case of thinking of the school of Ankara, at first glance, its founders were educated in America, and American applied sociology understanding had a critical influence on them. In other words, it can be highlighted that the roots of this school were rooted in applied American sociology. In fact, the roots of American applied sociology were from continental Europe even if American sociology was quite different in terms of field studies and methodologies. However, the school of Ankara evaluated American and European sociologies as two different sociologies because of political concerns as well as its position. While the roots of Ankara school were based on America applied sociology understanding, the theoretical source of Istanbul school that was seen its opponent had European oriented sociology understanding. Therefore, representatives of Ankara school had to prove their presence against criticism from the Istanbul school and knowing European sociology (Kacmazoğlu, 2010: 48-76).

Turkish sociology passed into a new period as a consequence of the development of the Ankara school in the 1940s. They brought new fields to sociology by being different from the Istanbul school. Firstly, the school had sharp criticism against racism theories because the consequences of development of racist theories in Europe in this period affected Turkey, too. Turkish government supported nationalist politics that were close to Racist politics in Turkey against non-Turkish nations by assimilating them in spite of the fact that neither did Turkish public demand nor supported the assimilation politics of the government. Thus, the Ankara school manifested that racist theories were completely unfamiliar to Turkish society. According to them, Turkish society had never exhibited racism by the Republic of Turkey (1923) but over nationalist theories was imposed by European sources under the ideology of modernization/westernization in Turkey. Thus, Mediha Berkes (1943), who was a prominent representative of Ankara school, criticized Turkish sociology about its relationships with nationalist theory, and argued that the world civilization had not been created by only one society. “It was the achievement which the whole humankind had created for thousands of years jointly. Secondly, they investigated both dominant Turkish and European sociology. They asserted that sociology could not be fulfilled because of two reasons. The first reason; sociology was carried out by proposing dogmatic doctrines and only producing ideologies for politicians. Another reason; the lessons of sociology which were given to students as prepared formulations without investigating and analyzing the relationships among occasions but in order to establish a scientific sociology in Turkey” (Alp, 2012: 17).

“As for the critique of European sociology, the Ankara school claimed that French sociologists only attempted to write general sociology books, and not consider the basis of sociology as a social science which should carried out some researches from fields etc. what is more, German sociology just dealt with historical research and philosophies; therefore, sociology could not have a chance to grow in Germany in terms of dealing with social events. On the other hand, the applied sociology of America was established as an independent discipline from philosophy because of its social conditions, obtained an important position in universities and colleges. Since American sociology could develop itself and research social events by using a different scientific method in America” (cf. Boran, 1943, cited in Alp, 2012: 17). Even though the Ankara school’s representatives thought of America as a part of Europe, they examined European sociology more intensive than American sociology. when it is looked at the school’s subsequent studies, it can be seen that they were influenced by European sociology ecole so deeply, and therefore, , their aim was to create a unity with Europe because they believed that Turkish society did not have to be kept separate from Europe although they criticized Western sociology; otherwise, it would be a big loss for the develop-

ment of Turkish society. Consequently, they argued that Turkey had to completely adopt all characteristics of western civilization as a whole society as much as possible because, as the first period Turkish sociologists promoted, only the idea of bringing its technology was not enough for the development of Turkish society (Berkes, 1943: 135-139).

The school of Ankara brought new study fields and understandings for Turkish sociology. For example, urbanization, industry, the sociology of literature, rural life, and art etc. study fields started to be considered thanks to Ankara school. Monograph methods were introduced to Turkish sociology understanding and they used this method for their rural research in spite of the fact that they were affected by European sociologists when the viewpoints of the Ankara school were looked at. For example, they asserted that “the main transformation of a society was economics as Marx pointed out. According to them, the line of development was to move from the eastern style society to western style society, from rural to urban, and from agricultural to industry” (Alp, 2012: 18). Moreover, the impacts of Durkheim have been observed in their rural sociology studies. Especially, they presented that if Turkish society desired to develop, firstly, it had to collect the population in urban centers, for this, people could move from rural areas, and then, they would start to grow the population in urban, and then, it would promote the division of the labour among the workers. In doing so, the school of Ankara attested that the industrialization of Turkey would grow (cf. Berkes, 1943).

In the 1940s, Istanbul Sociology School was under the effects of French origin sociology and philosophy. H. Z. Ülken, Ziya Fahreddin Fındıkoğlu and Nurettin Sazi Kösemihal were the important representatives of this school. In this period, their main aim was to sustain the tradition of the first period sociology understanding in spite of introducing some new fields in Turkish sociology. In fact, as Kaçmazoglu (2002: 48-76) examined, Istanbul School did not deal with the sociological dimensions of practical problems, the reality of society and the interests of public. The School of Istanbul considered all sociological events in the perspective of westernization because the theories which they studied about were related to western society’s characteristics rather than the characteristics of Turkish society. On the other hand, as indicated above, “French sociology was also very effective on the school, especially, Durkheim’s sociology understanding, and the method of the Le Play School in the 1940s although German sociology had an impact on the Istanbul school. As it can be seen, the understanding of the Istanbul school was not original; their sociology was dependent a western sociology understanding. Moreover, the idea of the Istanbul school was different from the school of Ankara due to being more theoretical and philosophical than the Ankara school because the sources by which they were influenced were different” (Alp, 2012: 18).

The Ankara and Istanbul schools had some common points in spite of having many differences in terms of methodologies and fields. In particular, the Ankara and Istanbul schools had very similar aspects regarding the issue of Westernization. Both schools dealt with Western and Universality as equal in their studies. According to them, there was one civilization, and it was western civilization. Wherefore, as soon as possible, Turkish society had to attain this civilization. Furthermore, they supported the “*statism*” instead of “*liberalism*” so that Turkish society could develop fast, and become westernized (Şener, 2005: 142). Prominently, America and Europe were the victors of the Second World War, they became more powerful, and this led Turkish sociologists to recognize the superiority of Europe and America in any dimension as well as sociology. Therefore, Turkish sociologists considered the line of Westernism more than the previous periods in terms of development. Moreover, after the WWII, modernization theories spread around the world more intensively and they also influenced Turkish sociologists in this term. Modernization theories claimed that there was only one development; it was the development line of western countries. If a society aimed to develop, the society had to follow the development line of western countries. However, the, it can be asked about what the criterion of this development is? For this question, modernization theories offer “economic development”. As modernization theories highlight that a country can grow by considering capitalist/industrialized/modern countries as models for development because they have already developed in this line (Šafařová, 2010: 9). Especially, Lerner (1964, (1958)), supported that modernization was a sum of social change associated with economic development. Moreover, McClelland (1961) “connected economic growth with cultural values of nations. According to him, if a country tried to develop, the country firstly had to create an entrepreneurship culture which would direct economic growth (actually, this theory is very similar to the theory of Weber which is “the Protestant ethic and the spirit of Capitalism). Briefly, he aimed to present that there was a general relationship between the value of nations and economic growth. Thus, modernization theories attempted to prove that development was modernization-westernization in the perspective of culture and economic growth because western countries are industrialized countries which should be followed for the development. Consequently, after the WWII, Turkish sociologists started to deal with modernization theories, and Turkish sociologists aimed to use their ideas regarding development of Turkey by the 1980s” (Alp, 2012: 19).

There was a recession regarding sociological research in the 1950s and 60s because in case of comparing this period with the previous or subsequent ages, it would be seen that sociological studies were very insufficient in that period although Turkish sociology was very creative in the 1940s. Turkish sociology had developed depending on the dominant ideologies and politics. Therefore, many

sociologists from the school of Ankara were dismissed from the university in this term, and some of them were forced to leave Turkey. For instance, it was not let Behice Boran and Niyazi Berkes, who were the founders of the Ankara school, to write even one essay between 1950 and 1960 in Turkey. The main reason of such pressures was related to politics direction of Turkish government. As mentioned, some of the Ankara school's lecturers were influenced by Marxist ideas, and they supported Marxism in Turkey while the existing government was close to America in politics. Therefore, in this term, approaching Marxist theories was a reason to be arrested or exile. Moreover, there were some Marxist lecturers in the school of Istanbul as well while the school of Ankara was closed because of its radical studies. But they did not face with such a harsh respond like the Ankara school because they did not express their Marxists ideas as radical as the Ankara school. Furthermore, while the Ankara school was closed, the Istanbul school thought of this as a warning from the state, they lost their creativity in the 1950s. For example, H. Z. Ulken who was interested in Marxism turned to dealing with philosophy rather than sociology. Nevertheless, as a consequence of dismissing those sociologists from universities, then, the teaching task of sociology was given to the lecturers that did not have a sociology background; it was also a key reason of recession in sociology in 1950-1960 (cf. Zürcher, 2005).

“On the other hand, as the impact of the dominant ideology was quite effective on sociology at that time, we can see among sociologists a return to Ziya Gökalp again because Marxist sociologists were pressured in Turkey, and they could not publish any article. What is more, in this term, the Democrat Party (DP) was ruling Turkey, and they had very good relationships with America. As a result of this, the government did not allow the Marxist ideas coming from the Soviet Union roots to grow and spread in Turkey although the USSR won the WW2, and became dominant in the world because the Soviet bloke was not democratic, and the direction of Turkey was to westernization” (Alp, 2012: 20). “Consequently, the sociologists who were close to the government studied on the ideas of Gökalp while other sociologists who were in favor of Marxism or Darwinism were repressed. Furthermore, as a result of dealing with the ideas of Ziya Gökalp, the ideas of Prens Sabahattin were considered as well because as indicated above, Prens Sabahattin was the most second effective sociologist, but his ideas were not considered in the previous periods of Turkish sociology. Particularly, after the World War II being resulted in the victory of the UK and the USA, this caused Turkey to have good relationships with these countries in terms of politics and military relation, but the USSR had a Marxist understanding, and because of the politics of Turkey, neither USSR nor Marxist ideas were effective in Turkey in 1950-60” (Kaçmazoglu, 2002: 115-124, cited in Alp, 20).

It could briefly be highlighted that in 1950-60s, either were all sociologists almost interested in empirical sociology or in favor of it. It was a golden age for the sociology of rural life as well as the sociology of industry despite the school of Ankara was eliminated; the studies of rural life were carried by other sociologists who were close to the government and foreign sociologists in Turkey such as, M. Belit Kıray (1964) “*Ereğli: a coastal town before the heavy industry*”, Ibrahim Yasa (1968): “*the impacts of internal migrations to the relationships of business in big cities*”. Still westernization was the basic issue of Turkish sociology and Turkish sociologists tried to find new ways to become westernized and in this period. Secondly, they aimed to create the individualist characteristics features of a social structure. Thirdly, they sought to develop a hostile stance towards Communism and socialism. Also, Prens Sabahattin’s ideas started to be considered and sociologists endeavored to create a Turkish class society and Bourgeois so as to become westernized. Even though Turkish sociology meet new sociology understandings such as, American applied sociology, Marxism etc. and ideas which were introduced to Turkey, eclectic Turkish sociology understanding continued because of the main problem of Turkish sociology understanding that is being eclectic. In other words, Turkish sociologists applied the methods of American applied sociology as well as European sociology methods without revising them depending on the needs and structural features of Turkish society. Therefore, still we cannot mention about a distinctive Turkish sociology tradition that can suggest specific solutions for the needs of society (cf. Kaçmazoglu, 2002).

Conclusion

This study has attempted to present the development of Turkish sociology since it was introduced to Turkish society towards the 1960s. Nonetheless, “not only is it an analysis of Turkish sociology but it also presents a historical process of Turkish sociology. Many studies have been conducted regarding it and its development by identifying Turkish sociologists’ names and the development progress of Turkish sociology so far. On the other hand, this study has tried to analyze Turkish sociology in terms of challenging the social problems of Turkish society since the last period of Ottomans to the 1960s, and for those social problems, what kind of solutions can Turkish sociology find out, and how can it deals with those problems” (Alp, 2012: 36). Moreover, there have not been much studies regarding Turkish sociology in literature although it has over one century history. Therefore, this study has been considered contributing knowledge to literature about the development history of Turkish sociology.

When Turkish sociology’s development characteristics are considered until the 1960s, at first glance, it might be seen that it was mainly affected by various

Western sociology traditions. In spite of the fact that Turkish sociology had an eclectic characteristics, it was quite dynamic and according to the transformation of Turkish society, it changed and for solving social problems, it dealt with new field studies. For example, in the first period, while introducing new state's ideology was the main issue of Turkish sociology, after decades, it started to deal with the problems of rural and urban areas. In the process of time, Turkish sociology dealt with the problems of Turkish society more intensively and it developed through new schools and their various study fields.

REFERENCES

- AKŞİN, Sina (1998), "The Nature of the Kemalist Revolution", Ataturk and Modern Turkey, International Conference, Ankara University Faculty of Political Science, no: 582.
- ALP, A. (2012), An Analysis of the Development of Sociology in Turkey, University Of Southampton, Social Sciences, Unpublished Master's Degree Dissertation.
- BERKES, Mediha (1943), "İrk ve medeniyet", Yurt ve Dünya Dergisi, Aralık, Vol: 36, Ankara.
- BERKES, Niyazi (1943), "Garpten Gelen Düşünceler", Yurt ve Dünya Dergisi, Vol: 9, Ankara.
- ÇAĞAN, Kenan (2007, "Türk Sosyolojisi ve Baykan Sezer", Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 4, No: 2, ss. 69-86.
- DODA, Zerihun (2005), Introduction to Sociology, Published Lecture Notes, Ethiopia.
- GOODWIN, Kevin (2006), "the Tanzimat and the Problem of Political Authority in the Ottoman Empire: 1839-1876", Honors Projects Overview, Paper 5.
- GIDDENS, Anthony (1997), Sociology, Polity Press, Third Edition, UK.
- HALFPENNY, P. (1994), Positivist Sociology and Its Critics, Edited by Peter McMylor , University of Manchester.
- HALL, Stuart and Gieben, Bram, (1993), Formations of Modernity: Understanding Modern Societies an Introduction Book I, John Wiley & Son.
- HALL, Stuart (2006), "Formations of Modernity", Modernity, Edited By, Hall, S., Held, David. Hubert, D., Thompson, K., Blackwell Publishing, Second Edition, UK.
- HAMILTON, Peter (1993), "the Enlightenment and the Birth of Social Science", Formations of Modernity, Ed. by Stuart Hall and Bram Gieben, Blackwell Publishing, Second Edition, UK.
- HANİOĞLU, Şükrü (1985), "Bilim ve Osmanlı Düşüncesi," Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 2), İstanbul: İletişim Yayınları, S. 346-347.
- İREM, Nazım (2004), "Jacobinism–Kemalist Radicalism in the Dilemma of Republicanism", Journal of Faculty of Business, Vol. 5. No. 2.
- KAÇMAZOĞLU, H., B. (2002), Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar: Öncüleri ve

- Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- KAÇMAZOĞLU, B., H. (2010), Türk Sosyoloji Tarihi I: Ön Koşullar, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul
- KAÇMAZOĞLU, H., B. (2011), Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.
- KADIOĞLU, A. (1996), “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity,” *Middle Eastern Studies*, 32/2, April 1996, pp. 177-194.
- KASAPÖĞLU, A., at. al. (1991), “The Center-Periphery Relationship between Turkish and Western Sociologies”, *Facing an Unequal World: Challenges for A Global Sociology*, Editors: Michael Burawoy, Mau-kuei Chang, and Michelle Fei-yu Hsieh, Vol. 2.
- KIRAY, Mübeccel B. (1982), Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, İletişim Yayınları, Ankara.
- KIZILÇELİK, Sezgin (2001), Küreselleşme ve Sosyal Bilimler, Anı Yayıncılık, İzmir.
- KONGAR, Emre (1982), Türk Toplum Bilimcileri, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KUHN, Thomas (1962), *the Structure of Scientific Revolutions*, Publ. University of Chicago Press.
- LERNER, D., (1964), *the Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Toronto.
- LEWIS, B. (1970), *the Emergence of Modern Turkey*, Turkish Historical Society, Printing House, Ankara.
- ÖZDEMİR, Mustafa, Ç. (2008), Türkiye’de Sosyoloji I-II (İsimler ve Eserler), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- POLANYI, K. (1944) (2001), *the Great Transformation: the Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston.
- RITZER, George (1996), *Sociological Theory*, McGraw Hill Companies, INC, 4th Edition, Singapore.
- ŠAFÁŘOVÁ, K. (2010), “Turkey as a Candidate Country on the Way to Join the European Union”, <http://projekter.aau.dk/projekter/files/33697829>.
- SEZER, Baykan (1979), Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları, Sumer Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, M., C. (undated), “Sociology Training in Higher Education in the Context of Epistemological and Ontological Problems in Turkish Sociology”, <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/SociologyTrainig.pdf>.
- ŞENER, Sefer (2005), “Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 1.
- TUNA, Korkut (1991), “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisiyle İlişkileri ve Sonuçları”, 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1942), (2000), *Ziya Gökalp, Yunus Koç (Yay. Haz.)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

- YASA, İbrahim (1968), İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-Güç Çeşitlerindeki Etkileri, Eğitim Fakültesi Der., Cilt 1, Sayı 1-4, ss. 175-193, Ankara.
- YILMAZ, Ensar (2010), “Ziya Gökalp’te Siyaset-Toplum İlişkisi”, e-Journal of New World Sciences Academy 2010, Volume: 5, Number: 3, Article Number: 3C0043.
- ZÜRCHER, E., Z. (2005), Turkey: A modern History, 3rd Edition, Palgrave Macmillan, a division of St Martin Press, Canada.

TURİZM PERSONELİNİN YABANCI DİL GEREKSİNİMLERİ: ANTALYA ÖRNEĞİ

Esin YÜCEL¹, Arda ARIKAN²,

Geliş: 04.12.2018 / Kabul: 15.04.2019

DOI: 10.29029/busbed.492135

Öz

Terörist saldırıların ve politik gelişmelerin olumsuz sonuçlarından etkilenen turizm sektöründe, gelirlerdeki azalma, eşzamanlı artan rekabet ve azalan pazar payı işletmelere yeni sorumluluklar yüklemiştir. Şirketler ve paydaşlar arasındaki rekabetin arttığı sektörde, hizmet kalitesini artırmak ve ziyaretçi memnuniyetini garanti etmek artık bir tercih değil gereklilik haline gelmiştir. Müşteri memnuniyeti ve sadakatinin sürdürülebilirliğini sağlamanın en önemli parçalarından biri de personel ve müşteri iletişimidir. Bu çalışmanın amacı da turizm personelinin öz değerlendirmesinde yer aldığı şekliyle mevcut yabancı dil bilgilerini nasıl gördüklerini, gelecekte öğrenmeleri gereken dillerin hangileri olduğunu ve bu tercihlerinin arkasında yatan nedenleri ortaya koymaktır. Yapılandırılmış görüşmeler yoluyla 74 otel personeli ile görüşmeler yapılmıştır. Veriler tematik incelemeye tabi tutularak betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları turizm sektörünün gereksinim duyduğu personelin yabancı dil profilinin ortaya konulmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Personel, Yabancı Dil, Gereksinim.

1 Dr., Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Arş. Enst., esinyucel@akdeniz.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1371-8911>.

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ardaari@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2727-1084>.

FOREIGN LANGUAGE NEEDS OF TOURISM PERSONNEL: ANTALYA CASE

Abstract

In the tourism sector, which is affected by the negative consequences of terrorist attacks and political developments, the decrease in revenues, the increasing competition and the decreasing market share have put new responsibilities on the enterprises. In the sector where the competition between companies and stakeholders is increasing, improving service quality and guaranteeing visitor satisfaction has become a necessity, not a preference. One of the most important parts of ensuring the sustainability of customer satisfaction and loyalty is personnel and customer communication. The purpose of this study is to reveal how foreign language knowledge is seen in the self-assessment of tourism personnel, which languages they need to learn in the future and the reasons behind these preferences. 74 interviews were made with hotel staff. The data were subjected to thematic analysis and descriptive analysis and content analysis techniques were used. The results of the study contribute to reveal the foreign language profile of the personnel required by the tourism sector.

Keywords: *Tourism, Personnel, Foreign Language, Need.*

Giriş

Turizm faaliyetleri, bireylerin bir yılı aşmayacak şekilde yaşadıkları yer dışında dinlenme, eğlence ya da iş amaçlı seyahat ve konaklama faaliyetleri süresince talep edecekleri ve bu doğrultuda turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetlerden doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür. Pazarlama hizmetleri, ulaştırma ve konaklama hizmetleri, yiyecek içecek faaliyetleri, perakende satış mağazaları ve çeşitli animasyon etkinlikleri gibi birbirinden farklı faaliyetleri içeren turizm endüstrisinin gelişiminde kentleşme, nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, yaşam süresinin uzaması, ücretli tatil, sosyal güvenlik, seyahat özgürlüğü gibi faktörler dinamik bir rol oynamaktadır (Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012: 76).

Turizm, çok büyük kitle hareketini içerdiğinden ve dünyanın en büyük ekonomik faaliyetlerinden biri olduğundan popüler bir araştırma alanı hâline gelmiştir (Salim, İbrahim ve Hassan, 2012: 136). Dünyada turizm sektöründe izlenen hızlı büyüme eğilimi, Türkiye’de de özellikle 1980’li yıllardan itibaren kendini göstermiş ve turizm, ekonomik gelişme için itici bir güç olarak kabul edilmiştir. Ülkemizin turizm pazarından daha fazla pay alabilmesi için ulusal bütçeden önemli bir bölüm de turizmin gelişimine ayrılmıştır. Bu çabalar sonucunda hızlı bir gelişme göstererek Türkiye’nin en genç ve dinamik sektörlerinden birisi haline gelen turizm sektörü,

yarattığı istihdam ve yatırım olanaklarıyla lokomotif sektörlerinden birisi durumundadır (Unur, 2002: 12; Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012: 76). Bununla birlikte turizm, terörist saldırıların, devletlerarası çatışmaların ve turistlerin memnuniyetsizliğinin olumsuz etkilerinden de anlaşılacağı üzere, ekonomik, siyasi ve yönetsel krizlerden ciddi bir şekilde etkilenen savunmasız bir sektördür. Örneğin, 2015 yılında terörist saldırılara maruz kalan Paris’i ziyaret eden turist sayısında 2016 yılında % 9,5 oranında azalma olmuşken, Avrupa’nın en önemli diğer destinasyonlarında benzer bir düşüşe rastlanmamıştır (European Cities Marketing, 2017). 2000 yılından bu yana ortaya çıkan uluslararası krizler ve terörist faaliyetler yalnızca turistlerin gereksinimlerini karşılamaya çalışan iş insanları için değil aynı zamanda hemen herkes için herhangi bir turistik destinasyonun ne denli zarar görebilir olduğunu gözler önüne sermiştir (Leslie ve Russell, 2006: 1396). Sadece ülkemizin değil hemen bütün dünyanın sorunu olan bu tarz yıkıcı faaliyetlerin olumsuz etkileri Avrupa ülkelerinde ciddi ekonomik kayıplara neden olmuştur.

Ülkemizin 2015-2016 döneminde elde ettiği turizm gelirlerinin toplamına bakıldığında ise % 29,7’lik bir azalma olduğu görülmektedir (TÜİK, 2017). Yine bu yıllarda ülkemize tatil amaçlı giriş yapan yabancı turistlerin oranı % 30,05 oranında azalırken, bu oran ülkemizi tatil için tercih eden milletlerin başında gelen Alman turistlerde % 30,3 oranına ulaşmıştır. Aynı dönemde yaşanan politik gelişmeler neticesinde en büyük düşüş Rus turistlerin sayısında olmuş ve % 76,26 oranında azalma gerçekleşmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Diğer taraftan ise bazı istisna yıllar dışında her yıl konaklama işletmelerinin sayısındaki artış devam etmektedir (Tellioğlu, 2016: 501). 1982 yılında çıkarılmış olan “2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu” ülkemizdeki turistik işletmelerin sayısının giderek artmasına neden olmuştur. 2017 Ekim ayı sonu itibarıyla Antalya’da Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan belgeli tesislerin sayısı 505.022 iken 2016 yılı sonu itibarıyla belediye belgeli tesislerin sayısı 109.001’dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Turist gelişindeki bu azalma, eşzamanlı artan rekabet ve azalan pazar payı, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelere yeni sorumluluklar yüklemiştir. Uluslararası rekabetin arttığı ve geleneksel pazarların büyütülmeye çalışıldığı turizm sektöründe (Leslie ve Russell, 2006: 1396) hemen bütün ülkeler hem destinasyonlarını turistlere cazibeli kılmak hem de gelen turist sayısı artırıp bu sayının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla birçok yönetsel (idari) değişikliklere giderken aynı zamanda destinasyonlarında konaklayan turistlerin memnuniyetini artırmak için önlem almaktadırlar. Bu çalışmanın konusu da müşteri memnuniyet ve sadakatinin sürdürülebilirliğini sağlamanın en önemli parçası olan personel ve müşteri iletişimidir. Yeni müşteri kazanma maliyetinin, eskisini elde tutma maliyetinden çok daha yüksek olduğu düşünülürse müşteriyle kurulan ilişkinin önemi bir kez daha görülmektedir (Kotler ve Armstrong, 2012: 174).

Müşteri ve Çalışan İlişkisi

Kaliteli hizmetin şart olduğu uluslararası rekabet ortamında somut yapı ve araçların (ulaşım araçları, konaklama tesisleri, eğlence araçları) olduğu kadar, sunulan hizmetin görünür olmayan unsurları da önem kazanmaktadır ki görünür olmayan unsurların belki de en önemlisi hizmet faaliyetleridir. Turizm personelinden hizmet alan turistlerin personelden edindiği izlenimlerden duyduğu memnuniyet görünür olmayan bu tarz faaliyetlerin önemini göstermektedir. Gün geçtikçe daha fazla turist internet üzerinden değerlendirmeler yaparak kaldıkları tesisleri puanlayarak memnuniyetlerini belirtmekte ve bu rakamsal değerler puanlanan tesislerde konaklamayı düşünen turist adayları tarafından takip edilerek konaklayacakları tesislere karar vermelerine de yön verebilmektedir. Aldıkları hizmetin kalitesini değerlendirecek olan turistler hizmetten bekledikleri veya beklediklerinden daha fazla faydayı sağlarsa memnuniyet, hizmet deneyimi beklentilerin altında ise memnuniyetsizlik/pişmanlık ortaya çıkacaktır.

Konaklayan turistlerde memnuniyeti ortaya çıkaracak hizmet unsurlarından en önemlilerinden biri de turizm personelinin yabancı dil bilgisi ve iletişimsel yetenekleridir. Çünkü tesislerde konaklayan turistler, tesislerin sundukları hizmetler hakkındaki bilgiye ilk önce dilsel olarak ulaşmaktadırlar ve faydalanma sürecinde de sorunlarını yine dilsel olarak iletmektedirler. Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 85 ülkedeki gelişmeler ışığında hazırladığı rapora göre, 2020 yılına gelindiğinde dünyada 1,6 milyar turist, uluslararası seyahat edecektir. Bu kişiler gittikleri yerlere 2 trilyon dolar döviz bırakacak ve bu yüzden diğer dilleri konuşabilen ve anlayabilen kişiler önem kazanacaktır. Eric Cohen (1979) yabancı dil bilgisindeki eksikliğin turistler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki etkileşimi engelleyeceğini belirtmektedir. Turistlerin (yabancı) dil deneyimlerine yönelik tutumları ile ilgili araştırmalar henüz az sayıda olsa da (Goethals, 2016: 236) yapılan araştırmalar dilin turistlerin memnuniyetinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Basala ve Klenosky, 2001; Ekiz ve Köker, 2010; Goethals, 2016; Kozak, 2001; Tuna, 2006).

Müşteriler ve çalışanlar arasındaki sağlıklı iletişim, hem müşteri memnuniyeti hem de müşterilerin yeniden satın alma niyetleriyle önemli ölçüde ilişkilidir (Gremier ve Gwinner, 2000: 99). Tüketicisiyle kurulan sağlıklı iletişim, tüketicinin markaya ya da işletmeye karşı daha olumlu tutum geliştirmesine ve yeniden satın alma niyetinde artışa sebep olur (Hunter, 1970: 51; Milliman ve Decker, 1990: 167). Yeniden satın alma davranışı, turistin bir sonraki tatil tercihinde aynı işletmeyi tercih etmesidir ve deneyimlenen memnuniyet sonrasında oluşur. Sonuç memnuniyetsizlik olursa, tüketicinin işletme hakkında olumsuz konuşmasının yanında ileride yeniden satın alma davranışı olmayacak ve dolayısıyla istenen müşteri sadakati de oluşmayacaktır (Yücel, 2017: 150). Dahası, özellikle internet yardımıyla ve sosyal paylaşım sitelerinin popüler kullanımı nedeniyle mutsuz bir turist, milyonlarca

kullanıcıyı birkaç saniye içinde aldığı hizmetin kalitesi ile ilgili memnuniyetsizliği hakkında çevrimiçi olarak bilgilendirebilmektedir. Bu gerçekler, sektörün hassasiyetinin arkasındaki tek sebep değildir. Yapılan araştırmalar oteller ve otel personeli arasındaki rekabetle beraber ülkeler, şirketler ve paydaşlar arasındaki rekabetin arttığını, turizm sektörünün her bir kesiminin kalitesini artırması gerektiğini ve ziyaretçilerin memnuniyetini garanti etmenin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Müşteriyle kurulan iletişimin niteliği, müşterinin memnun ya da memnuniyetsiz olarak ayrılma durumunu şekillendirir. Aldığı hizmetle ilgili herhangi bir sorun yaşayan turistin çalışanlar tarafından kolayca anlaşılması, önemsenmesi ve sorunun kısa sürede çözüme kavuşturulması, memnuniyetsizlikleri memnuniyete ve güvene dönüştürebilir (Heung ve Lam 2003: 287). Tam tersi durum yani turistin yaşadığı sorunla ilgili olarak personelle sağlıklı iletişim kuramaması, memnuniyetsizliği daha da arttırabilir. Turistin işletmeye duyduğu güven, sunulan hizmetin kalitesiyle şekillenir ve bu güven özellikle de hizmet sektörü tüketicisi için belirsizliği ve savunmasızlığı azaltır. Markaların ve tüketicilerin giderek daha karmaşık hale geldiği pazarda, müşteri memnuniyetini ve sadakatini yaratabilmek işletmeler için hayati önem taşımaktadır. Benzer fiyat ve hizmete sahip işletmelerin kendilerinin tercih edilmesini sağlayacak fark yaratarak diğerlerinden ayrışması, karmaşık ve rekabetçi pazarda ayakta kalabilmek için son derece önemlidir (Yücel ve Çizel, 2018: 158).

Artık sadece İngilizce biliyor olmak yeterli değildir. Turizm işletmeleri müşteriye daha iyi hizmet sunmak ve daha fazla ekonomik fayda elde etmek için çalışanlarından farklı yabancı diller bilmelerini beklemektedirler (Cañas ve Pérez, 2015: 299). Personelin yabancı dil bilgisi müşteri memnuniyetinin önemli bir parametresi olmanın yanında işletmelerin maddi kayba uğramasının da nedenlerinden biridir. Nitekim Cañas ve Pérez'in (2015) turizm işletmelerinin dil ihtiyaçları üzerine yürüttüğü çalışmalarının sonucu da yabancı dil eksikliğinin işletmenin finansal kayıplarına yol açtığını ortaya koymuştur.

Her ne kadar ülkemizi ziyaret eden turist sayısında ve elde edilen gelirlerde son yıllarda bir miktar azalma gözlense de turizm endüstrisi hala önemini korumaktadır. Turizm sürekli büyümekte olan bir ekonomik faaliyettir ve yabancı turistler ziyaret ettikleri yerlerde ana dili dışındaki kişilerle temasa girmektedirler (Goethals, 2016: 236). Ülke ekonomisinin yanı sıra özellikle kıyı şeridindeki tatil beldelerini tercih eden turistlerle kaliteli iletişim kurmak ve bu anlamda müşteri memnuniyetini yükselterek rekabet ortamında ayakta kalabilmek işletmeler için önemlidir. Bu anlamda turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışan personelin meslekî bilgi ve becerilerinin turistlerin memnuniyetini arttıracak düzeyde olması gerekmektedir. Tellioglu'nun (2016: 496) belirttiği gibi ülkemizde turizm sektöründe "Meslekî niteliklerin belgelendirilmesine yönelik uygulamaların yetersizliği" sorunu 10.

Kalkınma Planında da yer almış ve turizm sektöründe çalışan personelin meslekî niteliklerinin artırılarak standartlaştırılmasına duyulan gereksinimin altı çizilmiştir. Turizmin dili, turistlerin ve yerli halk ile kurdukları ilişkilerde kullandıkları dil turizmin araştırmalarına dâhil edilmeyi hak eden önemli bilgiler içermektedir (Huisman ve Moore, 1999: 447).

Turizm sektöründe çalışan personelde bulunması gereken meslekî niteliklerden biri de misafirlerle iletişim kurarak onların gereksinimlerini karşılayacak ve memnuniyetlerini artıracak düzeyde yabancı dil bilgisine sahip olmaktır. İş yaşamında istihdam edilmesi beklenen personelde bulunması beklenen nitelikler arasında en az iki yabancı dili iyi derecede konuşması bulunmaktadır. Yenibiris.com, kariyer.net, secretcv.com gibi işletmelerin iş ilanlarını yayımlayan sitelerde yaptığımız bir ön çalışmada turizm sektöründe çalışmak üzere iş arayanlara duyuru niteliğinde olan 140 ilan incelenmiştir. Özellikle beş yıldızlı işletmelerin çalıştırmak istediği personelde aranılan nitelikler arasında İngilizce ve Almancanın çok iyi derecede bilinmesi açıkça belirtilmiş ve üçüncü bir yabancı dilin de tercih sebebi olacağı görülmüştür. Bu ve benzer örnekler turizm sektöründe gereksinim duyduğumuz personelde aranan nitelikler arasında yabancı dil bilgi ve becerilerinin önemine işaret etmekteyken ülkemizde çalışmakta olan personelin mevcut yabancı dil bilgisi hakkında yapılmış bulunan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı da turizm personelinin yabancı dil becerilerinin öz değerlendirmesinde yer aldığı şekliyle mevcut bireysel yabancı dil bilgilerini nasıl gördükleri ve gelecekte öğrenmeleri gereken dillerin hangileri olduğu ve bu tercihlerinin arkasında yatan nedenlerin neler olduğunun ortaya konulmasıdır.

Yöntem

Yukarıda tanımlanan alanlarla ilgili alan yazındaki boşluğu doldurmak için yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplam 74 otel personeli ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılara ulaşmada kartopu tekniğinden yararlanılarak araştırmacılar tarafından tanınan otel personelinin tanıdıklarına ulaşılmıştır. Veriler tematik incelemeye tabi tutularak betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Verilerin kodlanması sonrasında temalar belirlenmiş, ifadelerin benzerliğine göre gruplamalar yapılmıştır. Veriler sayısallaştırılarak frekans ve yüzde olarak ifade edilmiştir.

Araştırma 1 Ekim ve 30 Kasım 2017 tarihleri arasında Antalya'da Lara ve Kundu bölgesinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı 10 otel işletmesinin F&B departmanlarında çalışan servis personelleri ile birebir görüşme yoluyla yapılmıştır. Konuklarla birebir iletişim kuran servis personeli ile yapılan görüşmelerde, veri toplama aracı olarak kullanılan formdaki sorular çalışanlara sözlü olarak yöneltilmiş ve verilen yanıtlar araştırmacılar tarafından anket formuna not edilmiştir. Katılımcıların tümü bildikleri yabancı dil olarak İngilizceyi belirtmişlerdir. Katılımcıların yaş ve

cinsiyet dağılımları Tablo 1’de gösterilmektedir. Tabloda da görülebileceği gibi katılımcıların üçte birine yakını 25-34 yaş aralığında bulunmaktadır ve bu profil bize katılımcıların meslekte kısa ya da orta vadede tecrübe kazanmış bireylerden oluştuğunu göstermiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Kadın		Erkek	
	f	%	f	%
16-24	5	14,2	6	15,4
25-34	22	62,9	25	64,0
35-44	8	22,9	7	18,0
45+	0	0	1	2,66
Toplam	35	100	39	100

Bulgular

Katılımcıların tamamı becerilerinin öz değerlendirmesinde orta ya da iyi derecede İngilizce bildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan İngilizce seviyelerini iyi olarak değerlendiren 43’ünün ağırlıklı olarak Rusça ve Almanca da bildikleri görülmektedir. 43 katılımcının 23’ü (% 53,5) ikinci yabancı dil olarak Rusça, 18’i (% 41,9) ikinci yabancı dil olarak Almanca bilmektedirler. Yine İngilizceyi iyi derecede bilenlerin öğrenmek istedikleri yabancı diller incelendiğinde sırasıyla Almanca (%30,2), Rusça (%16,3), İspanyolca (%16,3), İtalyanca (%6,7), Çince (%6,7), Romence (%6,7), Japonca (%6,7), Arapça (4,7), ve Türkçe (4,7) şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 2. Yabancı Dil Bilgisinin Meslekî Açından Önemi

			Puanlama				
			5	7	8	9	10
Cinsiyet	Kadın	f	0	0	3	4	28
		(%)	0	0	8,6	11,4	80
	Erkek	f	1	1	5	5	27
		(%)	2,6	2,6	12,8	12,8	69,2

Yabancı dilin meslekleri açısından önemini 1 (çok az önemli) ve 10 (çok önemli) arasında değerlendirmelerini istediğimiz soruda toplam 74 katılımcının % 74,3’ü 10, % 12,2’si 9, % 10,8’i ise 8 puan ile değerlendirmişlerdir. Yabancı dilin meslekleri açısından önemini değerlendiren katılımcıların bu değerlendirmelerinde cinsiyet önemli bir farklılık yaratmamıştır. Kadın katılımcıların 35’inin yabancı dil bilgisinin meslekleri açısından önemini 8, 9 ve 10 puan vererek çok önemli buldukları görülmektedir. 39 erkek katılımcıdan 37’si (%95,0) de yine bu şekilde

bir değerlendirmede bulunmuşlardır (Tablo 2). Bu sonuçlar göstermektedir ki Antalya’da istihdamı gerçekleştirilmiş bulunan turizm personelinin hemen tümü meslekî olarak yabancı dil bilgi ve becerilerinin çok önemli olduğu konusunda fikir birliği içindedirler.

Tablo 3. Gelecekte Meslek İçin Yabancı Dil Konusunda Planlananlar

	Dil Kursuna Gitmek	Daha fazla sayıda dil öğrenmek	İngilizce seviyesini geliştirmek	Çalışmak	Almanca öğrenmek/seviyesini geliştirmek	Rusça öğrenmek/seviyesini geliştirmek	Yurtdışına gitmek	Japonya öğrenmek	Yabancı dili geliştirecek ortamlarda bulunmak	Dil konusunda yeterli olduğumu düşünüyorum	Bir şey yapmıyorum	Yabancı uyruklu biriyle evlenmek	Sektörde ekonomik tainsizliğin çok fazla olması çalışanların kişisel gelişime önem vermesini engelliyor	Üst düzey ilişkilerde ülkemi temsil etmek
Yaş (%)														
16-24	33,3	0	11,1	0	0	11,1	0	0	33,3	0	11,1	0	0	0
25-34	23,9	17,4	21,7	0	0	8,7	15,2	2,2	0	2,2	0	2,2	2,2	2,2
35-44	0	7,1	28,6	7,1	21,4	7,1	21,4	0	0	7,1	0	0	0	0
45+	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0
Kadın	21,9	21,9	25,0	3,1	3,1	6,3	9,4	3,1	3,1	0	3,1	0	0	0
Erkek	18,4	5,3	18,4	0	5,3	10,5	21,1	0	5,3	5,3	0	2,6	2,6	2,6
Toplam	20,0	12,9	21,4	1,4	4,3	8,6	15,7	1,4	4,3	2,9	1,4	1,4	1,4	1,4

Antalya’da çalışmakta olan turizm personeline yabancı dil bilgi ve becerileri hakkında gelecekte yapmak istedikleri sorulduğunda çok çeşitli yanıtlarla karşılanmış ancak verilen yanıtlarda turizm personelinin yabancı dil bilgi ve becerilerini geliştirmek istedikleri görülmüştür (Tablo 3). Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların ‘gelecekte mesleğiniz için yabancı dil konusunda ne yapmayı düşünüyorsunuz?’ sorusuna % 21,4 oranında ‘İngilizce seviyemi geliştirmek’ ve % 20 oranında ‘dil kursuna gitmek’ şeklinde cevap verdikleri görülmektedir. Bu sıralamayı % 15,7 ile ‘yurtdışına gitmek’ yanıtı izlemektedir. İngilizce seviyesini geliştirmek isteyenlerin çoğunluğu 25-44 yaş aralığında yer alırken, kadın katılımcıların % 25’i erkek katılımcıların ise % 18,4’ü bu düşüncededir. Kadın katılımcıların % 21,9’u erkek katılımcıların ise % 18,4’ü yabancı dil kursuna gitmeyi planlamaktadırlar.

Yaş dağılımına bakıldığında dil kursuna gitmeyi planlayanların çoğunluğunu 16-34 yaş aralığındaki katılımcıların oluşturduğu, yurtdışına gitmenin ise 25-45+ yaş aralığında planlandığı görülmektedir. Erkek katılımcıların % 21,1’i, kadın

katılımcıların % 9,4'ü yurtdışı planı yapmaktadır. Ayrıca 25-44 yaş aralığındaki katılımcıların gelecekte meslekleri için Rusça (% 8,6) ve Almanca (% 4,3) öğrenmek ya da geliştirmek niyetinde oldukları görülmektedir. Çeşitli nedenlerle gelecekte mesleği için yabancı dil konusunda bir şey yapmayı düşünmeyenlerin oranı ise % 5,7'dir. Bu grupta yabancı dil konusunda yeterli olduğunu düşünenler, planı olmayanlar ve sektördeki olumsuzlukların çalışanların kişisel gelişime önem vermesini engellediğini düşünenler yer almaktadır. Katılımcıların % 4,3'ü ise yabancı dil bilgi ve becerilerini geliştirebileceği ortamlarda bulunmayı planlamaktadır.

Tablo 4. Öğrenilmek İstenilen Yabancı Dil(ler)

Diller	f	%	Diller	f	%
Rusça	24	37,0	Türkçe	2	3,1
Almanca	13	20,0	İtalyanca	2	3,1
İspanyolca	8	12,3	Yunanca	1	1,5
Çince	5	7,7	Japonca	1	1,5
İngilizce	4	6,2	Romence	1	1,5
Arapça	3	4,6	Çekçe	1	1,5

Katılımcılara yöneltilen ‘öğrenmek istediğiniz bir yabancı dil ya da diller var mı?’ sorusuna verilen yanıtlar Tablo 4’te gösterilmektedir. Yabancı dil öğrenmeyi planlayan toplam 65 kişiden 24’ü Rusça, 13’ü Almanca ve 8’i İspanyolca öğrenmek istemekte ve diğer diller bu sıralamayı takip etmektedirler. Bu sonuçlara göre Antalya’da çalışmakta olan ve halen İngilizce bilgisi bulunmakta olan turizm personelinin İngilizceden sonra en çok Rusça ve Almancaya gereksinim duyduğu görülmektedir.

Tablo 5. Yabancı Dil Öğrenme Amacı

	Mesleğim için önemli olduğundan/ Mesleğimde ilerlemek/Terfi alabilmek için	Yurtdışında geçerli olduğu için	Kendimi geliştirmek/ İnsanlarla daha iyi iletişim kurabilmek için	İlgimi çektiği için	Öğrenmek istediğim bir yabancı dil yok
Yaş	(%)				
16-24	54,6	9,1	9,1	0	27,3
25-34	60,5	16,3	16,3	2,3	4,7
35-44	76,9	15,4	0	0	7,7
45+	100	0	0	0	0
Toplam	63,2	14,8	11,8	1,5	8,8

Turizm personelinin yabancı dil bilgilerini geliştirme amaçları Tablo 5’te verilmiştir. Tablo incelendiğinde görülmektedir ki katılımcıların % 63,2’si yabancı dili öğrenmeyi meslekî olarak önemli olduğu ve mesleklerinde terfi etmek istedikleri için istemektedirler. Bu bulgu bize otel yöneticilerinin yabancı dil bilgisinin önemini çalışanlarına duyumsatmış olduklarını işaret etmesi açısından önemlidir. Katılımcıların % 14,8’i yabancı dil bilgi ve becerisine sahip olmayı yurt dışında geçerli olduğu için, %11,8’i de kendilerini bireysel olarak geliştirmek ve diğer insanlarla daha iyi iletişim kurabilmek için istemektedirler. Katılımcıların % 8,8’i meslekî olarak İngilizceyi yeterli görmekte ve bu yüzden başka bir dil öğrenmek istemediklerini belirtmektedir. Katılımcıların yalnızca % 1,5’i bireysel olarak yabancı dil öğrenme olgusu ilgilerini çektiği için dil öğrenmek istediklerini ifade etmişlerdir. Bulguların ortaya koyduğu diğer bir sonuç da yabancı dili meslekî olarak ilerlemede gerekli olduğu için öğrenmek istediklerini belirtenlerin gençlerden yaşlılara doğru gittikçe artmakta olmasıdır. Örneğin, meslekî olarak ilerlemede yabancı dil bilmenin önemini belirtenlerin yaş aralığına ve yüzdelik olarak dağılımlarına bakıldığında 16-24 yaş aralığında bu oranın % 54,6, 25-34 aralığında % 60,5, 35-44 yaş aralığında % 76,9 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar bize yaş ve meslekî tecrübe arttıkça yabancı dil bilgi ve becerisinin meslekî ilerlemedeki öneminin farkına varılmasında da artış olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Cañas ve Pérez’in (2015) araştırma bulgularının gösterdiği ve Akgöz ve Gürsoy’un (2014: 23) da belirttiği gibi turizm sektöründe meslekî bilgi ve beceri bakımından istenilen düzeyde olmayan çalışanların istihdam edilmesi, işletmelerin kârlılığını olumsuz etkiler. Bu nedenle iyi eğitilmiş, tecrübeli, yetenekli ve iyi yabancı dil bilen personelin turizm sektöründeki işletmelerde istihdam edilmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmaya katılmış olan turizm personelinin meslekî olarak yabancı dil yeterliliğine sahip olmanın ve ek diller öğrenmenin önemini kavradıkları görülmektedir. Ülkemizde meslek yüksekokullarında yapılan çalışmalarda da turizm sektörüne personel kazandırmayı amaçlayan meslek yüksekokullarında öğrenim gören gençlerin yabancı dil bilmenin önemini kavradıkları görülmüş hatta ikinci bir dilin de öğrenilmesine duydukları gereksinimi dile getirdikleri kayıt altına alınmıştır (Davras ve Bulgan, 2012: 237). Araştırmamızın bulguları da göstermektedir ki turizm sektöründe birebir müşteri ile iletişim kuran personel, yabancı dil bilgi ve becerisinin öneminin farkındadır.

Bu çalışmaya katılan turizm personelinin yabancı dili meslekî olarak önemli olduğu ve mesleklerinde terfi etmek istedikleri için istedikleri, dil bilgi ve becerilerini geliştirebilmek için dil kursuna veya yurtdışına gitmek gibi planlar yaptıkları görülmektedir. İngilizce bilmenin sıradanlaştığı günümüzde artık Rusça veya Almanca

sektör yöneticileri tarafından çok iyi derecede bilinen ikinci dil olarak istenmekte ve hatta üçüncü yabancı dil işe alımlarda tercih sebebi olmaktadır. Sektörde sunulan somut hizmetlerin gittikçe birbirine benzediği ve müşteri memnuniyeti açısından fark yaratacak unsurun hizmet kalitesi olduğu göz önüne alındığında kaliteyi yaratacak olan, turizm personelinin yabancı dil bilgisi ve iletişimsel yetenekleridir. Olumlu deneyime sahip turist, gelecekte yeniden satın alma davranışına yönelecek olan turisttir. Müşteriyle kurulan sağlıklı iletişimin müşteri memnuniyetinin oluşması için gerekli koşul olduğu, yeniden satın alma niyeti ve müşteri sadakatinin personelin iletişim yetenekleriyle ilişkisi göz önüne alındığında, yabancı dil bilgisini artırmaya yönelik çabaların önemli olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda personelin kendi çabalarının dışında işletmelerin de kendileri için önemli olan personelin yabancı dil gelişimine fırsat tanınması ve desteklemesi hâlihazırda çok çetin olan rekabet şartlarında gelecek için önemli yatırım aracı olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

- AKGÖZ, Erkan ve Gürsoy, Yüksel (2014), “Turizm eğitiminde yabancı dil öğrenme, istek ve kararlılıkları: Selçuk Üniversitesi Beyşehir örneği”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, C.2, Sy. 1, ss. 21-29.
- BASALA, Sandra ve Klenosky, David (2001), “Travel-style preferences for visiting a novel destination: A conjoint investigation across the novelty-familiarity continuum”, *Journal of Travel Research*, vol. 40, no. 2, pp. 172–182.
- CANAS, Javier ve Pérez, Lola (2015), “Language needs in tourism enterprises. case study: The region of Pallars Sobirà, Catalonia, Spain”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 212, pp. 298-303.
- COHEN, Erik (1979), “Rethinking the sociology of tourism”. *Annals of Tourism Research*, vol. 6, no. 1, pp. 18-35.
- DAVRAS, Gonca Manap ve Bulgan, Gülay (2012), “Meslek yüksekokulu (MYO) öğrencilerinin İngilizce hazırlık eğitimine yönelik tutumları: Isparta MYO Turizm ve Otel İşletmeciliği örneği”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 13, Sy. 2, ss. 227-238.
- EKİZ, Erdoğan ve Köker, Nahit Erdem (2010), “Şikâyetin kısıtlayıcı faktörleri: turistlerin belirlenen şikâyet etme davranışları”, *Journal of Yasar University*, C. 17, Sy. 5, ss. 2859-2873.
- EUROPEAN CITIES MARKETING, (2017), Tourism in European cities continued to grow by 3.6% in 2016. <https://www.europeancitiesmarketing.com/tourism-european-cities-continued-grow-3-6-2016/>, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2017.
- GOETHALS, Patrick (2016), “Multilingualism and international tourism: a content- and discourse-based approach to language-related judgments in web 2.0 hotel”, *Language and Intercultural Communication*, vol. 16, no. 2, pp. 235-253.
- GREMLER, Dwayne D. ve Gwinner, Kevin P. (2000), “Customer-employee rapport in service relationships”, *Journal of Service Research*, vol. 3, no. 1, pp. 82-104.
- HEUNG, Vincent. C. ve Lam, Terry (2003), “Customer complaint behaviour towards hotel

- restaurant services”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 15, no. 5, pp. 283-289
- HUISMAN, S. ve Moore, K. (1999), “Natural language and that of tourism”, *Annals of Tourism Research*, vol. 26, no. 2, pp. 445-449
- HUNT, Shelby D. (1970), “Post-transaction communications and dissonance reduction”, *The Journal of Marketing*, vol. 34, no. 3, pp. 46-51.
- KARA, Oğuz, Çömlekçi, İstemi ve Kaya, Vahdet (2012), “Turizm gelirlerinin çeşitli makro ekonomik göstergeler ile ilişkisi: Türkiye örneği (1992 – 2011)”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, Sy. 1, ss. 75-100.
- KOTLER, Philip ve Armstrong, Gary (2012), *Principles of marketing*. 14. Basım, Pearson Int. Edt., New Jersey.
- KOZAK, Metin (2001), “Comparative assessment of tourist satisfaction with destinations across two nationalities”, *Tourism Management*, vol. 22, pp. 391–401.
- LESLIE, David ve Russell, Hilary (2006), “The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe”, *Tourism Management*, vol. 27, pp. 1397-1407.
- MILLIMAN, Ronald E. ve Decker, Phillip J. (1990), “The use of post-purchase communication to reduce dissonance and improve direct marketing effectiveness”. *The Journal of Business Communication*, vol. 27, no. 2, pp. 159-170.
- SALİM, Muhammad Arfin Bin, Ibrahim, Noor Aireen Binti ve Hassan, Hanita (2012). “Language for tourism: A review of literature”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 66, pp. 136-143.
- TELLİOĞLU, Salih (2016), “Türkiye’de iç turizm hareketlerinin incelenmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, Sy. 32, ss. 488-507.
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2017), Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı, Turizm İstatistik Verileri (2014-2016 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Karşılaştırılması).
- TUNA, Muammer (2006), “Cultural approximation and tourist satisfaction”. In M. Kozak ve L. Andreu (Eds.), *Progress in tourism marketing*. Paris: Lavoisier.
- TÜİK. (2017), Türkiye İstatistik Kurumu, 2017 Turizm İstatistik Verileri.
- UNUR, Kamil (2002), *Türkiye’nin Ekonomik Etkilerini Ölçmede Kullanılan Yöntemler ve Türkiye’nin Aktif Dış Turizm Gelirlerinin Ölçümü İçin Bir Model Önerisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- YÜCEL, Esin (2017), *Turistlerin satın alma sonrası bilişsel uyumsuzluk düzeylerinin incelenmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, Antalya.
- YÜCEL, Esin ve Çizel, Beykan (2018), “Bilişsel uyumsuzluk teorisi üzerine kavramsal bir inceleme: Satın alma perspektifi”, *Journal of Yasar University*, vol. 13, no. 50, ss. 150-163.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr